

Cumhuriyetin 100. Yelina Armağandır.

UKRAYNA

Editörler

Prof. Dr. İsmail Aydınğün
Dr. Öğr. Üyesi Valeriy Morkva

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ankara ♦ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI **YAYINNO**
KİTABIN ADI

Editörler

Prof. Dr. İsmail Aydıngün
Dr. Öğr. Üyesi Valeriy Morkva

İnceleyiciler

Doç. Dr. Hakan Kırımlı
Dr. Öğr. Üyesi Yuliya Biletska

Yayına Hazırlayan

Aynur Yavuz Akengin

1. Baskı: Ankara, 2023

ISBN:**ISBN**

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Tuğçe Açıkgöz - Recep Yalçın

Atatürk Araştırma Merkezi

Genel Ağ: atam.gov.tr

E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

Baskı ve Hazırlık

KD Karton Dijital Matbaacılık ve Baskı Hizmetleri Ltd. Şti.

Sertifika No: 44423

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz

İsmail Aydıngün - Valeriy Morkva VII

Dünya Tarihi Perspektifinden Ukrayna

Oleksandr Halenko 1

6. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyi: Türkler, Slavlar, Germenler

Abdullah Üstün..... 55

Pax Hazarica ve *Rûslar*: 9. Yüzyılda *Rûslar* için Bir Çekim Merkezi Olarak Hazar Memleketi

Erman Şan 89

Ukrayna ve Orta Doğu Avrupa'nın Tarihinde 1654 Pereyaslav Konseyi

Viktor Horobets..... 123

17. Yüzyılda Kırım Hanlığı'nın Kuzey Siyaseti

Sait Ocaklı 161

Zaporog Siçi'nin Tasfiyesi ve Kırım Hanlığı

Ufuk Aykol..... 195

Osmanlı Devleti ve Ukrayna: Hetman Petro Doroşenko'nun Bab-ı Ali ile İlişkileri (1667-1678)

Murat Yaşar 217

Bohdan Hmelnitkiy ve Oğlu Yuriy'in Hetmanlık Dönemlerinde Osmanlı-Ukrayna (Kozak) İlişkileri

Muhammet Şen..... 245

Ukrayna’da Kilise: Bağımsızlığa Giden Yüz Yıllık Yol (20. Yüzyılın Başındaki Ukrayna Devrimi’nden 21. Yüzyılın Başındaki Rusya-Ukrayna Savaşı’na Kadar)
Nataliia Shlikhta..... 269

İmparatorluklar Yıkılırken: Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ukrayna’nın Bağımsızlık Mücadelesi (1917-1921)
Valeriy Morkva 317

Ukrayna ve Ukrayincenin Tarihî Kökenleri Işığında Rus Çarlık ve Sovyet Ruslaştırma Politikaları
Valeriy Morkva 373

Ukrayna’da Turuncu Devrim, Avromeydan ve Toplumsal-Siyasal Dönüşüm
Turgut Tuncel..... 435

1991-2022 Arasında Ukrayna: Devlet, Toplum, Birey
Heorhii Kasyanov..... 497

Kırım Ashında Kime Ait? Kırım Tatarlarının ‘Yerli Halk’ Statüsünü Elde Etme Taleplerinin Normatif Açıdan Değerlendirilmesi
Filiz Tutku Aydın..... 553

Tarihî, Siyasi ve Sosyolojik Gerçekler Işığında Rusya Federasyonu’nun Ukrayna’yı İşgaline Dair Farklı Anlatıların Analizi: “Nazisizleştirme”, “Silahsızlandırma” ve “Rusların Korunması”
Ayşegül Aydıngün..... 603

Uluslararası Hukuk Bağlamında Rusya-Ukrayna Savaşı ve İhtilafın Tarihsel Kökenleri

Onur Uraz - Fatih Dönmez..... 637

1994 Kırım Krizinden 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'na: Jeopolitik, İnşacılık, İç Politika ve Putin Dörtgeninde Savaşın Analizi
Sezai Özçelik..... 683

Rusya - Ukrayna Savaşı

İbrahim Muradov..... 733

Dizin..... 773

ÖN SÖZ

1991’de, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Doğu Avrupa, Kafkaslar ve Orta Asya’da on beş yeni devlet ortaya çıktı ve Türkiye birkaç yeni komşu devlet kazandı. Bu komşulardan biri de Türkiye Cumhuriyeti tarafından 16 Aralık 1991’de bağımsızlığı tanınan¹ Ukrayna idi. Bununla birlikte, sadece otuz yıl önce bağımsız bir Ukrayna devletinin ilanı, Ukrayna’nın Türkiye için daha önce var olmayan yeni bir komşu olduğu anlamına gelmez. Aslında bu ülke insanlarıyla birlikte bin yılı aşkın uzun bir geçmişe sahiptir. Ukrayna ve Ukrayınler, sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin değil, Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve uzun süre Avrasya bozkırlarında yaşamış birçok Türk halkının da komşusuydu.

Ukrayna ile ‘Türk Dünyası’² arasındaki ilişkilerin tarihi de çok eskilere dayanmaktadır ve elbette 1991 yılında başlamamıştır. Kıyiv *knez*lerinin Kıpçak Türkleriyle askerî ve evlilik ittifakları gibi tarihte bu ilişkilerin çok çeşitli örneklerini görebiliriz: 17. yüzyılın ortalarında Ukrayna Hetmanlık Devleti, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilere sahipti; Osmanlı Devleti, Moskova iktidarına karşı çıkan ve 1709 Poltava Muharebesi’nden sonra ana vatanını terk etmek zorunda kalan Hetman İvan Mazepa’ya sığınma olanağı vermişti; 1774’te, Rusya’nın Zaporog Siçi’ni yok etmesinden sonra Ukrayna Kazaklarının bir kısmı Osmanlı Devleti’ne yerleşmişti; Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Rusya’da yaşanan devrim sırasında yeniden ilan edilen Ukrayna’nın bağımsızlığı, 1918 yılında Osmanlı Devleti tarafından tanınmış ve bu dönemde iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştu.

Moskova tarafından boyun eğdirilen Ukrayna, tamamen Moskova’ya bağlı Sovyet Ukraynası şeklinde varlığını sürdürdü. Resmî

¹ S. V. Vidnyanskıy ve A. Yu. Martınov, “Nezalejna Ukrayina i zarubijnny svit”, *Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini*, “Ukrayina-Ukrayintsi”, Kitap 2. Naukova Dumka, Kıyiv 2019, s. 458.

² Türk/Türki halklarla uzun süreli ilişkiler döneminde Ukrayinceye Türkçe kökenli birçok kelime geçmiştir. Son zamanlarda belki de en bilinen örnek, dünyanın birçok diline çevirisi yapılmadan giren, Ukrayna sivil toplumunun demokratik hak ve özgürlüklerini korumada başkaldırısını ifade eden ve Ukrayna’nın yakın tarihinde çok önemli yeri olan ‘*Maydan*’ (Meydan) kelimesidir.

olarak Sovyet Ukrayna, 1945 yılında Birleşmiş Milletler'in kurucu devletlerinden birisi olmasına rağmen fiilen her yönüyle kontrol edilen ve Moskova'dan yönetilen, SSCB'nin ayrılmaz bir parçasıydı³. Bu hâliyle Ukrayna, uluslararası siyasetin bağımsız bir aktörü konumundan çıktı. Sovyet rejiminin krizi -tıpkı diğer Sovyet cumhuriyetleri gibi- Ukrayna'nın bağımsız bir devlet statüsünü yeniden kazanmasına olanak sağladı.

Yukarıda belirtildiği gibi Ukrayna, Türkiye'nin eski bir komşusudur ancak Türkiye'de hâlâ yeterince tanınmamaktadır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren Ukrayna'yı özümsemeye başlayan Rus İmparatorluğu, Ukrayin kimliğini ortadan kaldırmaya çalışmış ve yürüttüğü asimilasyon ve Ruslaştırma politikası birkaç yüzyıl boyunca durmamıştır. Uluslararası arenada Ukrayna, Rusya'nın yalnızca bir parçası gibi görünüyor, Sovyetler Birliği de dünyada Rusya'yla özdeşleştiriliyordu.

20. yüzyılda emperyal merkezin zayıflamasıyla birlikte Ukrayna iki kez bağımsızlık şansı yakaladı. İlk şans, 1917'de, Romanov Monarşisi'nin devrilmesiyle ortaya çıktı. Ukrayna Devleti birkaç yıllığına restore edildi ancak daha sonra Rus Bolşeviklerin Ukrayna Devleti'ne karşı silahlı saldırısının bir sonucu olarak Moskova, Ukrayna üzerindeki siyasi kontrolü yeniden sağladı. İkinci şans, 1991'de, Ağustos darbe girişiminin bir sonucu olarak, Moskova'daki merkezî hükûmetin Sovyetler Birliği'nin çöküşünü engelleyemediği zaman geldi. Otuz yılı aşkın bir süredir Ukrayna bağımsız bir devlet ve bağımsız bir uluslararası hukuk öznesi olarak varlığını sürdürmesine karşın Rus emperyal zihniyeti bu gerçeği hâlâ kabullenememiştir. 2014'te, Kırım'ın işgaliyle başlayan, Şubat 2022'de Ukrayna'ya karşı başlatılan ve hâlen süren savaş bu durumun en somut göstergesidir.

³ Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravçuk'a, 1992'de, Batı Avrupa'ya yaptığı bir ziyarette ev sahibi ülkenin lideri 'Ukrayna, Rusya'nın hangi bölgesindedir?' sorusunu sormuştur. Bu soru, Rusya ve Ukrayna'nın ayrılmaz bir bütün olduğu bakış açısının sadece Ruslara özgü olmadığını, Batılıların da Ukrayna'nın bağımsızlığının geçici olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Bk. Taras Kuzio, **Ukraine: State and Nation Building**, Routledge, Londra & New York 1998, s. 200.

Rusya-Ukrayna savaşı, Rusya'nın, 24 Şubat 2022'de, Ukrayna'ya karşı sebepsiz yere topyekûn saldırısının başlamasıyla en yüksek noktasına gelmiştir. Ancak şu anki durum itibariyle savaşın Moskova'nın planladığından farklı bir seyir izlemekte olduğu söylenebilir. Dünya, Ukrayna'nın Rusya'nın bir parçası olmadığına, “başka bir Rusya” olmadığına, kendi tarihi, dili, ulusal kimliği ve kültürel gelenekleri olan tamamen ayrı bir ülke olduğunun giderek daha fazla farkına varmaktadır.

Bugünlerde Ukrayna ile Rusya arasında devam eden savaş, başka gerekçelerin yanı sıra tarih için de yapılan bir savaştır. Orta Çağ'da, Kiyiv'de *Rûs* adı ile kurulmuş çok etnili devletin mirasına sahip çıkmak her iki taraf için hayati önem taşıyor. Bilindiği gibi bu devlet, 9. yüzyılda ortaya çıkmış ve diğer Orta Çağ devletleri gibi bünyesinde birçok Slav, Baltık ve Fin kökenli halkı, bölgeyi ve ülkeyi birleştirmiştir. Bu farklı halkları ve ülkeleri birleştiren birkaç temel nokta şunlardır: 1) İçinde yaşadıkları devletin ismi- *Rûs*, 2) Ortak yönetici hanedan – Rürikoviçler, 3) Bizans'tan gelen ortak Ortodoks dini, 4) Bizanslı Kiril ve Metodios vaiz kardeşler tarafından Slav halkları için geliştirilen ve Batı Avrupa'daki Latince gibi sadece dinî törenlerde ve yüksek edebiyatta kullanılan ortak kutsal dil, Kilise Slavcası.

Kiyiv merkezli Eski *Rûs* Devleti konusunda günümüz Rus ve Ukrayin tarih yazımının yaklaşımları sadece farklı değil, birbirine zıttır. Doğal sebeplerden dolayı uzun zamandır hem Rus İmparatorluğu'nda hem de bu imparatorluğun devamı olan Sovyetler Birliği'nde sadece Moskova'nın resmî tarih versiyonu yazılıyor ve duyuluyordu. Bu versiyona göre, 9. yüzyılda *Rûs/Rûs* halkı ve 19-20. yüzyıllarda Rus/Rus halkı aynı şeydir. Ukrayna tarih yazımında ise 9. yüzyılın Ruslarıyla -hatta 17. yüzyılın Rusları- ve 20. yüzyılın Ruslarının aynı halk/millet olmadığı vurgulanır. 18. yüzyıla kadar hem Avrupa hem de Osmanlı kaynaklarında iki etnonim, *Rus* ve *Moskof* kullanılırdı. İkisi de farklı ülkeyi/halkı belirtiyordu (o zamana kadar *Rûs*, Kiyiv etrafında günümüz Ukrayna topraklarını ifade ediyordu). Böylelikle, erken dönem '*Rûs*' ve günümüz '*Rus*'u birbirinden ayırmak için erken dönemden bahsederken '*Rus*' yerine '*Rûs*', '*Kiyiv Rûs Devleti*' kullanılmaktadır.

Ukrayince ve Rusça özel isim, etnonim, terim ve yer adlarının yazımı üzerine bir not

Ukrayna'nın uzun bir süre Moskova'ya bağımlı olması nedeniyle, çoğu Ukrayin özel/coğrafi isim, diğer dillerde genel olarak Rusça telaffuzuna göre yazılıyordu (örneğin, Kiev, Harkov, Lvov, Donbass, Bogdan Hmelniçkiy, Mihail Gruşevski, Vladimir Zelenskiy vb.). Ukrayna bağımsızlığını kazandıktan sonra, Ukrayin isimlerinin doğru transliterasyonu son derece önemli hâle gelmiştir. Buna göre kitaptaki Ukrayin adların/terimlerin/yer-kişi adlarının yazımı Ukrayince fonetik normlarına uygun olarak yazılmış ve Ukrayince telaffuzu en iyi yansıtacak biçim kullanılmıştır. Burada öncelik Türkiye'de yerleşik yazım biçimine değil Ukrayinceye verilmiştir. (örneğin, Kiyiv, Harkiv, Lviv, Donbas, Bohdan Hmelniçkiy, Mihaylo Hruşevski, Volodimir Zelenskiy). Kitaptaki Rusça özel adlar Rusçanın gramer normlarına uygun olarak çevrilmiştir.

Bir diğer önemli nokta, Ukrayincede Ukraynalı kelimesinin etnik anlamda mı yoksa sivil anlamda mı kullanıldığı konusu, ikisine ayrı kelimeler bulunmaması nedeniyle muğlak kalmaktadır. Ukraynalı terimi kimi zaman 'etnik Ukraynalılar' kimi zaman ise 'Ukrayna vatandaşı'nı ifade etmektedir. 'Ukraynalı' ve 'Ukrayin' olmak üzere iki terim arasında ilki, etnik kökenlerine bakılmaksızın tüm Ukrayna vatandaşlarını belirtmektedir. Ukrayna tek etnili bir ülke olmadığından ve birçok Ukrayna vatandaşı farklı etnik kökenlere (Ruslar, Kırimlular, Polonyalılar, Almanlar, Macarlar vb.) sahip olduğundan, ülkeye adını veren Ukrayna'nın en büyük etnik grubu için 'Ukrayin' teriminin/etnoniminin - ve buna göre de bu etnik grubun kullandığı dil Ukrayince- kullanılması daha doğrudur. Bir başka anlatımla, 'Ukrayin' terimi/etnonimi, Ukrayna ulusunun çoğunluğunu oluşturan etnik Ukrayin halkının adıdır. 'Ukraynalı' teriminden ise vatandaşlık bağıyla Ukrayna devletine bağlı olanlar anlaşılmalıdır. Buna göre kitapta Ukraynalı ve Ukrayin terimlerinden ilki sivil/vatandaşlık, ikincisi etnik anlamda kullanılmıştır.

Ukrayince harf/seslerinin transliterasyon tablosu

Ukrayince harf	Türkçe sesi	М м	m
А а	A	Н н	n
Б б	B	О о	o
В в	v	П п	p
Г г	h	Р р	r
Ґ ґ	g	С с	s
Д д	d	Т т	t
Е е	e	У у	u
Є є	ye	Ф ф	f
Ж ж	j	Х х	h
З з	z	Ц ц	ts
И и	ı	Ч ч	ç
І і	i	Ш ш	ş
Ї ї	yi	Щ щ	şç
Й	y	Ь	'
К к	k	Ю ю	yu, yumuşak ünsüzlerden sonra ü
Л л	l	Я я	ya

Dünyanın devam etmekte olan Rusya-Ukrayna Savaşı'nı izlediği bu dönemde, Ukrayna hakkında bir kitabın yayımlanması özellikle zamana uygun görünüyor. Bu kitap, Türkiye'deki okurlara Karadeniz'in kuzeyindeki komşumuz Ukrayna'yı daha yakından tanıtmının yanı sıra Ukrayna'da son yıllarda yaşanan gelişmeleri tarihsel arka planın ışığında

anlatmayı amaçlamaktadır. Günümüzde Ukrayna tarihinin Rus emperyal yorumları hâlâ oldukça yaygın olsa da Türk okuyucuya Ukrayna tarihinin önemli olaylarına ilişkin Rus emperyal anlatılarıyla çarpıtılmamış bir Ukrayin perspektifi iletebilmek son derece önemlidir. Ukrayna'yı Türk okuyucuya tanıtmaya/ anlatma amacıyla olan bu kitap, Ukraynalı ve Türk bilim insanlarının ortak çalışmalarının sonucudur.

İsmail Aydınğün

Valeriy Morkva

DÜNYA TARİHİ PERSPEKTİFİNDEN UKRAYNA

OLEKSANDR HALENKO*

Ukraynaceden Çeviren: Valeriy Morkva

Özet

Günümüz Ukrayna toprakları geçmişte üç uygarlığın kavşağı konumunda bulunuyordu. Antik çağlardan beri Ukrayna bozkırlarında Avrasya'nın konargöçer halkları yaşamaktayken, Avrupa'nın Akdeniz bölgesinden gelen ve denizcilik geleneğine sahip olan halklar Karadeniz kıyılarına yerleşiyorlardı. Başkenti Kiyiv'de bulunan *Rûs*' Devleti yerleşik Slavları temsil ediyor ve kıta Ukraynası'nın ormanlık bölümünü kaplıyordu. 13. yüzyılın Moğol istilası sonucunda kendi doğal sınırları içinde birbirinden bağımsız olarak kalan üç uygarlık, yoğun bir etkileşim içerisine girmişti. Uygarlıklar arasındaki etkileşimin ana sonuçları şunlardı: a) Tarımsal kolonizasyon ve sanayileşme nedeniyle ormanlık bölgelerde yaşayan Slavların bozkır ve Karadeniz kıyısına yerleşmesi, Ukrayna'nın Avrupa uygarlığının etkisinden dolayı dünya çapında öneme sahip bir tarım ve sanayi merkezine dönüşmesi, b) Bölgedeki kolonileşme ve sanayileşme sürecinin ana aktörü hâline gelen Ukrayın etnisitenin oluşumu, c) 1991'de Ukrayna ulus devletinin oluşması, d) Ukrayna ulusunun Avrupa medeniyetine katılma kararını vermesi. Avrupa medeniyetinin etkisine ek olarak, Ukrayna'daki medeniyetler arası etkileşimin ana faktörü, günümüz Ukrayınların atalarının Ukrayna'da bulunan diğer medeniyetlerin bilgi ve deneyimlerini benimseme ve yaratıcı bir şekilde kullanma yeteneği ve arzusuydu. Ukrayınler başarılarını hem kendi ilerlemeleri hem de Avrupa medeniyetinin ilerlemesi için kullanarak, ortadan kaybolmuş bozkır medeniyetinin kültürel mirasçıları hâline gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Ukrayınler, Tarih Aktörü, Dünya Tarihi, Bozkır Uygarlığı, Avrupa Uygarlığı, Uygarlıkların Etkileşimi.

* Freie Ukrainische Universität, Münih; İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
E-posta: sasha.halenko@gmail.com, ORCID 0000-0002-6814-7549

UKRAINE FROM WORLD HISTORY PERSPECTIVE

Abstract

Ukraine in the past represented intersection for three civilizations. Since the ancient period the Ukrainian Steppe belonged to the pastoral nomads of Eurasia, whereas the maritime nations from the European Mediterranean settled on its Black Sea coast. The Rus' state, centered around Kyiv, represented sedentary Slavs and occupied the forest zone. The Mongol expansion in the 13th century brought three civilizations to intense interaction. This interaction brought following major results: a) expansion of the Slavic forest zone over the steppe and the coastal zones through agricultural colonization and industrialization, transformation of Ukraine under the impact of the European civilization into the world's leading industrial and agricultural center, b) formation of Ukrainian ethnos, the principal force of colonization and industrialization, c) creation of the Ukrainian state in 1991, d) the preference of European civilization by Ukrainian nation. Beside influence of the European civilization the civilizational interaction in Ukraine owed to ability and initiative of Ukrainian ancestors to choose, learn and creatively avail of the knowledge and practical experience of other civilizations present in Ukraine. The Ukrainians fulfilled for the extinct civilization of the steppe the mission of cultural recipient, who used its potencies both for its own progress and European expansion.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, Subject of History, World History, Civilizational Interaction.

GİRİŞ

1991 yılında Ukrayna'nın bağımsızlığının ilan edilmesi, Ukrayinlere tahsis edilen bu Sovyet idari bölgesini egemen bir devlet ve dolayısıyla dünya tarihinin bağımsız bir aktörü hâline getirdi. Bu bağlamda, ülkenin statüsünde söz konusu kökten değişime uygun olarak Ukrayna tarihinin kapsamı, Ukrayin halkının geçmişinden yeni kurulmuş Ukrayna devletinin geçmişine yönelik olarak değişmiştir. Bununla birlikte, Ukrayna tarihinin bu yeni kapsamı içinde Ukrayin halkının tarihi en önemli yere sahip olmaya devam etmektedir çünkü Ukrayin halkı Ukrayna devletinin hem kurucusu hem de bu devletin öznelliğinin ve kültürel özgünlüğünün garantörüdür.

Ukrayna devleti, dünya tarihinin herhangi bir olgusu gibi insan ve insan topluluklarının etkileşiminin tesadüfi bir sonucudur. Dolayısıyla Ukrayna tarihinin kapsamı, tarihsel zaman içinde Ukrayna topraklarında geçmiş ve yaşanmış, insanlık tarihine ait tüm tarihî olayların bütünüdür.

Ukrayna'nın geçmişinin en belirgin özelliği, ülke topraklarında birkaç uygarlığın -ki bunlar insanlık tarihinin en büyük toplu aktörleri- uzun süren varlığıdır. Bu durum Ukrayna'yı dünya tarihinde dikkate değer bir fenomen hâline getirmektedir. Bu nedenle Ukrayna tarihine kaçınılmaz olarak uygarlıklar arası etkileşimin açıklığa kavuşturulmasıyla başlamalıdır.

1. Ukrayna Nedir: Sınır Bölgesi Mi, Ulus Mu, Devlet Mi?

“Ukrayna” adı ilk kez, *Rûs*’ yıllıklarından birinde, Pereyaslav Knezi Volodımır Hliboviç’in, 1187’de, ölümünü bildiren cümlede geçiyor: “Ukrayna onun için çok yas tuttu.”¹ Bu, Ukrayna topraklarından gelen Galiçya-Volnya yıllığında bulunan ve yüzyıllık bir süre içinde “Ukrayna” adına yapılan beş atıftan ilkiydi. Bu atıflar dizisinden, *Rûs*’ Devleti’nin güneybatı sınırı boyunca yer alan toprakların Ukrayna olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde bu topraklar, o zamanlar *Rûs*’

¹ İpat’yevskaya letopis, *Polnoye sobraniye russkih letopisey (PSRL)*, C 2, Tipografiya M. A. Aleksandrova, St. Petersburg 1908, s. 448.

Devleti'nin ve günümüz Ukrayna'nın başkenti olan Kiyiv şehri de dâhil olmak üzere esas olarak kuzey Ukrayna'yı kapsamaktadır. "Ukrayna" adı "sınır bölgesi" anlamına geliyordu. Bu isim, söz konusu bölgenin *Rûs'* Devleti sınırları içinde uç konumuna uygun olarak kullanılmaktaydı. İşte tam da burada, orman ve bozkır sınırında, *Rûs'* Devleti'nin sınırı en belirgin şekilde görülmüyordu çünkü kuzeyde sonsuz ve geçilmez ormanların ve bataklıkların ortasında bu sınır kayboluyordu. Burada *Rûs'*, Avrasya bozkırlarının konargöçer halkları tarafından yaratılan çok farklı bir uygarlıkla sınır paylaşmaktaydı. Ukrayna'nın güneyindeki bozkırlara "*Pole Polovetske*", Orta Doğu'da ise "*Deşt-i Kıpçak*" adı verilmişti. Uygarlıkların sınırları çok hareketli değildir ve *Rûs'* Devleti'nin Moğollar tarafından fethedilmesi bile yerleşik ve konargöçer halklar arasındaki sınırı kaldırmamıştır. Daha sonra Ukrayna toprakları, 1385'ten beri ittifak kurmuş ve 1569'da Polonya-Litvanya Birliği olarak bilinen tek bir devlet içinde birleşen Polonya Krallığı ve Litvanya Büyük Dukalığı'nın bir parçası olmuştur. Aynı şekilde, 13. yüzyılın sonunda, Moğol sonrası dönemde ortaya çıkan Moskova Devleti'nde sınır bölgelerine "ukrayna" deniyordu. Ancak orada bu kelime özel ad hâline gelmedi. Moskova da kendi "ukrayna" ve diğer, özellikle Litvanyalı ve Moldovalı "ukraynalar" arasında ayırım yapmaktaydı. Kuşkusuz "ukrayna" olarak adlandırılan sınır bölgelerinin geçmişi ilgili devletlerin geçmişinin yalnızca bir parçasıdır ve kendi kendine yeterli bir araştırma konusu değildir.

16. yüzyılın sonlarına doğru Polonya-Litvanya Birliği içinde bulunan Ukrayna, Ukrayin halkının ulusal toprakları olarak ek bir anlam kazanmıştı. O zamandan beri bu ülkenin birkaç devlet arasında uzun süre bölünmüş kalmasına rağmen Ukrayin halkının ulusal topraklarının anlamı, "ukrayna" kelimesi için bugüne kadar korunmuştur. Aynı zamanda bozkırların kolonizasyonu nedeniyle Ukrayna toprakları önemli ölçüde genişlemekteydi. Söz konusu kolonizasyon, 20. yüzyılın başlarında en son sınırına ulaşmıştı. Bu sınır, Doğu Avrupa'nın dil haritalarında Ukrayin dilinin dağılım alanı ile kanıtlanmıştı. Rus Devrimi, Ukrayna ulusal topraklarının bu sınırları içinde bir Ukrayna devleti kurma girişimlerine yol açtı ancak komünist Rusya, Ukrayna'nın kontrolünü yeniden ele geçirmeyi başardı.

Sovyetler Birliği'nin bir parçası hâline gelen Ukrayna, nominal olsa da Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında bir devlet olarak tanındı ve ilk kez sınırları çizildi. Ülke, kaderin bir cilvesi olarak Birleşmiş Milletler'in (BM) kurucu devletlerinden biri bile olmuştu. Fakat fiilen Ukrayna, Moskova'dan yönetilen SSCB'nin bir eyaletiydi. 1922'de, Sovyetler Birliği kurulduğunda, doğudaki Ukrayna ulusal topraklarının büyük bir kısmı Rusya Federasyonu'na verildi ve ardından hızla Ruslaştırılmış oldu. Sovyet rejimi İkinci Dünya Savaşı'nda batıda işgal edilen bazı etnik Ukrayin toprakları, Ukrayna SSC'ye dâhil etti ancak bu durum yeni işgal ve ilhak edilen toprakların Sovyetleştirilmesi için kullanıldı. 1954'te, Moskova, Kırım yarımadasını Ukrayna'ya devretti. Bunun tek amacı, 1944'te, Kırım Tatarlarının sürgün edilmesiyle çökmüş durumda olan Kırım ekonomisini eski hâline getirmektir. Ancak Sovyet rejimi Kırım'ın Ukrayinleşmesine izin vermiyordu. Genel olarak Sovyet döneminde gerçekleştirilen sıkı Sovyetleştirme ve Ruslaştırma politikaları, ulusal Ukrayin topraklarını Sovyet Ukraynası'nın resmî sınırlarına kadar daraltmıştır. Ayrıca rejimin bu politikaları, Ukrayna SSC sınırları içinde -başta şehirler olmak üzere- Ukrayna'nın doğusunda ve güneyinde etnik Ukrayin kimliğini aşındırmaktaydı.

İnsanlık tarihi bölgeleri değil toplumları inceler. Bu nedenle Ukrayna tarihi, Ukrayin halkının tarihi olarak algılanmaktaydı. Ukrayna halkının tarihinin parametrelerinin oldukça belirsiz olması ise ayrı bir konudur. Tüm tarihsel fenomenler gibi Ukrayin halkı ortaya çıkmakta ve gelişmekteydi. Dolayısıyla Ukrayin halkının kültürel özellikleri, zamansal ve mekânsal boyutları değişmekteydi. Bunlar birçok kez varsayım ve tartışma konusu olmuştu. Buna göre, bir ulusal bölge olarak Ukrayna topraklarının tarihinin parametreleri de belirsizdir.

Üstelik Ukrayin halkı, Ukrayna tarihinin tek ve kendi kendine yeterli bir aktörü değildir. Gerçek şu ki, Ukrayin ulusal topraklarının oluşumu, insanlık tarihinin diğer birçok aktörünün etkileşiminin bir sonucuydu. Sonuçta, yakın zamana kadar Ukrayin halkının egemenliği yoktu ve bu nedenle özneliği yani tarihsel süreci etkileyebilme kapasitesi -en azından tüm tarihsel geçmişi boyunca- tam olarak tartışılmaz değildir.

Birkaç devlet arasında bölünmüş durumdayken gelişmesi, uluslararası sistemde tanınması ve devlet kurma girişimleri, genel olarak Ukrayın halkının özneliğini kanıtlamaktadır. Fakat bu öznelik sadece arada sırada belirgin oluyordu. Sovyet rejimi de bu özneliği tanıdı; ilk kez Ukrayna'ya sınırlar ve devlet kurumları verdi ancak Sovyetleştirme ve Ruslaştırma politikalarını da sürdürdü.

Ukrayın halkının tarihi, ne yazık ki Ukrayna tarihine dış faktörlerin dâhil edilmesi için uygun kriterleri geliştirmemiştir. En azından bu dış faktörlerin neredeyse tamamı olumsuz değerlendirilmekte ve dolayısıyla ulusal tarih çerçevesi dışında tutulmaktadır. Bu durum, etnik Ukrayın topraklarının oluşum nedenlerinin bile yanlış yorumlanmasına yol açmıştır. Ukrayna, M. Hruşevskiy'den başlayarak, birçok kişi tarafından Ukrayınlerin veya onların atalarının ebedi ikamet alanı olarak görülmektedir. Bu nedenle, bozkır halkları bile Ukrayınlerden farklı bir konargöçer uygarlığına ait olmalarına rağmen Ukrayınlerin ataları arasında sayılmaktaydılar. Öte yandan, Ukrayınlerin atalarının güneyde bulunmalarını tespit eden herhangi bir bulgu, ilgili bölgenin etnik Ukrayın topraklarına ait olduğunun kanıtı olarak kabul edilmekteydi. Ancak söz konusu bulguların gezici tüccarlar, köleler veya tutsaklarla - yani bu toplumların sınırları dışına çıkarılan insanlarla- ilgili olduklarında bu tür varsayımların hiçbir temeli yoktur².

Ukrayna tarihinde birçok bileşimin yer aldığını kabul eden tek teori, Ukrayna devletinin egemenliğinin ilanından kısa bir süre önce Ukrayın kökenli tanınmış Türkolog Profesör Omeljan Pritsak tarafından geliştirilmiştir³. Bu teori, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni, tarihsel süreçte günümüz Ukrayna topraklarında bulunan tüm devletlerin varisi olan kendine has ve ayrı bir devlet olarak görmeyi öneriyordu. Kendi zamanının ötesinde olan bu teori -o noktada Ukrayna henüz

² Bu görüş, önde gelen bir Ukrayın tarihçi ve eski bir Sovyet siyasi mahkûmu Yaroslav Daşkeviç tarafından savunuluyordu. Bk. Yaroslav Daşkeviç, "Ukrayna na meji mij Shodom i Zahodom (XIV-XVIII st.)", **Zapiski NTŞ: istoriko-filologična sektsiya**, C 222, 1991, s. 28-44.

³ Omeljan Pritsak, kavramını 1980 ve 1990'lı yıllarda iki versiyon olarak sunmuştu. En son versiyon, Kiyiv'de düzenlenen Ukrayna Bilimciler Uluslararası Birliği'nin I. Kongresinde açıklandığı için Ukrayın tarihçilerin kullanımına sunulmuş oldu. O. Yas', kendi giriş yazısı ile birlikte her iki versiyonu yayımlamıştır: Omeljan Pritsak, "Şço take istoriya Ukrayini?", **Ukrayinskij istoričnyj jurnal**, 2015, S 1, s. 177- 210.

bağımsız bir devlet değildi- Ukrayna tarihinin bilimsel bir yorumlanmasını sunmaktaydı. Ancak bazı argümanlar eleştiriye açıktır. Örneğin Pritsak, Ukrayın halkının kendine özgü bir tarih aktörü statüsünü tanımamaktaydı. Bu yüzden teorisinin Ukrayın tarihçiler arasında destek bulmaması şaşırtıcı değildir⁴.

1991’de, Ukrayın halkı adına egemen Ukrayna devletinin ilanı başka bir Ukrayna’yı yarattı. Yeni kurulmuş bir devlet, topraklarını Ukrayna adlı bir Sovyet idari birimden miras aldıysa da ve bu topraklar yaklaşık olarak Ukrayın etnik topraklarıyla örtüşse de daha önce var olmayan ayırt edici bir özelliğe sahipti. Bu özellik, yeni devletin siyasal ve tarihsel özneliğiydi. Ukrayın halkı, egemen ve devlet olmayı arzulayan bir etnik kitleden, dünya genelinde tanınan ve insan toplumunun en üst örgütlenme biçimi olan bir egemen ulus devlete dönüşmüştür. Bu olay, Ukrayna tarihinde bir dönüm noktası oldu ve dünya tarihinde Ukrayna’nın yerini temelden değiştirdi.

Ukrayın halkının kurduğu devletin uluslararası hukuk çerçevesinde tanınması, Ukrayın halkına her şeyden önce öznellik getirdi. Bu durum, Rusya’nın Ukrayna siyasetine müdahalesine ve 2014’ten beri doğrudan askerî saldırganlığına karşı Ukrayna’ya uluslararası destek sağlamıştır. Zaten, Ukrayın halkının tarihsel özneliğini kanıtlayan ve somutlaştıran şey, tam da kendi devletinin oluşturulması olmuştur. Ancak o noktada Ukrayın halkının tarihi teorik bir varsayımdan gerçekliğe dönüşmüştür.

Bağımsızlığının ilanından itibaren Ukrayna, insanlığın ve dolayısıyla dünya tarihinin bağımsız yeni bir aktörü olmuştur. Her şeyden önce bu aktör, Ukrayın etnik kimliğiyle özdeşleşmeyen, kendi sivil kimliğine sahip bir toplumdur. Ukrayna halkı bünyesinde etnik Ukrayınlar, Ruslar, Kırım Tatarları, Rumlar (Rumeyler ve Urumlar), Gagavuzlar, Karaylar ve Kırımçaklar gibi diğer etnik grupları

⁴ Bu çalışmanın temelini oluşturan Pritsak’ın fikirlerinin eleştirel analizi ve geliştirilmiş bir versiyonu için bk. Oleksandr Halenko, “Şço take istoriya Ukrayini?: Revizuyuçi teoremu O. Pritsaka”, **Omeljan Pritsak: Jitt’epis, spadşçına, naukovi interesi. Do 100-riçça vid dnja narodjennya**, Natsionalnyj Universitet ‘Kıyev-Mohilyanska Akademiya’, Kıyiv 2021, s. 158-172.

birleştirmektedir. Bu, kendi devletine yani en üst sosyal örgütlenme biçimine sahip bir toplumdur. Ukrayna halkı yeni bir siyasi ulustur. Bununla birlikte, bu yeni kurulmuş ulus Ukrayin halkından ayrılamaz. İlk olarak, Ukrayna nüfusunun çoğunluğunu oluşturan etnik Ukrayinler tarafından seçilen demokratik siyasi sistem, Ukrayinlerin devlet yönetimi üzerinde kontrolünü sağlamıştır. Başka bir deyişle, Ukrayinler, yeni kurulmuş ulus devletin varlığının garantörü olmuşlardır. İkincisi, Ukrayin halkının kültürü bu ulus devletin kültürel kimliğini garantilemiştir. Ukrayin halkı var olduğu sürece Ukrayna da var olacaktır.

Böylece devletin kurulması Ukrayin halkını da niteliksel olarak değiştirdi. Ukrayin halkı bir etnik topluluktan ziyade kendi bağımsızlığının ve kültürel kimliğinin garantörü olan siyasi bir ulusa dönüşmüştür. Buna göre, 1991 sonrası Ukrayna tarihi sadece Ukrayin etnik topluluğunun tarihine indirgenemez. Ukrayin halkının tarihi Ukrayna tarihinin bir parçası olmuştur. Ukrayna tarihi de insanlık tarihinin bir parçasıdır.

Kültürel özellikleri zaman içinde değişiklik gösterebilen Ukrayin halkından farklı olarak, egemen bir devletin tarihinde mekân ve zaman boyutları daha sabittir. Mekânsal parametreler devletin sınırlarını belirler. Tarihi süreç belli bir bölgenin yazılı kaynaklarla tespit edilen tüm geçmişini kapsar. Yazılı kaynaklar dönemin dilini ileterek, doğrudan insan bilincini ve dolayısıyla insanlık geçmişinin kültürel boyutunu yansıtır. Bir devletin sadece kültürel özellikleri zaman içinde değişebilir. Fakat bu kültürel özellikleri devletin zaman ve mekân parametreleriyle belirlenirler. Bütün tarih boyunca Ukrayna toprakları üzerinde devam eden tüm kültürel süreçler, günümüz Ukrayna devletinin ve Ukrayin halkının kültürel özelliklerini etkilemiştir.

Özetlersek, 1991'de, bağımsız Ukrayna Devleti'nin kurulmasından bu yana Ukrayna topraklarında yaşamış tüm insan topluluklarının geçmişi Ukrayna tarihinin kapsamı içine girmektedir. Bu durum, Ukrayna tarihini dünya tarihinin bir parçası hâline getirdi ve Ukrayna tarihinin zamansal, mekânsal ve kültürel boyutlarını belirledi.

2. Yazılı Tarih Çağı

Yazılı tarih çağının başlangıcı belirli bir bölgede yazılı kaynakların ortaya çıkmasıyla belirlenir. Ayrıca yazılı tarih çağı içinde protohistorik dönem ayırt edilmektedir. Protohistorik dönem, belirli bir bölge ve bu bölgede yaşayan insanlar hakkındaki bilgiyi dış gözlemcilerin yazılarından elde edebildiğimiz bir dönemdir. Dış gözlemcilerin sözlü kanıtları önemli hatalar içerse de kimlikler (isimler, etnonimler, coğrafi isimler), sosyal organizasyon, uygarlık aidiyeti gibi geçmişte yaşayan insanların bilincini belirleyen unsurlar hakkında bilgiler sağlayabilmektedir. Eski zamanlarda Ukrayna topraklarında yaşayan halklar, özellikle bozkır insanları genellikle yazı bilmiyorlardı. Bu nedenle, Ukrayna bozkırlarında bu protohistorik dönem en azından Moğol fethine kadar devam ediyordu. Bununla birlikte, Ukrayna'nın yazılı tarih çağı tam da bozkır insanlarından ve protohistorik dönemden başlamaktadır.

Ukrayna'nın adı bilinen ilk sakinleri, Çar Rusa döneminde (MÖ 730-714) Güney Kafkasya'da bulunan Urartu Devleti'ne akınlar yapan Kimmerlerdir. Bu, Kuzey Karadeniz bölgesinin bozkır halkları olan Kimmerler ve İskitlerin Orta Doğu'ya en az bir buçuk yüzyıl önce başlayan (MÖ 9. yüzyıl)⁵ ve uzun süre devam eden (MÖ 7.-6. yüzyıllara kadar) akınlarının bir örneğiydi. Bu akınlar Yeni Asur Krallığı'nın (MÖ 612'de yıkılan) ve Kimmerlerin daha sonra gittikleri Anadolu devletlerinin yazılı ve maddi anıtlarına yansımıştır. "Tarihin babası" Herodot, bu akınlardan ve Ukrayna topraklarındaki İskit Devleti'nden bahsetmişti (IV. Kitap). Böylelikle Ukrayna tarihi, MÖ 9.-8. yüzyıllardan itibaren başlamaktadır.

Ukrayna topraklarında bulunmuş ilk yazılı kaynak, kurşun bir plakada eski Yunanca yazılmış bir mektuptur. Yaklaşık MÖ 500 yılına tarihlendirilen bu mektup, Ukrayna topraklarında ilk Yunan kolonisinin

⁵ Konargöçerlerin en eski tasviri, Kalhu'daki (günümüz Nimrud, Irak) Asur krallarının sarayında bir kabartma sahnedir: T. Sulimirski "Scythian Antiquities in Western Asia", *Artibua Asiae*, C 17, S 3-4 1954, s. 290. Bu kabartmada ilerleyen Asur savaş arabalarına geri dönerek oklarını atan atlılar gösterilmiştir. Atların kullandıkları bu yöntem bozkır süvarilerinin bir özelliği hâline geldi ve "İskit vuruşu" veya "Part vuruşu" olarak adlandırıldı.

kurulduğu yer olan Berezan adasında bulundu. Mektupta bir baba, kölelik mülkiyetiyle ilgili bir anlaşmazlıktan oğluna şikâyetinde bulunur ve oğlundan müdahale etmesini ister⁶.

Görüldüğü gibi Ukrayna'nın bir devlet ve dünya tarihinin bir parçası olarak ortaya çıkışı, tarihinin başlangıç noktası olarak kabul edilen ve *Rûs'* adı verilen halk ve devlet hakkındaki ilk bilgilerden çok daha önce başlamaktadır. Ukrayın halkının tarihinin iki katından daha uzun olan bin 500 yıldan bahsediyoruz.

Ukrayna tarihinin yeni kapsamının belirlenmesinin bir diğer önemli farkı, tarihinin ülkenin güneyinde başlamasıdır. Ukrayın halkının tarihi, günümüz Ukrayna'nın güneyini, Ukrayınların o bölgeye yerleşmeye başlamalarına kadar genellikle önemsememektedir. Ayrıca bu yerleşme süreci *Rûs'* Devleti'nin oluşumuyla başlamadı. Aslında her şey, *Rûs'* Devleti'nin Moğolların istilasını sonucu yıkılmasından sonra başladı ve birkaç yüzyıla yayıldı. Güneyin geniş toprakları, ancak 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında Rus İmparatorluğu tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndan fethedildikten sonra Ukrayın etnik topraklarının bir parçası olmuştur.

Etnik Ukrayın topraklarının güney bölgelerinin tüm geçmişinin, paradoksal bir şekilde, sadece Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemlerini inceleyen Ukrayna tarihinin yeniden diğer zamansal ve mekânsal parametrelerinin belirlenmesiyle Ukrayın halkının tarihinde önemli bir eksikliğin düzeltilmesi mümkün olacaktır. Bu nedenle, Ukrayna'nın güney bölgelerinin geçmişinin her şeyden önce Rusya ve Sovyetler Birliği ile doğrudan ilişkilendirilmesi şaşırtıcı değildir. Bu bölgede diğer uygarlıkların varlığına dair anıtlar -dünyaca ünlü eski Yunanlar ve İskitlerle ilgili olanlar bile- Ukrayna tarihiyle ilgisi olmayan bir egzotik olarak kalmaktaydı. Ukrayın tarihçilerin Ukrayna tarihi ve kültürü için Güney Ukrayna topraklarının önemini kavrayamadıklarını göz önüne aldığımızda, Ukrayna'nın bu güney ve doğu bölgelerinde

⁶ İlk yayın: Yu. G. Vinogradov, "Drevneyşeye greçeskoye pismo s ostrova Berezan", *Vestnik drevney istorii*, 1971, S 4, s. 74-99.

ülkenin geri kalanına kıyasla Ukrayın kimliğinin daha zayıf olması bu durumun doğal bir sonucudur. Bu nedenle, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı açtığı savaşın hedefi özellikle bu bölge olmuştur. Böylece, Ukrayna tarihinin kapsamının değiştirilmesi, Ukrayna'nın güney topraklarının ihmal edilmesinin temelinde yatan sebeplerin ortadan kaldırılmasına imkân sağlayabilmektedir.

3. Kültürel Boyutlar: Avrasya Uygarlıklarının Kavşağı

Ukrayna'nın geçmişinin kültürel boyutları en büyük zorluğu oluşturmaktadır. Ne de olsa üç bin yıllık bir dönem içinde ortaya çıkan çok çeşitli kültür ve topluluklardan bahsediyoruz. Bu kültürler ve topluluklar arasındaki etkileşim ve etkileşimin sonuçları şimdiye kadar yeterince incelenmemiştir. Ukrayna topraklarına yüzeysel bir bakış bile bu bölgenin kültürel manzarasında üç ayrı uygarlık -yani ortak bir kültüre sahip en büyük sosyal örgütlenme biçimleri- bölgesinin tespit edilmesine yardımcı olmaktadır. Uygarlıklar kültürel özelliklerini hemen gösteremeyebilirlerdi ancak eski zamanlardan beri yerleşik ve konargöçer topluluklar kendi aralarındaki kültürel mesafenin farkındaydılar.

Günümüz Ukrayna topraklarının uygarlık bölgelerine göre bu ayrımı, uzun bir süredir kendi özel doğa koşullarına -ki bunlar sanayi öncesi dönemde insanların ekonomik faaliyetlerini, maddi ve manevi kültürünü belirliyordu- sahip üç iklim kuşağıyla çakıştığı için çok açık görünmektedir. Bu bölgeler; orman, ormanlı bozkır arazileri ile bozkır ve deniz kıyısı gibi üç alan oluşturmaktaydılar. Ukrayna'nın doğu ve batı arasında olduğu şeklindeki yaygın yüzeysel bakışın aksine, Ukrayna topraklarında aslında üç uygarlık alanı vardı. Günümüz Ukrayna topraklarında birkaç uygarlığın uzun süreli bir arada yaşaması ve etkileşimi Ukrayna tarihinin dinamiklerini ve yönünü belirlemiştir.

Bozkırlar: Ormanlı bozkırlarla birlikte, Ukrayna'nın en geniş iklim kuşağını oluşturan ve yazılı tarih çağına ilk giren bölgesi olmuştur. Bu alan Ukrayna topraklarının yarısını kapsamaktadır İlginç bir nokta şu ki, "Tarihin Babası" Herodot, bozkırların kuzeyinde kalan ormanlık bölgenin halklarından bahsederken İskitya'yı yaklaşık olarak günümüz Ukrayna sınırları içinde bulunan bir ülke olarak tasvir etmektedir.

İskitya'nın bozkırları Tuna'dan Don'a ve Karadeniz'den ormanlık bölgeye kadar uzanmaktaydı. Herodot tarihinde bozkır kuşağının ne kadar kuzeye ulaştığını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak çok daha geç bir dönemde bile bozkırlar kuzeyde Kıyiv'e kadar yaklaşıyordu. Kıyiv'deki Aziz Sofya Katedrali, Prens Bilge Yaroslav liderliğinde *Rûs'* ordusunun, 1036'da, bozkır halkı olan Peçeneklere karşı kazandığı zaferin yerinde inşa edildi. 11. yüzyılın sonunda, Kıyiv'in yaklaşık 30 km güneyinden akan Stuhna Nehri sınır görevi görüyordu. *Rûs'* askerî birlikleri, Polovets adıyla bilinen Kıpçak Türklerinden kendilerini korumak için Stuhna Nehri'ne doğru seferler düzenliyorlardı. Stuhna'nın güneyinde, Ros Nehri boyunca, Orta Asya'dan göç eden ve *Rûs'*ün müttefikleri hâline gelen Uzlar yerleşmişlerdi. Daha güneyde, 11. yüzyıldan beri İslamî kaynaklarda *Deşt-i Kıpçak* olarak bilinen *Pole Polovetske* uzanmaktaydı.

Bozkırlar ve orman bozkırları: Doğal sınırları içinde bulunduğu alana göre bozkır uygarlığı olarak adlandırılabilir ayrı bir uygarlık yaratan Avrasya'nın konargöçer halklarının eviydi. Avrasya bozkırlarının batı ucu Ukrayna'daydı, doğuda ise Moğolistan ve Kuzey Çin'e kadar uzanmaktaydı. Konargöçer halkların herhangi bir uygarlık kurmadıklarına dair popüler skolastik fikirlere rağmen bozkır uygarlığı, bilinen diğer uygarlıklara göre tarih sahnesinde daha uzun süre var oldu ve daha geniş bir alana yayılmaktaydı -sadece günümüz Batı uygarlığı daha geniş bir alanı kapsar. Bahsedilen bu bozkır uygarlığı sadece Ukrayna topraklarında tarih öncesi çağlardan 19. yüzyıla kadar yani üç bin yıldan fazla bir süre var olmuştur. Dahası, bozkır halkları büyük yerleşik alanları da içeren birkaç büyük imparatorluk kurmuşlardı. Ukrayna bozkırları İskit İmparatorluğu'nun yanı sıra Hunların, Avarların, Türklerin, Hazarların, Moğolların imparatorlukları ve Sarmatlar, Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler ve Kıpçaklar gibi kabile konfederasyonlarının elinde bulunmaktaydı. Bozkır imparatorluklarından bazıları fethedilen ülkelere -başta siyasi kültür olmak üzere- kendi kültürlerini getirmişlerdi. Bu nedenle, yerleşik komşularının belirgin kültürel etkilerine rağmen bozkır halkları kendi kültürel kimliklerini uzun süre korumuşlardır. Temel kültürel özelliklere değinecek olursak, bozkır halkları arasında uzun süredir döngüsel bir

zaman algısı mevcuttu. Geçmişin çizgisel (*linear*) bir vizyonunu yansıtan ilk tarihsel anlatı, Ukrayna'nın bozkır bölgesinde ancak 18. yüzyılın başında ortaya çıktı. Bu, Kırım Hanlığı'nın tarihini anlatan Abdulgaffar Kırımî'nin *Umdetü'l-ahbâr* adlı tarihsel eseri idi ⁷. Ukrayna bozkır halklarının çizgisel zaman algısına geç geçişi, bu halkların, bozkır kökenli olan ancak 14. yüzyılın sonlarından itibaren artık tarihsel kronikler yazan ve Ukrayna bozkır halklarının süzerenleri olan Osmanlılardan bile bu konuda farklı olduklarını açıkça göstermektedir.

Bozkır bölgesinin uzun zamandır sabit olması, her şeyden önce konargöçer hayvancılığın bozkırın doğal koşullarına uyan tek üretim ekonomisi türü olduğundan kaynaklanmaktaydı. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bozkır topraklarının birçok yerde verimli olmadığı ve toprakların tarımda kullanılması için ağır pulluk gibi özel bir alet gerektirmesiydi. Ayrıca konargöçerler hem binicilik ve okçuluk becerileri hem de icat ettikleri hareket hâlindeyken uzaktan atış yapma tekniği sayesinde bozkırda ezici bir askerî üstünlüğe sahiptiler. Yerleşik komşularının 14. yüzyıldan itibaren ağır pulluk ve 16. yüzyılda ateşli silahlar kullanmaya başlamaları sonucunda Ukrayna topraklarında bozkır uygarlığı kapladığı alan açısından küçülmeye başlamıştı. En sonunda Rus İmparatorluğu'nun, 1812 yılında tüm bölgeyi fethetmesiyle bu uygarlık ortadan kaybolmuştur.

Karadeniz sahili: Konargöçerler uluslararası ticarete ilgi duydukları için kontrol ettikleri topraklarda yabancı tüccarların ticari faaliyetlerine izin veriyorlardı. Genellikle yabancılar, bozkırda kervan yolları üzerinde konaklama ve pazar yeri görevi gören şehirleri kuruyorlardı. Avrasya bozkırlarının Akdeniz'e bağlı olan Karadeniz'le buluşma noktasının Ukrayna topraklarında bulunması Ukrayna coğrafyasının benzersiz bir özelliğidir. Eski dünyanın her köşesinden gelen yollar Ukrayna'nın Karadeniz sahilinde birleşiyordu. Ancak tam da Avrupa'nın Akdeniz bölgesinden gelen denizciler, Karadeniz kıyılarının liman kurulmasına elverişli yerlerinde yerleşimler kurmaya başlamışlardı.

⁷ Abdulgaffar Kırımî, *Umdetü'l-ahbâr*, Kitap 1, Ed. İ. Mirgaleyev, İnstitut istorii im. Ş. Marciani AN RT, Kazan 2014.

Zaman içinde bu koloni yerleşimlerinden bazıları şehirlere ve şehir devletlerine dönüşmüştü.

Bozkırın sahipleriyle ilişkilerine bağlı olarak, Akdeniz'in bu koloni anklavları ya büyüyor ya da küçülüyorlardı. Ancak deniz kıyısında bulunan şehir devletleri, bozkırların geniş alanları konargöçerlere ait oldukları için bunları asla ele geçirmeye çalışmadılar. Aynı zamanda bu şehir devletlerinin hepsi deniz yollarıyla Akdeniz'e bağlı olup Karadeniz coğrafyasında şehirler, yazı sistemi, mimari, sanat gibi tüm özellikleriyle beraber Akdeniz uygarlığının küçük adacıklarıydı. Böylece, Karadeniz'in kuzey kıyısı boyunca uzanan bu oldukça dar ve parçalı şerit, Ukrayna topraklarında bir Akdeniz uygarlığı bölgesini oluşturmaktaydı.

İlk Yunan kolonicileri buradaki yerleşimlerini, İskitler ve Kimmerlerin akınlarının Urartu, Asur ve Anadolu devletlerine ulaşmasından kısa bir süre sonra, MÖ 7. yüzyılda kurmuşlardı. Yunanların ardından bu kıyı şeridi, Roma İmparatorluğu ve halefi olan Bizans İmparatorluğu'nun, 13. yüzyılın sonunda ise Ceneviz ve Venedik cumhuriyetlerinin kontrolüne geçmişti.

Osmanlı İmparatorluğu bu bölgeyi, 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında kontrolü altına aldı. Bundan sonra bu bölge Akdeniz'in sadece Osmanlı İmparatorluğu içinde kalan kısımlarıyla geleneksel bağlarını korudu. Ancak Batı Avrupa ülkelerinin Karadeniz'e erişimi kesintiye uğradı. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu, yönetimine bağlı olan Kırım Hanlığı, Kefe ve Özü vilayetleri içinde bulunan Kuzey Karadeniz'in bozkırları üzerinde kontrolü sağladı. Dolayısıyla Osmanlı fethi, Karadeniz kıyılarında eski Akdeniz uygarlığı bölgesinin varlığına son vermiştir.

Ormanlı Kuzey/Rûs'-Ukrayna: Eski zamanlarda Ukrayna'nın kuzeyi ve kuzeybatısı ormanlık, seyrek nüfuslu bir çevre/periferi (*periphery*) bölge konumundaydı. Bu bölge, Got kavimleri hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar sayesinde, MS 3. yüzyılın ortalarında bilinmeye başlar. O zamanlarda Gotlar, kuzey Avrupa ormanlarından güneye, Karadeniz'e kadar yayılmışlardı ve oradan Roma İmparatorluğu'nun Anadolu ve Balkan topraklarına deniz seferleri düzenliyorlardı.

375 yılında, bozkır Hunlarının saldırısı Gotların devletine son vermiş ve bozkır halklarının Avrasya'nın doğusundan batısına büyük göçlerini başlatmıştır. Genellikle bozkır halkları ormanlık bölgelerde yaşayan insanlara boyun eğdirir ve onları kendi saflarında savaşmaya zorlardı. Böylelikle, Eski Yunan yazarlarınca *sclavin* adı verilen, Latin ve Arap tarihçileri arasında anılan sıraya göre *sclavus* veya *saklab/sakaliba* adıyla bilinen köle askerleri, 6. yüzyılın sonunda dünyaya tanıtan Avar Kağanlığı oldu. Gardiyan, muhafız anlamına gelen *saklabın* Türkçe kökenli bir terim (saklamak fiilinden türetilmiş>**saklag*) olduğu kuvvetle muhtemeldir. Başlangıçta *sclavinler* terimi Almanları, Slavları ve Fin-Ugor halklarını içeriyordu. Ancak Avar Devleti'nin, 795'te, Frank Kralı Şarlman (*Charlemagne*) tarafından yıkılmasından sonra *sclavinler* terimi, Slav dillerini konuşan halkların kendi öz adı olarak kullanılmıştır⁸. Dönemin dış gözlemcilerinin ortak görüşüne göre bu isim, Slav halklarının Balkanlardan Baltık bölgesine kadar yayılmış ortak ada dönüşmüştür. Ukrayna topraklarında ormanlar kuşağı Slavların yerleşim alanının bir parçasıydı.

Bu nedenle, yukarıda bahsedilen ormanlık alanı kontrol eden Kıyiv başkentli *Rûs'* Devleti, İskandinav Vikingleri tarafından kurulmuş olsa da kaçınılmaz olarak bu bölgenin Slav nüfusunun egemen kültürünü benimsemiştir. Bu Slavlar Doğu Slav dilleri grubuna ait dilleri konuşuyor ve yerleşik bir yaşam sürüyorlardı. Ekonomilerinin temeli tarıma dayalıydı. Hristiyan Ortodoks inancını kabul ettiler. Bu kültürel özellikler günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Ancak bin yıllık tarih boyunca bu kültürel alan önemli değişiklikler yaşadı. İlk olarak, konumu açısından bu alan bozkır ve Ukrayna'nın deniz kıyılarına kadar yayılmıştır. İkincisi, bahsedilen bu bölgenin insanları; Kazak kimliğinin oluşumu, bozkırların tarımsal kolonizasyonu ve sanayileşme gibi tarihsel süreçler sayesinde yeni

⁸ Omeljan Pritsak "The Slavs and Avars", *Gli Sclavi Occidentali e Meridionali nell'alto Medioevo*, [Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, XXX, 15-21 aprile 1982]. C 1, Presso la sede del Centro, Spoleto 1983, s. 353-435. Slavların erken dönem tarihinin sentezi için bk. F. Curta, *Slavs in the Making: History, Linguistics and Archaeology in Eastern Europe (ca. 500-ca.700)*, Routledge, London & New York 2021.

kültürel özellikleri geliştirmişlerdi. Ayrıca Moğol istilası sonucunda *Rûs'* Devleti'nin yıkılması bu bölgenin birkaç imparatorluğun parçası haline gelmesine neden oldu ve bu durum, bahsedilen bölgeyi Batı Avrupa, Orta Doğu ve Avrasya bozkırlarından gelen kültürel etkilere açık bıraktı. Bu nedenle, bu bölgenin kültürü senkretiktir⁹ ve aslında sınır bölgesi anlamında kullanılan "Ukrayna" adına uygundur. Üçüncüsü, bu bölgede yaşayan insanlar Ukrayna ulusunu oluşturdu. Bu ulus, 17. yüzyılın ortalarından itibaren birkaç kez kendi devletlerini kurmuş ancak öncelikle dış müdahaleler nedeniyle bu devletleri koruyamamıştır.

Günümüz Ukrayna Devleti, otuz iki yıl önce kazandığı bağımsızlığını, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni uluslararası düzen sayesinde pekiştirmeyi başardı. 2014'ten bu yana dünya düzeni hem Ukrayna devletini hem de Ukrayna vatandaşlarını yok etmeyi amaçlayan Rusya Federasyonu'ndan korumak için geniş uluslararası desteği seferber ediyor. 24 Şubat 2022'de, Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'ya açık saldırısının başlamasıyla Rusya-Ukrayna savaşı doruk noktasına ulaştı.

Bu arada, Ukrayna toplumunun bağımsızlık yılları boyunca elde ettiği siyasi tecrübe, 2014 yılında Ukrayna halkının Batı dünyasına katılma kararına neden oldu. Böylece Ukrayna medeniyet evrimini açık bir şekilde sürdürmeye devam etmektedir.

4. Bir Kavşak Olmanın Dinamikleri

Uygarlık alanlarının varlığı göz önüne alındığında, bunların oluşumu, etkileşimi ve evrim süreçleri Ukrayna tarihinin temel yapısını oluşturmaktadır. Bu temelde, Ukrayna tarihinin kronolojisi şu şekilde inşa edilmektedir: Birinci dönem, bozkır ve Karadeniz sahili uygarlık bölgelerinin dönemidir; ikinci dönem, üçüncü uygarlık bölgesini oluşturan *Rûs'* Devleti'nin kurulmasıyla başlamaktadır; üçüncü döneme, *Rûs'* Devleti'ni yok eden ancak ormanlık bölgenin genişlemesine, Ukrayın halkının ortaya çıkmasına ve egemen bir Ukrayna devletinin kurulmasına

⁹ Bünyesinde farklı kültür ve inançların unsurlarını birleştiren ve kendini yeni bir pratikle ifade eden melez inanç.

yol açan süreçleri başlatan Moğol fethiyle geçilmiştir. Her dönemin eğilimlerini ve ana süreçlerini özetleyip, bunların Ukrayna ve dünya tarihi üzerinde bıraktığı etkileri belirlemeye çalışacağız.

4.1. Birinci Dönem (MÖ 8. - MS 9. Yüzyıl): Avrasya'nın Ana Kavşağı

Kimmerler ve İskitlerin Kafkasya'nın ötesine yaptıkları akınlar, Ukrayna'nın tarihsel dönemini başlatmakla kalmayıp, bozkır halkları ile yerleşik uygarlıklar arasında tarihsel kaynaklara geçen ilk askerî çatışmalar olmuştur. Bozkır savaşçıları düşmana uzaktan hasar verme ve hızlı hareket ederek zarar görmeden hayatta kalma yeteneklerini gösterdiler. Uzaktan mobil savaş taktiği daha sonra tüm dünyaya yayılmış olup, silahların gelişmesine rağmen -mevcut Rus-Ukrayna savaşı da dâhil olmak üzere- modern savaşlarda önemli yere sahip olmaya devam etmektedir. Elbette bozkır halkları askerî avantajlarını çokça kullandılar. Yerleşik uygarlıklar bozkırdan gelen bu meydan okumaya karşılık verebilmek için binlerce yıllık bir süreye ihtiyaç duymuşlardır.

Yerleşik toplumların ilk sistemli tepkisi, mantıklı bir biçimde kendi süvari birliklerini oluşturmaktı. Asurlular muhtemelen bunu ilk yapanlar oldu. Süvari birlikleri İkinci Dünya Savaşı'na kadar temel askerî branşlardan biriydi. Ancak yerleşik toplumlar ata binme ve atlı okçuluk yapma konusunda bozkır insanlarıyla asla boy ölçüşemezlerdi. Bu nedenle yerleşik uygarlıklar, bozkırın askerî meydan okumalarına yanıt vermek için yalnızca konargöçerlerin deneyimlerini doğrudan kopyalamakla kalmıyor, aynı zamanda ekonomi ve sosyal örgütlenmedeki çeşitli imkânlarını da seferber ediyorlardı. Süvari birliklerinin kurulmasıyla beraber, elbette ki konargöçerlerin deneyimlerinden de faydalanılıyordu. Asur metinleri bazı şeyleri (yaylar, ayakkabılar, koşum kayışları) doğrudan Kimmer olarak adlandırmaktaydı¹⁰.

Bozkır insanların deneyimlerinin elde edilmesinde muhtemelen tutsaklar önemli rol oynamışlardır. Asur kaynakları esir alınan Kimmerlerden bahseder. Diğer bozkır savaşçıları (“atlı okçular”) ile

¹⁰ A. I. Ivantchik, *Les Cimmériens au Proche-Orient*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1993.

birlikte Asur krallarının hizmetinde kullanıldılar. Bu tür hizmetçiler sıkça hadım edilirdi. Savaş sahnelerinde veya kral maiyetlerinde sakalsız süvari hadımların görüntüleri, Asurluların bozkırlardan gelen köle askerleri kullandıklarının güvenilir bir kanıtıdır.

Asurluların meydan okumalara verdikleri bir diğer karşılık İskitlerle ittifak yapmak oldu. Siyaset, bazı bozkır insanların güçlerini diğerlerine yani Kimmerlere karşı kullanmayı mümkün kıldı. Bozkır halklarının doğasında var olan siyasi parçalanma, yerleşik medeniyetlerin bozkırda müttefik bulmasını veya bazı bozkır insanlarını diğerlerine karşı kullanabilmesini kolaylaştırıyordu.

Bozkır insanların yerleşik toplumlarla ticaret yapma arzusu yerleşik medeniyetlere bozkırların kültürel mekânına girme olanağı sağladı ve bu da bozkır toplulukları üzerinde siyasi etki yapma açısından bir başka imkânı sunardı. Günümüz Ukraynası'nda, MÖ 7. yüzyılda, konargöçerlerin topraklarına gelen ve burada koloniler kurmuş ilk yerleşik uygarlık Yunanlar olmuştur. Yunanların kurdukları devletler, şehirler ve yerleşimler, MÖ 1. yüzyılda başlayan Roma döneminde bile refah içinde yaşıyorlardı. MS 3. yüzyılın ortalarında Gotların neden olduğu yıkımdan sonra Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olarak toparlandılar. Türk Kağanlığının genişlemesi Kuzey Karadeniz bölgesini Sogdiana'dan gelen tüccarlara da açtı. Sudak şehri (eski Sogdak) hâlâ onların adını taşımaktadır.

Bozkır halklarının ve Avrupa Akdenizi'nin ticarete duydukları ortak ilgi, Akdeniz medeniyet bölgesinin varlığını ve iki bölgenin istikrarlı bir şekilde bir arada yaşamasını sağlamıştır. Bozkır halklarına Ukrayna topraklarında boyun eğdirmek için bilinen ve başarısız olan tek girişim, MÖ 5. yüzyılın sonunda gerçekleşti. Bu girişim, İran İmparatoru I. Darius'un İskitlere karşı düzenlediği seferdi. İki bin yıl sonra Ukrayna'nın bozkırlarını ancak Osmanlılar kontrolleri altına alabildiler ancak onlar da bozkır kültürünün taşıyıcılarıydılar.

Orta Doğu ile coğrafi yakınlığı ve deniz yoluyla Akdeniz medeniyetleriyle bağlantısı, Ukrayna topraklarında bir İskit devletinin kurulması için gerekli ön koşullardan birini -yerleşik dünyanın

kaynaklarına ve pazarlarına erişim- sağlamıştır. Aslında Herodot'un tasvir ettiği İskitya, Avrasya bozkırlarında bilinen ilk devlettir. Diğer bozkır imparatorlukları gibi başında bir kraliyet hanedanı, yönetici ve tabi kavimleri içeren, hiyerarşik olarak yapılandırılmış bir kavimler birliğiydi. Bağımlı kavimler çoğunlukla bozkır halklarıydı ancak onlar arasında orman halkları da vardı. Herodot, konargöçerlerin daha sonra diğer bozkır halklarında da kanıtlanan birçok âdetini anlatır. Siyasi kültürün özellikleri ve ziyafet gelenekleri gibi bazıları modern Ukrayınlerde hâlâ görülebilir. Eski Yunan ve Romalı yazarların yazılı kanıtların yanı sıra İskitler, İskit altını adıyla bilinen önemli bir sanatsal miras bıraktılar. Bunlar, Yunan kuyumcuları tarafından İskitlerin emriyle yapılmış ve İskit mezarlarında bulunan, belirgin İskit motiflerine sahip devasa altın takı stoklarıdır. Binlerce yıldır İskit höyüklerinin yağmalanmasının neden olduğu önemli kayıplara rağmen kazılarda hâlâ İskit eserleri bulunmaktadır. Bu ürünler Ukrayna'ya özgü medeniyetlerin etkileşimini açıkça göstermektedir. Rusların bu eserleri sahiplenmeye bu kadar hevesli olmaları şaşırtıcı değildir.

Nispeten ılıman doğal koşullar ve ticari bağlantılar, bozkırda aşiret anarşisini destekleyen Kuzey Karadeniz bölgesine istikrarlı bir ekonomik refah sağlamaktaydı. Avrasya bozkırının bu devletsiz ucuna, doğudan batıya periyodik olarak geçen Sarmatlar, Hunlar, Ogurlar, Avarlar, Bulgarlar, Macarlar veya Peçenekler gibi bozkır konargöçer dalgaları geliyordu. Roma İmparatorluğu ve daha sonra Tuna Nehri boyunca uzanan Bizans sınırında bir yer aradıkları için çoğunlukla burada fazla durmuyorlardı. Fakat bu konargöçerlerden bazıları devletler kurmuşlardı ve bu durum Ukrayna tarihi için önemli sonuçlar doğurdu. Yukarıda tartışıldığı gibi kendi merkezi Panonya'da bulunan Avar Kağanlığı -Ukrayna'nın orman alanı da dâhil olmak üzere- kontrolü altında kalan topraklarda yaşayan Slavların etnik oluşumu ve siyasi birleşmesine katkıda bulundu. Hazar Denizi'nin kuzeyinde bozkırları kontrol eden Hazar Kağanlığı, Ukrayna topraklarını bünyesine katarak buralara devlet geleneğini getirmişti. 9. yüzyılda, Hazarların yönetici hanedanı ve önde gelen kabileleri Yahudiliği kabul ettiler. Yahudilikle beraber Hazarlar, Yahudi yazı sistemini benimsemiş ve uygar dünyanın

Yahudi topluluklarıyla temas kurmuşlardı. Hazarların, Hazar Hakanı Yusuf'un (Yasef) İspanya'da Emevi Halifeliği'nin veziri Hasdai ibn Şaprut'a yazdığı mektup başta olmak üzere¹¹ Akdeniz bölgesinde yaşayan dindaşlarına gönderdikleri İbranice yazılmış birkaç mektup günümüze kadar korunmuştur. Aslında Hazar belgeleri Ukrayna bozkırlarında yazılı tarih çağını açmıştır.

Bununla birlikte, Ukrayna topraklarının uluslararası ticarete dâhil edilmesi bölgeyi bir daimi köle kaynağı hâline getirmişti. Bozkır toplumunda şiddetin yaygın olması ve konargöçerlerin ticarete karşı duydukları ilgi, büyük ölçekli bir köle arzı ve düşük köle fiyatlarına sebep oluyordu. Ayrıca askerî yeteneklerinden dolayı İskit kölelerine daha Asurlular döneminde büyük talep vardı. Daha sonra Asurluların başlattığı bu talep Persler tarafından devam ettirildi. İran Kralı I. Darius'un İskitler arasında kadın ve erkekleri alma emriyle, 6. yüzyılın sonunda, Karadeniz üzerinden yapılan ve Kapadokya Satrapı Ariaramna'nın komuta ettiği sefer, köle edinme amaçlı ilk belgelenmiş baskın olmuştur¹². Atina demokrasisi de satın alınan İskit kölelerini silahlı polis olarak kullanmaktaydı.

Köle ticareti, önce Hazarlar için, ardından 9. yüzyılın başında Doğu Avrupa ormanlarına giren İskandinavya'dan gelen Vikingler için çok büyük bir cazibe kaynağı hâline geldi. Vikingler, Ukrayna'nın bir diğer uygarlık bölgesini oluşturan ve böylece daha sonraki tarihî dönemin başlangıcını belirleyen *Rûs'* Devleti'ni kurmuşlardı.

4.2. İkinci Dönem (10. - 13. Yüzyılın Başı): *Rûs'*-Ukrayna Hegemonyası

Orman bölgesinde üçüncü uygarlık bölgesinin ortaya çıkışı, Ukrayna tarihinin ikinci dönemini başlatmaktadır. Bununla birlikte, resmî olarak yazılı tarih çağı önceki dönemin kahramanları hakkında yazılı kanıtlarla başlamıştı. Bu bölgeden çıkan ilk yazılı belge, Kuyaba (Kıyiv)

¹¹ P. K. Kokovtsov, *Yevreysko-hazarskaya perezpiska v X veke*, İzd-vo AN SSSR, Leningrad 1932.

¹² V. V. Latışev, *İzvestiya drevnih pisateley (greçeskîh i latinskîh) o Skifii i Kavkaze*, C 1, Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk, St. Petersburg 1890.

şehrinin Yahudi cemaatinin büyük bir borcu ödemek amacıyla yabancı topraklarda sadaka toplanması için kendi üyesini tavsiye ettiği İbranice yazılmış bir mektuptu. Mektup, yaklaşık olarak 930 yılına tarihlendirilir ve Kıyiv'in -ve Doğu Avrupa'nın geniş ormanlık alanlarının- Hazar Kağanlığı yönetimi altında kaldığı son yıllara aittir. Mektubun üzerinde ancak bir Hazar devlet memurunun bırakabileceği Türk runik alfabesiyle "okudum" resmî damgası vardır¹³.

Bu mektubun yazılmasından kısa bir süre sonra Kıyiv, o zamanlar Doğu Avrupa ormanlarında dolaşan, İskandinavya'dan gelen sayısız Viking çetesinden biri tarafından ele geçirildi. Yaklaşık 9. yüzyılın başlarında Vikingler, yerel halkı yağmalamak ve başta kürkler ve köleler olmak üzere ganimetlerini İslam topraklarına götürüp satmak amacıyla Baltık Denizi'nden nehirler aracılığıyla Doğu Slav topraklarına ulaştılar. İlk başta Volga (İdil) Nehri, Vikingleri ya Hazar Denizi'ne ve ardından Harezmi'ye ya Bağdat'a ya da Don Nehri ve Karadeniz'e götüren ana yol olarak kullanılıyordu. Hazarlar bu ticareti kontrol ederler ve Vikinglerden %10 vergi alırlardı. Vikinglerden bahseden ilk tarihsel kaynak, onların 839 yılında Konstantinopolis'e gönderdikleri sefaretini anlatır. Bu kaynakta, sefaretle gelen Vikinglerin İsveçli oldukları, "Rûs" olarak adlandırıldıkları ve hükümdarlarına kağan unvanını verdikleri bildirilmektedir¹⁴. Son durum, aralarında bir hiyerarşinin varlığına ve aynı zamanda Hazar kağanlarıyla devlet ve akrabalık iddialarına işaret etmektedir.

Bizans İmparatorluğu'nun Makedon Hanedanı (867-1056) döneminde büyük yükselişiyle birlikte *Rûs'lüler* da Konstantinopolis'in yolunu açmaya başladılar. Kıyiv şehri ormanlık bölgenin kenarında, ormanın derinliklerinden Karadeniz'e akan ve genişliği sayesinde teknelerin bozkır sahipleri olan konargöçer Peçeneklerin saldırılarına karşı güvenliğini sağlayan Dinyeper Nehri'nin kıyısında bulunuyordu. Böylece Kıyiv'i ele geçiren Varegler burayı ana üsleri hâline getirdiler. Buradan

¹³ Norman Golb, Omeljan Pritsak, *Khazarian Hebrew documents of the tenth century*, Cornell University Press, Ithaca 1982.

¹⁴ G. H. Pertz (Ed.), *Monumenta Germaniae Historica*, C I, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannover 1826, s. 434.

komşu kavimler üzerine akın yapmak için yola çıkar, burada donanmalarını kurar ve buradan Konstantinopolis'e giderlerdi. "Vareglerden Greklere" adını alan yol, İstanbul Boğazı'nda, Konstantinopolis'e varmadan Aziz Mamas -İstanbul'da günümüz Beşiktaş semti- bölgesinde sona eriyordu.

Bizans ile ticaret kısa sürede geniş kapsamlı sonuçlar doğurdu çünkü "Greklere giden" yol Volga boyunca yapılan yolculuktan çok daha kısaydı. Konstantinopolis'e gidiş dönüş yolculuk bir yıldan az sürerdi ve bu durum muhtemelen diğer Vareglere cazip geldiği için Kiyiv prenslerinin gücünü arttırıyordu. 941'de, Prens İgor, Konstantinopolis'e bir sefer düzenleyerek Bizans İmparatorluğu ile bir ticaret anlaşması imzaladı. Hanedan, vergi toplama ve gümrük sistemi gibi önemli devlet kurumlarının oluşumuyla ilgili ilk yazılı bilgiler İgor ve eşi Olga'nın saltanatı döneminde kayda geçmiştir. Oğulları Prens Svyatoslav, 965'te, Kiyiv'in gücünü kullanarak hâlâ Volga ticaretine tutunan ve muhtemelen Hazarlara bağımlı olan rakiplerini fethetti. Kaynaklar, Svyatoslav'ın yerel kavimlerden, onların daha önce Hazarlara ödedikleri haracı topladığını bildirmektedir. Elbette ki artık bundan sonra Hazarları yenmek zorunda kalacaktı.

Kiyiv'in gücünün doğuya ve kuzeye doğru dramatik bir şekilde genişlemesi sonucunda devletin asıl çekirdek toprakları özel bir yere sahip olmuştu. Kuşkusuz, en başta Kiyiv'e ait olan topraklar Vareg yönetici seçkinlerinin Slavlaşmasını ve 988 yılında Hristiyanlaşmasını -eski Slav dilinin ayin dili olarak kabul edilmesiyle birlikte- belirlemiştir. Öte yandan, bu Slav nüfusu artık 11. yüzyılda çeşitli kavim adlarının yerini alan *Rûs'* (>*Rusin, Ruten*) adını bir etnonim olarak benimsemiştir. Daha 12. yüzyılda, *Rûs'* etnoniminin sadece Kiyiv şehrine en yakın olan Kiyiv, Pereyaslav ve Çernihiv prenslikleri için kullanılan dar anlamı korunmuştur. Buna karşın, kuzeyde ve doğuda, kavim adları 12. yüzyılın sonlarında bile tespit edilmiştir. Slavlaşmanın da aynı zamana kadar orada devam etmesi muhtemeldir¹⁵.

¹⁵ Serhii Plokhyy, *Avrupa'nın Kapıları: Ukrayna Tarihi*, Feylesof, İstanbul 2017, s. 52-53.

Tüm *Rûs* ' Devleti'nin çerçevesi içinde kalan asıl çekirdek *Rûs* 'ün kendini tanımlamak için farklı öz kimliğini daha iyi bir şekilde ifade eden başka bir isim geliştirmesi şaşırtıcı değildir. Bu isim "Ukrayna" idi. Söz konusu bölgenin bu isimle ifade edilen devlet içindeki marjinal/sınır konumunun işaretlenmiş olması aynı bölgenin devletteki merkezî konumuna yapılan vurgu ile çelişmedi çünkü *Rûs* ' Devleti'nin diğer bölgelerinin devletin merkezi olma iddiaları yoktu. Daha sonraki Rus tarihçiliği bile *Rûs* ' Devleti'nin alternatif bir merkezini hayal etmedi. Tarihçiler Moskova'nın -hakkında ilk olarak 1147'de söz edilmiştir- Kuzeydoğu *Rûs* ' bölgesine ait olduğunu söyleyip, Kiyiv'in ve Ukrayna'nın *Rûs* 'ün asıl merkezi olduğunu kabul ediyorlardı. "Ukrayna" adı, *Rûs* ' Devleti'nin 13. yüzyılda Moğol istilasıyla yıkılmasından sonra kurtuldu ve hayatta kaldı. Bu ad, 16. yüzyılda, Polonya-Litvanya Birliği'nde resmî kullanıma girmişti. Kiyiv, günümüzde olduğu gibi Ukrayna'nın başkentiydi. *Rûs* ' Devleti'nin diğer bölgelerinde bulunan Belarus ve Moskova'nın, Ukrayna'dan farklı olarak eski *Rûs* ' Devleti içinde doğrudan selefleri yoktu. Başka bir deyişle, Ukrayna, *Rûs* ' Devleti döneminde kurulmuştur ve *Rûs* ' Devleti'nin tek doğrudan varisidir. Önde gelen Ukrayn tarihçi Mihaylo Hruşevskiy, Ukrayna-Rus kavramını bilime kazandırma konusunda şüphesiz haklıydı.

Rûs ' Devleti'nin oluşumu büyük ölçüde uluslararası ticaretin etkisi altında kaldı ve bu ticaret Ukrayna tarihinin ikinci döneminde değişiklikler geçirmedi. Bu dönemin başlangıç noktası olarak, 944 yılında, Kiyiv'in tarihsel belgelerle kanıtlanan ilk prensi İgor ile Bizans arasında bir ticaret anlaşmasının imzalanması kabul edilmektedir. Bu dönemin sonunda, Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından işgal edilerek Bizans İmparatorluğu'nun geçici olarak ortadan kalkmasına ve Anadolu'nun neredeyse tamamının Selçuklulara geçmesine rağmen hem bozkır halklarının hem de *Rûs* ' Devleti'nin Karadeniz ticareti gelişmeye devam etmiştir. Bu ticaretin önemi, Selçuklu Sultanı II. Alâeddin Keykubad'ın 1220'lerde -kesin tarih bilinmiyor- Sudak'ı fethetmek için yaptığı deniz seferinin öyküsünden doğrudan anlaşılmaktadır. Bu seferle, Sudak'ta

Rûs 'lü tüccarlar ve Kıpçaklarla bir tür çatışmaya yanıt olarak böylesine ciddi bir askerî adım atılmıştır¹⁶.

Rûs ' Devleti'nin ortaya çıkışı medeniyetin sınırlarını bozmadı -bu yeni devlet orman bölgesini elinde tutuyor ve bozkır halklarına karşı savunuyordu. *Rûs* ' Devleti'nin Hristiyanlığı kabul etmesi sonucunda ortaya çıkan *Rûs* ' ve Bizans'ın siyasi ve kültürel yaklaşması bozkırlara karşı ortak bir taarruza yol açmadı. Slavların Hristiyanlaştırılması onların köleleştirilmesine ve *Rûs* ' Devleti'nden satışına izin vermiyordu. Ancak *Rûs* 'ün başta kürk olmak üzere ticaret yapabilmek için başka ticari malları vardı.

Ancak *Rûs* ', hızlı bir şekilde Doğu Avrupa'nın siyasi lideri ve ekonomik merkezi hâline gelerek Avrasya kavşağının durumunu değiştirdi. *Rûs* ', Hazar Devleti'nin topraklarını içine alıp bu devletin yıkılmasına neden oldu. 1036 yılında *Rûs* ', Peçeneklerin konfederasyonunu yendi ve onlar daha sonra Bizans'a göç ettiler. Aynı zamanda *Rûs* ', çeşitli Türk boyları için bir sığınak görevi gördü. *Rûs* ' kronikleri, özellikle *Rûs* 'ün güney sınırlarına yerleşen ve bu sınırları savunan, aynı zamanda da *Rûs* 'ün seferlerine katılan Uzlar (Oğuzlar), Peçenekler, Berendiler, Kara Kalpaklardan bahsederler.

1055'te, *Rûs* sınırında ortaya çıkan büyük Kıpçak Konfederasyonu, *Rûs* ' Devleti'yle eşitlik temelinde kurulmuş ve bozkır halklarının diğer yerleşik devletlerle ilişkilerine benzeyen ilişkiler sürdürmüştür. Bu konfederasyon iki büyük aşiretten oluşan hiyerarşik bir yapıya sahipti¹⁷. Aşiret liderleri *Rûs* ' yıllıklarında, muhtemelen Kıpçakça *koca-beg* teriminin bir çevirisi olan "büyük prensler" olarak adlandırılıyordu. Liderlik için mücadele devam ediyordu. 12. yüzyılın başında, Mançurya'dan göç eden Olberli kabilesi büyük prensler arasında yer edinmişti. Ancak Kıpçakların bozkır imparatorluklarının liderlerine benzeyen tek bir lideri yoktu. Ayrıca bu konfederasyonda aşiretlerin sıkı

¹⁶ Tarihi İbn Bibi, Anadolu Selçukluları tarihinde bu sefere geniş yer ayırmıştır. Bu eser Sultan II. Murad'ın emriyle Türkçeye çevrilmiştir. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Târîhi]*, Hazırlayan: A. Bakır, İstanbul 2009, s. 369-405.

¹⁷ Omeljan Pritsak, "The Polovcians and the Rus'", *Archivum Eursaii Medii Aevi*, 1982, C 2, s. 368-369.

birliği göze çarpan bir özellik değildi. Bununla birlikte, aşiretlerin *Rûs'* Devleti'yle farklı çıkarlarına göre gruplaştığı dikkat çekicidir. Aşiret gruplarından biri, Kiyiv'in güneyinde, Dinyeper Nehri kıyıları boyunca bozkırları kontrol eder ve Kiyiv prensleriyle barışçıl sözleşmeli ilişkiler sürdürürdü. Bir diğeri ise tam tersine, baskınlar düzenler ve hatta *Rûs'* yıllıklarında kötü şöhretli "vahşi Polovetsler" adını kazanırdı. Çok sayıda Kıpçak, Gürcistan Kralı IV. David'in (1089-1125) daveti üzerine ülkesini Selçuklulardan korumak için Gürcistan'a gitti. Kısaca, Kıpçakların bir devlet örgütü ve dolayısıyla *Rûs'*ü fethetme imkânı yoktu.

Kıpçakların *Rûs'*a yaptıkları akınlar hiç kuşku yok ki çok acı vericiydi. *Rûs'* yıllıkları bozkır istilacıların neden olduğu hasarı tarif etmek için bolca kara renkler kullanmaktadır. Ancak akınların amacı toprak ele geçirmek değil, *Rûs'*ten ganimet ve haraç almaktı. Silahlı çatışmalar Kıpçak ve *Rûs'* prensleri arasında birden fazla kez evliliklerle tamamlanan uzlaşmalarla sona ererdi. Aynı zamanda Kıpçaklar, *Rûs'* prenslerinin yüksek statülerini tanıdıklarını göstermek için bu tür evliliklerde her zaman kızlarını verirlerdi. Kıpçak bir kadınla ilk evlenen, önceki yıl Tugorkan liderliğinde Kıpçaklar karşısında aldığı yenilgiden sonra, 1094 yılında, Kiyiv Prensi Svyatopolk Izyaslaviç oldu. 1108'de, Kıpçaklara karşı kazandıkları zaferden sonra, Volodimir Monomah'ın oğlu ve gelecekteki Moskova'nın kurucusu olan Yuriy ve Çernihiv Prensi Oleg Svyatoslaviç Kıpçak prensesleriyle evlenmişlerdi.

Aynı şekilde *Rûs'* Devleti, bir zamanlar Kıpçakları tamamen mağlup etmesine rağmen Kıpçak Federasyonu'na son vermeye çalışmadı. 1103 baharında bozkırın içlerine yapılan *Rûs'* seferinde, Azak Denizi yakınlarında Suten Nehri -günümüzdeki Moloçna Nehri- üzerinde bulunan ve otlaklarıyla çok ünlü olan bir bölgede büyük bir Kıpçak topluluğuyla karşılaşıldı. Yaklaşık yirmi aşiret reisi esir alındı. Ancak *Rûs'*ün bozkırları fethetmeye ne kaynakları ne de amacı vardı. Dolayısıyla bu zafer komşular arasındaki ilişkileri etkilemedi. Daha sonra, *Rûs'* Devleti'ni yöneten prens hanedanı sıkı aile birliğini kaybetti ve bu da devletin 12. yüzyılda birbirinden bağımsız prensliklere bölünmesine yol açtı. Parçalanmış *Rûs'* bozkır için ciddi bir tehdit oluşturmamaktaydı.

Rûs’ün bozkırla ilişkileri iki komşu arasındaki güç dengesini ve hatta iki tarafın birbirlerine karşı duydukları ilgiyi göstermektedir. *Rûs*’ Devleti’nin sınırlarında ayrı bir Kıpçak grubunun oluşması, *Rûs*’ Devleti’nin Kıpçaklar için bir çekim kaynağı olduğunun başlı başına bir göstergesidir. Benzer şekilde, Harezmşahlar Devleti’nin (1097-1221) yakınlarında, bu devletle hanedan evlilikleriyle pekiştirilmiş yakın siyasi ilişkiler kuran bir Kıpçaklar grubu oluşmuştu. Kıpçakların *Rûs*’ten gelen tüccarların yollarını kapatma girişimleriyle ilgili raporlar aslında iki tarafın ortak ticari çıkarlarına işaret etmektedir. *Rûs*’ ve Gürcü yıllıklarındaki bilgiler Kıpçak bozkırlarında yapılan ticaretin Hristiyan ve Yas (Alan) sakinlerinin yaşadığı şehirlerden geçtiğini görmemizi sağlamaktadır. Sudak deniz limanı da Kıpçakların kontrolü altındaydı ancak görünen o ki şehir işlerinde *Rûs*’ten gelen tüccarlar gerçek söz sahibiydiler. Sudak limanının Karadeniz ticaretinin ana kapısı olduğu anısı Moskova’nın ıssızlıklarında uzun süre kalmıştır. 16. yüzyılda bile Moskova’da, o zamanlar Ceneviz’in Karadeniz topraklarının başkenti ve 1475’ten beri Osmanlı eyaletinin başkenti olan Kafa/Kefe’den gelen tüccarlara *Surojanlar* (Sudaklılar) deniyordu.

Nitekim Selçukluların Sudak’ı fethetme amaçlı yukarıda belirtilen seferi, *Rûs*’ ile Kıpçaklar arasında yakın siyasi ilişkilerin varlığını çok iyi göstermiştir. Kıpçaklar ve *Rûs*’ Devleti arasında var olan sıkı birliğin bir başka göstergesi, 1223’te, Moğollara karşı kurdukları askerî ittifaktır. O sırada Kıpçaklar, Cengiz Han’ın Kafkasya üzerinden İran’dan gönderdiği Cebe ve Subutay komutasındaki Moğol birliklerine birkaç kez yenilmiş ve *Rûs*’ten askerî yardım istemişlerdir. Birleşik *Rûs*’-Kıpçak kuvvetlerinin Kalka Nehri’nde -günümüzde Donetsk oblastı sınırları içinde bulunan Kalçık Nehri- yenilgiye uğraması başka bir konudur. Bu yenilgi yaklaşmakta olan Moğol istilasının ilk perdesi olmuştur. Böylece ormanlık alan, Ukrayna tarihinin ikinci döneminde, *proto*-tarih döneminden yazılı tarih çağına geçmiş ve Ukrayna toprakları üç uygarlık bölgesine ayrılmıştır. Aynı zamanda aralarında çelişkili ilişkilerine rağmen her üç bölge de Selçukluların ve Moğolların güçlerine karşı tüm Ukrayna kavşağı bölgesinin bütünlüğünü göstermiştir.

Kıpçaklar ve *Rûs*’ün ortak birliklerinin yenilgileri, Avrasya kavşağının durgunluk içinde olduğunun veya gerilediğinin tezahürü olarak görülmemelidir. O zamanlar Moğollar karşı konulmaz bir güç yarattılar ama mesele sadece bu değildi. Gerçekte bu dönemin sonunda, 1205 yılında, Kıpçaklar, Edirne yakınlarında Haçlı ordusuna karşı bir zafer kazanarak kendi güçlerini göstermişlerdi. Bu ordu bir yıl önce Konstantinopolis’i ele geçiren Haçlı ordusunun aynıydı. Aslında Kıpçaklar o savaşta yalnızca Bulgar Kralı Kaloyan’ın müttefikleriydiler ve ganimet için savaştılar. Kıpçaklar o zaman Katolik Avrupa’nın sahaya çıkarabileceği en büyük ve en iyi kuvveti yenmişlerdi. Edirne yakınlarında savaşan Kıpçak ordusuna Rusya’da “tüm Kıpçakların en büyüğü” olduğu söylenen Yuriy Konçakoviç tarafından komuta edildiği çok muhtemel görünüyor. Gerçekten de kazanılan zafer ve Latin İmparatorluğu’nun ilk imparatoru I. Baudouin’in esir düşmesi, Kıpçak liderinin konargöçerlerin gözünde imparatorlarla eşit ve tüm diğer prenslerin üstünde olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca 1205/6 kışında, bir başka knez, Vladimir Knezliği’nin knezi Vsevolod, oğlu ve varisi Yaroslav için bir gelin bulmak üzere Yuriy Konçakoviç’a gitti. Bu, Ukrayna topraklarında farklı uygarlıkların sıkı birliğinin başka bir örneğidir.

4.3. Moğol Sonrası Dönem ve Ukrayin Ulusunun Oluşumu

Moğol istilası uygarlıkların etkileşim koşullarını önemli ölçüde değiştirerek Ukrayna tarihinde bir sonraki dönemin başlangıcını belirlemiştir. Moğol yönetiminin sonuçları günümüzde bile, sekiz yüzyıl sonra açıkça görülebilmektedir.

4.3.1. Bozkırın Hegemonyası: 13.-14. Yüzyıllar

Her şeyden önce Moğollar, fethettikleri topraklardaki bütün toplulukların siyasi düzenlerini yok etmişlerdi. *Rûs*’, Kıpçakların konfederasyonu ve Karadeniz kıyısındaki Bizans toprakları, Cengiz Han’ın en büyük oğlu Cuci ve Cuci’nin soyundan gelenlere tahsis edilen Moğol İmparatorluğu’nun batı kısmının (ulus) bir parçası olmuştu. Ayrıca İslam dünyasının bir zamanlar bağımsız devletleri (Harezm, Volga Bulgaristanı) ve devletsiz ormanlık bölgeler de Cuci Ulusunun içine girmişlerdi. Daha çok Rus adıyla ‘Altın Orda’ olarak bilinen Cuci Ulusu,

13. yüzyılın sonunda bağımsız bir devlet hâline gelmişti. Ancak Moğollar fethettikleri topraklarda mevcut uygarlık farklılıklarını ortadan kaldırmamıştı ve aslında böyle bir amaçları da yoktu. Bu nedenle, birkaç uygarlık bölgesinin bir devlet içinde birleşmesi bu bölgelerin aralarındaki etkileşimi büyük ölçüde artırmıştı.

Avrasya'nın doğusu ile batısı arasında ticaretin gelişmesi, Avrasya'da artan bölgeler arası etkileşimin Ukrayna topraklarında en göze çarpan sonuçlarından biri oldu. Fetihden bir asır sonra Ukrayna bozkırları camiler, saraylar, kervansaraylar, dergâhlar ve diğer kentsel yapılarla benzeri görülmemiş derecede yoğun bir kentsel yerleşim ağıyla kaplanmıştı. Bu mimari yapılar bu bozkırlara, birkaç yüzyıl sürecek ve ancak Rus yönetimi döneminde ortadan kaybolacak bir İslam ülkesi görünümü sağlamışlardı. Yukarıda bahsedilen bu ticaret, Orta ve Kuzey Avrupa'ya giden ticaret yollarının üzerinde bulunan Kuzeybatı Ukrayna'nın topraklarında kentleşmeyi teşvik ediyordu. Bu ticaret hâlâ batı Ukrayna'nın en büyük şehri olan Lviv'in (1256'da kuruldu) yükselişine ivme kazandırmıştır. Aynı zamanda Avrupa Akdenizi'nden gelen tüccarlar Altın Orda'ya ulaşıyorlardı. Ceneviz Cumhuriyeti idari merkezi Kırım'ın Kefe (günümüzde Feodosia) şehrinde olmak üzere Karadeniz bölgesinde bir koloniler ağı kurmuştu.

Moğol sonrası Ukrayna'da uygarlıklar arası etkileşimi inceleyen çalışmalar var olmamasına rağmen Moğolların, diğer uygarlıkların ürettikleri daha gelişmiş devlet geleneklerini *Rûs*' topraklarına getirdikleri çok açıktır. İyi bilinen bir örnek, Müslüman bürokratların vergi sisteminin oluşturulmasında aktif şekilde yer almalarıdır. Bu amaçla ilk vergi nüfusu sayımlarını Müslümanlar yürütüyordu¹⁸. Aynı zamanda Moğolların uyguladıkları vergiler *Rûs*' Devleti'nin haraç toplanmasına dayalı vergi sistemine kıyasla kuşkusuz ileri bir adımdı.

¹⁸ Donald Ostrowski, *Muscovy and the Mongols: Cross-cultural influences on the steppe frontier, 1304-1589*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

Moğolların, fethedilen Rutenleri Çin'e kadar tüm imparatorlukta askerlik hizmetinde kullanmaları,¹⁹ bozkır halklarının askerî bilgi ve becerilerinin *Rûs* topraklarında yayılmasına yol açmıştı. Büyük Litvanya Dukalığı'nın vergi belgeleri, *Rûs*'ün bozkır uçlarında sadece vergi ve angarya yükümlülüklerini yerine getirmekle kalmayan, aynı zamanda devlet için askerlik hizmeti de yapan büyük bir Rutenli grubun varlığını kanıtlamaktadır. Üstelik askerlik hizmeti yapanların at sahibi olmaları gerekiyordu. Belgeler, böyle bir uygulamanın, iktidarını Altın Orda topraklarının önemli bir kısmı üzerinde kurmuş olan Litvanya hükümdarı Vytautas'ın (1350-1430) döneminde başladığını göstermektedir ve bu uygulamanın kökenleri bir önceki Moğol dönemine kadar rahatlıkla götürülebilir.

Açıkça görülüyor ki Moğollar, fethedilen yerlerdeki insanları devlet için angarya ve askerlik yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlarken, Rutenlerden oluşan süvari birliklerine bozkır şartlarında savaşmayı öğretmek zorundaydılar. Ukrayna'nın yerli nüfusunun bu kesimi olmasaydı Ukrayin ulusunun ilk siyasi gücü hâline gelen ve kendi kendini yöneten bir askerî topluluk olarak Ukrayna Kazakları asla ortaya çıkamazdı. Zaten "Kazak" teriminin kaynağı doğrudan izlenebilir çünkü ilk kez 13. yüzyılın sonu ve 14. yüzyılın başlarında Altın Orda Tatarlarının dilinde ("koruyucu" anlamında, İtalyan Latincesinde *guayta*) tespit edilmiştir²⁰. 17. yüzyılın başında Ukrayna'ya Kazakların ülkesi bile deniliyordu. Günümüz Ukrayna millî marşı da "Kazak soyu" hakkında sözler içerir. Bir atlının hareketlerini (zıplama, ata binme) gösteren en ünlü Ukrayin halk dansının *hopak* ve *haiduk* olmak üzere iki adı vardır ve her ikisi de Türkçe kökenlidir.

Bahsedilen bu atlı askerlerin aynı zamanda Moğollar için tarım faaliyetlerini sürdürmeleri de ayrıca dikkate değerdir²¹. Tebayı askerî ve

¹⁹ Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank, ve Golden, Peter B. (Ed.), *The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 94.

²⁰ Géza Kuun (Ed.), *Codex Cumanicus Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum*, Editio Scient, Acadamæ Hung., Budapest 1880, s. 118.

²¹ Kiyiv Yılığında fethedilen halkın Moğollar için tahıl yetiştirme zorunluluğundan bahsedilmektedir: "Çünkü Tatarlar buğday ve darı yetiştirmek üzere onları [hayatta] bırakmışlar." *İpat'yevskaya letopis*, sütun 792.

ekonomik yükümlülükleri yerine getirmeye zorlamak, Batı Avrasya'nın bozkır insanları arasında, Avar Kağanlığında da yaygın bir pratikti. Bu pratiğin önemi, tarımı bozkırlara getirmekte ve yerleşik çiftçilere bozkırları kolonileştirme konusunda ilk deneyimi sağlamakta yatıyordu. Büyük bir ihtimalle, 14. yüzyılda Ukrayna'da, özellikle bozkırlarda gerekli olan ağır pulluk kullanımının yazılı kanıtları bozkır topraklarının sürülmesinin başlamasıyla bağlantılıdır. Bu durumda öyle görünüyor ki, Moğollar, paradoksal bir şekilde, bağımlı Slav nüfusunu bozkırlara yerleştirerek bu insanları askerî ve tarımsal kolonizasyonu gerçekleştirmeye hazırlıyorlardı.

Moğol istilasının diğer uzun vadeli sonucu, yerleşik toplulukların Avrasya bozkırının siyasi sistemine dâhil olmasıydı. Ağır Moğol boyunduruğundan kurtulma isteği, bu toplulukların bozkırda aktif bir politika izlemelerini gerektiriyordu. Bunların hepsi bozkırda tek tanrılı dinleri yaymaya çalışmıştı. Bu bağlamda, Altın Orda'da (1312'den sonra) ve Moğol İmparatorluğu'nun diğer batı bölümlerinde (Orta Asya'da Çağatay ve İran'da İlhanlılar devletleri) sadece Müslümanlar başarılı oldu. Böylece Avrasya'nın batı bozkırları İslam medeniyetine, Müslümanlar da Moğol devletlerinin yönetici sınıfına girmiş oldu. Ancak Altın Orda'nın İslamlaşması, bu devletin Hristiyan tebaasına özgürlüğünü kazanabilmenin tek yolu olarak askerî çatışma ve dolayısıyla bozkırda genişleme politikasını miras bırakmıştır. Böyle bir politikanın izlenmesi için uygun koşullar, 1359-1380 yıllarında iç krizle başlayan Altın Orda'nın gerilemesi sonucunda oluşmuştu. Altın Orda'dan alınan toprakların garantili bir şekilde elde tutulması, bu topraklarda ancak tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesiyle mümkün olabiliyordu. Sonuç olarak bu durum, yerleşik toplulukların bozkırları işlenmiş tarlalara dönüştürmeleri gerektiği anlamına geliyordu. Dolayısıyla paradoksal bir şekilde, Moğolların *Rûs* "ü ve Doğu Avrupa'nın diğer yerleşik bölgelerini fethi, yerleşik uygarlığın bozkır bölgesinde siyasi ve tarımsal yayılmasına yol açmıştı. Son olarak, Moğolların ve Altın Orda'nın idari bölünmesi yeni devlet ve halkların oluşmasını sağlayan koşulları hazırlamıştı.

İlk hükümdarı Batu Han döneminden itibaren Cuci Ulusu, sınırları Tuna, Dinyester, Dinyeper, Don, Volga ve Ural büyük nehirleriyle oluşturulan ve ulus olarak adlandırılan geniş idari bölgelere bölünmekteydi. Bu bölgeler bozkırın yanı sıra yerleşik toprakları da içeren geniş bir alanı kapsamaktaydı. Bununla birlikte tüm bu bölgeler; coğrafi koşullar, Altın Orda'nın başkentine uzaklığı, uluslararası ticaret yollarına erişimi, etnik yapısı ve dinî inançlarla belirlenen dikkat çekici yerel özelliklere sahipti. Altın Orda uluslarının çok önemli siyasi özerkliği vardı. Ulusların özerkliği bölgesel farklılıkların oluşmasına katkıda bulunmuştur. Elbette ki özerklik uluslarda siyasi süreçlerin çerçevesini de belirliyordu. Oralarda yerel yöneticilerin (ulus beyleri) hanedanları oluşuyordu. Buna bağlı olarak, Altın Orda uluslarının sınırları yerleşik bölgelerde siyasi süreçleri de şekillendirmekteydi. Böylelikle, konargöçerlerin fethettikleri yerleşik toplumların seçkinlerini ve iktidar kurumlarını siyasi kontrol ve sömürme amacıyla kullanmaları sonucunda gerçekleşen devlet ve ulusların oluşumu söz konusu olmuştur. Eski Moğol uluslarının sınırlarının Doğu Avrupa'nın siyasi haritasında hâlâ görünür olmasının nedeni budur. Bu sınırlar Ukrayna topraklarının ana hatlarında da açıkça görülmektedir.

Rûs ' toprakları aşağıdaki dört ulus arasında bölünmüştür:

1. *Rûs* ' Devleti'nin batı toprakları (Prikarpatya, Kuzey Bukovina) ile günümüz Ukraynası'nda kalan Bucak bozkırları, Altın Orda'nın batı ulusunun sınırları içinde kalmıştı. Bu ulus Tuna ve Dinyester arasında bulunuyordu. Bu ulusun baş yöneticileri, Altın Orda'nın ulus beyleri arasında Altın Orda'dan ayrılmaya çalışan ilk yöneticileri olmuşlardı ve 1300 civarında hedeflerine çok yaklaşmışlardı. Altın Orda hanları bu ulusu ancak kısa bir süre için kontrol altında tutabildiler. 14. yüzyılın sonuna doğru bu bölgede, çoğunlukla Valahların yaşadığı Eflak ve Boğdan iki bağımsız prenslik oluşmuştu. Bu prensliklerin içinde kalan *Rûs* /Ruten nüfuslu bölgeler bağımsız bir siyasi aktör hâline gelmemişti. Bununla birlikte, *Rûs* /Ruten halkının yaşadığı bu bölgelerin nüfusu ve önemli kültürel gelenekleri, etnik *Rûs* /Ruten kimliğini korumalarına ve sonunda etnik Ukrayin kimliğini benimsemelerine izin vermiştir.

2. Dinyester ve Dinyeper arasında yer alan ulus, Karadeniz'den Baltık Denizi'ne kadar uzanan geniş bir kara şeridini kapsıyordu. İdari merkezinin günümüz Odesa şehrinin öncülü olan Koçubiyiv'de (Hacıbey) olması muhtemeldir. Ulus topraklarının üçte ikisinden fazlası, Baltık halklarının yanı sıra çoğunlukla Rutenlerin yaşadığı yerleşik bölgelerle kaplıydı. Bu nedenle Moğollar bu topraklarda Galiçya-Volınya Prenslığı ve Büyük Litvanya Dukalığı adlarıyla bilinen iki bağımlı devletin oluşumuna izin vermişlerdi. Ancak Galiçya-Volınya Prenslığı, Altın Orda hâlâ gücünün zirvesindeyken, kendi hanedanlık soyunun kuruması nedeniyle, 14. yüzyılın ortalarında ortadan kayboldu. Böylece güçlenen Litvanya Prenslığı bu ulusun sınırları içinde bulunan *Rûs*' topraklarının çoğunu kendi topraklarına eklemeyi başardı. Aynı zamanda bu durumu fırsat bilen Polonya Krallığı ulusun batı bölgelerini işgal etti. Litvanya prensleri kısa bir süre için bozkırlar üzerinde bile kontrollerini sağlamışlardı. 14. yüzyılın ortalarında Altın Orda'da yaşanan kriz, Litvanyalıların Dinyeper'in sol kıyısında komşu Kırım Ulusu içinde kalan *Rûs*' topraklarını işgal etmelerini mümkün kılmıştır. Bu, ulus sınırlarının ihlali idi. Ancak Altın Orda hükümdarı Toktamış Han (saltanat yılları 1380-1396), iktidarını kaybettikten sonra, 1398'de, Litvanya'da saklandığı sırada özel bir imtiyaz (*yarlık*) belgesiyle bu durumu yasallaştırmak zorunda kaldı²². Bu imtiyaz Altın Orda'nın mirasçısı Kırım hanları tarafından yeniden onaylanırdı²³.

Böylece, 14. yüzyılın ikinci yarısında bu ulusta Büyük Litvanya Dukalığı kuruldu. Litvanya'nın 1385 yılında Polonya Krallığı ile yaptığı birlik anlaşması, daha sonra 1569 yılında Polonya-Litvanya Devleti'nin kurulmasına yol açtı. *Rûs*' Devleti döneminde oluşan Ukrayna topraklarının tamamı bu devletin sınırları içindeydi. Dahası, Polonya-Litvanya Devleti'nin içinde kalan Ukrayna, burada yaşayan insanların

²² Vladimir V. Velyaminov-Zernov (Ed.), *Materialy dlya istorii Krımskogo hanstva, izvleçenniye po rasporyajeniyu Imperatorskoy Akademii nauk iz Moskovskogo Glavnogo arhiva Ministerstva inostrannih del*, Tip. Imperatorskoy Akademii Nauk, St. Petersburg 1864, Belge 1.

²³ Bu imtiyazlar (*yarlıklar*) için bk. Kołodziejczyk Dariusz, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th - 18th century): A Study of Peace Treaties, Followed by Annotated Documents*, Brill, Leiden-Boston 2011.

farklı Ortodoks inancı ve etnik kimliği sayesinde daha da belirgin bir özgünlük elde etmiştir.

3. Dinyeper ve Don'un arasındaki topraklar Kırım Ulusunu oluşturdu. Bu bölge, adını, 1262'den önce ortaya çıkan ve ulus hükümdarının karargâhı (*ordu-pazarı*) olan Kırım (günümüzde Eski Kırım) şehrinden almıştır. Kırım Ulusunun topraklarının çoğunu konargöçerlerin yaşadığı bozkır ve orman bozkırları kaplamaktaydı. *Rûs'* prensliklerinden hiçbiri burada varlığını sürdüremedi. Moğol istilasından hemen sonra *Rûs'*ün en güçlü prensliklerinden biri olan Çernihiv Prensiği, komşu ulus sınırları içine ve sonunda Moskova Devleti'ne giren topraklarının önemli bir kısmını kaybetti. Böylelikle Kırım Ulusunun *Rûs'* toprakları küçük feodal beylikler şeklinde varlıklarını sürdürüyorlardı ve bu yüzden 14. yüzyılın sonlarında Litvanya tarafından kolayca ele geçirilmişti.

Bununla birlikte, 1270 civarında kurulmuş Cenevizlilerin kolonisi ve Altın Orda'nın ana limanı olan Kefe, Kırım Ulusunun topraklarındaydı. Çin ve Orta Asya'dan gelen kara yolları burada buluşuyordu. Baştan beri Kefe şehri bu kıtalar arası ticaret sayesinde (kumaşlar, baharatlar, porselen ve diğer lüks mallar) büyümüştür. Asya'dan gelen mal akışının azalmasından sonra Ceneviz ticareti; köleler, kürkler, tuz, tahıllar, deriler gibi yerel malların ihracatıyla sürdürülmekteydi. 14. yüzyılın sonunda şehir Avrupa kıtasının en büyük şehirlerinden biriydi. Kefe aynı zamanda Hazarya'nın yani Ceneviz Cumhuriyeti'nin Karadeniz kolonilerinin başkentiydi. Şehir hem Altın Orda için büyük bir vergi ve gelir kaynağıydı hem de Kırım Ulusu yöneticilerine yüksek kârlar getiriyordu. Altın Orda'nın başkenti olan Saray'dan geçen kara ticaretinin azalmasıyla birlikte Kefe bölgenin ana pazarı olmaya devam etti. Bu nedenle, Cenevizlilerin 1365'te topraklarını agresif bir şekilde genişletmelerine rağmen Ceneviz'in ne Altın Orda'nın zayıf düşmüş hanlarıyla ne de Kırım Ulusu hükümdarlarıyla ilişkileri bozulmuştur²⁴.

²⁴ Karadeniz'deki Ceneviz kolonileri konusunda ana çalışma: Michel Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-début du XVe siècle)*, École française de Rome, Roma 1978.

Kefe'nin kontrol altında tutulması o kadar kârlıydı ki, Kırım Ulusu Saray'ın egemenliğinden çıkmış ve 1441'de Geray hanedanının idare ettiği bağımsız bir devlete dönüşmüştür²⁵. Altın Orda hanları Gerayları birden fazla kez yense de sonunda Mengli Geray Han, 1502'de, Şeyh Ahmed Han'ı yenerek ve Saray'ı yakarak Altın Orda Devleti'ne son vermişti. Kısacası, Kırım Ulusu, Kırım Hanlığı adıyla bilinen ayrı bir devlet olmuştur. Bu devlet, bir zamanlar Kırım Ulusuna ait toprakları Litvanya'dan alacak güce sahip değildi.

4. 14. yüzyılın sonlarında cereyan eden Litvanya'nın doğuya doğru genişlemesi Don Nehri'nde durdu. Daha uzakta, Don ile Volga arasındaki topraklarda başka bir ulus bulunuyordu. Bu ulusun siyasi merkezi, Don Nehri'nin Azak Denizi'ne kavuştuğu yerde, Azak şehrindeydi. Kapladığı topraklar güneyde Kafkas Dağları'na, kuzeyde neredeyse Moskova'ya yaklaşıyordu. Yerleşik bölgeleri ise Volga Nehri'nin yukarı havzasında bulunan ve Volga ile çevrili olan tüm kuzeydoğu *Rûs*' topraklarını içeriyordu. Bahsedilen bölgenin, Volga'nın sol yakasında yer alan Altın Orda'nın merkezî ulusu ile sınır paylaşması, hanların kuzeydoğu *Rûs*' toprakları üzerinde daha sıkı kontrolünü sağlamaktaydı. Böylece, Altın Orda hanları, bu ulusun sınırları içinde Kuzey Kafkasya'da bulunan Beş Dağ (günümüzde Pyatigorsk şehri) bölgesinde birden fazla kış geçirmişti. Azak Saray'a en yakın deniz limanıydı. Bu durum, Cenevizlileri ve Venediklileri küçük kolonilerini yakınında kurmaya teşvik ediyordu. Bu topraklarda başka İtalyan kolonileri yoktu. Dolayısıyla kıtalar arası ticaretin azalmasına yol açan ve Azak'ın yıkılmasına sebep olan 1391 ve 1395'te Altın Orda'nın Timur'a yenilmesi bu ulusu büyük ölçüde geriletmiştir. Buralarda Saray iktidarına karşı ortaya çıkan isyanlar hakkında bilgi yoktur. Bu ulusun *Rûs*' knezleri birbirleriyle kıyasıyla savaşırken Orda'ya sadık kalıyorlardı. Altın Orda hanlarının himayesi, Moskova knezlerinin *Rûs*' knezleri arasında üstünlük (Büyük Knez unvanı) kazanmasını ve ulus içindeki tüm *Rûs*' topraklarının kontrolünü ele geçirmesini mümkün kılmıştı. 1380'de gerçekleştirilen ve

²⁵ Devletin kurulması madeni para basımının başlamasıyla tespit edilmiştir: O. F. Retovskiy, "K numizmatike Gireyev", *İzvestiya Tavriçeskoj uçenoj arhivnoj komissii*, C 18, 1893, s. 76.

Ruslar tarafından mitolojik hâle getirilen Kulikovo Muharebesi'nde Moskova ordusu Altın Orda ordusuyla değil, komşu Kırım Ulusu ordusuyla savaştı²⁶. Sonunda, Moskova knezleri, 1480'de, en sonunda Saray'ın kontrolünden çıktılar. Bu da Orda'ya karşı kazandıkları zaferin bir sonucu olarak değil, Cengizliler arasında devam eden iç çatışmalar nedeniyle olmuştur. Ancak şu veya bu şekilde, yeni kurulmuş Moskova Devleti bahsedilen ulusun yerine geçince ulusun bozkır kısımları devlet olma niteliğini kaybetmiştir.

Sonuç olarak Moğol istilası, Ukrayna topraklarında ve yakın coğrafi bölgelerde yeni devletlerin kurulmasına sebep olmuş ve Ukrayın ulusunun oluşumu için önemli ön koşullar hazırlamıştır. Aynı zamanda Altın Orda'nın gerilemesi bozkırda yeni devletlerin hiçbirinin dolduramayacağı bir siyasi boşluk yarattı. Litvanya bunu yapmaya ve Kırım Ulusuna rağmen topraklarını genişletmeye çalıştı. Ancak 1399'da, Litvanya, Altın Orda'nın ordusu karşısında ezici bir yenilgiye uğradı ve ardından bozkırda askerî ilerlemeden vazgeçti. Orda, gücünü yavaş ve dereceli olarak kaybediyordu.

4.3.2. Osmanlı Dönemi (15.-18. Yüzyıllar): Ukrayın Halkının Oluşumu

Kuzey Karadeniz bozkırlarını bir başka devlet ele geçirdi. Bu devlet Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Osmanlılar da dehşet verici Altın Orda ile yüzleşmekten kaçınarak bahsedilen toprakları yavaşça ele geçirmeye çalıştı.

Konstantinopolis'in fethinden (1453) hemen sonra Osmanlı Sultanı II. Mehmed, Ceneviz kolonisi Kefe'yi ele geçirmek için birkaç filo gönderdi. Fetih, 1475 yılında büyük bir deniz seferiyle gerçekleştirildi. Osmanlılar Kırım'ın güney kıyısındaki tüm Ceneviz topraklarını, Kırım dağlarında bulunan küçük Feodoro Prenslığı'ni, Azak Denizi'nin girişinde, Kerç ve Don Nehri'nin ağzındaki Azak liman şehirlerini

²⁶ Bu savaşla ilgili kaynaklar düşman topraklarını Don ve Dinyeper arasında bulunan bir bölge olarak açıklarlar ve bu açıklamalar şüphe götürmez bir şekilde Kırım Ulusuna işaret etmektedir: L. A. Dmitriyev (Ed.), **Pole Kulikovo. Skazaniya o bitve na Donu**, Sovetskaya Rossiya, Moskova 1980, s. 110-217.

kontrolleri altına aldılar. Osmanlılar Kefe'de, Cenevizliler tarafından esir alınan Kırım hanı Mengli Geray'ı buldular. Üç yıl sonra II. Mehmed, Mengli Geray'ı tahtına geri getirerek Kırım Hanlığı'nın Osmanlılara bağılılığı için bir emsal oluşturdu. 16. yüzyılın sonunda Osmanlılar zaten kendi takdirlerine göre hanları değiştiriyor ve bu nedenle Kırım devletini tamamen kontrol ediyorlardı. Osmanlı hükümeti Kırım'ın yargı ve din işlerini de denetliyordu. 1538'de, Kanuni Sultan Süleyman, Dinyeper'in sağ kıyısının bozkırlarıyla birlikte Özü Kalesi'ni Kırım Hanlığı'ndan aldı. Böylece Kırım Hanlığı Altın Orda döneminin sınırlarına dönmüş oldu. Daha önce, 1484 yılında Osmanlılar, Boğdan Prensligi'nden Bucak bozkır bölgesini aldılar. Böylece Altın Orda'nın eski topraklarının bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası oldu.

Osmanlı Devleti eski Altın Orda topraklarını üç asır boyunca kontrolü altında tuttu. Ukrayna'nın farklı uygarlık bölgelerine bölünmesine ilk değişiklik getiren Osmanlı İmparatorluğu oldu. Osmanlılar, kendilerinden önce İtalyanlar, Yunanlar ve Romalılar gibi pratik olarak sadece sahil bölgesini kontrol ettikleri hâlde farklı bir uygarlığı temsil ediyorlardı. Diğer kültürlerin birçok özelliğini benimseyerek, kendilerine tabi olan Kırım Tatarları da dâhil olmak üzere tüm Türk toplulukları gibi bozkır uygarlığının taşıyıcılarıydılar. Aslında Osmanlı padişahları Kırım Hanlığı'nı bozkır siyasi geleneğine uygun olarak yönettiler. Osmanlılar, iktidarlarını, karizmatik Cengiz sülalesine mensup Kırım hanlarına verdikleri törensel onur ödülleriyle örtterek ve Kırım'a belli bir iç özerklik tanıyarak, Kırım'ı tam kontrol altında tuttular. Kırım hanları birden çok kez Osmanlılara karşı ayaklandılar. Ancak çok daha güçlü ve istikrarlı Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nda sadece padişahlara karşı çıkan isyanları değil, bütün iç çekişmeleri bastırırdı. Dolayısıyla bu devlet, Moğol İmparatorluğu'ndan ve genel olarak Cengiz Han'ın soyundan gelenlerin hüküm sürdüğü diğer tüm devletlerden daha uzun süre varlığını korumuştur. Aynı zamanda padişahlar kendi seferlerinde devamlı olarak Tatar ordusunu kullanmışlardır. Hanların tebaasına Kırım Hanlığı dışındaki bozkırları kullanma hakkı veriliyordu ancak bu toprakların sahibi olan Osmanlı Devleti'ne vergi ödemek zorundaydılar.

Böylece Osmanlılar, binlerce yıldır Avrasya kavşağının ana merkezi olan Karadeniz sahilinde bir uygarlık bölgesinin varlığına son vermiş oldu. Bu durumun tüm dünya tarihinde bir dönüm noktasına yol açması şaşırtıcı değil. Trans-Avrasya ticaretinin durması nedeniyle Avrupalılar, Atlantik üzerinden batıya, Hindistan ve Çin'e giden bir yol bulmaya koyuldular. Cenevizli (!) Kristof Kolomb, seyahatinin masraflarını karşılayan İspanya hükümdarlarına, bulacağı yeni bir yolun Osmanlılara karşı yeni bir haçlı seferi ve intikam alma perspektiflerini canlı tutacağına dair söz verdi. Ekim 1492'de Kolomb, Avrupalılara Amerika'yı keşfetmişti. Ukrayna tarihi için sonuçlar daha az dramatik değildi ve bunlar uygarlıklar arasındaki rekabetin şiddetlenmesine indirgenebilir.

Ancak Osmanlılar kontrol ettikleri toprakları kuzeye doğru genişletmek için gayret etmediler. Osmanlılar için Kırım Hanlığı'nı, Karadeniz bölgesini ve Karadeniz'e gelen yolları korumakla görevlendirmek yeterliydi. Bozkırlara bir çöl olarak bakılıyordu. Hatta Kırım hanlarına, Polonya-Litvanya Birliği ve Moskova ile ilişki kurma ve onlardan haraç toplama hakkı verdiler. Ancak Osmanlıların gözünde, bozkırlara sınırdaş bölgeler vergi ödemek zorunda olan eski tebaa değil, bir "savaş ülkesi" (*dâru'l-harb*) idi. Kırım Tatarlarının askerî gücü sayesinde Kırım'la sınır paylaşan bu ülkeler, büyük ve kolay erişilebilir ucuz köle kaynağı hâline geldi. Tatarların yerleşik komşularının pazarlarına ve bu durumda Osmanlı pazarına geleneksel bağımlılığı, akınları teşvik etti. Osmanlı Devleti vergi politikasıyla Kırım Tatarlarını köle akınlarına hem teşvik hem de mecbur ediyordu. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey sınırı mecazi değil, gerçek bir savaş alanı olmuştur. Köle edinme amaçlı seferler sadece hanların liderliğinde büyük ordular tarafından değil, aynı zamanda küçük askerî birlikler tarafından da gerçekleştiriliyordu. En çok zararı Kırım'a en yakın olan Polonya-Litvanya'nın Ukrayna toprakları görüyordu. Ukrayna'dan ihraç edilen kölelerin sayısı tam olarak bilinmiyor ancak Halil İnalcık'a göre, Osmanlı gümrüklerinden alınan parçalı veriler ışığında bu rakam yılda 10 bine

kadar ulaşıyordu²⁷. Bu şekilde, üç asır devam eden akınlar sonucu Ukrayna'dan götürülen toplam köle sayısının milyonlarla ifade edilmesi gerekiyor. Bozkır konargöçerlerinin silahlı saldırıları doğal olarak yerleşik uygarlığın silahlı tepkisine neden oluyordu.

Bizans İmparatorluğu'nun yıkılması ve Ortodoks Kilisesi'nin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması, eski *Rûs*' topraklarında kalan ve Ekümenik Konstantinopolis Patriği'ne bağlı olan Ortodoks Kilisesi'ni güçlü hamilerden mahrum bırakarak birçok önemli sonuç üretti. Ortodoksluğun prestijinin ciddi ölçüde zayıflaması, Polonya'yı, kendi Ortodoks tebaasını Katolikleştirmek veya en azından Papa'ya tabi kılmak için hem teşvik ediyor hem de bu politikaların her ikisine de fırsat veriyordu. Her ikisi de gerçekleştirildi. 1596'da, *Rûs*' Ortodoks Kilisesi'nin Papalıkla Brest Kilise Birliği anlaşması sonucu Uniat (Grek Katolik) Kilisesi kurulmuş ve böylece *Rûs*/'Rutenya topraklarında Ortodoks kilise yönetimi yok edilmişti. Elbette bu durum hem Ortodoks *Rûs*' camiasının içinde hem de bu camianın Polonya-Litvanya Devleti ile arasında ciddi çatışmaya neden oldu. Öte yandan, dinî çatışma Ortodoks *Rûs*' camiasının hızlı etnik konsolidasyonunu sağlamaktaydı.

Moskova knezlerinin Ortodoks dünyasında üstünlük kazanma girişimi Ukrayna'yı da büyük ölçüde etkiledi. Moskova Knezi IV. İvan, 1547'de, "Çar" olarak ifade edilen imparatorluk unvanını kullanmaya başladı. 1589'da, Konstantinopolis Patriği II. Jeremias, Moskova Patrikhanesi'nin kurulmasını takdis etti. Böylece Moskova Devleti, Ortodoks öğretisine göre devletle kilise arasında olması gereken birliği tekrar yerine getirmiş oldu. Polonya-Litvanya Birliği'nin *Rûs*' Ortodoks camiası, Bizans'a bu alternatifini göz ardı edemezdi.

Bununla birlikte, Osmanlı yayılması sırasında Karadeniz sahili Avrupa medeniyetine açılan tek pencere değildi. Polonya-Litvanya Birliği o zamana kadar Avrupa'nın bir parçası hâline gelmişti. Aslına bakılırsa bu devlette yaşayan *Rûs*' cemiyeti, bozkırlarla Karadeniz'den ayrılmış

²⁷ Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), *Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 285.

olduğu zamandan farklı olarak, kendisini Avrupa fikirlerine, pazarına ve maddi kültürüne daha yakın bulmuştur. Kısacası, Ukrayna, Osmanlı döneminde de Avrasya'nın kavşağı olmaya devam etti.

Ancak Osmanlı döneminde güç dengesi değişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun baskısı altında kalan Avrupa medeniyeti hâlâ geri çekilebiliyordu. Polonya-Litvanya Birliği, Karadeniz'de birbirinden izole kalmış İtalyan kolonilerini kaybetmesiyle birlikte 15. yüzyılın sonuna doğru bozkır topraklarını da kaybetmişti ve Ukrayna halkını Kırım Tatarlarının baskınlarından koruyamıyordu. Buna rağmen Avrupa medeniyeti artık tam olarak ve kuvvetle karşılık verebiliyordu. Bu nedenle, Osmanlı döneminde Ukrayna topraklarında bozkır konargöçerleri ile yerleşik komşuları arasındaki çatışmalar şiddetlenmiştir. Çatışmaları takip eden epizodik ittifaklar dönemi sona erdi. Avrupa ve bozkır medeniyetleri arasında uzlaşmaz savaşım çağı başladı. İşte tam da o zamandan beri Ukrayna, Avrupa medeniyetinin gerçek bir sınır bölgesine dönüşmüştür.

Yine de Polonya-Litvanya Birliği, Osmanlı İmparatorluğu'na tek başına savaş açmaya asla cesaret etmezdi. Bozkırlara ilerlemesinin temel yolu, Altın Orda'da uzun süren krizin sonucunda nüfusu azalan, nispeten boş bozkırların kolonizasyonu idi. Polonya-Litvanya seçkinleri Tatar saldırıları riskine rağmen Ukrayna'nın bozkır bölgesinde yeni malikâneler ve köyler kuruyorlardı. Avrupa'nın yiyecek talebi Polonya-Litvanya Birliği'nin bu bozkırlara doğru ilerlemesinin itici gücü olmuştur. Söz konusu talep, Cenevizlilerin Kefe'den tahıl ihraç etmeye başladıkları 14. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Büyük Litvanya Dukalığı'na ait olan Koçubiyiv limanından (günümüzde Odesa'nın bulunduğu yerde) tahıl ihracatından, 1415 gibi erken bir tarihte ilk kez bahsedilmektedir. Polonya-Litvanya Birliği tahıl ihracatını Osmanlılar Karadeniz'i kapattıktan sonra Baltık Denizi'ne yönlendirdi. Yukarıda bahsedilen malikâneler tahıl yetiştirip ihraç etmek amacıyla kurulmaktaydılar. Bu malikânelere iş gücü sağlamak için serflerin angarya yükümlülükleri önemli ölçüde artırıldı. Aynı zamanda toprak sahipleri, kaçan serfleri kendi bozkır

malikânelerinde seve seve kabul ediyor yani kontrolsüz kolonizasyonu teşvik ediyorlardı.

Bozkırda ilerleyen kolonizasyon süreci sebebiyle Polonya-Litvanya Birliği ile Osmanlı İmparatorluğu, 1542'de, Dinyeper'in sağ tarafındaki bozkırda ortak sınır çizgisini belirlemişlerdi. Dinyeper'in Kırım Hanlığı'na ait olan sol kıyısı konargöçerlerden boşalmıştı ve bu nedenle Polonyalı ve *Rûs'* kodamanlara açık kalıyordu. Böylece, günümüz Ukraynası'nın Poltava oblastı, 17. yüzyılın ilk yarısında bir konargöçer merasından yerleşik bir bölgeye dönüştü. Vışnevetskiy kodaman ailesi buraların egemeni olmuştu.

Bozkırların kodaman-soylu kolonizasyonu ile birlikte Ukrayna, Batı Avrupa'dan önemli ölçüde Yahudi göçü çekmiştir. Bu dönemde Ukrayna, Yahudiliğin dünya merkezine dönüştü. Yahudiler kolonileştirilmiş topraklarda ortaya çıkan şehir ve kasabalarda nüfusun önemli bir bölümünü oluşturuyorlardı. Ayrıca, zengin malikânelerin yöneticileri olarak çalışıyor, tefecilik ve diğer parasal işlerle uğraşıyorlardı. Yahudilerin Avrupa medeniyetinin kültürel ajanları olduğu açıkça söylenebilir. Aynı zamanda, Polonyalı yetkililerin yabancıların yerel halka yönelik istismarını kontrol edemediğini ve bunun da sonunda Yahudilere karşı bir şiddet patlamasına neden olduğunu belirtmek gerekir.

Bununla birlikte, Polonya kolonizasyonunun Ukrayna sınırındaki serfleştirilmiş köylüler tarafından gerçekleştirildiği unutulmamalıdır. Bu köylüler sadece yeni bozkır malikânelerine yakın mesafede oturmuyorlardı. Aynı zamanda bozkır koşullarında yaşamak ve çiftlik işlerini yürütmek için gerekli deneyimlere sahip olmuşlardı.

Polonya kodaman-soylu kolonizasyonunun diğer bir özelliği de Ukrayın köylülerinin kontrolsüz kolonizasyonunun peşinden gitmesiydi. Kolonistler; özgür köylüler, şehrli insanlar ve efendilerinden kaçan serflerdi. Birçok insan avcılık, balıkçılık, arıcılık ve diğer uğraşlar için bozkırlara çıkıyordu. Bununla birlikte, balıkçılar gibi bazı kolonistler Osmanlı piyasasına odaklanıyorlardı. Ancak çiftçiler kolonizasyonun ana gücünü oluşturuyorlardı. Onlar hem geçici hem de kalıcı olarak bozkırlara yerleşmekteydiler. Kuşkusuz, bu insanların hepsi arzulu ve kararlıydı. Ne

de olsa kendine özgü doğal koşulları olan bozkırın ta derinliklerine girebilmek için farklı bir yaşam biçimini her yönüyle öğrenmek gerekiyordu. Kısaca kolonizasyon potansiyeli olarak tanımlanabilecek bu hareketlilik, öğrenme istekliliği, kendi kendine örgütlenme ve alışılmadık koşullara uyum sağlama yeteneği genellikle yerleşik insanların doğasında yoktur. Ancak bozkır konargöçerleri arasında bu özellikler yaygındı. Ukrayınlerin atalarında böyle özelliklerin gelişmesi Moğollara bağımlılık döneminde elde edinilmiş deneyimlere dayanmaktaydı.

Ukrayınlerin bu özellikleri, Ukrayın ve Moskova bozkır kolonizasyonları arasındaki temel farkı belirledi. Moskova kolonizasyonu kalelerin ve savunma setlerinin inşasıyla ilerlerdi ve ardından kale garnizonlarının ihtiyaç duydukları her şeyi sağlamak için oralara devlet köylüleri yerleştirilirdi. Ukrayınlerin varlığı Moskova'nın güneye doğru genişlemesi için ihtiyaç duyulan kolonistler rezervini sağlamıştı. Moskova'nın vergi muafiyeti tanıyarak kendi sınırlarında Ukrayınlerin yerleşmesini teşvik etmesi şaşırtıcı değildir. Bu nedenle, Ukrayın kolonizasyonu sadece güneye değil, doğuya da yayılmaktaydı. Doğuda bu kolonizasyon Moğol Ulusunun sınırı olan Don Nehri'ne kadar istikrarlı bir şekilde yayıldı. Ukrayın kolonizasyonunun Moskova topraklarının genişlemesindeki önemi, kolonizasyonun en doğu ucunda bulunan bölgenin adında saklanmıştır çünkü Slobidska Ukrayna kolonistlerin vergiden muaf tutulduğu Moskova'nın sınır topraklarını ifade etmektedir. Ukrayınlerin bu kolonizasyon potansiyeli yüzyıllar boyunca Rus İmparatorluğu ve Sovyet rejimi tarafından kullanılacaktır.

Son olarak, bozkırlara yerleşen kolonistlerin büyük bir kısmı Kazakların sürdürdüğü askerî yaşam biçimini seçiyordu. Ukrayın Kazaklarından ilk kez 1492'de, Dinyeper'in ağzındaki bir ticaret gemisinin yağmalanmasıyla bağlantılı olarak bahsedilir. Bu Kazaklar birkaç yüz kilometre uzaklıktaki Kıyiv ve Çerkası bölgelerinden teknelerle gelmişlerdi. Bu kadar uzak mesafeli bir sefer Kazakların kendi kendine örgütlenbilme ve askerî yeteneklerini ortaya koymaktadır.

Çoğu zaman ilk Kazaklar, Polonya-Litvanya Birliği'nin maceracı aristokratları tarafından yönetiliyorlardı. Zaman zaman çeşitli

hükümdarların askerî hizmetinde bulunuyorlardı veya Osmanlı topraklarına, özellikle Boğdan'a ve Osmanlı kalesi olan Özü'ye saldırıyorlardı. Prens Predslav Lantskoronskiy liderliğindeki Kazaklar, 1542 yılında, Polonya-Litvanya Birliği ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sınır çizme girişimini engellemişlerdi. Kazakların en ünlü liderlerinden biri olan Prens Dmıtro Vışnevetskiy (ö. 1564) hem Kanuni Sultan Süleyman'a hem de Moskova Çarı Korkunç İvan'a hizmet etmeyi başarmıştır.

Karargâhların yerleri değişiyordu. Bu tür karargâhlar farklı yerlerde kurulabilirlerdi ancak her zaman Dinyeper Nehri'nin şelaleler (*poroglar*) bölgesinden sonraki aşağı kısımlarda olurlardı. Bu karargâhlar muhtemelen bozkır insanların karargâhlarına benziyordu. Kazakların Siç denilen karargâhında; başkomutan, genç Kazaklardan oluşan daimî askerî birlikler, bir silah deposu, erzak stokları ve hazine bulunmaktaydı. Burada periyodik olarak genel Kazak konseyleri toplanırdı. Bu konseylerde; askerî seferler, Kazak liderlerinin yeniden seçilmesi, ekonomik ve idari konular hakkında konseylere katılan Kazakların oy çokluğuyla kararlar alınırdı. Siç dışında ya bozkırlarda ya da Ukrayna'nın yerleşik kesimlerinde yaşayan yaşlı ve deneyimli Kazaklar da konseylerde yer alırlardı. Siç'te yaşayan Kazakların kendi çiftlikleri de vardı. Kazak siçlerinin bulunduğu Dinyeper'in sularıyla çevrili devasa vahşi doğa alanı, karargahtaki çok sayıda Kazaka hem doğal koruma hem de yiyecek kaynaklarını sağlardı. Böylece Ukrayna Kazakları, Ukrayın kolonizasyonunun sınırını, Polonya-Litvanya Birliği'nin 1542'de Osmanlılarla anlaşığı güney sınırının çok daha güneyine ve doğusuna doğru genişleterek bozkır ortasında bir güç hâline gelmişlerdi.

Kazaklar kendilerinin bütün şartlarda savaşılabilen askerler olduklarını kanıtladılar. Temel askerî uzmanlıkları piyade üzerineydi ancak hem süvari hem de denizci olarak da başarılı bir şekilde savaşılabirlerdi. Osmanlılara ve Kırım Tatarlarına karşı cesur seferlerle çağdaşları arasında şaşkınlık uyandırılırdı. Ukrayna Kazakları, 16. yüzyılın sonlarında, o dönemin Doğu Avrupası'nın önde gelen iki gücü olan Osmanlı İmparatorluğu ve Polonya-Litvanya Birliği'yle birlikte

bağımsız bir askerî güç olmuşlardı. 17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini anlatan tarihçi Mustafa Naîmâ, Kazakların Karadeniz'deki deniz savaşlarında, kale kuşatmalarında hatta bozkır koşullarında yapılan savaşlarda yüksek askerî becerilerini açıkça ifade etmektedir. Naîmâ, Kazakların cesaret, azim, inatçılık, ateşli silah kullanmada yüksek profesyonellik ve organizasyon gibi niteliklerine özel vurgu yapmıştır. Tarihçinin kendisinin sözleri ve çağdaşlarının çalışmalarında yer alan açıklamalar o dönemde Kazakların bozkırın hegemon gücüne dönüştüğünü ispatlamaktadır²⁸. Hatta başka tespitlere göre Kazaklar, Kırım Tatarları gibi davranmaktaydılar.

Beklediği gibi Kazakların askerî başarıları hem kurumsal kimliği hem de siyasi hırsları güçlendiriyordu. İlk başta bozkır konargöçerlerin esirleri olan Kazaklar, soyluların devlet için askerlik hizmetine dayandırılan haklarını örnek alarak, soyluların statülerinin ayrıcalıklarının aynısını talep ettiler. Bu durum, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Polonya-Litvanya Birliği'ni rahatsız eden birkaç güçlü Kazak ayaklanmasına neden oldu. Başlangıçta Müslümanlara açık ve dine karşı ilgisiz olan Kazaklar, Polonya-Litvanya Birliği üzerinde tesirlerini arttırmak amacıyla Ortodoks Kilisesi'ni bir müttefik olarak görmüşlerdi. Kilise de Kazakların cömertliğini ve askerî himayesini umuyordu. Bu nedenle, Kazakların kurumsal kimliği, kendilerinin Ortodoks *Rûs*' topluluğuna ait olduklarını kabul etmelerine engel oluşturmadı.

Aynı zamanda Ukrayna Kazakları, baskı altında kalan *Rûs*' toplumuna ve özellikle serfleştirilmiş köylülere çekici bir alternatif sunmaktaydı. Birçok genç bozkırlara kaçıyor ve Kazakların saflarına katılıyordu. Polonya-Litvanya Birliği'ndeki tüm Ortodoks Ruten topluluğunun gözünde Kazaklar, Ortodoksluğun hamisi ve savunucusu olarak saygı uyandıran bir imaj kazandılar. Kazakların askerî başarıları onlara özel bir karizma katıyordu. Böylece Kazaklar, Polonya-Litvanya Birliği'nin Ruten topluluğunun siyasi lideri özelliklerini elde ediyorlardı. 1596'da, Brest Kilise Birliği'nin kurulmasından sonra yıkılan Ortodoks

²⁸ Mustafa Naîmâ, *Hüseynovi horodi u vıtyahu istoriy iz zahodu ta shodu (Povidomlennya pro Ukrainu)*, Osmanlıcadan çeviren O. Halenko ve O. Kulçitskiy. Vid-vo Jupanskoho, Kiyiv 2016.

Kilise hiyerarşisinin Kazakların himayesinde, 1620’de restore edilmesi, Kazakların liderlik statüsünü pekiştirdi.

Kazakların olağanüstü askerî başarıları, özellikle 1621’de, Hotin’i hedef alan Osmanlı ordusuna karşı kazandıkları zafer, Ukrayınlerin ilk kez ayrı bir halk olarak uluslararası tanınırlığını sağlamıştı. 9 Ekim 1621’de, Hotin surlarının önünde yazılmış mütareke metninde Osmanlılar, Kazakları ilk defa “*Kazak tâifesi*” olarak adlandırmışlardır²⁹. Unutulmamalıdır ki, Ukrayna millî marşında hâlâ dört asır öncesinden kalan ve Türkçe ifadeye benzeyen “Kazak ırkı” kavramı kullanılmaktadır. Modern Ukrayna kimliği doğrudan Kazak kimliğinden gelişmiştir.

Ukrayna folkloru Kazak kimliğinin yayılmasını göstermektedir. Bu folklorlarda Osmanlı köleliğinin zorluklarını anlatan eserler özel bir yer almaktadır. Bu eserlerin öne çıkan temalarından biri de kölelerin özgürlüğe kavuşmaları ve ana vatanlarına dönmeleri için karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmeleridir. Bahsedilen bu eserlerin erkek karakterleri genellikle Kazakları temsil etmektedir. Kadınların, elbette, adından başka bir tanınmaları yoktur. Ancak Kazaklara yaptıkları yardımlar aynı millete ait olduklarını güvenilir bir şekilde belirlemektedir. Bu arada, bu folklorun, folklorcular tarafından kaydedildiği 19. yüzyılda Ukrayınler arasında aktif olarak dolaştığını belirtmekte fayda var. Toplum için rahatsız edici bir konuda folklorun varlığı, bu toplumun yüksek derecede kendi kendine örgütlenmesini tespit ediyor ve bu durum, okuma yazma bilmeyen bir köylü kitlesi arasında yaşandığı için şaşırtıcıdır.

Temelinde eşitsizliğe ve özellikle Ortodoks inancının üzerindeki ağır baskıya karşı bir protesto yatan Ukrayınler ile Polonya-Litvanya Birliği arasındaki derin çatışma, Ukrayınlerin artık oldukça gelişmiş millî kimliklerinin farkında olduklarını göstermişti. En sonunda bu çatışma, 1648’de, Bohdan Hmelniçkiy liderliğinde Kazak ayaklanmasına neden oldu. Ayaklanma hızla tüm Ukrayna toplumuna yayıldı. Ayaklanmanın

²⁹ “*müşarun-ileyh kiralımız tarafından bu sulh u salah içinde min ba’d berr ü bahrda memalik-i mahruse-i padişahiden bir mahalle Kazak ta’ifesi dahl u tecavuz itdirilmeye*”: Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th century): An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents*, Brill, Leiden-Boston-Köln 2000, s. 383.

elde ettiği başarı, Kazakların Osmanlı İmparatorluğu'ndan, özellikle de Kırım Hanlığı'nın süvari birliklerinden aldığı askerî desteğe çok şey borçluydu. Kazakların kendi kontrolleri altındaki topraklarda idari yönetim kurmaları Kazak devletinin oluşmasına yol açmıştır. Kazak Devleti bozkır halklarının askerî ve siyasi örgütlenmesini örnek alıyordu ve bu nedenle konargöçerlerin bir devleti her şeyden önce bir ordu şeklinde görmelerine uygun olarak bu devlet Zaporog Ordusu adını aldı. Aynı zamanda Kazak Devleti'nde, Polonya-Litvanya Birliği'nden alınmış Avrupa gelenekleri, örneğin hükümdar ile halk -yani hetman ve Kazaklar- arasında sözleşmeye dayalı ilişkiler başlatılmıştı. Ancak Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı bir müttefike ihtiyaç duyan yeni devlet, 1654'te, Moskova İmparatorluğu'na katılma kararı aldı.

4.3.3. Rusya'nın Egemenliği Altında: 17.-20. Yüzyıllar

Moğol İmparatorluğu'nun ve buna bağlı olarak bozkır siyasi kültürünün varisi olan Moskova'nın siyasi sisteminde Kazak Devleti bir müttefik değil, temel haklardan yoksun bir toplum, kelimenin tam anlamıyla bir köle hâline geldi. Moskova başlangıçta Kazaklara özyönetim vermeyi kabul etse de her fırsatta bunu sınırlamaya çalıştı. Ukrayna Hetmanı İvan Mazepa'nın İsveç'le siyasi bir birlik kurma girişiminden sonra Kazakların özyönetimi göstermelikten başka bir şey değildi çünkü Kral XII. Karl'ın ordusu 1709'da Poltava'da yenildi. Kazak ordusu Osmanlı Devleti'yle yapılan savaşlarda etkili olduğunu göstermesine rağmen 1775 yılında tasfiye edildi. Kazak ordusunun tasfiye edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım Hanlığı üzerindeki vesayetinin son bulduğu 1768-1774 savaşının bitiminden hemen sonra olmuştur. Vesayetinin son bulması Kırım'ı fiilen Ruslara bıraktı ve Kırım Hanlığı 1783'te işgal ve ilhak edildi. Ukrayna'nın Rus İmparatorluğu'nun idari sistemine tam olarak dâhil edilmesi 1786 yılına kadar tamamlanmıştır.

I. Petro'nun modernleşme politikasının bir sonucu olarak Avrupalılaştırmış bir Rus İmparatorluğu'na dönüşen Moskovya, Moğolların *Rûs* Devleti'ni kullanmalarına benzer şekilde, Ukrayınların zengin potansiyelini -özellikle askerî, kolonizasyon ve kültürel potansiyellerini,

kaynaklarını ve topraklarını- kullanmıştır. Moskova, Polonya-Litvanya Birliği'yle mücadele içindeyken, 1667'de, o zamanki Ukrayna'nın yalnızca yarısını - Dinyeper ile Don arasındaki toprakları- kontrolü altına alabildi. Ancak yedi yıl sonra, Moskova, Kazakların askerî gücünü kullanarak Ukrayna'da uygun bir köprübaşı ele geçirdi ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girmeye cesaret etti. Moskova'nın 1674 ve 1676'da düzenlediği Çihrin seferleri Moskova'nın Osmanlı'ya yönelik saldırganlığını başlatmıştı. Çihrin'in (Kazak başkenti) ele geçirilmesine yol açan 1677 ve 1678 Osmanlı seferleri sonuçları belirsiz Bahçesaray Barışı ile sona erdi. Ancak 1812'de, Rus İmparatorluğu tüm Kuzey Karadeniz bölgesini fethetti ve Osmanlı Balkanları ile Kafkasya'da topraklarını genişletmeye devam etti. Ukrayna, toprakları ve insan kaynaklarıyla birlikte Rus İmparatorluğu var olduğu sürece Rus emperyalist politikasının askerî üssü olarak hizmet etti.

Bununla birlikte Rus İmparatorluğu ilhak edilmiş toprakların tarımsal kolonizasyonu için kolonizasyon potansiyeline sahip olan Ukrayinleri kullanıyordu. Bu durum, Ukrayinlerin Güney Ukrayna ve Kafkasya'ya yerleşmelerine yol açtı. 1791-1793 arasında Rus hükümeti çok sayıda Ukrayin Kazakını Kuban'a yerleştirdi hatta 1775'te kaldırılan Zaporog ordusuna benzer ve formel özyönetimle yönetilen Kuban Kazak ordusunu kurdu. Ukrayinler daha sonra Kafkasya, Volga bölgesi, Urallar, Sibiry ve Uzak Doğu'ya yerleştirildiler. Ukrayinlerin son toplu yerleşimi, 1944'te, Kırım Tatarlarının sürgün edilmesi sonucu ekonomik açıdan yıkılmış bir hâle gelen Kırım'ın ekonomisini yeniden canlandırmak, daha sonra da 1954 yılından itibaren Kazakistan bozkırlarını tarıma kazandırmak amacıyla Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilmiştir. Sovyet hükümeti Rusya Federasyonu'nun kaynaklarını kullanarak, Kırım Tatarlarının sürgün edilmesinden kaynaklanan ekonomik felaketin üstesinden gelme politikasında bariz bir şekilde başarısız olduktan sonra Kırım ekonomisinin toparlanmasına yani Kırım'ın kolonizasyonuna ihtiyaç duymuş ve 1954'te, Kırım yarımadasını Sovyet Ukraynası'na devretmişti. 1954'ten sonra Kırım'ın ekonomik gelişimi, ülkenin tarihinde Ukrayin kolonizasyonun son sayfası ve Ukrayinlerin kolonizasyon potansiyelinin bir kanıtı olmuştur.

Rusya'nın fethinden sonra Karadeniz bölgesinde Ukrayın tarımsal kolonizasyonunun sonuçları, Karadeniz ve Azak denizlerinde yeni inşa edilen Rus limanları aracılığıyla Avrupa Akdenizi'ne tahıl ihracatının başlamasıyla hemen belli olmuştur. İlk gemiler 1784'te Fransa'nın Marsilya limanına ulaşmıştı. O zamandan beri tahıl ihracatı Rusya İmparatorluğu'nun dış ticaret gelirinin büyük bir kısmını oluşturuyordu ve sonraki 150 yılda toplam hacminin %40 ila %80'ine ulaştı³⁰. Rus İmparatorluğu için tahıl ticaretinin bugünkü Rusya Federasyonu için petrol ticareti kadar önemli olduğunu düşünmek doğru olacaktır. Bununla birlikte, bugüne kadar geçerliliğini korumuş “Avrupa'nın ekmek sepeti” ifadesinin Rusya için değil, Ukrayna için kullanıldığı dikkat çekicidir. Bu, Avrupa'nın Ukrayna ile bağlantısı olduğunu kendiliğinden kabul eden ikna edici bir ifadedir.

Ukrayna'nın güneyinde, 1880'lerde başlayan sanayileşme bu bölgenin gelişme sürecinin bir başka sonucuuydu. Sanayileşme, metalurji ve ilgili endüstriler için gerekli olan maden yataklarının Donbas ve Dinyeper bölgesinde keşfedilmesinden sonra mümkün olmuştur. Ancak Ukrayın kolonizasyonu, sanayileşmenin ana itici gücü olan ve sanayileşme için gerekli yatırımlar, teknolojiler, uzmanlar, ekipman vb. sağlayan endüstriyel Avrupa'ya Avrasya bozkırının bu ucunu açmıştı. Böylece, sınırlı ekonomik potansiyele sahip bozkır uygarlığının, kıyaslanamayacak kadar güçlü tarımsal ve endüstriyel üretim gibi kendi ayırıcı özellikleri olan yerleşik uygarlıkla yer değiştirmesi olarak nitelendirilebilen Ukrayın kolonizasyonu dünya tarihi açısından önem kazanmıştır.

Ukrayna ekonomisinin modernleşmesi, Avrupa pazarına yönelik olmasına ve Batı medeniyetinin birçok kazanımını kullanmasına rağmen, Rus toplumunun aynı hızla Avrupalılaşmasına yani Batı dünyasının özgürlüklerinin ve değerlerinin benimsenmesine yol açmadı. Hem Ukrayınlar hem de genel olarak Rus İmparatorluğu, bozkır kültürünün

³⁰ Vladimir Sartor, “Jiznennyi uzel. Zernovoy eksport Rossii v XIX-naçale XX v. Strukturnyye osobennosti i priçini zavisimosti ekonomiki Rossii”, *İstoriya Rossii. Ekonomika, politika, çelovek*, Sankt Peterburgskiy Gosudarstvennyy Universitet, Sankt Petersburg 2011, s. 226-232.

yaşayan kalıntılarını içeren siyasi ve kültürel geleneklerin taşıyıcıları olmaya devam ediyorlardı. Başka bir deyişle, ekonomisinin Batılılaşması, Rus İmparatorluğu ve onun halefi olan Sovyetler Birliği üzerinde son derece sınırlı bir etki bırakmıştı. Yenilikler esas olarak ordu ve sanayi sektörüyle sınırlıydı ve bozkır reformcularına özgü olan zorlama yöntemleri kullanılarak uygulanırdı. Vladimir Lenin'in esprisini kullanacak olursak, barbarlığı barbarlıkla yenmeye çalışan sadece I. Petro değil, aynı zamanda Sovyet liderleri, her şeyden önce V. Lenin ve J. Stalin idi. Rus Devrimi'ni ve Bolşevizmi Rusya topraklarındaki farklı kültürlerin senteziyle açıklamaya çalışan ve Avrasyacılık olarak bilinen entelektüel akım, Rus kültürünün bozkır kökenlerini tanımıştır. Günümüzde ise bu akım, Rusya'nın yöneticilerinin dünya hâkimiyeti hırslarını meşrulaştırmaktadır. Tek kelimeyle, Ukrayna, Rus İmparatorluğu ve SSCB'nin bir parçası olarak Avrupa medeniyetinden uzaklaştı ve bu süre boyunca büyük ölçüde medeniyetler kavşağında kaldı.

Çar I. Petro'nun başlattığı Moskovya'nın Batılılaşması, bu devletin Avrupa medeniyetinin kültür ve fikir alanına girebilmesini sağlamış ve böylece Ukrayna'nın bu alanda kalmasını temin etmiştir. İlk başta, Avrupa ile bu bağlantı, yalnızca devletin bürokratik yapısını, orduyu ve sanayi sektörünü modernize etmeye yönelik pratik ihtiyaçlara dayanıyordu. Bu ihtiyaçlar da bilim ve eğitim alanının Avrupa modellerine göre ve Avrupalı personele dayalı olarak teşkil edilmesini belirlemiştir. Parçalanmış bir hâlde olan Almanya, bilim insanlarının ana kaynağıydı. Rus seçkinlerin talepleri de Batılılaştıkça bu durum edebiyat ve sanatın gelişmesine ivme ve yön kazandırmıştı. Elbette Rus ve Sovyet rejimleri, her türlü baskı ve terör yöntemini uygulayarak ve aynı zamanda yetenekli Ukraynileri kendi ihtiyaçları için rahat bir şekilde kullanarak, Avrupalı fikirlerin dolaşımını kontrol etmeye ve sınırlamaya çalışmışlardı. Bahsedilen iki rejim de Ukrayna'yı kültürel açıdan geri kalmış bir taşra bölgesine dönüştürmeyi ve bu vaziyette tutmayı başarmışlardı. Ne yazık ki bu miras günümüzde de çok net görülebilmektedir. Ancak her iki rejim de Ukrayna'nın düşünsel ve kültürel hayatını istedikleri gibi şekillendiremedi ve Avrupa kültürel hayatından koparamadı.

Ukrayna'nın batı bölgelerinin 1772'den itibaren Habsburg İmparatorluğu'nda ve 1918-1939 savaşı arası dönemde Habsburg İmparatorluğu'nun yerine kurulan ulus devletlerde kalması, Ukrayınların Avrupalı fikir alanına ulaşmasını sağlamaya devam ediyordu. Ne de olsa Ukrayınların ataları devletler arasındaki bölünmelere rağmen aralarında var olan akrabalıkların farkındaydı.

Batı Avrupa'dan hem Napolyon savaşları hem de bilim ve edebiyat modasıyla birlikte milliyetçilik düşüncesi de geldi, Ukrayna topraklarında hızla kök saldı ve Ukrayın millî hareketinin doğmasına zemin hazırladı. Şekillenen ulusun "Ukrayınler" adının kullanılmaya başlanması ulusun ortaya çıkmasının bir tezahürü olmuştur. Bir bölge adından türetilmiş bu isim, siyasi sınırlarla bölünmüş olmasına rağmen Ukrayınlerin ana vatanı olan ülkenin bütünlüğünü ifade ediyordu. Bu isim, "*Şçe ne vmerla Ukrayina*" (Ukrayna daha ölmedi-1862) şarkısında, uzak geçmişin anısını da ifade eden eski etnik kimlik adı olan "Kazak halkı" ile yan yana gelmektedir. Bu şarkı Ukrayınlerin millî marşı oldu. Bu marş, 1917'de, Rus İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Ukrayınlerin kurmaya çalıştıkları devletlerin marşıydı. Aynı zamanda, 1991'den beri Ukrayna halkı adına ilan edilen günümüz Ukrayna devletinin marşıdır.

Böylelikle, Ukrayna devletinin oluşumu, Avrupa medeniyetinin doğrudan etkisi altında gerçekleşti ve Avrasya'nın kavşağı olan Ukrayna topraklarında yaklaşık üç bin yıllık medeniyetler arası etkileşimin doğal bir neticesi olarak meydana geldi. 2013-2014 kışında, "Avro Meydan" olarak bilinen halk ayaklanmasının zaferi sonucunda Ukrayna halkının Avrupa medeniyetinden yana ilan edilen tercihi de bir o kadar doğal olmuştur. Ne var ki medeniyetler arası çatışma devletin kurulmasıyla bitmedi. Dahası, Rusya Federasyonu'nun silahlı saldırganlığı nedeniyle son derece ağırlaştı. Dolayısıyla Ukrayna devletinin kurulmasıyla birlikte Ukrayna tarihinin yeni bir aşamaya girdiği açıktır. Bu aşamanın nasıl sonuçlanabileceği konusunda tahminler yapmak tarihin işi değil. Ancak yukarıda yapılan değerlendirmelerin ışığında, günümüz Ukraynası'nın bu

çatışmada Avrupa veya Batı medeniyetinin yanında yer alması ülkenin daha önceki geçmişiyle uyum içindedir.

SONUÇ

1. Geçmişte Ukrayna üç uygarlığın kavşağıydı. Antik çağlardan beri burada, Ukrayna bozkırını kendi kontrolü altında tutan Avrasya bozkırlarının konargöçer uygarlığı, deniz sahilini kontrol eden Avrupa uygarlığının Akdeniz kökenli atalarıyla buluşmaktaydı. Başkenti Kiyiv olan *Rûs* Devleti, yerleşik Slavların uygarlığını temsil etmekte ve ormanlık bölgeyi kapsamaktaydı. 13. yüzyılda Moğol istilası sonucunda, daha önce birbirinden ayrı olarak yaşayan üç uygarlık yoğun bir etkileşim içine girmiştir. Bu etkileşimin ana sonuçları şunlardır: a) Bozkır ve sahil bölgelerinin tarımsal kolonizasyonu ve sanayileşmesi yoluyla orman bölgesinin yayılması, Ukrayna'nın dünya çapında önemli bir tarım ve sanayi merkezine dönüşmesi, b) Kolonizasyon ve sanayileşmenin ana uygulayıcısı hâline gelen etnik Ukrayin grubun şekillenmesi, c) 1991 yılında Ukrayna devletinin ve Ukrayna ulusunun oluşması, d) Ukrayna ulusunun Avrupa medeniyetine katılma tercihi.

2. Kolonizasyon sürecinin başarısı, günümüz Ukrayinlerin atalarının kara yayılması ve hem bozkır hem de sahil bölgelerinin ekonomik gelişimi için gerekli olan diğer iki uygarlığın (Bozkır ve Avrupa) bilgi ve becerilerini seçme, özümseme ve yaratıcı bir şekilde kullanma yeteneğinden kaynaklanıyordu.

3. Ukrayinler yok olmuş bozkır uygarlığının başarılarını hem kendi ilerlemeleri için hem de sonuçta Avrupa medeniyetinin ilerlemesi için kullanarak bu uygarlığın kültürel mirasçısı hâline geldiler.

KAYNAKÇA

Balard, Michel, **La Romanie Génoise (XIIe-début du XVe siècle)**, École française de Rome, Roma 1978.

Curta, Florin, **Slavs in the Making: History, Linguistics and Archaeology in Eastern Europe (ca. 500-ca.700)**, Routledge, London & New York 2021.

Daşkeviç, Yaroslav, “Ukrayina na meji mij Shodom i Zahodom (XIV-XVIII st.)”. **Zapiski NTŞ: istoriko-filologična sektsiya**, C 222, 1991.

Di Cosmo Nicola, Frank, Allen J. ve Golden, Peter B. (Ed.), **The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age**, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

Dmitriyev, L. A. (Ed.), **Pole Kulikovo. Skazaniya o bitve na Donu**, Sovetskaya Rossiya, Moskova 1980.

Golb, Norman, Pritsak, Omeljan, **Khazarian Hebrew documents of the tenth century**, Cornell University Press, Ithaca 1982.

Golden, Peter, **Türk Halkları Tarihine Giriş: Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu**, Karam Yayınları, Çorum 2006.

Halenko, Oleksandr, “Şço take istoriya Ukrayini?: Revizuyuçi teoremu O. Pritsaka”, **Omeljan Pritsak: Jitt'epis, spadşçina, naukovi interesı. Do 100-riçça vid dnja narodjennya**, Natsionalnyy Universitet ‘Kıyev-Mohilyanska Akademiya’, Kiyiv 2021, s. 158-172.

Hrushevsky, Mykhailo, **History of Ukraine-Rus'**, C 1–10, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton - Toronto 1997–2014.

İnalçık, Halil ve Quataert, Donald (Ed.), **Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914**, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

İpat'yevskaya letopis, **Polnoye sobraniye russkih letopisey (PSRL)**, C 2, Tipografiya M. A. Aleksandrova, St. Petersburg 1908.

Kırımî, Abdulgaffar, **Umdetü'l-ahbâr**, Kitap 1, Ed. İ. Mirgaleyev, İnstitut istorii im, Ş. Marcani AN RT, Kazan 2014.

Kokovtsov, P. K., **Yevreysko-hazarskaya perepiska v X veke**, İzd-vo AN SSSR, Leningrad 1932.

Kołodziejczyk, Dariusz, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th - 18th century): A Study of Peace Treaties, Followed by Annotated Documents**, Brill, Leiden-Boston 2011.

Kołodziejczyk, Dariusz, **Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents**, Brill, Leiden-Boston-Köln 2000.

Kuun, Géza (Ed.), **Codex Cumanicus Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum**, Editio Scient, Acadamæ Hung., Budapest 1880.

Latışev, V. V., **İzvestiya drevnih pisateley (greçeskih i latinskih) o Skifii i Kavkaze**, C 1, Tip. İmperatorskoy Akademii Nauk, St. Petersburg 1890.

Naımâ, Mustafa, **Hüseynovi horodı u vıtyahu istoriy iz zahodu ta shodu (Povidomlennya pro Ukrayinu)**, Osmanlıcadan çeviren O. Halenko ve O. Kulçitskıy, Vıd-vo Jupanskoho, Kıyiv 2016.

Ostrowski, Donald, **Muscovy and the Mongols: Cross-cultural influences on the steppe frontier, 1304-1589**, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

Pertz, G. H. (Ed.), **Monumenta Germaniae Historica**, C I, Impensis Biblopolii Hahniani, Hannover 1826.

Petrun', F., "Hanski yarlıkı na ukrayinski zemli (Do pıtannya pro tatarsku Ukrayinu)", **Shidny svit**, 1928, S 2, s. 170-185.

Plokhly, Serhii, **Avrupa'nın Kapıları: Ukrayna Tarihi**, Feylesof, İstanbul 2017.

Pritsak, Omeljan, “The Slavs and Avars”, **Gli Slavi Occidentali e Meridionali nell’alto Medioevo** [Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull’alto Medioevo, XXX, 15-21 aprile 1982], C I, Presso la sede del Centro, Spoleto 1983, s. 353-435.

Pritsak, Omeljan, “The Polovcians and the Rus’”, **Archivum Eursaii Medii Aevi**, 1982, C 2, s. 368-369.

Pritsak, Omeljan, “Şço take istoriya Ukrayini?”, **Ukrayinskiy istoriçnyj jurnal**, 2015, S 1, s. 177- 210.

Retovskiy, O. F., “K numizmatike Gireyev”, **İzvestiya Tavriçeskoj učenoy arhivnoy komissii**, C 18, 1893, s. 73-118.

Sartor, V., “Jıznennyj uzal. Zernovoy eksport Rossii v XIX-naçale XX v. Strukturnıye osobennosti i priçını zavisimosti ekonomiki Rossii”, **İstoriya Rossii. Ekonomika, politika, çelovek**, Sankt Peterburgskiy Gosudarstvennyj universitet, Sankt Petersburg 2011, s. 226-232.

Sulimirski, T., “Scythian Antiquities in Western Asia”, **Artibua Asiae**, C 17, S 3/4, 1954, s. 282-318.

Velyaminov-Zernov Vladimir, V., (Ed.), **Materialı dlya istorii Krimskogo hanstva, izvleçenniye po rasporyajeniyu Imperatorskoj Akademii nauk iz Moskovskogo Glavnogo arhiva Ministerstva inostrannih del**, Tip. İmperatorskoj Akademii Nauk, St. Petersburg 1864.

Vinogradov, Yu. G., “Drevneyşeye greçeskoye pismo s ostrova Berezan”, **Vestnik drevney istorii**, 1971, S 4, s. 74-99.

Yazıcızâde, Ali, **Tevârih-i âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Târîhi]**, Hazırlayan: A. Bakır, İstanbul 2009.

6. YÜZYILDA KARADENİZ'İN KUZEYİ: TÜRKLER, SLAVLAR, GERMENLER

ABDULLAH ÜSTÜN*

Özet

Bu çalışma, 6. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyini tarihsel olarak gözlemlemeyi amaçlamaktadır. Temelde Roma edebiyatı sayesinde mümkün olabilen bu gözlem, iki boyutlu bir niteliğe sahiptir. Birincisi bütüncül değil kesintili bir şekilde artsüremsel (kronolojik) ve eşsüremsel (senkronik) parçalardan oluşmaktadır. İkincisi buradaki güçleri Roma İmparatorluğu topraklarındaki, Balkanlar ve belli oranda Kafkaslardaki etkinlikleri üzerinden takip etme gereğini doğurur. Diğer taraftan arkeolojik kaynaklar, odağın bu mekânda toparlanması adına katkı sunabilmektedir. Bu çerçevede Hun Hükümdarlığının çözülme sürecinden (5. yüzyılın ikinci yarısı) 6. yüzyılın sonlarına ulaşan gelişmeler izlenmeye çalışılacaktır. Herhangi bir ampirik iddiası olmayan bu çalışma Türk, Slav, Germen olarak kategorize edilebilen siyasal-askerî güçlerin etkinliklerini takip etmeye odaklanmaktadır. Üç katmanlı olarak tasarlanan metin, önce 6. yüzyıl yazarlarının tasavvurlarındaki Kuzey Karadeniz'e ait izlere temas etmekte, ardından edebi kaynakların niteliği gereği Roma merkezli kalsa da uluslararası konjonktürü betimlemeye çalışmakta ve son olarak Karadeniz'in kuzeyindeki gelişmeleri ve buradaki güçlerin diğer coğrafyalardaki etkinliklerini zamansal akış içinde derleyip sunmayı denemektedir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz'in kuzeyi, 6. yüzyıl, Romalılar, Türkler, Slavlar, Germenler.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü. E-posta: abdullah.ustun@ege.edu.tr
ORCID 0000-0003-0977-4902

THE NORTH OF THE BLACK SEA IN THE 6TH CENTURY: TURKS, SLAVS, GERMENS

Abstract

This study aims at a historical observation the north of the Black Sea during the 6th century. This observation, made possible mainly by Roman literature, has a two-dimensional character. In the first, it consists of chronological and synchronic fragments, not holistic. In the second, it gives rise to the need to follow the forces there through its activities in the territory of the Roman Empire, in the Balkans and a certain extent in the Caucasus. On the other hand, archaeological sources can contribute to the recovery of focus in this space. In this context, the developments that reach the end of the 6th century from the dissolution of the Hunnic empire (the second half of the 5th century) will be tried to be monitored. This study, which does not have any empirical claims, focuses on following the activities of the political-military forces that can be categorized as Turkic, Slavic and Germanic. Designed as a three -layer text, the text first comes into contact with the traces of the Northern Black Sea in the imaginations of the 6th century writers, then tries to describe the international conjuncture, even though it remains based on Roma-centric due to literary sources, and it tries to compile and present the activities of the forces where is north of the Black Sea both there or another.

Key words: north of the Black Sea, 6th century, Roman Empire, Turks, Slavs, Germens

GİRİŞ

Avrupa, Ön Asya ve Kuzey Afrika tarihinin 6. yüzyıldaki şekillenmesinin bir boyutunu Roma¹ İmparatoru I. Iustinianus'un (527-565) politikaları *renovatio imperii* oluşturmaktadır. Söz konusu politikaların merkezinde siyasal çözülmenin gerçekleşmiş olduğu imparatorluğun Batı yarısında egemenliğin yeniden kurulması yer almaktadır. Kuzey Afrika'da Vandallarla, İtalya'da Ostrogotlarla savaşmayı, dolayısıyla askerî birlikleri bu cephelere sevk etmeyi ve tutmayı gerekli kılan bu politika, aynı zamanda imparatorluğu doğuda öncelikle Sasaniler, kuzeyde -Tuna hattında- özellikle Türk ve Slav güçleri karşısında görece savunmasız bırakmıştır. Diğer taraftan Roma İmparatorluğu, Sasani Hükümdarlığı, Avar ve Türk Kağanlıkları ve bölgenin diğer siyasi/askerî aktörleri arasında çeşitli stratejik denklemlere, ittifaklara, karşı ittifaklara ortam hazırlamıştır. Romalıların gerek Kafkasya ve Tuna hatlarındaki gerek Kırım'daki Bosphorus² etrafında gerçekleşen mücadelesi, Karadeniz'in kuzeyini gözlemleme imkânı sağlayan edebi verilerin çerçevesini oluşturmaktadır. Bu çerçeveyi coğrafyadaki siyasi görünümü Hıristiyanlaşma talebi karşısında imparatorluğun tavrı gibi hususlar renklendirmektedir.

Iustinianus devrinden önce veya sonra da imparatorluğun sınırları boyunca savunma gerekliliklerinin ön plana çıktığı bir mücadele sürüp gitmektedir. Tarihsel gözlem adına bu mücadelenin öne çıkan boyutlarından birini, imparatorluğun Tuna sınırındaki komşusu Hun Hükümdarlığının 5. yüzyılın ikinci yarısındaki çözülme sürecini takip

¹ Çalışmada, Aydınlanma dönemi kavramsallaştırması olan "Bizans" yahut en azından 476 sonrası için İtalya'da bir imparatorun yokluğunda tutarlı olmayan "Doğu Roma" adlandırması değil kendi metinlerinde kendilerini tanımladıkları biçimle "Roma İmparatorluğu" -Imperium Romanum- kullanılacaktır. Alan yazınında, örneğin Iustinianus devrine ait *Corpus Iuris Civilis*'in "Roma hukuku" olarak tanımlanmasında görülebileceği gibi bu tarz bir kullanım da tercih edilebilmektedir. Bu konuda bir tartışma için bk. Anthony Kaldellis, **Bizans: Roma Diyarında Etnisite Ve İmparatorluk**, Karakarga, İstanbul 2020.

² Bosphorus Krallığı, 3. yüzyılda Karadeniz'in kuzey-batı kıyılarına ve Kırım'a kadar erişen Got göçünden sonra 5. yüzyılın ortasına kadar varlığını sürdürmüş görünmektedir. Lakin ardından Hun/Bulgarların eline geçtiği anlaşılmaktadır. Bölgede yeniden Roma egemenliğinin tesis edilmesi ve 6. yüzyıla ait diğer gelişmeler metinde ele alınacaktır. ed. Oliver Nicholson, **The Oxford Dictionary of Late Antiquity**, C 1, Oxford University Press, Oxford 2018, s. 432. (Bundan sonra **ODLA I** veya II)

eden gelişmeler oluşturmaktadır³. Söz konusu çözümler Tuna'dan Kafkasların kuzeyine uzanan coğrafyada farklı siyasi/askerî güçlerin belirmesine ortam hazırlamış gibi görünmektedir⁴. Bu durum bir yandan imparatorluğu Hun Hükümdarlığı ile geliştirdiği ilişki sayesinde Tuna sınırlarını güvence altına alabilme imkânından yoksun bırakırken diğer yandan yerel güçlerin tarihsel gözlemini çeşitlendirme olanaklarını zenginleştirmiştir. Böylelikle coğrafyanın “Hun”⁵, Bulgar, Avar gibi Türk; Sclaven (Sclaveni), Ant (Anti/Anes) gibi Slav; Gepid, Got gibi Germen olarak kategorize edilebilen -bu çalışma adına- siyasi/askerî aktörlerini bu çeşitlilikte izleme imkânı doğmaktadır⁶. Çalışmada, yaklaşık olarak doğudan batıya Don (Tanais), Dinyeper (Daneper), Tuna (Danuba/Hister)⁷ nehirleriyle sıralanabilecek uzamsal çerçevede 6. yüzyıldaki gelişmeler dönemin uluslararası konjonktürü bağlamında sunulmaya çalışılacaktır.

1. Beşerî ve Fizikî Coğrafya Üzerine Notlar

Günümüzdeki siyasal veya diğer sınırların ve coğrafi bilgi düzeyinin geçerli olmadığı Geç Antik Çağ/Erken Orta Çağda,

³ Priscus *Fragman* 35 = Turhan Kaçar, *Priscus Fragmenta et Excerpta: Attila ve Bizans Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2020, s. 203-205. Aşağıda çözümler sürecinin yansımaları daha çok örnekle ele alınacaktır.

⁴ Michael Whitby, “The Balkans and Greece 420-602”, şurada: Averil Cameron vd. (ed.), *The Cambridge Ancient History XIV Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600*, Cambridge University Press, New York 2000, C 14. s. 712.

⁵ Hun adlandırması bir yüzyıl önce çözümlen Hun Hükümdarlığından bağımsız olarak, Marcellinus Comes, Malalas, Procopius, Agathias ve Menandrus gibi 6. yüzyıl Roma dönemi kaynaklarında Bulgar, Sabir, Kuturgur ve Uturgurları kapsayan bir şemsiye kavram olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma, ilgili kayıta hangi grubun kastedildiği belirsizlik taşıdığı durumlar için bu kavramı tırnak içinde (‘’) gösterecektir.

⁶ Türk, Slav, Germen kategorileri esas olarak dilsel bir çerçeve görünümündedir. Ancak 6. yüzyıl için kaynaklarda Hun, Bulgar, Avar, Gepid ve Got olarak adlandırılanların konuştukları/kullandıkları dil hakkında fikir verebilecek metinler günümüze ulaşmamıştır. Temelde Latince ve Yunanca edebiyatta onlar için yer verilen kimi onomastik unsurlar ve sonraki devirlere ait metinler, dilleri hakkındaki çıkarımların çerçevesini oluşturduğu anlaşılmaktadır. İlave olarak bu yaklaşımla uyumsuz olarak Hun, Bulgar, Avar ve Türk için çağdaş alan yazımında muhtemelen Wenskus'un da etkisiyle ‘Bozkır halkları’ ve/veya ‘Göçebe (*nomad*) halklar’ kavramsallaştırılması hâlâ tercih edilebilmektedir.

⁷ Bu çalışmada tarihi onomastik unsurlar için günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanıldığı düşünülenler için Türkçe diğerleri için Latince biçimler kullanılacaktır. Metinde kullanılan isimlerle 6. yüzyıldaki hangi kavramın kastedildiğini göstermek için kaynakların güncel edisyonlarında kullanılan formları, ilk kez kullanıldıkları yerde parantez içinde verilecektir. Tarihi adlar için herhangi bir özdeşleştirme iddiası taşımayan bu kullanımın amacı metnin okunmasını kolaylaştırmaktır. Zira mesela toponimler için Antik Çağ coğrafya bilgisi ile günümüz arasında oldukça derin farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Örneğin İordanes Hazar Denizi'nin (*Caspium mare*) okyanusla (*oceanus*) birleştiğini kabul etmektedir. İlave olarak, Sclavenler (Sclaveni), Bulgarlar (Bulgari), Gotlar (Gothi) gibi kavramları -bu çalışma adına temelde siyasi/askerî yapıları tanımlamak amacıyla kullanılacaklardır- günümüzdeki kimlikler ile özdeşleştirmek anakronik riskler barındırır. Sonuçta bu çalışmanın gündemini, günümüzden yaklaşık 1400 yıl öncesi oluşturmaktadır. Kimi ayrıntılar için bir sonraki bölüme bakılabilir.

Karadeniz'in kuzeyini gözlemlemeyi borçlu olduğumuz o dönemin yazarları tarafından nasıl tasavvur edildiğine değinmek söz konusu farklılaşmayı örneklendirmek adına yerinde olacaktır. 6. yüzyıl yazarlarından Iordanes üzerinden örneklendirildiğinde coğrafya hakkında şöyle bir fotoğraf karşımıza çıkar: Don ve Azak (Maeotis) Denizi, Avrupa ile Asya arasındaki sınırı oluşturmaktadır⁸. Don aynı zamanda bu havalideki buz tutmayan tek nehir, Dinyeper ise bir bataklıktan doğan, yarısına kadar su içilebilen ve taşımacılığa elverişli bir nehirdir. İki nehrin arası tehlikeli bataklıklar ve ormanlarla kaplıdır⁹.

Don, Dinyeper ve Tuna arasında uzanan alan 6. yüzyılın ortalarına ait anlatılarda¹⁰ beşerî coğrafya olarak çeşitlilik arz eden bir nitelik sergilemektedir. Karadeniz sahili itibarıyla muhtemelen Don Nehrinin aşağı mecrasında doğuya doğru Sabirler¹¹ onların batısında Dinyeper'in aşağı mecrasıyla Kırım arasında yaylak ve kışlakları arasında göç eden Altziagirler (Altziagiri) onların kuzeyinde Bulgarlar bulunmaktadır¹². Ayrıca Don Nehri'nin ve Azak Denizi'nin batısında Kuturgur doğusunda ise Uturgurların yaşadığı kaydedilmektedir¹³.

Dinyeper ile Dinyester arasında Karadeniz'e uzanacak şekilde Antlar, bataklıklar ve şehirler için ormanların bulunduğu belirtilen Dinyester'in batısında Sclavenler yer almaktadır¹⁴. Ukrayna'nın

⁸ Iordanes *Getica* 32; Geç Antik Çağ çerçevesinde bakıldığında bir yüzyıl önce de sınırın bu deniz ve akarsu tarafından belirlendiği tasavvuruna tanık olmak mümkündür. Orosius *Historia Adversus Paganos* I. 2. 4. Avrupa kavramı/kimliği için modern dönemde yüklenen içerik Antik Çağda geçerli değildir. Günümüze ulaşan edebi kaynakların ait oldukları kültürle de bağlantılı olarak Romalılık, ki buna zamanla Hıristiyanlık da eşlik eder, değer atfedilen kavramlar olarak dolaşımdaydılar.

⁹ Iordanes *Getica* 45-46.

¹⁰ Iordanes *Getica* 30-37; Procopius *de Bellis* VIII. 3.5-6.30.

¹¹ Procopius (*de Bellis* II. 29. 15) Kafkasların kuzey- kuzey-batısında Alanlar ve Abhazlar (Abasgoi)ların bulunduğu onlarında ötesinde Sabirlerin (Sabeiroi) yurdu olduğunu ifade eder, Kafkasya'nın kuzeyinde olduğunu tekrarlar (*de Bellis* VIII. 11. 23.). Burada kimi diğer Hun kabileleriyle birlikte yaşadığını (*de Bellis* VIII. 3. 5.) ve kalabalık bir halk olduğunu, pek çok önderin yönetimi altında bölündüğünü belirtir (*de Bellis* VIII. 11. 22.). Bu veriler topluca, Procopius'un tasavvurunda, kalabalık ve pek çok önder tarafından yönetilen bir halk olarak Sabirler için Kafkasya lokalizasyonunun güney sınırını ifade ettiğini düşündürmektedir. Procopius ile aynı tarihlerde eserini kaleme alan Iordanes'in kaydının Sabirlerin yayılım alanının batı sınırına işaret ettiği benimsenirse bu alanın Don havasıyla kesişmesi mümkün görünmektedir.

¹² Iordanes *Getica* 35-37.

¹³ Procopius *de Bellis* VII. 18. 14 ve 18; Agathias *Historiae* V. 11. 2.

¹⁴ Iordanes *Getica* 32-34; Abdullah Üstün, "Scythia as Reflected by Iordanes (Jordanes): A Scene from the Sixth Century", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C 35, S. 1, İzmir 2020, s. 303-317. Ant ve Sclavenlerin birbirine yakınında yaşamları için bk. Procopius *de Bellis* VII. 40. 5.

batısındaki V.-VII. yüzyıllara tarihlenen arkeolojik buluntu alanları, erken Slavlarla ilişkilendirilmektedir. Bu durum edebi kaynaklarda Sclavenler ve Antlar gibi Slav olarak kategorize edilen grupların anılmasıyla uyumludur¹⁵. Söz konusu edebi-arkeolojik veri uyumluluğunun Orta Dinyeper, Dinyester ve Aşağı Tuna'ya kadar uzandığı, dolayısıyla aşağıda (3. bölümde) ayrıntıları verilecek Slavların 6. yüzyıldaki kuzey-güney yayılımının-göçünün Balkanlara yerleşimi kapsayacak şekilde izlerinin takip edilebildiği görüşü ileri sürülmüştür¹⁶.

Karadeniz'in kuzeyinde beşerî coğrafyanın söz konusu şekillenmesinde 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Hun Hükümdarlığının çözülme süreciyle Tuna havalisinden Azak Denizi havalisine yöneldiği kaydedilen¹⁷ göç tesir etmiş olmalıdır. Ogur, Saragur ve Onogurların Karadeniz'in kuzey-doğusuna ulaşan yayılımı yine yaklaşık olarak bu süreçte gerçekleşmiştir¹⁸. Ardından en geç 6. yüzyılın başlarında Sabirler ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avarlar Kuzey-doğu Karadeniz'de belirir ve onları Türkler (Türk Kağanlığı) takip eder¹⁹. Herhangi bir göç anlatısında adları doğrudan anılmayan 5. yüzyılın sonlarına doğru Bulgar²⁰, 6. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Uturgur ve Kuturgurlar edebi kaynaklarda coğrafyanın unsurları olarak belirirler. Hun Hükümdarlığının çözülme sürecini takip eden gelişmelere Karadeniz'in kuzey-batısında Antların ve Sclavenlerin yine bir göç anlatısından bağımsız olarak kaynaklarda yer alması eşlik eder²¹.

¹⁵ Marija Gimbutas, *The Slavs*, Praeger Publishers, New York-Washington 1971, s. 80. Söz konusu buluntu alanları; Dinyeper'in batısındaki kolu Teteriv nehrinden başlayarak Güney-doğu Polonya'ya kadar uzan Jitomir batı ve Dinyeper ile Prut arasında yayılan *Pen kivka* doğu olarak gruplandırılmaktadır. Ayrıntılar için bk. a.g.e., s. 80 vd.

¹⁶ *İstoriya Ukrainskoy SSR*, C 1, Akademiya Nauk Ukrainskoy SSR, Kiev 1981, s. 277 vd.

¹⁷ Priscus *Fragman* 68 (Kaçar, a.g.e., s. 264-265) = Iordanes *Getica* 263.

¹⁸ Priscus *Fragman* 30 = Kaçar, a.g.e., s. 194-195. Ogur metinde *Uragoy* (Οὔρωγοι) olarak geçmektedir.

¹⁹ Avarlar ve Türk Kağanlığıyla ilgili edebi kaynaklardaki erken kayıtlar için örneğin: Agathias *Historiae* I. 3. 4.; Menandrus *Fragman* 4.2. = R.C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Cairns, Liverpool 1985, s. 44-47; Menandrus *Fragman* 10.1. = Blockley, a.g.e., s. 110 vd.

²⁰ Marcellinus Comes *Chronica* a. 498-499.1 = Brain Croke, *The Chronicle of Marcellinus*, Australian Association for Byzantine Studies, Sydney 1995, s. 32

²¹ Söz konusu edebi kaynakların parça-bütün bağlamında abartıya kaçan bir geçerlilik eleştirisi için bk. Florin Curta, "The North-Western Region of The Black Sea During the 6th and Early 7th Century Ad", *Ancient West & East*, C 7 (2008), s. 151, 176.

Kırım yarımadasındaki varlıkları daha açık bir şekilde gözlemlenebilen²² ve German bir grup olarak kategorize edilen Gotlar²³ coğrafyanın unsurlar arasındadır. Kırım Kerç (Bosphorus), Chersonesus (Sivastopol yakınlarında), Kepoi, Phanagourus gibi kentlere ev sahipliği yapmaktadır. Son ikisinin komşuları tarafından yağmalanıp tahrip edildiği bildirilen bu kentler 6. yüzyılın ortaları itibarıyla Roma İmparatorluğu egemenliğindedirler. Chersonesus'un Roma İmparatorluğunun bölgedeki sınırını oluşturduğu ve bu şehir ile Kerç arasındaki her şeyin "Hun"ların elinde olduğu kaydedilmektedir. Chersonesus'un yirmi günlük, Chersonesus'dan Tuna Nehri'nin ağzına ise on günlük bir yolculuk mesafesinin olduğu notunun düşülmesi, Kırım sahillerindeki şehirlerin ulaşım olanaklarına işaret etmektedir²⁴. Yine bu şehirler arasında Chersonesus, Asya'dan gelen ürünler için bir pazar olarak ve Kerç de "Hun"lar ile Romalılar arasında alışverişin yapıldığı bir şehir olarak ticaret yönleriyle vurgulanmıştır²⁵.

2. Uluslararası Konjonktür

Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan halklara ait metinlerin elimize ulaşmaması bölgeyi, 6. yüzyıl ve öncesi için daha pek çok coğrafyada, örneğin Avrupa'nın genelinde olduğu gibi Roma edebiyatı metinlerinden gözlemlene zorunluluğunu doğurmaktadır²⁶. Roma dışı dünya hakkında malumat sunan edebi kaynakların bağlamını genelde Roma İmparatorluğuyla olan siyasi-askerî-diplomatik ilişkiler oluşturmaktadır. Bu bağlam kuzey Karadeniz'deki herhangi bir dönemi artsüremli

²² Procopius *de Bellis* VIII. 5. 7-8, 17.; *de Aedificiis* III. 7. 12; M. B. Şçukin, *Gotskiy Put Goti, Rim i Çernyahovskaya Kultura*, Filoloğiceskiy Fakultet Sankt- Peterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Sankt-Peterburg 2005., s. 451-452. Procopius, Mangup'a lokalize edilen Doru (Δόρυ) havalisinde yaşayan Got grubunun sayısının üç bine yakın olduğunu da kaydetmektedir. Procopius *de Aedificiis* III. 7. 13-14.

²³ Procopius bu Gotların, *Tetraxitai* olarak adlandırdığını belirtmektedir. Procopius *de Bellis* VIII. 5. 5.

²⁴ Procopius *de Bellis* I. 12. 7-8. ve VIII. 5. 26-29.; Alexander A. Vasiliev, *The Goths in Crimea*, The Mediaeval Academy of America, Cambridge 1936, s. 70 vd. Curta, a.g.m., s. 150'de Procopius'un Chersonesus'dan Tuna'nın ağzına kadar olan mesafe hakkında verdiği bilgiyi kendinden önceki kaynaklardan aldığını ileri sürmektedir.

²⁵ Iordanes *Getica* 36; Malalas *Chronographia* 18.14. = Jeffreys vd., a.g.e., s. 250. Arkeolojik verilerle birlikte Kırım kentleri, limanları ve ticari potansiyelleri üzerine bir tartışma bk. A. İ Aybabin, "Vizantiyskiye Porti v Kırım v IV-VII vv.", *Bosporskiye İssledovaniya*, C 33, Simferopol 2016.

²⁶ Beş ve altıncı yüzyıllarda Latince hazırlanmış orta ve batı Avrupa'daki kimi German krallıklarına ait kanunlar 'yerel' metinler adına bir istisna olarak değerlendirilebilir. Bu kanunların Roma İmparatorluğu mirasıyla ilişkisi ve genel olarak mahiyet ve muhtevaları hakkında bir referans için: ODLA II, s. 885-886. Bu kanunların daha sonra yayınlanmış olanlarla birlikte Slav ve German tarihi üzerine bir okuma aracı olarak kullanımları için ise Karol Modzelewski, *Barbarların Avrupası*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011'e bakılabilir.

(kronolojik) ve eşsüremli (senkronik) bütünlük içinde takip etmek adına sorunlara yol açabilmektedir. Diğer taraftan doğal olarak siyasi, askerî ve diplomatik süreçleri gözlemlemek adına daha elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Konjonktürün Roma İmparatorluğu adına geliştirdiği ilişkiler üzerindeki belirleyiciliği, onların Roma metinlerine yansımalarını sağlamaktadır. Kısaca daha öncesinde olduğu gibi 6. yüzyılda da Avrupa, Ön Asya ve Kuzey Afrika için uluslararası konjonktür, temelde Roma İmparatorluğu metinlerden gözlemlenmektedir ve bu metinlerde bağlam genelde imparatorluk ve ilişki ağları çerçevesinde kalmaktadır²⁷.

Bu sınırlılıklarla 6. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun doğusunda Sasanî Hükümdarlığı, güney-doğusunda Arabistan, kuzey-doğusunda Kafkasya ve kuzey-batısında, yaklaşık olarak Tuna'nın kuzeyinde, yerel siyasi/askerî güçlerinin içinde olduğu bir manzara söz konusudur. Sasanîler, imparatorluğun doğu hattındaki yaklaşık üç yüzyıllık rakibi olmakla birlikte aralarındaki ilişkiler birbirleriyle savaşmanın yanında, örneğin Kafkasya'dan güneye, kendilerine yahut imparatorluğa yönelebilecek tehditler için ittifak kurmayı da kapsar²⁸. Romalılar ile Sasanîler 6. yüzyılda her biri yaklaşık yirmi yıl süren iki uzun soluklu savaş yapmışlardır. Bunlardan ilki Roma İmparatorluğu'nun aynı zamanda İtalya'da Ostrogot Krallığına karşı savaştığı 540-561 yılları, ikincisi 572-591 yılları arasında gerçekleşmiştir²⁹. Bu çerçevede Romalıların doğu sınırının kuzey-doğusunda Karadeniz ve Kafkasya ve güney-doğusunda Arabistan havalisinin siyasi/askerî güçleri Sasanî-Roma rekabet denkleminin unsurları olarak belirlemektedirler. Kuşkusuz bu güçlerin, bu çalışma adına, Kafkasya'dakilerin kendi aralarındaki mücadeleler de bu denklemin şekillenmesi, değişimi, gelişimi üzerinde belirleyici olabilmektedir.

²⁷ Roma İmparatorluğunun diplomatik ilişkilerinden istihbarat faaliyetlerini uzanan çerçevede diğer güçlerle ilgili süreçleri yönetimi için bk. A. D. Lee, **Information and Frontiers Roman Foreign Relations in Late Antiquity**, Cambridge University Press, Cambridge 1993.

²⁸ Priscus Roma-Sasanî ittifakının aynı zamanda İran'ın doğusundan gelebilecek tehditleri de kapsadığına işaret etmektedir. Priscus *Fragman* 31 = Kaçar, a.g.e., s. 196-197.

²⁹ Arnold Hugh Martin Jones, **The Later Roman Empire 284-602**, University of Oklahoma Press, Norman 1964, s. 287-288, 305.

Roma İmparatorluğu bu yüzyıl içinde, Karadeniz'in orta ve güney-batısı, güneyi ve Iustinianus döneminde, Lazica'yi (veya Colchis, yaklaşık Batı Gürcistan) kapsayacak şekilde güney-doğusuna hâkim olacaktır. Kırım yarımadasındaki Kerç'in imparatorluğa bağlanmasıyla yüzyılın ortasına doğru Karadeniz üzerindeki Roma egemenliği perçinlenmektedir³⁰. Karadeniz'in kuzey-doğusundaki güçlerin ürettiği tehlike Sabir örneğinde görüldüğü³¹ gibi imparatorluğun sadece kuzey-doğu sınırını değil Anadolu'nun içlerine (örneğin Cappadocia) uzanabilen bir potansiyele sahip olabilmektedir. Yine de kaynakların sunumunda Roma egemenlik alanı için öne çıkan tehdidi Karadeniz'in kuzey-doğusunda değil kuzey-batısında etkin olan güçler oluşturmaktadır. İmparatorluk ordularının Sasani ve Vandal-Ostrogot mücadelesiyle meşgul olmasının Balkan hattında meydana getirdiği görece savunmasız ortamda, söz konusu tehdit Tuna Nehri'nin boyunca kendini hissettirebilmektedir. Tuna nehrinin aşağı mecrasında, kuzey-doğusunda-Gepid ve onların batısındaki komşuları Lombardlar Romalıların Balkan denkleminin unsurları arasındadır³². Kuzey-batı hattı İmparatorluğun buradaki sınırının aşılması³³ ve Balkanlarda Slav yerleşiminin -her ne kadar tartışmalı olsa da-³⁴ bu yüzyıla indirilen başlangıcı gibi sonuçları üretmiştir. Bu gelişmelerin mekânsal derinliği de Ukrayna'nın içlerine kadar erişebilmektedir. Örneğin 559 yılında, yukarıda (1.de) değinildiği gibi Azak Denizi'nin batısına lokalize edilen Kutugurların Balkanları kat eden seferi, Belisarius tarafından İstanbul (Constantinopolis) önlerinde durdurulabilmiştir³⁵.

Böylelikle Karadeniz'in kuzeyi bir yandan Kafkasya'nın güneyine diğer yandan daha yoğun gözlemlenebilecek şekilde Tuna'nın güneyine yönelen tehditleri üreten güçlerin yer aldığı bir coğrafya olarak belirmektedir. Bunun yanında Kerç etrafından dönen mücadeleler yahut

³⁰ Procopius *de Bellis* I. 12. 8. ve VIII. 5. 26; *de Aedificiis* III. 7. 12.

³¹ Malalas *Chronographia* XVI. 17. = E. Jeffreys vd., *The Chronicle of John Malalas*, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne 1986, s. 227.

³² Curta, *a.g.e.*, s. 54-55.

³³ Lee, *a.g.e.*, s. 66.

³⁴ Slav, Antae, Sclaveni kavramları etrafındaki tartışmalar ve Balkanlara yayılımla birlikte altıncı yüzyılı kapsayan tarihsel süreçler hakkında geleneksel ve yeni yaklaşımların bir özeti için bk. ÖDLA II, s. 1396-1397.

³⁵ Agathias *Historiae* V. 11. 6 vd.

Kuturgur-Uturgur savaşları gibi olaylar için doğal olarak merkezi konumdadır³⁶. Bu durum karşısında Roma İmparatorluğu diplomasisi, bölgesel güçler arasında müttefikler seçerek ve onlarla kendisine yönelebilecek saldırıları engellemeyi içeren antlaşmalar yaparak sınırlarının güvenliğini sağlama yöntemine başvurabilmektedir. İkinci yüzyıla kadar inen *foederati* (*foedus*) olarak adlandırılan antlaşmalarla genelde, bu güçlere yıllık ödemeler yapmayı ve önderlerine *magister militum* unvanını vermeyi, kimi örneklerde imparatorluk topraklarında yerleşim hakkı tanımayı içeren uygulamalar 6. yüzyılda da gözlemlenmektedir³⁷. Roma İmparatorluğu'nun Karadeniz'in kuzeyindeki güçlerle ödemeler yaparak ittifaklar kurma yahut kendi topraklarına iskan etme uygulamalarının tarihsel süreç içinde aşağıda (3.1 ve 3.2.de) sunulacak Uturgur, Kuturgur ve Avarlarla ilişkilerinde örnekleri bulunmaktadır: Iustinianus, Kuturgur akını (yak. 557/558) engellemedikleri için Uturgurları antlaşmaya sadık kalmamakla ve kendilerine yapılan ödemeleri hakketmemekle itham etmektedir³⁸. İmparatorluk ile Avarlar arasında akdedilen 574/575 Kışındaki antlaşmada Romalıların yapılacağı yıllık ödemeler 80 bin solidi olarak belirlenir, 582 yılındaki antlaşmayla bu rakam teyit edilir, 585 Baharında yapılan antlaşmada ise ödeme 100 bin *solidi*ye çıkarılır³⁹. Roma İmparatorluğuna iskân etme örneğini ise daha girift bir olay akışı içinde gözlemlemek mümkündür: 551 yılında Kuturgurların Roma topraklarına akın yapması üzerine Iustinianus tarafından kışkırtılan Uturgurlar, Kuturgulara savaş açar ve onları mağlup eder, Iustinianus ardından mağlup Kuturgurların aileleriyle birlikte Balkanlara yerleşmesini onaylar⁴⁰.

³⁶ Karadeniz'in kuzeyindeki veya burayla bağlantılı olup Tuna ve Kafkasya'nın güneyine sarkan olayların bir dökümü için bk. bölüm 3.1. ve 3.2.

³⁷ Altıncı yüzyıl yazarlarından Procopius Latinlerin savaşta yapılan antlaşmayı "foedera" olarak adlandırdıklarını kaydetmektedir. Procopius *de Bellis* VIII. 5. 14.; Jones, a.g.e., s. 611-613; Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi (284-641)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016, s. 586; Pohl, a.g.e., s. 22-23.

³⁸ Agathias *Historiae* V. 24. 3-5.

³⁹ Samuel Szadeczký-Kardoss, "Avarlar", şurada: ed. Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İletişim, İstanbul 2003, s. 285, 287.

⁴⁰ Procopius *de Bellis* VIII. 18. 18-24 ve 19. 8-22; *PLRE* IIIB, s. 1111-1112. Curta, a.g.m., s.150'de bu gelişmeleri 540 yılına tarihlenmektedir.

Söz konusu ittifaklar ve antlaşmaların kapsamı sadece müttefik bölgesel gücün etrafındakilerle sınırlı değildir. Romalılar doğuda Sasaniler ile savaşırken de bölgedeki diğer güçlerle geliştirdiği benzer ilişkilerle bu savaşta kendine destek aramış veya mevcut ittifakların bu mücadeleye destek sunmasını beklemiştir.⁴¹ Diğer taraftan diplomatik ilişkiler dönemin Roma dünyasının bu çalışma adına yukarıda sunulan coğrafi alanının dışına taşabilmektedir. 5. yüzyılın sonlarında İran'daki Mazdek kalkışması esnasında tahtan indirilen (496) Sasani hükümdarı Kavad (Cavades) doğu komşusu, Orta Asya'nın güney-batısındaki Eftalitlere sığınır ve onlardan aldığı destekle ayaklanmayı bastırır (498-499). Sasaniler daha sonra ise 6. yüzyılın ortalarında Moğolistan'da kuruluşunun ardından hızlı bir şekilde egemenlik alanını genişleten Türk Kağanlığı ile kurduğu ittifak ile Eftalitleri yıkmışlardır (557-561). Böylelikle Sasanilerin doğu komşusu olan Türk Kağanlığı, bu sefer Roma İmparatorluğu ile Sasanilere karşı ittifak kurabilmektedir⁴². İlave olarak daha önce değinildiği üzere Romalıları ile Sasaniler her ikisinin de sınırı olan Kafkasya'dan yönelebilecek tehditlere karşı kendi aralarında ittifaklar kurabilmektedirler⁴³. Dolayısıyla dönemin güçlerinin diplomatik ilişkileri konjonktürün belirlediği koşullara duyarlı, çok yönlü ve girift bir ilişki ağı görüntüsü vermektedir. Bu çerçevede 6. yüzyıl yazarı Agathias'ın⁴⁴ Sasani-Roma mücadelesinde kolayca taraf değiştirebildiğini belirttiği Sabirler için bu tavırları nedeniyle geliştirdiği küçümseyici dil, söz konusu durumla uyumlu değildir. Zira görüldüğü üzere durumsal davranış geliştirme sadece Sabirler için geçerli değildir.

⁴¹ Lee, a.g.e., s. 105, 119-120, 132.

⁴² Menandrus *Fragman* 10. 1. = Blockley, a.g.e., s. 116-117; Menandrus *Fragman* 13. 5. = Blockley, a.g.e., s. 146-147; Denis Sinor, "[Kök] Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı", şurada: ed. Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İletişim, İstanbul 2003, s. 405, 407-408.

⁴³ Jones, a.g.e., s. 231, 304; Hassan, a.g.y., s. 146 Mitchell, a.g.e., s. 184-185, 592 (Roma tarafının yaptığı ödemelerin kaynakların sunumuyla açıklama önerisi); Sinor, a.g.y., s. 404.

⁴⁴ Agathias *Historiae* IV.13.7.

3. Siyasi, Askerî ve Diplomatik Gelişmeler⁴⁵

3.1. Hun Hükümdarlığının Çözülmesinden Avar Kağanlığına: Ademi Merkeziyet Devri

Hun Hükümdarlığının çözülme sürecinde Hunların Azak havalisindeki tebaalarından Akatzirlerin 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Karadeniz'in kuzey-doğusunda beliren Saragurların saldırılarına maruz kaldıkları ve mağlup edildikleri kaydedilmiştir⁴⁶. Sasani hükümdarı I. Kavad (Cavades 488-551) Kafkasya'ya yapacağı sefer için Romalılarla antlaşma yapmayı teklif eder. İmparator Anastasius (491-518), her iki güç için de ortak tehdiye karşı yapılan bu seferi destekler ve Sasanilere yıllık 39 bin nomismata ödeme yapmayı kabul eder (505). 6. yüzyılın başlarından itibaren Saragurlarla aynı konumda Sabirlerin belirmesi de bölgedeki bir mücadeleyi gerekli kılmıştır⁴⁷. Sabirlerin etkinlikleri hakkında açık bir bilgiye Roma İmparatorluğuna doğu sınırı üzerinden düzenledikleri sefer sayesinde erişilmektedir. Sabirler bu seferde (515-516), Hazar Kapılarını (Kaspian Pulas) aşarak orta Anadolu'ya uzanırlar, ardından yurtlarına geri dönerler⁴⁸. Güney Kafkasya'da Romalılar ile Sasaniler arasındaki mücadelelerde adlarının 6. yüzyılın ortasına kadar anılıyor oluşu Kuzey-doğu Karadeniz'de bir güç olarak varlıklarının devamlılığı adına fikir sunabilmektedir. Romalılar ile Sasaniler arasında bir boyutuyla Lazica'ya hâkim olmayı kapsayan söz konusu mücadelede Sabirler yahut "Hunlar" adıyla tanımlanan bölgenin diğer güçleri

⁴⁵ Bu çalışmada yer verilen tarihlendirmeler için Pohl, Curta, Venning ve Hassan'ın artsürekli tablo ve çalışmaları (çelişkili tarihler için aynı sıra takip edilmek suretiyle) esas alınmıştır: Walter Pohl, **The Avar: A Steppe Empire in Central Europe (567-822)**, Ithaca, New York 2018, s. XIII-XIX; Florin Curta, **Southeastern Europe in the Middle Ages**, Cambridge University Press, Cambridge 2006, XII-XIII; Timoty Venning, **A Chronology of the Byzantine Empire**, Palgrave Macmillan, New York 2006, s. 78-142; Ümit Hassan, "Siyasi Tarih: Açıklamalı Bir Kronoloji", şurada: yay. haz. Sina Akşin, **Türkiye Tarihi**, C 1, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s. 144-151. Bu yayınların sıralanan bölümlerine ayrıca atıf yapılmayacaktır.

⁴⁶ Priscus *Fragman* 30 = Kaçar, a.g.e., s. 194-195.

⁴⁷ İstvan Vasary, **Eski İç Asya'nın Tarihi**, Ötüken, İstanbul 2007, s. 197.

⁴⁸ Malalas *Chronographia* XVI. 17 = Jeffreys vd., a.g.e., s. 227; Mallas'da Sabir Hunları ve Comes gibi diğer kimi kaynaklar da sadece Hun olarak tanımlanan bu grup hakkında bir tartışma için bk. Berk Ulubeli, **Ioannes Malalas Kronografyası ve Türk Tarihi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2022., s. 77 vd. Malalas ilk seferden on beş yıl sonra aynı güzergahtan yaklaşık bu sefer güney Anadolu'ya yönelen bir başka Sabir seferini daha haber vermektedir. Bu sefer ve tartışması için bk. Ulubeli, a.g.t., s. 105 vd.

durumsal davranarak Romalılar ile de Sasaniler ile de ittifak kurdukları görünümünü sunmaktadırlar⁴⁹.

Yukarıda belirtildiği gibi Hun Hükümdarlığının çözülme sürecinde Roma İmparatorluğunun Balkan sınırını da istikrarsızlaştırmıştır. Söz konusu çözülme sürecinde Dacia'da (Tuna nehrinin kuzey-doğusu yaklaşık olarak çağdaş Romanya'da) Gepid krallığı belirmiştir. Eskinden Hun egemenliğindeki unsurlardan bir diğeri olan Ostrogotlar, Orta Tuna'dan (Pannonia/yaklaşık çağdaş Batı Macaristan) Roma İmparatorluğu'nun Balkanlardaki topraklarına geçmiştir. Daha sonra (488) Amal Theodoricus'un önderliğinde (471-526) batıya yönelecek bu grup İtalya'da Ostrogot krallığını kuracaktır⁵⁰. Orta Tuna'da, diğer bir ifadeyle Gepidlerin batısında ise Herul ve Süeblerin ardından Lombardların etkinlikleri gözlemlenecektir⁵¹. 5. yüzyılın son on yılında yine eski Hun Hükümdarlığı Tuna sınırlarından doğu Balkanlara derinlemesine ilerleyen Bulgarlar savaşta bir Roma komutanını öldürürler (493)⁵² beş yıl sonra (498) bu bölgeye yeni bir seferler düzenlerler. Romalılar Bulgarlara karşılık vermek için on beş bin kişilik bir askerî birliğin yer aldığı ve lojistik için beş yüz yirmi arabanın tahsis edildiği bir sefer düzenlerler lakin başarısız olurlar (499)⁵³. Bir sonraki (502) Bulgar akınında kendilerine karşı koyacak Roma birliklerinin yokluğunda Doğu Balkanlar yağmalanır⁵⁴. İmparator Anastasius'un Bulgar tehdidi karşısında diğer bir önlemi İstanbul'un batısında Karadeniz ile Marmara arasında uzanan Uzun Sur'u inşa ettirmesi ve surun savunması için yeni bir komutanlık ihdas etmesidir⁵⁵.

⁴⁹ Malalas *Chronographia* 17. 9.- 10. = Jeffreys vd., a.g.e., s. 233-235; Procopius *de Bellis* II. 30.28; VIII. 16. 8.; Agathias *Historiae* IV. 13. 7.

⁵⁰ PLRE II 'Theodoricus 7'

⁵¹ Herwing Wolfram, *The Roman Empire and Its Germanic People*, University of California Press, Berkeley 1997, s. 279-281.

⁵² Marcellinus Comes *Chronica* a. 493.2 = Croke, a.g.e., s. 31; Okan Çekil, *Marcellinus Comes Kronografyası Ve Türk Tarihi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2020, s. 96-97.

⁵³ Marcellinus Comes *Chronica* a. 498-499.1 = Crook, a.g.e., s. 32; Iordanes *Romana* 356 = van Nuffelen vd., a.g.e., s. 206;

⁵⁴ Marcellinus Comes *Chronica* a. 502 = Crook, a.g.e., s. 33.

⁵⁵ Uzun Sur yahut Anastasius Suru olarak adlandırılan 58 kilometre uzunluğundaki duvar yaklaşık 505 yılında yapılmış ve Justinianus devrinde 540 yılında restore edilmiştir. Mitchell, a.g.e., s. 180; ODLA II, s. 1577-1578.

Doğrudan Karadeniz'in kuzeyindeki gelişmeleri gözlemlene imkânına, Anastasius'un halefi I. Iustinus'un (518-527) buradaki güçlerden "Hun"ların önderi Zilgibis'e hediyeler göndermesi sayesinde ulaşılmaktadır (522 ?) ⁵⁶. Bu muhtemelen Roma-Sasani mücadelesi denklemi adına atılmış bir adımdır. Zira bu esnada Sasani hükümdarı Kavad, oğlu Hüsrev'in (Chosroes) I. Iustinus tarafından hami olarak evlat edinilmesini talep eder lakin muhtemelen imparatorlukta veraset hakkı doğuracağı endişesiyle bu talep imparator tarafından geri çevrilir ⁵⁷. İlave olarak Babası Sasani yanlısı Zamnaxes'in ölümü ardından Lazica tahtına çıkan Ztathius, Sasani ittifakından ayrılıp Romalılar ile ittifak kurmayı tercih eder. İstanbul'u devlet protokolüyle ziyaret eder ve vaftiz olur, bu süreci Lazica'nın Hıristiyanlaşması takip eder ⁵⁸.

Antlar büyük bir orduyla Tuna'yı aşarak Roma topraklarına saldırır lakin Romalılar tarafından bozguna uğrattılırlar (523) ⁵⁹. Aynı dönemde imparatorluğun güney-doğu sınırında Apamea'ya kadar uzanacak başarılı bir Saracen akını icra edilir, Iustinus bu akın karşısında diplomasiye başvurur ve Saracenler ile barışı yapmaları ve onlar tarafından esir alınan iki komutanının fidyesini ödemeleri için elçiler gönderir ⁶⁰. Lazica kralının Romalıların dini Hıristiyanlığa geçişinden sonra, Kavad Iberia (yaklaşık orta ve doğu Gürcistan) kralı Gourgenes'den Sasanilerin dini Mecûsîliğe ihtida etmesini talep eder (526). Bunun üzerine kral, Iustinus'a başvurur ve Roma İmparatorluğu'nun Iberia'yı Sasanilere terk etmeyeceği güvencesini almak ister. Iustinus, Iberialılara bu güvenceyi verir ve bir görevliyi yüklü miktarda para ile Kerç'e göndererek oradaki "Hun"lardan Iberialılara destek verecek bir ordu temin etmeye çalışır. Ancak Romalıların Kırım'dan elleri boş dönmesi üzerine Iustinus bir komutanını kimi "Hun"

⁵⁶ Malalas *Chronographia* 17. 10. = Jeffreys vd., a.g.e., s. 234; Zilgibis için bk. **PLRE** IIB, s. 1203-1204.

⁵⁷ Procopius *de Bellis* I. 11. 1-25; Mitchell, a.g.e., s. 184, dn. 258.

⁵⁸ Procopius *de Bellis* I. 12. 3.; Malalas *Chronographia* 17. 9.- 10. = Jeffreys vd., a.g.e., s. 233-235.

⁵⁹ Procopius *de Bellis* VII. 40. 4-5; **PLRE** IIA 'Germanus 4'

⁶⁰ Procopius *de Bellis* I. 17. 43-45. Apamea'ya Suriye'de Hama yakınlarındadır. Saracen, Arabistan kabilelerini bir bütün olarak adlandırmak için Roma edebiyatında kullanılan bir şemsiye kavramdır.

askerlerle birlikte İberia'ya yollar lakin Sasaniler karşısında başarısız olurlar ve Iberia soyluları Lazica'ya sığınır⁶¹.

Roma İmparatorluğunu otuz sekiz yıl yönetecek (527-565) Iustinianus'un tahta çıkmasının ardından Sasanilerle savaş yeniden başlar (528). Kırım havalisindeki "Hun"ların hükümdarı Grod, İstanbul'da vaftiz edilir ve Kerç de dahil olmak üzere bölgedeki Roma topraklarını koruyacağı vaadiyle kendisine verilen hediyelerle ülkesine döner. Lakin Kerç yakınlarındaki ülkesine dönünce eski inançlarına karşı aldığı tavır, ölümüne yol açacak bir tepkiyle karşılaşır. Ölüm haberini duyan Iustinianus Gotlardan toplanan bir birliğin de yer aldığı Roma kuvvetlerini bölgeye sevk eder ve savaşta bu grubu mağlup eder⁶².

Saracenler yaptıkları yeni akında Roma İmparatorluğunun doğudaki önemli kentlerinden Antakya'nın surlarına kadar ilerlerler, bu durum imparatorluk adına doğu sınırındaki savunma sorununa da işaret etmektedir (529)⁶³. Aynı dönemde Bulgarlar Doğu Balkanlar'ı (Thraciae) yağmalarlar bir Roma komutanını öldürür, bir diğerini mağlup eder ve birini de esir alırlar. 530 yılında düzenleyecekleri Balkan akınının da ise beş yüz kayıp verirler ve mağlup olurlar⁶⁴. Bu sene Iustinianus hanesinden Chilbudius'u Doğu Balkan komutanlığına getirmesiyle Tuna hattında, yaklaşık üç yıl boyunca Romalıların üstünlük sağladıkları bir ara dönem yaşandığı kaydedilmiştir⁶⁵. Chilbudius'un komutasındaki bu süreçte "Hun" (Bulgar), Sclaven ve Antların Tuna'yı aşarak imparatorluk topraklarını yaptıkları akınlar engellenir, hatta Roma askerleri nehrin kuzeyine geçerek bu grupların yayıldıkları alanlara hücumlar düzenler ve orada yaşayanlardan esirler alırlar.

Romalılar Kuzey Afrika'da Vandallara karşı düzenleyecekleri sefere (533-534) başlamadan önce doğu sınırının güvenliği adına Sasanilerle -ismiyle müsemma olmayan- 'Ebedi Barışı' teyit ederler.

⁶¹ Procopius *de Bellis* I. 12. 4-7, 9-11; Mitchell, a.g.e., s. 198'de bu gelişmeleri Romalıların dini siyaseti ile ilişkilendirmektedir.

⁶² Malalas *Chronographia* 18.14. = Jeffreys vd., a.g.e., s. 250-251. Grod için bk. PLRE IIIA, s. 557-558.

⁶³ Malalas *Chronographia* 18. 32. = Jeffreys vd., a.g.e., s. 259; Mitchell, a.g.e., s. 200-201.

⁶⁴ Marcellinus Comes *Chronica* a. 530 = Croke, a.g.e., s. 43; Çekil, a.g.f., s. 101 vd.

⁶⁵ Procopius *de Bellis* VII. 14. 1-6.; PLRE IIIA, s. 286-287; Mitchell, a.g.e., s. 407.

İstanbul'da Nika isyanı (532 Ocak) ve Kavad'ın halefi olarak tahta çıkan I. Hüsrev'in (531-579) iç karışıklıklarla uğraşması Roma-Sasani antlaşmasına ortam hazırlayan unsurlar arasındadır. Antlaşmaya göre Lazica Romalıların, Iberia Sasanilerin egemenliğinde olacak, Sasanilere 11 bin libra altın ödenecek, Romalılar sınır güvenliğini, Anastasius devrinden beri çatışma konusu olan Dara'dan değil Constantina'dan komuta edeceklerdir⁶⁶. Vandal seferine çıkan Roma ordusunda Sinnion ve Balas adındaki kendi komutanlarının emrinde altı yüz kişilik "Hun" birliği yer alır⁶⁷.

Vandal galibiyetinin ardından Ostrogot seferine çıkan (535) Roma ordusuna, 537 yılında çoğunluğu Tuna Nehri'nin yukarısında yaşadığı belirtilen "Hun" ve Slavlardan oluşan bin altı yüz süvari de katılır⁶⁸. Bu örnekler Kuzey Karadeniz'deki güçlerin Romalılar ile ilişki biçiminde sadece mücadelenin değil ittifakların da olduğunun imparatorluğun batı hattındaki yansımalarıdır. Mücadele tarafında dönecek olursak "Hunlar" Balkanlara yaptıkları yeni akında (539/540), Adriyatik Denizi'nden İstanbul'un banliyölerine kadar sistemli bir yağma yaparlar, akının bir kolu Thermopylae'a (orta-doğu Yunanistan) kadar uzanır, bir diğer kolu Selanik havalisine ve Gelibolu yarımadasına erişir ve buradaki suru aşamayı başarır⁶⁹. Aynı dönemde Sasaniler etkili bir şekilde imparatorluğun doğu bölgesi boyunca ilerler ve Syria'yı (yaklaşık Batı Suriye) ele geçirirler. Romalılar için temel dezavantaj Ostrogotlara karşı mücadele eden birliklerin ve Belisarius gibi komuta kademesinin İtalya'da bulunmasıdır⁷⁰, İtalya'dan doğu sınırına erişim zaman almıştır. İtalya'daki mücadelenin gereklilikleri Romalıları Lazica gibi kimi kayıplara rağmen Sasanilerle beş yıllık bir ateşkes yapma durumunda bırakmış olmalıdır (545)⁷¹.

⁶⁶ Procopius *de Bellis* I. 22. 2-8.; Mitchell, a.g.e., s. 201.

⁶⁷ Procopius *de Bellis* III. 11. 11-12.; Balas için bk. *PLRE* IIIA, s. 169; Sinnion için bk. *PLRE* IIIB, s. 1156.

⁶⁸ Procopius *de Bellis* V. 27. 2.

⁶⁹ Procopius *de Bellis* II. 4. 4-11. Gelibolu (Thracia Chersones'i) suru yaklaşık 8,5 km uzunluğunda yarımadanın bir tarafından diğerine uzanabilmektedir. Bu sur 478 depreminde tahrip olan 50 kuleye sahiptir. Iustinianus devrinde güçlendirilen surun izleri Kavakköy'ün batısında günümüze ulaşmıştır. Procopius *de Aedificiis* IV. 10, 1-17.; *ODLA* II, s. 1587.

⁷⁰ Procopius *de Bellis* II. 4. 13-14.

⁷¹ Procopius *de Bellis* II. 28. 6-11; Jones, a.g.e., s. 288.

Karadeniz'in kuzeyindeki Gotlar Iustinianus'a kendilerine bir piskopos göndermesi için elçiler yollar. Iustinianus büyük bir hevesle bu talebi kabul eder (547-548)⁷². Altıncı yüzyılın ilk yarısı tamamlanmadan ilki "Hunlar" (544) ikincisi Slavlar (549) tarafından Batı Balkanlara iki sefer daha düzenlenir⁷³. Üç bin kişinin katıldığı Slav seferi ile Got filosunun Dalmatia'yı (yaklaşık çağdaş Hırvatistan) yağmalaması aynı dönemdedir. Slavlar ertesi yıl (550) İstanbul'un batısındaki Uzun Sur'a uzanan bir sefer düzenlerler ve en geç bu tarihlerde Gepid ve Lombardlarla temas kurarlar⁷⁴.

Lombardlarla Romalılar arasındaki bir yakınlaşmadan korkan Gepidler, Kuturgurlar ile ittifak kurmak isterler (551). Kuturgurlar bu talebe olumlu karşılık verir ve on iki bin askerden oluşan bir orduyu Gepidlere gönderir. Lakin Gepidler, planladıklarından daha erken gelen bu birliği Roma topraklarına yönlendirir ve onları teknelerle Roma sınırlarına taşırlar. Kuturgurlar Roma topraklarını yağmalar, bunun üzerine Iustinianus Uturgurlar'ı yıllık olarak kendilerine yapılan ödemelere rağmen Kuturgur tehditlerinin önüne geçmemeleri nedeniyle suçlar. Iustinianus'un bu kışkırtması üzerine Uturgurlar önce Kırım Gotlarıyla ittifak kurarlar, Sandilchus'un⁷⁵ komutasında bir orduyla Don Nehri'nin batısına geçerek Kuturgur topraklarına sefer düzenlerler. Uzun bir savaştan sonra Kuturgur ordusunu bozguna uğratarlar, kadınlarını ve çocuklarını köleleştirirler. Iustinianus yurtlarından kaçan iki bin Kuturgura eşleri ve çocuklarıyla birlikte imparatorluk topraklarında -doğu Balkanlar'da- yerleşme hakkı tanır⁷⁶. Sandilchus, mağlup Kuturgurların imparatorluğa yerleştirilmesini protesto etmek için İstanbul'a elçi gönderir, Iustinianus bu tepkiyi ona sunduğu hediyelerle yatıştırır⁷⁷. Sasanilerin Lazica'ya sefer düzenledikleri sırada (557 Sonbahar),

⁷² Procopius *de Bellis* VIII. 4. 9-13.

⁷³ Procopius *de Bellis* VII.11.15-16, 29. 1-3; Mitchell, *a.g.e.*, s. 602.

⁷⁴ Procopius *de Bellis* VII. 38. 1-23.; Wolfram, *a.g.e.*, s. 303; Whitby, *a.g.y.*, s. 716.

⁷⁵ Procopius "Sandil (Σανδῖλ)", Agathias ve Menandrus ise "Sandilhos (Σάνδιλος)" olarak kaydetmiştir. 551-559 yıllarında Uturgurların hükümdarı (ὁ τῶν Οὐτιγούρων βασιλεύς/Procopius *de Bellis* VIII.19.8.). PLRE IIIA, s. 1111-1112.

⁷⁶ Procopius *de Bellis* VIII. 18. 13-24., 19. 6-7. Sığınmacılar arasında daha önce Vandal seferine katıldığı ifade edilen Sinnion önderliğindeki grup da yer almaktadır. PLRE IIIB, s. 1156.

⁷⁷ Procopius *de Bellis* VIII. 19. 8-22.

Iustinianus Kuturguların Doğu Balkanlara akın yapmayı planlayabileceklerini değerlendirerek Uturgurları, bir kez daha Kuturgurlar ile savaşmaya kışkırtır (yaklaşık 557/558). Sandilchus'a elçiler göndererek ısrarcı bir şekilde talebini yeniler ve eğer Kuturguları mağlup ederlerse onların önderi Zabergan'a yapmakta olduğu yıllık ödemeleri kendisine göndereceğini vaat eder. Sandilchus Kuturgurlar ile Uturgurların farklı önderler tarafından yönetilseler bile dilleri ve kültürleri bir akrabalar olduklarını lakin onların atlarını ele geçireceklerini böylelikle Kuturguların Romalılar için tehdit oluşturamayacağını ifade ederek savaşmaktan kaçınır⁷⁸.

Sabir, Bulgar, Kuturgur, Slavların akınları; Gotlar, Kuturgur, Uturgurların biriyle mücadelesi; Zilgibis ve Grod önderliğindeki güçlerinse diplomatik ilişkileri sayesinde gözlemlenen Karadeniz'in kuzeyindeki unsurlar arasında, yüzyılın ikinci yarısının başlarında Avarlar da yerini alır. Avarların Kuzey-doğu Karadeniz'de gözlemlenmesini sağlayan erken gelişme (Aralık 557/Ocak 558) Candich başkanlığında bir elçilik heyetini İstanbul'a göndermeleri, diğer bir ifadeyle diplomatik temastır⁷⁹. Aynı dönemde Zabergan önderliğinde Kuturgurlar Tuna Nehri'ni geçerek veba salgınının yeniden baş gösterdiği İstanbul'a kadar ilerler (Mart 559), akının Yunanistan'a ilerleyen kolu Thermopylae'da durdurulur, üçüncü kol ise Gelibolu'ya yönelir ve Germanus komutasındaki Romalılar tarafından püskürtülür⁸⁰. Ardından Kuturgurlar ile Uturgurların kendi aralarındaki savaş başlar. Dönemin yazarlarından Agathias, kimi ayrıntılarını paylaştığı bu savaşa Iustinianus'un Uturgurları Kuturgurlara mücadeleye teşvik etmesinin yol açtığını ifade etmektedir. Zira Kuturgurlar imparatorluğun Balkanlardaki topraklarını hedef alan

⁷⁸ Menandrus *Fragman 2* = Blockley, a.g.e., s. 42-45. Blockley, Menandrus'un Sasanilerin Lazica seferi ile muhtemel Kuturgur tehdidi karşısında Iustinianus'un Uturgurlarla çözüm üretme çabalarını eşsüremliler olarak göstermesine rağmen, Uturgurlar ile Romalılar arasındaki diplomatik teması 559 yılı sonrasına, Agathias'ın yukarıda sunulan Kuturgur-Uturgur savaşı sonrasına, tarihlendirmektedir. Blockley, a.g.e., s. 251 son not 8. Kuturgur-Uturgurlar arasındaki olayların başka ve karışık bir kurgusu için bk. A. Ahmetbeyoğlu, "Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar ve Utigurlar", *Tarih Dergisi*, S 51, İstanbul 2010, s. 10-16.

⁷⁹ Malalas *Chronographia* 18. 125. = Jeffreys vd., a.g.e., s. 296; Menandrus *Fragman 5. 1.* = Blockley, a.g.e., s. 48-49. Candich için bk. *PLRE IIIA*, s. 269.

⁸⁰ Agathias *Historiae* V.11.5-V.12.1.5.; Malalas *Chronographia* XXVII.129 = Jeffreys vd., a.g.e., s. 297. Malalas, bu olayda Kuturgurları anmayıp, akını "Hun"ların ve Slavların yaptığını ifade etmesiyle Agathias ve Menandrus'dan ayrışır. Tartışma için bz. Ulubeli, a.g.t., s. 116-121.

yukarıda değinilmiş seferleri düzenlemektedirler ve Iustinianus Romalıların bölgedeki müttefiki olan Uturgurlardan aralarındaki antlaşmaların gereği olarak bu seferleri önlemek için Kuturgurlara mücadele etmelerini beklemektedir. Sandilchus bu sefer savaşmayı kabul eder ve her iki tarafı da olabildiğince yıpratın bir harp başlar⁸¹. Dönemin edebiyatında, aralarındaki bu savaştın sonra her iki grubun bağımsız hareketine denk gelinmez.

Hun çözüme süreci ve akabinde Karadeniz'in kuzeyine uzanacak şekilde yayılan yeni siyasal/askerî güçler Roma topraklarına sefer düzenleme ve yerleşme, Romalılarla ittifak kurarak ordularına katılma faaliyetlerinin dışında imparatorluğunun iç mücadelelerinde de yer almışlardır. Gotlar ve Bulgarların rol aldığı, Zeno'un imparatorluğunda Issauria kliğinden kaynaklanan gerilim ortamında Theodoricus Strabo (481) ve Anastasius'un imparatorluğunda Monofizitlerle Kalkedoncular arasındaki gerilim ortamında Vitalianus (513-514) isyanları bunlara örnek gösterilebilir⁸².

3.2. Avar Kağanlığından Türk Kağanlığına: Yeniden Birlik Mi?

6. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Avarlar, Karadeniz'in kuzey-doğusunda belirmelerinin⁸³ ardından batı yönünde Tuna Nehri'ne kadar ilerleyeceklerdir. Bu süreçte (yak. 559-561), Onogur, Zali, Sabir ve Antlar örneğinde belirtildiği⁸⁴ gibi, Kırım yarımadası hariç⁸⁵ Karadeniz'in kuzeyindeki güçlere hükmettikleri anlaşılmaktadır. Böylelikle Türk Kağanlığının kuzey-doğuda belirmesine kadar Karadeniz'in kuzeyinde

⁸¹ Agathias *Historiae* V.12.6-7. V. 24. 2. vd.

⁸² Strabo (PLRE IIB "Theodoricus 5") için: Marcellinus Comes *Chronica* a. 481 = Croke, a.g.e., s. 28, tartışma için bk. Çekil, a.g.t., s. 94-95.; Vitalianus (PLRE IIB "Vitalianus 2") için: Iordanes *Romana* 357-359; Marcellinus Comes *Chronica* a. 514.1., 515.4-5, 516; Malalas *Chronographia* 16.16. = Jeffreys vd., a.g.e., s. 225-227, tartışma için Ulubeli, a.g.t., s. 67-79.

⁸³ Önce Ogur, Onogur, Saragur ardından Sabir ve son olarak da Avarların Karadeniz'in kuzey-doğusuna uzanan alandaki faaliyetlerinin altıncı yüzyıl kaynaklarına yansması, Priscus'un 460li yıllara ait kaydında bu grupların göçleri hakkındaki anlatımıyla uyumludur. Priscus Avarların'ın Sabileri, Sabirlerin ise Ogur, Onogor, Saragurları yayılım alanlarından çıkardıkları bu nedenler sonuncular buraya geldiklerini kaydetmiştir. Priscus *Fragman* 30 = Kaçar, a.g.e., s. 194-195. Yukarıda ele alındığı gibi altıncı yüzyılda ise önce Sabirler, ardından burada görüldüğü üzere Avarlar Kuzey-doğu Karadeniz'de belirtmektedirler.

⁸⁴ Menandrus *Fragman* 5. 2-3 = Blockley, a.g.e., s. 48-51; Szadeczky-Kardoss, a.g.y., s. 284; Pohl, a.g.e., s. 48.

⁸⁵ Vasiliev, a.g.e., s. 73.

egemenliğin monopolleştiği izlenimi uyanmaktadır⁸⁶. Avarların batıya yönelmesi Türk Kağanlığının Roma İmparatorluğuyla 560lı yıllardan itibaren kurduğu diplomatik, 570li yıllardan itibaren askerî faaliyetlerle bölgeye nüfuz etmesiyle ilişkili görünmektedir⁸⁷. Roma yazarlarının⁸⁸ anlattığına göre imparatorlukla temas kuran Türk Kağanlığı önderleri, Avarları kendi tebaaları olarak görmekte ve onların kendi egemenliklerinden firar ettiklerini iddia etmektedirler.

Bayan⁸⁹ Avar Kağanlığında tahta çıkar (560-582), yaklaşık aynı dönemde Gepidlere karşı ittifak kuracağı Lombardların kralı Alboin (560/561-572) olur. İlk Türk Kağanlığı elçilik heyeti Roma İmparatorluğu'na ulaşır (562/563) ve Romalılardan Avarlarla ittifak kurmamalarını talep ederler. Elçiliğin bir diğer gündemini daha önce Sasaniler üzerinden yapılması planlanan ipek ticaretinin onlar tarafından geri çevrilmesi üzerine doğrudan Roma pazarına ulaştırma çabası oluşturmuş olmalıdır⁹⁰. Bu dönemde Romalılar ile Sasaniler arasında “Hun”, Alan yahut Kafkaslardan yönelebilecek diğer güçlerin Roma İmparatorluğuna ulaşmasına Sasanilerin engel olması, Romalıların da bölgeye yahut Sasani sınırlarının herhangi bir başka hattına Sasanilere karşı askerî birlik göndermemelerini karara bağlayan bir antlaşma yapılır⁹¹.

Avarların Franklara karşı Orta Avrupa'ya uzanan seferi (562) kral I. Sigibert tarafından Elbe nehri yakınlarında püskürtülür. Avarların

⁸⁶ Szadeczky-Kardoss, a.g.y., s. 287. 560lar sonrasında Avarların ilgisinin Karadeniz'i kuzeyi dışarda kalacak şekilde doğu ve güney-doğu Avrupa yöneldiği ve önleyici olarak kabul ettiği Ant seferi hariç bu bölgeye nüfuz etmeye çalıştıklarının gözlemlenemediği iddiasına dayanan karşı görüş için bk. Pohl, a.g.e., s. 50 ve s. 423 son not 152. Lakin Karadeniz'in kuzey-doğusuna nüfuz eden Türk Kağanlığı dışında bölgede bağımsız hareket eden bir güç de gözlemlenememektedir.

⁸⁷ Evagrius *Historia Ecclesiastica* V. 1.; Vasiliev, a.g.e., s. 74-76., Wolfram, a.g.e., s. 304.

⁸⁸ Menandrus *Fragman* 4.2. = Blockley, a.g.e. s., 44-47; Simocattes *Historiae* VII. 7.

⁸⁹ Baianus (Βαϊάνος) *PLRE* IIIA, s. 167-169. Bayan'ın kağanlık dönemi “561?-582/585” olarak verilmektedir.

⁹⁰ Sinor, a.g.y., s. 405-406. Chavannes, dönemin aynı zamanda bir mübadele aracı olan ipeğin Hint Okyanusu üzerinden deniz, Orta Asya üzerinden karayoluyla Sasani ve Romalı pazarına ulaşmakta olduğunu belirtir. Bu durumda araçlar Hint Okyanusu denizcileri yahut Orta Asya halklarının tüccarlarıdır. Yukarıda zikredilen olay Türk Kağanlığının Eftalitlere ve dolayısıyla ipek ticaretinin aktörleri Soğdılara hâkim olmalarının ardından gelişmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Soğd tüccarlar yeni hakimleri Türk Kağanlığından Sasanilere ve onların üzerinden Romalılarla ipek ticareti yapabilmek için Sasanilerle antlaşma yapılmasını talep etmişlerdir. Edouard Chavannes, *Batı Türkleri*, Selenge, İstanbul 2007, s. 296.

⁹¹ Menandrus *Fragman* 6. 1. str. 315-320 = Blockley, a.g.e., s. 70-71 ve s. 255-256, son not 49. Özellikle antlaşmanın ödeme ile birlikte kimi diğer ayrıntıları için; Mitchell, a.g.e., s. 185, dn. 260.

Karadeniz'in kuzey-batısından Romalılara gönderdikleri elçi, imparatorluğa yerleşme talebini müzakere eder (563), Romalılar imparatorluk topraklarının işgaline yol açabileceğini değerlendirerek Avarların yerleşme taleplerini geri çevirirler⁹². II. Iustinus'un Roma İmparatorluğu tahtına çıkışının (Kasım 565) hemen sonrasında Targitius önderliğindeki Avar elçilik heyeti İstanbul'a gelir, imparator Avarlara ödeme yapmayı ve hediye vermeyi reddeder⁹³. Buna rağmen muhtemelen Türk Kağanlığının tehdidi nedeniyle⁹⁴ Avarlar sefer rotası olarak Roma İmparatorluğunu değil Frank Krallığını belirlerler ve ikinci kez orta Avrupa'ya sefere çıkarlar ve bu seferde başarılı olurlar (566). Bunun üzerine Frank kralı Sigibert onlara buğday unu, sebze, koyun ve sığır gibi gıda tedariki sağlar ve onlarla ittifak kurar⁹⁵. Bu yıl ayrıca Romalıların desteğiyle Gepidlerin Lombardları mağlup etmesi ve 566-567 Kışında Gepidlere karşı Lombardlardan gelen talep üzerine Avar-Lombord ittifakının kurulması gerçekleşir⁹⁶. Bu ittifakın sonra Lombardlar Gepidler karşısından belirleyici bir zafer kazanır, Gepid kralı bu savaşta ölür ve Gepid toprakları Avarların eline geçer. Ertesi senenin (568) baharında Lombardlar Pannonia'daki topraklarından ayrılarak, Romalıların Ostrogotlara karşı verdikleri uzun mücadele sonunda geri kazandığı İtalya'nın kuzeyine yönelirler, ardından Avarlar Karpatların batısına geçerek Orta Tuna'ya doğru yayılırlar ve Lombard topraklarını ele geçirirler. Avarlar, bu yayılımlarında bölgeye Slav tebaalarını da getirirler⁹⁷.

Türk Kağanlığının Maniakh başkanlığındaki elçilik heyeti 568 yılının sonunda İstanbul'a ulaşır, 569-571 yıllarında Zemarchus başkanlığındaki Roma elçilik heyeti Batı Türk Kağanlığını İstemi⁹⁸

⁹² Menandrus *Fragman* 5. 4. = Blockley, a.g.e., s. 50-53.

⁹³ Menandrus *Fragman* 8. = Blockley, a.g.e., s. 92-97; Targitius (Ταργίτης/Targites – Ταργίτιος/Targitios) için bk. PLRE IIIB, s. 1217.

⁹⁴ Pohl, a.g.e., s. 57-60.

⁹⁵ Menandrus *Fragman* 11 = Blockley, a.g.e., s. 126-129 ve s. 267, son not 151.; Gregorius *Historia Francorum* IV. 29.

⁹⁶ Menandrus *Fragman* 12. 1-2. = Blockley, a.g.e., s. 128-131.

⁹⁷ Paulus Diaconus *Historia Langobardorum* II. 6. ve 26; Wolfram, a.g.e., s. 284-285.

⁹⁸ Her ne kadar metinde İstemi olarak gösterilmişse de Menandrus'un fragmanları sayesinde haberdar olunan bu ismin -Sizabulus/Silzibulus (Σιζάβουλος/Σιλζίβουλος)- tarihselleştirilmesi tartışmalıdır. Marquart (1903) ve Stein'inden (1919) itibaren Batı Türk Kağanı İstemi ile özdeşleştirilmiş olmakla birlikte Sinor, Türk Kağanlığı

kağanı- ziyaret eder⁹⁹. Romalılar Avarlar karşısında zafer kazanır (570), Avarlar buna dört yıl sonraki (574) zaferleriyle karşılık vereceklerdir¹⁰⁰. Avarlarla Romalılar arasındaki Romalıların yıllık 80 bin solidi ödemeyi kabul ettiği yeni bir antlaşma (574/575 Kışı) imzalanır¹⁰¹. Bu zafer 572 yılında başlayan ve yirmi yıl sürecek olan Roma-Sasani savaşı nedeniyle, bölgedeki Roma birliklerinin doğuya kaydırıldığı bir ortamda gerçekleşir. Roma İmparatorluğu ile Türk Kağanlığı arasındaki kısa süreli dostluğun Sasaniler ile Romalılar arasında gerileme yol açtığı ve söz konusu uzun soluklu savaşı tetiklediği iddia edilmiştir¹⁰². Savaşın erken dönemi Sasanilerin başarılarıyla gelişir, örneğin orta-doğu hattında stratejik öneme sahip Dara'yı ele geçirirler. Bunun üzerine Romalılar Sasanilere yapacakları 45 bin *solidilik* ödeme karşılığında bir yıl süreli bir ateşkes elde ederler¹⁰³.

Roma-Avar antlaşmaları ise İmparatorluğun Türk Kağanlığıyla gerilim yaşamasına yol açar. Nitekim Batı Türk Kağanlığı'nın yeni hükümdarı Türkşad'a¹⁰⁴ gönderilen Valentianus başkanlığında Roma elçilik heyetine Türkşad, Avarlarla yaptıkları antlaşma nedeniyle tepki gösterir. Diplomatik boyutta kalmayan bu gerilim sonucunda, Türk Kağanlığı tebaaları Uturgurlar ile birlikte Roma egemenliğindeki Kerç'i ele geçirirler (576-577) ve Chersonesus yakınlarına kadar ilerlerler. Böylelikle Türk Kağanlığı yaklaşık Dinyeper'e doğru uzanan alanda

elçilik heyeti başkanı olan Maniah'ın bağlı olduğu önderin yani Sizabulus'un kağanlıktaki statüsünü -dört kağanın üstü şeklinde- Romalılara abartarak sunmasından kaynaklanan hatalı bir özdeşleştirme de söz konusu olabileceğine işaret eder. Menandrus onun hakkında Türk Kağanlığın Sogdia'yı kapsayan bölümüne hükmetmesi, Eftalitlere sefer düzenlemesi, kağanlığın varlıklarına zarar veren Avarları intikam almakla tehdit etmesi, Sogdların talebi üzerine ipek ticareti için önce Sasani hükümdarı Hüseyev'e ardından Romalılara elçilik heyeti göndermesi, Romalılarla ittifak kurması gibi hususları kaydetmektedir. Menandrus *Fragman* 4.2. = Blockley, a.g.e., s. 44-47; Menandrus *Fragman* 19.1. = Blockley, a.g.e., s. 172-173; PLRE IIIA, s. 1163-1164; Sinor, a.g.y., s. 406-407 ve 409-410.; Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, C 2, Budapeşte 1958, s. 275; Blockley, a.g.e., s. 262, son not 112.

⁹⁹ Menandrus *Fragman* 10. 1.-5 = Blockley, a.g.e., s. 110-127.

¹⁰⁰ Menandrus *Fragman* 15. 2-3. = Blockley, a.g.e., s. 148-151; Evagrius *Historia Ecclesiastica* V. 11.; Pohl, a.g.e., s. 76-78.

¹⁰¹ Antlaşmanın Tiberius'un *caesar* olması merkezinde tarihlendirmesi ve diğer sorunları hakkında bir tartışma için bk. Pohl, a.g.e., s. 78 ve 429 son not 34.

¹⁰² Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 204 ve dip not 116. Savaşın diğer nedenlerini de kapsayan bir açıklama için bk. Mitchell, a.g.e., s. 593.

¹⁰³ Evagrius *Historia Ecclesiastica* V. 10.; Menandrus *Fragman* 18. 2. = Blockley, a.g.e., s. 158-159.

¹⁰⁴ Menandrus'un fragmanlarında geçen bu antroponim, Turksa(n)thus (Τούρξανθος ayrıca Τούρξανθος) olarak kaydedilmiştir, Türkçe karşılık olarak, örneğin Sinor tarafından, Türkşad önerilmiştir. Menandrus tarafından İstemi'nin (Sizabulus) oğlu, Tardu'nun kardeşi ve kağanlığın sekiz hükümdarın biri olduğu kaydedilmiştir. PLRE IIIA, s. 1333; Sinor, a.g.y., s. 408; Moravcsik, a.g.e., s. 269.

yayılmış yerel grupları kontrolü altına almakla kalmamış, bu gruplardan Uturgurlar ile birlikte Roma egemenliğindeki Kerç'i de kendi egemenliğine katmış ve Kırım'ın ortasına kadar ilerlemiş olmaktadır¹⁰⁵. Iustinianus döneminde bu bölgede inşa edildiği kaydedilen¹⁰⁶ surlar en azından Kerç'i bu seferden korumak için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.

İlgili dönemle ilgili zengin sayılabilecek tarihsel tanıklığa sahip olunmasına rağmen 550li yılların başlarından itibaren yaklaşık otuz yıl boyunca kaynaklarda herhangi bir Slav akınından bahsedilmez¹⁰⁷. Yunanistan seferlerinin ilk büyük dalgası gerçekleştirmeleriyle (578) Slav akınlarıyla ilgili verilerle yeniden karşılaşılmaya başlanır¹⁰⁸. Roma ordusu doğu sınırında Sasanilerle mücadele etmektedir, bu nedenle Tiberius tarafından Bayan Slavlarla savaşmak için kışkırtılır. Zaten Bayan, Slav önderi Dauritas'a Avar egemenliğine girmesi talebini geri çevirdiği için düşmanlık beslemektedir. Böylelikle Romalıların lojistik desteğiyle Avarlar, Tuna'nın kuzeyindeki Slav yerleşimlerine tahrip edici bir sefer düzenlerler¹⁰⁹. Romalılarla ittifakın ardından Avarlar Gepid topraklarını ele geçirmeleri nedeniyle kendi hakları olarak gördükleri Roma şehri Sirmium'ü kuşatırlar, ele geçirmeleri üç yılı bulur (579-582)¹¹⁰. Avar kağanı Bayan ile Roma imparatoru Tiberius arasında Romalıların yıllık ödemelerinin 80 bin *solidide* bırakıldığı ve Romalıların aksattığı ödemeleri kapsayan yeni bir barış anlaşması imzalanır (582)¹¹¹. Bu tarihten sonra Bayan'ın oğullarından biri Avar kağanı olur (yak. 583- yak. 602/620), yaklaşık aynı dönemde (582-602) Roma İmparatorluğu tahtında Avarlar ile bu antlaşmayı imzalayan Mauricius bulunmaktadır.

¹⁰⁵ Menandrus *Fragman* 19. 1.-2 ve 21. 2. str. 21-22= Blockley, a.g.e., s. 170-179 ve 224-225; Evagrius *Historia Ecclesiastica* V. 1. Vasiliev'e göre 575 yılında yayımlanan *Novella*'da Kerç ve Chersonesus'a vergi muafiyeti tanınmış olması her iki şehirde bu tarihte (575) Roma egemenliğinde olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Alexander A. Vasiliev, *The Goths in Crimea*, The Mediaeval Academy of America, Cambridge 1936, s. 74-76. Kerç'deki Roma askeri birliği hakkında bk. Jones, a.g.e., s. 661.

¹⁰⁶ Procopius *de Aedificiis* V. 2. 1-5.

¹⁰⁷ Curta, a.g.e., s. 58; Pohl, a.g.e., s. 151-152.

¹⁰⁸ Menandrus *Fragman* 20. 2. str. 153-155 = Blockley, a.g.e., s. 190-191. Tartışma için bk. Pohl, a.g.e., s. 80-81.

¹⁰⁹ Menandrus *Fragman* 21 = Blockley, a.g.e., s. 192-195.

¹¹⁰ Menandrus *Fragman* 25.1. = Blockley, a.g.e., s. 216-223.

¹¹¹ Simocattes *Historiae* I. 3. 11-13.

Türk Kağanlığında iç karışıklıklar yaşanır (yak. 582/583), Tarniakh, Kotzagir ve Zabender gruplarından yaklaşık on bin kişi kağanlıktan kaçarak Avarlara katılırlar (yak. 583)¹¹². Slav akınlarının yeni bir dalgası imparatorluğun Balkan eyaletlerini vurur (583/584), Yunanistan bu akınların giderek artan bir şekilde hedefi olur. Roma İmparatorluğu Avar Kağanlığına ödeme yapmayı reddedince Avarlar Belgrad, Viminacium ve Augusta'yı ele geçirirler, Roma elçilisinin kağan nezdindeki temasları başarısız olur (584 Sonbaharı)¹¹³. İkinci bir imparatorluk misyonu kağanlığa yapılan ödemelerin 80 bin solidi olarak belirlendiği bir anlaşmada mutabık kalırlar (585 İlbaharı). Bir buçuk yıl kadar sonra imparatorluğa sığınmış Avar rahip Bookolabras'ın kışkırtmasıyla Mauricius Avar elçisi Targitius'u tutuklar, Avarlar Balkanlardaki kimi yerlere (Aquis, Bononia, Ratiaria, Apiaria, Durostorum, Zaldapa, Pannasa, Tropaeum Traiani ve Marcianopolis) akın düzenlerler ve yağmalarlar, Avarların önderliğinde Slavların Selanik kuşatması ise başarısız olur (586 Sonbaharı). Avar-Roma mücadelesi bir sonraki sene devam eder, Romalılar genelde bu Avar seferini püskürtmekte başarılı olur. Lakin ardından Avarlar Slavlarla birlikte Patras'ı (Kuzey-batı Mora) ve diğer Yunanistan şehirlerini ele geçirir ve Yunanistan'da yerleşmeye başlarlar (587/588)¹¹⁴.

Yaklaşık yirmi yıl süren, Romalıları askeri birliklerini doğu cephesinde bulundurmaya zorlayan dolayısıyla Balkan sınırında yeterince birlik bulundurmaya engelleyen ve Romalıların üstünlüğüyle sonuçlanan Roma-Sasani savaşından sonra, yeni Sasani hükümdarı II. Hüsrev (590-628) ile Mauricius arasında bir barış imzalanır (591)¹¹⁵. Böylelikle Roma İmparatorluğu için odağına Avar sorununu alma ortamı oluşur ve artık imparatorluk, aşağıda görüleceği üzere savunma savaşlarının yanında saldırı savaşları da yapmaya başlar. Kısa süreli ateşkes yahut barış süreçleri dışında Mauricius'un ölümüne kadar devam eden Roma

¹¹² Simocattes *Historiae* VII. 8. 16-17; Türk Kağanlığındaki gelişmelere uzanan boyutuyla bu göç olayının tartışması ve tarihlendirilmesi için bk. Pohl, a.g.e., s. 92-93, 264-265.

¹¹³ Simocattes *Historiae* I. 4. 3-9.

¹¹⁴ Simocattes *Historiae* I. 7.; Pohl, a.g.e., s. 96.

¹¹⁵ Simocattes *Historiae* V. 15. 2.

hücumlarının hedefinde Avarlar kadar onların egemenliğindeki Aşağı Tuna Slavları da yer alır¹¹⁶. Romalıların hücumu başlamadan Slavlar Belgrad'a (Singidunum) yeni bir akın yaparlar, Avarlar Marmara Ereğlisi'nde (Heraclea) Romalılara karşı zafer kazanır, Roma komutanı Priscus'u Çorlu'da (Tzurullon) kuşatırlar ve Avarlar ile Romalılar arasındaki antlaşma yenilenir (592)¹¹⁷. Aynı yıl Bavariyalılar Slavlara (Sclabi) karşı sefer düzenlerler ve zafer kazanırlar¹¹⁸. Ertesi sene Aşağı Tuna'nın kuzeyindeki Slavlara karşı Priscus komutasındaki Roma seferi düzenlenir, Ardagast ve Musocius'a tabi Slavlar karşısında zaferler kazanılır¹¹⁹. Lakin Slavların Doğu Bulgaristan'daki üç yerleşime (Zaldapa, Scopi ve Aquae) akınına engel olunamaz, Romalılar imparatorun kardeşi Petrus komutasında Slavlara karşı yeni bir sefer düzenlerler (594) ve Peiragastus önderliğindeki grubu mağlup etmelerine rağmen seferin sonunda Helibacius (Iolamita) nehrinde Slavlara mağlup olurlar¹²⁰.

Yeniden bölgedeki Roma ordularının komutanlığına getirilen Priscus, Avarlara karşı bir sefer düzenler, Belgrad'da çatışma yaşanır lakin imparatorluk donanması şehri korumayı başarır, bunun üzerine Avar akını Balkanların batısına yönelir (595)¹²¹. Bavariyalıların Slavlara hücumuna Avaralar karşı hücumla cevap verir ve ordularını bozguna uğratırlar (595)¹²². Tuna nehri boyunca on sekiz aylık bir barış dönemi yaşanır (596/597). Bu süreçte Avarlar Orta Avrupa'ya akın yapar, 597 Sonbaharında ise yeniden Tuna boyunca sefer düzenlerler ve Kuzey-batı

¹¹⁶ Curta, a.g.e., s. 67. Simocattes'in sorumlu zaman dizimi nedeniyle Romalıların Avarları öncelikli sorun olarak tanımlaması ve aksiyon geliştirmesininin 592 yılı mı yoksa 595 yılı itibarıyla mı geçerli olduğu tartışmalıdır. Szadeczky-Kardoss'un da belirttiği gibi 592 daha olası görünmektedir. Szadeczky-Kardoss, a.g.y., s. 287-288; Whitby, a.g.y., s. 721.

¹¹⁷ Simocattes *Historiae* VI. 2.

¹¹⁸ Paulus Diaconus *Historia Langobardorum* IV. 7.

¹¹⁹ Simocattes *Historiae* VI. 7. 1-4 ve 9. 1-13. Ardagast için bk. PLRE IIIA, s. 106; Musocius için bk. PLRE IIIB, s. 906. Bu maddede "Musocius"un bir antroponim değil unvan olma ihtimali kaydedilmiştir.

¹²⁰ Simocattes *Historiae* VII. 4. 13.; Pohl, a.g.e., s. 177-179; Anna Kotłowska vd., "The image of Slavs in the Work of Theophylact Simocatta" şurada: ed. J. Lux, B. Štular, K. Zanier, *Slovani naša dediščina/Our Heritage: The Slavs*, Vestnik XXVII, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana 2018, s. 25. Peiragastus için bk. PLRE IIIB, s. 988.

¹²¹ Simocattes *Historiae* VII. 12. 1.

¹²² Paulus Diaconus *Historia Langobardorum* IV. 10.

Karadeniz kıyısındaki Tomi (Constanta) yakınlarında kışlarlar¹²³. Bir sonraki yıl Doğu Balkanlarda savaş olur ve Iatrus'da Roma ordusu yenilir, Avarlar Drizipera'yı (Lüleburgaz yakınlarında) ele geçirir lakin orduda verem salgını baş gösterir. Bu ortamda Romalılar ile Avarlar arasında; Avarlara yapılan yıllık ödemenin 120 bin *solidi*ye çıkarılmasının, Avarların da Slavlara karşı mücadele etmesinin karara bağlandığı, Tuna'nın Avar-Roma sınırı olarak benimsendiği bir antlaşmayla barış sağlanır¹²⁴. Türk Kağanı Tardu Roma İmparatorluğuna kendini “yedi iklimin hükümdarı” olarak gösterdiği mektubu ileten elçileri gönderir. Romalılar Priscus komutasında Avar topraklarına derinlemesine girerek savaşı yeniden başlatırlar ve Avarlara otuz bin kayıp verir ve mağlup ederler (599)¹²⁵. Avarlar, Lombard ve Franklarla barış yaparlar (600). Avar, Slav ve Lombardlar Istria'ya akın düzenlerler (602)¹²⁶. Apsikh önderliğindeki Avarlar Antları mağlup ederler, Roma ordusu eş zamanlı olarak Aşağı Tuna'nın kuzeyindeki Slavlara hücum eder¹²⁷. Romalıların, ordunun Slav topraklarında kışlaması planı orduda isyana yol açar ve Phocas önderliğindeki ayaklanma Mauricius'un öldürülmesi ve kendisinin tahta çıkmasıyla sonuçlanır. Böylelikle Roma'nın Tuna'nın kuzeyine uzanan karşı saldırı stratejisi de sonlanmış olur.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yukarıda (3.1 ve 3.2) önemli bir kısmı Balkanlarda gerçekleşen olaylar kronolojik olarak sunulmuştur. Roma İmparatorluğu'nun Balkanlardaki topraklarında gerçekleşen söz konusu olaylar iki boyutuyla Karadeniz'in kuzeyiyle bağlantılıdır. Birincisi, Karadeniz'in kuzeyindeki güçler tarafından üretilmiş yahut onlarla ilişkili olabilmektedir ve yoğunlukla Balkanların doğusunda, Karadeniz tarafında meydana gelirler¹²⁸. İkincisi, Karadeniz'in kuzeyindeki güçlerin özellikle Balkanlarda gözlemlediğimiz bu askerî faaliyetleriyle ele geçirdikleri

¹²³ Simocattes *Historiae* VII. 13-15.

¹²⁴ Simocattes *Historiae* VII. 14.7-15.14.

¹²⁵ Simocattes *Historiae* VIII. 2-3.

¹²⁶ Paulus Diaconus *Historia Langobardorum* IV. 27.

¹²⁷ Simocattes *Historiae* VIII. 6. 1.

¹²⁸ Curta, a.g.e., s. 53.

varsılıkların, kendi topraklarındaki toplumların sosyal ve ekonomik dönüşümleri üzerine tesir ettiği değerlendirilmektedir¹²⁹. Procopius, Iustinianus devrinde Balkanlarda altı yüzden fazla askeri yapının inşa edildiğini veya bakım ve onarımdan geçirildiğini, bu rakamın imparatorluğun Asya'daki tüm topraklarında yapılanlardan sekiz kat daha fazla olduğunu kaydetmektedir¹³⁰. İmparatorluğun söz konusu imar faaliyetine ihtiyaç duyması, Tuna'nın kuzeyindeki güçlerin akınlarının siyasi-askeri etkisini belirginleştirmektedir. İlave olarak Balkan eyaletlerinden vergi toplama güçlükleri yahut buradaki kimi eyaletleri için vergi muafiyetleri hakkındaki Roma kanunları, bir yandan akınların bölgeye olan iktisadi etkisini diğer yandan akınları düzenleyenler tarafından buradaki varsılıkları ele geçirdiklerini gösteriyor olmalıdır¹³¹. Ayrıca bu olaylar, her ne kadar örneğin yüzyılın ikinci yarısındaki askerî harekâtların baş aktörü olarak gözlemlenen Avarlar için geçerli olmasa da Balkanlardaki demografik dönüşüme, Slavlaşma, sürecine de işaret etmektedir¹³². Ancak çatışma durumu Kardeniz'in kuzeyindeki güçlerin aynı zamanda, yukarıda örneklendirildiği gibi Roma ordularının birlikleri arasında yer alması adına bir engel oluşturmamaktadır. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler boyutuyla zaman zaman batıda Avrupa'nın -örneğin Frank Krallığı- doğuda Asya'nın -örneğin Türk Kağanlığı- içlerine doğru derinleşen bir mekâna yayılmış güçler arasında çok yönlü bir ilişki ağı resmi oluşmaktadır. Kuzey Karadeniz için bu çerçeve temelde, günümüze ulaşan edebi kaynakların yazarları olan Roma entelektüellerinin perspektifine bağlıdır.

Doğrudan Karadeniz'in kuzeyinde gözlemlenen gelişmeler, siyasal-askerî boyutuyla Hun Hükümdarlığının çözülme sürecinden Avar Kağanlığının oluşum sürecine kadar geçen dönemde farklı güçleri barındıran bir görünüm sergilemektedir. 6. yüzyılın ikinci yarısında Avar

¹²⁹ *İstoria Ukrainoy SSR*, s. 283 vd.; Whitby, (a.g.y., s. 715-716.) Slavların, Romalıların yanı sıra Avarlar ve Bulgarlara karşı mücadele etmelerinin onlar arasında sosyal ve siyasal dönüşüme yol açmış olabileceğine işaret etmektedir.

¹³⁰ Procopius *de Aedificiis* IV.

¹³¹ Curta, a.g.e., s. 44-45, 60.

¹³² Wolfram, a.g.e., s. 307'de 6. ve 7. yüzyıllardaki Slav yayılımının kalıcılığını Baltık Denizi'nden Mora Yarımadası'na uzanan bir ölçekte sunar. Ayrıca bk. a.g.e., s. 304.

ve Türk Kağanlıklarının dâhil olmasıyla yenilenen, siyasal bağlamda ise monopolleşen bir görünüme evrilmektedir. Çeşitliliğin toplumsal-dilsel alan için de geçerliliğini koruduğu kabul edilebilir. Şöyle ki Kerç ve Chersonesus gibi Kırım'ın sahil şehirlerindeki Roma egemenlik alanında Yunanca ve/veya Latince; yarımadaadaki Gotlar ise Germen dillerini kullanıyor olmalıdırlar. Kuzey-doğu Karadeniz'de Ogur, Onogur, Saragur, Sabir, Uturgur ve Türk Kağanlığının; ortada Bulgar ve Kuturgurların bulunması, Avarların ise Don'dan Tuna'ya yayılımı Türk (Altay) dillerinin varlığının işareti olarak değerlendirilebilir. Karadeniz'in kuzey-batısında Antlar ve Sclavenlerin yer alması Slav dillerinin kullanımını gösterdiği düşünülebilir. Diğer taraftan Karadeniz'in kuzeyi için sıralanan şehirler kent yaşamını¹³³, Altziagirler hayvancılığın ve özellikle arkeolojik veriler tarımsal üretimin kanıtları olarak okunabilir¹³⁴. Bunun yanında en azından Kırım yarımadasındaki kentleri ve yarımadaanın Got sakinleri arasında Hıristiyanlığın yayıldığı, bölgenin diğer gruplarının hiç değilse elitleri tarafından bu dine ilgi gösterildiği gözlemlenmektedir. Bu durum, edebi kaynakların bölgedeki diğer toplulukların farklı inançlarını belirtmiş olmasıyla beraber değerlendirildiğinde bölgenin çok dinli yapısına, dinsel olarak da çeşitliliğe, işaret etmekte olduğu değerlendirilebilir.

Karadeniz'in kuzeyini odağına alacak çalışmalar için bu dönemin edebi kaynaklarının temelde Romalıların metinleri olmaları nedeniyle verilerin; Roma-merkezci doğası, bölgenin koşullarını kavrama ve bilgiye erişim olanakları, bütünlük içinde değil kesitler hâlinde anlatılar sunması gibi durumlar oluşmaktadır. Bu nedenle siyasal alanın aktörlerini ve aralarındaki ilişkileri tespit etme, olayları tarihlendirme ve taraflarını belirleme boyutlarında dahi sorunlar oluşabilmektedir. Arkeolojik verilerin ise tarihlendirme, kimliklendirme ve parça bütün ilişkisi yönüyle nicelik sorunları Kuzey Karadeniz'in tarihsel gözlemi ve açıklamaları adına sınırlılıklar baskısını yer yer açmazlara taşıyan bir ortam oluşturmaktadır. Yine de bu çalışmada seçmeci bir yaklaşımla örneklendirilmeye çalışılan edebi veriler üzerine yapılacak analizlerin,

¹³³ A. İ Aybabin, "Vizantiyskiye Porti v Krimu v IV-VII vv.", *Bosporskiye İssledovaniya*, C 33, Simferopol 2016.

¹³⁴ Curta, a.g.e., s. 56-58.

bölge tarihini daha çok bilinir kılma potansiyelini taşıdığı ifade edilebilir. Zira Romalı yazarlar tarafından kaleme alınmış olmaktan kaynaklanan tek yönlülüğe rağmen, 6. yüzyıl edebiyatının görece zenginliği ve çeşitliliği veri analizi adına fırsatlar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmetbeyoğlu, Ali, “Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar ve Utigurlar”, **Tarih Dergisi**, S 51, İstanbul 2010, s. 1-19.

Agathias *Historiae* bk. Frendo, Joseph D.; Keydell, Rudolfus.

Aybabin, A. İ, “Vizantiyskiye Portı v Kşımu v IV-VII vv.”, **Bosporskiye İssledovaniya**, C 33, Simferopol 2016, s. 186-209.

Blockley, Roger C., **The History of Menander the Guardsman**, Cairns, Liverpool 1985.

Croke, Brain, **The Chronicle of Marcellinus**, Australian Association for Byzantine Studies, Sydney 1995.

Chavannes, Edouard, **Batı Türkleri**, Selenge, İstanbul 2007.

Curta, Florin, **Southeastern Europe in the Middle Ages**, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

Curta, Florin, “The North-Western Region of The Black Sea During the 6th and Early 7th Century Ad”, **Ancient West & East**, C 7, 2008, s. 149-185.

Çekil, Okan, **Marcellinus Comes Kronografyası Ve Türk Tarihi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2020.

Dewing, H. B., **Procopius with an English Translation**, Harvard University Press, Cambridge-London 1968-1979.

Evagrius *Historia Ecclesiastica* bk. Whitby, Michael.

Foulke, Dudley (trc.), Edward Peters (ed.), **History of the Lombards Paul the Deacon**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1974.

Frendo, Joseph D., **Agathias The Histories**, Walter de Gruyter, Berlin-New York 1975.

Gimbutas, Marija, **The Slavs**, Praeger Publishers, New York-Washington 1971.

Gregorius *Historia Francorum* bk. Thorpe, Lewis.

Iordanes *Getica* bk. Mommsen, Theodor; Nuffelen, Peter Van vd.

Iordanes *Romana* bk. Mommsen, Theodor; Nuffelen, Peter Van vd.

İstoriya Ukrainskoy SSR, C 1, Akademiya Nauk Ukrainskoy SSR, Kiev 1981.

Jeffreys, Elizabeth, Michael Jeffreys, Roger Scott, Brian Croke, **The Chronicle of John Malalas**, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne 1986.

Jones, Arnold Hugh Martin, **The Later Roman Empire 284-602**, University of Oklahoma Press, Norman 1964.

Jones, A.H.M., J. R. Martindale, ve J. Morris, (ed.), **The Prosopography of the Later Roman Empire**, Cambridge University Press, Cambridge 2006-2011. (=PLRE)

Hassan, Ümit, “Siyasi Tarih: Açıklamalı Bir Kronoloji”, **Türkiye Tarihi**, C 1, yay. haz. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1997.

Kaçar, Turhan, **Priscus Fragmenta et Excerpta: Attila ve Bizans Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul 2020.

Kaldellis, Anthony, **The Wars of Justinian Prokopios**, Hackett Publishing Company Inc., Indianapolis: 2014.

Kaldellis, Anthony, Bizans: **Roma Diyarında Etnisite Ve İmparatorluk**, Karakarga, İstanbul 2020.

Keydell, Rudolfus, **Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque**, Walter de Gruyter, Berolini 1967.

Kotlowska, Anna, Lukasz Rozycki, “The image of Slavs in the Work of Theophylact Simocatta” şurada: ed. J. Lux, B. Štular, K. Zanier, **Slovani naša dediščina/Our Heritage: The Slavs**, Vestnik 27, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana 2018.

Lee, A. D., **Information and Frontiers Roman Foreign Relations in Late Antiquity**, Cambridge University Press, Cambridge 1993.

- Malalas *Chronographia* bk. Thurn, Ioannes; Jeffreys, Elizabeth vd.
- Marcellinus Comes *Chronica* bk. Croke, Brain.
- Menandrus *Fragman* bk. Blockley, Roger C.
- Mitchell, Stephen, **Geç Roma İmparatorluğu Tarihi (284-641)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.
- Modzelewski, Karol, **Barbarların Avrupası**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Mommsen, Theodor, **Iordanis Romana et Getica**, Apud Weidmannos, Berolini 1882.
- Moravcsik, Gyula, **Byzantinoturcica**, C 2, Akademie-Verlag, Berlin 1958.
- Nicholson, Oliver, ed., **The Oxford Dictionary of Late Antiquity**, Oxford University Press, Oxford 2018. (=ODLA).
- Nuffelen, Peter Van, Lieve Van Hoof, **Romana and Getica Jordanes**, Liverpool University Press, Liverpool 2020.
- Paulus Diaconus *Historia Langobardorum* bk. Foulke, Dudley vd. edited by Edward Peters
- PLRE II ve III** bk. A.H.M. Jones, J.R. vd. ed.
- Pohl, Walter, **The Avar: A Steppe Empire in Central Europe (567-822)**, Ithaca, New York 2018.
- Priscus *Fragman* bk. Kaçar, Turhan.
- Procopius *de Aedificiis* bk. Dewing, H. B.
- Procopius *de Bellis* bk. Dewing, H. B.; Kaldellis, Anthony.
- Simocattes *Historiae* bk. Whitby, Michael vd.
- Sinor, Denis, “[Kök] Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı”, şurada: ed. Denis Sinor, **Erken İç Asya Tarihi**, İletişim, İstanbul 2003.

Szadeczky-Kardoss, Samuel, “Avarlar”, şurada: ed. Denis Sinor, **Erken İç Asya Tarihi**, İletişim, İstanbul 2003.

Şçukin, M. B., **Gotskiy Put (Goti, Rim i Çernyahovskaya Kultura)**, Filologičeskiy Fakultet Sankt-Peterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Sankt-Peterburg 2005.

Thorpe, Lewis, **Gregory of Tours; The History of the Franks**, Penguin, Baltimore 1974.

Thurn, Ioannes, **Chronographia Ioannis Malalae**, Walter de Gruyter, Berolini 2000.

Ulubeli, Berk, **Ioannes Malalas Kronografyası ve Türk Tarihi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2022.

Üstün, Abdullah “Scythia as Reflected by Iordanes (Jordanes): A Scene from the Sixth Century”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C 35, S 1, İzmir 2020, s. 297-332.

Vasary, İstvan, **Eski İç Asya'nın Tarihi**, Ötüken, İstanbul 2007.

Vasiliev, Alexander Alexandroviç, **The Goths in Crimea**, The Mediaeval Academy of America, Cambridge 1936.

Venning, Timoty, **A Chronology of the Byzantine Empire**, Palgrave Macmillan, New York 2006.

Whitby, Michael, Mary Whitby, **The History of Theophylact Simocatta**, Claredon Press-Oxford University Press, Oxford- New York 1986.

Whitby, Michael, **The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus**, Liverpool University Press, Liverpool 2000.

Whitby, Michael, “The Balkans and Greece 420-602”, şurada Averil Cameron vd. (ed.), **The Cambridge Ancient History XIV Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425–600**, Cambridge University Press, New York 2000, C 14. s. 701-730.

Wolfram, Herwing, **The Roman Empire and Its Germanic People**, University of California Press, Berkeley 1997.

PAX HAZARICA VE *RÛSLAR*: 9. YÛZYILDA *RÛSLAR* İÇİN BİR ÇEKİM MERKEZİ OLARAK HAZAR MEMLEKETİ

ERMAN ŞAN*

Özet

Hazar Kağanlığı'nın hâkimiyeti altındaki topraklar bilhassa 9. yüzyılda muazzam bir uluslararası ticaret merkezine dönüşmüştü. Esas görevi, kuzeyin değerli ürünleriyle güneyin zengin devletlerinin tacirlerini buluşturmaktı. Hazarlar büyük kazançlar da elde ettikleri söz konusu ticaretin güvenilir bir şekilde devam etmesini sağlıyorlardı. Onların uluslararası ticaret için sağladıkları güvenli ortam *Pax Hazarica* diye bilinir. Ne var ki *Pax Hazarica*, sadece kuzeyin değerli ürünlerini çekmekle kalmamış, zamanla İskandinavyalı Vikingler de bu çekime kapılarak Hazar memleketine gelmişlerdir. Nihayetinde bu süreç *Pax Hazarica* dâhilinde ilk Doğu Slav devletinin kurulmasına sebep olmuştur. *Rûsların* kökeni veya bileşenleri gibi konular hâlâ tartışılrsa da Orta Çağ Müslüman coğrafyacıları mevzubahis süreci aydınlatabilecek kilit önemde bilgiler aktarmışlardır. Böylelikle *Rûsların* ilkin İsveç'teki Birka'yla bağlantıları, ardından Rürük'in Staraya Ladoga ve Novgdorod'daki faaliyetleri ve sonunda Kiyiv'i hâkimiyet altına alıp yerli Slav kabileleriyle bütünleşmeleri gibi sürecin önemli anlarına dair haberler aktarmışlardır. Bu çalışma, Orta Çağ Müslüman coğrafyacılarının aktardıkları haberlerden *Rûsların* bir millet olarak ortaya çıkışında ve ilk Doğu Slav devletinin kuruluşunda *Pax Hazarica*'nın etkisini anlamaya odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Pax Hazarica*, Hazar Kağanlığı, *Rûs*, Kiyiv, Vikingler, Birka, Abbâsîler.

* Dr. Öğr. Üyesi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: ermansan@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8676-6215>

***PAX HAZARICA AND RŪS'*: HAZARIA AS A CENTER OF ATTRACTION FOR RŪS' IN THE 9TH CENTURY**

Abstract

The lands of the Khazar Khaganate, especially in the 9th century, it had turned into an enormous international trade center. Its main task was to bring together the valuable products of the North with the merchants of the rich states of the South. The Khazars ensured the reliable continuation of this trade, from which they made great gains. The safe environment they provide for international trade is known as *Pax Hazarica*. However, *Pax Hazarica* not only attracted the valuable products of the North, but also the Scandinavian Vikings came to the homeland of the Khazars in time. Ultimately, *Pax Hazarica* led to the establishment of the first East Slavic state. Although issues such as the origin or components of the *Rūs'* are still debated, medieval Muslim geographers provided key information that could illuminate the process in question. Thus, they conveyed news about the crucial turning points of the process, such as the connections of *Rūs'* with Birka in Sweden, then Rurik's activities in Staraya Ladoga and Novgorod, and finally their domination of Kyiv and their integration with the native Slavic tribes. This study focuses on understanding the effect of the *Pax Hazarica* on the establishment of the first East Slavic state and the emergence of the *Rūs'* as a nation in the news reported by medieval Muslim geographers.

Keywords: *Pax Khazarica*, Khazar Khaganate, *Rūs*, Kyiv, Vikings, Birka, 'Abbāsīds.

GİRİŞ

Latince barış manasına gelen *pax*, literatürde bir devlet adıyla birlikte kullanıldığında savaşların yaşanmadığı, aksine sürekli barışın hüküm sürdüğü bir dönem veya coğrafyadan ziyade güçlü bir devletin hâkimiyetindeki topraklarda ve periferisinde gözlemlenen serbestiyi vurgular. Söz konusu serbestî tanımına insanların, malların, paranın ilgili devletin korumasında ve geniş bir coğrafyada serbestçe dolaşımını da dâhil edebiliriz. Bu da beraberinde dönem dünyasının önemli bir kısmında hareketliliğin yanında ticari ve ekonomik canlılığı getirir. Tarihte benzer şartların oluştuğu dönemlerin en bilinenleri *Pax Romana* ve *Pax Islamica*'dır. Bizim odaklanacağımız *Pax Hazarica*'ysa, en temelde 9. yüzyılda Hazar Kağanlığı'nın hâkimiyetindeki topraklar ve yakın çevresinde gözlemlenen benzer durumlar için kullanılan bir kavramdır. Buna ilaveten hemen komşuluğundaki *Pax Islamica*'nın¹ bir sonucu veya tamamlayıcısı olarak onunla farklı ekonomilere sahip coğrafyalar arasında aracılık görevini de üstlenmiştir. Bu manada *Pax Hazarica*'yı doğru anlamlandırabilmek için Abbâsî Devleti'nin 762-766 yılları arasında kurulan başkenti Bağdat'ı² ve onun etrafında şekillenen *Pax Islamica*'yı anlamak da bir o kadar önemlidir.

Pax Hazarica, *Pax Islamica*'dan ziyade esasında çeşitli tüccar gruplarının bozkırlı Türklerin hâkimiyetlerindeki bölgelerden güvenle

¹ Abbâsî Devleti (750-945), 750'deki kuruluşunun üzerinden yarım asır bile geçmeden muazzam zenginliğe sahip bir devlet olarak dünyanın hemen her bölgesinden lüks emtiyayı çekmeye başlamıştı. Böylelikle kuzeyde İskandinavya'ya, batıda Atlas Okyanusu'na ve doğuda Çin'e kadar olan tüm coğrafyaları birbirlerine bağlayan yollar Abbâsîlerin her geçen gün daha da artan talepleri sayesinde canlanmıştı. Müslümanların tüm bu yollar üzerinden taşınacak emtiyayı belirleyerek adeta dönem ticaretini uluslararası kabul görmüş gümüş dirhemleriyle domine etmeleri *Pax Islamica* olarak tanımlanır. Abdülazîz ed-Dürî, bu manada Abbâsî ekonomisini ticaret ve sarraflığa dayalı bir kapitalizm olarak da tanımlar. Bk. **İslam İktisat Tarihine Giriş**, Kitabevi, çev. Sabri Orman, İstanbul 1991, s. 8. *Pax Islamica*'ya dair ayrıca bk. Subhi Y. Labib, "Capitalism in Medieval Islam", **The Journal of Economic History**, C 29, S 1, Cambridge 1969, s. 80 vd. 9. yüzyılda Abbâsîler odaklı ticari faaliyetlerin boyutu hakkında bk. Ramazan Şeşen, **İslam Medeniyeti Tarihi**, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 139-147. Bu dönemde darbedilmiş İslami sikkeler Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarında çok sayıda ele geçirilmiştir. Roman K. Kovalev ve Alexis C. Kaelin'in Müslüman dirhemlerinin uluslararası dolaşımına dair sundukları çarpıcı sonuçlar için bk. "Circulation of Arab Silver in Medieval Afro-Eurasia", **History Compass**, C 5, S 2, New Jersey 2007, s. 562-568.

² Aslında Bağdat şehri, Abbâsî Devleti'nin her zaman için siyasi merkezi değildi. Bazı dönemlerde kısa süreliğine de olsa bu görevi başka şehirler üstlenmiştir. Abbâsîlerin merkezinin Bağdat olarak anılışı, siyasi merkez olmasından ziyade kültürel ve bilhassa ekonomik merkez olmasından da kaynaklanmaktadır. Abbâsî Devleti'nin siyasi merkezlerine dair kısa bir anlatım için bk. Makdisî el-Beşşâri, **Ahşenü't-tekâşîm**, ed. Michael Jan de Goeje, E. J. Brill, Lugduni Batavorum 1877, s. 270.

seyahat edebilmelerini sağlayan ve *Pax Turcica*³ da diyebileceğimiz bir tür tüccar hamiliğine⁴ daha yakın bir durumdu⁵. Hazar Kağanlığı'nın hâkimiyetindeki coğrafyanın, o dönem dünyasının neredeyse tüm önemli ticaret yollarının kavşağında bulunduğu ve bu kavşağın Avrasya bozkır kuşağının denizle buluştuğu tek nokta olduğu⁶ hesaba katılınca *Pax Hazarica*'nın ne tam olarak *Pax Islamica* ne de tam olarak *Pax Turcica* gibi olacağı rahatlıkla söyleyebiliriz.

Hazar Kağanlığı'nın eşsiz coğrafi konumu nedeniyle, şehirleri kelimenin tam manasıyla dünyanın çeşitli yerlerinden gelen tacirler ve emtiaları için tekrar dünyanın çeşitli yerlerine sevk edilmek üzere bir toplanma merkezi görevi görmüştü⁷. Hazar Kağanlığı da gelirlerini çok büyük oranda uluslararası ticarete üstlenmiş oldukları mevzubahis aracılıktan elde etmekteydi. İstahrî (ö. 340/951-952'den sonra), Hazar hükümdarının gelirlerindeki en önemli kalemlerin yolların gözetimine ilaveten nehirlerin, denizlerin ve yolların tamamı üzerinden taşınan ürünlerden alınan vergilerden oluştuğu yorumunu yapar⁸. Bu manada *Pax Hazarica*'yı *Pax Islamica*'nın sonucu olarak tanımlamamıza rağmen dönem ticaretinin çok önemli bir kavşağı olmasından dolayı üstlendiği rolün hiç de hafife alınmaması gerektiği ortadadır.

Pax Hazarica, sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda dünya tarihini derinden etkileyecek etnik, sosyal, kültürel ve dinsel açılardan da çok önemli dönüşümlere sebebiyet vermiş bir dönem ve coğrafyaydı. Çalışmamızda *Pax Hazarica*'yla alakadar bilhassa üzerinde duracağımız

³ Bu terimi Peter B. Golden, Göktürklerin uluslararası ticarete oynadığı rolü vurgulamak için kullanır. Burada ise kapsamı yine aynı olmakla birlikte yerleşik hayata geçmemiş tüm bozkırlı Türk devletleri için kullanıldı. Golden'in kullanımı için bk. **Türk Halkları Tarihine Giriş**, 7. Baskı, çev. Osman Karatay, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017, s. 165.

⁴ Omeljan Pritsak, bu hamiliğe *Nomadic Pax* adını verir. Onun yaptığı esas vurgu, Bozkır imparatorluklarının profesyonel uluslararası tacirlerle iş birliği gerçekleştirecek onlara ticaret konusunda çok önemli kolaylıklar sağlamalarıdır. Hatta bunun bozkırdaki devletleşme süreçlerine de önemli etkisi olduğu kanaatindedir. Bk. "The Origin of Rus", **Russian Review**, C 36, S 3, New Jersey 1947, s. 256-260.

⁵ *Pax Hazarica*'nın mahiyetine dair önemli tespitler için bk. Altay Tayfun Özcan, **Hazarlar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 83-84, 90-98, 118, 120.

⁶ Bk. István Vásary, **Eski İç Asya'nın Tarihi**, çev. İsmail Doğan, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2007, s. 21-27.

⁷ Hazar topraklarına hangi memleketlerden tacirlerin geldiğine dair bk. Ali Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hun ve Hazar Devletlerinin İktisadi Gelir Kaynakları", **Belleten**, C 69, S 254, Ankara 2005, s. 123-126.

⁸ İstahrî, **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik**, 2. Baskı, ed. Michael Jan de Goeje, E. J. Brill, Lugduni Batavorum 1927, s. 221. Ayrıca bk. Mihail İ. Artamonov, **Hazar Tarihi: Türkler, Yahudiler ve Ruslar**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s. 519.

husussa, 9. yüzyılda *Rûs* adlı ilk Doğu Slav devletinin kurulmasını da mümkün kılmış olmasıdır. Bilhassa günümüz Ukraynası'nda şekillenen *Rûs* tarihinin bu dönemleri araştırmacılarca henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamamış veya üzerlerinde tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Dönem kaynaklarının *Rûs*ların bilhassa 9. yüzyıldaki faaliyetlerine dair zaman zaman anakronik veya epik bilgiler aktarmaları da bunda etkili olmuştur. İlaveten ideolojik bir zeminde iki asrı aşkın bir süredir devam eden tartışmalar da *Rûs* tarihinin söz konusu döneminin anlaşılmasında zorluk çıkarmaya devam eder⁹.

Pax Hazarica'nın en temelde *Pax Islamica*'nın tamamlayıcısı olması nedeniyle, Hazar Kağanlığı'nın hâkimiyetindeki coğrafyalar Müslüman tacirlerinin de uğrak yerleriydi¹⁰. Eserlerinde başka coğrafyalara dair aktardıkları haberleri genelde tacirlerden almış olan¹¹ Orta Çağ Müslüman coğrafyacıları da Hazarlara ilaveten *Pax Hazarica*'nın çekimine kapılan *Rûs*lar hakkında önemli bilgiler aktarmışlardır. Hatta bunların söz konusu sürecin tamamı hakkında malumata sahip tek kaynak grubu olduğunu bile söyleyebiliriz¹². Konu özelinde sahip oldukları önemlerinden dolayı bilhassa onların aktardığı değerli malumat arasında *Rûs*ların ne şekilde ve ne zaman *Pax Hazarica*'nın çekimine kapıldıklarına ilaveten bunun nasıl olup da ilk Doğu Slav devletinin kurulmasıyla sonuçlandığına odaklanacağız.

1. Abbâsîlerle Barış ve *Pax Hazarica*

Müslümanlarla Hazarlar arasındaki münasebetlerin *Pax Hazarica*'nın da başlayacağı 9. yüzyılın başlarına kadar pek de dostane

⁹ Günümüzde dahi sürmekte olan *Rûs* tarihi tartışmaları rakip iki ekol ortaya çıkarmıştır: Normanistler ve Anti-Normanistler. İlki, *Rûs*ların İskandinavya'dan geldiklerini, diğeriye aksine Doğu Avrupa'nın yerli Slav ahalisinden oldukları görüşündedirler. Ekollerin ortaya çıkışı ve tartışmalara dair bk. Pritsak, "Origin of Rus'", s. 249-273. Daha sonraki sürece dair bk. Peter B. Golden "Rûs", *EIF*, C 8, Leiden 1995, s. 618-623.

¹⁰ Makdisî (ö. 355/966'dan sonra), mevzubahis ticaretin işlediği güzergâhları verir. Bk. *el-Bed' ve't-târîh*, C II, haş. Halil İmrân el-Mansûr, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 10-11. Hazar kıyısındaki Müslüman memleketlerinden ticaret gemilerinin sürekli biçimde Hazar limanlarına gitmesine dair bk. Mes'ûdi, *Mürüccü'z-zehb*, 2. Baskı, C 1, thk. 'Affî Nâîf Hatum, Dâru Sadır, Beyrut 2010, s. 147.

¹¹ István Vásary, Orta Çağ Müslüman coğrafyacılarının eserlerindeki bilgilerin asıl kaynağının Müslüman tacirleri olmasından dolayı kaynak değerlerinin oldukça yüksek olduğunu belirtir. Bk. *a.g.e.*, s. 227.

¹² Söz konusu literatürde *Rûs*lar hakkında aktarılan bazı pasajlar tarafımızca daha öncesinde de değerlendirilmiştir. Burada hem bunları revize etme hem de *Rûs*lar hakkındaki malumatı bir arada topluca değerlendirme imkânımız doğdu. Mevzubahis yazılar için bk. Erman Şan, "Viking Şehri Birka ve *Hâkânü Rûs*", *TRAD*, S 4, Kayseri 2020, s. 1-19; Erman Şan, "İstahri'ye Göre "*Rûs*ların Üç Sınıfı" ve Bunların Üç Şehrinin Yeniden Değerlendirilmesi: Kiev, Novgorod, Birka", *TDA*, C 112, S 221, İstanbul 2016, s. 117-134.

seyrettiği söylenemez. Henüz Hulefâ-yi Râşidîn (632-661) döneminde başlayan mücadeleler, Emevîler döneminde çok daha şiddetli bir hâl almıştı. Emevîler muazzam fetihlerine ve sınırlarını Atlas Okyanusu'ndan Türkistan'a kadar genişletmelerine rağmen Hazarların hâkimiyetindeki Kafkasları kalıcı olarak aşmayı hiçbir zaman başaramamışlardı¹³. Kafkasların aşılabilmesi durumu Abbâsî Devleti döneminde de aynı şekilde devam etti. Ne var ki Abbâsîler artık bu coğrafyanın savaşa aşılamayacağına kanaat getirerek siyasi evliliklerle desteklenmiş bir barış süreci başlatma girişimlerinde bulundular. Böylelikle komşuluklarındaki çok önemli coğrafyanın hâkimi konumundaki Hazar Kağanlığı'nın önemini farkında olarak onlarla siyasi ve ekonomik iş birliğini arttırmak istiyorlardı¹⁴.

Beklenen barış Hazarların İslam topraklarına 183/798-799 yılında gerçekleştirdikleri çok büyük seferin¹⁵ ardından gelmiştir. Bilebildiğimiz kadarıyla yazılı bir anlaşma yapılmamasına rağmen artık Abbâsîlerle Hazarlar arasında bir barış yani *pax* döneminin başladığından bahsetmek mümkündür¹⁶. Bunu 9. yüzyılın başından itibaren her iki tarafın da menfaatine olan ticari faaliyetlerin gözle görülür biçimde artması izleyecekti. Daha da önemlisi artık *Pax Islamica*'nın kuzeydeki tamamlayıcısı veya daha doğru bir tabirle ortağı olarak tanımlayabileceğimiz *Pax Hazarica*'dan da söz edebilmek mümkün hâle gelecektir¹⁷.

¹³ Müslümanlarla Hazar Kağanlığı arasında mücadelelerin Emevîlerin sonuna kadarki genel seyri hakkında bk. Altay Tayfun Özcan, **Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya**, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 76-196.

¹⁴ Söz konusu süreci başlatması umulan siyasi evlilik girişimlerinin ilki, Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775) döneminde gerçekleşmiş, Hazar gelininin bir süre sonra ölümü Hazarların büyük bir sefer gerçekleştirmesiyle neticelenmişti. Akabinde Hârûnürreşid döneminde de yine aynı amaçla bir evlilik gerçekleştirilmiş ve yine Hazar gelininin ölümü üzerine aradaki münasebetler gerilmişti. Araştırmacılarca pek kabul görmese de Müslüman kaynaklarının bazılarında göre Hazarların son büyük seferinin sebebi de buydu. Söz konusu evlilikler ve bunların bir Abbâsî politikası olması hususunda bk. Mustafa Demirci, "Abbasiler İle Hazarlar Arasındaki İlişkiler (8.-9. Y.Y.)", **Tarihî Peşinde**, C 3, S 5, 2011, s. 115-117. Aralarında gerçekleşecek barışa kadar Abbâsî-Hazar olan münasebetlerine dair bk. Özcan, **Hazar Kağanlığı**, s. 196-209.

¹⁵ Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, 2. Baskı, C VIII, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-Maârif, Kahire 1976, s. 270; İbn Miskeveyh, **Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem**, C 3, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 225-226.

¹⁶ 9. yüzyıla kadar Hazarlarla Abbâsîler arasındaki münasebetler Thomas N. Noonan tarafından mücadelelerin terk edilerek yerini uluslararası ticareti de mümkün kılacak barışa bırakma süreci olarak tanımlanır. Bk. "Why the Vikings First Came to Russia?", **JGO**, C 34, S 3, Stuttgart 1986, s. 340.

¹⁷ *Pax Hazarica*'nın Müslümanlarla barışın sağlanmasından itibaren ortaya çıkmasına dair bk. Özcan, **Hazarlar**, s. 90-91.

Hem iki devlet arasındaki barışın hem de *Pax Hazarica*'nın başlangıcının, Abbâsîlerin en müreffeh zamanları olan Hârûnürreşîd (786-809) dönemine¹⁸ denk gelmesi kesinlikle bir tesadüf olmamalıdır. 9. yüzyılda en ihtişamlı devirlerini Hârûnürreşîd'in hükümdarlığında yaşayan Bağdat'ı, dönemin canlı tanıklarından Ya'kübî (ö. 292/905'ten sonra) betimler:¹⁹

“Çeşitli sınıflardan insanlar, büyük şehirlerin ve küçük kasabaların ahalisi Bağdâd'da ikamet ettiler. Uzak ve yakın tüm beldelerden insanlar Bağdâd'a göçtüler ve uzak beldelerin ahalisi orayı kendi vatanlarına tercih ettiler²⁰. Bağdâd'da sadece şehrin sakinleri değil ayrıca onlar için konak yerleri, ticarethaneler ve iş yerleri de bulunmaktadır. Dünyanın herhangi bir şehrinde olmadığı üzere, her şey orada bir araya toplandı. Üstelik iki yanından iki büyük nehir, Dicle ve Fırat akmaktadır. Ticaret malları ve gıda maddeleri Bağdâd'daki tüm ticarethaneleri dolduruncaya kadar hem doğudan hem de batıdan İslam memleketleriyle İslam memleketleri haricindeki Hind, Sind, Çin, Tibet, Türk, Deylem, Hazar, Habeşe ve diğer memleketlerden kara ve su yoluyla zahmetsiz bir biçimde getirilir...”.

Pax Hazarica'nın ve etki alanındaki coğrafyaların ticari hacminin Abbâsîlerle barıştan sonraki dönemde en yüksek seviyesine ulaştığı, üzerinden taşınan en değerli ürünler olan kürklerle kölelerin²¹ de bundan böyle dünyanın geri kalanından ziyade -Ya'kübî'nin de dikkat çektiği gibi- Abbâsîlere ve Bağdat'a aktığı kesindir. Hazarların söz konusu

¹⁸ Buna dair bk. Şeşen, *İslam Medeniyeti*, s. 101.

¹⁹ Ya'kübî, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Muhammed Emin Dannâvî, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 11-14.

²⁰ İbn Sa'd (ö. 230/845) tarafından aktarılan bilgilere nazaran kuruluşundan itibaren Bağdat, İslam dünyasının tüm bölgelerinden insanları kendine çekmeye başlamıştı. Bu kişilerin bazıları ticaretle de uğraşmaktaydılar. Örnek olarak bk. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, C 9, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 2001, s. 324, 328, 329, 334, 336, 340, 342.

²¹ Rusya, Ukrayna ve Belarus'ta bulunmuş olan Müslüman sikkelerini havi gömüler, tam da 800'den itibaren büyük miktarlarda dirhem akışının başladığını açıkça ortaya koyar. Roman K. Kovalev ve Alexis C. Kaelin'in tespitlerine göre bu dirhemler en temelde kürk ve köle ticaretinde kullanılmıştı. Söz konusu tabloyla birlikte tespit ve yorumları için bk. a.g.m., s. 565, 569-571.

aracılığına dair İstahrî'nin, onların ülkesinden İslam diyarlarına taşınan ürünlerin aslında Hazarlara da başka memleketlerden getirildiğini belirtmesi oldukça açıklayıcıdır²². Omeljan Pritsak'ın deyimiyle toparlarsak, aslında Hazarların yaptıkları kelimenin tam manasıyla “yeniden ihracat” idi²³. Böylelikle Hazar memleketi, uluslararası boyuttaki ticarete malların son alıcılarına ulaştırılmadan önce toplandığı çok önemli bir aktarma merkezi görevi görüyordu.

Pax Hazarica'nın oluşumuna ve doğasına dair vurgulanması gereken son bir önemli husus vardır. Her ne kadar *Pax Islamica*'nın varlığıyla doğrudan bağlantılı olarak tanımlasak da *Pax Hazarica*'nın oluşumunun ve devamının aslında Hazar Kağanlığı'nın en başından itibaren sahip olduğu askerî ve siyasi güçle de çok yakından ilgisi vardı. Yani *Pax Hazarica*'yı sadece ve sadece *Pax Islamica*'yla açıklamak yetersizdir. Bunu bir manada mümkün kılan, Göktürk döneminden itibaren muhafaza ettikleri askerî güçleriydi ve uluslararası tacirleri çekmeyi başaran da tam olarak buydu²⁴. En başında *Pax Turcica* olarak tanımladığımız yolların ve tüccarların güvenliği gibi konular, Hazarların sahip oldukları askerî ve siyasi güç olmasaydı asla gerçekleşmezdi. Yani özetle her ne kadar *Pax Islamica*, *Pax Hazarica*'yı mümkün kılmışsa da *Pax Hazarica* da bir manada *Pax Islamica*'nın devamını mümkün kılmıştı. Burada ikisi arasında bir simbiyoz olduğunu farz etmemiz gerekir. Hem Hazar Kağanlığı'nın hem de Abbâsî Devleti'nin 10. yüzyılın ortalarında birbirine yakın tarihlerde yıkılmış olmaları da herhâlde sadece bir tesadüften ibaret değildir.

Yukarıda özet bir şekilde Abbâsî Devleti'nin uluslararası ticarete yön vermelerinden ve Hazar Kağanlığı'nın da buna eklenerek bilhassa İslam memleketlerinin kuzeyin ürünlerine erişim sağladığı bir coğrafyaya dönüşümünden bahsettik. Aşağıda detaylandıracağımız üzere Hazar memleketinde İslam diyarlarına ulaştırılmak üzere bilhassa kürkler ve

²² İstahrî, a.g.e., s. 223-224.

²³ Omeljan Pritsak, “Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri”, çev. Osman Karatay, **Türkler**, C 2, ed. Hasan C. Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 517.

²⁴ İbrahim Kafesoğlu'nun *Pax Hazarica* tanımlamasındaki esas vurgu budur. Bk. **Türk Millî Kültürü**, 20. Baskı, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000, s. 171-172. Benzer tespitler için bk. Özcan, **Hazarlar**, s. 84.

köleler toplanıyordu. Bunların yanında elbette bu ürünlerin ticaretini üstlenmiş halklar veya tüccar grupları da yine Hazar memleketine geliyorlardı. Yani Hazar memleketi bilhassa 9. yüzyıldan itibaren kelimenin tam manasıyla bir çekim merkezi hâline gelmişti. *Pax Hazarica*'nın söz konusu çekimi sadece ticari ürünler ve tacirlerle sınırlı kalmayacak –tıpkı benzer tüm münasebetlerde olduğu gibi– hemen akabinde biraz daha fazlası gerçekleşecekti. Hazar Kağanlığı'nı ve *Pax Hazarica*'yı asıl etkileyecek olansa ihtiyacı duyulan ürünlerle birlikte İskandinavlı Vikinglerin gelişi olacaktır. İlk etapta tüccar kimliğine sahip gruplar gelirken akabinde savaşçı özellikleri daha baskın gruplar söz konusu çekime kapılıp gelecekler ve onun zenginliğine ortak olmaya çabalayacaklardır. Aşağıda en nihayetinde Hazar Kağanlığı'nın yıkılmasına da sebebiyet verecek mevzubahis süreçteki *Rûsların* rolünü Orta Çağ Müslüman coğrafyacıların aktardıkları bilgiler üzerinden detaylandıracağız.

2. *Pax Hazarica*'nın *Rûs Tüccârı Çekmesi*

Viking Çağı'nın yayılmacılarının²⁵ Doğu Avrupa yönüne doğru ilerleyenleri yani “Doğu'nun Vikingleri”, Orta Çağ Müslüman coğrafyacılarınca çoğunlukla *Rûs* (الرُّوس) olarak anılmışlardır²⁶. Doğu'nun Vikingleri olan bu *Rûsların* ilk yayılma alanları Baltık'ın doğusuydu. Araştırmacıların tespitlerine göre bunlar, 8. yüzyılın ortalarından itibaren Ladoga Gölü'nün güneyinde yerleşmeye başlamışlardı²⁷. Buradaki Staraya Ladoga (Eski Ladoga), gölün hemen güneyinde Volhov Nehri kıyısında kurulmuş olan ve bölgede İskandinavlara ait olduğu bilinen en eski yerleşim yeridir²⁸. Elbette burada sözü edilenler ağırlıklı olarak kürk ticaretiyle meşgul gruplardı²⁹. Bu dönem *Rûslarına* ve onların da bir

²⁵ 8. yüzyılın sonundan 11. yüzyılın ortalarına kadar süren saldırgan İskandinav yayılması dönemine Viking Çağı denilir. Elbette bu tanımlama, özellikle batıdaki faaliyetleriyle ilgili kullanılmıştır. Özetle bk. Stefan Brink, “Vikinger Kimdi?”, *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink vd., çev. Ebru Kılıç, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 16-18.

²⁶ Çeşitli dillerde kaleme alınmış kaynaklarda kullanılmış tanımlamalara dair bk. Golden, “Rûs”, s. 618-619.

²⁷ Samuel H. Cross, “The Scandinavian Infiltration into Early Russia”, *Speculum*, C 21, S 4, Chicago 1946, s. 505.

²⁸ Noonan, “Why the Vikings”, s. 323. Tatjana N. Jackson, Staraya Ladoga'nın 750'lerdeki ilk sakinlerinin İskandinav olduğunu düşünmektedir. Jackson'ın tespitleri için bk. “*Aldeigjuborg* of the Sagas in the Light of Archaeological Data”, *Á austrvega: Saga and East Scandinavia: 14th International Saga Conference*, Uppsala, 9-15 Ağustos 2009, *Preprint Papers*, C 1, Gävle University Press, Gävle 2009, s. 438-442.

²⁹ Özcan, *Hazar Kağanlığı*, s. 219.

parçası olmaya başlayacakları uluslararası ticarete dair en sıhhatli bilgiler Orta Çağ Müslüman coğrafyacıları tarafından aktarılmıştır.

İbn Hurdâzbih'in (ö. 300/912-913) coğrafyası, Arapça literatürdeki *Rûsa* dair ilk haberleri barındırır³⁰. Söz konusu pasaj, İbn Hurdâzbih'in eserine ilk şeklini verdiği 232/846'dan³¹ daha önceki -çok büyük ihtimalle de 9. yüzyılın ilk çeyreği- dâhilindeki durumu betimlemektedir³². Yani bu tarih hem Hazarlarla Abbâsîler arasında barışın tesis edilmesinden hem de Staraya Ladoga'ya *Rûs*ların gelmesinden sonradır³³. Pasajda *Rûs* tacirlerin güney yönünde takip ettikleri güzergâhlarla ve beraberlerindeki ürünleriyle ilgili önemli bilgiler paylaşılır:³⁴

“*Rûs* (الرُّوس) tacirlerin güzergâhına gelince... Onlar [*Rûs*lar], *Şakâlibe*'nin³⁵ bir koludur ve hazz derilerini, siyah tilki derilerini ve kılıçları en uzaktaki *Şaklebeden Bahrû'r-Rûmî*'ye [Karadeniz'e³⁶] götürmektedirler. *Şâhibü'r-Rûm*'a [Bizans imparatoruna] *onda bir*³⁷ verirler. Eğer *Şakâlibe*nin nehri *Tinîs*'ten [Don'dan]

³⁰ James E. Montgomery, “Arapça Kaynaklarda Vikingler”, *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink vd., çev. Ebru Kılıç, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 695.

³¹ İbn Hurdâzbih'in eserini yazdığı tarihe dair bk. İgnatij Yu. Kraçkovskij, *İzbranniye Soçineniya, Tom IV: Arabskaya Geograficeskaya Literatura, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova – Leningrad 1957*, s. 148; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 2. Baskı, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s. 141.

³² Peter B. Golden, haberin 840'a ait olduğunu düşünür. Bk. “The Question of the Rus' Qaghanate”, *AEMAc*, S 2, Indiana 1982, s. 83. Björn Ambrosiani'ye 9. yüzyılın ortalarına ait kabul eder. Bk. “Birka and Scandinavia's Trade with the East”, *Russian History*, C 32, S 3-4, Leiden 2005, s. 290.

³³ Söz konusu olaylar zincirindeki bağlantıya dair bk. Özcan, *Hazar Kağanlığı*, s. 219-220.

³⁴ İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, ed. Michael Jan de Goeje, E. J. Brill, Lugduni Batavorum 1889, s. 154. Nümismatların “Gümüş Yolu” dedikleri bu güzergâhın Müslümanlara ait gümüş dirhem buluntuları üzerinden yorumlanmasına dair bk. Kovalev vd., a.g.m., s. 568-569.

³⁵ Orta Çağ Müslüman tarihçileri ve coğrafyacıları tarafından kullanılan *Şakâlibe*, genel manada Slavları kastetmekle birlikte zaman zaman Avrupa'nın doğusunda ve kuzeyinde bulunan Fin-Ugor, Germen ve hatta Türk toplulukları için de kullanılmıştır. Buna dair örnekler için bk. Erman Şan, “*Besiüs el-Melik* ve *Sakâlibe*'nin Hristiyan Olması (Basileus Symeon ve Tuna Bulgaryası'nın Hristiyanlaşması)”, *TDA*, C 114, S 224, İstanbul 2016, s. 201-203.

³⁶ *Bahrû'r-Rûmî* yani “Roma Denizi”yle Karadeniz'in kastedilmesi hakkında bk. Semen Rapoport, “Mohammedan Writers on Slavs and Russians”, *SEER*, C 8, S 22, London 1929, s. 81.

³⁷ Dönemin uluslararası ticaret vergisi olduğunu söyleyebileceğimiz *onda bir*, Müslümanlarca *uşürü't-ticâre* olarak adlandırılmaktaydı. Buna dair bk. Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar (132-232/750-847)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 113-115.

giderlerse Hazar şehri *Ḥamlīc*'e [İtil'e³⁸] uğrarlar ve oranın *şâhibine* [hükümdarına] de *onda bir*³⁹ verirler. Akabinde *Bahrü Cürcân*'a [Hazar denizine] varırlar ve istedikleri herhangi bir sahilde karaya çıkarlar. Bu deniz 500 fersah genişliğindedir. [Rûslar] Bazen ticari mallarını Cürcân'dan [Cürcân eyaletinden] develer üzerinde Bağdâd'a götürürler. Yanlarındaki *Şakâlibe* hizmetçileri [de onlar için] tercüme yaparlar. Bunlar, onların [Rûsların] Hristiyan olduklarını ileri sürerler ve onlar da [Rûslar] cizye öderler...”.

İbn Hurdâzbih'in pasajında dikkat çeken ilk husus, *Rûs* tacirlerin dönemin üç büyük ekonomisiyle de irtibat kurmuş olmalarıdır. Bizans İmparatorluğu'yla Karadeniz kıyısında büyük ihtimalle Hersones'te⁴⁰ temas kurulurken hem Hazar Kağanlığı'nın hem de Abbâsî Devleti'nin bizzat başkentlerine⁴¹ gitmeyi tercih etmişlerdir. Elbette bu hiç de şaşılabilecek bir durum değildir. Yukarıda açıkladığımız gibi *Rûsları* çeken asıl unsur *Pax Islamica* ve onunla iş birliği hâlindeki *Pax Hazarica*'ydı⁴².

Pasajdaki bir diğer önemli hususa, *Rûsların* kendilerinden alınmakta olan bazı ticari vergilerden çok da memnun olmadıkları imasıdır. Abbâsî başkenti Bağdat'ta *Rûsların* Hristiyan oldukları söylendikten sonra *cizye* ödemeleri, *Rûsların* ticareten *zimmi* olarak kabul edildiğini veya edilmek istediklerini gösterebilir. Böylelikle de *harbî* tacirlerin ödemek zorunda oldukları *onda bir* oranındaki vergi yerine *yirmide bir* oranında vergi ödemiş olmalıydılar⁴³. *Rûs* tacirler Hazarlara

³⁸ *Ḥamlīc* şehriyle İtil'in aslında aynı şehirler olabileceği hakkında Peter B. Golden'in analizi için bk. **Hazar Çalışmaları**, çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 257-269. İtil hakkında ayrıca bk. Özcan, **Hazarlar**, s. 112-117.

³⁹ Hazarlara ödenen vergi hakkındaki değerlendirmeler için bk. Golden, **Hazar Çalışmaları**, s. 128-129.

⁴⁰ Mihail İ. Artamonov'un da dikkat çektiği üzere Hersones, Bizans İmparatorluğu'nun Karadeniz'in kuzeyindeki halklarla bilhassa ticari temaslar kurduğu şehirdi. Daha fazla detay için bk. a.g.e., s. 257.

⁴¹ Guy F. Isitt, Basra Körfezi'ndeki bazı batıkların buralara kadar inmiş İskandinavlara ait olduğunu düşünür. Bk. "Vikings in the Persian Gulf", **JRAS**, C 17, S 4, Cambridge 2007, s. 389-406.

⁴² *Rûsların* güneyde görünmelerinin başlıca nedeni olarak Hazarlar üzerinden Müslümanlarla yürütülen ticari faaliyetler gösterilir. Söz konusu bağlantıya dair bk. Noonan, "Why the Vikings", s. 340; Özcan, **Hazar Kağanlığı**, s. 219-227. Ayrıca bk. Francis Dvornik, "The Kiev State and Its Relations with Eastern Europe", **Transactions of the Royal Historical Society**, C 29, Cambridge 1947, s. 27-32.

⁴³ Vergiler hususunda Hârûnüreşid'in kâdılkudâtı Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) söylediklerine bk. **Kitâbü'l-Ḥarâc**, 2. Baskı, çev. Ali Özek, Hisar Yayınevi, İstanbul 1973, s. 215 vd. İslam hukukuna göre *harbî*, Müslümanlarla

getirdikleri ürünlerin onda birini vergi olarak verip bunlar için Abbâsî memleketinde yapılacak olandan büyük ihtimalle daha az bir ödeme alacaklardı. İma edildiği üzere ürünlerini İtil yerine Bağdat'a yani son alıcıya bizzat götürebilirseler, *zimmi* statüsünden de faydalanarak yalnızca yirmide birini vergi olarak ödeyeceklerdi. Ayrıca son alıcı değil de aracı olan Hazar memleketinde yapılacak olandan daha fazla bir ödeme alabileceklerdi. *Pax Hazarica*, *Rûs* tacirlerini Karadeniz'e doğru çekerken, *Rûs* tacirlerin de kendilerinden alınan vergilerden hoşnutsuz oldukları bir durum ortaya çıkmaya başlıyordu. Neticede bu hoşnutsuzluk onların bizzat Bağdat'a kadar gitmelerine ve ticaretlerini daha da kârlı hâle getirmeye çalışmalarına bile neden olmuşa benziyor. Bundan böyle *Rûs*ların yapması gereken, Hazarların aracılığını sonlandırabilecek girişimlerde bulunmak olurdu ki gerçekten de bu yönde girişimlerde buldukları anlaşılıyor. Ne var ki Hazarlar da *Rûs*ların girişimlerine hiç olmazsa o an için cevap verebilmişlerdir.

Altay Tayfun Özcan, son arkeolojik buluntulardan da istifadeyle Hazarların, en bilineni 838-841 yılları arasında inşa edilen Sarkel başta olmak üzere Don (İbn Hurdâzbih'in pasajındaki *Tinîs*) ve akabinde Donets nehirleri üzerinde bir dizi kale inşasından bahseder⁴⁴. Özcan'ın vurguladığı üzere bunlar hem bölgenin hem de Don üzerinden gerçekleştirilen uluslararası ticaretin korunması ve denetimi için önemliydi⁴⁵. Büyük ihtimalle bu yapılar, Altay Tayfun Özcan'ın da ima ettiği gibi, aynı zamanda vergilerin de toplandığı birer gümrük vazifesi görüyorlardı⁴⁶. Nihayetinde *Rûs*ların Hazarlara ödedikleri vergilerden, Hazarların da *Rûs*ların kendilerini *bypass* etme girişimlerinden memnun olmadıkları anlaşılıyor. Bu noktada Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) Hazarların

aralarında savaş durumu olan *dârülharb*'in bir unsuru; *zimmi*'yse *dârüssulh*'un yani kendileriyle barış yapılmış ülkenin veya doğrudan *dârülislam*'ın bir unsurudur. Daha fazla malumat için bk. Ahmet Özel, **İslâm Hukukunda Ülke Kavramı Dârülislâm Dârulharb**, 6. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 81-87, 141-144.

⁴⁴ Altay Tayfun Özcan tarafından yapılan detaylı analizler için bk. **Hazar Kağanlığı**, s. 226-238 ve **Hazarlar**, s. 49-50, 84-86, 97.

⁴⁵ Altay Tayfun Özcan, bu dönemlerde Don ve Donets boylarını Hazar ekonomisi için vazgeçilemez bir kavşak olarak tanımlayıp, Macarların bölgedeki bazı faaliyetlerinin Don boyu ticaretini tehlikeye sokmuş olmasının da kalelerin yapımında çok önemli bir etken olduğunu vurgular. Bk. **Hazarlar**, s. 50, 56

⁴⁶ Özcan, **Hazarlar**, s. 51, 86.

gemileri olmadığına dair aktardığı bilgi de önem kazanır⁴⁷. Hazarlar, küçük ve hafif tekneleriyle oldukça mobilize olan Rûslara⁴⁸ karşı ancak bu surette bir önlem almış olabilirler⁴⁹.

Hazar Kağanlığı açıkça bölge üzerinden geçen ve hacmi her geçen gün artmakta olan uluslararası ticaretin kendi kontrollerinde devam etmesini temine çalışıyorlardı. Böylelikle Rûsların, Bizans ve Abbâsîler gibi son alıcılar konumundaki zengin devletlerin memleketlerine doğrudan gidişleri de engellenmeye çalışılmış gibidir. Başka bir deyişle Hazarlar, *Pax Hazarica*'yı korumak ve kendi denetimlerinde devamını sağlamaktan ibaret adımlar atıyorlardı. Ne var ki tam da Sarkel'in inşası esnasında, Rûslardan da detayları yine Orta Çağ Müslüman coğrafya literatürüne yansımış bir karşı hamle gelmiştir.

3. *Hâkânü Rûs: Rûs Tacirlerin Hükümdarı*

Annales Bertiniani (9. yüzyıl) adındaki Latince kronikte, yukarıda sözünü ettiğimiz Rûs tacirlerinin Hazarların sıkı denetimini kırmaya yönelik faaliyetlerine dair bir ima bulunur. Burada 839 yılı olayları içerisinde, Bizans İmparatoru Theophilos'un (829-842) sarayına elçilerini dostluk sağlanması için göndermiş kuzeyli bir hükümdardan bahsedilir. Theophilos, Constantinopolis'e gelme amaçları hakkında daha açık bir kayıt bulunmayan elçilik heyetini, geri dönüş yollarında ortaya çıkan tehlikeli durumlar nedeniyle kendi elçileriyle birlikte Ingelheim'da bulunan Frank Kralı Ludovicus'a (814-840) yönlendirmişti. Ayrıca bir mektupla da ülkelerine dönme konusunda yardım ve kolaylık sağlanmasını rica etmişti. Elçiliği ilginç kılan husus, *Annales Bertiniani*'deki kayıta *Sueonia*'dan yani İsveç'ten⁵⁰ geldikleri anlaşılan

⁴⁷ Mes'ûdî, a.g.e., C 1, s. 146. Douglas M. Dunlop, bu bilgiyi Hazar ordusunda bir donanmanın bulunmadığı şeklinde yorumlar. Bk. *Hazar Yahudi Tarihi*, çev. Zahide Ay, Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s. 245-247.

⁴⁸ Konstantinos Porphyrogennetos (ö. 959), bu gemilerin hafifliği nedeniyle akarsular arasındaki geçiş esnasında omuzlarda kolaylıkla taşınabildiğini aktarır. Bk. *De administrando imperio*, ed. Gyula Moravcsik, İng. çev. Romilly J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington 1967, s. 50-51. *Rûsların* akınlarını gemileriyle nasıl gerçekleştirdiklerine dair bk. Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, C 2, thk. Cemâl Tulbe, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 55.

⁴⁹ Frederick I. Kaplan, Hazarların Doğu Avrupa'da hâkimiyeti Rûslara kaptırma nedeni olarak bu gemileri görür. Bk. "The Decline of the Khazars and the Rise of the Varangians", *ASEER*, C 13, S 1, Cambridge 1929, s. 3.

⁵⁰ *Sueonia* için bk. Vilhelm L. P. Thomsen, *The Relations between Ancient Russia and Scandinavia and the Origin of the Russian State*, James Parker and Co., Oxford – London 1877, s. 41-44.

*Rhos*ların elçilerinin *rexine* yani kralına *chacanus* denildiğinin belirtilmesidir: “*Rhos... quos rex illorum chacanus.*”

Buradaki *Rhos*lara ve *chacanus*a dair akademik tartışmalar devam etmekle⁵¹ birlikte İbn Rüste (ö. 301/913’ten sonra⁵²) tarafından da aynı dönemlere dair çok benzer bilgilerin aktarılmış olması önemlidir. İbn Rüste’nin pasajı, İbn Hurdâzbih’in *Rûs* tacirleriyle ilgili pasajıyla hemen hemen aynı döneme dairdir ve her ikisi de tam olarak Doğu’nun Vikingleri dediğimiz *Rûs*lardan bahsederler. Bu pasajında İbn Rüste, hükümdarlarına *hâkân* denilen *Rûs*ları anlatıyor:⁵³

“*er-Rûsiyye*’ye (الروسية) [*Rûs* memleketine] gelince... Orası etrafı gölle [denizle] çevrili bir adadadır. Onların [*Rûs*ların] oturdukları bu ada, ormanlıklar ve ağaçlıklar arasından üç günlük yol mesafesindedir... Onların [*Rûs*ların] *Hâkânü Rûs* (خاقان رُوس) şeklinde adlandırılan bir melikleri vardır. Ve onlar *Şakâlibeye* hücum ederler. Onların [*Şakâlibenin*] yanında karaya çıkana kadar gemilerle giderler ve onları [*Şakâlibeyi*] esir ederek *Hazarân*’a [İtil’e⁵⁴] ve *Bulkâr*’a [Bulgar şehirlerine] satmak için götürürler...”

Altay Tayfan Özcan ve Mihail İ. Artamonov gibi Hazar tarihi uzmanı araştırmacıların bazıları, hükümdarları Türklere ait⁵⁵ *hakan* veya *kagan* unvanı taşıyan *Rûs*larla Hazarların doğrudan veya dolaylı bir bağlantısı bulunmuş olduğunu veya hiç değilse mevzubahis *Rûs*ların Hazarların idari şemasını örnek aldıkları kanısındadırlar⁵⁶. 9. yüzyılda

⁵¹ *Annales Bertiniani*, ed. Georg Waitz, Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae 1883, s. 19-20. İlgili pasajın tamamının tercümesi için bk. Altay Tayfun Özcan, “Karolenj Sarayındaki Rus Elçilerinin Kağanı: Rus Kağanı mı Hazar Kağanı mı?”, 18. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1-5 Ekim 2018, Bildiriler, C 10, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 82.

⁵² Erman Şan, “İbn Rüste’nin *el-A’lâku’n-nefise*’yi Ne Zaman Yazdığına Dair Yeni Tespitler”, *Bellekten*, C 83, S 296, Ankara 2019, s. 65-88.

⁵³ İbn Rüste, *el-A’lâku’n-nefise*, thk. Halil el-Mansûr, Dârü’l-Küttübî’l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 129. Kaynaklarındaki benzer tanımlamaların değerlendirilmesi için bk. Golden, “Rus’ Qaghanate”, s. 82.

⁵⁴ *Hazarân* için bk. Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 257.

⁵⁵ *Kagan* unvanı hakkında bk. Wolfram Eberhard, “Bir Kaç Eski Türk Ünvanı Hakkında”, *Bellekten*, C 9, S 35, Ankara 1945, s. 319-340.

⁵⁶ Altay Tayfun Özcan, söz konusu tanımlamaların en güncel tartışmasını da gerçekleştiren *chacanus*un bizzat Hazar Kağanı olduğu kanaatine varmıştır. Bk. “Rus Elçilerinin Kağanı”, s. 81-96; Artamonov, *a.g.e.*, s. 470;

Doğu Avrupa’da bir kağanlıktan bahsedilecekse, bu değerli araştırmacıların da dikkat çektiği gibi, akla ilk gelenlerin Hazarlar olması aslında gayet makul bir çıkarımdır. Her ne kadar burada Hazarlardan bir etkilenmeden veya bir yakıştırmadan bahsedilebilirse de İbn Rüste’nin zikrettiği *Hâkânü Rûs*’un veya temsilcilerinin bu unvanı kullanmalarının tamamen farklı bir gerekçesi bulunmuş olabilir.

İbn Hurdâzbih’in pasajındaki *Rûs*ların vergiler konusundaki hoşnutsuzluklarını hatırlayacak olursak, en nihayetinde Bizans İmparatorluğu’na ve Abbâsî Devleti’ne *Rûs*lar tarafından kendilerinin de Hazarlar gibi olduğu, kendileriyle de doğrudan ticaret yapılabileceği mesajı verildiği düşünülebilir. Bu doğrultuda dönemin en büyük ekonomilerine Hazarların yeniden ihracatı yerine kendilerinin doğrudan ihracatı teklifini götürerek nihayetinde daha fazla gümüş elde etmek istemiş olmalıdırlar. Bu *Rûs* tacirleri veya elçileri de Abbâsîler ve Bizans nezdinde kendilerini tanıtmının en kestirme yolunun, tıpkı Hazarlar gibi kağana sahip bir devlet olduklarının belirtilmesinden geçtiğine karar verip o yönde bir tanıtımda bulunmuş gibidirler. 9. yüzyılın başları İskandinavya’sında İbn Rüste’nin tarifine uygun bir şehrin hatta tek bir şehrin bulunması şansımızdır. Söz konusu şehir, İbn Rüste’nin pasajındaki gibi bir ada olan Björkö üzerinde 8. yüzyılın ortalarında kurulmuş Viking Çağı’nın ilk şehri⁵⁷ İsveç’teki Birka’ydi⁵⁸.

Misyonerlik faaliyetleriyle görevli olarak 829-830 ve 851-852 yıllarında Birka’da bulunan Anskar’ın (ö. 865) hayatının anlatıldığı *Vita Anskarii*’de (yakl. 870) şehir, zengin tacirlere ve büyük miktarda emtiayla birlikte bolca paraya sahip olarak resmedilir⁵⁹. Bu zengin şehrin doğuyla, bilhassa da Müslümanlarla ticaretine dair olarak da çokça arkeolojik

Jonathan Shepard, “Viking Rus ve Bizans”, *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink vd., çev. Ebru Kılıç, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 626-627.

⁵⁷ Dagfinn Skre, “İskandinavya’da Kentleşmenin Gelişmesi”, *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink vd., çev. Ebru Kılıç, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 112.

⁵⁸ Daha detaylı bilgi için bk. Şan, “*Hâkânü Rûs*”, s. 9. Rus Kağanlığı’na dair tartışmalar için ayrıca bk. Golden “Rus’ Qaghanate”, s. 77-97.

⁵⁹ Rimbart, *Vita Anskarii*, İng. çev. Charles H. Robinson, The Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts, London 1921, s. 65.

buluntu ele geçirilmiştir⁶⁰. Hatta bazı buluntular Müslümanların burada bulunmuş olabileceği şeklinde bile yorumlanmaktadır⁶¹. İbn Hurdâzbih'in pasajında *Rûs* tacirlerin değerli hayvan kürklerinin ticaretini yaptıkları söylenmekteydi. Araştırmacılar da kürk ticaretinin kurulduğu andan itibaren Birka ekonomisinde çok önemli bir yere sahip olduğunu düşünürler⁶². Bunlara ilaveten İstahrî'nin eserinde bulunan ve “*Rûsların Üç Sınıfı*” diye meşhur pasajındaki üçüncü yani en kuzeydeki sınıfın şehri de Birka olarak geçer⁶³.

Anlaşıldığı kadarıyla 9. yüzyılın ilk yarısında Birka'nın Müslümanlarla doğrudan veya dolaylı yürüttüğü ticaret *Rûslar* açısından oldukça kârlıydı. Belki de Hazarlar gibi araçlar olmasaydı daha da kârlı olabilirdi. 9. yüzyılın ortalarına doğru Birka'nın yöneticileri de böyle düşünmüş olmalı ki, *el-A'lâku'n-nefise* ve *Annales Bertiniani*'deki birbirine yakın tarihli iki haberde bunun yansımaları olduğunu gördük. Hemen akabinde yani 9. yüzyılın ortaları gibi ticarettten daha fazlasını isteyen *Rûsların* faaliyetlerine tanıklık etmeye başlarız. Savaşçı özellikleri daha baskın gözüken *Rûsları*, Birkalı idareciler mi göndermişti yoksa bunlar Viking Çağı'ndaki maceracı gruplardan mıydılar emin değiliz. Emin olduğumuz yegâne husus, bunların *Pax Hazarica* dâhilindeki faaliyetlerini artık daha da arttıracak olmalarıdır⁶⁴.

⁶⁰ Bruno Kisch, “Weights and Scales in Mediaeval Scandinavia: A New Proof of Arabic Influence on Northern Europe in Viking Times”, *JHMAS*, C 14, S 2, Oxford 1959, s. 162, 164, 166. Ingrid Gustin'in belirttiğine göre, Birka'da tüm zamanlar içerisinde en çok bulunmuş sikkeler Abbâsî ve Sâmani dirhemleridir. Bk. “Coin Stock and Coin Circulation in Birka”, *Silver Economics, Monetisation and Society in Scandinavia, AD 800-1100*, ed. James Graham-Campbell vd., Aarhus University Press, Aarhus 2011, s. 227-244.

⁶¹ Birka'daki arkeolojik kazılarda bir mezarda bulunan gümüş bir yüzüğün üzerinde Arap harfleriyle “Allah” yazılıdır. Bu yüzüğe ilaveten Müslüman Doğu kökenli diğer buluntulara dair bk. Egil Mikkelsen, “Islam and Scandinavia during the Viking Age”, *Byzantium and Islam in Scandinavia*, Uppsala, 15-16 Haziran 1996, *Acts of a Symposium at Uppsala University*, Göteborg 1998, s. 41-44.

⁶² Björn Ambrosiani, bu bağlantının Staraya Ladoga gibi Baltık'ın doğusundaki Viking yerleşimleri vasıtasıyla kurulduğunu düşünür. Buna dair arkeolojik buluntular için bk. “Birka and Scandinavia's Trade”, s. 288-289.

⁶³ İstahrî, *a.g.e.*, s. 221. Jan Michael de Goeje tahkikinden dolayı şehrin adının *Ersâ* olduğu değerlendirilmişse de Berlin ve Bologna nüshalarındaki yazımlarına dayanılarak Birka olarak okunması gerektiği anlaşılmıştır. Daha fazla detay için bk. Şan, “*Rûsların Üç Sınıfı*”, s. 128.

⁶⁴ Altay Tayfun Özcan, savaşçı özellikleriyle karşımıza çıkan *Rûsların* aslında artan ekonomik faaliyet neticesinde tüccardan savaşçılara dönüşen gruplar olduğu tespitini yapar. Bk. *Hazar Kağanlığı*, s. 244-245.

4. Rûsların Pax Hazarica’da Hâkimiyet Kurmaları

4.1. Rürük ve Şalâviyye

Başlarında tarihî şahsiyetler bulunan Rûslara dair haberler, ilk hanedanın kurucusu Rürük’le (ö. 870-879) ilgili olarak yazılı kaynaklara yansımaya başlar. Rürük’in faaliyetleri münasebetiyle adı geçen ilk şehirse, aynı zamanda Rürük’in ilk ikametgâhı olduğu da düşünülen Staraya Ladoga’dır⁶⁵. Rürük liderliğindeki Rûslar, biraz sonrasında Volhov vasıtasıyla güneyde Doğu Slav kabilelerinden Slovenlerin yaşadığı İlmen Gölü dolaylarına hâkimiyetlerini genişletmişlerdi. *Povest Vremennih Let’*teki⁶⁶ anlatıya göre Rürük, 862’de Sloveninin (Словѣни) şehri Novgorod’u (Новѣгородъ)⁶⁷ hâkimiyeti altına alarak Rûs Knezliği’ni⁶⁸ kurmuş oluyordu.

Rûsların Novgorod şehrinin hâkimi haline gelmiş olmaları İstahrî’nin “Rûsların Üç Sınıfı” pasajında da akis bulmuştur: “...Onlardan [*Küyâbe*’dekilerden yani Kıyiv’dekilerden] daha uzaktaki sınıf, *Şalâviyye* (الصَّلَاوِيَّة) diye isimlendirilir...”⁶⁹ İstahrî tarafından Rûsların bir sınıfı oldukları belirtilen *Şalâviyye*, araştırmacıların yerinde tespitiyle Rürük’in şehirleri üzerinde hâkimiyet tesis ettiği *Sloveni*yle bir tutulmuştur⁷⁰. Açıkça İstahrî, Novgorod şehri üzerinde Rürük’le birlikte başlayan Rûs hâkimiyetini şehrin asli unsuru olan Slovenlerin ismi üzerinden haber verirken aynı zamanda Rûs devletinin kuruluşuna ve onun bileşenlerine de

⁶⁵ Thomsen, a.g.e., s. 13.

⁶⁶ Bazı Rûs’ yıllıklarının giriş kısımlarında bulunan *Povest Vremennih Let*, yaratılıştan 12. yüzyıla kadarki gelişmeleri betimleyen bir anlatıdır. İlk defa Rahip Nestor (12. yüzyıl) tarafından 1111’e kadar gelecek şekilde derlendiği düşünülür. Günümüze gelebilen ilk Rûs’ yıllığı *Lavrentskaya Letopis* (1377), Nestor’un derlediği ve *Nestor Nüşhası* adıyla bilinen *Povest Vremennih Let’i* de içerir. Rahip Silvester (12. yüzyıl) ise Nestor’un 1111’e kadar gelen *Povest Vremennih Let’i*ni redakte edip 1116’ya kadar uzatmıştır. Bilinen adıyla *Silvester Nüşhası*’ysa günümüze ulaşan en eski ikinci yıllık olan *İpayevtskaya Letopis* (14.-15. yüzyıl geçişi) içerisinde günümüze gelebilmiştir. Tafsilat için bk. Nevill Forbes, “The Composition of the Earlier Russian Chronicles”, *The Slavic Review*, C 1, S 1, Cambridge 1922, s. 73-85.

⁶⁷ Peter B. Golden, bildiğimiz Novgorod’un aslında 930’larda kurulduğunu ve kastedilen şehirse Rürükovo Gorodişçe olduğunu vurgular. Bk. “Rûs”, s. 622.

⁶⁸ *Letopis Nestora*, ed. İ. Glazunova, Tipografiya Glazunova, Sankt Peterburg 1903, s. 8-9; *The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text*, ed. ve İng. çev. Samuel H. Cross vd., Cambridge University Press, Cambridge 1953, s. 59-60; *Novgorodskaya Pervaya Letopis*, ed. A. N. Nasonov vd., İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova – Leningrad 1950, s. 106-107.

⁶⁹ İstahrî, a.g.e., s. 221.

⁷⁰ Bk. Omeljan Pritsak, “The Name of the Third Kind of Rus and of Their City”, *JRAS*, S 1-2, Cambridge 1967, s. 2; Golden, “Rûs”, s. 622.

temas etmiş oluyordu. Ne var ki *Rûs* tarihi açısından dönüşümün aslı mekânının günümüz Ukraynası'nın başkentliğini de yapan Kiyiv olduğu söylenmelidir.

4.2. *Melik Dîr* ve Kiyiv

Povest Vremennih Let'te Rürük'in Novgorod'a hâkim olmasından hemen önce akrabası olmayan iki boyara Constantinopolis'e sefer izni verdiği anlatılır. İki boyar Dinyeper'de ilerlerken Hazarlara vergi vermekte olan Kiyiv'i⁷¹ görüp ele geçirmişlerdir⁷². Adları Askold ve Dir olan boyarlar, sonrasında 860'da 200 gemiyle Constantinopolis'i kuşatmışlar ve çevresini tahrip etmişlerdi⁷³. Kiyiv'in *Rûs*ların eline geçtiği döneme dair bazı detaylar da Mes'ûdî (ö. 345/956) tarafından aktarılır: “*Şakâlibe* meliklerinin ilki *Dîr*'dir (الدير)...”⁷⁴. Alexander A. Vasiliev'in de dikkat çektiği üzere, Mes'ûdî'nin *Dîr*'iyle *Povets Vremennih Let*'teki *Dir*'in (Диръ) aynı kişiler oldukları açıktır.⁷⁵

Askold ve Dir gerçekten de Constantinopolis'e gitmek hedefiyle yola çıkmış olabilirler. Ne var ki Björn Ambrosiani'nin de dikkat çektiği üzere Kiyiv ve civarı, Hazarların denetimini kırarak hem Bizans hem de Müslüman tacirleriyle doğrudan iletişim kurmak için iyi bir dayanak noktasıydı.⁷⁶ Nihayetinde Kiyiv'e hâkim olmalarıyla *Rûs*lar, Dinyeper'i kullanarak dönemin Abbâsiler gibi bir diğer büyük ekonomisi Bizans İmparatorluğu'na doğru olan güzergâhı devreye sokarak ona hâkim olmaya da başlayacaklardı⁷⁷. Akabindeyse güzergâh onların ismiyle

⁷¹ Julius Brutzkus, Kiyiv'in *Rûs*lar tarafından hâkimiyet altına alınmasından evvel Hazar Kağanlığı'nın bir şehri olduğunu ifade eder. Kiyiv'in kökenlerine, kuruluşuna ve önemine dair bk. “The Khazar Origin of Ancient Kiev”, *SEER*, C 3, S 1, London 1944, s. 108-124.

⁷² Bunların hedeflerine dair yorumlar için bk. Özcan, *Hazar Kağanlığı*, s. 245 vd.

⁷³ Bk. *Letopis Nestora*, s. 9-10; *Primary Chronicle*, s. 60; *Letopis po İpatskomu Spisku*, İzdaniye Arheografičeskoy Kommissii, Sankt Peterburg 1871, s. 11-12. Alexander A. Vasiliev de 860'da bunu gerçekleştiren Rusların Kiyiv'den geldiklerini belirtir. *The Russian Attack on Constantinople in 860*, Mediaeval Academy of America, Cambridge 1946, s. 149, 169-175, 177-182.

⁷⁴ Mes'ûdî, *a.g.e.*, C 1, s. 324.

⁷⁵ Alexander A. Vasiliev, “The Second Russian Attack on Constantinople”, *DOP*, S 6, Washington 1951, s. 178.

⁷⁶ Björn Ambrosiani, “Birka”, *Viking Dünyası*, ed. Stefan Brink vd., çev. Ebru Kılıç, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 130.

⁷⁷ Pritsak, “Origin of Rus”, s. 270.

özdeşleşecekti: *Povest Vremennih Let'in* tanımıyla *Varyaglardan Greklere Yol*⁷⁸.

Rûsların Pax Hazarica içine bu derece sokulmaları ve hatta onu kısmen de olsa kontrol etmeye başlamaları, Hazar Kağanlığı ve *Pax Hazarica* açısından birtakım değişikliklerin yaşanmasına neden oldu. Artık *Pax Hazarica*'nın etki alanında hâkimiyetlerini genişletmeye başlayan *Rûsların*, daha kalıcı adımlar atarak Hazarların söz konusu ticaretteki aracı rollerini sonlandırmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. İbn Hurdâzbih'in 9. yüzyılın ortalarına dair yaptığı bir betimlemede Yahudi oldukları belirtilen ve seyahatlerine Avrupa'nın batısından başlayan *Râzânîyye* (الرادانيّة) isimli tüccar grubunun, Orta Avrupa'yı takiben Karadeniz'in kuzeyinden İtil şehrine vardıklarından bahsedilir⁷⁹. Ne var ki *Râzânîyyenin* uzak mesafeli ticari seyahatleri 9. yüzyılın ortalarında sonlanmış gibidir. Thomas S. Noonan ve Omeljan Pritsak'ın ifade ettikleri üzere, *Râzânîyyenin* ortadan kayboluşunun sorumluları da büyük ihtimalle nihayetinde onların yerini dolduracak olan *Rûslardı*⁸⁰.

Râzânîyyenin ortadan kayboluşu şayet *Rûslar* tarafından gerçekleştirilmişse *Pax Hazarica*'nın sonunun da habercisidir. Çünkü *Pax Hazarica*'nın veya *Pax Turcica*'nın en belirgin özelliği, çok uzun ticari seyahatler gerçekleştiren böylesine önemli tüccar gruplarının kesinlikle korunması, ülkelerinde sorunsuzca ticaret yapabilmeleri için gerekli önlemlerin alınmasıydı. Nihayetinde bu kayboluş *Pax Hazarica*'nın en temel görevini ifa edemez hâle geldiğini gösterirken boşluğun gerçekten de *Rûslar* tarafından doldurulduğuna dair emareler bulunur. Mes'ûdî'nin *Dîr*'den bahsettiği haberinin devamında onun memleketine

⁷⁸ *Letopis Nestora*, s. 2; *Primary Chronicle*, s. 53; *İpatskomu Spisku*, s. 4. Bu yolun değerlendirilmesi için bk. Akdes N. Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 15.

⁷⁹ İbn Hurdâzbih, a.g.e., s. 153, 155. *Rûsların* Kıyiv'deki hâkimiyetlerine kadar uluslararası ticarete çok önemli rol üstlenmiş *Râzânîyye* tüccar grubuna dair aktarılan bilgilerin değerlendirilmesi için bk. Moshe Gil, "The Râdhânite Merchants and the Land of Râdhân", *JESHO*, C 17, S 3, Leiden 1974, s. 299-328.

⁸⁰ Omeljan Pritsak, *Râzânîyyenin* faaliyetlerinin 830'a kadar devam ettiğini düşündür. Bk. "Origin of Rus", s. 264. Thomas S. Noonan bunun gerekçesinin artan *Rûs*-Müslüman ticareti olduğu kanısındadır. Bk. "Fluctuations in Islamic Trade with Eastern Europe during the Viking Age", *HUS*, C 16, S 3-4, Cambridge 1992, s. 250. Shelomo D. Goitein *Râzânîyyenin* faaliyetlerinin 9. yüzyılda sonlanmış olduğunu kabul etmekle bunun sebebinin İtalyan ticaret şehirlerinin doğuşu olduğunu düşündür. Bk. *Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri*, çev. Nuh Arslantaş vd., İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 143.

Müslümanların ticaret için gittikleri bilgisi de yer alır⁸¹. Kıyiv şehri, evvelinde önemli bir üretim merkeziyken Müslümanların oraya kadar gidişlerinden anlaşılacağı üzere *Rûsların* hâkimiyeti döneminde önemli bir ticaret merkezine de dönüşmeye başlamıştır⁸². Yine *Râzânîyye* tacirlerinin ortadan kayboluşunun bir sonucu olarak yorumlanabilecek haberinde İstahrî de Müslümanlardan *Rûslarla* ticaret yapanların *Kûyâbe* (كُويَابَة) yani Kıyiv'e kadar gidebildiklerinden bahseder⁸³.

Thomas S. Noonan'ın Müslümanların Doğu Avrupa ile ticaretindeki dalgalanmalar üzerine kaleme aldığı çalışmasında tam da 860'lı yıllar ticaret hacminin ciddi manada arttığı bir dönem olarak tasvir edilir⁸⁴. Mes'ûdî'nin ve İstahrî'nin ticareti gerçekleştirilen ürünlerden bahsetmemelerine rağmen bunları tahmin etmek de zor değil. Herhâlde Müslüman tacirler geri dönüşlerinde kürk, bal, balmumu ve köle gibi bölgede yoğun bir şekilde üretimi ve ticareti gerçekleştirilen ürünleri alıp karşılığında da bolca dirhem vermişlerdir⁸⁵. Nihayetinde *Rûslar*, müteakip süreçte o dönemlerin en büyük iki ekonomisine yani Bizans İmparatorluğu'yla Abbâsî Devleti'ne değerli emtialarını ulaştırmayı başaracaklardır⁸⁶. Böylelikle de *Pax Hazarica*'nın içerisindeki rollerini de Hazarlar ve ortakları aleyhine arttırmış olacaklardır.

4.3. Melik Ufrağ ve Kıyiv

Pax Hazarica dâhilinde hâkimiyetlerini genişletmekte olan *Rûsların* müteakip süreçte kendi aralarında da hâkimiyet mücadelesi yaşadıkları anlaşılıyor. Bunda 860'larda bölgenin Müslümanlarla ticaretinin ciddi biçimde artmış olmasının da payı olmalıdır. Novgorod'da hüküm süren Rürik'in halefi Knez Oleg⁸⁷ (880-912), 882'de Dir'in

⁸¹ Mes'ûdî, a.g.e., C 1, s. 324.

⁸² İbn Hurdâzbih'ten aktardığımız güzergâhta Kıyiv zikredilmemişti. Bk. a.g.e., s. 154.

⁸³ İstahrî, a.g.e., s. 226.

⁸⁴ Noonan, "Fluctuations in Islamic Trade", s. 244-248.

⁸⁵ Kıyiv Knezi Svyatoslav'ın (964-972) 969'da yaptığı ve Kıyiv'de kalmak istemediğini belirttiği konuşmasında; *Ruslardan* (изъ Руси) gelebilecek ürünler olarak kürkleri, balmumunu, balı ve köleleri zikreder. Bk. **Letopis Nestora**, s. 35; **Primary Chronicle**, s. 86; **İpatskomu Spisku**, s. 43-44.

⁸⁶ Hattâ Maria M. Mango'nun tespitince *Rûslar*, biraz sonrasında yani 10. yüzyılın başlarında Constantinopolis'e kürk, bal, balmumuyla köle götürmekteydiler. Bk. "The Commercial Map of Constantinople", **DOP**, S 14, Washington 2000, s. 204.

⁸⁷ Rürik ile Oleg arasındaki bağlantı hakkında bk. Özcan, **Hazarlar**, s. 55.

idaresinde bulunduğunu söylediğimiz Kıyiv’i zorla elinden almıştır⁸⁸. *Povest Vremennih Let*’ten anlaşıldığı kadarıyla Knez Oleg, Kıyiv’deki hâkimiyetini müteakip Drevlyan, Severyan, Radimiçi, Polyan, Uluçi ve Teverits kabilelerinden müteşekkil Slav ahaliyi yıllık olarak ödemeleri gereken bir kürk vergisine tabi tutmuştu⁸⁹. Yani Oleg, *Pax Hazarica*’nın en önemli ticari ürünlerinden kürkleri kendisine vergi olarak ödeyecek topluluklar üzerindeki hâkimiyetini Hazarlar aleyhine genişletmeye devam ediyordu⁹⁰. Hatırlanacağı üzere İbn Hurdâzbih’in ve İbn Rüste’nin pasajlarında, *Rûsların* ticaretinde iki önemli unsur göze çarpıyordu: Köleler ve kürkler. Köleleri savaşçılıklarıyla ele geçirmeleri *Rûslar* için bir sorun oluşturmamıştır⁹¹. Ama ticarete konu edilecek kürk, bal ve balmumu gibi ürünlerin üretimi uzmanlık istiyordu. Savaşçı *Rûsların* bunların üretimiyle bizzat kendilerinin uğraşmış olduklarını düşünmek fazlasıyla zorlama olur. Tıpkı Novgorod’da da olduğu gibi mevzubahis ürünleri kendileri için ticarete hazır hâle getirecek halklar üzerinde hâkimiyet tesis etmek *Rûslar* için daima daha uygulanabilir seçenek olmuştu⁹².

Oleg liderliğindeki *Rûsların Pax Hazarica* dâhilinde hâkimiyet alanlarını genişletmeye devam etmeleri de başkaca gelişmeleri beraberinde getirmiş ve tam da bu dönemlerde *Râzânîyye* tacirlerinin *Pax Hazarica*’dan kaybolmasına benzer bir durum daha yaşanmıştır. Bu kez *Pax Hazarica*’yı terk etmek zorunda kalacak olanlarsa, tıpkı *Rûslar* gibi hem savaşçı hem de tüccar kimlikleriyle ön plana çıkan Macarlardı⁹³. Macarların batıya gidişi araştırmacıların çoğu tarafından 9. yüzyılın sonlarında Hazarların baskısıyla İtil’i geçen Peçeneklerle ilişkilendirilse⁹⁴

⁸⁸ Bk. *Letopis Nestora*, s. 10-11; *Primary Chronicle*, s. 60-61; *İpatskomu Spisku*, s. 13. Bu olay aynı zamanda *Rûs* devletinin esas başlangıcı olarak da kabul edilir. Bk. Kurat, a.g.e., s. 19-22.

⁸⁹ *Letopis Nestora*, s. 11; *Primary Chronicle*, s. 61; *İpatskomu Spisku*, s. 13-14. Ayrıca bk. Kaplan, a.g.m., s. 2-4.

⁹⁰ Sürece dair deha etrafıca bilgi ve detaylı analizler için bk. Özcan, *Hazar Kağanlığı*, s. 256-267.

⁹¹ Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. Erman Şan, “Eski Ruslar ve Erken Tarihleri Bağlamında Köle İstihşâl Süreçleri Üzerine (IX.-X. Yüzyıllar)”, *Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan’a Armağan*, ed. Hayrunnisa Alan vd., Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 711-735.

⁹² Frederick I. Kaplan, bu durumun hem Hazarlar hem de *Rûslar* için önemini örnekleriyle açıklamaktadır. Bk. a.g.m., s. 2-4.

⁹³ Macarların köle seferlerine ve ticaretlerine dair bk. Erman Şan, “Macarlar ve Avrasya Köle Ticareti (IX.-X. Yüzyıllar)”, *TDA*, C 118, S 230, İstanbul 2017, s. 149-162.

⁹⁴ Konstantinos Porphyrogenetos, a.g.e., s. 172-173. Daha detaylı bilgi için bk. Hüseyin N. Orkun, *Peçenekler*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933, s. 9-10; Carlile A. MacArtney, “The Petchenegs”, *SEER*, C 8, S 23, London 1929, s. 343.

de bunda da *Rûsların* parmağı olduğunu düşünebiliriz. *Rûsların* Macarlarla mücadelelerini Mes‘ûdî aktarır:⁹⁵

“...Bundan [*Dir*’den] sonra *Şakālibe* meliklerinden *el-Ufrag* [?] (الأفرغ) [Oleg⁹⁶] gelir... Onun [*el-Ufrag*] çok sayıda askeri vardır ve *er-Rûm* [Bizans İmparatorluğu], *el-Ferenc* [Frank Krallığı], *en-Nûkberd/Nevkuberd* (النوكبرد) [Macarlar⁹⁷] ve bunlardan başkaca milletlerden olanlarla savaşıır. Bunların arasındaki savaşlarda bir diğeri bir öteki galip gelir durur.”

Macarlar yaklaşık 830-890 arasında –yani Oleg’in Kıyiv’e hâkim olmasından az sonrasına kadar– Karadeniz’in kuzeyinde Don’la Dinyeper veya Donets nehirleri arasındaki *Lebedia* (Λεβεδία) denilen yurtlarındaydılar⁹⁸. İbn Rüste’ye, *Macğariyye* (المجغرية) yani Macarların tam da *Lebedia*’daki dönemlerinde⁹⁹ *Şakālibe*den esirler alarak bunları köle olarak satmak için Bizans İmparatorluğu’nun önemli liman şehri Hersones’e götürdüklerinden bahseder¹⁰⁰. İbn Rüste’nin betimlediği mevzubahis Macarlar çok açık bir şekilde *Rûslara* rakip hatta onlar için bir tehditler¹⁰¹. Hatırlanacağı üzere *Rûslar* da kölelerle Hersones’e ticaret amacıyla geliyorlardı. Hâliyle Macarlar, 9. yüzyılın sonlarında Oleg idaresindeki *Rûsların* ticaretine mani veya ortak olmaya başlamışlardı. Bu da kaçınılmaz olarak *Pax Hazarica* üzerindeki hâkimiyetlerini genişletme hedefindeki *Rûslarla* çatışmayı beraberinde getirmiştir. Görüldüğü üzere Macarlar *Lebedia*’yı terk ediş süreçlerinde Oleg’le savaşmaktaydılar. Zaten hemen akabinde de batı yönüne doğru ilerlemişlerdir¹⁰². Böylelikle

⁹⁵ Mes‘ûdî, a.g.e., C 1, s. 324.

⁹⁶ *Ufrag*’ın [?] (الأفرغ) Knez Oleg olmasına dair bk. Vasiliev, a.g.m., s. 178-179.

⁹⁷ Orta Çağ Müslüman coğrafyacıların benzer tanımlamaları Macarlar için kullanmasına dair bk. Erman Şan, “X. Yüzyıl Başlarında Bir Macar Şehri (Inter Novam Romam et Romam: Medinetü’l-Enkuberdiyyin)”, *TDA*, C 120, S 237, İstanbul 2018, s. 195-204.

⁹⁸ Söz konusu bölgeden *Lebedia* olarak Konstantinos Porphyrogennetos bahseder. Bk. a.g.e., s. 170-171.

⁹⁹ Vladimir F. Minorsky, *Hudûd al-‘âlam, The Regions of the World*, Gibb Memorial Trust, London 1937, s. 320.

¹⁰⁰ İbn Rüste, a.g.e., s. 127. Ferenc Eckhart, *Macaristan Tarihi*, 2. Baskı, çev. İbrahim Kafesoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 15.

¹⁰¹ Peter B. Golden, köleler elde edebilmek amacıyla *Şakālibe*’ye karşı gerçekleştirilen seferlerin önemli bir kısmının ya *Rûsların* ya da Macarların işi olduğu düşüncesindedir. Bk. “Al-Sakālība (The Sakālība of Northern and Eastern Europe)”, *El²*, C 8, Leiden 1995, s. 877.

¹⁰² *Gesta Hungarorum*’da Macarların Kıyiv idarecisiyle mücadelelerinden sonra anlaşmaya vardıklarından bahsedilir. Bk. Martyn Rady, “The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla: A Translation”, *SEER*, C 4, S 87, London 2009, s. 692. *Povest Vremennih Let’*teki 888-898 arasındaki *Ugri* (Угри) yani Macarlar hakkındaki kayıttaysa Kıyiv yakınlarından geçip batı yönüne ilerledikleri anlatılır. *Letopis Nestora*, s.

Pax Hazarica'nın bilhassa Karadeniz kıyısıyla bağlantı kurmak hedefindeki *Rûslar* rakiplerinden birini daha saf dışı ederek amaçlarına bir adım daha yaklaşmış oldular. Bu manada Knez Oleg idaresindeki *Rûsların*, Hazarların ve korumak zorunda oldukları *Pax Hazarica*'nın çok ciddi bir rakibi hâline geldiklerine hiç şüphe yoktur¹⁰³.

Mes'ûdî'nin pasajında üzerinde bilhassa durulması gereken çok önemli bir ayrıntı daha bulunur. *Rûslarla* ilgili olarak aktardığımız diğer pasajlarda *Şakâliben*in sadece Slavlara işaret etmediğini ilaveten Avrupa'nın doğusunda ve kuzeyinde bulunan Fin-Ugor, Germen ve hatta bazı Türk unsurlarını da içerecek şekilde kullanıldığını söylemiştik. Mes'ûdî'nin bu pasajında Kiyiv'den bahsederken ısrarla *Rûs* yerine *Şakâlibeyi* kullanmasıysa, Kiyiv şehrinin sözünü ettiğimiz dönüşümün asıl mekânı olmasından kaynaklanmış gibidir. Kuzeyde Staraya Ladoga çevresindeki Fin-Ugor ve Slav kabilelerini hâkimiyet altına almış olan *Rûslar*, Kiyiv'de ise üzerlerinde hâkimiyet tesis ettikleri Slavlarla bütünleşmeye başlayacaklardır¹⁰⁴. Bu manada Mes'ûdî'nin tercihi, çok önemli bu dönüşüme işaret etmesi bakımından da ayrıca değerlidir.

5. *Rûs* Tarihinin Dört Aşaması

Şimdiye değin Orta Çağ Müslüman coğrafyacıların aktardıkları bilgiler doğrultusunda ilkin Birka merkezli *Rûsların* 9. yüzyılın başlarında *Pax Hazarica*'nın çekim etkisiyle Doğu Avrupa'ya ticareten yayılışlarını tespit ettik. Bu başlangıcı, *Rûsların* Knez Rürik döneminde Kiyiv'e hâkim olmaları ve hemen ardından 862'de Novgorod'u ele geçirerek burada *Rûs* Knezliği'ni kurmaları takip etmişti. *Rûsların* Kiyiv'deki hâkimiyeti Knez Oleg döneminde daha bir pekişmiş, hatta 880'de *Rûs* Knezliği'nin merkezi olmasının da yanı sıra yukarıda sözünü ettiğimiz dönüşümün de asıl mekânı olmuştu. Bunun yanında İstahrî tarafından aktarılan ve “*Rûsların* Üç Sınıfı” adıyla meşhur olduğunu belirttiğimiz pasajında adeta *Rûs* tarihinin 10. yüzyılın başlarına kadarki önemli dönüm anları

11-12; **Primary Chronicle**, s. 62; **İpatskomu Spisku**, s. 14. Bununla birlikte 880 ve 890'larda gözlemlenen kargaşa ortamı, Müslümanların Doğu Avrupa ile ticaret hacminin ciddi düşüşüne de neden olmuştu. Bk. Noonan, “Fluctuations in Islamic Trade”, s. 244-248.

¹⁰³ Oleg devrinde Hazar Kağanlığı'nın Dinyeper üzerindeki hâkimiyetinin sonlandırılması Altay Tayfun Özcan tarafından detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bk. **Hazar Kağanlığı**, s. 263-271.

¹⁰⁴ Altay Tayfun Özcan da Oleg devrini tam da sözünü ettiğimiz dönüşümün başlangıcı olarak tanımlar. Bk. **Hazar Kağanlığı**, s. 264.

mekânlarıyla birlikte sıralanmıştır. Metnimizde bu pasajı yeri geldiğinde kullanmamıza rağmen burada bir arada görmek faydalı olacaktır:¹⁰⁵

“*Rûs*lar (الروس) üç sınıftır. Bir sınıfı *Bulgār*’a yakındır ve melikleri, *Bulgār*’dan daha büyük olan *Kûyâbe* (كُوبَابَة) [Kıyiv] denilen şehirde ikamet eder. Onlardan [*Kûyâbe*’dekilerden] daha uzaktaki sınıf, *Şalâviyye* [Novgorod’daki *Sloveni*] diye isimlendirilir. Diğer sınıfları *Ersâniyye* (الأرضانية) diye isimlendirilir ve onların melikleri *Ersâ*’da [Birka’da] oturur...”

İstahrî’nin pasajı, şimdiye kadar sunmaya çalıştığımız *Rûs* tarihinin en önemli üç aşamasına dair resmin bir onayı gibidir: Birka, Novgorod ve Kıyiv aşamaları. Bu manada en başından beri Hazarların Doğu Avrupa’daki ticareti himayeleriyle de mücadele etmiş *Rûs*ların 10. yüzyılın başları itibarıyla önemli yol almış oldukları da anlaşılır. Yalnızca burada nihai hedeflerine ulaşabildiklerini gösteren bir emare bulunmaz. Genel olarak İstahrî’deki bilgileri aktaran ve zaman zaman da küçük güncellemeler yapan İbn Havkal’ın (ö. 367/977’den sonra) eserinin önemli olduğu asıl husussa, Hazar Kağanlığı’nın ve dolayısıyla *Pax Hazarica*’nın *Rûs*lar tarafından 965 yılındaki yıkılışından sonra kaleme alınmış olmasıdır¹⁰⁶. İstahrî’yi güncellediği başka bir pasajında konumuzla da ilgili önemli bir ilave bulunur. Böylelikle hem yazımızı hem de *Pax Hazarica*’nın sonunu İbn Havkal’ın sözleriyle sonlandırabiliriz¹⁰⁷: “*Rûs*ların (الروس) üzerlerine gelerek onları yurtlarından çıkarmaları sebebiyle zamanımızda Hazarlardan hiçbir iz kalmamıştır...”¹⁰⁸

DEĞERLENDİRME

Hazar Kağanlığı, kurulup genişlediği coğrafya itibarıyla çok özel bir konuma sahipti. Coğrafyaları bir yandan doğu-batı ve kuzey-güney

¹⁰⁵ İstahrî, a.g.e., s. 221. Çok az bir değişikliklikle aynı haber için bk. İbn Havkal, *Şüretü’l-arz*, C 2, ed. Johannes Heindrik Kramers, E. J. Brill, Lugduni Batavorum 1939, s. 397.

¹⁰⁶ Ebû Zeyd el-Belhî’nin (ö. 322/934) ekolünü devam ettiren Orta Çağ Müslüman coğrafyacılarından İstahrî’yle İbn Havkal’ın çalışmaları arasındaki rabita için bk. Kırçkovskiy, a.g.e., s. 194-210; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 143-147.

¹⁰⁷ İbn Havkal, a.g.e., C 2, s. 397.

¹⁰⁸ Hazar Kağanlığının yıkılışına dair Altay Tayfun Özcan tarafından yapılan betimlemeye bk. *Hazar Kağanlığı*, s. 328-340.

yönlü uluslararası ticaret yollarının kesişme noktasındayken diğer yandan kuzey memleketlerinin kürk, köle, bal ve balmumu gibi ticarete konu ürünlerine karşı sürekli bir talebin bulunduğu Bizans ve Abbâsîler gibi imparatorlukların komşuluğundaydı. Hazarlar sahip oldukları coğrafyanın nimetlerinden, Abbâsîlerle barışın tesis edildiği 9. yüzyıl itibarıyla azami biçimde faydalanmaya başladılar. Böylece *Pax Hazarica* olarak tanımlanan ve özetle hâkimiyetleri altındaki topraklarda tacirlerin, yolların ve emtianın yani tüm unsurlarıyla uluslararası ticaretin güvenliğini temin ettikleri dönem de başlamış oldu.

Pax Hazarica'nın mümkün kıldığı güvenli ortam sayesinde Hazar memleketi, dünyanın her bölgesinden gelen uluslararası tacirlerin de en değerli ürünleri için çok önemli uğrak yerlerine dönüşmüştü. Mevzubahis ürünler daha sonrasında yine uluslararası tacirlerce Abbâsîler gibi zengin memleketlere taşındılar. Ne var ki yine 9. yüzyıl içerisinde tacirlerden ve emtiadan daha fazlası olarak çeşitli tüccar grupları veya halklar *Pax Hazarica*'nın cazibesine kapılarak gelecekerdi. *Pax Hazarica*'nın çekimine kapılarak gelenlerden biri de *Rûslar* olmuştur. Orta Çağ Müslüman coğrafyacıları *Rûsların* gelişlerinden itibaren sürecin tamamına dair bilgi aktarmış oldukları için şanslıyız. Müslüman tacirlerin *Pax Hazarica*'nın kendilerine sağladığı imkânlarla elde ettikleri bilgileri aktaran Müslüman coğrafyacıların eserlerinden Doğu'nun Vikingleri diye tanımladığımız *Rûsların* güneye yayılmalarına ve orada tutunmalarına dair çok önemli ayrıntılara vakıf olabildiğimiz ortadadır.

Orta Çağ Müslüman coğrafyacıların *Rûslara* dair aktardıkları haberlerden anlaşıldığına göre Vikinglerin doğuya taşınan unsurları olan *Rûslar*, en başında Viking Çağı'nın ilk şehri olan Birka merkezli tüccar gruplarıydılar. Yani *Rûslarla* ilk karşılaştığımızda, onların bir diğer uluslararası tüccar grubu olan *Râzânîyye* ile benzer bir rol oynadıkları anlaşılıyor. Fakat kısa bir süre sonra *Rûsların*, tıpkı batılı akrabalarının Britannia'da, Francia'da ve daha pek çok yerde yaptıkları gibi gittikleri yerlerde yerleştiklerine ve dahası oraların hâkimi olduklarına da tanıklık ederiz. Elbette *Rûsların* gelip yerleşmeye başladıkları yerler *Pax Hazarica*'nın dâhilinde veya periferisindeydiler.

Takip eden süreçte savaşçı özellikleri daha baskın *Rûslar* da *Pax Hazarica*'nın çekimine kapılıp gelmişlerdi. Bunlardan Rûrik liderliğindeki *Rûslar*, Staraya Ladoga'ya yerleşmiş ve burada bilhassa Fin-Ugor kabilelerini hâkimiyetleri altına almışlardı. Akabinde Rûrik'in boyarlarından Dir ve Askold, *Pax Hazarica*'nın en önemli şehirlerinden olan ve yoğun bir şekilde Slav nüfusun bulunduğu Kıyiv'i 860 yılında hâkimiyetleri altına almışlardı. Bunu, 862 yılında Rûrik tarafından yine Slavların yaşadığı Novgorod'un ele geçirilip burada *Rûs* Knezliği'nin kurulması takip etmişti. Biraz sonrasında Rûrik'in halefi Knez Oleg, Kıyiv'i Dir'in elinden alarak knezliğin merkezi hâline getirdi. Günümüz Ukraynası'nın başkenti Kıyiv aynı zamanda İskandinav kökenli ilk *Rûslar*ın, hâkimiyetleri altına aldıkları halklarla ve bilhassa da Slavlarla yoğun bir şekilde bütünleşeceği de mekândır. Hatta bu nedenle Oleg, aynı zamanda ilk Doğu Slav devletinin kurucusu da sayılır.

Kıyiv'de yerleşmeleriyle *Pax Hazarica*'nın ve Hazar Kağanlığı'nın kesin rakipleri olduğunu gösteren *Rûslar*, bundan sonrasında onunla ciddi bir mücadeleye girmişlerdir. Sürecin sonu, *Rûslar*ın 965 yılında Hazar Kağanlığı'nı yıkmalarıyla gelmiştir. Bundan sonra ne Hazarlardan ne de onların ticaretiyle ünlü başkentleri İtil'den geriye pek az şey kalacaktı. Böylece *Pax Hazarica*'nın çekimine kapılıp gelen *Rûslar*, Hazar Kağanlığı'nı yıktıkları gibi *Pax Hazarica*'nın da sonunu getirmişlerdir. *Rûslar* ise zaman içerisinde bu topraklarda Hristiyanlığa geçecekler ve ayrıca kültürlerinin önemli bir ögesi olacak ortak kutsal dili (Kilise Slavcası) yeni alfabeleriyle birlikte burada benimseyip akabinde kendilerine has bir literatür meydana getireceklerdir. Yani *Rûslar*ın tam manasıyla Doğu Slavlarıyla bütünleşerek âdeta yeni bir kimlik edinmeleri -başta Kıyiv şehri olmak üzere- Hazarların topraklarında ve onlardan devraldıkları imkânlarla mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmetbeyoğlu, Ali, “Avrupa Hun ve Hazar Devletlerinin İktisadî Gelir Kaynakları”, **Belleten**, C 69, S 254, Ankara 2005, s. 117-129.

Ambrosiani, Björn, “Birka”, **Viking Dünyası**, ed. Stefan Brink – Neil Price, çev. Ebru Kılıç, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 125-132.

Ambrosiani, Björn, “Birka and Scandinavia’s Trade with the East”, **Russian History**, C 32, S 3-4, Leiden 2005, s. 287-296.

Annales Bertiniani, ed. Georg Waitz. Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannoverae 1883.

Artamonov, Mihail İ., **Hazar Tarihi: Türkler, Yahudiler ve Ruslar**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

Aykaç, Mehmet, **Abbâsi Devleti’nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Brink, Stefan, “Vikingler Kimdi?”, **Viking Dünyası**, ed. Stefan Brink - Neil Price, çev. Ebru Kılıç, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 16-18.

Brutskus, Julius, “The Khazar Origin of Ancient Kiev”, **The Slavonic and East European Review**, C 3, S 1, London 1944, s. 108-124.

Cross, Samuel H., “The Scandinavian Infiltration into Early Russia”, **Speculum**, C 21, S 4, Chicago 1946, s. 505-514.

Demirci, Mustafa, “Abbasîler İle Hazarlar Arasındaki İlişkiler (VIII-IX. Y.Y.)”, **Tarihin Peşinde**, C 3, S 5, 2011, s. 109-124.

Dunlop, Douglas M., **Hazar Yahudi Tarihi**, çev. Zahide Ay, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

ed-Dûrî, Abdülazîz, **İslam İktisat Tarihine Giriş**, Kitabevi, çev. Sabri Orman, İstanbul 1991.

Dvornik, Francis, “The Kiev State and Its Relations with Eastern Europe”, **Transactions of the Royal Historical Society**, C 29, Cambridge 1947, s. 27-46.

Eberhard, Wolfram, “Bir Kaç Eski Türk Ünvanı Hakkında”, **Belleten**, C 9, S 35, Ankara 1945, s. 319-340.

Ebû Yûsuf, **Kitâbü'l-Ĥarâc**, 2. Baskı, çev. Ali Özek, Hisar Yayınevi, İstanbul 1973.

Ebû Ubeyd el-Bekrî, **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, C 2, thk. Cemâl Tulbe, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Eckhart, Ferenc, **Macaristan Tarihi**, 2. Baskı, çev. İbrahim Kafesoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Forbes, Nevill, “The Composition of the Earlier Russian Chronicles”, **The Slavic Review**, C 1, S 1, Cambridge 1922, s. 73-85.

Gil, Moshe, “The Rādhānite Merchants and the Land of Rādhān”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, C XVII, S 3, Leiden 1974, s. 299-328.

Goitein, Shelomo D., **Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri**, çev. Nuh Arslantaş - Emine Buket Sağlam, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

Golden, Peter B., **Türk Halkları Tarihine Giriş**, 7. Baskı, çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

Golden, Peter B., **Hazar Çalışmaları**, çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

Golden, Peter B., “Al-Sakālība (The Sakālība of Northern and Eastern Europe)”, **EI²**, C VIII, Leiden 1995, s. 872-878.

Golden, Peter B., “Rūs”, **EI²**, C 8, Leiden 1995, s. 618-632.

Golden, Peter B., “The Question of the Rus’ Qağanate”, **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, S 2, Indiana 1982, s. 77-97.

Gustin, Ingrid, “Coin Stock and Coin Circulation in Birka”, **Silver Economies, Monetisation and Society in Scandinavia, AD 800-1100**, ed. James Graham-Campbell - Søren M. Sindbæk – Gareth Williams, Aarhus University Press, Aarhus 2011, s. 227-244.

Isitt, Guy F., “Vikings in the Persian Gulf”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, C XVII, S 4, Cambridge 2007, s. 389-406.

İbn Sa‘d, **Kitâbü’l-Tabakâti’l-kebîr**, C 9, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü’l-Hanci, Kahire 2001.

İbn Havkal, **Şûretü’l-arz**, C 2, ed. Johannes Heindrik Kramers, E. J. Brill, Lugduni Batavorum 1939.

İbn Hurdâzbih, **Kitâbü’l-Mesâlik ve’l-memâlik**, ed. Michael Jan de Goeje, E. J. Brill, Lugduni Batavorum 1889.

İbn Miskeveyh, **Tecâribü’l-ümem ve te‘âkıbü’l-himem**, C 3, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İbn Rüste, **el-A‘lâku’n-nefise**, thk. Halil el-Mansûr, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İstahrî, **Kitâbü’l-Mesâlik ve’l-memâlik**, 2. Baskı, ed. Michael Jan de Goeje, E. J. Brill, Lugduni Batavorum 1927.

Jackson, Tatjana N., “*Aldeigjuborg* of the Sagas in the Light of Archaeological Data”, **Á austrvega: Saga and East Scandinavia: 14th International Saga Conference**, Uppsala, 9-15 Ağustos 2009, **Preprint Papers**, C I, Gävle University Press, Gävle 2009, s. 438-442.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, 20. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

Kaplan, Frederick I., “The Decline of the Khazars and the Rise of the Varangians”, **American Slavic and East European Review**, C 13, S 1, Cambridge 1929, s. 1-10.

Kisch, Bruno, “Weights and Scales in Mediaeval Scandinavia: A New Proof of Arabic Influence on Northern Europe in Viking Times”, **Journal of the History of Medicine and Allied Sciences**, C 14, S 2, Oxford 1959, s. 160-168.

Konstantinus Porphyrogennetus, **De administrando imperio**, ed. Gyula Moravcsik, İng. çev. Romilly James Heald Jenkins, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington 1967.

Kovalev, Roman K. – Kaelin, Alexis C., “Circulation of Arab Silver in Medieval Afro-Eurasia”, **History Compass**, C 5, S 2, New Jersey 2007, s. 560-580.

Kraçkovskiy, İgnatiy Yulianoviç, **İzbranniye Soçineniya, Tom IV: Arabskaya Geografiçeskaya Literatura**, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova – Leningrad 1957.

Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Labib, Subhi Y., “Capitalism in Medieval Islam”, **The Journal of Economic History**, C XXIX, S 1, Cambridge 1969, s. 79-96.

Letopis Nestora, ed. İ. Glazunova, Tipografiya Glazunova, Sankt Peterburg 1903.

Letopis po İpatskomu Spisku, ed. Arheografiçeskoy Kommissiy, Sankt Peterburg 1871.

MacArtney, Carlile A., “The Petchenegs”, **The Slavonic and East European Review**, C 8, S 23, London 1929, s. 342-355.

Makdisî, **el-Bed' ve't-târîh**, C II, haş. Halîl İmrân el-Mansûr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

Makdisî el-Beşşârî, **Aḥsenü't-teḳâsîm**, ed. Michael Jan de Goeje, E. J. Brill, Lugduni Batavorum 1877.

Mango, Maria M., “The Commercial Map of Constantinople”, **Dumbarton Oaks Papers**, S 14, Washington 2000, s. 189-207.

Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, 2. Baskı, C I, thk. 'Afif Nâif Hatum, Dâru Sadır, Beyrut 2010.

Mikkelsen, Egil, “Islam and Scandinavia during the Viking Age”, **Byzantium and Islam in Scandinavia**, Uppsala, 15-16 Haziran 1996,

Acts of a Symposium at Uppsala University, Göteborg 1998, s. 39-51.

Minorsky, Vladimir F., **Hudūd al-‘ālam, The Regions of the World**, Gibb Memorial Trust, London 1937.

Montgomery, James E., “Arapça Kaynaklarda Vikingler”, **Viking Dünyası**, ed. Stefan Brink – Neil Price, çev. Ebru Kılıç, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 694-707.

Noonan, Thomas S., “Fluctuations in Islamic Trade with Eastern Europe during the Viking Age”, **Harvard Ukrainian Studies**, C XVI, S 3-4, Cambridge 1992, s. 237-259.

Noonan, Thomas S., “Why the Vikings First Came to Russia”, **Jahrbücher für Geschichte Osteuropas**, C 34, S 3, Stuttgart 1986, s. 321-348.

Novgorodskaya Pervaya Letopis, ed. A. N. Nasonov - M. N. Tihomirov, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova – Leningrad 1950.

Orkun, Hüseyin Namık, **Peçenekler**, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933.

Özcan, Altay Tayfun, **Hazarlar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

Özcan, Altay Tayfun, **Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya**, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

Özcan, Altay Tayfun, “Karolenj Sarayındaki Rus Elçilerinin Kağanı: Rus Kağanı mı Hazar Kağanı mı?”, **XVIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1-5 Ekim 2018, **Bildiriler**, C 10, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 81-96.

Özel, Ahmet, **İslam Hukukunda Ülke Kavramı Dârulİslam Dârulharb**, 6. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

Pritsak, Omeljan, “Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa’nın Türk Göçebeleri”, çev. Osman Karatay, **Türkler**, C 2, ed. Hasan Celal Güzel – Kemal Çiçek – Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 509-520.

Pritsak, Omeljan, “The Name of the Third Kind of *Rus* and of Their City”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, S 1-2, Cambridge 1967, s. 2-9.

Pritsak, Omeljan, “The Origin of Rus”, **Russian Review**, C 36, S 3, New Jersey 1947, s. 249-273.

Rady, Martyn, “The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla: A Translation”, **The Slavonic and East European Review**, C 4, S 87, London 2009, s. 681-727.

Rapoport, Semen, “Mohammedan Writers on Slavs and Russians”, **The Slavonic and East European Review**, C 8, S 22, London 1929, s. 80-98.

Rimbert, **Vita Anskarii**, İng. çev. Charles H. Robinson, The Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts, London 1921.

Shepard, Jonathan, “Viking Rus ve Bizans”, **Viking Dünyası**, ed. Stefan Brink – Neil Price, çev. Ebru Kılıç, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 626-652.

Skre, Dagfinn, “İskandinavya’da Kentleşmenin Gelişmesi”, **Viking Dünyası**, ed. Stefan Brink – Neil Price, çev. Ebru Kılıç, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 111-124.

Şan, Erman, “Eski Ruslar ve Erken Tarihleri Bağlamında Köle İstihşâl Süreçleri Üzerine (IX.-X. Yüzyıllar)”, **Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan'a Armağan**, ed. Hayrunnisa Alan – Ömer İşbilir – Zeynep Aycibin – Muhammet Ali Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 711-735.

Şan, Erman, “Viking Şehri Birka ve *Hâkânü Rûs*”, **Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi**, S 4, Kayseri 2020, s. 1-19.

Şan, Erman, “İbn Rüste’nin *el-A’lâku’n-nefise*’yi Ne Zaman Yazdığına Dair Yeni Tespitler”, **Bellekten**, C 83, S 296, Ankara 2019, s. 65-88.

Şan, Erman, “X. Yüzyıl Başlarında Bir Macar Şehri (Inter Novam Romam et Romam: Medînetü’l-Enkuberdiyyîn)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C 120, S 237, İstanbul 2018, s. 195-204.

Şan, Erman, “Macarlar ve Avrasya Köle Ticareti (IX.-X. Yüzyıllar)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C 117, S 230, İstanbul 2017, s. 149-162.

Şan, Erman, “*Besiûs el-Melik* ve *Sakālibe*’nin Hıristiyan Olması (Basileus Symeon ve Tuna Bulgaryası’nın Hıristiyanlaşması)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C 114, S 224, İstanbul 2016, s. 191-208.

Şan, Erman, “İstahrî’ye Göre “*Rûsların Üç Sınıfı*” ve Bunların Üç Şehrinin Yeniden Değerlendirilmesi: Kiev, Novgorod, Birka”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C 112, S 221, İstanbul 2016, s. 117-134.

Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, 2. Baskı, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.

Şeşen, Ramazan, **İslam Medeniyeti Tarihi**, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

Taberî, **Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk**, 2. Baskı, C 7, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim, Dârü’l-Maârif, Kahire 1976.

The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text, ed. ve İng. çev. Samuel H. Cross – Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge University Press, Cambridge 1953.

Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, **The Relations between Ancient Russia and Scandinavia and The Origin of the Russian State**, James Parker and Co., Oxford – London 1877.

Vásary, István, **Eski İç Asya’nın Tarihi**, çev. İsmail Doğan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

Vasiliev, Alexander A., **The Russian Attack on Constantinople in 860**, Mediaeval Academy of America, Cambridge 1946.

Vasiliev, Alexander A., “The Second Russian Attack on Constantinople”, **Dumbarton Oaks Papers**, S 6, Washington 1951, s. 163-225.

Ya’kübî, **Kitâbü’l-Büldân**, thk. Muhammed Emîn Dannâvî, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2002.

UKRAYNA VE ORTA DOĞU AVRUPA’NIN TARİHİNDE 1654 PEREYASLAV KONSEYİ

VİKTOR HOROBETS*

Ukraynaceden Çevirenler: Eva Gurbanova ve Yelizaveta Zolotarova

Özet

Bu makale, 1654 Pereyaslav Konseyi olgusunu erken modern Ukrayna, Rusya ve Orta ile Doğu Avrupa’nın siyasi, diplomatik ve sosyal tarihi açısından çok boyutlu bir tarihsel fenomen olarak incelemektedir. Özellikle, Pereyaslav arifesinde Ukrayna-Rusya ilişkisinin doğası analiz edilmektedir ki, bu ilişki hem askerî-politik ve kilise-eğitim alanlarındaki iş birliği tezahürlerini hem de açık düşmanlık ve çatışma örneklerini bir araya getirmektedir. 17. yüzyılın ortalarında gerçekleşen Kazak devrimi sırasında tarafların yakınlaşmasına yol açan koşullar yeniden inşa edilmiştir. Makale, Zaporog ordusunun 1654’te, Çarın himayesine girmesinin antlaşmalı doğasına dair kanıtları sunmaktadır. Siyasi ve hukuki açıdan bu olay, Moskovalı Romanov hanedanının Ukrayna üzerinde himayesi olarak şekillenmekle birlikte aynı zamanda Kazak devletinin özyönetimi de korunacaktı. Çalışmada, Moskova’nın despotizmi ve Polonya-Litvanya Birliği’nin demokrasisi gibi farklı siyasi kültürler içinde yetmiş iki tarafın, antlaşmanın birbirinden çok farklı sosyo-kültürel yorumlarına dikkat çekilmektedir. Çalışmada ayrıca Moskova Devleti’nin Hetmanlık ile ilişkilerinde 1656 yılının ortalarından itibaren radikalleşme eğilimi gösteren ve sonunda Pereyaslav’ın fiilen feshine yol açan çatışmaların nedenleri ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Hetmanlık, Zaporog ordusu, Kazaklar, Rusya, Moskova Devleti, 1654 Pereyaslav Konseyi, Ukrayna-Rusya ilişkileri, Ukrayna-Rusya savaşı.

* Ukrayna Ulusal Bilimler Akademisi, Ukrayna Tarihi Enstitüsü. E-posta: victor_gor@ukr.net, ORCID: 0000-0003-3755-4181

Abstract

The article examines the phenomenon of the Pereyaslav Council of 1654 as a multidimensional historical phenomenon from the realm of political, diplomatic, and social history of early modern Ukraine, Russia, and Central-Eastern Europe. In particular, the nature of Ukrainian-Russian contacts on the eve of Pereyaslav, which were ambivalent in nature and combined both manifestations of cooperation in the military-political and church-educational spheres, as well as examples of open enmity and confrontation, were analyzed. The circumstances that led to the rapprochement of the parties during the Cossack revolution in the middle of the 17th century have been reconstructed. The article provides evidence of the contractual nature of the entry of the Zaporozhian Host under the tsar's suzerainty in 1654. From a political and legal point of view this event took the shape of protection of the Muscovite Romanov dynasty over Ukraine, but the autonomy of the Cossack state had to be preserved. Attention is drawn to the heterogeneity of the socio-cultural interpretation of the agreement by the parties formed in different political cultures, which were the Muscovite despotism and the state democracy of the Polish-Lithuanian Commonwealth. This study reveals the causes of conflicts in the relations of the Muscovite state with the Hetmanate, which from the mid-1656 showed a tendency towards radicalization and eventually led to de facto denunciation of the Pereyaslav treaty.

Keywords: Ukraine, Hetmanate, Zaporozhian Host, Cossacks, Russia, Muscovy, 1654 Pereyaslav Council, Ukrainian-Russian relations, Ukrainian-Russian war.

GİRİŞ

1654 Pereyaslav Antlaşması sadece Ukrayna ve Ukrayna-Rusya ilişkilerinde değil, Orta Doğu Avrupa’nın tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Çünkü antlaşma, bölgenin karmaşık ve kadim uluslararası etkileşimin denetleme mekanizmasının gözden geçirilmesinin başlangıç noktası olup, doğrudan sadece Ukrayna ve Rusya değil, Polonya-Litvanya Birliği, Kırım Hanlığı, Moldova ile Eflak, Erdel ve hatta bölgeye daha uzak olan Osmanlı Devleti’nin bile kaderine yansımıştır. Üstelik Pereyaslav meselesinin önemi onun siyasi ve ideolojik amaçlar için kullanılmasıyla artmaktadır. Bu sebeple tarih yazımı meselesi uzun zamandan beri totaliter rejimlerin ve siyasi konjunktürün esiri olmuştur. Bu durumun talihsizliği en çok SSCB’de, Pereyaslav Antlaşması’nın 300. yıl dönümü kutlamaları sırasında görölmüştür (1954). O dönem, sadece genel olarak değil, akademik söylemde de Pereyaslav, “Kardeş iki büyük Slav halkının- Rus ve Ukrayın- geçmişteki tüm tarihlerinin doğal sonucu” olan “Ukrayna halkının ağabeyi Rus halkıyla yeniden birleşmesi” eylemi olarak zorla kabul ettirilmekteydi¹. Günümüzde Ukrayna tarihçileri bu kadar açık bir şekilde idealize edilmiş bir klişeyi kullanmayı reddederken, çağdaş Rus tarih yazımında bu neredeyse mümkün olan tek bakış açısıdır². Rus yönetiminin son yıllarda ayrı bir Ukrayın ulusunun varlığını bir bütün olarak inkar etme girişimlerine dikkat edersek³, muhtemelen yakın gelecekte bu önemli olayın daha da kötüçülleştirilmesini bekleyebiliriz.

Bu çalışmanın amacı, 17. yüzyılın ortasında Ukrayna-Rusya yakınlaşmasını mümkün kılan 1654 ittifakının siyasi-hukuki niteliğini ve bu ittifakın Orta Doğu Avrupa’nın dış politika ilişkileri içindeki yerini belirleyen etkenleri tespit etmektir. Bu çalışmanın bir diğer amacı, antlaşma müzakereleri sürecinde tarafların beklentilerini ana hatlarıyla

¹ Tezi TsK KPRS do 300-riççya vozyednannya Ukrayını z Rosiyeyu, Derjpolitvidav URSR, Kiyiv 1954, s. 5, 10-12.

² Rus akademisyenlerin en güncel tartışmaları için bk. **Malorossi vs ukraintsi. Ukrainkiy vopros v natsionalnoy i kulturnoy politike Rossiyskoy imperii i Sovetskogo Soyuzu**, Institut slavyanovedeniya RAN, Moskova 2018.

³ Bk. Vladimir Putin, “Ob istoričeskom yedinstve russkih i ukraintsev”, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

çizmek ve böylece 1650'lerin sonunda ortaya çıkan Rus-Ukrayna anlaşmazlığının ve zamanla Pereyaslav Antlaşması'nın feshinin nedenlerini belirlemektir.

1. Pereyaslav Öncesi Ukrayna-Rusya İlişkilerinin Belirsizliği

Erken modern dönemde Ukrayna nüfusu ile Rus nüfusu arasında düzenli ilişkilerin başlaması Zaporog Kazaklarının faaliyete geçmesiyle bağlantılıydı. Daha 16. yüzyılın başlarında özgür Kazak ordusu, Moskova Çarının himayesi altında Don Kazaklığının kurulmakta olduğu Donets Nehri ve Don arasındaki bölgeye ulaşmıştı⁴. Ukrayna Kazaklarının askerî faaliyetlerinin artması, başından beri ikircikli olan Ukrayna-Rusya ilişkilerini büyük ölçüde genişletti ve derinleştirdi. Bu ikircikli durum Ukrayna Kazaklarının, bir yandan Kırım Tatarlarıyla ittifak hâlinde Moskova karşıtı eylemlere katılmasında, diğer yandan Moskova'daki yönetici hanedanla askerî etkileşimin Don Kazakları aracılığıyla yapıldığı eylemlerde kendini göstermiştir. Ukrayna Kazaklarının Moskova karşıtı seferleri 16. yüzyılın ilk yarısına (örneğin Ostafiy Daşkovıç'ın 1515 veya 1521'de Kırımlılarla ortak seferleri),⁵ Moskova'nın çıkarlarına uygun olan anti-Tatar seferleri ise 1550-1580'li yıllara hastır⁶.

Erken modern dönemin diğer etno-politik düğümü de aynı şekilde ikircikliydi: Kazak-Polonya-Moskova. Ukrayna Kazakları, bir yandan 16. yüzyılın ikinci yarısında, Polonya-Litvanya Birliği'nin Moskova Devleti'yle yaptığı savaşlarda, 17. yüzyılın başlarında "Karışıklık Döneminde" sahtekârların Moskova'ya karşı yürüttüğü seferlerde ve Polonyalı Prens Władysław'ın Moskova tahtı için giriştiği rekabette yer almışlardır. Diğer yandan, daha 16. yüzyılın sonlarında Kazaklar askerî

⁴ Bk. Viktor Brehunenko, *Stosunki ukraïnskoho kozatstva z Donom v XVI - seredini XVII st.*, Tandem-U, Kiyiv-Zaporijya 1998, s. 74-82.

⁵ Bk. K. Pulaski, "Machmet-Girej chan Tatarów perekopskich i stosunki jego s Polską (1515-1523)", *Szkice i poszukiwania historyczne*, Serja druga, Petersburg 1898, s. 283-351; Boris Çerkas, *Ukrayina v političnih vidnosinah Velikoho knyazivstva Litovskoho z Krimskim Hanatom (1515-1540)*, Institut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2006, s. 92-139.

⁶ Bk. Mihail Gruşevskiy, *Barskoye starostvo: istoričeskiye očerki (XV-XVIII)*, Tip. İmperatorskago Un-ta Sv. Vladimira, Kiyiv 1894; Mihaylo Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayini-Rusi*, C 7, Naukova dumka, Kiyiv 1995; Serhiy Lepyavko, *Ukrayinske kozatstvo u mijnarodnih vidnosinah (1561-1591)*, Siveriyanskiy litopis, Kiyiv-Çernihiv 1999.

hizmetlerini Moskova'ya sunarak onlarla temas kurmaya çalışıyorlardı⁷. Daha sonra, 1620 yılında, Hetman Petro Sahaydaçny, Çar Mihail Fyodoroviç'e benzer bir çağrıda bulunmuştur. Ancak Kazaklar, “büyük hükümdara canı pahasına hizmet etmeye”⁸ hazır olduklarını beyan etmiş olsalar da bu tür ifadelerin siyasi önemi abartılmamalıdır. 16. yüzyılın sonunda Kazaklar adına Çar Boris Godunov'a hizmetlerini sunan Hetman Kriştof Kosinskiy, muhatabına “Kazaklardan bazılarının Hristiyan Çara, bazılarının Macar topraklarına, diğerlerinin de İsveç kralına gitmek istediğini”⁹ bildirmiştir. Hele Sahaydaçny, Çara iş birliği teklif etmeden bir yıl önce Moskova'ya karşı büyük bir askerî hareket yürütmüştür. Kazak elçileri Moskova'ya doğru yola çıktığında hetmanı imparatorun sefirleri ziyaret etmiş ve Alman ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu'na hizmet etmesi için hetmana çağrıda bulunmuşlardır¹⁰.

Bu ilişkinin karakteri, 1596 yılında, Brest'te, kilise birliğinin ilan edilmesindeki koşullardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Kilise birliğini düzenleyenlere göre, Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesiyle Polonya-Litvanya Birliği'nde mezhepler arası gerilimler ortadan kalkacaktı. Aynı zamanda bu birleşme, Karşı-Reformasyon döneminde yaşayan Polonyalı seçkinler arasında Ortodoksluğun, Polonya-Litvanya Devleti'ni içeriden zayıflatan yanlış bir heretik dinî akım olduğuyla ilgili hâkim inancı da etkisiz kılacaktı¹¹. Ancak mezhep birliğini sağlama girişimi (Ortodoksluğun konumunun ciddi şekilde zayıflamasının yanı sıra) çelişkilerin derinleşmesiyle sonuçlanmıştır. Polonya-Litvanya Birliği, 17. yüzyılın başlarında aslında Polonya kültürüne mensup Roma Katolik soylularından oluşan bir topluluk hâline gelmiştir¹². Roma ile bağlantılı olmayan Ortodoks Kilisesi yasaklanmış ve yeraltına çekilmiş, bu koşullar

⁷ Bk. Serhiy Lepyavko, *Kozatski vıyni kintsya XVI st. v Ukrayini*, Siveryanskiy Litopis, Çernihiv 1996, s. 60.

⁸ *Vosseyedineniye Ukraini s Rossiye: Dokumenti i materialı v treh tomah*, C 1, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1953, s. 3.

⁹ Lepyavko, a.g.e., s. 60.

¹⁰ Mihaylo Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayini-Rusi*, C 7, Naukova dumka, Kiyiv 1995, s. 386.

¹¹ Bk. Janusz Tazbir, *A State without Stakes: Polish Religious Toleration in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. The Library of Polish Studies*, Kosciuszko Foundation, New York 1973; Wiktor Weintraub, “Tolerance and Intolerance in Old Poland”, *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, C 13, 1971, s. 21-44.

¹² Bk. David Frick, *Meletij Smotryc'kyj*, Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge, Massachusetts 1995, s. 232-234.

altında da Ortodoks patrikler dikkatlerini Moskova'ya çevirmek zorunda kalmışlardır. İnancı için dışarıdan destek arayan Kıyiv Metropoliti Yov Boretskiy, Mihail Fyodoroviç'e, 3 Eylül 1624'te gönderdiği yazıda, ilk kez Rusya'nın her iki kısmının din ile kan akrabalığı ve hatta birliği fikrini doğrulamış; Ukrayinleri-Malorusları küçük kardeşler, Moskovalıları-Velikorusları ise ağabey olarak nitelendirmiş, her ikisini de "statü" farkına rağmen yine de tek bir aileye ait iki kardeş olarak adlandırmıştır¹³.

Ukrayin din adamları için Moskova'yla bağlantılar, öncelikle Uniat'larla olan çatışmada zayıflayan maddi durumlarını iyileştirme amaçlı, Çardan ihtiyaç duydukları mali yardımı elde etmek için gerekliydi. Ancak Ukrayna topraklarında eğitimin hızla gelişmesi, Avrupa'nın önde gelen bilim merkezleriyle gerçekleştirilen aktif temaslar ve Kıyiv rahipleri arasında Yunanca ve Latincenin iyi bilinmesi, rahiplerin Ukrayna'dan Moskova'ya taşınmasından dolayı oluşan başka bir komşu bağlantısını doğurmuştur. Bu rahiplerin başlıca görevi ayin kitaplarını düzeltmek, manastırlarda okullar ve kolejler kurmaktı¹⁴. Moskova Devleti'nin Katolikliğe ve Protestanlığa karşı olmasından beslenen bilimle zenginleşmesi, Ukrayna'daki Ortodoks Kilisesi figürleri tarafından Ortodoks Slav dünyasının yeniden canlanmasının zemini olarak görülüyordu¹⁵. Ne de olsa, 17. yüzyılın başlarında Ortodoks uyanışı kültürel açıdan geri kalmış olsa da askerî ve siyasi açıdan güçlü olan Moskof hanedanına dayanıyordu.

2. Ukrayna'da Kazak Devrimi ve Pereyaslav'a Giden Yol: Başka Bir Alternatif Var mıydı?

Ortodoks inancını savunma ve Kazakların yasal hak ve ayrıcalıklarını güvence altına alma sloganları altında, 1648 kışında patlak veren Kazak Devrimi, Avrupa'nın siyasi haritasında "Zaporog Ordusu"

¹³ Bk. Serhij Plochij, "Między Rusią a Sarmacją: "unarodowienie" Kozaczyzny ukraińskiej w XVII-XVIII w.", *Między sobą: Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000, s. 161-162.

¹⁴ Bk. *Rossiyskiy gosudarstvennyy arhiv drevnih aktov* (bundan sonra - **RGADA**), Fond 124, 1624 r., Delo 5, L. 1-2.

¹⁵ Bk. Frick, s. 238.

adında yeni bir devlet oluşumunun fiilen ortaya çıkmasına neden oldu¹⁶. Ancak Polonya-Litvanya Birliği'nin yeni siyasi gerçekliği yasal olarak tanınmasını sağlamak son derece zor oldu. Dahası, acımasız ve kanlı savaş zamanla Kazak Ukraynası'nın kralın otoritesi altında özerk bir bölge statüsüyle tekrar var olmasını bile sorunlu hâle getirdi ki bu, isyancı Kazakların devrimin ilk aşamalarında karşı çıkmadıkları bir şeydi. Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı müttefik bulma ihtiyacı hetman hükûmetini siyasi olarak aktif olmaya teşvik etmiştir. Hükûmet Moskova'yla temasları, Hetman Bohdan Hmelniçkiy'in Çar Aleksey Mihayloviç'e gönderdiği, 18 Haziran 1684 tarihli bir mektupla başlattı. Bu belge çeşitli tarihsel çalışmalarda defalarca analiz edilmiş ve muğlak bir şekilde yorumlanmıştır. Örneğin, M. Petrovskiy, Hetmanın bu mektubu Moskova'ya yazma nedeninin Ukrayna'nın Rusya'ya katılması konusundaki müzakereleri başlatmak olduğunu öne sürmüştür¹⁷. Bu tez, Sovyet tarihçileri tarafından "Ukrayna ve Rusya'nın yeniden birleşmesi" kavramı olarak hâkim Sovyet tarih yazımı bağlamında geliştirilmiş, ayrıca SSCB'nin ideolojik organlarının kararlarıyla da "kutsallaştırılmıştır." Yukarıda belirtilen kavram tökezleyen bloklardan biri hâline gelmiş ve Hmelniçkiy'in daha ayaklanmanın ilk aşamasında Ukrayna'yı Rusya ile tek bir güç olarak "yeniden birleştirmek" isteğinin kanıtı olmuştur.

Ancak kaynaklardan elde edilen kanıtlar ve olaylar kronolojisinin yeniden yapılandırılması amaçların farklı olduğunu göstermektedir. Bir yıl önce Çarlık hükûmeti Varşova ile Kırım Tatarlarına karşı bir savunma ittifakı kurmuştu. Kazak Devrimi'nin patlak vermesi ve Ukrayna topraklarında müttefik isyancı Nogay ordusunun ortaya çıkmasıyla birlikte Polonya yönetimi Moskova'yı taahhütlerini yerine getirmeye ve Hmelniçkiy ve Tatarlarla savaşmak için askerî yardım sağlamaya çağırıldı¹⁸. Karşılığında Çar, Polonya-Litvanya Devleti'nin sınır

¹⁶ Günümüz tarih yazımında bu devlet oluşumunun tanımı için akademisyenler tarafından üretilmiş isimler de kullanılmaktadır: Ukraynska kozatska derjava (Ukrayna Kazak Devleti), Hetmanşçına, Hetmanat (Hetmanlık). Modern Rus tarih yazımında çoğunlukla çok etnonim kullanılmaktadır: Malorossiya, Malaya Rossiya vb.

¹⁷ Mikola Petrovskiy, *Vizvolna viyna ukrayinskoho narodu proti hnitu şlyahetskoyi Polşçi i priyednannya Ukrayini do Rosiyi (1648-1654)*, AN URSSR, Kiyiv 1940, s. 55-58.

¹⁸ Aktı, *otnosyaşçiyesya k istorii Yujnoy i Zapadnoy Rossii, sobr. i izdannıye Arheografiçeskoj komissiyey* (Aktı YuZR), C 3, S-Peterburg 1861, s. 188.

voyvodalarına, Tatarlara karşı sefer için hazırlanmalarını emretti. Hmelıtskıy, Moskova güçlerinin müdahalesine karşı koymak için Aleksey Mihayloviç'e isyanın nedenlerini açıklayan, Kazakların savaşta başarılarını anlatan ve hatta isyancılara askerî yardım konusunu gündeme getiren bir mektup yazdı. Hetman aynı zamanda Kosakların ve Moskovalıların "tek dinli" olduğunu vurgulayarak, Polonya tahtında "Ortodoks Hristiyan" bir hükümdar görmek istediğini ifade etti¹⁹. Yaklaşık bir ay sonra, 21 Temmuz'da, Hmelıtskıy, Putıvl²⁰ voyvodası Pleşçeyev'e yazdığı mektupta, "Moskova hükümdarı 'Polonyalıların ve bizim hükümdarımız' olsun" yönündeki arzusunu bir kez daha dile getirdi²¹.

Fakat isyancıların siyasi talepleri "Kazak özerkliği siyaseti"nin ötesine geçmiyordu ve Polonya-Litvanya Birliği'nden ayrılmak istemiyorlardı. Daha ziyade konu, Zaporog ordusunun geleneksel olarak Ukrayna Kazaklarının yerleşim alanı olan topraklarda, kendi sınırları içerisinde özerk bir şekilde faaliyet gösterebilmesi ve "Rus halkının" özgür ibadet etmesinin temin edilmesiyle ilgiliydi. Bu bağlamda, Kazakların Polonya tahtında bir "Ortodoks Hristiyan" hükümdarı görme isteği ("hem Lehlerin hem de bizim Efendimiz ve Hükümdarımız olsun"), Zaporog ordusunun, Mayıs 1648'de, Kral IV. Władysław'ın ölümünden sonra başlayan kral seçimlerine Polonya-Litvanya Birliği'nin bir askerî topluluğu olarak katılması açısından seçimler formatına son derece uygundu. Çarın meşru bir şekilde iktidara gelmesi, ilk olarak hükümdarın devlet üzerindeki otoritesini güçlendirecek, böylece de Kosakların en çok muzdarip olduğu her şeye kadir olma tezahürünü ve kanunsuz davranışlarda bulunmasını imkânsız hâle getirecek, ikinci olarak da Ortodoks Kilisesi'nin baskısına son verecekti. Bununla birlikte, Çar'ın adaylığı Hmelıtskıy'ye münhasır değildi ve aynı zamanda hetman, Transilvanya dükü Györge I Rakoczi'yi veya oğullarından biri olan Györge veya Sigismund'un Polonya tahtına çıkmasını desteklemeye

¹⁹ Aktı, s. 207-208.

²⁰ Günümüzde Ukrayna'nın Sumı Oblastı'nda bir şehir olan Putıvl, 17. yüzyılın ortalarında, Moskova Çarlığı'nın Polonya-Litvanya Birliği sınırında önemli bir kalesiydi.

²¹ Aktı, s. 228.

hazırdı ancak hetman en sonunda ölen kralın küçük kardeşi Jan Kazimierz'i desteklemiştir.

Belirtilen dönemde bağımsızlık mücadelesinin hızlı gelişmesi, “Kazak özerkliği” fikrinin yıl sonuna kadar güncelliğini kaybetmesine neden olmuştur. 1647’de, Kazaklar için zaferle sonuçlanan Polonya-Litvanya Birliği birlikleriyle mücadele, Hetman’ın eski başkent Kiyiv’e şatafatlı girişi, en yüksek rütbeli Ortodoks din adamları ve Kudüs Patriği Paisios ile yaptığı görüşmeler, Polonya-Litvanya Birliği’ne bağımsızlık mücadelesinin sonuçlarını ve görevlerini yeniden düşünmek ve bir Ukrayna Kazak devletinin güçlendirilmesi/inşasına yönelik planları dile getirmek için gerekli koşulları sağlamıştır²².

Ayrıca görünüşe göre o sırada Moskova yolunda olan ve genellikle Moskova din adamları ve üst düzey yetkililerle yakın temas hâlinde olan Patrikle yaptığı konuşmalardan etkilenen Hmelnitskiy, Polonya-Litvanya Birliği’ne karşı mücadelesinde Moskova’nın yardımını kullanmak için bir plan yapmıştır. Piskopos Paisios, Hetmanın Ortodoks inancını savunmasına oldukça değer vermesine, onu “Rus Prensi” unvanı ve hatta belki de Kiyiv’de Rus prensliği ile taçlandırmasına rağmen, Müslüman Kırım ile müttefiklik ilişkilerine sempati duymuyordu²³. Böylece Hmelnitskiy, Patrik ile birlikte Moskova’ya, Silyan Mujilovskiy adında bir büyükelçi göndererek²⁴ aktif bir elçilik değişim sistemini başlatmıştır. Mujilovskiy’in ziyaretine cevaben, Nisan 1649’da, Çıhırın’a²⁵ gelen Çarlık elçisi Grigoriy Unkovski ile yaptığı görüşmede Hetman, “Vladimir’in kutsal vaftizinden beri saygılı Hristiyan inançlarının Moskova Devleti’yle bir olduğunu ve tek bir otoriteye sahip olduğunu” vurgulamıştır²⁶.

²² Detaylı bilgi için bk. Valeriy Smoliy ve Valeriy Stepankov, **Ukrayinska derjavna ideya. Problema formuvannya, evolutsiyi, realizatsii**, Alternativ, Kiyiv 1997.

²³ **Vossoyedineniye**, s. 118-120; İvan Krypiakevyeh, **Bohdan Hmelnitskiy**, Svit, Lviv 1990, s. 226; Serhii Plokyh, *Bojestvenne pravo hetmaniv: Bohdan Hmelnitskiy i problema lehitimnosti hetmanskoï vladi v Ukraini*, **Mediaevalia Ucrainica: mentalist ta istoriya idey**, C 3, Arheohrafična komisija, Institut ukrayinskoyi arheohrafii; Respublikanska asotsiatsiya ukrajinotavtsiv, Kiyiv 1994, s. 98.

²⁴ **Vossoyedineniye**, s. 99, 127-131.

²⁵ Kazak Devrimi’nin başlamasıyla Ukrayna Hetmanlık Devleti’nin başkenti görevini gören Çıhırın, günümüzde Orta Ukrayna’da, Çerkası Oblastı’nda bulunan bir şehirdir.

²⁶ **Vossoyedineniye**, s. 152-153.

Hmelniťskiy için “Moskova kartı” önemli olsa da o dönemdeki diplomatik olanaklar arasında tek kart bu değildi. Özellikle 1649 yılının ilk yarısında, Erdel sarayı ile aktif temas hâlinde olan Hmelniťskiy, Polonya’ya karşı ortak bir sefer çağrısında bulunmuştu²⁷. Kırım Hanlığı ve Osmanlı Babıalisi ile ilişkiler ise her zamanki gibi dinamikti. Hmelniťskiy, ayaklanmanın arifesinde yardım için Sultan İbrahim’e başvurmuş, Kırım Hanı İslam Giray’ın Kosakları desteklemesi ve Polonya’ya karşı sefer düzenlemesi için izin verilmesi, bu başvurunun sonucu olmuştur. Dahası, Omeljan Pritsak’a göre, Temmuz 1648’de, Ukraynalı tüccarların Karadeniz ve Akdeniz’de serbest dolaşımı ve ticaret koşulları hakkında Ukrayna-Türkiye anlaşması imzalanmış ancak bu anlaşma, V. Mehmed’in aynı yılın Ağustos ayında iktidara gelmesiyle feshedilmiştir²⁸. 1648 sonbaharında ise Hmelniťskiy, “Ukrayna, Belarus, Volınyaya, Podolya ve Vistül’e kadar uzanan tüm (Galiçya) Rusu’nun topraklarını” himayesi altına alma önerisiyle Sultana başvurmuştur²⁹. Buna karşılık Sultan, Ukrayna’ya askerî yardımda bulunma sözü vermiş ve gerçekten de 1649 kışında, Silistre Paşası ve Kırım Hanına, Polonyalılara karşı savaşlarında Kazaklara yardım etmeleri çağrısında bulunmuştur³⁰.

Daha önce de belirtildiği gibi, Patrik Paisios ile Kıyiv’de yapılan görüşmelerin etkisiyle Hetman dış politika planlarını değiştirmiş ve Osmanlı himayesi bir süreliğine geçerliliğini yitirmiştir. Ancak 1649’daki yaz seferi sırasında Moskova ve Erdel’den yardım beklentileri de fiyaskoyla sonuçlanmış ve nihayetinde Hmelniťskiy’in stratejik planlarının gerçekleştirilmesi engellenmiştir. Başarısızlık karşısında hayal kırıklığına uğrayan Bohdan, Çarın Ukrayna’ya yeterli askerî yardım sağlamamasını başarısızlıkların ana nedeni olarak gördü ve Moskova ile ilişkiler önemli

²⁷ Miron Korduba, Mij Zamostyem i Zborovim, *Zapiski Naukovoho Tovaristva imeni Şevçenka*, C 33, Lviv 1922, s. 43.

²⁸ Omeljan Pritsak, Soyuz Hmelniťskoho z Tureççınoyu 1648 roku, *Zapiski naukovoho tovaristva imeni Şevçenka*, C 156, Münhen 1948, s. 143-164; Omeljan Pritsak, Şçe raz pro soyuz Bohdana Hmelniťskoho z Tureççınoyu, *Ukrayniťskiy arheohrafiçny şçoriçnik*, vıp. 2, Naukova dumka, Kıyiv 1961, s. 626-627.

²⁹ *Dokumenti Bohdana Hmelniťskoho (1648-1658)*, uporyadnik İvan Kripyakeviç ta İvan Butçik, AN URSS, Kıyiv 1961, s. 626-627.

³⁰ Yaroslav Fedoruk, *Zovnişnyopolitiçna diyalnist Bohdana Hmelniťskoho i formuvannya yoho političnoyi prohrami (1648 - serpen 1649 rr.)*, Lviv 1993, s. 54-44.

ölçüde kötüleşti. Moskova'daki sefirlerin raporlarına göre iş öyle bir noktaya gelmişti ki, Hetman, Han ile birlikte Çarı "egemen Moskova devletine karşı derhâl savaş açmakla" açıkça tehdit etmiştir³¹.

Aynı zamanda Çarlık yönetiminden yardım gelmemesi de İstanbul'la yeniden temas kurulmasının nedeni olmuştur. 1650'nin yaz ve sonbaharında, Çıhırın'ı Büyükelçi Osman Ağa, İstanbul'u ise Anton Jdanoviç ve Pavlo Yanenko-Hmelniçkiy ziyaret etmiştir. Ukrayna hükümdarı, Vezir Bektaş Ağa'ya (reşit olmayan IV. Mehmed'in "isim babası") yazdığı mektuplarda Babıali'nin himayesini kabul etme niyetini yinelemiştir³². Görüşmeler ertesi yıl da devam etmiş; Eylül ayı ortalarında Osman Ağa, Hmelniçkiy'ı ziyaret ederek Sultanın Ukrayna'yı himayesi altına almaya hazır olduğunu iletmiştir³³.

Fakat 1650 sonları ve 1651 başlarında Ukrayna-Rusya ilişkileri yeniden düzelmiştir. Büyük ihtimalle işte tam da bu yüzden Hmelniçkiy, Babıali'nin himayesini kabul etmek için acele etmemiştir. Çarlık devletinin Polonya ile savaşa sürükleneceği umudu, Moskovalı din adamlarının, Polonya'nın "ebedi barış" şartlarına uymaması hâlinde Aleksey Mihayloviç'in Zaporijya'yı ilhak etmesine izin vereceklerini ilan ettikleri 1651 tarihli Zemsky sobor kararlarında gerçekleşmişti³⁴. Ancak ertesi yılın Mart ayında, Hetmanlık için son derece kârsız olan Polonya-Litvanya Birliği ile yapılan Bila Tserkva Antlaşması'nın (1651) uygulanması sırasında Hmelniçkiy, Çarın Ukrayna'yı acilen koruması altına almasını teklif etmiştir. Çar, Kazakları sadece ayrı bir sosyal grup olarak yani üzerinde kendi devlet kurumlarını inşa ettikleri topraklar olmadan himaye etmeyi kabul etmiş, bunun yerine Don ve Medveditsa nehirleri arasındaki ıssız topraklara yerleşmelerine izin vermiştir³⁵.

³¹ Vossoyedineniye, s. 153.

³² Ivan Butç, Dva nevidomi listi Bohdana Hmelniçkoho, *Zapiski Naukovoho Tovaristva imeni Şevçenka*, C 222, Lviv 1991, s. 319-326.

³³ Valeriy Smoliy ve Valeriy Stepankov, *Bohdan Hmelniçkiy. Sotsialno-politiçniy portret*, Libid, Kyiv 1993, s. 295.

³⁴ Vossoyedineniye, C 3, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1954, s. 11-12.

³⁵ Vossoyedineniye, C 3, s. 161, 162, 199, 205, 208-210, 213, 214.

Bunun yanı sıra Moskova'nın İstanbul'daki casuslarının Aleksey Mihayloviç hükümetini bilgilendirdiği üzere Hetmanın Babıali ile temasları 1653 yılının ilk yarısında yeniden yoğunlaşmıştır³⁶. Nitekim Mart ayı başlarında Hmelıtskıy, Boğaz'daki başkente bir elçilik heyeti göndererek, Zaporog ordusunun himayesi altına alındığını Sultana teyit ettirmiş ve Ukrayna üzerindeki bu himayenin özelliklerini elde etmelerini istemiştir³⁷. Bu talebe cevaben Babıali, Mayıs ayı ortalarında Mehmet Ağa'nın elçisini Sadrazam'ın mektubuyla birlikte Çıhırın'a göndermiş ve Sultanın, Hetmanın son çağrısına nezaketle kulak verdiğini, Zaporog ordusuna şefkatini göstererek onu "tabiiyetine ve himayesine" almayı kabul ettiğini bildirmiştir³⁸. Mektuba ek olarak Mehmet Ağa, Hetmana, Babıali'ye bağlı bir vasalın sahip olduğu güç sembolleri olan topuz, gürz, kaftan ve sancak getirmiştir. İvan Vıhovskıy'a göre Hmelıtskıy'ye Kırım Hanının sahip olduğundan çok daha iyi şartlarda bir himaye teklif edilmiştir: "Hetman, Kırım Hanından farklı olarak kardeşlik ilişkisi içinde olacak, herhangi bir sıkıntı yaşamayacak."³⁹

Ukrayna devletinin içinde bulunduğu zor durum ve Polonya-Litvanya Birliği'nin askerî potansiyelini etkisiz hâle getirmenin etkili yollarının olmaması Hmelıtskıy'yi, İstanbul'dan gelen genel anlamda cazip tekliflere kulak vermeye zorladı. Ancak tüzük incelendiğinde, Babıali'nin yeni vasalını düşmanlara karşı sadece Kuzey Karadeniz'deki vasalları aracılığıyla savunmayı planladığını görmek mümkündür. Mehmet Ağa, Sultan'ın Silistre Paşasına Kazakları desteklemek üzere 10 bin asker göndermesi için emir verdiğini iddia etmiştir. Ayrıca Ukrayna Kazaklarının Babıali'nin himayesi altına alınması haberlerinin İslam Giray'a iletildiği ve Hetmana gerekli askerî yardım sağlamaya devam etmesinin talep edildiği aktarılmıştır⁴⁰.

³⁶ RGADA, Fond 89., Opis 1, Knigi i dela, Delo 1653, № 1. Foma İvanov'un Tsargrad'dan çara yazdığı mektubun çevirisi..., L. 1-2.

³⁷ Jozef Julian Şekowski, *Collectanea z dziejopisów tureckich. Rzeczy do historii polskiej służących*, C 1, Warszawa 1824, s. 204-205.

³⁸ RGADA, Fond. 89, Opis 1, Knigi i dela, Delo 1653, ç. 1, L. 1-2.

³⁹ Valeriy Smoliy ve Valeriy Stepankov, *Bohdan Hmelıtskıy...*, s. 326.

⁴⁰ RGADA, Fond 89, Opis. 1, Knigi i dela, Delo 1653, ç. 1, l. 2.

Hmelniçkiy'in, Ukrayna'nın Osmanlı himayesi altına geçmesi kararı almasının önündeki engel, Babıalı'nın çatışmaya bizzat müdahil olma konusundaki isteksizliğiydi. Bunun başlıca nedeni, Venedik Cumhuriyeti ile yapılan yıpratıcı savaşın tamamlanmamış olması gibi görünmektedir. Bu nedenle Hetman, zamanlamanın kötü olduğunu gerekçe göstererek büyükelçiden yanıt için beklemesini isterken, aynı zamanda Moskova ile siyasi oyunda Türk kartını oynamaya çalışmıştır. Gelişmelerin de gösterdiği gibi bunu başarmıştır. Böylece, 2 Mayıs gibi erken bir tarihte Çarın huzuruna çıkan Ukraynalı elçiler, Zaporog ordusunun Çarlık koruması altına alınması konusunu yine başarısız bir şekilde gündeme getirmişlerdi⁴¹. Ancak 30 Haziran'da, Babıalı'nın Ukrayna'yı himayesi altına alma niyetine ilişkin gerçek bilgiler Moskova'ya ulaştığında, 2 Temmuz'da, Aleksey Mihayloviç "İsa'nın haçının utanç verici bir düşmanı olmayın, sizi Çarlığın yüksek eli altına almaya hazırız" diye duyurmuştur⁴². Osmanlı faktörü, Zemskiy Sobor'un 11 Ekim 1653 tarihli kararlarında daha da açık bir şekilde dile getirildi: Hetman Bohdan Hmelniçkiy ve tüm Zaporog ordusunun şehirleri ve toprakları "Türk Sultanının ya da Kırım Hanının tabiiyetine bırakılmasın."⁴³

3. 1654 Tarihli Antlaşma: Pereyaslav Antlaşması Mı Yoksa Moskova Antlaşması Mı?

Ocak 1654'te, Pereyaslav'da ilan edilen ve aynı yılın Mart ayında Moskova'da yasal olarak resmîleştirilen Ukrayna-Rusya birleşmesi ideolojisi hakkında tarih yazımında taban tabana zıt görüşler yer almaktadır. Örneğin, P. Kuliş, G. Karpov, V. Myakotin ve onların Rus tarihçiliği ile resmî Sovyet tarih bilimindeki takipçileri, 1654 belgesinin antlaşma ilkelerini reddetmişlerdir⁴⁴. M. Kostomarov, P. Şafranov, M.

⁴¹ Vossoyedineniye, C 3, s. 261, 263.

⁴² Aktı YuZR, C 10, s. 4.

⁴³ Aktı YuZR, C 10, s. 18.

⁴⁴ Grigoriy Karpov, Peregovori o soyedinenii Malorossii s Velikorossiyey, *Jurnal Ministerstva narodnogo prosveşçeniya*, 1871, C 11-12; Mikola Neonoviç Petrovskiy, *Vızvolna viyna ukrayinskoho narodu protı hniťu şlahetskoyi Polşci i priyednannya Ukrayini do Rosiyi (1648-1654)*, Vidavnistvo AN URSR, Kiyiv 1940; Oleksandr Karpoviç Kasimenko, *Rosiyisko-ukrayinski vzayemovidnosini 1648 - počatku 1651 r.*, Vidavnistvo

Hruşevskiy, A. Yakovliv, M. Vasilenko, B. Nolde, İ. Rosenfeld, O. Ohloblin ve diğer tarihçiler ve hukukçular ise Zaporog Siçi'nin "dilekçe" ve çarın bu dilekçeyi kabul etmesi şeklindeki Ukrayna-Moskova müzakerelerinin nihai belgelerinin özgünlüğüne rağmen, 1654 tarihli yasanın iki taraflı bir anlaşma olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir⁴⁵. Gerçekten de Ukrayna devleti için en tehlikeli zamanlarda bile Hetman hükûmeti Ukrayna topraklarının Romanov'un egemenliği altına koşulsuz dâhil olması sorununu gündeme getirmemiş, daha ziyade bu devletler arası ittifakın dayanması gereken belirli koşulları ve maddeleri ortaya koymuştur. Örneğin, Beresteçko Savaşı'ndaki (1651) yenilgisinden sonra Hmelnitkiy, Nasıra Metropolit Gabriel ile yaptığı bir görüşmede (Hetman ile Moskova arasında arabuluculuk yapmıştır) şunları söylemiştir: "Kendi adımıza onaylı bir anlaşma mektubu verelim."⁴⁶ Genel Kâtip İvan Vihovskiy'in açıklaması daha da etkileyicidir: Vihovskiy, Çarın elçisi Grigoriy Bogdanov ile yaptığı bir görüşmede (yine 1651'in ikinci yarısında), Çar'ın Zaporog ordusunu himayesi altına alması hâlinde şahsen Moskova'ya gideceğini ve "hükümdarının yönetiminde bütün gereken şartlarda anlaşacağını" vurgulamıştır⁴⁷.

Ancak paradoks şu ki, 18 Ocak tarihinde toplanan Konseyde Kazak Ukraynası'nın Çarın himayesi altına geçmesi daha önce ilan edilmiş ve bu geçişin şartlarıyla ilgili müzakereler daha sonra başlamıştı. 19-20 Ocak'ta, Hetman ve Kazak ordusunun üst düzey komutanları (*starşına*), Aleksey Mihayloviç'i Ukrayna'da temsil eden boyar V. V. Buturlin ile ittifakın şartları konusunda bir ön görüşme yaptılar. Bu şartların müzakere edilmesi ve Çar tarafından nihai onaylanması Mart ayının ikinci yarısında Moskova'da yapılmıştır. Ukrayna heyeti

AN URSSR, Kiyiv 1955; Anton İvanoviç Kozaçenko, *Borba ukrainskogo naroda za vossoyedineniye s Rossiyey*, Gospolitizdat, Moskova 1954.

⁴⁵ Boris Nolde, *Oçerki russkogo gosudarstvennogo prava*, Pravda, St. Petersburg 1911; İgor Borisoviç Rosenfeld, *Prisoyedineniye Malorossii k Rossii (1654-1793): İstoriko-yuridiçeskiy oçerk*, Tip. Şredera, Petrograd 1915; Oleksandr Ohloblin, *Ukrayinsko-moskovska uhoda 1654 r., Vid-vo Orhanizatsiyi oboronı çotryoh svobod Ukrayini – Lihı vizvolennya Ukrayini*, New York-Toronto 1954; Andriy Yakovliv, "Dohovir Bohdana Hmelnitkoho z Moskvoyu 1654 roku", *Yuvileyniy zbirk na poşanu akad. D. İ. Bahaliya*, Z drukarni Ukrayinskoyi Akademiyi nauk, Kiyiv 1927; Andriy Yakovliv, *Ukrayinsko-moskovski dohovori v XVII-XVIII vikah*, Pratsi Ukrayinskoho Naukovoho İnstytutu, Varşova 1934, vd.

⁴⁶ *Vossoyedineniye*, C 3, s. 121, 122.

⁴⁷ *Vossoyedineniye*, C 3, s.120.

görüşmelere Hetmanlık Devleti'nin özerkliğini açık bir şekilde öngören bir anlaşma taslağıyla geldi. Bu belgenin ana özelliğı, devlet başkanı, hükümet başkanı ve Ukrayna ordusunun başkomutanı olarak Hetman seçimlerinin özgürce yapılmasıydı. Bu belgeye göre Ukrayna bağımsız dış politika izleme hakkına sahipti. Anlaşmaya göre ayrıca Zaporog Siçi'nin iç yapısının dokunulmazlığı, tüm Ukrayna nüfusunun ve ayrı sosyal grupların haklarının ve ayrıcalıklarının dokunulmazlığı garanti altına alınıyordu. Moskova tarafı Polonya'ya karşı askerî yardımda bulunacaktı. Bunun karşılığında Hetman hükümeti Çarı kendi süzereni olarak tanıyor ve Erdel, Boğdan ve Eflak yöneticilerinin Sultan lehine haraç ödedikleri gibi, önceden belirlenmiş ve sabit miktarlarda yıllık haraç ödemeyi taahhüt ediyordu⁴⁸.

Bu önerilerin çoğı Moskova'daki müzakereler sırasında Çar tarafından kabul edilmişti. Yaşanan tek olumsuzluk, tarafların mali ilişkileriyle ilgiliydi. Buna göre Ukrayna halkından toplanan vergiler önce Çarlık hazinesine aktarılacak, daha sonra Hetmanlık Devleti'nin ihtiyaçlarına göre tahsis edilecekti. Buna ek olarak Aleksey Mihayloviç, Hetmanın dış politika yürütme hakkını kabul ederek, “iyi niyetli” elçilikleri hakkında kendisine bildirilmesini ve “kötü niyetle” gelen elçiliklerin gözaltına alınmasını şart koştu. Kuşkusuz, “kötü niyetli” elçilikler arasında Hmelıtskiy'ın Çarın kararı olmadan temas kuramayacağı Polonya-Litvanya Birliğı ile Osmanlı Devleti'nin tüm diplomatları kayıtsız şartsız yer alıyordu⁴⁹. Genel olarak 1654 Anlaşması, Hetmanlık Devleti'ni mali ve dış politika alanlarında kısıtlanmış siyasi öznelliğini korumasıyla beraber formal olarak Çara bağımlı hâle getirmişti.

4. Pereyaslav'ın Orta ve Doğı Avrupa'da Güç Dengesinin Yeniden Şekillenmesi Üzerindeki Etkisi

Pereyaslav'da Zaporog ordusunun Çarın himayesine geçtiğinin ilan edilmesi, Orta ve Doğı Avrupa'da bölgesel güç dengesi sistemi

⁴⁸ Aktı YuZR, C 10, s. 445-452.

⁴⁹ Aktı YuZR, C 10, s. 449.

üzerinde önemli bir etki yaratmıştı. Elbette yeni gerçeklere en hızlı tepki veren, yeni askerî-siyasi ittifakın hedefi olan Polonya-Litvanya Birliği'nin yöneticileriydi. Varşova'nın politikası, Ukrayna'ya karşı doğrudan askerî harekât yapılması dışında, Pereyaslav-Moskova anlaşmalarını bozmaya veya en azından Ukrayna'nın müttefiki olan Kırım Hanlığı'nı Ukrayna'dan ayırmaya ve Moskova'ya ve Moskova'nın Ukrayna'yı ele geçirme planlarına karşı çıkan devletlerin koalisyonunu oluşturmaya odaklanmıştı⁵⁰. Bu planları engellemek için Ukrayna ve Rusya hükûmetleri, 1654 kışı ve baharı boyunca yoğun diplomatik çalışmalar yürüttüler. Örneğin, kendisine müttefik arayan ve Varşova'nın dışarıdan yardım kanallarını kesmeye çalışan Aleksey Mihayloviç hükûmeti; Avusturya, Fransa, İsveç, Danimarka, Hollanda, Kurlandiya, Brandenburg, Moldavya ve Eflak'a elçi göndermişti. Bu durumda Kırım Hanlığı'nın yeri özeldi. Pereyaslav'dan hemen sonra Hmelniçkiy, Aleksey Mihayloviç hükûmetinden, Kırım'ı kışkırtmamak için Don Kazaklarının Karadeniz'e sefer yapmasını yasaklamasını istedi⁵¹. Bu arada Polonya Kralı, İslam Giray ile Hmelniçkiy'in ilişkilerini bozmak için 28 Ocak'ta, György II Rakoczi'yi Polonya ve İstanbul arasında arabuluculuk yapmaya ikna etmek üzere Erdel'e bir elçi göndermişti⁵². 31 Ocak'ta, bir diğer elçilik heyeti Varşova'dan Boğdan'a doğru yola çıktı. Elçinin görevi, "Kazaklara Tatarlarla ittifakın ne kadar korkunç olduğunu" bildirmek ve Boğdan'ın hükümdarını her iki devletin huzuru için "Babali'deki hizmetkârları ve dostları aracılığıyla" Sultanın hükûmetini bu konuda etkilemeye çalışmaya ikna etmektir. Kralın talimatı şunları vurguluyordu: "Büyük olasılıkla en yakın zamanda Türklere karşı harekete geçecek olan Tatar ve Kazak gücünün, Türklerin kendileri için tehlikeli olması muhtemeldir. Eğer Kazaklara merhametimizi gösterirsek, deniz açık olduğu için bazıları deniz yoluyla, bazıları da Tatarlarla birlikte buz yoluyla Osmanlı Hanedanına karşı savaş başlatmayı

⁵⁰ Zbigniew Wójcik, *Traktat Andrusowskij 1667 roku i jego geneza*, Państw. Wydaw. Naukowe, Warszawa 1959, s. 20.

⁵¹ Smolij ve Stepankov, *Bohdan Hmelniçkiy...*, s. 373.

⁵² *Jerela do istoriji Ukraini-Rusi*, C 12, Lviv 1911, s. 280.

isteyecekler.” Babıali için savaşı önleyebilecek tek çözüm, Kazakları “sıkı bağ içinde buldukları” Kırım Hanı’ndan ayırmaktı⁵³.

Pereyaslav’dan sonra Korsun’da üst rütbeli bir Kırımlı olan Kelembet Mirza ile Hmelniçkiy’in yaptığı ve “[Moskova] hükümdarının yüksek eli altına” geçmesini bildirdiği ilk görüşme, “[Kazaklarla] hep beraber olacaklarını, baharda Lehlere karşı çıkmaya hazır olduklarını ve sonsuza dek [Kazaklarla] dostluk içinde kalacaklarını”⁵⁴ dile getiren Tatar seçkinleri tarafından çok sakin bir şekilde karşılandıysa da dostane Ukrayna-Kırım ilişkilerinin sürdürülmesi için Babıali’nin tutumunun son derece önemli olacağı çok açıktı. Ancak Çıhırın’ın o zamanki diplomatik faaliyetlerinin analizi, İstanbul’a gönderilen bu elçiliğin amacının çok daha mütevazı olduğunu göstermektedir: İstanbul aracılığıyla Bahçesaray’ı etkilemek ve Kırım’ın Polonya-Litvanya Kralı’nın yanında Ukrayna’ya karşı muhtemel saldırısını engellemektir⁵⁵. Ancak bunu başarmak bile çok zordu çünkü Kelembet Mirza ve maiyetinin Hetman ve Çar arasındaki ittifaka karşı ilgisizliği Kırım seçkinlerinin sadece bir kısmının tutumunu yansıtıyordu. Kırım seçkinlerinin diğer grubunun tutumu, Sadrazam Sefer Gazi Ağa’nın Hmelniçkiy’in Pereyaslav anlaşmaları hakkında söylediklerinde açıkça ifade edilmektedir: “Eğer böyle yaptıysa onun işi biter.”⁵⁶ Bu tutum İslam Giray’ın yakın çevresinde giderek daha fazla destek kazanıyordu. Ancak 30 Haziran’da, Han beklenmedik bir şekilde öldüğünde ve Kırım tahtı etrafında yoğun siyasi mücadele patlak verdiğinde Hetmanın umutları yeniden yeşerdi. Temmuz ve ağustos ayları boyunca Ukrayna yönetimi Tatar seçkinleriyle aktif müzakereler yürüttü ve bu görüşmelerin sonuçları o kadar rahatlatıcı görünüyordu ki ağustos ortalarında Hmelniçkiy, Ukrayna-Kırım ilişkilerini sarsmadan sürdürmeyi başaracağına inanmaya başlamıştı⁵⁷. Ağustos ayının ilk yarısında, Nogay Tatarlarının Kazakları destekleme

⁵³ Jerela do istoriyi Ukrayini-Rusi, s. 283-284.

⁵⁴ Smoliy ve Stepankov, *Bohdan Hmelniçkiy*..., s. 369.

⁵⁵ Janusz Kaczmarczyk, *Hetman Bohdan Hmelniçkiy*, Pivdenno-Shidniy naukoviy institut u Peremişli, Peremişli-Lviv 1996, s. 288-291; Yaroslav Fedoruk, *Mijnarodna diplomatiya i politika Ukrayini 1654-1657*, Misioner, Lviv 1996, s. 218.

⁵⁶ Zbigniew Wójcik, “Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejaslawiu”, *Kwartalnik Historyczny*, 1954, nr. 3, s. 98.

⁵⁷ *Akti YuZR*, C 14, S-Peterburg 1889, s. 33-35.

amaçlı sefere çıkmaları da umut vericiydi. Bu nedenle Hetman, Albay I. Zolotarenko'ya yazdığı 26 Ağustos tarihli mektubunda şöyle diyordu: “Biz, Tanrı'nın yardımını alarak, Hanın ölümünden sonra kendimizi tekrar Tatarlarla yok edilemez bir dostluk içinde bulduk. Fastov yakınlarından orduyla birlikte Polonya'ya Lehler'e karşı yola çıkıyoruz⁵⁸.”

Ancak sonunda hem İstanbul hem de Bahçesaray, Moskova karşıtı politikanın sürdürülmesinin uygun olacağını kabul ettiler. Belki de bunun için en güçlü itici güç, Moskova ve yeni müttefiklerinin Litvanya Büyük Dukalığı topraklarındaki askerî başarılarıydı. Böylece, 25 Ağustos'ta yeni han ilan edilen IV. Mehmed Geray, daha İstanbul'dan Kırım'a giderken Kral Jan Kazimierz'e bir mektup göndererek Kırım ordularına Krala yardıma gelme emrini verdiğini bildirdi⁵⁹. Ancak Han, Hmelntskiy'a yazdığı bir mektupta, Zaporog ordusuyla kardeşliğini gelecekte de devam ettirmek arzusunu dile getirdikten sonra, Hetmana Çar ile ittifakını bozmasını istediğini ultimatoma şeklinde sundu. Aksi takdirde “Polonyalılarla birleşip Macarları, Muntenyalıları, Vlahları ve [Tatarların] kendilerini” Kazaklara karşı göndereceğini belirterek Hetmanı tehdit etti⁶⁰. Bu ultimatoma cevaben Hmelntskiy, Kazaklarla Tatarların “dostluk içinde beraber ekmek ve tuz yedikleri” yedi yıl süren kardeşlik dönemini hatırlattı⁶¹ ve Zaporog ordusuna karşı saldırgan niyetlerden vazgeçme çağrısında bulundu. Hetman'ın Aleksey Mihayloviç'e yazdığı, 20 Kasım tarihli mektuptan da anlaşılacağı üzere Kırım'ı, Polonya-Litvanya Birliği ile ittifakın dışında tutabileceğine sonuna kadar inanıyordu⁶². Ancak Mehmed Geray'ın emriyle toplanan Divan, Hetmanın cevabını inceledikten sonra Kazaklarla savaşa girme niyetini teyit etti ve bunun ardından Han, 22 Kasım'da, Kırım-Polonya antlaşmasını imzaladı⁶³. Kırım'ın Ukrayna ile ittifakını bozması ve Polonya-Litvanya Birliği ile sonraki 12 yıl boyunca geçerliliğini koruyacak başka bir ittifakın

⁵⁸ Dokumenti Bohdana Hmelntskoho, s. 377.

⁵⁹ Ludwik Kubala, “Wojna moskiewska, 1654-1655”, *Szkice Historyczne*, Ser. 3, Kraków 1910, s. 158, 390.

⁶⁰ Dokumenti Bohdana Hmelntskoho, s. 396.

⁶¹ Dokumenti Bohdana Hmelntskoho, s. 396.

⁶² Dokumenti Bohdana Hmelntskoho, s. 399.

⁶³ Lev Zaborovskiy, *Rossiya, Reç Pospolitaya i Şvetsiya v seredine XVII v.*, Nauka, Moskova 1981, s. 73.

kurulması, Ukrayna'nın Pereyaslav sonrası dış politikasının belki de en büyük kaybıydı.

5. Pereyaslav'dan Sonra Pereyaslav Dışında Bir Alternatif Var mıydı?

David Frick, 1654 hadiselerini incelerken, “Pereyaslav antlaşmasının tarihinin birtakım kültürler arası anlaşmazlıklar olarak yorumlanabileceğini” belirtmiştir ⁶⁴. Gerçekten de Pereyaslav'ın Uspenskiy Katedrali'nde, 18 Ocak'ta vuku bulan olay son derece dikkat çekicidir. O noktada, Kazakların en üst komutanları (*starşına*) Çara bağlılık yemini etmeden önce, Moskovalı elçiliğin başkanını geleneksel “Kazak hak ve özgürlüklerinin” dokunulmazlığı için Aleksey Mihayloviç adına yemin etmeye ikna edemediler. Böyle bir talep, hükümdar ve tebaası arasında ilişkilerin biçimini belirleyen Avrupa/Polonya-Litvanya Birliği modeline gayet uygundu ancak Moskovalı otokratik modele hiçbir şekilde uymazdı.

İki tarafın aynı olayları veya siyasi perspektifleri farklı biçimde yorumlamaları, 1654 birliğinin uygulama aşamasında da çok açıktı. Üstelik ilişki daha düzenli hâle geldikçe bu tür çelişkiler giderek artmaktaydı. Bu şekilde, 1656 baharında, Aleksey Mihayloviç'in hükûmeti, Hetman ve *starşınanın* faaliyetleri üzerinde kontrol sağlamaya çalıştı. Bu durumun açık bir göstergesi, 1654 Antlaşmasına aykırı olarak Ukrayna'ya gönderilen Larion Lopuhin'in diplomatik misyonu oldu. Örneğin, bu elçiliğin talimatları arasında Ukrayna şehirlerinde voyvodalık yönetiminin uygulanması isteniyordu: “Çerkas⁶⁵ şehirlerinde voyvodasız yönetim kabul edilebilecek durum değildir.” Dahası voyvodalar askerî garnizonlara komuta etmelerinin yanı sıra yerli sivil halk üzerinde belli idari fonksiyonlara sahip olacak ve Çarlık yönetimini de temsil edeceklerdi: “Sivilleri korumaya başlayacak, onlardan hiç kimseyi zarara

⁶⁴ Serhiy Plokhii, Pereyaslav 1654: pravoslavniy diskurs ta politična kultura, *Pereyaslavska rada 1654 roku (İstoriografiya ta doslidjennya)*, Smoloskup, Kiyiv 2003, s. 780.

⁶⁵ Moskova Çarlığı'nda, 15-18. Yüzyıllarda, Ukrayna Kazakları için “Çerkaslar”, “Çerkas halkı” (Rus. черкасы, черкасские люди) isimleri kullanılmaktaydı. Daha detaylı bilgi için bk. S. İ. Lunin, “Çerkası, ekzonim u rosiyskiy movi 15-18 st. dlya ukrayinskih kozakiv”, *Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini*, C 10, Naukova dumka, Kiyiv 2013, s. 495-496.

sokmayacak ve adil yargılama yapmaya başlayacaklar.”⁶⁶ Ukrayna’daki Moskovalı voyvodaların nüfuzunu artırma niyetleri, 29 Nisan 1656’da, Moskova’dan Kıyiv voyvodalarına gönderilen yeni bir talimatla da ikna edici bir şekilde ortaya kondu⁶⁷.

Taraflar arasındaki ilişkiler, halkı 1654-1655 yıllarındaki askeri kampanya sırasında Ukrayna Hetmanına sadakat yemini eden ve Kazak yönetimi altına geçen Güneydoğu Belarus topraklarında ortaya çıkan anlaşmazlıklar yüzünden ciddi bir şekilde zorlaşmıştı çünkü Çarlık yetkilileri Ukrayna-Kazak birliklerinin Belarus topraklarından çekilmesini ve o toprakların Moskovalı voyvodaların yönetimine devredilmesini ısrarla talep ediyordu⁶⁸.

Ancak en büyük sorunlar dış politika alanında, özellikle de Moskova’nın İsveç Krallığı ile ilişkileri geliştirmeye ve Polonya-Litvanya Birliği ile uzlaşmaya başlamasından sonra ortaya çıktı. Ukrayna yönetiminin bu değişikliğe tepkisi keskin bir şekilde olumsuz olmuştur. Bunun başlıca nedeni, Hmelıtskiy’in Polonya-Litvanya Birliği’ne karşı sürdürdüğü savaşın başarılı bir şekilde sonuçlanması için İsveç ile bir ittifaka çok umut bağlamasıydı. Bu umutlar boş hayaller değildi çünkü İsveç kralı X. Karl Gustav, Polonya ile savaş hazırlıkları sırasında, 19 Ocak 1655’te, Hetmana iyi niyetlerini ve kalıcı dostane ilişkiler kurma umudunu ifade etti⁶⁹. Hmelıtskiy’nin İsveçlilerle olası bir anlaşmadan ne kadar umutlu olduğu, 12 Nisan’da Çara yazdığı mektuptan anlaşılabilir: “Svea Kraliçesi ile düşmanlarımız Lehlere karşı bize yardım etmesi için dört yıllık dostluk antlaşmamız var [...] Sadece Svea’dan değil, diğer ülkelerden de sizin Çarlık Majestelerinizin düşmanlarına karşı seferlerin yapılmasını diliyoruz.”⁷⁰

⁶⁶ Hruşevskiy, C 9, 2 kitap, s. 1205.

⁶⁷ Aktı YuZR, C 15, 3 kitap, s. 117-133.

⁶⁸ Daha detaylı bilgi için bk. Viktor Horobets, *Bilorus’ kozats’ka: polkovnik İvan Neçay ta ukrayinski zmahannya za Pivdenno-Shidnu Bilorus’ (1655-1659)*, Institut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kıyiv 1998.

⁶⁹ Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izd. Kommissiyey dlya razbora drevnih aktov (Arhiv YuZR), çast 3, C 6, Univ. Tip., Kıyiv 1908, s. 73.

⁷⁰ Aktı YuZR, s. 420.

Ancak Hmelıtskıy'ın İsveçlilerle temasların geliştirilmesinin hem Ukrayna hem Çar için faydalı olduğuna dair yaptığı açıklamalara rağmen Moskova, Ukrayna elçiliğinin Stockholm'e gitmesine izin vermedi⁷¹. Sonuç olarak, 19 Ağustos'ta, Erdel prensi bilinmeyen bir alıcıya yazdı: "Moskovalı Hmelıtskıy'ı elinde sıkı tutuyor; kendisi [Hmelıtskıy] ettiği yemin için pişmandır; özgürlüğe kavuşmaya çalışırken Polonya'ninkinden daha da ağır bir boyunduruk almıştır."⁷² Bu koşullar altında, X. Karl Gustav'ın Polonya Krallığı topraklarındaki başarıları Hmelıtskıy'ı gelecekte Moskova'dan gelen talimatları daha az dikkate almaya teşvik etmiştir. Bu nedenle Hmelıtskıy, ağustos ayı ortasında İsveç Büyükelçisi A. J. Torquat tarafından iletilen İsveç'in dostluk ve karşılıklı yardım anlaşması önerilerini kabul etmiştir⁷³. İsveç Kralının Polonya-Litvanya Birliği'ni kolayca fethetmesi, Hmelıtskıy'ın İsveç'le hızlı bir şekilde müttefiklik ilişkileri kurmasını engellese de - zafeler X. Karl Gustav'ın müttefiklere yardımını ihmal etmesine neden olmuş ve Ukrayna tarafına ilk başta tatmin edici olmayan anlaşma koşulları sunulmuştur- Hetman, İsveç'le ittifakı Hetmanlık Devleti'nin dış politika önceliklerinden biri olarak görmeye devam etmiştir. Bu nedenle, 1656 yazı boyunca Moskova ile aktif bir şekilde yazışma yürütmüştür. Çarı ve çevresindekileri Varşova'yla uzlaşma ve Stockholm'le çatışma yolunun yanlışlığı konusunda ikna etmeye çalışmış ve "Polonyalıların şansı yaver giderse ve İsveçlileri kovarlarsa", o zaman kral ve soyluların barış yükümlülüklerinden vazgeçecekleri ve "tüm ülkeleri Ortodoks inancına ve Çarın devletine karşı savaşmaya teşvik edecekleri"⁷⁴ konusunda uyarmıştır. Hetman, Kiyiv voyvodası Andrey Buturlin'e yazdığı bir mektupta endişeyle şunları belirtiyordu: "Askerlerin şimdiden İsveçlilerle [...] hır gür çıkardıklarını duyduk, devamı nasıl olacak ancak Tanrı bilir."⁷⁵ Ancak çekincelerine rağmen Moskova, 22 Ağustos'ta, Varşova ile barış görüşmelerine başlamış ve Polonya tarafının,

⁷¹ RGADA, Fond 210, Delo 1636, L. 432-433, 499-509; *Dokumentı Bohdana Hmelıtskoho*, s. 426-428.

⁷² *Jerela*, C 12, s. 350.

⁷³ *Akti YuZR*, s. 76.

⁷⁴ *Dokumentı Bohdana Hmelıtskoho*, s. 502, 522-523 vd.

⁷⁵ Hruşevskiy, C 9, 2 kitap, s. 1237.

Ukrayna'nın kaderinin belirleneceği müzakere masasına Hetman idaresinden bir temsilcinin kabul edilmemesi talebini onaylamıştır.

Polonya-Rusya yakınlaşması fikrini açıkça destekleyen Polonyalı tarihçi Zbigniew Wójcik, 1656 Vilna Antlaşması'nı her iki taraf için de İsveç'e karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan önemli bir başarı olarak görmüştür⁷⁶. Yine de bahsedilen Vilna Antlaşması'nı, varılan anlaşmalar sayesinde sadece İsveçlilerle savaşmak için güç toplamayı başarmakla kalmayıp, aynı zamanda Ukrayna'nın kraliyet yönetimine geri dönüşü bağlamında Varşova için büyük değer taşıyan Hetmanlık Devleti ile Moskova arasındaki ilişkileri önemli ölçüde karmaşıklaştıran Polonya diplomasinin bir başarısı olarak değerlendirmek daha adil olacaktır. Çünkü önceki iki yıl boyunca filizlenmekte olan Ukrayna-Rusya çatışması, 1656 sonbaharından itibaren yepyeni bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Moskova'nın Çıhırın'ın pozisyonunu önemsememesi, Hmelniçkiy'ı Moskova merkezli dış politika çizgisini terk etmeye zorlamıştır. Ekim 1656'da, Hetman, Erdel Prensi ile bir dostluk anlaşması imzalamış ve Ocak 1657'nin ikinci yarısında Ukrayna-İsveç görüşmelerini yeniden başlatmıştır. Tüm bunlar, 16 Aralık 1656'da, Radnot Antlaşması ile doruğa ulaşan aktif İsveç-Erdel yakınlaşmasının arka planında gerçekleşmiştir. Anlaşma, Orta ve Doğu Avrupa'daki siyasi güçlerin dengesinde köklü bir değişiklik öngörmesi (Polonya tarih yazımında bu anlaşma, Polonya-Litvanya Birliği'nin topraklarını bölmeye yönelik ilk girişim olarak kabul edilir) ve bölgede Polonya-Rusya yakınlaşmasına karşı çıkan bir dizi devleti ittifaka çekmeyi amaçlamasıyla alışılabilir bir ikili anlaşmanın ötesine geçmiştir⁷⁷. Bu nedenle, Radnot'taki müzakerelerin hemen ardından, anlaşmanın İsveçli yaratıcılarından Gotthard Welling, X. Karl Gustav'dan Ukrayna ile de ittifakı sonuçlandırmak üzere Çıhırın'a bir elçilikle gitme emri almıştır⁷⁸.

⁷⁶ Zbigniew Wójcik, "Polska i Rosja wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego w okresie wojny północnej 1655-1660", *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*, C 2, Państw. Wydaw. Naukowe, Varşova 1957, s. 68.

⁷⁷ Viktor Horobets, *Vilno çy Radnot? Ukrayinsko-transilvanska viyskova spivpratsya 1657 r. v konteksti formuvannya protestantskoyi lihi, Ukrayina-Uhorşçina: spilne minule ta syohodennya*, Institut istoriyi Ukraini NAN Ukrayini, Kiyiv 2006, s. 120-133.

⁷⁸ *Arhiv YuZR*, s. 201-207.

Moskova, Radnot Anlaşması'nı şiddetle protesto ederken, Hmelniçkiy, tam tersine, 10 Ocak 1657'de, Erdel Prensine yardım etmek için Ukrayna birliklerini Polonya'ya göndermiş ve böylece mevcut Polonya-Rusya ateşkesini tamamen göz ardı ettiğini göstermiştir.

6. Pereyaslav'ın Feshi Olarak 1658 Hadyaç Antlaşması

Hetmanın başına buyruk davranışları Moskova'yı son derece rahatsız ediyordu. Sadece 1657'nin ilk yarısında beş elçi heyeti Ukrayna'yı ziyaret etmiş; diplomatların getirdiği emirler, Moskova'nın Ukrayna meselelerine yönelik politikasının kökten değiştiğini gözler önüne sermiştir. Böylece, yılın başında Ukrayna'ya gönderilen *stolnik*⁷⁹ Vasiliy Kikin'e verilen bir emirde, Kazak liderleri Çara sadakatsizlikle suçlanmış ve Çara verdikleri yeminden “dönmeleri” ve “yalan” söylemelerinden dolayı Tanrı tarafından cezalandırılmakla tehdit edilmişlerdir⁸⁰. Ancak bu yeni politikanın temelleri en açık şekilde, mayıs-haziran aylarında Hetmanlık Devleti'ni ziyaret eden *okolniçiy*⁸¹ Fyodor Buturlin'in elçilik belgelerinde görülmektedir. Buturlin; Ukrayna şehirlerine Çarın voyvodalarının atanmasındaki gecikmeden, Ukrayna'nın Çarlık hazinesine vergi ödememesinden, Moskova askerlerine Kıyiv'de toprak verilmesinin reddedilmesinden ve genç Hetman Yuriy'in Çara bağlılık yemini etmesini istemediğinden şikayet edecekti. Lakin elçinin asıl görevi, Erdel ile ittifak anlaşmasının yapılmasını ve “daha da kötüsü [...] Hetmanın ve tüm Zaporog ordusunun Çarın düşmanı İsveç Kralı Karl Gustav'a katılmasını” en sert şekilde kınamaktı⁸².

Hmelniçkiy, ya genel olarak gerçek bir yasal dayanağı olmayan ya da Rusya-Polonya uzlaşması gibi Moskova'nın eylemleri sonucunda yasallığını kaybeden tüm bu iddiaları reddetmiştir. İsveç ile ilişkilerin kesilmesi talebine de Hetman net bir yanıt vermiştir: “Kazaklar İsveç kralından asla ayrılmayacaktır çünkü dostlukları ve anlaşmaları eskidir [...] ve İsveçliler dürüst insanlardır, verdikleri sözlere ve dostluğa riayet

⁷⁹ Moskova Çarlığında bir memurluk rütbesi

⁸⁰ Hruşevski, a.g.e., C 9, 2 kitap, s. 1350.

⁸¹ Moskova Çarlığında bir memurluk rütbesi.

⁸² Aktı YuZR, C 3, s. 568.

ederler”, onlara kıyasla “Yüce Çar ise hetmana ve tüm Zaporog ordusuna karşı gaddarlık etti, Polonyalılarla barış yaparak bizi Polonyalıların eline vermek istedi.”⁸³ Ayrıca Hetman, Moskova’nın dış politika stratejisini sert bir şekilde eleştirme cüretini göstermiştir: “Ben Hetman, Büyük Çara [...] boyarların iyi bir şey tavsiye etmemelerine şaşırıyorum: Polonya tacını henüz ele geçiremedi ve daha barış sağlayamadılar ancak başka bir devletle, İsveçlilerle savaşa başladılar!”⁸⁴

Ancak 1657 yazı, Moskova ile ilişkileri kesmek için uygun bir zaman değildi. Ukrayna birliklerinin, Prens György II Rakoczi’nin Polonya Krallığı topraklarında askerî hareketına katılması, Ukrayna-Kırım ilişkilerini daha da kötüleştirdi. Mayıs ayının ikinci yarısı gibi erken bir tarihte, Kazak ordusunun üst komutanları Hetmana, Hanın “Dinyeper’i geçip Konka Nehri yakınlarında durduğunu [...], Dediş Akeya’nın Kamaniçe’ye Lehlere doğru onlarla birleşmek için gideceğini”⁸⁵ bildirmişlerdir. Kırım ordusunun olası bir istilasına ilişkin endişe verici haberler başka kaynaklardan da geliyordu⁸⁶. Yıllarca süren zorlu savaştan yorgun düşmüş olan Kazak ordusunun kendisi de oldukça huzursuzdu. Hmelniçkiy’in kritik sağlık vaziyeti durumu daha da kötüleştirmişti: İlki, hasta Hetmanın arkasından Kazak seçkinleri arasındaki iktidar mücadelesi artıyordu⁸⁷. İkincisi ise Moskova, Kazaklar arasındaki çatışmaları körükleyerek⁸⁸ -bu doğrudan 1654 Anlaşması’yla çelişse bile- ve Ukrayna’daki konumunu güçlendirmeye çalışarak, yakın zamanda gerçekleşecek iktidardaki olası değişikliği kendi lehine kullanmaya çalışıyordu. Aslında anlaşmanın Ukrayna tarafına bu konuda tam özerklik garanti etmesine rağmen, özellikle Çarın çevresi Moskova’yı, Hetmanın halefini seçme sürecine dahil etme planlarını dile getirmekteydi: “Zaporog ordusu kendi arasında eski geleneklerine göre bir hetman seçecektir ve

⁸³ Aktı YuZR, C 3, s. 569.

⁸⁴ Aktı YuZR, C 3, s. 570.

⁸⁵ Aktı YuZR, C 11, Pribavleniye S 1, s. 702.

⁸⁶ Arhiv YuZR, s. 313; Aktı YuZR, C 11, Pribavleniye S 1, s. 695-696; Jerela, C 12, s. 508.

⁸⁷ Arhiv İnstitutu istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, op. 3, spr. 19, ark. 12.

⁸⁸ Hmelniçkiy hükümetinin Başkâtibi olan İvan Vihovskiy, “Orduda ilk isyanlar Çarın Majestelerinin elçisi İvan Jelyabujskiy’den başlamıştı” diye iddia ediyordu. Aktı YuZR, C 4, S 69, s. 126.

kimin hetman olarak seçildiği Çara bildirilecektir.”⁸⁹ Haziran 1657’de, Korsun Meclisi’nin topuzu⁹⁰ Hetman Yuriy’e devretme kararını bildiren Buturlin, Aleksey Mihayloviç’e fazla endişelenmemesini tavsiye etmiştir: “Hetmanın ölümünden sonra onun sözünün hükmü kalmayacak, her şey siz büyük hükümdarın iradesine bağlı olacak. Siz, büyük hükümdar, Zaporog ordusunun hetmanı olarak kimi tayin ederseniz hetman olacaktır.”⁹¹

Ancak gerçekte *starşına* üyeleri, Kazak geleneğinde olduğu gibi,⁹² Hmelniçkiy’in halefini, Çarın temsilcilerinin seçim sürecine katılımı olmaksızın serbest oylarla seçtiler. Yeni seçilen Hetman İvan Vihovskiy, “Çarın tebaası olarak kalmak istediğini [...], Polonya’yı Çar için fethetmek istediğini”⁹³ yorulmadan tekrarlamaya devam ediyordu ancak Moskova böyle “başına buyruk” bir davranışı affetmemiş ve hetman seçimini tanımamıştı. Çıhırın’a gelen çok sayıda Moskovalı elçi, hetmanın yeni iktidar statüsünün tanınmasının önkoşulu olarak “başkâtip”⁹⁴ Vihovskiy’dan hetmanlık yetkilerinin Aleksey Mihayloviç lehine sınırlandırmayı kabul etmesini talep etmiştir⁹⁵. Vihovskiy bunu yapmayı reddettiğinde ise Moskova, Ukrayna’da iç çatışmayı körükleme yoluna başvurmuştur.

Çatışma, toplumsal çelişiklere, özellikle de toplumun yeni seçkinleri rolünü üstlenen üst Kazak sınıfın hızla zenginleşmesine karşı sıradan Kazakların ve özellikle en fakir olanların hoşnutsuzluğuna dayanıyordu. Muhalefetin sloganları esas olarak “tüm şehirler, ilçeler ve köylerden elde edilen gelirlerle hetman, kâtip, albay ve diğer önde gelen kişiler zenginleşirken sıradan Kazaklarla paylaşmadıkları için onları

⁸⁹ Aktı YuZR, C 10, s. 490; VUR, C 3, S 248, s. 568.

⁹⁰ Topuz, Hetmanın ve üst Kazak yöneticilerin iktidarının sembolü olarak görülüyordu.

⁹¹ Aktı YuZR, C 11, Pribavleniye S 1, s. 682.

⁹² Daha detaylı bilgi için bk. Viktor Horobets, “Vıbornist’ starşını yak politiko-kul’turna tsinnist’ i marker avtonomiı kozatskoho Hetmanatu”, *Roczniki Humanistyczne*, C 70, numer/zeszyt 2, Towarzystwo Naukowe KUL Wydział Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2022, s. 25-39.

⁹³ *Monumenta Hungariae Historica, Diplomatoria*, C 23, Budapeste 1874, s. 545-546.

⁹⁴ *Sinbirskiy sbornik. Rodoslovnaya rospis’ roda Kikinih*, C 1, kitap 2, Moskova 1845, s. 61.

⁹⁵ Viktor Horobets, *Vid soyuzu do inkorporatsiyi: ukrayinsko-rosiyski vidnosini druhoyi polovini XVII - pershoi çverti XVIII st.*, İnstytut İstoriyi NAN Ukrayini, Kiyiv 1995, s. 16-22.

yağmalamak ve dövmek”⁹⁶ isteği ile belirleniyordu. Ancak toplumun en fakir sınıflarının hoşnutsuzluğunu Zaporog Siçi’nin Kazak liderleri kendi çıkarları için kullanmış ve ayaklanmaya bir siyasi görünüm katmışlardır çünkü Siç liderleri Kazak devrimi sırasında nüfuzlarını kaybetmişler ve bunu yeniden kazanmaya çalışıyorlardı.

Siç’in Hetmanlık yönetimi altında kalan bölgelerden gelen gıda ve silah tedarikine olan kritik bağımlılığı göz önüne alındığında isyancıların başarı şansının olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, onlar Hetmanlığın özerkliğini kısıtlamak için Moskova’ya yardım etmeye istekli olduklarını göstermiş⁹⁷ ve Çarlık hükûmeti bu dalkavukluğu takdir etmiştir. Vıhovskiy’in defalarca tekrarlanan isyancılara güvenmeme çağrılarına rağmen⁹⁸ Aleksey Mihayloviç, Siç’e bir ferman, yiyecek ve mühimmat göndererek Zaporog Siçi’ni Ukrayna-Moskova ilişkilerinin yetkili bir aktörü olarak tanımış ve böylece isyanın Sol Yaka Ukraynası’nın güney alaylarına⁹⁹ yayılmasını kolaylaştırmıştır¹⁰⁰.

İşyani bastırma ihtiyacı Hetmanı Ukrayna-Kırım ittifakını yeniden tesis etmenin yollarını aramaya zorlamıştır. Ancak 1654’ten sonra, Polonya-Kırım ittifakı nedeniyle, Ukrayna yönetimi için Bahçesaray’a giden yol sadece Varşova üzerinden geçebilirdi. Kralla savaş hâlindeyken Handan yardım almak imkânsızdı. O dönemde, Kırım kartının Vıhovskiy’in siyasi oyununda öncelikli olduğunun kanıtı, müzakerelerin en başında, Ukrayna-Polonya görüşmelerinden önceki hazırlık aşamasında (Mart 1658), Hetmanın Jan Kazimierz’den, müttefiki Mehmed Giray’ın Hetman yönetimine askerî yardım etmesini sağlamasını talep etmesidir. Gerçekten de Varşova’dan mektup alan Han, mayıs ortalarında ordusunu Ukrayna’ya göndermiştir¹⁰¹.

⁹⁶ Valeriy Smoliy ve Valeriy Stepankov, **Pravoberejna Ukrayina u druhiy polovini XVII - XVIII st.: problema derjavotvorennya**, İnstitut ukrayinskoyi arheohrafiyi NAN Ukrayini, Kiyiv 1995, s. 25.

⁹⁷ **Aktı YuZR**, C 7, s. 187-193.

⁹⁸ **Aktı YuZR**, C 4, s. 51, 78; vd.

⁹⁹ Alay (Ukr. *polk*), bir askerî birlik olmanın yanı sıra Ukrayna Hetmanlık Devleti’nin temel idari birimidir.

¹⁰⁰ Bk. Viktor Horobets, “Zaporozkiy Kiş v političniy strukturi kozatskoyi Ukrayini (druha polovina XVII-poçatok XVIII st.)”, **Zaporozke kozatstvo v ukrayinskiy istoriyi, kul’turi ta natsionalniy samosvidomosti**, İnstitut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv-Zaporijjya 1997, s. 33-43.

¹⁰¹ Ludwik Kubala, **Wojny duńskie i pokój oliwski. 1657-1660**, ser. 6, Lwów, 1922, dod. XIV, s. 443.

Vihovskiy'in Jan Kazimierz'in temsilcileriyle yaptığı müzakereler, 16 Eylül 1658'de, Avrupa'nın siyasi manzarasını kökten değiştirecek şekilde tasarlanan iddialı Hadyaç Antlaşması ile sonlanmıştır. Antlaşma, Ukrayna'nın kraliyet yönetimine, Polonya Krallığı'nın bir eyaleti olarak değil, artık bir "Büyük Rûs Knezliği" olarak yani o zamana kadar ikili olan Polonya-Litvanya Federasyonu'nun üçüncü tam üyesi olarak geri dönmesini öngörmüştür¹⁰². Antlaşma metninde Kazak ordusunu Polonya-Rusya savaşına -eğer böyle bir savaş bir gün başlarsa-¹⁰³ katılma zorunluluğundan muaf tutan bir madde bulunmasına ve Vihovskiy'in bu Federasyona Doğu Avrupa devletleri ve Moskova Çarlığı'nın katılma olasılığını dile getirmesine rağmen¹⁰⁴ Hadyaç, Pereyaslav konseyinin kararlarını iptal etmiştir.

Antlaşma Moskova yönetimi tarafından tam da bu şekilde yorumlanmıştır: Çar antlaşmayı öğrendiğinde Ukrayna halkını "hain İvaşka'ya" -İvan Vihovskiy kastediliyor- karşı savaşıma çağırılmış, voyvoda Romodanovskiy komutasında Ukrayna'ya birlikler göndermiş ve Romodanovskiy yeni hetman için sahte bir "seçim" düzenlemiştir. 1654 anlaşması, 1658 sonbaharından 1659 yazının ikinci yarısına kadar Ukrayna topraklarında devam eden Rus-Ukrayna savaşıyla nihai olarak feshedilmiştir.

7. Pereyaslav 2.0: Pereyaslav Antlaşması'nın 1659 Yılı'nın Sonbaharında Yeniden Canlandırılması Sorunu Nedir?

Vihovskiy, 1659'da, Kırım Hanının birlikleriyle beraber Moskova'ya karşı Konotop Savaşı'nda -19. yüzyılda yaşayan ünlü Rus tarihçisi Sergey Solovyev'a göre bu savaşta, "1654 ve 1655 tarihli seferleri başarılı bir şekilde tamamlayan Moskova'nın en seçilmiş süvari birlikleri bir günde yok oldu ve bu noktadan sonra Çar, bu kadar

¹⁰² Viktor Horobets, "Hadyatskiy dohovir 1658 roku - çomu uhoda tak i ne stala uniyeyu?", *Ukrayinskyy istorichnyy jurnal*, Institut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2018, S 5, s. 21-45; Viktor Horobets, "Hadyatska uniya 1658 r.: avansı ta rızıkı vid realizatsiyi proektu dlya Hetmanatu i Reçi Pospolitoi u tsarni zovnişnyoyi politiki", *Przegľad wschodni*, Uniwersytet Warszawski, Studium Europy Wschodniej, Varşova 2019, C 15, s. 54-72.

¹⁰³ Vasil Harasimçuk, *Materiali do istoriyi kozoççını XVII viku*, Institut ukrayinskoyi arheohrafiyi ta djereleznavstva NAN Ukrayini, Lviv 1994, s. 112-119.

¹⁰⁴ *Akti YuZR*, C 4, s. 163-165.

muhteşem bir orduyu savaş alanına artık hiçbir zaman çıkaramayacaktı”¹⁰⁵ - parlak bir zafer kazanmasına rağmen birkaç ay sonra hetmanlık topuzunu kaybetmiş ve Kuzey Sol Yaka Ukraynası'nın Moskova yanlısı Kazak liderleri, Konotop Savaşı'ndan sonra Ukrayna'dan hızlıca çekilmek zorunda kalan Çarın birliklerini Ukrayna'ya davet etmişlerdi. Bu arada, daha önce babasının liyakati sayesinde hetman seçilen Yuriy Hmelnitskiy'in çevresi, Kazak Devleti'ni hem Moskova hem de Varşova'ya eşit mesafede tutarak korumaya çalışmıştır. Polonya hükûmetinin Ukrayna'daki temsilcisi Stanisław Potocki, Krala, Hetmanın maiyetinin “Kral Hazretlerini Çarla, Çarı da Kral Hazretleri ile aldatıp korkutarak”, gerçekte ise her ikisinden de bağımsız kalmaya çalıştığını bildirmiştir¹⁰⁶.

Ancak bölgedeki güçler dengesi bu kurnaz planın gerçekleşmesi için uygun değildi ve Hmelnitskiy bir kez daha Çarın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştı. Lakin bunun Bohdan Hmelnitskiy'in, 27 Şubat 1654 tarihli anlaşmasının Ukrayin taslağı temelinde yapılması planlanıyordu yani Moskova tarafından yapılan ve hetman yönetiminin dış politika ile finans alanındaki egemenliğini sınırlayan eklemeler olmadan. Dahası, 1656-1658 çatışmasının deneyimine dayanarak Ukrayna tarafı, antlaşmada Zaporog ordusuna hetman seçimini serbest ve sınırsız yapma hakkının tanınmasını, Çarlık voyvodalarının Ukrayna'daki varlığının sadece Kiyiv ile sınırlandırılarak sembolik hâle getirilmesini ve askerî gereklilik nedeniyle diğer Ukrayna şehirlerine girmeleri hâlinde Çarın birliklerinin hetmana tabi olmasını talep etmiştir. Hetmanlık Devleti'nin dış politikasını yürütme hakkı da daha fazla güvence altına alınacaktı. 1657-1658'de olduğu gibi, Zaaporog Siçi'nin ya da Ukrayna'da doğrudan hetmanın himayesi altında bulunan bazı grupların ayrılıkçılığını önlemek için Ukrayna'dan Moskova Devleti'nin idari birimlerine gönderilen tüm

¹⁰⁵ Sergey Mihayloviç Solovyev, *İstoriya Rossii s drevneysh vremen*, Kniga 3, C 11-15, Tovarişçestvo “Obşçestvennaya pol'za”, St. Peterburg 1869, s. 46. Daha detaylı bilgi için bk. Piotr Kroll, *Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658-1660*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008; Oleksiy Sokirko, *Konotopska bitva 1659 r. Triumf v čas Ruyini*, Tempora, Kiyiv 2008.

¹⁰⁶ *Pamyatniki, izdannyye Kiyevskoy komissiyey dlya razbora drevnih aktov*, C 3, Kiyiv 1898, s. 387.

yazışmaların mutlaka hetman hükûmeti tarafından onaylanması önerilmişti¹⁰⁷.

Ancak genç Hmelniçkiy'in hükûmeti konumunu savunmakta başarısız oldu. Pereyaslav'da toplanan Genel Konsey'de (Ekim 1659) Çarın temsilcisi boyar Nikita Alekseyeviç Trubetskoy, kendisine eşlik eden Çar ordusunun gücü ve Moskova yanlısı Kazak ustabaşlarının sadakatine dayanarak önerilen değişiklikleri reddetmekle kalmadı, aynı zamanda 1654 Antlaşması'na kıyasla bile Hetman hükûmetinin gücünü önemli ölçüde sınırlayan bir dizi yeniliği zorla kabul ettirdi. Konsey aslında "Bohdan Hmelniçkiy'in Eski Maddeleri" olarak adlandırılan ve başlığı 1654 tarihli gerçek antlaşmaya atıfta bulunan belgeyi yürürlüğe koydu ancak bu belge içeriği itibariyle Moskova hükûmetinin kasıtlı bir uydurmasıydı¹⁰⁸. Böylece, Çar ve Boyar Duması tarafından Zaporog ordusunun "kendi aralarından bir hetman seçme" hakkının tanınmasına rağmen ilgili maddeye seçim prosedürü konusunda çok önemli bir ekleme yapıldı. Seçim sonuçlarının Moskova'ya sadece bildirileceğini ("kim hetman olarak seçilecekse bunu bize bildirin"¹⁰⁹) öngören antlaşmanın 1654 yılı versiyonundan farklı olarak, şimdi seçimin meşruluğunun tanınması için hetman adayının bizzat Moskova'ya gitmesi ve Çar tarafından onay alması gerekiyordu. Hetman ve Zaporog ordusunun kendi dış politikalarını yürütme haklarına ilişkin maddenin çarpıtılması da esastı. 1654 tarihli antlaşma, Ukrayna tarafının sadece Polonya Kralı ve Sultan ile temas kurmasını yasaklarken -diğer hükümdarlarla temaslar hakkında Çara sadece bilgi gönderilecekti- 1659 tarihli metin "Hetman komşu ülkelerden veya başka ülkelerden elçi veya haberci kabul etmeyecek ve bunları komşu ülkelere veya başka ülkelere göndermeyecektir" diyordu. Bir istisna olarak, Hetman, yabancı ülkelerle ilişki kurabilirdi, eğer "büyük hükümdar Çar hazretleri Hetmana belli bir konuda ve belli bir yabancı ülkeye [elçilik] göndermesini emrederse."¹¹⁰

¹⁰⁷ Aktı YuZR, C 4, s. 255-257; C 15, s. 256-258.

¹⁰⁸ Petr Şafranov, "O statyah B. Hmelniçkiçko", *Kiyevskaya starina*, 1889, C 11, s. 86-88; Andriy Yakovliv, "Stati Bohdana Hmelniçkiçko v redaktsiyi 1659 roku", *Yuvileinyi zbirnik na poşanu akademika M. S. Hruşevskoho*, C 1, Kiyiv 1928, s. 220-234.

¹⁰⁹ Aktı YuZR, C 10, s. 448-449.

¹¹⁰ Aktı YuZR, C 4, S 115, s. 263.

Konsej tarafından “Eski Maddeler”e ek olarak kabul edilen “Yuriy Hmelniçkiy’in Yeni Maddeleri” ile Ukrayna hükümetinin ayrıcalıkları daha da kısıtlandı. “Yuriy Hmelniçkiy’in Yeni Maddeleri”ne göre Hetman, Çarın izni olmadan savaş açamaz veya komşu hükümdarlara askerî yardımda bulunamazdı fakat Çarın emirlerine göre seferlere çıkmak zorundaydı. Antlaşma maddeleri Kazak garnizonlarının Belarus topraklarından çekilmesini ve Starıy Bihiv’in¹¹¹ “hükümdarın insanlarına” -yani Moskova askerlerine) teslim edilmesini zorunlu kılıyordu. Bundan sonra Belarus sakinleri Kazak olma hakkını yitirmişlerdir. Başka bir deyişle, Belarus topraklarında Kazak devlet sistemi kaldırıldı. Kazak yönetiminin idari yetkileri, Kıyiv dışında Sol Yaka Ukraynası’nda Pereyaslav, Nijin ve Çernihiv’de ve Sağ Yaka Ukraynası’nda Bratslav ve Uman şehirlerinde bulunan Çarlık voyvodalarının komuta ettikleri Moskovalı garnizonları tarafından ciddi şekilde kısıtlandı. 1658-1659 yıllarında, Sol Yaka Ukraynası’nda Moskova yanlısı isyanlar başlatan Kazak ustabaşlarının çoğuna, Hetmanın mahkemesi önünde Çarın garanti ettiği dokunulmazlık hakkı verildi: Söz konusu Moskova yanlısı isyancılar ölüm cezasına çarptırılmazlardı¹¹².

Yeni dayatılan şartlar, Hetmanlık Devleti’nin Çara bağımlılığını - 1654 Antlaşması’nın şartlarına kıyasla- büyük ölçüde artırdı. Eğer bundan beş yıl önce, Ukrayna’nın Çar ile ilişkilerindeki siyasi ve hukuki statüsü, kendi mevzuatı ve örfî hukukuna dayalı iç öz yönetimin korunmasını garanti eden ve aynı zamanda dış siyasi temsil hakkını güvence altına alan bir siyasi özerklik olarak değerlendirilirse, yeni şartlarla birlikte artık sadece kısıtlı bir idari özerklik söz konusu olmuştur.

Çarlık yönetiminin yetkilerini genişletmek ve dolayısıyla Hetman ve *starşınan*ın yetkilerini daraltmak için 1659’da Pereyaslav Konseyinde başlatılan antlaşma revizyonu uygulaması; 1663, 1669, 1672 ve 1687 tarihlerinde hetman seçimlerinde devam etti. İlgili belgeler her seferinde 1654 maddelerinin lafzına hitap etse de bu belgelerin ruhu, Hetmanlık Devleti’nin özerkliğini sürekli olarak kısıtlamak ve Ukrayna’yı Moskova

¹¹¹ Günümüzde Belarus Cumhuriyeti’nin Mahilyoü bölgesinde bir şehir.

¹¹² **Aktı YuZR**, C 4, s. 265-269.

Devleti'nin bünyesine zorla entegre etmeyi öngören 1659 uygulamalarıyla uyuşuyordu. Moskova Devleti'nin Rus İmparatorluğu'na dönüşme aşamasında, 1708 sonbaharında, İvan Skoropadskiy hetmanlığa seçildiğinde, I. Petro herhangi bir yeni hetmanlık maddesi imzalamayı reddederek Ukrayna özerkliğinin Rus yetkililer tarafından tasfiyesinin 1764 sonbaharına kadar uzanan son aşamasını başlatmıştı.

SONUÇ

Böylece, 1654 Pereyaslav Konseyinin sonucunda Ukrayna'nın Moskova Çarının himayesine geçmesinin ilan edilmesi, Kazak Devleti'nin yöneticileri tarafından Kralın ve Polonya-Litvanya Birliği'nin, 16. yüzyılın ortalarında, Kazak Devrimi'nin yarattığı yeni sosyopolitik gerçekleri tanımak istememelerine bir yanıt olarak görüldü. Bohdan Hmelıtskiy'ın Çarla yazışmalarında iki Doğu Avrupa Slav halkının kaderlerinin sözde benzerliğinden bahsetmesi açıkça siyasi amaçlıydı. Bu amaç, Moskova'nın, Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı yürütülen savaşa katılmasını sağlamaktı. Ancak iki halkın sosyokültürel yakınlıkları, Ukrayna'nın Çarın himayesine sembolik olarak devredilmesi prosedürü sırasında, Polonya-Litvanya Birliği'nin siyasi kültüründe yetişen Kazaklar, Çarın temsilcilerinden, Moskova hükümdarının tüm Kazak “eski hak ve özgürlüklerinin” dokunulmazlığını gözeteyeceğine dair bir bağlılık yemini etmesini talep ettiklerinde, yanlış anlaşılma nedeniyle açıkça reddedildi çünkü Moskova Devleti'nde Çarlar tebaalarına bağlılık yemini etmezlerdi. Bununla birlikte, Zaporog ordusunun Çarlık himayesine ancak bir antlaşma ile geçeceğine inanan Hetmanlık yönetiminin zihniyeti, Mart 1654'te, Ukrayna'nın siyasi özerklik haklarını tanıyan, o zamanın sosyal ilişkiler modelini meşrulaştıran ve Kazakların siyasi haklarını güvence altına alan antlaşmanın kabul edilmesini ve onaylanmasını sağladı.

Çar ile antlaşmanın imzalanması, Zaporog ordusunun Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı mücadelede konumunu hem siyasi hem de askerî açıdan güçlendirdi ancak aynı zamanda Kırım ile askerî ve siyasi iş birliğini imkânsız hâle getirdi ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri geliştirme imkanlarını sınırladı. Bundan kaynaklanan kayıplar, Hetmanlık

Devleti'nin İsveç Krallığı ve müttefikleriyle, özellikle de Erdel ile askerî ve siyasi iş birliği sayesinde bir ölçüde telafi edilebilirdi. Ancak Moskova buna şiddetle karşı çıktı. 1654 Anlaşması'nın aksine Polonya-Litvanya Birliği ile barış görüşmelerine başladı ve Hetman hükûmetinin önerilerini tamamen göz ardı ederek İsveç'e savaş ilan etti. Bohdan Hmelıtskiy'ın hayatının son yıllarında dış politika konusunda zaten belirgin olan Ukrayna-Moskova anlaşmazlıkları, Çarlık yetkililerinin Ukrayna üzerinde etkilerini artırma ve Ukrayna özerkliğini sınırlama girişimleriyle birleşerek, Hmelıtskiy'ın ölümünden sonra önemli ölçüde yoğunlaştı ve sonunda Hetman İvan Vıhovskiy'ın 1654'te, Moskova ile yapılan anlaşmayı feshederek, 1658'de, Polonya-Litvanya Birliği ile Hadyaç Antlaşması'nı imzalamasına yol açtı. Çarın Ukrayna üzerindeki himayesinin 1659 sonbaharında yeniden tesis edilmesi, Moskova tarafının "Bohdan Hmelıtskiy Maddeleri"ne aktif bir şekilde başvurmasına rağmen özerk Kazak bölgesindeki iktidar konumunu güçlendirmek amacıyla söz konusu antlaşma metinleri kasıtlı olarak çarpıtılmıştı. Çarlık hükûmetinin bu konuda ulaştığı başarı; Ukrayna'nın özerkliğine yönelik uzun bir saldırı sürecinin başlangıcı, Hetmanlık Devleti'nin ayrıcalıklarının kademeli olarak -100 yıldan fazla bir süre- daraltılması, devlet statüsünün düşürülmesi ve nihayet 1764'te, II. Katerina tarafından Ukrayna Devleti'nin tamamen ortadan kaldırılması anlamına geliyordu.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Arhiv İnstitutu istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, op. 3, spr. 19, ark. 12.

Rossiyskiy gosudarstvennyy arhiv drevnih aktov (RGADA), Fond 89., Opis' 1, Knigi i dela, Dela 1653, Delo 1; Fond 124, 1624 r., Delo 5; Fond 210, Delo 1636.

2. Yayımlanmış Belgeler ve İkinci El Kaynaklar

Akti, odnosyaşçiesya k istorii Yujnoy i Zapadnoy Rossii, sobr. i izdannıye Arheografiçeskoj komissiyey, C 3, St. Petersburg 1861; C 4, St. Petersburg 1863; C 10, St. Petersburg 1878; C 11, St. Petersburg 1879; C 14, St. Petersburg 1889; C 15, St. Petersburg 1892.

Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izd. Komissiyey dlya razbora drevnih aktov, Çast III, C 6, Kiyiv 1908.

Brehunenko, Viktor, Stosunki ukrayinskoho kozatstva z Donom v XVI – seredını XVII st., Tandem-U, Kiyiv-Zaporijjya 1998.

Butiç, İvan, “Dva nevidomi listı Bohdana Hmelnitskoho”, Zapiski Naukovoho Tovaristva imeni Şevçenka, C 222, Lviv 1991, s. 319-326.

Çerkas, Boris, Ukrayina v politiçnih vidnosinah Velikoho knyazivstva Litovskoho z Krimskim Hanatom (1515-1540), İnstitut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2006.

Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini, C 10, Naukova dumka, Kiyiv 2013.

Fedoruk, Yaroslav, Mijnarodna diplomatiya i politika Ukrayini 1654-1657, C I, Misioner, Lviv 1996.

Fedoruk, Yaroslav, Zovnişnyopolitiçna diyal'nist' Bohdana Hmel'nitskoho i formuvannya yoho politiçnoyi prohramı (1648-serpen' 1649 r.r.), Lviv 1993.

Frick, David, Meletij Smotryç'kyj, Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge, Massachusetts 1995.

Gruševskiy, Mihail, **Barskoye starostvo: istoričeskiye očerki (XV-XVIII)**, Tip. İmperatorskago Un-ta Sv. Vladimira, Kiyiv 1894.

Harasımçuk, Vasil, **Materialı do istoriyi kozaçını XVII viku**, İnstıtut ukrayinskoyi arheohrafiyi ta djereloznavstva NAN Ukrayını, Lviv 1994.

Horobets, Viktor, “Hadyatska uniya 1658 r.: avansı ta rızıkı vid realizatsiyi proektu dlya hetmanatu i Reçi Pospolıtoyi u tsarını zovnişnyoyi politiki”, **Przegład wschodni**, Uniwersytet Varşova, Studium Europy Wschodniej, Warszawa 2019, C 15, s. 54-72.

Horobets, Viktor, “Hadyatskiy dohovir 1658 roku - çomu uhoda tak i ne stala uniyeyu?”, **Ukrayinskiy istoričniy jurnal**, İnstıtut istoriyi Ukrayını NAN Ukrayını, Kiyiv 2018, S 5, s. 21-45.

Horobets, Viktor, “Vıbornist’ starşını yak politiko-kul’turna tsinnist’ i marker avtonomiyi kozatskoho Hetmanatu”, **Roczniki Humanistyczne**, C 70, numer/zeszyt 2, Towarzystwo Naukowe KUL Wydział Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2022, s. 25-39.

Horobets, Viktor, “Vilno çı Radnot? Ukrayinsko-transilvanska viyskova spivpratsya 1657 r. v konteksti formuvannya protestantskoyi ligi”, **Ukrayina-Uhorşçına: spil’ne mnule ta syohodennya**, İnstıtut istoriyi Ukrayını NAN Ukrayını, Kiyiv 2006, s. 120-133.

Horobets, Viktor, “**Volmo tsarya shidnoho**”. **Ukrayinskiy Hetmanat ta rosiyska dınastiya do i pislya Pereyaslava**, Kritika, Kiyiv 2007.

Horobets, Viktor, “Zaporozkiy Kiş v političniy strukturi kozatskoyi Ukrayını (druha polovina XVII – poçatok XVIII st.)”, **Zaporozke kozatstvo v ukrayinskiy istoriyi, kul’turi ta natsional’niy samosvidomosti**, İnstıtut istoriyi Ukrayını NAN Ukrayını, Kiyiv-Zaporijjya 1997, s. 33-43.

Horobets, Viktor, **Bilorus’ kozatska: polkovnik İvan Neçay ta ukrayinski zmahannya za Pivdenno-Shidnu Bilorus’ (1655-1659)**, İnstıtut istoriyi Ukrayını NAN Ukrayını, Kiyiv 1998.

Horobets, Viktor, **Vid soyuzu do inkorporatsiyi: ukrayinsko-rosiyski vidnosini druhoyi polovini XVII – perşoyi çverti XVIII st.**, Institut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 1995.

Hruşevskiy, Mihaylo, **İstoriya Ukrayini-Rusi**, C 7, Naukova dumka, Kiyiv 1995; C 9, kitap 2, Naukova dumka, Kiyiv 1998.

Jerela do istoriyi Ukrayini-Rusi, C 12, Arheohrafična komisiya Naukovoho tovaristva imeni Şevçenka, Lviv 1911.

Kaczmarczyk, Janusz, **Hetman Bohdan Hmelnitskiy**, Pivdenno-Shidniy naukoviy institut u Peremişli, Peremişli-Lviv 1996.

Karpov, Grigoriy, Peregovori o soyedinenii Malorossii s Velikorossiyey, **Jurnal Ministerstva narodnogo prosveşçeniya**, 1871, C 11-12.

Kasimenko, Oleksandr, **Rosiysko-ukrayinski vzayemovidnosini 1648 - poçatku 1651 r.**, Vıdavnitstvo AN URSS, Kiyiv 1955.

Korduba, Miron, “Mij Zamostyem i Zborovim”, **Zapiski Naukovoho Tovarištva imeni Şevçenka**, C 33, Lviv 1922, s. 39-56.

Kozaçenko, Anton, **Borba ukrainskogo naroda za vossoyedineniye s Rossiyej**, Gospolitizdat, Moskova 1954.

Kripyakeviç, İvan ve Butiç, İvan (eds.), **Dokumenti Bohdana Hmelnitskoho (1648-1658)**, AN URSS, Kiyiv 1961.

Kripyakeviç, İvan, **Bohdan Hmelnitskiy**, Svit, Lviv 1990.

Kroll, Piotr, **Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658-1660**, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Varşova 2008.

Kubala, Ludwik, “Wojna moskiewska, 1654-1655”, **Szkice Historyczne**, Ser. 3, Kraków 1910.

Kubala, Ludwik, **Wojny duńskie i pokój oliwski. 1657–1660**, ser. 6, Lwów, 1922.

Lepyavko, Serhiy, **Kozatski viyni kintsya XVI st. v Ukrayini**, Sıveryanskiy litopis, Çernihiv 1996.

Malorossi vs ukrainsi. Ukrainskiy vopros v natsionalnoy i kul'turnoy politike Rossiyskoy imperii i Sovetskogo Soyuza, Institut Slavyanovedeniya RAN, Moskova 2018.

Monumenta Hungariae Historica, Diplomatoria, C 23, Budapeste 1874.

Nolde, Boris, **Očerki russkogo gosudarstvennogo prava**, Pravda, St. Petersburg 1911.

Ohloblin, Oleksandr, **Ukrayinsko-moskovska uhoda 1654 r.**, Vid-vo Orhanizatsiyi oboronı çotiryoh svobid Ukrayini – Lihı vızvolennya Ukrayini, New York- Toronto 1954.

Pamyatniki, izdannıye Kiyevskoy komissiyey dlya razbora drevnih aktov, C 3, Tip. İmp. un-ta sv. Vladimira, Kiyiv 1898.

Petrovskiy, Mikola, **Vızvol'na viyna ukrayinskoho narodu protı hnitu šlyahetskoyi Polşçi i priyednannya Ukrayini do Rosiyi (1648–1654)**, AN URSR, Kiyiv 1940.

Płochij, Serhij, “Między Rusią a Sarmacją: “unarodowienie” Kozaczyzny ukraińskiej w XVII-XVIII w.”, **Między sobą: Szkice historyczne polsko-ukrainie**, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000, s. 152-172.

Plokhij, Serhij, “Bojestvenne pravo hetmaniv: Bohdan Hmelnitskiy i problema legitimnosti hetmanskoyi vladi v Ukrayini”, **Mediaevalia Ucrainica: mental'nist' ta istoriya idey**, C. 3, Arheohrafična komisiya, Institut ukrayinskoyi arheohrafiyi; Respublikanska asotsiatsiya ukrayinoznavtsiv, Kiyiv 1994, s. 86-110.

Plokhij, Serhij, “Pereyaslav 1654: pravoslavniy diskurs ta politična kul'tura”, **Pereyaslavska rada 1654 roku (İstoriografıya ta doslidjennya)**, Smoloskip, Kiyiv 2003, s. 775-795.

Pritsak, Omeljan, “Şçe raz pro soyuz Bohdana Hmelnitskoho z Tureççinoyu”, **Ukrayinskiy arheohrafičniy şçoriçnik**, C 2, Naukova dumka, Kiyiv 1993, s. 177-192.

Pritsak, Omeljan, “Soyuz Hmel'nitskoho z Tureççinoyu 1648 roku”, **Zapiski Naukovoho Tovaristva imeni Şevçenka**, C 156, München 1948, s. 143-164.

Pułaski, K. “Machmet-Girej chan Tatarów perekopskich i stosunki jego z Polską (1515-1523)”, **Szkice i poszukiwania historyczne**, Serja druga, Petersburg 1898.

Rosenfeld, İgor, **Prisoyedineniye Malorossii k Rossii (1654-1793): İstoriko-yuridiçeskiy oçerk**, Tip. Şredera, Petrograd 1915.

Şafranov, Petr, “O statyah B. Hmel'nitskogo”, **Kiyevskaya starina**, 1889, C 11, s. 86-88.

Şekowski, Jozef Julian, **Collectanea z dziejopisów tureckich. Rzeczy do historii polskiej służących**, C 1, Varşova 1824.

Sinbirskiĭ sbornik. Rodoslovnaya rospis' roda Kikinih, C 1, kitap 2, Moskova 1845.

Smolii, Valeriy ve Stepankov, Valeriy, **Bohdan Hmel'nitskiĭ. Sotsialno-politiçniĭ portret**. Libid, Kiyiv 1993.

Smolii, Valeriy ve Stepankov, Valeriy, **Pravoberejna Ukrayina u druhiy polovini XVII - XVIII st.: problema derjavotvorenniya**, İnstytut ukrayinskoyi arheohrafiyi NAN Ukrayini, Kiyiv 1995.

Smolii, Valeriy ve Stepankov, Valeriy, **Ukrayinska derjavna ideya. Problema formuvannya, evolütsiyyi, realizatsiyyi**, Al'ternativı, Kiyiv 1997.

Sokirko, Oleksiy, **Konotopska bitva 1659 r. Triumf v ças Ruyini**, Tempora, Kiyiv 2008.

Solovyev, Sergey, **İstoriya Rossii s drevneyşih vremen**, Kniga 3, C 11-15, Tovarişçestvo “Obşçestvennaya pol'za”, St. Peterburg 1869.

Tazbir, Janusz, **A State without Stakes: Polish Religious Toleration in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. The Library of Polish Studies**, Kosciuszko Foundation, New York, 1973.

Tezi TsK KPRS do 300-riččya vozzyednannya Ukrajini z Rosiyeyu, Derjpolitvidav URSS, Kiyiv 1954.

Vossoyedineniye Ukraini s Rossiyej: Dokumenti i materialy v treh tomah, C 1, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1953; C 3, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1954.

Weintraub, Wictor, "Tolerance and Intolerance in Old Poland", **Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes** 13, 1971, s. 21-44.

Wójcik, Zbigniew, "Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejasławiu", **Kwartalnik Historyczny**, 1954, nr. 3, s. 76-110.

Wójcik, Zbigniew, "Polska i Rosja wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego w okresie wojny północnej 1655–1660", **Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660**, t. 2, Państw. Wydaw. Naukowe, Warszawa 1957, s. 68-92.

Wójcik, Zbigniew, **Traktat Andrusowski 1667 roku i jego geneza**, Państw. Wydaw. Naukowe, Warszawa 1959, s. 20.

Yakovliv, Andriy, "Statti Bohdana Hmelniťskoho v redaktsiyi 1659 roku", **Yuvileyniy zbirnik na pošanu akademika M. S. Hruševskoho**, C 1, Kiyiv 1928, s. 220-234.

Yakovliv, Andriy, **Ukrayinsko-moskovski dohovori v XVII-XVIII vikh**, Pratsi Ukrayinskoho Naukovoho Institutu, Varšova 1934.

Zaborovskiy, Lev, **Rossiya, Reč Pospolitaya i Švetsiya v seredine XVII v.**, Nauka, Moskova 1981.

17. YÜZYILDA KIRIM HANLIĞI'NIN KUZEY SİYASETİ

SAİT OCAKLI*

Özet

Altın Orda veya Kıpçak Hanlığı olarak adlandırılan Cengiz Han İmparatorluğu'nun batıdaki parçası üzerinde Kırım Hanlığı ile Moskova güç mücadelesine girmiştir. Fakat Moskovalıların Kazan ve Astrahan'ı (Hacıtarhan) ele geçirmesi ve Nogaylara nüfuz etmeye başlaması Kırım hanlarının bu mücadeledeki iddiasını zayıflatmıştı. Yine askerî gücünü arttıran ve Tatar akınlarına karşı güneyde savunma hattı oluşturan Moskovalılara karşı Kırım kuvvetlerinin tek başına hareket etme imkânı gittikçe azaldı. Bu durumda, Hanlık ricali için 17. yüzyılda Lehistan-Litvanya Birliği hem muhtemel bir müttefik hem de kuzeyde Moskova'ya karşı denge unsuru oldu. Bu durum, 1620-1621 ve 1672-1676 Osmanlı-Lehistan savaşlarında Kırım kuvvetlerinin Osmanlılara destek vermesine rağmen değişmemiştir. 1648-1654 arasında Kırım Hanlığı Lehlilere karşı Ukrayna Kazaklarının isyanına destek vermekle birlikte Lehistan'ın tarumar edilmesine müsaade etmemiştir. 1654 yılında, Kazakların Moskova'ya tabi olmasıyla başlayan on üç yıllık savaş döneminde Hanlık ricali Lehistan'la müttefik olmuştur. 1683 Avusturya Seferi'nin yenilgiyle bitmesinin ardından Kırım kuvvetleri hem Lehistan hem Moskova ile savaşmak durumunda kalmıştı. 1699 Karlofça ve 1700 İstanbul muahedeleri ile Hanlık bu iki kuzey komşusu karşısındaki iktisadi ve diplomatik ayrıcalıklarını kaybetmiştir. Bu makalede, 17. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde değişen şartların getirdiği fırsatlar ve zorluklar karşısında Kırım Hanlığı'nın dış politikası nasıl şekillenmiştir hususu incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, Lehistan, Moskova, Ukrayna Kazakları, 17. Yüzyıl.

* Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-posta: sait.ocakli@uskudar.edu.tr, ORCID ID 0000-0002-9117-6890

THE NORTHERN POLICY OF THE CRIMEAN KHANATE IN THE 17TH CENTURY

Abstract

The Crimean Khanate was involved in a struggle with Muscovy over Chingissid Empire's western section named as the Golden Horde or Kipchak Khanate. However, Muscovy's capture of Kazan and Astrakhan and its growing influence over the Nogays weakened the pretension of the Crimean khans in this struggle. Besides, the abilities of the Crimean troops to organize military campaigns against Muscovy were lessened due to Muscovy's increasing military strength and construction of defensive lines in south. The Polish-Lithuanian Commonwealth then became both a potential ally and an element of balance against Muscovy. This situation did not change despite the Crimean forces supported the Ottomans against the Poles during the wars of 1620-1621 and 1672-1676. While from 1648-1654 the Khanate backed the Ukrainian Cossacks in their revolt against the Poles, it did not permit the destruction of Poland. The Cossacks' submission to Muscovy in 1654 prompted a thirteen-year war between Muscovy and Poland. During the thirteen-year war, the Khanate continued to be allies with Poland. After the 1683 Austrian campaign ended in defeat, the Crimean troops continued to fight against both Poland and Muscovy. Because of the 1699 Karlowitz and 1700 Istanbul treaties, the Khanate gave up its economic and diplomatic privileges vis-à-vis two of these northern neighbors. This article aims to analyze how the foreign policy of the Crimean Khanate was shaped in the face of opportunities and difficulties brought by the changing conditions in the northern Black Sea region during the 17th century.

Keywords: Crimean Khanate, Poland, Muscovy, Ukrainian Cossacks, 17th century.

GİRİŞ

1502 yılında Uluğ Orda hükümdarı Şeyh Ahmed Han'ı mağlup eden Kırım Hanı I. Mengli Giray, Altın Orda veya Kıpçak Hanlığı olarak nitelendirilen Cengiz Han İmparatorluğu'nun Batı Avrasya bozkırlarındaki parçasının en iddialı mirasçısı hâline gelmişti. Ancak Novgorod ve Pskov gibi Ortodoks Slav prensliklerini hâkimiyetine alan Moskova, Avrasya bozkırlarında Kırım hanlarıyla güç mücadelesine girmiş ve 16. yüzyılın ortalarında Kazan ve Astrahan'ı (Hacıtarhan) ele geçirerek bu mücadelede üstünlük elde etmişti. Aynı zamanda Moskova, Altın Orda'nın göçebeliği en katıksız hâliyle devam ettiren bakiyesi Nogayların tabiiyetini sağlama çabasıdaydı ve bunun neticesinde Nogayların lideri İsmail Bey Moskova'ya tabi olmayı kabul etmişti. Fakat İsmail Bey'in bu kararı Nogayların bir kısmı tarafından kabul görmedi. Sonuçta, 1557'de Nogaylar ikiye bölündü. İsmail Bey'e bağlı kalan ve Moskova himayesinde İdil Nehri etrafında yaşayanlar Ulu Nogaylar olarak adlandırıldı. İsmail Bey'in kararına karşı çıkıp Kırım'a yakın bozkırlara göç eden ve Kırım Hanlığı'nın himayesine girenler ise Küçük Nogaylar olarak bilinmeye başladı. Bu durum, Kırım hanlarının bütün Tatarların ve Nogayların hükümdarı olma iddiasına zarar vermekteydi. Dolayısıyla Kırım hanları Ulu Nogayların Moskova'ya tabiiyetlerine son vermek için teşebbüslerde bulunurken, Moskova hükûmeti Küçük Nogaylara elçiler gönderip onları kendilerine bağlamaya ve İdil Nehri civarına döndürmeye çalışıyordu.

Kırım Hanlığı'nın kuzeydeki diğer büyük komşusu Lehistan-Litvanya Birliği ile ilişkileri ise umumi bir güç mücadelesinden ziyade belirli birkaç hususun etrafında şekillenmekteydi. Bu hususlardan birincisi, Tatarların Lehistan-Litvanya topraklarına yaptıkları akınlar ile Kırım Hanlığı ve Osmanlı tebaasına karşı Lehistan himayesindeki Ukrayna Kazaklarının baskınlarıydı. İkincisi ise Lehistan krallarının Kırım hanlarına her sene yaptıkları ödemelerdi. Daha önce Altın Orda Hanlığı'nın Slav prensliklerine baktığı gibi, Kırım hanları Lehistan ve Moskova hükümdarlarını tebaa olarak görmekte ve onlardan vergi istemekteydi. Bu vergi İslam devletlerinin hâkim olduğu topraklarda

yaşayan gayrimüslimlerden alınan haraç ödemesine benzemektedir. Fakat kendilerini müstakil addeden Lehistan hükümdarları bu ödemeleri vergi olarak adlandırmaktan kaçınmıştı. Onlara göre, Kırım hanlarına, Tatarları Lehistan topraklarına akın yapmaktan alıkoyması karşılığında hediyeler (Leh. *upominki*) verilmektedir. Benzer şekilde, Moskova da Altın Orda dönemindeki gibi tabiiyet altında olmak istemediklerinden ötürü Kırım hanlarına yapılan bu ödemeleri haraç (Rus. *vihod*) olmaktan ziyade hediye (Rus. *pominki*) olarak görmüştür¹. Kırım Hanlığı'na Lehistan ve Moskova tarafından bu senelik vergi veya hediye ödemeleri belli bir diplomatik usulle yapılmaktaydı. Buna göre taraflar kendi ileri gelenlerinden rehinelere belirleyip bu rehinelere antlaşmanın ihlal edilmesi veya ödemelerin yapılmaması ihtimaline karşı bir güvence olarak değiş tokuş ederlerdi. Lehistan ile Kırım Hanlığı arasında bu usul şöyle yürümektedir: Tatarlar kendi rehinelere ve de bir senedir ellerinde bulunan Lehistanlı rehinelere Kamianets şehrine getirir ve Lehlilere teslim ederlerdi. Bunun karşılığında Lehliler de kendi rehinelere ve bir önceki seneden beri ellerinde olan Tatar rehinelere ve de hediyeleri Kamianets'e gelen Tatarlara teslim ederlerdi. Bu rehine değiş tokuşunun her sene mutat olduğu üzere yapılması gerekirdi. Kırım Hanlığı ile Moskova arasındaki rehine değiş tokuşu ve hediye ödemeleri ise Moskova'nın Valuyki şehrinde gerçekleştirilirdi².

Tarihçi Alan Fisher'in ifade ettiği gibi, Tatarların Lehistan'a yaptığı akınlar ve Lehlilerden talep ettiği ödemeler siyasi olmaktan çok iktisadi sebeplere dayanmaktaydı. Tatarlar Lehistan'dan herhangi bir toprak talebinde bulunmamış ve Kırım devlet ricali Leh elçilerine iyi davranmıştır³. Kırım Hanlığı'nın Moskova'yla ilişkilerinde ise Kazan ve Astrahan üzerindeki hâkimiyet, Nogaylar üzerindeki güç mücadelesi ve Moskova'nın Karadeniz'in kuzeyinde artan nüfuzu siyasi gerilimleri

¹ Halil İnalçık, "Power Relationship between Russia, the Crimea and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, haz. Halil İnalçık, Indiana Üniversitesi Yayını, Bloomington 1993, s. 394-398; Dariusz Kołodziejczyk, *Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy and the European Periphery, a Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Brill, Leiden 2011, s. 504-506.

² George Vernadsky, *The Tsardom of Moscow 1547-1682*, C 1, Yale Üniversitesi Yayını, New Haven 1969, s. 14; Vladimir Boguslavskiy, *Slavyanskaya Entsiklopediya XVII vek*, C 1, Olma, Moskova 2004, s. 202-203.

³ Alan Fisher, *Crimean Tatars*, Hoover Enstitüsü Yayınları, Stanford 1978, s. 42.

tetikleyebilecek nitelikteydi. Ağustos 1591'de, Bahçesaray'da Kırım ricali ile sohbetinde Moskova elçisi Bibikov'a Çarın neden hudut boyunca Terek ve İtil nehirlerinin Kırım'a yakın olan yerlerinde kaleler yaptırdığı sorulmuş ve elçi de cevaben Çarın hâkimiyetindeki topraklarda nüfusun çok arttığını ve insanların sıkışık yaşadığını ve bunun için kudretli olan Çarın yeni kaleler yaptırdığını söylemiştir. Buna karşılık Tatarlar, Çarı, daha önce Kazan'a karşı takip ettiği siyaseti şimdi Kırım'a tatbik etmekle suçlamışlardır. Önce Kazan'ın yakınlarında bir kale inşa edildiğini sonra da Kazan'ın ele geçirildiğini ancak bu siyasetin Kırım'ın ele geçirilmesi için yetmeyeceğini ifade etmişlerdir⁴. Bibikov ve Tatarlar arasındaki bu sohbet, 17. yüzyılın hemen öncesinde Moskova'nın güneye doğru yayılmasından duyulan endişeyi göz önüne sermektedir.

17. yüzyılın başlangıcında Kırım Hanı II. Gazi Giray'ın kuzeydeki iki büyük komşusu Lehistan ve Moskova'yla ilişkileri bu minvaldeydi. Babası Devlet Giray Han'ın 1571'de yaptığı gibi, Gazi Giray Han Moskova üzerine büyük bir sefer düzenlemek niyetindeydi ve 1590'da, Moskova ile yeniden savaşa tutuşan İsveç Kralı'nın ittifak teklifini kabul etti. Buna göre, İsveç ordusu kuzeyden, Tatarlar da güneyden Moskova üzerine harekete geçecekti. Tatarlar güneyden hızlıca ilerleyerek 1591'de Moskova şehrini kuşattı. Ancak kuşatma, savaşı yürütecek silahlara sahip olmadığı için Gazi Giray tarafından kaldırıldı. Hanın bu kararında Moskovalıların kuzeyde İsveç kuvvetlerini durdurması da muhtemelen etkili olmuştur. Sonuçta, Gazi Giray ordusuyla Kırım'a döndü⁵. 1594'te, Moskova ile barış yaptıktan sonra Han Osmanlıların Habsburg Seferi'ne katıldı ve Eflak ve Boğdan beylerinin tebdil edilmesini sağladı. On üç sene boyunca bir yandan Habsburglarla savaş hâlinde olan, diğer yanda Rumen beylerinin ve Anadolu'da Celali isyanlarıyla uğraşan Osmanlılar için Tatar yardımı daha önemli hâle geldi. Bu durum Gazi Giray'a Tuna bölgesinde nüfuzunu arttırma fırsatı verdi ve

⁴ Sergey Solovyev, *İstoriya Rossii s drevneyşih vremen*, C 7, Universitetskaya tipografiya, Moskova 1889, s. 317-318.

⁵ Carl M Kortepeter, "Gazi Giray II, Khan of the Crimea, and Ottoman Policy in Eastern Europe and the Caucasus, 1588-94", *The Slavonic and East European Review*, C 44, S 102, 1966, s. 158-160.

Rumen beylerini Kırım Hanlığı'na vergi ödemeye mecbur etti ⁶. Dolayısıyla 17. yüzyılın başı itibarıyla, Kırım Hanlığı Moskova hâkimiyetine geçen Kazan ve Astrahan gibi kadim Altın Orda mülkü üzerindeki iddiasından uzaklaşmış görünmekteydi. Bunda, Moskova'nın Tatar akınlarına karşı yaptığı askerî ve idari yeniliklerin ve güneyde oluşturduğu savunma hattının da etkisi vardır. Bu tarihî arka planın üzerine, izleyen başlık altında, 17. yüzyılda Kırım Hanlığı'nın Lehistan, Moskova ve Ukrayna Kazakları gibi kuzey komşularıyla ilişkileri irdelenecektir.

1. 17. Yüzyılın Başından 1648 Ukrayna Kazaklarının İsyanına Kadar Olan Dönem

15. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlılara olan bağımlılık ve ittifak, Kırım Hanlığı'nın Lehistan ve Moskova ile ilişkilerini de etkilemiştir. Halil İnalıcık'ın belirttiği gibi Osmanlılar için Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmak hayati öneme sahipti. Karadeniz ticaretinde yegâne söz sahibi olmak isteyen Dergâh-ı Ali, yabancı gemilerin bu denize açılmasını engellemiştir. Bununla birlikte Osmanlılar, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları Kırım Hanlığı'na bırakarak bu sahada genişlemeye çalışmamış, daha ziyade Orta Avrupa'da Habsburglar, Akdeniz'de Venedik ve doğuda ise Safeviler ile mücadele hâlinde olmuştur. 1569 Astrahan Seferi ve Don-Volga Kanal Projesi hariç Osmanlılar bu siyasete bağlı kalmıştır ⁷. Dolayısıyla 17. yüzyılın başı itibarıyla Osmanlılar Moskova ve Lehistan ile barış içinde olmuştur. Bu bağlamda, Dergâh-ı Ali'nin Kırım hanlarından beklentisi, Karadeniz'in kuzeyinin güvenliğini sağlamaları ve de Eflak, Boğdan ve Erdel gibi Osmanlılara tabi beylikleri kontrol altında tutmalarıydı. Osmanlıların Kırım hanlarından önemli bir diğer beklentisi de Tatarların, Lehistan ve Moskova'ya akın yapmasını önlemeleriydi. Çünkü bu akınlara misilleme olarak Lehistan ve Moskova

⁶ Maria Ivanics-Ress, "The Role of the Crimean Tatars in the Habsburg-Ottoman War (1593-1660)", *The Great Ottoman - Turkish Civilization*, C 1, haz. Güler Eren, vd., Yeni Türkiye, Ankara 2000, s. 302-310.

⁷ Halil İnalıcık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Archeion Pontou*, S 35, 1979, s. 74-110; Victor Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids", *Oriente Moderno*, S 20, 2001, s. 34-35; Carl M Kortepeter, "Ottoman Imperial Policy and the Economy of the Black Sea Region in the sixteenth century", *Journal of the American Oriental Society*, S 86, 1966, s. 86-113.

himayelerindeki Kazakları Karadeniz'e açılmaya ve Osmanlı hâkimiyetindeki memleketlere saldırmaya teşvik edebilirdi. Osmanlılar bu durumu 16. yüzyılın ortalarında Dmitro Vişnevetskiy liderliğindeki Kazakların Kırım ve Özü'ye yaptığı hücumlar ve Boğdan'a müdahil olmasıyla tecrübe etmişti⁸. Tatar akınlarının Dergâh-ı Ali için belki de en önemli sonucu, Lehistan ve Moskova'nın Habsburg ve Venedikliler ile Osmanlılara karşı ittifak yapmaları ihtimaliydi. Tüm bu nedenlerden ötürü Osmanlı devleti Kırım hanlarından Karadeniz'de hâlihazırdaki durumu tehlikeye sokacak bir teşebbüsten kaçınmalarını istemiştir.

Bu bağlamda, Ukrayna Kazaklarının 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu ve Rumeli kıyılarına gerçekleştirdiği yıkıcı deniz akınları Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin bozulmasına sebep oldu. Çünkü Dergâh-ı Ali bu durumun sorumlusu olarak himayesi altındaki Ukrayna Kazaklarını zapt edemeyen Lehistan krallarını görmekteydi⁹. Aynı zamanda Lehistan'ın, Boğdan ve Eflak üzerindeki etkili olmaya çalışması da Osmanlıları endişelendirmekteydi. Osmanlı-Lehistan ilişkilerindeki bu gerginlikler Kırım-Lehistan ilişkilerini de etkilemiş, II. Gazi Giray Han döneminden beri süren barışı yenilemek için yürütülen müzakereler herhangi bir neticeye varamamıştır. Kırım kuvvetleri Osmanlıların Lehistan üzerine düzenlediği 1620 ve 1621 sonbaharındaki seferlere katılmışlardır. Bu seferlerde, Bucak Tatarlarının lideri Kantemir Mirza'nın gösterdiği yararlılıklar nedeniyle Osmanlı nezdinde itibar kazanması, Kırım Hanı Canıbek Giray'ı endişelendirmiştir. Çünkü Osmanlı himayesindeki Bucak bölgesi, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan Tatarlar ve Nogaylar için alternatif bir siyasi çekim yeri hâline gelebilir ve bu durum Kırım hanlarının bütün Tatarların ve Nogayların hükümdarı olma iddiasına zarar verebilirdi. Kantemir Mirza liderliğindeki Bucak Tatarlarıyla artan husumet, Kırım hanlarını 1630'lü yılların sonuna kadar meşgul edecek bir soruna dönüşecektir.

⁸ Chantal Lemercier-Quelquejay, "Un condottiere lithuanien du XVIe siècle, le prince Dimitrij Vişnevckij et l'origine de la seč' zaporogue d'après les archives ottomanes", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, S 10, 1969, s. 258-279; Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, C 7, çev. Bohdan Struminski, haz. Serhii Plokhly, vd., Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton 1999, s. 88-98.

⁹ Ostapchuk, a.g.m., s. 23-95.

Canıbek Giray Han, 1610-1623 arasında, Mehmed Giray ve Şahin Giray kardeşlerin isyanları ve Osmanlıların Safeviler ve Lehistan üzerine yaptığı seferlere destek vermekle meşgul olmuştu. Bu dönemde Kırım ricali, Canıbek Giray'ı, Kantemir Mirza ve Bucak Tatarlarının artan nüfuzu karşısında etkisiz kalmakla suçlamaya başladı. Bu fırsatı değerlendirip Canıbek Giray'ı tahttan indiren Mehmed Giray han olmaya muvaffak oldu ve İran'da tutsak olan kardeşi Şahin Giray'ı getirterek kalgay¹⁰ olarak atadı. III. Mehmed Giray Han ve Şahin Giray, iktidarlarının ilk zamanlarından itibaren Kırım'daki muhaliflerini bertaraf etmeye ve Osmanlıların Hanlık üzerindeki etkisini sonlandırmaya çalışmışlardır. Bu icraatlarından ötürü Han ve kardeşi hakkında Dergâh-ı Ali'ye şikâyetler gitmeye başlamıştı. Bu esnada Kazakların deniz akınlılarından bunalan Osmanlılar harekete geçmeye karar verdi ve Dinyeper Nehri'nin aşağı kısmında kaleler yapılması için Mehmed Giray ve Şahin Giray'ın Kefe'deki Osmanlı paşasına yardım etmesini buyurdu. Fakat Han ve kardeşi Kazakların Karadeniz'e çıkmalarını önleyecek bu kalelerin yapılmasına ayak diretti¹¹. Bu durum karşısında Dergâh-ı Ali, Mehmed Giray'ın iktidarına son verip, Canıbek Giray'ı yeniden iktidara getirmeye karar verdi. Osmanlılar Rodos adasında bulundurduğu Canıbek Giray'ı deniz yoluyla Kefe'ye varması için bir donanmayla Kırım'a gönderdi. Destek için bir de kara ordusu görevlendirildi. Fakat Mehmed Giray Osmanlıları yenip Kefe'yi ele geçirince Dergâh-ı Ali, Mehmed Giray ve Şahin Giray'ın iktidarını kabullenmek durumunda kaldı.

Osmanlıların kendilerini alaşağı etmek için yeniden girişimde bulunacağını düşünen Kalgay Şahin Giray, Lehistan Kralı III. Sigismund'a ittifak teklif etmek için elçi gönderdi. Şahin Giray'ın Kral'a yazdığı mektupta, bir yandan Osmanlılara ve Kırım'daki muhaliflere karşı Ukrayna Kazaklarının yardım etmesine rıza gösterilmesi istenmiş, diğer yandan Lehistan ile Kırım Hanlığı'nın Osmanlılara ve Moskova'ya karşı birlikte hareket etmesi teklif edilmiştir. Şahin Giray'ın mektubunda,

¹⁰ Kalgay, Kırım Hanlığı bürokrasisinde birinci veliahtlık makamıdır. Kalgay makamının ortaya çıkışı ve gelişimiyle ilgili şu kaynaklara bakınız: Joseph Matuz, "Qalga", *Turcica*, C 2, 1970, s. 101-129; Halil İnalcık, "Kalgay", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 24, s. 259.

¹¹ Hrushevsky, a.g.e., s. 401.

Dergâh-ı Ali'ye karşı Safevileri de içine alacak üçlü bir ittifak yapılabileceği ve Osmanlı hâkimiyetindeki Akkerman, Bender ve Kili gibi kalelerin zaptı için Lehlilere yardım edilebileceği hususları da ifade edilmiştir. Mektuptaki diğer bir teklife göre, Moskova üzerine yapılacak bir sefer başarılı olursa Kırım Hanlığı Kazan ve Astrahan'ı alacak, Moskova'nın uhdesindeki Hristiyan memleketler de Lehistan'a bırakılacaktı¹². Osmanlılarla ilişkilerini bozmak istemeyen Kral, Şahin Giray'ın bu tekliflerine müspet bir karşılık vermese de Ukrayna Kazaklarının Kırım Hanlığı'yla müttefik olmasına engel olamamıştır¹³.

Bu dönemde, kardeşi Şahin Giray'ın aksine III. Mehmed Giray Han, Osmanlılarla ilişkilerini bozabilecek bir girişimde bulunmaktan kaçınmıştır. Lehistan ile barışı yenilemek için Kral'a gönderdiği elçi vasıtasıyla Kral'dan tebaasını hem Kırım hem de Eflak, Boğdan ve Osmanlı kalelerine saldırmaktan menedeceğine dair söz vermesini istemiştir¹⁴. Yine Şahin Giray'ın Ukrayna Kazakları ile yaptığı karşılıklı yardım anlaşmasının hilafına Mehmed Giray, Leh kuvvetleri 1625'te Ukrayna Kazaklarını zapturapt altına almak için harekâta geçtiğinde sessiz kalmıştır.

Sabık han Canıbek Giray'ın da Kırım Hanlığı için bir sorun olarak gördüğü Kantemir Mirza liderliğindeki Bucak Tatarlarına karşı Mehmed Giray ve Şahin Giray, 1624 sonbaharında harekâta geçti. Kırım kuvvetleri ile Bucak Tatarları arasında, yaklaşık dört yıl devam eden muharebelerin sonucunda Osmanlıların desteklediği Kantemir Mirza, Mihaylo Doroşenko komutasındaki Ukrayna Kazaklarının yardımını alan Mehmed Giray ve Şahin Giray'ı mağlup etti. Bu fırsatı değerlendiren Canıbek Giray Osmanlıların desteğiyle, 1628 yazında Kırım tahtını ele geçirdi. Şahin ve Mehmed Giray ise Ukrayna Kazaklarına sığındı. Ukrayna Kazaklarının desteğiyle iktidarı yeniden ele geçirmek için 1628'in sonlarına doğru Kırım'a yürüyen devrik kardeşler başarısız oldu. Mehmed

¹² Alexander Baran, "Shahin Girai of the Crimea and the Zaporozhian Cossacks", **Jubilee Collection of the Ukrainian Free Academy of Sciences in Canada**, haz. O. W. Gerus vd., UVAN, Winnipeg 1976, s. 15-35.

¹³ Bohdan Baranowski, **Polska a Tatarszczyzna w latach 1624-1629**, Łódź 1948, s. 29-38.

¹⁴ Kołodziejczyk, a.g.e., 136-137, 878, 883.

Giray muharebe meydanında hayatını kaybederken Şahin Giray Safevilere sığındı. İşte bu ahval altında saltanatının ikinci dönemine başlayan Canıbek Giray Han, Lehistan ve Moskova ile dostane ilişkiler içinde bulundu. Han'ın kuzey komşularına karşı sergilediği bu tutum Osmanlıların bu dönemki kuzey siyasetiyle de paralellik göstermekteydi.

Ancak Özü Valisi Abaza Mehmed Paşa'nın, 1632-1633 Lehistan-Moskova savaşından istifade ederek Dinyester (Turla) Nehri'ni geçmesi ve Lehistan'a girmesi Kırım Hanlığı'nı zor duruma soktu. Bir yanda, Stanisław Koniecpolski komutasındaki Leh ordusunun Mehmed Paşa'yı Kamianets civarında mağlup etmesi ve onu Boğdan'a ricat etmeye zorlaması, diğer yanda Lehlilerin diğer bir kuvvetinin Moskovalılar karşısındaki zaferi Dergâh-ı Ali'yi telaşlandırdı. Osmanlı, Abaza Mehmed Paşa'nın azledilmesiyle savaştan önceki tarafsızlık siyasetine geri döndü. Canıbek Giray Han, bir yandan geciktirilen ödemelerin yapılması için Lehistan'ın yeni kralı IV. Władysław'a elçi gönderirken, diğer yanda Moskova'yla barışı yenileyip Çar Mihail Romanov'a destek vaat etmekteydi. 1633 Smolensk Muharebesi'nin Lehistan'ın zaferiyle sonuçlanmasıyla Canıbek Giray, IV. Władysław ile barışı yeniledi ve Kantemir Mirza üzerine yürümek için Ukrayna Kazaklarına ittifak teklif etti. Bu meseleyle meşgul olmak isteyen Han, Osmanlıların İran seferine katılmayı reddetti. Bunun üzerine Dergâh-ı Ali, 1635 yılının ilkbaharında Canıbek Giray'ı tahttan indirip yerine İneyet Giray'ı getirdi¹⁵.

Selefi Canıbek Giray gibi İneyet Giray Han (1635-1637) da Osmanlıların İran seferine katılmak yerine Kantemir Mirza'yı bertaraf etmek için Ukrayna Kazaklarından yardım istedi. Nisan-Mayıs 1637'de İneyet Giray, Kantemir Mirza'nın üzerinde yürüdü.¹⁶ Muharebede mağlup ettiği Kantemir Mirza'nın Dergâh-ı Ali'ye sığınması üzerine İneyet Giray Kefe'ye yürüdü ve kaleyi ele geçirdi. Kefe Beylerbeyi İbrahim Paşa ve Kefe Kadısı Hamit Efendi'yi idam ettiren Han, Osmanlılardan Kantemir Mirza'yı teslim etmesini istedi. Bucak Tatarlarının Kırım'a sürülmesi işini

¹⁵ Bohdan Baranowski, *Stosunki Polsko-Tatarskie w latach 1632-1648*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1949.

¹⁶ Aleksey Novoselskiy, *Borba Moskovskogo gosudarstva s Tatarami v pervoy polovine XVII veka*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1948, s. 248.

yürüten Kalgay Hüsam Giray ve Nureddin Saadet Giray'ın yolda Bucak mirzalarından Orak Mirza ve Süleyman Şah tarafından öldürülmesi ve Bucak Tatarlarının Özü'ye gelmesiyle Sultan IV. Murad, İneyet Giray yerine Bahadır Giray'ı tahta getirdi. Bu durum karşısında İneyet Giray, padişaha maruzatını bizzat anlatma isteğini bildirdi. Vakânüvis Halim Giray'ın naklettiğine göre, İneyet Giray padişahın huzurunda Kantemir Mirza'yla karşılaşınca hiddetli bir şekilde konuşmaya başlamıştır. Bunun üzerine Sultan IV. Murad, İneyet Giray'ı ve Kantemir Mirza'yı 1637 yazında öldürtmüştür¹⁷. Kantemir Mirza ile yirmi seneye yakın devam eden mücadele Kırım Hanlığı'nın Dergâh-ı Ali ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilerken, Lehistan ve Moskova üzerindeki Tatar baskısı azalmış ve Hanlığın bu iki komşusu daha rahat davranmıştır.

Böyle bir dönemde han olan Bahadır Giray, Kırım Hanlığı ile Bucak Tatarlarının kavgalarından yararlanıp senelik ödemelerini yapmayan Moskova'ya elçi gönderip Çar Mihail Romanov'dan derhâl ödemelerin yapılmasını, aksi takdirde Moskova üzerine büyük bir orduyla sefere çıkacağını bildirdi. Bu tehdidin üzerine Moskova bütün ödemeleri yapmayı kabul etti. Yine Bahadır Giray, Kalgay İslam Giray'ı Kafkasya üzerine sefere gönderip Hanlığın Çerkesler üzerindeki hâkimiyetini yeniden sağlayıp Çerkes kabilelerinden her sene adet olduğu üzere vergi ve hediyelerini göndereceklerini dair söz aldı. Bahadır Giray devrinin en önemli olaylarından biri de Moskova himayesindeki Don Kazaklarının Haziran 1637'de Azak Kalesi'ni ele geçirmesiydi. Osmanlıların kuzeydoğudaki en uç mülkü Azak'ı geri almak için Dergâh-ı Ali'nin 1641 yazında düzenlediği seferde Don Kazakları Osmanlı ve Kırım kuvvetlerine yaklaşık üç ay direndi¹⁸. Ancak Osmanlılarla çatışma ihtimalinden çekinen Moskova'nın telkinleri sonucu Kazaklar geri çekildi ve Azak yeniden Osmanlı hâkimiyetine girdi. Dört yıldan fazla bir süre

¹⁷ Halim Giray Sultan, *Gülbün-i Hânân yahud Kırım Tarihi*, haz. İbrahim Gültekin, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2019, s. 97-98.

¹⁸ Brian J. Boeck, "The Siege of Azov in 1641: Military Realities and Literary Myth", *Warfare in Eastern Europe 1500-1800*, haz. Brian J Davies, Brill, Leiden 2012, s. 173-198.

kaleyi ellerinde tutan Don Kazakları hem Osmanlı hem de Tatarlar için ciddi bir tehdit olduklarını gösterdiler¹⁹.

Moskova ve Don Kazakları karşısında Kırım Hanlığı'nın askerî gücünün yetersiz olduğunu gören Bahadır Giray Han, Kazan ve Astrahan üzerindeki emellerini sürdürebilmek için Lehistan'ın yardımına ihtiyaç duyuyordu. Bunun içindir ki Bahadır Giray, Lehistan Kralı IV. Władysław'a yazdığı bir mektubunda Moskova'ya karşı müttefik olma teklifinde bulunmuş, Kazan ile Astrahan hariç Moskova'nın elindeki bütün memleketleri Lehistan'a bırakmaya söz vermiştir²⁰.

1641 senesinde, Bahadır Giray Han'ın vefatından sonra Kırım tahtına sabık hanlardan Selamet Giray'ın oğullarından Mehmed Giray getirildi. Mehmed Giray'ın hanlığı büyük biraderi İslam Giray tarafından kabul görmedi çünkü İslam Giray hem yaşça büyük olması hem müteveffa Bahadır Giray Han zamanında kalgay olması nedeniyle han olmayı beklemekteydi. Dolayısıyla Çanakkale Sultaniye'de ikamete mecbur tutulan İslam Giray, tahta çıkma emelinden vazgeçmemiş ve maiyetindeki atalığı Sefer Gazi Ağa'nın yardımıyla Osmanlı ricaliyle yakınlık kurmaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı sarayında IV. Mehmed Giray Han'ın destekçisi Sadrazam Civan Mehmed Paşa ile Kefe Beylerbeyi İslam Paşa, İslam Giray ve Sefer Gazi Ağa'nın çabalarını akamete uğratmış ve onların Rodos adasına gönderilmesini sağlamıştır. Yine de Sefer Gazi Ağa teşebbüslerine devam etme niyetindeydi ve Sultan İbrahim'in üzerinde etkili olan Hüseyin Efendi ile yakınlık kurup zaten hem Dergâh-ı Ali'yi hem de Kırım ahalisini memnun edememiş olan IV. Mehmed Giray'ın 1644 senesinde tahttan indirilip yerine İslam Giray'ın han olmasını sağladı²¹. Sefer Gazi Ağa çabalarının karşılığında III. İslam Giray Han tarafından vezir tayin edildi.

¹⁹ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", *Emel*, S 36, 1966, s. 12.

²⁰ Abdullah Z. Soysal, "Remzi Bahadır Giray Han", *Emel*, S 27, 1965, s. 6-8.

²¹ Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ: Ravzatü'l-Hüseyn fi hulâsatı ahbârî'l-hâfikayn*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s. 798, 993, 1005-6; Seyyid Muhammed Rıza, *Es-Sebû's-Seyyâr fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*, haz. Yavuz Söylemez, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 213-215.

İslam Giray Han, biraderi Kırım Giray'ı kalgay olarak atarken, sabık han Mehmed Giray'ın nureddini Gazi Giray yerinde bırakıldı²². Böylece yeni Han hem kendi taraftarlarını memnun etmiş hem de selefi ve rakibi olan Mehmed Giray'ın etrafındakileri küstürmemiş oluyordu. Ancak İslam Giray, iktidarının henüz başlarında, Çerkesler üzerine düzenlenen bir seferden dönüş yolunda, Tatar kabileleri ve Kalgay Kırım Giray liderliğindeki kapıkulu arasında vuku bulan bir anlaşmazlık Kırım'da kanlı bir dâhili çekişmeye dönüşecekti. Bu çekişmede Kalgay Kırım Giray'a destek veren İslam Giray Han, Tatar kabile reislerinin tepkisini çekmişti. Sarsılan otoritesini tesis etmek amacıyla Han kabile reisleriyle barış yaptı ve mevcut anlaşmazlıkları unutturmak için 1645 sonbaharında Moskova üzerine bir sefere çıkılacağını ilan etti²³. Seferin başarılı olması hâlinde hem Han'ın itibarı yükselecek hem de elde edilecek ganimetle dâhili çekişmelerin neden olduğu iktisadi yük hafifleyecekti. Fakat Moskova idaresindeki memleketlere Tatarların büyük bir akın yapması, Çar Aleksey Romanov hükûmetinin tepki vermesine neden oldu. Moskova ricali Kırım Hanlığı'nı cezalandırmak için senelik ödemeleri yapmayı reddetti ve Kırım ve Tatarlara karşı bir sefer düzenlemeye karar verdi. 1646 yılında, Kursk Voyvodası Semen Pojarski kumandasındaki bir ordu, Don Kazakları, Kabardey ve Moskovalıların diğer müttefikleriyle Tatarlar üzerine sefere çıktı ve Nureddin Gazi Giray'ın emrindeki Kırım kuvvetleriyle Kagal'nik Nehri civarında muharebe etti. Her iki taraf da muharebede ağır kayıplar verdi ve Moskova ordusu Don Kazaklarının karargâhı Çerkask'a çekilirken Gazi Giray da Azak'a hareket etti²⁴.

Moskovalılar ayrıca Lehistan Kralı IV. Władysław'ın Karadeniz'in kuzeyindeki Osmanlı ve Tatar varlığını sona erdirmek için müttefik olma teklifine sıcak bakmaya başladı. 1645 senesinde, henüz başında olan Osmanlı-Venedik savaşı düşünüldüğünde, Dergâh-ı Ali için kuzeyde Moskova ve Lehistan arasındaki Osmanlı karşıtı bir ittifak

²² Nureddin, Kırım Hanlığı bürokrasisinde ikinci veliahtlık makamıdır. Nureddin makamının ortaya çıkışı ile ilgili şu kaynağa bakınız: Halil İnalcık, "Kalgay", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 24, s. 259.

²³ Novoselskiy, a.g.e., s. 344-347.

²⁴ Novoselskiy, a.g.e., s. 373, 380-381.

ihtimali tedirginlik vericiydi. III. İslam Giray Han da Moskova ve Lehistan arasındaki görüşmelerden endişe etmekteydi ve hemen barış yapmak için Moskova'ya elçiler göndermeye başladı. 1647 sonbaharında Han, Moskova elçilerini huzuruna aldı ve barış anlaşmasına uyacağına dair yemin etti. Bu anlaşmaya göre Moskova hükûmeti Hanlığın ileri gelenlerine hazine ve hediye gönderecek, karşılığında ise İslam Giray Tatarların Moskova'ya ait memleketlere akın yapmalarına engel olacaktı²⁵.

İslam Giray'ın, hükümdarlığının ilk yıllarında meşgul olduğu diğer önemli bir konu ise Lehistan Kralı IV. Władysław'ın Moskova ve Venediklilerin içinde bulunacağı bir ittifak kurup Kırım Hanlığı ve Osmanlılara karşı savaşa girme düşüncesi idi. Fakat Lehistan soyluları Kralın savaş planlarına destek vermekte tereddüt ediyorlardı. Savaş planını uygulamak için asker ve vergi toplama hususunda Lehistan soylu meclisi *Sejm*'in onayına ihtiyaç duyan Kral ve yakınındakiler, Tatarları Lehistan topraklarına saldırmaları için kışkırtmak istedi. Bunun için de barış için gönderilen Tatar elçilerine kötü muamele ediliyor, Osmanlıların savaş hâlinde olduğu Venediklilerden maddi yardım alınıyor ve Ukrayna Kazaklarının Tatarlara akın yapmaları teşvik ediliyordu. İslam Giray Han'ın selefi Mehmed Giray döneminde, 1644'ün başında, Tatarlar Togay Bey kumandasında Lehistan içlerine bir akın yapmıştı. Fakat Togay Bey Ohmativ²⁶ civarında Stanisław Koniecpolski tarafından ağır bir yenilgiye uğradı. İşte Ohmativ'deki bu zafer Kralı ve ricalini heyecanlandırmış ve onlara Kırım Hanlığı'na yapılan senelik ödemeleri durdurma fırsatı vermişti²⁷. Lehistan ricalinin bakış açısına göre Kırım hanlarına yapılan ödemeler Tatar akınlarına engel olunacağına dair verilen sözün karşılığıydı. Togay Bey'in Ukrayna içlerine düzenlediği sefer dolayısıyla Kırım Hanı'nın bu sözünü yerine getirmediği, bu durum karşısında da Lehlerin artık ödeme yapmak gibi bir yükümlülüğünün olmadığı

²⁵ Novoselskiy, a.g.e., s. 402.

²⁶ Ohmativ, Kırım'ın yaklaşık 600 km kuzeybatısında, Ukrayna içlerinde bir köydür.

²⁷ Baranowski, a.g.e., s. 148.

savunulmaktaydı. Bu gerekçeye dayanıp senelik ödemeleri göndermeyi reddeden Kral Tatarları kışkırtmayı umuyordu.

IV. Władysław, Osmanlı ve Kırım Hanlığı'na karşı savaş planlarıyla meşgulken, 1648 yılında Ukrayna Kazakları Bohdan Hmelniçki liderliğinde Lehistan'a isyan başlattı. Leh soylularının dinî ve içtimai baskılarından ötürü Ukrayna Kazakları 17. yüzyılın ilk yarısında birçok defa isyan etmişlerdi. Papalığın Karşı Reform hareketini başlatmasıyla Katolik hükümdarların himayesinde yaşayan Protestan ve Ortodoks tebaa üzerinde baskılar artmıştı. Bu durumun bir yansıması olarak Lehistan'daki Ortodokslar Papalığın otoritesini kabul etmeye zorlanmaktaydılar. Ortodoks Kazaklar ve Ukrayna köylüleri bu baskıdan hoşnut değildiler. Bunun yanında Ukrayna'daki Leh soyluları da himayetlerindeki Ortodokslara kötü davranmaktaydılar. Başlangıçta Hmelniçki isyanın sebebinin soyluların Ukrayna halkı üzerindeki baskıları ve keyfi muameleleri olduğunu ileri sürmekte ve Kralı hedef almaktan kaçınmaktaydı.

2. Lehistan'a Karşı III. İslam Giray Han'ın Ukrayna Kazakları İle İttifakı (1648-1654)

Ukrayna Kazaklarının isyanı Lehistan karşısında müşkül durumda kalan İslam Giray için önemli bir fırsat olmuştur. Hmelniçki, Hana iki defa elçi gönderip yardım istedi. İslam Giray da bu yardım talebini kabul etti ve Kırım'ın ileri gelenlerinden Togay Bey'in emrinde bir Tatar kuvvetini Kazaklara destek olması için Ukrayna'ya gönderdi. 1648 yılında, Jovti Vodı, Korsun ve Pıliavtsi civarındaki muharebelerde Tatarlar ve Kazaklar Lehlere karşı zafer kazandı. 1648'in sonlarında Władysław'ın ölümünden sonra kardeşi Jan Kazimierz'in kral seçilmesiyle taraflar arasında ateşkes yapıldı. Fakat yeni kralla anlaşmaya varamayan Hmelniçki, muharebe ihtimaline karşı hazırlıklara başladı ve İslam Giray Han'dan yardım istedi. Dolayısıyla 1649 senesinde Han ordunun başında Ukrayna'ya yola çıktı. Tatarlar ve Kazaklar Leh ordusunu Zbaraj Kalesi'nde muhasara altına aldı. Kral II. Jan Kazimierz'in kumandasındaki diğer bir kuvvet de Zboriv'de İslam Giray ve Hmelniçki tarafından kuşatıldı. Han müşkül durumda kalan Kralın

elçi vasıtasıyla barış talebinde bulunmasına olumlu karşılık verince Zboriv’de taraflar arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre, Kral adet olduğu üzere Hana ödemelerini gönderecek, her iki hükümdar düşmanlarına karşı birbirlerine destek verecekti. Ukrayna Kazaklarının eskiden sahip oldukları haklar ve ayrıcalıklar iade edilecek, Lehistan düzenli olarak ödeme yaptığı Kazakların sayısını 40 bine çıkaracak ve Ortodoks halkın suistimale uğramasına engel olacaktı. Kiyiv, Çernihiv ve Bratslav vilayetleri Ortodoksların idaresi altında olacak ve Ortodoksların en yüksek dinî otoritesi olan metropolit Lehistan Senatosu’nda temsil hakkına sahip olacaktı. Bunların karşılığında Kazaklar Lehistan’a biat edecek ve Ortodoks köylüler Leh soyluların idaresindeki topraklara dönüp eskiden olduğu gibi hizmet edecekti²⁸.

Tarihçiler için İslam Giray’ın Zboriv’de müşkül durumda olan Kralı ve ordusunu yok etme fırsatını neden değerlendirmedeği hususu tartışma konusu olmuştur. Hâlihazırdaki Osmanlı ve Kırım vakayinameleri ve arşiv belgeleri Hanın neden böyle davrandığını açıklamamakta, yalnız Vakanüvis Hacı Mehmed Senai, İslam Giray’ın aman isteyenlere aman vermek âdettendir düsturuyla hareket ettiğini anlatmaktadır²⁹. Ancak kuvvetle muhtemeldir ki, Lehistan’a vurulacak ağır bir darbenin Moskova’nın işine yarayacağı endişesi ve Lehleri Moskova’ya karşı bir müttefik olarak görmesi Hanı Kral ile barış yapmaya itmiştir. Han için Lehlerin Tatarlara yıllık vergi ve hediye göndermeyi kabul etmesi ve sabık kral zamanındaki savaş planlarından vazgeçmesi yeterliydi.

Fakat ne Lehistan’ın ileri gelenleri ne de Ukrayna halkı İslam Giray’ın aracılığıyla yapılan anlaşmadan memnundu. Bir yanda, Lehistan ricali ve soyluları Kazaklara taviz verilmesinden rahatsızken, diğer yanda Kazaklar ve Ukrayna köylüleri yeniden Leh soyluların emrine girmeye istekli değildi. Sonuçta Zboriv’deki anlaşmanın hükümleri uygulamada

²⁸ Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus*, C 8, çev. Marta Olynyk, haz. Frank Sysyn, Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton 2002, s. 592-595.

²⁹ Hacı Mehmed Senai, *Historia Chana İslam Gereja III*, haz. ve çev. Zygmunt Abrahamowicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varşova 1971, s. 52 [Osmanlıca tekst], s. 128 [Lehçe çevirisi].

akamete uğrayınca taraflar arasında savaş kaçınılmaz hâle geldi. Kral II. Jan Kazimierz büyük bir orduyla Ukrayna'ya doğru harekâta geçince Hmelniſkiy de kuvvetlerini toplayıp İslam Giray'dan yardım istedi. İki ordu 1651 yazında, Beresteçko civarında karşı karşıya geldi ve buradaki muharebe Lehlerin mutlak zaferiyle sonuçlandı. Düşman topçusunun ateş gücüne dayanamayan Han ve Tatar süvarisi muharebe meydanından ayrıldı. Kuvvetlerini toparlayan Hmelniſkiy ise Bila Tserkva civarında Lehlerle muharebeye devam etti. Ancak savaşmaktan mecali kalmayan taraflar 1651 sonbaharında yeni bir anlaşma yaptı. İslam Giray'ın taraf olmadığı bu anlaşmayla Ukrayna Kazaklarına Zboriv'de verilen hakların büyük bir kısmı geri alınmıştır. Hmelniſkiy ise Lehistan ile çatışmanın devam edeceğini düşündüğü için İslam Giray'dan yeniden yardım istemiştir. Neticede, 1652'de, Batih yakınlarında Kazak ve Tatar müttefikler Lehistan kuvvetlerini mağlup etti. Bir sonraki sene Ukrayna'ya yürüyen Kral, ordusuyla birlikte Jvanets civarında İslam Giray'ın kumandasındaki Tatar ordusu ve Kazaklar tarafından kuşatıldı. Burada, taraflar arasında, 1649 senesinde akdedilen Zboriv Anlaşması'na benzer yeni bir anlaşma yapıldı. Fakat bu anlaşmanın beklentilerini karşılamayacağını düşünen Hmelniſkiy, Moskova'yla görüşmelerini devam ettirmiş ve nihayetinde, 1654 yılının başlarında, Pereyaslav'da Kazaklarla yaptığı toplantıda Moskova'nın himayesine girilmesini teklif etmiş, Kazakların bu teklifi kabul etmesiyle Hmelniſkiy Moskova elçilerinin huzurunda Çar Aleksey Romanov'a biat etmiştir.

3. Hmelniſkiy'in Moskova Tabiiyetine Girmesi ve Ukrayna Üzerindeki Moskova-Lehistan Rekabeti Karşısında Kırım Hanlığı (1654-1666)

Ukrayna Kazaklarının Moskova'ya tabi olması hem kuzeyde Moskova'nın Kırım Hanlığı ve Lehistan aleyhine güçlenmesi hem de İslam Giray'ın Lehistan ve Kazaklar ile Moskova'ya karşı ittifak kurma çabalarını akamete uğratması anlamına gelmekteydi. Pereyaslav Anlaşması'ndan kısa bir süre sonra Moskova orduları Kazakların desteğiyle Ukrayna topraklarına girdi ve Smolensk ve Vilnius şehirlerine taarruz başlattı. Buna rağmen İslam Giray, Moskova ve Ukrayna

Kazaklarının müttefik olmasına karşı itidalli davrandı ve hemen savaş yoluna gitmek yerine Ukrayna'ya elçiler göndererek Hmelniçkiy'ı Moskova'yla ilişkilerini sona erdirmeye ikna etmek istedi. Moskova ve Kazaklara karşı Tatarların yardımını sağlamak için Kral, Mariusz Jaskólski'yi Şubat 1654'te Kırım'a gönderdi³⁰. Lehistan elçisiyle yapılan görüşmede İslam Giray, Kazan ve Astrahan ile ilgili emelini yeniledi. Han her ne kadar Lehistan ile müttefik olma arzusundaysa da Kazaklara ve Moskova'ya karşı Lehlere yardım amacıyla asker göndermek için acele etmemişti. Çünkü Kırım ahalisi ve Nogaylar arasında Kazaklara karşı Lehistan ile ittifak olma hususunda kararsızlıklar vardı. Hmelniçkiy, elçileri vasıtasıyla Tatar ve Nogay asillerinden bazılarını Kazaklarla mevcut ittifakı devam ettirmeleri için ikna etmiş, bu da Hanı Hmelniçkiy ve Moskova'ya karşı harekete geçmekten alıkoymuştur. Hmelniçkiy Moskova ile müttefik olmaktan vazgeçmeyince İslam Giray, Süleyman Ağa'yı Leh elçisi Jaskólski ile Krala göndermiş ve Hanın elçisi Kralın huzurunda Lehistan ile müttefiklik yemini etmiştir. Süleyman Ağa ve Jaskólski, Lehistan ile yapılan anlaşmayı Hanın tasdik etmesi için yola çıkmışlar fakat elçiler Kırım'a varamadan İslam Giray 1654 yazında vefat etmiştir.

İslam Giray'ın vefatından sonra Kırım ricalinin ve Tatar asillerinin mutabakatıyla Mehmed Giray'ın yeniden han naspedilmesi için Dergâh-ı Ali'ye müracaat edildi. Osmanlıların da rızasıyla Mehmed Giray ikinci defa han olması için Kırım'a gönderildi. IV. Mehmed Giray Hanın Kırım'a gelir gelmez ilk icraatı, selefi İslam Giray'ın ahir zamanında Lehistan ile başlayan ittifak kurma görüşmelerini sonuçlandırmak olmuştur. Dolayısıyla Mehmed Giray, Moskova ve Ukrayna'ya karşı Lehistan ile müttefik olma hususunda Tatarlar arasındaki tereddütleri sona erdirmiştir. Kral II. Jan Kazimierz'e yazdığı mektupta Han, Moskova üzerine birlikte sefere çıkma teklifini yenilemiş; Kazan ve Astrahan'ın Kırım Hanlığı'na bırakılması, Kazakların yeniden Krala tabi kılınması ve Moskova idaresindeki Hristiyan memleketlerin Lehistan'a verilmesi

³⁰ Pamyatniki izdannnye vremennoyu komissiyeyu dlya razbora drevnih aktov, C 3, S 3, Universitetskaya Tipografiya, Kiyiv 1852, s. 59-64.

hususlarını dile getirmiştir³¹. Mehmed Giray, Moskova hâkimiyetinde yaşayan Müslümanların inançlarına müdahale edildiği hususunda Çar Aleksey Romanov'a şikâyetinde bulunmuş, bu müdahalelerin sona ermemesi hâlinde Moskova üzerine sefere çıkacağı tehdidinde bulunmuştur. Saltanatının ikinci döneminde Lehistan'ın sadık bir müttefiki olmuş ve Kralı hem haricî hem de dâhilî mücadelelerinde desteklemiştir. 1655 yılında, Ohmativ civarında Tatarlar, Moskova-Kazak ittifakına karşı Leh ordularını desteklemişlerdir. Tatar-Leh zaferiyle sonuçlanan Ohmativ Muharebesi'nden iki yıl sonra da İsveç, Brandenburg, Erdel ve Ukrayna Kazaklarının müşterek ordusuna karşı Tatarlar Lehlerle destek vermişlerdir³². Danimarka Kralı'na yazdığı mektupta Mehmed Giray, Lehistan Kralı'nı kardeşi olarak nitelendirmiş ve Moskova, İsveç ve Erdel gibi düşmanlarına karşı ona destek verdiğini ifade etmiştir³³.

Hmelniçkiy'in 1657 yazında ölümünden sonra onun yardımcısı İvan Vihovskiy, Ukrayna Kazaklarının yeni lideri olmuştur. Lehistan, Kazakları Krala yeniden biat etmeye ikna etmek için Vihovskiy ile temas kurmuş ve Kazaklara geniş dinî ve siyasi haklar vermeyi taahhüt etmişti. Bu temasların sonucunda Lehistan ve Kazakların ileri gelenleriyle Hadaç Anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre Vihovskiy Moskova ile ilişkileri sona erdirdi ve Leh Kralının himayesine girmeyi kabul etti. Ancak Moskova hükûmeti Ukrayna üzerindeki iddiasından vazgeçmeye niyetli değildi ve Moskova yanlısı Kazakları Vihovskiy'a karşı isyan ettirip Ukrayna'ya büyük bir ordu gönderdi. Bu durum karşısında Lehlerle ve Vihovskiy'a bağlı Kazaklara destek vermek için 1659 senesinde Mehmed Giray sefere çıkmıştır. Tatarlar, Lehler ve Kazaklardan müteşekkil bir ordu Konotop civarında Moskovalıları yenilgiye uğratmıştır. Bir sonraki sene Leh-Tatar müttefik ordusu Vasiliy Şeremetev idaresindeki Moskova ordusunu yenip Şeremetev'i esir almıştı.

³¹ Kołodziejczyk, a.g.e., s. 167, 975-976.

³² Bohdan Baranowski, "Tatarszczyzna wobec wojny polsko-szwedzkiej", *Polska w okresie 2-j wojny północnej*, C 1, Varşova 1957, s. 453-466.

³³ IV. Mehmet Giray Han'ın Danimarka Kralı III. Friedrich'e Mektubu, Bahçesaray, 28 Mayıs 1658 [Josef Matuz, *Krimitatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen. Mit historisch- diplomatischen und sprachlichen Untersuchungen*, Freiburg 1976, s. 125-132].

IV. Mehmed Giray Han, Kral II. Jan Kazimierz ile Leh soylusu Jerzy Lubomirski arasındaki mücadeleye müdahil olmuştur. Lubomirski, Lehistan tahtına geçecek kişiyi belirleme hususunda soyluların yetkilerini göz ardı edip daha hayatta iken halefini belirlemek isteyen Jan Kazimierz'e karşı çıkmış, bu hareketinin karşılığında Jan Kazimierz Lubomirski'yi sadakatsizlikle itham etmiş ve sürgüne göndermişti. Lubomirski ise kendisi gibi düşünen Leh soylularıyla asker toplayıp, Haziran 1666'da Kralın ordusunu mağlup etmişti³⁴. Krala karşı bu mücadelesinde Lubomirski Tatarların desteğini kazanmaya çalışmışsa da Han Kralın sadık müttefiki olmayı tercih etmiştir³⁵. Bununla birlikte Krala da mektup yazan IV. Mehmed Giray, O'na bu meselede itidalli davranmasını ve Lubomirski'yi affetmesini önermiştir. Lubomirski ile yaşadığı ihtilaf bir savaşa dönüşürse hem Lehistan ahalisinin mahvolacağı hem de haricî düşmanların bu müşkül durumdan yararlanmaya çalışacağı hususunda uyarılar yapmıştır³⁶. Mektupta yazılanlardan anlaşılacağı üzere Mehmed Giray'ın asıl endişesi, Kral'ın Lubomirski meselesiyle meşgul olmasının Lehistan'ı, Moskova'ya karşı Kırım Hanlığı'yla hareket etmekten alıkoymasıdır.

Osmanlıların izni olmadan Erdel Beyi II. George Rákóczy'nin İsveç ve Ukrayna Kazaklarıyla müttefik olup Lehistan'ı işgale kalkışması Dergâh-ı Ali'nin tepkisini çekmişti. Rákóczy'nin cezalandırılması için Erdel üzerine sefere çıkılmasına karar verildi. Sefere katılması için Mehmed Giray da davet edilmiş ancak Han Kırım'ın Kalmukların saldırı tehdidi altında olmasından ötürü memleketinde kalıp savunma hazırlıklarıyla meşgul olmak istemiş, Erdel seferi için oğlu Ahmed Giray'ın göndermişti. Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Mehmed Giray'ın sefere gelmemesini pek hoş karşılamadı ve 1666'da Mehmed

³⁴ Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland*, C 1, Columbia Üniversitesi, New York 2005, s. 262-264, 352; Andrew B Pernal, "The Lubomirski Rebellion in 1665-66: Its causes and effects on the diet and the constitution of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Parliaments, Estates and Representation", *Parliaments, Estates and Representation*, C 10, S 2, 1990, s. 153-155.

³⁵ Zbigniew Wójcik, *Traktat Andruszowski 1667 roku i jego geneza*, Panstwowe wydawnictwo naukowe, Varşova 1959, s. 214-215.

³⁶ IV. Mehmet Giray Han'ın Lehistan Kralı II. Jan Kazimierz'e Mektubu, Tarihsiz [Materialı dlya istorii Krimskogo hanstva izvleçenniye, po rasporyajeniyu imperatorskoy akademii nauk, iz Moskovskogo glavnogo arhiva ministerstva inostrannih del, haz. Vladimir Velyaminov-Zernov vd., St. Petersburg 1864, s. 882-884].

Giray'ın yerine Adil Giray'ın tahta geçmesini sağladı. Mehmed Giray ise Dergâh-ı Ali'nin bu tasarrufuna direnmek yerine maiyetiyle birlikte Kafkasya taraflarına geçti ve Kırım Hanlığı'nın himayesindeki Çerkesler arasında yaşadı.

4. Petro Doroşenko'nun Sultan IV. Mehmed'e Tabi Olması ve Lehistan İle Moskova Üzerine Yapılan Osmanlı Seferlerinde Kırım Hanlığı'nın Rolü (1666-1681)

Her ne kadar Adil Giray Han, Moskova'ya karşı Lehistan ile ittifakın devam etmesini istese de Lehistan ricalı, 1654'ten beri süren savaş hâlinde ötürü yılgın durumdaydı. Dolayısıyla Lehler, 1662'den beri Moskova ile barış müzakereleri yürütmekteydiler. On seneden uzun bir zamandır süren bu savaşta Ukrayna Kazakları da iki rakip fırkaya bölünmüştü. Dinyeper Nehri'nin batısında yaşayan Kazaklar Lehistan'a tabiyken, nehrin doğu tarafındaki Kazaklar ise Moskova himayesindeydi. İşte bu ahval altında, Dinyeper'in batısındaki Kazakların lideri Petro Doroşenko, Ukrayna'nın, Lehistan ve Moskova arasında yürütülen müzakerelerin pazarlık konusu olmasından hoşnutsuzdu. Benzer şekilde Adil Giray da Lehlerin Moskova ile görüşmeler yapmasından rahatsızdı ve Kırım Hanlığı ile Lehistan arasındaki ittifakın tasdik edilmesi için Kırım ricalinden Dedeş Ağa'yı Varşova'ya gönderdi³⁷. Ukrayna'nın bölünmesini istemeyen ve bütün Kazakların lideri olma hevesinde olan Doroşenko ise Kırım Hanlığı ve Osmanlılarla temas kurdu. Bu esnada, 1667'nin başında, Andrusovo'da yürütülen müzakerelerin sonucunda Lehistan ve Moskova, Ukrayna'yı ikiye taksim eden bir mütareke yaptı. Dinyeper'in batı tarafı Lehistan hâkimiyetinde kalacak, nehrin doğusu ise Moskova'ya bırakılacaktı. Bu oldu bitti karşısında Doroşenko, Osmanlı himayesine girmek için 1668 sonbaharında Sultan IV. Mehmed'e heyet gönderdi ve iki taraf arasındaki görüşmeler Ukrayna'nın doğusundaki Kazakların Osmanlı'ya tabi olmasıyla neticelendi. 1671 yılında ise Kırım ahalisinin şikâyeti üzerine Dergâh-ı Ali Adil Giray'ı azledip yerine Selim Giray'ı han naspetti.

³⁷ Wójcik, a.g.e., s. 221-222.

Selim Giray Han, Osmanlı ordusunun Lehistan seferine Kırım kuvvetlerinin başında katıldı ve Kamianets (Kamaniçe) Kalesi'nin kuşatılmasına destek verdi. Kamianets'in alınmasından sonra Osmanlı ve Kırım askeri, Lehistan Kralını Lviv Kalesi'nde muhasara etti. Lehler Selim Giray'dan barış müzakereleri için aracılık etmesini istedi. Nihayet 1672 yılında Buçaç Anlaşması yapıldı ve Kamianets Kalesi'nin içinde bulunduğu Podolya (Ukr. *Podillia*) Osmanlı eyaletine dönüştürüldü³⁸. Kırım Hanlığı için Osmanlı-Lehistan harbinin bitmesi gerekliydi çünkü Lehistan'ın zayıflaması Doğu Avrupa'da güç dengesinin Moskova'nın lehine daha da bozulması anlamına gelecekti. Bununla birlikte Buçaç Anlaşması uyarınca Kamianets'i vilayet hâline getiren Osmanlı Karadeniz'in kuzeyinde nüfuzunu arttıracak ve Kırım Hanlığı üzerinde daha baskın hâle gelecekti³⁹. Fakat Lehistan soylu meclisi Buçaç Anlaşması'nı onaylamayınca Osmanlılar Lehistan üzerine yeniden sefere çıktı. 1673 sonbaharında, Hotin'de, Hüseyin Paşa komutasındaki ordunun Jan Sobieski'nin kuvvetleri tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmasına rağmen Osmanlılar Kamianets'i ellerinde tutabildiler.

1675 ilkbaharında Osmanlılar Serasker Şeytan İbrahim Paşa komutasındaki bir orduyla bir kez daha Lehistan üzerine sefere çıktı. Zbaraj civarında zafer elde eden Osmanlılar Bar Kalesi'nin eteklerinde mağlup oldu ve Lviv yönündeki ilerlemesi Leh ordusu tarafından durduruldu. Şeytan İbrahim Paşa Dinyester Nehri üzerinde yeniden taarruza geçti ve Selim Giray'ın kuvvetlerinin desteğiyle Lehistan Kralı'nı Juravno'da (İzvançe) muhasara altına aldı. Ancak muhasaranın hem uzun sürmesi hem olumlu bir netice alınamayacağını gören Selim Giray, Osmanlı ve Lehistan arasında müzakerelerin başlaması için aracı olmak istemekteydi⁴⁰, Moskovalılar Osmanlı himayesindeki Doroşenko'ya karşı sefer düzenlemeye karar verince Dergâh-ı Ali de Lehlerle barış yapmaya yanaştı. Osmanlılar hemen Lehistan ile uzlaşıp, Grigoriy Romodanovskiy

³⁸ Brian L Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, Routledge, London 2007, s. 156.

³⁹ Metin Kunt, "17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, C 4-5, 1976-1977, s. 115.

⁴⁰ Davies, a.g.e., s. 157.

komutasındaki Moskova ordusuyla Dinyeper'in doğu yakasındaki Ukrayna Kazaklarının lideri İvan Samoyloviç'in baskısı altında bunalan Doroşenko'nun yardımına varmak istemekteydi. Nihayet Juravno'da Lehistan ile barış yapıldı ve Kamianets üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti tasdik edildi.

Moskovalıların baskısına dayanamayan Doroşenko ise Kazakların liderliğinden feragat edip Moskova himayesine girdi. Bu durum karşısında Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Bohdan Hmelniçkiy'in İstanbul'da tutulan oğlu Yuriy'i Kazakların yeni lideri tayin etti ve Şeytan İbrahim Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu ile Selim Giray'a Yuriy Hmelniçkiy'i Çehrin'e götürme vazifesi verdi. 1677 yazında Osmanlı ve Kırım askeri Çehrin Kalesi'ni kuşatmaya aldı ama kaleyi ele geçiremedi. Romodanovskiy ve Samoyloviç'in kaledekilerin yardımına geldiği haberini alan Osmanlı ve Kırım kuvvetleri kuşatmayı kaldırıp Dinyester'in ötesine geçti. Bu başarısızlık üzerine Şeytan İbrahim Paşa kumandanlıktan azledildi, Selim Giray'ın yerine de Murad Giray han tayin edildi. Yaklaşık bir sene sonra Sadrazam Kara Mustafa Paşa ve Murad Giray Çehrin üzerine yeni bir sefere çıktı. Osmanlıların büyük bir orduyla geleceğini düşünen Moskova hükûmeti Çehrin'in müdafaası için masraf yapmak ve asker feda etmek istemiyordu⁴¹. Dolayısıyla Romodanovskiy'e Osmanlılarla savaşılmaması ve Çehrin Kalesi'ni yıkıp çekilmesi talimatı verildi. Romodanovskiy her ne kadar Samoyloviç ile kaleyi savunma niyetinde olsa da Çarın emrine uydu ve Çehrin'den ayrıldı. Böylece Osmanlılar tahrip edilmiş vaziyetteki Çehrin Kalesi'ni ele geçirebildi. Fakat Çehrin gibi merkezden uzaktaki bir kalenin elde tutulması Dergâh-ı Ali için maliyetli olacaktı. Etrafında bozkırdan başka bir şey bulunmayan Çehrin'in hem Kazak hücumlarına karşı savunulması hem de buraya zahire ve erzak temini zordu⁴². Osmanlıların Çehrin'e sefer düzenlemesinin amacı buranın Moskovalıların hâkimiyetine geçmesini önlemektir. Çünkü Moskova Çehrin'i Karadeniz'e doğru yayılmak için

⁴¹ Dmytro Doroshenko, *History of the Ukraine*, çev. Hanna Keller, haz. G. W. Simpson Institute, Edmonton 1939, s. 305.

⁴² Brian L. Davies, "Second Chigirin Campaign: Late Muscovite Power in Transition", *The Military and Society in Russia 1450-1917*, haz. Eric Lohr vd., Brill, Leiden 2002, s. 116.

kullanabilirdi. Osmanlıların önceliği yeni fethettiği Kamianets üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak ve Eflak ve Boğdan'ı kontrol altında tutmaktı⁴³.

Sonuçta Mustafa Paşa Çehrin Kalesi'ni tamamen yıktırarak kalenin ve civarının Osmanlı ve Moskova arasında tampon bölge hâline getirilmesini sağladı. Murad Giray'ın aracılığıyla Moskova ve Osmanlı arasında barış müzakereleri başladı ve iki sene süren müzakerelerin sonunda, 1681'de, Kırım Hanlığı'nın payitahtı Bahçesaray'da bir barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşmaya göre, Moskova Dinyeper'in batısındaki Ukrayna toprakları üzerinde Osmanlı hâkimiyetini tanıyacak, Dergâh-ı Ali de Kıyiv ve etrafının Moskovalılara ait olduğunu kabul edecek ve Dinyeper ile Boh (Aksu) nehirleri arasında kale yapılmayacaktı⁴⁴. Bunun yanında Moskova, Kırım Hanlığı'na mutat vergileri ödemeye devam edecek ve yine adet olduğu üzere Osmanlı-Moskova diplomatik ilişkileri Kırım hanlarının aracılığıyla yürütülecekti. Anlaşmayı Murad Giray için makul yapan diğer bir husus ise tarafların Çehrin'den geri çekilmesi olmuştur. Çünkü Çehrin'in Osmanlı veya Moskova hâkimiyetine geçmesi Kırım Hanlığı'nın Karadeniz'in kuzeyindeki nüfusunu daha da azaltabilirdi.

5. 1683 Avusturya Seferi ve Kırım Hanlığı'nın Lehistan ve Moskova ile İlişkileri

Bahçesaray Anlaşması'ndan yaklaşık iki sene sonra başlatılan Avusturya Seferi'nin hem Osmanlı hem de Kırım Hanlığı için olumsuz sonuçları olmuştur. Osmanlı ricalinin her istediğini kabul etme eğiliminde olmayan Murad Giray ile Sadrazam Kara Mustafa Paşa arasında seferin nasıl yapılması hususunda ihtilaflar ortaya çıkmıştı. Bu ortamda Avusturyalıların yardımına gelen Lehistan ordusu Osmanlıları mağlup etmiş ve Viyana kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Sadrazam tarafından hezimetin sorumlusu olarak gösterilen Murad Giray azledilip yerine Hacı Giray Kırım tahtına getirildi. Ancak Kırım soyluları Hacı

⁴³ Brian L Davies, "Muscovy at War and Peace", *Cambridge History of Russia*, C 1, haz. Maureen Perrie, Cambridge Üniversitesi, Cambridge 2006, s. 512.

⁴⁴ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C 3, S 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1954, s. 163.

Giray'a isyan edince, 1677'de, birinci Çehrin muhasarasından sonra azledilen Selim Giray yeniden tahta çıkarıldı. Lehistan Kralı Jan Sobieski, Selim Giray'a elçi göndererek Tatarların Osmanlılara yardım sağlamasını önlemeye çalışmıştır. Kral, Avusturyalıların Moskova hükûmetini Osmanlılara karşı kutsal ittifaka dâhil etme düşüncesine de karşı çıkmıştır. Çünkü Moskovalılar ittifaka katılmak için Andrusovo Mütarekesi ile Ukrayna'nın ikiye bölünmesini kabul eden Lehistan'ın bu kararını onaylamasını isteyebilirdi⁴⁵. Selim Giray'dan olumlu bir cevap alamayan Kral Jan Sobieski, Avusturyalıların ısrarına boyun eğerek Moskova'yla barış yaptı ve Dinyeper'in doğusundaki topraklarda Moskova hâkimiyetini kabul etti. Dolayısıyla 1688 senesinde Moskova kutsal ittifaka dâhil oldu. Bu durum Kırım Hanlığı'nı zor duruma soktu çünkü Tatarlar bir yanda Viyana bozgunu sonrasında devam eden muharebelerde Osmanlılara destek verirken, diğer yanda Moskovalılara karşı Kırım'ı müdafaa etmek durumunda kalacaktı.

Vasiliy Golitsin komutasındaki Moskova ordusunun Orkapı'ya ilerlediği haberini alan Selim Giray Han Kırım'a hareket etti. 1687-1689 senelerinde Tatarlar Moskovalıların taarruzlarını Kırım yarımadasının hemen dışındaki sahada akamete uğrattı. Hezimetle sonuçlanan bu girişimler Moskovalıları Amur Nehri civarındaki seferi sonlandırıp Çin ile barış yapmaya zorlamıştır⁴⁶. Golitsin tehlikesini bertaraf eden Selim Giray ise Rumeli'de Avusturya ve Lehistan ordularının ilerleyişini durdurmada büyük katkı sağlayıp Osmanlılara karşı saldırıya geçme fırsatı verdi. Fakat Viyana kuşatmasından beri devam eden savaş hâli hem Osmanlıları hem de Lehleri yıpratmıştı. Moskova ile Lehistan'ın müttefik olması en çok Tatarları tehdit ettiğinden Kırım ricali de savaşın bitirilmesi arzusunda idi. 1692-1693 yıllarında Lehistan'a gönderilen Tatar elçileri Osmanlıları, 1672 Buçaç Anlaşması'yla aldığı Kamianets'i Lehistan'a geri vermeye ikna etmek için Hanın aracılık edebileceğini bildirdiler. Fakat Lehler

⁴⁵ Kołodziejczyk, a.g.e., 191.

⁴⁶ Kołodziejczyk, a.g.e., 192.

Kamianets'in yanında Boğdan'ın kuzeyini de talep edince müzakereler bir sonuca varamadı⁴⁷.

Azak Kalesi'nin 1696 yazında Moskovalıların eline geçmesi ve Osmanlı ordusunun sonbahar 1697'de Zenta civarında Avusturyalılar karşısında hezimete uğraması neticesinde Dergâh-ı Ali, 15 senedir devam eden savaşı bitirmek için Kutsal İttifak ile müzakerelere başladı. Müzakerelerin sonucunda akdedilen Karlofça Anlaşması'nın (1699) Tatarları ilgilendiren en önemli hükmü, Lehistan'ın Kırım Hanlığı'na senelik ödeme yapma yükümlülüğünün ortadan kaldırılmasıydı. Oysa Lehistan ile Osmanlılar arasındaki önceki bütün anlaşmalarda Lehlerin Tatarlara senelik ödeme yapması hususu barışın bir koşulu olarak yer almaktaydı. Benzer şekilde, Osmanlı ve Moskova arasında akdedilen İstanbul Anlaşması'na (1700) göre Çarın Kırım Hanlığı'na senelik ödeme yapma zorunluluğu kaldırıldı. Bununla birlikte Azak Kalesi Moskova'ya bırakıldı. Memleketini bir deniz kuvveti yapma hevesindeki Çar I. Petro için Azak önemli bir kazanımdı. Azak'ın kaybedilmesi hem Osmanlıların Karadeniz üzerindeki hâkimiyetine zarar vermekte hem de Tatarlar üzerindeki Moskova baskısını arttırmaktaydı. Babası Selim Giray'ın tahtan feragat etmesiyle han olan II. Devlet Giray (1699-1702; 1709-1713) bu tehlikeyi görmüş ve Moskova'nın yeni kaleler inşa etme ve Azak'ta donanma kurma hazırlıklarıyla ilgili Osmanlıları uyarımişti⁴⁸. Yine İstanbul Anlaşması ile Osmanlı-Moskova ilişkilerininin Kırım Hanlığı aracılığıyla yürütülmesi geleneği de sona erdirildi. Barış görüşmeleri için Azak'tan İstanbul'a deniz yoluyla giden Moskova elçisi de Kırım'a uğramamıştı⁴⁹. Moskova hükûmeti artık Osmanlılar ile doğrudan temas kurabilecek ve Moskova elçileri Kırım'a uğramadan Dergâh-ı Ali'ye gönderilebilecekti.

⁴⁷ Kazimierz Piwarski, "Sprawa pośrednictwa tatarskiego w wojnie polsko-tureckiej (1692-1693)", *Studia Historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Lowmiańskiego*, Varşova 1958, s. 351-372.

⁴⁸ İnalçık, "Kırım Hanlığı", s. 12.

⁴⁹ İnalçık, "Power...", s. 392.

SONUÇ

Moskova hükûmeti Kazan ve Astrahan gibi kadim Altın Ordu memleketlerini ele geçirmiş ve Nogayların bir kısmı üzerinde hâkimiyet kurmuş ise de Kırım hanları tüm Tatarlar ve Nogayların hükümdarı olma iddiasını 17. yüzyılda da devam ettirmişlerdir. Ancak Moskovalıların askerî gücünün artması ve güneyden gelecek akınlara karşı aldığı savunma tedbirleri karşısında Kırım Hanlığı'nın kuvvetleri 16. yüzyıldaki gibi doğrudan Moskova'ya yönelik sefer düzenleme yetkinliğine artık sahip değildi. Hanlığın Moskova'ya karşı büyük çapta bir sefer için müttefike ihtiyacı vardı. Bu anlamda, Karadeniz'in kuzeyinde bir denge unsuru olarak görülen Lehler, Moskova'ya karşı beraber hareket etme teklifinde bulunulmuştur. Bununla birlikte, özellikle 17. yüzyılın ilk yarısında, Kantemir Mirza liderliğindeki Bucak Tatarlarına karşı verilen mücadele ve Osmanlıların Lehistan üzerine düzenlediği seferlere Tatarların destek vermesi nedeniyle Kırım hanları Moskova üzerinden dikkatlerini çekmek durumundaydılar. Kırım Hanlığı ayrıca Lehistan Kralı IV. Władysław'ın, Venedik ve Moskova ile ittifak yapıp Osmanlılara ve Tatarlara karşı büyük bir savaş başlatma düşüncesiyle karşı karşıyaydı. Bu esnada, Ukrayna Kazaklarının Bohdan Hmelniçki liderliğinde Lehistan boyunduruğuna karşı isyan etmesi ve Tatarlardan yardım istemesi, III. İslam Giray Han için önemli bir gelişme olmuştur. Beresteçko bozgunu hariç, 1648-1654 arasındaki tüm muharebelerde Tatarlar ve Kazaklar Lehistan ordularını yenilgiye uğratmışlardı. Han yine de Lehlerle yıkıcı bir darbe vurmak yerine Hmelniçki ve Lehistan ricali arasında arabuluculuk yapıp tarafları uzlaştırmaya çalışmıştır. Onun asıl amacı, Lehistan ve Kazaklarla beraber Moskova üzerine sefer yapmak ve Lehistan Kralı II. Jan Kazimierz'e yazdığı mektuplarda da ifade ettiği gibi Kazan ve Astrahan'ı almaktır. Fakat ne Hmelniçki ne de Lehler Hanlığın arabuluculuğuyla yapılan anlaşmalardan memnundular ve Moskova üzerine sefer yapmaya da hevesli görünmüyorlardı. Sonuçta, 1654'te imzalanan Pereyaslav Anlaşması'yla Hmelniçki'nin Moskova tabiiyetini kabul etmesi hem İslam Giray'ın planlarını bozdu hem de Ukrayna'nın yavaş yavaş Moskova hâkimiyetine girme sürecini de başlattı.

1654-1666 arasında Kırım Hanlığı'nın Lehistan'ın sadık bir müttefiki olduğu görülmektedir. İslam Giray'ın vefatıyla ikinci defa tahta geçen IV. Mehmed Giray Han, yalnızca Hmelnitskiy ve Moskovalılara karşı değil, Lehistan ricalinin diğer rakipleri olan İsveç ve Erdel'e karşı da Lehlerle beraber mücadele etmiştir. 1658 Hadiaç Anlaşması ile Kazakların yeni önderi İvan Vıhovskiy'in Moskova ile ilişkileri kesip Lehistan tabiiyetine dönmesi Hanı memnun etmiş ve Tatarlar, Vıhovskiy ve Lehlerle ittifak hâlinde Moskova ordularıyla savaşmışlardır. Dinyeper Nehri'nin doğu yakasındaki Kazakların Hadiaç Anlaşması'nı tanımayıp Moskova boyunduruğunda kalmalarıyla Ukrayna artık fiilî olarak ikiye ayrılmıştı. Yine bu dönemde Kırım Hanlığı, Moskova ve Dinyeper'in doğusundaki Çar taraftarı Kazaklara karşı Lehistan kuvvetlerini ve onların Kazak müttefiklerini desteklemiştir. 1667 Andrusovo Mütarekesi ile Moskova ve Lehistan'ın Ukrayna'yı ikiye bölmelerinden hoşnutsuz olan Dinyeper'in batısındaki Kazakların lideri Petro Doroşenko'nun, Osmanlıların desteğiyle nehrin her iki yakasına da hâkim olma düşüncesi Karadeniz'in kuzeyinde yeni bir dönemi başlattı. Dergâh-ı Ali, Doroşenko'nun Osmanlı boyunduruğuna geçme talebini kabul etti ve Karadeniz'in kuzeyinde aktif bir siyaset izlemeye başladı. Bu aktif siyasetin neticesinde, 1672-1676 arasında düzenlenen seferlerde Tatarlar Lehistan'a karşı Osmanlılara destek vermek durumunda kaldı. Böylece Tatarlar ve Lehistan arasındaki on sekiz yıllık ittifak sona erdi. Yine de Osmanlı-Lehistan muharebelerinin Moskovalıları Ukrayna üzerindeki nüfuzlarını arttırmak üzere harekete geçireceğinden telaşlanan Selim Giray Han, Dergâh-ı Ali ile Kral Jan Sobieski arasında barış müzakereleri için aracılık yapmayı teklif etti. Bu dönemin sonunda Kral ve Çar ile ayrı ayrı yapılan muahedelerde Moskova'nın ve Lehistan'ın Kırım Hanlığı'na yaptıkları senelik ödemeleri teyit etmesi önemliydi. Moskova ile akdedilen anlaşmaya göre Osmanlı-Moskova ilişkileri Hanlık aracılığıyla yürütülecekti. Yani Osmanlılara gönderilen Moskova elçileri ilk önce Kırım'ı ziyaret edecek ve Hanlık ricalini elçiliğin amacı hakkında bilgilendirdikten sonra İstanbul'a ziyarette bulunabileceklerdi.

1683 Avusturya Seferi ile başlayan muharebeler Kırım Hanlığı'nın Karadeniz'in kuzeyinde yürüttüğü siyaseti etkileyecek

gelişmelere neden olmuştur. Öncelikle, Lehistan'ın ve Moskova'nın kutsal ittifak çerçevesinde müttefik olmasıyla Kırım kuvvetleri, bir yanda Rumeli'de Lehlere karşı Osmanlılara destek vermekle meşgulken, diğer yanda Kırım yarımadasının hemen dışında Moskova ordularının taarruzuna mukavemet etmek durumunda kalmıştı. Aynı anda Lehler ve Moskovalılarla büyük bir muharebe hâlinde olmak Kırım Hanlığı'nın ilk defa tecrübe ettiği ve geleneksel kuzey siyasetine göre de karşılaşmak istemeyecekleri bir husustu. Bunun yanında Osmanlıların Lehistan ve Moskova'yla muharebelerin sonunda akdettiği anlaşmalara göre Kral ve Çar, Kırım Hanlığı'na her sene vergi ve hediye gönderme adetinden kurtuluyorlardı. Ayrıca Moskova hükûmeti Tatarların aracılığına gerek duymadan Osmanlılarla diplomatik ilişki kurabilecekti. Sonuç olarak, 17. yüzyılın sonunda, Karadeniz'in kuzeyinde Kırım Hanlığı'nın etkinliği gittikçe azalırken, Moskova Ukrayna'nın doğusundaki hâkimiyetini Lehistan'a kabul ettirip, Azak Kalesi'ni ele geçirerek Kırım Hanlığı üzerinde daha baskın hâle gelmiştir.

KAYNAKÇA

Baran, Alexander, “Shahin Girai of the Crimea and the Zaporozhian Cossacks”, **Jubilee Collection of the Ukrainian Free Academy of Sciences in Canada**, haz. O. W. Gerus vd., UVAN, Winnipeg 1976, s. 15-35.

Baranowski, Bohdan, **Polska a Tatarszczyzna w latach 1624-1629**, Łódź 1948.

Baranowski, Bohdan, **Stosunki Polsko-Tatarskie w latach 1632-1648**, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1949.

Baranowski, Bohdan, “Tatarszczyzna wobec wojny polsko-szwedzkiej”, **Polska w okresie 2-j wojny północnej**, C 1, Varşova 1957, s. 453-466.

Boeck, Brian J., “The Siege of Azov in 1641: Military Realities and Literary Myth”, **Warfare in Eastern Europe 1500-1800**, haz. Brian J Davies, Brill, Leiden 2012, s. 173-198.

Boguslavskiy, Vladimir, **Slavyanskaya Entsiklopediya XVII vek**, C 1, Olma, Moskova 2004.

Bohdan Baranowski, **Stosunki Polsko-Tatarskie w latach 1632-1648**, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1949.

Davies, Brian L., “Second Chigirin Campaign: Late Muscovite Power in Transition”, **The Military and Society in Russia 1450-1917**, haz. Eric Lohr vd., Brill, Leiden 2002, s. 97-118.

Davies, Brian L., “Muscovy at War and Peace”, **Cambridge History of Russia**, C 1, haz. Maureen Perrie, Cambridge Üniversitesi, Cambridge 2006, s. 486-519.

Davies, Brian L., **Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700**, Routledge, London 2007.

Davies, Norman, **God’s Playground: A History of Poland**, C 1, Columbia Üniversitesi, New York 2005.

Doroshenko, Dmytro, **History of the Ukraine**, çev. Hanna Keller, haz. G. W. Simpson Institute, Edmonton 1939.

Fisher, Alan, **Crimean Tatars**, Hoover Enstitüsü, Stanford 1978.

Hacı Mehmed Senai, **Historia Chana Islam Gereja III**, haz. ve çev. Zygmunt Abrahamowicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varşova 1971.

Halim Giray Sultan, **Gülbün-i Hânân yahud Kırım Tarihi**, haz. İbrahim Gültekin, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2019.

Hrushevsky, Mykhailo, **History of Ukraine-Rus'**, C 7, çev. Bohdan Struminski, haz. Serhii Plokyh, vd., Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton 1999.

Hrushevsky, Mykhailo, **History of Ukraine-Rus'**, C 8, çev. Marta Olynyk, haz. Frank Sysyn, Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton 2002.

Ivanics-Ress, Maria, "The Role of the Crimean Tatars in the Habsburg-Ottoman War (1593-1660)", **The Great Ottoman - Turkish Civilization**, C 1, haz. Güler Eren, vd., Yeni Türkiye, Ankara 2000, s. 302-310.

İnalcık, Halil, "Kalgay", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 24, s. 259.

İnalcık, Halil "Kırım Hanlığı", **Emel**, S 36, 1966, s. 7-16.

İnalcık, Halil, "Power Relationship between Russia, the Crimea and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature", **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire**, haz. Halil İnalcık, Indiana Üniversitesi, Bloomington 1993, s. 369-411.

İnalcık, Halil, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", **Archeion Pontou**, S 35, 1979, s. 74-110.

Kołodziejczyk, Dariusz, **Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy and the European Periphery, a Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, Brill, Leiden 2011.

Kortepeter, Carl M., "Gazi Giray II, Khan of the Crimea, and Ottoman Policy in Eastern Europe and the Caucasus, 1588-94", **The Slavonic and East European Review**, C 44, S 102, 1966, s. 139-166.

Kortepeter, Carl M., "Ottoman Imperial Policy and the Economy of the Black Sea Region in the sixteenth century", **Journal of the American Oriental Society**, S 86, 1966, s. 86-113.

Kunt, Metin, "17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, C 4-5, 1976-1977, s. 111-116.

Lemercier-Quelquejey, Chantal, "Un condottiere lithuanien du XVIe siècle, le prince Dimitrij Višneveckij et l'origine de la seč' zaporogue d'après les archives ottomanes", **Cahiers du Monde Russe et Soviétique**, S 10, 1969, s. 258-279.

Materiali dlya istorii Krımskogo hanstva izvleçenniye, po rasporyajeniyu imperatorskoy akademii nauk, iz Moskovskogo glavnogo arhiva ministerstva inostrannih del, haz. Vladimir Velyaminov-Zernov vd., St. Petersburg 1864.

Matuz, Joseph, "Qalga", **Turcica**, C 2, 1970, s. 101-129.

Matuz, Josef, **Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen. Mit historisch- diplomatischen und sprachlichen Untersuchungen**, K. Schwarz, Freiburg 1976.

Naima Mustafa Efendi, **Târih-i Naîmâ: Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn**, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

Novoselskiy, Aleksey, **Borba Moskovskogo gosudarstva s Tatarami v pervoy polovine XVII veka**, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1948.

Ostapchuk, Victor, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids", **Oriente Moderno**, S 20, 2001, s. 23-95.

Pamyatniki izdanniyey vremennoy komissiyey dlya razbora drevnih aktov, C 3, S 3, Universitetskaya Tipografiya, Kiyiv 1852.

Pernal, Andrew B., "The Lubomirski Rebellion in 1665-66: Its causes and effects on the diet and the constitution of the Polish-Lithuanian

Commonwealth, Parliaments, Estates and Representation”, **Parliaments, Estates and Representation**, C 10, S 2, 1990, s. 145-155.

Piowski, Kazimierz, “Sprawa pośrednictwa tatarskiego w wojnie polsko-tureckiej (1692–1693)”, **Studia Historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego**, Warszawa 1958, s. 351-372.

Seyyid Muhammed Rıza, **Es-Sebü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar**, haz. Yavuz Söylemez, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

Solovyev, Sergey, **Istoriya Rossii s drevneyshih vremen**, C 7, Universitetskaya tipografiya, Moskova 1889.

Soysal, Abdullah Z., “Remzi Bahadır Giray Han”, **Emel**, S 27, 1965, s. 5-9.

Uzunçarşılı, İsmail H., **Osmanlı Tarihi**, C 3, S 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1954.

Vernadsky, George, **The Tsardom of Moscow 1547-1682**, C 1, Yale Üniversitesi, New Haven 1969.

Wójcik, Zbigniew, **Traktat Andruszowski 1667 roku i jego geneza**, Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1959.

ZAPOROG SİÇİ'NİN TASFİYESİ VE KIRIM HANLIĞI

UFUK AYKOL*

Özet

18. yüzyılda Rusya İmparatorluğu'nun sınırları güneyde Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti'nin aleyhinde genişlemekteydi. Zaporog Siçi de Dinyeper Nehri'nin aşağı kesimlerinde askerî bir sınır bölgesinde bulunmaktaydı. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordularının Tuna boyuna ilerlemesi, Kırım Hanlığı'nın da müstakil bir devlet olması bu askerî sınır bölgesinin varlık sebebini ortadan kaldırdı. Zaporog Kazaklarının 18. yüzyıl boyunca St. Petersburg'dan idari hak talepleri, Rusya idaresi tarafından bölgenin tam anlamıyla kolonizasyonu için meşru bir sebep kabul edildi. Böylece, 1775 senesinde, Zaporog Siçi tasfiye edilerek toprakları Kırım Hanlığı'nın tamamen işgal edilmesi için askerî bir merkez hâline dönüştürüldü. Kış Atamanı Kalnişevskiy hapsedilirken *starsıman*ın mensupları Rus süvari alaylarında subay olarak istihdam edildi. Tasfiyeye karşı olan Zaporog Kazakları ise önce bir isyan hareketi başlatmak istedi ancak başarılı olamayınca Kırım Hanının aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin topraklarına iltica ettiler. Bu çalışmada Zaporog Siçi'nin tasfiyesinin Kırım Hanlığı'nın müstakil bir devlet olmasıyla ilişkisi incelenecek ve Hanlığın, Rusya İmparatorluğu için bir tehdit olmaktan çıkmasının bu tasfiye kararına etkisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zaporog Kazakları, Zaporog Siçi, Ukrayna, Rusya, Kırım Hanlığı.

* Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi. E-posta: ufk.aykol@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1173-5438>

LIQUIDATION OF THE ZAPORIZHIAN SICH AND THE CRIMEAN KHANATE

Abstract

In the 18th century, the borders of the Russian Empire were expanding southwards at the expense of the Crimean Khanate and the Ottoman Empire. The Zaporizhian Host was the military frontier in the southern part of the Russian Empire. Due to the Russian army marched along the Danube during the Russo-Turkish War of 1768-1774 and the independence of the Crimean Khanate, as a military frontier the Zaporizhian Host was no longer useful. Throughout the 18th century the administrative claims of the Zaporizhian Host from the Russian court were recognized as a legitimate reason for the colonization of the military frontier by the Russian imperial administration. Thus, in 1775, the Zaporizhian Host was liquidated and its lands were redefined into a military base for the Russian occupation and annexation of the Crimea. Kalnyshevsky was imprisoned and some of *starshina* were employed as the officers in the Russian cavalry regiments. The Zaporizhian Cossacks, who were against the liquidation, had intended to revolt but they failed. Therefore, they found an asylum in the Ottoman Empire through mediation of the Crimean Khan.

Keywords: Zaporizhian Cossacks, Zaporizhian Host, Ukraine, Russia, Crimean Khanate.

GİRİŞ

Kazak adına yazılı kaynaklarda ilk kez 14. yüzyılda rastlanılsa da 15. yüzyılda Altın Orda'nın siyasi hâkimiyetinin dağılmaya başlamasıyla Deşt-i Kıpçak'ta ortaya çıkan yeni siyasi teşekküller Kazak kimliğinin ortaya çıkmasını sağladı. Bu siyasi inkıraz döneminde Kazaklar bir halk olarak teşekkül ettiler. Moskova Knezliği ve Lehistan ile birlikte Kırım, Kazan ve Hacıtarhan hanlıkları arasındaki hâkimiyet mücadelesinde Kazaklar askerî bir güç olarak önem kazandılar¹. 16. yüzyılda, Zaporijya'daki Kazak yapısı, Kırım Tatar akınlarına karşı koyabilmek için Lehistan'ın Ukrayna'nın güneyinde kaleler inşa etmesiyle oluştu. Bu kalelerin savunması ve inşası yerel asiller ve Kazaklar tarafından teşkil edildi. Bu yüzyılda Lehistan'da değişen sosyo-ekonomik yapı ve Katoliklik baskısı, insanların seyrek nüfuslu bozkır yerleşimlerine kaçmasına sebep oldu. Böylece Ukrayna'nın güneyindeki topraklarda Kazak nüfusu arttı².

Zaporog Siçi, Zaporog Kazaklarının otantik gelenekleri ve toplum yapısıyla birlikte askerî ve siyasi bir kurum olarak gelişti. Siç'in merkezi 17. yüzyıl boyunca güneye doğru Özü Nehri'nin³ kolları arasında taşındı. Siç'in meclisi (*Siçova Rada*) herkesin oyunun eşit olduğu mensuplardan oluşuyordu. Her ne kadar askerî konularda en yüksek otorite noktası olarak kalsa da karar alma konusunda hantal olması, Yaşlılar Konseyinin (*Rada Starşın*) öne çıkmasını sağladı. Siç pek çok zaman kendi hetmanını seçerken, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kiş hetmanlığı makamı, Zaporijya'daki en yüksek makam hâlini aldı. 1654 senesinde Zaporog Kazakları, siyasi yakınlığının bir sonucu olarak Moskova ile Pereyaslav Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Zaporog Siçi, Rus ordusuna bağlılık yemini edecek hetmanı seçme özgürlüğüne sahip olacaktı. Her ne kadar siyasi açıdan Moskova'nın idaresi kabul edilse de Zaporog Kazaklarının meclisi ve toprakları üzerindeki idaresi bağımsız olacaktı. Moskova'nın Kırım üzerine yapmış olduğu akınlar Zaporog Kazakları

¹ Serkan Acar, "Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi", **Türkiye Ukrayna İlişkileri: Kazak Dönemi (1500-1800)**, ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 39-52.

² Yücel Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s. 239-242.

³ Bugünkü ismiyle Dinyeper Nehri.

tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı. Çünkü Moskova'nın Kırım Hanlığı'nın hâkimiyetine son verme siyaseti, ilk başta Kırım Tatar akınlara karşı teşekkül etmiş olan Zaporog Siçi'nin varlık nedenini sorgulatacaktı⁴.

17. yüzyılda, Zaporog Kazaklarının Kırım Hanlığı ile olan siyasi ilişkilerinde Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Mehmed Geray Han ve Şahin Geray Sultan kardeşlere verilen destek öne çıkmaktadır. Zaporog Kazaklarının desteği sayesinde bu iki kardeş Geray Sultan, Kırım Hanlığı'nda siyasi güçlerini bir süre korumayı başarabilmişlerdi. Lehistan'a karşı olan Hmelnişkiy İsyanı sırasında ise Zaporog Kazakları ile Osmanlı Devleti'nin siyasi münasebetleri yakınlaştı. Kırım Hanlığı üzerinden bir çeşit ittifak da kurulmuştu. Bu sayede Bohdan Hmelnişkiy'nin 1657 senesinde ölümünden sonra Zaporog Kazakları arasında Moskova ve Lehistan taraftarlarından başka Osmanlı Devleti'nden yana olan bir grup da ortaya çıktı. Hatta Hetman Petro Osman Devleti'nin himayesine de girmişti. 1711'de, Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki Prut Savaşı'ndan sonra Osmanlı tarafına sığınan Zaporog Kazakları 1733 senesinin sonuna kadar Osmanlı idaresi altında yaşamışlardır⁵.

Kırım Hanlığı ve Zaporog Kazaklarının siyasi münasebetleri sadece kanlı mücadelelerden ibaret değildi. Bu iki toplum komşu olarak aynı coğrafyada yaşamının getirdiği sosyo-kültürel ilişkilere sahipti ve aralarındaki ticaret de hiçbir zaman kesilmemişti. Zaporog Kazakları Kırım'a çeşitli hammaddeleri ve kendi ürettikleri ürünleri satarken, Kırım Tatarlarından kendileri açısından stratejik öneme sahip olan malların yanında lüks tüketim ürünleri de satın alıyorlardı. İki halk arasındaki bu ticaret hem kara hem de deniz yolundan yapılıyordu⁶.

Zaporog Kazakları 1733 senesinden sonra Osmanlı Devleti'nin himayesinden ayrıldılar. Bunun sebepleri arasında en önemli geçim

⁴ Paul Magocsi, **A History of Ukraine**, University of Washington Press, Seattle 1996, s. 244-258.

⁵ Peter Barl, "17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", Çev. Kemal Beydilli, **İlmî Araştırmalar**, S 6, 1998, s. 301-330.

⁶ Ahmet Türk, "Kırım Tatarları ve Ukrayna Kazakları Arası İlişkiler: Ticari Boyut", **Türkiye Ukrayna İlişkileri: Kazak Dönemi (1500-1800)**, ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 190-192.

kaynağı olan yağma akınlarını yapamadıkları ve değişen siyasi konumları gereği azalan ticari gelir kaynakları sayılabilir. Bunun üzerine Rus Çarı'nın himayesi altına girme niyetinde olsalar bile kendi aralarında da fikir ayrılıkları mevcuttu. Nihayet Zaporog Kazakları, 1733 senesinde, Rusya ile yeniden bu durumu müzakere ettiler. Rusya İmparatorluğu da Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na karşı yeni bir sefer düzenleme niyetinde olduğu için bu müzakerelere son derece açıktı. Bu müzakereler sonucunda 1734 senesinde imzalanan Lubnı Antlaşması'na (*Lubenskiy dohovir*) göre Zaporog Kazakları, Rusya İmparatorluğu içerisinde kalan eski topraklarını (*Volnosti Viyska Zaporozkoho Nizovoho*) geri aldılar. Kendi yasalarını ve geleneklerini korumaları kabul edildi. Bununla birlikte savaş sırasında Hetmanlıkta konuşlanacak olan Rus ordusunda hizmet edeceklerdi. Bu hizmetleri için St. Petersburg'tan 20 bin ruble ödeme alacaklardı. Yeni bir Siç ise Özü Nehri'nin güneyinde, Çar I. Pyotr'ın tahrip ettiği eski Zaporog Siçi'nin karargâhının biraz aşağısında kuruldu⁷.

18. yüzyılın ikinci yarısına doğru Rusya İmparatorluğu, giderek genişleyen topraklarının sınır bölgelerini birleştirme ve doğrudan merkezî idareye bağlama siyaseti yürüttü. Bu siyaseti dâhilinde sınır bölgelerinde tahkimatlar inşa etti ve yeni yerleşimcileri iskân etti. Kaçınılmaz olarak Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile yeni bir savaş için karşı karşıya gelen Rusya İmparatorluğu, savaş sırasında öngöremediği kadar zafer kazandı. Rus birlikleri Tuna boyuna kadar ilerledi ve Kırım Hanlığı'nın toprakları işgal edildi. Bu durumda Zaporog Siçi'nin toprakları neredeyse bir iç bölge hâline geldi. Rus ordusunun bu beklenmedik ilerleme başarısıyla 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, süreci ve sonuçları itibarıyla hem Zaporog Siçi'nin hem de Kırım Hanlığı'nın kaderini tayin etti.

1. 18. Yüzyılda Zaporog Siçi

Hetman Danılo Pavloviç Apostol'un ölümünün ardından Çariçe Anna İvanovna, 1734'te, Kazakları yönetmek için yeni bir Hetmanlık idaresi (*pravlenie getmanskogo pravitelstva*) tesis etmişti. Bu Hetmanlık

⁷ Zaporog Kazaklarının bu dönemde yeniden Rusya İmparatorluğu'nun idaresine dönmeleri hakkında bk. Magocsi, a.g.e., s. 282-283.

idaresi Rusya İmparatorluğu'nun St. Petersburg'taki Yönetim Senatosu'na⁸ (*Pravitelstvuyuşçiy Senat*) bağlıydı ve Hetman seçimlerini gerçekleştirmesine izin vermemişti. Böylece üç Rus memuru ve Kazak ileri gelenleri arasından (*starşına*⁹) seçilen üç kişiden oluşan altı kişilik bir yönetim organı tesis edilmişti. Bu idareyle Kazakların, İmparatorluğun merkezî otoritesine bağlanması amaçlandı¹⁰.

1750 senesinde, Kırılıo Hrihoroviç Rozumovskiy'nın Hetman olarak seçilmesine kadar devam eden bu yeni idare, Rusya İmparatorluğu'nun Zaporijya'daki askerî kaynakları çok daha hızlı bir şekilde seferber edebilmesini mümkün kıldı. 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı'nda bunun faydaları görüldü ve Rus ordusu ilk kez General Burkhard Christoph von Münnich komutasında Kırım'ı 1736 senesinde işgal etti. Fakat bu durumun Ukrayna için maliyeti oldukça ağır oldu¹¹.

Çariçe Yelizaveta, 1752 senesinin baharında Sırp gönüllülerini¹² Zaporijya'nın batı ve doğu kanadındaki iki bölgeye, bozkırın bu bölümünü korumak ve kalkındırmak için yerleşmeye davet etmişti¹³. İvan Samuiloviç Horvat önderliğindeki bir grup, Özü Nehri'nin doğu yakası boyunca Kamyanka ve Omelyanka nehirlerinin havzasına kadar iskân

⁸ Bu senato 1711 senesinde, Çar I. Pyotr tarafından kurulmuştu ve imparatorluğun yasama, yürütme ve yargı organıydı.

⁹ Bu askerî terim Kazaklar arasında askerî bir sınıfı nitelemek için kullanılırdı. General Starşına'nın (*generalna starşına*) başında ise hetman vardı.

¹⁰ Bu Hetmanlık idaresi St. Petersburg tarafından yönlendirilirken Kazak ileri gelenlerinin de Rusya'ya entegre olmaları için teşvikler yapıldı. Hetmanlık idaresindeki temsilcilere askerî rütbelere tahsis edildi. Bununla birlikte Hetmanlık idaresinin temsilcileri de Kazaklardan değil, Rus subayları arasından atanmaya başlandı. Magocsi, a.g.e., s. 272-273.

¹¹ 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Hetmanlık, Rus ordusunun ifaşesinde sorumluydu. Ukrayna toprakları içinde Rus ordusuna eklemek, at ve öküz sağlama vazifesi Hetmanlık idaresine verilmişti. Kırım'ın, Rus ordusu için uzak mesafeli bir sefer olması ve üç sene boyunca savaşın sürmesi, Ukrayna topraklarına ekonomik açıdan oldukça zarar verdi. Rus ordusunun bu savaş sırasında Kırım'a düzenlediği üç askerî sefer için bk. Brian Davies, **Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century**, Continuum, New York 2011, s. 180-241.

¹² Esasında bu Sırp gönüllüleri Habsburg tebaasıydı ve Avusturya ordusunda subay olarak hizmet eden liderleri İvan Samuiloviç Horvat'ın 1751 senesinde, Viyana'daki Rus elçisine yaptığı göç talebi üzerine vatandaşlığa ve askerî hizmete kabul edilmişlerdi. Horvat ve onunla birlikte gelen Sırlar, Habsburgların Katolik baskısından kurtulmak istemişlerdi. Osmanlı Devleti'ne karşı Habsburg ordusunda sınır muhafızı olmaları, Çariçe Yelizaveta'nın da onları Rusya İmparatorluğu'nun sınır bölgelerinde Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'na karşı muhafız bölükleri olarak hizmet edebilecekleri düşüncesini doğurmuştu. Yelena Vladimirovna Belova, "Graniçarı Novoy Serbi: Yujnoslavjanskaya Kolonizatsiya Rossii v 1740-1760-e gg.," **Vestnik Rossiyskogo Universiteta Drujbi Narodov Seriya: İstoriya Rossii**, No: 1 (11), Moskova 2008, s. 85-90.

¹³ Bu bölgenin idaresi doğrudan Yönetim Senatosu ve Askerî Akademi'ye (*Voyennaya Kollegiya*) bağlıydı.

edildi. Novaya Serbiya olarak adlandırılan bu bölgedeki Sırp lar hafif süvari ve hafif piyade alayları teşkil edebilecekti. Slobidska Ukrayina¹⁴ (*Slobojanşçına*) vilayetindeki Kazakların eski süvari alayları tarzında teşkil edilen askerler, Ukrayna'daki Rus kalesi Yelisavetgrad'ın¹⁵ komutanına bağlı olacaktı. Novaya Serbiya'nın toprakları kuzeyde Svitlovodsk'a uzanırken güneyde Znamyanka ve Oleksandriya'yı da içine alıyordu. Buraya sadece Sırp göçmenlerin (ve onlarla birlikte gelen Bulgarlar ile Ulahların) yerleşmesine izin verilmişti. Hetman Rozumovskiy bu karara karşı çıkmış olsa da görmezden gelindi ve 1758 senesine gelindiğinde bu bölgede yaklaşık 10 bin kişi iskân edilmişti. Novaya Serbiya'nın muhafaza edilmesi St. Petersburg'a yılda yaklaşık 50 bin rubleye mal oluyordu¹⁶.

Diğer bir gönüllü yerleşimci kabile ise Slobidska Ukrayina'nın güneyinde Bahmut ve Luhan nehirlerinin kesişimindeki bölgede iskân edildi. 1754'te yerleşime açılan bu bölgeye Slavyanoserbsk adı verildi. Burada iskân Slobidska Ukrayina'dan daha yavaş ilerliyordu. Çünkü Slobidska Ukrayina'da yerlerinden edilen Kazaklar bu bölgeye doğru hareket etmişlerdi ve Rusya idaresi, Kazakların yerleşimlerine engel olmakta güçlük çekiyordu. Bu durum Sırp ların iskânını yavaşlatmış olsa da durduramadı. Bu iki bölge de Kazak nüfusu yerine iskân edilmeye çalışılan Sırp lar aracılığıyla doğrudan Rus askerî idaresine dâhil olacaktı. Her ne kadar Razumovskiy Kazak nüfusuna karşı Sırp nüfusunun artmasına karşı çıkmış olsa da dikkate alınmadı ve 1758 yılına gelindiğinde göç ettirilen Sırp nüfusu 10 bine yaklaştı. Böylece

¹⁴ Ukrayna'nın kuzeydoğusu ve Rusya İmparatorluğu'nun güneybatısında 17. yüzyıldan itibaren gelişen, 1765 senesinden itibaren 1796'ya kadar *Slobodsko Ukrainskaya Guberniya* (Slobodsko Ukrainskaya Vilayeti) olarak adlandırılan idari bölge.

¹⁵ Yelisavetgrad, 1754 senesinde Çariçe Yelizaveta tarafından inşa ettirildi. Bu kalenin inşa edilmesi, 1739'da Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu arasında imzalanan Belgrad Antlaşması sonucunda elde edilen toprakların güvenliği için önemli bir rol oynadı. Bu bölgede iskân ettirilen Sırp lar, Kırım Tatarlarının akınlarından koruma görevini üstlendi. 1753-1764 seneleri arasında bölge askerî olarak komuta merkezi oldu. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sona ermesinden sonra üstlendiği savunma görevi önemini yitirdi. Kaledeki topçu birliği 1784 senesinde Herson'a sevk edildi. Grigoriy İvanoviç Sokolov, "İstoriçeskaya i Statistiçeskaya Zapiska o Voyennom Gorode Yelisavetgrade", *Zapiski Odesskogo Obşcestva İstorii i Drevnostey*, T: II, V gorodskoy tipografii, Odessa 1848, s. 384-401.

¹⁶ 1750'lerden 1770'li yıllara kadar Ukrayna'daki yerleşim hareketleri ve askere alım nüfusunun tabloları için bk. Vladimir Maksimoviç Kabuzan, *Zaselenie Novorossii (Yekaterinoslavskoy i Hersonskoy Guberniy) v XVIII-Pervoy Polovine XIX Veka*, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1976, s. 83-100.

Zaporijya'nın doğu ve batı yakası Zaporog Siçi'nin hâkimiyetinden çıkmış oldu. Daha önce bu bozkır bölgelerinde gerçekleştirilen Kazak devriyelerini artık yeni yerleşimciler üstleniyordu¹⁷.

Çariçe II. Yekaterina'nın iktidarı ele aldığı dönemin¹⁸ başlarında onun itimadını ve sempatisini kazanmak için oldukça mesai harcayan Andrey Kiriloviç Razumovskiy, kısmen başarılı oldu ve çarlığın dış politikasında önemli bir etkiye sahip olan Nikita İvanoviç Panin¹⁹ ile ittifak kurdu. 1763 senesinde, Razumovskiy, Zaporog Siçi'nin Lehistan'daki *sejm* (soylular meclisi) gibi teşkilatlandırılmış bir meclis kurmasına izin verilmesini ve böylece Kazakların geleneksel haklarının onaylanmasını talep etti. Fakat bu talepler çarlık idaresinin yürüttüğü siyasetin tam aksi yönündeydi ve aşırılık olarak değerlendirildi²⁰.

Çariçe II. Yekaterina, St. Petersburg Bilimler Akademisi'nde tarihçi ve idareci olan Grigoriy Nikolayeviç Teplov'un (aynı zaman Razumovskiy'nin de danışmanıydı) bu talepler ve Ukrayna'daki siyasi ahval hakkındaki raporu doğrultusunda, Hetman ve *starsınan*ın sadece hak ve imtiyazlarını geleneksel olarak talep etmekle yetinmeyip, St. Petersburg'taki idarenin aksine bunları genişletme niyetinde kararlı olduklarına ikna oldu. Bunun üzerine, 10 Kasım 1764'te ilan edilen kararname ile Hetmanlık idaresi (*Pravlenie getmanskogo pravitelstva*) feshedilerek Razumovskiy'nin Hetmanlığı da düşürülmüş oldu. Bu kararname Rusya İmparatorluğu'nun Ukrayna'daki yetki alanını valilik üzerinden genişletiyordu. 1769 senesinde de bölgenin valisi General Pyotr Aleksandroviç Rumyantsev'in (*general-gubernator*) Ukrayna'daki askerî gücü, vilayetin idaresi için birkaç Rus alayı da eklenerek arttırıldı²¹. 1768 senesinde Osmanlı Devleti ile çıkan savaşta Kırım Hanlığı'nın Ukrayna topraklarına yaptığı akınlar, Rusya'nın ayrıca buradaki askerî varlığını

¹⁷ Davies, a.g.e., s. 256.

¹⁸ Alman asıllı olan Çariçe II. Yekaterina, 1762 senesinde Çar III. Pyotr'ın devrilmesinden sonra iktidarı eline aldı. 34 sene süren uzun hükümlanlık döneminde Avrupa'daki "Aydınlanma" fikirlerinin etkileri görülür.

¹⁹ Nikita İvanoviç Panin, Çariçe II. Yekaterina'nın danışmanıydı ve Prusya kralı II. Friedrich ile olan bağları sayesinde 1764'te iki devlet arasında Kuzey İttifakı'nın teşkil edilmesinde önemli rol oynadı.

²⁰ Magocsi, a.g.e., s. 171.

²¹ Zenon Kohut, **Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s-1830s**, Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge 1989, s. 183-190.

arttırmasına sebep oldu. Nitekim daha savaşın hemen başlarında, 1769 kışındaki seferde Kırım Geray Han'ın idaresindeki Hanlık ordusu Yelisavetgrad'a kadar ilerlemişti²².

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında çıkan bir isyan, St. Petersburg'u merkezî idarenin bir an evvel güçlendirilmesi konusunda bir kez daha ikna etti. Yayık Kazaklarının²³ lideri Yemelyan İvanoviç Pugaçov'un önderliğinde 1773'te patlak veren ancak 1775 senesinde bastırılabilen bu isyan, Kazakların liderlerini seçmedeki otonom haklarının Rusya İmparatorluğu için ne kadar tehlikeli olabileceğini göstermişti. General Grigoriy Aleksandroviç Potyomkin her ne kadar imparatorluğun güneyinde hafif süvari olarak Kazakların faydalarını kabul etse de bu tehlikeyi göz ardı etmemişti²⁴. Bununla birlikte Zaporog Siçi'nin Kiş Atamanı olan Petro İvanoviç Kalnişevskiy de zaman zaman St. Petersburg'u, Zaporog Kazaklarının şikâyetlerine dikkat edilmediği takdirde Osmanlı Padişahının himayesine girmekle tehdit etmekteydi²⁵. Nitekim 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı başladığında, o vakitte Yedisan Nogaylarının seraskeri olan Şahin Geray Sultan, Kiş Atamanı Kalnişevskiy ile irtibata geçmeye çalışarak Zaporog Siçi'ni savaşa Rusya'ya karşı Kırım Hanlığı'nın yanında girmeye davet etmişti²⁶. 1774 senesinde imzalanan ve Kırım'ın müstakil bir devlet olarak kabul edildiği Küçük Kaynarca Antlaşması ile Pugaçov İsyanı'nın bastırılmasının ardından General Potyomkin, Zaporog Siçi'nin lağvedilip toprakların tamamen Rus idari yönetimine katılmasının zamanı geldiğini düşünmekteydi²⁷.

²² Brian Davies, *The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, Bloomsbury Publishing, New York 2016, s. 113-114.

²³ Hazar Denizi'ne dökülen ve Ural Nehri olarak da bilinen Yayık Nehri havalisinde yaşayan Kazaklara Yayık Kazakları da denilmektedir. Bu dönemde Yayık Kazaklarının lideri olan Pugaçov, kendisinin Çariçe II. Yekaterina'nın kocası III. Pyotr olduğunu iddia ederek bir isyan başlatmıştı. Bk. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 303-304.

²⁴ Simon Sebag Montefiore, *Potemkin: Catherine the Great's Imperial Partner*, Vintage Books, New York 2000, s. 393-394.

²⁵ Isabel de Madariaga, *Russia in the Age of the Catherine the Great*, Yale University Press, New Haven 1981, s. 239.

²⁶ Pyotr İvanoviç Panin'in, Ataman Kalnişevskiy'a mektubu için bk. "Pismo Grafa Panina k Zaporogskomu Koşevomu Atamanu Kalnişevskomu", *Sbornik İmperatorskogo Russkogo İstoričeskogo Obşestva*, Tom: 87, Universitetskaya Tipografiya, Moskova 1893, s. 242-245.

²⁷ Davies, *The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, s. 212.

2. Zaporog Siçi'nin Tasfiyesi ve Kırım Hanlığı

1768 senesinde, Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu, Lehistan'daki veraset mücadelesinin sebep olduğu çatışmaların Kırım Hanlığı'na bağlı Balta kasabasına sıçraması sebebiyle yaklaşık 30 yıl sonra yeni bir savaşa girdi. Osmanlı Devleti, Lehistan'dan kaçan Bar Konfederasyonu²⁸ mensuplarının Balta kasabasına sığınmasının ardından Rus askerlerinin buraya gelerek şehirde yaptığı katliam üzerine Rusya İmparatorluğu'na savaş ilan etti²⁹. Savaş ilanının ardından Kırım Geray Han komutasındaki Kırım Hanlığı ordusu, 1768-1769 kışında Ukrayna üzerine bir sefere çıktı. Bu seferdeki ordu aynı zamanda bir Kırım hanının topladığı son büyük orduydü³⁰. 1769 senesinin Ocak ayında, Aksu Nehri'ni aşan Kırım Hanlığı ordusu Rusya topraklarına girdi³¹. Buradan sonra Kalgay Sultan ve Nureddin Sultan'ın komutasındaki birlikler ise Zaporijya üzerine yöneldi³². 19 Ocak'ta, Kırım Geray Han ve ordusu Yelisavetgrad'a vardı. Kale kuşatıldı ve etrafındaki köylerle kasabalara akın düzenlendi. Kalgay Sultan ile Nureddin Sultan'ın birlikleri ise Bahmut'ta Korgeneral Avram İvanoviç Romanius'a mağlup olunca Kırım'a çekildiler³³. Kırım Geray Han, Yelisavetgrad'a kadar ilerlemiş olduğu akından muzaffer bir şekilde Kavşan'a döndü ve burada kışı çıkartmadan öldü³⁴. Savaşın hemen başında Kırım Hanlığı'nın Ukrayna

²⁸ Lehistan'da Rusya İmparatorluğu'nun askeri varlığına ve bununla beraber Katolik olmayanların da Katoliklerin haklarına sahip olmasına karşı çıkan Kral II. Stanislaw August Poniatowski muhaliflerinin Podolya'nın Bar kasabasında 1768 senesinde kurmuş oldukları federasyon. Bk. Hamish Marshall Scott, **The Emergence of the Eastern Powers 1756-1775**, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 182.

²⁹ Alan Fisher, **The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783**, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 30-32.

³⁰ Osmanlı kaynakları Kırım Geray Han'ın sefere çıkardığı ordudaki askerlerin sayısının 100 bine yakın olduğunu belirtmektedir. Şemdinizade Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'i-t-Tevârih**, C II/A, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 126. Bucak'ta sefer hazırlıklarını tamamlayan Kırım Hanının yanında bulunan Fransa elçisi Baron de Tott da sefere çıkan ordu hakkında bilgiler vermektedir. Baron de Tott, **Memoirs of the Baron de Tott: Containing of the State of the Turkish Empire and the Crimea, During the War with Russia**, G. G. J. & J. Robinson, London 1786, s. 155.

³¹ Kırım Geray Han komutasındaki Kırım Hanlığı ordusunun ilerleyişinin haberleri yayıldıkça sınır bölgesindeki halk da buldukları yerleri terk ediyorlardı. Bk. Franco Venturi, **The End of the Old Regime in Europe 1768-1776**, Çev. R. Burr Litchfield, Princeton University Press, New Jersey 1989, s. 515.

³² Kalgay Sultan ve Nureddin Sultan'ın özellikle Zaporijya üzerine gitmelerinin sebebi, Zaporog Kazaklarının Özü Kalesi ve havalisine inerek buraya akın yapmalarını önlemektir. **BOA**, C.HR, 12/5517.

³³ Davies, **The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire**, s. 113-114.

³⁴ Kırım Geray Han, Yelisavetgrad üzerine yapılan akında şiddetli bir soğuk algınlığı geçirmiş ve Kavşan'da zatülcenp hastalığından ölmüştü. Halim Geray Sultan, **Gülbün-i Hânân Yahud Kırım Tarihi**, Neşreden: Osman Cûdî, haz. Arifzâde Abdülhakim Hilmi, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1327 (1912), s. 182. Kırım Hanının

üzerine yapmış olduğu bu sefer, onun ölümünün ardından bir kez daha tekrarlanamadı.

Rusya İmparatorluğu, 1769-1772 seneleri arasında Osmanlı Devleti'ne karşı bir dizi savaş kazandı. Osmanlı kaleleri teker teker Rus birliklerinin eline düşerken General Rumyantsev komutasındaki Birinci Ordu (*pervaya armiya*) Tuna boyuna ilerledi³⁵. 1771 senesinde ise Knyaz Vasiliy Mihailoviç Dolgorukov komutasındaki İkinci Ordu (*vtoraya armiya*) Kırım'ı işgal etti. Kırım Hanlığı'nı savaşın dışında bırakmak isteyen Çariçe II. Yekaterina, Kalgay Şahin Geray Sultan aracılığıyla Kırım Hanı II. Sahib Geray Han ile bir barış antlaşması imzaladı. Rus ordusu, Kırım yarımadasına yerleşirken Hanlığın Orkapı'nın kuzeyinde kalan topraklarında da güvenliğini sağladı³⁶.

1771 senesinde, Kırım Tatar mirzaları tarafından Kırım Hanı seçilen II. Sahib Geray Han ile 1772'de Karasubazar Antlaşması³⁷ imzalandı. Bu antlaşma ile Kırım Hanlığı, müstakil bir devlet ve II. Sahib Geray Han da bu müstakil devletin seçilmiş Hanı olarak Rusya tarafından kabul edilmiş oluyordu. Sonrasında 1774'te, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'nden ayrıldığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile kabul edilmesiyle³⁸ Rusya'nın güneye doğru sınırlarını genişletme politikasında, Zaporog Siç'i'nin topraklarının savunma rolü de sona ermişti. Aynı zamanda Siç'in toprakları 1754 senesinden itibaren idari açıdan parçalara

yanında bulunan Baron de Tott ise Kırım Geray Han'ın Çariçe II. Yekaterina tarafından zehirletildiğini iddia etmektedir. Bu zehirlenme meselesinde Korfulu bir Yunan olan Kırım Hanının doktorundan şüphe ettiği kaydetmektedir. Baron de Tott, **a.g.e.**, s. 207-209.

³⁵ Rus ordusu önce Eylül 1769'da Hotin Kalesi'ni ele geçirdi. Kasım ayında ise Kalas ve Yaşı işgal etti. 1770 senesinin Şubat ayının sonlarına doğru Bükreş'e kadar ilerledi. Temmuz ayında İsmail Kalesi, Ağustos'ta ise Kili Kalesi ve 1770 senesinin Eylül ayına gelindiğinde ise Akkerman Kalesi Rus birliklerinin eline geçti. Bk. Davies, **The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire**, s. 128-150.

³⁶ Poltava'dan 1771 senesinin Nisan ayında ayrılan İkinci Ordu, Haziran ayında Orkapı'ya varmıştı. Birkaç gün içinde burayı teslim alan ordu, Kefe ve Kezlev'e ilerlemek üzere ikiye ayrıldı. Haziran ayının sonunda Kırım yarımadası tamamen Rus ordusunun işgali altındaydı. O dönemde Kırım hanı olan III. Selim Geray Han, Dolgorukov'un komutasındaki birliklerin Kefe'ye varması üzerine yarımadaı gemiyle terk ederek doğrudan İstanbul'a geldi. Fisher, **a.g.e.**, s. 42-44; Halim Geray Sultan, **a.g.e.**, s. 183.

³⁷ 1 Kasım 1772 tarihinde imzalanan Karasubazar Antlaşması, Rusya İmparatorluğu ile Kırım Hanlığı arasında bir dostluk öngörüyordu. 1777 senesine kadar Kırım Hanı II. Sahib Geray Han, Rusya ile barışı koruma siyasetini devam ettirdi. Bu tarihten sonra Kalgay Şahin Geray Sultan, Rus askerî desteğiyle Kırım tahtına geçti. Karasubazar Antlaşması için bk. **Karasubazarskiy Traktat 1772 god: Sbornik Dokumentov**, ed. A. V. Malgin ve İ. V. Zaytsev, Antivka, Simferopol 2015.

³⁸ Bu durumda Kırım Hanlığı'nın toprakları Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıktı ve Rus işgalinin ölü açılmış oldu. Fisher, **a.g.e.**, s. 51-56.

ayrılarak, 1764'te, üç ayrı alay hâlinde Rus askerî idaresi ve düzenli ordu içerisine dâhil edilmişti. Hetman Kalnişevskiy ise buna karşın Zaporog Siçi'nin idaresindeki toprakların genişlemesini talep etmekteydi. Bu talebinde 1765 senesinden itibaren Siç'in lağvedilmesine kadar ısrarcı olmuştur³⁹.

Zaporog Kazakları, Rusya İmparatorluğu'nun Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti'ne karşı askerî hudut bölgesi Novorossiya'da⁴⁰ akın yapıyor ve Nogaylara da ufak baskınlar veriyorlardı. Ukrayna'nın sol yakasındaki Rus kökenli toprak sahipleri bu durumdan oldukça şikâyetçiydiler. Çünkü ya köylüler Zaporog Kazaklarına katılıyor ya da serfler onlar tarafından kaçırılıyorlardı. St. Petersburg'a göre bu koşullar altında Zaporog Siçi'nin askerî ve ekonomik olarak Rusya İmparatorluğu'na bir faydası kalmamıştı. Hatta Zaporog Kazaklarının akınları güneydeki ticarete ve tarımsal üretime zarar vermekte, Rusya'nın güneye doğru genişleyen kolonizasyonuna da engel olmaktaydı⁴¹.

1774 senesi itibariyle Zaporog Siçi'nin Rusya İmparatorluğu için askerî olarak misyonunu tamamladığı düşünülebilir. Çünkü 1768-1774 senelerindeki savaşta Rus orduları beklentinin ötesinde bir ilerleme kaydederek Tuna'yı geçmişti. Kırım Hanlığı da Osmanlı Devleti'nden ayrılmış ve müstakil bir devlet olduğu Küçük Kaynarca Antlaşması'nda tasdik edilmişti. Bununla birlikte antlaşmaya göre Yenikale, Kerç ve Kılburun kaleleri Rusya'nın elinde kalırken Büyük Kabarday ile Küçük Kabarday'ın idaresi de St. Petersburg'a bırakıldı⁴². Bu antlaşmanın hükümleri Osmanlı Devleti için oldukça ağırdı. İlk kez bir Müslüman toprağı kaybedilmişti. Kırım Hanlığı topraklarında ve çevresinde edinilen

³⁹ Kalnişevskiy, Çerniy Taşlık ve Samotka Nehirlerinin arasındaki bölge, Domotkan Nehri havalisindeki Kodak bölgesi ile 1773'ten sonra Yelizavetgrad'da dâhil edilen bölgelerin Zaporog Siçi'nin idaresinde olmasını talep etmekteydi. Davies, *The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, s. 213.

⁴⁰ Novorossiya, Ukrayna'nın güneyini içine alacak şekilde, 1764'te şekillenmiş bir askerî sınır bölgesiydi. ⁴¹ Zaporog Kazaklarının Novorossiya ile ilişkisi hakkında bk. Natalia Dmytrivna Polons'ka-Vasylenko, *The Settlement of the Southern Ukraine (1750-1775)*, Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., New York 1955, s. 290-331.

⁴² 21 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bütün maddeleri için bk. **Muahedat Mecmuası**, C 3, haz. Mahmud Mesud, Ceride-i Askeriyye Matbaası, İstanbul 1297, s. 254-273. Antlaşma hakkında genel bir değerlendirme için bk. Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", **DİA**, C 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 524-527.

kazanımlarla General Rumyantsev'in ordusunun Tuna'yı aşması, Osmanlı Devleti'nin de askerî yetersizliğinin cephede ortaya çıkması, Zaporijya Siçi'nin varlık sebebini ortadan kaldırmıştı. Rusya İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na karşı topraklarını savunacak askerî bir savunma hattına artık ihtiyaç duymamaktaydı. Hatta Kırım Hanlığı'nın tamamen işgal edilip topraklarının ilhak edilmesi de sadece zaman meselesiydi. Potyomkin ve Bezborodko'nun tavsiyelerinin aksine Çariçe II. Yekaterina, Şahin Geray Han'ın tahtta kalarak imparatorluğun (nitekim Çariçe olarak bizzat kendisinin) desteğiyle reformlarını⁴³ gerçekleştirmesini istiyordu⁴⁴.

Rusya İmparatorluğu, 7 Mayıs 1775 tarihinde, Zaporog Siçi'ni tamamen lağvederek Zaporog Kazaklarının dağıtılmasına ve toprakların da tamamen kolonize edilmesine karar verdi⁴⁵. 4 Haziran'da Korgeneral Pyotr Abramoviç Tekeli komutasında bulunan Yelisavetgrad'taki birkaç alay Zaporog Siçi'ni Oleşki'da⁴⁶ kuşattı. Kalnişevskiy ile *starsınan*ın önde gelen üç mensubunun teslim edilmesi istendi. Bu talepler Siç tarafından kabul edildi ve bir çatışma yaşanmadan Kalnişevskiy de Rus askerlerine teslim edildi⁴⁷. Oleşki'da bulunan yaklaşık 3 bin kadar Kazak da iki hafta içerisinde dağıtıldı. Böylece Zaporog Siçi tamamen

⁴³ Şahin Geray Han, Kırım Hanlığı'nın müstakil bir devlet olarak var olabilmesi için idari ve askerî reformlara girişmişti. Bunun için Beşliler adını verdiği modern bir ordu kurma, vergi toplama ve askere alım düzenlemeleri teşebbüslerinde bulunmuştu. Fakat Rusya İmparatorluğu'na yakın ve Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü siyasetinin de etkisiyle reformları Kırım içinde isyana sebep oldu. Son Kırım Hanı Şahin Geray Han ve reformları hakkında detaylı bilgi için bk. Alan Fisher, "Şahin Giray, the Reformer Khan, and the Russian Annexation of the Crimea", *Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars*, The ISIS Press, İstanbul 2010, s. 110-121.

⁴⁴ Çariçe II. Yekaterina, Şahin Geray Han'ın reformlarını gerçekleştirerek hanlığı Osmanlı Devleti'nin aleyhinde ve Rusya İmparatorluğu'nun müttefiki olarak var edebileceğine güvenmişti. 1774-1783 seneleri arasında Çariçe'nin Şahin Geray Han'a mali desteği yaklaşık 7 milyon rubleyi bulmuştu. Simon Dixon, *Catherine the Great*, Profil Books, London 2001, s. 263.

⁴⁵ Davies, *The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, s. 213.

⁴⁶ Oleşki, Ukrayna'nın güneyinde ve Özü Nehri'nin sol kıyısında bulunan bir şehirdi.

⁴⁷ Pyotr İvanoviç Kalnişevskiy, Rus ordusu tarafından tutuklanarak Moskova'ya götürüldü. Bu sırada 85 yaşındaydı ve Moskova'dan Arhangelsk'teki Solovyetskiy Manastırı'na nakledildi. 28 sene burada tutuklu hâlde yaşadıkdan sonra 1801'de, Çar I. Aleksandr'ın kararnamesiyle affedildi. Kalnişevskiy, Çar'ın ona af çıkartmasının ardından Ukrayna'ya dönmedi ve manastırda yaşamaya devam etti. 1803 senesinde burada öldü. Dmitriy İvanoviç Evarnitskiy, *Posledniy Koşevoy Ataman Petro İvanoviç Kalnişevskiy*, Tipografiya A. A. Karaseva, Novoçerkassk, 1887, s. 8-15.

lağvedilmiş oldu. Siç'in toprakları idari olarak Novorossiya ve Azov (Azak) valilikleri arasında bölündü⁴⁸.

Çariçe II. Yekaterina'nın 14 Ağustos 1775 tarihinde ilan ettiği kararnameye göre Zaporog Siçi tamamen ortadan kaldırılmış oldu⁴⁹. General Potyomkin'in kaleme aldığı bu kararname, Zaporog Siçi'nin siyasi olarak bir tehdit hâline geldiğinden bahisle feshedilmesinin gerekliliklerini açıklıyordu⁵⁰. Diğer Rus vilayetlerindeki insanların kaçırılması⁵¹ ve "kanunsuzca" sınırların genişletilmesi arzusuyla⁵² Zaporog Kazaklarının ve dolayısıyla Zaporog Siçi'nin sebep olduğu ekonomik zararlar, tasfiyenin başlıca sebepleriydi. Bunların yanı sıra Potyomkin, kaleme aldığı kararnamesinde Zaporog Siçi'ni Rusya İmparatorluğu'nun toprakları içinde bir devlet teşekkül etmeye çalışmakla suçluyordu. Bu durumda St. Petersburg'a göre Zaporog Siçi, Osmanlı Devleti'ne ve Kırım Hanlığı'na karşı sınırları koruma yararlılığını da tamamen kaybetmişti⁵³.

Zaporog Kazaklarının eli silah tutan erkek nüfusu yaklaşık olarak 30 bin kadardı⁵⁴. Çariçe II. Yekaterina'ya bağlılık yemini eden *starsına* mensupları Rusya ordusunda ağır ve hafif süvari alaylarında subay olarak istihdam edildiler. Böylece askerî sınıfın önde gelenleri düzenli ordu içerisine yerleştirilmiş oldu. Diğer Zaporog Kazaklarının çoğu Hacitarhan ve Kuban taraflarında iskân edildi. 1787 senesinde Kazaklar için Kuban'ın merkez olduğu yeni bir idari teşkilatlanmaya gidildi. Geriye kalan Zaporog Kazakları ise topraklarının tamamen Rus idaresi tarafından

⁴⁸ Davies, *Empire and Military Revolution in Eastern Europe*, s. 258.

⁴⁹ Bu kararname için bk. *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii*, Tom: XX (s 1775 po 1780), Tipografiya Vtorogo Otdeleniya Sobstvennoy Yego İmperatorskago Veliçestva Kantselyarii, St. Petersburg 1830, s. 190-193.

⁵⁰ Potyomkin'in Zaporog Siçi'nin "planlarının ne kadar kurnazca olduğu" ve bu "planların devlet için ne kadar büyük zararlara sebep olduğu" hakkındaki görüşleri için bk. Polons'ka-Vasylenko, *a.g.e.*, s. 329.

⁵¹ Davies, *The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, s. 213.

⁵² Potyomkin burada Kalnişevskiy'nin 1773'ten sonra Yelisavetgrad'a dâhil edilen topraklar ve Çerny Taşlık ile Samotka Nehirleri arasında yer alan bölgenin Zaporog Siçi'nin idaresinde olması gerektiğine dair taleplerini kastetmektedir.

⁵³ Rus tarihinin ironik hadiselerinden biri olarak Zaporog Siçi'ni lağveden manifestonun yazarı General Potyomkin de fahri olarak Zaporog Kazaklarından kabul ediliyordu. Montefiore, *a.g.e.*, s. 266-267; Madariaga, *a.g.e.*, s. 360-361.

⁵⁴ Nüfus tablosu için bk. Kabuzan, *a.g.e.*, s. 118.

kolonileştirilmesine karşı Tuna boyuna doğru ilerleyerek Osmanlı Devleti'ne iltica ettiler⁵⁵.

Rusya İmparatorluğu'na karşı isyan etmek için IV. Devlet Geray Han aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Zaporog Kazakları, 1775 senesinden itibaren göç etmeye başladılar⁵⁶. Osmanlı Devleti, Zaporog Kazaklarının topraklarına sığınarak iltica etmelerine izin verirken muhtemel bir isyana karşı ise el altından bir yardım yapılması kararına vardı. Bu şekilde bir kararın verilmesinde Küçük Kaynarca Antlaşması'nın henüz imzalanmış olması ve savaşta alınan ağır mağlubiyetin etkili olduğu açıktı. Bununla birlikte Zaporog Kazakları, 1779 senesine kadar Osmanlı Devleti'ne sığınmaya devam ettiler⁵⁷. 1778 senesinin mayıs ayına kadar göç eden nüfus 1.500 kadar olmuştu⁵⁸. Göç eden nüfusu askerî bir sınıf olarak kabul eden devlet, onları genellikle Dobruca civarına iskân etti. İskân edilen Zaporog Kazaklarının bu bölgelerdeki idaresini ise Bahadır Geray Sultan, Şahbaz Geray Sultan ve Baht Geray Sultan gibi hanzâde Geray Sultanlar üstlenmiştir⁵⁹.

Rusya İmparatorluğu, Ukrayna'da Zaporog Kazaklarının çıkartabileceği bir isyana karşı iki türlü önlem almıştı. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti'ne karşı ve Kırım Hanlığı'nın işgali için de kullanılabilecek askerî birlikleri önemli ölçüde buraya yerleştirmektir. Diğerisi ise siyasi bir önlemdi. Kazak *starsına* mensuplarının daha önce kabul edilmiş olan hakları, Rus soylularına toprak sahibi olma hakkını da içine alınarak genişletildi⁶⁰.

Zaporog Siçi, Rusya İmparatorluğu'nun Kırım Hanlığı'ndan gelebilecek tehditlere son vermesiyle birlikte tarihî varlık meşruiyetini

⁵⁵ Davies, *The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, s. 213; Madariaga, a.g.e., s. 361.

⁵⁶ IV. Devlet Geray Han'ın Zaporog Kazaklarına dair bildirdikleri için bk. BOA, A.DVN. KRM, 1/13.

⁵⁷ BOA, A.DVN.KRM, 3/13.

⁵⁸ Özü Kalesi'nde tabya ağası olan Polad Ağa'nın takrirî için bk. BOA, A.AMD.KRM, 1/9.

⁵⁹ Zaporog Kazakları, Osmanlı Devleti'nin kayıtlarında "Potkalı Kazakları" olarak geçmektedir. Osmanlı Devleti'ne iltica etmeleri ve iskân politikası için bk. Alper Başer, "Osmanlı Devleti'ne Sığınan Potkalı Kazaklarının İskânlarına ve Faaliyetlerine Dair Gözlemler (1775-1826)", *Türkiye-Ukrayna İlişkileri: Kazak Dönemi (1500-1800)*, ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 535-554.

⁶⁰ Kohut, a.g.e., s. 187-190.

kaybetmişti ⁶¹ . Bu durumda aksini düşünmek de mümkün gözükmemektedir. Kırım Hanlığı'nın 18. yüzyıl boyunca Rusya İmparatorluğu'na karşı oluşturduğu tehdit Zaporog Siçi'nin varlığını sürdürebilmesini sağlamıştı.

SONUÇ

18. yüzyılda Rusya İmparatorluğu'nun güneye doğru sınırlarının genişlemesi Zaporog Kazaklarının yaşadığı toprakları bir sınır bölgesi olmaktan çıkartmıştı. Kırım Hanlığı ordusu 1769 senesinde Yelisavetgrad'a kadar ilerlerken, 1771 senesinde yarımada tamamen Rus ordusu tarafından işgal edilmişti. 1772'de Kırım Hanlığı'na barış antlaşması imzalatılmış ve Hanlığın kalbi olan yarımadanın stratejik noktalarında askerî kazanımlar elde edilmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısında idari açıdan bir iç bölge olmaya başlayan Zaporog Siçi'nin hâkimiyet sahası, 1774 senesinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile askerî gerekliliğini de yitirmiş oldu.

Bununla birlikte, Zaporog Siçi'nin Rus subayların sayısının artmasına karşı idari olarak eski haklarını talep etmesi de Rusya'nın burayı kolonileştirme siyasetine karşıydı. Aslında Zaporog Siçi, 1734'te, Lubnı Antlaşması'nda kabul edilen geleneksel haklarının Rus Ordusu içerisinde eriyerek kaybolmasını ve topraklarının iskân için yeni yerleşimcilere verilmesini istemiyordu. St. Petersburg, Zaporog Kazaklarının idari hak taleplerini Siç'in tasfiye edilerek bölgenin tamamen imparatorluğun idari ve askerî bir parçası hâline gelmesi için meşruiyet kaynağı olarak gösterdi. Rusya İmparatorluğu açısından tasfiyenin meşruiyetinin sağlanması bir yana, Kırım Hanlığı'nın St. Petersburg için bir tehdit olmaktan çıkması ve Osmanlı Devleti'ne karşı Tuna boyunca alınan askerî başarılar, Zaporog Siçi'nin de varlık nedenini ortadan kaldırmıştı.

Her ne kadar bu coğrafyada iki taraf birbiriyle bölgesel olarak pek çok defa çatışmış ve daha büyük savaflara girişmiş olsa da birbirlerinin

⁶¹ Bu değerlendirme için bk. John Le Donne, "The Territorial Reform of the Russian Empire: The Borderlands, 1776-1796", *Cahiers du monde Russe et Soviétique*, Vol. 24, No. 4, 1983, s. 411-457.

mevcudiyetine siyasi açıdan görünürdekinden daha fazla etki etmiştir. Zaporog Siçi'nin varlığı Kırım'ı, Rusya İmparatorluğu için işgal etmeyi kolaylaştırırken, Kırım Hanlığı'nın varlığı da Zaporog Siçi'nin askerî varlığını zorunlu kılıyordu. Bu noktadan baktığımızda; 1768 senesinde savaş henüz patlak verdiğinde Kalnişevskiy'nın, Yedisan Seraskeri Şahin Geray Sultan'ın müttefik olma çağrısına müsbet cevap vermemesini ve Şahin Geray Han'ın da Kırım tahtına Rusya İmparatorluğu'nun desteğiyle çıkmasını, Zaporog Kazakları ile Kırım Tatarları için tarihin trajik bir cilvesi olarak düşünebiliriz.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Asafi, Âmedî Kalemî, Kırım Hanlığı (A.AMD.KRM)

1/19.

Bab-ı Asafi, Kırım Hanlığı Kalemî (A.DVN.KRM)

1/13, 3/13.

Cevdet, Hariciye (C.HR)

12/5517.

2. Yayımlanmış Kaynaklar

Acar, Serkan, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi”, **Türkiye Ukrayna İlişkileri: Kazak Dönemi (1500-1800)**, ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 39-52.

Bartl, Peter, “17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu”, Çev. Kemal Beydilli, **İlmî Araştırmalar**, S 6, 1998, s. 301-330.

Baron de Tott, **Memoirs of the Baron de Tott: Containing of the State of the Turkish Empire and the Crimea, During the War with Russia**, G. G. J. & J. Robinson, London 1786.

Başer, Alper, “Osmanlı Devleti’ne Sığınan Potkalı Kazaklarının İskânlarına ve Faaliyetlerine Dair Gözlemler (1775-1826)”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri: Kazak Dönemi (1500-1800)**, ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 535-554.

Belova, Yelena Vladimirovna, “Granıçarı Novoy Serbii: Yujnoslavyanskaya Kolonizatsiya Rossii v 1740-1760-e gg.”, **Vestnik**

Rossiyskogo Universiteta Drujbi Narodov Seriya: İstoriya Rossii, No: 1 (11), Moskova 2008, s. 82-94.

Beydilli, Kemal, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, **DİA**, C 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 524-527.

Davies, Brian, **Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century**, Continuum, New York 2011.

Davies, Brian, **The Russo-Turkish War 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire**, Bloomsbury Publishing, New York 2016.

De Madariaga, Isabel, **Russia in the Age of the Catherine the Great**, Yale University Press, New Haven 1981.

Dixon, Simon, **Catherine the Great**, Profil Books, London 2001.

Donne, John Le, “The Territorial Reform of the Russian Empire: The Borderlands, 1776-1796”, **Cahiers du monde Russe et Sovietique**, Vol. 24, No. 4, 1983, s. 411-457.

Evarnitskiy, Dmitriy İvanoviç, **Posledniy Koşevoy Ataman Pyotr İvanoviç Kalnişevskiy**, Tipografiya A. A. Karaseva, Novoçerkassk, 1887.

Fisher, Alan, “Şahin Giray, the Reformer Khan, and the Russian Annexation of the Crimea”, **Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars**, The ISIS Press, İstanbul 2010, s. 93-121.

Halim Geray Sultan, **Gülbün-i Hânân Yahud Kırım Tarihi**, Neşreden: Osman Cûdî, haz. Arifzâde Abdülhakim Hilmi, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1327 (1912).

Fisher, Alan, **The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783**, Cambridge University Press, Cambridge 1970.

Kabuzan, Vladimir Maksimoviç, **Zaselenie Novorossii (Yekaterinoslavskoy i Hersonskoy Guberniy) v XVIII Pervoy Polovine XIX Veka**, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1976, s. 83-100.

Karasubazarskiy Traktat 1772 god: Sbornik Dokumentov, ed. A. V. Malgin & İ. V. Zaytsev, Antivka, Simferopol 2015.

Kohut, Zenon, **Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s-1830s**, Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge 1989.

Magocsi, Paul, **A History of Ukraine**, University of Washington Press, Seattle 1996.

Montefiore, Simon Sebag, **Potemkin: Catherine the Great's Imperial Partner**, Vintage Books, New York 2001.

Muahedat Mecmuası, C 3, haz. Mahmud Mesud, Ceride-i Askeriyye Matbaası, İstanbul 1297, s. 254-273

Panin, Nikita, "Pismo Grafa Panina k Zaporogskomu Koşevomu Atamanu Kalnişevskomu", **Sbornik İmperatorskogo Russkogo İstoriçeskogo Obşestva**, Tom: 87, Universitetskaya Tipografiya, Moskova 1893, s. 242-245.

Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii, Tom: XX (s 1775 po 1780), Tipografiya Vtorogo Otdeleniya Sobstvennoy Yego İmperatorskago Veliçestva Kantselyarii, St. Petersburg 1830.

Polons'ka-Vasylenko, Natalia Dmytrivna, **The Settlement of the Southern Ukraine (1750-1775)**, Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., New York 1955.

Öztürk, Yücel, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004.

Scott, Hamish Marshall, **The Emergence of the Eastern Powers 1756-1775**, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Sokolov, Grigoriy İvanoviç, "İstoriçeskaya i Statistiçeskaya Zapiska o Voyennom Gorode Yelisavetgrade", **Zapiski Odesskogo Obşestva İstorii i Drevnostey**, T: II, V gorodskoy tipografii, Odessa 1848, s. 384-401.

Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'i't-Tevârih**, C II/A, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.

Türk, Ahmet, “Kırım Tatarları ve Ukrayna Kazakları Arası İlişkiler: Ticari Boyut”, **Türkiye Ukrayna İlişkileri: Kazak Dönemi (1500-1800)**, ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 181-204.

Venturi, Franco, **The End of the Old Regime in Europe 1768-1776**, çev. R. Burr Litchfield, Princeton University Press, New Jersey 1989.

**OSMANLI DEVLETİ VE UKRAYNA:
HETMAN PETRO DOROŞENKO’NUN BAB-I ALİ İLE
İLİŞKİLERİ (1667-1678)**

MURAT YAŞAR*

Özet

Bu makale, Ukrayna’da “Yıkım Dönemi” olarak bilinen 17. yüzyılın ikinci yarısında, Ukraynalı Kazak Hetman Petro Doroşenko’nun Ukrayna’yı Osmanlı hâkimiyeti altında birleştirme amacıyla Bab-ı Ali’ye müracat etmesinden sonraki gelişmeleri incelemektedir. 1668’de, Hetman Doroşenko’nun elçileriyle gönderdiği “feryadname” üzerine Osmanlılar, Ukrayna üzerinde büyük planlar kurmuş ve Doğu Avrupa’da yeni topraklar fethedip buradaki vasallarını yeniden yapılandırmak istemişti. Ukrayna’daki bu gelişmeler Osmanlı Devleti’nin kuzey siyaseti çerçevesinde analiz edilmiş ve Osmanlı’nın kısa süren Ukrayna mücadelesine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Petro Doroşenko, Bohdan Hmelınskıy, Kazak Devleti, Çehrin, Ukrayna, Doğu Avrupa, 17. yüzyıl.

* Doç. Dr., State University of New York at Oswego, Tarih Bölümü. E-posta: murat.yasar@oswego.edu

**THE OTTOMAN STATE AND UKRAINE: HETMAN
PETRO DOROSHENKO'S RELATIONS WITH THE PORTE
(1667-1678)**

Abstract

The present article examines the developments that took place during the second half of the 17th century known as the period of *ruina* in Ukrainian history following Ukrainian Hetman Petro Doroshenko's petition for help to the Ottoman Porte in an attempt to possibly unite Ukraine under Ottoman sovereignty. Upon the petition submitted to the Ottoman sultan by Doroshenko's envoys in 1668, the Ottomans strove to bring Ukraine under their control by conquering new territories in Eastern Europe and restructuring their vassal states in the region to better control them. This article analyzes these developments by placing them within the framework of broader Ottoman northern policy.

Keywords: Ottoman State, Petro Doroshenko, Bohdan Hmelnytskyi, Cossack State, Cheryn, Ukraine, Eastern Europe, 17th century.

Osmanlı Devleti'nin kuzey politikası, 17. yüzyılın ikinci yarısında, Ukraynalı Kazak Hetman Petro Doroşenko'nun Osmanlı sultanının himayesi altına girip yardım talebinde bulunmasıyla önemli bir değişikliğe uğradı. Bu, tam da Moskova Çarlığı'nın Avrasya'da ve özellikle Doğu Avrupa'daki gücünün, Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı ve Kırım Hanlığı'nın güç ve etkilerine nispeten arttığı bir döneme denk geldi. Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa'daki reayasını kendi tarafına çekme potansiyeline sahip Ortodoks bir güç olan Moskova Çarlığı aynı zamanda Karadeniz çevresi ve hatta Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetini tehdit edebilecek bir iktidara ulaşmıştı¹. Bu yüzden, Hetman Doroşenko'nun 1668 yılında Sultan IV. Mehmet'e müracatı ve itaatini bildirmek için gelen elçileri, Osmanlılar açısından bu yıllarda hem doğu hem de batı sınırlarının sakin olması ve buralarda barışın sağlanmış olması sebebiyle vakitlice idi.

Doğu ve batıdaki barış süreci sırasında, Osmanlı idarecileri her zaman olduğu gibi ordunun disiplinini korumak için topyekûn seferlerin gerektiğinin farkında idiler. Bunların yanında, Osmanlı Devleti hâlâ Girit'in fethedilip Venedik ile olan savaşın sona erdirildiği Orta Avrupa ve Erdel'de Osmanlı'nın gücünün tekrar hissedildiği Köprülü döneminin olumlu etkileri altındaydı. Kuzeyde aktif bir Osmanlı siyaseti hem ordu için iyi olabilir hem de kuzeyde değişen dengeleri Osmanlı çıkarları doğrultusunda düzenleyebilirdi. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti, Doroşenko'nun Osmanlı idaresini kabul etmesini gerekçe göstererek, Sultan IV. Mehmet'in idaresinde 1672'de, Lehistan ve Ukrayna'ya bir sefer başlattı. Bu uzun soluklu sefer sonucunda, Podolya ilhak edilecek ve Ukrayna'nın Çehrin de dâhil Sağ Yakası fethedilecekti. Kuzeyde yeni toprak kazanımlarını ve Ukrayna'da Osmanlı hâkimiyeti teşkil etmeyi amaçlayan bu seferin çok yönlü hedefleri vardı. Osmanlılar, Podolya bölgesinde egemenlik kurup yeni bir eyalet oluşturarak, Eflak, Boğdan ve Erdel üzerinde hâkimiyetlerini sağlamlaştıracaklardı². Ayrıca buralar

¹ Bickford O'Brien, "Russia and Turkey, 1667-1681: The Treaty of Bakhchisarai", *Russian Review*, C 12, S 4, 1953, s. 260-263.

² Metin Kunt, "17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, C 4, S 5, 1976-1977, s. 111-115.

Lehistan-Litvanya üzerine düzenlenecek seferler için ileri bir üs olarak kullanılabilir. Belki de en önemlisi, Osmanlılar, kuzeydeki rakiplerinin güçlenmesi engelleyebilecek ya da güçlenmeleri hâlinde onları imparatorluğun ana merkezlerinden uzak olan Karadeniz'in kuzeyinde karşılayabileceklerdi.

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar, Lehistan-Litvanya, Moskova ve Osmanlı Devleti'ne tabi Kırım Hanlığı'nın üzerinde hak iddia ettikleri sınırları muğlak bir sınır bölgesi meydana getirmişti. İstanbul'un fethinden sonra, 15. Yüzyılda, Karadeniz kıyılarını kontrolü altına alan Osmanlılar, Kırım Hanlığı'nın Karadeniz'in kuzeyi ve Deşt-i Kıpçak üzerindeki etkisini anlamışlardı. Bu yüzden, Osmanlılar, o dönemin askerî kuvvetlerinin etkisiz kalabildiği Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda kontrol sağlayabilecek bir orduya sahip olan Hanlığı, siyasi yapısını değiştirmeden ve Giray hanedanını iktidarda bırakarak hâkimiyetleri altına aldılar. Osmanlı idarecilerinin ileri görüşlülüğü olarak addedebileceğimiz bu siyasi gelişme her iki taraf için de yararlı bir ilişkinin başlangıcı idi. Osmanlılar kendi askerî kaynaklarını harcamadan, kuzeyde büyük bir orduya sahip olurken, Kırım Tatarları ise Avrasya'nın en güçlü devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin koruması altına girmiş oldular. Bu gibi önemli avantajlara rağmen Osmanlı-Kırım ilişkilerinin bazı kısıtlamaları da vardı. Osmanlılar, Kırım Hanlığı'nın tam bağımsız olmasından endişe edip, her zaman onların Moskova ve Lehistan-Litvanya'ya oranla güçlenmesinin önüne geçti. Kırım Hanlığı da Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyinde etkisini sınırlamak için elinden geleni yaptı³.

Bütün bunlara rağmen, Kırım Hanlığı, 17. yüzyılda da kuzeyde Bab-ı Ali'ye nefes aldırın ve Osmanlı Devleti'nin askerî ve maddi kaynaklarının Osmanlıların büyük rakipleri olan Habsburg ve Safeviler'e karşı kullanılmasını sağlayan önemli ve güvenilebilir bir vasaldı. Bu

³ Murat Yaşar ve Chong Jin Oh, "The Ottoman Empire and the Crimean Khanate in the North Caucasus: A Case Study of Ottoman-Crimean Relations in the Mid-Sixteenth Century", *Turkish Historical Review*, C 9, S 1, 2018, s. 86-103; Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Bellekten*, C 12, S 46, 1948, s. 349-402.

yüzden, Moskova'nın, Karadeniz'in kuzeyinde Kazan ve Astrahan'ı ilhak eden bir güç olarak ortaya çıkmasına kadar Osmanlılar, kuzey sınırları ve ilişkileri meselelerini Kırım Hanlığı'na bırakmışlardı. Kazan ve Astrahan'ın 1552 ve 1556 yıllarında, Rusların eline geçmesi kuzeydeki dengeleri değiştirdi. Osmanlıların kuzey siyasetinin değişmesi ve daha bir aktif hâl alması bu dönemde Kuzey Kafkasya'da Moskova Çarlığı'na karşı başlamıştır. Her ne kadar başarısız olsa da 1569'da Astrahan Seferi ve 1621'deki Hotin Seferi Osmanlı'nın kuzeydeki gelişmelere doğrudan müdahale ettiği aktif politikaların örnekleridir. Osmanlı Devleti'ni kuzeyde doğrudan askerî müdahalelere zorlayan nedenler Osmanlı'nın kuzey politikasının temel taşlarıyla ilgiliydi.

Astrahan Seferi, Moskova'nın eline geçmiş olan şehri kurtarmak ve Osmanlıların Kuzey Kafkasya üzerindeki egemenlik iddialarını perçinleştirmek için yapılmıştı. İdeolojik açıdan da Osmanlı sultanları kendilerini, Astrahan'ı da kapsayan “Deşt-i Kıpçak Padişahı” olarak görmekteydiler⁴. Astrahan, Çin ve Orta Asya'dan gelip Anadolu ve Orta Doğu'ya ulaşan ticaret yollarından bazılarını kontrol eden stratejik bir öneme sahipti. Ayrıca nasıl Kefe ve Azak Osmanlıların Karadeniz'i kontrolü için önemli ise Astrahan da Hazar Denizi'nin kontrolü için kilit bir noktadaydı. Fakat Osmanlı'nın doğu ve batıdaki seferleriyle karşılaştırıldığında küçük çapta düzenlenen bu sefer başarısız olmuştu⁵. 1621'deki Hotin Seferi ise Osmanlıların Lehistan-Litvanya'yı sorumlu tuttuğu bir gelişme olan Karadeniz'deki Kazak akınlarını durdurmak için yapılmıştı. Bu sefer için büyük bir ordunun başında Sultan Genç Osman'ın komuta etmesine rağmen başarılı olunamamış ve Osmanlılar bir barış anlaşmasıyla geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

Bu iki seferin de arka planında Karadeniz ve kuzeydeki gelişmelerin, Osmanlıların emperyal ideolojilerini sarsması vardı. Kazan

⁴ Halil İnalçık, “Power Relations between Russia, the Crimea and the Ottoman Empire as reflected in Titulature”, *Turco-Tatar Past Soviet Present: Studies Presented to Alexandre Benningsen*, ed. Ch. Lemerrier-Quelquejay, G. Veinstein ve S. E. Wimbush, Editions Peeters, Paris 1986, s. 175-215.

⁵ Daha detaylı bilgi için bk. Murat Yaşar, “The North Caucasus between the Ottoman Empire and the Tsardom of Muscovy: The Beginnings of an Imperial Rivalry, 1552-1570”, *Iran and the Caucasus*, C 20, S 1, 2016, s. 105-125.

ve Astrahan'ın 16. yüzyılın ortasında Moskova'nın eline geçmesi, Osmanlılar'ın darü'l-islam'ın darü'l-harb karşısında sürekli genişlemesi ideolojisini alt üst etmişti. 17. yüzyılın ilk yarısında, Karadeniz ve çevresindeki Kazak akınları ise Osmanlıların Karadeniz'deki mutlak hâkimiyetlerini sorgulamalarına neden oldu. Yine de bu sorunları çözmek için planlanan iki seferin de başarısız olması Osmanlıların kuzeydeki gelişmelere daha da dikkat etmesine yol açtı.

Ukrayna'da Kazak Hetmanı Bohdan Hmelniçkiy'nin liderliğinde Lehistan-Litvanya'ya karşı 1648'de çıkan "Büyük İsyan", Bab-ı Ali'ye kuzeyde daha etkin olabilmesi için bir fırsat sundu. Kırım Tatarı müttefikleri ile Lehistan-Litvanya ordularını mağlup edip bir Kazak devleti kuran Hmelniçkiy, Moskova, Lehistan-Litvanya ve Osmanlı Devleti'ni de içeren bir koalisyon üzerinden Ukrayna'yı birleştirip bağımsız bir devlet olmasını planlıyordu⁶. 1649 Zboriv Antlaşması'ndan sonra Hmelniçkiy, Çehrin şehrini yeni Kazak devletinin başkenti yaptı ve komşuları olan emperyal güçlerle dengeli bir politika izlemeye çalıştı. Bu yüzden, diğer devletlerin yanı sıra Osmanlı sultanına da yanaşmıştı. Hatta sultanın hâkimiyetini kabul edip kuzeyde -belki de Kırım Hanlığı gibi- Osmanlı emperyal sisteminin bir parçası olmayı gerçekten düşünmüş ve İstanbul'a bu konuda elçiler göndermişti⁷. Bab-ı Ali, Hmelniçkiy'nin başvurusunu kabul etmiş ve destek sözü vermişti. Osmanlı vakayinüvislerine göre, Hmelniçkiy'ya tuğ, davul ve berat gibi tayin ve atama sembolleri dahi gönderilmişti. Tarihçi Victor Ostapchuk'un yazdığı gibi Hmelniçkiy, İstanbul'un kendi egemenliği altında özerk bir hetmanlık devleti hedefini aktif bir biçimde destekleyeceğini ummaktaydı⁸.

Her ne kadar bu durum İstanbul'a stratejik bir üstünlük sağlamışsa da Osmanlılar bundan yeterince yararlanamadı. Bab-ı Ali'deki devlet

⁶ Paul R. Magocsi, *A History of Ukraine: The Land and Its People*, University of Toronto Press, Toronto 2010, s. 209-220.

⁷ Mykhailo Hrushevsky, *History of Ukraine-Rus'*, ed. Frank E. Sysyn ve diğerleri, çev. Bohdan Struminsky, C 9, kitap 1, University of Alberta Press, Edmonton ve Toronto 2005, s. 56-57.

⁸ Victor Ostapchuk, "Cossack Ukraine in and Out of Ottoman Orbit, 1648-1681", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Gábor Kármán and Lovro Kunčević, Brill, Leiden ve Boston 2013, s. 128-139.

idarecileri, bu yıllarda Anadolu'da devam eden Celali İsyanları ve sipahiler ile yeniçeriler arasındaki mücadeleler gibi iç sorunlarda uğraşmaktaydılar. Bunların yanı sıra 1648'de, henüz altı yaşında olan IV. Mehmet, I. İbrahim yerine tahta geçmişti ve Osmanlı Devleti Girit adası için Venedik ile 1645'ten 1669 yılına kadar sürecek bir savaş başlatmıştı.

Osmanlıların Ukrayna'daki bu durumdan neden yeterince faydalanamadıklarını anlamak için bu dönemde Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyindeki ellerinde olan toprakları korumakta bile zorluk yaşadıklarını hatırlamak gerekir. Örneğin, Don Kazakları, 1637'de, Karadeniz ve Kırım için stratejik bir mevkide olan Azak Kalesi'ni ele geçirmişlerdi. Bu tarihte Osmanlı ordularının büyük bir kısmı İran seferinde idi. Ama yine de Azak'ı ele geçiren Kazakların sadece 5 bin civarında olduğu⁹ ve hatta 1641'de, bir Osmanlı kuşatmasını püskürttüklerini düşündüğümüzde Osmanlıların kuzeydeki askerî zaafiyetleri daha iyi anlaşılabilir. Azak ancak 1642'de, Moskova çarının Don Kazaklarının yardım talebini reddetmesinden sonra Kazaklar tarafından boşaltılmıştı¹⁰. Beş yıl gibi uzun bir süre bir tepki verilememesi ve ilk kuşatmanın başarısız olması Osmanlıların kuzeyde ciddi zayıflıkları olduğunu göstermektedir. Bunlardan başka, Hmelniçkiy'nin, Osmanlı'ya bağlı olan Boğdan üzerindeki planları da onun İstanbul ile olan ilişkilerini etkiledi. Hmelniçkiy, oğlu Tımiş'i Boğdan voyvodasının kızı ile evlendirip oğlunu Boğdan tahtına oturtturmak veya voyvoda ile ittifak kurmak istemekteydi. Her ne kadar Bab-ı Ali bu evliliğe karşı olsa da kuzeydeki gücünün zayıflamasına binaen bu konuda bir şey yapamadı. Son olarak, yine bu yıllarda, Boğdan'ın Kırım Tatarları ve Kazaklar tarafından yağmalanması karşısında Osmanlıların tepki gösterememesi bu durumun diğer bir örneğidir. Tüm bu nedenlerden dolayı, Hmelniçkiy'nin Osmanlı himayesine girme isteği ve Osmanlıların bunu kabul etmesi sadece kâğıt üzerinde kaldı. Yine de Hmelniçkiy'nin 1654'te imzalanan Pereyaslav Antlaşması ile Moskova hâkimiyetini kabul etmesi Osmanlılar

⁹ Brian Davies, **Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700**, Routledge, Londra ve New York 2007, s. 90.

¹⁰ Sergei M. Soloviev, **History of Russia**, ed. ve çev. G. Edward Orchard, Gulf Breeze, Academic International Press, Florida 1996, s. 38-39.

için bir şoktu. Bu haber İstanbul'a ulaştığında sultan, Hetman Hmelıtskiy'ya elçi göndererek, çar ile olan münasebetlerini kesmesini emretti¹¹. Ama bütün bunlar bir sonuç vermedi. Sonuç olarak, Bab-ı Ali, Ukrayna'daki bu büyük değişimi kendisi için bir fırsata çeviremedi ve bir anlamda Ukrayna'nın fiilen Moskova Çarlığı ve Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı arasında paylaşılmasına göz yummak zorunda kaldı.

Osmanlıların Ukrayna üzerindeki asıl politika değişikliği, 17. yüzyılın ikinci yarısında, Hetman Petro Doroşenko'nun Osmanlı hâkimiyetini kabul edip yardım istemesiyle başladı. Yukarıda bahsedildiği gibi, Doroşenko Osmanlı himayesine girmek isteyen ilk Kazak hetmanı değildi. Ama onun müracatını diğerlerinden farklı kılan unsur, Bab-ı Ali'nin Hetman Doroşenko'nun talebini sadece berat, tuğ gibi semboller ve muğlak sözlerle geçiştirmeyip Lehistan-Litvanya, Moskova Çarlığı ve Doroşenko'nun Kazak rakiplerine karşı ordular gönderip askerî olarak desteklemesidir. Bu açıdan, Osmanlıların 17. yüzyılın ikinci yarısında Ukrayna'da daha aktif bir siyaset izlemelerinin birkaç önemli nedeni vardı.

17. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti hem iç sorunlarla hem de Osmanlı hanedanının yaşadığı krizlerle mücadele etmekte zorunda kalmıştı. Bu zamanda, Kırım Hanlığı'nın özerkliği ve bağımsızlığı artmış ve Bab-ı Ali'nin Kırım üzerindeki kontrolü zayıflamış, 1610 ile 1635 yılları arasında Osmanlı'ya başkaldıran Mehmet Giray ve Şahin Giray gibi Kırım hanzadeleriyle mücadelelerde bile aciz kalmıştı. Bu yıllarda Osmanlı payitahtının arka çıktığı han namzetleri zor zamanlar yaşamışlardı. Mehmet Giray, Şahin Giray ve onları destekleyen gruplar, Cengiz soyuna mensup Kırım hanedanının bağımsız hareket etmesini savunuyorlardı. Yani bu yıllarda Osmanlı'nın eli hem içte hem de dışta bağlı iken, Kırım Hanlığı'nda Osmanlı egemenliğine karşı güçlü bir koalisyon oluşmuştu. Herhangi bir şey yapamadan bunları izlemek zorunda kalan Osmanlı idarecileri, ilk fırsatta kuzeyde daha aktif olup Kırım Hanlığı'nı dizginleyecek bir fırsat aramaktaydılar.

¹¹ Ostapchuk, "Cossack Ukraine in and Out of Ottoman Orbit", s. 137.

Bu gelişmeler, Moskova Çarlığı'nın kuzeyde hem Kırım Hanlığı'na hem de Lehistan-Litvanya'ya oranla daha güçlendiği bir döneme rastgeldi. Moskova'nın güçlenmesi, Osmanlıların daha önce Kuzey Kafkasya'dan tanıdıkları ve mücadele ettikleri bir durumdu. Ama 17. yüzyılda, Moskova'nın Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda ve Ukrayna'da çok güçlenmesi, Osmanlıların Karadeniz'deki hâkimiyetini tehdit etmekteydi ve daha da önemlisi Balkanlarda yaşayan Ortodoks halkları da Osmanlı hâkimiyetine karşı tetikleyebilirdi¹². 17. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı sultanına karşı Moskova çarının yardım edebileceği düşüncesi Balkanlarda gerçekten yaygınlaşmıştı. Ukrayna'daki Kazaklar üzerinde Moskova'nın hâkimiyeti Rusların Balkanlara yaklaştığının bir müjdecisi olabilirdi. Örneğin, 1657'de, Moskova'yı ziyaret eden Rum tüccarlar çardan Rum halkını Türk boyunduruğundan kurtarmasını rica etmişlerdi¹³. Bab-ı Ali'nin bu gibi gelişmelerden haberdar olduğunu düşünmek zor değildir. Daha evvelden, Kuzey Kafkasya'da karşılaştıkları Moskova'nın manipülasyon ve yayılmacı gücünü Osmanlı idarecileri elbette iyi bilmekteydiler.

1669'da, Osmanlılar için zaferle sonuçlanan Venedik'e karşı yapılan Girit Seferi imparatorluğun sınırlarını genişletmişti. Ayrıca Osmanlıların batıdaki ve doğudaki rakipleri Venedik, Habsburg İmparatorluğu ve Safevi İmparatorluğu ile anlaşmalar imzalanmıştı. Bunların neticesinde batı ve doğu sınırları güvenlik altına alınmıştı. Artık Osmanlılar hedef değiştirip, gözlerini Ukrayna ve kuzeye çevirebilirlerdi.

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nde ordu disiplinini devam ettirmek için tam kapsamlı seferler düzenlenmesi önemliydi. Genç Sultan IV. Mehmet'in hâlâ tahtta yeni olması, onun askerin güvenini kazanmasını gerektiriyordu. Bunun en iyi yolu, orduyu sultanın idaresinde sefere çıkarmaktı. Bu yıllar yukarıda bahsedilen gelişmelerden dolayı kuzeyde hem Moskova'yı hem de Lehistan-Litvanya'yı dizginleyecek hem de bu ikisi ve Kırım Hanlığı arasında güç dengesini tekrar sağlayacak bir sefer için uygun bir zamandı.

¹² O'Brien, "Russia and Turkey, 1667-1681", s. 260-263.

¹³ A.g.e., s. 262.

Aynı zamanda, Osmanlılar hâlâ Köprülü Mehmet Paşa'nın, 1656'da sadrazam olmasıyla başlayan yeniden yapılanma döneminin olumlu etkisi altındaydı. Köprülüler döneminde Girit fethedilmiş ve Erdel Prensi György Rákóczi kontrol altına alınmıştı.¹⁴ Yani Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığa atanmasıyla başlayan Köprülü dönemi, devletin gücünün arttığı, ordunun Avrupa'da önemli başarılar kazandığı ve iç işlerinin tekrar kontrol altına alındığı bir dönem olmuştu.

Bu nedenlerden dolayı Hetman Petro Doroşenko'nun Osmanlı hâkimiyetini tanınması, Ukrayna'da aktif bir Osmanlı siyasetine ve burada Osmanlıların iki ayrı askerî sefer yapmasına yol açtı. Bu seferlerin sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu, 1672'de Podolya'yı ilhak etti ve 1678'de Çehrin şehrini ve kalesini ele geçirdi. Kuzeydeki bu seferlerin Ukrayna'dan öte amaçları vardı. Daha önce, 1660'ta Yanova'nın ve 1663'te Uyvar'ın fethi,¹⁵ Orta Avrupa ve kuzeyde merkezî idareden ayrılmaya çalışan Osmanlı sistemi içerisindeki özerk güçlerin daha sıkı kontrol altına alınması için iki aşamalı bir planın ilk adımıydı. Bu iki şehrin alınması ve Erdel bölgesinde Uyvar merkezli yeni bir eyaletin oluşturulması, Avrupa siyasi sisteminde bu zamana kadar Osmanlı'dan bağımsız hareket eden Erdel Prensiği'nin kontrolünü sağlayacaktı¹⁶. İkinci aşama ise Lehistan-Litvanya hâkimiyetindeki Podolya'nın fetih ve ilhakı ve Ukrayna'nın Osmanlı emperyal sistemine dâhil olmasıyla Eflak, Boğdan ve hatta Kırım Hanlığı üzerinde tam bir kontrol oluşturmaktı¹⁷.

Bu planlar ve gelişmeler, Halil İnalıcık'ın bir makalesinde detaylı olarak analiz ettiği, Osmanlıların fetih stratejilerine ve amaçlarına uymaktadır. İnalıcık'ın açıkladığı üzere, Osmanlılar sınır bölgelerinde hâkimiyet kurmak ve bu bölgeleri merkezî idarenin bir parçası hâline getirmek için belli taktikler uyguladılar. İlk, Osmanlılar, hedeflerindeki yerler üzerinde haraçgüzarlık veya vasallık gibi şekillerde hâkimiyet kurarlardı. Daha sonra, o bölgedeki hâkim hanedanlık, prenslik gibi yerli

¹⁴ A.g.e., s. 260-263.

¹⁵ Yanova, günümüzde Romanya'da bulunan Ineu şehridir. Uyvar ise -Macarca Érsekújvár- günümüzde Slovakya'da bulunan Nové Zámky adlı şehirdir.

¹⁶ Kunt, "17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası", s. 111-115.

¹⁷ A.g.e., s. 115.

asilzade sınıfını yok edip kendi hâkimiyetlerini kabul ettirmeye çalışırlardı¹⁸. Bu süreçte yerli asilzadelerin bazıları tımar sistemine bile dâhil edilip Osmanlı idari sisteminin bir parçası olabilirdi¹⁹. Fethedilen topraklarda Osmanlılar askerî birlikler konuşlandırıp, kullanmadıkları kale ve diğer korunaklı yerleri ortadan kaldırırlardı ki buralar ileride sultana isyan etmek isteyen yerel halklar için üst hâline gelemezdi²⁰.

Hetman Petro Doroşenko ve ona bağlı Kazakların talepleri, Osmanlıların Orta Avrupa ve Karadeniz'in kuzeyinde, yukarıda bahsedilen ikinci aşamaya geçmesi için iyi bir fırsat sundu. Bu sebeple, Bab-ı Ali, 17. yüzyılın ikinci yarısında, Ukrayna'nın Hetman Doroşenko vasıtasıyla Osmanlı hâkimiyetinde bir hetmanlık olarak yeniden yapılanması için mücadele etmeye karar verdi. İlk aşamada, Kırım Hanlığı da bu fikre sıcak bakıyordu. Osmanlı hâkimiyetindeki bir hetmanlık, Moskova Çarlığı ve Kırım arasında bir tampon olacaktı. Bunların yanı sıra Ukrayna'nın Osmanlı egemenliği altına girmesi, sultanın ve Hanlığın Deşt-i Kıpçak üzerindeki hâkimiyet iddialarını güçlendirecekti. Tüm bu sebeplerden dolayı 1670'li yıllarda, Ukrayna'da Osmanlı koruması altında bir Kazak devletinin kurulması Bab-ı Ali'nin en önemli dış politika hedeflerinden biri oldu²¹.

Hetman Doroşenko'nun Osmanlı sultanından yardım istemesinin en büyük nedeni, Moskova ve Lehistan-Litvanya arasında imzalanan ve Ukrayna'yı bu devletler arasında Dinyeper Nehri boyunca ikiye bölen, 1667'deki Andrusovo Antlaşması'ydı. Antlaşmaya göre, Ukrayna, Moskova idaresindeki Sol Yaka ve Lehistan idaresindeki Sağ Yaka olarak ikiye ayrılıyordu. Bohdan Hmelıtskiy'nın yolundan giden ve Ukrayna'nın tamamının Kazakların kontrolünde bir hetmanlık idaresinde olmasını savunan Petro Doroşenko için Kazak halklarını yok sayan böyle bir antlaşmayı kabul etmek mümkün değildi²². Ayrıca hetman bu fikrinde

¹⁸ Halil İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, C 2, 1954, s. 103-129.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 103.

²⁰ *A.g.e.*, s. 107.

²¹ Orest Subtelny, "Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World", *Rethinking Ukrainian History*, ed. Ivan L. Rudnytsky, CIUS Press, Edmonton 1981, s. 128-129.

²² Dmitro Doroşenko, *He'tman Petro Doroşenko: Ohliad yoho jittia i političnoyi diyal'nosti*, ed. Vasıl' Omel'çenko, New York 1985, s. 30-35.

yalnız değildi. Osmanlılar da Moskova ve Lehistan-Litvanya arasında imzalanan bu antlaşmadan memnun değildi. Kuzeyde bu iki devletin ortak hareket etmesi Osmanlılar için sakıncalı bir durumdu²³.

Silahdar Tarihi, Hetman Petro Doroşenko'nun elçilerinin, 29 Haziran 1667'de, İstanbul'a gelişini kaydetmiştir. Bu vakayinameye göre, Doroşenko ve Kazaklar, sultanın kulları olduklarını ve sultanın emrine itaat etmek için askerleri ile hazır olduklarını ifade etmişlerdi²⁴. Buna binaen sultan, Doroşenko ve Kazaklarının Osmanlı'ya bağlı oldukları sürece koruma altında olacaklarını ifade etti:

Sarıkamış tâ'ifesinden bi'l-fi'l üzerlerinde beğ olan Doroşenko nâm kâfire tabl u tuğ ve alem recâ itdüklerinde tâ'ife-i mezbûrenin mahzarlarına müsâ'ade-i nazar-ı kerem ve mezkûr Doroşenko'ya murâdları üzre tuğ ve tabl u alem virilüp, eyyâm-ı devlet-i pâdişâhîde ahvâlleri karîn-i intizâm ve himâyet ü sıyânetleri mühimm ü iltizâm olunmuş iken, ba'de'z-zamân Kırım hanı Âdil Giray Han kendü sû'-i tedbiri ve fikr-i kasîri üzre Potkalı tâ'ifesine yine kendü cinslerinden Hanenka nâmında kâfiri başka beğ nasb idüp, mâbeynlerinde bâ'is-i şikâk u ihtilâl olıcak, Leh keferesi dahi dâhil-i hümâ-yı himâyet-i cihân-penâhî olan Doroşenko nâm hatmana ve ana tâbi' olan Kazak tâ'ifesine tecâvüz ü ta'addîden hâli olmayup, defa'ât ile üzerlerine asker gönderüp birkaç palankasın alup gâret ü hasâret eyledüğün bildürmekle be-her-hâl Leh kralının bu makûle mugâyir-i sulh u salâh olan harekât-ı habâset-me'âli tenbîh ü nasîhatle men' olmak ihtimâli olmayacak...

25

²³ A.g.e., s. 112.

²⁴ Nazire Karaçay Türkay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2012, s. 587-588.

²⁵ A.g.e., s. 587-588.

Doroşenko için Erdel, Boğdan ve Kırım gibi Osmanlı hâkimiyetinde özerk olarak bulunan yapılar, birleşik bir Ukrayna için gayet umut verici örneklerdi. Aslında, Hetman Bohdan Hmelniçkiy'nin daha önce denediği gibi, Petro Doroşenko da Moskova çarı Aleksey'e Ukraynayı bir bütün olarak hâkimiyeti altına alması için müracaat etmişti. Ama çar, Lehistan-Litvanya ile imzalanan antlaşmayı bahane ederek bu isteği geri çevirdi²⁶. Doroşenko'nun hem Moskova hem de Lehistan-Litvanya'ya karşı tek başına mücadele etmesi imkânsızdı. Bu yüzden de Osmanlı Devleti ile ittifak iyi bir seçenektir. Osmanlı vakayinamelerinin yazdığı üzere sultan Doroşenko'nun isteğini kabul etmiş, 22 Aralık 1668'de, Doroşenko'nun İstanbul'daki elçilerine berat ile beraber tuğ ve sancak verilmişti²⁷.

Andrusovo Antlaşması'ndan önce de Ukrayna fiilen Lehistan-Litvanya etkisi altındaki Sağ Yaka ve Moskova etkisi altındaki Sol Yaka olarak ikiye bölünmüştü. Bu iki bölge, birbirine rakip iki ayrı hetman tarafından idare edilmekteydi. Aslında, kendi yönetimi altındaki halkın Moskova idaresinden şikâyetlerinin ve sıkıntılarının farkına varan Sol Yaka hetmanı İvan Brühovetskiy, Doroşenko'dan önce Bab-ı Ali'ye başvurmuştu. Dinyeper Nehri'nin iki yakasındaki her iki hetman da halklarının, Lehistan ve Moskova'nın kontrolünden kaynaklı şikâyetlerinin farkındaydılar ama kendi şahsi mücadeleleri ve dış güçlerin müdahaleleri yüzünden bir araya gelememekteydiler.

Petro Doroşenko'nun farkı, Osmanlı için uygun bir zamanda müracaat etmesi ve sembolik berat, tuğ ve sancağın yanı sıra Bab-ı Ali'den elle tutulur bir askerî ve politik destek almayı başarmasıydı. Sonuç olarak, Hetman Doroşenko, Dinyeper Nehri'nin iki yakasını da kontrolü altına alıp Ukrayna'yı tekrar birleştirme çabasına girişti. Fakat batıdaki ve kuzeydeki güçlü komşuları Lehistan-Litvanya ve Moskova için bu kabul edilebilir bir durum değildi. Bu iki devlet Doroşenko'yu ortadan kaldırmak için harekete geçti. Ama bu sefer hesaba katmaları

²⁶ Dmitro Doroshenko, *A Survey of Ukrainian History*, ed. Oleh W. Gerus, Trident Press, Winnipeg 1975, s. 290.

²⁷ Türkay, *Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa*, s. 588-589.

gereken yeni bir durum vardı. Daha önce kuzeyde etkisiz kalan Osmanlı Devleti, artık Ukrayna'yı ve Kazakları kendi hâkimiyeti altında addediyordu. Hetman Doroşenko bir Kazak konseyi topladı ve onlara Ukrayna'nın geleceğinin Osmanlı sultanı ile olan iş birliğine dayandığını, Leh ve Rus seçeneklerinin daha önce denendiğini ve Kazaklar için iyi seçenekler olmadığını savundu²⁸. Kazak konseyi Doroşenko'nun görüşünü kabul etti ve Ukrayana'nın Osmanlı sultanının koruması altında olduğunu onayladı.

Daha önce bahsedildiği gibi Kırım Hanı, ilk aşamada Doroşenko'ya destek vermiş ve onun liderliğinde Osmanlı himayesinde Ukrayna'da bir devlet oluşturulması fikrine sıcak bakmış olsa da Doroşenko'nun Ukrayna'yı ve Kazakları birleştirmesi ve bunun sonucunda güçlenmesinden rahatsız olmaya başlamıştı. Bu dönemdeki ittifaklarına rağmen Kazaklar ve Kırım Tatarlarının bazı çıkarları birbiriyle uyuşmamaktaydı. Kırım Tatarları için asıl büyük sorun, Ukrayna'da güçlü ve Osmanlı'ya bağlı bir Kazak devletinin Kırım Hanlığı'nın özerkliğini kısıtlama olasılığıydı. Yani bu Kazak devleti Kırım'ı kontrol etmek için Osmanlılar tarafından kullanılabilirdi. Bab-ı Ali'nin bu tür düşüncelerinden çekinen Kırım Hanı Adil Giray (1666-1671), Doroşenko karşısında rakip bir hetman adayını desteklemeye karar vermişti. Bu durum İstanbul için kabul edilemez bir gelişmeydi ve bu yüzden sultan, Adil Giray Han'ı azledip yerine Selim Giray'ı atamıştı²⁹.

Osmanlı kaynakları Hetman Doroşenko'nun neden sultana müracaat ettiği konusunda hemfikirdir. *Silahdar Tarihi* ve *Raşid Tarihi*'ne göre, Sarı Kamış (Zaporog Kazakları), Lehler ve Tatarlardan müdafaa için sultana feryadname göndermişlerdi³⁰. Bab-ı Ali'nin Doroşenko'nun müracaatını ne kadar önemseydiği vakayinamelere danışılarak anlaşılabilir. Daha önce Hetman Bohdan Hmelnistkıy, sultanın hâkimiyetini tanıyıp Osmanlı himayesine girmek istediğinde, Bab-ı Ali Hmelnistkıy'yı Kırım

²⁸ Doroshenko, *A Survey of Ukrainian History*, s. 290.

²⁹ Türkay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa*, s. 587; Mehmed Raşid, *Tarih-i Raşid*, C 1-2, İstanbul 1865, s. 257.

³⁰ Türkay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa*, s. 587; Raşid, *Tarih-i Raşid*, s. 257.

Hanı'nın vasalı olarak kabul etmişti. Yani Kırım Hanı, Hmelnitkiy ve Ukrayna toprakları konusunda tam yetkili olarak tanınmıştı. Doroşenko'nun müracatı daha farklı değerlendirilmiş ve Doroşenko doğrudan Osmanlı sultanının himayesi altına alınmıştı. Bu demekti ki Doroşenko Kırım Hanı gibi sultanın doğrudan bir vasalı idi.

Silahdar Tarihi'nin bahsettiği üzere, Özü Kalesi'nin kumandanı Vezir Halil Paşa Doroşenko'yu korumakla görevlendirilmişti. Öyle ki Halil Paşa sefere çıktığında yerine Yusuf Paşa'yı bırakmış, Yusuf Paşa da rakibi Hetman Hanenko ile mücadelesi devam eden Doroşenko'yu Kırım nureddin sultanı ve Tatar askeri ile desteklemişti³¹. Anlaşıldığı üzere, bu dönemde İstanbul, Ukrayna işlerini Kırım Hanlığı vasıtasıyla değil, doğrudan ele almaya başlamıştı.

Hetman Doroşenko, Osmanlı Devleti'nin himayesine gönüllü olarak girdiği için sultana bazı şartlar arz etmişti. Bu şartlar, Ukrayna'daki durumdan faydalanmak isteyen Sultan IV. Mehmet tarafından da onaylanmıştı³². Buna göre, hetman, Kazaklar üzerinde tek yetkili olarak, Kazaklar tarafından özgür bir şekilde seçilecekti. Kazakların diğer özgürlükleri de kabul edilmişti. İstanbul, Ukrayna'nın iç işlerine karışmayacaktı. Ukrayna, Osmanlı'ya haraç veya vergi ödemeyecekti. Bu şartların karşılığında Ukrayna Kazakları sultana bağlılık gösterip, Osmanlı'nın seferlerine askerleriyle katılacaklardı³³.

Eflak, Boğdan veya Erdel örneklerine göre çok daha kapsamlı olan bu şartlar, neredeyse Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı ile olan düzenine benzemektedir. Tabii ki Kırım hanının Osmanlı emperyal sistemindeki konumu Doroşenko'nun konumundan çok farklıydı. Yine de Ukrayna Kazaklarının Müslüman olmamalarına rağmen Müslüman Kırım Hanlığı gibi haraçtan muaf olmaları önemli bir göstergedir. Aynı şartların Kazaklar için de uygulanması, Osmanlıların Ukrayna'ya verdiği önemi işaret eder.

³¹ Türkyay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa*, s. 604.

³² Mücteba İlgürel, "Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması", *Bellekten*, C 60, S 227, 1996, s. 163.

³³ Subtelny, "Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World", s. 128; Doroshenko, *Hetman Petro Doroshenko*, s. 248-249.

Bu şartların, Ukrayna Kazakları ve Moskova Çarlığı arasında 1654'te imzalanan ve 1659'da yenilenen Pereyaslav Antlaşması ve Ukrayna Kazakları ile Lehistan-Litvanya arasında 1658'de imzalanan Hadyaç Antlaşması ile karşılaştırılması, Doroşenko'nun Osmanlılarla yaptığı anlaşmayı daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Hetman Bohdan Hmelniçkiy'nin, 1654'te imzaladığı antlaşmanın içeriği tarihçiler tarafından oldukça tartışılmıştır. Bu antlaşmaya göre, Kazaklar Ukrayna'da iç işlerinde özgür olacaklar ve Moskova, Kazak asilzadelerin haklarına ve Kazak mahkemelerine dokunmayacaktı. Kazak hetmanı Moskova'nın koruması altında Kazaklar tarafından seçilecekti. Ayrıca Ukrayna Kazakları, Lehistan-Litvanya ve Osmanlı Devleti hariç diğer devletlerle ilişki kurabilecekti.³⁴ Bohdan Hmelniçkiy'nin oğlu Yuriy'nin, 1659'da imzaladığı revize edilmiş Pereyaslav Antlaşması ise biraz daha değişikti. Moskova devlet adamları, yeni hetmanın tecrübesizliğinden faydalanıp, ilk imzalanan antlaşmayı Moskova'nın çıkarları çerçevesinde değiştirmişlerdi. Bunun sonucunda, Kazakların dış politikadaki özgürlükleri kaldırıldı. Kazak hetmanı ve komutanları artık Moskova çarının onayıyla seçilecek ve tüm önemli Ukrayna şehirlerinde Moskova askerleri konuşlandırılacaktı³⁵.

1659'da yenilenen Pereyaslav Antlaşması'yla karşılaştırıldığında, Hetman Doroşenko'nun Osmanlı Devleti ile olan antlaşmasının şartları açık bir şekilde Kazaklar için daha iyiydi. Osmanlı sistemi içinde, Ukrayna Kazakları, kendi iç ve dış işlerini kontrol edebileceklerdi. Vergi ve haraçtan muaf oldukları için Osmanlı'nın vergi sisteminin dışında olacaklardı. Kazaklar için getirilen tek şart, sefer sırasında Osmanlı ordusunu desteklemektir. Böylece, Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı gibi hâkimiyeti altında yeni bir devletin kuzeyde, Ukrayna'da yerleşip kendisine bariyer olmasını ummaktaydı.

Fakat bu şartları, 1658'de, Hetman İvan Vıhovskiy'nin Lehistan-Litvanya ile imzaladığı Hadyaç Antlaşması ile karşılaştırdığımızda,

³⁴ Magocsi, *A History of Ukraine*, s. 214-215.

³⁵ Doroshenko, *A Survey of Ukrainian History*, s. 275; Subtelny, "Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World", s. 145.

Vihovskiy'nın Ukrayna Kazakları için en olumlu anlaşmayı imzaladığını görmekteyiz. Hadyaç Antlaşması'na göre, Ukrayna ve Kazak Hetmanlığı, Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı'nın üçüncü ayağı olup, Lehistan ve Litvanya ile aynı hak ve özgürlüklere sahip olacaktı. Aynı zamanda, birleşik krallıkta Ortodoks Kilisesi, Roma Katolik Kilisesi ile eşit statüde olacaktı. Her ne kadar Hadyaç Antlaşması, Ukrayna Kazakları için bir başarı ise de Moskova Çarlığı, Ukrayna'ya büyük bir ordu gönderip, Hetman Vihovskiy'nın iktidardan düşmesine neden olacak olaylar zincirini başlattı. Bu yüzden, imzalanmış olsa da Hadyaç Antlaşması hiçbir zaman yürürlüğe giremedi³⁶.

Özellikle Lehistan-Litvanya ve Osmanlı Devleti ile imzalanan bu antlaşmaların başarısı ve başarısızlığının arka planında Ukrayna halkının tepkileri de vardı. 17. yüzyılda, bu antlaşmaların halk tarafından nasıl algılandığını dinî kimlik ve fikirler belirledi. Bunun kazananı ise Ukrayınler gibi Ortodoks olan Moskova Çarlığı idi. Örneğin, Hadyaç Antlaşması'ndan sonra Vihovskiy'ya karşı başlayan isyan sırasında halk, hetmanın Ukrayna'yı ve Kazaklar'ı Katolik Lehlere sattığını haykırmaktaydı³⁷. Yine bunun gibi, 1672'de, Podolya'da Osmanlıların kiliseleri camiye çevirdiği iddiaları, Ukrayna'da Doroşenko'nun işini zorlaştırıyordu³⁸.

Yine de ilk zamanlarda, Hetman Doroşenko'nun Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesi Ukrayna halkının desteğini almıştı. Ukrayna'da, 17. yüzyılın ikinci yarısının çoğunu kapsayan, *ruina* olarak bilinen yıkım ve savaş döneminde (1657-1686), Osmanlılar, Ukrayna'yı Lehler'in dinî baskısından ve Moskova'nın vergilerinden ve sıkı idaresinden kurtaran güç olarak görünmekteydi. Bu yüzden, 1668 ve 1674'te, Doroşenko'ya olan Kazak ve halk desteği güçlüydü. Bu dönemde yazılan *Silahdar Tarihi*, Osmanlı ordusunun Ukrayna'da bir palanka

³⁶ Doroshenko, *A Survey of Ukrainian History*, s. 269-271; Subtelny, "Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World", s. 144.

³⁷ Subtelny, "Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World", s. 144-145.

³⁸ Doroshenko, *A Survey of Ukrainian History*, s. 297.

yakınında kamp kurduğunda Ukrayın halkı tarafından ekmek ve yemekle karşılandığını ve onların şerefine hayvan kurban edildiğini not eder³⁹.

Bu gelişmelere rağmen, Ukrayna Kazaklarının birleşmesinin önündeki en büyük engellerden biri olan liderlerin kendi iktidarları için kavgaları, Doroşenko'nun ortadan kaldıracabileceği bir şey değildi. Ukrayna tarihinde sıkça tekrarlanan bir durum yine gerçekleşti ve Doroşenko'nun rakipleri onu alaşağı etmek için Sol Yaka ve Zaporijya'da başka hetmanların seçilmesi de dâhil birçok yolu denemeye başladılar⁴⁰. Doroşenko'nun Ukrayna'yı Osmanlı hâkimiyeti altında birleştirme planının en büyük karşıtı, Çerkası şehrinin eski kumandanı Mihaylo Hanenko idi. 1670 yılının Eylül ayında Lehistan-Litvanya, Hanenko ile bir antlaşma imzalayıp onu Sağ Yaka hetmanı olarak tanımıştı. Bunun sonucunda Doroşenko, Hanenko'yla yoğun mücadele etmek zorunda kaldı. Buna rağmen Doroşenko'nun halk ve Kazaklar arasındaki desteği artmaktaydı. Hatta Zaporijya Konseyi, Doroşenko'nun Ukrayna'yı birleştirme hedefine destek verme kararı aldı⁴¹.

Doroşenko'nun mücadelesinin yeni aşaması, 1671'de, Lehistan-Litvanya'nın kabiliyetli komutanlarından Jan Sobieski'nin Ukrayna topraklarını işgal etmesiyle başladı. Bu defa, Doroşenko, Kırım Tatarları ve Osmanlı askerleri tarafından desteklendi. Doroşenko ve Jan Sobieski arasındaki bu küçük çaplı savaş, aslında Kazakların ve Tatarların hamisi olan Osmanlı Devleti ve Lehistan-Litvanya arasında, 1672'de başlayacak olan daha büyük bir savaşın habercisiydi.

Silahdar Tarihi'nin yazdığına göre, Lehler, Doroşenko'nun Hanenko ile mücadelesinden faydalanarak Ukrayna'daki en büyük düşmanları olarak gördükleri Hetman Doroşenko'ya saldırdılar. Bunun üzerine, Bab-ı Ali, Leh kralı I. Michał'a (1669-1673) bir uyarı mektubu gönderdi. Vakayinameye göre, mektupta Doroşenko ve Kazakların berat

³⁹ Dariusz Kołodziejczyk, *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681), Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanice*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2004, s. 6.

⁴⁰ Subtelny, "Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World", s. 147; Doroshenko, *A Survey of Ukrainian History*, s. 291.

⁴¹ Doroshenko, *A Survey of Ukrainian History*, s. 295.

ve diğer semboller verilerek Osmanlı sultanının himayesi altına alındıklarını ve sultanın koruması altında olduklarını yazmaktaydı. Sultan, Leh kralına ordularını Ukrayna memleketinden geri çekmesini ve Kazakları rahat bırakmasını isteyip, aksi takdirde Osmanlı ordularıyla savaşmak zorunda kalacağını yazmıştı⁴². Aslında, vakayinamelerden öğrendiğimiz üzere, Lehistan-Litvanya'ya sefer hazırlıkları, Jan Sobieski'nin Ukrayna'ya saldırmasından ve bahsedilen mektuptan daha önce başlatılmıştı. Bu yüzden, Osmanlılar, Leh kralından gelecek cevabı beklemeden, bir savaş ilanı olarak Çukurçayırı'na Avrupa yönüne çadır kurup tuğ dikmişlerdi⁴³. Anlaşıldığı üzere, Doroşenko'nun müracaatı ve Ukrayna'nın Osmanlı hâkimiyetine alınması Osmanlıların kuzeydeki daha geniş planlarının bir parçasıydı.

Leh kralının sultanın mektubuna cevabı geldiğinde Osmanlı ordusu çoktan Lehistan sınırına doğru harekete geçmişti. Cevap mektubunda Leh kralı, Doroşenko ve Kazakların Lehistan-Litvanya'nın bir parçası olarak kendi otoritesi altında olduğunu ve ordularının Ukrayna'daki isyanı bastırmak için orada bulunduğunu yazmıştı. Buna göre, Lehistan-Litvanya orduları bu sınır bölgesine düzen getirmek için oradaydı⁴⁴. Sadrazam Köprülü Ahmed Paşa'nın Leh kralına cevaben yazdığı mektup, Osmanlılar'ın bu iddiaları reddettiklerini ve hakaret olarak gördüklerini göstermesi açısından sert bir dille yazılmıştı:

Ukrayna memleketi mülk-i mevrûsumuz ve ahâlîsi re'âyamızdır deyü yazmışsınız. Hakikatde mâlikü'l-mülk Rabbü'l-âlemîn'dir ancak hazret-i Allâh celle şânuhûnun âdet-i hikmet-meşhûnu bunun üzerine cârîdir ki, fetret ü ihtilâli mütemâdî olan bir memleket ahâlîsinin emn ü emânın irâde buyurdukda, bir pâdişâh-ı İskender-câhın zıll-ı seyfi-i sâlibü'l-hayfında müstezill ider. Binâen-alâ-zâlik Kazak ve Latin ahâlîleri kadîmden kendü başlarına bir kavm iken sulh tarî...iyle mevâsik u uhûd ve niçe

⁴² Türkay, **Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa**, s. 588-590.

⁴³ **A.g.e.**, s. 591.

⁴⁴ **A.g.e.**, s. 592-594; Raşid, **Tarih-i Raşid**, s. 261-262.

şurût u kuyûd ile taht-ı itâ'atinize gelmişler ve hayli müddet ol minvâl üzre ne hâl ise kalmışlar. Bi'l-âhire beyninizde olan ahd ü peymâna mugâyir kendülere itdiğünüz zulm ü ta'addiye ve cevr ü eziyete tahammül idemeyüp, Kazak ta'ifesi mâl ü cân ve memleketlerin muhâfaza için ecnâsıyla taht-ı itâ'atinizden çıkup ve kılıca el urup, sizin ile ceng ü harbe âgâz idüp, ol tarî... ile nev'â âsâyış peydâ idüp, kendü başlarına oldukdan sonra Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin kadîm hayır-hâhı ve nasb-kerde çerâğ-ı hâssı olan şecâ'at-nişân ve celâdet-unvân Kırım hanları sâyesine ilticâ idüp, tarafınızdan kendülere ta'addî ve tecâvüz kasd olundukça yigirmi seneden mütecâvizdir ki, ceng ü harb ile kendü mâl u cânların sizin korudup ve siz dahi anlara mâlik olmak sevdâsını derûnunuzdan çıkarup, Kazak tâ'ifesi âliyet-bâr-ı şecâ'at-şi'âr hanân-ı sâhib-i i...tidâr sâyesine ilticâ üzre iken, yine ana bakmayup nefsü'l-emrde muhâlif kavlı-i mücerred ile kanâ'at eyleyüp, Kırım hanlarıyla sulh u salâha tâlib ve râgıb olup, beyninizde sulh u salâh mün'akd oldukdan sonra Kazak tâ'ifesi kadîmde fermân-fermâ-yı hükûmet olan hanân-ı zî-şânın seferlerinde asker olup, ma'an hizmetlerinde olmağın...⁴⁵

Sadrazamın mektubu, Osmanlı ordusunun Lehistan sınırına çok yakın olduğu tehditi ve kralın barış istemek için cevap göndermesi talebiyle sonlandırılmıştı⁴⁶. Bu mektuptaki ilginç noktalardan birisi de Polonyalı tarihçi Dariusz Kołodziejczyk'in de yazdığı gibi, Osmanlıların Ukrayna üzerindeki iddialarının Kazakların argümanlarıyla örtüşmesiydi. Yani sadrazam da dâhil Osmanlı devlet adamları bu iddiaları Kazaklardan ve müttefikleri olan Tatarlardan öğrenmiş olsa gerekti⁴⁷.

⁴⁵ Türkay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa*, s. 594-595; Raşid, *Tarih-i Raşid*, s. 263-264.

⁴⁶ Türkay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa*, s. 595-596.

⁴⁷ Kołodziejczyk, *The Ottoman Survey Register*, s. 5.

Osmanlılar 1672’de, Ukrayna ve Doroşenko için Lehistan’a karşı sefer başlatmışlardı. Sultan IV. Mehmet’in bizzat komuta ettiği bu sefer sonucunda Osmanlılar; Podolya, Bratslav, Güney Kıyiv bölgesini içeren geniş bir alanı ilhak edecekti. Bu minvalde, Sultan IV. Mehmet, Doroşenko’yu Lehistan ve Ukrayna seferleri sırasında kabul etmiş ve onurlandırmıştı. Osmanlı tarihçiler Silahdar ve Raşid, Doroşenko’nun Kamanıçe Kalesi yakınında sultan tarafından kabulünü detaylı bir şekilde tarif ederler:

...ve irtesi Salı gün Doroşenko Hatman dahi beş yüz mi...dâr Kazak tâ’ifesiyle ordu-yı hümâyûna gelüp birer mi...dâr neferleriyle çavuşbaşı ve sipâhiler ağası karşı varup, vezîr-i a’zam kethudâsı çadırına getürüp indirdiler. Ba’de’t-ta’âm vezîr-i a’zama buluşurdılar andan otak-ı hümâyûn kapusına vardukda arkasına bir şîb cebe don ve üzerine bir serâser kaftan ve başına semmûr kalpak giydirildikten sonra mu’tâd üzre yemîn ü yesârında çavuşbaşı ve kapucılar kethudâsı dalâletiyile huzûr-ı hümâyûna varup, baş çadır önünde yüzün yerlere sürüp memnûn ve mesrûr ve dergâh-ı âlempenâha ilticâsı berekâtıyla fâiku'l-akrân oldu. Ol mahalde taraf-ı sultânîden hemân kullukda sâbit-kadem olsun her vechile a’dâsından himâyet ü sıyânet olunur buyurulduktan sonra bir hil’at dahi giydirülüp bir mücevher dopus ve dîvân rahtıyla eğerlenmiş bir mükemmel at ihsân olup kapu önünde bindi ve alay ile taburuna gitti⁴⁸.

Her ne kadar Kırım hanı gibi sadrazam tarafından karşılanmayıp daha düşük rütbeli görevliler tarafından karşılanmış olsa da Hetman Doroşenko’nun IV. Mehmet ile görüşmesi ve ona gösterilen ihtimam, Doroşenko’nun sultanın kuzeydeki planları için olan önemini göstermektedir.

⁴⁸ Türkay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa*, s. 613; Raşid, *Tarih-i Raşid*, s. 276.

1672'deki Osmanlı-Lehistan Savaşı, Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlandı. Osmanlı ordusu, meşhur Kamaniçe Kalesi de dâhil olmak üzere Podolya'yı ele geçirdi. Kazak ve Tatarlardan oluşan bir ordu Lviv'e kadar ilerleyip şehri kuşattı. Şehrin komutanları büyük miktarda para vererek kuşatmanın kaldırılmasını sağladılar. Sonunda, Lehistan-Litvanya barış isteyince, 1672 yılında Buçaç'ta bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı, Ukrayna üzerindeki hâkimiyet iddiasından vazgeçip, Kamaniçe ve Podolya'yı Osmanlılara bıraktı. Ayrıca yıllık 22 bin duka tazminat ödemeyi kabul etti.

Her ne kadar üzerindeki Leh tehdidi artık ortadan kalkmış olsa da Hetman Doroşenko'nun Ukrayna'daki desteği, Osmanlı Devleti'nin Lehistan seferinden dolayı zarar gördü. Çünkü rakipleri, Doroşenko'yu Osmanlı'yla hareket edip, Podolya'daki kiliseleri camiye çevirmekle suçlamaya başladılar. Buna rağmen, 1672'de, Osmanlı hâkimiyeti ve Doroşenko'nun statüsünü tartışmak için toplanan bir başka Kazak konseyi, Osmanlı sultanından başka yardım alınabilecek bir gücün olmadığına karar verdi⁴⁹.

Bu arada, Lehistan-Litvanya'nın Osmanlı'ya karşı askerî mücadelesi devam etmekteydi. Lehistan-Litvanya Meclisi, Buçaç Antlaşması'nı onaylamayıp, meşhur komutan Jan Sobieski'nin emrine iyi donatılmış bir ordu verdi. Bu ordu Osmanlılara karşı başarılar kazandı ve hatta Boğdan'a girmeyi başardı. Ama Jan Sobieski, askerî başarısını, Lehistan-Litvanya Meclisi'nin harcamaları kısıtlaması yüzünden sürdürmedi. O sebeple, 1676'da, Osmanlılar ile İzvança Antlaşması'nı imzalayarak savaşa son verdiler. Buna göre, Lehistan-Litvanya artık Osmanlı'ya haraç vermeyecekti, ayrıca 1672'de kaybettikleri topraklardan küçük bir kısmını da kurtardı.

Osmanlılar, Ukrayna ve kuzeydeki diğer toprakları için Lehistan-Litvanya ile mücadele ederken, Sol Yaka Hetmanı İvan Samoyloviç, Moskova çarını, Doroşenko üzerine savaş ilan etmeye ikna etmişti. Bunun sebeplerinden biri, Lehistan-Litvanya'nın Buçaç Antlaşması ile Ukrayna

⁴⁹ Doroshenko, *A Survey of Ukrainian History*, s. 298.

üzerindeki hâkimiyet iddialarından vazgeçmesiydi ki bu Lehistan-Litvanya ve Moskova arasında imzalanan Andrusovo Antlaşması'nı geçersiz kılmaktaydı⁵⁰. Bunun yanı sıra bahsedildiği üzere, 1672'den sonra bölgedeki Osmanlı askerî varlığının ve Osmanlı ordusunun fetihler sırasında sebep olduğu yıkımlar gibi sebepler de Doroşenko'nun Ukrayna'da Kazaklar arasındaki desteğinin azalmasına neden oldu. 1674 yılında, İvan Samoyloviç, Doroşenko'nun Osmanlı yanlısı politikalarından rahatsız olan ve Kazak liderlerinin çoğunluğunu oluşturan bir grup tarafından Pereyaslav'da tüm Ukrayna'nın hetmanı ilan edildi.

Bu unvanın gerçek anlamda bir şey ifade etmesi Doroşenko'nun kabulüne bağlıydı. O yüzden, İvan Samoyloviç'i destekleyen Kazaklar ve Moskova askerleri 1674 yılında Doroşenko'nun bulunduğu Çehrin Kalesi'ni kuşattı. Bu gelişmeler karşısında Sultan IV. Mehmet, Doroşenko'yu korumak için Ukrayna'da Moskova Çarlığı'yla çatışmaya hazırды. Sultan, 1674 yılında kuşatmayı kaldırmak amacıyla Çehrin'e bir ordu gönderdi. Vakayinamelerden anlaşıldığı üzere, sultan vezirleriyle toplanıp, o sırada hâlen devam eden Lehistan savaşına rağmen Ukrayna'nın ve Doroşenko'nun savunulmasının elzem olduğuna karar vermişti. Daha 1673 yılında, Moskova'nın Ukrayna'ya sefer yapacağı haberleri alındığında, Özü Beyi'ne İstanbul'dan hüküm gönderilip, gelen Moskovalı ordusunu Osmanlı'nın çeşitli eyaletlerinden gönderilecek askerlerden oluşan bir orduyla durdurması emredilmişti⁵¹.

Kuşatılmış bir durumda olup, Osmanlı ordularının Ukrayna'nın batısında sebep olduğu yıkımı ve Ortodoks Kazakların dinî duygularını da göz önünde bulundurmamak zorunda kalan Hetman Doroşenko, Osmanlı sultanı ile olan anlaşmasını tekrar gözden geçirmeye karar verdi. 1674 yılında, Osmanlı ordularının Ukrayna'da Moskova'yı destekleyen şehir ve kaleleri kuşatıp yıkması ve diğer sert tepkileri, Doroşenko'nun durumunu gerçekten zorlaştırmıştı. Halk hem Osmanlılar'dan hem de Doroşenko'dan şikâyetçi ve muzdaripti. Doroşenko iki yıl sonra, 1676'da, Çehrin'i Moskovalılara teslim edip hetmanlıktan feragat ettiğini ilan etti. Kendisi

⁵⁰ A.g.e., s. 301; Subtelny, "Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World", s. 151.

⁵¹ Türkay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa*, s. 661-662; Raşid, *Tarih-i Raşid*, s. 311.

esir edilip Moskova'ya gönderildi. Bu durum, 1677-1678'de Ukrayna'da bir Osmanlı-Moskova savaşına yol açtı.

Silahdar Tarihi, Doroşenko'nun Moskova'ya itaat edip Çehrin'i teslim etmesini detaylı bir şekilde ve elbette ki Osmanlıların bakış açısından yazmıştır. Buna göre, Moskova orduları kaleyi kuşattığında Doroşenko'nun Osmanlı yanlısı politikalarını onaylamayan Kazak subay ve askerleri, hetmanın emirlerine uymayıp kaleyi Moskova ordusuna teslim etmek istemişlerdi. Vakayinamede yazdığına göre, Hetman Doroşenko'nun yapabileceği hiçbir şey yoktu. Bu yüzden Moskova tarafına geçip, Bab-ı Ali'ye isyan etmek zorunda kaldı⁵². Sultan, 1677 yılında, Kırım Hanı Selim Giray ve İbrahim Paşa'ya Çehrin'i geri almalarını emretti. Bu sefer başarısız olunca İbrahim Paşa İstanbul'da zindana atılmış, Kırım Hanı ise azledilmişti. Selim Giray'ın yerine Murat Giray Kırım Hanı oldu⁵³. Bu gelişmeler, Osmanlıların Ukrayna'daki durumu çok ciddiye aldığıнын ve kuzeydeki kazanımlarını yitirmek istemediğinin göstergesidir.

Silahdar Tarihi'nin aksine, Osmanlı tarih yazarlarından Raşid, Doroşenko'nun Moskova'ya itaatini daha değişik anlatmaktadır. Raşid, Hetman Doroşenko'nun kendi isteğiyle Osmanlı'ya tabi olduğunu ama kendisine yapılan bütün ikramlardan ve yardımlardan sonra yine de “hain Doroşenko'nun” sözünden dönüp Moskova'ya itaat ettiğini yazar⁵⁴.

Doroşenko'nun yerine Bohdan Hmelniçkiy'nin oğlu Yuriy Hmelniçkiy'yi Ukrayna'da hetman olarak atayan Sultan IV. Mehmet, Selim Giray ve İbrahim Paşa'nın başarısızlığından sonra, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasında bir orduyu Çehrin'i almak için Ukrayna'ya gönderdi. Tarihçiler olarak, elimizde bu Ukrayna seferini ve zaferini övmek için yazılan iki gazavatname mevcuttur. Anonim olan bir gazavatnamenin yazarı, Doroşenko'nun Çehrin'i Moskova'ya teslim etmesini hetmanın, içindeki hainliğin onu itaatsizliğe sürüklediği fikriyle

⁵² Türkay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa*, s. 661-662.

⁵³ A.g.e., s. 693-694.

⁵⁴ Raşid, *Tarih-i Raşid*, s. 337.

açıklar⁵⁵. Yani anonim gazaname, Raşid ile aynı görüşü savunmaktadır. İkisine göre, Hetman Doroşenko hainlik yaparak Osmanlı'ya ihanet etmiştir. Bu konuda, Abdülkerim Efendi tarafından yazılan diğer gazavatname de buna benzer bir argüman kullanmaktadır. Buna göre, Doroşenko, içinde her zaman olan hainliğin su yüzüne çıkmasıyla sultana ihanet etmiş, onun yerine, sultanın onuru ve Osmanlıların düşmanlarının Osmanlı'ya bağlı halk üzerindeki baskılarını yok etmek için Yuriy Hmelnitskiy hetman olarak atanmıştır⁵⁶.

Osmanlı kuşatması sonucunda, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa zor da olsa Çehrin Kalesi'ni ele geçirip Moskova ordusunu Kıyiv'e çekilmeye zorladı. Akabinde, paşa, Ukrayna memleketinde düzen kurmak ve Lehistan ile barış sağlamak amacıyla ve dahi sefer sezonunun sona ermesinden dolayı Moskova ordusunu takip etmekten vazgeçti ve Hetman Yuriy Hmelnitskiy'nın önerisi üzerine Çehrin Kalesi yıkıldı⁵⁷.

Abdülkerim Efendi'nin yazdığına göre, 1677-1678 Ukrayna seferi askerî açıdan başarılı olsa da Osmanlılar, düşmanları olan Moskova ve Lehistan-Litvanya'nın Ukrayna üzerindeki etkisini ve oradaki varlığını ortadan kaldıramamıştı. Abdülkerim Efendi ayrıca, Hetman Yuriy Hmelnitskiy'nın Ukrayna'da hetman olarak atanmasını doğru bulmadığını not etmişti⁵⁸. Osmanlı gazavatnamelerinin yazdığına göre, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Ukrayna memleketinde düzeni sağladı. Yeni hetman Yuriy Hmelnitskiy'ı Nemiriv şehrine yerleştirdi ve onun emrinde Ukrayna'da bir kısım Osmanlı ve Tatar askeri bırakıp ana orduyu geri çekti⁵⁹.

Sonuç olarak, Hetman Petro Doroşenko'nun, 1668'den sonraki siyasi kariyerinin Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyindeki etkilerini arttırmak istedikleri bir döneme geldiği görülmektedir. Hetman Doroşenko'nun sultana gönderdiği feryadname ve müracatı, Osmanlıların

⁵⁵ Lubomyr Andrij Hajda, *Two Ottoman Gazanames Concerning the Chyhyryn Campaign of 1678*, Doktora Tezi, Harvard University, Cambridge, Massachusetts 1984, s. 68-69.

⁵⁶ *A.g.e.*, s. 218.

⁵⁷ *A.g.e.*, s. 246.

⁵⁸ *A.g.e.*, s. 246.

⁵⁹ *A.g.e.*, s. 249-246.

kuzeyde daha aktif bir politika izlemelerinin sebebi olmuştur. Bu aktif politikanın amacı hem kuzeyde yeni topraklar kazanmak hem de buralarda Osmanlı emperyal sistemine bağlı devlet ve halkları İstanbul tarafından daha sıkı kontrol edilebileceği şekilde yeniden yapılandırmaktı. Ayrıca Osmanlılar, kuzeyde Moskova Çarlığı'nın güçlenmesiyle bozulan güç dengesini tekrar yerine oturtmayı planlıyorlardı. 17. yüzyılın ikinci yarısında, Karadeniz'deki Osmanlı hâkimiyetine olan tehditler gayet aşikâr bir hâl almıştı. Osmanlı Devleti ana yayılma alanları olan doğu ve batı sınırlarında nihayet barış sağlayınca, kuzeyde aktif politika izlemek mümkün olmuştu. Bu sebeplerden dolayı, 1668'de, Doroşenko'nun müracatı ve 1669'da, Venedik'le olan savaşın Osmanlı lehine sonuçlanmasından sonra, 1683 yılına kadar kuzeyde çok aktif bir Osmanlı politikası görmekteyiz. Bu siyaset ve durum, kuzeydeki başarılarını batıda da gerçekleştirmek isteyen ve hırslı bir devlet adamı olan Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, 1683'te, Viyana'yı kuşatmasına kadar devam edecekti. Gelişmelere Ukrayna ve Kazak halkı gözünden bakıldığında, 1656-1686 yılları arasında uzun süre devam eden "Yıkım Dönemi"nin ve hatta sonrasının kaybedeni ne Moskova Çarlığı ne Lehistan-Litvanya ne de Osmanlı Devleti idi. Ukrayna üzerinde oynanan emperyalist oyunların gerçek kaybedeni Ukrayna ve Kazak halkı oldu.

KAYNAKÇA

Davies, Brian, **Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500-1700**, Routledge, Londra ve New York 2007.

Doroshenko, Dmitro, **A Survey of Ukrainian History**, ed. Oleh W. Gerus, Trident Press, Winnipeg 1975.

Doroshenko, Dmitro, **Het'man Petro Doroşenko: Ohliad yoho jittia i političnoyi diyal'nosti**, editör Vasıl' Omel'çenko, New York 1985.

Hajda, Lubomyr Andrij, **Two Ottoman Gazanames Concerning the Chyhyryn Campaign of 1678**, Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 1984.

Hrushevsky, Mykhailo, **History of Ukraine-Rus'**, editör Frank E. Sysyn vd, çev. Bohdan Struminsky, C IX, Kitap 1, University of Alberta Press, Edmonton, Toronto 2005.

İlgürel, Mücteba, "Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması", **Bellekten**, C 60, S 227, Ankara 1996, s. 155-164.

İnalçık, Halil, "Ottoman Methods of Conquest", **Studia Islamica**, C 2, Paris 1954, s. 103-129.

İnalçık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", **Bellekten**, C 12, S 46, Ankara 1948, s. 349-402.

İnalçık, Halil, "Power Relations between Russia, the Crimea and the Ottoman Empire as reflected in Titulature", **Turco-Tatar Past Soviet Present: Studies Presented to Alexandre Benningsen**, ed. Ch. Lemerrier-Quellejey, G. Veinstein ve S.E. Wimbush, Editions Peeters, Paris 1986, s. 175-215.

Kołodziejczyk, Dariusz, **The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681), Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanice**, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2004.

Kunt, Metin, “17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, C 4-5, İstanbul 1976-1977, s. 111-115.

Magocsi, Paul Robert, **A History of Ukraine: The Land and Its People**, University of Toronto Press, Toronto 2010.

Mehmed Raşid, **Tarih-i Raşid**, C 1-2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1865.

O’Brien, Bickford, “Russia and Turkey, 1667-1681: The Treaty of Bakhchisarai”, **Russian Review**, C 12, S 4, Lawrence, KS 1953, s. 260-263.

Ostapchuk, Victor, “Cossack Ukraine in and Out of Ottoman Orbit, 1648-1681”, **The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries**, ed. Gábor Kármán and Lovro Kunčević, Brill, Leiden ve Boston 2013, s. 128-139.

Soloviev, Sergei M., **History of Russia**, ed. ve çev. G. Edward Orchard, Academic International Press, Gulf Breeze, FL 1996.

Subtelny, Orest, “Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World”, **Rethinking Ukrainian History**, ed. Ivan L. Rudnytsky, CIUS Press, Edmonton 1981, s. 120-134.

Türkay, Nazire Karaçay, **Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyli Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2012.

Yaşar Murat ve Chong Jin Oh, “The Ottoman Empire and the Crimean Khanate in the North Caucasus: A Case Study of Ottoman-Crimean Relations in the Mid-Sixteenth Century”, **Turkish Historical Review**, C 9, S 1, Leiden 2018, s. 86-103

Yaşar, Murat, “The North Caucasus between the Ottoman Empire and the Tsardom of Muscovy: The Beginnings of an Imperial Rivalry, 1552-1570”, **Iran and the Caucasus**, C 20, S 1, Leiden 2016, s. 105-125.

BOHDAN HMELNITSKIY VE OĞLU YURIY'İN HETMANLIK DÖNEMLERİNDE OSMANLI-UKRAYNA (KOZAK) İLİŞKİLERİ

MUHAMMET ŞEN*

Özet

Türk-Ukrayna (Kozak) ilişkileri çok uzun bir geçmişe dayanmasına rağmen her iki ülkenin de günümüze kadar tarih yazımlarında karşılıklı olarak birbirlerini ihmal ettikleri görülmektedir. Türk bakış açısı olmadan Ukrayna, Ukrayna bakış açısı olmadan Türk tarihinin yazılamayacağı noktasından hareketle bu çalışmamızda, Bohdan Hmelınskıy ve oğlu Yuriy'in hetmanlık dönemlerinde Osmanlı-Ukrayna ilişkilerini neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele almaya ve bu alanda eksikliğini gördüğümüz boşluğu doldurmaya yönelik katkı sunmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ukrayna, Kozak, Bohdan Hmelınskıy, Yuriy Hmelınskıy.

* Dr. Öğr. Üyesi., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı. E-posta: muhammet.sen@ege.edu.tr ORCID: 0000-0002-7402-4158

OTTOMAN-UKRAINE (COSSACK) RELATIONS DURING THE HETMANSHIP BOGDAN KHMELNITSKIY AND HIS SON YURII

Abstract

Although Turkish-Ukrainian (Cossack) relations have a long history, it is seen that they have neglected each other both in the historiography of their own countries and in discussing their bilateral relations until today. Based on the fact that it would be impossible to write about the Ukrainian history without a Turkish perspective and write about the Turkish history without a Ukrainian perspective, we will try, taking into account the cause -effect relationship, to examine the Ottoman-Ukrainian relations during the time of Hetman Bohdan Khmelnitskiy and his son Yuriy.

Keywords: Ottoman Empire, Ukraine, Cossack, Bogdan Khmelnitskiy, Yurii Khmelnitskiy.

GİRİŞ

‘Cossack’, ‘Kossak’, ‘Kosak’, ‘Kozak’ gibi farklı isimlerle adlandırılan ‘Kazak’ kelimesi eski Türkçede; kural ve düzeni olan mevcut bir otoriteye boyun eğmeyen, maceraperest, özgürlüğüne düşkün insan manasına gelmektedir. Genel olarak Azak Denizi’ne dökülen Don Nehri sahillerinden Özü Nehri boylarına-Buğ (Aksu) Nehri’ne kadar olan bataklık sahada mevcudiyetini gördüğümüz Kozakların¹, en başından beri Rusya’ya tabi olarak Don Nehri civarında yaşayan zümresi ‘Don Kozakları’², 17. yüzyıl boyunca Osmanlı, Polonya, Rusya arasında sorun teşkil eden ve Ukrayna Kozaklığını oluşturan Özü Nehri tarafında yaşayan azamim ‘Zaporog’ veya ‘Şelale / Özü’ Kozakları olarak adlandırılmaktaydı³. Siyasi birlikten yoksun olduklarından dolayı yaşadıkları coğrafya ya da başlarında bulunan liderlerine nispeten Sarıkamış, Barabaş, Potkalı olmak üzere üç kısma ayrılıyorlardı. Evliya Çelebi’nin vermiş olduğu malumata göre, Özü ve Aksu Nehirleri arasındaki bataklık bölgeye Türkler ‘Sarıkamış’, ‘Sarı-su’ adını verdiklerinden dolayı burada yaşayan ve en kalabalık grubu oluşturan Kozak zümresi, Türkler tarafından ‘Sarıkamış Kozakları’, ‘Karadeniz Kozakları’ ve kimi zaman da Kırım Hanlığı kuvvetleriyle birlikte Polonya’ya karşı mücadele ettiklerinden dolayı ‘Kardeş Kozaklar’ olarak isimlendirilmekteydiler⁴.

Ukrayna topraklarında Kozakların tecessüm etmelerinde, Polonya ve Rusya’nın zengin toprak sahibi soylularının bu köylü unsurlar üzerinde uyguladıkları toprağa bağlı kölelik anlayışı ve Ortodoksluk inancını benimsediklerinden dolayı Katolik Polonya’nın dinsel baskılarına maruz

¹ Ülkemizde uzun yıllar ihmal edilmiş ve son zamanlarda ilgi odağı haline gelmiş Ukrayna tarihi üzerine yapılan çalışmalarda, Ukrayna Kozaklarını ifade etmek için ‘Kozak’, ‘Kazak’, ‘Cossack’ gibi farklı isimlendirmeler tercih edilmekte olup ortak bir dil kullanılmamaktadır. Lehçe (Polonya), Ukrayince, Rusça ve İngilizcenin tesiri altında kalmamak, bu konuda bir temayül oluşmasına katkı sağlamak ve ayrıca Türk kökenli ‘Kazaklar’ ile de karıştırılmaması için ‘Kozak’ kelimesini kullanmayı tercih ettik.

² Don Kozakları hakkında geniş bilgi için bk. Brian James Boeck, **Shifting Boundaries on the Don Steppe Frontier: Cossacks, Empires and Nomads to 1739**, Doktora Tezi, Harvard University, Cambridge-Massachusetts Mayıs 2002.

³ N. İ. Kostomarov, **Russkaya istoriya v jizneopisaniyah yeyo glavneyşih deyateley**, Lit. Fond, St. Peterburg, 1912, 185-240.

⁴ **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, C 7, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 503, 528, 529.

kalmaları en önemli iki unsurdu. Hem arzu ettikleri özgür ve maceraperest hayatı yaşamak hem de özellikle Polonya'nın tazyikleri, Özü ve Bug nehirleri arasında Ukrayna Kozaklarının ortaya çıkmalarına neden olmuştu⁵. Özü Nehri'nin en büyük adası konumundaki Hortitsya'da toplanan mezkûr Kozak zümresi, Dmitro Vişnevetskiy (1550-1564) öncülüğünde Ukrayna Kozaklığının-'*Ukrayinske Kozatstvo*'nun başlangıcı kabul edilen 'Zaporog Siçi'nin temelini attılar⁶.

'Za'; öte, ötesi, 'porog'; şelale kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen 'Zaporog' kelimesi, Özü Nehri çağlayanlarının öte tarafı manasına gelmekte olup Özü Nehri'nin öte yakasında, güneyinde yaşayan insanları⁷ ifade etmek için kullanılmıştır⁸.

Ukrayna topraklarında bu türden siyasi gelişmeler yaşanırken, 1453 senesinde İstanbul'un fethini müteakip Osmanlı Devleti, 1461 yılında Trabzon'u ele geçirerek Karadeniz'i 'Türk Gölü' hâline getirmiş, Karadeniz'in ticari güvenliğini sağlamak amacıyla kuzeyden gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı Karadeniz'in kuzeyiyle ilgilenmeye başlamıştı. Bu politikasının zorunlu bir gereği olarak, 1475 yılında Kırım Hanlığı'nı tabiliğine alan,⁹ 1484 tarihli Boğdan Seferi'yle Akkerman ve Kili'yi ele geçirerek Besarabya'nın güney kısmını elde eden Osmanlı Devleti, 1526 senesinde Yedisan bölgesine sahip olarak hâkimiyet alanını Zaporog Kozaklarının yaşam alanı Podolya'ya kadar taşımıştı. Böylelikle Zaporog Kozakları, Osmanlı Devleti'nin siyasi faaliyet alanı içine girmiş oluyorlardı¹⁰.

⁵ Orest Subtelny, *Ukraine: A History*, University of Toronto Press Incorporated, Toronto, Buffalo, London 2000, s. 109, 110.

⁶ Wasyli Halich, *Ukrainians in the United States*, The University of Chicago Press, Chicago 1973, s. 3.

⁷ Ukrayna topraklarında siyasi birlikten yoksun, dağınık hâlde yaşayan Kozaklardan çalışmamızda bundan sonra, Kozakların lokomotif gücünü teşkil etmeleri, genelini yansıtmaları bakımından ve ayrıca umumi olarak kaynaklara yansıdığı şekilde '*Zaporog Kozakları* veya '*Zaporoglar*' olarak bahsedeceğiz.

⁸ Vladimir Boguslavskiy, *Slavyanskaya entsiklopediya: XVII vek.*, v 2-x tomah, Olma Media Grup, Moskova 2004, s. 334.

⁹ Halil İnalıcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", *Bellekten*, VIII/30, TTK, Ankara 1944, s. 185-229.

¹⁰ Peter Bartl, "17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kozak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, C 6, İstanbul 1998, s. 302.

1. Hetman Bohdan Hmelniçkiy ve İlk Osmanlı (Kırım) - Kozak İttifakı

Hamisi Osmanlı Devleti'nin kuzey siyasetini yürüten Kırım Hanlığı'nın Ukrayna topraklarına yönelik yağma, çapul, ganimet amaçlı saldırıları, Zaporog Kozaklarının Batı'ya doğru hareket etmelerine, başta Polonya olmak üzere Rusya'nın, kendileri üzerinde nüfuz elde etmelerine zemin hazırlamıştı¹¹. Polonya, Orta Özü sahasını ele geçirerek üzerlerinde hâkim güç hâline geldiği Zaporog Kozaklarını -tıpkı Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı örneğinde olduğu gibi- topraklarına yönelik saldırılarda bulunan Kırım Hanlığı kuvvetlerine karşı sınır muhafızları olarak kullanmaya başlamıştı¹². Silah ve barut temini için Polonya ve Rusya'ya bağımlı olan Zaporog Kozakları, sahip oldukları bu avantajla steplerde Kırım kuvvetlerine karşı üstünlük sağlıyorlardı¹³.

Yerleşik toplum düzeninden mahrum Zaporoglar üzerinde mutlak bir otorite kurmak mümkün değildi. Çıkarlarına göre kimi zaman Polonya, kimi zaman Rusya hatta kimi zaman da Polonya'ya karşı Kırım Hanlığı ile ittifak kuruyorlardı. Padişah II. Osman'ın Boğdan'ın iç işlerine karışmak ve Zaporog Kozaklarına destek vermekle suçladığı Polonya üzerine tertip ettiği, 1621 tarihli Hotin Seferi sonucunda taraflar arasında varılan antlaşmaya göre Polonya, himayesindeki Zaporog Kozaklarının Karadeniz sahillerine yönelik yaptıkları taarruzları engelleyeceği ve Osmanlı Devleti'ne ödemekte olduğu vergiyi ödemeye devam edeceğini taahhüt etmişse de¹⁴ Rusya himayesindeki Don Kozakları ile Zaporogların Karadeniz sahillerine yönelik saldırılarına destek vermeye devam etti. Polonya ve Rusya tarafından desteklenen Zaporog Kozakları sahip oldukları küçük ve süratli 'çaykalar' (martı) ile Karadeniz sahillerine çıkıp, yaptıkları yağmalarla Osmanlı Devleti'ni maddi-manevi büyük

¹¹ Vahid Çabuk, "Köprülüler Devrinde Osmanlıların Ukrayna Politikası", *Türk Kültürü Araştırmaları (Fuad Köprülü'ye Armağan)*, S XXXIV / 1-2, Ankara 1998, s. 21.

¹² Akdes N. Kurat, *IV-XVII Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara 1992, s. 248.

¹³ Victor Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids", *Oriente Moderno (The Ottomans And The Sea)*, ed. K. Fleet, 20 / 1, 2001, s. 23-45.

¹⁴ Dariusz Kolodziejczyk, "Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasi ve Diplomatik İlişkiler", *Savaş ve Barış, (15-19. Yüzyıl Osmanlı-Lehistan İlişkileri)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s. 25.

kayıplara uğratmışlardı¹⁵. 1621’de Rize, 1622-1623’te Trabzon, Sinop ve 1624’te İstanbul’a hareket edip Boğaziçi’ne kadar ilerleyerek Sarıyer, Tarabya, Yeniköy’ü yağmalamaları bu minvaldedir¹⁶.

Rusya ve Polonya’nın toprağa bağlı köleleştirme ve dinsel baskıları, Kırım Hanlığı’nın yağma, çapul amaçlı saldırılarıyla bir cendere içinde varlıklarını devam ettirmek zorunda olan Zaporog Kozakları için Polonya’nın hâkimiyetini Özü Nehri’nin sol yakasına kadar taşıması, bu zamana kadar kendilerine karşı göstermiş oldukları tahammülün sona ermesi anlamına geliyordu. Bohdan Hmelniçkiy’in (1648-1657) tarih sahnesine çıkmasıyla Zaporog Kozakları, 1648 senesinde Polonya’ya karşı ayaklanarak bağımsızlığa giden yolda ilk ve en büyük adımı atmış oldular¹⁷.

1596 yılında, Mihaylo Hmelniçkiy’in oğlu olarak Çehrin yakınlarında-Subotiv köyünde doğan Bohdan Hmelniçkiy, 1620 senesinde Polonya ordusunun safında katıldığı Boğdan Seferi’nde, Cecora (Tuşora) yakınlarında vuku bulan savaşta babasını kaybetmiş, kendisi de yaralı olarak Osmanlı Devleti’ne esir düşmüştü. İki yıl süren esaret hayatından sonra, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde vuku bulan -yukarıda zikretmiş olduğumuz- Karadeniz sahillerine yönelik Kozak taarruzları içerisinde yer almış, bu akınlar esnasında göstermiş olduğu başarılar nedeniyle ‘*sotnik*’ (yüzbaşı) unvanını kazanmıştı¹⁸.

Hetman Hmelniçkiy liderliğinde Polonya’ya karşı başlayan isyan hareketi, zamanla büyüyerek Ukrayna topraklarına sahip olmak amacıyla Polonya ve Rusya arasında vuku bulacak bir savaşa dönüştü¹⁹. Şuursuz Kozak zümrelerini bir araya getirerek siyasi bir teşekkül (Hetman Devleti) hâline getirmek isteyen Hmelniçkiy, başlattığı isyan hareketi sonucunda, 1648 senesinde Korsun’da Polonya kuvvetleri tarafından ağır bir

¹⁵ *Sın oteçestva. Jurnal, istorii, politiki, slovesnosti, nauk i hudojestv*, Red. K. Masalskiy, Tip. K. Jernakov, St. Petersburg 1848, s. 71.

¹⁶ Yu. A. Tihonov, “Azovskoye sideniye”, *Voprosi istorii*, No:8, Avgust, Moskova, 1970, s. 100, 101.

¹⁷ V. A. Smolij ve V. S. Stepankov, *Bohdan Hmelniçkiy (Sotsialno-politiçny portret)*, Lıbid, Kiyiv 1995, s. 53-60.

¹⁸ Kostomarov, a.g.e., s. 185-240.

¹⁹ Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): an Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents*, Brill, Leiden-Boston 2000, s. 141.

mağlubiyete uğradı²⁰. Bu mağlubiyetle Hmelniçkiy, Kiyiv'i kaybedince amacına ulaşmak için Kırım Hanı III. İslam Giray'dan (1644-1654) yardım talep etmek zorunda kaldı²¹. Tabii ki Hmelniçkiy'in gerçek amacı, Kırım Hanlığı vasıtasıyla hamisi Osmanlı Devleti'nin desteğini almaktır.

Zaporog Kozaklarının çıkarlarına göre taraf değiştirmekte beis görmediklerinden daha önce bahsetmiştik. Bu minvalde Kırım Hanlığı ile münasebetleri de her zaman bir mücadele hâlinde olmamıştı. Yaşam tarzları, savaşçı özellikleri, tabii oldukları devletlerin sınır bekçileri olarak görev yapmaları gibi konularda benzer özellikler taşıyan Zaporog Kozakları ve Kırım Tatarları arasında ilişkiler kimi zaman ticari mahiyette, kimi zaman da Polonya ve Rusya'ya karşı aralarında ittifak yaparak kendini göstermiştir²².

1648 senesinde Korsun'da Polonya kuvvetlerine mağlup olan Hetman Hmelniçkiy, Kırım Hanlığı dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin desteğini almak için 1648 yılı Mart ayında Bahçesaray'a geldi²³. Bu ziyaretiyle amacına muvaffak olan Hmelniçkiy, Kırım Hanı III. İslam Giray tarafından kendisine verilen 12 bin Nogay Tatarı, 12 bin Kırım Tatarı, 20 bin Belgrad ve Bucak Tatarlarından müteşekkil kuvvetlerle, 1649 senesinde Polonya'yı mağlup ederek antlaşma yapmaya mecbur etti. Kırım Hanı III. İslam Giray'ın haricen Polonya ile yapmış olduğu antlaşmayla, Polonya, Zaporog Kozakları üzerindeki Kırım Hanlığı ve dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetini tanıyor, Kırım Hanlığı'na yıllık 300 bin florin vergi vermeyi, ayrıca Kırım Hanlığı'nın sınırlarını ve Zaporogların kültürel haklarını tanımayı kabul ediyordu²⁴. Mezkûr antlaşma, daha sonra Osmanlı Devleti ve Polonya arasında vuku bulacak savaşlar neticesinde imzalanacak 1672 Bucaş ve 1676 tarihli İzvançe (Juravne, Żurawno)

²⁰ Victor Ostapchuk, "1648-1681 Arasında Doğu Avrupa'da (Ukrayna, Rusya, Polonya, Türkiye) Yeni Bir Düzen Kurulma Yolunda Yapılan Mücadeleler", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, 12-14 Aralık 1992, TTK, Ankara 1999, s. 102.

²¹ Hacı Mehmed Senâi, *III. İslâm Giray Han Tarihi (Historia Chana İslam Gireja III)*, Neşr., Z. Abrahamowicz, Varşova 1971. s. 17.

²² Dmıtro İ. Yavorımskiy, *İstoriya Zaporozkız Kozakiv*, C I, Naukova dumka, Kiyiv 1990, s. 483.

²³ N. İ. Kostomarov, *Bogdan Hmelniçkiy*, C 1, İzdaniye knigoprodavtsa D. Ye. Kojançıkova, St. Petersburg 1859, s. 149.

²⁴ N. A. Markeviç, *İstoriya Malorossii*, C 2, Tip. Avgusta Semena, Moskova 1842, s. 190-195.

antlaşmalarına temel teşkil edecek, Osmanlı Devleti her fırsatta Polonya'dan bu antlaşmanın yürürlükte olmasını talep edecektir²⁵.

Kırım-Kozak ittifakı uzun süreli olmadı. Zaporog Kozakları, Beresteçko'da Polonya karşısında aldıkları ağır mağlubiyet sonrası imzaladıkları 1651 tarihli Bila Tserkva Antlaşması'yla Polonya'ya boyun eğmek zorunda kalmışlardı²⁶. Fakat Bila Tserkva Antlaşması, Hmelniçkiy'in bağımsız Kozak Hetman Devleti kurma hayallerini engelleyememişti. Bu amacına Osmanlı Devleti'nin desteğiyle muvaffak olabileceğine olan inancını yitirmeyen Hmelniçkiy, 1651, 1653 ve 1655 tarihlerinde İstanbul'a gönderdiği elçileri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin desteğini almaya çalıştı²⁷.

Hmelniçkiy'in Osmanlı Devleti'nin desteğini alabilme gayretleri başlangıçta müspet yönde ilerlerken I. Kuzey Savaşı'nın (1655-1660) patlak vermesi buna mâni oldu. Çünkü bu sırada Rusya ve Zaporog Kozakları, Polonya topraklarına yönelik yaptıkları saldırılarla Lviv'i kuşatmışlardı. Diğer taraftan İsveç, Varşova'ya kadar Polonya topraklarını işgal etmekle birlikte Transilvanya Prensi II. George Rákóczi'yi de (1648-1660) yanına almış,²⁸ Polonya'ya karşı ittifak yapıp Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmaya başlamıştı. Kuzeyden gelmesi muhtemel bir tehlikenin Polonya cihetinden gelecek bir tehlikeden daha vahim sonuçlar doğuracağını düşünen Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa (1578-1661), Hmelniçkiy'i destekleme siyasetinden vazgeçmişti. Polonya, elçi olarak gönderdiği Wojciech Bieniewski aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin desteğini almayı başarmış, bu suretle Hmelniçkiy'in Osmanlı Devleti tabiliğiyle kurmayı planladığı bağımsız Kozak Devleti fikri akim kalmıştı. Gelinen bu durum sadece Hmelniçkiy'in büyük hayal kırıklığı yaşamasına değil, aynı zamanda Zaporog Kozaklarının "gâvurların çarı" olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'nden koparak 1654 Pereyaslav Antlaşması'yla Rusya'nın himayesine girmelerine neden oldu. Bu suretle

²⁵ V. O. Golobutskiy, *Bohdan Hmelniçkiy (Velikiy sin Ukrayinskoho narodu)*, Derjpolitvidav, Kiyiv 1954, s. 48-53.

²⁶ G. Halma Lerski, *Historical Dictionary of Poland 966-1945*, Westport, Conn.; Greenwood Press, Santa Barbara 1996, s. 254.

²⁷ V. Dubrovskiy, "Bohdan Hmelniçkiy i Tureççına", V. V. Dubrovskiy (1897-1966) yak shodoznaveçs, PP Medobori, Kiyiv 2006, s. 203-224.

²⁸ Mihaylo Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayini-Rusi*, T. IX/II, Knihospilka, 1957, s. 1280-1345.

ilk Osmanlı (Kırım)-Kozak ittifakı kısa ve kayda değer neticeler elde edilemeden sonuçlanmış oldu²⁹.

2. Esarettten Hetmanlığa: Yuriy Hmelnitskiy

Pereyaslav Antlaşması'ndan üç yıl sonra, 6 Ağustos 1657 senesinde Bohdan Hmelnitskiy'in ölümü, Ukrayna Kozakları tarihinde 'Ruyina' (1657-1687) olarak adlandırılan parçalanma ve yıkım döneminin başlangıcı oldu³⁰. Bu yıkım döneminin ilk hetmanı, o sırada henüz 16 yaşında olan Bohdan Hmelnitskiy'in oğlu Yuriy (birinci hetmanlık dönemi: 1657) oldu³¹.

Osmanlı kaynaklarında 'Yorgi Ehmelicki' ismiyle anılan Yuriy'e birinci hetmanlık döneminde; yaşının küçük olması, fiziksel olarak zayıf ve babası gibi güçlü bir karaktere sahip olmamasından dolayı Zaporog Kozakları tarafından yeterince teveccüh gösterilmemişti. 'Hmelnitskiy' soyadını taşıyor olmasından dolayı iradesi dışında Ukrayna siyasi yaşamının içinde yer almak zorunda kalan, bütün hayatı boyunca taşıdığı bu soyadının sorumluluğun altında ezilen Yuriy'in birinci hetmanlık dönemi kısa sürmüştü, babasının genel sekreterlik görevini yürüten tecrübeli İvan Vihovskiy'in (1657-1659) entrikaları neticesinde son bulmuştu³². Vihovskiy'in, 6 Eylül 1658 tarihli Hadiaç (Hadiach)³³ Antlaşması ile emrindeki Zaporog Kozaklarını Polonya tahakkümü altına sokması, hetmanlık döneminin sona ermesine, Yuriy'in ikinci defa (1659-1662) Zaporog Kozaklarının hetmanı olarak seçilmesine neden oldu³⁴.

İkinci hetmanlık döneminde Yuriy, Pereyaslav Antlaşması gereğince Rusya ve Polonya arasında devam eden Ukrayna toprakları üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde Rusya yanlısı bir politika izleyerek B. Şeremetev kumandasındaki Rus birliklerine yardım etmekle

²⁹ G. A. Sanin, *Otnoşeniya Rossii i Ukrain s Krimskim hanstvom v seredine XVII veka*, Nauka, Moskova 1987, s. 38-39.

³⁰ Paul R. Magocsi, *A History of Ukraine; The Land and it's Peoples*, University of Toronto Press, Toronto 1996, s. 231.

³¹ Serhii Plokhyy, *The Origins of the Slavic Nations. Premodern identities in Russia, Ukraine and Belarus*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, 270-275.

³² Olena M. Apanoviç, *Hetmanı Ukrayını i koşovi otamanı Zaporozkoyı Siçi*, Libid, Kiyiv 1993, s. 71-75.

³³ Daniel Z. Stone, *The Polish-Lithuanian State, 1386-1795*, University of Washington Press, Seattle 2001, s. 171, 172.

³⁴ G. A. Sanin, "Porta, Kırım i stranı Vostoçnoy Yevropı v 50-60-ye gg.", L. E. Semenova, S. F. Oreškova, K. T. Medvedeva, (Eds.), *Osmanskaya İmperiya i stranı tsentralnoy, vostoçnoy i yugo-vostoçnoy Yevropı v XVII v.*, Çast 2, Red. Pamyatniki istoričeskoj mısli, Moskova 2001, s. 59, 60.

görevlendirilmişti. Bu sırada Kırım Hanlığı Polonya ile hareket etmekteydi. Polonya-Kırım Hanlığı ittifakı, Rusya-Kozak ittifakı karşısında galip gelince Yuriy, 1660 tarihli Slobodışçe (Слободішче) Antlaşmasıyla bir kez daha saf değiştirerek Hadiaç Antlaşması'nın şartlarını kabul etmiş ve Polonya tabiliğine girmişti. Yuriy'in vermiş olduğu sadakat sözüne sadık kalmayarak Polonya safına geçmesi üzerine Çar I. Aleksey Romanov (1629-1676), Pereyaslav Kozak birlikleri Albayı Yakım Somko'yu (1660-1663) Sol Yaka Ukrayna'sı hetmanı olarak tayin etti³⁵.

Yuriy'in, General Romodanovski ve Somko emrindeki Rus-Kozak birliklerine Pereyaslav, Kaniv ve Nijin'da mağlup olması, emrindeki Kozaklar üzerindeki itibar ve nüfuzunu menfi etkiledi ve 27 Haziran 1663'te, Çehrin'de toplanan Kozak konseyinde hetmanlıktan feragat ederek yerini kayınbiraderi Pavlo Teterya'ya (1663-1665) bıraktı. 'Gedeon' takma adıyla keşiş olarak önce Mharskiy Manastırında inzivaya çekilen, daha sonra Kiyiv Metropoliti Dionisiy Balaban'ın yanına iltica eden Yuriy, Kiyiv, Korsun ve Çehrin'de bulunmuş, 'archimandrite' yani birkaç manastırın idareci rütbesiyle taltif edilmişti³⁶. Teterya, hetmanlığına karşı tehdit olarak gördüğü Yuriy'i, 1664 senesinde Lviv'de tevkif ettirerek Malbork Kalesi'ne sürgün etti. Malbork Kalesi'nde, 1664-1667 tarihleri arasındaki üç yıllık esaret hayatından sonra Yuriy, Teterya'nın hetmanlıktan azliyle serbest kalarak Uman Manastırında keşiş hayatına devam etti³⁷.

Teterya'dan sonra hetman tayin edilen İvan Brühovetskiy, 1665-1668 seneleri arasındaki hetmanlık görevinden sonra yerini Petro Doroşenko'ya bırakmıştı. Sağ ve Sol Yaka Ukraynası'nı bünyesinde birleştirerek bağımsız bir 'Kozak-Hetman Devleti' kurmayı arzulayan Doroşenko'nun önündeki en büyük engel, 1667 tarihli Andrusova Antlaşması'ydı³⁸. Çünkü Polonya ve Rusya, 1654 tarihli Pereyaslav Antlaşması'ndan beri süregelen aralarındaki 13 yıllık savaşı bu mezkûr antlaşmayla sonlandırmış, Sağ Yaka Ukraynası'nın Polonya, Sol Yaka

³⁵ Kostomarov, a.g.e., s. 240-271.

³⁶ N. O. Savçuk, *Ukrayinska derjava za hetmanuvannya Yuriya Hmelnitskoho (1659 – poç. 1663)*, Kaligraf, Kamyansky-Podilskiy 2001, s. 126.

³⁷ O. A. Paliy, *İstoriya Ukrayini*, K.I.S, Kiyiv 2015, s. 356, 357.

³⁸ Geniş bilgi için bk. İvan V. Galaktionov, "Andrusovskiy dogovor 1667 goda i problema Russko-Polskogo soyuza", *Slavyanskiy Sbornik* 2, İzd-vo Saratovskogo Universiteta, Saratov 1978.

Ukraynası'nın Rusya'ya ait olacağı hususunda anlaşmışlardı³⁹. Bu durum Doroşenko'yu Osmanlı Devleti'nin desteğini almaya zorlamıştı ve nihayetinde Doroşenko, 1669 yılında Osmanlı Devleti tarafından Sağ Yaka Ukrayna'sı hetmanı olarak tayin edildi⁴⁰.

Doroşenko'nun Osmanlı tabiliği, Polonya ile 1672 Bucaş ve 1676 tarihli İzvançe antlaşmalarıyla neticelenecek savaşların (I. ve II. Kamanıçe seferleri)⁴¹ yaşanmasına neden oldu. Çünkü Osmanlı Devleti Doroşenko'yu himayesine almakla Andrusova Antlaşması'yla Polonya'ya bırakılan Sağ Yaka Ukraynası'na müdahale etme hakkı kazanmış oluyordu. Diğer taraftan, Sağ Yaka Ukraynası'na sahip olacak Osmanlı Devleti, aynı antlaşmayla Rusya'ya bırakılan Sol Yaka Ukraynası'nı da Türk tehdidiyle karşı karşıya bırakacağından bu durum en başından beri Rusya'yı rahatsız etmekteydi. Tehlikenin farkında olan Rusya, Osmanlı Devleti'nin elinden kozunu almak, Doroşenko'yu kendi safına çekmek için tazyike başlamıştı. Neticede 18 Ağustos 1676'da, Çehrin'i teslim ederek Doroşenko'nun Osmanlı Devleti tabiliğinden çıkıp Rusya safına geçmesi⁴², Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 1681 Bahçesaray Antlaşması'yla sonuçlanacak ilk Osmanlı-Rus Savaşı'nın (Çehrin seferleri 1677-78) yaşanmasına neden oldu⁴³.

Hetman Bohdan Hmelntskiy ile başlayan, Petro Doroşenko ile zirve noktasına ulaşan Osmanlı Devleti'nin Ukrayna politikası, Doroşenko'nun Rusya safına geçmesiyle büyük yıkıma uğramıştı. Bu yeni süreçte Osmanlı Devleti Doroşenko'nun boşluğunu kiminle

³⁹ A.N. Saharov, M. E. Bıçkova, M. E. Vinogradov, *İstoriya vneşney politiki Rossii (Konets XV-XVII vek)*, Paradigma, Moskova 2018, s. 371.

⁴⁰ Hetman Doroşenko, Osmanlı Devleti'nin desteğini alabilmek için birçok defa elçilerini İstanbul'a göndermişti. *BOA*, İE. HR. 1/38, 1/34, 2/167, 2/126. D. Bantış-Kamenskiy, *İstoçniki Malorossiyskiy istorii 1649-1687*, Çast I, Universitetskaya tip., Moskova 1858, s. 208-212.

⁴¹ *BOA*, A. DVN. DVE. D, 55/1, s. 12-15.

⁴² *BOA*, İE. HR, 1/52 numarada kayıtlı, Evail-i Muharrem 1086 / 28 Mart-7 Nisan 1675 tarihli Sultan IV. Mehmed tarafından Doroşenko'ya gönderilen hetmanlık beratından da anlaşılıyor ki, en başından beri Osmanlı Devleti ona güvenmemekte ve onun her an Rusya safına geçeceğinden endişe duymaktadır. Gönderilen bu beratla Osmanlı Devleti, Doroşenko ve emirindeki Kozakların Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini sürdürmelerini temin etmek, güven tazelemek istemişti:

“Sarıkamış, Barabaş ve Potkal üç kavim Kazağı Hatmanı Petro Doroşenko hutimet avakıbhü bilhayr rikab-ı kâmyabıma elçi ve âdem gönderüp hizmet ve ubüdiyyet arz edip memalik-i mahrusatı'l-mesalikimde zıkr-i himâye-i hüsevâneme dâhil olan Eflak ve Boğdan vesair ibâd-ı inayet mütadım idâdından ad olunup üç ülke hâkimi olmak üzere avatıf-ı âliye-i mülûkânemden tuğ ve âlem ve sancak verilmek rica etmekle ricası karin-i kabul-i hümayunum olup...”, *BOA*, İE. HR, 1/52.

⁴³ C. B., O'Brien, “Russia and Turkey 1677-1681: The Treaty of Bakhchisaray”, *Russian Review*, 11, 1953, s. 259-268.

doldurabilirdi? Tekrar Zaporog Kozakları üzerinde kiminle otorite tesis edebilirdi?

Osmanlı Devleti, Doroşenko'nun boşluğunu Bohdan Hmelniçkiy'in oğlu olması yani '*Hmelniçkiy*' soyadını taşıyor olmasından dolayı, 1668 senesinden itibaren rehin olarak Yedikule'de tuttuğu Yuriy ile doldurmaya karar vermişti. Yuriy'in Osmanlı Devleti tarafından esir alınmasına dair tarih ve olay örgüsü hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre Yuriy, 1672 senesinde, Bucaş Antlaşması'yla son bulan I. Kamanıç Seferi'nde, Polonya ordusu saflarında Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele ederken esir düşüp Yedikule'de hapsedilmişti. Bizim de iştirak ettiğimiz, mantıken ve kronolojik olarak daha tutarlı gördüğümüz ikinci görüşe göre Yuriy, 1668 Ekim ayı ortalarında Polonya ordusu saflarında mücadele ederken Stebliv yakınlarında Bucak Tatarları tarafından esir alınmış, bir süre Kalnık hapishanesinde tutulduktan sonra Akkerman, Edirne ve oradan İstanbul'a gönderilerek Yedikule'de hapsedilmişti⁴⁴.

Yuriy'in, Yedikule'de esir olarak tutulma nedeninin Hetman Doroşenko'ya karşı duyulan güvensizliğin bir neticesi olduğu Osmanlı kaynaklarında açıkça ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti, bir gün Doroşenko'nun kendisinden yüz çevirmesi hâlinde Ukrayın halkının en karizmatik lideri Bohdan Hmelniçkiy'in oğlu Yuriy'i alternatif olarak elinde tutmuştur:

“Edirne'ye ihzar olup belki bir mahallinde lazım ola deyü fermân-ı pâdişâhi ile Yedikule'de beş-altı senden mütecâviz mahbûs olan Yorgi Ehmelicki...” ...”⁴⁵.

“Mukaddema hatmanlıkda papaslık ihtiyar idüp, kendü halinde azade iken Bucak Tatarına giriftar ve ol takrib ile Edirne'ye ihzar ve beş altı seneden berü

⁴⁴ Taras V. Çuhlib, *Hetmanı Pravoberejnyoi Ukrayını v istoriyi tsentralno-shidnoyi Yevropi (1663-1713)*, Kiyev-Mohilyanska Akad., Kiyiv 2004, s. 139.

⁴⁵ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi*, C I, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 665, 666.

Yedikulle’de mahbus olan Yorgi Ehmilicki hatmanlığa münasib görülüp...”⁴⁶.

Doroşenko’nun halefi olarak Osmanlı Devleti tarafından hetman tayin edilen Yuriy’in ilk icraatı, yayımladığı 13 Şubat 1676 tarihli beyannameyle, Zaporog Kozaklarını kendi liderliği altında birleştirmeye çalışmak oldu⁴⁷ ve Osmanlı Devleti’nin Çehrin üzerine tertip ettiği 1677 tarihli ilk seferde yer aldı. Birinci Çehrin Seferi’nde, ana hedefi Çehrin Kalesi olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Rusya himayesindeki Sol Yaka Ukrayna’sı Hetmanı Samoylovıç’ın emrindeki Kozak birlikleriyle karşılaşmak istemediğinden, Yuriy’i bu vazifeye görevlendirmişti⁴⁸. Polonya elçisi Gniński’nin bildirdiğine göre bu sefer esnasında Yuriy, başına buyruk hareket etmesin diye Osmanlı Devleti tarafından memur edilen bir kişi tarafından gözetim altında tutulmuştu. Yuriy, Rusya himayesindeki Kozakların Çehrin Kalesi’ni tahliye etmeleri için Varşova’ya gönderdiği elçisi vasıtasıyla Polonya Kralı Jan Sobieski’den (1674-1695), 1676 İzvançe Antlaşması şartları gereğince Kalmık ve Nemriv’deki birliklerini geri çekmesini istemişti. Diğer taraftan, Sol Yaka Ukraynası’ndaki nüfuzunu genişletmek amacıyla olan Yuriy, Pereyaslav, Prılukı, Hadyaç, Mırhorod’a girmiş; Lubnı ve Poltava Kozak birlikleri, kendisine biat edeceklerine dair söz vermelerine rağmen Birinci Çehrin Seferi’nin Osmanlı Devleti adına başarısızlıkla sonuçlanması Yuriy’in bu amacının akim kalmasına neden olmuştu⁴⁹.

Başarısızlıkla neticelenen Birinci Çehrin Seferi sonrası Osmanlı Devleti, 1678 yılında, Çehrin üzerine ikinci bir sefer daha tertip etmiş, 33 gün süren muhasaradan sonra 12 Ağustos 1678’de kaleyi ele geçirmeye muvaffak olmuştu⁵⁰. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Yuriy’e ait tespit

⁴⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât (Tahlil ve Metin-1066 /1116) – (1656/1704)*, haz. A. Özcan, TTK, Ankara 1995, s. 80, 81.

⁴⁷ Taras V. Çuhlib, “Knyazyvannya vid imeni Osmanskoyi imperiyi hetmana Yuriya Hmelnitskoho”, *Kozakı i monarhi (Mijnarodni vidnosini rannymodernoyi Ukrayinskoyi derjavi 1648-1721)*, Vidavnistvo Oleni Telihu, Kiyiv 2009, s. 255-257.

⁴⁸ Bantş-Kamenskiy, a.g.e., s. 276.

⁴⁹ F. Pulaski, *Źrodla do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chelmińskiego do Turcyi w latach 1677-1678*, nakł. Świdzińskich i Ordynacyi Krasnińskich, Varşova 1907, s. 246.

⁵⁰ Galina V. Hodreva, “Borba Rossii i Turtsii za Ukrainskiy Zemli 1677-1678 gg.”, *Kultura narodov Priçernomorja*, S 9, Simferopol 1999, s. 191-202.

edebildiğimiz en eski tarihli belge, yukarıda zikrettiğimiz Çehrin Kalesi'nin ele geçirilmesinden takriben üç ay sonrasına ait, 15 Şevval 1089 /30 Kasım 1678 tarihli belgedir. Mezkûr belge, Yuriy'in Kapı Kethüdasının İstanbul'da bulunduğu süre zarfında masraflarının hazine-i amireden karşılanmasıyla ilgilidir. Gene 10 L 1090 /14 Kasım 1679 tarihli bir diğer belge, "Beray-ı nafaka baha-i kethüda bâb-ı Kazak" başlığı altında, Yuriy'in Kapı Kethüdasının 17 bin 700 akçe tutarındaki masraflarının hazineden karşılanmasına ilişkindir⁵¹.

Yuriy, 1677-78 tarihli Çehrin seferlerine emrinde kaç Kozak askeriyle katılmıştı? Zaporog Kozakları kendisine teveccüh göstermiş, Osmanlı Devleti'nin beklentilerine karşılık verebilmiş miydi? Cevap bulması gereken bu soruların yanıtlarına Osmanlı kaynaklarında rastlayamıyoruz. Rusça kaynaklardan elde edebildiğimiz bilgiler ise Rus ordusunun hizmetinde sefere bizzat iştirak etmiş İskoç kökenli General Patrick Gordon'un günlüğündeki istatistiklere dayanmaktadır⁵². Bu istatistiklere göre Yuriy, emrindeki 200 askeriyle Çehrin seferlerinde Osmanlı Devleti'ne destek verebilmişti⁵³. Rus tarihçi Kostomarov'a göre ise Osmanlı Devleti, Doroşenko yerine Yuriy'i hetman tayin etmekle büyük hata yapmıştı. İkiyüzlü ve güvenilmez bir zat olan Yuriy, Zaporog Kozakları arasında sevilmemekteydi. Osmanlı Devleti onu Sağ Yaka Ukrayna'sı hetmanı tayin ettiğinde diğer Kozak gruplarından kendisine iltica edenlerin sayısı 200'ü geçmemiş, Osmanlı Devleti'nin beklentilerini karşılayamamıştı⁵⁴.

Çehrin seferlerinin akabinde karargâh merkezi olarak Nemiriv'i seçen Yuriy, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Sağ Yaka Ukraynası'nda geriye kalan bölgeleri ele geçirmekle görevlendirildi. 1679 yılında, Özü-Tiasmın nehirleri arasında bulunan Kaniv, Çerkası, Stebliv Yuriy'in emrindeki Kozaklar ve Kırım kuvvetleri tarafından

⁵¹ BOA, İE. HR. 1/108, BOA, İE. HR. 2/213.

⁵² Geniş bilgi için bk. Muhammet Şen, "İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı- Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C 18, İzmir 2018, s. 339-353.

⁵³ Nikolay İ. Kosinenko, *Pervaya Russko-Turetskaya semiletnyaya voyna. Çigirinskiye pohodi 1677-1678 gg. Russkaya skoropeçatnya*, St. Petersburg 1911, s. 29, 30.

⁵⁴ Kostomarov, a.g.e., s. 240-271.

yakılıp yıkılmış, Sağ Yaka Ukraynası'nda kalan Kozak bakiyeleri Rusya'nın emrindeki Samoyloviç'in oğlu Semen'e tabi olmuş, Uman-Kaniv ve Çehrin arasındaki topraklarda nüfus kalmamıştı. Bu boşluktan istifadeyle bölgede kendisine ait bir yönetim tesis etmeyi amaçlayan Yuriy, Nemriv'den Bratslav birliklerini bölgeye sevk ederek acımasız, gaddarca uygulamalar içerisine girdi. Onun bu tutumu Osmanlı Sultanının tepkisine neden olmuş, Tsargrad'ta tevkif edilerek 1681 senesinde yerine Eflak-Boğdan Voyvodası Gheorghe IV Duca (1681-1682) hetman tayin edilmişti⁵⁵.

Yuriy'in hetmanlıktan azledilmesi, resmen olmasa da fiilen Osmanlı Devleti nezdinde misyonunu tamamladığı anlamına geliyordu. Bazı kaynaklar bu süre zarfında Yuriy'in İstanbul'a çağrıldığını, kalacak evi dahi olmadığını bildirirken, bazı kaynaklar ise onun Nemriv'de olduğunu kaydeder.⁵⁶ Fakat Osmanlı Devleti'nin Avusturya üzerine tertip ettiği 1683 tarihli II. Viyana Seferi'nde Voyvoda Gheorghe IV Duca'nın esir düşmesi, Yuriy'in Osmanlı Devleti nezdindeki önemini yeniden arttırmış, Yuriy'e iki yıl kadar sürecek olan (1683-1685) son bir görev daha düşmüştü⁵⁷.

Bu süre zarfında Osmanlı Devleti'nin kendisinden umudu kestiğinin farkında olan Yuriy, 1685 senesinde gönderildiği Nemriv ve Kamañçe'de ağır vergi uygulamalarına girişmişti. Diğer taraftan, 1681 Bahçesaray Antlaşması'yla Sağ Yaka Ukrayna'sı üzerindeki haklarını büyük ölçüde Rusya'ya devreden Osmanlı Devleti'nin bu tutumundan oldukça rahatsız olduğu için, 1685 senesine kadar sürecek bu son

⁵⁵ A. V. Vlasova, *Moldavsko-Pol'skiye političeskiye svyazi v posledney četverti XVII - načale XVIII veka Stiiñtã*, Kishinev 1980, s. 24.

⁵⁶ Yu. Mitsik, "Politični Kontsepsiyyi Bohdana Hmelntskoho: deyaki aspektı realizatsiyi", *Doba Bohdana Hmelntskoho*, İnstıtut İstoriyyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 1995, s. 249, 250.

⁵⁷ Fî 17 C. sene 1094/ 13 Haziran 1683 tarihli Kırım Hanı, Erdel, Orta Macar Kralı ve Kazak hetmanı için verilecek olan atıyye ve in'âm. "İşbu sefer-i hayr hâteminde menziletlü Hân-ı âlişân hazretleri için ve Erdel ve Orta Macar ve hatman için defter olunduğu üzere atıyye ve in'âm olunacak esbâbın Enderun-ı hümâyûn hazinesinden ihsân buyrulan şimşir ve tırkeş ve abâyiden mâ'adâ eşyâ-i säiresinin bahâsı sekiz bin sekiz yüz altmış beş guruş olduğuna ve mühimmât-ı mezkûreyi bâzergânbaşı kulları yedinden taşra cihetinde Varyaşı kulları kabz eylediğine memhür defterdir mücebince tezkiresi verilmeğe bâbında fermân devletlü sultânım hazretleriniindir." Tezkire-i hazîne dâde, fî 12 C. sene [10]94.

Kayd şüd, fî 17 C. sene 1094

Yevmü'l-ehad

Fî 17 C. sene 1094, tezkire dâde

hetmanlık döneminde Polonya ile ittifak yolları aramıştı⁵⁸. Hatta bazı kaynaklar, Bahçesaray Antlaşması'nın hemen ertesinde, Polonya tarafından Osmanlı tabiliğinden çıkması karşılığında kendisine Bar, Nemiriv ve Medjibij'i vereceği yönündeki teklifi kabul ettiği için hetmanlıktan azledildiğini yazmaktadır⁵⁹.

Yuriy'in nerede, ne zaman ve nasıl öldüğüne dair maalesef Osmanlı kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlayamıyoruz. Ukrayna, Rus ve Batılı tarihçiler arasında ise ölüm yeri ve ölüm tarihi hususunda bir ittifak söz konusu değildir. Üzerinde ittifak olunan tek husus, Yuriy'in, 1681-1685 seneleri arasında İstanbul ya da Kamañçe-Podolskiy'de öldüğü ya da öldürüldüğüdür. Yuriy'in, 1685 senesi sonunda Osmanlı Devleti tarafından Kamañçe-Podolskiy'de boğdurularak idam edildiği ve cesedinin suya atıldığını iddia edenlerin olayı izah şekli şöyledir:

“Hetman Yuriy'in, Nemiriv'de uyguladığı ağır vergi uygulamalarının içerisinde evlilik vergisi de bulunmaktaydı. Bahse konu olan evlilik vergisi, Yuriy'in Yahudi kökenli zengin bir tüccar olan Harun (Oren) ile problem yaşamasına neden olmuştu. Osmanlı haremine cariye temin eden Oren'in Osmanlı Devleti'nin üst düzey bürokratlarıyla arası oldukça iyiydi. Yuriy, kendisine vergi vermeyi reddeden Oren'in eşini, derisini yüzdürmek suretiyle katletmişti. Oren'in şikâyeti üzerine üç Osmanlı paşasının karşısında mahkemeye çıkarılan Yuriy suçunu kabul etmiş ve idama mahkûm edilmişti. Cesedi de suya atılmıştı.”⁶⁰

Çuhlib gibi konuya daha ihtiyatlı yaklaşan, artık Osmanlı Devleti için hiçbir anlam ifade etmeyen Yuriy'in İstanbul'da öldürülmüş

⁵⁸ Pufaski, a.g.e., s. 187.

⁵⁹ Mıtsık, a.g.m., s. 249, 250.

⁶⁰ A.Ya. Efimenko, *İstoriya Ukrainskogo naroda*, Directmedia, Moskova-Berlin 2015, s. 432, 433.

olabileceğini⁶¹ hatta zehirlenerek öldürüldüğünü⁶² iddia edenler olsa da bu iddialar kaynaklarla desteklenememektedir. Kısacası Yuriy'in ölümü, mevcut kaynakların verileri ışığında hâlen bir muamma ve aydınlatılması gereken bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kadim bir geçmişe dayanan Osmanlı-Ukrayna (Kozak) münasebetleri, Polonya ve Rusya'nın tazyikleri neticesinde Bohdan Hmelniçkiy'in, Kırım Hanı III. İslam Giray'dan yardım talep etmesiyle başlamıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa politikası şekillenmeye başlamış, Ukrayna toprakları üzerinde Polonya ve Rusya arasındaki mücadeleye üçüncü bir taraf olarak müdahil olma hakkı kazanmıştır.

1669 senesinde Sağ Yaka Ukrayna'sı Hetmanı Petro Doroşenko'nun Osmanlı tabiliğine girmesi, Osmanlı Devleti'ne Ukrayna toprakları üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde Polonya ve Rusya karşısında üstünlük sağlamış, bu iki devlet ile savaşa girmesine neden olmuştur. 1672 tarihli Bucaş ve 1676 tarihli İzvançe antlaşmalarıyla Polonya, Osmanlı Devleti tarafından Ukrayna'ya hâkimiyet mücadelesinde saf dışı bırakılmış ve Rusya'yla baş başa kalmıştır. Söz konusu hâkimiyet mücadelesi, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında, tarihe ilk Osmanlı-Rus Savaşı olarak geçecek 1677-1678 Çehrin savaşlarının yaşanmasına neden olmuştur. Çehrin savaşları öncesi Doroşenko'nun Rusya safına geçmesiyle Zaporog Kozakları üzerindeki nüfuzu zedelenen Osmanlı Devleti bu açığını, Bohdan Hmelniçkiy'in oğlu olması ve 'Hmelniçkiy' soyadını taşıyor olmasından dolayı Yedikule'de rehin tuttuğu oğlu Yuriy'i hetman tayin ederek kapatmak istemişse de Zaporog Kozaklarının ona teveccüh etmemelerinden dolayı amacına muvaffak olamamıştır.

⁶¹ Taras V. Çuhlib, *Kozakı ta yanıçarı. Ukrayna u Hristiyansko-Musulmanskah viynah 1500-1700 rr.*, Kiyivo - Mohilyanska Akademiya, Kiyiv 2010, s. 163.

⁶² I. Z. Pidkova vd., *Dovidnik z istoriyi Ukrayini*, Geneza, Kiyiv 2002, s. 250.

1677-1678 ehrin savaşları neticesinde imzalanan 1681 tarihli Bahçesaray Antlaşması'yla Osmanlı Devleti maddi-manevi buyuk kayıplara uğrayarak Ukrayna topraklarında elde etmiş olduğu kazanımlarından Rusya lehine feragat etmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde Polonya-Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Ukrayna toprakları üzerindeki hakimiyet mücadelesinin kazananı Rusya olmuştur. Bohdan Hmelniťskiy, Petro Dorořenko ve Yuriy Hmelniťskiy'in hetmanlık dönemlerinde vuku bulan Osmanlı-Ukrayna ilişkileri, Rusya'nın Ukrayna coğrafyasında yegne g olmasından bu yana bir daha aktif hle gelememiştir.

Rusya'nın Ukrayna zerindeki nüfuzu her alanda olduğu gibi Ukrayna tarih yazımını da menfi etkilemiş, müstakil bir tarih bilinci oluşturmalarına engel olmuştur. Bu durum, Ukrayna'nın uluslararası münasebetlerine de tesir etmiş, Ukrayna tarihiyle ilgili bütün okumalar Rusya merkezli yapılmak zorunda kalınmıştır. Ukrayna bakış açısı olmadan Türk, Türk bakış açısı olmadan Ukrayna tarihi yazılamayacağı gerçeği ortada dururken, Ukrayna tarihçiliği zerindeki Rus gölgesi ve Türk tarihçiliğinin ihmalkrlığı, günümüze kadar Türk-Ukrayna ilişkilerinin yeterince ele alınmamasına ve bu alanda hlen mevcut olan büyük bir boşluğun doğmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, İE. HR. 1/38, 1/34, 2/167, 2/126.

BOA, İE. HR, 1/52.

BOA, İE. HR. 1/108.

BOA, İE. HR. 2/213.

BOA, İE, HR, 2/221

BOA, A. DVN. DVE. D, 55/1, s. 12-15.

Araştırma ve Telif Eserler

Apanoviç, Olena M., **Hetmanı Ukrayını i koşovi otamanı Zaporozkoyi Siçi**, Libid, Kiyiv 1993.

Bantiş-Kamenskiy, D., **İstoçniki Malorossiyskoy istorii 1649-1687**, Çast I, Universitetskaya tip., Moskova 1858.

Bartl, Peter, “17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kozak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu”, **İlmi Araştırmalar Dergisi**, C 6, İstanbul 1998.

Boeck, Brian J., **Shifting Boundaries on the Don Steppe Frontier: Cossacks, Empires and Nomads to 1739**, Doktora Tezi, Harvard University, Cambridge-Massachusetts 2002.

Boguslavskiy, Vladimir, **Slavyanskaya entsiklopediya: XVII vek.**, v 2-x tomah, Olma Media Grup, Moskova 2004.

Çabuk, Vahid, “Köprülüler Devrinde Osmanlıların Ukrayna Politikası”, **Türk Kültürü Araştırmaları (Fuad Köprülü’ye Armağan)**, S. XXXIV / 1-2, Ankara 1998.

Çuhlib, Taras V., **Hetmanı Pravoberejnoyi Ukrayını v istoriyi tsentralno-shidnoyi Yevropı (1663-1713)**. Kiyevo-Mohilyanska Akad., Kiyiv 2004.

Çuhlib, Taras V., “Knyazyuvannya vid imeni Osmanskoyi imperiyi hetmana Yuriya Hmelnitskoho”, **Kozakı i monarhi. Mijnarodni vidnosini rannomodernoyi Ukrainskoyi derjavı 1648-1721**, Vıdavniststvo Olenı Telihı, Kiyiv 2009.

Çuhlib, Taras V., **Kozakı ta yanıçarı. Ukrayina u Hristiyansko-Musulmanskih viynah 1500-1700 r.r.**, Kiyevo -Mohilyanska Akademiya, Kiyiv 2010.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekaiyât (Tahlil ve Metin-1066 /1116) - (1656/1704)**, haz. A. Özcan, TTK, Ankara 1995.

Dubrovskiy, V., “Bohdan Hmelnitskiy i Tureççına”, **V. V. Dubrovskiy (1897-1966) yak shodoznave**t, PP Medobori, Kiyiv 2006.

Efimenko, A.Ya., **İstoriya Ukrainskogo naroda**, Directmedia, Moskova-Berlin 2015.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C 7, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Galaktionov, Ivan V., “Andrusovskiy dogovor 1667 goda i problema Russko-Polskogo soyuza”, **Slavyanskiy Sbornik 2**, İzd-vo Saratovskogo Universiteta, Saratov 1978.

Golobutskiy, V. O., **Bohdan Hmelnitskiy (Velikiy sin Ukrayinskoho narodu)**, Derjpolitvidav, Kiyiv 1954.

Hacı Mehmed Senâi, **III. İslâm Giray Han Tarihi (Historia Chana Islam Gireja III)**, Neşr., Z. Abrahamowicz, Varşova 1971.

Halich, Wasyl, **Ukrainians in the United States**, The University of Chicago Press, Chicago 1973.

Hodireva, Galina V., “Borba Rossii i Turtsii za Ukrainskiye Zemli 1677-1678 gg.”, **Kultura narodov Priçernomorya**, S 9, Simferopol 1999.

Hruşevskiy, Mihaylo, **İstoriya Ukrayini-Rusi**, C IX/II, Knihospilka, New York 1957.

İnalçık, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, **Bellekten**, VIII/30, TTK, Ankara 1944.

Kołodziejczyk, Dariusz, “Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasi ve Diplomatik İlişkiler”, **Savaş ve Barış, (15-19. Yüzyıl Osmanlı-Lehistan İlişkileri)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.

Kołodziejczyk, Dariusz, **Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents**, Brill, Leiden 2000.

Kosinenko, Nikolay İ., **Pervaya Russko-Turetskaya semiletnyaya voyna. Çigirinskiye pohodı 1677-1678 gg**, Russkaya skoropeçatnya, St. Petersburg 1911.

Kostomarov, N. İ., **Bogdan Hmelnitskiy**, C 1, İzd. D. Ye. Kojançikova, St. Petersburg 1859.

Kostomarov, N. İ., **Russkaya istoriya v jizneopisaniyah yeyo glavneyşih deyateley**, Lit. Fond, St. Peterburg 1912.

Kurat, Akdes N., **IV-XVII Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK, Ankara 1992.

Lerski, G. Halına, **Historical Dictionary of Poland 966-1945**, Westport, Conn.; Greenwood Press, Santa Barbara 1996.

Magocsi, Paul R., **A History of Ukraine: The Land and It’s Peoples**, University of Toronto Press, Toronto 1996.

Markeviç, N. A., **İstoriya Malorossii**, C 2, Tip. Avgusta Semena, Moskova 1842.

Mıtsık, Yu., “Politıçni Kontseptsii Bohdana Hmelnitskoho: deyaki aspektı realizatsii”, **Doba Bohdana Hmelnitskoho**, İnstitut İstoriyi Ukrayını NAN Ukrayını, Kıyiv 1995.

O'Brien, C. B., “Russia and Turkey 1677-1681: The Treaty of Bakhchisaray”, **Russian Review**, 11, 1953.

Ostapchuk, Victor, “1648-1681 Arasında Doğu Avrupa’da (Ukrayna, Rusya, Polonya, Türkiye) Yeni Bir Düzen Kurulma Yolunda Yapılan Mücadeleler”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, 12-14 Aralık 1992, TTK, Ankara 1999.

Ostapchuk, Victor, “The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids”, **Oriente Moderno (The Ottomans And The Sea)**, ed. K. Fleet, 20 / 1, 2001.

Paliy, O. A., **İstoriya Ukrayini**, K.I.S, Kiyiv 2015.

Pidkova İ. Z. vd. **Dovidnik z istoriyi Ukrayini**, Geneza, Kiyiv 2002.

Plokhyy, Serhii, **The Origins of the Slavic Nations. Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus**, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

Pałaski, F., **Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chelmińskiego do Turcyi w latach 1677-1678**, nakł. Świdzińskich i Ordynacyi Kraszińskich, Varşova 1907.

Saharov, A.N. ve Bıçkova, M. E., **İstoriya vneşney politiki Rossii (Konets XV-XVII veka)**, Paradigma, Moskova 2018.

Sanin, G. A., **Otnoşeniya Rossii i Ukraini s Krimskim hanstvom v seredine XVII veka**, Nauka, Moskova 1987.

Sanin, G. A. “Porta, Krim i strani Vostoçnoy Yevropı v 50–60-ye gg.”, L. E. Semenova, S. F. Oreşkova, K. T. Medvedeva, (Eds.), **Osmanskaya İmperiya i strani tsentralnoy, vostoçnoy i yugo-vostoçnoy Yevropı v XVII v.**, Çast 2, Red. Pamyatniki istoričeskoj mısli, Moskova 2001.

Savçuk, N. O., **Ukrayinska derjava za hetmanuvannya Yuriya Hmelitskoho (1659 - poč. 1663 r.r.)**, Kaligraf, Kamyanets-Podilskiy 2001.

Sın oteçestva. Jurnal istorii, politiki, slovesnosti, nauk i hudojestv, Aralık 1848.

Silahlı Fındıklılı Mehmed Ağa, **Silahlı Tarihi**, C 1, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

Smoliy, V. A. ve Stepankov, V. S., **Bohdan Hmelniçkiy (Sotsialno-politiçniy portret)**, Libid, Kiyiv 1995.

Stone, Daniel Z., **The Polish-Lithuanian State, 1386-1795**, University of Washington Press, Seattle 2001.

Subtelny, Orest, **Ukraine: A History**, University of Toronto Press Incorporated, Toronto, Buffalo, London 2000.

Şen, Muhammet, “İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C 18, S 2, 2018, s. 339-354.

Tihonov, Yu. A., “Azovskoye sideniye”, **Voprosi istorii**, S 8, Ağustos, 1970.

Vlasova, A. V., **Moldavsko-Pol'skiye politiçeskiye svyazi v posledney çetverti XVII - naçale XVIII veka**, Ştiință, Kişinev 1980.

Yavornitskiy, Dmitro İ., **İstoriya Zaporozkih Kozakiv**, C 1, Naukova dumka, Kiyiv 1990.

UKRAYNA'DA KİLİSE: BAĞIMSIZLIĞA GİDEN YÜZ YILLIK YOL (20. YÜZYILIN BAŞINDAKİ UKRAYNA DEVRİMİ'NDEN 21. YÜZYILIN BAŞINDAKİ RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NA KADAR)

NATALİİA SHLİKHTA*

Ukrayniceden Çevirenler: Valeriy Morkva ve Anastasiia Solonko

Özet

Makalenin odak noktası, 20. yüzyılın başlarının devrimleriyle başlayan ve bugüne kadar devam eden ve karmaşık olan, Ukrayna Kilisesi'nin Moskova Patrikhanesi'nden bağımsızlığını kazanma sürecidir. Makalede yakın dönem Ukrayna tarihinin tüm zikzaklarını yansıtan Ukrayna kilise tarihinin temel dönemleri belirlenip bu dönemlerin ana özellikleri açıklanmaktadır. Söz konusu dönemler; 20. yüzyılın başlarında, Ukrayna ulusunu inşa süreci bağlamında bağımsız (otosefal) hareketlerin ortaya çıktığı dönem, SSCB'de Rus Ortodoks Kilisesi içinde Ukrayna Eksarhlığı'nın var olduğu dönem ve Ukrayna'nın bağımsızlığını kazandıktan sonra Ukrayna ulusal kiliselerinin canlandığı dönemdir. Ukrayna kiliselerinin güncel dönemi, Onur Devrimi ve Şubat 2014'ten bu yana devam eden Rusya-Ukrayna Savaşı'yla başladı. Ortodoks Ukrayna Kilisesi'ne Otosefal Belgesinin (*Tomos*) 2019'da, Ekümenik Patrikliği tarafından verilmesi ve Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Moskova Patrikhanesi'nin (UOK-MP) din adamları ve inananları arasında "Moskova'dan uzaklaşma" hareketinin hızlanması, bu dönemin belirleyici özellikleridir. Tüm dönemlerin her birinde, makalede gösterildiği gibi, "Moskova'dan uzaklaşma hareketi" karmaşık ve çok boyutluydu. Bütün dönemleri birleştiren ortak boyut, Rus İmparatorluğu döneminden beri devam eden ve özellikle Şubat 2022'de tam ölçekli Rus saldırganlığının başlamasından sonra yoğunlaşan, ulusal Ukrayn ile (neo)emperyal Rus dünya görüşleri arasındaki çatışmadır. Makalede Rus Kilisesi'nin gelenekçiliği ve muhafazakârlığıyla karşılaştırıldığı Ukrayna kiliselerinin "zamana ayak uydurma" ve güncel meydan okumalara karşı cevaplar verme konusundaki istekliliğine ve Rus Kilisesi'nden farklı olarak Ukrayna kiliselerinde kilise ruhban sınıfının ve sıradan inananların büyüyen rolüne özel dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Kilise, Kiyiv Metropolitiği, Moskova Patrikhanesi, Ukrayna Eksarhlığı, Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kiyiv Patrikhanesi (UOK-KP), Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Moskova Patrikhanesi (UOK-MP), Ukrayna Ortodoks Kilisesi (UOK), Ukrayna Greko-Katolik Kilisesi (UGKK), Rus Ortodoks Kilisesi (ROK), SSCB, otosefali, otosefali hareketi, Rusya-Ukrayna Savaşı.

* "Kiyiv-Mohıla Akademisi", Ulusal Üniversitesi (Ukrayna). E-posta: shlikhta@ukma.edu.ua, ORCID: 0000-0001-6767-4657.

**THE CHURCH IN UKRAINE: A CENTURY-LONG PATH TO
INDEPENDENCE (FROM THE UKRAINIAN REVOLUTION OF
THE EARLY 20th CENTURY TO THE RUSSIA-UKRAINE WAR
AT THE EARLY 21st CENTURY)**

Abstract

The article examines a long and complex road of the Ukrainian Churches to independence from the Moscow Patriarchate, which started with the revolutions of the early twentieth century and is not finished till now. In the article, the main periods of the Ukrainian church history, which reflect all the zigzags of the recent Ukrainian history, are determined and the main features of these periods are explained. These are the period of the emergence of autocephalous movements within the context of Ukrainian nation building processes in the early twentieth century, the period of the existence of the Ukrainian Exarchate of ROC during the Soviet period, and the period of the revival of Ukrainian national Churches after Ukraine gained its independence in 1991. The Revolution of Dignity and the Russo-Ukrainian war, which started in February 2014, marked the beginning of a qualitatively new period in the life of the Ukrainian Churches. The giving of Tomos on autocephaly by the Ecumenical Patriarchate in 2019 and the intensification of the movement “away from Moscow” among believers and clergy of UOC-MP set major trends of this period. This movement “away from Moscow” has always been complex and multilayered, as the article shows. The opposition between the Ukrainian national and the Russian (neo)imperial interests / loyalties / identifications originated in the imperial period and has especially intensified since the full-scale Russian aggression started in February 2022. The article draws special attention to the willingness of the Ukrainian churches to “keep with the times” and to respond to current challenges, as opposed to the traditionalism and conservatism of the Russian Church, and the growing role of the clergy and ordinary believers in Ukrainian churches, unlike the Russian Church.

Keywords: Ukraine, Church, Kyivan Metropolitanate, Moscow Patriarchate, Ukrainian Exarchate, Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate (UOC-KP), Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate (UOC-MP), Orthodox Church of Ukraine (OCU), Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC), Russian Orthodox Church (ROC), Soviet Union, autocephaly, autocephalous movement, Russo-Ukrainian war.

GİRİŞ: 20. YÜZYILA KADARKİ GELİŞMELER

Ortodoks Kiyiv Metropolitiği ile Moskova Patrikhanesi arasındaki resmî ilişkilerin tarihi 1686'da başladı. O sırada Bâb-ı Âli'nin baskısı altında kalan ve Moskova elçilerinden aldığı rüşvetlerle teşvik edilen Konstantinopolis Patriği IV. Dionysius, Kiyiv Metropolitiği üzerindeki kendi egemenlik hakkını Moskova Patriğine bıraktı: “Aziz Çarlık devletinizin gönderdiği 340 samur ve 200 çervonets¹ sadakalarını elçiniz Nikita Alekseyeviç'ten kabul ettik.”² Kilisenin yetki sınırlarının değişmesi, Ukrayna Kilisesi'nin “geleneksel hak ve özgürlüklerinin” korunması (örneğin, Kiyiv Metropolitiğinin Moskova Patriğinin yargılama gücü dışında kalması ve bunun yerine iç yönetim meselelerinde Hetman'a bağlı olması), Kiyiv okulu ve dinî eğitim gelenekleri, matbaacılık, kilise mülklerinin vb. korunması) koşuluyla gerçekleşti³. Aynı yılda, Rus Çarlığı ile Polonya-Litvanya Birliği arasında Ebedi Barış olarak bilinen barış antlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra, Polonya-Litvanya devleti içinde kalan Kiyiv Metropolitiği'nin piskoposlukları, Uniat (Greko-Katolik) kilisesine geçmişlerdi⁴. Böylece, 18 yüzyılın başından itibaren, Kiyiv Ortodoks Metropolitiği'nin yetki alanı, yalnızca yeni ilan edilen Rus İmparatorluğu içinde kalan Ukrayna topraklarını kapsamaktaydı. Yukarıda bahsedilen “haklar ve özgürlükler”in 18. yüzyıl boyunca giderek daha fazla daralmasına rağmen, Kiyiv Ortodoksluğunun Moskova Kilisesi ve genel olarak Rus İmparatorluğu üzerinde baştan beri olan büyük etkisini abartmak zordur. Konstantin Harlampoviç'in, 1914 tarihli, *Büyük Rus Kilisesi'nin Yaşamı Üzerine Küçük Rusya'nın Etkisi* adlı klasik eseri şu şekilde başlar:

¹ Moskova Çarlığı'nda kullanılan altın sikke.

² Ihor İşiçenko, *İstoriya Hristovoyi Tserkvi v Ukrayini*, Akta, Harkiv 2003, s. 203.

³ Daha fazla bilgi için bk. Ihor İşiçenko, *İstoriya Hristovoyi Tserkvi v Ukrayini*, s. 202-203; Natalia Yakovenko, *Narısi istoriyi serednyoviçnoyi i rannomodernoyi Ukrayini*, Kriatika, Kiyiv 2005, s. 434.

⁴ Polonya-Litvanya Birliği'nin Ortodokslarının kendi Doğu (Bizans) ayinlerini koruyacakları ancak Papa'nın üstünlüğünü tanıyacakları şartıyla kurulmuş Greko-Katolik Kilisesi, 1596 yılında, Brest Konseyi'nde ilan edildi. Polonya-Litvanya Birliği'nde Ortodokslar ve Greko-Katolikler arasındaki şiddetli tartışmalar, Polonya'nın kontrolündeki Ukrayna topraklarında bulunan Ortodoks piskoposluklarının hepsinin Greko-Katolik Kilisesi'ni tanıyarak geniş bir Greko-Katolik Kiyiv Metropolitiğini kurana kadar sonraki yüzyıl boyunca devam etti. Daha fazla bilgi için bk. Natalia Yakovenko, *Narısi istoriyi serednyoviçnoyi i rannomodernoyi Ukrayini*, s. 490-497.

“Herkes bunların (yani Küçük Rus ve Belarus etkilerinin) Büyük Rusya ve özellikle Moskova için ne kadar çok sayıda, güçlü ve etkili olduğunu bilir. Yeni gelenler [Ukrayna kökenli din adamları], en üst kilise makamlarından, bu din adamlarının kendi düzenledikleri kilise yönetim kurulu bölümlerine kadar, kraliyet ailesinin eğitimci pozisyonlarından manastır başrahiplik makamlarına, kendi kurdukları okulların rektörlük, müfettişlik ve öğretmenlik pozisyonlarına kadar buradaki en prestijli ve yetkili pozisyonları aldılar. Neredeyse her şey kendi uyguladıkları reformlara tabi tutuldu [...]: İlahiyat öğretisi, kutsal ve dinî metinlerin düzeltilmesi, matbaacılık, Raskol meselesi⁵, kiliseler yönetimi, vaaz... öğretim müfredatı ve yöntemleri, kütüphanelerin içeriği [...]”⁶.

Bununla birlikte, o dönemde yaşanan yapısal değişiklikler, Kiyiv Metropolitiği'nin kendi yeni dinî merkeziyle ilişkilerinin tamamen yeniden biçimlendirilmesine yol açtı. Eski ve modası geçmiş her şeyin, din ve Kilise dâhil eleştirilmesi, akıl kültü ve Aydın Mutlakiyet gibi Aydınlanma Çağı'nın fikirlerini kendine özgü bir şekilde benimsemiş olan Rus hükümdarları, Rus İmparatorluğu'nu, mutlak bir monark iktidarına sahip, ortak ilkeler ve sıkı merkezî kontrolle yönetilen bir devlete dönüştürmeye çalıştılar. Bu devlette, “Kazak hak ve özgürlükleri”ne sahip eski Hetmanlık Devleti veya güçlü ve bağımsız Patrik iktidarı gibi bir önceki döneme ait hiçbir iz kalmayacaktı. Bu bağlamda, 1764 yılında, II. Katerina'nın tamamen kaldırdığı Hetmanlık Devleti'nin kaderi daha önceden belirlenmişti. Aynı şekilde seküler reformların yapılması da gerekli görünüyordu: Patrikhanenin kaldırılması, Kilise'nin Kutsal Sinod

⁵ 1652 ve 1666 arasında Moskova Patriği Nikon tarafından gerçekleştirilen kilise reformları sonucu Rus Kilisesi kendi içinde bölünmüştür. Bu bölünme *Raskol* adını almıştır. Nikon'un reformlarını tanımayanlar ise *raskolniki*, *staroverıtsı* (eski inananlar) olarak bilinmektedirler.

⁶ Konstantin Harlampoviç, *Malorossiyskoye vliyaniye na velikorusskuyu tserkovnuyu jizn*, C 1, İzd. Kn. Mag. M. A. Golubeva, Kazan 1914, s. 3.

ve Ober-Prokuror makamına ve böylece de İmparatorun iktidarına doğrudan bağımlı kalması, kilise ve manastır mülklerinin tasfiyesi, I. Petro ve II. Katerina tarafından gerçekleştirildi. Kırılı Hovorun, bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

“Bu değişikliğin sonucunda Rus kilisesi, bir zamanlar devletin kendisi kadar güçlü, devletin bir ortağından baskıcı devlet makinesinin bir parçasına dönüşmüştür. Sinod’un “Ober-Prokuror” makamı aracılığıyla devletin denetimi altında kalan kilise liderleri fiilen devlet bürokrasisinin bir parçası haline geldiler... Böylece kilise devlete tabi oldu ve resmî bir siyasi rol aldı. Onun yardımıyla İmparatorun iktidarı ve bu iktidarın siyasi kararları meşrulaştırılmaktaydı.”⁷

Fransız Devrimi ve Napolyon savaşlarının getirdiği liberal, demokratik ve ulusçu fikirlerin, sanayileşme ve kentleşme süreçlerini başlatan sanayi devrimi ve sosyalist fikirlerin ortaya çıkışı Avrupa'nın 19. yüzyılının karakterini belirlemiştir. Geri kalmış Rus İmparatorluğu bu modern meydan okumalara kendine özgü bir şekilde tepki veriyordu. Bunun sonucunda Sinod Kilisesi, Rus otokrasisinin etkili bir aracı olmuştur. Uvarov'un 1833'te, Halk Eğitimi Bakanı görevini üstlendiğinde ilk olarak ileri sürdüğü “Ortodoksluk - Otokrasi - Milliyetçilik” üçlüsü, uzun vadede 1) Ortodoksluğun bir devlet dinine ve hatta bir devlet ideolojisine dönüşmesine, 2) Rus halkının özel dindarlığının/maneviyatının/muhafazakârlığının “doğruluğuna” ve dolayısıyla 3) Ortodoks ve Rus kavramlarının özdeşleşmesine işaret ediyordu. Burada aynı zamanda, bir yandan “Rus Ortodoksluğu”, diğer yandan “Leh Katolikliği”, “Leh (aslında Ukrayın) Greko-Katolikliği” ve “Batı liberalizmi” arasındaki karşıtlıktan da söz ediliyordu. Bu dünya görüşü çerçevesinde, I. Nikolay döneminden başlayarak Rus imparatorlarının yayılmacı politikasının vazgeçilmez bir unsuru hâline

⁷ Kırılı Hovorun, *Politçne pravoslavyya: doktrina, şço rozdilyaye Tserkvu*, Duh i litera, Kiyiv 2019, s. 59.

gelen “inatçı Greko-Katolikleri” Ortodoks Ana Kilisesi’ne geri getirme misyonu da öngörülmekteydi.

Böylece Kilise’nin yönetici kurumları giderek devletin “Ortodoks İnanç Dairesi”ne dönüştü ve Ortodoks din adamları devletin hizmetinde bulunan ve devletten maaş alan küçük memurlar hâline geldiler. Bu nedenle, bahsedilen Ortodoks din adamları öncelikle cemaatlerini devlet ideolojisi temelinde eğitmek, kamu duyarlılığını gözetmek ve “güvenilmez” olan kişileri ihbar etmek gibi devlet için önemli fonksiyonları yerine getirmek zorunda kalıyorlardı. Tüm bunlar ve aynı zamanda muhafazakârlık ile ilerici fikirlere giderek daha olumsuz bakan din adamlarının klan izolasyonu, bu din adamlarının itibarını hem yeni aydınlar sınıfı arasında hem de köylüler arasında yitirmekteydi. Buna; Kilise içindeki kilise yöneticileri (manastır rahipleri, siyah ruhban sınıfı) ile köy papazları (beyaz ruhban sınıfı) arasındaki yabancılaşmayı ve ayrıca 19. yüzyıl boyunca Kilise Slavca dilinin Rusça telaffuzunun zorunlu kılınması, Ortodoks ve Rus kimliklerinin özdeşleştirilmesi ve imparatorluğun uç bölgelerinde yerel dinî geleneklerin yok edilmesi yoluyla gerçekleştirilen kilise yaşamının tüm yönlerinin Ruslaştırılmasını ekleyecek olursak, o zaman 20. yüzyılın başında Ortodoks Kilisesi’nin devrimci ayaklanmalar dönemine nasıl girdiğini ve Ukrayna piskoposluklarının durumunun ne olduğunu daha iyi anlamış oluruz.

1. 20. Yüzyılın İlk Üç Çeyreğinde Otosefal Hareketler: Aşağıdan Gelen Meydan Okuma

1905-1907 yıllarında, ilk Rus Devrimi sırasında, mevcut durumdan duyulan ve açık olmayan bastırılmış memnuniyetsizlik ilk kez Kilise’nin içinde dile getirildi. Kilisenin devlete doğrudan bağımlılığının kaldırılması, Patrikliğin geri getirilmesi, Kilisenin en üst yönetim organı olan Yerel Konsillerin tekrar oluşturulması, metropolitliklerin, piskoposlukların ve parişlerin (Ukr. *parafiya*)⁸ özerklik haklarının eski durumuna getirilmesi, sıradan insanların Kilise hayatının içinde daha aktif yer alması, dinî eğitim reformu, ayin reformu gibi talepler geniş destek

⁸ Hristiyanlıkta bir piskoposluk içinde en küçük idari birim.

buldu⁹. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında devam eden Ukrayın ulusu inşa sürecinin daha geniş bağlamda dinî yaşamın Ukrayınleştirilmesi sorunu Ukrayın piskoposluklarında ortaya çıktı. Podilya ve Bratslav Başpiskoposu Parthenius'un (Levitskiy) inisiyatifiyle ve genel editörlüğü altında çıkan İncil'in Ukrayince tercümesinin (1906 yılından itibaren) yayımlanmasının sembolik bir anlamı vardı. 2 Nisan 1906'da, Kamyanets şehrinde Başpiskoposun Paskalya bayramı vesilesiyle İncil'i Ukrayince okuması aynı şekilde önemliydi¹⁰. Ukrayna'nın ilk günlük gazetesi *Hromadska dumka*, değişim sürecine ilişkin anlayışı şu şekilde özetledi: "Ukrayın köy papazları, din adamlarının hizmet etmesi gereken halkın çıkarlarını ön planda tutmalıdır. Halkın çıkarları dışında başka çıkarları olmamalıdır."¹¹

Kilise içindeki bu değişiklik talepleri o zamanlar asla gerçekleştirilmedi. Ancak 1917 Şubat Devrimi, Kilise'de devrimci değişim sürecini hem yukarıdan (Yerel Konsil toplandı ve 217 yıl sonra ilk kez Patrik Tihon (Belavin) seçildi) hem de aşağıdan başlattı. Rus Ortodoks Kilisesi (Kilise'nin bu resmî adı Yerel Konsil'de onaylandı, bundan sonra - ROK) içindeki Ukrayna otosefal hareketinin özelliklerini ancak devrim döneminin daha geniş bağlamında anlayabiliriz.

Ukrayna Devrimi olarak bilinen 1917-1921 yılları arasındaki dönem, modern tarihte ilk kez Ukrayna bağımsızlığının ilan edildiği, farklı ideolojik görüşleri destekleyen Ukrayna hükûmetlerinin sırayla değiştiği, Ukrayna Devleti'nin taraftarları ile Rus monarşistleri ve Bolşevikleri arasında silahlı mücadelenin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bolşevikler, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra iktidarlarını eski Rus İmparatorluğu sınırları içinde kurmaya çalışmışlardı. Ukrayna'nın bağımsızlığı fikri giderek olgunlaşmaktaydı ve Çarlık sonrası demokratik Rusya ile yeni bir federasyon bünyesinde özerkliğini koruyan bir Ukrayna, uzun süredir yaygın olan bir görüştü. Aynı zamanda Ukrayın

⁹ Daha fazla bilgi için bk. Dmitriy Pospelovskiy, *Russkaya pravoslavnaya tserkov' v XX veke*, Respublika, Moskova 1995, s. 26-27.

¹⁰ Mikola Denisenko, *Pravoslavna Tserkva v Ukrayini: Stolittya rozdilen*, Duh i Litera, Kiyiv 2019, s. 38.

¹¹ Denisenko, a.g.e., s. 39-40.

aydınları, dine ve Ortodoks Kilisesi'ne karşı tutumlarında Rus aydınlarından farklı değillerdi. Aydınlanma geleneklerine göre dini, cehaletin sonucu ve geçmişin anlaşılmaz bir kalıntısı, en iyi ihtimalle bir "köylü inancı" ve herkesin kendi özel meselesi olarak yorumlamaktaydılar. Ortodoks Kilisesi'ni ise yüzyıllardır "halkı sömüren" ve Rus otokrasisinin bir hizmetkârı olan muhafazakâr bir kurum olarak görmekteydiler.

Ukrayna hükûmetinin ilk Dinî İnançlar Bakanı Oleksandr Lototskiy, Ukrayın aydınların tutumlarını şu şekilde nitelendirdi: "Devrimci dönemin büyük manevi değişimi, Ukrayın aydınlarının din ve kilise meselelerinde görüşlerini değiştiremedi... Ukrayın aydını devrime karşı hayranlık duyduğunda, eğitilmiş Rus radikalleri tarafından çok hor görülen, ayaklar altına alınmış "din" sorununa dikkati çekmek için çok daha az istekliydiler."¹² Bu nedenle, devlet adamlarının "kilise meselelerini" ihmal etmeleri, Kilise'nin otosefal statüsünün ilanının Ukrayna Devleti'nin güçlendirilmesi için ne kadar önemli olabileceğinin farkında olmamaları şaşırtıcı değildi. Devlet düzeyinde Ukrayna Kilise'sinin otosefal statüye ihtiyacı ilk olarak yine de Oleksandr Lototskiy tarafından, 12 Kasım 1918 tarihli konuşmasında bildirildi ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin Direktuar hükûmeti, Ukrayna Kilisesi'nin otosefal Yasasını ancak 1 Ocak 1919'da kabul etti.

Ukrayna'nın tam bağımsızlığı fikri Ukrayna siyasetçileri arasında çok yavaş yayıldığı gibi, otosefal fikri de Ukrayna din adamları arasında çok yavaş olgunlaşıyordu. Yukarıda, daha ilk Rus devrimi yıllarında dile getirilen Ortodoks Kilise reformu taleplerinden bahsediliyordu. Ukrayınleştirme ve Kıyiv Metropolitliği'nin öz yönetiminin yeniden oluşturulması talepleri dışında diğer talepler devrim dönemiyle uyum içindeydi. Otosefal hareketin liderlerinden biri, bir Kıyiv papazı ve daha sonra Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi'nin (UOOK) Metropoliti olan Vasıl Lıpkivskiy'a göre, "Dünya'da yeni değişikliklerin yaşandığı bir dönemde herhangi bir kilisenin kurtuluşu ve yeniden canlanması için

¹² Bk. Oleksandr Lototskiy, "Znevajena sprava", *Trızub*, 1927, S 12, s. 6-11.

devletle kaynaşmış kilise yöneticilerinin özensizliği ve köle ruhundan dolayı hem Rus Kilisesi'ni hem de diğer Doğu (ve Batı) kiliselerini ölüm ve felce uğratan eski katılaştırmış kilise yaşam biçimlerinden kurtuluş olmalıdır.”¹³ Onun öncelikli kilise reform anlayışı, “tüm halkın katılmasını sağlayan yönetim biçimi, kardeşlik, ve kilise yönetimiyle kilise işlerinde tüm inananların eşit olmaları” gibi devrimci sloganlarla tamamen tutarlıydı¹⁴. Otosefal harekete destek az sayıda üst rütbeli papaz ile köy papazları ve köy cemaatlerinden yani aşağıdan geliyordu. Kilise içinde üst yöneticiler ve alt rütbeli papazlar arasında bariz bir bölünme vardı. Ukrayna'da üst ruhban sınıfı neredeyse tamamen Ruslaşmıştı. Ayrıca piskoposların büyük çoğunluğu etnik Ruslardı. Alt ruhban sınıfı ise devrimci ve milliyetçi hareketleri destekliyordu.

1917 yılının ilkbahar ve yaz aylarında Kilise içindeki tartışmalar din adamları ve sıradan inananların katılımıyla düzenlenen yerel piskoposluk kongrelerinde başlamıştı. Bu kongrelerde Ukrayınleştirme, eski Kiyiv Metropolitliği sınırları içinde öz yönetim ve Kilisenin iç yaşamında acilen yapılması gereken reformlar gibi konular gündeme getirilmişti. Piskoposluklardan gelen piskoposların ve Ukrayna piskoposluklarının temsilcilerinin katıldığı Tüm Ukrayna Kilise Konseyi'nin çalışmaları 1918 yılı boyunca devam etti. Konsey, Moskova Patrikhanesi ile kanonik bağlantısını koparmadan Kiyiv Metropolitliği'nin geniş kapsamlı öz yönetimini ilan etmişti. Bu talepler Moskova tarafından kısmen karşılandı. Kısmi iç özerklik veriliyor ancak Rus Ortodoks Kilisesi Konseyi'nin kararlarını yerine getirme yükümlülüğü kalıyordu. Sonuç olarak, din adamlarının ve inananların talepleri daha da radikalleşmişti.

Öte yandan, Ukrayna piskoposluklarının üst rütbeli papazları daha fazla adım atmaya ve Moskova'yla bağlarını koparmaya hazır değillerdi. O dönemde Poltava Başpiskoposu Partheniy'in (Levitıskiy) tutumu oldukça açıklayıcıydı. Ukrayna yanlısı olarak bilinen ve piskoposlukta Ukrayincenin kullanımını teşvik eden bu din adamı, onu Ukrayna Kilisesi'nin başına geçmeye davet eden otosefal destekçileri arasında

¹³ Vasil' Lıpkivskiy, *Vidrodjennya Tserkvi 1917-1930 rr*, Dobra knijka, Toronto 1959, s. 5.

¹⁴ Lıpkivskiy, *a.g.e.*, s. 5.

büyük bir itibar sahibi olmuştu. İkincisinin oluşturulması ilk kez Tüm Ukrayna Ortodoks Kilisesi Konseyi'nin 5 Mayıs 1920'deki toplantısındaki kararında söz konusu olmuştur: “Moskova'nın hâkimiyetinden kurtulmuş Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin otosefal (bağımsız) ve Kilisenin tüm üyeleri (üst ve alt sınıf papazlarla inananlar) tarafından yönetildiği bir yönetim sistemi (*sobornopravnist*) temelinde kurulmuş olduğunu kabul etmek.”¹⁵ Başpiskopos Partheniy ilk başta otosefal hareketi desteklemeyi kabul etti ve defalarca Patrik Tihon'a bu tür istekleri dile getirdi: “Muhterem Patrik Hazretleri! Onlara merhamet, ebeveyn şefkati ve ilgi gösterin. Ukrayince dua ederlerse büyük bir sorun değil... Ukrayin hareketi kendiliğinden oluşmuş bir harekettir. Önüne ne kadar çok engel koyarsanız o kadar güçlü şekilde ilerlemeye devam edecek.”¹⁶ Ancak otosefal hareketin fazla radikal olması (piskoposların evlenmesine bile izin veriliyordu) ve Moskova Patrikhanesi ile kanonik bağı koparma korkusu, sonunda başpiskoposun otosefal hareketi desteklemekten vazgeçmesine neden oldu.

UOOK, Bolşevik iktidarının kurulmasından sonra, 14-30 Ekim 1921'de, Kiyiv'de toplanan Tüm Ukrayna Ortodoks Kilisesi Konseyi'nde ilan edildi. Konsey, “eski piskoposluk-otokratik sistemi”nin kaldırılmasını ve ruhbanların ve inananların eşit katılımına dayalı yeni bir yönetim sistemini (*sobornopravnist*) öngören “UOOK Kanunlarını” kabul etti. Konsey ayrıca İskenderiye Kilisesi geleneğine dayanarak ve bağımsız olarak Metropolit Vasil Lıpkivskiy başta olmak üzere UOOK Kilisesi'nin en üst yöneticilerini dinî bir törenle görevlerine atadı. Bolşevikler UOOK'yı resmî olarak tanımasalar da onun varlığına 1930 yılına kadar göz yumdular. 1930 yılında ise UOOK, kendi kendini tasfiyeye zorlandı ve otosefal hareketin en aktif üyeleri, “karşı devrimci faaliyetleri” ve “Ukrayin burjuva milliyetçiliği” vb. çeşitli suçlamalarla mahkûm edildiler.

¹⁵ Tüm metin için bk: İvan, Vlasovskiy, *Naris istoriyi Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Tserkvi*, C 4, kitap 1: XX stolıtya, Ukrayins'ka Pravoslavna Tserkva Kiyivs'koho Patriarhatu, Kiyiv 1998, C 87.

¹⁶ Tetyana Yevsyeyeva, *Rosıys'ka pravoslavna tserkva v Ukrayini 1917–1921 rr.: konflikt natsional'nh identıchnostey u pravoslavnomu poli*, İnstıtut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2005, s. 229.

Çelişkili görünen bu durumu açıklamak için artık birçok kez dile getirilen dini hor görme ve Rus aydınları arasında Ortodoks Kilisesi hakkındaki yaygın görüşlerle daha Aydınlanma Çağı'ndan beri şekillenen Bolşeviklerin Kiliseye karşı tutumunu anlamak gerekiyor. Ayrıca Marks'ın tahminine göre dinin “komünist cennette” ortadan kalkacağı bekleniyordu ve Bolşevikler bu tahminin bir an önce gerçekleşmesi için ellerinden geleni yapıyorlardı. En kısa sürede, 5 Şubat 1918'de, Kilisenin devletten ve okulların Kiliseden ayrılmasına ilişkin Halk Komiserleri Konseyi'nin (HKK) kararnameyi kabul edildi. Daha sonra bu kararnameyi tekrarlayan Ukraynalı Bolşeviklerin 19 Ocak 1919 tarihli kararnameyi açıklandı.

Bir sonraki adım, her şeyden önce, Bolşeviklerin çarlık rejiminin bir kalıntısı ve kendilerinin en önemli düşmanı olarak gördükleri Patrikhane Kilisesi'ne karşı yöneltilen sert bir din karşıtı politikanın uygulanması olmuştur. Patrikane Kilisesi'ni yok etmeye çalışırken Bolşevikler, eski “böl ve yönet” ilkesini kullanıyorlardı ve bu yüzden Rus Ortodoks Kilisesi içinde merkezkaç reformist hareketleri sadece desteklemiyorlar, aynı zamanda bu hareketleri teşvik ediyorlardı. Katolik Piskoposu Michel d'Herbigny'nin, “Ortodoksluk, Protestanlık, Ukrayın milliyetçiliği ve sosyal radikalizmin bir karışımı” olarak adlandırdığı Ukrayın otosefal hareketi yukarıda bahsedilen merkezkaç hareketlerden biriydi. Ukrayın otosefal hareketin amaçları yeni Bolşevik iktidarın sloganlarına uyuyordu ve Moskova'nın Rus olmayan halkların gelişmesi amacıyla başlattığı ve 1930'ların başına kadar sürdüğü yeni resmî “yerlileştirme” (*korenizatsiya*) politikası çerçevesinde Ukrayınlık tolere ediliyordu. Stalin'in politikasında “Büyük kırılma noktası”, 8 Nisan 1929 tarihinde kabul edilen, SSCB'nin çöküşüne kadar geçerli kalan ve “yerlileştirme” politikasına son veren (ki bu UOOK'nin kaderini de belirledi) Dinî Dernekler Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle aynı zamana denk geldi.

Benzer ve paralellik gösteren süreçler yani Kilise'nin “Moskova'dan uzaklaşma hareketi”, İkinci Polonya-Litvanya Birliği'nin bir parçası olan Batı Volinya'da Ortodoks piskoposluklarında da

yaşanmaktaydı. Volınya'daki Ortodoksların hareketi, Ortodoks Kilisesi'ni bir tür "Moskova'nın beşinci kolu" olarak gören Polonya Devleti tarafından desteklenmişti ve bu yüzden Polonya yöneticileri, Ekümenik Patrik'ten Polonya Ortodoksları'na otosefalin verilmesini talep eden başvuruyu desteklediler. Ortak çabaların sonucu olarak, 13 Kasım 1924'te, Ekümenik Patriği VII. Gregorios'un Polonya Ortodoks Kilisesi'ne otosefal hakkını verdiğini ilân eden Tomos belgesi düzenlenmiştir. Tomos'ta, 17. yüzyılın sonlarında, Patrik IV. Dionysius'un Kıyiv Metropolitiği'ni Moskova Patrikhanesi'ne devretme kararının meşru olup olmadığının sorgulanması dikkat çekicidir: "Kıyiv Metropolitiği'nin Bizim Tahtımızdan ilk ayrımı [...] Moskova Kilisesi'ne bağlanması kanonik kurallara göre yapılmamıştır, aynı zamanda da Ekümenik Tahtın Eksarhı unvanına sahip olan Kıyiv Metropoliti'nin tam kilise özerkliği yerine getirilmemiştir."¹⁷

Bu, Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Ukrayna Ortodoksları için ana kilise olarak kaldığı anlamına geliyordu. 1930'larda, Polonya'nın Ukrayna karşıtı ve Ortodoks karşıtı politikasına rağmen Polonya Ortodoks Kilisesi'nin kurulması, objektif olarak Batı Volınya'da bir kilise ağının oluşturulması ve kilise yaşamının Ukrayinleştirilmesi (her şeyden önce Ukrayincenin ayin dili olarak kullanılması) için uygun koşulları sağladı¹⁸. Bu süreç, 1939 Molotov-Ribbentrop Paktı sonucunda Batı Ukrayna topraklarının SSCB'ye ilhak edilmesinden sonra kesintiye uğradıysa da İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin işgal ettikleri topraklarda UOOK'nin kurulması için uygun bir ortam hazırlamıştı.

2. Ukrayna Eksarhlığı'nın¹⁹ Kurulması: Yukarıdan Tepki

Yukarıda belirtildiği gibi, Ukrayna Ortodoks cemaatine 1918'de, Patrik Tihon (Belavin), Kıyiv Metropoliti'nin Patrik tarafından atanması ve Sinod, Patrik ve Rus Ortodoks Kilisesi konseylerinin tüm kararlarının

¹⁷ İvan Vlasovskiy, *Naris istoriyi Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Tserkvi*, C 4, kitap 1-2: XX stolittya. Ukrayins'ka Pravoslavna Tserkva Kıyivs'koho Patriarhatu, Kıyiv 1998, s. 31.

¹⁸ Daha detaylı bilgi için bk. Vlasovskiy, *a.g.e.*, C 4, kitap 2.

¹⁹ Eksarhlık, Ortodokslukta, yönetim konularında belirli bağımsızlığa sahip bir Kilise bölgesidir. Eksarhlık, Patriğe bağlı, Eksarh unvanına sahip bir piskopos tarafından yönetilmektedir. Eksarh, Patrik ile Metropolit arasında bir unvandır.

yerine getirilmesi şartıyla sınırlı özerklik verdi²⁰. Bir sonraki adım, 1921'de, Ukrayna Eksarhlığı'nın kurulmasıydı. 1921'de kurulan Ukrayna Eksarhlığı, SSCB sınırları içinde Rus Ortodoks Kilisesi'nin ilk ve tek formel özerk idari birimi oldu. Rus Ortodoks Kilisesi'nin diğer eksarhlıkları sınır dışındadır. Eksarhlık 1990'ların başına kadar varlığını sürdürdü ve 1990'ların başında, Eksarhlık'ın temelinde Moskova Patrikhanesi'ne bağlı özerk Ukrayna Ortodoks Kilisesi (UOK-MP) kurulmuştu. Hem 20. yüzyılın başında Ukrayna Eksarhlığı'nın kurulması hem de 20. yüzyılın sonunda UOK-MP'ye özerklik verilmesi, Moskova Patrikhanesi'nin dönemin siyasi meydan okumaları ve Ukrayın otosefal hareketi karşısında vermek zorunda kaldığı tavizlerdi. Daha sonra tartışılacağı gibi her iki durumda bu tavizler son derece istenmiyordu.

Ukrayna Eksarhlığı'nın kurulması genellikle Moskova'nın Ukrayna'da otosefal hareketin gelişmesine ve Ekim 1921'de Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin ilan edilmesine verdiği yanıt olarak kabul edilir. Aşağıdan gelen bu meydan okuma önemliydi ancak Moskova Patrikhanesi liderlerini Moskova Çarlığı döneminden beri uygulanan merkezîleştirme politikasını değiştirmeye zorlayan tek bir faktör değildi. Eksarhlığın kurulması, 1917-1920'lerin başlarında kilise yaşamının tam karışıklığıyla başa çıkmak amacıyla Moskova Patrikhanesi'nin vermek zorunda kaldığı birçok karardan biri olmuştur. Kilise yaşamındaki bu karışıklık hem rejimin Rus Ortodoks Kilisesi'ni yok etme çabalarının bir sonucu hem de Bolşevik dönemin ilk yıllarında yaşanan siyasi ve sosyal karışıklığının bir yansımasıydı. Piskoposlukların öz yönetimine ilişkin Patrik ve Kutsal Sinod'un 20 Kasım 1920 tarihli kararname, bu tür ademimerkeziyetçi kararların nihai amacının, Kilise'nin idari yapısı tamamen yıkılmış durumundayken Kilise yaşamını ayakta tutmak olduğunu ifade ediyor. Kararname şu açıklama içeriyordu: "Piskoposluğun ... daha üst Kilise yönetimiyle tüm iletişimi kesilirse veya yüksek Kilise yönetimi herhangi bir nedenle faaliyetlerini durdurursa, piskoposluk piskoposu, aynı şartlarda olan birkaç piskoposluk için üst Kilise yönetiminin oluşturulması konusunda komşu piskoposlukların piskoposlarıyla hemen iletişime

²⁰ Vlasovskiy, a.g.e., C 4, kitap 2, s. 49-50.

geçer.”²¹ Böylelikle Moskova Patrikhanesi, Ukrayna Eksarhlığı'nın kurulmasını, Kilise faaliyetlerini sağlamayı amaçlayan ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin idari yapısını hiçbir şekilde zayıflatacağı düşünülmeden önlemlerden sadece biri olarak algılamaktaydı. Bu nedenle, Ukrayna Eksarhlığı'nın özerk yetkileri ve Eksarhlık'ın idari yapısının yazılı olarak belirlenmiş olmaması şaşırtıcı değildir.

Daha sonraki gelişmeleri anlamak için rejimin din ve Kilise politikasının değişikliklerine dikkat edilmelidir. Stalin politikasının devrimci enternasyonalizmden ulusal Bolşevizme ve Rus emperyal mirasına dönüşü, 1930'lu yıllara damgasını vurdu. Bu durum, Rus Ortodoks Kilisesi ile bir anlaşma için önkoşullar yarattı çünkü “[canlandırılan] Rus kültürünün öz değerleri, kaçınılmaz olarak [Rus Ortodoks] diniyle bir uzlaşmayı gerektiriyordu.”²² Bohdan Bociurkiw, bu görüşü geliştirerek Sovyet yöneticilerinin “kilise-milliyetler politikaları” (*ecclesiastic-nationalities policies*) kavramını öneriyor. Ona göre Ukrayna kiliseleri söz konusu olduğunda devletin resmî din politikaları Bolşeviklerin resmî milliyetler politikasına bağlıydı²³. Bu nedenle, Stalinist rejim ile Rus Ortodoks Kilisesi hiyerarşisi arasında, Eylül 1943'te varılan “anlaşma”dan itibaren ulusal kiliselerin Sovyet devletinde hayatta kalma şansı yoktu.

Devletin Rus Ortodoks Kilisesi'ne yönelik sıkı politikasında bir değişikliğin olmaması (yeni kiliselerin açılmasına ve manastırların işleyişine izin verilmesi, dinî eğitim kurumlarının açılması, belirli yasal muafiyetler, Kilise Konseyi'nin toplanmasına ve Patrik seçilmesine izin verilmesi) İkinci Dünya Savaşı'nın zorlukları bağlamında anlaşılabilir. Rus İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde Bolşevik iktidarının kurulmasından sonra Moskova Kilisesi ilk kez komünist rejime faydalı olabildi: Nazi işgali altındaki topraklarda milliyetçi özellikleri taşıyan ve kolayca göz ardı edilemeyecek geniş çaplı dinî canlanma Sovyet rejimine

²¹ Tsypin Vladislav (başpapa), *İstoriya Russkoy Tserkvi 1917-1997*, C 9, İzd. Spaso-Preobrajenskogo Valaamskogo monastırya, Moskova 1997, s. 66.

²² Nikolai Timasheff, *Religion in Soviet Russia*, Sheed and Ward, London 1944, s. 147-148.

²³ Bohdan R. Bociurkiw, “The Uniate Church in the Soviet Ukraine: A Case Study in Soviet Church Policy”, *Canadian Slavonic Papers*, 1965, C 7, S 1, s. 89-90.

bir meydan okuma oldu. Bu bölgelerin nüfusu üzerinde kontrolü yeniden sağlama ihtiyacının yanı sıra savaştan sonra yeni ilhak edilen bölgeler ve Doğu Avrupa üzerinde kontrol kurma planları öncelikli önem taşıyordu²⁴. Devlet ile Kilise arasındaki bu “uzlaşma”, genellikle iki dönem arasında bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Devrim sonrası ve savaşlar arası dönemde Rus Ortodoks Kilisesi’ne acımasız baskı politikası uygulanmaktaydı. Savaş sonrasındaki on yıllarda ise baskılar sözde mezhepçilere ve milliyetçiliğin dinî tezahürlere karşı yapılıyordu ve Rus Ortodoks Kilisesi bir tür “Devlet Kilisesi”ne dönüşmüştü.

Böyle bir genelleme yaparken belli bir basitleştirme yapmak durumundayız çünkü SSCB’de resmî din karşıtı politika hiçbir zaman gözden geçirilmedi ve durdurulmadı. Dahası, Nikita Hruşçov döneminde din karşıtı kampanya öncelikle Rus Ortodoks Kilisesi’ne odaklanıyordu. Bu kampanya o kadar büyük ölçekliydi ki bazı araştırmacılar bu kampanyayı komünizm inşa eden devletin sınırları içinde dini ve Kilise’yi yok etmek için yapılan bir “savaş” olarak değerlendirir²⁵. Çok yaşlı olduklarından dolayı zaten “bilinçli Sovyet insanları” olamayan yaşlı kadınlar (*babuşkalar*) ve az sayıdaki “din fanatikleri” için çekici olan ve geçmişin bir parçası olarak görülen Kilise’yi izolasyon içinde bırakmak, 1980’lerin sonuna kadar temel bir öncelikti. Aynı zamanda ilahiyat eğitiminin imkânsızlığı ve kiliselerin ve manastırların kapatılıp yıkılması, Kilise’nin idari yapısının ve kurumsal ağının yok edilmesine yol açtı²⁶.

Bununla beraber, tam da o zaman, varlığını minimum değişikliklerle SSSCB’nin çöküşüne kadar değil günümüze kadar sürdüren ve günümüz Rusya Federasyonu için hâlâ geçerli olan Devlet-Kilise ilişkileri modelinin temelleri atıldı. Bu bağlamda, Kilise’nin idari mekanizmasının tamamen devletin kontrolüne geçmesi ve Kilise’nin devlet politikasında bir araç hâline gelmesi öngörülmektedir. Sovyet döneminde Kilise, Rus İmparatorluğu döneminde oluşmuş Devlet-Kilise

²⁴ Stalin’in Rus Ortodoks Kilisesi’ne yönelik politikasındaki bu değişiklik için bk. Natalia Shlikhta, *Tserkva tih, hto vjiv. Radyans’ka Ukrayına, seredina 1940-h – počatok 1970-h rr*, Akta, Harkiv 2011, s. 41-46.

²⁵ Örneğin bk. Mihail Şkarovski, *Russkaya pravoslavnaya tserkov’ pri Staline i Hruşçove (Gosudarstvenno-tserkovnye otnoşeniya v SSSR v 1939–1964 godah)*, Krutitskoye patriarşeye podvorye, Moskova 2000, s. 352.

²⁶ Savaş sonrası siyasetin özellikleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Shlikhta, *Tserkva tih, hto vjiv*, s. 37-95.

ilişkilerinin emperyal modelinden farklı olarak, devletten herhangi bir destek, Sovyet insanları üzerinde nüfuz veya herhangi bir otoriteyi sağlayamadan devamlı (ve genelde başarısız) olarak kendisinin “ faydalı”, “ zamana uygun” ve “Sovyet” olduğunu ispatlamak zorundaydı²⁷.

Rus Ortodoks Kilisesi daha çok dış politika amaçlarına ulaşılması için kullanılıyordu. Soğuk Savaş şartları altında Sovyet rejimi yurt dışında kendi olumlu imajını oluşturmaya çalışıyor ve kendi anlatılarını (genellikle Sovyet vatandaşlarının özgürlükleri, “emperyalist Batı’ya karşı” ve “barış için” devamlı mücadele vb.) geliştirmek için elinde var olan tüm araç ve imkânlardan faydalanıyordu. İç siyasete gelince, 1940’ların ikinci yarısında Galiçya ve Transkarpatya’da Greko-Katolik Kilisesi’nin tasfiyesi, komünist devlet ile Ortodoks Kilisesi’nin çıkarlarının paradoksal bir şekilde örtüştüğü bir olay oldu²⁸.

Sovyet devleti İkinci Dünya Savaşı sırasında elde edilen Batı Ukrayna topraklarında tam birleşme ve merkezileştirme sağlamaya çalışıyordu. Bu bağlamda; Sovyet yönetiminin Batı Ukrayna topraklarında “emperyalist Batı ile Vatikan’a karşı mücadele”, “Ukrayın burjuva milliyetçiliği ile mücadele”, yerli Ukrayınlerin Sovyet karşıtı yeraltı direnişlerinin bastırılması ve “Uniatların”, “Sovyet Ukrayınlere” dönüştürülmesi gibi amaçları açıklanıyordu. Bu amaçların gerçekleşmesi için yeni ilhak edilen toprakların nüfusunun çoğu tarafından desteklenen ve çok etkili bir sosyal ve ulusal kurum olan Ukrayna Greko-Katolik Kilisesi’nin tasfiyesi gerektiğine inanılıyordu. Tasfiye şekli, “Rus Ortodoks Kilisesi ile yeniden birleşme” olarak seçildi ve böylece Moskova Patriği “kendisine ait toprakları geri alabildi.”

²⁷ Daha detaylı bilgi için bk. Natalia Shlikhta, “Adaptability as a Survival Strategy under Communism: Reconsidering the Approach of the Russian Orthodox Church”, **Reliğiski-filozofiski raksti**, 2019, C 25, s. 217-241; Natalia Shlikhta, “‘Orthodox’ and ‘Soviet’: the Identity of Soviet Believers (1940s - early 1970s)”, **Forum for Anthropology and Culture**, 2015, C 11, s. 140-164.

²⁸ Galiçya’da UGKK, Sovyet devlet güvenlik teşkilatları tarafından düzenlenen ve yürütülen 8-10 Mart 1946 tarihli sözde Lviv Konseyi sırasında resmen tasfiye edildi. Üç yıl sonra Transkarpatya’daki Greko-Katolik Kilisesi’nin de tasfiye edileceği açıklandı. Greko-Katolik Kilisesi’nin nasıl tasfiye edildiği ve Stalin politikası ile eski emperyal politika arasındaki benzerlikler hakkında bk. Svitlana Hurkina, “Spadkoyemnist’ relihiynoyi politiki şçodo Uniynoyi Tserkvi: vid rosiys’koho tsaratu do stalinizmu”. **Kovçeh: Naukoviy zbirnik z tserkovnoyi istoriyi**, C 8, 2018, s. 34-47.

Moskova makamları için beklenmedik bir şekilde UGKK'nin formel tasfiyesi onun yok edilmesine yol açmadı çünkü Kilise'nin üst düzey yetkilileri en aktif papazlarla beraber “katakomb” (yeraltı, saklı) UGKK'yi oluşturdular. Dahası, mevcut şartlarda Rus Ortodoks Kilisesi ile formel olarak “yeniden birleşenler” (UGKK'nin papazlarının ve inananlarının büyük çoğunluğu), onlarca yıldır farklılıklarını, dinî (Greko-Katolik) ve etnik (Ukrayin) öz kimliklerini koruyarak “Kilise içindeki Kilise”yi (Rus Ortodoks Kilisesi içinde) oluşturdular²⁹. Bu “Kilise içindeki Kilise”nin Ukrayna Eksarhlığı üzerine etkisi, Ukrayna Eksarhlığı'nı, Rus Ortodoks Kilisesi'nin geri kalanından farklı olarak şekillendiren ana etken oldu.

Ortodoks Kilisesi'nin kurum içi belgelerinin dikkatli okuması, Moskova Patrikhanesi yöneticilerinin savaş sonrası dönemde Ukrayin Eksarhlığı'na karşı tutumu hakkında bazı sonuçlara ulaşmamıza imkân vermektedir. Ukrayna Eksarhlığı'nın varlığından az ve rastgele bir şekilde bahsedilmesi, bu kurumun statüsü ve başkanının yetkileriyle ilgili çok şey anlatır. Ukrayna Eksarhlığı'ndan doğrudan bahsedilen birkaç mektuptan birinde Patrik Aleksiy (Simanskiy), Eksarh makamını “fahri unvan” olarak adlandırıyor (Rus Ortodoks Kilisesi İşleri Konseyi'nin³⁰ başkanı Georgiy Karpov'a 17 Kasım 1952 tarihli mektubu)³¹. Yerel piskoposların Ukrayna Eksarhı'na tabi olması tamamen sözde kalıyordu. Örneğin, piskoposlar, 7 Temmuz 1944 tarihli ve 61 sayılı Sinod³² kararının önermelerine karşın Eksarhlığın Başkanını piskoposluklarındaki kilise faaliyetleri hakkında bilgilendirmiyorlardı (hatta ne öneri ne de tavsiye soruyorlardı)³³. Sadece 1966'da Ukrayna Eksarhlığı'nın başına geçen

²⁹ Daha detaylı bilgi için bk. Natalia Shlikhta, “‘Ukrainian’ as ‘Non-Orthodox’: How Greek Catholics Were ‘Reunited’ with the Russian Orthodox Church”, *State, Religion and Church*, 2015, C 2, s. 77-95.

³⁰ SSCB'de din ve kilise politikalarından sorumlu iki resmi devlet kurumu olan Rus Ortodoks Kilisesi İşleri Konseyi (1943 yılında kurulmuş) ve Dini Kültür İşleri Konseyi (1944 yılında kurulmuş), daha sonra Dinler İşleri Konseyi (1965 yılından itibaren) içinde birleştirilmiştir.

³¹ N. A. Krivova, (ed.), *Pis'ma patriarha Aleksiya I v Sovet po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvi pri Sovete narodnih komissarov – Sovete ministrov SSSR. 1945-1970 gg*, C 1, 1945-1953, ROSSPEN, Moskova 2009, s. 677.

³² Rus Ortodoks Kilisesi'nin Kutsal Sinod'u, Piskopos Konseyleri arasındaki dönemde Rus Ortodoks Kilisesi'nin üst yönetim organıdır.

³³ *Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF)*, Fond 6991, Opis' 2, Delo 2a, L. 97.

Metropolit Filaret (Denisenko), Eksarhlığın işleriyle ilgili tüm yazışmaların mecburi alıcısı hâline geldi.

Eksarh'ın resmî olarak öngörülen ile gerçek yetkileri arasındaki mesafe oldukça belirgin olmaya devam etti. Örneğin, 23 Mart 1944 tarihli ve 42 sayılı Sinod kararı, Eksarha piskopossuz piskoposlukları yönetme hakkı ve oralara geçici yöneticileri atama hakkı sağladı³⁴. 11 Haziran 1957 tarihli ve 5 sayılı Sinod kararı aynı ifadeleri tekrarlayarak önceki belgenin kabul edilmesinden sonra Eksarh'ın haklarını kullanma fırsatı olmadığını ortaya koydu³⁵.

Moskova Patrikhanesi yönetiminin gözünde Eksarh, bağımsız hak ve yetkilere sahip olmayan, sadece “Kilise'nin üst yöneticilerinin kararlarının” yerine getirilmesini garanti eden bir kişiydi. Patrik, yukarıda bahsedilen 17 Kasım 1952 tarihli mektubunda, Eksarhın piskoposluklarda “düzenden sorumlu olması” ve piskoposluklarla “ilgilenmesi” gerektiğini hatırlatmaktadır³⁶. Kilise içi yazışmalarda rastlanan hitap şekli de oldukça açıklayıcıdır: Patrik Aleksiy, Ukrayna Eksarhı olan Metropolit İoasaf'a (Lelühin) “yönetici başpiskopos” olarak hitap eder (Eksarh'ın Luhansk Piskoposluğunu geçici yönetmesiyle ilgili 6 Nisan 1965 tarihli mektup)³⁷.

3. Moskova Siyasetine Bir Meydan Okuma Olarak Ukrayna Eksarhlığı

Moskova Patrikhanesi yönetiminin bu tutumuna ve devletin din konularında politikasını merkezîleştirmesine rağmen Ukrayna Eksarhlığı tasfiye edilmedi. Tam tersine, Eksarhın konumu önemli ölçüde güçlendi ve 1970-1980'lere kadar Eksarhlık ile Rus Ortodoks Kilisesi'nin geri kalanı arasındaki dinî ve idari sınırlar Eksarhlığın kuruluşundan itibaren hiç olmadığı kadar netleşti.

Sovyet Ukraynası'nda dinî hayatın özel biçimini belirleyen ve Moskova Kilisesi ve devlet memurlarına devamlı rahatsızlık veren iki

³⁴ GARF, Fond 6991, Opis' 2, Delo 2a, L. 75.

³⁵ GARF, Fond 6991, Opis' 2, Delo 202, L. 43.

³⁶ Krivova, a.g.e., C 1, s. 677.

³⁷ Tsentral'nyy Derjavnıy Arhiv Vişçih Orhaniv Vladı i Upravlinnya Ukrayını (TsDAVO), Fond 4648, Opis 1, Sprava 459, Ark. 6.

temel faktör olduğuna işaret edilmektedir. Birincisi, Ukrayna nüfusunun yüksek dindarlığı, dinî cemaatin büyüklüğü ve Eksarhlık'taki dinî yaşamın yoğunluğu, diğeri ise Ukrayna'da din işleriyle ilgili durumun karmaşıklığıdır³⁸. Ukrayna SSC, SSCB'de "Ortodoksluğun kalesi" olarak görülüyordu ve bu yüzden rejimin din karşıtı kararları her şeyden önce Ukrayna'ya karşı yönlendiriliyordu³⁹.

Öyle görünüyor ki Bociurkiw'in işaret ettiği faktörlerden ikincisi - din işlerinin karmaşık durumu- Rus Ortodoks Kilisesi içindeki Ukrayna Eksarhlığı için belirleyici oldu. Karmaşık dinî durum, analiz ettiğimiz önceki gelişmelerin doğrudan bir sonucuydu. Bu karmaşıklık Moskova makamlarını sürekli olarak "Ortodoksluğun yerel özellikleri" konusunda taviz vermeye mecbur bıraktı.

Buradaki ana etkenler; 1920'lerin ve 1930'ların otosefal hareketleri, II. Dünya Savaşı arifesinde "batı bölgelerinin" ilhakı ve savaş döneminin dinî canlanmasıydı. Batı Ukrayna'da mezheplerin durumu - hem Ukrayna Greko-Katolik Kilisesi hem de Ekümenik Patrik VII. Gregorios'un 13 Kasım 1924 tarihli Tomosu ile otosefal statüsü (Polonya Ortodoks Kilisesi içinde) verilen Volınya Piskoposluğu Ortodoks cemaatleriyle temsil edilen- çifte meydan okuma niteliğindediydi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Naziler tarafından işgal edilen topraklarda asıl Ukrayın Ortodoksluğu'nun canlanması nedeniyle Ukrayna'da Kiliselerin durumu daha da karmaşık hâle geldi. Ukrayna'da dinî yaşamın gelişmesi, belirli bir zamana kadar Ukrayna milliyetçiliğinin "kültürel" tezahürlerine müsamaha gösteren Alman işgalci yönetimin politikası sayesinde mümkün oldu. Almanların amacı, kendilerinin Bolşevik hükümetinden farklı olduklarını göstermek, böylece yerel halkın desteğini kazanmak ve Ukrayna direniş hareketini etkisiz hâle getirmektir.

³⁸ Bohdan R. Bociurkiw, "The Orthodox Church and the Soviet Regime in the Ukraine, 1953-1971", *Canadian Slavonic Papers*, 1972, C 14, S 2, s. 193-194.

³⁹ Örneğin, bk. Adriano Rocucci, *Stalin i patriarh: Pravoslavnaya tserkov' i sovetskaya vlast', 1917-1958*, ROSSPEN, Moskova 2016, s. 391-401; Nadejda Belyakova, "Prizıvayu otsov nastoyateley strogo soblıdat' zakonodatel'stvo". Uçastıye naseleniya v tainstvah Pravoslavnoy Tserkvi v pozdnem SSSR: mejdu tserkovnımi i gosudarstvennımi ograniçeniyami", *İstoriya*, C 4, S 7 (23), 2013, <https://history.jes.su/s207987840000629-0-1/>

Lutsk ve Kovel Başpiskoposu Polikarp'ın (Sikorskiy) başkanlığında UOOK, bağımsızlık özlemlerini 1924 Tomosu'na dayandırıyor ancak aynı zamanda Vasıl Lıpkivskiy'in UOOK'nin üyelerini de kabul ediyordu. Başkanı Volinya Başpiskoposu Oleksiy (Hromadskiy) olan Ukrayna Özerk Kilisesi (Ukr. *Українська Автономна Церква-UÖK*), 1921 tarihli Ukrayna Eksarhlığı Yönetmeliğine dayanarak özerklik hakkının meşruiyetini doğrulamaya çalışıyordu⁴⁰. Böylece, savaş sonrası Ukrayna Eksarhlığı hiçbir şekilde Rus Ortodoks Kilisesi'nin sıradan bir idari parçası değildi. Bunun yerine yukarıda adı geçen kiliselerin geleneklerini ve dolayısıyla dinî mirasını benimsedi. Bundan dolayı Eksarhlığın durumu, ulusal (UOOK ve UÖK'nin mirasıyla ilgilidir) ve mezhep ("yeniden birleşme" sonucunda UGKK mirasının dâhil edilmesi) açılarından etkilenmiştir.

UOOK ve UÖK yöneticilerinin çoğu Alman ordularıyla birlikte çekildi ve daha sonra Batı Avrupa ve her iki Amerika'da Ukrayna Kiliselerine katıldı. Çoğu ama hepsi değil. Aileleri ve cemaatlarıyla birlikte kalan sıradan papazlar şöyle dursun. Bu nedenle Sovyet birliklerinin ardından bu bölgelere dönen Rus Ortodoks Kilisesi ikili bir görevi yerine getirmek zorunda kaldı. Kurumsal anlamda Ukrayna kiliselerinin çok sayıdaki ruhban ve piskoposlarının bir kısmının "komünnyona kabul edilmesi" gerekiyordu, bu da "Kilise bölünmelerinin" ortadan kaldırılmasını mümkün kılacaktı. Aynı zamanda Kilise yaşamının Ukrayınlaşması, öncelikle Batı Volinya piskoposluklarında (Volinya, Rivne) ve Vinnitsya bölgesinde ciddi bir zorluk teşkil ediyordu. Bu görev, Rus araştırmacıların inandığından farklı olarak "tamamen teknik" ve "acısız" olmaktan çok uzaktı⁴¹ ve bu görevin yerine getirilmesi için birçok taviz vermek gerekiyordu.

Patrikhane yönetimi Ukrayincenin ayinsel amaçlarla kullanılmasına izin vermek zorundaydı. Ukrayna Eksarhı Metropolit

⁴⁰ Daha detaylı bilgi için bk. Vlasovskiy, a.g.e., C 4, kitap 2, s. 177-271.

⁴¹ Ol'ga Vasilyeva, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov' v politike Sovetskogo gosudarstva v 1943-1948 g.* İnstitut Rossiyskoy İstorii RAN, Moskova 2001, s. 102; Şkarovskiy, a.g.e., s. 106.

İoann (Sokolov) bu fikrin ana destekçisiydi⁴². Bu bağlamda, 29 Ekim 1947 tarihli ve 17 sayılı Sinod Kararı oldukça açıklayıcıdır. Belge, Patrik Tihon tarafından Ukrayna Eksarhlığı'na verilen haklara atıfta bulunarak, Volınya cemaatlerinin kilise yaşamında Ukrayincenin kullanılmasına izin veriyordu: “Rahmetli Patrik Tihon’un, 1923’te, Ukrayincede ibadet imkânı hakkında verdiği emirlere göre ve şimdi Ukrayna Ortodoks nüfusun çoğunluğunun istediği yerlerde Ukrayincede ibadet imkânı sağlamaktır⁴³.”

UOOK'nin ruhbanları -UÖK'nin ruhbanlarından bahsetmeye bile gerek yok- bazı papazların “savaş karmaşasından kafalarının karıştığı” bahanesiyle kanonik cezalar olmaksızın Rus Ortodoks Kilisesi'ne kabul ediliyor ve UÖK piskoposları Rus Ortodoks Kilisesi cemaatlerini yönetmeye bile atanıyordu (22 Kasım 1956 tarihli ve 12 sayılı ve 25 Aralık 1957 tarihli ve 13 sayılı Kutsal Sinod Kararları)⁴⁴. Moskova Patrikhanesi'nin yönetimi, UÖK'nin hatta UOOK'nin “bölücü piskoposları” tarafından yapılan kutsama törenlerinin meşru olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Böylelikle Moskova Kilise yönetimi, Ukrayna Ortodoksları üzerinde kontrolünü bir şekilde yeniden kazanmak için bazı ilkeli tutumlarını gözden geçirmeye hazırды, daha doğrusu gözden geçirmeye zorlanmıştı.

Tasfiye edilen UGKK'nin din adamlarının ve inananlarının dâhil edilmesi, UGKK cemaatinin eğitimli, daha entegre, çok sayıda ve “öteki” (ulusal ve mezhepsel açıdan) olması nedeniyle Moskova Patrikhanesi için daha da büyük bir meydan okuma hâline geldi. Daha önce bahsedildiği gibi, “yeniden birleşmiş olanlar”, sadece farklılığını onyıllardır korumakla kalmayıp Orta ile Doğu Ukrayna ve Rusya Ortodoks ruhbanları üzerinde etkisini bırakan, Rus Ortodoks Kilisesi'nin resmî yapısı içinde “Kilise içinde Kilise” oluşturdu. Kilise yönetimi, Batı Ukrayinlerin “Ortodoklaşmasını” etkin bir şekilde gerçekleştirmeleri için “yeniden

⁴² Metropolit İoann'ın “otosefalistler”e taviz vermeye hazır olması, devlet ve Kilise yöneticilerinin Eksarhlığın başkanına karşı getirdikleri ana eleştirilerden biriydi: GARF, Fond 6991, Opıs' 2, Delo 16, L. 104, 117.

⁴³ GARF, Fond 6991, Opıs' 2, Delo 59a, L. 83.

⁴⁴ GARF, Fond 6991, Opıs' 2, Delo 176a, L. 36-38; Aynı yerde, Delo 202a, L. 21-22.

birleşmiş” cemaatlere “gerçek Ortodoks” papazları atamaktaydı. Gerçekte böyle bir Ortodoks papazı, cemaatini yönetebilmek için kendi yeni cemaatinin beklentilerine uyum sağlamak zorundaydı. Resmî belgelerde, yazarların hayal kırıklığını yansıtan bir özet buluyoruz: “[Ortodoks papazları], “Ortodokslaşırma” kisvesi altında onlara [Batı Ukraynalı inananlara] fiilen uyum sağlıyorlar” (1959)⁴⁵. Papazlar Ukrayince öğreniyor, “Uniat ayinlerini” gerçekleştiriyor ve hatta yeni cemaatleri tarafından kabul edilebilmek için görünüşlerini “Ortodoks papazı”ndan “Batı Ukraynalı papaza” değiştiriyorlardı⁴⁶.

“Yeniden birleşmiş” topluluğun böyle bir asimilasyon etkisinin canlı bir örneği, Batı Ukrayna piskoposluklarını yönetmek için yeni gelen Ortodoks piskoposları üzerinde bıraktığı etkidir. “Yeniden birleştirilmiş” piskoposluklara atandıktan sonra çoğu Ortodoks piskopos, Ortodoks Kilisesi’nin bu bölgelerdeki konumunu güçlendirmenin ancak Ortodoksluğun Ukrayinleştirilmesi ve yerel dinî yaşam geleneklerine uyarlanmasıyla mümkün olduğunu hemen anlıyordu.

Lviv-Ternopil “yeniden birleşmiş” piskoposluğunun ilk başkanı, Ortodoks Başpiskopos Makariy’in (Oksiyuk) örneği çok açıklayıcıdır. Başpiskopos Ukrayince konuşuyor ve Ukrayince vaazlar okuyordu. Ukrayinceyi kullanması, “yeniden birleştirilmiş” din adamlarına göre, yerli halk arasında popüler olmasının en önemli sebebiydi⁴⁷ Vaazlarında ve çok sayıda piskoposluk mesajlarında, Ortodoksluğu, Rusya ile ilgili tüm olumsuz ilişkilendirme ve zihinsel bağlantılardan arındırıp bu dini “Ortodoks inancı için mücadele içinde ölen Ukrayin Kazaklarının” kanıyla kutsanmış ve Ukrayin halkının ulusal inancı⁴⁸ olarak göstermeye çalışmıştı (Başpiskopos Makariy’in ruhbanlara ve inananlara 24 Haziran 1945 tarihli hitabı)⁴⁹. Başpiskopos, yerel ayinle ilgili uygulamaların ve

⁴⁵ GARF, Fond 6991, Opis’ 1c, Delo 1788, L. 16.

⁴⁶ Aynı yerde, Delo 1442, L. 194; Aynı yerde, Delo 1788, L. 16.

⁴⁷ V. Kovalskiy (başpapaz), “İz Lvovskoy yeparhii”, *Jurnal Moskovskoy patriarhii*, 1947, S 12, s. 46-47.

⁴⁸ Örneğin, bk. Makariy, Başpiskopos, “Slovo pered molebnem na spomin rokovin L’vivs’koho tserkovnoho Soboru”, *Pravoslavny visnyk*, 1948, S 3, s. 67-68; Makariy, Başpiskopos. “Obraşçeniye, 28.08.49”, *Jurnal Moskovskoy patriarhii*, 1949, S 10, s. 8-9.

⁴⁹ *Likvidatsiya UHKTs (1939-1946). Dokumenti radyans’kikh orhaniv derjavnoyi bezpeki*, C 1, PP Serhiyçuk M. İ., Kiyiv 2006, s. 810.

popüler dinî geleneklerin korunmasını savunmaktaydı. “Greko-Katoliklerin Ortodoks Kilisesi ile yeniden birleşmesiyle ilgili çalışmaları nedeniyle” (1946’da Başpiskopos rütbesine yükselmesi bu ifadelerle açıklanıyordu)⁵⁰ Başpiskopos Makariy’i resmî olarak teşvik eden Kilise yönetimi, aynı zamanda onu “Uniatlara tavizler verdiği için” sert bir şekilde eleştiriyordu (Kutsal Sinod toplantılarının tutanak defteri, No 35, 28 Aralık 1946)⁵¹.

Kilise altyapısının analizi, “yeniden birleşme” sonrasında Ukrayna Eksarhlığı’nda durumun nasıl değiştiğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Resmî istatistiklere göre UGKK’nin tasfiye edilmesi sonucunda 3 bin 289 cemaat ve bin 296 papaz ROK’e katıldı⁵². 1950’de, “yeniden birleşmiş” cemaatler tüm ROK’in cemaatlerinin yaklaşık 1/4’ünü (toplam 13 bin 740 kilise binası) ve “yeniden birleşmiş” papazlar ROK’in din adamlarının %11,5’ini (toplam 11 bin 222 papaz) oluşturuyordu. Batı Ukrayna ve Transkarpatya beklenmedik bir şekilde Ukrayna’da “Ortodoksluğun ana kalesi” hâline geldi ve Ukrayna Eksarhlığı’nın kiliselerinin %40’ını (8 bin 833) ve din adamlarının 1/5’ini (6 bin 348) oluşturdu⁵³.

Hruşçov’un din karşıtı kampanyası sırasında kilise ağının keskin bir şekilde azaltılmasından sonra “yeniden birleşmiş” piskoposlukların oranı daha da arttı. Batı Ukrayna’da Ortodoks Kilisesi, birçok spesifik “Uniat” özelliği ve kısmen Ukrayın bir karakter kazandığ için “yeniden birleşmiş” cemaatlerin oranının artışı yalnızca devlet için değil, aynı zamanda kilise yetkilileri için de istenmeyen oldu. “Yeniden birleşen” piskoposluklar, Rus Ortodoks Kilisesi içinde⁵⁴, Ukrayna Eksarhlığının dinî kimliğini değiştiren ve etkisi sınırlarının dışında bile hissedilen “devasa bir Ukrayna-Katolik anklavı”na dönüştü.

⁵⁰ Bk. *Jurnal Moskovskoy patriarii*, 1946, S 5, s. 13.

⁵¹ GARF, Fond 6991, Opis’ 2, Delo 34a, L. 105-106.

⁵² GARF, Fond 6991, Opis’ 2, Delo 256, L. 1-2.

⁵³ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsial’no-Političeskoj İstorii (RGASPI)*, Fond 17, Opis’ 132, Delo 569, L. 57-58; 60-61.

⁵⁴ V. Yelenskiy ve O. Patalay, “...Partiya vse vıpravlyaye, priznaçaye i buduye za odnim printsipom...”, *Lüdüna i svit*, 1992, S 3, s. 41.

“Yeniden birleşme” sonrasında Ukrayna topraklarında kiliselerin durumu önemli ölçüde değişti ve bu değişiklik, Ukrayna Eksarhlığı yönetimi tarafından Moskova’dan kısmi özerklik elde etmek için bilinçli olarak kullanıldı. Ukrayna Eksarhlığı yönetimi Batı Ukrayınların “yeniden birleşmesi” ve Ortodokslaştırılması konusunda özel bir gayret göstermemekteydi. Kiyiv ve Halıç Metropoliti’nin “yeniden birleşme”yle ilgili tutumu 1940’ların ortalarında belirlendi ve sonraki onyıllar boyunca önemli bir değişikliğe uğramadı. Bu tutumun temel bileşenleri şunlardı: Ukrayna Eksarhlığı’nı Ortodoks dünyasında en büyük -aktif kiliselerin sayısına göre hesaplanırsa- ulusal topluluğa dönüştüren resmî “yeniden birleşme”yle ilgili memnuniyet, “Uniat Kilisesi’nin kalıntılarıyla” gerçek bir mücadeleden kaçınma ve gerçek bir mücadele yerine bu mücadeleden aktif bir şekilde bahsedilmesidir.

Metropolitler İoann (Sokolov) ve İoasaf (Lelühin), “yeniden birleşme” ve Ortodokslaştırma işlerinde resmî belgelerin diliyle- “pasif müdahale etmeme” ile yetiniyorlardı. Onlar, “yeniden birleşmiş halkın” Ortodoks Kilisesi’ne en azından sözde bağlılığını korumak için bu halkın ulusal duygularına ve yerel geleneklerine uyumun ve çok sayıda taviz vermenin gerekli olduğunu anlıyorlardı. Metropolit Filaret (Demisenko), bir yandan “yeniden birleşmiş” piskoposluklarda durumunu doğrudan inceleyerek Ortodokslaştırma politikasına dikkatli yaklaşıyordu. Öte yandan, “rejimin Uniat Kilisesi’ne karşı düşmanlığını, Ukrayna SSC’de “sadık” Ortodoks Kilisesi’nin konumunu iyileştirmek ve eski Uniat piskoposluklarındaki etkisini güçlendirmek için ustaca kullandı.”⁵⁵

Metropolit Filaret, karşılıklı taahhüt taktiğini, devletle ilişkilerinin önemli bir parçası hâline getirmiştir. Metropolit Filaret’in devamlı vurguladığı gibi, Batı Ukrayna’da Ortodoksluğun güçlendirilmesi ancak yerel koşullara uyum sağlanması ve her şeyden önce ulusal bir Ukrayın kimliğinin kazanılması şartıyla mümkündür. Metropolit’e göre Batı Ukrayna’nın yerel şartlarına ve geleneklerine verilebilecek tavizler

⁵⁵ Bociurkiw, *The Orthodox Church*, s. 209.

arasında Ukrayincenin bir ibadet dili ve papazlarla inananlar arasında bir iletişim aracı olarak kullanılması, özellikle acil önem taşımaktaydı⁵⁶.

Metropolit Filaret; devlet yöneticilerine bir Ukrayince kilise takvimi ve dua kitabının yayımlanması, kendi konuşmalarının Ukrayinceye çevirilmesi, Ukrayince olarak yayımlanan “Pravoslavnyy Visnik” (Ortodoks Habercisi) başlıklı Eksarhlığın resmî dergisinin desteklenmesinin gerekli olduğunu savunuyordu. Filaret’in, 19 Mart 1967 tarihli, Ukrayna SSC Diyanet İşleri Konseyi’nin başkanı Kostyantın Lıtvin’a mektubu, bu tür taktiği daha iyi anlamaya yardımcı olmaktadır. Ukrayna Eksarhı, 1963’te, “Pravoslavnyy Visnik” dergisinin kapatılmasının istenmeyen sonuçlarını anlatıyordu. Eksarhlık içinde “Uniat faaliyetlerinin” artmasına, “otosefal duyguların” yükselişine ve UOOK ile UGKK’nin yurt dışındaki faaliyetlerine dikkat çekmiştir. “Derginin kapatılmasının ardından Ukrayın milliyetçileri, özellikle Rusça Kilise dergisi [JMP; Jurnal Moskovskoy Patriarhii] yayımlandığı sürece bu durumu Ukrayincenin sınırlanması ve Ukrayın Kilisesi’nin haklarının kısıtlanması olarak yorumlayacaklar.”⁵⁷ Başpiskopos Filaret, Ukrayince yayımlanan derginin, “Uniatlar ve Ukrayın milliyetçilerinin faaliyetlerine karşı mücadelede”ki önemli potansiyel rolünü açıklamaya çalışarak, “Pravoslavnyy Visnik”ın yeniden yayımlanması için çağrıda bulundu⁵⁸.

“Yeniden birleşmiş” piskoposluklardaki zor dinî durum, özellikle 1950’lerin sonlarında ve 1960’ların başlarında din karşıtı zulüm dalgasından sonra daha acil hâle gelen papazların eksikliği sorununun Eksarh tarafından en azından kısmen çözülmesi için imkân veriyordu. Metropolit Filaret, Ortodoks Kilisesi’nin Batı Ukrayna’da ve genel olarak Eksarhlıktaki konumunu güçlendirmeye çalışıyordu. Ancak “Batı Ukrayna’nın özgül koşullarını” iyi anladığı için “yeniden birleştirilmiş” topraklarda inananların beklentilerini karşılayabilecek papazların hazırlanmasını talep ediyordu. 1969’da, Kutsal Sinod’un önünde yaptığı konuşmada şunları söyledi: “İlahiyat okullarımız ve akademilerimiz Batı

⁵⁶ TsDAVO, Fond 4648, Opıs 5, Sprava 170, Ark. 47.

⁵⁷ TsDAVO, Fond 4648, Opıs 5, Sprava 69, Ark. 54.

⁵⁸ TsDAVO, a.y., Ark. 55.

piskoposlukları için papaz sağlayamıyor. Ayrıca müfredat yerel koşulları dikkate alamaz. Ancak gerçekten olumlu sonuçlar elde etmek istiyorsak yerel koşullar kesinlikle dikkate alınmalıdır. Özellikle eski Greko-Katolik piskoposlukları için ROK'nin papazlarının eğitimini organize etmek gerekiyor.”⁵⁹ Bu şekilde açıklanan personel politikası, Ukrayna Eksarhlığı'nda Ortodoks din adamlarının etnik bileşimini önemli ölçüde etkiledi.

Böylelikle, Ukrayna Eksarhlığı'nın kısmi Ukrayınleştirilmesi, ilk olarak, Ukrayna kiliselerinin (UGKK, UOOK ve UÖK) önemli sayıda din adamlarının ve inananların Rus Ortodoks Kilisesi'ne dâhil edilmesinin doğrudan bir sonucu olmuştur. İkincisi, Eksarhlığın Ukrayınleştirilmesi, Eksarhlık yönetimi ve Ortodoks piskoposların Batı Ukrayna'da izledikleri taviz politikasından kaynaklanıyordu. Üçüncüsü, bahsedilen Ukrayınleştirme, Hruşçov'un din karşıtı kampanyası sırasında Kilise'nin uğradığı kayıpların ardından, Eksarhlığın yönetiminin dinî yaşamın normalleşmesine yönelik aldığı tedbirlerin -tam beklenen olmasa da- kaçınılmaz hatta arzulanan bir sonucuydu.

1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında, Moskova Patrikhanesi, Ukrayna Eksarhlığı'nı tasfiye etme ihtimalini değerlendiriyordu. Nasıl olsa Ukrayna Eksarhlık kurumu sadece bir formalite niteliği taşıyordu. Eşit derecede önemli başka bir neden de Rus Ortodoks Kilisesi içinde sözde özerk olan bu özerk birimin var olması, istenmeyen bir “yerel milliyetçiliğe sembolik taviz”⁶⁰ gibi görünüyordu. Üçüncü neden, büyük olasılıkla, kilise yetkililerinin, nominal yetkileriyle Ukrayna Eksarhı'nın nominal kurumunun gerçek güce ve önemli özerklik yetkilerine sahip bir kuruma dönüşmesini önleme arzusuuydu. Ukrayın Greko-Katoliklerinin Rus Ortodoks Kilisesi ile “yeniden birleşmesinden” sonra Moskova için böyle bir dönüşümün ihtimali aşikâr hâle geldi.

Ukrayna Eksarhlığı'nın tasfiyesine karşı çıkan Ukrayna SSC Rus Ortodoks Kilisesi İşleri Konseyi'nin başkanı Hrihoriy Pinçuk, SBKP

⁵⁹ TsDAVO, Fond 4648, Opıs 5, Sprava 170, Ark. 55.

⁶⁰ Bociurkiw, *The Orthodox Church*, s. 194.

Merkez Komitesine 20 Şubat 1964 tarihli mektubunda iki ana argüman dile getirdi. Biri, uluslararası toplumun olası olumsuz tepkisiyle ilgiliydi. Diğeri, Sovyet Ukrayna bürokratına göre Batı Ukrayna için böylesine yanlış tasarlanmış bir adımın sonuçları. Ne de olsa “Batı bölgelerinde Uniatlara karşı mücadele, Eksarhlık aracılığıyla [Ukrayna] Ortodoks din adamları kullanılarak yürütülmelidir.”⁶¹ İşte bu nedenle Konseyin Ukrayna SSC yönetimi, Ukrayna Eksarhı'nın özerklik yetkilerinin genişletilmesini destekliyordu. Örneğin, Eksarh'ın Ukrayna piskoposluklarına piskopos atama hakkını güvence altına almaya yönelik sayısız çabadan, Metropolit Filaret'in Kiyiv'de, Moskova Patrikhanesi'nin Dış Kilise İlişkileri Şubesi'nin kurulmasıyla ilgili fikrinin desteklenmesine kadar.

Ukrayna SSC'de genel ortam Eksarhlığın güçlendirilmesi için nispeten elverişli koşullar da yaratıyordu. Serhiy Yekelçik'in gösterdiği gibi: “1960'larda, “idari özerklik ile ilgilenen siyasi seçkinler ile kültürel fırsatları genişletmekle ilgilenen kültürel seçkinler arasında gerçek bir çıkar ortaklığı vardı.”⁶² “1960'ların ortalarından itibaren Patrikhane ve rejimin”, aşağıdan gelen Eksarhlığın “daha fazla Ukrayınleştirme taleplerine yanıt vermeye başladığı” daha net ortaya çıkmıştır.”⁶³ Bohdan Bociurkiw, Eksarhlığın kuruluşundan o zamana kadar bu pozisyona gelen ilk Ukrayın olan Başpiskopos Filaret'in (Denisenko), 1966'da Eksarhlığa atanmasını, Moskova Patrikhanesi'nin Ukrayna Eksarhlığı'na karşı yürütmeye mecbur kaldığı yeni politikanın ilk sembolü olduğunu düşünüyor⁶⁴. 1969'da, Kiyiv'de, Moskova Patrikhanesi'nin Dış Kilise İlişkileri Şubesi açıldı⁶⁵. Bunun sonuçları arasında en önemli olanı, Ukrayna Eksarhı'nın uluslararası prestijinin artması ve Moskova makamlarıyla ilişkilerinde kendi konumunun güçlenmesidir.

⁶¹ Volodimir Paşçenko, *Pravoslavya v novitniy istoriyi Ukrayini*, C 2, [Yayınevi yok], Poltava 2001, s. 83.

⁶² Serhiy Yekelçik, *İmperiya pam'yati: Rosiys'ko-ukrayins'ki stosunki v radyans'kiy istoričniy uyavi*, Kriyka, Kiyiv 2008, s. 266.

⁶³ Bohdan R. Bociurkiw, “Religion and Nationalism in the Contemporary Ukraine”, *Nationalism in the USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin*, ed. G. W. Simmonds, The University of Detroit Press, Detroit 1977, s. 83.

⁶⁴ Bociurkiw, a.g.e.

⁶⁵ TsDAVO, Fond 4648, Opıs 5, Sprava 69, Ark. 58; TsDAVO, Fond 4648, Opıs 5, Sprava 314, Ark. 45-49.

4. Bağımsız Ukrayna’da Kiliseler: Moskova’dan Uzaklaşma Hareketi

Araştırmacılar bağımsız Ukrayna’yı tanımlarken, “Doğu Avrupa’nın en çoğulcu dinî pazarı” metaforunu kullanıyorlar. Viktor Yelenskiy’in vurguladığı gibi, “[Dinî] çoğulculuk, yüksek rekabet gücü ile beraber Ukrayna’nın dinî manzarasının tanımlayıcı bir özelliğidir ve burada cereyan eden [sosyal ve kültürel] süreçleri anlamının anahtarıdır.”⁶⁶ Resmî istatistiklere göre, 1 Ocak 2021 itibariyle Ukrayna’da 90’dan fazla mezhep faaliyet gösteriyor⁶⁷. Mevcut verilere göre, Ukraynalıların yaklaşık %68’i kendilerini inançlı olarak görüyor, yaklaşık %72’si geleneksel Ukrayna Kiliselerine (Ortodoks ve Greko-Katolik) bağlılıklarını belirtiyor⁶⁸. Ukraynalıların büyük çoğunluğu Kilise’yi ahlaki bir otorite, önemli bir ulusal ve sosyal kurum olarak görüyor ve aynı zamanda geleneksel-emperyal veya modern Rus modeline dayanan “devlet kilisesi” modelini kabul etmiyorlar. Ortodoks Başpiskopos Yevstratiy’in (Zorya) Şubat 2014’te belirttiği gibi, “Ukrayna, devlet kilisesi olmaması nedeniyle Rusya’dan önemli ölçüde farklıdır. Üstelik böyle bir devlet kilisesinin Ukrayna’da var olması imkânsızdır çünkü mezheplerden hiçbiri egemen durumda değildir.”⁶⁹

Milliyetçi dinî tezahürlerin Rus Ortodoks Kilisesi’nin Ukrayna Eksarhlığı çerçevesinde ancak gizli bir şekilde mümkün olduğu geç Sovyet statüko döneminden modern karmaşık duruma geçişin nasıl gerçekleştiğini anlamak için 1980’lerin sonu ve 1990’ların başında yaşanan dinî canlanma dönemine bakmamız gerekiyor. O zaman hâlâ görünürde ateist bir rejimin desteğiyle SSCB’de büyük bir coşkuyla kutlanan *Rûs*’ Devleti’nin Vaftizinin 1000. yıl dönümü kutlamaları bir nevi dönüşü olmayan nokta oldu. Kutlamalar Mihail Gorbaçov’un ilan

⁶⁶ Viktor Yelenskiy, “Ukrainskoye pravoslaviye i ukrainskiy proekt”, *Pro et contra*, C 17, S 3-4, Mayıs-Ağustos 2013, s. 28.

⁶⁷ Resmî istatistikler için bk. Derjavna slujba Ukrayini z etnopolitiki ta svobodı sovisti, *Statistični material*, <https://dessa.gov.ua/statistics-2020/>

⁶⁸ Resmî istatistikler için bk. Derjavna slujba Ukrayini z etnopolitiki ta svobodı sovisti, *Statistični material*, <https://dessa.gov.ua/statistics-2020/>

⁶⁹ Lüdmila Filipoviç ve Oleksandr Harkuşa, *Maydan i Tserkva. Hronika podiy ta ekspertna otsinka*, Sammit-Kniha, Kiyiv 2014, s. 571.

ettiği açıklık (*glasnost*) ve “kapitalist Batı” ile anlayış politikası döneminde yapılıyordu ve bu dönemde Rus Ortodoks Kilisesi içindeki merkezkaç süreçler önemli ölçüde hızlanmıştı.

40 yıllık “yeraltı” ve “Kilise içinde Kilise” biçiminde varlığını sürdüren UGKK, Gorbaçov’un 1 Aralık 1989’da, Papa II. Ioannes Paulus ile görüştüğü gün SSCB’de yasallaştırıldı⁷⁰. UOOK’nin yeniden canlandırılması için kurulan girişim komitesi, 1989’un başında, Kiyiv’de aydınlar ve dualarında Moskova Patriği’ni değil, Ekümenik Patrik I. Demetrios’u anmaya karar veren din adamlarının temsilcilerinden oluşturuldu. Böylece 20. yüzyılın başında devrim sonrasındaki durum paradoksal bir şekilde tekrarlanmıştı. Yeniden canlandırılmış UOOK’nin Genel Konseyi, Haziran 1990’da, ABD’deki Ukrayna Ortodoks Kilisesi’nin Metropoliti olan Mstislav’ı (Skripnik) UOOK’nin Patriği olarak seçti. Moskova Patrikhanesi Ukrayna Ortodokslarına başka bir tavizle karşılık verdi: Ekim 1990 tarihinden itibaren adı Ukrayna Ortodoks Kilisesi (Ukr. *Українська Православна Церква-UOK*) olarak değiştirilen Ukrayna Eksarhlığı’nın hakları genişletildi ve Eksarhlık’a öz yönetim hakkı verildi.

Ukrayna Eksarhlığı’nın uzun zamandır başkanı olan Metropolit Filaret’in (Denisenko) tutumunu değiştiren ana faktörler, 16 Temmuz 1990’da, Ukrayna Devlet Egemenliği Yasası’nın ilanı ve Filaret’in Moskova Patriği seçimlerinde (Pimen’in (İzvekov) ölümünden sonra) yenilgiye uğramasıydı. Metropolit, uzun zamandır özerklik yetkilerini genişletme çabalarına ve objektif olarak Eksarhlığın dinî yaşamının Ukraynleşmesini ilerleten ve Eksarhlığı Rus Ortodoks Kilisesi’nin geri kalanından farklı yapan aldığı tedbirlere rağmen hem merkezî devlet hem de merkezî kilise yönetimlerine karşı yeterince sadık kalıyordu. 1996’da bir röportajında tutumunu neyin değiştirdiğini açıkladı: “Ukrayna daha fazla bağımsızlık kazandı. Bağımsızlığını devletin bağımsızlığı ile uzlaştırmaya ihtiyaç olduğunu düşündüm ve yeni Patriğin seçimlerinin

⁷⁰ UGKK’nin yeniden canlandırılması ve gelişmesi hakkında daha fazla bilgi için bk. Natalia Shlikhta, “The Ukrainian Greek Catholic Church”, *Eastern Christianity in the Twenty-First Century*, ed. Lucian N. Leustean, Routledge, London 2014, s. 640-644.

hemen ardından Ukrayna Kilisesi'nin öz yönetiminde bağımsız olduğu konusunu gündeme getirdim.”⁷¹ 24 Ağustos 1991'de, Ukrayna Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilanı, Metropoliten ve Ortodoks Kilisesi'nin üst düzey din adamlarının bir kısmının, “bağımsız bir devlette bağımsız bir otopsefal Kilise olması gerektiği” inancını sadece güçlendirdi⁷². Bu durum, 20. yüzyılın başında otopsefal hareketin Ukrayna piskoposları tarafından desteklenmediği dönemden tamamen farklıydı ve önceki sayfalarda özetlediğimiz savaş sonrası Ukrayna Eksarhlığı'nda devam eden süreçlerin doğrudan bir sonucuuydu. Bununla birlikte, Ukrayna Kilisesi'nin otopsefal statüsünü kabul etmeye razı olmayan Moskova'nın tutumu hiç değişmemiştir.

Nihai ayrılma, UOK'nin 18 üst rütbeli din adamının Harkiv'de bir konsey için toplanıp Metropoliten Volodimir'ı (Sabodan) Moskova Patrikhanesi ile birlik içinde kalan Kilise'nin yeni lideri olarak seçmesiyle, 1992'de gerçekleşmiştir. Metropoliten Filaret, Harkiv Konseyi tarafından Metropoliten tahtından uzaklaştırıldı -daha sonra Filaret, 1997'de, Rus Ortodoks Kilisesi Piskoposlar Konseyi kararıyla Kilise'den aforoz edilecektir. Metropoliten'in kendisi bu kararları tanımayıp, kendisini destekleyen bir grup sıradan Ortodoks papaz ve bazı üst rütbeli din adamlarıyla birlikte, 25 Haziran 1992'de, Tüm Ukrayna Ortodoks Konseyi'ni topladı ve UOK'nin bir kısmının ve yeniden canlandırılmış UOOK'nin Kiyiv Patrikhanesi Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nde (Ukrayna Ortodoks Kilisesi Kiyiv Patrikhanesi-UOK-KP) birleştiği duyuruldu. Patrik Mstislav, Kilise'nin lideri ve Metropoliten Filaret onun yardımcısı olarak seçilmişlerdi. 1993 yılında, Patrik Mstislav'ın ölümünden sonra kiliseler tekrar UOOK ve UOK-KP olarak ikiye ayrıldı. Patrik Filaret on yıllar boyunca UOK-KP'nin lideri oldu.

Günümüz Ukraynası'nın dinî manzarası böylece oluşturulmuş oldu. Bir sonraki büyük amaç, birleşik Ukrayna Ortodoks Kilisesinin

⁷¹ Natalia Shlikhta, “Eastern Christian Churches Between State and Society: An Overview of the Religious Landscape in Ukraine (1989-2014)”, *Kiyiv-Mohyla Humanities Journal*, 2016, C 3, s. 125, <https://doi.org/10.18523/kmhj73945.2016-3.123-142>

⁷² Shlikhta, a.y.

kurulması olacaktır. Hem devlet adamları hem de tüm kiliselerin temsilcileri bundan defalarca bahsetmişlerdi. Beklendiği gibi Rusya yanlısı politikası nedeniyle, UOK-MP'yi Ukrayna'da tek Kilise olarak tanıtmak isteyen ve UOK-MP'yi devlet kilisesine dönüştürme girişiminde bulunan Başkan Viktor Yanukoviç dışında diğer tüm Ukrayna başkanlarının hepsi -şöyle ya da böyle- birleşik Ukrayna Ortodoks Kilisesi fikrini destekliyorlardı. Katerina Şçotkina'nın belirttiği gibi bu oldukça mantıklıydı: "Kendi kendini yöneten -ve daha da iyisi tamamen otosefal- bir kilise, iktidara ne gibi sloganlarla gelirse gelsinler, her zaman Ukrayna yöneticileri lehine olacaktır. Kendi kilisesinin lideriyle anlaşmaya varmak, komşu ülkenin siyasi yönetimi için çalışan komşu ülkenin kilisesinin lideriyle anlaşmaktan her zaman çok daha kolaydır."⁷³ 20. yüzyılın başında, Ukraynalı devlet adamlarında var olmayan bu anlayış, 21. yüzyılda Ukrayna cumhurbaşkanlarının pratik adımlarını belirliyordu. Örneğin, Ekümenik Patrik I. Bartholomeos'a, Moskova Patrikleri II. Aleksiy (Ridiger) ve I. Kirill (Gundyaev) hatta Başkan Putin'e, birleşik Ukrayna Kilisesi'ne otosefal yetkisinin verilmesi/desteklenmesi konusunda çok sayıda başvuru yapıldı.

Ukrayna'nın yakın tarihinin birçok başka alanında olduğu gibi, Kasım 2013-Şubat 2014'te Onur Devrimi ve Mart 2014'te Kırım'ın ilhakıyla başlayan Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırganlığı, birleşik Ukrayna Kilisesi'nin kurulması ve Moskova'dan kilise işlerinde tam ayrılma fikirleri, Ukrayna yanlısı güçlerin konsolidasyonunu hızlandırmıştır. Meydan veya AvroMeydan olarak bilinen Onur Devrimi, hükûmetin Avrupa entegrasyon sürecini kısıtlama kararına karşı Kiyiv'in merkezinde protestolarla başladı ve Başkan Viktor Yanukoviç'in ülkeden kaçmasına yol açtı. Bu olaylar Ukrayna'da sivil toplumun doğduğunu gösterdi ve günümüzde Kilise'nin misyonu ve rolünün, Kilise'nin kendi ana vatanına mı yoksa emperyal dinî merkeze (UOK-MP için geçerli) mi sadık kalma zorunluluğu gibi soruları gündeme getirdi.

⁷³ Katerina Şçotkina, "Sobor naşvidkuruç", *Dzerkalo tjnya. Ukrayina*, 15 Temmuz 2011, https://zn.ua/ukr/internal/sobor_nashvidkuruch.html

Ukrayna kiliselerinin ve dinî örgütlerinin çoğu -her şeyden önce UOK-KP ve UGKK- en başından beri Yanukoviç rejimine karşı Onur Devrimi'ne aktif bir şekilde katıldılar. Bağımsızlık Meydanı'nda barışçıl biçimde protesto gösterileri yapan öğrencilerin polis tarafından feci şekilde dövüldüğü 30 Kasım 2013 gecesi olayları dönüm noktası oldu. Öğrenciler kaçarken, UOK-KP'ye ait Ukrayna Ortodoks mabetlerinden biri olan Mihaylivskiy Zolotoverhyy Manastırı'na sığındılar. Ukrayna kiliselerinin din adamları ve piskoposları, Ocak-Şubat 2014'te, İçişleri Bakanlığının özel birimleriyle yaşanan en şiddetli çatışmalar sırasında protestocuların yanında kalıyorlardı. Protestocuların barikatlarını ve polisin arasında durup dua ederek akan kanı durdurmaya ve Meydan halkını korumaya çalışıyorlardı. Meydan sahnesinde ve dua çadırlarında yapılan ekümenik dinî ayinler, toplu günah çıkarmalar ve komünyonlar, Meydan sakinlerinin toplu vaftizleri, günlük dinî ayinler ve vaazlar, üç devrimci ay boyunca Meydan'ın günlük hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştu. Ukrayna kiliselerinin papazları; dua etme, günah çıkarma, Tanrı'ya hizmet etme ve ihtiyacı olanlara yardım etme gibi doğrudan görevlerini yerine getirerek, protestocuların yanında en korkunç günlerde kaldıkları için Onur Devrimi'nin "kahraman olmayan kahramanları" oldular⁷⁴. Tüm Ukrayna Kiliseler ve Dinî Örgütler Konseyi'nde -bundan sonra TUKDÖK olarak anılacak- yer alan kiliselerin liderleri ve temsilcileri, Meydan ile Yanukoviç rejimi arasında bir tür arabuluculuk görevi üstlendiler. TUKDÖK, Ukrayna vatandaşlarının barışçıl protesto haklarını savunuyordu ve daha sonra rejimi Meydan protestocularına karşı güç kullanmayı bırakmaya ve her iki tarafı da çatışmaların çözümü ve diyalog kurmak için fırsat aramaya çağırdı. Kırım'da ve Ukrayna'nın doğusunda Rus saldırganlığı, TUKDÖK tarafından en açık ve güçlü şekilde kınandı. Daha 2 Mart 2014'te, Konsey, Rusya Devlet Başkanını Ukrayna'nın egemenliğine saygı duymaya çağırarak şunları vurguladı: "Ukrayna'nın kiliseleri ve dinî örgütleri Ukrayna halkının yanındadır."⁷⁵ Farklı mezheplerden papazlar, bu kelimelerin derin ve açık anlamını

⁷⁴ Bu tür papazlar hakkında bk. Filipoviç ve Harkuşa, a.g.e., s. 622-624.

⁷⁵ *Ukrayna – 2014: suspil'no-politiçniy konflikt i Tserkva*, Tsentr Razumkova, Kiyiv 2014, s. 10, https://razumkov.org.ua/upload/1400155420_file.pdf

göstererek Ukrayna Silahlı Kuvvetlerine din işleri subayı olarak hizmet etmeye gittiler.

Böylece, Onur Devrimi'nden sonra Ukrayna kiliseleri sundukları sosyal hizmetleri, “bu dünyada” her şeyden önce yerine getirmeleri gereken kendi öncelikli görevleri olarak görmeye başladılar. UGKK'nin lideri Başpiskopos Svyatoslav'a (Şevçuk) göre: “Kiliseler sivil toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle kilise, hükûmet içinde değil, politikacılar arasında değil, halk arasında bir anne ve bir öğretmen olarak var olmalıdır.”⁷⁶ Bu şekilde, Ukrayna ulusal kiliseleri, Jose Casanova'nın “kamu dinleri” olarak tanımladığı rolü üstlendiler: Günümüz dünyasında din kurumları ancak dinin geleneksel rolü ve kilisenin devlete bağımlı olduğu görüşünden vazgeçerek ve bunun yerine sivil toplumun ayrılmaz bir parçası hâline gelerek etkili sosyal aktör ve ahlaki otorite olabilirler⁷⁷.

Onur Devrimi, UOK-MP içinde Rusya yanlısı -en üst yöneticilerinin çoğu- ve Ukrayna yanlısı -üst yöneticilerinin bir kısmı ve piskoposluk papazlarının çoğu- kanatları arasında her zaman var olan ayrımı sadece daha da derinleştirdi⁷⁸. Rusya yanlıları için Yanukoviç rejiminin kendi vatandaşlarına karşı uyguladığı şiddet eylemlerini kesin olarak kınamaktan kaçınmak bir ilke meselesiydi çünkü o durumda şiddeti kınayan otomatik olarak Moskova'ya sadık olmamakla suçlanabiliyordu. Ukrayna yanlıları için ise rejim yanlısı tutumdan uzaklaşmak aynı şekilde çok önemliydi çünkü şu açıklı ki “Ukrayna'da olduğu gibi toplum devletten özerk olduğu zaman” Kilise, sözde tarafsızlığını korumaya çalışırsa “izolasyon içinde kalma riskiyle karşı karşıya kalabilir.”⁷⁹

Mart 2014'te, Rus saldırganlığının başlamasından sonra izole olma tehlikesi UOK-MP için daha da acil hâle geldi ve bu nedenle saldırganlığın kınanmaması söz konusu bile olamazdı. Kilisenin Baş Metropolit Onufriy (Berezovskiy), derhal Başkan Putin'e Ukrayna'nın

⁷⁶ Filipoviç ve Harkuşa, a.g.e., s. 322.

⁷⁷ José Casanova, *Religion in the Modern World*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1994, s. 284.

⁷⁸ Daha detaylı bilgi için bk. Shlikhta, *Eastern Christian Churches*, s. 127-129.

⁷⁹ Cyril Hovorun, “The Church in the Bloodlands”, *First Things*, 2014 Ekim, <http://www.firstthings.com/article/2014/10/the-church-in-the-bloodlands>

toprak bütünlüğüne saygı duyması ve Moskova Patriği Kirill'e Rusya Cumhurbaşkanı etkileme ve "kardeş katliamı savaşını" önleme talebiyle başvurdu⁸⁰. Moskova'nın (neo)emperyal politikasından böyle bir bariz ayrılma, UOK-MP'nin önemli bir "yeniden biçimlendirilmesi" -Kilise'nin üst yöneticilerinin ve genellikle Ukrayna'nın doğusunda ve güneyindeki papazların bir kısmının- Rus yanlısı tutumlarının ortadan kalkması veya toplum içindeki yerinin ve Moskova'yla ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi anlamına gelmiyordu. UOK-MP, toplumun isteklerine ve dönemin meydan okumalarına cevap vermekten vazgeçerek, "Rus dünyası" fikrini daha da ileri götüren "Rusya Federasyonu'nun yumuşak gücü" -bu ifade Kırilo Hovorun'a aittir⁸¹- olmaya devam etti. Yuriy Çornomorets'in 2014 yılında yaptığı açıklama sonraki yıllarda da geçerliliğini kaybetmedi: "Bugün UOK iki ana sebepten dolayı itibarını kaybetmektedir. Birincisi, bu Kilise yeterince Ukrain değil ve toplum Ukrayınlaştırmeyi talep ediyor. İkincisi, UOK ideal bir kilise olmaktan çok uzaktır. İnsanların ihtiyaçlarından uzaktır. Bu Kilise aynı inançta olan insanların Hristiyan cemaati değil, bir dinî hizmetler bürosundan başka bir şey değildir."⁸²

Daha önce de belirttiği gibi, incelediğimiz 2013-2014 olayları, Meydan sonrasında siyasetçiler, toplum ve Ukrayın kiliseleri arasında birleşik Ukrayna Kilisesi talebini hayata geçirdi ve hızlandırdı. Ortak çabaların sonucu, Ekümenik Patrik I. Bartholomeos tarafından verilen ve Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin (Ukr. *Православна Церква України-UOK*) otosefal hakkını tanıyan 6 Ocak 2019 tarihli Tomos olmuştur⁸³. Tomos'un metninde Ekümenik Patrik, yeni kurulan otosefal Kilise'yi kendi "manevi kızı" olarak adlandırdı ve böylece 1686'da, Kıyiv

⁸⁰ **Ukrayina – 2014: suspil'no-politichny konflikt i Tserkva**, Tsentrazumkova, Kıyiv 2014, s. 3-4, https://razumkov.org.ua/upload/1400155420_file.pdf

⁸¹ "UPTS-MP - myaka sila RF", Yak moskovs'ka tserkva stala privodom dlya viyni - intervyyu z relihiyeznavtsem", **Novoye vremya**, 15 Mayıs 2022, <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/rosiyska-cerkva-stala-privodom-dlya-pochatku-viyni-v-ukrajini-govorun-ostanni-novini-50242164.html>

⁸² Yuriy Çornomorets', "Mitropolit Onufriy: çoho çekati", **Den'**, 15 Ağustos 2014, <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/mitropolit-onufriy-chogo-çekati>

⁸³ Bu sürecin karmaşık doğası için bk. Lucian N., Leustean ve Vsevolod Samokhvalov, "The Ukrainian National Church, Religious Diplomacy, and the Conflict in Donbas", **Journal of Orthodox Studies**, 2019, C 2, S 2, s. 199-224, <https://doi.org/10.1353/joc.2019.0023>

Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne verilmesinin meşru olmadığıyla ilgili Patrik VII. Gregorios'un 1924 yılında söylediklerini tekrarladı. Ukrayna Devleti'nin bağımsızlığı ve Ukraynalıların otosefali kazanma konusunda uzun yıllardır devam eden özlemleri, Tomos'un verilmesinin ana nedenleri olarak belirtilmiştir:

“Tanrı'nın koruduğu ve İlahi Takdir tarafından güçlendirilen ve yüceltilen dindar Ukrayna toprakları tam siyasi bağımsızlığını kazanmaları sebebiyle, Ukrayna'nın Devlet ve Kilise yöneticileri Ukrayna halkı ile yan yana kalıp yüzyıllarca devam eden Kilise kurallarına uygun olarak ihtiyacı olan tüm Kutsal Ortodoks Kiliselerine ve özellikle Kıyiv Metropolitliği gibi kanonik bağlarıyla Konstantinopolis'e bağlı Kiliselere bakmakla yükümlü olan Konstantinopolis'in kutsal Apostolik Tahtına bir zamanlar yönlendirilen Ukrayna halkının eski talepleri mucibince tek sesle yaklaşık otuz yıldır Ukrayna Kilisesi'nin öz yönetimini hevesle talep ediyorlar.”⁸⁴

O zaman UOK-KP (Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kıyiv Patrikhanesi), UOOK (Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi) ve UOK-MP'nin (Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Moskova Patrikhanesi) cemaatlerinin küçük bir kısmı -yaklaşık 500- lideri olarak Kıyiv ve Tüm Ukrayna Metropoliti unvanıyla Epifaniy'in (Dumenko) seçildiği Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nde (UOK) birleşti. Resmî istatistiklere göre, 1 Ocak 2021 itibarıyla UOK içinde 7 bin 200 cemaat bulunuyordu ve böylece UOK, 12 bin cemaati olan UOK-MP'den sonra cemaat sayısına göre Ukrayna'nın ikinci en büyük kilisesi oldu⁸⁵. UOK'nin kurulması, 20. yüzyılın başında, Rus Ortodoks Kilisesi'nde reformist ve merkezkaç hareketlerle başlayan süreçlerin bir nevi tamamlanması olarak değerlendirilebilir.

⁸⁴ Tomos. Povnij tekst ukrajins'koyu, **Ukrinform**, 5 Ocak 2019, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2614225-tomos-povnij-tekst-ukrainskou.html>

⁸⁵ Resmî istatistikler için bk. Derjavna slujba Ukrayini z etnopolitiku ta svobodı sovisti, **Statistični material**, <https://dcss.gov.ua/statistics-2020/>

5. Rusya-Ukrayna Savaşı Şartları Altında Ukrayna Kiliseleri

24 Şubat 2022 tarihli Rus işgali; farklı ideolojik görüşlere sahip olan, farklı siyasi güçleri destekleyen, farklı dilleri konuşan ve farklı kiliselere giden Ukraynalıları birleştirdi. Ukrayna’da hemen tüm dinî kurumlar işgali derhal ve sert bir şekilde kınadı, Ukrayna’nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne koşulsuz desteklerini ve ana vatanın savunmasına mümkün olan her şekilde katılmaya hazır olduklarını ifade ettiler. Daha işgalin ilk gününde, UOK’nin lideri Metropolit Epifaniy (Dumenko) ve UGKK’nin lideri Metropolit Svyatoslav (Şevçuk), Rus işgalini şiddetle kınadılar. Her iki kilisenin Kutsal Sinodlarının kararlarının içeriği aynıydı. Savaş boyunca bu kiliselerin liderlerinin ve temsilcilerinin resmî belgelerinde ve basın açıklamalarında şunlar vurgulandı:

“Rus düşmanı, haince Ukrayna’ya saldırarak tüm uluslararası yükümlülükleri ve uluslararası hukuku ihlal etti; Ukrayna halkının ana vatani silah gücü de dâhil olmak üzere her şekilde savunmak için “doğal hakkı” ve “kutsal görevi” vardır; sinsî düşmana karşı savaş iyinin kötülüğe karşı ebedi mücadelesinin bir yansımasıdır; iyilik her zaman kötülüğü yener, hayat her zaman ölümü yener ve bu nedenle Ukrayna kesinlikle kazanacaktır; Kilise, bir anne ve bir öğretmen olarak çocuklarının yanındadır ve yanında olacaktır, onları savunacak ve Tanrı adına onlara hizmet edecektir” (24 Şubat 2022 tarihli, Metropolit Svyatoslav’ın hitabından)⁸⁶.

Savaş boyunca kiliseler ana vatani korumak için ellerinden gelenin en iyisini yaparak aktif toplumsal hizmetlerini sergilemektedirler: Özel ayinler, dualar ve vaazlar, orduda papazlık hizmeti, Ukrayna Silahlı Kuvvetleri ve mülteciler için gönüllülük, ihtiyacı olanlara barınak

⁸⁶ Örneğin, bk. Svyatoslav, Kiyiv Metropoliti (UHKTs), “Zvernennya Blajennişoho Svyatoslava z privodu počatku viyny v Ukrayini”, *Kiyiv’ska Arhieparchiya UHKTs*, 24 Şubat 2022, <https://ugcc.church/blog/zvernennya-blazhennishoho-svyatoslava-z-privodu-pochatku-viyny-v-ukrayini/>; Epifaniy, Kiyiv Metropoliti (PTsU), “Zvernennya Mitropolita Epifaniya z privodu napadu na Ukrayinu”, *Pravoslavna Tserkva Ukrayini*, 24 Şubat 2022, <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-mytopolyta-epifaniya-z-privodu-napadu-na-ukrayinu/>

sağlama, para ve yardım toplama, Kilise ve kamu kanalları aracılığıyla savaş hakkında doğru bilgileri yayma ve Rus emperyal anlatıları yalanlama. Tüm bunlar, 24 Şubat'tan sonra Kilise'nin günlük hayatının bir parçası hâline geldi. Ukrayna kiliselerinin kendilerini ilk kez Onur Devrimi sırasında önemli ulusal ve toplumsal kurumlar olarak görmeye ve ifade etmeye başladıkları dikkate alındığında kiliselerin yukarıda bahsedilen tutumları zaten beklenebilecek tutumlardır.

UOK-MP lideri Metropolit Onufriy (Berezovskiy), 24 Şubat'ta, Kilise'nin üyelerine ve tüm Ukrayna vatandaşlarına hitaben yaptığı konuşmada, Başkan Putin'i, Rus ve Ukrayna halkları arasındaki "kardeş katliamı olan savaşı derhal sona erdirmeye" çağırdı. Ayrıca "Ukrayna'ya karşı askerî operasyonları başlatanın Rusya olduğunu" ve bu nedenle Kilise'nin "topraklarımızı ve halkımızı koruyan ve savunan askerlerimize özel sevgi ve desteğini ifade ettiğini" açıkça belirtti⁸⁷. Bu Kilise'nin Kutsal Sinodu'nun, 28 Şubat tarihli, "halkımızın acısını ve ızdırabını tamamen paylaşıyoruz" ifadesini içeren ve Kilise'nin ihtiyacı olan herkese her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu bildiren hitabesinin ana temaları aynıydı⁸⁸. Savaşın ilk günlerinde Kilise'nin böylesine açık bir şekilde ifade edilmiş tutumu, daha önce analiz ettiğimiz gelişmeler göz önüne alındığında, biraz beklenmedik görünebilir.

Tam ölçekli savaşın UOK-MP içindeki güç dengesini tamamen veya en azından önemli ölçüde değiştirdiği izlenimi, Moskova Patriği Kirill'in, 6 ve 13 Mart tarihli vaazlarından sonra güçlendi. Patrik, Putin'in "Donbas halkına karşı sekiz yıllık soykırım" mesajını tekrarladı ve Rus askerlerini "[Rus] ana vatanını koruma amaçlı özel askerî operasyon" için kutsadı⁸⁹. Bu skandal ifadeler, UOK-MP'nin din adamlarının ani ve sert

⁸⁷ Onufriy, Kiyiv Metropoliti (UPTs), "Zvernennya Blajennişoho Mitropolita Kiyivs'koho i vsiyeyi Ukrayini Onufriya do virmh ta do hromadyan Ukraini", **Ukrayins'ka Pravoslavna Tserkva. Smodal'nyy informatsiyno-prosvitnits'kyy viddil UPTs**, 24 Şubat 2022, <https://news.church.ua/2022/02/24/zvernennya-blazhennishogo-mitropolita-kijivskogo-vsijeji-ukrajini-onufriya-virmix-ta-gromadyan-ukrajini/>

⁸⁸ Svyaşçennyy Smod UPTs, "Zvernennya Svyaşçennoho Sinodu Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Tserkvi", **Ukrayins'ka Pravoslavna Tserkva. Smodal'nyy informatsiyno-prosvitnits'kyy viddil UPTs**, 28 Şubat 2022, <https://news.church.ua/2022/02/28/zvernennya-svyashhenogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-28-lyutogo-2022-roku/>

⁸⁹ "Rosiy's'kyy patriarh Kirilo ne zasudiv viynu v Ukraini i pidtrınav versiyu Putina", **BBC News. Ukrayina**, 2022, 6 Mart, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60633905>; Çervonenko, Vitaliy, "Patriarh Kiril blahosloviv viys'ka RF na viynu protı Ukraini. Yak tse stalos", **BBC News, Ukrayina**, 14 Mart 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60720034>

tepkisine neden oldu. UOK-MP üyeleri, on yıllar boyunca, bir yandan laik ana vatanlarına ve Ukrayna halkına karşı sadakati, diğer yandan “Rus Dünyası” fikrinin geliştirilmesi için bir araç olarak kullanılan⁹⁰ (neo)emperyal Ana Kilise’ye karşı sadakati -aslında çelişkili olan bu iki sadakatlerini- uzlaştırmaya çalıştılar. Onur Devrimi ve Ukrayna’nın güneyi ve doğusundaki Rus saldırganlığı, UOK-MP üyelerini ilk kez uzlaşması imkânsız kimlikler arasında seçim yapmaya zorladı. Tam ölçekli Rusya-Ukrayna savaşının başlamasıyla birlikte ulusal devlete ve kendi halkına sadakat konusu hiç olmadığı kadar önemli oldu.

Bu, UOK-MP’nin içinde birçok merkezkaç sürecin nedeni oldu. İlk olarak, Patrik Kirill’in yaptığı açıklamaların ardından “Patrik Kirill’e karşı” aşağıdan gelen ve neredeyse tüm Ukrayna genelinde köy cemaatleri seviyesinde başlayan güçlü bir hareket ortaya çıktı. Andriy Fert, köy papazlarının ayinler sırasında toplu hâlde Patrik Kirill’in adını anmaktan vazgeçtiklerini belirtmek için “anmama hareketi” (Ukr. *nepominalnyy ruh*) kavramını kullanmayı önermektedir. Bazı papazlar Patrik Kirill’e karşı bir kilise mahkemesi oluşturmayı talep etmeye bile başladılar⁹¹.

İkincisi, din adamları ve Kilise yöneticileri arasında Kiliselerinin otosefal olması -Moskova’dan tamamen bağımsız olması- fikri olumlu tepkiyle karşılandı. Bu oldukça karmaşık bir süreçtir ve Andriy Fert’in vurguladığı gibi, “Moskova’dan uzaklaşma” hareketi otomatik olarak birleşik Ukrayna Ortodoks Kilisesi’ne doğru hareket anlamına gelmiyor. Sonuçta, UOK-MP üyeleri çoğu zaman UOK’yi “siyasi bir araç” ve “kanonik olmayan” bir kurum olarak algılamaya devam etmektedirler.⁹² Bu nedenle, tam ölçekli savaşın başlangıcından bu yana UOK’ye katılan cemaatlerin sayısı nispeten düşük kalıyor.⁹³ UOK-MP’nin bazı üst yöneticileri ve din adamları tarafından dile getirilen alternatif çözüm,

⁹⁰ Bu konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. Suslov, Mikhail. “The Russian Orthodox Church and the Crisis in Ukraine”, *Churches in the Ukrainian Crisis*, Eds. Andrii Krawchuk ve Thomas Bremer, Palgrave Macmillan, Cham., 2016, s. 133-154.

⁹¹ Andriy Fert, “Neue Handlungsspielräume in der Ukrainischen Orthodoxen Kirche”, *Religion und Gesellschaft in Ost und West (RGOW)*, 2022, C 7, s. 21-23.

⁹² Fert, a.y.

⁹³ Savaş şartlarında doğrulanamayan bilgilere göre, Eylül 2022’nin başı itibarıyla UOK-MP’nin yaklaşık 600 cemaati UOK’ye geçmiştir: Vid počatku vtorhnennya mayje 600 hromad vıjšlo z UPTs-MP (perelik), *Relihiyna pravda*, 8 Eylül 2022, <https://religionpravda.com.ua/?p=83615>

“meşruluğun korunması” amacıyla Moskova Patriği’ni UOK-MP’ye, 1991’de vaat edilen otosefal statüsünü vermeye ikna etmiştir⁹⁴.

Üçüncüsü, Kilise içinde köy papazları ile Kilise yöneticileri arasında yüzyıl önceki duruma benzeyen ayırımın derinleşmesi söz konusudur. Bunun ana nedeni, Kilise yöneticilerinin “uzlaşılması imkânsız olan şeyleri uzlaştırma” çabaları ve kendi kiliseleri ve manastırları Rus topçuları tarafından yıkılırken ve UOK-MP üyeleri Rus askerleri tarafından toplu hâlde öldürülürken Moskova ile anlaşma yollarını aramaya devam etmeleridir. UOK-MP yöneticilerinin “aynı anda iki sandalyede oturma” çabaları, 12 Mayıs 2022 tarihli, UOK-MP Kutsal Sinodu’nun kararında görülmektedir. Bu belgenin giriş bölümünde, UOK-MP’nin “Ukrayna savunucularını desteklediği ve desteklemeye devam edeceği”nden bahsedilmektedir. UOK-MP, “ihtiyacı olan herkese yardım edecektir. Biz [UOK-MP] Rab’bin Ukrayna topraklarını ve Ukrayna’nın Tanrı’yı seven halkını barışla kutsayacağına içtenlikle inanıyoruz.” Ancak daha sonra belgede, savaşın “Petro Poroşenko Cumhurbaşkanlığı döneminin yanlış din politikasının ve sözde Ukrayna Ortodoks Kilisesi’nin yıkıcı ideolojisinin” sonucu olduğuyla ilgili Rus propagandasının ana mesajları tekrarlanmaktadır⁹⁵. Bu tür açıklamalar, kendilerinin “Ukrayna halkıyla birlikte” olduklarını görenler ve saldırgan devletin propaganda aracı olan Ana Kilise ile ilişkilerini koparamayanlar arasındaki ayırımı derinleştirmeden edemiyor. Şu anda bu süreçlerin somut sonuçlarının ne olacağını tahmin etmek imkânsızdır. Sadece tek bir şeyden şüphe edilemez: Savaş, Moskova merkeziyle bağlantıları konusunda UOK-MP içinde oluşan kırılğan statükoyu tamamen bozacaktır.

⁹⁴ Örneğin, bk. “Na Volni yeparhiya naypershey v Ukrayini poprosila avtokefaliyu dlya UPTs MP”, **Konkurent, İnformatsiye ahentstvo**, 1 Mart 2022, <https://konkurent.ua/publication/90111/na-volini-eparhiya-naypershou-v-ukraini-poprosila-avtokefaliyu-dlya-upts-mp/>

⁹⁵ Svyaşçennyi Smod UPTs, “Zayava Svyaşçennoho Smodu Ukrayins’koyi Pravoslavnoyi Tserkvi”, **Ukrayins’ka Pravoslavna Tserkva. Smodal’nyy informatsiyno-prosvitmits’kay viddil UPTs**, 12 Mayıs 2022, <https://news.church.ua/2022/05/12/zayava-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-12-travnya-2022-roku/>

SONUÇ

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca, 20. yüzyılın başında, Moskova Patrikhanesi içinde özerklik hareketlerinden 1990'ların dinî canlanmasına kadar ve daha sonra 2019 yılında Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ne otosefal statüsü tanıyan Tomos'un alınmasına kadar Ukrayna'da Kilise uzun ve zor bir yol kat etti. Kilise tarihinin şu ya da bu şekilde Ukrayna'nın yakın tarihinin zikzaklarını yansıtan ana dönemlerini ayırmak mümkündür. 20. yüzyılın başında, emperyal Rusya'nın Sinod Kilisesi içinde merkezkaç reform hareketlerinin otosefal hareketlere dönüşmesi ve 1921'de, UOOK'nin ilan edilmesi, Ukrayna ulus inşası sürecinin ve özellikle 1917-1921 Ukrayna Devrimi'nin genel mantığına uygun olarak gerçekleşiyordu. Ukrayna Eksarhlığı'nın Rus Ortodoks Kilisesi içindeki özerk varlığı, özellikle Ukrayna Ortodoksluğu giderek "farklı" ve tam anlamıyla "Ukrayin" olmaya başladığından Moskova'nın merkezleştirici tutumu için devamlı bir meydan okuma niteliğindedir. Benzer şekilde, Ukrayna -ve diğer Birlik cumhuriyetleri- düzeyinde gerçek özerkliğin genişlemesi Sovyetler Birliği'nin yöneticileri için bir meydan okuma olurdu.

Ortodoks ve Greko-Katolik Ukrayna kiliselerinin yeniden canlanması, SSCB'nin dağılmasından sonra Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasına paralel olarak gelişmekteydi. Aynı şekilde, bu kiliselerin sonraki 30 yıl boyunca yaşadıkları, Ukrayna halkının bağımsız devlette yaşamını yansıtan sosyopolitik ve sosyokültürel süreçleriyle uyum içinde kalıyordu. Bunlar, ikisi de karmaşık olan, Sovyet mirasından uzaklaşma ve Rus (neo)emperyal etkisi altından kurtulma süreçleridir. Onur Devrimi ve Rusya-Ukrayna Savaşı, özellikle 24 Şubat 2022'de tam ölçekli Rus saldırısının ardından her anlamda -siyasi, sosyal, kültürel, zihinsel, psikolojik- dönüşü olmayan noktalar oldu. Aynı zamanda bu gelişmeler Ukrayna kiliselerinin tutumlarını şekillendirdi ve şekillendirmeye devam ediyorlar. Bu bağlamda; hem Ukrayna kiliselerinin günümüz dünyasında toplumsal hizmet misyonunu yeniden belirlemeleri hem uzun zamandır beklenen ve en sonunda Ukrayna Kilisesi'nin otosefal statüsünü tanıyan Ekümenik Patriğin Tomosu'nun alınması hem de Moskova

Patrikhanesi'nin etkisi altında kalan din adamları ve inananlar arasında "Moskova'dan uzaklaşma" hareketlerinden bahsetmek mümkündür.

Ukrayna'da Kilise için bu yüzyıllık "Moskova'dan uzaklaşma" hareketinin birkaç ana boyutu vardır. Birincisi, Ukrayna'nın (neo)emperyal Rusya ile karşı karşıya gelme boyutudur. Bu boyutta ulusal Ukrayna kiliseleri, Sovyet komünist/Putin rejiminin birleştirici emperyal politikası için bir meydan okuma hâline geliyorlar. İkincisi, Moskova Kilisesi'nin gelenekçiliği ve muhafazakârlığından farklı olarak Ukrayna kiliselerinin "zamana ayak uydurma", günümüzün meydan okumalarına ve toplumun beklentilerine cevap verme çabaları. Son olarak, *sobornopravnist'* (Ukr. *sobor*: konsey, kongre) ve yönetmek (Ukr. *Praviti*) ilkesinin, Kilise'nin yaşamında tüm Kilise üyelerinin -sıradan inananlar, din adamları ve Kilise yöneticileri- aktif bir şekilde yer almasının, Ukrayna kiliselerinde yerine getirilmesi. Bu ilke, Moskova Patrikhanesi'nin sadece en üst Kilise yöneticilerinin oy sahibi olduğu merkezîleştirici ilkesine zıttır. Ukrayna halkının bağımsızlık için verdiği mücadelenin -şimdilik- tamamlanmamasında olduğu gibi, bahsettiğimiz bu süreçler de henüz tamamlanmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF), Fond 6991, Opis' 2, Delo 2a, 16, 34a, 59a, 176a, 202a, 256.

GARF, Fond 6991, Opis' 1c, Delo 1442, 1788.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoj İstorii (RGASPI), Fond 17, Opis' 132, Delo 569.

Tsentral'nyy Derjavnyy Arhiv Vişçih Orhaniv Vladi i Upravlinnya Ukrayini (TsDAVO), Fond 4648, Opis 1, Sprava 459.

TsDAVO, Fond 4648, Opis 5, Sprava 69, 170, 314.

Yayımlanmış Belgeler ve İkinci El Kaynaklar

Belyakova, Nadejda, ““Prizıvayu ottsov nastoyateley strogo soblüdat' zakonodatel'stvo”. Uçastiye naseleniya v tainstvah Pravoslavnoy Tserkvi v pozdnem SSSR: mejdu tserkovnimi i gosudarstvennimi ograniçeniyami”, **İstoriya**, C 4, S 7 (23), 2013, <https://history.jes.su/s207987840000629-0-1/>

Bociurkiw, Bohdan, “Problemi doslidjen' istoriyi relihiyi ta Tserkvi v Ukrayini u mijvoyennyj period: djerela ta yih opratsüvannya”, **Ukrayins'kiy arheohrafiçnyj şçoriçnik**, C 1, 1992, s. 285-294.

Bociurkiw, Bohdan R., “Religion and Nationalism in the Contemporary Ukraine”, In: **Nationalism in the USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin**, ed. G. W. Simmonds. The University of Detroit Press, Detroit 1977.

Bociurkiw, Bohdan R., “The Orthodox Church and the Soviet Regime in the Ukraine, 1953-1971”, **Canadian Slavonic Papers**, 1972, C 14, S 2, s. 191-213.

Bociurkiw, Bohdan R., “The Uniate Church in the Soviet Ukraine: A Case Study in Soviet Church Policy”, **Canadian Slavonic Papers**, 1965, C 7, S 1, s. 89-113.

Casanova, José, **Religion in the Modern World**, The University of Chicago Press, Chicago and London 1994.

Çervonenko, Vitaliy, “Patriarh Kırıl blahosloviv viys’ka RF na viynu proti Ukrayini, Yak tse stalos”, **BBC News, Ukrayina**, 14 Mart 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60720034>

Çornomorets’, Yuriy, “Mitropolit Onufriy: çoho çekati”. **Den’**, 15 Ağustos 2014, <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/mitropolit-onufriy-chogochekati>

Denisenko, Mikola, **Pravoslavna Tserkva v Ukrayini: Stolittya rozdilen’**, Duh i Litera, Kiyiv 2019.

Derjavna sluzhba Ukrayini z etnopolitiki ta svobodı sovisti, **Statistiçni materialı**, <https://dessa.gov.ua/statistics-2020/>

Epifaniy, Kiyiv Metropoliti (PTsU), “Zvernennya Mitropolita Epifaniya z privodu napadu na Ukrayinu”, **Pravoslavna Tserkva Ukrayini**, 24 Şubat 2022, <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-myrtropolyta-epifaniya-z-pryvodu-napadu-na-ukrayinu/>

Fert, Andriy, “Neue Handlungsspielräume in der Ukrainischen Orthodoxen Kirche”, **Religion und Gesellschaft in Ost und West (RGOW)**, 2022, C 7, s. 21-23.

Filipoviç, Lüdmıla ve Harkuşa, Oleksandr, **Maydan i Tserkva. Hronika podiy ta ekspertna otsinka**, Sammit-Knyha, Kiyiv 2014.

Harlampoviç, Konstantin, **Malorossiyskoye vliyaniye na velikoruskuyu tserkovnuyu jizn’**, C 1, İzd. kn. mag. M. A. Golubeva, Kazan 1914.

Hovorun, Cyril, “The Church in the Bloodlands”, **First Things**, 2014 Ekim, <http://www.firstthings.com/article/2014/10/the-church-in-the-bloodlands>

Hovorun, Kırılo, **Politiçne pravoslavya: doktrına, şço rozdilyaye Tserkvu**, Duh i Litera, Kiyiv 2019.

Hurkina, Svitlana, “Spadkoyemnist’ relihiynoyi polityki ščodo Uniynoyi Tserkvi: vid rosiys’koho tsaratu do stalinizmu”, **Kovčeh: Naukoviy zbirnik z tserkovnoyi istoriyi**, C 8, 2018, s. 34-47.

İsiçenko, İhor, **İstoriya Hristovoyi Tserkvi v Ukrayini**, Akta, Harkiv 2003.

Kovalskiy, V., “İz Lvovskoy yeparhii”, **Jurnal Moskovskoy patriarhii**, 1947, S 12, s. 46-47.

Krivova, N. A. (ed.), **Pis’ma patriarha Aleksiya I v Sovet po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvi pri Sovete narodnih komissarov - Sovete ministrov SSSR. 1945-1970 gg**, C 1, 1945-1953 ROSSPEN, Moskova 2009.

Leustean, Lucian N. ve Samokhvalov, Vsevolod, “The Ukrainian National Church, Religious Diplomacy, and the Conflict in Donbas”, **Journal of Orthodox Studies**, 2019, C 2, S 2, s. 199-224. <https://doi.org/10.1353/joc.2019.0023>

Lipkivskiy, Vasıl’, **Vidrodjennya Tserkvi 1917–1930 rr**, Dobra knijka, Toronto 1959.

Likvidatsiya UHKTs (1939-1946), Dokumenti radyans’kih orhaniv derjavnoyi bezpeki, C 1, PP Serhiyçuk M. İ., Kiyiv 2006.

Lototskiy, Oleksandr, “Znevajena sprava”, **Trizub**, 1927, S. 12, s. 6-11.

Makariy, Başpiskopos, “Obraşçeniye, 28.08.49”, **Jurnal Moskovskoy patriarhii**, 1949, S 10, s. 8–9.

Makariy, Başpiskopos, “Slovo pered molebnem na spomin rokovin L’vivs’koho tserkovnoho Soboru”, **Pravoslavniy visnik**, 1948, S 3, s. 67-68.

“Na Volini yeparhiya nayperşoyu v Ukrayini poprosila avtokefaliyi dlya UPTs MP”, **Konkurent. İnformatsiyne ahentstvo**, 1 Mart 2022, <https://konkurent.ua/publication/90111/na-volini-eparhiya-naypershou-v-ukraini-poprosila-avtokefalii-dlya-upts-mp/>

Onufriy, Kiyiv Metropoliti (UPTs), “Zvernennya Blajennişoho Mitropolita Kiyivs'koho i vsiyeyi Ukrayini Onufriya do virnih ta do hromadyan Ukrayini”, **Ukrayins'ka Pravoslavna Tserkva. Sinodal'nyy informatsiyno-prosvitnits'kiy viddil UPTs**, 24 Şubat 2022, <https://news.church.ua/2022/02/24/zvernennya-blazhennishogomitropolita-kijivskogo-vsijeji-ukrajini-onufriya-virmix-ta-gromadyan-ukrajini/>

Paşçenko, Volodımır, **Pravoslavnya v novitniy istoriyi Ukrayini**, C 2 [Yayınevi yok], Poltava 2001.

Pospelovskiy, Dmitriy, **Russkaya pravoslavnaya tserkov' v XX veke**, Respublika, Moskova 1995.

Roccucci, Adriano, **Stalin i patriarh: Pravoslavnaya tserkov' i sovetskaya vlast', 1917–1958**, ROSSPEN, Moskova 2016.

“Rosiy's'kiy patriarh Kirilo ne zasudiv viynu v Ukrayini i pidtrimav versiyu Putina”, **BBC News, Ukrayina**, 6 Mart 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60633905>

Shlikhta, Natalia, “Adaptability as a Survival Strategy under Communism: Reconsidering the Approach of the Russian Orthodox Church”, **Reliğiski-filozofiski raksti**, 2019, C 25, s. 217-241.

Shlikhta, Natalia, “Eastern Christian Churches Between State and Society: An Overview of the Religious Landscape in Ukraine (1989–2014)”, **Kyiv-Mohyla Humanities Journal**, 2016, C 3, s. 123-142, <https://doi.org/10.18523/kmhj73945.2016-3.123-142>

Shlikhta, Natalia, “‘Orthodox’ and ‘Soviet’: The Identity of Soviet Believers (1940s - early 1970s)”, **Forum for Anthropology and Culture**, 2015, C 11, s. 140-164.

Shlikhta, Natalia, “‘Ukrainian’ as ‘Non-Orthodox’: How Greek Catholics Were ‘Reunited’ with the Russian Orthodox Church”, **State, Religion and Church**, 2015, C 2, s. 77-95.

Shlikhta, Natalia, “The Ukrainian Greek Catholic Church”, **Eastern Christianity in the Twenty-First Century**, ed. Lucian N. Leustean, Routledge, London 2014.

Shlikhta, Natalia, **Tserkva tih, hto vijiv. Radyans’ka Ukrayina, seredina 1940-h - počatok 1970-h rr**, Akta, Harkiv 2011.

Suslov, Mikhail, “The Russian Orthodox Church and the Crisis in Ukraine”, **In Churches in the Ukrainian Crisis**, Eds. Andrii Krawchuk and Thomas Bremer. Palgrave Macmillan, Cham., 2016, https://doi.org/10.1007/978-3-319-34144-6_7

Svyaşçennyi Sinod UPTs, “Zayava Svyaşçennoho Sinodu Ukrayins’koyi Pravoslavnoyi Tserkvi “**Ukrayins’ka Pravoslavna Tserkva. Sinodal’ny informatsiyno-prosvitnits’kyy viddil UPTs**, 2022, 12 Mayıs, <https://news.church.ua/2022/05/12/zayava-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-12-travnja-2022-roku/>

Svyaşçennyi Sinod UPTs, “Zvernennya Svyaşçennoho Sinodu Ukrayins’koyi Pravoslavnoyi Tserkvi”, **Ukrayins’ka Pravoslavna Tserkva. Sinodal’ny informatsiyno-prosvitnits’kyy viddil UPTs**, 2022, 28 Şubat, <https://news.church.ua/2022/02/28/zvernennya-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-28-lyutogo-2022-roku/>

Svyatoslav, Kiyiv Metropoliti (UHKTs)”, Zvernennya Blajenniyşoho Svyatoslava z privodu počatku viyni v Ukrayini”, **Kiyivs’ka Arhyeparhiya UHKTs**, 24 Şubat 2022, <https://ugcc.church/blog/zvernennya-blazhennishoho-svyatoslava-z-privodu-pochatku-viyny-v-ukrayini/>

Şçotkina, Katerina, “Sobor naşvidkuruç”, **Dzerkalo tjnya. Ukrayina**, 15 Temmuz 2011, https://zn.ua/ukr/internal/sobor_nashvidkuruch.html

Şkarovskiy, Mihail, **Russkaya pravoslavnaya tserkov’ pri Staline i Hruşçove (Gosudarstvenno-tserkovniye otnoşeniya v SSSR v 1939–1964 godah)**, Krutitskoye patriarşeye podvorye, Moskova 2000.

Timasheff, Nikolai, **Religion in Soviet Russia**, Sheed and Ward, London 1944.

Tomos. Povniy tekst ukrayins'koyu, **Ukrinform**, 5 Ocak 2019, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2614225-tomos-povnij-tekst-ukrainskou.html>

Tsıpin, Vladislav, **İstoriya Russkoy Tserkvi 1917-1997**, C 9, İzd. Spaso-Preobrajenskogo Valaamskogo monastırya, Moskova 1997.

Ukrayina - 2014: suspil'no-politiçniy konflikt i Tserkva, Tsentr Razumkova, Kiyiv 2014. https://razumkov.org.ua/upload/1400155420_file.pdf

““UPTs-MP - myaka sila RF”, Yak moskovs'ka tserkva stala privodom dlya viyni - intervyyu z relihiyeznavtsem”, **New Voice**, 15 Mayıs 2022, <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/rosiyska-cerkva-stala-privodom-dlya-pochatku-viyni-v-ukrajini-govorun-ostanni-novini-50242164.html>

Vasilyeva, Ol'ga, **Russkaya Pravoslavnaya Tserkov' v politike Sovetskogo gosudarstva v 1943–1948 g.** Institut Rossiyskoy İstorii RAN, Moskova 2001.

Vid počatku vtorhnennya mayje 600 hromad vıyšlo z UPTs-MP (perelik), **Relihiyna pravda**, 8 Eylül 2022, <https://religionpravda.com.ua/?p=83615>

Vlasovskiy, İvan, **Naris istoriyi Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Tserkvi**, C 4, kitap 1-2: XX stolittya. Ukrayins'ka Pravoslavna Tserkva Kiyivs'koho Patriarhatu, Kiyiv 1998.

Yakovenko, Natalia, **Narısı istoriyi seredn'oviçnoyi i rann'omodernoyi Ukrayini**, Kritika, Kiyiv 2005.

Yekelçık, Serhiy, **İmperiya pam`yati: Rosiys'ko-ukrayins'ki stosunki v radyans'kiy istoriçniy uyavi**, Kritika, Kiyiv 2008.

Yelenskiy V. ve Patalay, O., “...Partiya vse vipravlyaye, priznaçaye i buduye za odnim printsıpom...”, **Lüdna i svit**, 1992, S 3, s. 38-44.

Yelenskiy, Viktor, “Ukrainskoye pravoslaviye i ukrainskiy proekt”, **Pro et contra**, C 17, S 3-4, Mayıs-Ağustos, 2013, s. 27-44.

Yevsyeyeva, Tetyana, **Rosiys'ka pravoslavna tserkva v Ukrayini 1917-1921 rr.: konflikt natsional'nih identiçnostey u pravoslavnomu poli**, Institut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2005.

İMPARATORLUKLAR YIKILIRKEN: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA UKRAYNA’NIN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ (1917-1921)

VALERİY MORKVA*

*Вони чинять з нами так, наче наша нація зреклася своїх державних прав,
віддалася на ласку російським імператорам і згодилася поділити однакову
долю з росіянами, що самі обрали собі царів. Але наш нарід ... ніколи не
давав такої згоди...*

(Bize, kendi devletinin sahibi olma hakkından vazgeçmiş, Rus imparatorlarına teslim olmuş, kendilerine kendi çarlarını seçmiş olan Ruslarla aynı kaderi paylaşmayı kabul etmiş gibi davranıyorlar. Ama halkımız... buna asla razı olmadı...)

(Mikola Mihnovskiy, Ukrayin milliyetçiliğinin kurucusu ve teorisyeni, 1900)

*Історія сих двох «братніх народів» вступила в стадію, про котру
оповідає біблійна історія перших братів.
І спитав Бог: Каїне, де твій брат Авель?*

(Bu iki “kardeş halk”ın tarihi, Kitâb-ı Mukaddes’teki ilk kardeşlerin hikâyesine benzer duruma geldi. Ve Tanrı Kâbil’e, “Kardeşin Habil nerede?” diye sordu.)
(Mihaylo Hruşevskiy, Ukrayin tarihçisi ve Merkezî Rada Başkanı, 1918)

*Никогда, конечно никогда никакая Россия — реакционная или
демократическая, республиканская или авторитарная — не допустит
отторжения Украины*

(Elbette ki herhangi bir Rusya - gerek gerici gerek demokratik gerekse de cumhuriyetçi ya da otoriter olsun, Ukrayna’nın ayrılmasına asla izin vermeyecektir.)

(Anton Denikin, Rus Beyaz Ordusu generali, 1937)

* Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
E-posta: valeriy.morkva@kapadokya.edu.tr ORCID: 0000-0003-0366-6599

Özet

Şubat 1917’de, Romanov monarşisinin dağılması, Rus çarları tarafından tek imparatorluk içinde bir bütün olarak toplanmış çeşitli ülke, ulus ve bölgelerin geleceğiyle ilgili soruları gündeme getirdi. Bu dönemde, kamu yaşamının demokratikleşmesiyle birlikte halkların kendi ulusal kaderlerini tayin hakkı tartışması da önem kazandı. Rus İmparatorluğu’nun Ruslardan sonra en büyük etnik grubu olan Ukrayınler, Şubat Devrimi’nin başlamasının hemen ardından imparatorluk merkeziyle ilişkilerinin gözden geçirilmesini savunmuşlar ve 1917-1921 arasındaki döneme yayılan ulusal hakları için mücadeleye başlamışlardı. Bu mücadelenin sonunda uluslararası arenada tanınmış bağımsız bir Ukrayna devleti ortaya çıkacaktı. Ancak beklenen olmadı ve komşu devletlerin silahlı saldırganlığının sonucunda kurulan bağımsız devlet kısa sürede Avrupa’nın siyasi haritasından silindi. Bu çalışma, birincil kaynaklara, dönemin orijinal belgelerine, olaylara katılanların tanıklıklarına ve diğer ikincil kaynaklara dayanarak Ukrayna halkının ulusal kurtuluş mücadelesine genel bir bakış girişimidir. Çalışmanın temel amacı, Ukrayna ulusal kurtuluş hareketinin bu dönemde yenilgiye uğramasının nedenleriyle ilgili soruya makul bir cevap bulmak ve incelenen olayların genel Ukrayna tarihi bağlamında yerini ve önemini değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Merkezî Rada, Ukrayna Halk Cumhuriyeti, Ukrayna-Rusya ilişkileri, Rus Devrimi, Rus emperyalizmi.

THE EMPIRES FALLING APART: UKRAINE'S STRUGGLE FOR INDEPENDENCE AFTER THE FIRST WORLD WAR (1917-1921)

Abstract

The collapse of the Romanov monarchy in February 1917 called into question the future fate of the territories brought together by the Russian tsars into a single empire. Along with the democratization of public life, the discussion of the right of peoples to their national self-determination comes to the fore. Ukrainians, who were the largest ethnic group in the Russian Empire second only to Russians, right after the start of the revolution strived to reconsider the relations with the imperial centre and embarked on the struggle for their national rights that would last from 1917 until 1921. At this time, an independent Ukrainian state would emerge, which would be internationally recognized, but as a result of the armed aggression of the neighbouring states, it would soon disappear from the political map of Europe. This study is an attempt to make a general overview of the national liberation struggle of the Ukrainian people, based on the primary sources, the original documents of the era, the accounts of the eyewitnesses, as well as other secondary sources. The main purpose of the study is to find a reasonable answer to the question about the reasons for the defeat of the Ukrainian national liberation movement during the time under discussion, and to assess the place and importance of the studied period in the context of general Ukrainian history.

Keywords: Ukraine, The Central Rada, The Ukrainian People's Republic, Ukrainian-Russian relations, Russian revolution, Russian imperialism.

GİRİŞ

Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı, 20. yüzyılda tüm insanlığın daha sonraki tarihinin akışını doğrudan etkilemiştir. Bu savaşın bir sonucu olarak, derin bir ekonomik, siyasi ve sosyal kriz tüm Avrupa kıtasını kaplamış ve birçok ülkede bir dizi devrimci değişime yol açmıştı. Avrupa’da aynı anda dört imparatorluk ortadan kalkmıştı ve yerlerine yeni devletler doğmaktaydı. Yeni siyasi sınırlarla birlikte, çok kısa bir süre içinde bir kuşağın gözleri önünde alışılmış yaşam biçimi yok edilirken eski küresel dünya düzeni tamamen değişmekteydi. Birçok ülkede Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra bile barış gelmedi. Devrimlerde, iç savaşlarda ve komşu halklar arasındaki bir dizi silahlı çatışmada yeni bir Avrupa haritası oluşturulmaya devam edilmekteydi.

Birçok halk için bu dönem sadece ekonomik sorunların ağırlaşması ve günlük yaşam koşullarının kötüleşmesi anlamına gelmekle kalmayıp, genel olarak kendi devletlerinin var olması ya da yok olmasına dair soruları da gündeme getirdi. Ne de olsa eski imparatorlukların yıkıntıları üzerinde kendi devletini sadece ilan etmek yeterli değildi, aynı zamanda korunmasını da sağlamak gerekiyordu. Türk halkı için bu yıllar, yeni Türkiye Cumhuriyeti uğruna Kurtuluş Savaşı olarak bilinen ve 1922’ye kadar sürecek mücadele zamanıdır. Aynı dönemde Ukrayna halkı da kendi ulus devletini ilan etti ve onu birçok dış düşmana¹ karşı eşitsiz bir mücadele içinde savunmak zorunda kaldı. Bu çalışmada, Ukrayna Devrimi ya da Kurtuluş Mücadelesi olarak adlandırılan ve 1917’den 1921’e kadar devam eden kısa ama son derece olaylı dönemin ana hatlarını çizmeye çalışacağım.

1917-1921 döneminin olaylarını analiz ettiğimizde günümüzle çarpıcı paralellikler görebiliriz. Hem 1917’de Rus İmparatorluğu’nda hem de 1991’de Sovyetler Birliği’nde, emperyal merkezin derin siyasi ve sosyoekonomik krizinin sonucu olarak bağımsız ulus-devletler

¹ Bolşevik Kızıl Ordu ve Bolşevik karşıtı General Denikin’in Beyaz Ordusu birbiriyle savaşmalarına rağmen ikisi de her şeyden önce Rus ordularıydı ve Ukrayna konusunda hemfikirdi. İkisi de Ukrayna’nın bağımsızlığı sorununa eşit derecede karşı çıktılar. Beyaz Ordularını destekleyen İtilaf Devletleri, Polonya ve Rumen kuvvetleri aynı şekilde Ukrayna devletine düşman güçler arasındaydılar.

kurulmuştur. İmparatorluk, er ya da geç, bu devletlerle ya onları kendi nüfuz alanına geri çekmek ya da onları tamamen yok edip topraklarını tekrar imparatorluğun içine almak amacıyla bir mücadeleyle başlamıştır.

Buna göre, 1917'de Rus İmparatorluğu'nda iki devrim yaşanmış (Şubat'ta - monarşinin cumhuriyete dönüşmesi; Ekim'de - Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi) ve parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalınmıştır. Ukrayna için imparatorluk merkezinin zayıflığı göz önüne alındığında, imparatorluk merkezinden bağımsız olma mücadelesi, Ukrayna'nın Rus İmparatorluğu'ndan ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Rusya'nın yeni Bolşevik hükûmeti, Ukrayna'yı kontrolü altına almak için hemen mücadeleye başlamış ve dört yıldır devam eden savaş sonucunda bağımsız Ukrayna devletini yok etmeyi başarabilmiştir.

Bir yandan, 1917-1921 kurtuluş mücadelesi, ulusal güçlerin - nedenlerini daha sonra konuşacağımız- yenilgisiyle bitmiştir. Öte yandan, bu dönem Ukrayna tarihinde önemli bir yere sahiptir çünkü uzun yıllar Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olduktan sonra Ukrayın ulusu, 17. ve 18. yüzyıllarda kaybedilen Ukrayın devlet geleneğini tam bu dönemde yeniden hayata geçirebilmiştir. Yüzyıllar sonra ilk kez, bağımsız Ukrayna devleti uluslararası siyasetin bağımsız bir aktörü olarak kabul edildi, uluslararası arenada resmen tanındı, Brest-Litovsk Barış Konferansı'na katıldı ve çok sayıda ülkede elçilikler açtı². Brest-Litovsk Barış Antlaşması sonucunda Ukrayna ile Osmanlı İmparatorluğu arasında da diplomatik ilişkiler kurulmuş, karşılıklı olarak İstanbul ve Kıyiv'de büyükelçilikler açılmıştır³.

Ukrayna devletinin kısa süreli varlığı bile 1920-1930'larda, iki savaş arası dönemde ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında devam eden Ukrayın ulusal kurtuluş mücadelesi için çok önemli bir deneyim

² Ukrayna hükümetlerinin kurtuluş mücadelesi sırasındaki diplomatik faaliyetleri hakkında, örneğin, bk. V. Kavunnik (ed.), *Arhiv Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliki, Ministerstvo Zakordonnih Sprav, Diplomatçni Dokumenti vid Versal's'koho do Ryz'koho Mirnih Dohovoriv (1919-1921)*, Institut Ukrayins'koyi arheohrafiyi ta djereleznavstva NAN Ukrayini, Kıyiv 2016; O. V. Pavlük, "Diplomatiya nezalejnih Ukrayins'kih ur'adiv, 1917-1920", *Naris z istoriyi diplomatiji Ukrayini*, ed. V. A. Smolij, Al'ternativı, Kıyiv 2001, s. 314-396; İrina Mat'aş, *İnozemi predstavnitstva v Ukrayini (1917-1919 r.r.). derjavna misiya ta povs'akdennist'*, Institut İstoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kıyiv 2019.

³ Mat'aş, a.g.e., s. 239-246.

yaratmıştır. Bolşevikler, Ukrayın ulusal hareketini hesaba katmak zorunda kalmışlar, her ne kadar Moskova'ya bağlı olsa da bir Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Sovyet Ukrayna'nın, Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmasına rağmen Birleşmiş Milletler'in (BM) kurucularından biri olduğunu ve Soğuk Savaş sırasında bu örgütte kendi temsilcisinin bulunduğunu vurgulamakta ve hatırlatmakta fayda vardır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Rus İmparatorluğu'nun yaşadığı kriz, 1917'de meydana gelen iki Rus Devrimi'nin (Şubat ve Ekim aylarında) özellikleri ve Rus İmparatorluğu'nun Ukrayın topraklarında baş gösteren Ukrayın ulusal hareketinin gelişim koşullarına baktığımızda, bağımsız Ukrayna devletinin 1991'de, dünyada birçok kişi tarafından algılandığı gibi birdenbire ortaya çıkmadığını, tam tersi Ukrayna halkının ulusal kurtuluş mücadelesinin geleneklerinin doğal bir sonucu olduğunu daha kolay anlayabiliriz.

1917-1921 yıllarında temelleri atılan Ukrayın ulusal hareketinin gelenekleri, 20. yüzyıl boyunca çeşitli biçimlerde var olmaya devam etti. Sonunda, 1991'de, Sovyetler Birliği'nin dağılması süreci, Rus İmparatorluğu'nun çöküşünde yaşanmış olaylara benzer bir senaryoya göre gelişmekteydi. Moskova'da imparatorluk idari merkezinin krizi, Birlik cumhuriyetlerinde "egemenlikler geçit törenini" başlatmıştır. Ukrayna SSC'nin Yüksek Sovyeti (*Verhovna Rada*), 1991'de egemenlik ve bağımsızlık ilan ettikten sonra Ukrayna devletinin bağımsızlığı, 1 Aralık 1991'de yapılan referandumla onaylanmıştır. Ukrayna'nın 1991'de Sovyet İmparatorluğu'ndan ayrılması, kansız ve nispeten çatışmasız bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak Moskova yöneticilerinin ne Ukrayna ne de Moskova tarafından kontrol edilen Sovyet İmparatorluğu'nun diğer eski parçalarının bağımsızlığını gerçekten ciddiye alma niyetleri yoktu.

İmparatorluk krizden sağ çıktıktan ve güçlendikten sonra, 2014 yılında tekrar geri dönerek Kırım ve Donbas'taki Ukrayna topraklarının bir kısmını işgal etmiştir. Rusya'nın Ukrayna'ya karşı açtığı savaş, Şubat 2022'de, yeni bir boyuta ulaşmış ve çok sayıda yıkım ve ölümün sebebi olmuştur. 2022'nin yaz aylarında bu satırlar yazılırken, Rusya tarafından

başlatılan ve 1917-1921 yıllarını tamamen andıran savaş devam etmekteydi.

1. 20. Yüzyıl Başlarında Ukrayna Toplumu

20. yüzyılın başında, Ukrayın halkının üzerinde yaşadığı topraklar çok uluslu Romanov ve Habsburg imparatorlukları arasında bölünmüş durumdaydı. Ukrayınların yoğun yaşadığı toprakların yüz ölçümü 739.000 km² tahmin ediliyordu ve bu alanın toplam nüfusu 46 milyonda⁴. Hem toprak hem de nüfus bakımından Avrupa'nın en büyük ülkelerinden biri olan Ukrayna, Çarlık hükümeti tarafından resmen Rus İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilirdi. Çarlık makamları ayrı bir Ukrayna ulusal kimliğinin, kültürünün ve dilinin varlığını reddederken, Ukrayınları Ruslaştırmak ve asimile etmek amacıyla Ukrayna devlet geleneği ve Bohdan Hmelniçkiy'in kurduğu Ukrayna Hetmanlık devletinin (1648-1764)⁵ tüm izlerini yok etmeye çalışmışlardı.

Bu bağlamda, Ukrayince dilinde dinî kitaplar ile ders kitaplarının yayımlanmasını yasaklayan İçişleri Bakanı Piotr Valuyev'in, 1863 tarihli "Valuyev Yönergesi" ve Valuyev'in İmparator II. Aleksandr'a Ukrayince

⁴ Stanislav Kul'çits'kiy, *Rosiya i Ukrayina v persiy rik pisl'a povalenn'a samoderjavstva*, İnstitut İstoriyi Ukrayını NAN Ukrayını, Kiyiv 2021, s. 197. Bu rakamları modern Ukrayna nüfusu ile karşılaştırdığımızda (Ukrayna Devlet İstatistik Servisi'ne göre, 1 Ocak 2022 itibarıyla Ukrayna'nın nüfusu 41 milyondan biraz fazlaydı: Derjstat Ukrayını. *Çisel'nist' nayavnoho naseleñ'a Ukrayını na 1 sıçn'a 2022*, Derjstat, Kiyiv 2022, s. 6), Ukrayna'nın 20. yüzyılda yaşadığı neredeyse art arda gelen demografik kayıpların boyutunu daha net görebiliriz. Felaketler telafi imkânı bırakmadan birbirini takip ediyordu: Örneğin; Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Ukrayna Bağımsızlık mücadelesi ve Devrim dönemi (1917-1921), *Holodomor* (Suni Açlık) (1932-33), Stalin'in Büyük terörü ve sürgünleri (1930'lu yıllar), İkinci Dünya Savaşı (1939-1945), Savaş sonrası açlık (1946-1947), SSCB'nin dağılmasıyla ilgili demografik kriz (1990'lı yıllar), şimdiki durumda 2014'ten bu yana devam eden Rusya-Ukrayna savaşıyla ilişkili demografik kayıpları da ekleyebiliriz. Ukrayna'nın 20. yüzyıldaki demografik tarihi için bk. O. Hladun, *Narısi z demohrafiçnoyi istoriyi Ukrayını XX stolitt'a*, İnstitut demohrafiçnih ta sotsial'nih doslidjen' NAN Ukrayını, Kiyiv 2018.

⁵ 1648'de Hmel'niçkiy ayaklanması sırasında kurulmuş olan Hetmanlık (Kazak) devleti, 1654 Pereyaslav Antlaşması'nın bir sonucu olarak Moskof Çarı'na bağımlı hale geldi ve 18. yüzyılın sonlarına doğru özerk yönetimin tüm özelliklerini yitirdi kaybetmiş oldu. Böylelikle, II. Katerina'nın, 21 Kasım 1764 tarihli (Jülyen takvimine göre 10 Kasım) fermanı üzerine Hetmanlık Devleti'nin ve Ukrayna topraklarının yerel özerklik yönetiminin sembolü olan Hetmanlık kurumu kaldırılmıştır ("Ob uçreğenii v Malorossii, v mesto Getmanskogo Pravleniya, Malorossiyskoy Kollegii", *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRİ)*, Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Veliçestva Kantsel'arii, S. Petersburg, 1830, C 16, s. 961-962). Ayrıca 1775 yılında, Zaporog Siçi adında Ukrayna kazaklarının özerk askerî yerleşim bölgesi yok edilmiş, ("Manifest. Ob uniçtojenii Zaporojkoy Seçi", 14 (3) Ağustos 1775. *PSZRİ*, C 20, s. 190-193), II Katerina'nın 1783 tarihli karnamesiyle, Ukrayna Kazak Ordusu dağıtılarak Rus Ordusu'yla birleştirilmiştir. "O ustroystve regul'arnoy konnitsi", 9 Temmuz (28 Haziran) 1783. *PSZRİ*, C 21, s. 963-964; 1786'da Malorossiya Dairesi (Malorossiyskaya Kollegiya) kaldırıldığında Ukrayna, nihai olarak Rus İmparatorluğu'nun genel idari yönetim sistemine girmiş oldu ("O uprazdnenii Malorossiyskoy Kollegii", 31 (20) Ağustos 1786. *PSZRİ*, C 22, s. 677).

hakkında yazdığı kötü ifadeleri burada hatırlatmak yerinde olacaktır: “Kendine özgü Küçük Rusça dili (Ukrayince-VM) hiç yoktu, yoktur ve olamazdır; sıradan insanlar tarafından kullanılan lehçe Polonya’nın etkisiyle bozulmuş Rusçadır”.⁶ 1876 yılında ise II. Aleksandr’ın ‘Ems Fermanı’ ile Rus İmparatorluğu’nda Ukrayince kitapların basılması, Ukrayin diline çevirilerin yapılması, yurt dışında basılmış Ukrayince kitapların İmparatorluk sınırları içine getirilmesi, Ukrayin dilinde tiyatro gösterilerinin oynanması, hatta müzik notalarında Ukrayince şarkı metinlerinin yazılması yasaklanmıştır.⁷ İlginç bir şekilde Çarlık hükûmeti, resmî olarak var olmadığı söylenen bir şeyin yasaklanmasına ihtiyaç duymaktaydı.

Ruslaştırma ve asimilasyon politikasının Ukrayna toplumunun özellikle üst sınıfları üzerinde çok etkili olduğu söylenebilir. Rus İmparatorluğu’nun yönetici sınıfının bir parçası hâline gelen Ukrayin siyasi, ekonomik ve kültürel seçkinlerin önemli ölçüde Ruslaştırılması, Ukrayna topraklarında Rus sömürgeciliğinin güçlendirilmesinin doğrudan bir sonucudu⁸. Büyük şehirler Ruslaştırmanın temel merkezleriydi ve Ukrayna’nın kent nüfusu esas olarak Ruslar, Yahudiler, Polonyalılar ve Ruslaşmış Ukrayinlerden oluşuyordu. Ukrayin kültürel kimliği kırsal alanlarda çok daha iyi korunmuş ve Ukrayin halkının büyük çoğunluğu köylülerden oluşmaya başlamıştı. Bu nedenle, Rus sömürge yönetimi altında kalan Ukrayin toplumunun sosyal yapısı önemli ölçüde bozulmuştu. Bazı istisnalar dışında, Ukrayin halkının pratikte ne kendi ulusal elitleri ne de kendi ulusal burjuvazisi kalmıştı.

⁶ G. Boriak (ed), *Ukrayins’ka identičnist’ i movne pitann’a v Rosiys’kiy imperiyi: sprobna derjavnoho rehulivann’a (1847-1914). Zbirnik dokumentiv i materialiv*, İnstitut İstoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2013, s. 73-79.

⁷ G. Boriak, a.g.e., Ukaz Aleksandra II, 30 (18) Mayıs 1876, s. 139-140. Bu ferman Almanya’daki Bad Ems şehrinde imzalandığı için ‘Ems Fermanı’ adını almıştır.

⁸ Örneğin, Türk okuyucu için ilginç gelebilecek bir ayrıntı: 1792 ve 1816 yılları arasında Bâb-ı Âli’de Rus İmparatorluğu’nu art arda temsil eden üç büyükelçiden (Viktor Koçubey, Vasiliy Tomara ve Andrey İtalinskiy) hepsi köken olarak Ukrayin soylu sınıfından geliyorlardı. II. Katerina döneminde Rus dış politikasının fiilî yürüttücüsü ve İmparator I. Pavel döneminde Rus İmparatorluğu’nun şansölyesi olan Aleksandr Bezborodko da Ukrayindi. Tabii ki birçok Rus memurun Ukrayin etnik kökenleri pratikte bir şey ifade etmiyordu çünkü onlar tam olarak Rus memurlarıydılar ve Rusya devletine hizmet etmekteydiler.

Bu durum, 20. yüzyılın başlarında Ukrayın ulusal hareketinin faaliyetlerini zorlaştıran sosyal koşulları belirlemiştir. Birincisi, ulusal bilince sahip bir seçkin sınıfın olmaması nedeniyle Ukrayın toplumu, ulusal kurtuluş hareketini birleştirebilecek ve yönetebilecek liderlere şiddetle ihtiyaç duymaktaydı. İkincisi, ulusal özyönetim fikri teoride dile getirilebilirdi ancak bu fikrin pratik boyutu da vardı. Özerklik, hatta bağımsızlık ilan edildikten sonra devletin pratik işlerini yürütecek etkili bir bürokratik mekanizmasının kurulması gerekiyordu. Ülkede devlet aygıtının kamusal yaşamın tüm alanlarında etkin çalışmasını sağlayabilecek yeterli sayıda profesyonel Ukrayın memur yoktu. Üçüncüsü, hem Ruslaştırılmış şehirlerde işçi sınıfı arasında hem de belirgin bir ulusal bilince sahip olmayan Ukrayın köylüleri arasında sosyalist propaganda çok büyük bir etkiye sahipti. Bu nedenle, sosyalist fikirler Ukrayna toplumunda giderek daha popüler hâle gelmişlerdi. Sonuç itibarıyla, çoğu Ukrayın siyasi parti ve lider arasında bile milliyetçi program ve sloganlardan ziyade sosyalist sloganlar öncelik kazanmıştı.

Ukrayın ulusal hareketinin yaşadığı tüm engel ve zorluklarla beraber, Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olan Ukrayna, fiilen kendi kültürel ve sosyo-tarihsel özelliklerine sahip olan ayrı bir etnik bölge olarak varlığını sürdürüyordu. Eski Kazak Hetmanlık devletinin özerkliğinin son kalıntıları kesin olarak 18. yüzyılın sonlarında yok edilmiş; gerçekleştirdiği asimilasyon politikasına rağmen Çarlık Rusyası, Ukrayın toplumuna Ukrayna'nın bağımsız devletçi geleneğini unutturamamıştı. Ukrayın seçkinleri çoğunlukla başarılı bir şekilde Ruslaştırılmış olsa da soylu Ukrayın ailelerin bazı üyeleri ulusal kültür ve dil ile temaslarını koruyabilmişti ve Ukrayın halkının tarihî geçmişini incelemek arzusundaydılar⁹.

⁹ Hetmanlık döneminin hatırası sadece halk ağzında değil, aynı zamanda birçok Ukrayın yazar ve şairin eserlerinde de korunmuştur. 1798'de yayınlanan İvan Kotlarevs'kiy'in büyük manzum eseri "Eneyida", Ukrayın edebiyatında yeni bir dönem açıp Ukrayince konuşma dilinde yazılmış ilk eser olmuştur. Yeni Ukrayın edebiyatının kurucusu olan Taras Şevçenko, Hryhoriy Kvitka-Osnovyanenko, "Çorna Rada" (1857) (Kara Konsey) başlıklı Ukrayın dilinde yazılmış ilk tarih romanının yazarı Panteleymon Kuliş ve İvan Neçuy-Levits'kiy eserlerinde Kazak dönemini anlatırlar. Mikola Gogol, Rusça yazmasına rağmen eserlerinde Rusya'yı değil, Ukrayna'yı tasvir etmiştir. Ukrayna ulusal kültürünün canlanması bağlamında, Levko Borovykovs'kiy, İsmail Sreznevsk'kiy, Mihaylo Maksimoviç, Mihaylo Drahomanov, Mikola Kostomarov, Volodimir Antonoviç, Dmitro Yavornys'kiy, Mihaylo Hruşevs'kiy gibi

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu'nda Ukrayın ulusal hareketinin siyasi şekillenmesi başlamıştı. Bu dönemde ilk Ukrayın siyasi partiler ortaya çıktı. 1900 yılında, Mikola Mihnovskiy'nın "Bağımsız Ukrayna" başlıklı manifestosu Lviv'de (yani Rus İmparatorluğu sınırları dışında çünkü Rusya'da tüm Ukrayince kitapların basımı 1876'dan itibaren, yukarıda bahsedilen Çar II. Aleksandr'ın Ems Fermanıyla tamamen yasaklanmıştı) basılmıştır. Avukat Mihnovskiy, yazdığı manifestoda uluslararası hukuktan örnekler dayanarak, Bohdan Hmel'nitskiy'in Hetmanlık devleti ile Moskof devleti arasında 1654'te yapılan anlaşmanın iki bağımsız ülkenin ittifakı olduğunu ve bu ittifakın Moskova yöneticileri tarafından ihlal edildiğini savunmaktaydı. Tam bu yüzden Mihnovskiy, Ukrayın halkının "Karıpatlardan Kafkasya'ya kadar uzanan" bağımsız bir Ukrayna devletini yeniden kurma hakkını vurgulamıştır¹⁰. Mihnovskiy'in manifestosu, Rusya İmparatorluğu sınırları içinde yine de 1900'de kurulmuş ilk Ukrayın siyasi parti olan RUP'un (Devrimci Ukrayın Parti; Ukr. *Revolütsiyna Ukrayinska Partiya*) siyasi programı olarak birkaç yıl kullanılmıştır.

Burada bir kez daha, sosyalist sloganların 20. yüzyılın başlarında Ukrayın politikacılar arasında ne kadar popüler olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. O zamanın Ukrayın devrimci hareketinin sloganlarında genellikle milliyetçilik ve sosyalizm bir arada bulunuyor ve siyasi mücadelenin amacının Ukrayna halkının hem ulusal hem de sosyal sömürgecilikten kurtuluşu olduğu ilan ediliyordu. Yukarıda bu durumun tarihsel nedenlerinden bahsetmiştik. Millî ve sosyal devrimlerin savunucuları RUP partisini kurarken ortak düşman olarak gördükleri Rus Çarlığı'na karşı ortak bir mücadele sürdürebilmek için birleşmişlerdi.

Ortak bir düşmanın varlığına rağmen RUP üyelerinin öncelikleri farklıydı. Bir yandan, milliyetçilerin (Mikola Mihnovskiy ve taraftarları)

19. yüzyıl boyunca faaliyet gösteren birçok Ukrayna folkloru ve Ukrayna tarihi meraklısı, yazar, halkbilimci, dilbilimci ve tarihçinin isimlerini hatırlatmak yerinde olacaktır.

¹⁰ Mikola Mihnovskiy, *Samostiyna Ukrayina*, Wolverhampton Branch of the Association of Ukrainian in Great Britain, Ltd., London 1967.

ana amacı bağımsız bir Ukrayna devletini kurmaktı. Öte yandan, sosyalistler için sosyalist devrim ve sınıf mücadelesi her şeyden çok daha önemliydi ve bu yüzden Ukrayın sosyalistlerin gözünde bağımsız ve egemen bir Ukrayna devletinin kurulması devrimci proleteryanın ayrılması anlamına geliyordu. Böylelikle Ukrayın sosyalistler Ukrayna için bağımsızlık değil, Rusya içinde özerklik aramaktaydılar.

Sosyalistler hem RUP'un hem de tüm Ukrayna devrimci hareketinin çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Mihnovskiy liderliğinde Ukrayna'nın tam bağımsızlığını isteyenler azınlıkta kalıp 1902'de RUP'tan ayrılmış ve UNP'yi (Ukrayın Halk Partisi; Ukr. *Ukrayinska Narodna Partiya*) kurmuşlardı. Uzun vadede sosyalist reformlara karşı çıkmamakla beraber UNP, bağımsız bir demokratik Ukrayna cumhuriyetinin kurulmasını bir öncelik olarak ilan etmişti. Daha sonra UNP'nin faaliyetleri gerilemişti, ayrıca sistematik de değildi¹¹. 1905'te, Ukrayın sosyalistleri RUP'u, Marksist ideolojiyi paylaşan ama aynı zamanda Ukrayna için özerklik arayan Ukrayna Sosyal Demokrat İşçi Partisi (USDRP)¹² olarak yeniden adlandırmışlardı. Ukrayna ulusal hareketinde milliyetçilik ve sosyalizm arasındaki ikilem, 1917'de, Rusya'da devrimci olayların başladığı zamana kadar gidiyordu. Sosyalizm ve sosyalist devrim birçok Ukrayın devrimcisi için öncelikliydi. Muhafazakâr ve liberal ideolojilerin dayanabilecekleri sosyal bir taban etnik Ukrayın toplumunda yoktu ve bundan dolayı bu ideolojilerin her ikisi de Ukrayınlar arasında pek popüler değildi.

1917'de, Ukrayna'da faaliyet gösteren siyasi partilere baktığımızda, bu partilerin neredeyse hepsinin sosyalist ideolojiye sahip olduğunu ve Ukrayna'nın Rusya sınırları içinde özerkliğini aradığını görmekteyiz: Ukrayna Sosyal Demokrat İşçi Partisi (kısaca *esdekler*; liderler Volodımır Vınnıçenko, Simon Petlūra), Ukrayın Kalkınmacılarının Cemiyeti (Ukr. *Tovarištvo Ukrayinskıh Postupovtsiv*,

¹¹ O. Kırıyenko, "Ukrayins'ka Narodna Partiya", *Entsiklopediya İstoriyi Ukrayını (EİU)*, C.: "Ukrayina-Ukrayintsi", Kitap 2. Naukova Dumka, Kiyiv 2019, s. 601-602.

¹² O. Boyko, "Ukrayins'ka Sotsial-Demokratıçna Robitniça Partiya", *Entsiklopediya İstoriyi Ukrayını*. C.: "Ukrayina-Ukrayintsi", Kitap 2. Naukova Dumka, Kiyiv 2019, s. 680.

1917’de adını Ukrayna Sosyalist Federalistlerinin Partisi olarak değiştirmiştir, kısaca *esepler*; liderler: Serhii Yefremov, Oleksandr Şulgin, Dmıtro Dorošenko, Oleksandr Lototskıy), Ukrayna Sosyalist Devrimcilerinin Partisi (kısaca *eserler*; liderler Mikola Kovalevskıy, Oleksandr Sevrük, Pavlo Hristük, Vsevolod Goluboviç, Mikola Şrah, Mikita Şapoval, partinin gayriresmî lideri Mihaylo Hruşevskıy idi) ve hatta tam bir bağımsız Ukrayna devleti fikrini savunan Mihnovskıy’ın UNP’sinin mirasçısı olan küçük bir milliyetçi parti, 1917’de, Ukrayna Sosyalist Bağımsızlıklarının Partisi adını almıştır (kısaca *bağımsızlıklar*, Ukr. samostiynıkı).

Böylece, 1917 Rus Devrimi’nin arifesinde, Rus Çarlık hükûmetinin asimilasyon çabalarına rağmen Ukrayna dili, kültürü ve tarihi ile fiilen özgün bir etno-kültürel bölge durumundaydı. Dolayısıyla Ukrayın halkının hiçbir zaman kendi devletçi geleneğine sahip olmadığı söylenemez. Hem Ukrayın köylüler hem de birçok aristokrat Ukrayın aileleri arasında 17. ve 18. yüzyıllarda mevcut Kazak Hetmanlık devletinin hatırası canlı kalıyordu. 20. yüzyılın başlarında, Rus İmparatorluğu’nun içinde bulunan Ukrayna topraklarında ilk modern siyasi partiler şekillenmekteydi. Aynı zamanda Rusya’nın Ruslaştırma ve asimilasyon politikasının olumsuz sonuçları hissedilmeye başlanmıştı. Ukrayın ulusal hareketi ulusal bilince sahip seçkinlerden yoksundu ve sosyalist ideoloji Ukrayın toplumunda dikkat çekecek derecede yaygındı. Sosyal Demokratlar, Federalist Sosyalistler, Devrimci Sosyalistler ve hatta Sosyalist Bağımsızlıklar gibi Ukrayna’nın en tanınmış siyasi partileri, kendi parti adlarında sosyalist yönelimlerinin vurgulanmasının gerekli olduğunu düşünmüşlerdi. Böyle bir durum, Ukrayna’nın trajik bir özelliği olarak ortaya çıkıp, 1917-1921 yıllarında bir Ukrayın ulus devleti kurma çabaları sırasında kendisini çok hızlı bir şekilde belli edecekti.

2. Rusya’da 1917 Şubat Demokratik Devrimi Sonucunda Ukrayna’nın Millî Uyanışı

Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda baş gösteren genel sosyal ve siyasi krizin bir sonucu olarak, Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorluğu’nun diğer halkları gibi Ukrayınlar de giderek artan bir

şekilde ulusal kimliklerinin korunmasını ve kendi ulusal devletlerinin inşasını talep etmişlerdi. Ukrayın topraklarının çoğu Romanov İmparatorluğu'nun kontrolü altında olduğundan, Ukrayınlerin ulusal kurtuluş mücadelesi, Şubat 1917 Rus Demokratik Devrimi olaylarıyla doğrudan ilişkili olmuştur.

Petrograd'daki hükûmet karşıtı halk protestolarının geniş çaplı yayılmasıyla son Rus imparatoru II. Nikolay, 15 Mart 1917'de¹³, kardeşi Büyük Dük Mihail Aleksandroviç lehine tahttan feragat etmek zorunda kalmıştır¹⁴. Büyük Dük Mihail imparator unvanını üstlenmeyi reddettikten sonra Rusya'da monarşi kurumu kaldırılmış¹⁵, ülkenin yönetimi Prens Georgiy Lvov başkanlığında Geçici Hükûmete geçmiştir. Adından anlaşılacağı gibi bu hükûmet, ülkenin geleceğiyle ilgili karar verecek Tüm Rusya'nın Kurucu Meclisi toplanana kadar, savaş koşullarında ülkede geçici olarak düzeni sağlamak için Rusya Devlet Duması üyeleri tarafından kurulmuştur. Geçici Hükûmetin kabul ettiği siyasi programda siyasi mahkûmlar için af; konuşma, toplanma ve grev özgürlüğü; tüm sosyal, dinî ve ulusal kısıtlamaların kaldırılması; Tüm Rusya'nın Kurucu Meclisi'nin toplanması için hazırlıklara bir an önce başlaması yer almıştır¹⁶.

Aslına bakılırsa, Rusya bir demokratik cumhuriyete dönüşmüş ancak aynı zamanda kaos içine de girmiştir. Eski düzenin tüm temelleri yıkılırken yenisinin inşa edilmesi gerekiyordu. Hem ordunun hem toplumun yorgun düşmesine neden olan Birinci Dünya savaşı devam etmekteydi. Rus toplumu içinde popüler olmayan savaşı devam ettirmeyi

¹³ Çalışmamızda tüm tarihler Gregoryen (Miladi) takvime göre verilmiştir. Rusya'da, çoğu Avrupa ülkesinden farklı olarak, Jülyen takvimi resmen 14 Şubat 1918'e kadar kullanılmaktaydı ve bu nedenle o zamanın tüm tarihi olaylarının eski (Jülyen) ve yeni (Gregoryen) takvimine göre iki tarihi vardır. Bu yüzden, örneğin, Rus Devrimi'nin ana olaylarının 8-16 Mart 1917 tarihleri arasında gelişmesine rağmen, akademik literatürde bu devrime Şubat Devrimi denilmektedir. V. Lenin liderliğindeki Rusya'nın Bolşevik Hükûmeti, 14 Şubat 1918 tarihinden itibaren Gregoryen takvimine geçmiştir (Jülyen takvimindeki 1 Şubat 1918 günü, 14 Şubat 1918 günü olarak kabul edilmiştir). Yaklaşık aynı zamanlarda, 1 Mart 1918 tarihinde, Ukrayna Halk Cumhuriyeti hükûmetinin kararına göre Ukrayna'da da Gregoryen takvimine geçiş yapılmıştır (Jülyen takvimindeki 16 Şubat 1918 günü, 1 Mart 1918 günü olmuştur). 20. ve 21. yüzyılda iki takvim arasındaki fark 13 gündür.

¹⁴ O. Şaşkova (ed), *Fevral'skaya revolyutsiya 1917 goda. Sbornik dokumentov i materialov*, Rossiyskiy Gosudarstvenniy Gumanitarniy universitet, Moskova, 1996, s. 142-143.

¹⁵ Şaşkova, a.g.e., s. 144.

¹⁶ Şaşkova, a.g.e., s. 141.

taahhüt eden Geçici Hükûmet, her geçen gün halk desteğini ve ordu üzerindeki kontrolünü kaybediyordu. Geçici Hükûmet'in meşruiyeti ülke genelinde mutlak ve tartışılmaz olmadığı için sol partilerin etkisi hızla artmaktaydı ve ülkenin geleceği tam bir belirsizlik içindeydi.

Hem İmparatorluk hem de Ukrayna'nın sıradan sakinleri için devrim; savaşın sona ermesi, işçiler için çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve köylülerin lehine toprak sahiplerinin topraklarının bölünerek dağıtılması gibi bir dizi sosyal beklentilerin gerçekleştirilmesini ifade ediyordu. Aynı zamanda devrim, Ukrayna ve çok uluslu imparatorluğun diğer etnik bölgeleri açısından ulusal sorunun çözümlenmesi umutlarını da canlandırmıştı. Emperyal merkezin zayıflaması, ifade özgürlüğü ve kamusal yaşamın demokratikleştirilmesi sloganlarına uygun olarak, bu noktadan sonra ulusal hakların korunması hakkında yüksek sesle konuşulabileceği ve etnik bölgeler ile imparatorluğun idari merkezi arasındaki ilişkilerin gözden geçirilebileceği anlamına geliyordu. Daha önce de belirttiği gibi, o sırada önde gelen Ukrayın ulusal partilerinin neredeyse tamamı sosyalist görüşlerini paylaşıp Rusya'nın bir sosyalist federal cumhuriyete dönüşmesini savunmaktaydılar. Sosyalist zihniyetli Ukrayın siyasetçilere göre, Ukrayna'nın gelecekte meydana gelecek ideal demokratik Rusyası'ndan tamamen ayrılması sloganı, devrimci hareketini bölüyor ve zayıflatıyordu. Bu açıdan, Ukrayna topraklarının 250 yıllık süre boyunca imparatorluğun içinde kalması kendini belli etmiş ve Ukrayın siyasetçilerin görüşlerini etkilemiştir. Ukrayın siyasetçilerin gözünde Ukrayın millî sorunu, Ukrayın millî sorununa gelince Ukrayna sosyalist partileri arasında paylaşılan ortak bir hedef, yeni demokratik Federal Rusya Cumhuriyeti yönetim içinde özerk Ukrayna Cumhuriyeti'nin kurulmasıydı.

Ukrayna'nın özerkliği sloganının pratikte gerçekleştirilmesi için tüm Ukrayna toplumunu temsil edecek yerel bir özyönetim organının örgütlenmesi gerekiyordu. Monarşinin yıkılmasından sonraki ilk günlerde, Kiyiv'de, Ukrayın siyasi ve kamu kuruluşlarının (Ukrayın Kalkınmacıların Cemiyeti, Ukrayın sosyal demokratlar, askerler, işçiler, öğrenciler, Kiyiv şehrinin Ortodoks din adamları, Ukrayna Bilim Derneği,

Ukrayna Teknisyenleri ve Ziraat Uzmanları Derneği, Ukrayna Pedagoji Derneği, vb.) temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapılmış ve eylemlerini koordine etmek için bir Ukrayın kamu komitesini oluşturulmasına karar verilmiştir. Merkezî Rada adı verilen bu komite, 17 Mart 1917'de kurulmuştur. 26 Mart 1917'de, sürgünden Kiyiv'e dönen tanınmış tarihçi ve tüm Ukrayın çevrelerinde saygı duyulan Profesör Mihaylo Hruşevskiy, gıyaben Merkezî Rada Başkanı seçilmiştir¹⁷.

Aynı günlerde, 18 Mart 1917'de, Kiyiv'de, İşçi Temsilcileri Kent Konseyi'nin kuruluş toplantısı yapılmış (Konsey Başkanı Rus Sosyalist Devrimci Partisi üyesi Pavel Nezlobin)¹⁸ ve 19 Mart 1917'de, Kiyiv Eyaleti'nin çarlık döneminde valisi Kont Aleksey İgnatyev, Kiyiv ve Kiyiv Eyaleti'nin yönetimini Geçici Hükûmet temsilcisi (komiser) Mihail Sukovkin'e devretmiştir¹⁹. Böylece, Çarlık hükûmeti'nin yıkılmasından sonra, Kiyiv'de, biri Ukrayna ulusal hareketi adına (Merkezî Rada), ikincisi Rusya Geçici Hükûmeti adına (Kiyiv Eyalet Komiseri), üçüncüsü Rus/Ruslaştırılmış şehir proletaryası tarafından desteklenen tüm Rusya solcu radikal partileri adına (Kiyiv Kent İşçi Temsilcileri Konseyi) olmak üzere iktidar iddiasında bulunan üç kurum aynı anda faaliyet gösterecektir.

Kiyiv'de Merkezî Rada'nın kurulmasından sonra, Kiyiv şehir garnizonunun Ukrayın kökenli er ve subayları, 22 Mart 1917'de yapılan toplantıda Ukrayna Askerî Kurucu Konseyi'ni (*Ustanovça Ukrayinska Viyskova Rada*) kurmuşlardı. Ukrayın askerleri, Geçici Hükûmeti destekleyip hükûmetten Tüm Rusya Kurucu Meclisi'nin toplanmasından

¹⁷ Kaynaklarda hem 26 hem 27 Mart tarihine rastlanır. Bk. P. P. Toloçko (ed.), **Ukrayins'ka Tsentral'na Rada. Dokumenti i material**, C 1, Naukova Dumka, Kiyiv 1996, s. 7-8; Dmitro Doroshenko, **Moyi spominy pro nedavnye minule (1914-1920)**, Ukrayins'ke vidavnistvo, Münih 1969, s. 84-87; Dmitro Doroshenko, **İstoriya Ukrayını 1917-1923 rokiv**, C 1, Bulava, New York 1954, s. 42, s. 44.

¹⁸ V. Verstük vd., **Hronika Ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917-1921 rokiv**, C 1, İnstytut İstoriyi Ukrayını NAN Ukrayını, Kiyiv 2021, s. 35.

¹⁹ Verstük vd., **a.g.e.**, s. 37. Sukovkin, Geçici Hükûmet'in Kiyiv Eyalet Komiserliği görevini 5 Ekim 1917'ye kadar sürdürmüştür. Rusya yanlısı faaliyetleriyle bilinen Sukovkin, 1918'de, Ukrayna'da Hetman Skoropads'kiy'nin iktidara gelmesiyle birlikte Ukrayna Devleti'nin Osmanlı İmparatorluğu'na büyükelçisi olarak atanmıştır. Kasım 1918'in ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu hükûmetine ve İstanbul'daki tüm diplomatik misyonlara Ukrayna'nın her zaman Rusya'nın bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Hetmanlık Devleti'nin düşmesiyle görevinden alınmış ancak büyükelçiliğin işlerini ve mülkünü Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin yeni atanan temsilcisi Oleksandr Lototskiy'e devretmeyi reddetmiştir. Bk. G. V. Strel's'kiy, "Sukovkin Mihaylo Akinfiyoviç", **EİÜ**, C 9, Naukova Dumka, Kiyiv 2012, s. 899.

önce Ukrayna'nın özerkliğini tanımasını talep etmişlerdi²⁰. Finlandiya Anayasası'nın onaylanması ve Finlandiya Parlamentosu'nun kurulmasına ilişkin 20 Mart 1917 tarihli Geçici Hükûmet'in manifestosu bir emsal oluşturdu²¹ ve daha sonra Rus hükûmeti Polonya halkının kendi devletini kurma hakkını tanıdı²². Geçici Hükûmetin Finlandiya ve Polonya'ya yönelik politikası, birçok Ukrayine Ukrayna'nın özerklik talebinin de Petrograd tarafından hızlıca kabul edileceğini düşündürdü.

Merkezî Rada başkanlığına gıyaben seçilen Hruşevskiy, 25 Mart 1917'de yayımlanan "Büyük Dalga" makalesinde, demokratik devrimin getirdiği yeni ortamda daha önce yasaklanmış Ukrayince basınının açılması, okullar, mahkemeler ve yerel yönetim kurumlarında Ukrayince'nin kullanılmasına tekrar izin verilmesi gibi eski temel ulusal ve kültürel taleplerin artık yetersiz olduğunu, demokratik bir federal Rusya'da daha fazlasını yani özerkliği talep etmenin zamanının geldiğini vurgulamıştır. Hruşevskiy'e göre, "özgür Rusya Cumhuriyeti'nde özgür olmayan insanlar olamayacağı gibi özgür olmayan halklar da olamaz" ve bu nedenle "artık bir Ukrayna sorunu yoktur, yeni bir özgürlük ortamında kendi kaderini tayin eden özgür, büyük bir Ukrayna ulusu vardır."²³

Tüm Ukrayna halkı adına hareket etmek ve Petrograd'daki hükûmetten Ukrayna'nın özerkliği konusunda resmen talepte bulunabilmek için, Merkezî Rada'nın sadece bir grup Kiyiv aydınının temsilcisi değil, tüm Ukrayna'nın temsilcisi statüsünü elde etmesi gerekiyordu. Bu amaçla, Merkezî Rada'nın çağrısı üzerine, 19-21 Nisan 1917'de, Kiyiv'de, Tüm Ukrayna Ulusal Kongresi toplanmıştır. Kongreye katılmak için Kiyiv'e; Ukrayna'da ve Ukrayinlerin diğer halklarla birlikte

²⁰ Verstük vd, a.g.e., s. 42.

²¹ Postanovleniye Vremennogo Pravitel'stva ob otmene obşceimperskogo zakonodatel'stva v Finlandii. 17 (4) Mart 1917. **Rossiya i Finlandiya: ot protivotoyaniya k miru. 1917-1920. Sbornik dokumentov**, ed. M. V. Zelenov, Naučno-političeskaya kniga, Moskova 2017, s. 43; Postanovleniye Vremennogo Pravitel'stva 'O sozive finlandskogo Seyma', 20 (7) Mart 1917, a.y.; Manifest ob utverjdenii konstitutsii Velikogo kn'ajestva Finlandskogo i o primenenii yeyo v polnom obyome, 20 (7) Mart 1917, a.g.e., s. 44-45.

²² Vozzvaniye Vremennogo pravitel'stva k pol'skomu narodu s obeşčaniyem sozdat' pol'skoye gosudarstvo posle reşeniya etogo voprosa Uçreditel'nim sobraniyem. Petrograd, Mart 29 (16), 1917. **Dokumenti i materialı po istorii sovetsko-pol'skih otnoşeniy**, C 1, Fevral' 1917 - Noyabr' 1918, ed. İ. A. Hrenov ve N. Gonserovskaya-Grabovskaya. İzd-vo AN SSSR, Moskova 1963, s. 35-36.

²³ Mihaylo Hruşevs'kiy, "Velika Hvil'a", **Tvorı**, C 4, Kitap 1. Svit, Lviv 2007, s. 6-7.

yaşadığı bölgelerde (Kuban, Voronej, Don, Saratov, Stavropol, Kursk, Minsk, Horodnia) bulunan çeşitli Ukrayin kamu, kültürel ve profesyonel kuruluşlarını, Petrograd ve Moskova'daki Ukrayin topluluklarını, cephede savaşıyan Ukrayin askerlerini, Baltık ve Karadeniz donanmalarının Ukrayin denizcilerini temsil eden 900 delege gelmiştir²⁴. Dmitro Doroşenko'ya göre²⁵ delege olmayan ancak toplantılara katılan Kiyiv'in çeşitli Ukrayin örgütlerinin üyeleri de kongre çalışmalarında yer almışlardı. Böylece Kongre katılımcı sayısı 1.500 kişiye ulaşmıştır²⁶.

Kongrede, Mihaylo Hruşevskiy Merkezî Rada'nın başkanı olarak onaylanmış (başkan yardımcıları: Volodimir Vınnıçenko ve Serhiy Yefremov) ve Merkezî Rada'nın 115 kişilik yeni kadrosu seçilmiştir²⁷. Kongre, Merkezî Rada'ya Ukrayna'nın özerkliği talebinde bulunma yetkisini vermiştir²⁸. Böylece, Kongre'nin üç günü içinde Merkezî Rada, Kiyiv yerel örgütünden tüm Ukrayinlerin temsili bir organına dönüşmüş ve Ukrayna için özerklik talebi ilk kez milyonlarca etnik Ukrayin adına resmen dile getirilmiştir.

3. Merkezî Rada'nın Rusya Geçici Hükûmeti ile Karşı Karşıya Gelmesi

Merkezî Rada, eski Rus İmparatorluğu'nun Ukrayin nüfusunun geniş kitlelerinin desteğiyle birlikte, Rus ordusunun Ukrayin kökenli askerlerinin desteğini de almıştır. Ukrayin askerler ve subaylar, ordunun Ukrayinleştirilmesini yani ayrı Ukrayin askerî birimlerin oluşturulmasını talep etmeye başlamışlardı. Bunun ilk önemli örneği, Kiyiv garnizonunun askerleri arasında, 1 Mayıs 1917 bayramının kutlamaları sırasında ortaya çıkmıştır. Kurmay Yüzbaşı Putnik-Grebençuk komutasındaki 3 bin asker kendilerini Bohdan Hmelıtskiy adını taşıyan 1. Ukrayin Alayı ilan

²⁴ Materiali Ukrayins'koho Natsional'noho Z'yizdu, 21 (8) Nisan 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 59; Doroşenko, *İstoriya Ukrayini 1917-1923 rokiv*, C 1, s. 57.

²⁵ Dmitro Doroşenko, Ukraynalı politikacı, diplomat ve tarihçi. Merkezî Rada'nın kurucularından biri ve üyesidir. 1918'de, Hetman Skoropads'kiy'nin döneminde Ukrayna Devleti'nin Dışişleri Bakanı görevini yürüttü. Bk. T. S. Ostaşko, "Doroşenko Dmitro İvanoviç", EİU, C 2, Naukova Dumka, Kiyiv 2004, s. 455-456.

²⁶ Doroşenko, a.g.e., C 1, s. 57.

²⁷ Doroşenko, a.g.e., C 1, s. 69-71.

²⁸ Materiali Ukrayins'koho Natsional'noho Z'yizdu, 21 (8) Nisan 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 61.

etmişlerdi²⁹. Volodımır Vınnıçenko'ya göre, bu olaylar önceden hazırlık yapılmadan ve Merkezî Rada'nın bilgisi olmadan, Polonyalı askerlerden Polonya ulusal askerî birimlerinin oluşturulmasının etkisiyle meydana gelmiştir³⁰.

Kısa süre sonra, 18-21 Mayıs 1917'de, Kiyiv'de, Ukrayna ordusunun inisiyatifiyle Merkezî Rada'nın davetiyle Birinci Ukrayna Askerî Kongresi yapılmıştır. Kongre çalışmalarına tüm cephelerden, Baltık ve Karadeniz donanmalarından 1 milyon 500 bin Ukrayin askerî temsil eden 900 delege katılmıştır³¹. Kongre, ordunun Ukrayinleştirilmesini savunmuş, Bohdan Hmelniçkiy adını taşıyan 1. Ukrayna Alayının kurulmasını desteklemiş ve Albay Yuriy Kapkan'ı alayın baş komutanı olarak atamıştır. Kongrede ayrıca Simon Petlura başkanlığında, 18 kişiden oluşan Ukrayna Genel Askerî Komitesi kurulmuştur. Buna ek olarak, Tüm Ukrayna Ulusal Kongresi'ni takiben, Ukrayin kökenli askerler adına Birinci Ukrayna Askerî Kongresi, Merkezî Rada'yı destekleyip Rada'nın Ukrayna'nın özerkliği konusunda Geçici Hükûmet ile müzakere etme yetkisini tanımıştır³².

21 Mayıs 1917'de sona eren askerî kongre, Merkez Konseyi'ne Geçici Hükûmet ile diyalog kurma açısından kesinlikle ek bir ilham kaynağı olmuştur. Kısa bir süre içinde, 23 Mayıs 1917'de, Volodımır Vınnıçenko başkanlığında müzakereler için Petrograd'a gidecek Ukrayna heyetinin üyeleri belirlenmiştir³³. Heyet, anlaşmaya varılması mümkün olursa, yanına Geçici Hükûmet adına önceden Rusça hazırlanmış iki bildirme almıştır. Bunlardan biri Ukrayna'nın özerkliğini, diğeri ise Geçici Hükûmet'e bağlı bir yerel özerk Ukrayna hükûmetini (komiserlik) ilan ediyordu³⁴.

²⁹ Verstük vd., a.g.e., s. 72. Daha detaylı bk. Doroşenko, a.g.e., C. 1, s. 348-350.

³⁰ Zayava Ukrayins'koyi Tsentral'noyi Radı, 4 Mayıs (21 Nisan) 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 68-69; Volodımır Vınnıçenko, *Vidrodjenn'a Natsiyi*, C 1, Dzvın, Kiyiv-Viyana 1920, s. 136.

³¹ Verstük vd., a.g.e., s. 85.

³² Verstük vd., a.y.; O. Y. Şçus' "Perşiy Ukrayins'kiy Viys'koviy Z'yızd", *EİU*, C 8, Naukova Dumka, Kiyiv 2011, s. 170-171.

³³ Materialı Tret'oyi Sesiyyi Tsentral'noyi Radı, 20-22 (7-9) Mayıs 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 84; Protokol Zasiğann'a Komitetu Tsentral'noyi Radı, 23 (10) Mayıs 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 85.

³⁴ Protokol Zasiğann'a Komitetu Tsentral'noyi Radı, 24 (11) Mayıs 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 86.

Birinci bildirgenin metni şu şekilde başlıyordu: “Devlet haklarını korumak şartıyla Moskova devleti ile gönüllü olarak birleşen Ukrayna halkı, kendileriyle yapılan anlaşmayı ihlal eden Romanovlar tarafından keyfi ve yasa dışı bir şekilde özerk haklarından mahrum edildi.”³⁵ Böylece, “Çarlık despotizmi tarafından ihlal edilen Ukrayna'nın özerkliğini restore etmekten”³⁶ bahsedilmiştir. Yerel özerk bir Ukrayna hükûmetinin kurulmasına ilişkin bildirge, gelecekteki özerkliğe dâhil edilecek olan Ukrayna etnik topraklarının sınırlarını belirlemiştir: Kiyiv, Podill'a, Volın', Çernihiv, Poltava, Harkiv, Katerinoslav, Herson, Tavriya guberniyaları; Holm³⁷, Grodno, Minsk, Kursk, Voronej guberniyalarının ve Kuban bölgesinin parçaları³⁸.

Tabii ki, söz konusu topraklarda yaşayan Ukrayınlerin bakış açısına göre bu, sadece onların devredilemez ulusal haklarının tanınması anlamına geliyordu. İyisiyle kötüsüyle, Ukrayın halkının çok büyük olduğu, bu halkın yaşadığı toprakların yüz ölçümünün de çok büyük olduğu ortaya çıktı. Ruslar açısından, Ukrayna'nın bahsi geçen sınırlar içinde tanınması (Mıkola Mihnovskiy'nın “Karpát Dağları'ndan Kafkasya'ya” ünlü sloganına bakılırsa) Rusya'nın Karadeniz'e çıkışını kapatmakta ve onu 17. yüzyılın ortalarının Moskof devleti sınırlarına geri itmekteydi. Eski, yeni, totaliter veya demokratik ne olursa olsun, herhangi bir Rus hükûmeti için bu, hiçbir şekilde kabul edilemez bir durumdu. Ukrayınlerin kendi özerk devletini (Federal Rusya'nın içinde bile olsa) kurma isteği, bir Rus emperyalisti veya Ukrayna'yı Rusya'nın bir parçası olarak görmeye alışmış herhangi bir Rus için korkunç bir kâbus gibi görünüyordu. Devrim sırasında coşmuş Ukrayınler, liberal demokrat görüşlü herhangi bir Rus'un, sıra Ukrayna sorununa gelince liberal demokrat görüşlerinden çabuk vazgeçeceğini daha sonra öğreneceklerdi.

Şubat Devrimi'nin bir sonucu olarak Rus Romanov monarşisinin yıkılmasından sonra, çok uluslu Rusya devleti yeni bir yaşam beklentisi

³⁵ Toloçko, a.y.

³⁶ Toloçko, a.y.

³⁷ Günümüzde Güney Doğu Polonya'nın Lublin Voyvodalığında yer alan Chelm şehri.

³⁸ Toloçko, a.y.

içinde yaşıyordu. Özgürlük, demokrasi ve eşitlik ile ilgili devrimci sloganlar tüm ülkeye yayılmaktaydı. İmparatorluğun diğer ezilen halkları gibi Ukrayın halkı da “Romanovlar tarafından ihlal edilen” ulusal haklarının tekrar kazanılmasını umuyordu. Ukrayınler, Rusya’nın merkezî hükûmetine yönelik siyasi taleplerini kararlaştırmışlardı. Eşit halkların demokratik bir Rusya federasyonu içinde özerk bir Ukrayna Cumhuriyeti’nin kurulması bu taleplerin temelini oluşturuyordu. Kısacası, Ukrayna’da federasyon ve özerklik isteniyordu ancak Petrograd’daki önde gelen Rus partileri sözde değil, gerçekten de aynı şeyi istiyorlar mıydı?

Geçici Hükûmet zor durumdaydı, toplum üzerindeki etkisini her geçen gün kaybediyordu. Adının kendisi bile -”geçici”- zaten oldukça açıklayıcıydı. Aynı zamanda bu hükûmet, tüm zorluklara rağmen, öncelikle bir Rus hükûmetiydi. Hem solcu hem de sağcı Rus politikacıları, ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesini teorik olarak tartışabilirlerdi ancak bu ilkenin pratikte uygulanması, açık (veya gizli) muhalefetle karşılaşmaktaydı. Ukrayınlerin talepleri, Rus politikacıların kafalarında liberal demokrasi doktrinleriyle bile oldukça doğal bir şekilde birleştirilebilen “birleşik ve bölünmez Rusya” ilkesini baştan ihlal ediyordu.

Ukrayınler, Ruslaştırma zamanlarının ve eski Çarlık hükûmetinin dayattığı yasakların geçmişte kaldığını ve yeni bir özgürlük ve demokratik dönüşüm çağının başladığını umuyorlardı. Yeni demokratik Rus hükûmetinin Ukrayna’nın özerklik taleplerine yönelik olumlu tutumunu bekleyen Merkezî Rada, 26 Mayıs 1917’de, Kiyiv’den Petrograd’a bir temsil heyeti gönderdi ve bu heyet, 29 Mayıs 1917’de, Geçici Hükûmet’in Başkanı Prens Lvov tarafından kabul edildi³⁹. Ukrayna heyetinin hükûmete sunduğu en önemli talepler arasında şunlar vardı: Hükûmetin şu veya bu şekilde Ukrayna’nın özerkliğine yönelik bir olumlu tutum beyanı; Geçici Hükûmet’e bağlı Ukrayna İşlerinden Sorumlu Özel Komiserin atanması; Rus ordusu içinde Ukrayın silahlı birimlerinin oluşturulması; Ukrayna’da orta ve yükseköğretim sisteminin Ukrayınleştirilmesi;

³⁹ Vladislav Verstik, *Ukrayins’ka Tsentral’na Rada*, Zapovit, Kiyiv 1997, s. 140-141.

Ukrayna eğitim ve kültürünü desteklemek için Ukrayna'dan da gelen vergilerle oluşan merkezî bütçeden ödenek ayrılması⁴⁰. Ukrayna heyeti aynı zamanda, Geçici Hükûmetin Finlandiya ve Polonya'nın kendi kaderini tayin hakkını garanti ederek, Mart 1917'de, iki önemli emsal oluşturduğunu vurguladı. Polonyalılara bir Polonya devletinin kurulacağı vaat edilmiş⁴¹, Finlandiya'da tüm imparatorluk yasaları yürürlükten kaldırılıp Finlandiya Parlamentosu'nun toplanmasına ve ulusal anayasanın onaylanmasına izin verilmiştir⁴².

Tüm bunlara rağmen, birine izin verilen şeyler başkalarına verilmeyecekti. Polonya toprakları zaten savaş sırasında kaybedilmiş ve Alman ordularının kontrolü altındaydı. Kuzeydeki küçük Finlandiya; kaynakları, nüfusu, sınai potansiyeli ve Rus devleti için taşıdığı tarihsel önem açısından Ukrayna'ya hiç benzemiyordu. Ukrayna halkı resmî olarak Polonya ve Finlandiya halklarıyla aynı haklara sahip olmasına rağmen, Rus politikacıları Ukrayna'nın özerkliğini kabul ederek ve kendilerine Rus devletinin dağılmasını hızlandırabilecek gibi görünen kararı vermeye istekli değillerdi. Öte yandan, Ukrayna'nın özerkliğini doğrudan reddederek aralarında imparatorluk ordusunun 1,5 ile 2 milyon⁴³ Ukrayın kökenli askerinin bulunduğu Ukrayınleri öfkelenirmek de istemezlerdi.

Geçici Hükûmet hemen yanıt vermeden, konuyu incelemek üzere bir hukuk komisyonu oluşturdu ve Ukrayna sorununu ertelenmeye devam etti. Petrograd'da yaklaşık bir hafta bekleyen ve bu süre içinde herhangi bir cevap alamayan Ukrayna heyeti Kiyiv'e döndü⁴⁴. Sonunda hükûmet, 16 Haziran 1917'de, Ukrayna heyetinin taleplerinin hepsini reddetti⁴⁵. Hükûmetin verdiği ret kararı iki temel argümana dayanıyordu: Birincisi, Geçici Hükûmetin Ukrayna'nın özerkliğini tanıma hakkı yoktur çünkü bu tür kararlar sadece gelecekte toplanacak Tüm Rusya Kurucu Meclisi

⁴⁰ Verstük, a.g.e., s. 289-290; Doroşenko, a.g.e., s. 80-81.

⁴¹ Hrenov, *Dokumenti i materialı po istorii sovetsko-pol'skih otnoşeniy*, s. 35-36.

⁴² Zelenov, *Rossiya i Finlandiya: ot protivostoyaniya k miru. 1917-1920. Sbornik dokumentov*, s. 43-45.

⁴³ Verstük, a.g.e., s. 152.

⁴⁴ Povidomlenn'a Tsentral'noyi Radı pro hid peregovoriv z Timčasovim Ur'adom Rosiyi. Yayınlandığı tarih: 12 Haziran (30 Mayıs) 1917. Toloçko, a.g.e., C 1, s. 92-93.

⁴⁵ Verstük vd., a.g.e., s. 100; Verstük, a.g.e., s. 142-146.

tarafından yapılabilir. İkincisi, Ukrayna toplumunu temsil ettiğini söyleyen Merkezî Rada genel seçimlerde seçilmemiş ve bu nedenle kesinlikle Ukrayna toplumunun tamamını temsil etmemektedir⁴⁶. Ukrayinlere, Ukrayna'nın özerkliğini kabul edecek (veya etmeyecek) Tüm Rusya Kurucu Meclisi'nin toplanmasını beklemleri önerildi.

Hükûmetin Ukrayna'nın özerkliğini tanımayı reddetmesi Ukrayna toplumunun öfkelerini çok ciddi bir şekilde uyandırmıştır. Ukrayna genelinde ortaya çıkmış bir öfke dalgası, Haziran ortasında yapılan Tüm Ukrayna Köylü Kongresi ve İkinci Askerî Kongre'de kendini belli etmiştir⁴⁷. Ukrayna Askerî Kongresi'nin toplanmasına izin vermeyen Geçici Hükûmetin Savunma Bakanı Aleksandr Kerenskiy tam tersi bir sonuç elde etmiştir⁴⁸. Bakan tarafından çıkarılan yasağa rağmen Kongre Kıyiv'de toplanmış ve Merkezî Rada Ukrayin askerlerin desteğini hissetmiştir. Bu durum karşısında Merkezî Rada liderleri, bundan sonra ne yapacaklarına ve Geçici Hükûmetin Ukrayinlerin taleplerini karşılamayı reddetmesine nasıl bir tepki vereceklerine karar vermek zorunda kalmışlardır. Vınniçenko, Merkezî Rada'nın Geçici Hükûmet ile ilişkilerinde seçtiği politikayı “Ne isyan, ne de boyun eğme” olarak nitelendirmiştir⁴⁹.

Ukrayin halkının büyük desteğini hisseden Rada, Rusya ile federal bir birlik içinde Ukrayna'nın özerkliğini ilan etmiştir. 23 Haziran 1917'de, İkinci Askerî Kongre'nin kapanışından önce Ukrayna halkına bir bildirge ilan edilmiştir (bu bildirge Merkezî Rada'nın Birinci Bildirgesi (*Perşy Universal*) olarak tarihe geçmiştir). Bildirge şöyle başlamaktadır:

⁴⁶ Verstük vd., a.g.e., s. 100.

⁴⁷ Tüm Ukrayna Köylüleri Kongresi, 10-15 Haziran (28 Mayıs-2 Haziran) 1917 tarihlerinde yapılmıştır. Kongre, Merkezî Rada'yı desteklediğini açıklamış, Merkezî Rada'da Ukrayna köylülerini temsil etmek üzere katılımcılarından Merkezî Rada üyeliğine 133 kişi seçilmiştir. Kongreye yaklaşık 2 bin 200 delege (aralarında pek çok köy öğretmeni vardı) katılmıştır. Bk. Doroşenko, a.g.e., s. 82-87. İkinci Tüm Ukrayna Kongresi, 18-23 Haziran (5-10) 1917'de, Rusya ordusunun Ukrayna kökenli askerlerinin yaklaşık 2 bin temsilcisinin katılımıyla yapılmıştır. Kongre, ordunun derhal Ukrayinleştirilmesini savunduğunu ve Merkezî Rada'yı tam olarak desteklediğini ifade etmiştir. Kongrenin sonunda Ukrayna askerlerini Merkezî Rada'da temsil etmek üzere kongre katılımcılarından Merkezî Rada üyeliğine 130 kişi seçilmiştir. Bk. Doroşenko, a.g.e., C 1, s. 89, 100-103.

⁴⁸ Volodimir Vınniçenko, Kerenskiy'in bu askeri kongrenin yapılmasını yasaklaması hakkında hatıratında şunları yazmıştır: “Kerenskiy düşüncesizce, bir çocuk gibi, ateşi söndürmek için yanan samana üflemişti. Fakat bunun yüzünden ateşler çok daha fazla alevlendi.” Bk. Vınniçenko, a.g.e., C 1, s. 195.

⁴⁹ Vınniçenko, a.g.e., C 1, s. 193.

“Ukrayna özgür olsun. Tüm Rusya’dan ayrılmadan, Rus devletinden kopmadan, Ukrayna halkı kendi topraklarında kendi hayatını yönetme hakkına sahip olsun.”⁵⁰ Ayrıca Ukrayna’da yasama yetkisinin Ukrayna Ulusal Meclisi’ne (*Soym*) ait olması gerektiği belirtilmiştir. Ukrayna toplumunun yaşamıyla ilgili tüm yasalar yalnızca Ukrayna Parlamentosu tarafından çıkarılmalıdır. Aynı zamanda, Rusya genelinde geçerli olacak tüm Rusya yasaları, Tüm Rusya Parlamentosu’nda çıkarılacaktır. Ayrıca Birinci Bildirge’de, sonraki aydan itibaren Ukrayna hükûmetinin faaliyetlerini finanse etmek için vergi tahsilatı ilan edilmiştir⁵¹. Buna göre, 28 Haziran 1917’de, Genel Sekreterlik (*Heneralnyy Sekretariat*) adı altında ilk Ukrayna hükûmeti kurulmuştur. Volodımır Vınnıçenko hükûmet başkanı ve içişleri bakanı olmuştur⁵². Böylece, Merkezî Rada, Rus hükûmet yetkililerinin iznini beklemeden Ukrayna’nın özerkliğini ilan etmiş, kendi Ukrayna hükûmetini kurmuş ve Geçici Hükûmeti oldu bittiye getirmiştir.

Merkezî Rada’nın bu kararı Rus hükûmet yetkililerini kesinlikle endişelendirmiştir. Geçici Hükûmetin onayı olmadan ve Tüm Rusya Kurucu Meclisi’nin toplanmasından önce Ukrayna’nın özerklik ilanı, hükûmetin Rus toplumu nezdindeki itibarına bir darbe indirmiş ve zaten böylesi istikrarsız bir zamanda imparatorluğun istikrarını tehdit etmiştir. Savaş koşullarında doğrudan bir Rus-Ukrayna çatışması tehdidi ve solcu radikal partilerin yıkıcı faaliyetlerinin artması, Geçici Hükûmeti Ukrayın ulusal hareketiyle uzlaşma aramaya zorlamıştır. Dmıtro Doroşenko’ya göre Geçici Hükûmet, tüm Rusya’da sosyal devrim ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirme ihtimaline kıyasla ayrılıkçılık tehdidini daha az bir tehlike olarak görüyordu⁵³.

Geçici Hükûmet için, Ukrayna özerkliğinin kurulup kurulamayacağı konusunda nihai kararın gelecekte toplanacak Tüm Rusya

⁵⁰ Bildirgenin tüm metni için bk. Perşty Universal Tsentral’noyi Radı. 23 (10) Haziran 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 101-105.

⁵¹ 14 Temmuz 1917 (Jülyen takvimine göre 1 Temmuz 1917).

⁵² Povidomlenn’a Komitetu Tsentral’noyi Radı pro orhanizatsiyu Heneral’noho Sekretariatu. 17 (30) Haziran 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 105-106.

⁵³ Doroşenko, a.g.e., C 1, s. 109.

Kurucu Meclisi'ne ait olması gerektiği fikrini Merkezî Rada liderlerine kabul ettirmek son derece önemliydi. Buna karşılık, hükûmet fiilen Ukrayna öz yönetimini tanımaya hazırdı. Petrograd'dan Ukrayna'ya üç bakandan oluşan bir heyet (Harbiye Bakanı Aleksandr Kerenskiy, Dışişleri Bakanı Mihail Tereşçenko, Posta ve Telgraf Bakanı İrakliy Tsereteli) Merkezî Rada ile müzakereler için gönderilmiştir. 12-13 Temmuz 1917'de⁵⁴ devam eden bu görüşmeler sonucunda bir uzlaşmaya varılmıştır. Bir yandan Merkezî Rada, Ukrayna'nın özerkliğini doğrudan ilan etmemeyi ve Kurucu Meclis'in toplanmasına kadar beklemeyi kabul etti. Buna ek olarak, hükûmetin talebi üzerine Rada, yapısına Ukrayna'nın etnik azınlıklarının temsilcilerini dâhil edecekti. Öte yandan, Rada'nın daha yeni kurduğu Ukrayna hükûmeti (Genel Sekreterlik), Ukrayna'nın en yüksek yerel otoritesi olarak Geçici Hükûmet tarafından resmen tanınacaktı. Bu bağlamda, Genel Sekreterliğin yetkilerinin geçerli olduğu bölge sınırlarının belirlenmesi özellikle önemli bir soru haline gelmişti. Geçici Hükûmetin ısrarı üzerine taraflar, yazılı olarak net bir bölge belirlemeyi geçici olarak kabul ederek, yaptıkları sözlü bir anlaşmaya göre Genel Sekreterliğin idaresi altında kalacak dokuz etnik Ukrayin eyaletini (*guberniya*) belirlediler (Kıyiv, Volın', Podill'a, Poltava, Katerinoslav, Tavriya, Herson, Harkiv ve Çernihiv guberniyaları)⁵⁵.

Merkezî Rada ile Rus hükûmeti arasındaki anlaşmaların sonucunda iki belge ortaya çıkmıştır. 16 Temmuz 1917'de, Geçici Hükûmet, Genel Sekreterliği Ukrayna'nın yerel yönetim organı olarak tanıyan bir bildiri yayınlamıştır. Bildiriye göre, Merkezî Rada, Genel Sekreterliğin yetkilerini belirleyecek bir taslak belge hazırlayacaktır⁵⁶. Aynı gün, Merkezî Rada, Petrograd'dan gelen bir telgrafa cevaben İkinci Bildirgesini (*Druhıy Universal*) duyurmuştur⁵⁷. Rada'nın İkinci Bildirgesi aşağıdaki ana maddeleri içeriyordu: 1) Merkezî Rada'nın Ukrayna'yı Rusya'dan ayırmaya asla niyeti yoktu, 2) Merkezî Rada Ukrayna'da

⁵⁴ Protokol zasidann'a General'noho Sekretariatu, 12 Temmuz (29 Haziran 1917). Toloçko, a.g.e., C 1, s. 160-163.

⁵⁵ Verstük, a.g.e., s. 164.

⁵⁶ Postanova Timçasovoho Ur'adu pro zatverdjen'na Heneral'noho Sekretariatu, 16 (3) Temmuz 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 163-164.

⁵⁷ Druhıy Universal Tsentral'noy Radi, 16 (3) Temmuz 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 164-168.

yaşayan diğer etnik grupların temsilcilerini de kapsayacaktır, 3) Merkezî Rada'ya karşı sorumlu Genel Sekreterlik adında Ukrayna'nın yerel hükûmeti olacaktır, 4) Genel Sekreterliğin üyeleri Merkezî Rada tarafından belirlenecek ve Geçici Hükûmet tarafından onaylanacaktır, 5) Merkezî Rada, Tüm Rusya Kurucu Meclisi'nin toplanmasından önce Ukrayna'nın özerkliğinin ilan edilmesini istemeyecektir.

Merkezî Rada ile Geçici Hükûmet arasındaki uzlaşmaya rağmen Ukrayna sorunu Petrograd'da bir hükûmet krizine yol açmıştır. Geçici Hükûmetin Kadet Partili dört bakanı⁵⁸ Ukrayna ile herhangi bir uzlaşmanın yapılmasına karşı oldukları için istifa etmişlerdi. Merkezî Rada, Kıyiv'de, temmuz ayı sonuna kadar etnik azınlıkların temsilcilerini dâhil edip⁵⁹, Ukrayna hükûmetinin hak ve sorumluluklarına ilişkin "Genel Sekreterlik Tüzüğü" adlı bir belge geliştirmiştir⁶⁰.

Bu belge, Merkezî Rada tarafından oluşturulan, Rada'ya karşı sorumlu olan ve Geçici Hükûmet tarafından tasdik edilen Genel Sekreterliğin Ukrayna'da en yüksek yerel yönetim organı olduğunu belirlemiştir. Genel Sekreterlik bünyesinde 14 Genel Sekreter (bakan) vardı: 1) içişleri, 2) maliye, 3) askerî işler, 4) gıda, 5) toprak işleri, 6) adalet, 7) eğitim, 8) etnik azınlıklar işleri, 9) ticaret ve sanayi, 10) posta ve telgraf, 11) çalışma, 12) yollar, 13) Genel Müfettiş (*Heneralny kontroler*) ve 14) Başkâtip (*Heneralny Sekretar*). Ukrayna'da tüm devlet kurumları Genel Sekreterliğe bağlı olacaktı. Merkezî Rada Genel Sekreterliği feshedebilirdi. Genel Sekreterliğin yetkilerinin geçerli olduğu bölge tüzükte hiç tanımlanmamıştı ancak Geçici Hükûmet temsilcileriyle daha önce yapılmış sözlü anlaşmaya göre bu bölgenin, yukarıda belirtilen Ukrayinlerin yoğun yaşadıkları 9 eyaleti kapsamı bekleniyordu. Temmuz ayı ortasında varılan anlaşmalara göre Merkezî Rada, hazırladığı Tüzüğü onaylatmak için Petrograd'a bir heyet göndermiştir.

⁵⁸ Maliye Bakanı Andrey Şingaryov, Eğitim Bakanı Aleksandr Manuylov, Hayırseverlik ve Sosyal Yardım Bakanı Dmitriy Şahovskoy ve Ticaret ve Sanayi Bakan Vekili Vasiliy Stepanov. Bk. Doroşenko, a.g.e., C 1, s. 113-114, Дорощенко, Верстük, a.g.e., s. 167.

⁵⁹ Materiali zasidan' Maloyi Radı, 24 (11) Temmuz 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 175; Merkezî Rada'nın tam üye listesi ve yapısı için bk. Sklad Tsentral'noyi Radı. Doklad mandatnoyi komisiyi, 21 (8) Ağustos 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 232-241.

⁶⁰ Statut Heneral'noho Sekretariatu, 29 (16) Temmuz 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 180-182.

Ukrayna heyetinin, hükûmet krizi sonucunda sol radikal güçler tarafından düzenlenen başarısız darbe girişimi sonrasında kurulmuş yeni bir Rus hükûmeti ile müzakereleri yürütmesi gerekiyordu⁶¹. Yeni bakanlar Merkezî Rada heyetine karşı olumsuz tutumlarını ve “önceki hükûmetin hatalarını düzeltme” isteklerini açıkça belli ediyorlardı. Volodımır Vınnıçenko başkanlığındaki Ukrayna heyeti uzun süre kabul edilmemiştir⁶². Petrograd’daki Temmuz Bolşevik ayaklanmasının bastırılmasından sonra Geçici Hükûmet, kendinden emin olup Ukraynılara, getirdikleri tüzüğün daha önceki anlaşmayı ihlal ettiğini ve tüzük metninin gözden geçirilmesi gerektiğini bildirmiştir. Geçici Hükûmet, daha önce varılan anlaşmaların aksine “Genel Sekreterlik Tüzüğü” yerine “Geçici Hükûmet’in Ukrayna Genel Sekreterliğine Geçici Talimatnamesi” (*Timçasova İnstruksiya Heneralnomu Sekretariatovi Timçasovoho Ur’adu na Ukrayini*) dikkat çekici başlığıyla başka bir belge hazırlamıştır⁶³.

Yukarıda belirtilen talimatnamede Merkezî Rada’dan neredeyse hiç bahsedilmemiştir. Genel Sekreterlik, Geçici Hükûmete karşı sorumlu yerel bir organa dönüştürülerek doğrudan Geçici Hükûmet tarafından atancaktı. Böylelikle, Genel Sekreterliğin iktidar kaynağı Merkezî Rada’nın temsil ettiği Ukrayna halkı değil, Petrograd’daki Rus hükûmetiydi.

İkincisi, Genel Sekreterliğin kontrolü altında kalacak bölge, Ukraynilerin beklediği 9 eyalet yerine sadece 5 eyalet olarak belirlenmişti: Kiyiv, Volın’, Podill’a, Poltava ve Çernihiv (dört ilçe hariç). Hükûmet, çoğunlukla Ukraynilerin yaşadığı Herson, Katerinoslav, Harkiv ve Tavriya eyaletlerini Genel Sekreterlik tarafından kontrol edilecek bölgeler listesine dâhil etmemiştir. Rus demokratik hükûmet yetkilileri, Ukrayna’nın en küçük ve sembolik bile olsa denize çıkışına izin vermeye

⁶¹ Temmuz Günleri, 16-18 (3-5) Temmuz 1917

⁶² Vınnıçenko, a.g.e., C 1, s. 311.

⁶³ Vremennaya İnstruksiya General’nomu Sekretariatu Vremennogo Pravitel’stva na Ukraine, 17 (4) Ağustos 1917. Kaynak: *Arhiv noveşey istorii Rossii*, Seriya “Publikatsii”, C 9, Jurnalı zasedaniy Vremennogo pravitel’stva. C 3, ed. Dodonov B. F. Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), Moskova 2004, s. 227-228.

veya ülkenin önemli sanayi merkezleri üzerinde Ukrayın kontrolünü tanımaya hiçbir şekilde razı değillerdi.

Üçüncüsü, Genel Sekreterliğin sorumluluğundan 5 bakanlık çıkarılmıştı: Askerî İşler Bakanlığı, Gıda İşleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Posta ve Telgraf Bakanlığı ve Yollar Bakanlığı. Geriye kalan dokuz bakandan en az dört bakan Ukrayın olmayanlardan atanacaktı.

Dördüncüsü, Genel Sekreterlik hazırladığı yasa tasarılarını Geçici Hükümet'in onayına sunmak zorundaydı ve Merkezî Rada'nın onayı gerekli değildi. Volodımyr Vınnıçenko bu durumu şu şekilde özetledi: "Bir anayasa yerine talimatnamemiz vardı."⁶⁴

"Geçici Hükümetin Geçici Talimatnamesi" Ukrayna genelinde bir aşığılanma ve öfke duygusuyla karşılanmış ancak Merkezî Rada Petrograd ile ilişkilerini daha fazla bozmama kararı alıp, 22 Ağustos 1917'de talimatnameyi zımmen kabul etmiştir⁶⁵. Rada, 3 Eylül 1917'deki toplantısında yeni bir Genel Sekreterlik hükümeti (başkanı Volodımyr Vınnıçenko)⁶⁶ kurduktan sonra Sekreterlik üyeleri listesini onaylatmak amacıyla Kıyiv'den Petrograd'a bir heyet göndermiştir. Genel Sekreterlik üyeleri listesi Geçici Hükümet tarafından 14 Eylül 1917'de onaylanmıştır⁶⁷.

Kıyiv ile Petrograd arasında bu şekilde varılan uzlaşmanın her iki tarafı da tatmin etmediği açıktır. Tüm Ukrayın topraklarının sadece yarısında sözü geçen ve Ruslara karşı tamamen sorumlu olan sembolik bir yerel Ukrayna hükümetinin kurulması bile Rus hükümet yetkilileri tarafından çok büyük bir taviz ve "birleşik ve bölünmez Rusya" ilkesine yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmekteydi. Öte yandan, hem Merkezî Rada hem de daha da önemlisi Ukrayna toplumu, "Geçici Hükümetin Geçici Talimatnamesini" daha önce söylendiği gibi bir aşığılama olarak

⁶⁴ Orijinal Ukrayince metinde bu sözler kafiyeli olmuştur: "Замість конституції ми мали інструкцію". Vınnıçenko, a.g.e., C 1, s. 318.

⁶⁵ Merkezî Rada'nın 22 (9) Ağustos 1917 tarihli toplantısının tutanağı, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 245-251; Vınnıçenko, a.g.e., C 1, s. 338.

⁶⁶ Merkezî Rada'nın 3 Eylül (21 Ağustos) 1917 tarihli toplantısının tutanağı, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 264-265.

⁶⁷ Vınnıçenko, a.g.e., C 1, s. 344.

gördü ve kesinlikle “tüm Ukrayın toprakları ile tüm Ukrayın halkının tek bir özerk siyasi birim içinde birleştirilmesi” planlarından ve Ukrayna Kurucu Meclisi’nin çağrılmasından vazgeçmeyecekti⁶⁸.

Geçici Hükûmet tepki göstermek zorunda kalıp, Rada’nın Ukrayna Kurucu Meclisi’nin toplanmasına yönelik yaptığı hazırlıklarla ilgili Genel Sekreterlik başkanı Volodimir Vınniçenko’yu açıklama yapmak için Petrograd’a çağırmıştır. Vınniçenko anılarında, Petrograd hapisanesinde hücrelerin Genel Sekreterlik üyeleri için zaten hazır olduğunu ve Merkezî Rada’nın dağıtılmasının planlandığını yazmıştır⁶⁹. Bunu henüz bilmeyen Vınniçenko ve Genel Sekreterliğin diğer iki üyesi, 4 Kasım 1917’de Petrograd’a gitmişlerdi⁷⁰. Ukrayna hükûmetinin üyeleri, Bolşevik darbesinin olduğu gün, “Bolşevikler Kışlık Sarayı bombalarken” Rusya’nın başkentine gelmişlerdi⁷¹. Petrograd’da açıklama yapacak kimse kalmadı çünkü Geçici Hükûmet zaten devrilmiş oldu.

4. Ukrayna Halk Cumhuriyeti: Bolşevik Darbesinden Birinci Rus-Ukrayna Savaşı’na Kadar

7 Kasım 1917’de, Geçici Hükûmetin Bolşevikler tarafından devrilmesinden sonra Petrograd’daki iktidar, Bolşevik lider Vladimir Ulyanov (Lenin) başkanlığındaki Halk Komiserleri Konseyi tarafından gasp edilmiştir. Rusya, Bolşeviklerin destekçileri ile Bolşevik diktatörlüğünü kabul etmeyen ve Rus toplumunun demokratik gelişme olasılığını korumaya çalışan diğer tüm siyasi güçler arasında bir iç savaşın eşiğindeydi. Ukrayna yerel makamlarına gelince, Merkezî Rada ve Genel Sekreterlik artık devrilmiş Rus hükûmetiyle herhangi bir anlaşmaya bağlı değildi.

Böyle bir durumda, Merkezî Rada Ukrayna’nın en etkili siyasi gücü haline geldi. Ukrayna’da ne Bolşeviklere ne de Geçici Hükûmetin

⁶⁸ Deklaratsiya Heneral’noho Sekretariatu Ukrayini, 12 Ekim (29 Eylül) 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 323-327; Zasiğann’a Maloyı Radı, 23 (10) Ekim 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 334-337.

⁶⁹ Vınniçenko, a.g.e., C 2, s. 59-60.

⁷⁰ Verstük vd., a.g.e., s. 167.

⁷¹ Vınniçenko, a.g.e., C 2, s. 60. Geçici Hükûmetin karargâhı olan Petrograd’daki Kışlık Saray 25 Ekim’i 26 Ekim’e bağlayan gece Bolşevikler tarafından ele geçirilip Geçici Hükûmet devrilmiştir.

destekçilerine Ukrayın halkının ciddi desteği vardı, onlar sadece büyük Ruslaştırılmış şehirlerde sınırlı bir etkiye sahipti. Hem Rada hem Genel Sekreterlik Bolşevikler tarafından iktidarın gasp edilmesini kınamışlar⁷² ve Kiyiv'i kontrol altına almışlardı. Tam o sırada Kiyiv'de (2-13 Kasım 1917) gerçekleşen Üçüncü Tüm Ukrayna Askerî Kongresi, Ukrayın askerleri adına Merkezî Rada'dan, Ukrayın etnografik sınırları içinde Ukrayna Demokratik Cumhuriyeti'nin derhal ilan edilmesini talep etmiştir⁷³. Ukrayın siyasetçileri, Ukrayna'nın özerkliği sorununun (bu noktada bile Merkezî Rada'nın çoğunluğunu oluşturan sosyalistler Rusya'dan bağımsız egemen bir Ukrayna devletini düşünemezlerdi) hemen çözülmesi gerektiği konusunda bir anlaşmaya vardılar. Bolşevik darbesinden sonra Tüm Rusya Kurucu Meclisi'nin toplanmasını beklemenin anlamı kalmadı.

20 Kasım 1917'de, Merkezî Rada, Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ni ilan eden Üçüncü Bildirgesini⁷⁴ yayınlamıştır. Ukrayna Halk Cumhuriyeti, gelecekte kurulacak Bolşevik olmayan bir Rusya ile federal bir yapı içinde bulunacaktı. Bildirge, Ukrayna hükûmetinin kontrolü altında olacak 9 etnik Ukrayın eyaletini yazılı olarak listelemiştir⁷⁵. Böylece Ukrayna, Rusya'nın yeni Bolşevik hükûmetini tanımadan Rusya ile federasyon kurma niyetini göstermeye devam ediyordu. Doroşenko'ya göre Ukrayna, başında Bolşevik olmayan ve tüm üyeleri tarafından tanınacağı bir hükûmetle yönetilen Tüm Rusya Federal Cumhuriyeti'ni yaratmak gibi ezici ve gereksiz bir görevi üstleniyordu⁷⁶.

İlginç bir şekilde, Ukraynalı siyasetçilerin Rusya Federasyonu'nu kurtarma çağrısı ne Ukrayna ne de Rus toplumu üzerinde bir etki bıraktı. Geçici Hükûmetin Ukrayna'ya karşı izlediği politika örneğinde olduğu

⁷² Materiali nadzvıčajnoho zasidann'a Maloyı Radi, 8 Kasım (26 Ekim) 1917, Toločko, a.g.e., C 1, s. 363; Zvernenn'a Heneral'noho Sekretariatu "Do vsih hromad'an Ukrayini", 9 Kasım (27 Ekim) 1917, Toločko, a.g.e., C 1, s. 364.

⁷³ Verstük vd., a.g.e., s. 167, Protokol zasidann'a Tsentral'noyı Radi, 12 Kasım (30 Ekim) 1917, Toločko, a.g.e., C 1, s. 377.

⁷⁴ Tretiy Universal Ukrayins'koyı Tsentral'noyı Radi, 20 (7) Kasım 1917, Toločko, a.g.e., C 1, s. 398-401.

⁷⁵ Eski Çarlık Rusya'nın Kiyiv, Podill'a, Volın', Çernihiv, Poltava, Harkiv, Katerinoslav, Herson, Tavriya (Kırım hariç) eyaletleri; Ukrayınların kısmen yaşadığı Kursk, Voronij, Cholm bölgelerinin kısımları halk oylamasıyla belirlendikten sonra Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin sınırları kesinleşecekti

⁷⁶ Doroşenko, a.g.e., s. 184.

gibi, Ukrayna'nın öngördüğü tüm halklarının eşit haklarını tanıyan bir demokratik federal Rusya projesi Rusların gözünde bir ayrılıkçılık olarak görünmekteydi. Bolşevikler (Kızılılar) ve Bolşevik karşıtı muhalefet (Beyazlar) birbirlerini acımasızca öldürebilir ve kendi aralarında savaşılabildikleri ancak Ukrayna konusunda görüş ayrılıkları hiç yoktu. Kırmızı ya da beyaz olsun tüm Ruslar için Ukrayna, Rusya'nın ayrılmaz bir parçasıydı ve Rusya'nın Ukrayna ile eşit siyasi statüsü asla kabul edilemezdi.

Merkezî Rada, demokratik federal Rusya sloganlarıyla iktidar mücadelesinde Bolşeviklerin ciddi bir rakibi haline gelmişti. Ukrayna toplumu üzerinde yeterli etkiye sahip olmayan Bolşevik hükûmeti, Rada'yı Ukrayin halkı gözünde itibarsızlaştırmaya yönelik bir propaganda kampanyası başlattı. Bolşevikler Rada üzerinde baskı kurmak için tüm eski Rusya devlet mekanizmasını, özellikle para basma ve ihraç yetkisini kullanmaya çalışıyorlardı⁷⁷. En sonunda, 17 Aralık 1917'de, Bolşevik Rusya ile Ukrayna arasında bir savaş başlatılmak için bahane bulmaya çalışan Lenin ve Troçki imzalı bir ultimatoma⁷⁸ Petrograd'dan Kiyiv'e gönderilmişti. Belgenin sonunda Halk Komiserleri Konseyi, 48 saat içinde ultimatomaın şartları yerine getirilmezse (Bolşevik karşıtı muhalefetle savaşan Bolşeviklerin yanında yer almak)⁷⁹ Merkezî Rada ile Sovyet Rusya arasında savaş olacağını bildiriyordu.

17 Aralık 1917'de, yani Merkezî Rada'nın ultimatomaı aldığı gün, Tüm Ukrayna İşçi, Köylü ve Asker Temsilcileri Konseylerinin Kongresi Kiyiv'de çalışmalarına başladı⁸⁰. Kongre, Merkezî Rada'nın üye kadrosunu yeniden seçip, Rada'da Bolşevik çoğunluğunu sağlamak

⁷⁷ Para basma ve ihraç yetkisine sahip olan Petrograd, Ukrayna'ya hazır nakit gönderilmesini durdurdu. Bunun sonucunda on binlerce işçi ve memur maaşlarını alamadı, Ukrayna toplumunda gerginlik yükselmeye başladı. Merkezî Rada kendi para birimini basma sorunuyla karşı karşıya kaldı. Bk. Verstük, a.g.e., s. 222.

⁷⁸ Manifest k ukrainskomu narodu s ul'timativnimi trebovaniyami k Tsentral'noy Rade. 17 (4) Aralık 1917. **Dekret Sovetskoy vlasti**, C 1, Politizdat, Moskova 1957, s. 174-180.

⁷⁹ Merkezî Rada'ya verilen bu ultimatomaın öne sürdüğü şartlar: 1) Ukrayna'nın silahlı birliklerini Alman cephesinde tutması, 2) Bolşevik karşıtı Beyaz Ordu birliklerinin Ukrayna'dan Rusya'ya geçmesini engellemek, 3) Bolşevik karşıtı muhalefet ile Bolşevikler arasında devam eden savaşta Bolşeviklere silahlı destek sağlamak, 4) Ukrayna'da silahsızlandırılmış Rus Bolşevik birliklerine silahlarını iade etmek.

⁸⁰ Materiali i dokumenti Zyzidu rad robitimçih, sel'ans'kih i soldats'kih deputativ Ukrayini. 17-19 (4-6) Aralık 1917. Toloçko, a.g.e., C 1, s. 502-512.

amacıyla Kiyiv Bolşeviklerinin inisiyatifi üzerine toplanmıştı⁸¹. Ukrayna Bolşevikleri bu kongreden çok umutluydular ancak kendilerini azınlıkta bulup kongre üzerinde kontrol kuramadılar. Bu nedenle Bolşevikler, kongrenin gerçekte bir kongre olmadığını, sadece bir toplantı veya miting olduğunu ilan ederek kongreden ayrıldılar⁸². 18 Aralık 1917'de, Genel Sekreterlik Petrograd'ın ultiatomunu reddetmiştir⁸³.

Tüm Ukrayna Konseyleri Kongresi, Sovyet Rusya'sının ultiatomunu tartıştıktan sonra Ukrayna hükûmetine güvenoyu vermiş ve Rusya halkına bir bildiri ile çağrıda bulunmuştur⁸⁴. Bu bildiri, Ukrayna halkının, devrimin bir sonucu olarak kendi kaderini tayin hakkını gerçekleştirdiğini, Bolşevik Halk Komiserleri Konseyi'nin halkların kendi kaderini tayin hakkını sözde tanıdığını ancak pratikte Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ni savaşla tehdit ettiğini öne sürüyordu. Belgede Bolşeviklerin, Almanlarla barış görüşmelerine başlarken aynı anda Ukrayna'nın emekçi halkına savaş ilan ettikleri vurgulanmıştır. Bolşeviklerce emekçi halkın düşmanı olarak ilan edilen Rada gerçekte Ukrayna'nın tüm işçilerinin, köylülerinin ve askerlerinin kongreleri tarafından seçilmişti. Ayrıca Rada bir dizi sosyal reform gerçekleştirdi: Federal Rusya'nın bir parçası olan Ukrayna özerk cumhuriyetini ilan etti, toprakları bedelsiz olarak emekçilere dağıttı, 8 saatlik iş gününü kabul etti, ölüm cezasını kaldırdı ve Ukrayna'da yaşayan tüm etnik azınlıkların haklarının güvenceye alındığını ilan etti. Ukrayna hükûmeti başkanı Vınnıçenko, yaptığı konuşmada, Bolşeviklerin Merkezî Rada'ya karşı açtıkları savaşın, Rusların Ukrayna halkına karşı açtıkları halklar arası savaş olduğunu vurgulamıştır⁸⁵.

Kongrenin nihai kararında, Bolşeviklerin Merkezî Rada'yı yeniden seçme önerisi, Rada'nın zaten Ukrayna halkını temsil ettiği

⁸¹ Panas Fedenko, *İstoriya Revolütsiyi (1917-1921)*, C 1, On the rights of manuscript [El yazması olarak yayımlanmış]. [y.y.], [t.y.], s. 17; Doroşenko, a.g.e., s. 219.

⁸² Doroşenko, C. 1, a.g.e., s. 219, 222. Kongre'nin 2 binden fazla katılımcısından sadece 150'si Bolşevikti.

⁸³ Vidpovid' Heneral'noho Sekretariatu na Manifest Radnarkomu. 18 (5) Aralık 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 512-514.

⁸⁴ Vidozva zyzidu do narodiv Rosiyi. Toloçko, a.g.e., C 1, s. 510-511.

⁸⁵ Protokol zasidann'a Zyzidu rad robotimçih, sel'ans'kih i soldats'kih deputativ Ukraini. 18 (5) Aralık 1917, Toloçko, a.g.e., C 1, s. 505.

gerekçesiyle zamansız ve gereksiz bulunmuştu⁸⁶. Kongrede azınlıkta kalan Kıyivli Bolşevikler Harkiv'e gitmişlerdi. 22 Aralık'ta, Rusya'dan gelen Rus Bolşevik birliklerinin himayesinde Harkiv'de toplanan Kıyiv Bolşevikleri, Donetsk – Krıvıy Rih bölgesinin Bolşevikleriyle birlikte 24-26 Aralık 1917 tarihlerinde alternatif bir konseyler kongresi düzenlemişlerdi⁸⁷. Kıyiv'dekinden farklı olarak bu Bolşevik kongresi Ukrayna'nın tüm nüfusunun iradesini temsil etmiyordu⁸⁸ ancak bu sefer bu kongrenin tüm Ukrayna adına konuşma yetkisi konusunda Bolşeviklerin herhangi bir şüphesi olmamıştır. Harkiv Kongresi'nde Bolşevikler, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'nin ve Ukrayna Sovyet Hükûmeti'nin kurulduğunu duyurmuşlardı. Bu hükûmet, Merkezî Rada Genel Sekreterliğine benzetilerek Bolşevik propaganda ruhuyla Halk Sekreterliği olarak adlandırılmıştır. Kızıl Petrograd, Harkiv Halk Sekreterliğini derhal tüm Ukrayna'nın gerçek hükûmeti olarak tanımıştır⁸⁹.

Halk Komiserleri Konseyi'nin daha önce belirtilen ultiatomuna göre, Ukrayna Halk Cumhuriyeti ve Sovyet Rusya, 19 Aralık 1917'den itibaren birbiriyle savaş halindeydiler. Ancak Harkiv'de kendi kukla hükûmetini kurmuş olan Rus Bolşeviklerin bu hükûmet adına hareket etme ve Ukrayna'ya karşı başlattıkları savaşı bir Ukrayin iç çatışma olarak gösterme imkânı olmuştur. Kremlin'in kukla hükûmeti olan Harkiv'deki Sovyet Ukrayna Halk Sekreterliği, Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne savaş ilan ederek, Vladimir Antonov-Ovseyenko komutasındaki 30 bin kişilik Rus Bolşevik ordusu⁹⁰, Aralık 1917'nin sonunda Ukrayna'ya karşı saldırıya geçmiştir.

1917'nin sonlarında, Merkezî Rada'nın askerî anlamda Bolşevik saldırganlığına karşı kendini savunamamasında iki ana faktör önemli olmuştur. Birincisi, Bolşevik propagandası ordunun moralini bozmada

⁸⁶ Protokol zasedann'a Zyzdu rad robotmıçh, sel'ans'kık i soldats'kık deputativ Ukrayini. 19 (6) Aralık 1917. Toloçko, a.g.e., C 1, s. 511-512.

⁸⁷ Verstük, a.g.e., s. 227-228.

⁸⁸ Verstük'e göre o dönemde Ukrayna'da 300'den fazla sovyet (konsey) varken, Harkiv Kongresi'nde 89 sovyet 200 delege tarafından temsil edilmişti. Bk. Verstük, a.g.e., s. 228.

⁸⁹ Privatstviye Raboçey i Krestyanskoy Rade. 29 (16) Aralık 1917, **Dekretî Sovetskoy vlasti**, C 1, s. 245-246.

⁹⁰ Petro Mirçuk, **Ukrayins'ka derjavnist' 1917-1920**, [Basımevi yok], Philadelphia 1967, s. 178.

çok etkiliydi. Bu tarihte Birinci Dünya Savaşı'nın hâlâ devam ettiğini ve tüm toplumun savaştan çok yorulduğunu hatırlayalım. Sosyalist propagandanın etkisi altında, Ukrayın askerlerin çoğu, Bolşeviklerin tarafına geçmese bile “bir emperyalist savaştan” eve dönmek ister, eve dönmek için firar eder veya Rada ile Bolşevikler arasında devam eden çatışmada tarafsız kalırdı ⁹¹. İkincisi, Merkezî Rada'nın sosyalist liderlerinin düzenli bir Ukrayna ordusu kurma meselesini ihmal etmeleri, Ukrayna devletinin savunmasına daha fazla zarar vermiştir.

Ukrayna sosyalistleri sonuna kadar Ukrayna'nın Rusya'dan tamamen ayrılmasına karşı çıkıyor (böyle bir durum Tüm Rusya proleter hareketini baltalayıp proleter devrime zarar verebilir korkusuyla) ve düzenli bir Ukrayna ordusunun kurulmasını gereksiz görüyorlardı (çünkü herhangi bir ordu egemen sınıfların işçi sınıfını ezmek amacıyla kullanılan bir alettir). Bir sosyal demokrat olan Ukrayna hükûmetinin başkanı Volodımır Vınnıçenko şunu söylemiştir:

“Biz sosyal demokratların kendi ordumuza değil, tüm daimî orduların imhasına ihtiyacımız var. Organize etmemiz gereken Ukrayna ordusu değil, tüm Ukrayna askerlerini... bir Ukrayna halk ordusu olacak şekilde inşa etmek, öyle ki askerlerin çıkarlarını değil, halkının çıkarlarını bilen bu ordu, asla ve asla egemen sınıfların elinde bir güç aleti haline hiç gelmesin... Ukrayna militarizmi yoktur ve gelecekte de hiç olmamalıdır.”⁹²

Bir başka sosyal demokrat, Ukrayna hükûmetinde Savunma Bakanı olan Mikola Porş, Aralık 1917'de, Ukrayna ordusundaki askerî rütbeleri kaldırarak görevine başlamıştı ⁹³. Ancak bu karar kesinlikle orduya düzen ve disiplin kazandırmamıştı. Kharkiv'den sonra Rus birlikleri Katerinoslav'a (11 Ocak 1918) ve Poltava'ya (19 Ocak 1918)

⁹¹ Örneğin, Ukrayna toplumunda bu dönemde yapılan Bolşevik propaganda ile ilgili bk. Fedenko, a.g.e., s. 18-20.

⁹² Doroşenko, a.g.e., C.1, s. 352. Çalışmasında bu sözleri aktaran Doroşenko, 12 Nisan 1917 tarihli "Robotniça Gazeta"ya (İşçi Gazetesi) atıfta bulunuyor.

⁹³ Mirçuk, a.g.e., s. 174.

girmiş ve Kiyiv'e yaklaşmışlardı⁹⁴. Ukrayna hükûmeti Bolşevik saldırısı başladıktan sonra diğer devletlerin desteğini aramak zorunda kalmıştır.

Ukrayna hükûmetinin destek aradığı bu dönemde Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin ve İttifak Devletleri bloğunun çıkarları çakışmıştı. Almanya ve Avusturya-Macaristan, savaşta kritik öneme sahip Ukrayna'nın gıda kaynaklarına ulaşabilmeleri karşılığında Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne Bolşeviklere karşı askerî destek sağlayabilirlerdi. Ancak İttifak Devletleri'nin yardımını alabilmek için bağımsız bir Ukrayna devleti adına İttifak Devletleri ile bir barış antlaşmasının imzalanması gerekiyordu. Böylelikle, Ukrayna liderleri paradoksal bir şekilde, kendi otonomist inançlarına rağmen Ukrayna'yı Rusya'dan tamamen bağımsız bir devlet olarak ilan etmek zorunda kalmışlardı. Sonunda, 24 Ocak 1918'de, Merkezî Rada'nın Dördüncü Bildirgesinde Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığı ilan edilmiştir⁹⁵.

Bağımsız Ukrayna devleti, Ukrayna topraklarının çoğunun artık Bolşevik işgali altındayken ilan edilmiştir. Kiyiv'de Bolşevikler tarafından "Arsenal" fabrikasında düzenlenen bir işçi ayaklanması⁹⁶, zaten az sayıda Ukrayna birliğinin⁹⁷ umutsuz direniş çabalarını zayıflatmıştır. Bolşevik isyanı Ukrayna birliklerince bastırılmış ancak bu isyan Ukrayna kuvvetlerini cepheden uzak tutup Rusya'nın Ukrayna'nın başkentine saldırısını kolaylaştırmıştı. 9 Şubat 1918 gecesı, Merkezî Rada, Kiyiv'den Ukrayna'nın batısına sürgüne gitmek zorunda kalmış⁹⁸, 9 Şubat öğleden sonra Kiyiv'in tamamı Rus Bolşeviklerin eline geçmiştir. Hemen ardından kitlesel tutuklamalar ve katliamlar başlamıştı⁹⁹. Öyle ki şehrin

⁹⁴ Kul'çits'kiy, a.g.e., s. 227.

⁹⁵ Çetvertiy Universal Ukrayuns'koyı Tsentral'noyı Radi, 24 (11) Ocak 1918. Toloçko, a.g.e., C. 2, s. 102-104.

⁹⁶ Bu ayaklanma, Sovyet Rusya ordusunun Kiyiv'e yaklaştığı zaman Bolşevik partisinin Kiyiv komitesi tarafından planlanmıştır. 28 Ocak'ı 29 Ocak'a bağlayan gece başlayıp 4 Şubat'a kadar sürmüştür. Bk. O. D. Boyko "Kiyivs'ke (Siçneve) zbrojne povstann'a 1918". EIU, C 4, Naukova Dumka, Kiyiv 2007, s. 249.

⁹⁷ Örneğin, Kiyiv'in 146 km kuzeydoğusunda gerçekleştirilmiş Krutı İstasyonu Muharebesi, Ukrayna'nın bağımsızlık mücadelesinde genç kuşağın kahramanlığının ve fedakârlığının bir sembolü haline gelmiştir. 29 Ocak 1918'de, 600-700 üniversite ve lise öğrencisi, Bolşeviklerin 6 bin kişilik ordusuna karşı eşit olmayan bir savaşta Kiyiv'e giden yolu savunmuşlardı. Bk. Doroshenko, a.g.e., C 1, s. 283-285; O. D. Boyko "Krutı, Biy 1918", EIU, C 5, Naukova Dumka, Kiyiv 2008, s. 420-421.

⁹⁸ Merkezî Rada, önce Kiyiv'in 134 km batısında yer alan Jitomır şehrine, sonra da Volın' bölgesinde, Kiyiv'in yaklaşık 300 km kuzeybatısında bulunan Sarın kasabasına çekilmek zorunda kalmıştır

⁹⁹ Kul'çits'kiy'a göre, Bolşeviklerin Kiyiv'i ele geçirdikten sonra yaptıkları katliamda 2 bin 587 kişi katledilmiştir. Bk. Kul'çits'kiy, a.g.e., s. 228.

sokaklarında Ukrayince konuşulması bile bir ani ölüm cezasının sebebi oluyordu.

5. “Brotfrieden”, Merkezî Rada'nın Sonu ve Hetmanlık Devleti

Kıyiv, yaklaşık üç haftadır Bolşevik kontrolü altındaydı ve 2 Mart 1918'de Merkezî Rada Ukrayna'nın başkentine geri dönmüştü¹⁰⁰. Kıyiv'in düşmesine rağmen bağımsız bir Ukrayna devleti için mücadele aslında daha yeni başlamıştır. Kıyiv'den ayrılmak zorunda kalan Merkezî Rada, diplomatik cephede Rus Bolşevik saldırısına karşı direnişini daha başarılı bir şekilde sürdürüyordu. Diplomasi, Ukrayna hükûmetinin oldukça kısa bir süre içinde Kıyiv'e dönmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

9 Şubat 1918'de, Bolşeviklerin Kıyiv'i ele geçirdiği saatlerde, Ukrayna Halk Cumhuriyeti heyeti Brest-Litovsk'taki barış görüşmelerinde İttifak devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan) ile barış antlaşması¹⁰¹ imzalamıştır. Bu antlaşmanın hem sembolik hem pratik iki anlamı vardı. Birincisi, 20. yüzyılda ilk kez Ukrayna, uluslararası ilişkilerin bağımsız bir aktörü olarak uluslararası arenada resmî olarak tanınmıştır. İkincisi, bu barış antlaşması, Bolşeviklere karşı -başta Almanya olmak üzere- İttifak Devletleri'nin pratik anlamda askerî yardımının sağlanmasını mümkün kılmıştır. Barış antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Ukrayna, İttifak Devletlerinden askerî yardım istemiştir.

Hem Almanya hem Avusturya-Macaristan, Ukrayna ile anlaşmayı, İtilaf'ın ablukasından yorgun düşen ülkelerine Ukrayna ekmeği ve diğer gıda ürünlerinin gönderilmesini sağlamak için bir fırsat olarak görmüşlerdi¹⁰². Bu bakımdan hem Almanlar hem Avusturyalılar için Brest-Litovsk Antlaşması öncelikle bir “ekmek barışı”ydı (Brotfrieden)¹⁰³. Almanya ve Avusturya-Macaristan, İttifak Devletleri'ne

¹⁰⁰ Mirçuk, a.g.e., s. 217; Doroşenko, a.g.e., C 1, s. 342.

¹⁰¹ Mirny Dohovir mij Nimeççinoyu, Tureççinoyu, Avstro-Uhorşçinoyu, Bolhariyeyu ta Ukrayins'koyu Narodnoy Respublikoyu. 9 Şubat (27 Ocak) 1918, Toloçko, a.g.e., C. 2, s. 102-104.

¹⁰² Pavlük, a.g.e., s. 324; Verstük, a.g.e., s. 242.

¹⁰³ Winfried Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, R. Oldenbourg Verlag, Wien und München 1966, s. 117.

gerekli kaynakları tedarik etmek için Ukrayna'da istikrarlı bir hükûmetin varlığını garantiye almakla doğrudan ilgileniyorlardı.

3 Mart 1918'de, Brest-Litovsk'ta İttifak Devletleri ile barış antlaşması imzalayan Sovyet Rusya, Ukrayna Halk Cumhuriyeti ile barış yapmayı ve Ukrayna topraklarını tamamen tahliye etmeyi taahhüt etmiştir¹⁰⁴. Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın silahlı ve diplomatik yardımı sayesinde Ukrayna Halk Cumhuriyeti, Mayıs ayının başına kadar tüm topraklarının kontrolünü yeniden ele geçirmiştir¹⁰⁵. Aynı zamanda, Brest-Litovsk Barışı, Ukrayna'nın İtilaf devletleriyle ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir ve Ukrayna'nın geleceği, Almanya ve diğer İttifak devletlerinin kaderiyle güçlü bir şekilde bağlantılı hâle gelmiştir.

Doroşenko'nun işaret ettiği gibi, Ukrayna halkı Alman ordusunu “ne korku ne de özel bir neşe duymadan” karşılamıştır.¹⁰⁶ Bir yandan, Ukrayna toplumu Rus Bolşevik işgalinden yeni kurtulmuş ve Rus Kızıl Ordu birliklerinin terörü, şovenizmi ve yağmalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Olaylara tanık olan Merkezî Rada'nın üyesi Panas Fedenko'ya göre, Bolşeviklerin Kiyiv'i işgali sırasında, “Bolşevizme biraz sempati gösteren Ukrayinler bile Ukrayince konuştukları için öldürülürdü”, Rus Bolşevikleri “Ukrayna kütüphanelerini imha eder, Ukrayin yazarların portrelerinin gözlerini oyar, Ukrayin eğitim kurumlarını yok ederlerdi” ve aynı zamanda Rus işgal ordusu fabrikalardan tahıl, mal, makine ve teçhizatı yağmalayıp Ukrayna sınırları dışına götürürdü¹⁰⁷. Öte yandan, Ukrayna toplumunca Almanlar ve Avusturyalılar da kurtarıcı değil, dört yıldır savaştıkları düşman olarak algılanırdı. Herkesin gözü önünde yabancı askerler Ukrayna topraklarını fiilen işgal etmekteydiler.

Merkezî Rada, sadece yabancı askerî kuvvet sayesinde ayakta kalabiliyordu ve Ukrayna toplumunun desteğini tamamen kaybetmişti.

¹⁰⁴ Brestskiy Mir. İz mirnogo dogovora mejdu Rossijey, s odnoy storoni, i Germaniyey, Avstro-Vengriyey, Bolgariyey i Turtsijey – s drugoy. 3 Mart 1918, **Mir mejdu voynami: İzbranniye dokumenti po istorii mejdunarodnih otnoşeniy 1910-1940-h godov**, Mosk. gos. in-t mejdunarod. otnoşeniy MİD RF, Moskova 1997, s. 23-25. Ukrayna ile Bolşevik Rusya arasında barış antlaşması 12 Haziran 1918'de imzalanmıştır. Bu antlaşmanın metni için bk. Doroşenko, **a.g.e.**, C 2, s. 165.

¹⁰⁵ Mirçuk, **a.g.e.**, s. 219; Doroşenko, **a.g.e.**, C 1, s. 330.

¹⁰⁶ Doroşenko, **a.g.e.**, C 1, s. 337.

¹⁰⁷ Fedenko, **a.g.e.**, s. 24.

Bolşeviklerle savaşın gösterdiği gibi, Rada, geniş bir profesyonel devlet aygıtı, güçlü bir ordu, polis veya etkili bir yargı sistemi kuramamıştı. Bolşevik saldırısı deneyimi bu açıdan hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Kiyiv'e döndükten hemen sonra Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin sosyalist hükûmeti, önceki popülist politikalarını sürdürmeye devam etmiştir. Rada, daha önce 20 Kasım 1917 tarihli Üçüncü Bildirgesi'nde, toprakların özel mülkiyetini kaldırmış ve büyük malikaneleri devlet lehine müsadere etme talimatı vermiştir. Doğrusu, Merkezî Rada'nın sosyalist sloganları ile kışkırtılan köylüler malikanelerin mülklerini yağmalıyor, hiç kimse vergi ödemiyor ve taşradaki durum Rada tarafından kontrol edilemiyordu. Her yerde belirsizlik hüküm sürerken maden ve fabrikalar kapatılmış, ticaret durmuştur. Avusturya hükûmetinin ajanları Ukrayna'daki durumu şu şekilde bildiriyorlardı: "Sadece askerî olarak değil, aynı zamanda mali olarak da, ... tamamen komünist bir rejimi destekliyoruz."¹⁰⁸

Bu noktada Rada'dan hiç kimse memnun değildi: 1) Alman ve Avusturya hükûmetleri, Rada'nın Almanya/Avusturya'ya gıda tedarikini organize edemediği veya tedarik için uygun koşulları yaratamadığı konusunda ikna olmuşlardı. Bu yüzden hem Viyana hem Berlin, pratik nedenlerle Rada'yi devirmek ve Ukrayna'da güçlü, istikrarlı bir hükûmet kurmaya ilgi duymaya başlamışlardı; 2) Şehirlerin Rus/Ruslaşmış proletaryası Bolşevikleri desteklerken, Rada, Bolşeviklerin Ukrayna'yı Sovyet Rusyası'na dâhil etme çabalarına engel oluyordu; 3) Zengin toprak sahipleri ve toplumun zengin tabakaları özel mülkiyet güvencesi ister ve her ne suretle olursa olsun Rada'nın sosyalist programını kabul edemezlerdi; 4) Malikaneleri yağmalayan Ukraynalı köylüler bile komünist idealleri çerçevesinde toprakların kamulaştırılmasını değil, kendi küçük özel toprak mülkiyetlerini hayal ediyorlardı. Ayrıca birçok sıradan Ukrayninin gözünde Almanları Ukrayna topraklarına getiren Rada olmuştur.

Kaos ve belirsizlik içinde kalan insanlar arasında düzeni ancak güçlü bir diktatörlük iktidarının sağlayabileceği görüşü yaygınlaşmıştı.

¹⁰⁸ Doroşenko, a.g.e., C 2, s. 12.

Hem büyük toprak sahipleri hem kendi topraklarında çalışan zengin köylüler, düzeni ve istikrarı yeniden sağlamak ve özel toprak mülkiyetini korumak için örgütlenmeye başlamışlardı. Muhafazakâr sağcı güçler, kendi liderleri olarak Rus İmparatorluk Ordusu'nun 45 yaşındaki korgenerali ve eski bir Ukrayın aristokrat ailesinin mensubu Pavlo Skoropadskiy'ı seçmişlerdi¹⁰⁹.

Darbeyi hazırlarken, 24 Nisan 1918'de, Skoropadskiy, Kiyiv'deki Alman birliklerinin Genelkurmay Başkanı General Groener ile görüşüp gizli Alman desteğinin güvencesini alabilmiştir¹¹⁰. 29 Nisan 1918'de, Ukrayna'nın 8 eyaletinden yaklaşık 8 bin Skoropadskiy destekçisi Kiyiv'de, Tüm Ukrayna Çiftçiler Kongresi'nde toplanmış ve Skoropadskiy'ı Tüm Ukrayna'nın Hetmanı ilan etmişlerdi¹¹¹. Aynı gün, Kiyiv sakinleri ve genel Ukrayna toplumu Rada'yı savunmayı bırakmışken Skoropadskiy'ın silahlı destekçileri Merkezî Rada'yı dağıtmışlardı.

Yine aynı gün, Hetman'ın "Tüm Ukrayna Halkına" başlıklı Manifestosu ve "Ukrayna Geçici Devlet Düzenine İlişkin Kanunlar" açıklanmıştır¹¹². Hetman, Merkezî Rada'yı, ekonomik ve sosyal krizi çözemeyip aksine derinleştirmek, ülke yönetimini organize edememek ve güçlü bir devlet kuramamakla suçlamıştır. Toplumun istikrar ve düzenini korumak amacıyla Hetman, Parlamento (*Soym*) toplanana kadar olağanüstü hâlin gerektirdiği şartlar içinde sınırsız diktatörlük yetkilerini üstlenmişti. Ülke, Hetman'ın atadığı Bakanlar Kurulu ile yönetilecekti. Rada'nın önceki tüm kararları iptal edilmiş, özel mülkiyet hakkı tamamen geri getirilmiş, ticaret özgürlüğü ve özel girişimcilik güvence altına alınmıştır.

Skoropadskiy, etnik milliyetçiliğin dar anlayışını reddederek, sivil milliyetçiliğin (*civic nationalism*) temelleri üzerine yeni bir Ukrayna

¹⁰⁹ G. V. Papakin, "Skoropads'kiy Pavlo Petroviç", *EİU*, C 9, Naukova Dumka, Kiyiv 2008, s. 614-616.

¹¹⁰ Pavlo Skoropads'kiy, *Spohadi*, [Y.y.], Kiyiv-Philadelphia 1995, s. 147.

¹¹¹ Skoropads'kiy, *a.g.e.*, s. 154-155; Doroşenko, *a.g.e.*, C 2, s. 35-38.

¹¹² Tam metni için bk. Hramota do vsioho Ukrayins'koho Narodu, Doroşenko, *a.g.e.*, C 2, s. 49-50; Zakonı pro tımčasoviy derjavnyy ustriy Ukrayini, Doroşenko, *a.g.e.*, C 2, s. 50-53.

devleti kurmayı planlamıştır. Çok hızlı ve topyekûn Ukrayınleştirmenin, özellikle şehirlerin Rusça konuşan kesiminin (Ruslar, Polonyalılar, Yahudiler, Ruslaşmış Ukrayınler) muhalefetine yol açabileceğine inanan Hetman, mevcut Rus kültür ve eğitim kurumlarını Ukrayınleştirmek yerine yeni Ukrayın okulları ve üniversitelerini kurmaya başlamıştır. Hetman döneminde Ukrayın kültürünün daha sonraki gelişiminin temelleri atılmıştır. Örneğin, Millî Bilimler Akademisi, Millî Kütüphane, Millî Arşiv, Millî Opera ve Devlet Dram Tiyatrosu kurulmuştur. Devlet, bir dizi Ukrayın kültürel proje için yatırım yapmış, Ukrayince kitap ve dergilerinin yayınlanmasını teşvik etmiştir¹¹³.

Devlet memurları siyasi görüşlere göre değil, yalnızca mesleki niteliklere göre atanıyordu. Bir yandan, bu durum devlet idari mekanizmasını güçlendirdi ancak işin bir başka tarafı daha vardı. Hetman devletinin memurları arasında Bolşevik rejiminden Ukrayna'ya kaçan Bolşevik karşıtı görüşlere sahip birçok Rus, Rus monarşistleri ve “birleşik ve bölünmez Rusya” fikrinin savunucuları da bulunmaktaydı. Bu şekilde, Skoropadskıy döneminde Ukrayın devlet kurumlarında Ukrayna'yı Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak gören birçok Rus şovenisti çalışıyordu. Skoropadskıy'ın kendisi bile “siyasi parti aidiyetine bakılmaksızın tüm Ruslar Ukrayna'yı istemezler” diye belirtmiştir¹¹⁴. “Orta çizgiyi” takip etmeye çalışan Skoropadskıy, Rus şovenistleri ile Ukrayın milliyetçileri asla uzlaştıramadı. Hetman'ın sivil yurtseverliğe dayalı bir Ukrayna devleti kurma fikri ne Rus şovenistleri ne de Ukrayın ulusal hareketi tarafından kabul gördü.

Hem Bolşevikler hem de Ukrayın sosyalistleri en başından beri Hetman'a karşı mücadele ediyorlardı. Sol propaganda, Hetman hükûmetinin birçok yetkilisinin Rus şovenist görüşlerine sahip olmasından ve Ukrayna'da Alman birliklerinin kalmasından giderek artan halk memnuniyetsizliğini kullanmıştır. Ayrıca büyük toprak sahipleri, devrim sırasında köylüler tarafından ele geçirilen toprak ve mülklerin iade

¹¹³ Skoropads'kıy'nın Hetmanlık Devleti'nde Ukrayna bilim ve kültürünün gelişimi hakkında bk. V. A. Smoliy vd. (ed.), *Narısı İstoriyi Ukrayins'koyi revolütsiyi 1917-1921 rokiv*, C 1, Naukova Dumka, Kiyiv 2011, s. 304-320.

¹¹⁴ Skoropads'kıy, a.g.e., s. 53.

edilmesi için Alman askerî birliklerinden yardım istiyorlardı¹¹⁵. Ülkede Hetman hükümetini devirmeye çalışan sosyalistler ve Merkezî Rada'nın eski üyeleri (V. Vınnıçenko, S. Petlūra) liderliğinde bir muhalefet oluşmuştu.

1918 ilkbahar ve yazının geçici istikrarı, İttifak Devletleri'nin savaşı kaybettiği ve Almanya'nın kendisinde bir devrimin patlak verdiği sonbaharda sona ermiştir. Alman ve Avusturya orduları Ukrayna'dan zorunlu olarak çekilince Skoropadskyi hükümeti askerî açıdan desteksiz kalmıştır. Almanya'nın yenilgisiyle birlikte Sovyet Rusya, 13 Kasım 1918'de, Brest-Litovsk Antlaşması'nı kınadı ve Ukrayna'ya karşı yeni bir saldırıya başlatmaya hazırды¹¹⁶. Bu koşullar altında Hetman, 14 Kasım'da Bolşevik olmayan Rusya ile bir federasyon kurulmasına ilişkin bildiriye açıkladı ancak İtilaf devletleriyle uzlaşma amacıyla atılan bu adım umutsuz bir girişimdi. Ayrıca Hetman'ın bu bildirisi, muhalefetin Hetman karşıtı bir isyan başlatmak için son argümanı oldu. O günlerde muhalefet 5 kişilik bir Direktuar¹¹⁷ şeklinde devrimci bir hükümet kurmuş (13 Kasım) ve 16 Kasım 1918'de, Direktuar'ın birlikleri Kiyiv'e doğru saldırıya geçmişlerdi¹¹⁸. Bir ay sonra, 14 Aralık 1918'de, Hetman Skoropadskyi, Osmanlı büyükelçisi Ahmed Muhtar Bey'in "Palast" otelinde bulunan ofisinde iktidarından vazgeçip görevinden istifa etmiş¹¹⁹ ve Direktuar Ukrayna'da iktidara gelmiştir.

6. Üçlü Ölüm Tuzağında Direktuar Hükümeti: 1919-1920

26 Aralık 1918'de kurulmuş ve daha çok sosyalizme yakın olan Direktuar hükümeti, Merkezî Rada'nın tüm yasalarını tekrar yürürlüğe koymuş ve Hetmanlık Devleti yerine Ukrayna Halk Cumhuriyeti tekrar ortaya çıkmıştır. Önceki Ukrayna hükümetlerine kıyasla, Direktuar daha

¹¹⁵ Mirçuk, a.g.e., s. 238.

¹¹⁶ Postanovleniye VTsİK i SNK ob annulirovanii Brest-Litovskogo mirnogo dogovora. 13 Kasım 1918, **Dekret Sovetskoy vlasti**, C 4, Politizdat, Moskova 1968, s. 16-18.

¹¹⁷ Volodimir Vınnıçenko (Ukrayna Sosyal Demokrat İşçi Partisi), Simon Petlūra (Ukrayna Sosyal Demokrat İşçi Partisi), Fedir Şvets' (Ukrayna Sosyalist Devrimciler Partisi), Panas Andriyevs'kıy (Ukrayna Bağımsız Sosyalistler Partisi) ve Andriy Makarenko (partisiz, Demiryolu işçileri sendikası).

¹¹⁸ Ruslan Pırıh, **Ukrayins'ka Het'mans'ka Derjava 1918 roku. İstoriçni narısı**, İnstitut İstoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2011, s. 255.

¹¹⁹ Pırıh, a.g.e., s. 257-258.

da zor ve son derece umutsuz bir durumdaydı. Almanya ve Avusturya-Macaristan savaşta yenildikten sonra herhangi bir askerî destek sağlayamayıp ordularını Ukrayna'dan geri çekmek zorunda kalmışlardı. Ukrayna'nın uluslararası arenada hiç müttefiki kalmamıştı. Ukrayna Halk Cumhuriyeti etrafında, Bolşevik Rusya ve Kızıl Ordusu, Bolşevik olmayan Rusya ve Beyaz Ordusu, Polonya Ordusu, Beyaz Ordunun yardımına gelen İtilaf Devletlerinin kuvvetleri gibi, bir bağımsız Ukrayna devleti fikrine eşit derecede karşı çıkan birkaç güç merkezi oluşmuştu.

Doğu Avrupa politikalarında İtilaf Devletleri Ukrayna için ayrı bir yer öngörmemişlerdir (ilk olarak, savaş sırasında Ukrayna, İttifak Devletleriyle Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalamış ve Almanya'nın eski müttefiki olarak algılanıyordu; ikincisi, Hetman'ın iktidarının devrilmesinden sonra Ukrayna hükûmeti tekrar sosyalistlerce yönetilmekteydi). Büyük Britanya ve Fransa, güçlü bir birleşik ve Bolşevik olmayan Rusya fikrini savunurken Rus Beyaz Ordusuna her tür desteği sağlıyorlardı. Buna ek olarak Fransa, Almanya'nın doğu sınırlarında hem Almanya hem Sovyet Rusyası'nın gücünü kısıtlayabilecek güçlü Polonya devleti yaratmayı amaçlıyordu.

Bu şartlarda, Direktuar'ın bağımsız bir Ukrayna devleti için mücadelesi giderek zorlaşmıştır. Bu arada, 1918'de, Bolşevikler Kızıl Orduyu organize ederek güçlendirmişlerdir. Almanya'nın savaşta yenilgisi ve Hetman Skoropadskiy hükûmetinin devrilmesinden sonra Bolşevikler, Brest-Litovsk Antlaşmasının geçersizliğini duyurup -1918'in başlarında olduğu gibi- tekrar Ukrayna'ya karşı savaş başlatmışlardır. 24 Aralık 1918'de, Sovyet Rusyası'nın Dışişleri Komiseri, Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nın iptali sonucunda Moskova'nın Ukrayna'yı bağımsız egemen bir devlet olarak tanımadığını bildirmiştir¹²⁰.

Rus Bolşevik birliklerinin Ukrayna'ya karşı saldırısını saklamak için, 28 Kasım 1918'de, Kremlin'deki Halk Komiserleri Konseyi¹²¹, Rusya'nın Kursk şehrinde, Georgiy Piatakov liderliğinde Sovyet

¹²⁰ Smoliy vd., a.g.e., C 2, s. 20.

¹²¹ 11 Mart 1918 tarihinde Sovyet Rusya'nın hükûmeti Petrograd'dan Moskova'ya taşınmıştır. Bk. Telegramma vsem Sovetam o pereyезде Pravitel'stva v Moskvu, 12 Mart 1918, *Dekretı Sovetskoy vlastı*, C 1, s. 578.

Ukraynası'nın İşçi-Köylü Hükûmetini kurmuştur¹²². Bu hükûmette neredeyse hiç etnik Ukrayin olmamasına rağmen¹²³ Kremlin'in 1918 sonunda Ukrayna'ya karşı başlattığı savaş, Ukrayin komünistlerin Ukrayna'da Sovyet iktidarını kurmalarına Moskova'nın yardımı gibi gösterilmiştir. 3 Ocak 1919'da, Bolşevikler Harkiv'i almışlar, bir ay sonra, 5 Şubat 1919'da, Kıyiv'i işgal etmişlerdir. O tarihte Ukrayna'nın Sol Yakası'nın tamamı Bolşevikler'in kontrolü altındaydı¹²⁴.

Buna paralel olarak, 1918 yılı boyunca, General Anton Denikin'in komutasında Don ve Kuban'da Bolşevik karşıtı Beyaz Ordu'nun en büyük silahlı oluşumlarından biri "Gönüllü Ordu" kurulmuş ve giderek güçlenmekteydi. 1919'un başında, Denikin'in Gönüllü Ordusu, Bolşeviklerin iktidarını devirip "birleşik ve bölünmez" bir Rusya'yı yeniden kurmak amacıyla, Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri adı altında, Don Cumhuriyeti Ordusu'yla birleşmiştir. Böylece, 1919'da, Ukrayna, uzlaşmaz ideolojik farklılıklarına rağmen bağımsız bir Ukrayna devleti fikrine eşit derecede düşman olan ve Ukrayna'yı yalnızca Rusya'nın bir parçası olarak gören Rus Kızıl ve Beyaz orduları arasında bir savaş alanı haline gelmiştir.

Habsburg İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonucunda dağılması, Ortadoğu Avrupa'da yeni bağımsız devletlerin kurulmasının yolunu açmıştır. 13 Kasım 1918'de, Avusturya-Macaristan'ın bir parçası olan Batı Ukrayna topraklarında Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Aynı günlerde, Avrupa haritasında bağımsız bir Polonya devleti ortaya çıkmıştır.¹²⁵ Hemen Ukrayna ile Polonya arasında sınırların belirlenmesi sorunu ortaya çıkmış ve bu nedenle Ukrayna Polonya savaşı

¹²² A. O. Buravçenkov, "Tımčasoviy Robitniço-Sel'ans'kyy ur'ad Ukrayini", *EIU*, C 10, Naukova Dumka, Kıyiv 2013, s. 82.

¹²³ Manifest Vremennogo Raboçe-Krest'yanskogo Pravitel'stva Ukraini, 29 Kasım 1918, **Dokumenti vneşney politiki SSSR**, C 1, Gospolitizdat, Moskova 1959, s. 582-586. Geçici İşçi-Köylü hükûmetinin bildirgesini imzalayan yedi kişi arasında sadece iki etnik Ukrayin bulunmaktaydı: Yuriy Kotsübins'kyy ve Volodimir Zatons'kyy. İkisi de 1930'lu yıllarda Stalin'in terör döneminde kurşuna dizilerek idam edildiler.

¹²⁴ Dinyeper Nehri Güneye akarken Ukrayna'yı ortadan yaklaşık iki eşit bölgeye bölüyor. Dinyeper Nehri'nin sol tarafında yer alan Ukrayna topraklarına Sol-kıyı Ukraynası (*Livoberejna Ukrayina*), Dinyeper'in sağ kıyısında kalan topraklar için Sağ-kıyı Ukraynası (*Pravoberejna Ukrayina*) denilir.

¹²⁵ 16 Kasım 1918'de, Polonya Ordusu Başkomutanı Józef Piłsudski, büyük güçlerin (ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Almanya) başkanlarına bağımsız Polonya devletinin kurulmasını bildiren bir telgraf gönderdi. Antoni Czubiński, **Historia Polski XX wieku**, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003, s. 107.

başlamıştır. Bu savaşta İtilaf Devletlerinin ve özellikle Fransa'nın¹²⁶ desteğini alan Polonya, Ukrayna devletinin üçüncü en güçlü rakibi olmuştur.

Kızıl, Beyaz ve Polonya ordularıyla birlikte Direktuar içindeki iç ayrılıklar aynı derecede ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Herkes yalnızca Hetman'ın gücünü devirmek için ortak bir amaç etrafında birleşmiştir. Direktuar üyeleri arasındaki farklı dış politika tercihleri ve özellikle Direktuar'ın liderleri Vınniçenko ile Petlura arasındaki kişisel rekabet, zaten son derece zor durumda olan Ukrayna güçlerini daha da zayıflatmıştır.

1919 yılı, Ukrayna Halk Cumhuriyeti ile Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti hükümetlerinin tek bir devlette birleşmeyi duyurmasıyla başlamıştır. Resmî birleşme töreni, 22 Ocak 1919'da, Kiyiv'de Sofiyivskiy Meydanı'nda gerçekleşmiştir. Ancak fiilen bu birleşme oldukça sembolik bir adımdı. İki Ukrayın devletinden biri Rusya ile diğeri Polonya ile savaşırken her ikisinin kendi özel hükümetleri ve sorunları vardı. Şubat ayının başında Kiyiv, Bolşevikler tarafından ele geçirilmiş ve Ukrayna hükümeti, bir yıl önce olduğu gibi, başkentini tekrar terk ederek Vinnitsya şehrine taşınmak zorunda kalmıştı¹²⁷. Bu arada Kızıl Ordu taarruzunu sürdürüyordu. 1919'un ilk yarısında Bolşevikler, Ukrayna'nın Sağ Yakası'nın neredeyse tamamının kontrolünü ele geçirdiler. Kısa bir zaman diliminde Direktuar, sırasıyla; Jmerınka, Proskuriv, Rivne, Radıviliv ve Ternopil şehirlerine taşındıktan sonra haziran başında Kamianets-Podilskiy'da yerleşmiştir.

Ne Bolşevikleri ne de bağımsız bir Ukrayna'yı tanıyan Beyaz ordular da Ukrayna'ya doğru taarruzuna başlamışlardır. 1919 baharında, Denikin'in Beyaz Ordusu, Harkiv'den Katerinoslav ve Herson'a kadar Ukrayna topraklarının geniş bir kısmını ele geçirmiştir. 1919 yazında

¹²⁶ Daha önce belirtildiği gibi, Fransa güçlü bir Polonya'yı bölgedeki çıkarlarının savunucusu olarak görüyordu. Polonya devleti, Almanya veya Sovyet Rusya'nın olası saldırganlığına karşı bir engel olacaktı. Fransa'da, 1917 gibi erken bir tarihte, Polonyalı savaş esirlerinden ve gönüllülerden İtilaf Devletleri tarafında savaşa katılmak üzere bir Polonya ordusu kurulmuştur. Savaştan sonra bu ordu Józef Haller'in komutasında Polonya'ya gönderilip, Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne karşı savaşmıştır.

¹²⁷ Smoliy vd., a.g.e., C 2, s. 21-23.

Denikin, Moskova'ya karşı bir saldırı başlatmış ve sonbaharın başında Bolşevikleri Ukrayna'dan atmıştır.

Direktuar hükûmetine gelince, 1919 yazında kendini, Ukrayna'nın Sağ Kıyısı'nın "ölüm üçgeni" olarak adlandırılan küçük bir bölgesinde kapana kısılmış bulmuştur. Temmuz 1919'da, Polonyalıların baskısı altında Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti topraklarından geri çekilen Batı Ukrayna silahlı kuvvetleri (Ukrayin Galiçya Ordusu), Zbruç Nehri boyunca Avusturya İmparatorluğu'nun eski sınırını geçmiş ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti Ordusuyla güçlerini birleştirmiştir. İki Ukrayin ordunun birleşmesi rakiplerine karşı mücadeleyi sürdürmeyi mümkün kılmıştır.

Farklı siyasi kültürlere sahip ve farklı imparatorluklarda yaşayan Galiçyalılar ve Doğulu Ukrayinler, hem siyasi görüşler (Galiçyalıların Avrupa liberal demokratik değerleri ile Doğu Ukrayinlerin sosyalizmi) hem de dış politika tercihleri (Batılı Ukrayinler Polonya'yı en büyük tehdit olarak algıladılar ve Polonyalıları dışında herkesle iş birliği yapmaya hazırdılar; Doğulular için en büyük tehdit Rusya idi ve bu yüzden Polonyalılarla iş birliği yapma konusunda anlaşabilirlerdi) açısından birbirinden önemli ölçüde farklıydılar. Batılılar ve Doğulular arasında ana saldırının yönü hakkında tartışmalar başladı. Doğulular Ukrayna'nın başkentini geri almak için Kiyiv'e gitmek istiyor, Galiçyalılar ise daha önce Odesa'ya gitmeyi ve orada denize önemli bir stratejik erişim sağlayıp gelecekteki taarruz için daha fazla güç toplamayı öneriyorlardı. Sonuçta iki yönde ilerlemek için bir uzlaşmaya vardılar. İlginç bir şekilde, Ukrayna Halk Cumhuriyeti ordusu Odesa'ya, Galiçyalılar ise Kiyiv'e doğru hareket etmişlerdi.

Aynı zamanda, Ukrayna'nın güneyindeki ve doğusundaki Bolşevikler, Denikin'in beyaz orduları tarafından baskı altına alınmışlardı. Bolşeviklere farklı yönlerden saldıran Ukrayin orduları ve Beyazlar esasen birbirlerine yardım etmişlerdi. Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin orduları ve ilerleyen Beyazlar er geç bir noktada buluşacaklardı. Bu dramatik buluşma Kiyiv'de gerçekleşmiştir. 31 Ağustos 1919'da, Ukrayin

Galiçya Ordusu ile Beyazlar Ukrayna'nın başkentine aynı anda farklı yönlerden girmişlerdi ¹²⁸. İtilaf Devletleri tarafından desteklenen Beyazlarla bir çatışma başlatmak istemeyen Galiçyalılar, Kiyiv'i Denikin'in ordusuna bırakarak şehirden çekilmişlerdi. Kiyiv'den bu ayrılış "Kiyiv Felaketi" olarak adlandırılmıştır.

Daha önce, 10 Ağustos 1919'da, Beyazların Başkomutanı Denikin, ordusuna verdiği bir talimatta, Ukrayinlerle herhangi bir iş birliğini reddederek, Ukrayna'nın bağımsızlığını tanımadığını ve "birleşik ve bölünmez Rusya" ilkesini savunduğunu bir kez daha yinelemişti. Beyazlar Ukrayinlere ya Denikin'in ordusuna katılmayı ya da silahlarını bırakıp evlerine dönmeyi teklif etmişlerdi. Ukrayinler bu taleplerden birini yerine getirmezlerse Denikin'in ordusu için –tıpkı Bolşevikler gibidüşman haline geleceklerdi ¹²⁹. Sonbaharda, Denikin'in Beyaz Ordusu, batı bölgeleri hariç tüm Ukrayna topraklarını ele geçirip Moskova'ya doğru ilerlemiş ve 24 Eylül 1919'da, Beyazların Ukrayna Halk Cumhuriyeti ordusuyla savaşı Sağ-Kıyı Ukrayna'da başlamıştır ¹³⁰.

Ukrayinlerle iş birliği yapmayı reddeden Denikin, Bolşeviklere karşı mücadelede önemli bir potansiyel müttefiki kaybetmiştir. Beyazların Moskova'ya saldırısı, Ekim 1919'da, duraklamış ve artık Bolşevikler yıl sonunda Denikin'e karşı saldırıya geçmişlerdi. Beyazlar güneye çekilip ancak Kırım'da durmuşlardı. Aralık 1919'da, Kızıl Ordu Harkiv ve Kiyiv'i iki yıl içinde üçüncü kez işgal etmiştir ¹³¹.

Kendilerini üç ateş arasında bulan Ukrayinler, tüm rakiplerine eşit şekilde karşı koyacak güce sahip değillerdi. Ukrayna devletinin bağımsızlığı mücadelesini sürdürmek için düşmanlarından biriyle müzakere etmek gerekli hale gelmişti. Daha önce de belirtildiği gibi, Batı ve Doğu Ukrayinler sorunun çözümünü farklı yollarda arayacaklardı. Galiçyalılar Polonya ile hiçbir koşulda anlaşma yapamazlardı ve Ruslarla anlaşmaları daha kolaydı. Petlura ve Doğu Ukrayinler, aksine, Polonya ile

¹²⁸ Mirçuk, a.g.e., s. 333-334, 346.

¹²⁹ Anton Denikin, *Oçerki Russkoy smuti*, Harvest, Minsk 2002, s. 288-289.

¹³⁰ Mirçuk, a.g.e., s. 347.

¹³¹ Smolij vd., a.g.e., C 2, s. 442.

bir anlaşma yapma arayışına başlamışlardı. Polonya tarafı, Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne, daha önce Avusturya-Macaristan'ın (Doğu Galiçya) parçası olan tüm Batı Ukrayin topraklarından vazgeçmesini istemiştir. Kasım 1919'dan itibaren Direktuar'da tek başına kalan Petlūra¹³², Polonya'nın Doğu Galiçya üzerindeki kontrolünü tanımaya hazırdı. Genelkurmay Başkanı ve Ukrayna Ordusu'nun başkomutanı, Polonyalıların yardımıyla Ruslara karşı savaşıma devam ederek, bütünün bir parçasını feda edip, bütünü kurtarma mantığına uygun olarak hareket etmek zorunda kalmıştı¹³³.

Aralık 1919'da, Direktuar, Polonya ile askerî bir ittifak konusunda bir ön anlaşmaya varmıştır. Ukrayna hükûmeti düzenli cepheyi tasfiye ederek Petlūra'nın yurt dışına gitmesi kararını almıştır. General Mihaylo Omelyanoviç-Pavlenko komutasındaki Ukrayna Ordusu, Beyaz ve Kızıl Rus orduları tarafından işgal edilen Ukrayna topraklarında gerilla savaşına geçecekti (Ukrayin Ordusunun Kış Seferi)¹³⁴. 7 Aralık 1919'da, Petlūra, Polonyalılarla müzakerelere devam etmek için Varşova'ya gitmiş¹³⁵, sonunda Ukrayna-Polonya askerî ittifakı 22 Nisan 1920'de Varşova Paktı ile onaylanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Ukrayin tarafı Ukrayna toprakları olan Galiçya ve Volın'ın Polonya'ya dâhil edileceğini kabul etmiştir. Buna karşılık Polonya, eski Rus İmparatorluğu'nun diğer Ukrayna topraklarında bağımsız bir Ukrayna devletini tanımış ve Moskova'nın

¹³² Direktuar'ın ilk başkanı Volodimir Vınniçenko, 10 Şubat 1919'da istifa ettikten sonra, 12 Şubat 1919'dan itibaren Direktuar'ın başına Simon Petlūra geçmiştir. Mayıs 1919'un başında Opanas Andrievs'kiy Direktuar'dan ayrılmış, Kasım 1919'da, Andriy Makarenko ile Fedir Şvets' Ukrayna Halk Cumhuriyeti Hükûmeti'nin yetkili temsilcileri olarak yurt dışına gönderilmişlerdi. Direktuar'ın baştaki beş üyesinden sadece Petlūra kalmıştı.

¹³³ Elbette Galiçyalıların gözünde Polonyalılarla yapılan müzakereler ihanetten başka bir şey değildi. Bu bağlamda, Ukrayin Galiçya Ordusu'nun kaderi trajik olmuştur. O sırada, Ukrayin Galiçya Ordusu korkunç bir tifüs salgını nedeniyle savaş kapasitesini kaybetmiş durumdaydı ve Kasım 1919'da, Denikin ile ittifak kurmuştu. Galiçyalılar, Ukrayna Halk Cumhuriyeti Ordusu'na karşı savaşmamak şartıyla Beyaz Ordu'ya katılmayı kabul etmişlerdi. Denikin'in Bolşevikler tarafından yenilmesinden kısa bir süre sonra Galiçyalılar Kızıl Ordu ile anlaşmaya varmışlar ve Şubat-Nisan 1920 arasında Kızıl Galiçya Ordusu olarak Bolşevik ordusuna katılmışlardı. 23 Nisan 1920'de, Galiçya Ordusu'nun üç tugayından ikisi, birleşik Polonya-Ukrayna ordusunun tarafına geçtikten sonra Polonyalıların tarafından silahsızlandırılacak ve tecrit kampına gönderilecekti. Kızıl Ordu'da kalan Galiçyalıların çoğu daha sonra tutuklanacak ve Rusya'daki kamplara götürülecekti. Bk. M. R. Litvin, "Ukrayins'ka Halts'ka Armiya", EİU, "Ukrayina-Ukrayintsi", Kitap 2. Naukova Dumka, Kiyiv 2019, s. 551-552.

¹³⁴ Ukrayna Halk Cumhuriyeti Ordusu, 6 Aralık 1919 ile 6 Mayıs 1920 arasında, Orta Ukrayna'da "Birinci Kış Seferi" olarak bilinen gerilla mücadelesini sürdürdükten sonra, 1920 Mayıs'ında Polonya'dan Bolşeviklere karşı bir saldırı başlatacak olan birleşik Polonya-Ukrayna ordusuna yeniden katılacaktır. Bk. A. O. Buravçenkov, "Perşy Zimoviy Pohid armiyi UNR 1919-1920", EİU, C 8, Naukova Dumka, Kiyiv 2011, s. 170.

¹³⁵ Smoliy vd., a.g.e., C 2, s. 73.

saldırısına karşı askerî yardım sağlamayı taahhüt etmiştir. 25 Nisan 1920'de, birleşik Polonya-Ukrayna ordusu Kiyiv'e yürümüş ve 7-8 Mayıs 1920'de, Ukrayna'nın başkentine girmiştir¹³⁶.

Bir yabancı ordunun Ukrayna'ya gelişi Bolşevik propagandası tarafından hızla kullanılmıştır. Bu durum, 1918'de, Merkezî Rada'nın Alman-Avusturya birliklerinin yardımıyla Ukrayna devletini korumaya çalışmasına benzemiştir. Rus Bolşevikleri bir zamanlar -Merkezî Rada gibi- Ukrayın hükûmetini Ukrayna topraklarına yabancı bir işgal ordusu getirmekle ve "Ukrayna'yı Polonyalılara satmakla" suçlamışlardı. Kızıl Ordu, birleşik Polonya-Ukrayna ordusuna bir karşı saldırı başlatmış ve 11 Haziran 1920'de, Bolşevikler Kiyiv'i tekrar ele geçirmişlerdi¹³⁷. Bu, Kiyiv'in Bolşevikler tarafından dördüncü ve son ele geçirilişiydi.

Güç dengesi nihayetinde Bolşevikler lehinde değişmiştir. Kızıl Ordu ancak Ağustos ayında Varşova yakınlarında durdurulmuş, 12 Ekim 1920'de, Polonyalılar ile Bolşevikler ateşkes konusunda anlaşmışlardır¹³⁸. Polonya-Bolşevik Rus savaşı, 18 Mart 1921'de, Riga Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir¹³⁹. Bu antlaşmaya göre, Sovyet Rusya ve Sovyet Ukrayna Polonya'nın bağımsızlığını tanımış, Polonya'ya 30 milyon altın ruble ödemeyi ve ayrıca eski Rus İmparatorluğu topraklarında kalan Polonya vatandaşlarının mülklerini ve banka mevduatlarını telafi etmeyi taahhüt etmişlerdi. Polonya, Petlura hükûmetini desteklemeyi reddetmiş, Sovyet Ukrayna'nın Bolşevik hükûmetini tanımış ve Ukrayna ile Belarus toprakları Varşova ve Moskova arasında paylaşılmıştır.

1920'nin sonuna doğru Beyazların da mücadelesi sona ermiştir. Nisan 1920'de, Denikin yerine Kırım yarımadasında bulunan Beyaz Ordu'nun başına Piotr Wrangel geçmiştir. "Birleşik ve bölünmez Rusya"

¹³⁶ Mirçuk, a.g.e., s. 369, 372.

¹³⁷ Smoliy vd., a.g.e., C 2, s. 116.

¹³⁸ Dogovor o peremirii i preliminarnih usloviyah mira mejdu RSFSR i USSR, s odnoy storoni, i Pol'sey – s drugoy. Hrenov, a.g.e., C 3, s. 428-436.

¹³⁹ Antlaşmanın tam Rusça ve Lehçe metni için bk. Mirny dogovor mejdu Rossiiyey i Ukrainoy, s odnoy storoni, i Pol'sey - s drugoy. 18 Mart 1921, Hrenov, a.g.e., C 3, s. 520-552; Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku. *Dzennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, Nr. 49, Poz. 300, 1921, s. 814-867.

ilkesini reddeden ve bir Federal Rusya devletini kurma planlarını açıklayan Wrangel, milliyetler sorununda daha esnek bir tutum almıştır. Polonya-Sovyet savaşından yararlanan Beyazlar Kırım'dan çıkmaya çalışmış ve 6 Haziran 1920'de, genel bir saldırı başlatmışlardı. Eylül ayının sonunda, Wrangel'in ordusu Mariupol'u almayı ve Ukrayna'nın güney bölgelerinin kontrolünü ele geçirmeyi başarmıştı. Ekim 1920'de, Polonya ile Bolşevikler arasında ateşkes antlaşmasının resmî olarak imzalanmasından sonra Kızıl Ordu tüm gücünü Beyazlara karşı kullanabilmişti. Wrangel'in ordusu tekrar Kırım'a geri itilmiş ve 10 - 15 Kasım tarihleri arasında Beyaz güçlerinin çoğu Kırım yarımadasını terk etmişlerdi. 16 Kasım 1920'de, tüm Kırım yarımadası Bolşeviklerin kontrolüne girmişti¹⁴⁰. Sonuç olarak, 1920'nin sonunda, Batı Ukrayna toprakları hariç, Ukrayna'nın tamamı Bolşevikler tarafından oluşturulan ve Moskova'dan yönetilen Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak Rusların kontrolünde kalmıştır.

Ukrayna bağımsızlık mücadelesinin son trajik ve kahramanca sayfası, Kasım 1921'de gerçekleştirilen Ukrayna Halk Cumhuriyeti Ordusu'nun İkinci Kış Seferiydi¹⁴¹. Polonya'nın aldığı Batı Ukrayna topraklarında General Yurko Tütünnik komutasında bin beş yüz gönüllüden oluşan ve birkaç partizan grubuna ayrılan Ukrayna Halk Cumhuriyeti İsyân Ordusu, Ukrayna'da Bolşevik hükûmetine karşı geniş bir halk ayaklanmasını ateşlemek umuduyla Bolşeviklerce kontrol edilen Ukrayna topraklarına gitmişti. 17 Kasım 1921'de, Jitomir Oblastı'ndaki Mali Minkı köyü¹⁴² yakınlarında çıkan silahlı çatışma seferin doruk noktası olmuştu. Daha çok sayıda olan ve daha iyi silahlanmış Bolşevik birlikler, yorgun Ukrayin partizan grubunu kuşatmışlardı. Ölüm cezasına

¹⁴⁰ N. Ye. Kakurin ve İ. İ. Vatsetis, *Grajdanskaya voyna 1918-1921*, Poligon, S. Petersburg 2002, s. 648.

¹⁴¹ Birinci Kış Harekâtı'nın, General Omelyanoviç-Pavlenko'nun önderliğinde, 6 Aralık 1919–6 Mayıs 1920 tarihleri arasında gerçekleştiğini hatırlatalım. İkinci Kış Harekâtı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Veremiycık, O. (ed.), *Druhuy Zimoviy pohid, abo Listopadoviy Reyd*, Vid-vo im. Oleni Telihu, Kiyiv 2006.

¹⁴² Mali Min'kı köyü, günümüz Ukraynası'nın Jitomir Oblastı'nın kuzeyinde, Kiyiv Oblastı sınırında, Çornobil' nükleer santraline yaklaşık 65 km uzaklıkta yer almaktadır. 1986 yılında Çornobil' nükleer santralinde meydana gelen kaza sonucunda bu köy, o zamanki Ukrayna SSC hükûmetinin kararıyla radyoaktif kirlenme nedeniyle zorunlu tahliye tabi tutulmuştu. Bk. Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu'nun kararı (Postanova Kabinetu Ministriv Ukrain's'koyi RSR) N 106, 23 Temmuz 1991. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106%D0%B0-91-%D0%BF#Text>

çarpıtılan 359 savaş esirinden hiçbiri Kızıl Ordu'nun tarafına geçme teklifini kabul etmemiştir. 22 Kasım 1921'de, Bazar kasabasında¹⁴³ tüm Ukrayın esirleri kurşuna dizilerek idam edilmişlerdi.

Bazar trajedisi Ukrayna halkının 1917-1921'deki kurtuluş mücadelesi döneminin sonunu belirlemiştir. Rus ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının yıkıntıları üzerinde kurulan genç Ukrayna devleti bağımsızlığını savunamamış, Ukrayna bağımsızlığını elde etme sorunu gelecek nesillere miras kalmıştır.

SONUÇ

Rus İmparatorluğu'nun genel siyasi, ekonomik ve sosyal krizinin neden olduğu 1917 Şubat demokratik devrimi, ülkeyi 300 yıldan fazla süredir yöneten Romanov hanedanını devirmiştir. Eski sistemin ortadan kalktığı ve yenisinin henüz oluşturulmadığı koşullarda, imparatorluk merkezinin toplumu kontrol etme imkânları önemli ölçüde azalmıştır. Artık eski güçlü otoriter kontrol olmadığı için devasa bir ülke parçalanmaya başlamıştır. İmparatorluğun birçok halkı için -Ukrayınler dâhil- bağımsız bir ulusal devlet kurarak, ulusal haklarını güvence altına almak için bir fırsat penceresi açılmıştır. Buna göre, Rus İmparatorluğu'ndaki diğer birçok ulusal hareket gibi Ukrayın ulusal hareketi de kendi kaderini tayin hakkını talep etmiştir. Söz konusu dönemde bağımsız bir Ukrayna devleti ortaya çıkmış, uluslararası arenada kabul görmüş ancak uzun vadede bağımsızlığını koruyamamıştır.

O yıllarda kurulmuş Ukrayna devletinin neden kendini savunamadığını açıklayabilecek bir dizi nesnel ve öznel, iç ve dış faktörden bahsetmek mümkündür. Her şeyden önce, 20. yüzyılın başında, ulusal seçkinlerin eksikliği çok belirgin bir şekilde hissedilmekteydi (Ukrayın seçkinleri çoğunlukla Ruslaştırılmış veya Polonyalılaştırılmış oldular) ve buna bağlı olarak Ukrayna ulusal hareketi, liderlere, profesyonel politikacılara ve devlet mekanizmasının pratik işleyişini

¹⁴³ Günümüz Ukraynası'nın Jitomir Oblastı, bk. G. P. Savçenko, "Drugiy Zımoviy Pohid Armiyi UNR 1921", EİÜ, C 1, Naukova Dumka, Kiyiv 2003, s. 165.

kurmayı bilen Ukrayın ulusal kimliğine sahip devlet görevlilerine ciddi bir ihtiyaç duymaktaydı.

Ayrıca Ukrayna toplumunun sömürgeci baskılarla çarpıtılan sosyal yapısı, Ukrayın ulusal hareketinde sosyalist partilerin egemenliğine yol açmıştır. Bu durum, Ukrayna'nın bağımsızlık mücadelesinin tarihinde derin bir iz bırakmıştır. Ukrayna toplumunun zengin sınıfları Ruslar, Polonyalılar, Yahudiler veya Ruslaştırılmış ve asimile olmuş Ukrayınlerden oluşuyordu. Ulusal Ukrayın aristokrasisi ve burjuvazisi neredeyse yoktu ve Ukrayınlerin çoğu köylüydü. Bu nedenle, 20. yüzyılın başlarında Ukrayın halkı hem ulusal hem sosyal olarak çifte baskı altındaydı. Bu durum, solcu partilerin toplumdaki popülaritesini belirlerken, sağcı muhafazakâr partiler için gerekli sosyal taban yoktu. Böylelikle, Merkezî Rada, Mart 1917'de, tüm Ukrayna halkının temsili bir organı olarak kurulduğunda politikasını şekillendirmeye başlayanlar sosyalistler olmuştur.

Ukrayın sosyalist politikacıları geleceğin demokratik Rusyası'nın bir parçası olarak özerk bir Ukrayna sloganına odaklanmışlardı. Ukrayın solcuları için Ukrayna'nın Rusya'dan tamamen ayrılması, devrimi zayıflatacak tüm Rusya devrimci hareketinin bölünmesi anlamına geliyordu. Ocak 1918'de, bağımsız Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin kurulması bile Ukrayın sosyalistlerinin baştan beri istediklerinin sonucu değil, uluslararası konjonktürün (Sovyet Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı savaş) bir sonucuydu.

Aynı zamanda, Merkezî Rada liderleri ve özellikle Vınnıçenko, düzenli bir ulusal ordunun kurulmasının yeni bir sosyalist toplum için zararlı olacağını düşünüyorlardı. Ordu, bir militarizm kaynağı ve kendi iktidarını sürdürmek amacıyla egemen sınıfların kullandıkları bir araç olarak görülüyordu. Ukrayın sosyalistleri ordunun tamamen dağıtılmasını ve halk milislerinin kurulmasını savunmuşlardı. Bu nedenle, eski Çarlık ordusunun Ukrayın kökenli asker ve subaylarının devasa askerî potansiyeli kullanılmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, yorgun Çarlık ordusu, popülist Bolşevik propagandanın etkisiyle dağılmış veya Bolşevikleşmiştir. Sonuç olarak, 1917'nin sonunda 1918'in başında,

Merkezî Rada Bolşevik saldırısına karşı kendini koruyamamış ve Alman-Avusturya askerî desteğini aramak zorunda kalmıştır.

Almanya ve Avusturya-Macaristan ile zorunlu iş birliğinin olumsuz imajı, tüm Ukrayna hükûmetlerinin İtilaf Devletleriyle ilişkilerini karmaşıklaştırmıştır. Almanya ile aynı safta yer alan Ukrayna, Almanya'nın savaştaki yenilgisinden sonra herhangi bir uluslararası yardım alamazdı. Ayrıca İtilaf Devletlerinin yardımı, Ukrayna'nın iki doğrudan rakibi olan Polonya ve Rus Beyaz Ordusu'na gönderilmekteydi. Buna ek olarak, Ukrayna topraklarında Alman-Avusturya ve daha sonra Polonya ordularının bulunmaları, duyurulan amaçları ne olursa olsun, halk tarafından genellikle bir yabancı işgali olarak algılanıyordu. Bolşevik propagandası tüm Ukrayna hükûmetlerinin (Merkezî Rada, Hetmanlık Devleti, Direktuar) yabancı güçlerle iş birliğini kendi halkına doğrudan bir ihanet olarak göstererek bu durumu etkin bir şekilde kullanabilmiştir.

Doğu ve Batı Ukrayınler arasındaki farklılıklar bağımsızlık mücadelesinin gidişatını da etkilemiştir. Rusya ve Avusturya egemenliğinde yaşayan Ukrayınler, kendi Ukraynalarını farklı şekillerde görmüş ve uluslararası arenada farklı ittifaklara yönelmişlerdir. Daha önce de belirttiği gibi, sosyalist görüşler eski Rus İmparatorluğu'nun Ukrayınleri arasında çok yaygındı. Avusturya-Macaristan'da yaşayan Galiçyalılar liberal bir devlet modeline eğilimliydiler. Ukrayna devletinin düşmanları da farklı şekilde değerlendirilirdi. Galiçyalılar için Polonya ile herhangi bir ittifak kabul edilemezken, Doğu Ukrayınler Rusya'yı daha büyük bir tehdit olarak görmüşlerdi ve Polonyalılarla askerî bir ittifak konusunda anlaşmaları mümkündü.

Neticede, sözü edilen zamanda bağımsız bir Ukrayna devletinin korunmasını engelleyen belki de en önemli sebep, Sovyet Rusyası'nın Kızıl Ordusu, Rus Beyaz Ordusu ve yeni kurulmuş Polonya devletinin ordusu gibi birkaç güçlü rakiple aynı anda devam eden savaştı. Rus Beyaz Ordusu ve Polonyalılar İtilaf Devletlerince desteklenirken, Ukrayna kendisini her yönden düşman ordularıyla kuşatılmış buldu ve Almanya'nın yenilgisinden sonra uluslararası arenada Ukrayna'nın hiç müttefiki kalmadı. İç Savaşta birbirlerine karşı savaşan Beyaz ve Kızıl

Rus orduları Ukrayna'nın bağımsızlığını eşit derecede reddediyorlardı. Rus şovenizmi, beyaz veya kızıl, ne olursa olsun, Rusya'nın Karadeniz'e çıkışının kapatılmasını ve Donbas'ın endüstriyel kaynakları üzerinde kontrolünün kaybedilmesini hiçbir zaman kabul edemezdi. Rus İç Savaşını kim kazanırsa kazansın, bu durum Ukrayna için hiçbir şeyi değiştirmeyecekti. Sonuç olarak, tarihin bu aşamasında Kızıl-Bolşevik biçimini benimseyen Moskova, birkaç yıllık zorlu mücadelenin ardından Ukrayna üzerinde kontrolü sağlamayı başarmıştır.

Ukrayna kurtuluş mücadelesi döneminin temel sonucu, geçici de olsa Ukrayna devletinin yeniden kurulmasıydı. Buna göre, Bolşevikler de Ukrayna sorununu görmezlikten gelemezdi. Moskova, kendi propaganda amaçları ve güçlü ulusal kurtuluş dalgasıyla başa çıkmak için Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurmaya zorlanmıştır. Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin tecrübesi, gelecek nesiller için ilham kaynağı olmuş ve 20. yüzyıl boyunca bağımsız bir Ukrayna devleti ilkesini canlı tutmuştur.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

Boriak, G., (ed.), **Ukrayins'ka identičnist' i movne pitann'a v Rosiys'kiy imperiyi: sprobna derjavnoho rehulüvann'a (1847-1914). Zbirnik dokumentiv i materialiv**, İnstitut İstoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2013.

Dekreti Sovetskoy vlasti, C 1, Politizdat, Moskova 1957.

Dekreti Sovetskoy vlasti, C 4, Politizdat, Moskova 1968.

Denikin Anton, **Očerki Russkoy smuti**, C 5, Harvest, Minsk 2002.

Dodonov, B. F. (ed.), **Arhiv noveyşey istorii Rossii**, Seriya "Publikatsii", C 9, Jurnalı zasedaniy Vremennogo pravitel'stva, C 3, Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), Moskova 2004.

Dokumenti vneşney politiki SSSR, C 1, Gospolitizdat, Moskova 1959.

Doroşenko, Dmitro, **Moyi spomını pro nedavnye minule (1914-1920)**, Ukrayins'ke vidavnitstvo, Münih 1969.

Dzennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Nr. 49, Poz. 300, 1921.

Hrenov, İ. A. ve Gonserovskaya-Grabovskaya, N. (ed.), **Dokumenti i materialı po istorii sovetsko-pol'skih otnoşeniy**, C 1, 3. İzd-vo AN SSSR, Moskova 1963-1965.

Hruşevs'kiy, Mihaylo, **Tvori**, C 4, Kitap 1. Svit, Lviv 2007.

Kavunnık, V. (ed.), **Arhiv Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliki. Ministerstvo Zakordonnih Sprav. Diplomatıčni Dokumentı vid Versal's'koho do Ryz'koho Mırnih Dohovoriv (1919–1921)**, İnstitut Ukrayins'koyi arheohrafiyi ta djereloznavstva NAN Ukrayini, Kiyiv 2016.

Mihnovs'kiy, Mikola, **Samostiyna Ukrayina**, Wolverhampton Branch of the Association of Ukrainian in Great Britain, Ltd., London 1967.

Mir mejdu voynami: İzbranniye dokumenti po istorii mejdunarodnih otnošeniy 1910-1940-h godov, Mosk. gos. in-t mejdunarod. otnošeniy MİD RF, Moskova 1997.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii, Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Veliçestva Kantsel'arii, S. Petersburg, 1830, C 16, 20, 21, 22.

Skoropads'kyy, Pavlo, **Spohadı**, [Y.y.], Kiyiv-Philadelphia 1995.

Şaşkova, O. (ed.), **Fevral'skaya revolütsiya 1917 goda. Sbornik dokumentov i materialov**, Rossiyskiy Gosudarstvennyy Gumanitarniy universitet, Moskova, 1996.

Toloçko, P. (ed.), **Ukrayins'ka Tsentral'na Rada. Dokumenti i materialı**, C 1, Naukova Dumka, Kiyiv 1996.

Vınnıçenko, Volodımır, **Vidrodjenn'a Natsiyi**, C 1-2, Dzvın, Kiyiv-Viyana 1920.

Zelenov, M. V. (ed.), **Rossiya i Finlandiya: ot protivostoyaniya k miru. 1917-1920. Sbornik dokumentov**, Nauçno-poltiçeskaya kniga, Moskova 2017.

İkincil Kaynaklar

Baumgart, Winfried, **Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges**, R. Oldenbourg Verlag, Wien und München 1966.

Czubiński, Antoni, **Historia Polski XX wieku**, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003.

Derjstat Ukrayını, **Çısel'nist' nayavnoho naseleñn'a Ukrayını na 1 sıçn'a 2022**, Derjstat, Kiyiv 2022.

Doroşenko, Dmitro, **İstoriya Ukrayını 1917-1923 rokiv**, C 1-2, Bulava, New York 1954.

Veremiyçık, O. (ed.), **Druhıy Zımoviy pohid, abo Lıstopadoviy Reyd. Vıd-vo im. Olenı Telihı**, Kiyiv 2006.

Fedenko, Panas, **İstoriya Revolütsiyi (1917-1921)**, C 1, On the rights of manuscript [El yazması olarak yayınlanmıştır]. [y.y.], [t.y.]

Hladun, O., **Narısı z demohrafiçnoyi istoriyi Ukrayini XX stolitt'a**, İnstitut demohrafiçnih ta sotsial'nih doslidjen' NAN Ukrayini, Kiyiv 2018.

Kakurin, N. Ye. ve Vatsetis, İ. İ., **Grajdanskaya voyna 1918-1921**, Poligon, S. Petersburg 2002.

Kul'çits'kiy, Stanislav, **Rosiya i Ukrayina v perşiy rik pisl'a povalenn'a samoderjavstva**, İnstitut İstoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2021.

Mat'aş, İrina, **İnozemni predstavnitstva v Ukrayini (1917-1919 r.r.): derjavna misiya ta povs'akdennist'**, İnstitut İstoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2019.

Mirçuk, Petro, **Ukrayins'ka derjavnist' 1917-1920**, [Basımevi yok], Philadelphia 1967.

Pırıh, Ruslan, **Ukrayins'ka Het'mans'ka Derjava 1918 roku. İstoriçni narısı**, İnstitut İstoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2011.

Smoliy, V. (ed.), **Narısı z istoriyi dıplomatiyi Ukrayini**, Al'ternativı, Kiyiv 2001.

Smoliy, V. vd. (ed). **Narısı istoriyi Ukrayins'koyı revolütsiyi 1917-1921 rokiv**, C 1-2, Naukova Dumka, Kiyiv 2011-2012.

Verstük, Vladislav vd., **Hronika Ukrayins'koyı revolütsiyi 1917-1921 rokiv**, C 1, İnstitut İstoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2021.

Verstük, Vladislav, **Ukrayins'ka Tsentral'na Rada**, Zapovit, Kiyiv 1997.

Ansiklopediler

Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini, C 2, Naukova Dumka, Kiyiv 2004.

Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini, C 4, Naukova Dumka, Kiyiv 2007.

Entsıklopediya İstoriyi Ukrayini, C 5, Naukova Dumka, Kiyiv 2008.

Entsıklopediya İstoriyi Ukrayini, C 9, Naukova Dumka, Kiyiv 2008.

Entsıklopediya İstoriyi Ukrayini, C 10, Naukova Dumka, Kiyiv 2013.

Entsıklopediya İstoriyi Ukrayini, “Ukrayina-Ukrayintsi”, Kitap 2.
Naukova Dumka, Kiyiv 2019.

UKRAYNA VE UKRAYINCENİN TARİHİ KÖKENLERİ IŞIĞINDA RUS ÇARLIK VE SOVYET RUSLAŞTIRMA POLİTİKALARI

VALERİY MORKVA*

Никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может; наречие, употребляемое простонародием, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши

(Kendine özgü Küçük Rusça dili¹ hiç yoktu, yoktur ve olamaz. Sıradan insanlar tarafından kullanılan bu lehçe Polonya'nın etkisiyle bozulmuş Rusçadır)
(Piotr Valuyev, Rus İmparatorluğu İçişleri Bakanı, 1863)

Наша мова українська, наші книжки завше муляли очі на Москві. І Москва рано починає вести з нами боротьбу, аби примусити нас кинути рідну мову свою і пристати до московської

(Ukrayince dilimiz, kitaplarımız her zaman Moskova'yı rahatsız ederdi ve Moskova, bizi ana dilimizi terk etmeye ve Moskofça'ya geçmeye zorlamak için bizimle erkenden mücadeleye başlamıştı.
(İvan Ohiyenko, Ortodoks din adamı, dilbilimci, kilise tarihçisi, 1921)

Українці это русские, только они не знают, что они русские

(Ukrayinler Rustur fakat Rus olduklarını bilmiyorlar)
(Yazarın Rus olan bir üniversite hocası, 2004)

* Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
E-posta: valeriy.morkva@kapadokya.edu.tr ORCID: 0000-0003-0366-6599

¹ Rus İmparatorluğu'nda Ukrayna için Malorossiya (Küçük Rusya) ismi kullanılmaktaydı. Bu şekilde Ukrayince'ye Küçük Rusça deniliyordu. Bu kavramın tarihi kökenleri hakkında yazımızda daha detaylı bahsedilecektir.

Özet

Ukrayna'nın Moskova Devleti'ne kolonyal bir biçimde bağlanması, Rus İmparatorluğu'nun yükselişi ve Ukrayna Kilisesi'nin Moskova'ya bağımlı konuma gelmesi, Ukrayin halkının asimile edilmesine ve Ukrayin diline yönelik kısıtlamalar ve yasaklarla dolu uzun bir Ruslaştırma sürecine yol açmıştır. Bu çalışma, Moskova Devleti/Rus İmparatorluğu/Sovyetler Birliği'nin Ukrayna'da dilsel yayılmacılığına odaklanarak, Ukrayince dili ve Ukrayin kültürel geleneğinin oluşum sürecinin tarihsel temellerini ve ana aşamalarını gözden geçirme girişimidir. İlk olarak, Kiyiv merkezli ilk Doğu Slav devletinin adı olan *Rus* kavramının çok anlamlılığı dikkate alınarak Rus, Küçük Rus, Büyük Rus, Ukrayna, Moskof kavramları arasındaki ilişki incelenmiştir. İkinci aşamada, çalışmamız Ukrayin edebiyatının, yayıncılığının ve eğitiminin erken tarihine genel bir bakış sunmaktadır. Üçüncü olarak, çalışmada Rus emperyalizminin hem Çarlık hem de Sovyet döneminde Ukrayna'da yürüttüğü Ruslaştırma politikasının yöntemleri, araçları, sonuçları ve tarihsel devamlılığı araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Rus' devleti, Moskova Devleti, Rusya, Eski Kilise Slavcası, Ukrayna edebiyatı, Ukrayna-Rusya ilişkileri, Ruslaştırma, asimilasyon, dil kırımı.

RUSSIAN TSARIST AND SOVIET RUSSIFICATION POLICIES IN LIGHT OF THE HISTORICAL ORIGINS OF UKRAINE AND UKRAINIAN LANGUAGE

Abstract

The fall of Ukraine into colonial dependence on Muscovy, the rise of the Russian Empire and the dependent position of the Ukrainian Church on Moscow marked the beginning of a long process of Russification of Ukraine, restrictions and bans on the Ukrainian language. This work is an attempt to review the historical foundations and main stages of the formation process of the Ukrainian language and Ukrainian cultural tradition, focusing on the linguistic expansion of the Muscovite State/Russian Empire/Soviet Union in Ukraine. Given the ambiguity of the term “Rus”, which was the name of the first East Slavic state with its centre in Kyiv, it was first necessary to investigate the relationship between the terms Rus, Little Rus, Great Rus, Ukraine, Muscovy. Second, our work presents a general overview of the early history of Ukrainian literature, printing and education. Third, the work examines the methods, means, consequences and historical continuity of the policy of Russification in Ukraine, carried out by Russian imperialism both in the tsarist and Soviet times.

Keywords: Ukraine, Rus’ state, Muscovy, Russia, Old Church Slavonic, Ukrainian literature, Ukrainian-Russian relations, Russification, assimilation, linguicide.

GİRİŞ

Dil, herhangi bir halkın millî kimliğini belirleyen en önemli özelliklerden biridir. İnsanların millî kültürü, millî kimliği, tarihî hafızası, gelenekleri ve zihniyeti konuştukları dil ile ayrılmaz bir bağlantı içindedir. Bir halk kendi dilini konuşmayı bıraktığında ortadan kaybolur. Bu, bir halkı yok etmek için o halkı fiziki olarak öldürmek demek değildir. İnsanlara ana dillerini unutturmak yeterli olacaktır çünkü dil ile birlikte nesiller arasındaki kültürel bağ ve geleneklerin devamlılığı kaybolur. Bu durumda halk başka bir baskın kültür içinde asimile olup çözülecektir. Elbette ki kültürel ve dilsel asimilasyon fiziksel yıkımdan daha yavaş işler ancak başarıyla tamamlandığında çok daha etkili olur. Fiziki yıkımın aksine bir milletin dilinin, kültürünün ve tarihî hafızasının yok edilmesi yani tam olarak emilmesi, kültürel yıkıma uğrayan bir milletin tüm demografik potansiyelinin asimile edenin amaçları doğrultusunda kullanılmasını mümkün kılmaktadır.

Moskova Devleti/Rus İmparatorluğu, çok sayıda komşu halkı asimile ederek ve bu halkları topraklarıyla beraber kendine katarak hem yüz ölçümü hem de nüfusu açısından daha da güçlenip devamlı büyümüştü. İlginç olan şu ki, Rus ve Sovyet tarihçileri Rus emperyal yayılmasının “barışçıl” bir şekilde gerçekleştiğini vurgulamışlardır. Çok sayıda halkın Rus İmparatorluğu’na “gönüllü katılımı” ile ilgili yorumlar bulabilmek için herhangi bir resmî emperyal/Sovyet/Sovyet sonrası tarih ders kitabını incelemek yeterlidir. Moskova’nın egemenliğine giren çeşitli halklar hem Rus İmparatorluğu’nda hem de Sovyetler Birliği’nde bitmek bilmeyen Ruslaştırma politikalarının hedefi olmuşlardır. Benzeri, Moskova’nın birkaç yüzyıl boyunca Ruslaştırmaya ve kendi tarihî hafızasından yoksun bırakmaya çalıştığı Ukrayinler için de geçerlidir.

Bazen bir dilin yok edilmesi, bu dili konuşanların fiziksel olarak yok edilmesiyle beraber ortaya çıkabilir. Ukrayna’nın Moskova/Rus devleti ile ilişkilerinin tarihi, Moskova ordusunun 1708’de Hetmanlık başkenti Baturın’ın 15 bin kişilik nüfusunun tamamının -bebekler ve

kadınlar dâhil- katledilmesi²; 1775'te Zaporij Siçi'nin yok edilmesi; 1917-1921 Ukrayna Devrimi sırasında Bolşevik Rusyası'nın Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ne karşı açtığı savaş; Ukrayna topraklarında her ikisi de Rus olmak üzere kırmızı ve beyaz terör; 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 kıtlıkları; 1920'lerde ve 1930'larda Ukrayin aydınlarının kitlesel tutuklanmaları ve idamları ("Kurşuna Dizilmiş Rönesans"); Sovyet yönetiminin 1940'larda ve 1950'lerde Ukrayin İsyancı Ordusu'nun partizan birimleriyle kanlı mücadelesi ve 2014 yılında Ukrayinlerin doğrudan fiziksel imha politikasına dönüşü gibi birçok örnekle doludur. Fiziksel yıkımla birlikte çok sayıda Ukrayin asimile edilmiş ve imparatorluğun hizmetinde kullanılmıştır. Çarlık ve Sovyet zamanlarının asimilasyon politikasının bir sonucu olarak, Ukrayin soyadları (bazı tipik soneklerle biten: -ko, -uk, -skiy, -ıç, -ok, -aş, -lo ve diğerleri) günümüz Rusya Federasyonu vatandaşları arasında çok yaygındır. Ayrıca asimilasyon politikası çerçevesinde, 18. ve 20. yüzyıllarda, Finlandiya'dan Japonya'ya kadar Moskova/Rus/Sovyet İmparatorluğu'nun yürüttüğü tüm sömürge savaşlarında Ukrayinler imparatorluk ordusunun önemli bir parçası olarak kullanılmışlardır.

Ukrayinlere ve diğer birçok halka yönelik Rus dilsel yayılcılığı birkaç yüzyıl boyunca devam etti ve devam etmektedir. Günümüzde bu dilsel yayılcılığının sonucu, sınırları modern Rusya Federasyonu sınırlarıyla örtüşmeyen "tarihsel Rusya"nın varlığının ideolojik bir gerekçesi olarak "Rus Dünyası" kavramının ortaya çıkması olmuştur. Buna göre, geçmişte Ruslaştırılmış ve Rusçanın iletişim aracı olarak yoğun kullanıldığı topraklara, "Rusça konuşanların haklarını korumak" gerekçesiyle Moskova tarafından silahlı müdahale gerçekleştirilebilmektedir.

24 Şubat 2022'den itibaren daha büyük bir aşamaya giren Rusya'nın 2014 yılında Ukrayna'ya karşı başlattığı savaşın amacını anlayabilmek için Vladimir Putin'in "Ruslar ve Ukrayinlerin tarihsel

² Tat'yana Tairova-Yakovleva, *Mazepa*, Molodaya Gvardiya, Moskova 2007, s. 223. Baturın Katliamı 1995 yılından itibaren yapılan arkeolojik kazılarla da doğrulanmaktadır. Volodymyr Kovalenko, "The Rape of Baturyn: The Archaeological Evidence", *Harvard Ukrainian Studies*, C 35, S 1/4, s. 37-78.

birliği hakkında” başlıklı makalesini okumakta fayda vardır³. Temmuz 2021’de yayımlanan bu yazıda Rusya Devlet Başkanı, Rusların ve Ukrayınların “tek halk” olduğunu sürekli vurgulamaktadır. Bu görüş daha önce de Vladimir Putin tarafından defalarca dile getirilmiştir: “Ukrayınler ve Ruslar arasında hiçbir fark göremiyorum, onların zaten tek halk olduğunu düşünüyorum”⁴; “Rusların ve Ukrayınlerin elbette ki kendi özelliklerine sahip ama tek bir halk, her halükârda tek bir etnik grubu olduğuna inanıyorum, her zaman inandım ve inanmaya devam ediyorum”⁵; “Ukrayin halkının gerçekten bir kardeş halk, hatta Rus halkının bir parçası olduğunu düşünüyorum”⁶; “bir Ukrayin bir Rus’tan hiçbir açıdan farklı değildir, hiçbir açıdan (19. yüzyılın Rus İmparatorluğu’ndan bahsederken; V. M.)”⁷ Rus ve Ukrayınlerin tek bir halk olarak kabul edilmesi aralarında önemli bir fark olmadığını ima eder. Eğer Ruslar ve Ukrayınler bir tek halk ise konuştukları dilin de aynı olması beklenir. Bu fikir, Rus İmparatorluğu’nun yüzyıllardır kanıtlamaya çalıştığı ve bugün de Moskova’nın doğruluğunda ısrar ettiği fikirdir.

Putin’in sözleri, temelinde Rusya çarlık döneminin İçişleri Bakanı Piotr Valuyev’in Ukrayince diliyle ilgili kötü şöhretli açıklamasını tekrarlar: “Özel bir Küçük Rusça dili yoktu, yoktur ve olamaz.” Paradoksal bir şekilde, Ukrayincenin gerçekte var olmadığını iddia eden Çarlık Rusyası yetkilileri, Ruslaştırma politikası çerçevesinde “var olmayan” Ukrayince’yi ısrarla yok etmeye çalışmışlardı. Sovyet döneminde de uygulanan Ruslaştırma siyaseti günümüzde de devam etmektedir. Kırım ve Donbas’taki Rus işgalci yönetimi, bu bölgelerin Ukrayna’ya ait olduğunu hatırlatan her şeyi yok etmeye çalışırken, etnik Rus nüfusunun Rusya’nın iç bölgelerinden bu bölgelere yeniden

³ Vladimir Putin, “Ob istoričeskom yedinстве russkih i ukrainsev”, 12 Temmuz 2021. Erişim: 22 Ağustos 2022, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

⁴ Vladimir Putin, “Priamaya liniya s Vladimirom Putinim”, 16 Nisan 2015. Erişim: 22 Ağustos 2022, <http://kremlin.ru/events/president/news/49261>

⁵ Vladimir Putin, “Plenarnoye zasedaniye Peterburgskogo mejdunarodnogo ekonomičeskogo foruma”, 19 Haziran 2015, Erişim: 22 Ağustos 2022, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/49733>

⁶ Vladimir Putin, “Zasedaniye Mejdunarodnogo diskussionnogo kluba Valday”, 19 Ekim 2017, Erişim: 22 Ağustos 2022, <http://kremlin.ru/events/president/news/55882>

⁷ Vladimir Putin, “Bolşaya press-konferentsiya Vladimira Putina”, 14 Aralık 2017, Erişim: 22 Ağustos 2022, <http://kremlin.ru/events/president/news/56378>

yerleştirilmesi, Ukrayin dilinin ve tarihinin okul müfredatından çıkarılması, kamu alanlarında Ukrayincenin fiilen kullanılmamasının sağlanması gibi yöntemler aracılığıyla Ukrayna topraklarının Ruslaştırılmasına yönelik politikasını günümüzde de uygulamaktadır.

2014 yılında başlayan ve sekiz yıldır devam eden son Rusya-Ukrayna savaşının önemli tarihsel temelleri vardır. Moskova'nın Ukrayna'ya karşı günümüzde başlattığı savaş; 17. ve 18. yüzyılın başlarında Moskova Devletinin, 18. ve 19. yüzyıllarında Moskova Çarı I. Petro'nun temellerini attığı Rus İmparatorluğu'nun, 20. yüzyılda Bolşeviklerin kurdukları Sovyetler Birliği'nin ve 1991'den sonra SSCB'nin resmî halefi olan Rusya Federasyonu'nun saldırgan yayılcı politikasının tutarlı bir devamıdır. Rusya-Ukrayna ilişkilerinde dil konusunun her zaman son derece özel bir öneme sahip olması oldukça doğaldır. Ukrayince dili, Ukrayin halkını her daim asimilasyon tehdidinden koruyan Ukrayin etnik kimliğinin ana öğelerinden biriydi ve böyle olmaya devam etmektedir.

1. Ukrayince'nin Tarihi Kökenleri

1.1. Erken Dönem: *Rus'*, *Ukrayna*, *Küçük Rusya*, *Büyük Rusya* ve *Moskof Kavramları*

Ukrayince, Hint-Avrupa dil ailesinin Slav dil grubuna aittir. Kelime benzerliği açısından Ukrayinceye en yakın dil Belarusça (ortak kelime dağarcığının %84'ü), ayrıca Lehçe (%70), Slovakça (%68) ve Rusça (%62)'dir⁸. Tanınmış Ukrayin-Amerikalı dilbilimcisi Yuriy Şevel'ov'a göre, MS 7. yüzyıla kadar Ukrayinlerin ataları tüm diğer Slavlarla birlikte aynı dili konuşuyorlardı⁹. Tek Proto-Slavca dilinin farklı kollara ayrılışı 4.-6. yüzyıllarda başlamıştır ve Kavimler Göçü dönemiyle doğrudan bağlantılıdır¹⁰. Bu dönemde Slavlar, diğer halkların (Gotlar,

⁸ G. P. Pivtorak, "Mova Ukrayins'ka", *Entsiklopediya Sučasnoyi Ukrayini*, ed. İ. Dzüba vd. Institut Entsiklopedichnih doslidjen' NAN Ukrayini, Kiyiv 2019. Erişim: 22 Ağustos 2022, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=68157

⁹ Yuriy Şevel'ov, *İstorična fonologiya ukrayins'koyi movi*, Akta, Harkiv 2002, s. 47.

¹⁰ İvan Ohiyenko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi*, Naşa kul'tura i nauka, Kiyiv 2004, s. 76-77.

Hunlar, Avarlar vb.) baskısı altında atalarının ana vatanlarından¹¹ her yöne dağılmışlardır. 6. ve 9. yüzyıllar arasında Slavların yeni topraklara göçü sonucunda ayrı Slav dilleri oluşmaya başlamıştır¹².

Slav dünyasının doğusunda Ukrayince (Polyanlar, Derevlyanlar, Severyanlar vb. kavimleri temelinde), Belarusça (Poloçanlar, Radimiçler, Dregoviçler temelinde) ile Rusça (Slovenler, Vyatiçler, Kriviçler ve Çud', Ves', Muroma, Merya, Mordva vb. gibi birçok Slavlaşmış Fin kavimleri temelinde) dilleri kendi şekillenme sürecine girmişlerdir¹³. Ukrayin dilinin (ve buna bağlı olarak Ukrayin halkının) oluşum aşamaları olarak Şevel'ov aşağıdaki dönemleri belirlemiştir: 1. Proto-Ukrayince (7. yüzyıl-11. yüzyılın ortaları), 2. Eski Ukrayince (11. yüzyılın ortaları-14. yüzyılın sonu), 3. Erken Orta Ukrayince (15. yüzyıl-16. yüzyılın ortaları), 4. Orta Ukrayince (16. yüzyılın ortaları-18. yüzyılın başı), 5. Geç Orta Ukrayince (18. yüzyılın başı-18. yüzyılın sonlarına kadar), 6. Modern Ukrayince (18. yüzyılın sonlarından günümüze kadar)¹⁴.

Proto-Ukrayin kavimlerinin ilk yerleşim bölgesi Karpat Dağları ile Dinyeper Nehri arasında bulunuyordu. Güneyde, proto-Ukrayin Slav kavimlerinin yaşadıkları topraklar, çeşitli göçebe halkların kontrolünde kalan geniş bir Avrasya bozkır bölgesiyle sınır paylaşıyordu. Kuzeyde, proto-Ukrayin kavimleri daha sonra Moskovalı/Büyük Rus halkını oluşturacak olan kavimlerden (Slovenler, Vyatiçler, çeşitli Finli kavimler) yoğun ormanlarla ayrılmaktaydı¹⁵. 10.-12. yüzyıllarda, Slavların tüm doğu kavimleri, Rürük Hanedanı (Rürükoviçler) tarafından yönetilen ve birçok etnik gruptan oluşan Kıyiv merkezli ve *Rus'* adlı büyük bir devlet içinde birleştirilmişlerdir. Bu devletin resmî adı *Rus'* olsa da günümüzdeki Rusya ile karıştırılmaması için ileride Kıyiv Devleti kavramını daha çok kullanacağım.

¹¹ Eski Slav vatani kabaca günümüz Batı Ukrayna, Güneydoğu Polonya ve Güney Belarus'u kapsayan Nioman, Vistül ve Dinyeper nehirleri arasındaki bölge olarak tanımlanır. Bu şekilde, eski Slavların soyundan gelen Ukrayinler, modern Ukrayna topraklarında yaşayan otokton bir halktır. Bk. Ohiyenko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi*, s. 73-74.

¹² Ohiyenko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi*, s. 78.

¹³ Ohiyenko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi*, s. 85-86.

¹⁴ Şevel'ov, a.g.e., s. 54.

¹⁵ Ohiyenko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi*, s. 84.

Birçok araştırmacıya göre *Rus* kavramı, Rürükoviçler hanedanı gibi İskandinav kökenlidir. Kiyiv Devleti'nin kurulmasından itibaren *Rus* kavramı, bu devletin başkenti Kiyiv ve Kiyiv etrafındaki bölgesi için kullanılıyordu. Zamanla *Rus* kavramı birçok anlamı içermeye başlamış; sadece Kiyiv topraklarını değil, Kiyiv'in siyasi kontrolü altında bulunan tüm bölgeleri belirtmek amacıyla kullanılmıştır¹⁶. Başka bir deyişle, *Rus* kelimesi dar anlamda Kiyiv ve etrafındaki proto-Ukrayin topraklarını ifade ederken, geniş anlamda Kiyiv'e bağlı olan tüm Doğu Slav kavimlerini (günümüzün Ukrayin, Belarus ve Rusların atalarını) ifade ediyordu.

Şevel'ov, *Rus* kavramının birçok anlamı olmasının, Ukrayince “*руський*” kelimesi (eski Ukrayin anlamında) ile günümüz Rusça “*русский*” kelimesi (günümüzde Rus anlamında) arasındaki çelişkiye neden olduğuna işaret etmektedir. Şevel'ov'a göre, Kiyiv devletinin en kuzeydoğu ucunun kavimlerinin de *Rus* adını benimsemeleri olağanüstü bir şey değildir çünkü koloniler metropollerinin adını sık sık kullanabiliyorlardı. Bu bağlamda, bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan ve günümüz Rusyası'nın eski Kiyiv Devleti'nin adını kullandığı gibi Antik Roma adını kullanan günümüz Romanyası da (*România*) bu duruma bir örnek teşkil etmektedir¹⁷.

Rus kelimesi ile birlikte Ukrayna kavramı, 12. yüzyıldan itibaren Kiyiv topraklarını işaret etmek için de kullanılmaktadır. Ukrayna kelimesinin ilk yazılı kullanımı, Pereyaslav Knezi Volodımır Hliboviç'in ölümünü bildiren 1187 tarihli yazıda tespit edilmiştir (“*Плакашася по нем вси перещаславци... в нем же Оукраина много постона*”, Tr.: Tüm Pereyaslavlılar onun için (vefat eden Knez için; VM) ağladılar... Ukrayna da onun için çok ağlamıştır)¹⁸. Ukrayna kavramının kökeninin, “*kray*” kelimesinin çok anlamlılığından kaynaklanan iki versiyonu vardır. *Kray* kelimesi hem sınır bölgesi, sınırdaki topraklar (Kiyiv toprakları

¹⁶ Örneğin, bk. V. O. Klüçevskiy, *Soçineniya*, C 1, Kurs Russkoy İstorii, Çast' 1. Misl', Moskova 1987, s. 178.

¹⁷ Şevel'ov, a.g.e., s. 45.

¹⁸ V. V. Nimçuk (ed.), Kiyivs'kiy litopis za İpatiyivs'kim spisikom, *Hrestomatiya z istoriyi ukrayins'koyi movi X-XIII st.* İnstitut Ukrayins'koyi movi NAN Ukrayini, Kiyiv-Jitomir 2015, s. 245.

Avrasya'nın bozkır dünyası ile sınır paylaşıyordu) hem de sadece bölge, ülke, diyar olarak iki anlamda kullanılmaktadır (örneğin, günümüz Ukraynicesinde “*krayina*” ülke anlamına gelmektedir)¹⁹. Böylelikle, günümüz Ukrayna topraklarının birbirine eşit iki tarihî ismi vardır: *Rus'* ve *Ukrayna*. 14.-17. yüzyıllarda, eski Ukrayna için *Rus'* veya *Ruthenia* kavramları kullanılmaktaydı. Ukrayna ve Ukrayinlerden (orta çağda Ruslar veya Rutenler; VM) farklı olarak, günümüz Rusya topraklarında bulunan Orta Çağ devletine Moskof/Moskof Çarlığı deniliyordu ve buna bağlı olarak Moskof Devleti'nin sakinleri Moskoflu olarak adlandırılmaktaydı²⁰. Zamanın diğer komşu milletleriyle birlikte Osmanlılar da günümüz Ukrayna topraklarını (*Rus*) günümüz Rusya topraklarından (*Moskof*) net bir şekilde ayırmaktaydılar.

Ayrıca 14. yüzyıldan itibaren Ukrayna toprakları için üçüncü bir isim olarak kullanılan Rumca kökenli *Mala Rus'/Malorossiya* kavramı kullanıma girer. Bu kavram Konstantinopolis Patriklerinin ofisinde Kıyiv Rus'unu (*Μικρὰ Ρωσσία*, Küçük Rusya) Moskovalı Rus'undan (*Μεγάλη Ρωσσία*, Büyük Rusya) ayırabilmek için icat edilmiştir²¹. Rumlar, Küçük Yunanistan (Balkanlar'da bulunan eski metropol, Yunan dünyasının çekirdeği) ve Büyük Yunanistan (Balkanlar'ın dışındaki tüm diğer Yunan kolonileri) kavramlarına uygun olarak bir benzetme yapmışlardı. Bu benzetmeye göre, *Küçük Rus'* kavramı aslında metropol, ilk orijinal *Rus'* anlamını ifade ediyordu ve *Büyük Rus'* kavramı, daha sonra kurulan ve Kıyiv Devletine bağlı olan uzaktaki koloniler için kullanılıyordu. Zaman geçtikçe *Mala Rus'/Malorossiya* ifadesinin orijinal anlamı tamamen unutulmuş ve 18.-21. yüzyıllarda bu tabir artık yeni aşağılayıcı bir anlam kazanmıştır. “*Malorossiya/Küçük Rusya*” kavramı hiçbir zaman Ukrayin

¹⁹ Örneğin bk. Ohienko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi*, s. 100-101.

²⁰ Ukrayincede “moskoflu” (*москаль*) kelimesi aynı zamanda “asker” anlamında da kullanılmıştır. Bu durum, Ukrayinler ve Moskoflular arasındaki iletişim deneyiminin tam olarak Moskof askerleri aracılığıyla yapıldığına işaret eder.

²¹ M. Fasmer, *Etimologičeskiy slovar' russkogo yazıka*, C 2, Progress, Moskova 1986, s. 564; Ohienko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi*, s. 103.

halkının kullandığı bir ad olmamış ve 1917’de Çarlık Rusyası’nın dağılmasıyla birlikte resmî kullanımdan çıkmıştır²².

988’de, Kiyiv Knezi Volodimir tarafından Hristiyanlığın resmî din olarak kabul edilmesinden sonra eski Ukrayın edebiyatı hızla gelişmeye başlamıştır. 860’larda Bizanslı vaiz kardeşler Kiril ve Methodius’un Eski Bulgarcanın Güney Makedon lehçesi temelinde oluşturdukları yapay “Slav” dili, Kiyiv Devletinde kilise ve kutsal metinlerin dili olmuştur.²³ Kiril ve Methodius’un pratik amacı Slav halklarını Hristiyanlaştırmaktı ve bunun için Hristiyan edebiyatının Yunancadan tüm Slavların anlayabileceği bir dile çevrilmesi gerekiyordu. Tıpkı Batı Hristiyanlığındaki Latince gibi “Slavca” (veya Eski Slavca, Kilise Slavcası) Doğu Ortodoks dünyasını birleştirip kilise dili olmuş ancak günlük hayatta kullanılmamıştır.

Bu şekilde, Ortodoks Kilisesi’nin kutsal dili ve Kiyiv Devletinin edebî dili, yazılan ama günlük hayatta konuşulmayan Kilise Slavcası olmuştur. Eski Ukrayna edebiyatının ilk önemli metinleri Kilise Slavcasında yazılmıştır. Günlük konuşma dilinin yazılı olmamasına rağmen kitap yazarlarının hataları sonucunda yerel dil özellikleri zaman zaman Kilise Slavcası metinlerine girebiliyordu. Bu tür hatalar sayesinde dilbilimciler Eski Ukrayince dilinin tipik özelliklerini Kilise Slavcasında yazılmış eski metinlerde bulurlar.

Kiyiv Devletinin en önemli edebî eserleri arasında öncelikle Metropolitan İlarion’un eseri “*Slovo o zakoni i blahodati*” (Kanun ve Lütuf Üzerine bir Vaaz) (11. yüzyıl ortası, en geç 1050)²⁴, *Ostromir İncili* (1056-1057, Eski Ukrayna edebiyatının doğrudan yazılış tarihini içeren en eski eseri)²⁵, *İzbornik Svyatoslava* (Svyatoslav’ın Metin Koleksiyonu,

²² Rus’, Ukrayna, Küçük Rusya, Büyük Rusya ve Moskof kavramlarının tarihsel boyutları hakkında daha detaylı bk. Serhii Plokyh, *The Origins of the Slavic Nations*, Cambridge University Press, New York 2006.

²³ G. P. Pivtorak, “Staroslovyans’ka mova”, *Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini*, C 9, Naukova Dumka, Kiyiv 2012, s. 826.

²⁴ “Slovo o zakoni i blagodati” mitropolita Kiyivs’koho İlariona seredni XI st. u spisku XV st. Nimçuk, a.g.e., s. 33-39.

²⁵ Ostromirove Yevanheliye, 1056-1057, (El Yazısı), Erişim: 24 Ağustos 2022, <https://web.archive.org/web/20160306080844/http://parafia.org.ua/plain/ostromirovo.pdf>

1073²⁶ ve 1076²⁷ tarihli versiyonları), *Mstislavove Yevanheliye* (Mstislav İncili, 1095-1117)²⁸, *Reymske Yevanheliye* (Reims İncili, 11. yüzyıl)²⁹, “*Hojenye ihumena Danıla*” (Başkeşiş Danılo’nun Yolculuğu, 1104-1108)³⁰, “*Povçannia Volodimura Monomaha*” (Volodimir Monomah’ın Öğretileri, 1117)³¹, “*Slovo o polku İhorevim*” (İhor Destanı, 12. yüzyılın sonu)³² adlı eserlerden bahsetmek gerekir.

10. ve 12. yüzyıllarda Kiyiv, yalnızca siyasi olarak değil, aynı zamanda Rus’ adı verilen çok etnikli bir devletin dinî ve kültürel merkezi olarak da büyümeye devam etmiştir. Kiyiv’in (Rus’ devletinin) kontrolü altında, kuzeyde Beyaz Deniz’den güneyde Karadeniz’e ve batıda Vistül Nehri’nin doğu havzasından doğuda orta Volga’ya kadar uzanmış Doğu Avrupa ovasının geniş alanlarında yaşayan çok sayıda Slav, Baltık ve Fin kavimleri birleştirilmiştir. Tüm bu toprakların üç ortak birleştirici unsuru vardı: Tek bir din (Ortodoks Hristiyanlık), tek bir kutsal edebî dil (Kilise Slavcası) ve tek bir yönetici hanedan (Rürikoviçler).

Katoliklikte Latince örneğinde olduğu gibi, günlük yaşamda konuşulmayan ortak bir dil ve edebiyat dilinin kullanılması, Kiyiv Devletinin tüm nüfusunun etnik veya dilsel ortaklığını hiçbir şekilde göstermiyordu³³. Konuşulan dile gelince, o noktada Ukrayince, Belarusa ve Moskofça/Rusça dilleri Kiyiv Devletinin topraklarında yerel Doğu Slav lehçeleri temelinde birbirinden ayrı olarak şekillenmeye devam etmişlerdir (birçok bilim insanı oluşumu 1478’de Moskova tarafından Novgorod Cumhuriyeti’ne boyun eğdirilmesi³⁴ ve 1570’te Korkunç

²⁶ Zbirnik Svyatoslava 1073 roku, Nimçuk, a.g.e., s. 59-67.

²⁷ Zbirnik Svyatoslava 1076 roku, Nimçuk, a.g.e., s. 68-72.

²⁸ Mstislavove Yevangeliye 1095-1117 rokiv, Nimçuk, a.g.e., s. 88-99.

²⁹ Reyms’ke Yevanheliye XI st., Nimçuk, a.g.e., s. 113-117; Louis Paris (ed.), *Evangélaire slave dit texte du sacre de la bibliothèque de Reims*, Didron et Techner, Paris 1852.

³⁰ Hojenye Danıla, Rus’koyi zemli ihumena, Nimçuk, a.g.e., s. 169-171.

³¹ “Povçann’a” Volodimura Monomaha počatku XII st. u spisku 1377 roku, Nimçuk, a.g.e., s. 150-155.

³² Slovo o Polku İhorevim kints’a 80-h rokiv XII st. Nimçuk, a.g.e., s. 218-220; B. Yatsenko, *İstoriya perşoho vidannia “Slova o polku İhorevim”*, V-vo im. Oleni Telihı, Kiyiv 2006.

³³ İslam’ın kutsal dili olan ancak birçok Müslümanın ana dili olmayan Arapçayı da örnek verebilirdik. Aynı zamanda, Arapçadan farklı olarak, Kilise Slavcasının başından beri yapay bir dil olduğu unutulmamalıdır.

³⁴ L. V. Çerepnin, *Obrazovaniye Russkogo tsentralizovannogo gosudarstva v XIV-XV vekah*, İzdatel’stvo sotsial’no-ekonomičeskoj literaturı, Moskova 1960, s. 869-874.

İvan'ın Novgorod katliamıyla³⁵ kesintiye uğrayan potansiyel dördüncü Doğu Slav dili ve halkı olan Novgorodça/Novgorodlular'dan³⁶ bahsetmektedir).

Daha önce de belirtildiği gibi, Kiyiv Devleti Rürikoviçler Hanedanı tarafından yönetilmekteydi ve devletin tüm ana şehirlerinde siyasi iktidar Rürikoviç ailesinin mensuplarına aitti. Birçok Orta Çağ imparatorluğunda olduğu gibi hanedanın büyümesi ve bu hanedanın ayrı kollarından gelen kişilerin yönettikleri toprakların kendi kendine yeterliliğin farkına varmaları, 11.-13. yüzyıllarda Kiyiv, Çernihiv, Haliç, Novgorod, Suzdal, Ryazan, Polotsk gibi yaklaşık 15 bağımsız siyasi merkezin (knezliğin)³⁷ gelişmesinin yolunu açmıştı. 13. yüzyılda Moğol orduları Kiyiv Devletinin sınırlarında ortaya çıktığı sırada, bu büyük Doğu Slav devletinin siyasi birliği uzun bir süredir fiilen ortada yoktu.

Birlik eksikliği ve knezlikler arasındaki nüfuz mücadelesi, Moğolların 1237-1241'de neredeyse tüm Rürikoviçler'in topraklarının fethini kolaylaştırmıştır (Novgorod fethedilmemiş olarak kaldı). O noktadan sonra *Rus*' denilen çok etnili devlet sona ermiştir ve Rürikoviçlerin/Kiyiv/*Rus*' devletinin bünyesinde bulunan Doğu Slav halkları (dilleriyle birlikte) farklı devletlerde yaşamaya devam edecektir.

1.2. Orta ve Geç Orta Çağ Döneminde Ukrayincenin Gelişimi

Moskovalı/günümüz Rus halkının oluşum sürecinin yaşandığı eski Kiyiv Devletinin kuzeydoğu toprakları Moğolların egemenliğinde kalırken, Kiyiv ile birlikte Rürikoviçler Devletinin hemen hemen tüm güney ve batı kesimi (günümüz Ukrayin ve Belarus halklarının oluşturduğu topraklar) 14. yüzyılın sonunda ve 15. yüzyılın başlarında

³⁵ R. G. Skrinnikov, *Tragediya Novgoroda*, İzdatel'stvo imeni Sabaşnikovih, Moskova 1994, s. 83-95, 102-105. Korkunç İvan, eski Asurluların zorunlu göç yöntemini Novgorodlulara uyguladı ve Novgorod nüfusunun bir kısmını zorla Moskova'ya göç ettirdi. Tulupov'a göre Korkunç İvan'ın düzenlediği katliamdan 11 yıl sonra Novgorod'un eski nüfusundan sadece %13'ü kalmıştır. Tulupov, *a.g.e.*, s. 266.

³⁶ Örneğin, bk. A. Zalızın'ak, *Drevnenovgorodskiy dialekt*, Yazıki slav'anskoy kul'turi, Moskova 2004, s. 7; N. Kostomarov, "Severnorussskiya narodopravstva", Kitap 1, *Monografii i issledovaniya*, C 7, Tip. M. M. Stasüleviça, St. Petersburg 1886, s. 227; Viaçeslav Tulupov, *Rus' Novgorodskaya*, Algoritm Eksmo, Moskova 2009, s. 190, 263-266.

³⁷ K. Haluşko (ed.), "Davn'orus'ka derjava ta narodi stepu", *Entsiklopediya istoriyi Ukrayini*, "Ukrayina-Ukrayintsi", Kitap 2, Naukova Dumka, Kiyiv 2019, s. 79.

Doğu Avrupa'da yeni yükselen ve sınırlarını Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar genişleten Litvanya'nın içinde kalacaktır.

Eski *Rus*' kavramının bu dönemde Belarus ve Ukrayna toprakları için kullanılmaya devam ettiğini hatta Litvanya devletinin resmî adı (Litvanya, Rusya ve Samogitya'nın Büyük Dükalığı; *Magnus Ducatus Lithuaniae, Rusiae et Samogitiae*) içinde yer aldığını belirtmekte fayda vardır. Ayrıca Galiçya Knezi Danilo, 1253'te, Papa'dan Rusya Kralı (*Rex Russiae*) resmî unvanını almıştır. Günümüz batı Ukrayna topraklarında bulunan Danilo'nun devleti de 13. ve 14. yüzyıllarda Rusya Krallığı (*Regnum Russiae*) adını taşıyacaktır. Görülebileceği gibi tüm bu durumlarda, *Rus*' kavramı ile eski Kiyiv Devletinin kuzeydoğu ucunda ortaya çıkacak Moskof ve daha sonra Rusya olarak adlandırılacak bir ülke arasında bağlantı yoktur.

Orta Çağ Litvanya Devletinde ve 1569'dan sonra Litvanya-Polonya Konfederasyonunda (*Regnum Poloniae Magnusque Ducatus Litvanya*) Ruslar veya Rutenler adı altında Ukrayin halkının oluşumu devam etmiştir. Ortodoks Hristiyanlığı, buna bağlı olarak eğitim ve edebiyat dili (Kilise Slavcası) ve günlük konuşma dili (*руська мова*; Rusça veya Rutence, günümüzdeki Rusça ile karıştırılmamalıdır!), Ukrayin kimliğinin temelini oluşturmuşlardı. Daha önce referans verilen Şevel'ov'a göre, 15. yüzyılın başında Ukrayince dilinin oluşum sürecinde, Orta Ukrayince dönemi olarak adlandırılan yeni bir dönem başlıyor. 18. yüzyılın sonlarına kadar sürecek olan bu dönem erken, orta ve geç alt dönemlere ayrılmaktadır.

O zaman Rusça (*руська мова*) olarak bilinen Orta Çağ Ukrayince, Litvanya Büyük Dükalığı'nın resmî dili olmuştur³⁸. Bu durum en az iki nedenle açıklanabilir. İlk olarak, yeni Hristiyanlaşan Litvanya kavimlerinin kültüründen çok daha gelişmiş olan eski Kiyiv Devletinin kültürü Litvanya'yı etkilemeye başlamıştır. İkincisi, Litvanya Dükalığı'nın nüfusunun çoğunluğu günümüz Belarus ve Ukrayinlerin

³⁸ Ohiyenko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi*, s. 139-141.

ataları olan Slavlardan oluşuyordu. Hem arazi hem de demografik açılardan Orta Çağ Litvanyası ismine rağmen bir Slav devletiydi.

Avrupa toplumlarının yaşamının genel bir eğilimi olarak, 16. yüzyılda Kitâb-ı Mukaddes'in dilini sıradan insanların daha kolay anlayabilecekleri hâle getirme çabaları söz konusu olmuştur. İncil'in Kilise Slavcasından Eski Ukrayince'ye en eski bilinen çevirilerden biri, 1556-1561 yıllarında Peresopnitsya Manastırı'nda (günümüz Ukraynası'nın Rivne eyaleti) yazılan Peresopnitsya İncili'dir³⁹. Aynı zamanda, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa genelinde matbaacılık teknikleri yayılmıştır. Bilindiği gibi Avrupa'da ilk kitap, 1450'de Almanya'nın Mainz şehrinde Gutenberg'in matbaasında basılmıştır. Almanya'nın coğrafi komşusu olarak Çekler, Slav halkları arasında 1478'de matbaacılık tekniklerini kullanan ilk Slav halkı olmuştur. Ohienko'ya göre Çeklerden sonra Ukrayinler Slav dünyasında kendi basılı kitaplarına sahip olan ikinci Slav halkıdır⁴⁰. 1491'de, Krakov'da, yerel Ukrayin Ortodoks cemaatinin ihtiyaçları için Schweipolt Fiol matbaasında "Oktoikh" (Octoechos) adlı kitap, Kiril alfabesiyle basılmış ilk kitaptır⁴¹. Ukrayin bir yazar tarafından yazılmış en eski basılı kitap olarak Yuriy Drohobiç'in, 1483'te, Roma'da basılan "Iudicium Pronosticon Anni MCCCCLXXX III Currentis" adlı eseri kabul edilir⁴². Drohobiç şehriden (günümüz Ukraynası'nın Lviv eyaleti) gelen Yuriy Drohobiç'in, Avrupa'nın en eski üniversitesi olan Bologna Üniversitesi'nde felsefe (1478) ve tıp (1482)

³⁹ L. A. Hnatenko, "Peresopnits'ke Yevanheliye", **Entsiklopediya istoriyi Ukrayini**, C 8, Naukova Dumka, Kiyiv 2011, s. 138-139. Metnin aslı için bk. Peresopnits'ke Yevanheliye (1556-1561), https://archive.org/details/peresopnitsia/01.%201.%20per_gosp/ Erişim: 27 Ağustos 2022. El yazması olan Peresopnitsya İncili, özellikle saygı duyulan ve geçmişin bir anısı olarak saklanan günümüz Ukrayna halkının en değerli ve kutsal objelerinden biridir. Ukrayna cumhurbaşkanları göreve başlama töreninde, Ukrayna halkına sadece Anayasa üzerine değil, aynı zamanda Peresopnitsia İncili üzerine de yemin ederler.

⁴⁰ İvan Ohiyenko, **İstoriya ukrayins'koho drukarstva**, Libid', Kiyiv 1994, s. 35.

⁴¹ Ohiyenko, **İstoriya ukrayins'koho drukarstva**, s. 41.

⁴² Ya. D. İsayevič, "Drukarstvo", **Entsiklopediya istoriyi Ukrayini**, C 2, Naukova Dumka, Kiyiv 2004, s. 478. Orijinal Latince metni için bk. Magistri Georgii Drohobicz de Russia. Iudicium Pronosticon Anni 1483 Currentis. <http://litopys.org.ua/human/hum47.htm> Erişim: 27 Ağustos 2022. Daha önce belirtildiği gibi, Orta Çağ'da hem Avrupalılar hem de Osmanlılar Moskof/Moskoflu kavramlarından farklı olarak Rus', Ruslar ve Rutenler kavramlarını günümüz Ukrayna ve Belarus topraklarında yaşayan insanlar için kullanmaktaydılar. Bu nedenle, burada kullanılan Latince "Russia" kelimesinin hiçbir şekilde o zamanki Moskova Devletine veya günümüz Rusyası'na atıfta bulunmadığına dikkat edilmelidir.

doktoru derecesini aldığını belirtmekte fayda vardır. Yuriy Drobobiç, 1482’de, öğrenciler tarafından bu üniversiteye rektör seçilmiştir⁴³.

16. yüzyılın ilk yarısında Belarus topraklarında birkaç Ukrayin-Belarus matbaası açılmıştır. 1525 yılında, Vilno’da (günümüz Litvanyası’nın başkenti Vilnius) ilk Belarus matbaacısı Frantsisk Skorina’nın kurduğu matbaa, tüm Rus’ topraklarının ilk matbaası olmuştur⁴⁴. Ukrayna topraklarında matbaacılık faaliyetleri 16. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Kendisine yapılan baskı nedeniyle Moskova’dan kaçmak zorunda kalan Moskova’nın ilk matbaacısı İvan Fedorov, 1574’te, Lviv’de *Apostol* kitabının ikinci baskısını⁴⁵ ve Doğu Avrupa’nın ilk basılı ders kitabını *Bukvar* (Alfabe)⁴⁶ basmıştır. 17. yüzyılda matbaacılık Ukrayna’da oldukça yaygınlaşmıştır ve 1574 ile 1654 yılları arasında Ukrayna’da toplamda 25 matbaa faaliyet göstermiştir⁴⁷. Bir kıyaslama amacıyla Moskova Devletine baktığımız zaman, Moskova’da, 17. yüzyılın sonlarına kadar bile, Kremlin’deki patriğin sıkı kontrolü altında sadece 2 matbaa vardı⁴⁸.

Aynı dönemde, Ukrayince konuşma dilinin unsurlarını içeren ilk Kilise Slavcasının gramerleri (Lavrentiy Zızanıy, (1596) ve Meletiy Smotritskiy, (1619) tarafından yapılan gramerler) ile ilk Kilise Slavcası sözlükleri (Lavrentiy Zızanıy’in “*Leksıs*” (1596), Pamvo Berında’nın “*Leksikon slavenoroskıy*” (1627) ortaya çıkmıştır⁴⁹. Berında’nın sözlüğü, 17. yüzyılın başlarının Ukrayincesine çeviri ve yorumlarla birlikte yaklaşık 7 bin Kilise Slavcası kelime içermekteydi. Berında’nın sözlüğünün dilinin günümüz Ukrayin diline ne kadar yakın olduğuna emin

⁴³ Ya. D. İsayeviç, “Drobobiç Yuriy”, *Entsiklopediya istoriyi Ukrayini*, C 2, Naukova Dumka, Kiyiv 2004, s. 466.

⁴⁴ Ohiyenko, *İstoriya ukrayins’koho drukarstva*, s. 52.

⁴⁵ 1564’te, Ivan Fedorov, Belaruslu usta Pyotr Mstislavets ile birlikte Moskova’da, *Apostol* (Havari) adlı Moskof Devleti’nin kesin tarihi bilinen ilk kitabını yayımlamıştır.

⁴⁶ Ya. D. İsayeviç, “Fedorov İvan”, *Entsiklopediya istoriyi Ukrayini*, C 10, Naukova Dumka, Kiyiv 2013, s. 277.

⁴⁷ İ. V. Diyak, *Ukrayins’ke vidrodjenn’a çı nova rusifikatsiya?*, Hranoslov, Kiyiv 2000, s. 25; İsayeviç, *Drukarstvo*, s. 478-479.

⁴⁸ T. G. Tairova-Yakovleva, *Ukrainskiye zemli v Novoye vrem’a* (ser. 16- 19 v.v.), *İstoriya Ukraini*, Aleteya, S. Petersburg 2018, s. 120.

⁴⁹ Ohiyenko, *İstoriya ukrayins’koyi literaturnoyi movi*, s. 155-156.

olabilmek için sözlüğün metninin sadece birkaç sayfasını okumak yeterli olacaktır⁵⁰.

1569'da, Litvanya ve Polonya'nın tek bir devlette birleştirilmesini sağlayan Lublin Birliği'nin kurulmasından sonra⁵¹, Ukrayna ve Belarus topraklarında yaşayan Ortodoks Slav nüfusu Katolikleştirme ve Lehleştirme tehdidiyle karşı karşıya kaldığında buna direnme ihtiyacı duymuştu. Cizvit kolejleri ve Protestan okulları Ukrayna'ya gelmiş, yüksek kaliteli Avrupalı eğitim vermişler ancak aynı zamanda Ortodoks Ukrayın gençler arasında Katolik/Protestan dininin yayılmasının da önemli bir sebebi olmuşlardı. Kendi dinî kimliğini koruma mücadelesi, Ukrayna'da Katolik etkisinin yayılmasını durdurabilecek Ortodoks okulları kurma fikrinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1576'da, Rürükoviçler soyundan gelen Ortodoks Ukrayın soylularının lideri ve Polonya-Litvanya Birliği'nin en zengin adamlarından biri olan Prens Vasıl'-Kostyantın Ostrozkıy, Ostroh Akademisi olarak bilinen ilk Ortodoks yüksek öğretim kurumunu açtırmıştır. Akademide öğretim; Kilise Slavcası, Latince ve Eski Yunanca olmak üzere üç dilde yapılmaktaydı⁵². 1581'de, "Ostrozka Bibliya" olarak bilinen Ortodoks Slav halkları arasında *Kitâb-ı Mukaddes*'in ilk tam baskısı Ostroh'ta basılmıştır⁵³.

Çok hızlı bir şekilde birçok şehirde Ortodoks nüfus, dinî ve ulusal haklarını korumak için kardeşlik cemiyeti (*bratstvo*) adı verilen kamu kuruluşlarında birleşmeye başlamıştır. Kardeşlikler; Ortodoks soylularının, kilise adamlarının ve kasaba halkının üyelik ücretleri ve gönüllü bağışlarıyla finanse ediliyorlardı. Ukrayınlerin yerel toplulukları birbirlerinden bağımsız faaliyet göstermişler ancak birbirleriyle olan bağlarını sıkı tutmuşlardı. Kardeşlikler kendi fonlarıyla, ailelerinin ekonomik durumlarına bakmaksızın tüm Ortodoks çocukların eğitimi için

⁵⁰ Berında'nın sözlüğünün orijinal metni için bk. Pamvo Berında, *Leksikon Slavenoroskıy*, 2. Basım (1653), https://archive.org/details/Pamva_Berynda_1653/PamvaBerynda1653/page/n13/mode/2up Erişim: 27 Ağustos 2022.

⁵¹ Henryk Litwin (ed.), *Lüblinska Uniya 1569 roku. Pravovi akti*. Instytut Polski w Kijowie, Kiyiv 2019.

⁵² Ostroh Akademisi hakkında daha detaylı bk. İ. Z. Mits'ko, *Ostroz'ka slovyano-hreko-latıns'ka akademiya*, Naukova dumka, Kiyiv 1990.

⁵³ Orijinal metni için bk. *Ostroh Bible* (1581), <https://archive.org/details/OstrogBiblija1581/page/n3/mode/2up> Erişim: 27 Ağustos 2022.

matbaalar ve okullar açıyorlardı. 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında, Lviv (1585), Kiyiv (1615), Lutsk (1617) ve ayrıca bir dizi küçük şehir ve kasabada kardeşlik cemiyetleri ve kardeşlik okulları kurulmuştu⁵⁴. 1632’de, Kiyiv kardeşlik okulu ile Kiyiv-Peçersk Manastırı’nın okulunun birleşmesi sonucunda Kiyiv-Mohıla Akademisi kurulmuştu⁵⁵.

17. yüzyılın ortalarının Ukrayna toplumunun eğitim seviyesinden bahsedilirken, genellikle yabancı seyyah Halepli Pavlus’un (Pavlo Halebskiy) seyahatnamesi hatırlanır⁵⁶. Halepli Pavlus, Suriyeli bir Ortodoks din adamı ve Antakya Patriği III. Makarios’un oğluydu. 1654-1656 yılları arasında babasının Moskova’ya giden heyetinin bir üyesi olarak Ukrayna topraklarından iki kez geçmiştir. Suriyeli rahip, sınırı geçip Ukrayna topraklarına girdikten hemen sonra -kadınlar ve genç kızlar da dâhil olmak üzere- “Rusların yani Kazakların ülkesinin” (burada tekrar Orta Çağdaki *Rus*’ kavramının Moskova Devletini değil, günümüz Ukrayna topraklarını belirtmek için kullanıldığını bariz bir şekilde görebiliyoruz, VM) neredeyse tüm nüfusunun okumayı bildiğini büyük bir şaşkınlıkla kaydetmiştir⁵⁷.

Sonuç olarak, eski Ukrayna toplumunun 15.-16. yüzyıllardaki eğitim düzeyinin zamanına göre oldukça yüksek olduğunu özetleyebiliriz. Ukrayna topraklarında matbaacılık giderek geliyordu ve tıpkı bu dönemde Avrupa’da olduğu gibi, Hristiyan Kutsal Yazılarının dilini daha

⁵⁴ N. İ. Palamarçuk, “Ukrayins’ka kul’tura XIV – perşoyi polovini XVII st.”, *İstoriya ukrayins’koyi kul’turi*, S. O. Kostileva (ed.), Vid-vo Politehnika, Kiyiv 2010, s. 116-117.

⁵⁵ Kiyiv-Mohıla Akademisi hakkında daha detaylı bk. Omeļjan Pritsak ve Ihor Sevcenko (eds.), “The Kiev Mohyla Academy (Commemorating the 350th Anniversary of Its Founding, 1632—1982)”, *Harvard Ukrainian Studies*. vol. VIII, no. 1/2. Cambridge, MA, June 1984. Kiyiv-Mohıla Akademisi, 1817’de Rus çarlık hükümeti tarafından kapatılmıştı. 1991 yılında, Ukrayna bağımsızlığının ilan edilmesinin ardından Ukrayna Parlamentosu’nun kararıyla Kiyiv-Mohıla Akademisi yeniden kurulmuş olup günümüzde Ukrayna’nın en iyi eğitim kurumlarından biri olmaya devam etmektedir.

⁵⁶ Bu seyahatname Arapça yazılmış olup, 1836’da İngilizceye çevrilmiştir: Paul of Aleppo, *The travels of Macarius: Patriarch of Antioch*, Oriental translation fund of Great Britain and Ireland, London 1836. Seyahatnamenin Ukrayna ile ilgili bölümleri Ukrayince olarak yayımlanmıştır: Pavlo Halebs’kiy, *Ukrayina – zeml’a kozakiv*, Yaroslaviv Val, Kiyiv 2009.

⁵⁷ Pavlo Halebs’kiy, a.g.e., s. 25-26. Halepli Pavlus’un seyahatnamesinde de Türk okuyucunun ilgisini çekebilecek bir ayrıntı daha görüyoruz. Pavlus, Katolik Polonyalılar tarafından Ortodokslara yönelik dini zulmün 1648 yılında Hmelnits’kiy ayaklanmasına yol açtığına işaret ederek, Osmanlıların inanç konularındaki politikasına değinir: “Tanrı, Türklerin egemenliğini sonsuza dek kalıcı kılsın! Çünkü onlar sadece haraç alırlar ve [Katoliklerden farklı olarak] inanç meselelerine karışmazlar.” Pavlo Halebs’kiy, a.g.e., s. 26-27.

anlaşılabilir hâle getirip sıradan insanların anlamasını kolaylaştırmak için girişimlerde bulunulmuş, Eski Slavca kelimelerin o zamanın Ukrayın diliyle yorumlandığı ilk sözlükler derlenmiştir. Ostroh ve Kiyiv-Mohıla akademilerinde ve birçok şehir ve kasabada açılan sayısız kardeşlik cemiyetleri okullarında, yoksul Ortodoks gençler bile eğitim görme fırsatı bulabiliyorlardı. Birçok eğitilmiş Ukrayın birkaç dil (genellikle Lehçe, Latince, Eski Yunanca) bildikleri için Avrupa üniversitelerinde eğitimlerine devam edebiliyordu. Zaten Ukrayna'nın kendisi (o dönemin terminolojisine göre Rus' veya Ruthenia) o zamanlar büyük bir Avrupa kültürel alanının bir parçasıydı. Bununla beraber, eski Ukrayna seçkinleri, Ortodoks toplumunun direnme girişimlerine rağmen güçlü Lehleştirme ve Katolikleştirmeye maruz kalmışlardı. Ostroh Akademisi'nin kurucusu Prens Vasıl-Kostyantın Ostrozkıy'ın oğlu Janusz Ostrozkıy bile Katolik olacaktır. Buna göre, Katolik dünyayla karşı karşıya kalan Ukrayınler arasında uzak, hiç bilinmeyen ancak Ortodoks olan Moskova Devleti ile ittifak olasılığı hakkında bir fikir ortaya çıkmaya başlamıştır.

2. 1654 Pereyaslav Antlaşması Sonrası: Çift Başlı Kartalın Gölgesinde

2.1. Ukrayna'nın Moskova Devletine Bağımlı Hâle Gelmesi

1648'de, Katolik Polonya dünyasının Ortodokslar üzerindeki çifte sosyal ve millî-dinî baskısının bir sonucu olarak, Polonya-Litvanya Birliği'nde Hetman⁵⁸ Bohdan Hmelniçkiy liderliğinde Ukrayna Kazaklarının ayaklanması başlamıştır. Bu ayaklanma sırasında Ukrayın Hetmanlık Devleti fiilen kurulmuş oldu. Uzun süreli bir savaş için sınırlı kaynaklara sahip olan Kazaklar güçlü bir askerî müttefik aramaya zorlanmışlardı. Bu amaç için Ortodoks Moskova Devleti çok uygun bir müttefik gibi görünüyordu. Ancak ortak bir din ve siyasi yakınlaşmaya rağmen Kazaklar (veya Rutenler, Ruslar) ve Moskoflular birbirinden önemli ölçüde farklıydılar; net bir ulusal kimlik duygusuna sahiptiler ve farklı siyasi kültürlerin taşıyıcılarıydılar.

⁵⁸ Hetman (bk. Alm. *Hauptmann*, 'baş adam' veya 'baştaki adam', komutan), Çekya ve Polonya-Litvanya Devleti'nde ordu başkomutanı unvanıydı. 16.-17. yüzyıllarda Zaporog kazaklarının başkomutanı için kullanılan bir terim. 1648 yılından itibaren bu kelime Ukrayın Kazak Devleti liderini ifade etmeye başlamıştır.

Kazak-Moskova müzakereleri, 1654'te, Hetmanlık Devleti'nin Moskova tarafından himaye edilmesine ilişkin Pereyaslav Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Taraflar, Ukrayınlerin Moskova'nın siyasi nüfuz alanına girmesinin başlangıcını belirleyen ve sembolik bir olay hâline gelen bu antlaşma hakkında farklı vizyonlara sahipti. Bir yandan, Ukrayna için Pereyaslav, sıradan bir askerî ittifaktı. Askerî yardım karşılığında Kazaklar, Çarın himayesini tanımayı, belirli bir miktarda yıllık vergi ödemeyi, Polonya-Litvanya Devleti ve Osmanlı Devleti ile bağımsız ilişkilerden vazgeçmeyi ve diğer devletlerle yaptıkları müzakereler hakkında Moskova'yı bilgilendirmeyi taahhüt ettiler.

Öte yandan, Moskova Devleti tarafından Pereyaslav Antlaşması, Moskova'nın Ukrayna'yı giderek yutmasına yol açan bir nokta olarak görülmekteydi. Daha sonra, hem Rusya İmparatorluğu'nda hem de Moskova'nın kanunen ve fiilen yönettiği Sovyetler Birliği'nde, Pereyaslav Antlaşması sadece "Ukrayna'nın Rusya ile gönüllü olarak yeniden birleşmesi" olarak nitelendirilmekteydi.

Ukrayın (Kazak) ve Moskovyalı halklarının siyasi kültürlerinin birbirinden çok farklı olmasını gösteren olay, 18 Ocak 1654'te, Pereyaslav'da toplanan genel halk toplantısında (Pereyaslavska Rada) Kazak liderleri ile Moskova büyükelçiliği arasındaki müzakereler sırasında ortaya çıkmıştır. Akademik literatürde, iki tarafın bu antlaşmayı hazırlarken birbirini anlayamadıkları ilginç bir durumdan sıklıkla bahsedilir. Polonya-Litvanya devletinin siyasi kültürü içinde yetişmiş Kazaklar, Moskova büyükelçisinin Kazakların tüm hak ve özgürlüklerinin korunacağına dair Çar adına yemin etmesini istemişlerdi. Ukrayınler için böyle bir talepte bulunmak sıradan bir durumdu çünkü Polonya-Litvanya Birliği'nde krallar soylular tarafından seçilir ve tebaalarına bağlılık yemini ederlerdi. Moskova Büyükelçisi Buturlin'in mutlak ve otokratik Moskof hükümdarının bir kimseye yemin etmesi gerektiğini duyduğunda yaşadığı kültür şokunun ne kadar büyük olduğunu tahmin edebiliriz. Elbette ki

Buturlin, Moskova çarlarının tebaalarına asla yemin etmediğini söyleyerek yemin etmeyi reddetmiştir⁵⁹.

17. yüzyılın ikinci yarısında, Ukrayna giderek Moskova'ya bağımlı hâle geldi. "Böl ve yönet" politikasını uygulayan çarlık hükûmeti, bu dönemde Ukrayna Kilisesi'nin işlerine müdahale etmeye başlamıştır. Hristiyanlık, 988 yılında, Knez Volodımır zamanında eski Kıyiv devletinin resmî dini olarak kabul edilmiş ve Kıyiv tüm Doğu Slav topraklarının dinî merkezi olmuştur. Eski Kıyiv Kilisesi'nin başında olan kişi, "Kıyiv ve Tüm Rus'un Metropoliti" unvanına sahipti ve Konstantinopolis Patriğinin yönetimi altındaydı⁶⁰. 1685'te, Moskova, Kıyiv Metropoliti seçimlerine müdahale etmiş ve kendi adayının seçilmesini istemiştir. Kıyiv Metropoliti'nin Konstantinopolis Patriği'ne yemin etmesi ve Konstantinopolis tarafından onaylanmasının gerekmesine rağmen Moskova'nın yardımıyla seçilen Kıyiv'in yeni Metropoliti Hedeon Çetvertınskıy Moskova'ya gitmiş ve Moskova Patriği'ne yemin etmiştir. Böylelikle bir oldu bitti durumu olmuştur. Ancak 1686'da, hem Konstantinopolis patriklerine hem de dış politikada zor durumda olan Osmanlı Devleti'ne şantaj yapan Moskova, Konstantinopolis Patrikhanesi'nden Kıyiv metropolitlerini atama ve kontrol etme hakkını elde etmiştir⁶¹. Ukrayna ve ardından Ukrayna Kilisesi Moskova Devletine bağımlı hâle gelmişlerdir.

2.2. Moskova Devleti'nin Rusya'ya Dönüşmesi

Coğrafi uzaklık ve dinî fanatizm, Moskova Devleti'nin kültürel izolasyonunun önemli nedenleri olmuştur. Moskova'da herhangi bir yabancıya şüphyle bakılır ve Ortodoks olmayan Hristiyanlar (Katolikler veya Protestanlar) Hristiyan sayılmazlardı⁶². Moskova'ya yeni gelen Ortodoks Rutenler bile paganlar gibi Moskova vaftiz töreninden tekrar

⁵⁹ Ploky, a.g.e., s. 248-249.

⁶⁰ Ukrayna Kilisesi'nin tarihi için daha detaylı bk. İvan Ohienko, *Ukrayins'ka tserkva: Narısı z istoriyi Ukrayins'koyi pravoslavnoyi tserkvi*, C 1-2, Ukrayna, Kıyiv 1993.

⁶¹ Bu olaylar hakkında daha detaylı bk. İvan Ohienko (Mitropolit İlarion), *Priyednann'a tserkvi ukrayins'koyi do moskovs'koyi u 1686 rotsi*, The Christian Press Ltd., Winnipeg 1948; O. M. Şevçenko, *Pro pidpor'adkuvann'a Kıyivs'koyi mitropoliyi Moskovs'komu patriarhatu naprıkintsi XVII st. Ukrayins'koy istoričnyjurnal*, 1994, No 1, s. 54-61.

⁶² Ploky, a.g.e., s. 225-226.

geçmek zorunda kalırlardı⁶³. Hayattaki herhangi bir değişiklik Moskovyalılar arasında korkuya neden olurdu, yeni olan her şey Ortodoksluğun ihlali olarak görülürdü⁶⁴.

Bu koşullarda, Batı Avrupa bilim ve edebiyatı Moskova'da çoğunlukla bilinmiyordu ve Ukrayna ile karşılaştırıldığında Moskova'daki eğitim ve kültür seviyesi önemli ölçüde düşüktü. 17. yüzyılın Ukraynası'nda Ostroh ile Kiyiv-Mohıla Akademileri ve çok sayıda kardeşlik okulu varken ve hatta köylüler okuma yazma bilirirken, Moskova Devletinde kitapları çoğaltan eğitimli müstensihlere ve kutsal metinlerin çevirmenlerine ciddi ihtiyaç duyuluyordu. 1649'da, Moskova Çarının isteği üzerine, Kiyiv Metropoliti üç rahibi; Yepifaniy Slavınetskiy, Arseniy Satanovskiy ve Damaskın Ptıtskiy'yi İncil'i Yunancadan Kilise Slavcasına çevirmek için Moskova'ya göndermiştir⁶⁵. Slavınetskiy ve Satanovskiy, bir yıl sonra "*Dictionarium latinoslavonicum*" (1650) başlıklı Latince-Kilise Slavcası sözlüğünü derlemişlerdir⁶⁶. 1664'te, Kiyiv-Mohıla Akademisinden mezun olan Belaruslu Simeon Polotskiy Moskova'ya gelip Latince öğretmeye başlamıştır. 1685 yılında, Simeon Polotskiy'in okulunun temelinde Moskova Devletinin ilk eğitim kurumu olacak olan Slav-Yunan-Latin Akademisi kurulmuştur⁶⁷.

Slav-Yunan-Latin Akademisi, aslına bakılırsa Kiyiv-Mohıla Akademisi'nin bir kolu hâline gelmiştir. 1701'den 1762'ye kadar Kiyiv'den Moskova'ya 95 öğretmen ve öğrenci gitmiştir. Bu süre zarfında akademinin 21 rektöründen 18'i Kiyivli bilim insanlarıydı ve 25 müfettişinden (*prefekt*) 23'ü Kiyiv-Mohıla Akademisi mezunlarıydı. Bunlar arasında Feofan Prokopoviç, Gavriyil Bujinskiy, Hedeon Vişnevskiy, Feofilakt Lopatinskiy, Platon Malınovskiy gibi ünlü bilim insanları ve kilise figürlerinden bahsedilebilir⁶⁸. Akademi, Moskova bilim

⁶³ A. N. Pipin, *İstoriya russkoy literaturı*, C 2, Tip. M. M. Stasüleviça, St. Petersburg 1902, s. 321.

⁶⁴ Pipin, a.g.e., s. 297. Bu bağlamda, Moskof Devleti'nden kaçmak zorunda kalan ve Lviv'de işine devam eden ilk Moskoflu kitap matbaacısı Ivan Fedorov'un kaderini hatırlamakta fayda var.

⁶⁵ S. Smirnov, *İstoriya Moskovskoy Slaviano-Greko-Latinskoy akademii*, Tip. V. Gotye, Moskova 1853, s. 5.

⁶⁶ O.M. Dzüba, "Yepifaniy", *Entsiklopediya istoriyi Ukrayini*, C 3, Naukova Dumka, Kiyiv 2005, s. 124.

⁶⁷ O. M. Dzüba, "Moskovs'ka slov'yano-hreko-latins'ka akademiya", *Entsiklopediya istoriyi Ukrayini*, C 7, Naukova Dumka, Kiyiv 2010, s. 87.

⁶⁸ a.y.

ve eğitiminin kurulması ve daha sonra geliştirilmesi için son derece önemli olmuştur.

Moskova Devletinin hizmetinde bulunan Kiyiv bilim insanları, eski kitaplara bağlı kalan “*Rossia*” kavramının orta çağdaki manasından farklı ve yeni bir anlamda kullanılmasına öncülük etmişlerdi. *Rossia* kelimesi, 13. yüzyılın ortalarında sona eren çok etnikli Kiyiv Devletinin adı olan *Rus*’ kelimesinin Yunanca biçimidir. Hatırlarsak, *Rus*’ kelimesi iki anlamda kullanılabiliyordu: 1) Dar anlamda (Kiyiv ve çevresindeki bazı günümüz Ukrayna toprakları) ve 2) Geniş anlamda (*Rus*’ (Kiyiv) tarafından kolonileştirilen ve Rürük hanedanına bağlı kalan tüm diğer topraklar). *Rus*’, *Ruthenia* (etnonim: Rusınlar, Rutenler) kavramı, 14.-17. yüzyılların Litvanya-Polonya Birliği’nin eski Ukrayin ve Belarus toprakları için kullanılmaya devam ediyordu.

Plokyh, Yunanlaştırılmış şekliyle *Rossia* kelimesinin, en azından 1590’lardan kalma eski Ukrayna edebiyatında yaygın olarak kullanıldığına ve (bazen Moskova’yı içerse de) genellikle yalnızca Ruten topraklarını belirttiğine işaret eder⁶⁹. Aslında, Kiyiv metropolitlerinin göreve seçilmesi veya ölümü vesilesiyle yazılmış bazı şiir örneklerine bakacak olursak bunu teyit edebiliriz. Bu bağlamda, Kiyiv Metropolü liderlerine ait “Kiyiv, Galiçya ve Tüm Rusya’nın Metropoliti” (*митрополит Київський, Галицький і всієї Росії*) unvanı hemen göze çarpmaktadır.

Rossia kelimesinin Litvanya-Polonya Devletinin Ortodoks toprakları için bariz bir şekilde kullanılmasına dair birkaç örnek verelim. Kiyiv Metropoliti Petro Mohıla’nın (1633-1647) görevine seçilmesi vesilesiyle yazılmış şiirde aşağıdaki ifadeleri görüyoruz: “Rusya seni yardım için seçti, sana layık olan o tahtı verdi” (*Россія тебе на помоч обрала, Тобі тот престол годне даровала*), “Ey Petro, uzun zamandır beklenen bir misafir, Rusya’nın tesellisi için [Tanrı, kader tarafından] verilen, var ol” (*О Петре, здавна гостю пожаданий, Витаї, Россію на утіху даний*), “Kalbinizle, Rusya’nın oğulları, papazın önünde eğilin”

⁶⁹ Plokyh, a.g.e., s. 266.

(*Сердцем, синове російстїи, дайте Поклон пастыру*)⁷⁰. Başka bir örnekte, Kiyiv Metropolitanı Silvestr Kosov'un (1647-1657) 1657'de ölümünden sonra yazılan şiirden şunu öğreniyoruz: "Bugün tüm Rusya, ah, gözyaşları döküyor" (*Россія вся днесь, ах, капли слез росуть*).⁷¹ Kiyiv metropolitlerinin yönettikleri "Rusya"'nın, 17. yüzyılda henüz Rusya olarak adlandırılmayan Moskovya topraklarını değil, Kiyiv Metropolü'nün topraklarını kapsadığı açıktır. Ancak daha sonra, Çar I. Petro döneminde, Moskova Devleti "Rusya" resmî adını alacaktır.

Rus'/Rusya ve *Moskovya/Moskof Devleti* kavramları arasındaki net bir fark, yalnızca eski Ukrayna edebiyatının eserlerinde değil, aynı zamanda 18. yüzyılın başlarında Latince veya Lehçe yazılmış resmî uluslararası belgelerde de görülebilmektedir⁷². İsveç, Polonya, Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve Ukrayna Kazakları arasındaki yazışmalarda, Ukrayna Kazak devletinin topraklarında yaşayan insanlara devamlı olarak *Gens Rossiaca* (Rus milleti), *Gens Parvo-Rossiaca* (Küçük Rus milleti), *Gens Cosatica* (Kazak milleti), *Gens Cosacorum* (Kazakların milleti), *Gens Parvo-Rossiaca Exercitusque Zaporoviensis* (Küçük Rus milleti ve Zaporijya Ordusu), *fili Rossiaci* (Rus oğulları) denilmektedir. Ülkenin adı için ise aşağıdaki seçenekleri buluyoruz: *Parva Rossia* (Küçük Rusya), *Ukraina* (Ukrayna), *Exercitus Zaporoviensis* (Zaporijya Ordusu). Bir yerde de şu ifadeyi görüyoruz: *Parva Rossia nempe Ukraina* (Küçük Rusya yani Ukrayna)⁷³.

Öte yandan, Moskova Devleti bu dönemin uluslararası yazışmalarında *Moscovia* (Moskovya), *İmperium Moscoviticum* (Moskovyalı İmparatorluğu) olarak anılıyor. Belgelerde *Mosci* (Moskovyalılar), *Moscorum dominatio* (Moskovyalıların egemenliği), *Carus Moscoviae* (Moskovya'nın Çarı), *Exercitus Moscoviticus*

⁷⁰ V. İ. Krekoten' ve M. M. Sulima (editörler), *Ukrayins'ka poeziya. Seredına XVII st.*, Naukova Dumka, Kiyiv 1992, s. 64.

⁷¹ *Ukrayins'ka poeziya*, s. 95.

⁷² *Perepiska i drugie bumagi şvedskogo korol'a Karla XII, pol'skogo Stanislava Leşçinskago, Tatarskago Hana, Turetskago Sultana, General'nogo Pisar'a F. Orlika, i Kiyevskago voyevodi, İosifa Pototskago, Çteniya v İmperatorskom Obşestve İstorii i Drevnostey*, C 14, Universitetskaya Tipografiya, Moskova 1847 (içinde birkaç farklı sayfa numaralandırılması var).

⁷³ *Instructio Dominis* Demetrio Horlenko etc., *Çteniya*, s. 61.

(Moskovya Ordusu), *İugum Moscoviticum* (Moskovya boyunduruğu) gibi ifadelerle sürekli karşılaşıyoruz. İsveç Kralı'na hitap eden Hetman Pıllı Orlık, ana vatanını Moskovyalı ejderha tarafından köleleştirilmiş Ariadne ile karşılaştırıyor (*custodita moscovitico dracone pulchra Ariadna, patria nostra*)⁷⁴. 17. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında Osmanlılar da *Rus* ve *Moskof* kavramlarını kullanıyorlar. Bu iki kavramın bulunduğu bağlama göre *Rus* kelimesinin Moskova Devletinin toprakları değil, günümüz Ukrayna'yı ifade ettiği anlaşılır⁷⁵. Başka bir deyişle, 17. ve 18. yüzyılın başlarında *Rusya* (Ukrayna Kazak toprakları) ve *Moskovya* (Moskova Çarlığı) terimleri farklı ülkeleri ifade ediyordu ve o dönemde yaşayan insanlar bu iki terimi açık bir şekilde birbirinden ayırt ediyorlardı.

Bunu özellikle bahsi geçen iki terimin aynı cümlede bulunması durumunda daha iyi görebiliriz. Örneğin, Ukrayna Kazak ordusuyla askerî ittifaka uyulmasını garanti eden İsveç Kralı XII. Karl, “Moskova yönetiminin boyunduruğu altında boğulmakta olan Rus halkı”ndan bahseder (*Gens Rossiaca sub iugo impotentis Dominationis Moscoviticae anhelantes*)⁷⁶. Yeni seçilen Hetman Orlık, Ukrayna Kazak ordusu ile 1710 yılında yaptığı antlaşmada, Polonya-Litvanya Birliği, Osmanlı Devleti ve Moskova İmparatorluğu tarafından tanınan Kazakların ana vatanı Küçük Rusya'nın (“*Parva Rossia, patria nostra, in suis limitibus, pactis conventis a Republica Polona, praefulgita Porta Ottomanica et Imperio Moscovitico confirmatis*”) sınırlarını savunma görevini üstlenmiştir⁷⁷.

Kral XII. Karl ve Hetman İvan Mazepa'nın komuta ettiği İsveç-Ukrayin kuvvetlerinin Poltava yakınlarında 1709'da yenilmesi, Moskova'nın Ukrayna'da egemenliğinin güçlenmesine yol açmıştır. Mazepa'nın halefi Hetman Orlık ve bazı Kazaklar ana vatanlarının kurtuluşunu umarken, Moskova Çarının hizmetine giren Ukrayin seçkinlerden bazıları, anlamı yeniden gözden geçirilen “*Rossia*” (Rusya) kavramı ile yeni bir emperyal proje oluşturmaya başladılar. Bu bağlamda,

⁷⁴ Peroratio ad S-am R-am Maiestatem Sueciae Ducis Domini Philippi Orlik, post suam electionem et confirmationem habita, *Çteniya*, s. 18.

⁷⁵ Örneğin, bk. *Târih-i Na'îmâ*, C 6, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 2136, 2171.

⁷⁶ Diploma Assecuratorium pro duce et exercitu Zaporoviensis, 10 Mayıs 1710, *Çteniya*, s. 19.

⁷⁷ V. A. Smoliy (ed), “*Paktı i Konstitutsiyi*” *Ukrayins'koyi Kozats'koyi Derjavı*, Svit, Lviv 2011, s. 139.

Ploky, Feofan Prokopoviç'in⁷⁸ trajikomedisi "Volodımır" (1705) ve "Svey ordularına karşı en muhteşem zafer üzerine övgü söylevi" (*Слово похвальное о преславной над войсками свейскими победе*) (1709) isimli iki ünlü eserine⁷⁹ dikkat çekmektedir. Hetman Mazepa'ya adanan "Volodımır" trajikomedisinin ön sözünde Hetman Mazepa, Knez Volodımır'ın varisi olarak anılır, "zaferleriyle ve Rusya'yı yönetim tarzıyla Volodımır'a eşittir."⁸⁰ 1705 yılında Mazepa'nın Ukrayna Kazak topraklarına hükmettiği ve bu nedenle "Rusya" adının bu cümlede sadece Hetmanlık Ukrayna toprakları için kullanılabileceği çok açıktır.

Ancak artık 1709'da, Prokopoviç'in Poltava Muharebesi'nde I. Petro'nun İsveç'e karşı kazandığı zafere adanmış konuşmasında, "Rusya" kavramı yeni bir manada kullanılmıştır. Prokopoviç, Moskova Çarını "Tüm Rusya'nın hükümdarı" olarak selamlamaktadır⁸¹. Tüm Rusya'nın hükümdarı tarafından yönetilen devletin sınırları da burada özetlenmiştir:

"...Dinyeper Nehri'nden güneydeki Euxeinos'un [Karadeniz'in, VM] kıyılarına, oradan doğuya Hazar veya Hvalinskoye denizine, hatta Pers Krallığı'nın sınırına kadar ve oradan bizim için neredeyse duyulmayan Kitayehinskoye Krallığı'nın [Çin, günümüzde Rusçada *Kitay* olarak adlandırılır, VM] en uzak noktalarına ve oradan uzak kuzeye, Novaya Zemlya'ya ve Arktik Denizi kıyılarına ve oradan batıya, Baltık Denizi'ne."⁸²

⁷⁸ Kiyiv-Mohıla Akademisi'nin profesörü ve rektörü (1711-1716). 1716 yılından itibaren I. Petro'nun çağrısı üzerine St. Petersburg'a Petro'nun danışmanı olarak taşınmıştır. Moskova Patrikhanesinin yerine geçen ve Çar'ın Moskof Kilisesi üzerine kontrolünü sağlayan yeni Kutsal Sinod'un tüzüğünü (*Duhovny Reglament*) hazırlamıştır. Bir diğer Ukrayin din adamı ve Kutsal Sinod'un ilk Başkanı olan Stefan Yavors'kiy'nin yanında Prokopoviç, Kutsal Sinod'un ilk Başkan Vekili olmuştur. Yavors'kiy'nin ölümünden sonra, 1722'de, Prokopoviç, Kutsal Synod'un başına geçip Moskof Kilisesinde en önemli figür olmuştur.

⁷⁹ Ploky, a.g.e., s. 269-274.

⁸⁰ Feofan Prokopoviç, **Soçineniya**, İzd-vo Akademii Nauk SSSR, Moskova-Leningrad 1961, s. 152.

⁸¹ Prokopoviç, **Soçineniya**, s. 23.

⁸² "...от реки нашей Днепра до берегов Евксиновых на полудне, оттуду на восток до моря Каспийскаго или Хвалинскаго, даже до предел царства Персидского, и оттуду до далечайших пределов едва слухом ко нам заходящаго царства Китаехинскаго, и оттуду на глубокую полночь до Земли новой и до берегов моря Ледовитаго, и оттуду на запад, до моря Балтицкаго", Prokopoviç, **Soçineniya**, s. 25.

Kıyiv-Mohıla Akademisi'nin bir başka mezunu ve I. Petro tarafından oluşturulan Sinod'un ilk başkanı olan Stefan Yavorskiy da eserlerinde “Rusya” kavramını yeni bir anlamda kullanmaya başlamıştır⁸³. Böylelikle, Ortodoks Moskova Çarına hizmet etmeyi seçen Kıyivli aydınların yardımıyla yeni bir imparatorluk projesinin nasıl inşa edildiğini görüyoruz. Moskova Çarlığının Kuzey Savaşı sonucunda bir imparatorluğa dönüşmesi yeni bir imparatorluk ideolojisinin yaratılmasını gerektirdi. 2 Kasım 1721’de⁸⁴, Moskovalı Çar I. Petro’nun Tüm Rusya İmparatoru olarak ilân edilmesiyle, Moskova Devleti’nin Rusya’ya dönüşmesi tamamlanmış sayılabilir. 18. yüzyılın sonunda, Moskovya’nın yeni adı (Rusya veya Büyük Rusya) daha yaygın hâle gelecek ve Ukrayna’nın siyasi özerkliğinin kalıntıları yok edilecektir.

3. Rus İmparatorluğu’nda Ukrayince’ye Uygulanan Yasaklamalar

Hetmanlık Ukraynası’nın 17. yüzyılın ikinci yarısında Moskova’ya artan bağımlılığı kiliseler arası ilişkilere kadar uzanmıştır. Önce de belirtildiği üzere, eski Kıyiv Devletinin tüm topraklarında kilisenin ortak dili, kutsal metinleri kaydetmek için kullanılan yapay Kilise Slavcasıydı ancak bu dili günlük hayatta kimse konuşmuyordu. Buna rağmen el yazması eserleri el yazısıyla kopya edenler, kendi gündelik dillerinin kelime ve ifadelerini kutsal metinlerde kullanabilirlerdi. Bu nedenle, Rus (Orta Çağ anlamında) veya Moskof topraklarında yazılmış *Kitâb-ı Mukaddes* veya *İncil*’in farklı versiyonları tam olarak eşleşmeyebilir ve belirli yerel ifadeleri içerebilirlerdi.

16. ve 17. yüzyıllarda Ukrayna, kültür ve eğitim açısından Moskova Çarlığından çok daha gelişmiş olduğu için o dönemde Moskova’ya Kıyiv-Mohıla Akademisi’nin birçok mezunu (örneğin Yepifaniy Slavnetskiy ve Belaruslu Simeon Polotskiy) davet edilmişti. Onlarla birlikte, Polonya-Litvanya Birliği’nde yayımlanan birçok kitap da

⁸³ Ploky, a.g.e., s. 274.

⁸⁴ Akt Podneseniya Gosudarü Tsarü Petru I titula İmperatora Vserossiyskago i naimenovaniya: Velikago i Ottsa Oteçestva, 2 Kasım (22 Ekim) 1721, *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRİ)*, C 6, Tip. II otd. S. Ye. İ. V-va Kantselyarii, St. Petersburg, 1830, s. 444-446. Tüm Rusya’nın İmparatoru unvanıyla beraber Petro, “Büyük” (*Beluküi*) ve “Vatanın Babası” (*Omeü Omeçestva*) unvanlarını da almıştır.

Moskova'ya ulaşıyordu. Moskova patrikleri, Ukrayince kitaplarla birlikte herhangi bir Katolik veya Protestan fikrinin Moskova'ya sızmasını önlemek amacıyla, Ukrayna'da basılan kitapların Moskova'daki kitapların metinleriyle kelimesi kelimesine uyuşup uyuşmadığını dikkatle izlemeye başlamışlardı.

Moskova Patrikhanesi, 1686'da, Kiyiv Metropolü'nü ve Ukrayna Kilisesi'ni kontrolü altına almadan önce bile Moskova'da dinî metinleri aynı yapma politikası çerçevesinde Ukrayna'da basılan ayin kitaplarına sansür uygulamıştır. Böylece, 1677'de, Moskova Patriği, Polonya-Litvanya Birliği'nde basılan Zebur kitaplarından bir sayfanın yırtılmasını emretti çünkü o sayfadaki metin Moskova'da kabul edilenle kelimesi kelimesine eşleşmiyordu⁸⁵. Kiyiv Metropolü Moskova'ya tamamen bağımlı olduktan sonra Ukrayna'da herhangi bir dinî kitap ancak Moskova Patriği'nin izniyle basılabiliyordu⁸⁶. Çarlık hükûmeti tarafından desteklenen Moskova Kilisesi, Moskova'da ve Ukrayna'da basılan tüm kitaplarda Kilise Slavcasının Moskovalı versiyonunun kullanımını dayatmaya çalışıyordu. Bu politikanın sonucu, kutsal metinlerde Ukrayince kelimelerle mücadele ve Ukrayna topraklarında Kilise Slavcasının Moskova versiyonunun yayılmasının başlangıcıydı.

Moskova'nın Ukrayinlerin günlük yaşamına müdahalesi, 1709'da, I. Petro'nun ordusu tarafından kazanılan Poltava Muharebesi'nden sonra daha da artmıştır. Ukrayna'da kitap basımına ilişkin ilk yasal kısıtlamalar, 16 Ekim 1720'de yayımlanan Senato kararnamesinde de görülebileceği gibi artık sadece kilise düzeyinde değil, devlet düzeyindeydi. Bu kararname, Moskova patriklerinin eski taleplerini tekrarlamış ve ayrıca

⁸⁵ İ. Mansvetov, *Kak u nas pravilis' tserkovniya knigi*, Tip. M. N. Lavrova, Moskova 1883, s. 20-21. Bu olay için gösterilen tarih, 185 olarak geçmektedir. Orta Çağ zamanlarında Ortodoks dünyasında "dünyanın yaratılışından" itibaren başlayan eski Bizans takvimi (Έτος Κόσμου) kullanılmaktaydı. Bizans takviminde 7185 yılı Miladi Takvimde 1677 yılına tekabül etmektedir. Eski Bizans takvimi, Moskova'da I. Petro'nun reformları sonucunda, 1700'de, Jülyen takvimi ile değiştirilmiştir.

⁸⁶ Pis'mo loakima, Patriarha Moskovskogo, Varlaamu Yasinskomu, arhimandritu Kiyevno-Peçerskoj Lavrı. 1689, *Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii*, Çast' 1, C 5, Gubernskaya tip., Kiyiv 1872, s. 280-284; Pis'mo Patriarha Adriana Meletiyu Vuyacheviçu, arhimandritu Kiyevno-Peçerskoj Lavrı. 28 (18) Kasım 1692, *Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii*, Çast' 1, C 5, Gubernskaya tip., Kiyiv 1872, s. 358-360; S. Lülimov, "Bor'ba mejdu predstaviteljami Velikorusskogo i Malorusskogo napravleniya v Velikorossii v kontse XVII i naçale XVIII vekov", *Jurnal Ministerstva Prosveşçeniya*, 1875, Temmuz, C 180, Tip. V. S. Balaşeva, S. Petersburg 1875, s. 117-152.

eski kilise baskıları dışında Ukrayna’da yeni kitapların basılmasını yasaklamıştır. Aynı zamanda, “içinde herhangi bir uyuşmazlık ve ‘*özel bir lehçe*’ olmasın”⁸⁷ (“дабы никакой розни и ‘особаго наречия’ в них не было”; italikler benim, VM) diye bu eski dinî kitapların bile basılmadan önce doğrulanmaları için Ukrayna’dan St. Petersburg’a⁸⁸ gönderilmesi gerekiyordu.

1701’de feshedilen Patrikhane’nin yerine, 1721’de, Kilise yönetiminin en yüksek organı olarak I. Petro’nun kurduğu En Kutsal Hükmeden Sinod, Ukrayna’da basılı yayınlarının sansürlenmesine ilişkin üst üste birkaç kararname yayımlamıştır⁸⁹. St. Petersburg, Ukrayin din adamlarına Ukrayna’da Kilise Slavca dilinde yayımlanan kitapların Moskova veya St. Petersburg’da yayımlananlardan hiçbir şekilde farklı olmaması gerektiğini devamlı olarak hatırlatmaktaydı. Başka bir deyişle, Ukrayna’da kitapların yalnızca Kilise Slavcasının Moskovyalı versiyonunda yayımlanmasına izin verilmiştir.

Yeni doğmuş Rus İmparatorluğu, Hetmanlık Ukrayna Devleti’nin topraklarını imparatorluk bünyesine tam entegre etmek amacıyla, Kilise Slavca diliyle birlikte Ukrayin halkının asimilasyonuna da önem vermiştir. Bu bağlamda, İmparatoriçe Anna Ivanovna’nın 1734’te, Ukrayna’da Rus sömürge yönetiminin başındaki Prens Şahovskoy’a Ukrayinler ve Moskovyalılar/Ruslar arasındaki evliliklerin teşvik edilmesini emreden gizli bir talimatı vardır:

“Emrediyoruz ki gizlice... Küçük Rusları, Smolyanlarla (Polonya-Litvanya Devletinden 1667’de alınmış, Smolensk bölgesinin eski Belarusça konuşan yerli Ortodoks halkı, VM), Polonyalılarla ve diğer yabancılarla evlilikten caydırmaya çalışınız fakat

⁸⁷ Senatskiy Ukaz, 16 (5) Ekim 1720, **PSZRİ**, C 6, s. 244.

⁸⁸ Sankt Petersburg, I. Petro’nun emri üzerine, 1703’te kurulup, 1712-1728 ve 1732-1918 yılları arasında Moskof Devleti’nin/Rus İmparatorluğu’nun/Sovyet Rusya’sının başkenti olmuştur. Bk. Bol’şaya Rossiyskaya Entsiklopediya (elektronik versiyonu), <https://bigenc.ru/geography/text/5718131>

⁸⁹ O vedenii tipografii v Svyateşem Sinode. 5 Mart (22 Şubat) 1721, **Polnoye sobraniye postanovleniy i rasporyajeniy po Vedomstvu Pravoslavnogo İspovedaniya Rossiyskoy İmperii (PSPR VPİRİ)**, C 1, Sinodalnaya tip., S. Petersburg 1879, s. 36; O vmeneniyu arhimandritu Kiyeyo-Pegerskogo monastırya, 4 Eylül (24 Ağustos) 1726, **PSPR VPİRİ**, C 5, Sinodalnaya tip., S. Petersburg 1881, s. 401- 402.

Büyük Ruslarla evlenmeye onları ustaca teşvik ediniz...ve bunu bir sır olarak saklayınız.”⁹⁰

Ukrayna'nın Rus İmparatorluğu tarafından sömürgeleştirilmesi sürecinde önemli olaylar İmparatoriçe II. Katerina (1762-1796) döneminde gerçekleşmiştir. Selefleri gibi Katerina da Ukrayınlerin asimilasyonunun imparatorluk açısından arzu edildiğinin farkındaydı. İmparatoriçe, Şubat 1764'te, Senato Başkanı Prens Vyazemskiy'ye, Küçük Rusya, Livonia (Güney Estonya ve Kuzey Letonya'nın modern bölgesi), Finlandiya ve Smolensk'in Ruslaşmasının, bu ülkelerin imparatorluğa karşı besledikleri düşmanlıklarını bırakmaları açısından gerekli olduğunu yazmıştır⁹¹. Ukrayna'ya gelince, burada Hetmanlık Devletini hatırlatan her şeyi silmeye çalışmak gerekmektedir⁹².

İmparatoriçenin sözleri boşuna değildi. Aynı yılın kasım ayında, Ukrayna'nın son Hetmanı Kırilo Rozumovskiy hetmanlığı bırakmak zorunda kalacak ve Hetmanlık Ukraynası'nın yönetimi Piotr Rumyantsev başkanlığındaki Malorossiya Dairesi'ne geçecektir⁹³. Ayrıca 1775 yılında, Ukrayna kazaklarının Zaporog Siçi adındaki özerk askerî yerleşim bölgesi yok edilmiştir⁹⁴. 1786'da, Malorossiya Dairesi (*Malorossiyskaya Kollegiya*) kaldırıldığında Ukrayna, nihai olarak Rus İmparatorluğu'nun genel idari yönetim sistemine girmiş oldu⁹⁵. Ukrayna köylüleri, II. Katerina'nın 14 Mayıs 1783 tarihli fermanıyla serfleştirilecek⁹⁶ ve Ukrayna toplumunun seçkin kesimleri Rusya'nın soylular sınıfına

⁹⁰ “...повелеваем дабы секретно... трудились малоросиян от свойства с Смоляны и с поляки и з другими зарубежными жителями отводить, а побуждать их и искусным образом приводить в свойство с великороссийскими... и сие держать секретно”, Ukaz imperatritsi Anni İvanovni pravitelü Malorossii knyazü Şahovskomu – o brakah malorossov, *Kiyevskaya starina*, C 91, 1905, s. 1 (içinde birkaç farklı sayfa numaralandırılması var).

⁹¹ Sobstvennoruçnoye nastavleniye Yekaterini II knyazü Vyazemskomu, 1764 (Şubat), *Sbornik Russkogo İstoričeskogo Obşcestva (SİRİO)*, C 7, Tip. İmperatorskoy Akad. Nauk, S. Petersburg 1871, s. 348.

⁹² “должно стараться, чтобъ въкъ и имя гетмановъ исчезло”, а.у.

⁹³ Ob uçreğenii v Malorossii, vmesto Getmanskogo Pravleniya, *Malorossiyskoy Kollegii*, 21 (10) Kasım 1764. *PSZRİ*, C 16, S. Petersburg, 1830, s. 961-962.

⁹⁴ Manifest. Ob uniçtojenii Zaporojkskoy Seçi, 14 (3) Ağustos 1775, *PSZRİ*, C 20, s. 190-193.

⁹⁵ O uprazdnenii Malorossiyskoy Kollegii, 31 (20) Ağustos 1786, *PSZRİ*, C 22, s. 677.

⁹⁶ O podatyah s kupeçestva, meşçan, krestyan, v.s. 14 (3) Mayıs 1783, *PSZRİ*, C 21, s. 907-911. Bu fermanın I.8 numaralı maddesine bakınız, s. 908.

(*dvoryanstvo*) girerek kısa sürede neredeyse tümüyle Ruslaştırılmış olacaktır⁹⁷.

Çarlık hükûmetinin kontrolü altındaki Ortodoks Kilisesi Ruslaştırmanın bir başka güçlü aracı olmuştur. 18. yüzyıl boyunca, Ukrayna Kilisesi'ndeki etnik Rus (kelimenin yeni, emperyal anlamında) rahiplerin sayısı artacaktır. 1784'te, Kiyiv Metropolitanı Samuyıl Mıslavskiy, Kiyiv-Mohıla Akademisi öğrencilerine Kilise Slavcasının Rusça telaffuzunun öğretilmesi için bir emir yayımlamış ve 1786'da akademideki eğitim tamamen Rusça olmuştur⁹⁸.

Kilise Slavcasının Ukrayince telaffuzu yasaklanmıştır. Kilise Slavcası metinlerinin Ukrayince ve Rusça telaffuzları arasındaki farkını göstermenin klasik bir örneği Ъ harfidir. Bu harf, Rusça okunuşunda “Ye”, Ukrayince okunuşuna göre ise “İ” olarak okunur. *И, Е* harfleri Ukrayinler tarafından “I”, “E” olarak telaffuz edilmiş ve Rusça telaffuzunda aynı harfler “İ”, “Ye” olarak okunur. Kilise Slavca metnindeki aynı kelime, Ukrayince ve Rusça telaffuzlarına göre farklı okunurdu. Örneğin, Вѣсть (haber; Ukr. vist', Rus. vvest'), свѣтъ (ışık; Ukr. svit, Rus. svyet), хлѣбъ (ekmek; Ukr. hlib, Rus. hlyeb), дѣти (çocuklar; Ukr. diti, Rus. dyeti), vb. Aynı şekilde, İncil'den alınmış Kilise Slavca dilinde bir ifade, Ukrayince ve Rusça telaffuzlarına göre okunduğunda farklı sesler çıkarılacak: “не ѡ хлѣбѣ єдинѣмъ живъ бѣдетъ челоѡкъ, но ѡ всацѣмъ гл҃голѣ бж҃їи”⁹⁹. Ukrayince telaffuzu: *Ne o hlibi yednim jiv budet celovik, no o vsyatsim hlaholi bojii*; Rusça telaffuzu: *Nye o hlyebe yedinyem jiv budyet celovyek, no o vsyatsyem glagolye bojii*. Bunların Ukrayince ve Rusça dillerinin örnekleri olmadığını, yalnızca Ukrayince ve Rusça telaffuzla söylenen aynı yarpa Kilise Slavca dili olduğunu not edelim. 18. yüzyıldan beri Moskova, Ukrayna'da din adamlarının kiliselerde Eski Slavca metinleri Rusça telaffuzuna göre okuduklarını sıkı bir şekilde izlemektedir.

⁹⁷ Gramota na prava, volnosti i preimuščestva blagorodnago Rossiyskago Dvoryanstva, 2 Mayıs (21 Nisan) 1785. **PSZRİ**, C 22, s. 344-358.

⁹⁸ Ohiyenko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi*, s. 184.

⁹⁹ İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, Tanrı'nın ağzından çıkan her sözle yaşar. Luka İncili, 4: 4.

Eski Ukrayna'nın gelişmiş edebiyatı ve eğitim sisteminin geçmişte kalmış izleniminin uyandığı, halkın eğitim seviyesinin düştüğü, insanların giderek serfleştirildiği ve Ukrayin toplumunun seçkin sınıfının tamamen Ruslaşmış gibi görüldüğü bir dönemde, Ukrayin edebiyatı tarihinin son derece önemli bir olayı vuku bulmuştur. 1798'de, Poltavalı İvan Kotlyarevskiy'in (1769-1838) modern Ukrayin dilinde yazılmış yeni Ukrayna edebiyatının ilk eseri olan "Eneyida" (*Aeneid*) başlıklı büyük formatlı bürlesk şiiri St. Petersburg'da yayımlanmıştır. Romalı şair Virgil'in ünlü destanı "Aeneid"e dayalı bu eserde, Virgil'in ana karakterleri Kotlyarevskiy tarafından Ukrayna Kazakları olarak tasvir edilirken, eski Hetmanlık Ukrayna Devletinin günlük hayatı hakkında çok detaylı bilgiler verilmektedir.

Kazak devletinin nostaljisi, Ukrayin seçkinlerinin bir kısmı arasında ve Ukrayin halk folkloru, şarkı ve baladlarında yaşamaya devam ediyordu. Kotlyarevskiy'a ek olarak, 19. yüzyılın ilk yarısında, eserlerinde gündelik Ukrayinceyi kullanan diğer Ukrayin şair ve yazarlar ortaya çıkmıştır: Ukrayna romanının kurucu babaları sayılan Hryhoriy Kvitka-Osnovyanenko, Petro Hulak-Artemovskiy, Yevhen Hrebinka ve Levko Borovykovskiy bunlardan bazılarıdır. Dil bilimciler ve etnograflar; Amvrosiy Metlinskiy, Oleksandr Afanasyev-Çujbınskiy, Mihaylo Maksimoviç, Osıp Bodyanskiy Ukrayin dilini incelemeye ve Ukrayin sözlü kültürü ve folklorunun örneklerini toplamaya başlamışlardı. Harkiv¹⁰⁰ ve Kiyiv¹⁰¹ üniversiteleri sırasıyla 1804 ve 1833'te kurulmuştur. Bu üniversiteler, Çarlık hükûmeti onları yerel halkın Ruslaştırılması için bir araç olarak kullanmaya çalışmasına rağmen Rus sömürgeciliği altındaki Ukrayin kültürünün, edebiyatının ve dilinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardı.

¹⁰⁰ Utverditel'naya gramota Harkovskago İmperatorskago Universiteta, 17 (5) Kasım 1804. **PSZRİ**, C 28, s. 650-653.

¹⁰¹ Ob uçrejdennii v Kiyeye Universiteta s naimenovaniyem İmperatorskim Universitetom Sv. Vladimira, 20 (8) Kasım 1833, **PSZRİ**, Sobraniye 2, C 8, Kitap 1, Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego İmperatorskogo Veliçestva Kantselyarii, St. Petersburg 1834, s. 648.

Taras Şevçenko'nun, 1840 yılında, St. Petersburg'da sembolik bir başlıkla yayımlanan “Kobzar” şiir kitabı¹⁰², Kotlyarevskiy'in “Eneyida”sından sonra Ukrayin edebiyatı ve Ukrayin halkı tarihinde bir başka dönüm noktası olmuştur. İvan Kotlyarevskiy, Ukrayin edebî dilinin başlatıcısı (*zaçınatel'*) olarak adlandırılırken, Şevçenko onun kurucusu (*zasnovnik*) sayılmaktadır. Ukrayna'nın tam merkezinde (günümüzde Ukraynası'nın Çerkası bölgesi) bir serf köylü ailesinde dünyaya gelen Şevçenko, şaşırtıcı derecede güzel bir tesadüfün neticesinde St. Petersburg'da eğitim almayı başarmış ve şiirlerinde Ukrayin edebî dilinin temellerini atmıştır.

Ohiyenko'ya göre, Şevçenko'nun Rusça, Lehçe veya yerel lehçelerin yaygın olarak bilinmeyen kelimelerini içermeyen bir saf Ukrayin edebî dili geliştirebilmesinin iki ana nedenini bulabiliriz. Birincisi, Şevçenko çocukken bir Rus okulunda okumadı ve bu nedenle onun doğal konuşma Ukrayincesi, Rus İmparatorluğu'nun resmî eğitim sisteminin Ruslaştırıcı etkilerinden korunmuş oldu. İkincisi, Şevçenko'nun memleketi olan ve Ukrayna'nın tam merkezinde bulunan Çerkası bölgesinin coğrafi konumu nedeniyle oranın yerel dili tüm yabancı dilsel etkilerden uzakta kalıp saflığını korumuştur¹⁰³.

Şevçenko'nun *Kobzar*'ı yayımladığı sırada, 1840'larda, Avrupa'daki millî devrimler Çarlık Rusyası'nda yankı buluyordu. 1845 yılının sonunda, Kiyiv ve Harkiv üniversitelerinden mezun ve çalışanlarından oluşan küçük bir grup, Kırilo-Methodios Cemiyeti adlı gizli bir siyasi örgüt kurmuşlardı¹⁰⁴. Ukrayin aydınların hedefi, serfliğin kaldırılması ve Ukrayinler da dâhil olmak üzere tüm Slav halklarının demokratik bir federasyonunun kurulmasıydı. Böyle bir programı bir tehdit olarak gören Çarlık hükûmeti, 1847'de, Cemiyetin diğer üyeleriyle

¹⁰² Kobzar, Ukrayin halk müzik aletleri “kobza”, “bandura” veya “lira” çalarak türküler ve şarkılar söyleyen ve genellikle kör olan gezgin Ukrayin ozanlar için kullanılan addır. Baladlar (dumalar), şarkılar, masallar vb. şeklide kobzarlar geçmişle ilgili en önemli bilgileri korurlar ve gelecek nesillere aktarırlardı.

¹⁰³ Ohiyenko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi*, s. 208.

¹⁰⁴ Topluluk, Slavlar arasında Hristiyanlığın yayılmasına katkıda bulunan iki Bizanslı vaiz kardeşin adını almıştır. R. G. Simonenko, “Kırilo-Mefodiyivske Tovaristvo”, *Entsiklopediya istoriyi Ukrayini*, C 4, Naukova Dumka, Kiyiv 2007, s. 297-298.

birlikte Şevçenko'yu tutuklayıp¹⁰⁵ ; “Ukrayna”, “Küçük Rusya”, “Hetmanlık” kelimelerini sansür yasağı kapsamına almıştı¹⁰⁶ . Bu kelimelerin yerine “Güney Rusya”, “Güneybatı Rusya”, “Güneybatı Bölgesi” ifadelerinin kullanılması arzu edilir ve gerekli hâle getirilmişti.

Ukrayın dilinde kitapların yayımlanmasının ayrılıkçı duyguların büyümesini teşvik ettiğine inanılarak, 1860 yılında, İncil'in Pılıp Moraçevskiy tarafından yapılan Ukrayince çevirisinin yayımlanması da yasaklanmıştı¹⁰⁷ . Ukrayın halkının konuştuğu Ukrayın dilinde kutsal metinlerin var olmaması gerekiyordu çünkü bu durum eğitimsiz köylü kitlesini hemen ayrı bir halk hâline getirecekti.

1863 Polonya ayaklanması Çarlık makamlarının Ukrayınlerin sadakatine ilişkin şüphelerini artırmıştır. 1863'te, Çar II. Aleksandr'a verdiği bir raporda İçişleri Bakanı Piotr Valuyev, Ukrayince “hiç yoktu, yoktur ve var olamaz”¹⁰⁸ görüşünü ifade etmiş ve Ukrayince yazılmış tüm dinî literatürün ve tüm ders kitaplarının basılmasını yasaklayan talimatını yayımlamıştır¹⁰⁹ . 1876'da, II. Aleksandr'ın Ems Fermanı¹¹⁰ bu kısıtlamaları genişletmiş; herhangi bir Ukrayince kitabının basılmasını, Ukrayince basılmış herhangi bir kitap veya broşürün yurt dışından imparatorluğun sınırları içine sokulmasını, herhangi bir Ukrayın tiyatro oyununun gösterilmesini ve hatta müzik notaları altında Ukrayince şarkı sözlerinin yazılmasını yasaklamıştır.

Ukrayın edebî eserlerin basılması yasağı, 1905'teki, ilk Rus devrimine kadar devam etmiştir¹¹¹ . Sonuç olarak, Ukrayna'nın kültürel ve

¹⁰⁵ Şiir yazmak ve resim çizmek yasağı kapsamında Şevçenko'ya, Rus ordusu içinde Kazakistan bozkırlarına bir er olarak süresiz sürgün cezası verildi. Sürgünde toplam 10 yıl kaldıktan sonra, 1857'de çıkan afla sürgünden dönebilen Şevçenko, çok uzun bir süre geçmeden 1861'de vefat etmiştir.

¹⁰⁶ P. Stebnitskiy, “Oçerk razvitiya deystvuyuşçago tsenzurnago rejima v otnoşeni malorusskoy pis'mennosti”, **Ob otmene steneni malorusskogo pečatnogo slova**, Tip. İmp. Akad. Nauk, St. Petersburg 1905, s. 31-32.

¹⁰⁷ Ohiyenko, **İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movi**, s. 230.

¹⁰⁸ Dopovidna zapiska ministra vnutrişnih sprav P. O. Valuyeva Oleksandrovi II, 23 (11) Temmuz 1863, **Ukrayins'ka identçnist' i movne pitann'a v Rosiys'kiy imperiyi**, ed. H. Boryak, İn-t İstoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2013, s. 73-76.

¹⁰⁹ Vidnoşenn'a ministra vnutrişnih sprav P. O. Valuyeva ministrovı narodnoyi osvty O. V. Holovninu pro zaboronu vidan' ukrayins'koyu movoyu, 30 (18) Temmuz 1863, Boryak, **a.g.e.**, s. 76-79.

¹¹⁰ G. Boriak, **a.g.e.**, Ukaz Aleksandra II, s. 139-140. Bu ferman, Almanya'daki Bad Ems şehrinde imzalandığı için ‘Ems Fermanı’ olarak bilinmektedir.

¹¹¹ Tüm bu yasaklara rağmen 19. yüzyılda Ukrayna edebiyatı gelişmeye devam etmiş ve Panteleymon Kuliş, İvan Neçuy-Levits'kiy, Marko Vovçok, Lesia Ukrayinka, İvan Franko, Panas Mirny, Marko Kropivnits'kiy, İvan

edebî hayatı, Rus İmparatorluğu'ndan Avusturya-Macaristan'daki etnik Ukrayın bölgelerinin ana şehri olan Lviv'e taşınmıştır. Batı Ukrayna, "Ukrayın Piedmont'u"¹¹² adını almakla beraber, Rusya ve Avusturya'da yaşayan Ukrayınlerin ortak çabaları, tam teşekküllü modern bir standart Ukrayın dilinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

1905 Devrimi'nden sonra Rusya'da basılı yayınların ön sansürü kaldırılmıştır¹¹³. Bir dizi Ukrayın şehrinde Ukrayince gazeteler yayımlanmaya başlamış ancak bu gazeteler hızla kapanmıştır. En uzun ömürlü gazete, 1906'dan 1914'e kadar Kiyiv'de yayımlanan ve o dönemde tek günlük Ukrayince gazete olan "Rada" idi¹¹⁴. 1907-1909 yıllarında, Kiyiv'de, Boris Hrinçenko'nun editörlüğünü yaptığı 4 ciltlik "Ukrayince Sözlüğü" yayımlanmıştır¹¹⁵. 1906'da, ilk Rus Parlamentosu'nda (Duma) 40 milletvekilinden oluşan bir Ukrayın fraksiyonu kurulmuştur¹¹⁶. Ancak yasakların gevşetildiği dönem uzun sürmemiştir. 1914'te, savaşın başlamasından sonra, "Rada" gazetesi ve tüm Ukrayın gazeteleri ve dergileri yasaklanmış ve hatta "Ukrayna" ile "Ukrayın" kelimeleri resmî kullanımdan kaldırılmıştır¹¹⁷. Rus Ordusu tarafından işgal edilen Batı Ukrayna topraklarında, işgalci Rus yönetimi Ukrayince'de herhangi bir şeyin basılmasını yasaklamış, tüm Ukrayın kültür kurumlarını kapatmış, Rus dilini eğitim sistemine sokmaya başlamış, Ukrayın Rum Katoliklere baskı uygulamış ve onları Ortodoksluğa zorla dönüştürmeye çalışmıştır¹¹⁸. Rus Çarlık hükûmeti, Dış

Karpenko-Kariy, Mihaylo Startis'kiy, Mihaylo Kotsübıns'kiy, Stepan Rudans'kiy, Boris Hrinçenko ve daha birçok şair ve yazarın eserleri ve isimleriyle zenginleşmiştir.

¹¹² Bu ifadeyle, 19. yüzyılın ortalarında İtalya'nın birleşmesi sürecini başlatan Piedmont Krallığı'na benzetilerek, Ukrayna ulusal bilincinin gelişiminde Batı Ukrayna'nın önemi vurgulanmıştır.

¹¹³ O vremennih pravilah i povremennih izdaniyah, 7 Aralık (24 Kasım) 1905, **PSZRİ**, Sobraniye 3, C 25: Gos. Tip., St. Petersburg 1908, s. 837-840.

¹¹⁴ O. V. Lisenko, "Rada", **Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini**, C 9, Naukova Dumka, Kiyiv 2012, s. 89-90.

¹¹⁵ P. İ. Skripnik, "Hrinçenko Boris Dmitroviç", **Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini**, C 2, Naukova Dumka, Kiyiv 2004, s. 206-207.

¹¹⁶ Dmitro Doroshenko, **İstoriya Ukrayini**, Bulava, New York 1957, s. 223.

¹¹⁷ İvan Levadnyy, "Ukrayinska literatura v borot'bi i jertvi tsiyeyi borot'bi", **Rosiyşçenn'a Ukrayini**, Ed.: Leonid Poltava, Ukrayins'kiy Kongresoviy Komitet Ameriki, New York 1984, s. 292.

¹¹⁸ Orest Subtel'niy, **Ukraina. İstoriya**, Libid, Kiyiv 1994, s. 434; Nataliya Polons'ka-Vastlenko, **İstoriya Ukrayini**, C 2, Libid', Kiyiv 1994, s. 444-446; Levadnyy, a.g.e., s. 292-293.

İşleri Bakanı Sergey Sazonov'un sözlerine göre, "Ukrayna sorununu bir kez ve herkes için çözecekti."¹¹⁹

17. yüzyıldakinin aksine, 20. yüzyılın başlarında, Rus İmparatorluğu'nda iki yüz yılı aşkın bir süredir Ukrayin diline ve Ukrayin eğitimine yönelik yasaklar ve kısıtlamalar sonucunda, diyebiliriz ki, Ukrayin toplumunun okumamışlığı önemli ölçüde artmıştır. Ukrayin seçkinlerin çoğunluğunun Ruslaşması, Ukrayin toplumunun büyük ölçüde eğitimsiz köylülerden oluşmasına yol açmıştır. Ukrayinlerin eğitim seviyelerini yükseltme imkânları yoktu çünkü Ukrayince kitaplar yasaklanmış olup uzun süre basılmamışken, Rusça kitaplar Ukrayin köylüleri ve çocukları açısından bir yabancı dilde basılmış olduğundan çok anlaşılır değildi.

Öte yandan, Ukrayin köylülerin okumamışlığı, Ruslaştırma politikasının önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Ukrayin köylülerin ilkokullarda gördükleri Rusça eğitim yüzeysel kalmış, Ukrayinlerin kullandıkları günlük konuşma dilini etkileyememiştir. Aynı zamanda, eğitimsizlik, köylülerin ülke sorunlarına yabancılaşmasına ve eğitilmiş sınıflara karşı düşmanlığa yol açmıştı. Bu yüzden, 20. yüzyılın başında ve 1917-1921'de, bağımsız bir Ukrayna devletini kurma mücadelesi sırasında sosyalist ideoloji Ukrayin toplumunda özellikle popüler olmuştur.

Çoğunlukla köylülerden oluşan Ukrayin toplumunun neredeyse bir ulusal seçkini yoktu ve 1917'de ilân edilen ilk ulusal Ukrayna hükûmetinin (Merkezî Rada) çoğunluğunu sosyalistler oluşturmaktaydı. Politikacılar için bile sosyal meseleler ulusal meselelerden çok daha önemli olduğundan, Ukrayna'da 1917 Devrimi sırasında en popüler slogan bir bağımsız Ukrayna devletinin kurulması değil, demokratik Rus cumhuriyeti içinde yer alan bir özerk Ukrayin cumhuriyetinin ilânıydı. Ancak zaman yeni bir demokratik Rusya'nın ortaya çıkmadığını göstermiştir.

¹¹⁹ Subtel'nyy, a.g.e., s. 434.

1918 yılının başında Ukrayna'nın bağımsızlığının ilân edilmesiyle Ukrayince, devlet dili statüsüne kavuşmuş fakat oldukça kısa süren bağımsızlık dönemi herkesin herkese karşı savaşıyla¹²⁰ aynı zamana denk gelmiş ve yeni Ukrayna hükümetlerinin başlattığı eğitim reformları uzun ömürlü olamamıştı. Sonuç olarak, Ukrayna halkının ulusal kurtuluş mücadelesi o dönemde yenilgiyle sonuçlanmış ve Ukrayna'nın tamamı Rus Bolşevik Ordusu tarafından işgal edilmiştir. Ukrayin sosyalistlerinin beledikleri demokratik Rus cumhuriyeti yerine, Rus emperyalizminin Ruslaştırma politikasını yeni sloganlar altında devam ettiren bir Sovyet imparatorluğu doğmuştur.

4. Sovyetler Birliği'nde Ukrayinceye Uygulanan Yasaklar

Romanov monarşisinin yıkılmasından sonra kurulan bağımsız Ukrayna devleti, bağımsızlığını savunamamış ve Rus Bolşevik askerî kuvvetlerince işgal edilmiştir. Buna rağmen, bağımsız Ukrayna'nın kısa süreli varlığı, Bolşevikleri Ukrayin kitlelerin duygularını dikkate alarak ayrı bir Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurmaya zorlamıştır. Georgiy Pyatakov başkanlığında Sovyet Ukrayna'nın ilk işçi-köylü hükümeti, 28 Kasım 1918'de, Rusya topraklarındaki Kursk şehrinde kurulmuştur¹²¹. Lakin kendisini Ukrayin olarak adlandıran Sovyet Ukrayna kukla hükümetinde etnik Ukrayinler neredeyse yoktu. Bu hükümet, esas olarak Ruslardan veya Ruslaşmış Yahudilerden oluşuyordu ve resmî dili Rusçaydı¹²². Bu bağlamda, Şevel'ov'un bahsettiği ve Sovyet Rusya hükümet başkanı Lenin'in, 22 Şubat 1920'de, Harkiv'e gönderdiği telgraf önemli bir örnek teşkil eder¹²³. Bu telgrafta Lenin, tüm karargâhlarda ve askerî kurumlarda Ukrayince bilen tercümanların derhal

¹²⁰ Ukrayna devrimi döneminde (1917-1921), Ukrayna Ordusunun dışında, Rusların Beyaz ve Kızıl orduları, Almanlar, Avusturyalılar, Polonyalılar, İtilaf kuvvetleri ve Nestor Mahno'nun anarşist köylü ordusu başta olmak üzere birçok isyancı köylü grubu Ukrayna topraklarında birbirleriyle savaşıyorlardı.

¹²¹ A. O. Buravçenkov, "Timçasoviy Robitniço-Sel'ans'kyy ur'ad Ukrayini", *EIU*, C 10, Naukova Dumka, Kiyiv 2013, s. 82.

¹²² Manifest Vremennogo Raboçe-Krest'yanskogo Pravitel'stva Ukraini, 29 Kasım 1918, **Dokumenti vneşney politiki SSSR**, C 1, Gospolitizdat, Moskova 1959, s. 582-586. Geçici İşçi-Köylü hükümetinin bildirgesini imzalayan yedi kişi arasında sadece iki etnik Ukrayin bulunmaktaydı: Yuriy Kotsübins'kyy ve Volodimir Zaton's'kyy. İkisi de 1930'lu yıllarda Stalin terör döneminde kurşuna dizilerek idam edileceklerdi.

¹²³ Yuriy Şevel'ov, **Ukrayins'ka mova v perşiy polovini dvadtsyatoho stolitt'a (1900-1941)**, Sučasnist', New York 1987, s. 105.

görevlendirilmesi gerektiğini söyler. Bu bağlamda, Şevel'ov, gerçekten Ukrayın olsaydı Sovyet Ukrayna ordusunun çevirmenlere ihtiyaç duymayacağını belirtmektedir. 1922'de bile Ukrayna Komünist Partisi'nde Rusça konuşan üyelerin oranı Ukrayince konuşanlara kıyasla yedi kat daha fazlaydı¹²⁴. 1920'lerin başında Ukrayna'daki Bolşevik hükûmeti tamamen Rus'tu ve Ukrayın toplumuna tamamen yabancıydı.

Moskova, 1923'te, "Ukrayınleştirme" politikasına başladığında, Bolşeviklerin asıl görevi, Ukrayın halkının kültürel ihtiyaçlarını karşılamak değil, Ukrayna'daki iktidarlarını güçlendirmektir. Ukrayınlere yabancı olan işgalci Bolşevik hükûmeti "Ukrayınleştirilmeli" ve halka yakınlaştırılmalıydı. Böylece, 1920'lerdeki Sovyet "Ukrayınleştirme" politikası Moskova için bir amaç değil, Ukrayna üzerindeki kontrolünü pekiştirmek için bir araçtı.

"Ukrayınleştirme" politikası hem Sovyet Ukrayna topraklarında hem de ağırlıklı olarak Ukrayınlerin yaşadığı Rusya topraklarında (Kuban, Kursk, Voronej, Belgorod, Kuzey Kafkasya, Kuzey Kazakistan, Sibiry, Uzak Doğu) gerçekleştirilmekteydi. Bu politika çerçevesinde Ukrayıncenin devlet yönetimi, eğitim ve kültür alanlarında daha yaygın kullanılması öngörülmüştür. İşlerini kaybetme tehlikesi altında olan devlet memurları Ukrayna dili ve kültürü sınavından geçecekti, Ukrayince bilmeyenlerin ise kısa sürede dil kurslarına katılıp Ukrayınceyi öğrenmeleri zorunluydu. Ukrayna Bolşevik Partisi Merkez Komitesinin "Komünist" gazetesi de dâhil olmak üzere Ukrayna'da gazeteler ve dergiler Ukrayince basılmaya başlanmıştır¹²⁵. 1932'nin başında, Sovyet Ukraynası'nda, Ukrayıncede 336, Rusça'da 13 ve etnik azınlıkların dillerinde 33 gazete yayımlanmaktaydı¹²⁶. Buna ek olarak, Ukrayın dilinde eğitim veren okulların sayısı da önemli ölçüde artmıştı. 1922'de, Ukrayna'da 6 bin 105 ilkokul vardı. Bu sayı 1925'te 10 bin 774'e, 1930'da ise 14 bin 430'a ulaşmıştı. Bu dönemde Ukrayna'da okul

¹²⁴ Vasıl' Lızaçuk, *Naviçno kaydanı kuvahı*, İn-t Narodoznavstva NAN Ukrayını, Lviv 1995, s. 184.

¹²⁵ Levadny, a.g.e., s. 298; İ. V. Diyak, *Ukrayins'ke vidrodjenn'a çı nova rusfikatsiya?* Hranoslov, Kiyiv 2000, s. 91.

¹²⁶ P. M. Bondarçuk ve V. M. Danilenko, "Ukrayinizatsiyi politika", *Entsiklopediya İstoriyi Ukrayını*, C 2, Naukova Dumka, Kiyiv 2004, s. 516.

öğrencilerinin %77'si Ukrayın dilinde eğitim görmüşlerdi (etnik Ukrayınler Ukrayna nüfusunun %80'ini oluştururdu, dolayısıyla ana dillerinde okul eğitimi neredeyse tüm Ukrayın çocukları kapsamaktaydı)¹²⁷. Rusya Federasyonu topraklarında da yaklaşık 500 Ukrayın okulu ve iki üniversite açılmıştı¹²⁸. Tabii ki amaç, Rusça bilmeyen ve Ukrayınce konuşan köylü nüfusuna yönelik Sovyet propagandasını daha etkili kılmaktı.

1920'lerin "Ukrayınleştirmesinin" diğer başarıları arasında, bir dizi önde gelen Ukrayın yazar ve şairin ortaya çıkışına, Ukrayın tiyatrosu ve sinemasının gelişimine (Les' Kurbas'ın "Berezil" tiyatrosu, Hnat Yura'nın İvan Franko tiyatrosu, Oleksandr Dovjenko'nun ilk filmleri) işaret edebiliriz. O dönemin sessiz sinema filmlerindeki tüm alt yazıların mutlaka Ukrayınceye çevrilmesi gerekiyordu. 1925-1926'da, Harkiv, Kiyiv ve Odesa'nın opera tiyatroları Ukrayınceye geçmişlerdi¹²⁹. 6 Eylül 1928'de, Halk Eğitim Komiseri Mikola Skripnik, Ukrayıncenin yeni yazım kurallarını (*Ukrayins'kiy Pravopıs*) onaylamıştır¹³⁰. Sonuç olarak, "Ukrayınleştirme" politikası Moskova'nın izin verdiği sınırların ötesine geçip, Sovyet toplumunun daha fazla merkezileşmesini ve birleşmesini tehdit eder hâle gelmiştir.

1930'ların başında Sovyet Bolşevik yönetimi iktidarını pekiştirmişti ve bu nedenle "Ukrayınleştirme"ye artık ihtiyacı yoktu. 1930'ların başından itibaren Moskova, "Ukrayın milliyetçiliği" ile savaşımaya başlamış ve Çarlık döneminden beri uygulanan Ruslaştırma politikasını devam ettirmiştir. Ukrayın ulusal kimliğinin taşıyıcıları olarak Ukrayın aydınlar ve köylüleri Moskova'nın Ruslaştırma politikasına karşı bir engeldi. Bu yüzden Bolşevik Rusya, Ukrayın yazarlara, şairlere, bilim insanlarına ve Ukrayın köylülere karşı devlet terörü yöntemlerini uygulamaya geçmişti.

¹²⁷ Diyak, a.g.e., s. 91.

¹²⁸ Diyak, a.g.e., s. 92.

¹²⁹ Levadny, a.g.e., s. 295-298.

¹³⁰ Ohiyenko, *İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movı*, s. 361.

Sovyet makamları Ukrayın kültürel seçkinleri arasında “gizli anti-Sovyet örgütlere” katılım olduğuna dair suçlamalar üreterek kitlesel tutuklamalara başlamıştı. Devlet fiziksel ve psikolojik işkence kullanarak, tutuklananları büyük gösteri davalarında suçlarını itiraf etmeye zorluyordu. 9 Mart’tan 19 Nisan 1930’a kadar Harkiv Opera Binası’nda gerçekleşen Ukrayna Kurtuluş Birliği (*Spilka Vizvolennya Ukrayini*) Davası, Ukrayın aydınların kitlesel davalarının ilk büyük örneği olmuştur. 45 bilim insanı, yazar ve aydın, gerçekte var olmayan “Ukrayna Kurtuluş Birliği” adlı bir yeraltı milliyetçi örgütün üyesi olmakla suçlanmıştır¹³¹. Dil ve halk kültürünün, gelenek ve göreneklerinin taşıyıcısı olan Ukrayın köylülerine gelince, 4 ile 6 milyon Ukrayın¹³², zorla kolektifleştirmenin ve *Holodomor*¹³³ adıyla bilinen yapay kitlesel açlık politikasının kurbanı olmuşlardı. Ayrıca kolektifleştirme sırasında çok sayıda Ukrayın köylü Sibiryaya ve Rusya’nın kuzey bölgelerine sürgün edilmiştir¹³⁴.

“Ukrayınleştirme”nin fiili sonunu ve Ukrayın kültürüne karşı terörün başlangıcını belirleyen önemli olaylar arasında Mikola Hvil’oviy ve Mikola Skripnik’in intiharları vardı. Devrim sonrası Ukrayın edebiyatının kurucularından Mikola Hvil’oviy, 13 Mayıs 1933’te intihar etmiştir. Eski bir Bolşevik ve 1927-1933’te Sovyet Ukrayna hükûmetinin Eğitim Komiseri olan Mikola Skripnik da iki ay sonra, 7 Temmuz 1933’te, intihar etmiştir¹³⁵. 1933’ün sonunda, önce Kiyiv’de sonra Harkiv’de faaliyet gösteren “Berezil” adlı Ukrayın tiyatrosunun yöneticisi Les’ Kurbas tutuklanmış ve tiyatro kapatılmıştır. Bolşevik liderlerinden biri olan Sergey Kirov’un, Aralık 1934’te, gizemli bir şekilde öldürülmesi yeni tutuklamalar için uygun bir gerekçe oluşturmuştur. Buna istinaden, 4-

¹³¹ Subtel’ny, a.g.e., s. 525; Yu. İ. Şapoval, “Spilka Vizvolenn’a Ukrayini”, *Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini*, C 9, Naukova Dumka, Kiyiv 2012. s. 751-752.

¹³² V. İ. Maroçko, “Holodomor 1932-33 rokiv v USRR”, *Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini*, C 2, Naukova Dumka, Kiyiv 2004, s. 146.

¹³³ *Holodomor, holod* (Ukr. kıtlık, açlık) ve *mor* (Ukr. kitlesel ölüm, örneğin, bir tehlikeli bulaşıcı hastalıktan) iki Ukrayince kelimededen türetilmiş olup, ‘açlıktan kitlesel ölüm’ anlamına gelmektedir.

¹³⁴ Bu metnin yazarının büyük büyük babasının kardeşi, 1930’lu yıllarda, Hmelnt’s’kyy bölgesindeki sıradan bir Ukrayın köyden Rusya’nın Perm bölgesine sürgün edildikten sonra Japonya’nın (!) gizli ajanı olmakla suçlanıp, 9 Şubat 1938 tarihinde kurşuna dizilmiştir. Bk. Morkva Lukyan Kondratyevič, *Jertvi političeskogo terrora v SSSR*, Erişim: 12 Eylül 2022, <https://base.memo.ru/person/show/1795491>

¹³⁵ Levadnyy, a.g.e., s. 309.

5 Aralık 1934 gecesinde, Ukrayna genelinde 65 yazar tutuklanmış ve 15 Aralık'ta 28 kişi ölüme mahkûm edilmiştir¹³⁶.

Esas olarak, 1933-1937 yılları arasında, daha sonra “Kurşuna Dizilmiş Rönesans” adıyla bilinecek bir kampanya neticesinde birçok yazar, şair, tiyatro oyunu yazarı, çevirmen ve sanatçılardan oluşan Ukrayın aydınların yeni parlak nesli tutuklanıp yok edilmiştir. Sovyet hapishaneleri ve toplama kamplarında; Mikola Kuliş, Les' Kurbas, Mikola Voroniy ile oğlu Mark Voroniy, Mikola Zerov, Oleksa Vlızko, Oles' Dosvitniy, Kost' Bureviy, Miroslav İrçan, Hrihoriy Epik, Valerian Pidmohılınıy, Valerian Polişçuk, Yevhen Plujnik, Hrihoriy Kosınka, Mike Johansen, Mihaylo Semenko, Dmitro Falkivskiy, Oleksa Slisarenko, Mihaylo Boyçuk, Mihaylo Yaloviy, tüm Kruşelnitskiy ailesi (Antin Kruşelnitskiy, oğulları Ostap Kruşelnitskiy, İvan Kruşelnitskiy, Taras Kruşelnitskiy, Bohdan Kruşelnitskiy ve kızı Volodımira Kruşelnitska) ve “Kurşuna Dizilmiş Rönesans”ın diğer birçok sanatçısı idam edilmişti. Bazıları yurt dışına göç etmeyi (İvan Bagryanıy, Todos' Osmaçka, Yuriy Klen-Burghardt), bazıları toplama kamplarından sonra özgürlüğe kavuşmayı başarmışlar (Ostap Vışnya, Oleksandr Kovin'ka, Volodımır Gjiçskiy, Boris Antonenko-Davidoviç, Zınayida Tulub), bazıları ise Sovyet hükûmetinin tarafına geçmeye ve Sovyet propagandasına hizmet etmeye zorlanmışlardı (Pavlo Tıçına, Maksım Rılskiy, Volodımır Sosüra).

Ruslaştırma politikası çerçevesinde Moskova, “Ukrayınleştirme” döneminde kabul edilen 1928 Ukrayince Yazım Kılavuzu'na (*Pravopis*) da müdahale etmiştir. Bu Yazım Kılavuzu'nun Ukrayinceyi Rusçadan ayıran zararlı ve milliyetçi olduğu ilân edilmiştir. Ukrayince Rusçaya mümkün olduğunca yaklaştırmaya çalışılmış, sonuç olarak 1933'te, Ukrayinlere yeni bir Ukrayince Yazım Kılavuzu sunulmuştur. Örneğin, yeni Yazım Kılavuzu'na göre Rusça gramerde var olmayan *Г* harfi Ukrayineden çıkarılmıştır. Yabancı kökenli kelimelerin yazım kuralları Rusça'nın yazım kurallarına uygun olarak düzeltilmiştir (örneğin, kimya kelimesinin Ukrayince yazılışı (“*хемія*”) Rusça gramerine uygun olarak

¹³⁶ Levadniy, a.g.e., s. 314.

“хїмія” olmuş (рос. химия); “магнет” (mıknatıs) “магніт” olmuş (рос. магнит), “Атени” (Atina) “Афіни” olarak değiştirilmiştir (рос. Афины), vb.¹³⁷ Ayrıca çok sayıda orijinal Ukrayince kelime yerine Rusça kökenli kelime zorla dayatılmıştır.

1937 yılında, Ukrayna SSC Bilimler Akademisi'nin yayımladığı Rusça-Ukrayince sözlük¹³⁸, onlarca dil bilen Ukrayin bilim insanı Agatangel Krımskiy tarafından Rusça-Rusça sözlük olarak adlandırılmıştır¹³⁹. Örneğin, Rusça “магазин” (market) kelimesinin sözlükte iki Ukrayince karşılığı vardır: 1. магазин, 2. крамниця; Rusça “игнорировать” (görmezden gelmek) kelimesinin yine de iki Ukrayince karşılığı verilir: 1. ігнорувати, 2. нехтувати. Bu tür örnekler sonsuza dek sıralanabilir. Görüldüğü üzere, sözlüğün editörleri, birçok Rusça kelime için benzer Ukrayince kelimeleri bulmaya (veya üretmeye) çalışırken, Rusçada var olmayan Ukrayince kelimelere devamlı olarak ikinci sırada yer vermişlerdir. Daha sonra Sovyet Ukrayna'da yayımlanan Rusça-Ukrayince sözlükler bu geleneği sürdürüp güçlendirmişlerdir¹⁴⁰.

Oldukça mantıklı bir şekilde, basın, Ukrayna'da Ruslaştırmanın bir başka aracı hâline gelmişti. Ukrayna'da Bolşevik Partisi'nin her bölge komitesinin kendi yerel gazetesi vardı ve 1 Ocak 1938'den itibaren Ukrayna'da her idari birimin yerel parti gazetesinin Ukrayince versiyonuyla beraber Rusça versiyonu çıkmaya başlamıştı¹⁴¹. Buna ek olarak, “Ukrayinleştirme”nin sona ermesinden sonra Rusya'dan Ukrayna'ya gönderilen etnik Ruslar, yok edilen yerel Ukrayin memurların yerine sosyal yaşamın tüm alanlarında liderlik pozisyonlarında toplu olarak görevlendirilmeye başlanmıştı¹⁴².

¹³⁷ V. V. Nimçuk ve N. V. Puryayeva (Editörler), *İstoriya ukrayins'koho pravopisu XVI- XX st. Hrestomatiya*. Naukova Dumka, Kiyiv 2004, s. 487-490.

¹³⁸ P. Mustyatsa (ed.), *Rosiy's'ko-ukrayins'kiy slovník*, Vid-vo Akademiyi Nauk URSR, Kiyiv 1937.

¹³⁹ Ihor Hurin, “Formuvann'a norm ukrayins'koyi movi i rosiişçenn'a”, *Rosiişçenn'a Ukrayini*, ed.: Leonid Poltava, Ukrayins'kiy Kongresoviy Komitet Ameriki, New York 1984, s. 74.

¹⁴⁰ İ. K. Bilodid vd. (ed.), *Russko-Ukrainskiy slovar'*, C 1-3, Naukova Dumka, Kiyiv 1969; Baskı altında kalan kelimelerin oldukça büyük bir listesi burada bulunabilir: L. Masenko (ed.), *Ukrayins'ka mova u XX storici: istoriya lingvotsidu*, Kiyivo-Mohil'ans'ka Akademiya, Kiyiv 2005, s. 354-399.

¹⁴¹ Levadnıy, a.g.e., s. 326.

¹⁴² Diyak, a.g.e., s. 106.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kesintiye uğrayan Ukrayna'nın Ruslaştırılması savaş sonrası dönemde de devam etmiştir. Savaştan sonra büyük ölçüde güçlenen ve totaliter bir komünist ideoloji üzerine inşa edilen Sovyet devletinin birincil amacı, ifade özgürlüğüne izin vermemek ve vatandaşlarının yaşamları üzerinde tam kontrol kurmaktır. Eski Rus emperyalizminin Sovyet totaliterliği ile birleşimi, ulusal kültürü yeniden canlandırmak isteyen Ukrayin aydınlara karşı yeni baskılar getirmişti. Kendi halklarının kültür, dil, gelenek ve göreneklerinin gelişimini güçlü bir şekilde savunanlar Sovyet sisteminin düşmanları olarak damgalanmaktaydı. 1940'ların sonlarında ve 1950'lerin başlarında *Jdanovşçına*¹⁴³ döneminde, çok sayıda Ukrayin şair ve yazar (Andriy Malıško, Yuriy Yanovskiy, Maksım Rılskiy, Volodımır Sosüra¹⁴⁴ ve birçok diğeri), film yönetmeni Oleksandr Dovjenko ve Ukrayna SSR Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nün bir dizi tarihçisi “aşırı milliyetçilikle” suçlanmışlardı¹⁴⁵.

Sert terör politikası ancak Stalin'in 1953'te ölümünden sonra, Kremlin'deki Komünist Parti'nin¹⁴⁶ en üst yöneticileri kendi aralarında bir iktidar mücadelesine girdiklerinde sona ermiştir. Hruşçov'un 1956'da, SBKP'nin 20. Kongresi'nde Stalin rejiminin suçlarını kınaması, Sovyet toplama kamplarından sağ kurtulan bir grup Ukrayin aydınının serbest bırakılmasına imkân vermiştir. “Buzların çözülüşü” adını alan Hruşçov döneminde, genç Ukrayin yazar, şair, edebiyat eleştirmeni, sanatçı, besteci ve diğeri aydınlara (“altmışlılar”, 60'ların insanları) başlattıkları Ukrayin ulusal ve kültürel hareketin temelleri atılmıştır. Ancak aynı zamanda kültür ve eğitim alanlarında Ruslaştırma süreci devam etmiştir. Örneğin,

¹⁴³ Politbüro ve Merkez Komite Sekreterliği üyesi Andrey Jdanov'un Sovyet toplumunun kültürel gelişimi üzerinde sıkı bir kontrol sağlamak amacıyla geliştirdiği ideoloji, kültür, bilim, edebiyat ve sanat alanında geniş bir saldırı politikası, “Jdanovşçına” adını almıştır.

¹⁴⁴ Sosüra, “fazla milliyetçi” ilân edilen “Ukrayna'yı Seviniz” (1944) adlı şiiri nedeniyle özellikle sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu şiir şu şekilde başlıyordu: “Güneşi sevdiğiniz gibi Ukrayna'yı seviniz; rüzgâr, çimen ve su sevdiğiniz gibi Ukrayna'yı seviniz; mutlu ve mutsuz anlarda onu seviniz...”

¹⁴⁵ Levadnyy, a.g.e., s. 331-333.

¹⁴⁶ Bolşeviklerin Partisi 1952 yılında adını “Sovyetler Birliği Komünist Partisi” (SBKP, Rus. *KIICC*) şeklinde değiştirmiştir.

1958’de, Ukrayna şehirlerinde tüm çocukların artık sadece %21’i Ukrayince okullarda okumaktadır (1926’da bu oran %97 idi)¹⁴⁷.

Kasım 1958’de, SBKP Merkez Komitesi, Sovyetler Birliği’nin okul eğitimi politikasının ana ilkelerini saptayan “Okul ve Yaşam Arasındaki Bağın Güçlendirilmesi ve Ülkedeki Halk Eğitim Sisteminin Daha Fazla Geliştirilmesi Üzerine” başlıklı bir belgeyi hazırlamıştır¹⁴⁸. Bu belgede, Sovyet okulunda eğitimin ana dilde yapıldığı ancak aynı zamanda “uluslararası iletişimin güçlü bir aracı olan Rusça”nın da ciddi bir şekilde öğrenilmesi gerektiği belirtiliyordu. Daha sonra, Birlik cumhuriyetlerinde çocukların aynı anda üç dili; ana dillerini, Rusça’yı ve yabancı dillerden birini öğrendikleri açıklanıyordu. Bu bağlamda, ebeveynlerin çocuklarını eğitim dili açısından hangi okula göndereceklerine kendilerinin karar vermeleri önerilmekteydi. 24 Aralık 1958’de, bu öneriler Sovyetler Birliği’nin Yüksek Sovyeti (*Verhovnyy Soviet*) tarafından onaylanmış ve 17 Nisan 1959’da, Ukrayna SSC’nin “Ukrayna SSC’de Okul ve Yaşam Arasındaki Bağlantının Güçlendirilmesi ve Halk Eğitim Sisteminin Daha Fazla Geliştirilmesi” yasasında teyit edilmiştir¹⁴⁹. SBKP Merkez Komitesi, ebeveynlerin çocuklarının hangi dili (Rusça veya Ukrayince) öğreneceklerine, hangi okula (Rus veya Ukrayin okulu) gideceklerine karar vermelerine izin vererek, fiilen Ruslaştırma ve asimilasyonun derinleştirilmesini sağlamıştır.

İlk bakışta, demokratik bir şekilde eğitim dilini seçme hakkı, seçilecek dillerin eşit statüde olması koşuluyla oldukça mantıklıydı. Ancak ebeveynlerin çocuklarının daha sonra üniversitede zaten Rusça okumak zorunda kalacağını ve Rusçanın iyi bir kariyer yapabilmek için gerekli olacağını bildikleri bir durumda, çocukları için hangi dili seçeceği oldukça açık hâle geliyordu. Ayrıca etnik kimliklerini, dillerini ve kültürlerini savunmaya çalışanlara Sovyet toplumunun potansiyel düşmanları olarak şüphyle bakılıyordu. Sovyetler Birliği’nde Rusça ve

¹⁴⁷ İvan Dzüba, *İnternatsionalizm çı Rusifikatsiya? Sučasnist’*, München 1968, s. 195.

¹⁴⁸ Lızaçuk, a.g.e., s. 254.

¹⁴⁹ Lızaçuk, a.g.e., s. 255.

ülkenin diğer halklarının dilleri için yaratılan eşitsiz koşullarda, “gönüllü ve demokratik seçim” kisvesi altında, Rus olmayan halkların fiilen eşit bir seçim hakkı yoktu. Böylece, bitmek bilmeyen yaygın Ruslaştırma ve Rusçanın Ukrayna’da fiilen baskın konumu, Ukrayinlerin iddia edilen “kendi arzusu” ile yasal olarak meşrulaştırılmış oldu.

Sovyetler Birliği halklarının Ruslaştırılması, 1961’de, SBKP’nin yeni programında ortaya çıkan “ulusların tek bir Sovyet halkında kaynaşması” teorisinde ideolojik destek bulmuştur. Sovyetler Birliği’nin tüm nüfusunu tek bir Sovyet halkına dönüştürebilmesi için gerekli görülen ortak özellikler; tek bir Sovyet vatani, tek bir dünya görüşü (Marksist-Leninist), tek siyasi ve ekonomik sistem, komünizmi inşa etme hedefi ve tüm bunların devamı olarak tek bir dil (Rusça) ve tek bir Sovyet kültürüydü (şüphesiz ki Rusçada)¹⁵⁰.

Hruşçov’un “tek bir Sovyet halkının” oluşumuyla ilgili raporunu tartışan İvan Dzüba, komünizmde farklı kültürlerin etkileşim ve karşılıklı zenginleşmesi temelinde ulusların kaynaşması teorik olarak mümkün olsa da “tek bir Sovyet halkı” teorisinin SSCB’nin gerçek yaşamıyla hiçbir ilgisi olmadığını vurgulamıştır. SSCB’de ulusların “gönüllü birleşmesi” yerine insanların yapay Ruslaştırılması yaşanıyordu ve Ruslaştırma süreci gönüllü bir süreç değildi çünkü doğrudan Komünist Parti tarafından kontrol edilmekteydi. SSCB’de bir egemen dil ve kültürün tüm diğer dil ve kültürlerin yerlerini giderek almasını bir asimilasyon veya Rus ulusunun diğer ulusları yutması olarak nitelendirmek daha doğru olacaktı¹⁵¹.

1960’larda ve 1980’lerde Sovyetler Birliği’nde Ukrayna’nın (ve diğer Rus olmayan halkların) Ruslaştırılmasının ana teorik ilkelerini, yöntemlerini ve araçlarını kısaca özetlersek, o zaman SSCB halkları arasında tek mümkün olan iletişim aracı olarak Rusçanın özel rolü ve “Sovyet halkının” bir ortak dile sahip olduğu propagandasıyla başlamak gerekir. Yani Sovyet Anayasası’nda ilân edilen SSCB vatandaşlarının

¹⁵⁰ Lızaçuk, a.g.e., s. 259.

¹⁵¹ Dzüba, a.g.e., s. 224-261.

resmî eşitliği (Madde 123)¹⁵² ve ana dilde eğitim görme hakkı (Madde 121)¹⁵³ gerçek hayatta Rusçanın ağır egemenliğiyle çelişiyordu. SSCB'nin etnik Rus veya Rusça konuşan vatandaşlarının fiilen daha geniş imkân ve fırsatları, “ebeveynlerin ve çocukların talebi üzerine” hem Ukrayna’da hem de Sovyetler Birliği’nin diğer cumhuriyetlerinde Rusça okulların sayısının artmasına neden olmuştur¹⁵⁴. Sovyet vatandaşlarının “iki ana dilliliği” fikri gerçek hayatta Rusların tek dilliliğini korur ve SSCB vatandaşlarının eşit olmayan haklarını bir kez daha vurgulardı. Rus olmayan halklar (tercihen ana dillerinden vazgeçip Ruslaşarak) Rusçayı öğrenmek ve bilmek zorundayken, Rusların Rusça dışında başka bir dil öğrenmeye hiç ihtiyaçları yoktu.

Uluslararası arenada Sovyet propagandası Sovyetler Birliği’nin Rusya ile özdeşleşmesini teşvik ediyordu. Dzüba’nın “Enternasyonalizm mi Ruslaştırma mı?” adlı çalışmasında belirttiği gibi, SSCB’nin tüm halkları tarafından yaratılan şeyler genellikle Ruslara atfedilirdi. Bu nedenle “Ruslar bir uydu fırlattı”, “Mısır’da Asvan Barajını Ruslar inşa etti”, “Ruslar Asya ve Afrika halklarına yardım ediyor” gibi ifadeler dünyanın birçok halkının aklında kalmıştır. Genel kural olarak, Ukrayınlerin ve Ukrayna SSC’den uzmanların tüm bu işlerde ve sözde “Rus yardımı” içinde katılım ve katkısından asla bahsedilmezdi¹⁵⁵.

Tarih eğitiminde, Sovyetler Birliği’nin tarihi, resmî olarak Rus İmparatorluğu’nun tarihinin devamı olarak yorumlanmıştır. Buna ilginç bir örnek, SSCB’nin çöküşüne kadar yayımlanan üniversite ders kitaplarının “En eski zamanlardan 1861’e kadar SSCB Tarihi” başlığını taşıması olabilir¹⁵⁶. SSCB’nin aslında 1861’den sadece bir süre sonra

¹⁵² **Konstitutsiya (osnovnoy zakon) Soyuza Sovetskih Sotsialisticheskikh Respublik**, Partizdat TsK VKP (b), Moskova 1936, s. 26.

¹⁵³ **Konstitutsiya, a.y.**

¹⁵⁴ 1960’lı yıllarda Sovyet Ukraynası’nın eğitim alanında hızlanan Ruslaştırma politikaları için bk. İ. V. Kol’aska, **Osvita v Rad’ans’kiy Ukraini**, Peter Martin Associates Ltd., Toronto 1970.

¹⁵⁵ Dzüba, a.g.e., s. 121-122.

¹⁵⁶ Örneğin, M. N. Tihomirov ve S. S. Dmitriyev, **İstoriya SSSR. S drevneysh vremen do 1861 goda**, Politizdat, Moskova 1948; P. İ. Kabanov ve V. V. Mavrodin, **İstoriya SSSR: S drevneysh vremen do 1861 goda**, Prosveşçeniye, Moskova 1974; N. İ. Pavlenko, vd., **İstoriya SSSR: S drevneysh vremen do 1861 goda**, Prosveşçeniye, Moskova 1989.

kurulacağı kimsenin umurunda değildi¹⁵⁷. Eski Kiyiv Devletini yaratan ve sadece 14. ve 15. yüzyıllarda üç Doğu Slav halkına bölünmüş olan “tek bir eski Rus halkının” varlığını savunan emperyal tarihçiliğin teorisi, Ukrayna halkının Ruslaştırılması için ideolojik bir gerekçe olarak kullanılmaktaydı¹⁵⁸. Bu teoriye dayanarak, Ukrayna ve Belarus halkının Ruslaştırılması, Kremlin tarafından Ukrayna ve Belarus’un Rusya tarafından yutulması olarak değil, “bir zamanlar bölünmüş bir halkın birleşmesi” olarak tasvir edilmekteydi.

Sovyet Ukrayna’nın çeşitli devlet organları arasındaki resmî yazışmalarda, parti ve sendika toplantılarında ve evrak işlerinde Rusça tamamen egemen olmuştur. Moskova’dan gönderilen parti bürokratları Ukrayinceyi bilmek zorunda değillerdi. Sovyetler Birliği’nde Ruslaştırmanın etkili yolları ordu ve eğitim sistemi oldu (kreşlerden ve anaokullarından başlayarak yükseköğretime kadar her düzeyde).

Ukrayince kitaplarının, gazetelerinin, dergilerinin ve ders kitaplarının sayısı, hacmi ve kişi başına düşen ortalama kitap miktarı, Rus yayınlarına kıyasla sürekli azalıyordu. İvan Dzüba’nın verdiği istatistiklere göre, Ukrayinler SSCB’nin nüfusunun %17’sini oluştururken, 1956-1960 yıllarında SSCB’de yayımlanan tüm kitaplar arasında Ukrayince kitapların oranı %3,9’du¹⁵⁹. İlerleyen süreçte Ukrayin dilinde yayınların durumu daha da kötüleşmişti. 1960 yılında Ukrayna’da basılan kitapların %49’unu Ukrayince kitaplar oluştururken, 1969 ve 1980 yılları arasında Ukrayna’da Ukrayin dilinde yayımlanan dergilerin payı %46’dan %16’ya, 1980’lerin sonunda Ukrayince kitapların oranı ise %20’ye düşmüştü¹⁶⁰.

Ukrayin sinema ve tiyatrosunda da ayrımcılık ve asimilasyon yaşanmaktaydı. 1976’dan 1989’a kadar Ukrayna film stüdyolarında

¹⁵⁷ Dogovor ob obrazovanii Soyuzu Sovetskikh Sotsialistiçeskih Respublik, 30 Aralık 1922. **Dokumenti vneşney politiki SSSR**, C 6, Gospolitizdat, Moskova 1962, s. 118-123.

¹⁵⁸ Bu teorinin genel bir özeti için bk. N. M. Yusova, “Davn’orus’koyi narodnosti kontseptsiya”, **Entsiklopediya istoriyi Ukrayini**, C 2, Naukova Dumka, Kiyiv 2004, s. 275-276.

¹⁵⁹ Dzüba, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁶⁰ V. P. Danilenko, “V apoheyi vozzyednann’a”, **Ukrayina i Rosiya v istoriçniy retrospektivi**, C 2: Rad’ans’kyy proekt dl’a Ukrayini. Naukova Dumka, Kiyiv 2004, s. 456.

çekilen 300 filmin yaklaşık yarısı Rus edebiyatının eserlerine veya Rus yazarların senaryolarına dayanıyordu¹⁶¹. Rus yazarların film senaryolarının onaylanma olasılığı daha yüksekti. Filmlerin diline gelince, durum daha da vahimdi. Örneğin, 1978'den 1988'e kadar, Odesa Film Stüdyosu'nun ürettiği 60 filminden sadece üçü Ukrayin dilindeydi¹⁶². Aynı zamanda, savaş sonrası dönemde Ukrayna tiyatroları da önemli ölçüde Ruslaştırılmaktaydı. Ayrıca totaliter Sovyet sisteminde üretilen sanat eserleri için “doğru” ve “yanlış” konular vardı. Sovyet sanatının eserlerinin Sovyet toplumunun yaşamında Komünist Parti'nin öncü rolünü vurgulamaları, Sovyet halkının Nazi Almanya'sı ile savaşta kazandığı zaferleri ve kahramanlıklarını, savaştan sonra Sovyet ekonomisinin yeniden inşasını, Sovyet sanayi işletmelerinde işçi sınıfının çalışmalarını ve Sovyet kolektif çiftliklerinde köylülerin mutlu yaşamını göstermeleri gerekiyordu. Ukrayin etnik temaları üzerine filmler çekmek veya tiyatro oyunları sahnelemek oldukça riskliydi. Bunu yapmaya cüret edenler kolaylıkla “Ukrayin burjuva milliyetçiliği” ile suçlanabilir ve Sovyet sisteminin düşmanı ilan edilebilirlerdi. Bunun en ünlü örneği, 1964 yılında, yönetmen Sergey Paracanov tarafından çekilen ve dünya sinemasının bir klasiği hâline gelen “Unutulmuş Ataların Gölgeleleri” (*Tihi zabymux predkie*; 19. yüzyılda Karpat Dağları'nda geçen Romeo ve Juliet hikâyesinin Ukrayin versiyonu) filmidir¹⁶³.

Sovyetler Birliği'nde Ukrayin halkının Ruslaştırılmasının diğer yöntemleri arasında; Moskova'nın teşvikiyle etnik Rusların (parti liderleri, devlet görevlileri, teknik uzmanlar vb.) Ukrayna'ya yerleştirilmesine ve buna paralel olarak birçok Ukrayin uzmanın Sovyet petrol ve gaz endüstrisinin geliştirilmesi, madenlerin çıkarılması, Kuzey Kazakistan'ın bakir topraklarının tarıma kazandırılması, Sibiry'a'nın uzak bölgelerinde yeni işletmelerin ve şehirlerin inşası gibi projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla Ukrayna sınırlarının dışına gönderilmesine işaret edilebilir.

¹⁶¹ Larisa Brühovets'ka, **Prıhovani fil'mi**, ArtEk, Kiyiv 2003, s. 28.

¹⁶² M. İ. Yarmolenko, “Movna politika v URSR u 40-80-h rokah XX stolitt'a”, **Naukovi zapıskı İPiEND im. İ. F. Kurasa NAN Ukrayini**, 2013, No. 3, s. 372.

¹⁶³ Gürcistan doğumlu bir Ermeni olan Paracanov, dünya sinemasının ünlü bir yönetmeni ve SSCB'nin kültür alanında önde gelen muhalif isimlerden biri olmuştur. Hayatı ve çalışmaları hakkında bk. R. M. Korohods'kiy ve S. İ. Şçerbatük (eds.), **Serhiy Paracanov: Zlet, Trahediya, Viçnist'**, Spalah, Kiyiv 1994.

Böylece kendilerini Sibiry'a'da, Kuzey Kazakistan'da, Uzak Doğu'da, Arktik çemberi kuzeyinde ve Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetlerinde bulan çok sayıda Ukrayın, millî kimliklerini koruma fırsatı bulamadan kısa sürede Ruslaşmaktaydılar. İnsanların Ukrayın kimliğinden en iyi durumda sadece soyadı kalırdı ve böyle bir kişi hem dil hem de kütür açısından bir Rus oluyordu (Ukrayna dışında doğan sonraki nesiller şöyle dursun)¹⁶⁴. Ruslaştırma süreci farklı milletlerden Sovyet vatandaşları arasında karma evliliklerin teşvik edilmesiyle de kolaylaştırılırdı. 1980'lerin başında, Ukrayna'da her üç evlilikten biri etnik olarak karışıktı. Ukrayna, karışık etnik evliliklerde SSCB'de birinci sıradaydı¹⁶⁵.

Ukrayna'daki Ukrayınların Ruslaştırılmasının sürekli baskısı göz önüne alındığında, Rusya'daki Ukrayınların yoğunlukla yaşadığı bölgelerin asimilasyonu (Bilhorod/Bielgorod, Voronij/Voroniej, Bryansk bölgesinde Starodub, Tahanrih/Taganrog, Kuban', Kuzey Kafkasya, Ural, Uzak Doğu) daha da hızlı gerçekleşmiştir. Rusya Federasyonu sınırları içinde Ukrayın kültürünün gelişmesi için gerekli koşulların (Ukrayın okulları, kitapları, gazeteleri, tiyatroları, filmleri, Ukrayince radyo ve televizyon) olmaması, bir zamanlar Ukrayınların yoğun yaşadığı bölgelerin tam asimilasyonunun yolunu açmıştır. Sovyetler Birliği'nin tarihi boyunca Ukrayınların dalgalar hâlinde Rusya'ya yerleştirilmelerine rağmen, resmî nüfus sayımlarının verilerine göre¹⁶⁶, Rusya Federasyonu'nda yaşayan Ukrayınların sayısının azaldığını veya neredeyse değişmediğini görüyoruz: 1926'da 7,87 milyon, 1939'da 3,35 milyon, 1959'da 3,35 milyon, 1970'da 3,34 milyon, 1979'da 3,65 milyon, 1989'da 4,36 milyon. Rusya Federasyonu'nun 2010 yılının son nüfus

¹⁶⁴ Bu metnin yazarının dayısı ve teyzesi örnekleri oldukça yerinde olacaktır. Her ikisi de 1960-1970'lerde etnik Ruslarla evlenip uzun zaman Doğu Sibiry'a'da çalışmışlardı. Yazarın kuzenleri Rusya'da büyüdü ve her açıdan (dil, kültür veya mantalite) tamamen Rus oldular. Teyzenin çocuklarının Ukrayın soyadı bile yokken dayının iki oğlunun bir Ukrayın soyadı dışında herhangi bir Ukrayın kimliği kalmamıştır.

¹⁶⁵ Danilenko, a.g.e., s. 442.

¹⁶⁶ Rusya İmparatorluğu, SSCB ve Rusya Federasyonu'nda yapılan tüm nüfus sayımlarına (1897, 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989, 2002, 2010) ilişkin verilere, Moskova'da bulunan A. H. Vişnevskiy Demografi Enstitüsü'nün web sitesinde ulaşılabilir: **Perepisi naseleniya Rossiyskoy İmperii, SSSR, 15 novihh nezavisimih gosudarstv**, Erişim: 17 Eylül 2022, <http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/census.php>

sayımına göre, Rusya topraklarında kendilerini etnik Ukrayin olarak gören 1,92 milyon kişi yaşıyordu.

Aynı dönemde Ukrayna'daki etnik Rusların hem sayısı hem de oranı devamlı artıyordu. 1926'da Sovyet Ukraynası'nda 2.67 milyon Rus (ülkenin toplam nüfusunun %9,2'si) yaşıyordu. 1939'da 4,17 milyon (%13,5), 1959'da 7 milyon (%16,93), 1970'de 9,12 milyon (%19,36), 1979'da 10,47 milyon (%21,1), 1989'da 11,35 milyon (%22). Buna göre, Sovyet Ukraynası'nın nüfusu içinde Ukrayinlerin oranı azalıyordu. 1926'da Ukrayna'da 23,2 milyon etnik Ukrayin yaşıyordu (ülkenin tüm nüfusunun %80'i). 1939'da 23,6 milyon (%76,4), 1959'da 32,15 milyon (%76,8), 1970'de 35,28 milyon (%74,87), 1979'da 36,48 milyon (%73,55), 1989'da 37,4 milyon (%72,7). Böylelikle, Ukrayna nüfusundaki Ukrayinlerin oranı, 1926 ve 1989 arasında %80'den %72.7'ye düşmüştür. Rusların oranı ise iki kattan fazla artarak, %9,2'den %22'ye çıkmıştır.

Sovyet Ukraynası'nda etnik Ukrayinlerin günlük hayatlarında sürekli Ukrayinceyi kullandığını düşünmek yanlış olacaktır. Neredeyse tüm büyük Ukrayna şehirleri 1980'lerin sonuna kadar başarılı bir şekilde Ruslaştırılmış oldu¹⁶⁷ ve Rusça Ukrayinceyi ülkenin sosyal yaşamının tüm alanlarından uzaklaştırdı. En iyi durumda, etnik Ukrayinler arasında iki dillilik gelişmişti. Ukrayinceyi evde (genellikle sadece yaşlı nesille iletişimde) konuşup kamu alanlarında, sokaklarda, marketlerde, toplu taşıma araçlarında, iş yerlerinde, anaokullarında/okullarda/üniversitelerde, hatta evde olmayan kendi aralarındaki konuşmalarda Rusçaya geçmekteydiler. Ukrayince gerçekte sadece köylerde ve Ukrayin aydınların küçük bir kısmında hayatta kalmıştı.

Ruslaştırma süreci, doğal olarak, Ukrayinler arasında bir direniş hareketine neden olmuştur. Moskova'nın 1960'lar ile 1980'ler arasında Ukrayna'da Ruslaştırma karşıtlarıyla mücadelesi ayrı bir konudur ve bu çalışmamızda ayrıntılı olarak ele alınamaz. Ukrayna kültürünü ve Ukrayin

¹⁶⁷ 1939'da Sovyet Ordusu tarafından işgal edilen ancak sadece II. Dünya Savaşı'ndan sonra tam olarak Sovyet idari kontrolüne giren Batı Ukrayna bu açıdan önemli bir istisna oluşturmaktadır.

etnik kimliğini korumaya çalışan çok sayıda Ukrayin entelektüel, totaliter Sovyet devletinin siyasal-kültürel baskı makinesiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Sovyet adıyla fiilen Rus işgalci hükûmeti, Ukrayinlerin ulusal kurtuluş hareketini bastırmak amacıyla işten çıkarmalar, tutuklamalar, cezaevlerinde ve çalışma kamplarında hapsedmeler, sürgünler ve son olarak sorunu nihai çözümlen en etkili yöntemi olarak fiziki yok etme¹⁶⁸ gibi bir dizi baskıcı eylem uygulardı. Bununla beraber, Ukrayin ve diğer halkların rejime karşı mücadelesi Sovyet imparatorluğunu içeriden baltalamaktaydı. 1980'lerin sonunda Sovyet toplumunun yapısal krizi, Rus Bolşevikleri tarafından kurulan imparatorluğun çöküşüyle sona ermiştir. Ukrayna 1991'de bağımsız bir devlet oldu ancak sadece bu durum hemen uzun vadeli Ruslaştırmanın getirdiği vahim sonuçlarını çözemedi. Daha önce başlatılan Ukrayna toplumunun Ruslaştırılması kendini yeniden üretmeye devam etti ve 1990'ların başından itibaren bağımsız Ukrayna devleti için önemli bir sorun hâline geldi.

SONUÇ

Ukrayin dilinin ve Ukrayin halkının oluşumunun başlangıcı, günümüz Ukrayna topraklarında yaşayan Doğu Slav kavimleri arasındaki siyasi entegrasyon ile doğrudan bağlantılıdır. 9. yüzyılda, bu yerel Slav kavimlerin etnik temelinde, merkezi Kiyiv'de olan ve İskandinav kökenli Rürük hanedanının (Rürükoviçler) hüküm sürdüğü *Rus'* adlı bir devlet kurulmuştur. 9-11 yüzyıllarda, Rürük hanedanı, Doğu Avrupa ovasının geniş alanlarında yaşayan çok sayıda Slav, Baltık ve Fin kavmini tek devlet içinde birleştirmiştir. 988'de, Hristiyanlığın Bizans versiyonunun resmî olarak kabul edilmesinden sonra Kiyiv sadece siyasi değil, aynı zamanda çok etnikli büyük bir devletin kültürel ve dinî merkezi hâline gelmiştir.

¹⁶⁸ En bilinen örnekler: Şair Vasil' Simonenko (1935-1963), Sovyet polisi tarafından acımasızca dövülmesi sonucu böbrek kanserine yakalanmış ve 28 yaşında hayatını kaybetmiştir. Ressam Alla Hors'ka (1929-1970), başına arkadan aldığı balta darbesiyle öldürülmüştür. Bestekâr ve şarkıcı Volodimir İvasük (1949-1979), Lviv yakınlarında bir ormanda asılı bulunmuştur. Şair Vasil' Stus (1938-1985), Sovyet çalışma kampı yönetiminin acımasızca muamelesi sonucu kampa ölmüştür.

Bu büyük devlette birbirinden uzak yaşayan ve farklı etnik kökenlere sahip olan çeşitli kavimler birkaç ortak unsur paylaşıyorlardı: Devletin adı (*Rus'*), siyasi merkez (Kıyiv), yönetici hanedan (Rürikoviçler), din (Ortodoks Hristiyanlık) ve bu dinin kutsal dili (Kilise Slavcası). Batı Avrupa'daki Latince gibi, Kilise Slavcası da Doğu Slavlar arasında din ve edebiyat diliydi ancak Kilise Slavcasının kutsal bir dil olarak kullanımı Kıyiv Devletinin tüm nüfusunun etnik ve dilsel birliğini ifade etmezdi.

Orijinal anlamıyla *Rus'* kavramı, Kıyiv ve çevresindeki bölgeler için kullanılmıştır. Daha sonra, bu dar anlamıyla birlikte *Rus'* kavramı, Kıyiv'e bağlı tüm toprak ve ülkeleri de ifade edebilirdi. Başka bir deyişle, bahsettiğimiz *Rus'* kelimesi dar anlamda metropol için (Kıyiv, Kıyiv bölgesi veya *Rus'*, günümüz Ukrayna sınırları içindeki bölgeyi gösteren eşanlamlı kelimeler) ve geniş anlamda Kıyiv Devletinin tüm kolonileri için kullanılabilirdi. Bu açıdan, Kıyiv knezleri tarafından fethedilen Baltık veya Fin kavimlerinin topraklarına bile *Rus'* denilebiliyordu.

Bu nedenle, bugünlerde Ukrayince *русский* (eski Ukrayin anlamında) ile günümüz Rusça *русский* (günümüz Rusya devleti ve Rus halkı için kullanılan sıfat/etnonim) kelimeleri arasında bir çelişki vardır. Ancak 18. yüzyıla kadar böyle bir çelişki yoktu ve uluslararası arenada hem Avrupa hem de Osmanlı diplomatik belgelerinde “Rus”, “Ruslar”, “Rutenler” kavramları günümüz Ukrayna toprakları ve üzerinde yaşayan insanları belirtmek için kullanılıyordu. Günümüzde Rusya olarak bilinen ülke, 18. yüzyıla kadar uluslararası yazışmalarda Moskova Devleti olarak adlandırılırdı. Sadece 18. yüzyılda Moskova Çarlığı'nın Ukrayin (veya eski ifadeyle *Rus'*, *Ruten*) topraklarını ele geçirmesi bu durumu değiştirdi ve Moskova Devleti 1721'de resmen Rus İmparatorluğu oldu.

Böylece eski Ukrayin kültürü henüz Kıyiv Devleti döneminde şekillenmeye ve gelişmeye başlamış ve 13. yüzyılın ortalarında Kıyiv'in düşmesinden sonra bu süreç Litvanya ve Polonya-Litvanya devletlerinin içinde devam etmiştir. Katoliklik ve Protestanlığın artan dinî propagandasından kendini korumak için eski Ukrayin toplumu, okullarını, matbaalarını ve üniversitelerini geliştirmek zorunda kalmış ve eğitim

alanında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ukrayın Kazak seçkinleri ve din adamları için ana dillerine ek olarak birkaç dil (genellikle Latince, Lehçe, Kilise Slavcası ve Yunanca) bilmek normal hâle gelmişti ve 17. yüzyılda Ukrayna toprakları Avrupa kültürel alanının organik bir parçasıydı.

Ukrayna tarihinde, 17. yüzyılın ikinci yarısında ve 18. yüzyılın başlarında, Ukrayna topraklarının Moskova'ya siyasi bağımlılığının yolunu açan üç önemli tarihî olayı ifade edebiliriz: Pereyaslav Konseyi (1654), Ukrayna Kilisesi'nin Moskova Patriği'ne bağımlı kalması (1686) ve I. Petro'nun kazandığı Poltava Muharebesi (1709). 18. yüzyıl boyunca, 1721'den beri Rus İmparatorluğu olarak adlandırılan Moskof Devleti'nin içinde kalan Ukrayın (Rus, Ruten) topraklarının özerkliğinin tüm kalıntılarının kademeli olarak yok edilmesi gerçekleşmiştir.

Moskova Devletinin siyasi ve askerî olarak güçlenmesi ve Ukrayna Kilisesi'nin Moskova Patriği'ne bağımlı hâle gelmesi, Moskova'nın Eski Ukrayna dili üzerindeki baskısının artmasına neden olmuştur. Ukrayna'da basılan Kilise Slavcası metinlerin Moskova'da basılanlardan farklı olmaması gerekiyordu ve bu yüzden metinlerde çıkan herhangi bir Ukrayın ifade/kelime siliniyordu. 18. yüzyılın sonuna kadar Kıyiv-Mohıla Akademisinde eğitim dili Moskofça (günümüz anlamda Rusça) diline geçmiş ve Ukrayna din adamları Kilise Slavcası metinleri okurken Moskova telaffuzunu kullanmak zorunda kalmışlardı. Ülkedeki eğitim sistemi geriliyor ve Ukrayın ulusal seçkinleri Ruslaşıyorlardı.

Ukrayna'nın siyasi özerkliğinin yok edilmesine rağmen, 18. yüzyılın sonundan başlayarak ve 19. yüzyıl boyunca halkın konuştuğu Ukrayince temelinde yeni bir Ukrayın edebiyatı doğmuş ve şekil almıştır. Bu bağlamda, İvan Kotlyarevskiy ve Taras Şevçenko isimleri son derece önemlidir. Birincisi, edebî Ukrayincenin başlatıcısı (zaçınatel'), ikincisi ise onun kurucusu (osnovopolojnik) olarak kabul edilmektedir. 19. yüzyıl hem modern Ukrayincenin oluşumunun hem de Rus çarlık hükûmetinin Ukrayincenin gelişmesini engellemeyi amaçlayan yasakların dönemiymi (Valuyev Talimatı (1863) ve Ems Fermanı (1876) olarak bilinen iki kötü şöhretli belge ile yasaklar zirvesine çıkar). Getirilen yasaklar sonucunda Ukrayince eğitimsiz köylülerin dili hâline gelmiş ve Ukrayın toplumunun

sosyal yapısının deforme olduğu ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başında, Ukrayınlerin neredeyse hiç ulusal seçkini yoktu. Bu yüzden “Ukrayın” ve “köylü” neredeyse eş anlamlı kelimeler olmuştu. Sosyalist partilerin Ukrayın toplumunda artan popülaritesi, 1917-1921 Ukrayna bağımsızlık mücadelesi döneminde yeni kurulacak Ukrayna devletinin bağımsızlığını koruyamamasının birkaç önemli sebebinden biriydi.

1920’lerde, Bolşeviklerin başlattığı Ukrayınleştirme politikası bir amaç olarak değil, Bolşevik iktidarını pekiştirmek için bir araç olarak görülmüş ve uzun sürmemiştir. 1930’ların başından Sovyetler Birliği’nin çöküşüne kadar Moskova, çeşitli yöntem ve araçlar kullanarak “tek bir Sovyet halkı” yaratma sloganı altında tutarlı bir Ruslaştırma politikasını sürdürdü. Bu süreçte Moskova’nın kullandığı ve bahsedilmesi gereken yöntem ve araçlar arasında şunlar vardı: Devlet idaresi, eğitim ve kültür sisteminde Ukrayince kullanımının kısıtlanması; Ukrayince kitapların ve gazetelerin dolaşımının sınırlandırılması; Ukrayna içinde ve Ukrayna sınırları dışında kalan etnik Ukrayınlerin dilsel ve kültürel asimilasyonunun teşvik edilmesi; karışık evlilikler; Ukrayın uzmanların Sovyetler Birliği’nin diğer bölgelerine, etnik Rusların ise Ukrayna’ya gönderilmesi; Ukrayın entelektüellerine zulmedilmesi. Sovyetler Birliği halklarının resmî eşitliği sadece kağıt üzerinde kalırken Ruslar fiilen baskın etnik grup statüsüne sahiplerdi.

1980’lerin sonuna kadar Ukrayince, Ukrayna’nın büyük şehirlerinde artık pek kullanılmamaktaydı ve yalnızca köylerde veya 1939’da (gerçekte İkinci Dünya Savaşı sonlarında) SSCB’nin topraklarına katılan Batı Ukrayna’da duyulabiliyordu. Birkaç yüzyıllık Ruslaştırmanın sonuçları modern Ukrayna toplumunda hissedilmeye devam etmektedir. Ancak özellikle 2014’te, Rusya’nın Ukrayna’ya karşı başlattığı savaştan sonra, artan sayıda etnik Ukrayın ve diğer etnik kökenlerden Ukrayna vatandaşları kamusal alanlarda, formal ve informal durumlarda ve günlük hayatlarında Ukrayinceyi kullanmaya başlamışlardır.

KAYNAKÇA

Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, Çast' 1, C 5, Gubernskaya tip., Kiyiv 1872.

Berında, Pamvo, **Leksikon Slavenoroskiy**, 2. Basım (1653), https://archive.org/details/Pamva_Berynda_1653/PamvaBerynda1653/page/n13/mode/2up

Boryak, H. (Ed.), **Ukrayins'ka identıçnist' i movne pıtann'a v Rosiys'kiy imperiyi**, İn-t İstoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, Kiyiv 2013.

Çerepnin, L. V., **Obrazovaniye Russkogo tsentralizovannogo gosudarstva v XIV-XV vekah**, İzdatel'stvo sotsial'no-ekonomičeskoj literaturı, Moskova 1960.

Çteniya v İmperatorskom Obşçestve İstorii i Drevnostey, C 14, Universitetskaya Tipografiya, Moskova 1847.

Danilenko, V. P., “V apoheyi vozzyednann'a”, **Ukrayina i Rosiya v istoričniy retrospektivi**, C 2: **Rad'ans'kiy proekt dl'a Ukrayini**, ed. V. A. Smoliy, Naukova Dumka, Kiyiv 2004, s. 397-528.

Diyak, İ. V., **Ukrayins'ke vidrojdenn'a çı nova rusifikatsiya?**, Hranoslov, Kiyiv 2000.

Dokumenti vneşney politiki SSSR, C 6, Gospolitizdat, Moskova 1962.

Doroşenko, D., **İstoriya Ukrayini**, Bulava, New York 1957.

Dzüba, İvan, **İnternatsionalizm çı Rusifikatsiya? Suçasnist'**, München 1968.

Hurin, İhor, “Formuvann'a norm ukrayins'koyi movi i rosiyşçenn'a”, **Rosişçenn'a Ukrayini**, ed. Leonid Poltava, Ukrayins'kiy Kongresoviy Komitet Amerıki, New York 1984, s. 69-75.

İstoriya Ukraini, Aleteya, S. Petersburg 2018.

Kabanov, P. İ. ve Mavrodin, V. V., **İstoriya SSSR: S drevneyşih vremen do 1861 goda**, Prosveşçeniye, Moskova 1974.

Klüçevskiy, V. O., **Soçineniya**, C 1. Kurs Russkoy İstorii. Çast' 1. Mısl', Moskova 1987.

Kol'aska, İ. V., **Osvita v Rad'ans'kiy Ukrayini**, Peter Martin Associates Ltd., Toronto 1970.

Konstitutsiya (osnovnoy zakon) Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik, Partizdat TsK VKP (b), Moskova 1936.

Korohods'kiy, R. M. ve S. İ. Şçerbatük (eds), **Serhiy Paracanov: Zlet, Trahediya, Viçnist'**, Spalah, Kiyiv 1994.

Kostileva, S. O. (ed.), **İstoriya ukrayins'koyi kul'turi**, Vıd-vo Politehnika, Kiyiv 2010.

Kostomarov N., "Severnorusskiya narodopravstva", Kitap 1, **Monografii i issledovaniya**, C 7, Tip. M. M. Stasüleviça, St. Petersburg 1886.

Kovalenko, Volodymyr, "The Rape of Baturyn: The Archaeological Evidence", **Harvard Ukranian Studies**, C 35, S 1/4, s. 37-78.

Krekoten', V. İ. ve Sulıma, M. M. (editörler), **Ukrayins'ka poeziya. Seredına XVII st.** Naukova Dumka, Kiyiv 1992.

Levadny, İvan, "Ukrayinska literatura v borot'bi i jertvi tsiyeyi borot'bi", **Rosişçenn'a Ukrayini**, ed. Leonid Poltava, Ukrayins'kiy Kongresoviy Komitet Amerıki, New York 1984, s. 257-400.

Lızançuk, Vasil', **Naviçno kaydani kovalı**, İn-t Narodoznavstva NAN Ukrayini, Lviv 1995.

Litwin, Henryk (ed.), **Lüblinska Uniya 1569 roku. Pravovi aktı**, Instytut Polski w Kijowie, Kiyiv 2019.

Lübimov, S., "Bor'ba mejdu predstavityami Velikorusskogo i Malorusskogo napravleniya v Velikorossii v kontse XVII i naçale XVIII vekov", **Jurnal Ministerstva Prosveşçeniya**, 1875, Temmuz, C 180, Tip. V. S. Balaşeva, S. Petersburg 1875.

Mansvetov İ., **Kak u nas pravilis' tserkovniya knigi**, Tip. M. N. Lavrova, Moskova 1883.

Masenko, L. (ed.), **Ukrayins'ka mova u XX storiççi: istoriya lingvotsidu**, K1yevo-Mohl'ans'ka Akademiya, K1yiv 2005.

Mıts'ko, İ. Z., **Ostroz'ka slovyano-hreko-latıns'ka akademiya**, Naukova dumka, K1yiv 1990.

Nimçuk, V. V. (ed.), **Hrestomatiya z istoriyi ukrayins'koyi movı X-XIII st.** İnstıtut Ukrayins'koyi movı NAN Ukrayını, K1yiv-Jıtomır 2015.

Nimçuk, V. V. ve N. V. Puryayeva (Editörler), **İstoriya ukrayins'koho pravopısu XVI-XX st. Hrestomatiya**, Naukova Dumka, K1yiv 2004.

Ohiyenko, İvan, **İstoriya ukrayins'koho drukarstva**, Lıbid', K1yiv 1994.

Ohiyenko, İvan, **İstoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movı**, Naşa kul'tura i nauka, K1yiv 2004.

Ohiyenko İvan (Mıtropolit İlarion), **Priyednann'a tserkvı ukrayins'koyi do moskovs'koyi u 1686 rotsi**, The Christian Press Ltd., Winnipeg 1948.

Ohiyenko, İvan, **Ukrayins'ka tserkva: Narısı z istoriyi Ukrayins'koyi pravoslavnoyi tserkvı**, C 1-2, Ukrayina, K1yiv 1993.

Ostroh Bible (1581),
<https://archive.org/details/OstrogBiblija1581/page/n3/mode/2up>

Ostromırove, Yevanheliye, 1056-1057, (El Yazısı),
<https://web.archive.org/web/20160306080844/http://parafia.org.ua/plain/ostromirovo.pdf>

Paul of Aleppo, **The travels of Macarius: Patriarch of Antioch**, Oriental translation fund of Great Britain and Ireland, London 1836.

Paris, Louis (ed.), **Evangélie slave dit texte du sacre de la bibliothèque de Reims**, Didron et Techner, Paris 1852.

Pavlenko, N. İ. vd., **İstoriya SSSR: S drevneyshı vremen do 1861 goda**, Prosvetşeniye, Moskova 1989.

Pavlo, Halebs'kiy, **Ukrayina – zeml'a kozakiv**, Yaroslaviv Val, K1yiv 2009.

Perepisi naseleniya Rossiyskoy İmperii, SSSR, 15 novıhh nezavisimlıh gosudarstv, Erişim: 17 Eylül 2022, <http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/census.php>

Pıpin, A. N., **İstoriya russkoy literaturı,** C 2, Tip. M. M. Stasüleviça, St. Petersburg 1902.

Plokyh, Serhii, **The Origins of the Slavic Nations,** Cambridge University Press, New York 2006.

Polnoye sobraniye postanovleniy i rasporyajeniy po Vedomstvu Pravoslavnogo İspovedaniya Rossiyskoy İmperii (PSPR VPİRİ), C 1, Sinodalnaya tip., S. Petersburg 1879; C 5, Sinodalnaya tip., S. Petersburg 1881.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRİ), C 6, 16, 20, 21, 22, 28, Tip. II otd. S. Ye. İ. V-va Kantselyarii, St. Petersburg, 1830.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRİ), Sobraniye 2, C 8, Kitap 1, Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego İmperatorskogo Veliçestva Kantselyarii, St. Petersburg 1834.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRİ), Sobraniye 3, C 25: Gos. Tip., St. Petersburg 1908.

Polons'ka-Vasilenko, Nataliya, **İstoriya Ukrayini,** C 2, Lıbid', Kiyiv 1994.

Pritsak, Omeljan ve Sevçenko, Ihor (eds.), "The Kiev Mohyla Academy (Commemorating the 350th Anniversary of Its Founding, 1632—1982)", **Harvard Ukrainian Studies,** vol. VIII, no. 1/2. Cambridge, MA, June 1984.

Prokopoviç, Feofan, **Soçineniya,** İzd-vj Akademii Nauk SSSR, Moskova-Leningrad 1961.

Putin, Vladimir, Bolşaya press-konferentsiya Vladimira Putina, 14 Aralık 2017, <http://kremlin.ru/events/president/news/56378>

Putin, Vladimir, Ob istoričeskom yedinstve russkih i ukraintsev, 12 Temmuz 2021, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

Putin, Vladimir, Plenarnoye zasedaniye Peterburgskogo mejdunardonogo ekonomiçeskogo foruma, 19 Haziran 2015, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/49733>

Putin, Vladimir, Priamaya liniya s Vladimirom Putinim, 16 Nisan 2015, <http://kremlin.ru/events/president/news/49261>

Putin, Vladimir, Zasedaniye Mejdunardonogo diskussionnogo kluba Valday, 19 Ekim 2017, <http://kremlin.ru/events/president/news/55882>

Sbornik Russkogo İstoriçeskogo Obşçestva (SİRİO), C 7, Tip. İmperatorskoy Akad. Nauk, S. Petersburg 1871.

Skrınnikov, R. G., **Tragediya Novgoroda**, İzdatel'stvo imeni Sabaşnikovih, Moskova 1994.

Smirnov, S., **İstoriya Moskovskoy Slaviano-Greko-Latinskoy akademii**, Tip. V. Gotye, Moskova 1853.

Smoliy, V. A. (ed.), **“Pakti i Konstitutsiyi” Ukrayins’koyi Kozats’koyi Derjavi**. Svit, Lviv 2011.

Stebnitskiy, P., “Oçerk razvitiya deystvuyuşçago tsenzurnago rejıma v otnoşenii malorusskoy pıs'mennosti”, **Ob otmene stesneniy malorusskogo peçatnogo slova**, Tip. İmp. Akad. Nauk, St. Petersburg 1905.

Subtel'miy, Orest, **Ukraina. İstoriya**, Libid, Kiyiv 1994.

Şevçenko, O. M., Pro pidpor'adkuvann'a Kiyivs'koyi mitropoliyi Moskovs'komu patriarhatu naprikintsi XVII st. **Ukrayins'kiy istoriçniy jurnal**, 1994, No 1, s. 54-61.

Şevel'ov, Yuriy, **İstoriçna fonologiya ukrayins'koyi movı**, Akta, Harkiv 2002.

Şevel'ov, Yuriy, **Ukrayins'ka mova v perşiy polovini dvadtsyatoho stolitt'a (1900-1941)**, Suçasnist', New York 1987.

Tairova-Yakovleva, Tat'yana, **Mazepa**, Molodaya Gvardiya, Moskova 2007.

Târih-i Na'îmâ, C 6, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Tihomirov, M. N. ve Dmitriyev, S. S., **İstoriya SSSR. S drevneyşih vremen do 1861 goda**, Politizdat, Moskova 1948.

Tulupov, Viaçeslav, **Rus' Novgorodskaya**, Algoritm Eksmo, Moskova 2009.

Ukaz imperatritsı Anrı İvanovrı pravitelü Malorossii knyazü Şahovskomu – o brakah malorossov, **Kiyevskaya starina**, C 91, 1905, s. 1 (içinde birkaç farklı sayfa numaralandırılması var).

Yarmolenko, M. İ., “Movna politka v URSS u 40-80-h rokah XX ctolitt'a”, **Naukovi zapiski İPiEND im. İ. F. Kurasa NAN Ukrayini**, 2013, No. 3, s. 365-377.

Yatsenko, B., **İstoriya perşoho vıdannia “Slova o polku İhorevim”**, V-vo im. Olenı Telihı, Kiyiv 2006.

Zalozn'ak, A., **Drevenovgorodskiy dialekt**, Yaziki slav'anskoy kul'turı, Moskova 2004.

Ansiklopediler ve Sözlükler

Bilodid, İ. K. vd. (ed.), **Russko-Ukrainskiy slovar'**, C 1-3, Naukova Dumka, Kiyiv 1969.

Bol'shaya Rossiyskaya Entsiklopediya (elektronik versiyonu), <https://bigenc.ru/geography/text/5718131>

Dzüba İ., vd. (ed.), **Entsiklopediya Suçasnoyi Ukrayini**, İnstitut Entsiklopediçnih doslidjen' NAN Ukrayini, Kiyiv 2019, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=68157

Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini, C 2, Naukova Dumka, Kiyiv 2004.

Entsiklopediya istoriyi Ukrayini, C 3, Naukova Dumka, Kiyiv 2005.

Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini, C 4, Naukova Dumka, Kiyiv 2007.

Entsiklopediya istoriyi Ukrayini, C 7, Naukova Dumka, Kiyiv 2010.

Entsiklopediya istoriyi Ukrayini, C 8, Naukova Dumka, Kiyiv 2011.

Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini, C 9, Naukova Dumka, Kiyiv 2012.

Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini, C 10, Naukova Dumka, Kiyiv 2013.

Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini, “Ukrayina-Ukrayintsi”, Kitap 2. Naukova Dumka, Kiyiv 2019.

Fasmer, M. (ed.), **Etimologičeskiy slovar’ russkogo yazıka**, C 2, Progress, Moskova 1986.

Mustyatsa, P. (ed.), **Rosiys’ko-ukrayins’kiy slovník**, Vıd-vo Akademiyi Nauk URSS, Kiyiv 1937.

UKRAYNA'DA TURUNCU DEVRİM, AVROMEYDAN VE TOPLUMSAL-SİYASAL DÖNÜŞÜM

TURGUT TUNCEL*

Özet

Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi ile ilgili hâkim anlatı, bu iki 'devrimi' Ukrayna'nın ait olduğu Batı medeniyet alanına geri dönüş mücadelesi çerçevesinde kurgulamaktadır. Ulus inşası paradigması çerçevesinde oluşturulan anlatıda bu olayların öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan sosyoekonomik, sosyokültürel ve sosyopolitik bağlamların yeterince irdelenmemesi ise Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi ile ilgili literatürün en önemli eksikliklerinden biridir. Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi sonrasında Ukrayna'da önceki dönemde güç ve etki sahibi olan siyasetçi, bürokrat ve oligarkların bir kısmı tasfiye olsa da ekonomik ve siyasal düzen değişmemiş, 'devrimler'e neden olan temel ekonomik, toplumsal ve siyasal çelişki ve sorunların hemen hiçbiri çözülememiştir. Bu nedenle, bu olayların devrimsel nitelikleri sorgulanmaya oldukça açıktır. Bunun yanında, her iki 'devrim' de Ukrayna için Avrupalı bir ulusal kimlik inşasının hız, yaygınlık ve derinlik kazandığı süreçleri başlatan olaylardır. Ukrayna millî anlatısının inşası, dilde Ukrayınleşme ve millî bir kilisenin kurulmasının, büyük oranda devlet tarafından yukarıdan aşağı bir şekilde yürütülen Ukrayna ulusal kimliği inşası süreçlerinin en temel üç ayağını oluşturduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Turuncu Devrim, AvroMeydan, hibrit rejim, oligarşik yapı, ulus inşası, kimlik politikaları, Ukrayın millî anlatısı, dilde Ukrayınleşme, millî kilise.

* Dr., Kıdemli Analist, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM). E-posta: tuncel@avim.org.tr ORCID: 0000-0001-7354-7769

ORANGE REVOLUTION, EUROMAIDAN AND SOCIAL AND POLITICAL TRANSFORMATION IN UKRAINE

Abstract

The hegemonic narrative on Orange and Euromaidan revolutions is constructed upon the notion of Ukraine's return to the Western civilizational sphere, where it ultimately belongs. One of the main fallacies of this narrative that is constructed upon the nation building paradigm is the absence of necessary attention on socioeconomic, sociocultural, and sociopolitical contexts before and after these 'revolutions'. Although after the Orange and Euromaidan revolutions; some of the politicians, bureaucrats, and oligarchs who possessed power and influence before were eliminated, economic and political systems remained unchanged, and almost none of the economic, social, or political contradictions and problems were solved. As such, the revolutionary character of these events is rather open to discussion. These two 'revolutions', on the other hand, are the climax that commenced a faster, more comprehensive and deeper process of constructing a European national identity for Ukraine. The construction of the Ukrainian national narrative, linguistic Ukrainization, and establishment of a national church have been the three pillars of the building of an Ukrainian national identity, which, by and large, is carried out by the state through top-down processes.

Keywords: Ukraine, Orange Revolution, EuroMaidan, hybrid regime, oligarchic structure, nation building, identity politics, ethnic Ukrainian national narrative, linguistic Ukrainization, national church.

GİRİŞ

1991 yılının son günlerinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız bir devlet olarak siyasi haritada yerini alan Ukrayna hakkında günümüze kadar oluşan literatürde irdelenen temel dönüm noktaları; 2004-2005 Turuncu Devrim ve 2013-2014 AvroMeydan Devrimi ile bundan sonra yaşanan Kırım'ın Rusya tarafından işgali, yasa dışı ilhakı ve Ukrayna'nın doğusundaki Donbas bölgesinde başlayan çatışmalardır¹. Hem akademik hem de popüler yazında bu iki 'devrim', özellikle de 2013-2014 AvroMeydan Devrimi, Ukrayna'nın sadece otuz yıllık Sovyet sonrası yakın tarihi içinde değil, Ukrayna halkının geçmişi yüzyıllara uzanan tarihi içinde de çok önemli kırılma noktaları olarak tarif edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi Ukrayna'nın, üzerine 'Rus emperyalizmi' tarafından suni bir şekilde dayatılan Doğu Slav kimliğini ve 'Rus Dünyası'nın bir parçası olmayı reddettiği, kendi öz Avrupalı kimliğine sahip çıkarak Batı medeniyeti tercihini ortaya koyduğu ve böylece gerçek anlamda siyasi bağımsızlığını kazandığı esas dönüm noktalarıdır. Bu çerçevede Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi, Ukrayna ulusu ve devleti açısından kurucu anlar olarak anlatısallaştırılmaktadır.

Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi'nin bu şekilde anlatısallaştırılmasının bilimsel/akademik analizler açısından neden olduğu birçok eleştiriye açık sonuçları söz konusudur. Bunlardan biri, Ukrayna'nın sadece Sovyet sonrası tarihinin değil, Kiyiv Rus'tan bu yana bin yılı aşan tarihinin de Ukrayna'nın Rus hegemonyasından kurtularak ait olduğu 'Avrupa ailesine' dönme çabası çerçevesi içerisinde hikâye edilmesidir. Bu anlatı, olgusal açıdan ciddi sorunlar barındırmasının yanında, 1980'lerin sonlarında yeniden keşfedilerek güne uyarlanan 19. yüzyıl etno-milliyetçi, çizgisel ve teleolojik tarih yazımının yeniden

¹ Kuşkusuz, 24 Şubat 2022'de, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişimi nedeniyle başlayan, bu çalışma kaleme alınırken altıncı ayını doldurmuş ve hâlen devam etmekte olan Rusya-Ukrayna Savaşı da bu dönüm noktaları arasındaki yerini alacaktır.

üretilmesine sebep olmaktadır². Diğer yandan, tüm Ukrayna tarihinin ve 1991 sonrası süreçlerin ‘Ukrayna’nın Batı ve Rusya arasındaki tercihi’ çerçevesinde ve ‘kimlik politikaları’ düzeyinde ele alınması, Ukrayna siyasetine dair çok kısıtlı, dahası yanıltıcı bir kavramsal çerçeveyin oluşması sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda, Ukrayna’nın yüzyıllara uzanan ‘ait olduğu Batı ailesine geri dönüş mücadelesi’ çerçevesinde kurulan siyasi söylem, 2004-2005 ve 2013-2014 süreçlerinin mistifikasyonuna neden olmakta, bu durum Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi’ne dair akademik çalışmaların önünde hegemonik bir engel hâline gelmektedir. Bu mistifikasyon, Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi’nin sebepleri ve farklı sonuçları hakkında analitik ve realist bir kavrayışa varmayı zorlaştıran önemli bir nedendir.

Bu çalışmada hedeflenen, 2004-2005 Turuncu Devrim ve 2013-2014 AvroMeydan Devrimi üzerine oluşan literatürün incelenmesi değildir. Ancak bu iki ‘devrim’, ilgili literatürdeki eleştiriye açık noktalar göz önünde bulundurularak betimsel yönü ağır basan bir şekilde irdelenecektir. Bu doğrultuda ilk olarak, Ukrayna’nın 1980’li yılların sonlarından 2004-2005 Turuncu Devrim’e kadar geçen yirmi yıla yakın bir süre zarfında içinden geçtiği Sovyet sonrası geçiş süreci, bu süreçte ortaya çıkan çelişki ve sonuçları ortaya koyacak şekilde kısaca incelenecektir. Bu sayede, bu iki ‘devrim’e dair bir arka plan sunulmaya çalışılacaktır. Bundan sonra, 2004-2005 Turuncu Devrim ve 2013-2014 AvroMeydan Devrimi birbirinden ayrı olarak iki bölüm hâlinde ele alınacaktır. İlk olarak, iktidarın el değiştirmesiyle sonuçlanan ‘devrim’ süreci ve sonrasında kurulan ‘devrimci’ hükümetler döneminde yaşanan sosyopolitik süreçler değerlendirilecektir. Bu sayede, bir yandan Ukrayna’da bu ‘devrimlerin’ öncesinde var olan ve bu ‘devrimler’ nedeniyle daha da fazla gün yüzüne çıkan, dahası derinleşerek katılaştıran sosyopolitik ve sosyokültürel çelişkiler anlaşılmasına çalışılacak, diğer yandan ‘devrimci’ hükümetlerin ülkeyi yönetmek ve dönüştürmek

² Sovyet sonrası Ukrayna’da ulusal tarih anlatısı için bk. Turgut Kerem Tuncel, “Ukrayna’nın Ulusal Tarih Anlatısının Oluşumu”, *Sovyet Sonrası Ukrayna’da Devlet, Toplum ve Siyaset: Değişen Dinamikler Dönüşen Kimlikler*, ed. Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, Terazi Yayıncılık, Ankara 2020, s. 13-47.

konusundaki performansları tartışmaya açılacaktır. İkinci olarak ise Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi sonrasında kurulan hükûmetlerin ulus inşasına yönelik yürüttükleri 'kimlik politikaları' incelenecektir. Bu sayede, Ukrayna'da Doğu Slav kimliğinden ayrılmış 'Avrupalı' bir Ukrayna millî kimliği inşası taraftarı 'devrimci' hükûmetlerin Ukrayna millî kimliğinin inşasıyla ilgili olarak önem attıkları konular hakkında ne tür girişimlerde buldukları ortaya konulacaktır.

1. Ukrayna'nın Sovyet Sonrası Geçiş Süreci

Sovyetler Birliği'ni oluşturan ve 1991 yılının son günlerinde bağımsız devletler olarak tarih sahnesine çıkan on beş cumhuriyet; planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş, totaliter rejimden demokrasiye geçiş ve devlet ve ulus inşası gibi dört temel boyutu olan Sovyet sonrası geçiş (İng. *post-soviet transition*) sürecini³ farklı yollar izleyerek, farklı yoğunluk ve hızlarda yaşamış, bu süreçteki edinimleri farklılaşmıştır. Sovyet sonrası ülkelerdeki kökenleri Sovyet ve öncesi dönemlere dayanan farklı toplumsal, kültürel, ideolojik, siyasal ve ekonomik yapı ve miraslar bu farklılaşmanın nedenleridir.

Ukrayna'nın 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında, geçiş sürecini başarıyla yürütmesine olanak tanıyan pek çok avantaja sahip olduğu görülmektedir⁴. 1992 yılında, Deutsche Bank'ın bir raporunda, Ukrayna'nın geleceğe dair vaat ettiği umut açısından eski Sovyet cumhuriyetleri arasında açık ara en öndeki ülke olarak tanımlanması⁵

³ Sovyet sonrası geçiş sürecinin dört boyutlu bir süreç olarak irdelenmesine dair analitik bakış için bk. Taras Kuzio, "The National Factor in Ukraine's Quadruple Transition", *Contemporary Politics*, C 6, S 2, 2000, s.143-164; Paul D'Anieri vd., *Politics and Society in Ukraine*, Routledge, New York ve Londra 1999, s. 4-6.

⁴ Büyük nüfus ve yüz ölçümü, verimli tarım arazileri, kömür ve demir başta olmak üzere doğal kaynakları, Sovyet döneminde kurulan gelişmiş sanayi tesisleri, nükleer santraller ve askerî-sanayi ve uzay kompleksleri, Sovyet döneminde başarılı kentleşme ve sanayileşmeye paralel olarak halkın genel eğitim düzeyinde yaşanan ilerleme, pozitif bilimler ve mühendislik alanlarında oldukça yetkin yükseköğretim kurumları ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan insan sermayesi (İng. *human capital*) /entelektüel sermaye, Sovyetler Birliği dağıldığında Ukrayna'nın sahip olduğu önemli avantajlardır (Alexander J. Motyl, *Dilemmas of Independence: Ukraine after Totalitarianism*, Council on Foreign Relations, 1993, s. 1-3; Oleh Havrylyshyn, *The Political Economy of Independent Ukraine: Slow Starts, False Starts, and a Last Chance?*, Palgrave Macmillan, London 2017, s. 26-29).

⁵ Deutsche Bank, "The Soviet Union at the crossroads", Deutsche Bank AG, Frankfurt 1992, Economics Department Study' den aktaran Havrylyshyn, a.g.e., s. 7.

bununla ilgili olarak önemlidir. Ne var ki Ukrayna, Sovyet sonrası geçiş sürecinde, bu sürecin hızı, yaygınlığı ve derinliği anlamında en başarılı cumhuriyetlerden biri olmuştur⁶. Sovyet sisteminin aşırı merkezizetçi yapısı bu başarısızlığın bir nedeni olarak görülebilir. Ancak Sovyet sisteminin bu olumsuz mirası sadece Ukrayna için değil, tüm Sovyet sonrası cumhuriyetler için geçerlidir⁷. Dolayısıyla Ukrayna'nın Sovyet sonrası geçiş sürecindeki başarısızlığının Ukrayna'ya özel nedenlerinin de anlaşılması gerekmektedir.

Ukrayna'da reform yanlısı muhalif denebilecek hareketlenmeler ancak 1987-1988 yıllarında görülmeye başlanmıştır. Bu hareketlenme ekseriyeti daha önce de Sovyet muhalifi olan az sayıdaki aydının bir araya gelerek görüş ve taleplerini yüksek sesle ifade etme gayretlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Ne var ki, muhalif gruplar, küçük aydın gruplarının ötesine geçememiş, geniş kitlelere seslerini duyurmak ve bunlarla bağ kurmak konusunda oldukça yetersiz kalmışlardır⁸. Daha sonra millî demokratlar olarak anılacak olan, anti-komünist reformist bağımsızlıkçı aydınların önderlik ettiği hareket 1989'un sonları gibi geç bir zamanda görece etkin bir hâle gelmiştir. Ancak bundan sonra da millî demokratik hareket, ülke çapında oldukça cılız, halktan kopuk ve etkisiz

⁶ Ukrayna'nın bağımsızlık sonrası ekonomik performansı hakkında bir değerlendirme için bk. Tymofii Brik and Oleksii Shestakovskiy, "Attitudes About Privatization and the Shadow of Communism: 25 Years of Anti-market Scepticism", *Ukraine in Transformation: From Soviet Republic to European Society*, ed. Alberto Veira-Ramos, Tetiana Liubyva, Evgenii Golovakha, Palgrave Macmillan, Londra 2020, s. 35-53.

⁷ Sovyet sisteminin aşırı merkezizetçi yapısından kaynaklanan sorunlardan biri, Sovyetler Birliği'nde ekonomi politikalarının ve yatırımların cumhuriyetler düzeyinde değil, tüm Birlik düzeyinde planlanması ve yürütülmesidir. Bunun yanında, Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetler hem hammadde hem de pazar bakımından birbirine bağımlı durumdaydılar. Bu nedenlerle, Sovyetler Birliği dağıldığında bağımsızlığa kavuşan cumhuriyetler Sovyet dönemindeki üretimlerini olduğu gibi devam ettirecek yeterliliğe sahip değillerdi. Buna ek olarak, Sovyet dönemindeki esas fonksiyonları merkezde üretilen politikaları hayata geçirmek olan cumhuriyetlerdeki yönetici ve bürokratların, Sovyet sonrası döneme uygun ekonomi politikaları geliştirmeleri her zaman mümkün olmamıştır. Bu nedenle, Sovyet sonrası cumhuriyetler Sovyetler'den miras aldıkları sanayi altyapısını verimli bir şekilde kullanmakta zorluklarla karşılaşmışlardır (Tadeusz A. Olszański, *A Quarter-century of Independent Ukraine: Dimensions of Transformation*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2017, s. 30-31). Buna ek olarak, yetmiş yıllık Sovyet dönemi boyunca Birlik'i oluşturan cumhuriyetler teoride öz yönetime sahip, Birlik'ten ayrılma hakkı bile olan egemen devletler olsalar da fiilen merkezden yani Moskova'dan gelen direktifleri uygulayan idari birimler konumunda olan yapıları. Bu nedenle, Sovyet cumhuriyetlerinde kurum, işleyiş ve kültürüyle gerçek anlamda devlet mekanizmaları söz konusu değildi. Cumhuriyetlerdeki devlet kadroları ve bürokrasi bağımsız politika geliştirme ve yürütme kabiliyetinde olan bir zümre değildi (Paul D'Anieri vd., *a.g.e.*, s. 49).

⁸ Bu dönemde Ukrayna'da ortaya çıkan muhalif hareketler için bk. Taras Kuzio, *Ukraine: Perestroika to Independence*, 2. Baskı, Palgrave Macmillan, Londra 2000; Taras Kuzio, "Restructuring from Below: Informal Groups in Ukraine under Gorbachev, 1985-1989", *Ukrainian Past, Ukrainian Present*, ed. Bohdan Krawchenko, St. Martin's Press, New York 1993, s. 107-122.

kalmıştır. Ukrayna'nın batı bölgelerinin dışına çıkarak ülke sathına yayılmakta başarı gösterememesi millî demokratik hareketin en önemli kısıtlarından biri olmuştur⁹. Sonuçta, batı bölgeleri dışında, Ukrayna'nın genelinde, Baltık cumhuriyetleri veya Polonya'dakilere benzeyen, muhalif aydınlar ve kitleler arasında organik bağların kurulduğu reformist veya Sovyet karşıtı kitlesel halk hareketleri ortaya çıkmamıştır.

Millî demokratik hareketin zayıflığı, millî demokratlarla daha sonra millî komünistler olarak anılmaya başlanan Sovyet Ukraynası'ndaki *nomenklaturanın* bir kısmı arasında zımnî bir anlaşma çerçevesinde fiilî bir iş birliğinin doğmasının önemli bir nedenidir¹⁰. Bu iş birliğinin bir sonucu, 1987-1988'de başlayan Ukrayna'daki *perestroyka* ve bağımsızlık sürecini, özellikle Mart 1990'da gerçekleştirilen Ukrayna Yüksek Sovyet (parlamento) seçimlerinden sonra esas olarak millî komünistlerin yürütmesidir¹¹. Sovyet sonrası Ukrayna'nın, ülkeyi 2004'e kadar yöneten ilk iki cumhurbaşkanı, Leonid Kravçuk¹² ve Leonid Kuçma¹³ da eski

⁹ Ukrayna'da millî demokratik hareketin etkinlik anlamda batı bölgeleriyle sınırlı kalmış bir hareket olmasıyla ilgili olarak, 16 Şubat 1989'da kurulan ve Ukrayna'da ilk komünist olmayan, dar bir aydın örgütlenmesinin ötesine geçerek kitlesellik hedefinde olan "Perestroyka için Ukrayna Halk Hareketi"nin (Ruh) üyelerinin etnik ve bölgesel dağılımı dikkat çekicidir. 1989 yılında Ukrayna nüfusunun %73'ünü Ukrayniler oluştururken, Ruh'un 8-10 Eylül tarihlerinde Kiyiv'de gerçekleştirilen ilk ulusal kongresine katılan bin 100 delegenin %85'i Ukraynilerden oluşmaktaydı. Bunun yanında, batı bölgelerden gelen delegeler tüm delegelerin yarısını oluşturmaktaydı. Yani Ruh'taki batı Ukraynalıların oranı, Batı Ukrayna'nın, Ukrayna'nın genel nüfusu içindeki oranının iki katı kadardı. Buna karşın Ukrayna nüfusunun %19'unun yaşadığı güney bölgelerden gelen delegelerin oranı %9; %25'inin yaşadığı doğu bölgelerden gelen delegelerin oranı ise %6'dan daha düşüktü. Yani Ruh, Ukrayna'nın tümünü orantısız olarak eşit şekilde temsil etmekten ziyade ağırlıklı olarak Ukraynilerin ve batı Ukrayna'nın temsil edildiği bir hareketti (Kuzio, a.g.e., s. 117, 121-122; Orest Wasyl Zajcew, **Rukh: The Social Construction of Protest 1988-1992**, Doktora Tezi, University of Toronto, s. 193-194; Vladimir Paniotto, "The Ukrainian Movement for Perestroika—'Rukh': A Sociological Survey", **Soviet Studies**, C 43, S 1, 1991, s. 177-181).

¹⁰ Bununla ilgili olarak Ruh'un *perestroyka* sürecinde ve "sosyalist toplum içinde Komünist Partisi'nin liderlik rolünü" kabul etmiş olması ve temel hedefini demokratik mekanizmaların oluşturulması yolunda Komünist Parti'ye destek olmak şeklinde formüle etmiş olması (Zajcew, a.g.e., s. 166-167) önemlidir. Bunun yanında, Ukrayna Komünist Partisi Ruh'un toplumdaki görünürlük kazanmasına karşı hoşgörülü davranmıştır. Ruh'un 8-10 Eylül 1989'daki ilk kongresini Kiyiv'deki Politeknik Üniversitesi'nde yapmasına izin verilmesi bunun bir göstergesidir (Roman Szporluk, **Russia, Ukraine, and the Break Up of the Soviet Union**, Hoover Institution Press, California 2000, s. 317).

¹¹ 442 vekilin seçtiği seçimlerde, komünistler 331, Ruh, Ukrayna Helsinki Birliği ve diğer muhalif örgütlerin bir araya gelerek oluşturdukları Demokratik Blok 111 vekil çıkarabilmiştir. Bir başka deyişle, muhalefet, parlamentodaki koltukların ancak %25'ini kazanabilmiştir. 16 Temmuz 1990'da, Ukrayna'nın Devlet Egemenliği Deklarasyonu'nu ve 24 Ağustos 1991'de, Bağımsızlık Deklarasyonu'nu ilan eden, 1 Aralık 1991'de, bağımsızlık referandumu yapılması kararını alan ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Sovyet sonrası bağımsız Ukrayna'da 1994 yılındaki seçimlere kadar görevde kalan parlamento, çoğunluğunu komünistlerin oluşturduğu Mart 1990'da kurulan bu parlamentodur.

¹² Leonid Kravçuk, otuz yıl boyunca komünist parti üyesi olarak çeşitli görevlerde bulunmuş bir kişidir. 1980'li yıllar boyunca Ukrayna Komünist Partisi'nin propaganda biriminde üst düzey görevlerde bulunmuş ve Temmuz 1990'da, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Genel Başkanı olmuştur.

Sovyet *nomenklaturasına* mensup kişilerdi. 2003 yılında merkezî devlet kurumlarındaki üst düzey memur ve yöneticilerin %46'sının Sovyet döneminde de benzer görevlerde bulunmuş kişiler olmaları da¹⁴ bu bağlamda önemli bir olgudur. Sonuç itibariyle, yönetici kadrolar anlamında Sovyet ve Sovyet sonrası Ukrayna arasında ciddi bir devamlılık söz konusudur. Sovyet mantalitesi ve siyasal kültürünün bağımsız Ukrayna'ya da taşınması, Ukrayna'da Sovyet geçmişinden kopuşun ve gerçek anlamda bir Sovyet sonrası geçiş sürecinin yaşanmamasının nedenlerinden biridir¹⁵.

Sovyet mantalitesinin bağımsız Ukrayna'ya taşınmasının bir diğer nedeninin, Ukrayna'da Sovyet zamanında kökleşen toplumsal kültürün bağımsızlık sürecinde dönüşüme uğramaması olduğu söylenebilir. Bunda, millî demokratların toplumla bağ kurmakta ve ona rehberlik etmedeki yetersizliklerinin önemli bir payı vardır. Ukrayna toplumunun bağımsızlık olgusuna atfettiği anlama ilgili belirsizliğin de kültürel dönüşümü örseleyen nedenlerden biri olduğu söylenebilir. Bununla ilgili bir diğer sorun ise bağımsızlık fikrine atfedilen anlamın ülke çapında önemli farklılıklar göstermesidir. Ukrayna'nın batı bölgelerinde bağımsızlık, Sovyetler'den ve Rusya'dan radikal bir kopuşa işaret eden bir olgu olarak anlaşılmışken, güney ve doğu bölgelerinde Rusya'yla kültürel ve siyasal ilişkilerin süreceği ancak ekonomik bağımsızlığın sağlanacağı bir

¹³ 1960 yılında, Dnipropetrovsk Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümü'nden mezun olan Leonid Kuçma, 1972-1982 yılları arasında Dnipro'daki (Dnipropetrovsk) Pivdenne İnşaat Şirketi'nde Komünist Parti yöneticisi olarak görev yapmıştır. Bunun yanında, Kazakistan'daki bir Sovyet uzay programının merkezinde 'çok gizli' düzeyde teknik müdür olarak çalışmıştır. 1986-1992 yıllarında Dnipro'daki roket üretim tesisinin genel direktörlüğünü yürütmüştür.

¹⁴ Andrzej Szeptycki, "Independent Ukraine", **The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention**, ed. Klaus Bachmann ve Igor Lyubashenko, Peter Lang, Frankfurt am Main 2014, s. 32.

¹⁵ Bu süreklilik sadece mantalite ve kültür alanında değil, kurumsal düzeyde de söz konusudur. Örneğin, 1978 tarihli Sovyet Ukraynası Anayasası, bağımsız Ukrayna'da 1996 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Sovyet Ukraynası'nda, 1990'daki seçimler sonrası oluşan parlamento, 1994'teki seçimlere kadar görevde kalmıştır.

Ukrayna'daki bağımsızlık sürecinin millî komünistler tarafından yürütülmesinin bazı olumlu sonuçlarından bahsetmek de mümkündür. Toplumun tümüyle bağ kurmakta yetersiz kalan ve fiiliyatta Ukrayna'nın batı bölgelerinde hâkim olan kültürel ve politik yaklaşımların sözcüsü konumundaki millî demokratların aksine, toplumun geneli tarafından daha büyük oranda benimsenen millî komünistlerin önderliğinin bağımsızlık sürecinde Ukrayna'da yaşanabilecek toplumsal çatışmaların ve Kırım'da ortaya çıkan ayrılıkçı yaklaşımların kaynama noktasına gelmesini önleyen bir neden olduğu düşünülebilir. Ayrıca siyasi tecrübesi olmayan millî demokratların aksine bu tecrübeye sahip komünistlerin direksiyonda olmasının da bu anlamda olumlu sonuçları olduğu düşünülebilir. Millî komünistlerin Rusya ile ilişkileri daha istikrarlı, maceradan ve çatışmadan kaçınan bir şekilde yürütmeyi başarabildiklerini söylemek de mümkündür.

gerçeklik olarak algılanmıştır. Bağımsızlığın ne anlama geldiğine dair kafalardaki belirsizlik ve algı farkları, Sovyet sonrası bağımsız Ukrayna'da da devam etmiştir. Bunun toplumsal kültürün dönüşümünü yavaşlatan dolaylı bir neden olduğu düşünülebilir.

Ukrayna'da Sovyet sonrası geçiş sürecinde hem millî komünistlerin hem de millî demokratların önceliği güvenlik ve devlet inşası olmuştur. Rusya'dan gelen tehdide dair algı bu durumun ortaya çıkmasının nedenidir. Güvenlik ve devlet inşasına atfedilen öncelik, millî demokratların, millî komünistlerin liderliğini zımni olarak kabullerinin önemli bir sebebidir. Ukrayna'da güvenlik ve devlet inşasının öncelenmesinin en belirleyici sonuçlarından biri, planlı ekonomiden pazar ekonomisine ve totaliterlikten demokrasiye geçiş süreçlerinin ötelenmesi yani ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümün geri plana itilmesi olmuştur¹⁶. Bunun yanında, Ukrayna'daki elitin, pazar ekonomisine geçişi sağlamak için Polonya'dakine benzer bir 'şok terapisi'nin ekonomide kısa vadede yaratacağı sorunlar ve toplumda yaratacağı tepkiden duyduğu endişe¹⁷ ile birlikte böyle bir süreci yürütecek bilgi ve kapasitesinin olmaması, ekonomik geçiş sürecinin çok yavaş ilerlemesinin bir diğer nedenidir¹⁸. Ukrayna'daki elitin kendi ayrıcalıklarını kaybetme endişesi de hem pazar ekonomisine hem de demokrasiye geçiş konusunda pek de hevesli olmamasının nedenlerindedir. Ekonomik ve demokratik reformlar konusundaki ikircikli yaklaşım ve neden olduğu atıllık, Sovyet ve Sovyet sonrası Ukrayna arasındaki kurumsal ve yapısal sürekliliğin önemli bir sebebidir.

1990'larda yaşanan ekonomik çöküş ve genel belirsizlik de Ukrayna'daki Sovyet sonrası dönüşümü aksatan bir diğer nedendir. Ortaya çıkan sosyoekonomik ve sosyopolitik sorunlar, Ukrayna'da sadece

¹⁶ Paul D'Anieri, *Understanding Ukrainian politics: power, politics, and institutional design*, M.E. Sharpe, New York 2007, s. 78, 127; Kuzio, 1994 a.g.e., s. 188.

¹⁷ Pazar ekonomisine geçişin yaratacağı ekonomik sorunlar ve sosyoekonomik istikrarsızlıktan en çok etkilenecek bölgenin doğuda, kültürel ve kimliksel olarak en çok 'Ruslaşmış' bölge olan Donbas'ın olacak olması bu çerçevede önemlidir. Geriye dönük bir tahmin yürütmek yerinde olursa, 1990'ların başlarında Ukrayna'da uygulanacak bir 'şok terapisi'nin bu bölgede ayrılıkçı fikirleri güçlendirebilecek bir faktör olduğu, bu nedenle Ukrayna elitinin ekonomik reformlar konusundaki çekimser tavrının ülkede yaşanabilecek bir çatışmayı önlediği şeklinde bir tahminde bulunulabilir.

¹⁸ Olszański, a.g.e., s. 31-32.

kapitalist sisteme ve reformlara karşı kuşkuları ve Sovyet nostaljisini arttırmamış, toplumda bağımsız Ukrayna fikrinin sorgulamasına dahi yol açmıştır¹⁹. Böylesi bir bağlamda, toplumsal ve siyasal güven düşmüş; konformizm, nihilizm, pragmatizm ve oportünizm toplumda yaygınlaşmıştır²⁰. Toplumdaki bu yaygın havanın, siyasal sınıfı geçiş sürecinde yönlendirecek ve zorlayacak, alttan gelen bir toplumsal baskının ortaya çıkmamasının nedeni olduğu düşünülebilir.

Son olarak, Ukrayna’da Sovyet sonrası geçiş sürecinin çok kritik bir ayağını oluşturan Sovyet sonrası ulus inşası sürecini bir bütün olarak sekteye uğratan iki önemli sorunun ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlardan biri, 1989 yılında nüfusun %73’ünün Ukrayınler oluştururken, %22’sini Ruslar ve %5 kadarını diğer etnik azınlıkların oluşturduğu Ukrayna’da, Ukrayna ulusunun tahayyülünde etnik ve sivik ögeler arasındaki içsel çelişkidir²¹. Pratikteki sonuçları açısından bundan daha büyük olan sorun ise etnik Ukrayın millî kimliğinin nasıl tanımlanacağı, bu kimliğin hangi tarihsel referanslar, semboller ve anlatılar üzerinden kurgulanacağı, Ukrayın millî kimliğinin Doğu Slav Dünyası’nın bir parçası mı olduğu yoksa bağımsız veya batılı bir kimlik mi olduğu hakkında batı ile doğu ve güney bölgelerdeki Ukrayınler arasında yaşanan radikal ayrışmadır²².

¹⁹ Farklı kamuoyu yoklamaları farklı sonuçlar verse de 1991’den sonra bağımsızlık fikrine verilen desteğin %43’e kadar düştüğünü gösteren çalışmalar söz konusudur. Bk., Szeptycki, a.g.m., s. 35. Bunun yanında, bu desteğin hiçbir zaman %50 seviyesinin altına gerilemediğini gösteren çalışmalar da mevcuttur. Bk., Olszański, a.g.e., s. 35.

²⁰ Alberto Veira-Ramos ve Evgenii Golovakha, “Empirical Evidence of Persistent Institutional Duality in Ukraine”, **Ukraine in Transformation from Soviet Republic to European Society**, ed. Alberto Veira-Ramos, Tetiana Liubyva, Evgenii Golovakha, Palgrave Macmillan, Londra 2020, s. 19-20; Tymofii Brik and Oleksii Shestakovskiy, a.g.m., s. 35-38; Maxim Gatskov ve Kseniia Gatskova, “Civil Society in Ukraine”, **Ukraine in Transformation From Soviet Republic to European Society**, ed. Alberto Veira-Ramos, Tetiana Liubyva, Evgenii Golovakha, Palgrave Macmillan, Londra 2020, s. 129.

²¹ Ulus tahayyülü ve inşasında etnik ve sivik ögeler arasındaki çelişki, pek çok ülkede görülen, istisna değil kural olan bir gerçekliktir. Bu nedenle Ukrayna’da bu çerçevede var olan gerilim sıra dışı bir olgu değildir.

²² Sovyetler Birliği’nin son aylarına gelindiğinde, Eylül 1991’de, parlamento binasına bağımsız Ukrayna’nın bayrağı olacak olan mavi-sarı bayrağın asılması için sadece 265 vekilin oy vermiş olması, 28 Ocak 1992’de, ulusal bayrak ve devlet arması belirlenirken 70 civarında milletvekilinin seçilen bayrak ve armaya karşı olumsuz oy kullanması veya oylamaya katılmaması, 2011 gibi geç bir tarihte bile komünist milletvekillerinin mavi-sarı ulusal bayrağın ve devlet armasının değiştirilmesi için öneri sunmaları, millî marşın sözleri hakkındaki anlaşmazlık nedeniyle, Ocak 1992’de, marşın sadece müziğinin kabul edilmesi, sözlerin ise ancak 6 Mart 2003’teki bir kanunla resmîyet kazanabilmesi (Kuzio, 1994 a.g.e., s. 189; Olszański, a.g.e., s. 66-67. Bu kanun için bk. Verhovna Rada Ukrayını, 1994-2020a) gibi örnekler Ukrayna’da tarihsel referanslar, semboller ve anlatılar hakkında mevcut olan derin ayrılıklar için çarpıcı örneklerdir. Günümüzdeki duruma bakıldığında, 2014 yılında Rusya’nın Ukrayna’ya karşı başlattığı saldırının önemli bir sonucu olarak bu tür ayrılıkların yok olmaya yüz tuttuğu görülmektedir. 24 Şubat 2022’de, Rusya’nın başlattığı Ukrayna’yı işgal girişimi sonrasında ise Ukrayna toplumunda daha önce hiç görülmemiş düzeyde bir birliğin ortaya çıktığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Ulus inşasının yönü hakkındaki bu uzlaşmazlık, Kırım ve güney ve doğu bölgelerde 1980'lerin sonlarından itibaren görülmeye başlanan ayrılıkçı potansiyeli güçlendiren bir etkidir. Ayrılıkçı potansiyel, yönetici elitin kısa vadede, kültürel Ruslaşmanın en yoğun olduğu doğu ve güney bölgeleri olumsuz yönde etkileyecek olan ekonomik reformlardan kaçınmasının bir nedeni olmuştur²³.

Tüm bu sorun ve çelişkilerin kümülatif sonuçlarından belki de en önemlisi, Sovyet sonrası Ukrayna'da resmî prosedür ve kurumlar ile yolsuzluk ve kayırmacılığın hâkim olduğu enformel ilişki ağlarının bir arada var olduğu, resmî ve hukuki süreçlerin çoğu kez gayriresmî, gayri hukuki ve gayrimeşru ilişkileri maskeleyen kabuklara dönüştüğü, sonuçta resmî ve hukuki değil enformel ilişkilerin oyunun kuralı olduğu bir hibrit rejimin ortaya çıkmasıdır. Böylesi bir ortamda siyaset, toplumsal sorunlara çözüm üretilen bir alan olmaktan ziyade farklı çıkar gruplarının kendi tikel menfaatleri için mücadele ettikleri bir alan olarak kurumsallaşmış, siyasal partiler de bu grupların birer aracı hâline gelmiştir. Bu bağlam, çoğunlukla yasal ve meşru alanın dışına taşan ekonomik faaliyetleri sayesinde büyük zenginliğe kavuşan ve bu zenginliği yine kendi menfaatleri doğrultusunda politikacılarla gayri hukuki ve gayrimeşru ilişkiler kurmak için kullanan, oligark olarak anılan mafyatik iş insanlarının palazlanmasına neden olmuştur. Oligark-siyasetçi-bürokrat arasındaki yozlaşmış ve kayırmacı ilişki ağları, Sovyet sonrası Ukrayna'nın en temel gerçeklerinden biri hâline gelmiştir. Böylesi bir bağlamda, ortak fayda için uzlaşmanın değil, tikel menfaatler için pazarlıkların yürütüldüğü bir alan hâline gelen siyaset sahnesinin oyuncularını olan politikacılar, toplumda var olan ideolojik ve kültürel gerilim hatlarını keskinleştiren söylem ve tutumlardan imtina etmemişlerdir. 2004-2005'teki Turuncu Devrim, böylesi bir sosyokültürel, sosyoekonomik ve sosyopolitik bağlamın bir sonucudur. Ne var ki,

²³ Bu çalışmada değinilmeyecek olsa da bağımsız Ukrayna'nın ilk iki cumhurbaşkanı Kravçuk ve Kuçma'nın ulus inşası konusunda ciddi bir politika geliştirmedikleri, deyim yerindeyse bu konuyu halının altına süpürdükleri söylenebilir. Kravçuk ve Kuçma'nın böyle bir tutum sergilemelerinin nedeninin ülkede yaşanması muhtemel gerilimleri önlemek olduğu, bu yaklaşım sayesinde Ukrayna'nın ikinci bir Yugoslavya olmaktan kurtulduğu söylenebilir. Ne var ki, halının altına süpürülen bu önemli mesele 2000'li yıllardan itibaren yüzeye çıkmaya başlamış ve sonunda 2013-2014 AvroMeydan Devrimi'yle birlikte patlama noktasına gelmiştir.

Turuncu Devrim de bu bağlamın dönüşümünü sağlayan bir dönüm noktası olmamıştır. Dolayısıyla aynı nitelikteki bir bağlam, 2013-2014'teki AvroMeydan Devrimi'nin de arka planını oluşturmuştur.

2. 2004-2005 Turuncu Devrim

26 Ekim 2004'te gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimleri, Turuncu Devrim olarak anılan olayların başlangıç noktasıdır. Bu seçimlere yirmi altı aday katılmış olsa da 1997-2002 yıllarında Donetsk valisi olan ve 2002'den sonra başbakanlık görevinde bulunan, Kuçma'nın da desteklediği²⁴ Viktor Yanukoviç ile 1993-1999 yıllarında Ukrayna Merkez Bankası'nda başkanlık, 1999-2001 yıllarında ise başbakanlık görevlerini yürüten, 29 Mayıs 2001'de Kuçma tarafından bu görevden alındıktan sonra Kuçma'ya karşı muhalefet saflarına geçen Viktor Yuşçenko bu seçimlerin favori adayları olmuştur. Nitekim, Yanukoviç ve Yuşçenko, sırasıyla oyların %39,26 ve %39,9'unu kazanarak seçimlerden en çok oy alan iki aday olarak çıkmışlardır. Ne var ki, cumhurbaşkanı seçilebilmek için gerekli olan %50 barajını geçemedikleri için seçim 21 Kasım'daki 2. tura kalmıştır. 2. tur seçim sonrasında, 23 Kasım'da, Yanukoviç'in oyların %49.46'sını kazanarak, %46.61 oy alan Yuşçenko karşısında seçimin galibi olduğu ilan edilmiştir. Ancak Yanukoviç'a karşı Yuşçenko etrafında birleşen muhalefet bu sonuca itiraz etmiş ve halkı sokağa çağırmıştır. Bu çağrıyla birlikte, zaten 21 Kasım'dan beri, daha sonra AvroMeydan olarak anılmaya başlanacak olan Kiyiv'deki Bağımsızlık Meydanı'nda toplanmaya başlayan muhalefet yanlılarına çoğunluğu Kiyiv ve batı bölgelerden gelen kişiler de dâhil olmuş ve böylece sayısı yüzbinlerle ifade edilen kalabalıkların katılımıyla Turuncu Devrim başlamıştır²⁵.

2. tur seçimden hemen sonra Yuşçenko, Litvanya Cumhurbaşkanı Valdas Adamkus ve Polonya Cumhurbaşkanı Aleksander Kwaśniewski'yi Ukrayna'ya davet etmiş, iki cumhurbaşkanı 23 Kasım'da Kiyiv'e

²⁴ Kuçma, bir kişinin en çok iki dönem cumhurbaşkanlığı makamında bulunabileceğine dair anayasal hüküm nedeniyle 2004 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmamıştır.

²⁵ Kuçma/Yanukoviç karşıtı koalisyonun sembol olarak turuncu rengi seçmesi sebebiyle 2004-2005 olayları Turuncu Devrim olarak anılmaktadır.

gelmişlerdir. Bundan üç gün sonra, 26 Kasım'da ise Kuçma'nın girişimiyle Yanukoviç, Yuşçenko, Adamkus ve Kwaśniewski'yi yanı sıra Avrupa Birliği Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana, AGİT Genel Sekreteri Jan Kubiš, Rusya Duma'sı Sözcüsü Boris Grızlov ve Ukrayna Parlamentosu sözcüsü Volodimir Litvin'in katıldığı krizin çözümüne yönelik görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelerin neticesinde, açıklanan seçim sonuçlarına itirazla başlayan protestolar üçüncü haftasındayken, Ukrayna Yüksek Mahkemesi 3 Aralık'ta, seçim sonuçlarının geçersiz olduğu yönünde bir karar almış, 8 Aralık'ta da 2. tur seçimlerin tekrar edilmesine dair bir kanun çıkarılmıştır. Bunun yanında, aynı gün, 1 Ocak 2006'dan itibaren geçerli olacak, cumhurbaşkanının yetkilerini parlamento lehine önemli ölçüde azaltacak bir anayasa değişikliği üzerinde de anlaşmaya varılmıştır.²⁶ 26 Aralık'ta, uluslararası gözlemcilerin de ülke çapında izlediği ikinci tur seçimin tekrarı olan seçimin sonucunda Yanukoviç'in aldığı %44.20 oya karşı %51.99 oy alan Yuşçenko seçimlerin galibi ilan edilmiştir. Böylece, Turuncu Devrim başarıya ulaşmış ve Yuşçenko Ukrayna'nın üçüncü cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi Turuncu Devrim'in başlangıç noktası, 2004 yılında normal takviminde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimleridir. Yani Turuncu Devrim, Ukrayna'da olağanüstü bir durumun olmadığı bir bağlamda, normal bir seçim sürecinde patlak vermiş bir olaydır. Buna rağmen, bu seçimlerin hem iktidar hem de muhalefet

²⁶ 8 Aralık 2004'teki anayasa değişikliğiyle başbakanı atama yetkisi cumhurbaşkanından alınarak parlamentoya verilmiştir. Cumhurbaşkanı yalnızca savunma ve dış işleri bakanlarını atama yetkisine sahip olmuştur. Cumhurbaşkanı parlamentoyu feshetme yetkisine sahip olsa da kabine üyelerini görevden alma yetkisi elinden alınmıştır. Böylece Ukrayna'da 1996 Anayasası'yla tesis edilen yarı-başkanlık sisteminden yarı-parlamentar sisteme geçilmiştir. 2010 yılında, yeniden daha güçlü bir cumhurbaşkanlığı sistemine geçildikten sonra, 2014'te, bir kez daha yarı-parlamentar sisteme geçilmiştir. Sonuç olarak, Ukrayna'da 1996, 2004, 2010 ve 2014'te dört kez yönetim sistemi değiştirilmiştir.

İlgili literatürde Turuncu Devrim'i savunma çizgisinde değerlendirmeler yapan yazarların önemli bir bölümü, Yuşçenko iktidarının genel başarısızlığını yarı-başkanlıktan yarı-parlamentar sisteme dönüşün olumsuz sonuçları çerçevesinde açıklama eğilimindedirler. Bu kapsamda, Kuçma'nın, yerine gelecek Yuşçenko iktidarını baştan zayıflatmak ve iktidarı döneminde yaptıkları hakkında kendisine karşı başlatılabilecek hukuki süreçleri engellemek amacıyla, iktidardan ayrılmasına karşı bir güvenlik önlemi ve siyasi koz olarak dayattığını söylemektedirler. Oysaki cumhurbaşkanının yetkilerinin sınırlandırılacak parlamenter sisteme geçiş, Kuçma döneminde muhalefetin -ve Kuçma'nın elinde büyük bir güç toplamış olmasından rahatsızlık duyan oligarkların- taleplerinden biriydi ve bu değişiklik ilk başlarda olumlu bir şekilde değerlendirilmişti. Bk. Oleksiy Haran vd., "A New President for Ukraine: A Democratic Choice in the CIS?", **PONARS Policy Memo 354**, 2005.

tarafından kaybedenin her şeyi kaybedeceği bir seçim olarak algılanmış olması²⁷ dikkat çekicidir. Seçimlere dair böyle bir algının oluşmasının, on üç yıla yaklaşan bir süre içinde bağımsız Ukrayna'daki hibrit rejimin ürettiği çelişkilerin kaynama noktasına ve sistemin tıkanma noktasına geldiğine işaret ettiği düşünülebilir.

Bunun bir nedeni, 1999 yılından itibaren yani Kuçma'nın cumhurbaşkanlığındaki ikinci döneminde, Ukrayna ekonomisinde görece bir iyileşme ve istikrarın sağlanmasına rağmen, Kuçma'nın 1994'te başlayan iktidarı boyunca iyice konsolide olan hibrit rejim ve oligarşik sisteme içkin yolsuzluk, kuralsızlık ve servet bölüşümündeki adaletsizlik nedeniyle halkın sosyoekonomik durumuna dair algısıyla buna paralel bir değişim yaşanmamış olmasıdır. Bu durum, Kuçma tarafından desteklenen ve 'eski düzenin' temsilcisi olarak görülen Yanukoviç karşısında başarılı bir ekonomist ve reformist olarak görülen ve Kuçma muhalifi bir aday olarak seçime giren Yuşçenko önderliğindeki Turuncu koalisyona olan desteğin artmasının nedenlerinden biridir²⁸. Aynı sebeple, 2004 cumhurbaşkanlığı seçimleri, bir kısım seçmen tarafından, Kuçma'nın yozlaşmış ve otoriter eski düzeniyle bir reformist olarak görülen Yuşçenko'nun vaat ettiği yeni düzen arasındaki bir seçim olarak görülmüştür.

2004 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin oldukça gergin bir atmosferde geçmesinin önemli bir diğer nedeni ise kamuoyunun gözünde bu seçimlerin sadece siyasal bir seçim olmaktan çıkarak Ukrayna'nın Doğu Slav/Rus Dünyası ile Batı/Avrupa Dünyası arasındaki medeniyetsel bir seçim olarak da algılanmasıdır. Bu anlamıyla 2004 seçimi, Ukrayna'nın cumhurbaşkanını seçtiği bir seçim olmanın ötesinde ulusal kimliğini ve medeniyetsel aidiyetini seçtiği bir seçim olarak görülmüştür. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin böylesi bir anlam kazanmasının birkaç nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan biri, Rusya'nın açıkça Yanukoviç'i

²⁷ Danieri, 2007, a.g.e., s. 5.

²⁸ Joanna Koniczna, *The Orange Revolution in Ukraine. An attempt to understand the reasons*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2005, s. 21-22.

desteklemesidir²⁹. Yuşçenko da rakibini Ukrayna'yı Rusya'ya teslim edecek kişi olarak itham etmekten geri durmamıştır. Buna karşılık Yanukoviç, Yuşçenko'yu radikal milliyetçi, Batıcı, hatta Batı'nın ajanı olmakla itham etmiştir³⁰. Böylesi bir ortamda kiliselerin ve dinî cemaatlerin de siyasal pozisyonlar aldıkları görülmektedir. Nitekim, Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kıyiv Patrikliği (OUK-KP), Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi (UOOK) ve Ukrayna Grek Katolik Kilisesi (UGKK), Yuşçenko yanlısı bir tutum sergilemiş ve Yuşçenko yanlısı gösterilere destek vermiştir³¹. Buna karşılık Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Moskova Patrikliği (UOK-MP), Yanukoviç'i destekleyen açıklamalar yapmakla kalmamış, seçim kampanyasında da yer almıştır³². Sonuç itibariyle Turuncu Devrim, Ukrayna'daki iç siyasal ve sosyokültürel süreçlerin 'jeopolitikleştiği,' hemen her türlü siyasal çekişme ve polemik içinde Ukrayna'nın medeniyetsel tercihiine dair tartışmaların merkeze geldiği bir dönüm noktası olmuştur.

Bir yandan eski düzen ile yeni düzen, diğer yandan Doğu Slav/Rus Dünyası ile Batı/Avrupa Dünyası arasındaki bir tercih olarak algılanmaya başlanmasıyla 2004 cumhurbaşkanlığı seçimleri, Ukrayna toplumundaki sosyokültürel ve sosyopolitik farklılaşmaların kutuplaşmaya döndüğü bir süreç hâline gelmiştir. Bu bağlamda, 1980'lerin sonlarından itibaren her önemli siyasal süreçte sürekli kendini gösteren bölgesel farklılaşma da bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Öyle ki, 2. tur seçimin tekrarı olan oylamada Yuşçenko Ukrayna genelinde %51,99 oy alırken, bu oran doğu ve güney bölgelerde %25-30 aralığında seyretmiş, Kırım'da %15,21, Luhansk'ta %6,21 ve Donetsk'te %4,21'e

²⁹ Havrylyshyn, a.g.e., s. 115.

³⁰ Maciej Wapiński, "The Orange Revolution and its Aftermath", **The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention**, ed. Klaus Bachmann ve Igor Lyubashenko), Peter Lang, Frankfurt am Main 2014, s. 43-60; Olexiy Haran, Polarizing the Country? Yanukovich's Authoritarian game Between Russia and the EU on the Eve of Ukraine's 2012 Parliamentary Elections, **PONARS Eurasia Policy Memo**, No. 204, 2012; Haran vd., 2005, a.g.m.

³¹ Bunlar dışında, Protestanların ve Müslümanların da Yuşçenko'ya destek verdikleri görülmüştür.

³² Bunun yanında, batı, orta ve kuzey bölgelerdeki UOK-MP'ye bağlı din adamlarının seçimler konusunda tarafsız kalmayı veya Yanukoviç'a olan desteklerini daha az görünür şekilde sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Genel olarak Yuşçenko'yu destekleyen kiliseler taraftarlarını harekete geçirmekte daha başarılı olurken, UOK-MP'nin bu konuda oldukça zayıf kaldığı görülmüştür (Nikolay Mitrokhin, "Orthodoxy in Ukrainian Political Life 2004-2009", **Religion, State & Society**, C 38, S 3, 2010, s. 240-244). Ukrayna'daki kiliseler için bu kitabın "Ukrayna'da Kilise: Bağımsızlığa Giden Yüz Yıllık Yol (20. Yüzyılın Başındaki Ukrayna Devrimi'nden 21. Yüzyılın Başındaki Rusya-Ukrayna Savaşı'na Kadar)" başlıklı bölümüne bakınız.

kadar gerilemiştir. Buna karşın, orta, kuzey ve batı bölgelerde Yuşçenko genel olarak %75-80 aralığında oy alırken, Galiçya bölgesindeki Lviv’de % 93,74, Ivano-Frankivsk’te %95,72 ve Ternopil’de %96,03’e kadar çıkmıştır³³.

Ukrayna’da oluşan kutuplaşma sonucunda adaylara desteğin bölgeler bazında ciddi ölçüde farklılaşmasının ötesinde diğer kaygı verici gelişmeler de yaşanmıştır. 2. tur seçim sonuçları açıklandığında Yuşçenko yanlıları Kiyiv’de gösterilere başladıktan sonra, Donetsk ve Luhansk’tan kalkan trenlerle 30 bin civarında Yanukoviç yanlısı karşı gösteriler için Kiyiv’e gitmiştir. 28 Kasım 2004’te, Yanukoviç’in Bölgeler Partisi’nin doğu ve güneydeki on yedi bölgeden gelen 3 bin 500 delegenin katılımıyla düzenlediği bir toplantıda bu bölgeler için özerklik fikri tartışılmış, Donetsk Bölge Konseyi Başkanı Boris Kolesnikov, Yuşçenko’nun cumhurbaşkanı olması durumunda başkenti Harkiv olan Güneydoğu Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasının gündeme gelebileceğini söylemiştir³⁴. Harkiv Valisi, Harkiv bölgesinin devlet bütçesine ödeme yapmayı reddedeceğini ifade etmiştir³⁵. 29 Kasım’da ise Donetsk Bölgesel Meclisi, 5 Aralık’ta, bölgenin özerkliği için bir referandum düzenleme kararı almıştır³⁶.

2004 cumhurbaşkanlığı seçimleri Ukrayna’da sosyopolitik, sosyokültürel ve bölgesel fay hatlarını harekete geçirmiş olsa da Turuncu Devrim’in kaderini belirleyen en önemli etken ülkedeki sosyoekonomik çelişkiler olmuştur. Bu bağlamda, Kuçma’nın kurduğu iktidar bloğunun dağılmasının ve özellikle küçük ve orta ölçekli iş insanı ve oligarkların Yuşçenko’yu desteklemelerinin Turuncu Devrim’i ortaya çıkaran ve başarısını sağlayan en önemli dinamik olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, Turuncu Devrim, iş insanı ve oligarkların desteğiyle

³³ Bölgelere seçim sonuçları için bk. <https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/u/ukraine/ukraine-presidential-election-2004.html> Erişim: 13.11.2022.

³⁴ “Yushchenko and Yanukovich aides to return to table as momentum builds for revote”, *Kyiv Post*, 28 Kasım 2004, <https://www.kyivpost.com/article/content/world/yushchenko-and-yanukovich-aides-to-return-to-table-21936.html> Erişim: 13.11.2022.

³⁵ Haran vd., 2005, a.g.m.

³⁶ “Supreme Court considers Ukraine election appeal, eastern region sets referendum on autonomy”, *Kyiv Post*, 29 Kasım 2004, <https://www.kyivpost.com/article/content/world/supreme-court-considers-ukraine-election-appeal-ea-21946.html> Erişim: 13.11.2022.

gerçekleştirilmiş bir 'devrim'dir. Bu olgu, Turuncu Devrimi kimlik politikaları ve jeopolitik dinamikler üzerinden irdeleyen çalışmaların gözden kaçırdığı veya üzerinde yeterince durmadığı bir konudur. Bu nedenle, Anders Aslund'a atfedilen, Turuncu Devrim'in "milyonerlerin milyarderlere karşı başkaldırısı" şeklindeki tanımı³⁷ oldukça anlamlı ve yerindedir.

İktidar bloğunun dağılması ve bir kısım iş insanı ve oligarkın Yuşçenko'yu desteklemesinin nedenlerinden biri, Kuçma döneminin kapanacak olmasıyla iktidar bloğu içinde yer alan bir kesimin, Kuçma'nın yerine geçmesi en muhtemel olan adaya göre yeniden pozisyon almalarıdır. Böylece, bazı eski Kuçma müttefiki ve destekçisi Yuşçenko'nun yanında yer tutmaya başlamıştır. Bununla ilgili çarpıcı bir olgu, bazı oligarkların hem Yanukoviç hem de Yuşçenko'yu desteklemeleridir. Örneğin, Ukrayna'nın en güçlü ve zengin oligarkı olarak bilinen Rinat Ahmetov, açıkça Yanukoviç'i destekler ve maddi yardım yaparken, Yuşçenko'ya da 5 milyon Dolarlık bir katkı sunmuştur. Bir başka önemli oligark olan Viktor Pinçuk'un televizyon kanalları 2004 sonbaharından itibaren iki aday hakkında daha dengeli ve objektif yayınlar yapmaya başlamışlardır³⁸. İkinci olarak, Kuçma'nın halefi olarak seçtiği kişinin Donetsk klanının³⁹ en önemli figürlerinden biri olan Yanukoviç olması, Donetsk klanıyla rekabet hâlindeki bazı oligarkları Yuşçenko'yu desteklemeye yöneltmiştir⁴⁰.

Milyarderlere karşı milyonerlerin devrimi olan Turuncu Devrim'in liderlerinin hemen hepsinin, Ukrayna'daki hibrit rejimin merkezinde yer alan kişiler olmaları, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Bu da özellikle Yuşçenko etrafında oluşturulan mit

³⁷ Sławomir Matuszak, *The oligarchic Democracy: The Influence of Business Groups on Ukrainian politics*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2012, s. 23.

³⁸ Havrylyshyn, *a.g.e.*, s. 114

³⁹ Ukrayna bağlamında klan, iş insanı-oligark gruplarını imlemek için kullanılan bir tabirdir. Klanlar bölgeler bazında 'örgütlenen' ve içinden çıktıkları bölgenin adıyla anılan gruplardır. 1990'larda Ukrayna'daki üç büyük klan, Donetsk klanı, Dnipro klanı ve Kiyiv klanıdır. Bunların en güçlüsü ve en uzun ömürlüsü Donetsk klanı olmuştur. 1990'lı yılların sonlarında tekil oligarkların zenginlikleri arttıkça klanlar çözülmeye başlamış ve bunların yerine oligarklardan bahsedilir olmuştur.

⁴⁰ Henry E. Hale, *Interpreting the Color Revolutions and Prospects for Post-Soviet Democratization: Breaking the Cycles*, *PONARS Policy Memo No. 373*, 2005, s. 37-38.

kapsamında genellikle gözden kaçırılan bir gerçektir. Turuncu Devrim'in liderleri seçimlerden kısa süre öncesine kadar Kuçma'yla yakın ilişkileri olan kimselerdir. Bir konuşmasında Kuçma'nın kendisi için bir baba gibi olduğunu söyleyen Yuşçenko'nun Kuçma'ya karşı muhalefete başlaması ancak Kuçma'nın kendisini görevinden almasından sonra ortaya çıkan bir durumdur. Turuncu koalisyonun diğer lideri Yuliya Timoşenko, 1998-2000 yıllarında parlamentoda Kuçma yanlısı grubun liderliğini yapan bir siyasetçidir. Turuncu Devrim'in finansörlerinden olan ve 2013-2014 AvroMeydan Devrimi sonrasında Ukrayna'nın beşinci cumhurbaşkanı olacak olan, dönemin orta ölçekli oligarklarından Petro Poroşenko, siyasete Kuçma'nın Ukrayna Sosyal Demokrat Partisi'nde girmiş, daha sonra Yanukoviç'in Bölgeler Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Yuşçenko'nun seçim kampanyasını yürüten Oleksandr Zinçenko da 2003 yılının başlarına kadar Ukrayna Sosyal Demokrat Partisi'nin liderliğini yürütmüştür⁴¹.

Oldukça gergin siyasal ortama rağmen, dokuz sene sonra yaşanacak olan AvroMeydan olaylarında olduğu gibi şiddet sahnelerinin yaşanmaması ve yükselen toplumsal ve siyasal tansiyona rağmen iktidarın barışçıl bir şekilde el değiştirmesi, Turuncu Devrim'in önemli niteliklerinden biridir. Devlet ve bürokrasinin protestoculara gösterdikleri hoşgörü hatta destek, şiddet olaylarının yaşanmamasındaki en önemli nedendir. Öyle ki, protestocular Bağımsızlık Meydanı'nda çadırlarını kurmaya başladıklarında Kiyiv Valisi Oleksandr Omelçenko, protestoculara desteğini açıklamıştır. İç İşleri Bakanlığı'na bağlı özel güvenlik birimleri protestoculara katılmışlardır. Savunma Bakanı Oleksandr Kuzmuk, barışçıl protestolara müdahale edilmeyeceği mesajını verirken, istihbarat servisinin üst düzey komutanları ve ordunun bazı üst düzey subayları olaylar karşısında tarafsız olduklarını açıklamışlardır. 27 Kasım'da, bazı özel güvenlik birimleri protestoculara karşı harekete geçme sinyalleri verdiğinde ordu sivilleri şiddete karşı savunacağını

⁴¹ Wapiński, a.g.m., s. 47; Lucan A. Way, "Kuchma's Failed Authoritarianism", *Journal of Democracy*, C 16, S 2, 2005, s. 139.

bildirmiş ve böylece bu harekât iptal edilmiştir⁴². Ne var ki, şiddet olaylarının yaşanmasının önüne geçen otoritelerin bu tutumunu, bunların ifade ve protesto özgürlüğü gibi demokratik hakları özümseyip savunmalarının bir göstergesi olarak algılamak yanıltıcı olacaktır. Otoritelerin Turuncu Devrim'i destekleme veya en azından karşısında durmama tutumlarının altında yatan esas nedenin, Kuçma'nın kurduğu siyasetçi, bürokrat ve iş insanlarından oluşan iktidar bloğunda yaşanan çözüme olduğunu söylemek daha gerçekçi bir yaklaşımdır.

2.1. Turuncu Ukrayna'da Siyasal Alan

Ocak 2005'te, Yuşçenko'nun cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmasıyla başlayan Turuncu iktidar, ilk başlarda Ukrayna'da daha önce hiçbir iktidarın sahip olamadığı bir halk desteğine sahip olmuştur. Bu atmosferin de etkisiyle bazı eski Kuçma yanlısı politikacılar yeni siyasal ortama göre pozisyon alarak Turuncu saflara katılmışlardır. Yuşçenko'nun da belki de ülkede çatışma potansiyelini ortadan kaldırarak istikrarı sağlama stratejisinin bir parçası olarak, eski Kuçmacılarla uzlaşma eğiliminde bir çizgide hareket etmesiyle Kuçma dönemi *nomenklaturasına* mensup pek çok kişi, Turuncu Ukrayna'da kendilerine devlet yönetiminin çeşitli mevkilerinde yer bulabilmiştir.⁴³ Öte yandan, Turuncu koalisyonun esas bileşenleri arasında çok kısa bir süre içinde bölünme ve kavgalar görülmeye başlanmıştır. Öyle ki Yuşçenko, Ocak 2005'te, başbakanlık koltuğuna oturan Timoşenko'yu bundan sekiz ay sonra, Eylül 2005'te, görevden alarak yerine kendisine sadakatiyle bilinen Yuriy Yehanurov'u atamıştır. Bu görevden alma ve atama Turuncu koalisyonun fiilen kesinkes sona erdiği milattır.

⁴² Wapiński, a.g.m., s. 49-50; Way, a.g.m., s. 37-38. Turuncu Devrim sırasında güvenlik güçlerinin göstericilerle karşı hoşgörülü bir tavır sergilemesi ve şiddet olaylarının yaşanmamasında, gerçekleştirilen bir Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında Kuçma'nın taraflara karşılıklı tavizler yoluyla uzlaşma çağrısı yapması ve bunun televizyonlardan yayımlanmasında da önemli olduğu düşünülebilir. Yushchenko and Yanukovych aides to return to table as momentum builds for revote. **Kyiv Post**, 28 Kasım 2004, <https://www.kyivpost.com/article/content/world/yushchenko-and-yanukovych-aides-to-return-to-table-21936.html>
Erişim: 13.11.2022.

⁴³ Bunun yanında, Turuncu iktidar döneminin başlamasıyla Kuçma döneminin bazı üst düzey yetkilileri ve oligarklar, aralarında Rusya'nın da olduğu yabancı ülkelere kaçmışlar, iç işleri ve ulaşım eski bakanları ise intihar etmişlerdir (Olexiy Haran ve Petro Burkovsky vd., *Is Democracy Irreversible in Ukraine? Political Reconfiguration on the Eve of the March 2006 Parliamentary Elections*, **PONARS Policy Memo No. 374**, 2005, s. 44).

Turuncu Ukrayna'da bir diğer önemli dönüm noktası, Mart 2006'da gerçekleştirilen parlamento seçimleridir. Katılım oranının %67,55 olduğu bu seçimlerde Yuşçenko'nun Bizim Ukraynamız bloğu %13,94, Tımoşenko'nun Tımoşenko Bloğu %22,27 oy alırken, Yanukoviç'in Bölgeler Partisi %32,12 oyla seçimin galibi olmuştur. Böylece yeni oluşan parlamentoya Bizim Ukraynamız 81, Tımoşenko Bloğu 129, Bölgeler Partisi 186 milletvekili sokabilmiştir⁴⁴. Hiçbir parti veya blok hükûmeti kurmak için gereken çoğunluğa sahip olmadığı için koalisyon görüşmeleri başlamıştır. Yaklaşık iki sene önce Turuncu Devrim'i gerçekleştiren koalisyonun ortakları Yuşçenko ve Tımoşenko'nun bir türlü uzlaşamaması nedeniyle koalisyon görüşmeleri neredeyse dört ay kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında Turuncu koalisyonun küçük ortağı Sosyalist Parti, Turuncu saflardan ayrılarak Bölgeler Partisi ve Komünist Parti ile koalisyona girmiştir. Bu süreç Yuşçenko'nun eski rakibi Yanukoviç'la hükûmeti birlikte kurma konusunda anlaşmasıyla sona ermiş, böylece 3 Ağustos 2006'da, Yanukoviç Ukrayna'nın yeni başbakanı olmuştur. Bunun sonucunda ve 8 Aralık 2004'te yapılan ve 1 Ocak 2006'da yürürlüğe giren, cumhurbaşkanının yetkilerini azaltarak parlamento ve başbakanın yetkilerini artıran anayasa değişikliği nedeniyle Mart 2006 seçimleri, nihayetinde Yanukoviç'in çok önemli bir siyasi güç elde etmesiyle sonuçlanmıştır.

Ancak Mart 2006 seçimleri de Turuncu Ukrayna'daki siyasi kaosu sonlandıramamıştır. Yeni anayasanın kendisine verdiği yetkiler ve Bölgeler Partisi'nin parlamentodaki ağırlığı sayesinde önemli bir siyasal güce kavuşan Yanukoviç ile Yuşçenko arasında sürtüşmelerin ortaya çıkması çok zaman almamış, bunun sonunda Mart 2006 seçimlerinden yaklaşık bir yıl sonra, 2 Nisan 2007'de, Yuşçenko parlamentoyu feshetmiş ve 30 Eylül'de erken seçimlerin yapılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bu seçim sonucunda Bölgeler Partisi %35,94, Tımoşenko

⁴⁴ Bu seçimin sonuçları için bk. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2331_06.htm Erişim: 13.11.2022. Parlamento'ya giren diğer iki parti, Ukrayna Sosyalist Partisi ve Ukrayna Partisi, sırasıyla %5,67 ve %3,66 oy alarak parlamento'ya 33 ve 21 milletvekili sokmuşlardır.

Bloğu %32,12, Bizim Ukraynamız %14,81 oyla parlamentoda sırasıyla 175, 156 ve 72 koltuk elde etmişlerdir⁴⁵. Bu seçimlerden sonra, Yuşçenko ve Timoşenko'nun Eylül 2005'te ayrılan yolları yeniden kesişmiş, parlamentoda Bizim Ukraynamız ve Timoşenko Bloğu arasında bir koalisyon kurulmuş ve 18 Aralık 2007'de, Timoşenko bir kez daha başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

Yukarıda değinildiği üzere, bağımsız Ukrayna'da yaklaşık on üç yıl boyunca biriken sosyoekonomik sorunların kaynama noktasına gelmesiyle 2004 cumhurbaşkanlığı seçimleri, seçmen tarafından, yozlaşmış ve otoriter eski düzenle Yuşçenko'nun vaat ettiği yeni düzen arasındaki bir seçim olarak görülmüştür. Ne var ki, yönetime geldikten sonra eski Kuçmacıları devlet yönetiminde çeşitli mevkilere getiren, kendi içinde kavgaya tutuşan ve Kuçma'nın halefi ve eski düzenin temsilcisi Yanukoviç'i başbakanlık koltuğuna taşıyan Turuncu iktidarın ekonomik sorunlar, yolsuzlukla mücadele ve oligarşik sisteme son verme konusundaki performansı ve ülkede bir türlü aşılamayan siyasal kaos, büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Turuncu koalisyon içindeki çatışmaları gören halk, bu koalisyonun içinde ortak ilkesel bir hedefin olmadığını düşünmüş ve Turuncu Devrim'in önderlerinin esas meselelerinin kendi kişisel menfaatleri olduğu sonucuna varmıştır⁴⁶. Bu durum, Turuncu iktidara ve genel olarak siyaset kurumuna olan güvenin hızla azalmasına neden olmuştur.

Ülkedeki oligarşik yapının sistemin çok derinlerine kök salmış olması, oligarkların siyasetçi ve bürokratlarla ilişkilerinde kullanmaktan kaçınmadıkları büyük zenginlikleri ve 2007-2008 yıllarında dünya çapında yaşanan ekonomik kriz, Turuncu iktidarı sosyoekonomik reformlar konusunda kısıtlayan önemli nedenler olmuştur. Ancak bu nedenlerin yanı sıra Turuncu koalisyonun kendi içinde bölünmesi ve eski müttefiklerin birbirinin kişisel düşmanı hâline gelerek ülkenin çıkarı için bir araya gelememiş olmaları, uzlaşmacı bir kişiliğe sahip olan Yuşçenko'nun uzlaşmacılığını Timoşenko'ya karşı değil, Yanukoviç'e

⁴⁵ Bu seçimin sonuçları için bk. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2331_07.htm Erişim: 13.11.2022.

⁴⁶ Wapiński, a.g.m., s. 52.

karşı harekete geçirmesi ve genel olarak liderlik konusundaki yetersizliği, Turuncu iktidarın Ukrayna’da beklenen yeni bir düzeni tesis etmedeki başarısızlığının önemli bir diğer nedenidir⁴⁷. Elbette, adı sürekli yolsuzluklarla anılan ve bu nedenle Şubat 2001’de tutuklanarak birkaç ay cezaevinde kalan, daha sonra Ağustos 2011’de bir kez daha tutuklanan ve birkaç ay sonra yedi yıl hapis cezasına çarptırılan, bunların sonucunda toplam 3 yıla yakın bir süre hapis yatan Timoşenko gibi Turuncu koalisyon liderlerinin gerçekte ne kadar samimi reformistler oldukları da sorgulanabilecek bir husustur. Sebepleri ne olursa olsun, sonuç olarak Turuncu Devrim, Ukrayna’da hibrit rejimin, siyasal sistemin, siyasi kültürün ve genel olarak sosyopolitik değerlerin değişime uğradığı ve dönüştüğü bir dönüm noktası olmamıştır⁴⁸.

2.2. Turuncu Ukrayna’da Ulus İnşa Politikası

Turuncu iktidar dönemiyle ilgili tartışma ve analizlerde bu dönemdeki ulus inşa politikası ve sonuçları önemli bir ağırlığa sahiptir. Gerçekten de bu dönemde ulus inşasına dair kimlik politikaları, siyasi ve toplumsal tartışmalar içinde daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar öne çıkan öğeler hâline gelmiştir⁴⁹. Turuncu Ukrayna’da ulus inşa politikasının en başat ayaklarından birinin, Ukrayna millî anlatısının şekillendirilmesine dair hafıza politikaları olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda, Sovyet Ukrayna tarihinin önemli tartışma konularından olan, aynı zamanda toplumsal hafızada da önemli yer tutan *Holodomor* ve OUN/UPA konuları kurgulanan ve inşa edilmek istenen Ukrayna millî anlatısının iki temel bileşeni olmuştur⁵⁰. Bu çerçevedeki

⁴⁷ Havrylyshyn, a.g.e., s. 109-110.

⁴⁸ Ivan Katchanovski, “The Orange Evolution? The “Orange Revolution” and Political Changes in Ukraine”, *Post-Soviet Affairs*, C 24, S 4, 2008, s. 377, 379.

⁴⁹ Ukrayna’da 2000’li yılların başlarından itibaren kimlik politikalarının iyice öne çıkmaya başladığı görülmektedir. 2002 Parlamento Seçimleri bu kapsamda önemli bir dönüm noktasıdır. Bu süreçte Bizim Ukraynamız’la 2002 seçimlerine giren Yuşçenko, kimlik politikalarını Ukrayna siyasetinin merkezine taşıyan en önemli isim olmuştur (Tuncel, a.g.m., s. 18).

⁵⁰ Açlıkla ölüm veya açlıkla öldürme anlamına gelen *Holodomor*, 1932-1933 yıllarında Sovyet Ukrayna’da milyonlarca kişinin hayatını kaybettiği bir felakettir. Bu felakette hayatını kaybedenlerin sayısı hakkında farklı kaynaklarda 3,3 ile 12 milyon arasında değişen rakamlara rastlanmaktadır.

OUN (Ukrayna Milliyetçileri Örgütü), bağımsız bir devlet hedefiyle 1929’da, Polonya’ya bağlı Batı Ukrayna’da kurulmuş bir örgüttür. UPA (Ukrayna İsyân Ordusu) ise aynı hedefle 1942 yılında kurulmuştur. OUN ve UPA, aralarındaki süreklilik, hedef, yöntem ve kadroları açısından bir arada OUN/UPA olarak anılmaktadır. OUN/UPA, İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyetler Birliği’ne karşı Nazi Almanyası’nın yanında yer almıştır. Ancak ilerleyen

önemli gelişmelerden biri, 28 Kasım 2006'da, *Holodomor*'un Ukrayna halkına karşı gerçekleştirilen bir soykırım olduğuna dair bir kanunun, 450 milletvekilinin 233'ünün oyuyla parlamentoda kabul edilmesidir⁵¹. Yuşçenko daha sonra bir adım daha atarak, *Holodomor*'un soykırım olduğunun inkârını cezalandıran bir yasa daha çıkarmak istemiş, Aralık 2006, Mart 2007, Aralık 2007 ve Ocak 2008'de parlamento bu yönde yasa teklifleri verilmiştir. Ne var ki, bu yasa teklifleri parlamentodan geçmemiştir⁵².

Turuncu Devrim öncesinde, son parlamento seçimlerinin yapıldığı 2002 yılından beri yerel OUN/UPA anmalarına düzenli olarak katılan Yuşçenko)⁵³, Turuncu Devrim sonrasında OUN/UPA'nın toplum nezdindeki saygınlığını arttırmak hedefi doğrultusunda bazı yasal düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. Ekim 2005'te, bu örgütün üyelerine sosyal haklar tanımak için bir çalışma başlatılmış⁵⁴, daha sonra buna benzer diğer girişimler de gündeme gelmiştir. Böylece, 2000 yılıyla Mayıs 2010 arasında OUN/UPA'ya resmî statü vermeyi amaçlayan yirmi üç kanun teklifinin yedisi 2005'te yapılmış ancak bu teklifler parlamentonun gündeminde yer alamamıştır⁵⁵. Buna rağmen, Yuşçenko'nun imzaladığı kararnamelerle, Kasım 2008 ve Ocak 2010'da, OUN/UPA'nın liderlerinden olan Roman Şuheviç ve Stepan Bandera'ya 'Ukrayna Kahramanı' unvanı verilmiştir⁵⁶. Turuncu Ukrayna'da devletin tarih yazıcılığına müdahalesi ve hafıza mühendisliğine soyunması konusunda en önemli adım ise 31 Mayıs 2006 tarihinde Bakanlar Kuruluna bağlı

süreçte, Sovyetler ve Lehlerle olduğu gibi Almanlarla da çatışmaya girmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1950'li yılların ortalarına kadar Sovyetler Birliği'ne karşı silahlı mücadele yürütmüştür.

Holodomor ve OUN/UPA, 1980'li yılların sonlarından itibaren Sovyet sonrası Ukrayna'da ulus inşası sürecinde önemli konular hâline gelmiştir.

⁵¹ Tuncel, a.g.m., s. 20.

⁵² Tuncel, a.g.m., s. 20.

⁵³ Yuliya Yurchuk, "Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN-UPA Memory Politics and Nation Building in Ukraine (1991-2016)", *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*, ed. Julie Fedor vd., Palgrave Macmillan, Londra 2007, s. 118-119.

⁵⁴ Oxana Shevel, "The Politics of Memory in a Divided Society: A Comparison of Post-Franco Spain and Post-Soviet Ukraine", *Slavic Review*, C 70, S 1, 2011, s. 151.

⁵⁵ Shevel, a.g.m., s. 151-154.

⁵⁶ Georgiy Kasianov, "The 'Nationalization' of History in Ukraine", *The Convulsions of Historical Politics*, ed. Maria Lipman ve Miller Alexei, Central European University Press, Budapeşte 2012, s. 158; Shevel, a.g.m., s. 154.

olarak faaliyet yürütecek⁵⁷ Ukrayna Millî Bellek Enstitüsü'nün (UMBE. Ukr. *Український інститут національної пам'яті*) kurulmasıdır. Aynı kapsamda, 27 Şubat 2008'de, Bakanlar Kurulu'nun bir yönergesiyle akademisyenlerin, devlet ve hükûmet kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının *Holodomor* hakkındaki çalışmalarının “ulusal bir strateji” altında birleştirilmeleri öngörülmüştür⁵⁸.

Ulus inşası kapsamında Yuşçenko'nun bir diğer gayreti ise dilde Ukrayınleştirme (İng. *linguistic Ukrainization*) diye adlandırılabilcek Ukrayince dilinin hem devlet ve kamu yönetiminde hem de toplumsal alanda ihyası olmuştur. Bu kapsamda Yuşçenko, yerel yönetim ve idarelerde sadece Ukrayincenin kullanılmasını sağlamak yolunda bazı adımlar atmaya çalışmıştır⁵⁹. Ancak Yuşçenko'nun dilde Ukrayınleştirme çabası, Rusçanın hâkim dil olduğu, özellikle doğu ve güney bölgelerde tepkiye neden olmuş, 2006 baharında buralardaki pek çok bölge konseyi ve belediye Rusçayı bölgesel dil olarak tanıyan kararlar almıştır. Bu kararların hemen hepsi mahkemelerce reddedilse de fiiliyatta Rusça kullanılmaya devam etmiştir⁶⁰.

Turuncu Ukrayna'da televizyon ve radyo yayıncılığında Ukrayincenin kullanımının artırılması için de girişimler olmuştur. Bu kapsamda, 12 Ocak 2006'da kabul edilen bir yasayla ulusal kanalların günlük yayınlarının en az %75'ini Ukrayince yapmaları ve başka dilde olan film ve diğer yayınların Ukrayince dublajlı hâllerinin yayımlanması öngörülmüştür⁶¹. Diğer yandan, bölgesel kanalların yayın yaptıkları bölgedeki meskûn etnik azınlıkların dilinde yayın yapılabileceği de

⁵⁷ Yurchuk, a.g.m., s. 122.

⁵⁸ Georgiy Kasianov, “The Great Famine of 1932-1933 (Holodomor) and the Politics of History in Contemporary Ukraine”, *Postdiktatorische Geschichtskulturen Im Süden Und Osten Europas: Bestandesaufnahme und Forschungsperspektiven*, ed. Stefan Troebst, Wallstein Göttingens, Göttingen 2010, s. 638.

⁵⁹ 1999 yılında Anayasa Mahkemesinin verdiği tüm Ukrayna'da kamu otoritelerinin, yerel yönetimlerin, idari makam ve kurumların ve okulların resmi dil olan Ukrayinceyi kullanmalarının zorunlu olduğuna dair karar, Yuşçenko'nun bu gayretinin yasal meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Bu karar için bk. Rişenn'a Konstitutsiynoho Sudu Ukrayini u spravi № 1-6/99, 14 (Anayasa Mahkemesi kararı metni) Aralık 1999, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>

⁶⁰ Tadeusz A. Olszański, “The language issue in Ukraine: An attempt at a new perspective”, *Ośrodek Studiów Wschodnich*, Varşova 2012, s. 27-28.

⁶¹ Bu yasa için bk. The Law of Ukraine on Television and Radio Broadcasting, 12 Ocak 2006, <https://cedem.org.ua/en/library/the-law-of-ukraine-on-television-and-radio-broadcasting/>

belirtilmiştir. Ekim 2008'de, Yuşçenko'nun başkanlık ettiği Ulusal Güvenlik Konseyi'nin talimatıyla Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Ulusal Konseyi, 1 Kasım'dan itibaren bazı Rus kanallarının Ukrayna'daki kablolu yayınlardan çıkartılmasına yönelik bir karar vermiştir. Bu kanalların yayınlarının içeriğinin sigara reklamları, telif hakları, vb. düzenleyen ilgili mevzuata uymaması, kararın gerekçesi olarak gösterilmiştir⁶². Ancak daha önceki aylarda, yetkililerin ülkede yayın yapan Rus kanallarının açıkça propaganda faaliyeti yürüttükleri ve Ukrayin dilinde yayınların artırılması gerektiğine dair ileri sürdükleri görüşler⁶³, bu kararın sadece hukuki sorunlarla ilgili olmadığına, Yuşçenko'nun dilde Ukrayinleştirme politikasının bir ayağı olduğuna işaret edebilecek bir göstergedir. Bu kararı Rusya tepkiyle karşılamıştır. Rusya Dış İşleri Bakanı Sergey Lavrov, Rusya'nın Ukrayna'da Rusça konuşan halkın haklarına saygı gösterilmesi konusunda ısrarcı olacaklarını ifade etmiştir. Karara karşı Ukrayna içinden, özellikle doğu ve güney bölgelerden de protestolar yükselmiş, Kırım'da servis sağlayıcılar Konsey'in kararına uymayarak Rus kanallarının yayınına devam etmiştir. Donetsk Kent Konseyi Sekreteri, Rus kanallarının yasaklanmasını Yuşçenko ve çevresindeki milliyetçilerin Rus kültürünü ve dilini yok etme çabası olarak tanımlamıştır⁶⁴.

Yuşçenko, Ukrayin dilinin yaygınlaştırılması kapsamında eğitim alanında da bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede, 20 Kasım 2007'de, etnik azınlıkların yoğun olduğu bölgelerde, özellikle Kırım'da, Ukrayin-Rus üniversitelerinin açılması, devlet okullarında Ukrayince derslerin müfredata eklenmesi, yetişkinlerin Ukrayince öğrenmesi için yerel yönetimlerin kurslar açmaları, kütüphanelere Ukrayince kitapların

⁶² Nick Holdsworth, "Ukraine warns Russian webs", *Variety*, 17 Ekim 2008, <https://variety.com/2008/tv/news/ukraine-warns-russian-webs-1117994214/> (son erişim 13.11.2022); Reuters, "Temporary Ukraine reprieve for Russian TV channels", *Kyiv Post*, 06 Kasım 2008, <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/temporary-ukraine-reprieve-for-russian-tv-channels-30802.html?SuperSocializerAuth=LiveJournal> Erişim: 13.11.2022.

⁶³ Vladimir Kozlov, "Ukraine cable channels ax Russian content", *The Hollywood Reporter*, 03.Ekim 2008, <https://www.hollywoodreporter.com/business/business-news/ukraine-cable-channels-ax-russian-120351/> Erişim: 13.11.2022.

⁶⁴ Steven Pifer, *Averting Crisis in Ukraine, Council on Foreign Relations, Council Special Report No. 41*, 2009, s. 22.

alınması için kaynak oluşturulması ve Ukrayince oyunlar sergileyen tiyatroların gösterilerinin desteklenmesi gibi tedbirler içeren bir kararname yayımlanmıştır⁶⁵. Dil konusunda Yuşçenko'nun son hamlesi ise 2010 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunun yapıldığı 7 Şubat 2010'dan üç gün sonra ve bu turun galibi olan Yanukoviç'in cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturduğu 25 Şubat'tan on gün önce, 15 Şubat'ta, "Devlet Dili Politikası Kavramı Hakkında" başlıklı bir kararnameyi yayımlaması olmuştur⁶⁶. Bu kararnamede Ukrayincenin ihyası konusu stratejik bir mesele olarak tanımlanmış, dil konusundaki tartışma ve spekülasyonların ulusal güvenliğe ve devlet egemenliğine tehdit oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu tehditlerin ortadan kaldırılması için Ukrayin dilinin yaygınlığının artırılmasının gerekli olduğu iddia edilmiştir.

Ukrayna'da 2000'li yıllardan itibaren ulus inşa ve kimlik politikalarının önem kazanmaya başlamasıyla kilise konusu da siyasal söylem ve tartışmaların önemli bir ögesi hâline gelmiştir⁶⁷. Yukarıda değinildiği üzere, 2004-2005 Turuncu Devrim sürecinde UOK-KP, UOOK ve UGKK'nin Yuşçenko'yu, UOK-MP'nin Yanukoviç'i desteklemesinin de gösterdiği gibi kiliseler de gitgide daha fazla siyasal tartışmaların tarafı olmaya başlamışlardır. 2004-2005 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Turuncu koalisyon tarafından bağımsız Ukrayna yanlıları ile Rusya yanlıları arasında bir seçim olarak sunulmasının da etkisiyle seçimlerden sonra UOK-MP'nin Ukrayna'ya sadakatsiz bir dinî kurum olduğuna dair söylem güç kazanmış ve bu kilisenin toplum nezdindeki itibarı erozyona uğramıştır. Bunun sonucu olarak UOK-MP, Rus Ortodoks Kilisesi ile ilişkileri hakkında dikkatli bir söylem kullanmaya başlamıştır. Turuncu koalisyonu destekleyen kiliselerin saygınlıkları ise yeni iktidar

⁶⁵ "Ukraine: New Measures to Promote the Native Language", **Library of Congress**, 02 Aralık 2007, <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2007-12-02/ukraine-new-measures-to-promote-the-native-language/> Erişim: 13.11.2022.

⁶⁶ Bu kararname için bk. Ukaz Prezidenta Ukrayini "Pro Kontsepsiyyu derjavnoyi movnoyi politiki", 15 Şubat 2010, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Textv> Erişim: 13.11.2022.

⁶⁷ Denys Shestopalets, "Church as an Existential Threat: The Securitization of Religion in Post-Euromaidan Ukraine", **Journal of Church and State**, C 62, S 4, 2020, s. 723.

gözünde konsolide olmuştur⁶⁸. Böylesi bir bağlamda Yuşçenko'nun kilise konusunda da bazı adımlar atmaya çalıştığı görülmektedir. 25 Temmuz 2008'de, "Ortodoks geleneklerin Ukrayna toplumunun tarihinde ve gelişimindeki önemini gözeterek", Kiyiv Rus' devletinin Hristiyanlığı kabul ettiği gün olarak anılan 28 Temmuz'u ulusal bayram günü ilan eden bir kararnameyi imzalaması Yuşçenko'nun kiliseye dair sembolik alanda attığı bir adımdır⁶⁹. Yuşçenko'nun kilise konusuyla ilgili pratikte önem taşıyan asıl girişimi ise daha önce de gündeme gelen Ukrayna'da otosefal bir kilisenin kurulması konusunu, daha önce olmadığı kadar yüksek sesle gündeme getirmesidir⁷⁰. Bu kapsamda Yuşçenko, 28 Temmuz 2008'de, Kiyiv Rus' devletinin Hristiyanlığı kabulünün 1020. yıldönümü etkinlikleri dolayısıyla düzenlenen ve İstanbul Fener Rum Patriği Bartholomeos'un da katıldığı etkinlikler sırasında Ukrayna'da otosefal bir kilisenin kurulmasının gerekliliğine dair arzusunu ifade etmiştir. Moskova Patriği'nin tepkisini çeken ve kilise hukukuna uygunluğu da tartışmalı olan bu talebe⁷¹ Bartholomeos olumlu karşılık vermemiş, böylece bu mesele bir sonuca bağlanamamıştır. Dolaylı olarak UOK-MP'nin tasfiyesi anlamına gelen bu çabaları dışında iktidarı boyunca Yuşçenko, bu kiliseye karşı somut bir hamlede bulunmamıştır⁷².

3. 2013-2014 Avromeydan Devrimi

Yanukoviç'in, 21 Kasım 2013'te, Avrupa Birliği ile uzun süreden beri müzakere edilen ve 28-29 Kasım'da Vilnius'taki Doğu Ortaklığı Girişimi zirvesinde imzalanması beklenen Ortaklık Anlaşması'nı bu

⁶⁸ Mitrokhin, a.g.m., s. 145.

⁶⁹ Bu kararname için bk. Ukaz Prezidenta Ukrayini "Pro Den' hreşçenn'a Kiyivskoï Rusi-Ukrayini", 25 Temmuz 2008, <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=668%2F2008#Text> Erişim: 13.11.2022. Bu adımın pratikte önemli bir kıymeti olmasa da Yuşçenko'nun Ukrayna ulusuna dair etnik milliyetçi yaklaşımına bir örnek teşkil etmesi ve anayasanın 35. maddesinin işaret ettiği laiklik ilkesiyle ilgili oluşan sorunlu durum açısından önemli addedilebilir. Ukrayna Anayasası için bk. Konstitutsiya Ukrayini, <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%2D%E2%F0#Text> Erişim: 13.11.2022.

⁷⁰ Ukrayna'da otosefal Ortodoks kilise talebi ilk olarak 1991 yılında ortaya çıkmıştır. Kravçuk döneminde bu konu bir süreliğine gündeme gelmiş ancak sonrasında geri plana düşmüştür. Kuşma zamanında konu gündeme gelmemiş olsa da onun da otosefal bir kilise yanlısı olduğu belirtilmektedir (bk. Shestopalets, a.g.m., s. 6-7; Danieri vd., a.g.e., s. 81-83; Gennadiy Druzenko, "Religion and the Secular State in Ukraine", ed. Martinez-Torron, Javier ve Durham, Cole W., **Religion and the Secular State: National Reports**, International Center for Law and Religion Study, Washington, DC 2010, s. 717.

⁷¹ Olszański, 2017, a.g.e., s. 84.

⁷² Mitrokhin, a.g.m., s. 145.

zirvede imzalamayacağını açıklaması, AvroMeydan'ın fitilini ateşleyen olaydır. Yanukoviç'in açıklamasının üzerine, Ukrayna'nın Avrupa Birliği ile ilişkilerinin geliştirilmesini savunan, çoğunluğu üniversite öğrencisi gençlerden oluşan yaklaşık 1.500 kişi, Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasının ertelenmesini protesto etmek amacıyla Bağımsızlık Meydanı'nda toplanmıştır. Bağımsızlık Meydanı'ndaki ilk toplanmalardan hemen sonra muhalefetteki Ana Vatan, Svoboda ve UDAR partileri de gösterilere katılmış ancak göstericilerin bu partilerin kendi bayrak, flama ve sloganlarıyla alanı kontrol etme girişimlerine tepki göstermesi üzerine iki grup bir süre ayrı yerlerde gösterilerine devam ettikten sonra, siyasal partilerin parti sembollerini kullanmamaları şartıyla yeniden bir araya gelmişlerdir. Protestolarla geçen birkaç günün ardından, 24 Kasım'da, Bağımsızlık Meydanı'nda gece de konaklamak için ilk çadırlar kurulmaya başlanmıştır. Aynı gün, Bağımsızlık Meydanı'ndan yaklaşık 1,5 kilometre uzaklıktaki Mariyinskıy Park'ta anti-Meydan diye anılan iktidar yanlısı gösteriler de başlamıştır.

29 Kasım'ı 30 Kasım'a bağlayan gece gösterileri sonlandırmak amacıyla *Berkut* (Tr. Altın Kartal; Ukr. *Беркут*) adlı toplumsal olayların bastırılmasıyla görevli özel polis birimleri göstericilere çok sert müdahalede bulunmuştur. Güvenlik güçlerinin gençlere acımasızca saldırısının görüntülerinin televizyon kanalları ve sosyal medyada yayımlanması toplumda büyük bir tepkinin doğmasına sebep olmuş ve bu tepkinin etkisiyle iktidarın tam da aksi yöndeki beklentisine rağmen farklı kesimlerden pek çok kişi göstericilere katılmaya başlamıştır. Böylece gösteriler iyice kitleselleşirken kalıcı bir çadır kampı da kurulmaya başlanmıştır. Bunun yanında, 1 Aralık günü, göstericilerin Bağımsızlık Meydanı'nın yakınlarındaki iki önemli kamu binasını işgal etmeleri ve AvroMeydan Öz Savunma adıyla militan bir grubunun ortaya çıkmasıyla olaylar gitgide kontrolden çıkmaya başlamıştır.

16 Ocak 2014'te parlamento, "diktatörlük yasaları" diye anılan, protesto hakkını sınırlayan ve internet ve medyaya sansürü öngören bazı

kararlar almıştır⁷³. Ne var ki, 29-30 Kasım gecesindeki *Berkut* saldırısı gibi bu kararlar da protestoların son bulmasına değil, iyice şiddetlenmesine neden olmuştur. Böylece, güvenlik güçleri ve protestocular arasındaki çatışmaların hem yoğunluğu hem de şiddeti artmaya başlamıştır. 22 Ocak'taki çatışmalarda en az iki protestocunun ölmesiyle olaylar iyice tırmanışa geçmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu, Ocak ayı ortalarından itibaren AvroMeydan göstericileri arasında şiddete meyilli sağcı grupların görünürlüğünün ve göstericiler arasındaki etkisinin iyice artmasıdır. Olayların iyice kontrolden çıktığı bu dönemde, 19 Şubat'ta, muhalefet liderleri ve Yanukoviç arasında müzakereler başlamış ve bir 'ateşkes' ilan edilmiştir. Ancak bu anlaşma, bir gün sonra, 20 Şubat'ta, en az 80 kişinin yaşamını kaybettiği olayların yaşanmasını engelleyememiştir. Bu esnada uluslararası arabulucuların devreye girmesiyle, 21 Şubat'ta, Polonya Dış İşleri Bakanı Radoslav Sikorski, Fransa Dış İşleri Bakanı Laurent Fabius, Almanya Dış İşleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier, Rusya Kamu Denetçisi Vladimir Lukin, Yanukoviç ve muhalefet liderleri bir araya gelmiş, bu görüşmenin sonunda 48 saat içinde 2004 Anayasası'na dönüş, yeni bir ulusal birlik hükûmetinin kurulması, Eylül 2014'e kadar yeni bir anayasanın hazırlanması, Aralık 2014'e kadar erken cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması ve yaşanan şiddet olaylarının araştırılması için Avrupa Konseyi'nin de içinde yer alacağı bir komisyonun kurulmasını içeren bir anlaşmaya varılmıştır. Ertesi gün ise parlamento Yanukoviç'i cumhurbaşkanlığı görevinden azletmiştir. Aynı gün Yanukoviç Kiyiv'den ayrılmış ve nerede olduğunun bilinmediği birkaç günden sonra, 28 Şubat'ta, Rusya'nın Rostov-na-Donu kentinde yeniden ortaya çıkmış, böylece Rusya'ya kaçtığı anlaşılmıştır. Bu esnada, 27 Şubat'ta, Ana Vatan ve Svoboda'dan oluşan geçici koalisyon hükûmeti göreve başlamıştır⁷⁴. Böylece AvroMeydan Devrimi başarıya ulaşmıştır.

⁷³ Olesia Markovic, "Ukraine: A new island of dictatorship in Europe", *AlJazeera*, 20 Ocak 2014, <https://www.aljazeera.com/opinions/2014/1/20/ukraine-a-new-island-of-dictatorship-in-europe> Erişim: 15.11.2022.

⁷⁴ Igor Lyubashenko, "Euromaidan: From the students' protest to mass uprising", *The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention*, ed. Klaus Bachmann ve Igor Lyubashenko, Peter Lang, Frankfurt am Main 2014, s. 66-76.

Temel dönüm noktaları bu şekilde özetlenebilecek olaylar boyunca ortaya çıkan bazı dikkat çekici hususların irdelenmesi AvroMeydan Devrimi'nin daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacaktır. Bu hususlardan ilki, AvroMeydan göstericilerinin talepleridir. AvroMeydan olaylarının fitilini ateşleyen, ekseriyeti üniversite öğrencisi olan gençlerin, Batı yanlısı ideolojik ve siyasal tercihleri nedeniyle Bağımsızlık Meydanı'nı doldurduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla ideolojik ve siyasal tercihlerin AvroMeydan olaylarının çıkış noktalarından biri olduğunu, bir başka deyişle AvroMeydan'ın ideolojik bir temelinin olduğunu iddia etmek mümkündür. Ancak ideolojik ve siyasal tercihlerin AvroMeydan'ın tek veya en önemli sebebi olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. İlk olarak, Batı yanlısı gençlerin Batı tercihlerinin altında yatan önemli bir neden, Ukrayna'daki hayat standartlarındaki gerilik, hibrit rejimin neden olduğu yolsuzluklara karşı duyulan öfke ve daha iyi bir gelecek arzusudur. Yani ideolojik ve siyasal tercihlerin altında yatan belirleyici bir sosyoekonomik faktör söz konusudur. Nitekim, AvroMeydan protestocuları arasında yapılan anketler, daha yüksek hayat standartlarına ulaşmanın şartlarına dair sosyoekonomik taleplerin protestocular arasındaki en yaygın motivasyon olduğuna işaret etmektedir⁷⁵. Buradaki önemli nokta, özellikle gençlerin, Batı'yla bütünleşme ile daha iyi bir hayat arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurmuş olmalarıdır.

29-30 Kasım gecesindeki şiddet olaylarından sonra toplumun farklı kesimlerinden insanların artan sayılarla AvroMeydan'a katılmaları bu çerçevede önemlidir. Aralık ayından itibaren AvroMeydan protestosu hükûmetin Ortaklık Anlaşması'nı imzalamamasına bir tepkinin ötesine geçerek, genel olarak Ukrayna'daki sosyoekonomik ve sosyopolitik sorunlara karşı bir gösterilen şiddetli bir tepki hâlini almıştır. Bununla ilgili olarak, Lyubashenko'nun Ukrayna'da nedeni sosyoekonomik talepler olan toplumsal protestoların 2010-2013 yıllarında sürekli arttığına

⁷⁵ "Ukraine on the Brink: An Interview with Volodymyr Ishchenko", *Jacobin*, 27 Ocak 2019, <https://jacobin.com/2019/01/ukraine-maidan-protests-elections-volodymyr-ishchenko> Erişim: 15.11.2022.

dair tespiti önemlidir⁷⁶. Bu tespit, Ukrayna'da 2013'ün sonlarına gelinirken birikmekte olan sosyoekonomik sorunların bir göstermektedir. Dolayısıyla AvroMeydan olaylarının Ukrayna toplumunda yıllar içinde gitgide artan ve derinleşen sosyoekonomik sorunlara dair hoşnutsuzluğun bir patlama noktası olduğunu söylemek mümkündür.

AvroMeydan olaylarının üzerinde durulan önemli bir niteliği, herhangi bir siyasi parti veya örgütün önderliği olmaksızın kendiliğinden ortaya çıkması ve kitleleşmesidir. Bazı çalışmalar, Bağımsızlık Meydanı'nda toplanan kitlenin %75 ila %92'sinin buraya kendi başlarına, arkadaş gruplarıyla veya aileleriyle geldiklerini göstermektedir⁷⁷. Bu veri, göstericilerin büyük çoğunluğunun siyasi parti veya örgütlere üye olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca Bağımsızlık Meydanı'nda toplanan insanların siyasi partilerin gösterilere -deyim yerindeyse- el koymasına izin vermemeleri de oldukça anlamlıdır. AvroMeydan'da büyük bir kitlenin örgütsüz ve kendiliğinden bir şekilde bir araya gelmesinin ve göstericilerin siyasi partilere karşı tavrının, Ukrayna'daki siyasi alana dair sorunlu hususlardan biri olan siyasi partilerin zayıflığı ve toplumdan kopukluğu sorununu ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında, büyük bir kitlenin kendiliğinden örgütlenerek üç aya yayılan bir hareketi sürdürebilmesi de oldukça önemlidir. Bu durum, toplumsal alanda görülen öfke ve siyasete olan güvensizliğin yanında Ukrayna'da gelişmiş olan sivik bilinç ve dayanışmaya işaret etmektedir. Ukrayna'daki görece özgür basın ve çoğulcu sosyopolitik alanın bunu mümkün kılan etkenlerden olduğu söylenebilir. Yanı sıra; Ukrayna'da Ekim 1990'daki Granitte Devrim⁷⁸, Aralık 2000-Mart 2001'deki Kuçma'sız Ukrayna⁷⁹ ve 2004'teki Turuncu Devrim hareketlerinden edinilen tecrübelerin,

⁷⁶ Lyubashenko, a.g.m., s. 63-64.

⁷⁷ Way, a.g.m., s. 40.

⁷⁸ Granitte Devrim, birkaç yüz öğrencinin, bugünkü karşılığı başbakanlık olan Sovyet Ukrayna Bakanlar Konseyi Başkanı Vitaliy Masol'un istifası, Mart 1990'da yapılan parlamento seçimlerinin tekrarı ve Ukrayna'nın Sovyetler Birliği'nin yeni bir formda devamı için yürütülen yeni Birlik anlaşması görüşmelerinden çekilmesi gibi taleplerle, o zamanki adı Ekim Devrimi Meydanı olan Kiyiv'deki Bağımsızlık Meydanı'nda, 2-17 Ekim 1990'da, on altı gün boyunca devam ettikleri protesto gösterilerine verilen addır. Bu gösteriler, Ukrayna'nın Sovyetler Birliği'nden kopuşu sürecine dair anlatıda önemli bir dönüm noktası olarak hikâye edilmektedir.

⁷⁹ Kuçma'sız Ukrayna hareketi, dönemin Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma'nın istifası talebiyle muhalefet tarafından organize edilen ve üç ay kadar sürdürülen kitlesel protestolardır.

AvroMeydan'ın kendi kendini örgütleyebilmesinde önemli bir faktör olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır⁸⁰.

AvroMeydan olaylarında şiddet olaylarının artmasıyla aşırı sağ örgütlerin görünürlük kazanması da bu olaylara dair bir diğer önemli konudur. Bununla ilgili olarak vurgulanması gereken şeylerden biri, aşırı sağ örgütlerin olaylar esnasında öne çıkan bir öge olmasının AvroMeydan karşıtlarının ve özellikle Rus medyasının bu olayları itibarsızlaştırmak için kullandıkları bir araca dönüşmüş olmasıdır⁸¹. AvroMeydan olaylarına dair akademik incelemelerin büyük çoğunluğu, aşırı sağcıların, pek çok farklı siyasi görüşten gelen, dahası ekseriyeti belli bir ideolojiye bağlı olmayan AvroMeydan protestocuları arasında küçük bir grup olduğunu, bu nedenle AvroMeydan'ın aşırı sağ ile özdeşleştirilmesinin doğru olmadığını iddia etmektedir. Bunun yanında, aşırı sağın AvroMeydan protestocuları arasında sayısal azlığının, ekseriyeti apolitik ve örgütsüz bireylerden oluşan kitleyi belli ölçülerde yönlendirmediği anlamına gelmediğini vurgulayan görüşler de mevcuttur. Gerçekten de olaylarda şiddetten tırmanmasıyla aşırı sağ grupların göstericiler arasındaki meşruiyetinin arttığı, böylece bunların marjinal bir pozisyondan daha merkezî bir pozisyona geldikleri görülmüştür⁸².

Farklı anket çalışmalarının sonuçlarına göre, AvroMeydan olayları Ukrayna halkının yarısı tarafından desteklenmiştir⁸³. Bölgeler bazında bakıldığında AvroMeydan'a verilen destek açısından batı bölgeler ile doğu ve güney bölgeler arasında ciddi bir fark olduğuna işaret eden çok sayıda araştırma mevcuttur. Örneğin, bunlardan biri, AvroMeydan'a

⁸⁰ Way, a.g.m., s. 37-38.

⁸¹ Bir grup akademisyenin, Rus emperyalizmine hizmet ettiği gerekçesiyle uluslararası medyanın yayınlarında aşırı sağın rolünü ve etkisini abartan yayınlar yapmaları bu bağlamda dikkat çekicidir. Bu protestonun nedenleri ve talepleri için bk. "Kyiv's Euromaidan is a Liberationist and not Extremist Mass Action of Civic Disobedience", <https://www.change.org/p/to-journalists-commentators-and-analysts-writing-on-the-ukrainian-protest-movement-euromaidan-kyiv-s-euromaidan-is-a-liberationist-and-not-extremist-mass-action-of-civic-disobedience> Erişim: 15.11.2022.

⁸² Volodymyr Ishchenko, "Ukrainian protesters must make a decisive break with the far right", *The Guardian*, 7 Şubat 2014, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/feb/07/ukrainian-protesters-break-with-far-right> Erişim: 15.11.2022; "Ukraine on the Brink: An Interview with Volodymyr Ishchenko", *Jacobin*, 27 Ocak 2019, <https://jacobin.com/2019/01/ukraine-maidan-protests-elections-volodymyr-ishchenko> Erişim: 15.11.2022.

⁸³ Örn. bk. Kyiv International Institute of Sociology, "Consumer Confidence in Ukraine", 7 Şubat 2014, available at www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=227&page=1, Erişim: 15.11.2022.

batı bölgelerden verilen desteğin %90'ı bulduğu, orta bölgelerde %63, doğuda %30 ve güneyde %20 olduğunu göstermektedir⁸⁴. Ocak-Şubat 2014'e gelindiğinde, Bağımsızlık Meydanı'ndaki kalabalığın %88'ini oluşturan Kiyiv'in dışından gelen protestocuların %54,8'inin batı, %23'ünün orta ve %21'inin doğu ve batı bölgelerden gelen kişiler olduğunu gösteren bir çalışma da⁸⁵ bu çerçevede önemli bir veridir. Batı Ukrayna'daki üniversitelerin Kiyiv'deki protestolara katılacak öğrencilerin derslere girmemelerine göz yumduğu ve hatta bunların Kiyiv'e gitmelerine yardımcı olduğu, bazı küçük ve orta ölçekli işletmelerin çalışanlarını protestolara katılmaları için dönüşümlü olarak Kiyiv'e gönderdiklerine dair gözlemler⁸⁶, AvroMeydan'a Batı Ukrayna'dan gelen destek hakkında çarpıcı örneklerdir.

Batı bölgelerden AvroMeydan'a bu şekilde büyük bir destek gelirken, doğu ve güney bölgelerden tam aksi tepkilerin gelmiş olması da bir diğer çarpıcı olgudur. 24 Ocak'ta, Kırım Özerk Cumhuriyeti Yüksek Konsey Sözcüsü Vladimir Konstantinov, güney ve doğu bölgelerdeki tüm yönetim birimlerine Kiyiv'deki 'darbe'ye karşı mücadele etme çağrısında bulunmuştur. 1 Şubat'ta, Harkiv Valisi Mihaylo Dobkin, AvroMeydan'a karşı "Ukrayna Cephesi"nin kurulduğunu ve bu kapsamda Rusya yanlısı *Oplot* adlı paramiliter örgüte desteğini açıklamıştır. Dobkin, ayrıca 150 bin gönüllünün Harkiv'i "faşistlerden" koruyacağını ve Kiyiv'i "AvroMeydan radikallerinden" kurtaracağını söylemiştir. Zaporijya'daki büyük bir askerî sanayi firmasının sahibi olan Vyaçeslav Bohuslayev, Zaporijya'da gerçekleştirilecek AvroMeydan yanlısı gösterilerin ezileceği tehdidinde bulunmuş, şehirdeki bazı olaylardan batı Ukrayna'dan gelen "milliyetçileri" ve "haydutları" sorumlu tutmuştur⁸⁷.

⁸⁴ Bk. Lyubashenko, a.g.m., s. 76. Bunun yanında, doğu ve güney bölgelerdeki desteğin bundan daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalar da vardır. Bk. Olexander Vyshniak, "The Maidan and Post-Maidan Ukraine: Public Attitudes in Regional Dimensions", *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes*, ed. Viktor Stepanenko ve Yaroslav Pylynskyi, Peter Lang, Bern 2015, s. 171-172). Farklı araştırmaların ulaştıkları farklı sonuçların bu araştırmaların metodoloji ve örneklem gruplarından kaynaklandığı düşünülebilir.

⁸⁵ Lyubashenko, a.g.m., s. 74.

⁸⁶ Bk. Way, a.g.m., s. 37-38.

⁸⁷ Petro Burkovskyi ve Olexiy Haran, "Before and After the Euromaidan: Ukraine Between the European Choice and the Russian Factor", *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes*, ed. Viktor Stepanenko ve Yaroslav Pylynskyi, Peter Lang, Bern 2015, s. 79.

Bu veri ve gözlemler, AvroMeydan karşısında Ukrayna toplumunun tutumuna dair önemli birkaç noktaya işaret etmektedir. İlk olarak, Ukrayna halkının AvroMeydan'a destek verme konusunda ikiye bölünmüş olması, popüler ve propagandist söylemlerin aksine, AvroMeydan'ın Ukrayna toplumunun bütününe veya büyük bir kısmını temsil etmediğini göstermektedir. Farklı bölgelerde AvroMeydan'a verilen desteğin büyük farklılıklar göstermesi de yine bu açıdan önemlidir. Sonuçta, AvroMeydan, Ukrayna'da bölgesel farklılaşmanın bir kez daha ortaya çıktığı bir olay olarak karşımızda durmaktadır. Kasım 2013-Şubat 2014 arasındaki olayların Ukrayna'daki 'geleneksel' bölünmüşlükleri ortaya koymasından; UOK-KP, UOOK ve UGKK'in AvroMeydan protestocularını desteklemesi, UOK-MP'nin tarafsız kalarak itidal çağrılılarıyla yetinmiş olması da⁸⁸ bu bağlamda bir başka dikkat çekici olaydır. Özellikle doğu ve güney bölgelerdeki vatandaşlar başta olmak üzere Ukrayna toplumunun yarısının AvroMeydan'a destek vermemesinin altında yatan nedenler irdelendiğinde, Rusya'nın ve Ukrayna'da ekseriyeti Yanukoviç'in Bölgeler Partisi'ne mensup siyasal aktörlerin olayları Rusya karşıtı ve Ukrayna'daki Rusları ve Rusça konuşanları tehdit eden olaylar olarak sunmasının önemli olduğu görülmektedir. Ancak AvroMeydan'daki aşırı sağ grupların ve protestocularının kullandıkları bazı sembol ve sloganların da bu yöndeki söylemleri doğrulayan nitelikte olması da önemlidir.

3.1. AvroMeydan Ukraynası'nda Siyasal Alan

Yanukoviç, parlamento tarafından görevden alındıktan sonra 23 Şubat'ta yerine geçici cumhurbaşkanı olarak Timoşenko'nun Ana Vatan Partisi'nden Oleksandr Turçinov getirilmiştir. 27 Şubat'ta kurulan ulusal birlik hükûmetinin başı olarak başbakanlık koltuğuna ise yine aynı partiden Arseniy Yatsenyuk oturmuştur. Turçinov-Yatsenyuk ikilisinin yönetime gelmesinden, 25 Mayıs 2014'te düzenlenen erken cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar geçen sürede en önemli siyasi

⁸⁸ Andrii Krawchuk, "Redefining Orthodox Identity in Ukraine after the Euromaidan", *Churches in the Ukrainian Crisis*, ed. Andrii Krawchuk ve Thomas Bremer, Palgrave Macmillan, Londra 2016, s. 175-202.

konulardan biri, Yanukoviç döneminin muhalif partileri olan Ana Vatan, Svoboda ve UDAR arasında hükümette kimin hangi görevde yer alacağına dair pazarlıklar olmuştur. Bu pazarlıklarda tarafların, UDAR'a verilecek Adalet Bakan Yardımcılığı, Güvenlik Servisi Başkanlığı, Dış İstihbarat Servisi Başkanlığı gibi önemli mevkiler karşılığı UDAR'ın lideri Vitaliy Kličko'nun cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmaması ve Petro Poroşenko'yu desteklemesi konusunda anlaşmalarına dair iddialar söz konusudur⁸⁹.

25 Mayıs'ta yapılan erken cumhurbaşkanlığı seçimlerine yirmi bir aday katılmıştır. Ancak bunlar arasında Timoşenko ve Poroşenko favori adaylar olarak öne çıkmıştır. Katılım oranının %60 olarak açıklandığı seçim sonucunda, Timoşenko'nun aldığı %12,8 oya karşılık %54,7 oy alan Poroşenko, Kravçuk'tan sonra ilk kez, seçim ikinci tura kalmadan cumhurbaşkanı seçilmiştir⁹⁰. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra, 26 Ekim'de, AvroMeydan Ukraynası'nda ilk parlamento seçimleri düzenlenmiştir. Yanukoviç'in Bölgeler Partisi, Donbas'taki seçmenin oy kullanamayacak olması nedeniyle meşru olmadığını iddia ettiği seçimlere katılmasa da bu partinin üyeleri Muhalefet Bloğu adlı bloğun adayları olarak seçimlerde yarışmışlardır. Açıklanan resmî katılım oranının %51,91 olduğu seçimlere 29 parti ve bağımsız adaylar katılmış ancak sadece altı parti %5 barajını geçerek parlamentoda temsil hakkı kazanmıştır. Bu partiler aldıkları oylara göre sırasıyla; Başbakan Yatsenyuk'un Halk Cephesi (%22,14), Poroşenko'nun Petro Poroşenko Bloğu (%21,82), Lviv Valisi Andriy Sadoviy'nin başında olduğu ve bazı sivil toplum kuruluşlarının da içinde yer aldığı Özgüven (%10,97), Yuriy Boyko'nun liderlik ettiği Muhalefet Bloğu (%9,43), Oleh Liaşko'nun Radikal Parti'si (%7,44) ve Timoşenko'nun Ana Vatan Partisi'dir (%5,08). Bu parti/bloklardan Muhalefet Bloğu, AvroMeydan karşıtı siyasi güçlerin bir koalisyonu ve Bölgeler Partisi'nin devamı niteliğindeki diğer beş parti, Batı'yla bütünleşmeyi savunan ve Rusya karşıtlığıyla öne

⁸⁹ Yuriy Matsiyevsky, Old Political Habits Die Hard in Ukraine, **PONARS Eurasia Policy Memo No. 473**, 2017, s. 2.

⁹⁰ Ralph S. Clem, "The Ukrainian Election: It's All About Turnout", **Global Observatory**, 12 Haziran 2014, <https://theglobalobservatory.org/2014/06/ukrainian-election-all-about-turnout/> Erişim: 15.11.2022.

çıkan partilerdir. Seçimlerden sonra oldukça benzer siyasi tutumlara sahip bu beş partinin içinde yer aldığı bir koalisyon hükûmeti kurulmuştur.

2014 seçimleriyle ilgili önemli bir husus, ‘devrim’in hemen ertesinde düzenlenen seçimlere katılımın, resmî rakamlara göre %60 ve %51,91 seviyelerinde kalmasıdır. Bu oranların 1991’den bu yana Ukrayna seçimlerinde ortaya çıkmış en düşük oranlar olması dikkat çekicidir. Buna ek olarak, resmî mercilerce açıklanan oranlar, Ukrayna’daki toplam 35,5-36 milyon civarındaki seçmen üzerinden değil, Kırım ve Donbas’taki siyasi ve askerî durum nedeniyle kurulamayan sandıklara kayıtlı seçmenin dışarıda tutularak⁹¹, sadece seçimlerde sandıkların kurulabildiği yerlerdeki 30 milyon civarındaki seçmen üzerinden hesaplanmış oranlardır. Öyle ki, toplam 35 milyon 500 bin seçmen üzerinden hesaplandığında seçime katılım oranları %51,5 ve %45,21’e gerilemektedir. Dolayısıyla Poroşenko’nun Ukrayna toplumunun %28’inin, koalisyon partilerinin ise %36’sının onayını aldığı ortaya çıkmaktadır. Seçimlere katılımı ilgili bir diğer önemli nokta da batıdan doğuya doğru gidildikçe seçimlere katılımın düşmesidir. Her iki seçimde de batı bölgelerde seçime katılım %80’in üzerine çıkarken, sandıkların kurulduğu doğu ve güney bölgelerde %40’lara kadar düşmüştür⁹².

Bu veriler dikkate alındığında ilk başta görülen şey, seçimlere düşük katılımın Ukrayna genelinde AvroMeydan sonrası siyasete ve siyasal aktörlere dair beklenti hakkında soru işaretlerine neden olan bir tabloyu ortaya çıkardığıdır. Sandıkların kurulduğu doğu ve güney bölgelerde halkın önemli bir bölümünün oy kullanmaması da üzerinde durulması gereken bir diğer konudur. Donbas’ta yaşanan çatışmalar ve siyasi gerilimin neden olduğu güvenlik kaygıları Donbas seçmeninin sandığa gitmemesinde önemli bir neden olabilir. Ancak çatışma bölgelerinden uzaktaki bölgelerdeki seçmenin de seçimlere katılımının

⁹¹ Shevel, bu sebeplerden dolayı Kırım’da 1,8 milyon, Donetsk’te 1,6 milyon, Luhansk’ta 1,2 milyon kayıtlı seçmenin oy kullanmadığını belirtmektedir (Oxana Shevel, “The parliamentary elections in Ukraine, October 2014”, *Electoral Studies*, C 39, 2015, s. 161).

⁹² 2014 seçimlerine katılımın görsel illüstrasyonları için bk. “New political landscape of Ukraine: Geographical peculiarities of presidential and parliamentary elections of 2014”, Ukrainian Center for Social Data, 31 Mayıs 2016, <https://socialdata.org.ua/en/new-political-landscape-of-ukraine-geographical-peculiarities-of-presidential-and-parliamentary-elections-of-2014/> Erişim: 15.11.2022; Clem, a.g.m.

oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durumun, doğu ve güney bölgelerdeki vatandaşların AvroMeydan sonrasında Kıyiv'le olan duygusal bağının iyice kopmuş olmasına işaret ettiği düşünülebilir. Bu bölgelerde en çok oy alan partinin Muhalefet Bloğu olması bu açıdan önemli bir göstergedir⁹³. Doğu ve güney bölgelerin aksine, batı bölgelerde 2014 seçimlerine katılımın ülke ortalamasının çok üzerinde çıkması da dikkat çekicidir. Öyle anlaşılmaktadır ki, doğu ve güney bölgelerin Kıyiv'le bağı iyice zayıflarken, AvroMeydan'a desteğin en yüksek olduğu Galıçya, 'devrim'den sonra da geleceğe dair ümidin en yüksek ve canlı olduğu bölge olmuştur.

2014 cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin önemli bir sonucu, bağımsız Ukrayna'da yaklaşık yirmi beş yılda oluşmuş siyasal dengenin bozulmasıdır. Shevel, Ukrayna'daki parti sistemi içinde, biri devletin ekonomiye müdahalesine dair yaklaşımları anlamında sol ve sağ, diğeri ise Ukrayin dili ve tarihin yorumlanması ve dış politik tercihler anlamında ulusal kimlik konusunda olmak üzere iki temel kırılma hattı olduğunu ve 2014'ten önceki seçimlerde bu iki hattın farklı taraflarında bulunan partiler arasında belirli bir dengenin görüldüğünü, bu partilerin toplam oyları arasındaki farkın hiçbir zaman çok büyük olmadığını tespit etmektedir⁹⁴. 2014 parlamento seçimlerinde ise bu denge önemli ölçüde bozulmuş, parlamento seçimlerinde Doğu Slav kimliğini reddeden sağ partilerin oylarının toplamı %80'i aşmıştır⁹⁵. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de -yukarıda belirtildiği gibi- iki favori aday, Poroşenko ve Timoşenko olmuş, bu iki aday toplam oyların %67,51'ini almıştır. Sonuçta, 2014 seçimlerinde ilk defa Doğu Slav kimliğini reddeden milliyetçi, Batı ve serbest piyasa yanlısı adaylar ve partiler ezici bir zafer kazanmışlardır. Ancak bu durum değerlendirilirken, güney ve doğu bölgelerdeki seçmenin önemli bir bölümünün seçimlerde oy kullanmadıkları dikkate alınmalıdır. Buna ek olarak, doğu ve güney

⁹³ Diğer yandan, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bu bölgelerin ekseriyetinde seçimin galibinin Poroşenko olduğunun da belirtilmesi gerekmektedir.

⁹⁴ Shevel, 2015, a.g.m., s. 160.

⁹⁵ 450 koltuk olmasına rağmen seçimin yapılamadığı Kırım ve Donbas'taki bölgeler nedeniyle 423 sandalyenin sahibini bulduğu seçimde koalisyon üyesi beş parti toplam 288 sandalye kazanmış, bağımsızların da katılımıyla bu rakam 302'ye çıkmıştır.

bölgelerde seçime katılım oranının düşüklüğüne rağmen, Muhalefet Bloğu'nun %9,43 oyla seçimlerden dördüncü parti olarak çıkması, Muhalefet Bloğu'na benzer bir siyasi çizgideki Güçlü Ukrayna Partisi'nin parlamentoya giremese bile %3,11 oy alması, yani Rusya yanlısı olarak kabul edilen AvroMeydan karşıtı partilerin, Kırım'ın yasa dışı ilhakının üzerinden yalnızca sekiz ay geçmesine karşın ve Donbas'ta çatışmaların devam ettiği bir ortamda toplam %12,54 oy elde edebilmeleri oldukça çarpıcıdır⁹⁶. Bunlar dikkate alındığında, 2014 seçimlerinde milliyetçi, Batı ve serbest piyasa yanlısı adaylar ve partiler zaferinin Ukrayna halkının siyasi tercihinin dramatik bir şekilde bu yöne doğru kaydığına işaret edip etmediği sorgulanmaya açık hâle gelmektedir.

Ukrayna halkının siyasal tercihlerinde bir dönüşüm yaşanıp yaşanmadığına dair sorunun yanında, seçimler sonrası ortaya çıkan iktidarın yapısı, AvroMeydan'la Ukrayna'da yeni bir siyasal alanın ortaya çıkıp çıkmadığı sorusunu da akla getirmektedir. AvroMeydan'dan sonra aynı yıl içinde gerçekleştirilen seçimlerin esas aktörlerinin ekseriyeti Kuçma zamanından beri siyasette olan kişilerdir. Bunun anlamı, AvroMeydan'ın Ukrayna'da kadrolar, ideolojiler, söylemler ve siyasal kültür anlamında bir yenilenmeyi sağlamamış olmasıdır. Bununla alakalı olarak, Petro Poroşenko'nun AvroMeydan Ukraynası'nın cumhurbaşkanı olması oldukça çarpıcıdır. Poroşenko, siyasi kariyeri boyunca gerçek bir oportünist olmuş, bir yanda Yuşçenko, diğer yanda Yanukoviç gibi birbirinin zıt kutbunda yer alan siyasetçilerle yan yana durabilmiş biridir⁹⁷. Siyasi kariyerinin yanı sıra Poroşenko, servetlerini gayri hukuki

⁹⁶ Seçimler sonucu oluşan parlamentoda bağımsızlarla birlikte, AvroMeydan yanlısı güçler tarafından dışlanan AvroMeydan karşıtı 78 milletvekili yer almıştır (Shevel, 2015 a.g.m., s. 160). Bu, 423 sandalyesi dolu olan parlamentonun %18,43'üne denk gelmektedir.

⁹⁷ Poroşenko, siyasi yaşamına 1997 yılında Kuçma'nın siyasi platformu Ukrayna Sosyal Demokrat Partisi'nde başlamış, 2000 yılında bu partinin liderliği için yarışmış ancak kaybetmiştir. Aynı yıl bu partiden ayrılarak Bölgeler Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. 2001 yılı sonlarında Yuşçenko'nun Bizim Ukraynamız'a katılmış ve Yuşçenko'nun en büyük destekçilerinden ve 2004 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Bizim Ukraynamız'ın seçim kampanyasının en önemli finansörlerinden biri olmuştur. Poroşenko, Turuncu iktidar döneminde Ulusal Güvenlik ve Savunma Konseyi Genel Sekreteri olarak atanmıştır. 2009-2010 yıllarında ise Yanukoviç hükümetinde dış işleri bakanı, Mart-Aralık 2012'de ise ekonomi ve ticaret bakanı olarak görev yapmıştır. 2013-2014 AvroMeydan sürecinde ise 'devrim'e maddi destek sağlayan iş adamları arasında yerini almıştır (Tadeusz Iwański ve Krzysztof Nieczydor, "Ukraine's presidential elections, 2019 the main candidates", *Ośrodek Studiów Wschodnich*, 2018, s. 15-17; Olexiy Haran ve Petro Burkovsky, "The Poroshenko Phenomenon: Elections and Challenges Ahead", *PONARS Eurasia Policy Memo No. 335*, 2014).

ve gayrimeşru yollarla elde etmiş olan oligarklar grubu içinde yer alan bir kişidir. 2014 yılı başında Poroşenko'nun 1-1,3 milyar dolarlık bir servete sahip olduğu düşünülmektedir. Bu tahmine göre Poroşenko Ukrayna'daki en zengin yedinci kişidir⁹⁸. İktidarlarla olan iyi ilişkilerini ve devlet bürokrasisi içinde yürüttüğü kritik görevleri kendi kişisel ikbali için kullanmasının Poroşenko'nun biriktirdiği servette önemli bir payı olduğu düşünülmektedir⁹⁹. Böyle bir kişinin AvroMeydan sonrası Ukrayna'nın şekillenmesinde en önemli aktör olması, AvroMeydan'ın devrimsel niteliğinin sorgulanması için önemli bir sebeptir. Farklı kişiler bu sorgulama sonucunda hangi sonuçlara varırlarsa varsınlar açık olan şey, AvroMeydan'ın Ukrayna'da eski siyasilerin tasfiyesi ve ülkeyi yönetecek kadroların içinden çıktığı yeni bir siyasi sınıfın ortaya çıkmasına yol açan bir moment olmadığıdır.

AvroMeydan'ın Ukrayna'da yeni bir siyasi alan yaratıp aktörlerin yenilenmesini sağlayamaması, AvroMeydan Ukraynası'nda yapısal dönüşümlerin yolunu tıkayan önemli bir nedendir. Bu nedenle, AvroMeydan Ukraynası'nda da hibrit rejim olduğu gibi devam etmiştir¹⁰⁰. AvroMeydan sonrasında, Yanukoviç döneminde öne çıkan oligarklarının güçleri azalsa da “aile” olarak adlandırılan Yanukoviç'in en yakınında yer alan oligarklar hariç hiçbiri tasfiye olmamıştır¹⁰¹. Haklarında pek çok yolsuzluk iddiası olan bu oligarklara dava açılmamış, çok tartışılan ve oligarkların büyük vurgunlar yaparak servetlerini arttırdıkları Yanukoviç dönemi özelleştirmeleri iptal edilmemiş, aksine bu oligarklara yeni fırsatlar verilmiştir¹⁰². Sonuç olarak oligarklar, önceki iktidar

⁹⁸ Wojciech Konończuk, “Oligarchs After the Maidan: The Old System in A ‘New’ Ukraine”, **OSW Commentary Number 162**, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2015, s. 2 dn. 3.

⁹⁹ Bk. Haran ve Petro Burkovsky, 2014, a.g.m.

¹⁰⁰ Bununla alakalı olarak, Poroşenko'nun seçimlerden galibiyetle çıkmasında önemli bir faktör olan UDAR'ın lideri Vitaliy Klyčko'nun seçimlerden çekilmesinin, aralarında, 12 Mart 2014'te, FBI'ın talebiyle rüşvet suçlamaları dolayısıyla Viyana'da gözaltına alındıktan sonra 125 milyon avro kefaletle ev hapsine alınan Ukrayna'nın en büyük oligarklarından Dmıtro Firtaş'ın girişimiyle dört kişi arasındaki bir toplantıda karar verildiğine dair iddialar (Konończuk, 2015, a.g.m. s. 3-4) dikkat çekicidir. Parlamento seçimlerinde parlamentoya girenlerin önemli bir kısmının büyük iş insanlarının temsilcileri olması da AvroMeydan sonrası Ukrayna'da oligarkların devam eden güç ve etkilerini göstermektedir (Konończuk, 2015, a.g.m., s. 1).

¹⁰¹ Konończuk, 2015, a.g.m.

¹⁰² Wojciech Konończuk, “Keystone of the system: Old and new Oligarchs in Ukraine”, **Point of View**, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2016, s. 17. Oligarklara karşı bu ‘hoşgörülü’ tutumun bazı oligarklarla Poroşenko yönetimi arasında varılan anlaşmaların neticesi olduğuna dair iddialar söz konusudur. Bk. Konończuk, 2015, a.g.m.

değişimlerinde de yaptıkları gibi değişen iktidar ve dengelere göre yeniden pozisyon almış, yeni ittifaklara girmiş, böylece zenginlik ve etkinliklerini korumuşlardır. Bunun yanında, AvroMeydan Ukraynası'nda siyasetçiler iş dünyasında kendi ağlarını inşa etmeye devam etmiş, böylece bir yandan zenginlik ve etkileri anlamında önceki dönemlerde daha geride olan oligarklar yeni ittifaklar sayesinde palazlanırken, diğer yandan ortaya yeni oligarklar da çıkmıştır.

AvroMeydan Ukraynası'nda toplumsal bir grup olarak oligarkların güçlerini sürdürmelerini sağlayan bazı nedenleri tespit etmek mümkündür. Merkezî hükûmet içinde güçlü bir ahengin olmaması ve bunun sebep olduğu zayıflık ile önceki dönemlerdeki gibi hükûmet üyeleri ve milletvekillerinin iş insanlarıyla gayri hukuki ve gayrimeşru karşılıklı çıkar ilişkileri içine girmeye devam etmeleri bu nedenlerdendir. Siyasal sınıf bir türlü kendi içinde bütünlük kuramazken, oligarkların çıkarları etrafında hızlı ve oldukça elastik bir şekilde organize olabilme yetenekleri de bir diğer neden olarak gösterilebilir. Bunun yanında, Donbas'ta yaşanan çatışmanın hükûmet ve toplumun üzerine yüklediği yük ve ülkede yaşanan ekonomik kriz de oldukça yüksek finansal kapasiteye sahip oligarklar için bir diğer avantaj olmuştur. Bununla bağlantılı olarak, sürekli gündemde olan reformların tutarsız ve yavaş bir şekilde yürütülmesi, oligarşik düzenin devamını sağlayan bir başka etkidir. Son olarak, siyaset ve toplumu yönlendirme konusunda çok etkili bir araç olan televizyon kanalları gibi kitle iletişim araçlarına sahip olmaları oligarklara siyasal sınıf karşısında önemli bir avantaj sağlamıştır.¹⁰³ Tüm bunların da sonucunda, oligarklar AvroMeydan Ukraynası'nda da sistemin en güçlü öğeleri olmaya devam etmişler, kişiler değişse de sistem yerinde kalmıştır¹⁰⁴.

3.2. AvroMeydan Ukraynası'nda Ulus İnşa Politikası

AvroMeydan neticesinde Ukrayna'nın sosyopolitik yapısında önemli dönüşümler söz konusu olmasa da -Turuncu Ukrayna gibi-

¹⁰³ Mayıs 2016 itibarıyla dört oligarkın sahibi oldukları televizyon kanalları Ukrayna'da televizyon pazarının %77'sini kontrol etmektedir (Konończuk, 2016, a.g.e., s. 13-14).

¹⁰⁴ Bk. Konończuk, 2016, a.g.e.

AvroMeydan Ukraynası da ulus inşası ve kimlik politikaları alanında önemli girişimlere sahne olmuştur. AvroMeydan Ukraynası'nda ulus inşa politikasının en önemli ayaklarından birini, 1980'lerin sonlarında kurulmaya başlanan, Ukrayna ulusal kimliğini Doğu Slav kimliğinden ayrı bağımsız bir kimlik olarak kurgulayan Ukrayna millî tarih anlatısının inşası ve topluma benimsetilmesi yönündeki çaba oluşturmuştur. Ukrayna kimliğinin 'Batılı/Avrupalı özü,' Ukrayna ulusunun bağımsızlık için yüzyıllardır süren mücadelesi ve kökenleri orta çağlara kadar uzanan demokratik gelenekleri, bu anlatının öne çıkan üç ögesidir. Bu anlatıda dikkat çeken bir nokta, Ukrayna ulusunun bağımsızlık arzusu ve Batılı kimliğinin de birbirinin sebep ve sonucu olarak hikâye edilmeleridir. Bu çerçevede üretilen Ukrayna millî tarih anlatısında çok yoğun bir ötekileştirici/düşmanlaştırıcı Rusya ve Rus karşıtlığının yer edindiği, hatta bu yaklaşımın anlatının temel öğelerinden biri hâline geldiği de görülmektedir¹⁰⁵.

Aşağıda değinileceği üzere, AvroMeydan Ukraynası'nda Ukrayna millî tarih anlatısının şekillendirilmesi ve topluma sunulmasında yukarıdan aşağı süreçler esas olmuştur. Bununla birlikte bu anlatının toplum tarafından içselleştirilmesini sağlayan bazı aşağıdan gelen dinamiklerin de olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, AvroMeydan olayları sırasında Ukrayna'nın pek çok yerinde Lenin, Karl Marks, Mihail Frunze, Sergey Kirov, Dmitriy Manuilskiy gibi komünizm ve Sovyetler Birliği ile özdeşleşmiş kişilerin heykellerinin aktivistler tarafından yıkılması¹⁰⁶ önemli görülebilir. Ayrıca Donbas'ta süregiden çatışmalar da toplumda Rusya karşıtı ve milliyetçi söylemlerin kabul görmesi için uygun bir havanın oluşmasına yol açmıştır¹⁰⁷.

¹⁰⁵ AvroMeydan Ukraynası'nda inşa edilen Ukrayna millî anlatısına çarpıcı bir örnek için bk. Viktor Stepanenko ve Yaroslav Pylynskyi, "Ukraine's Revolution: The National Historical Context and the New Challenges for the Country and the World", **Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes**, ed. Viktor Stepanenko ve Yaroslav Pylynskyi, Peter Lang, Bern 2015, s. 11-13. AvroMeydan sonrası dönemde bu çerçevede üretilen olgusal ve bilimsellikten uzak söylem ve anlatılar sadece popüler yazarlar ve siyasetçiler tarafından değil, akademisyenler tarafından da yeniden üretilmekte ve bunlar uluslararası akademik yayınlarda da yer bulabilmektedir.

¹⁰⁶ Andriy Liubarets "The Politics of Memory in Ukraine in 2014: Removal of the Soviet Cultural Legacy and EuroMaidan Commemorations", **Kyiv-Mohyla Humanities Journal**, C 3, 2016, s. 197-201.

¹⁰⁷ Bk. Oxana Shevel, "The Battle for Historical Memory in Postrevolutionary Ukraine", **Current History**, C 115, S 783, 2016, s. 258-259.

Alttan gelen bu dalgaya rağmen Ukrayna’da millî anlatının sadece topluma sunulmasında değil, kurulmasında da en önemli aktör devlet olmuştur. Bu kapsamda en dikkat çekici gelişmelerden biri, 9 Nisan 2015’te ‘hafıza yasaları’ diye anılan; 1) “20. yüzyılda Ukrayna’nın Bağımsızlığı İçin Mücadele Eden Kişilerin Hukuki Statüleri ve Hatıralarının Onurlandırılması” hakkında 2538-1 numaralı yasa (Ukr. *Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті*), 2) “1939-1945 II. Dünya Savaşı’nda Nazizme Karşı Kazanılan Zaferin Hatırlanması” hakkında 2539 numaralı yasa (Ukr. *Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 років*), 3) “1917-1991 Yıllarında Totaliter Komünist Rejimin Baskıcı Kurumlarının Arşivlerine Erişim” hakkında 2540 numaralı yasa (Ukr. *Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років*) ve 4) “Ukrayna’da Totaliter Komünist ve Ulusal-Sosyalist (Nazi) Rejimlerinin Kınanması ve Sembollerinin Propagandasının Yasaklanması” hakkında 2558 numaralı yasanın (Ukr. *Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки*) çıkarılmasıdır¹⁰⁸. Bu yasalarla Ukrayna’da ‘komünistsizleştirme’ (İng. *decommunization*) diye anılan ve Sovyet geçmişinin toptan reddiyesine yönelik bir politikanın yürütüldüğü bir döneme girilmiştir¹⁰⁹.

‘Hafıza yasaları’nın yasalaşması sürecinde yaşanan bazı gelişmeler devletin öncülük ettiği Ukrayna millî anlatısının inşa edilmesi

¹⁰⁸ Bu dört yasanın tam metinleri için bk. Verhovna Rada Ukrayını (1994-2019a). “Pro pravoviy status ta vshanuvannya pamyati bortsiv za nezaleznist Ukraini u XX stolitti”, 09 Nisan 2015, <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-viii> Erişim: 19.10.2019; Verhovna Rada Ukrayını (1994-2019b). “Pro uvichnennya peremohi nad natsizmom y Druhiy svitoviy viyni 1939-1945 rokiv”, 09 Nisan 2015, <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-viii> Erişim: 19.10.2019; Verhovna Rada Ukrayını (1994-2019c). “Pro dostup do arhiviv represivnih orhaniv komunistichnoho totalitarnoho rejimu 1917-1991 rokiv”, 09 Nisan 2015, <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-viii> Erişim: 19.10.2019; Verhovna Rada Ukrayını (1994-2019d). “Pro zasudjennya komunitichnoho ta natsional-sotsialistichnoho (natsistskoho) totalitarnih rejimiv v Ukraini ta zaboronu propahandi yihnyoyi simvoliki”, 09 Nisan 215, <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-viii> Erişim: 19.10.2019.

¹⁰⁹ Komünistsizleştirme politikası çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalardan biri, Ukrayna’da birçok yer isminin değiştirilerek Sovyet öncesi dönemdeki eski isimlerinin kullanılmaya başlanmasıdır. Resmî olarak; Dnipropetrovsk yerine Dnipro, Kirovohrad yerine Kropivnitskiy, Stahanov yerine Kadiyivka, Illiçivsk yerine Çomomorsk, Krasnodon yerine Sorokine, Artemivsk yerine Bahmut, Çervoniy Lıman yerine Lıman adlarının kabul edilmesi, değiştirilen şehir ve bölge isimlerine örnektir. Bunlar dışında çok sayıda şehir, kasaba, köy ve sokak isimleri de değiştirilmiştir.

ve topluma benimsetilmesi yöntemleri hakkında fikir vermesi açısından irdelenmeye değerdir. ‘Hafıza yasaları’ parlamentoya sunulduktan sonra parlamento ve toplum tarafından tartışılmadan, birkaç gün içinde oylanmıştır. 423 milletvekilinin bulunduğu parlamentoda beş partinin oluşturduğu koalisyon bloğuna mensup 302 milletvekili olmasına rağmen bu yasalar 271, 261, 261 ve 254 oyla yasalaşmıştır¹¹⁰. Bu süreçte entelektüel çevreler, özellikle “20. yüzyılda Ukrayna’nın Bağımsızlığı İçin Mücadele Eden Kişilerin Hukuki Statüleri ve Hatıralarının Onurlandırılması” ve “Ukrayna’da Totaliter Komünist ve Ulusal-Sosyalist (Nazi) Rejimlerinin Kınanması ve Sembollerinin Propagandasının Yasaklanması” hakkındaki yasaları; ifade özgürlüğünü kısıtlayacakları ve bu nedenle akademik çalışmaların önünde engel teşkil edecekleri, Ukrayna’nın uluslararası alandaki imajını zedeleyecekleri, toplumda bölünmelere ve toplumun bir kısmının Kiyiv’den yabancılaşmasına neden olacakları, bu nedenle güvenlik sorunları yaratacakları gerekçesiyle eleştirmişlerdir. Bu eleştiriler doğrultusunda, yetmiş Ukraynalı ve yabancı akademisyen, Poroşenko ve Parlamento Başkanı Volodimir Groysman’dan bu yasaları onaylamamalarını talep etmiştir¹¹¹. ‘Hafıza yasaları’nın sebep olduğu hoşnutsuzluklar nedeniyle bunların incelenmesi için parlamentoda bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, ‘hafıza yasaları’nın yürürlükte olan bazı yasalar ve anayasanın çoğulculuk ve fikir özgürlüğü gibi ilkeleriyle çeliştiğini belirtmiş ve Poroşenko’dan bu yasaları onaylamamasını istemiştir. Ne var ki itirazları dinlemeyen Poroşenko’nun onaylamasıyla ‘hafıza yasaları’ yasalaşmıştır¹¹².

¹¹⁰ Yani bu yasalara milletvekillerinin %36-%40’ı onay vermemiştir.

¹¹¹ Akademisyenler bu taleplerini yazdıkları bir açık mektupla yetkililere iletilmişlerdir. Bu açık mektup için bk. “To the President of Ukraine, Petro Oleksiiovich Poroshenko and the Chairman of the Parliament of Ukraine, Volodymyr Borysovych Groysman”, 20 Nisan 2015, <https://ukraineanalysis.wordpress.com/2015/04/20/to-the-president-ofukraine-petro-oleksiiovich-poroshenko-and-the-chairman-of-the-parliament-of-ukraine-volodymyr-borysovych-groysman/> Erişim: 19.10.2019.

¹¹² Barbara Törnquist-Plewa ve Yurchuk, Yuliya, “Memory Politics in Contemporary Ukraine: Reflections from the Postcolonial Perspective”, *Memory Studies*, C 12, S 6, 2017, s. 710. Bu yasaları Venedik Komisyonu da ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına, siyasi partilerin seçimlere katılma haklarının ellerinden alınmasına ve yasa dışı adli takibata uğramalarına neden olabileceği gibi nedenlerle eleştirmiştir (Csilla Fedince ve István Csernesko, “(Re)conceptualization of Memory in Ukraine after the Revolution of Dignity”, *Central European Papers*, C 5, S 1, 2017, s. 58).

AvroMeydan Ukraynası'nda Ukrayna millî anlatısının inşası ve topluma benimsetilmesi hedefi kapsamında öne çıkan kurum, Turuncu Devrim sonrasında, 2006 yılında kurulan, Yanukoviç iktidarı döneminde atıl hâle getirilen ancak AvroMeydan Devrimi sonrasında yeniden merkezî bir kurum hâlini alan Ukrayna Millî Bellek Enstitüsü'dür (UMBE). Nitekim 'hafıza yasaları'nı hazırlayan merci, yönetimine milliyetçi görüşleri ve aktivist kimlikleriyle tanınan kişilerin getirildiği UMBE'dir. 'Hafıza yasaları'nın yanı sıra UMBE, OUN/UPA ve *Holodomor* konularında da pek çok çalışma yürütmüştür. Ne var ki, AvroMeydan Ukraynası'nda ulus inşası kapsamında devletin en önemli araçlarından biri hâline gelen UMBE, entelektüel çevrelerden gelen pek çok eleştirinin de hedefi olmuştur. Bu eleştirilerin çıkış noktası, UMBE'nin, AvroMeydan Ukraynası'nda şeytanlaştırılan Sovyet dönemindeki 'ideolojik kapı bekçisi' kurumlardan hiç de farklı olmayan bir şekilde 'makul' millî anlatının sınırlarını çizen ve içeriğini belirleyen bir kurum olarak görülmesidir¹¹³.

AvroMeydan Ukraynası'nda ulus inşa politikasının bir diğer ayağını, Ukrayın milliyetçiliğinin 1980'lerin sonlarında itibaren esas meselelerinden biri olan ve Turuncu Ukrayna'da da öne çıkan dilde Ukrayınleştirme oluşturmuştur. Öyle ki, Ukrayna Parlamentosu'nun, 22 Şubat 2014'te, Yanukoviç'i görevden aldıktan sonraki ilk işi, 23 Şubat'ta, 232 milletvekilinin (parlamentonun %52'si) desteğiyle sabık cumhurbaşkanı döneminde, 3 Temmuz 2012'de, çıkarılan "Devlet Dili Politikası Prensipleri" hakkındaki kanunu iptal etmesi olmuştur¹¹⁴. Ancak

¹¹³ Tuncel, a.g.m., s. 28.

¹¹⁴ Büyük tartışmaların nedeni ve eleştirilerin hedefi olan bu yasa, yasada bölgesel dil veya azınlık dili olarak tanımlanan on sekiz dilin, bu dilleri kullanan nüfusun toplam nüfusun %10'dan fazlasını oluşturduğu idari bölgelerde, devlet dairelerinde ve eğitim dili olarak kullanılmasını öngörmektedir. Yasa radyo ve televizyonların Ukrayince dışındaki dillerde yayın yapmasına izin vermektedir. Bu yasanın son redaksiyonu için bk. Pro zasadı derjavnoyi movnoyi politiki, 1 Ocak 2020, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>
2001'de yapılan son nüfus sayımına göre, Ukrayna'da 24 *oblastın* 11'inde Rusça konuşanlar o *oblastın* nüfusunun %10'unundan fazlasını oluşturmaktadır. Özel statüye sahip Kiyiv ve Akyar (Sevastopol) kentlerinde de aynı durum söz konusudur. Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde Rusça ve Kırım Tatarca konuşanlar nüfusun %10'undan fazlasını oluşturan iki gruptur. Çernivtsi'de Rumence konuşanlar, Transkarpatya'da Macarca konuşanlar da aynı şekilde nüfusun %10'undan fazlasını teşkil etmektedir (István Csernicskó ve Csilla Fedinec, "Four Language Laws of Ukraine", *International Journal on Minority and Group Rights*, C 23, 2016, s. 573).

Ukrayna'daki durumu ¹¹⁵ değerlendiren geçici cumhurbaşkanı ve parlamento sözcüsü Oleksandr Turçinov, 27 Şubat'ta, bu kararı imzalamayacağını, bunun yerine yeni bir dil kanununun hazırlanması talimatını verdiğini açıklamıştır. Bunun için 4 Mart'ta, başkanlığını aşırı sağcı Svoboda Partisi'nden Ruslan Koşulinskiy'nin yaptığı bir parlamento komisyonu oluşturulmuştur. Ancak bu komite yeni bir tasarı hazırlayamamış ve 23 Şubat tasarısı ne onaylanmış ne de gündemden düşmüştür ¹¹⁶. Daha sonra, 10 Temmuz 2014'te, 54 milletvekili 2012 yasaının iptali talebiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Nihayetinde, 29 Şubat 2018'de, Anayasa Mahkemesi kanunu anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir ¹¹⁷.

AvroMeydan Ukraynası'nda dilde Ukrayınleştirme hedefiyle çeşitli yasaların çıkarıldığı görülmektedir. 2016 tarihli, "Televizyon ve Radyo Kurumlarının Programlarındaki Devlet Dilindeki [Ukrayince] Müzik Yayınlarının Payıyla İlgili Ukrayna'daki Bazı Yasaların Değiştirilmesi" hakkındaki yasayla ¹¹⁸, radyolarda çalınan şarkıların yasanın yürürlüğe girmesinden sonraki yıl içinde en az %25, ikinci yılda en az %30 ve üçüncü yılda en az %35'inin ve televizyon ve radyo yayınlarındaki program dilinin ilk yıl içinde en az %50, ikinci yıl en az %55, üçüncü yıl içinde en az %60'ının Ukrayın dilinde olması zorunlu hâle getirilmiştir. 2017'de çıkarılan, "Görsel-İşitsel (Elektronik) Medya Diliyle İlgili Bazı Ukrayna Kanunları Hakkında Değişiklik" hakkındaki benzer yasa ¹¹⁹, ulusal televizyon ve radyo kanallarındaki yayınların en az

¹¹⁵ "Devlet Dili Politikası Prensipleri" yasalarının iptal edildiği gün Rusya, Ukrayna'da Rusça konuşan nüfusu Ukrayın milliyetçiliğine karşı savunacağını açıklamış, yine aynı gün Kırım'da Rus askerleri görülmeye başlanmıştır. İptal kararı, Kırım'ı işgal ve yasa dışı ilhak peşinde olan Rusya'ya önemli bir propaganda malzemesi vermiştir. Rusya'nın bu kararı bir bahane olarak kullanmasının yanı sıra alınan kararın zaten AvroMeydan nedeniyle büyük bir tehdit algılayan, ekseriyeti Rusça konuşan doğu ve güneydeki nüfusun Kiyiv'le olan duygusal bağımlı iyice zayıflattığı söylenebilir.

¹¹⁶ Csemieskó ve Fedinec a.g.m., s. 564-565.

¹¹⁷ "Constitutional Court declares unconstitutional language law of Kivalov-Kolesnichenko", Ukrinform, 28 Şubat 2018, <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/2412584-constitutional-court-declares-unconstitutional-language-law-of-kivalovkolesnichenko.html> Erişim: 15.11.2022.

¹¹⁸ Bu yasa için bk. Pro vnesenya zmin do deyakih zakoniv Ukrayini şçodo çastkı muzıçnih tvoriv derjavnouy movoyu u prohramah teleradioorhanizatsiy, 16 Haziran 2016, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1421-19#Text> Erişim: 15.11.2022.

¹¹⁹ Bu yasa için bk. Pro vnesenya zmin do deyakih zakoniv Ukrayini şçodo movı audiovizualnih (elektronnih) zasobiv masovoyi informatsiyi, 23 Mayıs 2017, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19#Text> Erişim: 15.11.2022.

%75'inin, yerel kanalların yayınlarının ise en az %60'ının Ukrayince olmasını ve yabancı filmlerde Ukrayince Ukraynaca dublajlı veya alt yazılı olmasını zorunlu kılmıştır.

AvroMeydan Ukraynası'nda Ukrayince dili ile ilgili çıkarılan bir diğer yasa, 2017 tarihli "Eğitim Hakkında" adlı yasadır¹²⁰. Bu yasanın 7. maddesiyle, millî azınlık ve yerli halklar olarak iki gruba ayrılan, Ukrayin olmayan etnik grupların öğretim dilleri düzenlenmiştir. Buna göre, yerli halklara mensup öğrenciler okul öncesinden üniversiteye kadar Ukrayin dilinin yanında kendi dillerinde de öğretim yapabileceklerdir. Yani yasa, yerli halklara mensup öğrenciler için üniversiteye kadar çift dilli bir öğrenim imkânı sağlamıştır. Ancak yasa, eğitimin ne kadarının ana dilde ne kadarının Ukrayin dilinde olacağını belirtmemektedir. Millî azınlıklara mensup öğrenciler ise okul öncesi ve ilkökul öğrenimlerinde -yerli halklara mensup öğrenciler gibi- ne kadarı hangi dilde olduğu belirtilmemiş olsa da Ukrayincenin yanında kendi ana dillerinde, çift dilli öğretim yapabileceklerdir. İlkokuldan sonra ana dillerini dil derslerinde öğrenebileceklerdir ancak dil dersleri haricindeki hiçbir ders Ukrayince dışında bir dilde işlenmeyecektir. 2017 Eğitim Yasasının ilginç bir yanı, "bir veya daha fazla disiplinin" (coğrafya, matematik, fizik, tarih vd.) Ukrayincenin yanında İngilizce veya Avrupa Birliği'nin resmî dillerinde işlenebileceğinin belirtilmesidir. Bunun pratikteki anlamı; Bulgar, Rum, Alman, Rumen, Slovak ve Macar millî azınlıklara mensup öğrencilerin bazı disiplinleri kendi ana dillerinde öğrenmelerinin söz konusu olabileceğidir. Ancak Rus, Belarus, Yahudi gibi diğer azınlıklara mensup öğrencilerin böyle bir imkânı olmayacaktır¹²¹. Millî azınlıkları bu şekilde kendi içinde iki ayrı kategoriye ayırması yasanın ilginç yanlarından biridir.

Son olarak, Nisan 2019'da, "Ukrayincenin Devlet Dili Olarak İşleyişinin Desteklenmesi" hakkında bir kanun çıkarılmıştır¹²². Bu yasa,

¹²⁰ Bu yasa için bk. Pro osvitu, (son redaksiyonu) 5 Temmuz 2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> Erişim: 15.11.2022.

¹²¹ Ukraine - the Law on Education, 15 Kasım 2017,

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2017\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2017)047-e) Erişim: 15.11.2022).

¹²² Bu yasa için bk. On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language, 7 Mayıs 2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2704-19#Text> Erişim: 15.11.2022. Venedik Komisyonu'nun bu yasaya dair

resmî daireler ve kamu kurumlarında ve mahkemelerdeki duruşmalar gibi resmî süreçlerde münhasıran Ukrayın dilinin kullanılmasının yanı kamusal tüm alanlarda Ukrayincenin kullanılmasına dair bir yasadır. 6. maddesi, “Ukrayna vatandaşının devlet dilinde [Ukrayince] yeterli olma yükümlülüğü” hakkında olan yasa, kamu görevlilerinin, eğitim ve sağlık çalışanlarının bu işlerde çalışabilmeleri için Ukrayın dilindeki yeterliliklerini kanıtlamak üzere sınava girmelerini ve resmî sertifika almalarını öngörmektedir. Ayrıca kamu görevlilerinin görevlerinde Ukrayince kullanıp kullanmadıklarının denetlenmesi de öngörülmektedir. Kamu görevlilerinin yan sıra özel sektörde de Ukrayincenin kullanılmasını düzenleyen yasa, örneğin bir mağazada çalışan satış görevlisinin mağazaya gelen müşteriye ilk olarak Ukrayince hitap etmesini ancak müşteri farklı bir dilde yanıt verirse iletişimini bu dilde sürdürebileceğini düzenlemektedir.

AvroMeydan Ukraynası'nda millî anlatının inşası ve topluma benimsetilmesi ve Ukrayın dilinin bürokratik ve toplumsal alanda ihyasının yanında ulus inşa politikası kapsamındaki önemli bir diğer girişim de kilise konusunda yaşanmıştır. Özellikle Donbas'ta süregelen çatışmaların da etkisiyle bu dönemde Rusya'nın kontrolünde veya Rusya yanlısı olarak görülen UOK-MP'ya karşı kuşkucu ve dışlayıcı bir yaklaşım iyice hâkim hâle gelmiştir. Bu bağlamda, üst düzey devlet yetkilileri ilk kez bu kadar açık bir şekilde UOK-MP karşıtı bir pozisyon almış ve devlet kurumları UOK-MP'nin ulusal güvenliği tehdit eden bir yapı olduğuna dair söylemin yaygınlaştırılmasında önemli rol oynamışlardır. Nisan 2016'da, parlamentonun gündemine getirilen ve hedefinin UOK-MP olduğu açık olan, amacı saldırgan devletlerin din faktörünü kullanarak Ukrayna'da etki sahibi olma yönündeki çabalarının ortaya çıkarılması olarak tanımlanan, “Yönetim Merkezi Ukrayna Parlamentosu'nun Saldırgan Devlet Olarak Tanıdığı Bir Ülkede Olan Dinî

Kurumların Özel Statüsü” hakkında bir yasa tasarısında¹²³, bu tip dinî kurumların hükümetle yapacakları özel anlaşmalarda Ukrayna’nın toprak bütünlüğü ve egemenliğini destekleyeceklerini taahhüt etmeleri ve atanacak din adamlarının ilgili devlet kurumları tarafından onaylanması öngörülmüştür. Bu yasa tasarısı parlamentoda oylamaya sunulmasa da bir benzeri aynı yıl içinde parlamentoya sunulmuş ve Aralık 2018’de kabul edilmiştir. “Vicdan Hürriyeti ve Dinî Kurumlar” hakkındaki yasada yapılacak değişiklikler hakkında olan bu yasayla¹²⁴, yönetim merkezleri “saldırgan devlet” sınırları içinde olan dinî kurumların bunu yayımladıkları belgelerde veya internet siteleri gibi kamuya açık kaynaklarında belirtmeleri zorunlu hâle getirilmiş, bu kurumlara mensup din adamlarının kışlalara ve orduya ait diğer yerlere girmeleri ve buralarda dinî hizmet vermeleri yasaklanmıştır¹²⁵.

UOK-MP’ye karşı devlet tarafından yürütülen kampanya ve bunun bir sonucu olarak dinî alanın güvenleştirilmesinin ötesinde AvroMeydan Ukraynası’nda kiliseler konusunda en önemli gelişme, Ukrayna’da otosefal bir kilisenin kurulmasıdır. Bu süreçteki ilk dönemeçlerden biri, 16 Haziran 2016’da, Ukrayna Parlamentosu’nun İstanbul Fener Rum Patriği Bartholomeos’a otosefal Ukrayna Ortodoks Kilisesi’nin kurulması için yaptığı başvurudur¹²⁶. Bu başvuruda dikkat çekici şeylerden biri, Bartholomeos’un bahşedeceği otosefal statünün Ukrayna’daki Ortodokslar arasındaki bölünmeyi sonlandıracağı argümanının yanında Rus saldırganlığına yapılan göndermelerdir. “2014’teki olaylardan sonra Ukrayna hiçbir zaman Rusya’nın siyasi ve din kolonisi olmayacaktır” ifadesinin yer aldığı başvurunun hemen girişinde, Rus saldırganlığının Ukrayna Parlamentosu’nu Bartholomeos’a otosefal statü konusunda başvurma konusunda daha hızlı davranmaya

¹²³ Bu yasa tasarısı için bk. Proyeckt Zakonu pro osobliviy status relihiynih orhanizatsiy, kerivni tseñtrı yakıkh zñahodyatsya v derjavi, yaka vızñana Verhovnoyu Radoyu Ukrayini derjavoyu-ahresorom, 22 Nisan 2016, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58849 Erişim: 15.11.2022.

¹²⁴ Bu yasa için bk. Pro vnesennya zmini do statı 12 Zakonu Ukrayini “Pro svobodu sovısti ta relihiynı orhanizatsiyı”, 20 Aralık 2018, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-viii#Text> Erişim: 15.11.2022.

¹²⁵ Shestopalets, a.g.m., s. 10-12.

¹²⁶ Bu başvuru için bk. Postanova Verhovnoyi Radı Ukrayini Pro Zvernennya Verhovnoyi Radı Ukrayini do Yoho Vsesvyatosti Varfolomiya, Arhiyepiskopa Konstantinopolya i Novoho Rımu, Vselenskoho Patriarha şçodo nadannya avtokefaliyi Pravoslavniy Tserkvi v Ukrayini, 16 Haziran 2016, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-viii#n9> Erişim: 15.11.2022.

sevk ettiği anlatılmaktadır. Bundan sonra, 11 Ekim 2018'de, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi, Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlanmasına dair 1686 tarihli kararını kaldırmıştır. Yaklaşık iki ay sonra, 15 Aralık 2018'de, UOK-KP ve UOOK'a mensup piskoposlar ile UOK-MP'ye mensup bazı piskoposların da katılımıyla kurulacak olan "Ukrayna'nın Ortodoks Kilisesi" adlı kilisenin çatısı altında birleşme kararı alınmıştır. En sonunda, 6 Ocak 2019'da, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nin yeni kurulan bu kiliseye otosefal statüsü vermesiyle Ukrayna'da bağımsız bir Ortodoks kilise kurulmuştur¹²⁷.

SONUÇ

Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi, literatürde ağırlıklı olarak, Ukrayna'nın kendisine dayatılan Doğu Slav kimliğini ve 'Rus Dünyası'nın bir parçası olmayı reddederek, Avrupalı kimliği ve Batı medeniyeti tercihini ortaya koyduğu ve kendini gerçek anlamda bağımsız bir ulus olarak tesis ettiği kurucu anlar olarak anlatisallaştırılmaktadır. Bu çerçevede, Ukrayna'nın jeopolitik tercihleri ve ülkede yürütülen ulus inşa politikaları bu 'devrimlerle' ilgili olarak üzerinde en çok durulan konulardır. Ancak bu genel yaklaşım, Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi hakkında eksik bir kavrayışa neden olmaktadır. Bununla ilgili olarak ortaya çıkan sorunlardan belki de en önemlisi, Ukrayna'daki siyasal ve toplumsal süreçlerin 'Avrupalı bir Ukrayna' ile 'Doğu Slav dünyasının bir parçası olan bir Ukrayna'yı savunan ideolojik akımlar ve siyasal güçler arasındaki mücadeleye indirgenmesidir. Oysaki bağımsız Ukrayna'da toplumsal ve siyasal süreçlerin önemli bileşenleri olan Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi'ne dair analitik bir kavrayışa sahip olmak için ideolojik üstyapıyla sosyoekonomik altyapı arasındaki diyalektiğe dair bir kavrayışın geliştirilmesi, bununla birlikte Ukrayna'da ideolojik mücadelelerin altında yatan sosyoekonomik ve sosyopolitik nedenlerin tarihsel sürekliliklerin anlaşılması gerekmektedir.

¹²⁷ İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nin ilgili kararının metni için bk. Vladimir Rozanskij, Full official text of Ukrainian Tomos. Primacy of Constantinople over Kiev, *Asia News*, 16 Ocak 2019, <https://www.asianews.it/news-en/Full-official-text-of-Ukrainian-Tomos.-Primacy-of-Constantinople-over-Kiev-45981.html> Erişim 15.11.2022.

1980'lerin ikinci yarısından 1991 yılının sonuna kadar geçen sürede -Sovyetler Birliği'nin reform ve dağılma sürecinde- Baltık ülkeleri, Ermenistan, Gürcistan ve Rusya'da güçlü Sovyet karşıtı ve bağımsızlıkçı hareketler ortaya çıkmışken, Orta Asya cumhuriyetleri, Azerbaycan ve Belarus'la birlikte Ukrayna, bu anlamda muhafazakâr cumhuriyetler olarak öne çıkmıştır. Bunun hem nedeni hem de sonucu olarak Ukrayna'da, Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'nın bir kısmında yaşanan; ekonomik, siyasi, ideolojik ve kültürel olarak Sovyet sisteminden ve komünizmden radikal bir kopuş anlamında '1989 momenti' yaşanmamıştır. Bir başka deyişle, Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanıp kapitalist Batı sistemiyle bütünleşme sürecine girmesi, toplumsal veya siyasi bir devrim sonucunda olmamıştır. Bunun neticesi, Ukrayna'da Sovyet sonrası geçiş sürecinin Sovyet döneminden kopuş değil, bu dönemden Sovyet sonrası döneme doğru bir devamlılık şeklinde yaşanmasıdır. Bu devamlılık, Ukrayna'da, Sovyet ve Sovyet sonrası ekonomik, siyasi ve ideolojik yapıların iç içe geçtiği 'melez' bir Sovyet sonrası gerçekliği ortaya çıkarmıştır. Bu gerçekliğin en önemli sonuçlarından biri, bağımsız Ukrayna'da kök salan resmî prosedür ve kurumlar ile enformel ilişki ağlarının iç içe geçtiği ve sonuçta gayriresmî, gayri hukuki ve gayrimeşru ilişkilerin oyunun kuralı hâline geldiği hibrit rejimdir. Hibrit rejimin sebep olduğu sosyoekonomik ve sosyopolitik çelişkiler, Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi'nin esas nedenleridir. Batı ve Rusya yanlısı olarak tarif edilen güçler arasındaki siyasi mücadele bu bağlam içinde gelişen mücadelelerdir. Karşıt siyasi güçlerin farklı ideolojik tutumları olsa da toplumsal ve siyasi aktörlerin önemli bir kısmının oldukça pragmatik bir yaklaşımla ideolojik söylemleri araçsallaştırdıkları da göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

Turuncu Ukrayna ve AvroMeydan Ukraynası irdelendiğinde, 'devrimler' sonrasında, önceki dönemde güç ve etki sahibi olan bazı siyasetçi, bürokrat ve oligarklar tasfiye olsa da ekonomik ve siyasi düzenin olduğu gibi yerinde kaldığı ve bu iki 'devrim'e neden olan temel ekonomik, toplumsal ve siyasi çelişki ve sorunların hemen hiçbirinin çözülmediği görülmektedir. Dolayısıyla Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi, Ukrayna'da siyasi sistemin yapısal dönüşümüne değil, sadece

sistem içindeki kişilerin yer değiştirmesine yol açan olaylardır. Bu nedenden dolayı Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi'nin 'devrimsel nitelikleri' sorgulanmaya oldukça açıktır.

Turuncu Devrim ve AvroMeydan Devrimi Ukrayna'da temel ekonomik, toplumsal ve siyasi çelişki ve sorunlara çözüm olmasa da bağımsız Ukrayna'da ulus inşası süreci açısından önemli olaylardır. Her iki 'devrim' de Ukrayna'da tarihsel ve sosyolojik nedenlerle çok sorunlu ve hassas bir konu olan ulus inşası sürecini aktive eden dönemeçlerdir. Bu kapsamda, 1980'lerin sonlarından itibaren ulus inşasının en önemli üç ayağı olan Ukrayna millî anlatısının inşası ve topluma benimsetilmesi, dilde Ukraynleşme ve millî bir kilisenin kurulması, her iki 'devrim' sonrasında da iktidarların üzerinde en çok durdukları meseleler olmuştur. Yasal düzenlemeler ve UMBE gibi devlete bağlı kurumlar, Turuncu Ukrayna ve AvroMeydan Ukraynası'nda ulus inşasının esas mekanizmaları olmuş yani ulus inşa süreci yukarıdan aşağı doğru bir şekilde yürütülmüştür. Bu süreçte siyasetin, toplumdaki gelen eleştiri ve önerileri dikkate almak konusunda hiç de hevesli olmadığı görülmektedir. Ne var ki, millî anlatının içeriği ve kullanılan semboller (özellikle OUN-UPA konusu) ile Rusçanın Ukrayna'daki statüsü hakkında ülkenin batı ile doğu ve güney bölgelerindeki vatandaşlar arasındaki derin fikir ayrılıkları, bu iki konunun toplumda bölünmelere varan farklılaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eleştirel bir değerlendirme yapıldığında, Turuncu Ukrayna'da yürütülen ulus inşa politikasının, ülkede 2000'lerin başlarından itibaren gözlemlenmeye başlanan ulus tahayyülü konusundaki ayrışmaların derinleşmesinin yanında jeopolitikleşmesi sonucunu da ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu anlamıyla, Turuncu Devrim'in ulus inşası konusundaki başarısı da yoruma oldukça açıktır. AvroMeydan Ukraynası'nda ulus inşa süreci ise AvroMeydan'dan hemen sonra Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı açık saldırganlık nedeniyle çok farklı bir bağlamda sürdürülmüştür. Bunun bir neticesi olarak, 2014 sonrası ulus inşa süreci Turuncu Ukrayna'dakine kıyasla çok daha kararlı, radikal ve dahası dışlayıcı bir tarzda yürütülse de toplumun çok daha geniş kesimleri tarafından benimsenebilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitap, Rapor, Yorum-Analiz

D'Anieri, Paul, **Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, and Institutional Design**, M. E. Sharpe, New York 2007.

D'Anieri, Paul; Kravchuk, Robert; Taras Kuzio, **Politics and Society in Ukraine**, Routledge, New York ve Londra 1999.

Hale, Henry E., "Interpreting the Color Revolutions and Prospects for Post-Soviet Democratization: Breaking the Cycles", **PONARS Policy Memo No. 373**, 2005. <https://www.ponarseurasia.org/interpreting-the-color-revolutions-and-prospects-for-post-soviet-democratization-breaking-the-cycles/> Erişim: 15.11.2022.

Haran, Olexiy, "Polarizing the Country? Yanukovych's Authoritarian Game Between Russia and the EU on the Eve of Ukraine's 2012 Parliamentary Elections", **PONARS Eurasia Policy Memo**, No. 204, 2012.

Haran, Olexiy ve Burkovsky, Petro, "The Poroshenko Phenomenon: Elections and Challenges Ahead", **PONARS Eurasia Policy Memo**, No. 335, 2014.

Haran, Olexiy ve Burkovsky, Petro, "A New President for Ukraine: A Democratic Choice in the CIS?", **PONARS Policy Memo**, No. 354, 2005.

Haran, Olexiy ve Burkovsky, Petro, "Is Democracy Irreversible in Ukraine? Political Reconfiguration on the Eve of the March 2006 Parliamentary Elections", **PONARS Policy Memo**, No. 374, 2005.

Havrylyshyn, Oleh, **The Political Economy of Independent Ukraine: Slow Starts, False Starts, and a Last Chance?**, Palgrave Macmillan, Londra 2017.

Iwański, Tadeusz ve Nieczypor, Krzysztof, **Ukraine's Presidential Elections, 2019: The Main Candidates**, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2018.

Konieczna, Joanna, **The Orange Revolution in Ukraine. An Attempt to Understand the Reasons**, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2005.

Konończuk, Wojciech, “Oligarchs after The Maidan: The Old System in a ‘New’ Ukraine”, **OSW Commentary**, S 162, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2015, s. 1-8.

Kuzio, Taras, **Ukraine: Perestroika to Independence**, Palgrave Macmillan, Londra 2000.

Konończuk, Wojciech, “Keystone of the system: Old and new Oligarchs in Ukraine”, Point of View, C 59, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2016.

Matsiyevsky, Yuriy, “Old Political Habits Die Hard in Ukraine”, **PONARS Eurasia Policy Memo**, No. 473, 2017, s. 1-6.

Matuszak, Sławomir, **The Oligarchic Democracy: The Influence of Business Groups on Ukrainian politics**, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2012.

Motyl, Alexander J., **Dilemmas of Independence: Ukraine after Totalitarianism**, Council on Foreign Relations, New York 1993.

Olszański, Tadeusz A., **A Quarter-century of Independent Ukraine: Dimensions of Transformation**, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2017.

Olszański, Tadeusz A., **The Language Issue in Ukraine: An Attempt at a New Perspective**, Ośrodek Studiów Wschodnich, Varşova 2012.

Pifer, Steven, Averting Crisis in Ukraine, **Council on Foreign Relations, Council Special Report**, S 41, New York 2009.

Szporluk, Roman, **Russia, Ukraine, and the Break Up of the Soviet Union**, Hoover Institution Press, California 2000.

Zajcew, Orest Wasyl, **Rukh: The Social Construction of Protest 1988-1992**, Doktora Tezi, University of Toronto, Toronto 1998.

Kitap Bölümü ve Makaleler

Brik, Tymofii ve Shestakovskiy Oleksii, “Attitudes about Privatization and the Shadow of Communism: 25 Years of Anti-market Scepticism”, ed. Alberto Veira-Ramos, Tetiana Liubyva ve Evgenii Golovakha, **Ukraine in Transformation: From Soviet Republic to European Society**, Palgrave Macmillan, Cham 2020, s. 35-53.

Burkovskiy, Petro ve Haran Olexiy, “Before and After the Euromaidan: Ukraine Between the European Choice and the Russian Factor”, ed. Viktor Stepanenko ve Yaroslav Pylynskyi, **Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes**, Peter Lang, Bern 2015, s. 73-82.

Csernicskó, István ve Fedinec Csilla, “Four Language Laws of Ukraine”, **International Journal on Minority and Group Rights**, C 23, 2016, s. 560-582.

Druzenko, Gennadiy, “Religion and the Secular State in Ukraine”, ed. Javier Martinez-Torron, Cole W. Durham, **Religion and the Secular State: National Reports**, International Center for Law and Religion Study, Washington DC 2010, s. 705-724.

Fedinec, Csilla ve Csernicsko István, “(Re)conceptualization of Memory in Ukraine after the Revolution of Dignity”, **Central European Papers**, C 5, S 1, 2017, s. 46-71.

Gatskov, Maxim ve Gatskova Kseniia, “Civil Society in Ukraine”, ed. Alberto Veira-Ramos, Tetiana Liubyva ve Evgenii Golovakha, **Ukraine in Transformation: From Soviet Republic to European Society**, Palgrave Macmillan, Cham 2020, s. 123-144.

Kasianov, Georgiy, “The ‘Nationalization’ of History in Ukraine”, ed. Alexei Miller ve Maria Lipman, **The Convolutions of Historical Politics**, Central European University Press, Budapeşte 2012, s. 141-174.

Kasianov, Georgiy, “The Great Famine of 1932-1933 (Holodomor) and the Politics of History in Contemporary Ukraine”, ed. Stefan Troebst, **Postdiktatorische Geschichtskulturen Im Süden Und Osten Europas: Bestandesaufnahme und Forschungsperspektiven**, Wallstein Verlag, Göttingen 2010, s. 619-641.

Katchanovski, Ivan, "The Orange Evolution? The "Orange Revolution" and Political Changes in Ukraine", **Post-Soviet Affairs**, C 24, S 4, 2008, s. 351-382.

Krawchuk, Andrii, "Redefining Orthodox Identity in Ukraine after the Euromaidan", ed. Andrii Krawchuk ve Thomas Bremer, **Churches in the Ukrainian Crisis**, Palgrave Macmillan, Londra 2016, s. 175-202.

Kuzio, Taras, "The National Factor in Ukraine's Quadruple Transition", **Contemporary Politics**, C 6, S 2, 2000, s. 143-164.

Kuzio, Taras, "Restructuring from Below: Informal Groups in Ukraine under Gorbachev, 1985-1989", ed. Bohdan Krawchenko, **Ukrainian Past, Ukrainian Present**, St. Martin's Press, New York 1993, s. 107-122.

Liubarets, Andriy, "The Politics of Memory in Ukraine in 2014: Removal of the Soviet Cultural Legacy and EuroMaidan Commemorations", **Kyiv-Mohyla Humanities Journal**, C 3, 2016, s. 197-214.

Lyubashenko, Igor, "Euromaidan: From the Students' Protest to Mass Uprising", ed. Klaus Bachmann ve Igor Lyubashenko, **The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention**, Peter Lang, Frankfurt am Main ve New York 2014, s. 61-85.

Mitrokhin, Nikolay, "Orthodoxy in Ukrainian Political Life 2004-2009", **Religion, State & Society**, C 38, S 3, 2010, s. 229-251.

Paniotto, Vladimir "The Ukrainian Movement for Perestroika - 'Rukh': A Sociological Survey", **Soviet Studies**, C 43, S1, 1991, s. 177-181.

Shestopalets, Denys, "Church as an Existential Threat: The Securitization of Religion in Post-Euromaidan Ukraine", **Journal of Church and State**, C 62, S 4, 2020, s. 713-739.

Shevel, Oxana, "The Battle for Historical Memory in Postrevolutionary Ukraine", **Current History**, C 115, S 783, 2016, s. 258-263.

Shevel, Oxana, "The Parliamentary Elections in Ukraine, October 2014", **Electoral Studies**, C 39, S 3 2015, s. 153-177.

Shevel, Oxana, “The Politics of Memory in a Divided Society: A Comparison of Post-Franco Spain and Post-Soviet Ukraine”, **Slavic Review**, C 70, S 1, 2011, s. 137-164.

Stepanenko Viktor ve Pylynskiy Yaroslav, “Ukraine’s Revolution: The National Historical Context and the New Challenges for the Country and the World”, ed. Viktor Stepanenko ve Yaroslav Pylynskiy, **Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes**, Peter Lang, Bern 2015, s. 11-25.

Szeptycki, Andrzej, “Independent Ukraine”, ed. Klaus Bachmann ve Igor Lyubashenko, **The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention**, Peter Lang, Frankfurt am Main ve New York 2014, s. 19-42.

Törnquist-Plewa, Barbara ve Yurchuk, Yuliya, “Memory Politics in Contemporary Ukraine: Reflections from the Postcolonial Perspective”, **Memory Studies**, C 12, S 6, 2017, s. 699-720.

Tuncel, Turgut Kerem, “Ukrayna’nın Ulusal Tarih Anlatısının Oluşumu”, ed. Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, **Sovyet Sonrası Ukrayna’da Devlet, Toplum ve Siyaset: Değişen Dinamikler Dönüşen Kimlikler**, Terazi Yayıncılık, Ankara 2020, s. 13-47.

Veira-Ramos, Alberto ve Golovakha Evgenii, “Empirical Evidence of Persistent Institutional Duality in Ukraine”, ed. Alberto Veira-Ramos, Tetiana Liubyva ve Evgenii Golovakha, **Ukraine in Transformation: From Soviet Republic to European Society**, Palgrave Macmillan, Cham 2020, s. 19-34.

Vyshniak, Olexander, “The Maidan and Post-Maidan Ukraine: Public Attitudes in Regional Dimensions”, ed. Viktor Stepanenko ve Yaroslav Pylynskiy, **Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes**, Bern 2015, s. 171-179.

Wapiński, Maciej, “The Orange Revolution and its Aftermath”, ed. Klaus Bachmann ve Igor Lyubashenko, **The Maidan Uprising, Separatism**

and Foreign Intervention, Peter Lang, Frankfurt am Main ve New York 2014, s. 43-60.

Way, Lucan A., “Kuchma's Failed Authoritarianism”, **Journal of Democracy**, C 16, S 2, 2005, s. 131-145.

Yurchuk, Yuliya, “Reclaiming the Past, Confronting the Past: OUN-UPA Memory Politics and Nation Building in Ukraine (1991-2016)”, ed. Julie Fedor, Markku Kangaspuro, Jussi Lassila ve Tatiana Zhurzhenko, **War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus**, Palgrave Macmillan, Cham 2017, s. 107-137.

Çevrim İçi Gazete, Dergi

Clem, Ralph S., “The Ukrainian Election: It’s All About Turnout”, **Global Observatory**, 12 Haziran 2014, <https://theglobalobservatory.org/2014/06/ukrainian-election-all-about-turnout/> Erişim: 15.11.2022.

“Constitutional Court declares unconstitutional language law of Kivalov-Kolesnichenko”, **Ukrinform**, 28 Şubat 2018, <https://www.ukrinform.net/rubric-polytics/2412584-constitutional-court-declares-unconstitutional-language-law-of-kivalovkolesnichenko.html> Erişim: 15.11.2022.

Holdsworth, Nick, “Ukraine warns Russian webs”, **Variety**, 17 Ekim 2008, <https://variety.com/2008/tv/news/ukraine-warns-russian-webs-1117994214/> Erişim: 13.11.2022.

Ischenko, Volodymyr, “Ukrainian protesters must make a decisive break with the far right”, **The Guardian**, 7 Şubat 2014, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/feb/07/ukrainian-protesters-break-with-far-right> Erişim: 15.11.2022.

Kireev, Alex, “Ukraine. Presidential Election 2004”, **Electoral Geography**, <https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/u/ukraine/ukraine-presidential-election-2004.html> Erişim: 13.11.2022.

Kozlov, Vladimir, “Ukraine cable channels ax Russian content”, **The Hollywood Reporter**, 03 Ekim 2008, <https://www.hollywoodreporter.com/business/business-news/ukraine-cable-channels-ax-russian-120351/> Erişim: 13.11.2022.

Kyiv International Institute of Sociology, “Consumer Confidence in Ukraine”, 7 Şubat 2014, www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=227&page=1 Erişim: 15.11.2022.

“Kyiv’s Euromaidan is a Liberationist and not Extremist Mass Action of Civic Disobedience”, **change.org**, <https://www.change.org/p/to-journalists-commentators-and-analysts-writing-on-the-ukrainian-protest-movement-euromaidan-kyiv-s-euromaidan-is-a-liberationist-and-not-extremist-mass-action-of-civic-disobedience> Erişim: 15.11.2022.

Markovic, Olesia, “Ukraine: A new island of dictatorship in Europe”, **Al Jazeera**, 20 Ocak 2014, <https://www.aljazeera.com/opinions/2014/1/20/ukraine-a-new-island-of-dictatorship-in-europe> Erişim: 15.11.2022.

“New political landscape of Ukraine: Geographical peculiarities of presidential and parliamentary elections of 2014”, **Ukrainian Center for Social Data**, 31 Mayıs 2016, <https://socialdata.org.ua/en/new-political-landscape-of-ukraine-geographical-peculiarities-of-presidential-and-parliamentary-elections-of-2014/> Erişim: 15.11.2022.

Reuters, “Temporary Ukraine reprieve for Russian TV channels”, **Kyiv Post**, 6 Kasım 2008, <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/temporary-ukraine-reprieve-for-russian-tv-channels-30802.html?SuperSocializerAuth=LiveJournal> Erişim: 13.11.2022.

Rozanskij, Vladimir, “Full official text of Ukrainian Tomos. Primacy of Constantinople over Kiev”, **Asia News**, 16 Ocak 2019, <https://www.asianews.it/news-en/Full-official-text-of-Ukrainian-Tomos.-Primacy-of-Constantinople-over-Kiev-45981.html> Erişim: 15.11.2022.

“Supreme Court considers Ukraine election appeal, eastern region sets referendum on autonomy”, **Kyiv Post**, 29 Kasım 2004, <https://www.kyivpost.com/article/content/world/supreme-court-considers-ukraine-election-appeal-ea-21946.html> Erişim: 13.11.2022.

“To the President of Ukraine, Petro O. Poroshenko, and to the Chairman of Ukraine's Verkhovna Rada, Volodymyr B. Hroysman”, <https://krytyka.com/en/articles/open-letter-scholars-and-experts-ukraine-re-so-called-anti-communist-law> Erişim: 20.11.2022.

“Ukraine on the Brink: An Interview with Volodymyr Ishchenko”, **Jacobin**, 27 Ocak 2019, <https://jacobin.com/2019/01/ukraine-maidan-protests-elections-volodymyr-ishchenko> Erişim: 15.11.2022.

“Ukraine: New Measures to Promote the Native Language”, **Library of Congress**, 2 Aralık 2007, <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2007-12-02/ukraine-new-measures-to-promote-the-native-language/> Erişim: 13.11.2022.

“Yushchenko and Yanukovych aides to return to table as momentum builds for revote”, **Kyiv Post**, 28 Kasım 2004, <https://www.kyivpost.com/article/content/world/yushchenko-and-yanukovych-aides-to-return-to-table-21936.html> Erişim: 13.11.2022.

Yasa, Yasa Tasarısı, Resmî Belge

European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). **Opinion No. 902/2017. Ukraine. The Law of Ukraine on Education**, 15 Kasım 2017, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2017\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2017)047-e) Erişim: 15.11.2022.

European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). **Opinion No. 960 / 2019. Ukraine. Opinion on the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language**, 9 Aralık 2019, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e) Erişim: 15.11.2022.

Konstitutsiya Ukrayini, <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%2D%E2%F0#Text> Erişim: 13.11.2022.

Postanova Verhovnoyi Radı Ukrayini Pro Zvernennya Verhovnoyi Radı Ukrayini do Yoho Vsesvyatosti Varfolomiya, Arhiyepiskopa Konstantinopolya i Novoho Rimu, Vselenskoho Patriarha şçodo nadannya avtokefaliyi Pravoslavniy Tserkvi v Ukrayini, 16 Haziran 2016, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-viii#n9> Erişim: 15.11.2022.

Proekt Zakonu pro osobliviy status relihiynih orhanizatsiy, kerivni tsentri yakih znahodyatsya v derjavi, yaka vızvana Verhovnoyu Radoyu Ukrayini derjavoyu-ahresorom, 22 Nisan 2016, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58849 Erişim: 15.11.2022.

Rişenn'a Konstitutsiynoho Sudu Ukrayini u spravi № 1-6/99, 14 (Anayasa Mahkemesi kararı metni) 14 Aralık 1999, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>

The Law of Ukraine “On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language”, 7 Mayıs 2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2704-19#Text> Erişim: 15.11.2022.

The Law of Ukraine on Television and Radio Broadcasting, 12 Ocak 2006, <https://cedem.org.ua/en/library/the-law-of-ukraine-on-television-and-radio-broadcasting/> Erişim: 15.11.2022.

Ukaz Prezıdenta Ukrayini “Pro Den' hreşçenn'a Kiyivskoyi Rusi-Ukrayini”, 25 Temmuz 2008, <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=668%2F2008#Text> Erişim: 13.11.2022.

Ukaz Prezıdenta Ukrayini “Pro Kontseptsiyu derjavnoyi movnoyi politiki”, 15 şubat 2010, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Textv> Erişim: 13.11.2022.

Zakon Ukrayini, “Pro Derjavniy Himn Ukrayini”, 6 Mart 2003. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-15> Erişim: 15.11.2022.

Zakon Ukrayını, “Pro dostup do arhiviv represivnih organiv komunistiçnoho totalitarnoho rejumu 1917-1991 rokiv”, 9 Nisan 2015, <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-viii> Erişim: 13.11.2022.

Zakon Ukrayını, “Pro osvitu”, 5 Eylül 2017, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> Erişim: 15.11.2022.

Zakon Ukrayını, “Pro pravoviy status ta vşanuvannya pamyati bortsiv za nezalejnist Ukrayını u XX stolitti”, 9 Nisan 2015, <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-viii> Erişim: 11.11.2022.

Zakon Ukrayını, “Pro uviçnennya peremohı nad natsizmom y Druhiy svitoviy viyni 1939-1945 rokiv”, 9 Nisan 2015, <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-viii> Erişim: 14.11.2022.

Zakon Ukrayını, “Pro vnesennya zmin do deyakih zakoniv Ukrayını şçodo çastki muziçnih tvoriv derjavnoyu movoyu u prohramah teleradioorhanizatsiy”, 16 Haziran 2016, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1421-19#Text> Erişim: 15.11.2022.

Zakon Ukrayını, “Pro vnesennya zmin do deyakih zakoniv Ukrayını şçodo movı audiovizualnih (elektronnih) zasobiv masovoyi informatsiyi”, 23 Mayıs 2017, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19#Text> Erişim: 15.11.2022.

Zakon Ukrayını, “Pro vnesennya zmini do statı 12 Zakonu Ukrayını “Pro svobodu sovisti ta relihiyni orhanizatsiyi”, 20 Aralık 2018, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-viii#Text> Erişim: 15.11.2022.

Zakon Ukrayını, “Pro zasadı derjavnoyi movnoyi politiki”, 1 Ocak 2020, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> Erişim: 15.11.2022.

Zakon Ukrayını, “Pro zasudjennya komunistiçnoho ta natsionalsotsialistiçnoho (natsistskoho) totalitarnih rejimiv v Ukrayını ta zaboronu propahandı yihnyoyi simvoliki”, 9 Nisan 2015, <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-viii> Erişim: 14.11.2022.

1991-2022 ARASINDA UKRAYNA: DEVLET, TOPLUM, BİREY¹

HEORHİİ KASYANOV*

Ukraynaceden Çeviren: Makbule Mirsaliyeva

Özet

Ukrayna'nın resmî doğum günü, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti *Verhovna Rada*'sının Bağımsızlık Yasasını ilan ettiği 24 Ağustos 1991'dir. Ukrayna devletinin nihai yasal tescili, 1 Aralık 1991'de, katılımcıların %90,3'ünün bağımsızlığı desteklediğini ifade ettiği Ukrayna genelinde gerçekleştirilen referandum sırasında gerçekleşti.² Toprakları Fransa topraklarına eşit, nüfusu 52 milyon olan ve ekonomik ve kültürel potansiyeli Avrupa'nın en gelişmiş devletlerinin saflarına hızlı bir şekilde girebileceği umudu veren yeni devlet, [geçmişte] Avrupa'da çözülmesi yüzyıllar süren [benzer] sorunlarla karşı karşıya kaldı. Ukrayna toplumu ve devleti; piyasa ekonomisine geçiş, siyasi bir ulusun oluşumu ve titüler³ (*titular*) ulusun kültürel kimliğinin restorasyonu, yeni devlet kurumlarının ve yapılarının oluşturulması, sivil toplumun ve yeni bir sosyal ilişkiler sisteminin inşasının sadece bir kısmını oluşturduğu bir acil görevler listesiyle karşılaştı. Bütün bunlar; Sovyetler Birliği'nin varlığı sona eren yapılara gömülü merkezî planlı ekonominin ataletinin üstesinden gelinerek, arka planda süregelen ve kötüleşen sosyoekonomik krize, devlet kontrolüne ve vesayetine alışmış bir nüfusa ve kamu yararından çok güçlerinin ve refahlarının korunmasıyla ilgilenen siyasi seçkinlere rağmen gerçekleştirilmeliydi. Bu kısa makalede; Ukrayna tarihindeki ana kilometre taşları, devlet gelişimi, siyasi yaşam, ekonomi, insani gelişme ve ulus inşası konuları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Ukrayna siyaseti, iktidar partisi, yolsuzluk, oligarklar, Ukrayna ekonomisi, Ukrayna demografisi.

¹ Bu makale NAWA Ajansının (The Polish National Agency for Academic Exchange) desteğiyle yazılmıştır.

* Prof. Dr., Ukrayna Ulusal Bilimler Akademisi, Ukrayna Tarihi Enstitüsü. E-posta: coffee_cup_2007@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-1996-0362

² O. V. Androşçuk, "Referendum perşoho hrudnia 1991", *Entsiklopediya İstoriyi Ukraini*, C 9, Naukova Dumka, Kiyiv 2012, s. 181-182.

³ Sovyetler Birliği döneminde, sayıca az ya da çok olmalarına bakılmaksızın devlete ya da cumhuriyete adını veren halk; egemen etni.

UKRAINE BETWEEN 1991 - 2022: STATE, SOCIETY, INDIVIDUAL

Abstract

The official birthday of Ukraine is August 24, 1991, when the Verkhovna Rada of the Ukrainian Soviet Socialist Republic proclaimed the Declaration of Independence. Eventually the Ukrainian state took shape legally on December 1, 1991, during the all-Ukrainian referendum, in which 90.3% of participants supported the idea of independence. The new state, equal in territory to France and having the population of 52 million people, with an economic and cultural potential that could allow it to hope to quickly take its place among the most developed states of Europe, faced with the tasks which took centuries for Europe to resolve. It was about the transition to a market economy, the formation of a political nation and the restoration of the cultural identity of the titular nation, the creation of new state institutions and structures, the construction of a civil society, the construction of a new system of social relations - and this is only the beginning of a long list of urgent tasks that Ukrainian society and state were faced with. All this had to be done, by overcoming the inertia of the centralized planned economy, embedded in the Soviet structures, which had already ceased to exist, against the background of the deepening socio-economic crisis, with the population that was used to state control and patronage, and the political elites that were more concerned with keeping their power and prosperity, rather than the public good. This short essay will cover the main milestones of the recent Ukrainian history in the spheres of state development, political life, economy, human development and nation building.

Keywords: Ukraine, Ukrainian politics, party of power, corruption, oligarchs, Ukrainian economy, Ukrainian demographics.

GİRİŞ

Ukrayna'nın resmî doğum günü, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti *Verhovna Rada*'sının Bağımsızlık Yasasını ilan ettiği 24 Ağustos 1991'dir. Ukrayna devletinin nihai yasal tescili, 1 Aralık 1991'de, katılımcıların %90,3'ünün bağımsızlığı desteklediğini ifade ettiği Ukrayna genelinde gerçekleştirilen referandum sırasında gerçekleşti⁴.

Toprakları Fransa topraklarına eşit, nüfusu 52 milyon olan; ekonomik ve kültürel potansiyeli Avrupa'nın en gelişmiş devletlerinin saflarına hızlı bir şekilde girebileceği umudu veren yeni devlet, [geçmişte] Avrupa'da çözülmesi yüzyıllar süren [benzer] sorunlarla karşı karşıya kaldı. Ukrayna toplumu ve devleti; piyasa ekonomisine geçiş, siyasi bir ulusun oluşumu ve titüler⁵ (*titular*) ulusun kültürel kimliğinin restorasyonu, yeni devlet kurumlarının ve yapılarının oluşturulması, sivil toplumun ve yeni bir sosyal ilişkiler sisteminin inşasının sadece bir kısmını oluşturduğu bir acil görevler listesiyle karşılaştı. Bütün bunlar; Sovyetler Birliği'nin varlığı sona eren yapılara gömülü merkezî planlı ekonominin ataletinin üstesinden gelinerek, arka planda süregelen ve kötüleşen sosyoekonomik krize, devlet kontrolüne ve vesayetine alışmış bir nüfusa ve kamu yararından çok güçlerinin ve refahlarının korunmasıyla ilgilenen siyasi seçkinlere rağmen gerçekleştirilmeliydi. Bu kısa makalede; Ukrayna tarihindeki ana kilometre taşları, devlet gelişimi, siyasi yaşam, ekonomi, insani gelişme ve ulus inşası konuları ele alınacaktır.

1. Devlet

Ukrayna bir devlet olarak bağımsızlığını kazandığı sırada aslında Sovyetler Birliği'nin bir parçasını oluşturuyordu. Tüm devlet yapılarının Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) zamanında oluşturulduğu bir Sovyet cumhuriyetiydi. Devlet inşasının ilk aşamasında Ukrayna

⁴ O. V. Androşçuk, "Referendum perşoho hrudnia 1991", *Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini*, C 9, Naukova Dumka, Kiyiv 2012, s. 181-182.

⁵ Sovyetler Birliği döneminde, sayıca az ya da çok olmalarına bakılmaksızın devlete ya da cumhuriyete adını veren halk.

devlet kurumları hâlihazırda var olan kurumların el değiştirmesinin, egemenleştirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Ağustos-Kasım 1991’de, [Sovyetler] Birliği’nin tüm işletme, kurum ve kuruluşları cumhuriyetin mülkiyetine geçti. Kendi topraklarında bulunan iç ve sınır askerî birliklerin yönetimi ilgili cumhuriyet organlarına devredildi. 4 Eylül’de, coşkulu bir şenlik atmosferinde *Verhovna Rada*⁶ binasının üzerine mavi-sarı bayrak dikildi. 20 Eylül’de, kötü şöhretli Devlet Güvenlik Komitesi’nin (*KGB*) adı, Ukrayna Güvenlik Servisi (*SBU*) olarak değiştirildi⁷. 8 Ekim 1991’de, kabul edilen vatandaşlık yasasıyla, o tarihte cumhuriyet topraklarında yaşayan herkese vatandaşlık hakkı verildi⁸. Kasım 1991’de, SSCB’nin eski iç birliklerinden oluşturulan Ukrayna Ulusal Muhafızları kuruldu⁹, devlet sınırları ve sınır birlikleriyle ilgili yasalar kabul edildi.

Bağımsızlığın nihai olarak elde edilmesinden sonra, 1990’larda, Ukrayna’da tam ölçekli bir devlet yönetim organları sistemi oluşturuldu. *Verhovna Rada* (parlamento) ve Bakanlar Kurulu (hükümet) gibi Sovyet döneminden ödünç alınan kurumların yanı sıra yeni yönetim yapıları ortaya çıktı. Cumhurbaşkanı’nın bölgelerde doğrudan etkisini sağlayan Cumhurbaşkanlığı Enstitüsü ve “dikey başkanlık” olarak adlandırılan yerel devlet idareleri ortaya çıktı. 1997 yılından itibaren Anayasa Mahkemesi faaliyet göstermeye başladı. Devlet vergi sistemi oluşturuldu. 1990’ların başında Ukrayna’nın devlet sembolleri olan arması, marşı ve devlet bayrağı onaylandı. 1996’da Ukrayna ulusal para birimi *hrivna* tedavüle sokuldu.

Yeni devlet ve yönetici seçkinler aslında yeni değildi, devletin tepesine personel akışı çok yavaştı. 2003 yılında, yerel yönetim organları başkanlarının %52’si ve merkezî devlet idare organları başkanlarının %46’sı, bürokratik kariyerlerine Sovyet döneminde başlamış kişilerden

⁶ Ukrayna Parlamentosu.

⁷ Postanova Verhovnoyi Radı Ukrayini, “Pro stvorennia Slujbi natsionalnoi bezpeki Ukrayini”, 20 Eylül 1991, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1581-12#Text>

⁸ Zakon Ukrayini “Pro Hromadyanstvo Ukrayini”, 8 Ekim 1991, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-12#Text>

⁹ Zakon Ukrayini “Pro Natsionalnu Hvardiyu Ukrayini”, 4 Kasım 1991, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-12#Text>

oluşuyordu. O. Razumkov Araştırma Merkezinin uzmanlarına göre, 1991-2003 yıllarında üst düzey devlet yetkililerinin (başbakanlar, başbakan yardımcılar, Ulusal Güvenlik ve Savunma Konseyi sekreterleri, Cumhurbaşkanlığı İdaresi başkanları) %73'ü, valilerin ise neredeyse %80'i, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP)-Komsomol¹⁰ çıkışlıydı¹¹. Bu kadrolar personel politikalarında da alışık oldukları normlar ve fikirler tarafından yönlendirildiler. Yani yeni devlet bürokrasisi Sovyet modeline göre oluşturuluyordu. Gerçi yeni koşullar ve çağrılar zamanla onları en iyi ihtimalle adaptasyona, en kötü ihtimalle ise yeni üslubu özenle taklit etmeye zorluyordu. Devlet sisteminin kurumsal olarak yeniden düzenlenmesi bu koşullar altında gerçekleşiyordu.

Ukrayna'da bürokratik hiyerarşideki hareketliliği önemli ölçüde sınırlayan ve olası enerjik ve yetenekli yöneticiler için devlet yönetim yapılarının çekiciliğini azaltan ataerkil geleneklerin baskın kaldığını hatırlamakta fayda var. Çoğu zaman farkında olunmadan sergilenen ama bilinçli olarak yetiştirilmiş ataerkillik, Ukrayna'nın sosyal alışkanlıklar düzeyinde kültürel ve zihinsel olarak büyük ölçüde bir tarım toplumu olarak kaldığı gerçeğinin dolaylı bir tezahürüydü¹². Ulusal Stratejik Araştırmalar Enstitüsü uzmanlarının 2003 yılındaki araştırmalarına göre, "Ukraynalı seçkinlerin" %87'si, sosyal ve psikolojik sistemin temelinde ataerkil geleneğin olduğu köylerden veya yaşam tarzları köyden çok az farklı olan küçük kasabalardan geliyordu¹³. Buna göre bu ataerkil anlayış bürokrasi alanına da aktarılıyordu. Herhangi bir mevkiden bir yönetici ardından gelen astları için bir "baba" oluyordu.

Bağımsızlığın elde edildiği dönemde, Ukrayna'nın merkezî bakanlıklarında ve kurumlarında yaklaşık 13 bin yönetici çalışıyordu. Bu sayının yeterli olmadığı açıktı. Bu nedenle hızla büyüyen devlet yapılarını

¹⁰ Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik yapılanması, Genç Komünistler Birliğinin kısaltması.

¹¹ İ. Jdanov ve Yu. Yakımenko, "Ukrayna u XXI stolitti. Vıkkı dlya politıçnoyi eliti", *Natsionalna bezpeka i oborona*, C 9, 2003.

¹² 1930'lu yıllarda hızlanmış modernleşme ile kentleşme, Ukrayın aydınların önemli bir kısmının yok edilmesiyle beraber "düşük" köylü kültürünün taşıyıcılarının fiziksel olarak azalmasına yol açtı ve "yüksek" aydın kültürünü neredeyse yok etti (bu alanda temizlemeler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devam ediyordu). Sonuç olarak etnik Ukrayınler, köylü kültürü biçimlerinin egemen olduğu "etnografik bir ulusa" dönüştüler.

¹³ Jdanov ve Yakımenko, a.g.m., s. 5.

acil doldurma ihtiyacı oluştu. Bu noktada, devlet bürokrasisinin “çoğaltılması” alanında çok etkileyici oranlar gözlemlendi. 1994’e gelindiğinde merkezî yürütme makamlarında 145 bin 800 memur çalışırken, 1999’da bu sayı 180 bin 500’e yükseldi¹⁴. En fazla memur sayısı 335 bin ile 2013’te gözlemlendi. Bu sayı “Onur Devrimi” sonrasında azalmaya başladı. Memur sayısı 2015 yılında 296 bin, 2022’de ise 237 bin oldu¹⁵. Aslında göreve gelen her yeni cumhurbaşkanı memur sayısını azaltmayı ve devlet aygıtının kalitesini iyileştirmeyi taahhüt etti ve sayılar konusunda bazen başarılı olursa da kamu hizmetinin kalitesi ve verimliliği sorunu güncelliğini korudu.

2000’li yılların başlarına gelindiğinde; kolluk kuvvetleri, yargı sistemi, ordu, vergi sistemi ve sosyal güvenlik kurumlarının düzenlenmesiyle Ukrayna’da bir “tam set” kamu idaresi oluşturuldu. Bağımsızlığın ilk on yılında, aynı zamanda devletin en önemli sistemik sorunu olan yolsuzluk da oluştu ve güçlendi. Hatta kamu hizmetindeki pozisyonlar bir devlet memuru maaşından onlarca, yüzlerce kat daha fazla olan gölge gelir kaynağı olarak görülüyordu.

Ekim 1995’te, ilk yolsuzlukla mücadele yasası kabul edildi ve 1990’ların sonunda yolsuzlukla mücadeleye ilişkin yasama ve kararların sayısı 52’ye yükseldi¹⁶. Ancak yolsuzlukla mücadeleyi amaçlayan yasal düzenlemelerin sayısındaki artışa paralel olarak yolsuzluğun kendisi de arttı. 1990’ların sonunda Ukrayna; yüksek düzeyde yolsuzluğa, büyük ölçekli bir kayıt dışı ekonomiye, sınırsız yetkiye sahip bürokrasiye ve haklarından mahrum bırakılan bir halka sahip bir devlet olarak istikrarlı ama oldukça şüpheli bir itibar kazandı. Bürokrasi öncelikle kendi çıkarlarının sağlanmasını amaçlayan, kendi kendine yeterli bir kesime

¹⁴ Ukrayna Muhasebe Odasının (*Rahunkova Palata*) verileri için bk. **Analiz vıdatkiv na utrimannya orhaniv derjavnoho upravlinnya v Ukraini v 1994-1999 rokah**. Rahunkova Palata Ukrayını, Kiyiv 2000, s. 12-17.

¹⁵ **Natsionalne ahenstvo Ukraini z pitan’ derjavnoyi slujbi. Derjavna slujba v tsıfrah. 2015**, Tsentr adaptatsiyi derjavnoyi slujbi do standartiv Yevropeyskoho Soyuzu, Kiyiv 2015, s. 4. https://www.center.gov.ua/attachments/article/26/CSF_2015_UKR.pdf; O. Pavliş, “Popri bahatoriçni obitsyanki skorotıtı kil’kist’ derjslujbovtıv, suttevo vona ne zminilas’- ekspertı”, **Ekonomiçna Pravda**, 23 Haziran 2022, <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/23/688497/>

¹⁶ **Zakon Ukraini, “Pro borot’bu z koruptsiyeyu”**, 5 Ekim 1995, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text>; A.Markovskaya, W.A.Pridemore, C.Nakajima, “Laws without teeth: An overview of the problems associated with corruption in Ukraine”, **Crime, Law and Social Change**, C 39, 2003, s. 199.

dönüştü. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'ne göre, 2000 yılında, Ukrayna'daki yolsuzluk algısı endeksi 15 puandı yani Avrupa'nın neredeyse en kötü göstergesiydi¹⁷.

Yolsuzluğa karşı mücadele çoğunlukla göstermelikti çünkü yolsuzluğun üstesinden gelme görevi yolsuzluğu bizzat üreme alanı olan devlet organlarına kalmıştı. Ekonomik (bütçe kaynaklarına erişim, devlet harcamaları, ayrıcalıklar, vergi avantajları) ve siyasi (parlamentoda veya cumhurbaşkanlığı ofisindeki siyasi bağlantıların rant elde edilmesi için kullanılması) yolsuzluk riskleri tam olarak üst kademelerde ortaya çıktı. Benzer şekilde emniyet, yargı gümrük, eğitim, sağlık hizmetleri alanlarında yolsuzluk devlet yapılarının her düzeyine iniyordu.

2004'teki "Turuncu Devrim"den sonra yolsuzluğun kısa süreli zayıfladığı gözlemlense de kısa bir süre sonra tüm yolsuzluk mekanizmaları yeniden çalışmaya başladı. "Turuncu" başkan Viktor Yuşçenko'nun görev süresinin sonunda yolsuzluk algı endeksi "devrim öncesi" seviyeye (22 puan) geri döndü. Ancak "Onur Devrimi" olarak adlandırılan yeni ayaklanmadan, Avrupa Birliği Ortaklık Anlaşmasının onaylanmasından ve Batılı ortakların yolsuzluğa karşı mücadeleye aktif müdahalesinden sonra Ukrayna'da daha iyiye doğru kademeli ama çok yavaş değişimler gözlemleniyor.

Hükûmetin en üst düzeylerinde sürekli olarak gözlemlenen yüksek düzeyde yolsuzluk, devletin rant kollama ve zenginleşme yerine dönüşmesi ve devlet aygıtının verimsizliği, devlet organlarına karşı güvenin düşük düzeyde seyretmesine neden oldu. 1990'ların ortalarından bu yana yapılan sosyolojik araştırmalar vatandaşların güven düzeyinin neredeyse tüm devlet kurumlarına karşı düşük olduğunu gösteriyor. Bu göstergede yalnızca cumhurbaşkanlığı makamına karşı belirli dalgalanmaların gözlemlendiği belirtilmelidir. Genellikle her yeni cumhurbaşkanı nispeten yüksek bir güven düzeyiyle işe başlıyordu ancak bir yıl içinde bu düzey hızla düşüyordu. Bu konuda şampiyon, 2005'te, %48,2 güven oranıyla Viktor Yuşçenko oldu ancak 2008'de bu oran

¹⁷ Transparency International, **Ukraine Corruption Index**, <https://tradingeconomics.com/ukraine/corruption-index>

%23,3'e geriledi. Genellikle tüm cumhurbaşkanları kariyerlerini %50'nin üzerinde bir güvensizlik oranıyla sonlandırırken en yüksek oran, 2019'da, Petro Poroşenko görev süresini %72,9 ile tamamlarken gözlemlendi¹⁸. Tüm devlet kurumları arasında en yüksek güven düzeyine sahip kurumun ordu olduğunu belirtmekte fayda var.

Tablo 1. Ukrayna vatandaşlarının devlet kurumlarına güven düzeyi (% olarak)¹⁹

	1994		2004		2014		2021	
	Güveniyorum	Güvenmiyorum	Güveniyorum	Güvenmiyorum	Güveniyorum	Güvenmiyorum	Güveniyorum	Güvenmiyorum
Cumhurbaşkanı	%16,2	%52,8	%15,0	%58,1	%33,9	%34,8	%17,6	%58,8
Verhovna Rada	%9,7	%51,2	%9,1	%63,1	%8,6	%65,2	%6,9	%69,2
Hükümet	%11,4	%50,8	%11,2	%57,7	%17,2	%53,1	%6,9	%69,3
Militsiya (2015'ten sonra Polis)	%12,8	%57,1	%14,2	%58,0	%6,5	%67,7	%30	%44
Savcılık	-	-	%14,7	%52,3	%4,8	%67,8	%9,3	%59,2
Mahkemeler	-	-	%15,6	%51,5	%5,3	%68,9	%8,6	%61,8
Ordu	%38,1	%24,1	%34,7	%26,1	%27,6	%39,7	%50,6	%20,9

Gallup Araştırma tarafından yapılan küresel bir ankete göre Ukrayna, 2019'da, devlet kurumlarına en düşük güven düzeyine sahipti. Yanıt verenlerin yalnızca %9'u devlet kurumlarına güvendiğini ifade etti²⁰. Böyle bir durum kritik olarak kabul edilebilirdi ancak Ukrayna'da bir tür kamuoyu oluşmasına neden oldu. Devlet ve organları vatandaşlardan ayrı bir olgu olarak kabul edildi. Vatandaşlar giderek kendi güçlerine güvenmeye ve öz örgütlenmelerine daha fazla

¹⁸ V. M. Vorona ve M. O. Şulha, *Ukrayinske suspil'stvo. Monitorinh sotsialnih zmin. 30 rokov nezalejnosti. Rezultati natsionalnih şchoriçnih monitorinhovih optuvan' 1992 – 2021 rokiv*, C 8, S 22, İnstitut Sotsiolohii NAN Ukrayını, Kiyiv 2021.

¹⁹ N. Panina, *Ukrayins'ke suspil'stvo 1994-2005: sotsiolohiçny monitorinh*, Vıdavnistvo Sofiya, Kiyiv 2005, s. 51-53; Vorona V. M. ve Şulha M. O. *Ukrayinske suspil'stvo. Monitorinh sotsialnih zmin*, C 2, S 16, İnstitut Sotsiolohii NAN Ukrayını, Kiyiv 2015, s. 543-546; V. M. Vorona ve M. O. Şulha, *Ukrayinske suspil'stvo. Monitorinh sotsialnih zmin. 30 rokov nezalejnosti. Rezultati natsionalnih şchoriçnih monitorinhovih optuvan' 1992 – 2021 rokiv*, C 8, S 22, İnstitut Sotsiolohii NAN Ukrayını, Kiyiv 2021, s. 643-645.

²⁰ Bikus Z. World low 9% of Ukrainians confident in government, *Gallup*, 21 Mart 2019, <https://news.gallup.com/poll/247976/world-low-ukrainians-confident-government.aspx>

odaklanmaya başladı. Bu durum, özellikle 2004 ve 2014 yıllarındaki kitlesel protestolar sırasında ve 2014'te Rus saldırganlığının başlamasından sonra açıkça ortaya çıktı. Paralel örgütlenme yapılarının varlığı, bir yandan reform talep ederek devlet üzerinde giderek daha fazla baskı kuran, diğer yandan verimsiz devlet kurumlarına karşı hareketli ve oldukça etkili bir alternatif oluşturan sivil toplum kuruluşları tarafından kanıtlandı.

2014'ten sonra büyük ölçüde onların baskısı altında ve Batılı uluslararası kurumların desteğiyle devlet organlarında reform ve yolsuzlukla mücadeleye yönelik sistemsel değişiklikler başladı. Sivil toplum kuruluşlarına duyulan güvenin devlete duyulan güvenden orantısız bir şekilde daha yüksek olduğunu belirtmekte fayda var. Örneğin, 2015-2021 arasında gönüllü kuruluşlara olan güven düzeyi (bu kategori anketlere 2015'ten itibaren eklendi) %37 ile %58 arasında değişiyordu.

2014-2021 yılları arasında yolsuzlukla mücadele için Yolsuzlukla Mücadelede Uzman Savcılık Ofisi, Ukrayna Ulusal Yolsuzlukla Mücadele Bürosu, Ulusal Yolsuzluğu Önleme Ajansı, Ukrayna Yüksek Yolsuzlukla Mücadele Mahkemesi gibi birkaç devlet organı oluşturuldu. Tüm bu organların görevi en yüksek devlet düzeyinde yolsuzluğa karşı mücadele etmektir. Bu organların oluşum süreci, reformların engellenmesine ve tutarsızlığına yol açan gayriresmî etki ağlarının, yetkililerin ve oligarkların sert muhalefet koşullarında gerçekleşti.

Devlet ihale sistemindeki değişiklikler gerçek bir atılım oldu. Prozorro ve Dozorro adlı iki platform oluşturuldu. Bu sayede satın almaların dağıtımında rekabet gücü ve şeffaflık düzeyi arttı. Bu yenilik, bu alandaki yolsuzluğa karşı yalnızca kısmi bir koruma olsa da herkesin devlet ihale ve bütçe fonlarını harcama sürecini izlemesine olanak tanıyordu. Aynı zamanda temel hizmetler sunan devlet kurumlarında da geniş çaplı bir reform başladı. Örneğin, idari hizmetlerin sağlanması için merkezler geliştirildi (pasaport hizmeti, ikamet kaydı, mülk kaydı, diğer belge türlerinin oluşturulması vb.) ve bu şekilde kamu hizmetlerinin kalitesi iyileştirildi ve yolsuzluk riskleri radikal bir şekilde azaltıldı.

Aynı dönemde tıbbi reform da başlatıldı ancak bu alandaki yolsuzluğu azaltma çabaları bir yan etkiye yol açtı. Birinci basamak sağlık hizmetlerinin seviyesinde önemli bir düşüş meydana geldi. Aynı zamanda kolluk kuvvetleri reformu da gerçekleştirildi ve 2015'ten beri İç İşleri Bakanlığı ile yeni oluşturulan Ulusal Polis'in görevleri sınırlandırıldı. Devlet yönetiminin muhtemelen en yozlaşmış kolu olan yargı hâlâ reformdan geçmedi. 2014-2019'da, yolsuzluk algısı endeksinde 26 puandan 32 puana kademeli bir iyileşme gözlemlendi. Yine de dünya sıralamasında Gabon ve Svaziland arasında kalan Ukrayna bu endeksin (2021 itibarıyla) en kötü olduğu ülkeler listesinde kalmaya devam ediyor. Avrupa kıtasında sadece Rusya 29 puanla daha da kötü bir konuma sahip²¹.

2000'li yılların sonlarında Ukrayna dünya kırılgan devletler (*fragile states*) endeksine dâhil edildi ve 2015'te, kendisi için en kötü gösterge olan 76,3 puan aldı²². Ancak 2015'ten sonra ülke bu göstergeyi kademeli olarak iyileştirdi. Ukrayna puanını 2022'de 68,6'ya yükseltti²³ ve şu anda saldırgan ülke olan Rusya'dan (72,6 puan) daha iyi bir konumda.

Belki de bu tür göstergeler, bir devlet olarak Ukrayna'nın "doğal olmadığı" ve "şans eseri" devletleştiği tezini ortaya atan Rus üst düzey yönetimini, Şubat 2022'de, bir işgal başlatma kararına sevk eden ön koşullardan biri hâline geldi. Ukrayna Devleti'nin, Kırım ve Rusya destekli ayrılıkçılar tarafından ele geçirilen Donbas bölgesi üzerindeki egemenliğini yeniden tesis edememesi Rusya tarafından çaresizliğin işareti olarak algılandı.

Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki politikaları Ukrayna Devleti'nin karşı karşıya kaldığı temel dış meydan okuma oldu. Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in basın sekreterinin Ukrayna ile sınırların

²¹ Transparency International, **The Corruption Perceptions Index (CPI)**, <https://tradingeconomics.com/ukraine/corruption-index>

²² Göstergelerin en iyisi 0, en kötüsü 120 puandır.

²³ Ukraine: fragile state index, **The Global Economy.com**, 2022, https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/fragile_state_index/

yeniden gözden geçirilme olasılığını açıkladığı 1991 yılından bu yana (özellikle Kırım ve Donbas'tan bahsedilmiştir) ²⁴ Rusya-Ukrayna ilişkilerinin ana konusu Ukrayna'nın egemenliği olmuştur. Ukrayna'nın egemenliğini sözde kabul eden Rus yönetici sınıfı ve kültürel elitleri, aslında Ukrayna'nın kültürel ve siyasi ayrılığını kabul etmekte ciddi sorunlar yaşadılar. Moskova Carnegie Merkezi'nin ²⁵ direktörü Dmitriy Trenin'in belirttiği gibi bu tür görüşlerin taşıyıcıları, söz konusu Rusya Federasyonu'ndan uzaklaşmayı veya ayrılmayı, "Rusya Federasyonu'nu eksik bir Rusya hâline getirecek tarihî Rusya'nın çekirdeğinin bölünmesi" olarak gördüler. Bu aynı zamanda Rus halkının ve Rus Ortodoks medeniyetinin birliğini de zedeliyor, güneybatı yönündeki güçlü bir tamponu bir dış düşmanın Rusya'nın tam kalbine güçlü bir darbe indirmesi için uygun bir sıçrama tahtasına dönüştürüyor, Rusya'yı ekonomik dev olma şansından mahrum ediyordu ²⁶.

Bu nedenle Rusya, otuz yıldır Ukrayna'yı siyasi, ekonomik ve jeopolitik çıkarlarının yörüngesine çekme politikasına başvurmuştur. Ukrayna "çok vektörlülük" ilkesine bağlı kaldığı sürece açık çatışmalardan kaçınmayı başardı ancak 1993-1994'te, Rusya ve Ukrayna, Karadeniz Filosu'nun paylaşılması ve Sivastopol'ün ve Kırım'ın statüsü konularındaki fikir ayrılıkları nedeniyle silahlı bir çatışmanın eşğine geldi. 2003 yılında, Azak Denizi'nde tartışmalı olduğu iddia edilen bir bölge nedeniyle (Tuzla Adası) neredeyse yeniden silahlı bir çatışma çıkacaktı. 2005'ten sonra, Ukrayna'nın Avrupa entegrasyonu rotasını kesin olarak ilan etmesi sonucu Kırım'daki çatışmalar, gaz ve gümrük savaşları, Rusya'nın Ukrayna üzerinde doğrudan şantajla dönüşen ekonomik baskıları yeniden başladı. 2010-2013 arasında, Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in kendisini ve kendisine yakın Ukraynalı işletmeleri zenginleştiren Rusya'dan ekonomik ayrıcalıklar karşılığında egemenlik

²⁴ Volodimir Vasilenko, "Hrudnevij referendum yak nayvişça forma lehitumatsiyi ukrajinskoyi derjavnoyi nezaleznosti (çastına perşa)", **Ukrayinskij tijden**, 1 Aralık 2011, <https://tyzhden.ua/hrudnevij-referendum-ia-najvyshcha-forma-lehitymizatsii-ukrainskoi-derzhavnoi-nezalezhnosti-chastyna-persha/>

²⁵ Moskova Carnegie Merkezi, 1910'da kurulan "Barış İçin" Carnegie Vakfının analitik merkezidir. Pekin, Beyrut, Brüksel, Washington ve Delhi'de de benzer merkezler kurulmuştur. Nisan 2022'de, Moskova Carnegie Merkezinin faaliyetleri, Rusya Federasyonu Adalet Bakanlığının kararıyla durdurulmuştur.

²⁶ D. Trenin, "Pereotsenka blizosti. Kak Rossii stroit' otnoşeniya s Ukrainoy", **Carnegie Moskova Merkezi**, 6 Eylül 2021, <https://carnegie.ru/commentary/85272>

unsurlarından vazgeçmeye hazır olduğundan, Rusya ile ilişkilerde belirli bir “normalleşme” gerçekleşti. Özellikle, gaz fiyatı indirimi karşılığında Rusya Federasyonu Karadeniz Filosu’nun Kırım’da kalma süresi 2042’ye kadar uzatıldı -önceki sürenin 2017’de sona ermesi gerekiyordu. 2014 kışında yaşanan ayaklanma ve Yanukoviç’in kaçışından sonra Rusya, devrim sonrası kaostan ve iktidar boşluğundan yararlanarak uluslararası hukukun tüm temel normlarını ve Ukrayna ile yapılan anlaşmaları açıkça ihlal ederek Kırım’ı ilhak etti ve egemenliklerini ilan eden Luhansk ve Donetsk cumhuriyetlerine siyasi, ekonomik ve askerî destek sağlayarak Donbas’taki ayrılıkçı hareketi organize etti. 2022 kışında Rusya Ukrayna’ya karşı geniş çaplı bir savaş başlattı ve fiilen Ukrayna topraklarının %20’sini işgal etti. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in son 15 yılda yaptığı konuşmalar, Ukrayna’yı egemen bir devlet ve Ukrayinleri ayrı bir ulus olarak tanımadığını gösteriyor. Dolayısıyla Rusya Ukrayna Devleti’ne yönelik ana dış tehdit hâline geldi.

Ukrayna Devleti’ne yönelik iç (devlet kurumlarının zayıflığı ve yozlaşmış olması, vatandaşların kurumlara karşı yüksek düzeyde güvensizliği) ve dış (Rusya’nın neo-emperyal hırsları) meydan okumaların birleşiminin Ukrayna’nın devlet olarak varlığı hakkında soru işaretleri uyandırabileceği söylenebilir. Ancak 2022 olaylarının da gösterdiği gibi Ukrayinler, kusurlu ve kurumlarına güvenmediği devletlerini canları pahasına da olsa inatla savunmaya, ülkelerinin sorunlarını kendi başlarına çözmeye ve egemenlik haklarını savunmaya hazırlar.

2. Siyasi Hayat

Bağımsız bir devlet olarak var olduğu otuz yıl boyunca Ukrayna’da yedi cumhurbaşkanlığı ve sekiz parlamento seçimi yapıldı, altı cumhurbaşkanı ve on sekiz başbakan değişti, çağdaşlarının devrim olarak nitelendirdiği üç olay yaşandı ve ülke 2014’ten beri Rusya ile savaş hâlinde. Ukrayna’daki siyasi sistemin gelişimi, tek ideolojik ve tek partili bir otokrasiden açık demokratik ve henüz tamamlanmamış çoğulcu bir topluma oldukça tartışmalı bir geçişin oldukça tipik bir örneği olarak kabul edilebilir.

Otuz yıl boyunca bir hükümet tipi arayış süreci gözlemlendi. Ukrayna, Sovyet döneminden parlamenter bir hükümet tipi miras aldı. Politika ve kanunlar tek bir iktidar partisinin yani Sovyetler Birliği Komünist Partisi yöneticileri tarafından belirlendiğinden, Sovyet parlamentarizmi aslında sadece resmiyette vardı. 1990 yılında, SSCB Anayasası'nın 6. maddesinin yürürlükten kaldırılmasından sonra Komünist Parti devlet partisi statüsünü kaybetti ve parlamentarizm gerçek oldu. Bununla birlikte, 1990'daki ilk çok partili seçimlerde de komünistler yine çoğunluğu (*Verhovna Rada*'daki sandalyelerin yaklaşık 2/3'ü) kazandılar.

1991 yılında, Ukrayna'da referandumla eş zamanlı olarak komünist devlet bürokrasisinin temsilcisi Leonid Kravçuk'un (1934-2022) kazandığı ilk cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. Bağımsızlığın yanı sıra Ukrayna, doğrudan oyla seçildiği için eşit meşruiyete sahip olan parlamento ve cumhurbaşkanı olmak üzere iki güç merkezine sahip oldu. Ülkenin devlet politikasının sonraki tüm tarihi bu iki merkezin etkileşimi ve mücadelesi tarafından belirlendi. 1993-1994'teki bu mücadele erken parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleriyle (1994) çözülen siyasi bir krize yol açtı.

Bu seçimler sonucunda güçlü bir başkanlık gücü inşa etme yoluna başvuran parti-Sovyet *nomenklaturasının*²⁷ bir temsilcisi olan Leonid Kuçma cumhurbaşkanı oldu. Başkanlığının iki dönemi boyunca (1994-2004), bölgeler ve yerel özyönetim organları (şehir, ilçe ve bölge meclisleri) üzerinde Cumhurbaşkanlığı Ofisine doğrudan kontrol imkanı sağlayan bir devlet idare organları ağını (bölge, ilçe ve şehir merkezlerinde) içeren “dikey başkanlık” mekanizması oluşturdu.

1996'da, Sovyet sonrası alanda en son Ukrayna Anayasası kabul edildi. Bu belge, Kuçma'yı iktidarı gasp etme niyetiyle suçlayan ve yalnızca yasama alanında değil, aynı zamanda hükümet üzerinde de tam kontrol sağlamayı amaçlayan “sol” kontrollü parlamento çoğunluğu ile

²⁷ *Nomenklatura*, Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti ve devlet idari kurumlarındaki görevlilerden oluşan Sovyet bürokratik yönetici sınıfıdır. *Nomenklatura* sistemi daha iyi kariyer fırsatları ve birçok sosyal fayda sağlıyor ancak aynı zamanda parti organlarına karşı daha büyük sorumluluk gerektiriyordu.

maksimum yetki kapsamı arayan, parlamentonun işlevlerini ritüel ve sembolik hâle indirgemeye çalışan cumhurbaşkanının mücadelesinin yarattığı şiddetli bir anayasal krizin sonucuydu. Meşakkatli gizli müzakereler, aleni ayrımlar ve karşılıklı tehditler sonucunda bir uzlaşmaya varılmıştı. 27 Haziran akşamından 28 Haziran sabahına kadar, *Verhovna Rada* üyelerinin anayasanın her bir ayrı maddesi için ismen oy kullandığı âdeta bir anayasal ‘gece’ gerçekleşmişti. Yeni anayasa Ukrayna’da fiilen bir yarı başkanlık sistemini oluşturdu.

Her ne kadar cumhurbaşkanının yetkileri parlamento ile sınırlandırılmış olsa da kamu yönetiminin temel konularında kolaylıkla cumhurbaşkanının üstünlüğünden bahsedilebilirdi. Anayasa Mahkemesi yargıçlarının üçte birini, Ulusal Banka Konseyinin yarısını ve Ulusal Televizyon ve Radyo Yayın Kurulu üyelerinin yarısını bizzat kendisi atıyordu. Cumhurbaşkanı, parlamento tarafından kabul edilen kanunları veto etme hakkına sahipti ve ayrıca kanunun anayasaya bir virgülsüz bile uymasa revizyon için parlamentoya geri gönderebilirdi. Tüm yasaları onaylama, başbakanın ve hükûmetin adaylığını onaylama, hükûmete ve başsavcıya güvenmediğini ifade etme hakkı (ki bu istifa anlamına geliyordu), güvenlik güçlerindeki en yüksek pozisyonlara personel atamalarına etki etme imkânı, devlet bütçesini onaylama vb. yetkilere sahipti. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, anayasa ve hâlihazırda kabul edilmiş diğer kanunlarla çelişmediği takdirde kanun hükmündeydi. Ayrıca cumhurbaşkanının parlamentoya yasa sunma hakkı vardı. Cumhurbaşkanlığı yönetimi aslında anayasada öngörülmemiş ayrı bir güç merkezine dönüştü.

Ukrayna Parlamentosu *Verhovna Rada*, yalnızca en yüksek yasama organı değil, aynı zamanda cumhurbaşkanının gücünü dengelemesi gereken bir temsili demokrasi kurumuydu. 1994 yılında, bağımsız Ukrayna Parlamentosunun ilk seçimleri çoğunluk sistemi altında yapıldı ve bunun sonucunda 6 bine yakın aday ile sonu gelmez bir ara seçim ve yeniden seçim sürecine dönüştü. 450 milletvekilinden neredeyse 60’ı seçilemedi. Çoğunluğu, esasen solcu sloganlar kisvesi altında piyasa

reformlarını engelleyen ve kendi kendini zenginleştirmeye uğraşan “kırmızı yöneticilerden” oluşan sanayi-tarım lobisi oluşturuyordu.

1998 parlamento seçimleri karma seçim sistemine göre yapıldı. Milletvekillerinin yarısı parti listelerinden, yarısı ise parti dışı aday listelerinden seçildiler. Bu da parti sisteminin gelişmesine ivme kazandı ve aynı zamanda uzun yıllar boyunca parti inşa sürecini kısa vadeli seçim projeleri oluşturulmasına odaklı hâle getirdi. 1991’den 2022’ye kadar siyasi parti sayısı 4’ten 370’e yükselirken²⁸, partilerin sadece yaklaşık %20’si gerçek siyasi olaylara (örneğin parlamento seçimleri) katıldılar.

Parlamentoyu izleme ve kontrol etme ihtiyacı fiilen belirli bir “cumhurbaşkanı yanlısı” partinin veya parti koalisyonunun oluşturduğu “iktidar partisi” gibi bir olgunun ortaya çıkmasına yol açtı. Böyle bir parti, örneğin 1998 parlamento seçimlerinde Cumhurbaşkanı Kuçma’nın milyarlar damadı Viktor Pinçuk tarafından oluşturulan “Çalışan Ukrayna” (*Trudova Ukrayina*) Partisi idi. 2002 yılında, “cumhurbaşkanı yanlısı” koalisyon, Cumhurbaşkanı Kuçma’nın eski Cumhurbaşkanlığı İdaresi Başkanı Volodimir Litvin başkanlığındaki “Birleşik Ukrayna İçin” (*Za yedynu Ukrayinu*) isimli parti birliğiydi. 2006’da, “cumhurbaşkanı yanlısı” parlamento partisi, Viktor Yuşçenko’nun “Bizim Ukraynamız” (*Nasha Ukrayina*) partisi idi (kendisi Cumhurbaşkanı olarak seçildiğinde parti başkanlığından istifa etmişti). 2010’da, Yanukoviç döneminde “Bölgeler Partisi” (*Partiya Rehioniv*), 2014’te, “Petro Poroşenko Bloğu” (*Blok Petra Poroşenka*), 2019’dan itibaren ise Volodimir Zelenskiy’in “Halkın Hizmetkârı” (*Sluha narodu*) partisi oldu.

1999’daki cumhurbaşkanlığı seçimini mevcut Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma kazandı. Bu seçim iki nedenden dolayı önemliydi. İlk olarak, bu seçimden sonra “sol tehdidi” kalktı, komünist ve sosyalist parti adaylarının cumhurbaşkanlığına kazanma şansı kalmadı ve bu partiler ya hükümet tarafından atanan “resmî muhalefet” rolünü oynayan ya da büyük sermayenin oligarşik partileriyle ittifaklar kuran ve fiilen ideolojik

²⁸ Politçni partiyi v Ukrayini. Skil’ki zareyestrovano i skil’ki berut’ uçasti u vborah, **Slovo i dilo**, 15 Şubat 2022, <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/15/infografika/polityka/politychni-partiyi-ukrayini-skilky-zareyestrovano-ta-skilky-berut-uchast-vyborax>

çehrelerini kaybeden “siyasi pazarlıkçı” partiler hâline geldiler. İkinci olarak, bu seçimlerde ilk kez “devlet kaynakları”nın yaygın kullanımı gözlemlendi yani yerel cumhurbaşkanlığı yapılarının (devlet idareleri) yetkilerinin oy kazanmak için kullanıldığı kayıt altına alındı. Bu seçimler sırasında toplu olarak seçmenlere doğrudan rüşvet verilmesi pratiği uygulanmaya başlandı.

Yeni milenyumla birlikte Ukrayna’da bir siyasi çalkantı dönemi başladı. 2000 yılında, Kuçma’nın emriyle Ukrayna genelinde, özünde parlamentoyu zayıflatmayı ve cumhurbaşkanının gücünü önemli ölçüde artırmayı amaçlayan siyasi reform konulu bir referandum düzenlendi. Halk bu olayı “*breherendum*” (“yalandum”, Ukr. *Brehaty*-yalan söylemek) olarak adlandırdı ve Kuçma kendisinin lehine çıkan sonuçlara rağmen reformu parlamento tarafından onaylatmayı başaramadı.

2001 yılında, gazeteci Georgiy Gongadze’nin ses getiren siyasi cinayeti sonrası muhalefet güçlerinin “Kuçma’sız Ukrayna” isimli güçlü eylemi patlak verdi. Muhalefet hükûmetin istifasını ve Kuçma’nın görevden alınmasını talep etti. Taleplerini parlamentoda savunma fırsatı bulamadıkları için sokak eylemleri düzenlemeye başvurdular. O zamanlar Ukrayna, Kiyiv sokaklarında ilk kez muhalefet ile güvenlik görevlileri arasında şiddetli bir çatışmaya tanık oldu. 2002 yılında, muhalefet tarafından “Ayaklan Ukrayna!” sloganlı bir başka geniş çaplı sokak kampanyası düzenlendi. Aynı yıl parlamento seçimleri yapıldı, seçimlerin sonucunda güçlü bir parlamento muhalefeti oluştu ve 2004 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hükûmetin ana rakibi olan Viktor Yuşçenko’nun yıldızı parladı.

Oylama sonuçlarının benzeri görülmemiş bir şekilde tahrif edilmesi ve hükûmet yanlısı aday Viktor Yanukoviç lehine devlet olanaklarının kullanılması, katılımcılarının “Turuncu Devrim” olarak adlandırdığı kitlesel sokak protestolarına neden oldu. Protestolar neredeyse iki ay sürdü. Yüksek Mahkeme tarafından seçim sonuçlarının iptal edilmesiyle yeniden düzenlenen ikinci tur seçim, muhalefet adayı Viktor Yuşçenko’nun zaferiyle sonuçlandı.

Protestoların sivil bir çatışma niteliği kazanması nedeniyle (Yanukoviç binlerce destekçisini Kiyiv'e getirmişti) adaylar arasında uluslararası arabulucuların katılımıyla müzakereler düzenlendi. Bu müzakerelerin sonucunda Yanukoviç, seçimin ikinci turunun yenilenmesine rıza göstermesinin yanı sıra aynı zamanda cumhurbaşkanının yetkilerini önemli ölçüde sınırlandıran ve hükûmeti fiilen üçüncü tam teşekküllü bir güç merkezine dönüştüren anayasa değişikliklerini kabul etti.

2006 baharında yapılan parlamento seçimlerinden sonra Yuşçenko'nun eski müttefiklerinden oluşan koalisyon, üyeleri iktidarı paylaşmadığı için bölündü. Parlamentodaki sosyalist hizip, Bölgeler Partisi ile ittifak yaptı ve onlara komünistler de katıldı. Parlamentoda çoğunluğu oluşturduktan sonra Yanukoviç başkanlığında bir koalisyon hükûmeti kurdular. Bu durum uzun süreli bir iktidar krizine, bir tarafta cumhurbaşkanının, diğer tarafta hükûmet ve parlamentonun karşı karşıya gelmesine, idari ve siyasi kaosa yol açtı. Yuşçenko parlamentoyu üç kez feshetti ancak parlamento fesih kararını uygulamadı. Yorucu müzakerelerin sonucunda taraflar erken parlamento seçimleri konusunda anlaştilar. Bir "reformcular koalisyonu" oluşturuldu ve Yuliya Timoşenko başkanlığında bir hükûmet kuruldu. Ancak çok geçmeden cumhurbaşkanı ile başbakan arasında yeni bir çatışma başladı ve bu çatışma, başbakanın baş düşmanı olan Bölgeler Partisi ile "geniş bir koalisyon" oluşturulması konusunda müzakerelere başladığı noktaya ulaştı. Siyasi sorunlara ekonomik sorunlar da eklendi. 2008 küresel mali kriz Ukrayna'yı çok etkiledi.

Siyasi kriz ve ekonomik sorunlar ortamında 2010 seçimleri yapıldı. 2004 yılında, %52 oyla muzaffer bir şekilde cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Turuncu Devrim'in lideri Yuşçenko, bu kez utanç verici bir şekilde, %5,5 oy aldı. 2004 protestolarının bir başka lideri olan Timoşenko, Yüksek Mahkeme tarafından cumhurbaşkanlığı iptal edilen Yanukoviç'a karşı kaybetti.

Yeni cumhurbaşkanı, Bölgeler Partisi'nin hâkim olduğu parlamento çoğunluğu sayesinde 2004 reformunu iptal ettirdi ve

Ukrayna'yı yeniden parlamenter-başkanlık cumhuriyetine dönüştüren anayasa değişikliklerini parlamentodan geçirdi. Aynı zamanda çeşitli oligark grupların çıkar dengesini bozarak, oğlu Oleksandr Yanukoviç liderliğinde, iktidara yakın "aile" olarak adlandırılan bir grup inşa ederek o zamana dek istikrarlı olan patronaj sistemini değiştirmeye başladı. Ülkede "aile" lehine geniş çaplı bir şantaj sistemi inşa ediliyordu. Mali kurumlar (vergi daireleri, gümrükler), güvenlik kurumları (SBU-Ukrayna Güvenlik Servisi, polis, savcılık) ve kilit öneme sahip bakanlıklar, "gözlemciler" (hapishane argosundan ödünç alınan bir terim) olarak adlandırılan gayriresmî denetime tabiydiler. Tüm büyük ve orta ölçekli işletmelere karşı "aile" lehine gayriresmî bir "vergi" sistemi kuruldu. Bütün bunlara iş dünyası üzerinde benzeri görülmemiş bir baskı, güvenlik güçlerinin keyfiligi ve kanunsuzluk eşlik etti.

2012 yılında yapılan parlamento seçimlerinde parti listelerine göre parlamentoya ilk kez milliyetçiler ("Svoboda" Partisi) girdi. Bu, hükûmete, milliyetçilerin azınlıkta olduğu muhalefete karşı "faşizmle" mücadele sloganları altında bir kampanya başlatmaları için bir fırsat verdi. Buna karşılık ülkede bir kez daha muhalefetin düzenlediği sokak eylemleri başladı. Yanukoviç ve onun kleptokratik rejimine karşı çıkan hem muhalefet hem de halk, Avrupa Birliği ile Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasına büyük umutlar bağladı. Anlaşmanın hükûmeti en azından Avrupa Birliği'nin ve Avrupa topluluğunun insan hakları, ticaret hukuku gibi temel alanlardaki kural ve normlarına uymaya zorlaması bekleniyordu.

Ekim 2013'te, Yanukoviç, büyük ölçüde Rusya'nın baskısı altında Ortaklık Anlaşması'nı imzalamayı reddetti ve bu, Kiyiv, Lviv ve Ukrayna'nın orta ve batısında bulunan diğer şehirlerde sokak protestolarına neden oldu. 2004 yılını hatırlayan Yanukoviç, bu protestoları acımasızca ve güçlü bir şekilde bastırma yoluna başvurdu, bu da tüm Ukrayna'yı kapsayan kitlesel bir ayaklanmaya yol açtı. Şubat 2014'te, Yanukoviç, şu anda bulunduğu Rusya'ya kaçmak zorunda kaldı. *Verhovna Rada* onu cumhurbaşkanlığı görevinden uzaklaştırdı.

Kaos ve yasal boşluk durumundan yararlanan Rusya, Mart 2014'ün üç haftasında Kırım'ı ilhak etti. Yarımada'daki Ukrayna Silahlı Kuvvetleri yalnızca pasif direniş sergileyebildi. Ordunun ve güvenlik güçlerinin önemli bir kısmı Rusya'nın tarafına geçti. Rusya benzer bir senaryoyu Ukrayna'nın doğusunda ve güneyinde de uygulamaya çalıştı ancak Rusya'nın desteklediği ayrılıkçı gösteriler yalnızca egemenlik ilan eden sözde Luhansk ve Donetsk cumhuriyetlerinin kurulduğu Donetsk ve Luhansk bölgelerinde başarılı oldu.

2014 yılının Mayıs ve Ekim aylarında cumhurbaşkanı ve parlamento seçimleri yapıldı. Yeni cumhurbaşkanı eski oligarşik elitlerin temsilcisi, Bölgeler Partisi'nin kurucularından ve Yanukoviç dönemi hükûmetlerinde üst düzey bir yetkili olan milyarder Petro Poroşenko oldu. Parlamentodaki çoğunluk; sağcı merkezçiler, popülistler ve milliyetçilerin karışımı olarak nitelendirilebilecek parti ve bloklardan (Petro Poroşenko Bloku, Halk Cephesi, Samopomiç, Radikal Parti, Anavatan (*Bat'kivşçina*)) oluştu. Onlara tek alternatif, Yanukoviç'in kaçmasından sonra fiilen dağılan Bölgeler Partisi'nin kalıntılarıydı. Sol partiler Donbas'taki ayrılıkçılara verdikleri destek nedeniyle tamamen gözden düşüldü ve fiilen yasaklandılar.

2014-2019 arasında, Ukrayna'da siyasi hayatı iki ana faktör belirledi. Bunlar, Rusya ile süren çatışma ve başta ABD ve AB olmak üzere Batılı ortakların teknik ve mali desteğiyle sistemik reformlar gerçekleştirme çabalarıydı. Rusya, Ukrayna'ya karşı Donbas'taki ayrılıkçılara askerî-teknik ve mali destek vererek ve dünyada benzeri görülmemiş bir enformasyon savaşı sürdürerek hibrit olarak adlandırılan bir savaş yürüttü. Ukrayna, İlovaysk (2014 yazı) ve Debaltseve'deki (2015 kışı) ciddi askerî başarısızlıklardan sonra, Rusya ve Batı'nın baskısı altında, uygulanması anayasaya aykırı olan (özellikle Luhansk ve Donetsk Halk cumhuriyetlerine özel statünün verilmesi) Minsk anlaşmalarını imzalamak zorunda kaldı. Bu anlaşmaların uygulanmasına yönelik müzakereler sonu gelmeyen bir sürece dönüştü.

Bu arada, Ukrayna'da "Avrupa yanlısı reformlar" etkileyici başlangıcın ardından yavaşlamaya başladı. Zenginleşme olanaklarını

kaybetmek istemeyen yüksek devlet bürokrasisi, güç ve ekonomik ayrıcalıklar ve tercihler üzerindeki etkilerini kaybetmek istemeyen oligarklar, hâlihazırda kendi kâr modellerini oluşturmuş olan bölgesel orta-seçkinler reformlara direniş gösteriyorlardı. Bazı başarılarla (idari-bölge, eğitim, bankacılık ve polis reformları) rağmen yargı, SBU ve savcılık reformları açıkça engelleniyordu ve yolsuzlukla mücadele tedbirlerinde ilerleme kaydedilmiyordu. Etkili tutuklamalara rağmen yolsuzluk yapan üst düzey yetkililer kefaletle serbest bırakılıyorlardı. Kefalet miktarları ise mütevazı bir maaşa sahip yetkililerin gerçek servetinin büyüklüğünü açık bir şekilde gösteriyordu. Örneğin, Devlet Vergi Servisi başkanı Roman Nasirov için karısı sadece mahkeme öncesi gözaltı merkezinde değil, ev hapsinde olması için 100 milyon *hrivna* tutarında kefalet ödedi. Bütün bunlar bir kez daha devlet görevlileri ve reform beklentileri konusunda yaygın hayal kırıklığına yol açtı.

Kasım 2015'te, bir tarih öğretmeninini Ukrayna cumhurbaşkanı olduğu "Halkın Hizmetkârı" adlı televizyon dizisi bir televizyon kanalında yayınlandı. Dizi aslında ülkedeki gidişata dair bir hiciv niteliğindedi. Başrolü oynayan komedyen Volodimir Zelenskyy neredeyse %100'lük bir tanınma düzeyiyle Ukrayna'nın en popüler kişisi oldu. 31 Aralık-1 Ocak 2019 yılbaşı gecesi kutlama mesajıyla ekrana çıktı ve cumhurbaşkanlığına aday olma niyetini açıkladı. Açıklama bir yeni yıl şakası olarak algılandı ancak henüz şubat-mart anketlerinde Zelenskyy'nin oy oranlarında hızlı bir artış gözlemlendi.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri 2019 baharında yapıldı. Analistler çoğunlukla asıl mücadelenin eski siyasi elitlerin iki temsilcisi Petro Poroşenko ve Yuliya Timoşenko arasında geçeceğini öngörüyorlardı. Yine de gözlemcilerin "seçim devrimi" dediği şey gerçekleşti. Dramatik kampanyada, "sistem dışı" adaya yönelik emsali görülmemiş karalama faaliyetlerine rağmen seçimi, daha yakın zamana kadar eğlencelerde oligarkları eğlendiren aktör-komedyen kazandı. Seçimlerin ikinci turunda Zelenskyy'a oy verenlerin yaklaşık % 40'ının "protestocu seçmenler" olduğu belirtilmelidir. Bu grup, Zelenskyy'a destekten çok Poroşenko'ya karşı oy verdiler.

Bu başarının ardından 2019 parlamento seçimleri, Ukrayna tarihinde ilk kez parlamentoda tek başına çoğunluk oluşturan, yeni kurulmuş “cumhurbaşkanlığı” partisi “Halkın Hizmetkârı”nın zaferiyle sonuçlandı. Seçim devriminin sonuçları diğer tüm devrimlerin sonuçlarına benzerdi. Galibiyetle gelen coşku ve mutluluk oldukça hızlı bir şekilde dağıldı. Yeni cumhurbaşkanı “sistem dışı” politikacı karizmasını korurken, eski türün alışkanlıklarını ve içgüdülerini giderek daha fazla yeniden üretti. Selefleri gibi o da yetkinlikten çok kişisel bağlılığa güvenerek kendi yakın çevresini oluşturdu. Çevresindekiler de eski bürokratların standart becerilerini göstermekte gecikmediler. Cumhurbaşkanı, yaptırımların başlatılması gibi eylemler de dâhil olmak üzere yürütme işlevlerini yerine getirmek için bir danışma organı olan Ulusal Güvenlik ve Savunma Konseyi’ni kullanmaya başladı. Bir önceki Cumhurbaşkanı Petro Porosenko hakkında ceza davaları açıldı; Rus etkisine karşı mücadele sloganı altında muhalif olduğu düşünülen televizyon kanallarının lisansları iptal edildi. Bütün bunlar, yargı reformunun engellenmesinin engellenmeye devam edilmesi, devlet idare sistemindeki kaotik değişiklikler, devlet memurlarının yolsuzluk için daha önce kullandıkları gizli mekanizmaların yeniden canlanması ve ekonomide çok mütevazı ilerlemeyle birlikte “yeni” hükûmetin toplumda desteğinin azalmasına yol açtı.

24 Şubat 2022’de, Rusya, Ukrayna’ya savaş açtı. Ülkenin siyasi hayatı savaş rejimine geçti. Ülkede sıkıyönetim başlatıldı ve seferberlik ilan edildi. Olağan yönetim mevkilerinin yanı sıra doğrudan cumhurbaşkanının denetiminde olan yerel askerî-sivil yönetimler oluşturuldu. Sıkıyönetim sırasında siyasi partilerin faaliyetleri ve vatandaşların anayasal hak ve özgürlüklerinin geçerliliği sınırlandırıldı. Saldırganın beklentilerinin aksine Ukrayna Devleti çok daha güçlü çıktı ve toplum dış tehdide karşı hızla bütünleşti.

3. Ekonomi

Aralık 1991’de, bağımsızlık için oy kullanan Ukrayna vatandaşları büyük ölçüde ekonomik kaygılar tarafından yönlendirildi. SSCB’den ayrılmayı destekleyenlerin propagandası ekonomik refah vaat

ediyordu. Ukrayna endüstriyel, bilimsel ve teknik potansiyel açısından SSCB’de Rusya’dan sonra ikinci sırada yer alıyordu ve bu bir gerçektir. Bu nedenle, bağımsızlık kampanyası, “kendilerinkini alıp merkezi kayırma durdurulursa” Ukrayna’nın hızla Avrupa devletleri arasında önemli konum elde edeceğini söylüyordu. *Deutsche Bank* uzmanlarının ekonomik tahminine göre, Ukrayna’nın ekonomik potansiyeli, 10 ana göstergeye dayalı olarak, 100 üzerinden 83 puan olarak değerlendiriliyordu. Ukrayna’nın ortalama puanı (8), Baltık cumhuriyetleri, Rusya, Belarus ve Kazakistan’ın göstergesinden daha yüksekti²⁹.

Bununla birlikte, siyasi ajitasyon, bağımsızlığın ilk aylarında ortaya çıkan soruları ve sorunları görmezden geliyordu. Özellikle, oldukça gelişmiş endüstrinin önemli bir bölümünün (üçte biri) Sovyet üretim yapısıyla bağlantılı olması (tedariklerin yaklaşık %80’i) gerçeğini göz ardı ediyordu. Sovyet bağlarını kopardığında bu sektör pazar kaybediyordu. Sanayi sektörü dönüşüm için devasa sermaye yatırımları gerektiriyordu ve başta Rusya olmak üzere dış enerji (gaz ve petrol) tedarikine bağımlıydı. Muazzam enerji tüketiminden muzdaripti ve teknik donanımı (makine, teçhizat vb.) eskimişti. 1991 yılında tarımın millî gelir içindeki payı yüzde %40’tı; maddi ve teknik altyapısı eskimişti ve verimliliği düşüktü.

Ülkenin piyasa ekonomisine hâkim yönetici ve personel kadroları yoktu. İnsanlar devlet tarafından bakılmaya ve eşitlikçiliğe alışmıştı; özel mülkiyeti ve özel çıkar hakkını küçümseme ruhuyla yetiştirilmişti. Pratik olarak tüm piyasa ekonomisine geçiş stratejileri; piyasa ekonomisinin unsurlarının tutarsız bir şekilde uygulanması, devletin ekonomik süreçlere idari müdahalesi ve parlamentoda herhangi bir reform girişimini baltalayabilecek potansiyele sahip lobi gruplarının güçlü muhalefeti varlığında gerçekleştiriliyordu. Başlangıçta, Sovyet döneminin endüstri ve tarım sektörlerinde yöneticilik yapan kişilerden (“Kızıl yöneticiler”, Ukr. *çervoni direktor*) oluşan ve devlet mülkiyetinin kişisel çıkarları için yoğun bir şekilde kullanılmasına odaklanan bu gruplar, bütçeyi ucuz

²⁹ Leonid Kuçma, *Svoyim şlyahom. Rozdumı pro ekonomični reformı v Ukrayini*, İn Yure, Kiyiv 2004, s. 47.

kredilerin kaynağı, devlet işletmelerini kişisel gelir/zenginlik kaynağı ve parlamentoyu kendi çıkarları için lobicilik yapma yeri olarak görüyorlardı.

Ukrayna'nın ekonomi tarihine “kalkınma” terimi açısından bakacak olursak üç ana dönem ayırt edilebilir. İlki, 1992-2000'lerin başına denk geliyor. Budöner; önceki ekonomik (sosyalist) sistemin hızlı dağıldığı ve yeni kapitalist sistemin temel unsurlarının geliştiğı, derin bir sosyoekonomik krizin, üretimde ve gayrisafi yurt içi hasılda hızlı bir düşüşün ve hiperenflasyonun yaşandığı, toplumsal tabakalaşmanın çözüldüğü, sistemik ekonomik reform girişimlerinin gerçekleştirildiğı bir dönemdi. 1991-1999'da, gayrisafi yurt içi hasıla %59,2, sanayi ürünleri üretimi -%48,9, tarım -%51,5, reel ücretler ve emekli maaşları neredeyse 4 kat azaldı³⁰. Kamu borcu hacmi 1999'da, GSYİH'nin³¹ %62,8'ine ulaştı ve uluslararası standartlar tarafından belirlenen %60'lık kritik sınırı aştı. Enflasyon 1993'te, %10155 ile zirve yaptı ve ancak 1997'de, sert para politikalarıyla %19'a düşürülebildi.

Bu aynı zamanda kitlesel özelleştirme dönemiydi. 1992-2003'te, Ukrayna'da 90 bin 449 devlet ve kamu mülkiyeti özelleştirildi ve bunların 52 bin 400'ü (%58), 1994-1997 arasında özel mülk sahiplerinin eline geçti³². 2003 itibariyle, işletmelerin (çoğunlukla büyük olanlar) %15'i devlet mülkiyetindeydi³³. 1995'te, tüm üretimin %50,8'i, 2000'de ise %23,8'i kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından üretiliyordu. Tarımda, 1995-2000 döneminde, özel sektörün toplam üretim içindeki payı %29,4'ten %64,7'ye yükseldi³⁴. 2019 yılında işletmelerin %16'sı devlete ait olup, gayrisafi millî hasıla içindeki payları %9'dur³⁵.

³⁰ Leonid Kuçma, *Poslannya Prezidenta Ukraini do Verhovnoyi Rady Ukraini “Pro vnütrişnye i zovnişnye stanovişçe Ukraini u 2000 rotsi”*, 6 Mart 2001, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002100-01#Text>

³¹ Gayrisafi Yurt İçi Hasıla.

³² O. Baranovskiy ve V. Sidenko, “Problemi vlasnosti ta lehalizatsiyi kapitaliv i dohodiv v Ukraini”, *Natsionalna bezpeka i oborona*, 2004, S 2, s. 3.

³³ A.y.

³⁴ İ. Burakovskiy ve V. Novitskiy, ‘Ekonomiçni peretvorenniya v Ukraini’, *Politiçni i ekonomiçni peretvorenniya v Rosiyi i Ukraini*, Tri Kvadrata, Moskova 2003, s. 81.

³⁵ T. Milovanov ve İ. Solohub, *The Development of Ukraine's Private Sector*. In: M. Minakov, G. Kasianov ve M. Rojansky (Ed.) *From ‘The Ukraine to Ukraine’ A Contemporary History, 1991 - 2021*, İbidem-Verlag, Stuttgart 2021, s. 76.

Özelleştirme ve ilk sermaye birikimi “vahşi kapitalizm” yasalarına göre gerçekleşti. En kârlı işletmeler yöneticilerinin mülkiyeti hâline gelirken; hileli iflas, varlıkların değerinin düşürülmesi, hileli hisse sahipliği, kredilerin kötüye kullanılması ve geri ödenmemesi, finansal “piramitlerin” yaratılması vb. büyük ölçüde hukuki açıdan çok şüpheli olan özelleştirme planları uygulandı. Devasa “halk özelleştirmesi” projesi, devlete ait işletmelerin mülkiyetinin, özelleştirme sertifikaları yoluyla (bunlardan 50 milyon basıldı) yasal görünümlü ancak şüpheli dağıtımına dönüştü. Belki de en başarılı özelleştirme biçimi, devlete ait apartman dairelerinin özel mülkiyete geçmesiydi. Dairelerin ve evlerin %87’si ücretsiz olarak özelleştirildi. 1990’ların sonunda 4,5 milyon, 2005 yılına kadar yaklaşık 5,9 milyon daire özelleştirildi. 2018’de, konutların yalnızca %0,5’i devletin mülkiyetindeydi³⁶. Sanayi ve tarım ürünleri ile enerji taşıyıcılarının (petrol ve gaz) ihracatına erişim, devlet kredilerine ve sübvansiyonlarına erişim, vergi ve tarife avantajları, devlet emirlerinin dağılımındaki tercihlere erişim gibi tüm ana gelir biçimleri bu dönemde oluştu.

Resmî olarak piyasaya dayalı olan ancak aynı zamanda bir tekeller ve oligopoller sistemi, geniş bir gayriresmî ilişkiler ve bağlantılar ağı, siyasetin zenginleşme aracı olarak kullanılması, büyük işletmelerin devletle sıkı ilişkiler içinde bulunması (oligarşinin ortaya çıkışı) temelinde kurulmuş belirli bir ekonomi türü oluşturuldu. Özellikle *Interpipe* (Viktor Pinçuk), *System Capital Management* (Rinat Ahmetov), *Privat* (İhor Kolomoyskiy, Henadiy Bogolübov), *The Industrial Union of Donbas* (Serhiy Taruta), *Ukrprominvest* (Petro Poroşenko) gibi en etkili sanayi-finans gruplarının tümü bu dönemde ortaya çıktı. Sahipleri Ukraynalı olan tüm büyük sanayi-finans gruplarının deniz aşırı (*offshore*) şirketler olarak tescil edilmiş olması dikkat çekicidir. Bu dönemin sonu; ekonomik istikrarın sağlanması ve ekonominin yeniden yapılanmasının başlaması, kamu servetinin yeniden dağıtım sürecinin tamamlanması, piyasa

³⁶ Milovanov ve Solohub, a.g.e., 81; N. Ştuka, “1992 rik. Privatizatsiya kvartir. İstoriya ukrayinskoho biznesu”, *Forbes Ukrayina*, 5 Temmuz 2021, <https://forbes.ua/company/30-let-ukrainskomu-biznesu-1992-god-privatizatsiya-kvartir-05072021-1917>

ekonomisinin ortaya çıkması, güçlü iş gruplarının oluşması, yoksulluğun kitlesel yayılması, kamu servetinin dağılımında devasa bir kutuplaşma yaşanması ve hükümet ve iş dünyasının birleşmesiyle sonuçlandı. 1990'ların en dikkate değer başarılarından biri, 1996'da ulusal para birimi *hrivnanın* kullanılmaya başlanması oldu.

İkinci dönemde, 2000'lerin başı ile 2008 arasında; ekonomik büyüme, iç pazarın hızlı genişlemesi, kredi patlaması, bankacılık sisteminin gelişmesi, Ukrayna iş gruplarının uluslararası pazarlara girişi, sosyal durumun iyileşmesi, insanların gelirlerinde artış, ana fonların yenilenmesi ve yeniden yapılandırılmasına yönelik ilk girişimler, en güçlü iş gruplarının elinde daha fazla mülkiyet ve güç yoğunlaşması, ana oligarşik grupların kesinleşmesi, Ukrayna ekonomisinin dünya ekonomisi ile devam eden entegrasyonu gibi gelişmeler yaşandı. Bu dönemde basitleştirilmiş bir vergilendirme sisteminin geliştirilmesi sayesinde küçük ve orta ölçekli işletmeler yoğun bir şekilde gelişti. 2002'de istihdam edilen nüfusun %23'ü, ağırlıklı olarak hizmet ve perakende ticaret sektörü olmak üzere küçük işletmelerde çalışıyordu.

2000 yılında, 1990'ların başından itibaren ilk kez, GSYİH'deki düşüş durdu ve "titreşimli" olarak adlandırılabilir büyüme başladı (bu büyüme yukarı yönde gerçekleşti ancak önceki yıla göre oranların düştüğü dönemlerle gerçekleşti). Yoğun büyüme, 2000'den (%5,9) 2004'e (%11,8) kadar devam etmiş, sonra gerilemiştir. Büyümenin kaynağı yalnızca ülkedeki ekonomik ortamın iyileştirilmesi ve vergi sisteminin modernize edilmesi değil, aynı zamanda elverişli dış ortamdı (öncelikle dünya pazarlarında metal ve kimya sanayi ürünlerinin fiyatlarının artması). Dış ekonomik koşullara olan bu bağımlılık, ranta bağımlılıkla birlikte Ukrayna ekonomisinin sistemik bir kusuru hâline geldi. Bu sırada, ranta dayalı ekonominin bir başka zayıflığı olan ileri sanayilerin gelişimine yönelik sermaye yatırımlarının eksikliği de kendini gösterdi. Sanayi ve finans grupları dünya pazarlarına düşük işleme derecesine sahip ürünler tedarik ederken, devletten elde ettikleri avantajlar ve öncelikler ve üretimde kullandıkları ucuz işçilik nedeniyle fazlasıyla kâr elde ettiğinden işletmelerin teknolojik olarak yenilenmesiyle

ilgilenmiyorlardı. Teknolojik yenilenmeye devletin vergi politikası da katkı sağlamadı. Başka bir deyişle, büyük sermaye, yeni teknolojilerin ve üretimin geliştirilmesine yatırım yapmadan, SSCB’den devraldıkları işletmelerin iliğini kemiğini kuruttu (tarımda durum biraz farklıydı). 2000’li yılların başında ana üretim araçlarının aşınması ve yıpranması yaklaşık %40 iken, 2009’da %50, 2014’te ise %80 oldu³⁷.

2004’teki “Turuncu Devrim”in doğurduğu umutlar hızla eridi. Yuliya Timoşenko hükümetinin basitleştirilmiş vergilendirmenin kapsamını daraltma ve peşin vergi toplama sistemini getirme girişimi bu açıdan çok açıklayıcı oldu. Cumhurbaşkanı, hükümetler ve parlamento arasındaki mücadelenin yol açtığı uzun süreli siyasi kriz hukuki kaosa yol açtı. Ülkede yasa dışı ve gayrimeşru şirket el değiştirmeleri yaygınlaştı. İşletmeler fiziksel olarak ele geçiriliyordu. 2005 yılında, küresel ekonomik özgürlükler endeksinde Ukrayna “orta derecede özgür” ülkeler kategorisine yaklaştı ancak 2010’da, artık bastırılmış ekonomik özgürlüklere sahip ülkeler kategorisinde yer almaya başladı ve sıralamada Togo ve Liberya arasında, 162. sırada yer aldı³⁸.

2009 yılında, küresel finansal kriz, ihracatın azalması, Rusya’nın Ukrayna’ya karşı yürüttüğü “gaz savaşı” (ve buna bağlı olarak gaz fiyatlarındaki artış) ve dolar kurunun *hrivna* karşısındaki keskin artışıyla bağlantılı olarak, GSYİH’de önceki yıla göre %15 oranında düşüş yaşandı. *Hrivna* neredeyse yarı yarıya değer kaybetti ve bu da bankaların çoğunu dolar cinsinden sağladığı tüketici kredilerine zarar verdi.

Bu sonuçlarla Ukrayna, 2008’in küresel mali kriziyle başlayan ve *Covid-19* salgınıyla sona eren üçüncü döneme (2008-2020’nin başları) girdi. Bu dönem her bakımdan son derece çalkantılı geçti ve ekonomi de bir istisna değildi. 2010 yılında başlayan, 2008 mali krizinin sonuçlarından kademeli çıkış uzun sürmedi. Elverişli dış ekonomik ortamla ve 2010-2012 döneminde GSYİH’nin ortalama %3,2’lik

³⁷ M. Z. Jurovskiy vd., *Forsayt ekonomisi Ukrayna*, NTUU ‘KPI’, Kiyiv 2015, s. 10.

³⁸ Terry Miller & Kim R. Holmes, *2010 Index of Economic Freedom*, The Heritage Foundation/The Wall Street Journal, Washington 2010, s. 8, https://www.heritage.org/index/pdf/2010/index2010_full.pdf

büyümesiyle ilişkili toparlanma, hükûmetin baskıcı mali politikaları, Yanukoviç “ailesinin” önderliğinde mülkün ve kârın büyük ölçekli şüpheli yeniden dağıtımı, küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerindeki baskılar gibi sorunlar nedeniyle durdu.

2013 yılında GSYİH büyümesi sıfırdı. Gücün “ailenin” elinde yoğunlaşması, devletin mali ve yönetsel kurumlarının keyfiligi ve zaten inanılmaz seviyede olan yolsuzluğun daha da artması, 2013-2014 kışındaki ayaklanmanın ön koşulları hâline geldi. Rusya’nın müdahalesi ve Kırım’ın ilhakı, sanayi bölgelerinin bir kısmının kaybedilmesi, Donbas’ta ayrılıkçılarla mücadele için yapılan harcamalar derin bir ekonomik krize neden oldu. 2014-2015’te GSYİH %16,4 oranında azaldı.

Bu koşullarda Ukrayna, Batı’nın yardımıyla ve baskısı altında çeşitli alanlarda geniş bir reform programı başlattı. Ekonomik alanda belki de en radikal önlem, bankacılık sisteminin modernleştirilmesi, özellikle finansal-endüstriyel grupların borç verme ve para alma yoluyla dolandırıcılık için kullandığı sözde “cep” bankalarının tasfiyesiydi. 2015-2019 arasında, Ukrayna’da banka sayısı düzenleyici ve mali yöntemlerle 180’den 76’ya düşürüldü.³⁹ En çok ses getiren eylem, yalnızca aynı isimli finansal gruba hizmet etmekle kalmayan, aynı zamanda Ukrayna nüfusunun yaklaşık %40’ının hesap sahibi olduğu Ukrayna’nın en büyük bankası Privat’ın kamulaştırılmasıydı. Hâlâ devlet mülkiyetinde olan banka satışa çıkarıldı.

Ekonominin diğer alanlarında başarılar daha mütevazıydı. Ukrayna, GSYİH’deki düşüş ve fon eksikliği nedeniyle daha fazla borç almak zorunda kaldı. Borç alınan paranın önemli bir kısmı, 2013-2016’da, ikiye katlanarak GSYİH’nin %81,2’sine ulaşan mevcut dış borcun ödenmesi için kullanılıyordu⁴⁰. Gerçi bu borç yeniden yapılandırılabilir. IMF’nin baskısı altında kalan Ukrayna hükûmeti, enerji sektöründe bir

³⁹ R Kirchner ve V. Kravchuk, **Banking Sector Monitoring Ukraine**, Institute for Economic Research and Policy Consulting and German Advisory Group, Policy Briefing Series, Berlin/Kyiv 2019.

⁴⁰ M. Dabrowski, M. Dominguez-Jiménez & G. Zachmann, Six years after Ukraine’s Euromaidan: reforms and challenges ahead, **Policy Contribution**, Issue 14, 2020, s. 5. https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp_attachments/PC-14-2020-final.pdf

reform gerçekleştirdi ve enerji fiyatlarını serbest bıraktı. Bu alandaki en büyük atılım, Rusya'dan gaz tedarikinin durdurulması ve Avrupa'dan satın alınmasına geçiş oldu. 2015'ten sonra dış ticaret dengesi de değişti. Ukrayna, Avrupa Birliği'ne giderek daha fazla ve Rusya'ya giderek daha az mal ve hizmet ihraç etti. Benzer şekilde ithalatın yapısı da değişti.

Sıradan vergi mükelleflerinin paralarıyla gerçekleştirilen reformlara, kademeli istikrara ve çok mütevazı ekonomik büyümeye (GSYİH'de %2,4-3,3 artış) rağmen Ukrayna ekonomisinin tüm sistemik sorunları aynı kaldı. Bu sorunlar; tekellerin hâkimiyeti, oligark grupların elinde aşırı güç ve sermaye yoğunlaşması, bütçe yaratan endüstrilerin ihracata ve bunların enerji taşıyıcılarının ithalata bağımlılığı, büyük sermaye lehine üretim ve dağıtım yapısındaki orantısızlıklar, ekonomiyi öldüren bir vergi sistemi, yolsuzluk ve hükümet ile sermaye arasındaki patronaj bağları sistemi, ekonomik özgürlüğün düşük seviyede olmasıydı. Ukrayna, ekonomik özgürlük endeksinde 2022'de de "çoğunlukla özgür olmayan" ekonomi kategorisinde Gine ile Hindistan arasında, 130. sırada yer almaya devam ediyor⁴¹.

2020 yılında Ukrayna ekonomisi pandemi nedeniyle ciddi kayıplar yaşadı. GSYİH %4 düştü. 2021'de ekonomik büyüme yeniden başladı. Sonunda arsa pazarı açıldı. Tekelleşmeyi ve oligarşik yapıyı ortadan kaldırmayı, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimini ve vergi sisteminin optimizasyonunu amaçlayan bir dizi önlem başlatıldı. Şubat 2022'de, ülke ekonomisi Rusya ile savaşın zorluklarıyla karşı karşıya kaldı. Ağustos 2022 itibariyle savaştan kaynaklanan kayıpların 113 milyar ABD doları olduğu tahmin ediliyor⁴². Rusya sonbaharda Ukrayna'nın sivil altyapısını, özellikle de enerji altyapısını hedef almaya başladı. 2022'nin sonunda Ukrayna'nın devlet bütçesinin %60'ı, Batı'dan gelen ödemeler-

⁴¹ Terry Miller, Anthony B. Kim & James M. Roberts, **2022 Index of Economic Freedom**, The Heritage Foundation, Washington 2022.

https://www.heritage.org/index/pdf/2022/book/2022_IndexOfEconomicFreedom_FINAL.pdf

⁴² Pryami vtrati ukrayins'koyi ekonomiki cherez vıynu syahayut' blız'ko \$113 mil'yardiv - KSE, **Ukrinform**, 17 Kasım 2022, <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3555082-prami-vtrati-ukrainskoi-ekonomiki-cherез-vıjnu-sagaut-blızko-113-milardiv-kse.html>

yardımlar, krediler ve hibelerden oluşuyor. Ukrayna ekonomisi İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana benzeri görülmemiş zorluklarla karşı karşıya.

4. İnsan ve Toplum

Ukrayna vatandaşları bağımsızlık yıllarında toplumu temelden değiştiren bir dizi derin sosyal dönüşüm yaşamak zorunda kaldı. 1991'de, Sovyet cumhuriyeti topraklarında yaşayan ve Ukrayna vatandaşı olma isteğine sahip herkes vatandaş oldu. O tarihte Ukrayna'nın nüfusu neredeyse 52 milyondur. 2021 yılında, 41 milyon 400 bin olan ülke nüfusu otuz yılda neredeyse 10 milyon azaldı⁴³. Bunun temel nedeni doğum oranındaki düşüştü. Bu anlamda Ukrayna, Avrupa genelindeki eğilime ayak uydurdu. 1991'den beri ölüm oranı doğum oranının üzerinde seyrediyor. Demografik düşüş, iş gücü göçü ve nispeten düşük bir ortalama yaşam süresi (2020 itibarıyla kadınlar için 76,2, erkekler için 66,4 yıl) ile de açıklanmaktadır⁴⁴.

İlk on yılda ülkenin sosyal yapısı tanınmayacak derecede değişti. Özellikle özel sektörün gelişmesi ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla ilgili yeni sosyal ve profesyonel gruplar ortaya çıktı (Sovyetler Birliği'nde özel mülkiyet yasaktı). Ülkede “dolar milyonerleri” ortaya çıktı, hızla bir girişimci sınıfı oluştu. Köylerde mülkiyet ilişkilerindeki değişiklikler nedeniyle toprak sahibi çiftçiler sınıfı ve 2000'li yıllarda tarımsal holdinglere (agroholdingler) dönüşen büyük özel tarım işletmeleri ortaya çıktı.

Yeni bir devletin oluşumuyla birlikte devletin kendi vatandaşlarıyla ilişkileri tamamen yeniden biçimlendirildi. Anayasanın ilk maddesi Ukrayna'yı sosyal, demokratik bir hukuk devleti olarak tanımladı. Siyasal hayatta ideal olmaktan uzak da olsa demokrasiden söz edilebilirdi ancak “sosyal” ve “hukuk devleti” kavramları güncel gerçeklerle örtüşmüyordu.

⁴³ Derjavna slujba statistiki Ukraini, *Naselennya (1990 – 2021)*, https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm

⁴⁴ Ukraine. Life expectancy at birth, 2020, <https://countryeconomy.com/demography/life-expectancy/ukraine>

Bağımsızlığın başından beri Ukrayna yaşam standartlarında şok edici bir düşüş yaşamak zorunda kaldı. Bağımsızlığın otomatik olarak refah getireceğine dair umutların yanıltıcı olduğu ortaya çıktı. “Özgürlük çıplak gelir” hüznünlü deyimini günlük hayatta açıkça doğrulandı. Büyük ölçekli toplumsal krizin en görünür kanıtı, 1990’ların ilk yarısında, kamu sektöründe çalışan nüfusun %64’ünün ana gelir kaynağı olan maaşların düşüşü olmuştur.

Resmî istatistiklere göre, 1990’ların ilk yarısında, Ukraynalıların maaşları nominal olarak sürekli “artış gösterdi.” Ancak bu bir refah artışından çok enflasyonu yakalama yarışıydı. 1991’de, Ukrayna’da ortalama maaş 479 rubleydi yani bir önceki yıla göre ikiye katlanmıştı ancak aynı yıl tüketici fiyatları da iki kat daha hızlı arttı. 1992’de; Ukraynalıların kupon-karbovanets isimli geçici para cinsinden ortalama maaşı 6.505 idi; ertesi yıl 162.790 kupon-karbovanets oldu, 1994’te ise Ukrayna bir milyonerler ülkesine dönüştü. O yıl ortalama maaş 1 milyon 400 bin kupon-karbovanets oldu ancak paranın satın alma gücü yaklaşık 17 ABD dolarına eşitti⁴⁵. Günlük yaşamda kupon-karbovanets paraları aşığılayıcı bir şekilde “şeker paketi” olarak adlandırılıyordu.

Bununla birlikte, gerçek maaş seviyesindeki düşüş durumun ne kadar trajik olduğunu tam olarak yansıtmıyor. Maaşlar aylarca ve yıllarca ödenmiyor veya sadece kısmen ödeniyor, geri kalanı borç olarak yazılıyordu. Mümkün olan durumlarda maaş, işletmenin ürettiğı piyasada satılabilen ürünlerle yani “aynı” olarak ödenirdi. Örneğın bir oyuncak fabrikasında ücretler oyuncaklarla ödeniyordu. 1993’ten itibaren bütçede ödenmemiş maaşlarda istikrarlı bir artış gözlemlendi. 1997’de enflasyon yavaşlamıştı ve devletin maaş borcu nispeten istikrarlı bir para birimi olan *hrivnada* hesaplanabiliyordu. Devletin ödemesi gereken maaş borcu 4 milyar 188 milyon *hrivnaya* (yaklaşık 1 milyar ABD doları) ulaşmıştı. 1990’ların başındaki enflasyon ve temerrüt krizi nedeniyle halkın cüzdanlarının hızla boşalmasına tüketici fiyatlarında aynı derecede hızlı bir artış da eşlik etti.

⁴⁵ Ukrayna Devlet İstatistik Kurumunun verileri, <http://ukrstat.gov.ua/>

1991 kışında, Ukrayna nüfusu ilk fiyat şokunu yaşamak zorunda kaldı, mal ve hizmet fiyatları neredeyse 2,5 kat arttı. Ancak bu fiyat artışı bağımsızlığın ilk yıllarındaki gerçek felaketten önce bir tür ısınmaydı. 1992 yılında, tüketici fiyat endeksi bir önceki yıla göre %1627 olarak gerçekleşti. 1993 yılında fiyat patlaması % 4.835 gibi rekor bir seviyeye ulaştı.

Nisan 1992’de yapılan anketlere göre, ankete katılanların %57’si yaşam standartlarının kötüleştiğini, %40’ı sürekli para sıkıntısı çektiklerini söyledi. Daha sonraki iki yılda görüşülen kişilerin %80’i yaşam standartlarının düştüğünü belirtti, sürekli parasızlık çekenlerin oranı %62’ye ulaştı⁴⁶. Resmî verilere göre Ukraynalı ailelerin geliri 1990’larda %60 azaldı⁴⁷. Ülkede “çalışan yoksulluğu” kavramı ortaya çıktı. Daha önce yoksulluk yalnızca işsiz veya emekli sınıflara mahsusken, şimdi ücretli işin varlığı bile refahı garanti etmiyordu.

Gelirlerin azalması, fiyatların artması ve enflasyon, özellikle düşük gelirli nüfusun tüketim yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. “Dünya Gönüllüleri” isimli uluslararası organizasyonun verilerine göre et, süt ürünleri, yumurta, meyve ve bu kategorideki diğer ürünlerin tüketimi 1999 yılına kadar, 1990 yılına göre yarı yarıya azaldı, ekmek ve tahıl ürünleri tüketimi ise arttı⁴⁸. Ukrayna Devlet İstatistik Kurumuna göre, 1990’ların sonunda ülke nüfusunun tüketiminin kalori içeriği normun %70’i kadardı⁴⁹. Uzay teknolojisi üretebilen ülke “insani yardıma” muhtaç hâle geldi. Post-endüstriyel dünyadan yiyecek, giyecek, ilaç ve ihtiyaç duyulan diğer ürünlerle dolu konteynerler geliyordu.

Ukrayna’nın hâlâ da süregelmekte olan özelliklerinden biri, kentsel nüfusun büyük bir bölümünün kırsal kesimle yakın bağlarının varlığıdır. Bu, kendilerini kronik bir yoksulluk durumunda bulan şehir halkının köyden aldıkları nispeten ucuz ürünlerle aile bütçesini

⁴⁶ Fond “Demokratiçni initsiativı”, “Otsinka naseleennyam svoho materialnoho stanovışça”, **Politiçny portret Ukrayni**, 1994, C 10, s. 26.

⁴⁷ **Ukraine Human Development Report 2001. The Power of Participation**, United Nations Development Programme, Kiyiv 2002, s. 9. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/ukraine2001enpdf.pdf>

⁴⁸ Poverty in Ukraine, http://www.globalvolunteers.org/newsletter/poverty_in_ukraine.htm

⁴⁹ Ahrarna reforma v Ukrayini. Suçasnyı stan i osnovni tendentsiyi, **Natsionalna bezpeka i oborona**, C 5, 2001, s. 3.

“rahatlatmasına” izin verdi ve “geçimlik ekonominin” geliştiği gözlemlendi. Çiftlik evleri ve bahçeler de önemli destek kaynağı oldu. 1994’teki sosyolojik araştırmalar, kentsel nüfusun %56’sının gıda kaynaklarını sürekli olarak, %19’unun ise zaman zaman bu şekilde temin ettiğini gösterdi⁵⁰. 1996 yılındaki araştırmalar kentsel nüfusun artık %62’sinin ilkbahar-yaz döneminde hanelerini desteklemek için tarımla uğraştığını ortaya koydu⁵¹.

1990’ların ilk yarısı, devlet ticaret teşekkülleri dışındaki küçük toptan ve perakende ticaretin benzeri görülmemiş bir şekilde geliştiği bir dönemdi. Günlük kullanılan tüketim mallarını yurt dışından getirip satarak para kazanan insanları tanımlayan “tekneçikler” (Ukr. *çovnik*, Rus. *çelnok*) terimi ortaya çıktı. Sık sık yurt dışı seyahatleri gerçekleştiren bu insanların yaptığı ticaret yalnızca on binlerce insanın hayatta kalmasına katkıda bulunmak ve mal/ürün kıtlığının üstesinden gelmekle kalmadı, aynı zamanda “insan kaçakçılığı”nın ve gümrük noktalarındaki rüşvetin benzeri görülmemiş şekilde gelişmesine de yol açtı.

Yoksul nüfus için en yaygın hayatta kalma tekniklerinden biri, malların satın alınıp stok yapılmasıydı. Bu da çifte etki sağlıyordu. İlk olarak, fiyatlardaki artışı en azından bir şekilde telafi etmek mümkün oluyordu, ikinci olarak ise olası kıtlıklara karşı korunma sağlanıyordu. Şehirlerdeki mağazalar çoğunlukla yaşlılar ve emekliler tarafından kullanılan iki tekerlekli mini arabalarla doluydu. Bu iki tekerlekli küçük yük arabası o dönemin sembolü hâline gelmişti ve Ukrayna’nın ilk cumhurbaşkanının soyadından esinlenilerek “*kravçuçka*” olarak adlandırılıyordu. Bu nedenle, nüfusun ekonomik olarak aktif, girişimci ve çalışabilen kısmı ek gelir kaynakları bulabiliyordu. Ukraynalı iktisatçıların hesaplamalarına göre, 1990’ların ortalarında Ukraynalıların ortalama tüketim düzeyi resmî gelirlerinin 2,5 katını aşmıştı⁵² ancak resmî gelirleri

⁵⁰ Fond “Demokratiçni initsiativı”, “Hromadska dumka naseleynya Ukrayini: stavlennya do ekonomičnih problem (za danımı sotsiolohičnih doslidjen’ 1992-1994, **Politçniy portret Ukrayini**, 1994, C 10, s. 34.

⁵¹ Vladimir Paniotto, Melvin Kohn, Valeriy Khmelko & HO-Fung Hung, “Social Structure and Personality During the Process of Radical Social Change: A Study of Ukraine in Transition”, **Comparative Sociology**, C 3, S 3-4, 2004, s. 239-284.

⁵² S. Ryaboşapka, Viktor Pinzenik, “Podnimat’sya v goru vseгда dol’še, çem padat’ s nee”, **Zerkalo nedeli**, 20-26 Ocak, 1996,

o kadar düşüktü ki, ek kazançlar bile normal bir yaşam standardını garanti etmiyordu.

Uluslararası uzmanların tahminlerine göre, 1998 yılına kadar ortalama bir Ukraynalı ailenin gelir kaynakları dağılımı, %48 “kayıtlı ekonomi” kaynaklı yani maaşlar ve vergiye tabi diğer gelirler, %28 “aile ekonomisi” (çiftlikler, bahçeler) kaynaklı ve %25 “gölge ekonomisi” (gelir kaynağı şüpheli ve/ya kayıt dışı) kaynaklı şeklindeydi⁵³. Sıradan vatandaşların kayıt dışı ekonomiye dâhil olma düzeyi açısından Ukrayna, Polonya, Bulgaristan ve Slovenya ile aynı seviyede idi ancak hane halkının kayıt dışı ekonomiden gelirlerinin %45-47’ye ulaştığı Sırbistan ve Hırvatistan’ın gerisindeydi.

İnsanların yaşam standartlarının keskin düşüşü, bir dereceye kadar düşük konut kiralari ve kamu hizmetleri, ucuz şehir içi ulaşım, ev elektriği ve gaz fiyatlarıyla telafi edilmekteydi. 1994 yılına kadar insanlar gerçek kira ve kamu hizmetleri maliyetinin sadece %10-12’sini ödüyor, kalanı ise devlet sübvansiyonları tarafından karşılanıyordu. 1995 yılında, IMF’nin baskılarıyla kamu hizmetleri fiyatlarının piyasa fiyatlarına yükseltilmesinin ilk aşaması gerçekleştirildi ve ortalama 11 kat artış yaşandı. Özellikle ısınma giderleri 12,1 kat, su 10,2 kat, devlete ait konutlardaki kira 7,9 kat arttı. Doğal gaz fiyatı 15,3 kat, elektrik ise 11,1 kat arttı⁵⁴. Aynı zamanda hükûmet pek etkili olmayan hedef kitle odaklı bir sübvansiyon programı başlattı⁵⁵.

1990’ların ilk yarısında, Ukraynalılar kendileri için yeni bir olay olan işsizliğe alışmaya başladılar. İlk işsizler resmî olarak 1992’de kaydedildi. Devlet İstatistik Kurumuna göre 1996’da ülkedeki işsizlik oranı %7,6 idi. Uluslararası Çalışma Örgütünün gizli işsizliği hesaba katan (örneğin, masrafları kendisine ait olan yarım yıllık “tatiller”)

https://zn.ua/internal/viktor_pinzenik_podnimatsya_v_goru_vsegda_dolshe_chem_padat_s_nee.html

⁵³ C. Wallace & R. Latcheva, “Economic Transformation Outside the Law: Corruption, Trust in Public Institutions in the Informal Economy in Transition Countries of Central and Eastern Europe”, *Europe-Asia Studies*, C 58, S 1, January 2006, s. 88.

⁵⁴ V ekonomike Ukraini prodoljayetsia padeniye osnovnih pokazateley, *Zerkalo nedeli*, 10-16 Şubat 1996, https://zn.ua/macrolevel/v_ekonomike_ukrainy_prodolzhaetsya_padenie_osnovnyh_pokazateley.html

⁵⁵ 8 milyon hane sübvansiyon alacaktır. Fiilen bu sübvansiyonlar için 1 milyon hane başvurdu. Bk. Ryabosapka, a.g.m.

metodolojisine göre hesaplandığında resmî verilerin çok üstündeydi. 2000’li yılların başında neredeyse %11’e ulaşmıştı.

1990’ların sonunda, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından belirlenen kriterlere göre Ukrayna, düşük gelirli nüfusa sahip ülkeler listesinde sağlam bir yer edindi. 1999’da ülke nüfusunun %14’ü “çok yoksul” kategorisine giriyordu yani günde 4,3 veya daha az ABD doları gelir elde ediyorlardı. Bunlar çoğunlukla çok çocuklu aileler, emekliler ve işsizlerin aileleriydi. 1999 yılında “yoksul” kategorisindeki nüfusun payı %27,8’e ulaşmıştı. Böylece, 1990’ların sonunda, ülke nüfusunun neredeyse %42’si “yoksul” ve “çok yoksul” kategorisindeydi. 2001 yılında, Dünya Bankası, Ukrayna’yı Ruanda, Pakistan ve Nikaragua ile birlikte kişi başına düşen yıllık gelirin 750 ABD dolarının altında olduğu yoksul ülkeler listesine ekledi.

2001 yılında, Ukrayna hükûmeti yoksulluğu azaltma programını resmen onayladı. Tam da bu yıl Ukrayna, sosyal standartlardaki düşüşün en düşük noktasına ulaşmıştı. 1998 krizinden sonra ekonominin canlanması ve küresel ekonomik durumun iyileşmesi, toplumsal alanda olumlu değişimlerin başlamasıyla aynı zamana denk geldi. 2003 yılına gelindiğinde, “çok yoksul” kategorisindeki nüfusun oranı %9,6’ya, “yoksul” kategorisindeki nüfusun oranı ise %23,8’e gerilemişti⁵⁶. Bariz ilerlemeye rağmen bu oranlar hâlâ çok yüksekti. 2004 yılında, Ukrayna vatandaşlarının %27,4’ünün (yaklaşık 13 milyon) aylık harcama seviyesi 271 *hrivnanın* altındaydı; bu da resmî olarak belirlenmiş asgari geçim ücretinin altında oldukları anlamına geliyordu⁵⁷. Kişi başına aylık ortalama eşdeğer gelir çok daha etkileyiciydi. Nüfusun %87’si (42 milyon 700 bin) asgari geçim seviyesinin altında gelire sahipti.

2000’li yılların ortalarından itibaren düşük gelirli nüfusun, özellikle de asgari geçim seviyesinin altında olanların oranı azalıyor, orta

⁵⁶ Ukrayna: Formuvannya osnovi dlya stabilnoho zrostannya. Memorandum pro ekonomičnıy rozvitok. C 1, Svitoviy Bank, Kyiv 2004, s. 32; United Nations Development Programme (UNDP), *Common Country Assessment for Ukraine*, Kyiv 2004, s. 11.

⁵⁷ P. Rozenko, “Zaprovdjuvatı yevropeyski standartı v sotsialno-ekonomičnıy sferi”, *Natsionalna bezpeka i oborona*, 2005, S 7, s. 16.

gelire sahip kişilerin oranı ise artıyordu. 2005 yılında, kişi başına ortalama eşdeğer geliri asgari geçim seviyesinin altında olan insanların oranı artık %28,4 (13 milyon), 2013'te ise %8,4 (3 milyon 700 bin kişi) idi⁵⁸. Ukrayna'nın sosyal standartlar, sağlık ve eğitim seviyeleri gibi göstergeleri içeren İnsani Gelişme Endeksi (*Human Development Index-HDI*) 2000 ve 2019 arasında iyileşti ve 0,694'ten 0,779'a yükseldi (2021'e kadar da aynı kaldı).⁵⁹ 2021 yılında en yüksek İGE'ye sahip ülke İsviçre (0,962), Türkiye'nin İGE değeri ise 0,833 idi.

Bununla birlikte, Ukrayna'da yaşam standartlarındaki bariz iyileşmeyi ve son yirmi yıldaki sosyal standartlardaki artışı, bu iyileşmenin başladığı son derece düşük seviyedeki başlangıç noktasını hesaba katarak ele almak gerekir. 1990'lardaki sosyal krizin sonuçları hâlâ hissedilmektedir. Makro göstergelere göre Ukrayna, Avrupa'nın en fakir ülkelerinden biri olmaya devam etmektedir. Özellikle, 2021'de, kişi başına düşen gayrisafi millî hasıla (*GDP per capita*) açısından Ukrayna, yalnızca Kosova'yı geride bırakarak kıtada sondan ikinci sırada yer aldı⁶⁰.

Gerçi belirtilen gösterge, Ukrayna'da bir tür sosyal tampona dönüşen kayıt dışı ekonomiyi hesaba katmıyor. Kayıt dışı gelirlerin dâhil edilmesi muhtemelen tabloyu değiştirecektir. 2005 yılında, Ukrayna'daki kayıt dışı ekonominin tahmini hacmi, gayrisafi millî hasılanın %19 ila %50'si arasında değişiyordu. 2012'de entegre gösterge %32, 2014'te %40 idi. 2015'teki bankacılık ve mali reformların ilk aşamasında, Ukrayna'da kayıt dışı ekonominin hacminin GSYİH'ye oranı %42,9 idi. Ukrayna Ekonomi Bakanlığının 2020 verilerine göre ise GSYİH'nin %32'si olduğu tahmin ediliyor⁶¹. Kayıt dışı ekonominin varlığı ve hacmindeki periyodik

⁵⁸ Kişi başına ortalama eşdeğer toplam gelir düzeyine göre nüfusun dağılımı: Derjavna Slujba Statistiki Ukrayini (Ukrayna Devlet İstatistik Kurumu), **Diferentsiatsiya jttveho rivnya naseleynya**, http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/vrd/djrn_r.htm

⁵⁹ Ukraine. Human Development Index, **Countryeconomy.com**, <https://countryeconomy.com/hdi/ukraine>

⁶⁰ GDP per Capita PPP. Europe, **Tradingeconomics.com**, Aralık 2021, <https://tradingeconomics.com/country-list/gdp-per-capita-ppp?continent=europe>

⁶¹ A. Bochi & V. Povoroznyk, **Shadow economy in Ukraine: causes and solutions**, International Centre for Policy Studies, Kiyiv 2014, https://icps.com.ua/assets/uploads/files/shadow_economy_in_ukraine.pdf; Shadow economy. Country rankings. TheGlobalEconomy.com, 2015, https://www.theglobaleconomy.com/rankings/shadow_economy/; Interfax, **Shadow economy in Ukraine grew to 32% of GDP – Economy ministry**, 2022, 1 Kasım, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/84524/>

artışlar; Ukrayna'nın sosyoekonomik gelişiminde ekonomik alandaki neoliberal uygulamaların ve iş dünyası üzerindeki mali baskının sürekli artması, sistemik yolsuzluk ve vatandaşların devlet kurumlarına güvensizliği gibi nedenlerden dolayı oluşan ve herkes tarafından bilinen genel eğilimin bir kanıtıydı. İnsanların neden vergi ödemediklerini açıklarken başvurduğu “Param yetkililer tarafından saraylar ve yatlar satın almak için kullanılacak” bahanesi halk arasındaki en yaygın bahaneydi.

Ukrayna'daki elverişsiz iş ortamı, düşük maaşlar ve yolsuzluk, milyonlarca Ukraynalıyı çalışmak için göç etmeye teşvik etti. Devlet Sınır Servisine göre 2011'den 2020'ye kadar yaklaşık 3 milyon 300 bin kişi Ukrayna'yı terk etti, bunların 2 milyon 600 bini ülkeye geri dönmedi⁶². 2021'de yapılan ankete göre, dış göçmenlerin %37'si Ukrayna'da yeterli gelir düzeyine sahip bir iş bulamadıkları için ayrıldıklarını söylerken, göçmenlerin yalnızca %9'u Ukrayna'ya dönmeyi düşünmediğini söyledi⁶³.

2011'de, göçmenlerin Ukrayna'ya yaptıkları havale miktarı, doğrudan yabancı yatırım miktarına (7 milyar ABD doları) eşitti ve GSYİH'nin %4,3'ünü oluşturdu⁶⁴. O dönemde göçmen işçilerin ülkeye gönderdikleri paranın çoğu Rusya'dan geliyordu. 2014'ten sonra iş gücü dış göçünün coğrafyası değişti; işçiler AB ülkelerine (başta Polonya, Portekiz, Çek Cumhuriyeti, İtalya) gitmeye başladılar. 2018'de, göçmen işçiler Ukrayna'ya 10 milyar 900 milyon ABD doları (GSYİH'nin %8,3'ü) transfer ettiler. Bu miktar doğrudan yabancı yatırım hacminin 4 katıydı⁶⁵. 2021'de, yurt dışından transferlerin hacmi 15 milyar ABD

⁶² Stalo vidomo, skil'ki ukrajintsiv viyihalo za kordon tsioho roku, **Slovo i dilo**, 18 Aralık 2021, <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/18/novyna/suspilstvo/stalo-vidomo-skilky-ukrajinciv-viyihalo-kordon-czohoroku>

⁶³ N. Hacı, “Stalo vidomo, skil'ki ukrajintsiv viyihali na zarobitki za kordon”, **UNIAN**, 2 Aralık 2021, <https://www.unian.ua/society/stalo-vidomo-skilki-ukrajinciv-vijihali-na-zarobitki-za-kordon-novini-ukrajini-11629228.html>

⁶⁴ Suma hrošovih perekaziv trudovih migrantiv i obsyah investitsiy v ekonomiku Ukraini praktično zrivnyalsya, **Dzerkalo tjnja**, 3 Nisan 2011, https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/suma_groshovih_perekaziv_trudovih_migrantiv_i_obsyag_investitsiy_v_ekonomiku_ukrayini_praktichno_zri.html

⁶⁵ Zdobuvaçi valüti. Yak hrošovih perekazi migrantiv vplivayut' na ekonomiku Ukraini, **Tsina derjavi**, 24 Mayıs 2019, <https://cost.ua/728-zdobuvachi-valyuty/>

dolarına ulaştı⁶⁶ (GSYİH'nin neredeyse %7,5'i). Bu paralar dolaylı olarak Ukrayna ekonomisine girmiş olsa da esas olarak tüketim ve hizmetlerin genişlemesini etkiledi yani gerçekte kalkınmaya yatırılmadı. Bunun yerine Ukraynalı işçiler diğer ülkelerin ekonomilerini geliştirdiler. Örneğin, 2014-2018 arasında, Polonya ekonomisinin büyümesinin yaklaşık %11'i, Ukrayna'dan gelen göçmen işçilerin katkısından kaynaklanmaktadır. 2021'de, Ukrayna hükümeti göçmen işçi gelirlerini vergilendirmek için girişimde bulunarak bu gelirlerin “gölge sektöre” geçişine neden oldu. Vergilendirme girişimi savaş nedeniyle gerçekleşmedi.

Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaşı, Ukrayna'nın sosyal alanına ve insani gelişimine büyük zarar verdi. 2014-2015'te, Donbas'taki çatışmalar ekonomik ve sosyal kayıplara yol açtı. Donbas ve Kırım'dan gelen zorunlu göçmenlerin (“ülke içinde yerinden edilmiş insanlar”-*internally displaced person*) sayısı, 2019 yazında neredeyse 1 milyon 600 bine ulaştı. Bu insanlar barınma, iş ve eğitim olanakları arayışına girdiler ve devlet onların masraflarını bütçeden karşılamak zorunda kaldı. Şubat 2022'de, Rusya'nın saldırısının ardından Ukrayna yeni bir zorunlu göç dalgası yaşamak zorunda kaldı. Kasım 2022 itibarıyla Ukrayna'dan AB'ye giden sığınmacı sayısı -çoğu kadın ve çocuk olmak üzere- 7 milyon 800 bine ulaştı ve bunun 4 milyon 700 bini çeşitli sosyal destek programları çerçevesinde destek aldı⁶⁷. Bu sayının dışında ülke içinde yerinden edilmiş 6 milyon 500 bin kişi söz konusudur⁶⁸.

Haziran 2022 itibarıyla yaklaşık 3 milyon 500 bin insanın evi hasar gördü veya yıkıldı⁶⁹. Eylül 2022 itibarıyla, Ukrayna'da yaklaşık 140 bin konut yıkıldı⁷⁰. 2022 sonbaharında Rusya, ülke genelinde geniş çaplı

⁶⁶ Trudovi migrantı torik perekazalı v Ukrainu rekordnu sumu, **Ekonomična pravda**, 7 Şubat 2022, <https://www.epravda.com.ua/news/2022/02/7/682160/>

⁶⁷ The UN Refugee Agency, **Ukraine Refugee Situation**, 15 Kasım 2022, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

⁶⁸ Internal displacement monitoring center, **Ukraine. Country profile**, Ekim 2022, <https://www.internal-displacement.org/countries/ukraine>

⁶⁹ Sobenko, N. Za čas vijni v Ukraini zruynovano abo poškodjeno mayje 166 tysyač jitolvih budinkiv, **Suspilne**, 17 Haziran 2022, <https://suspilne.media/251131-za-cas-vijni-v-ukraini-zruynovano-abo-poskodzeno-116-tisac-zitlovih-budinkiv/>

⁷⁰ Vid počatku povnomashtabnoyi vijni v Ukraini zruynovano 140 tysyač jitolvih budinkiv – Vereşçuk, **Ukrinform**, 9 Eylül 2022, <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3568179-vid-pocatku-povnomashtabnoyi-vijni-v-ukraini-buli-zruynovani-140-tisac-budinkiv-veresuk.html>

elektrik kesintilerine yol açan büyük hava saldırıları düzenleyerek Ukrayna'nın sivil altyapısının, özellikle elektrik tedarik ve ısıtma sistemlerinin sistematik yıkımına başladı. Kasım 2022 verilerine göre, elektrik güç kaynağı kapasitelerinin %40'ı imha edildi⁷¹ ve bu da ısıtma, su temini, okullar, hastaneler ve alışveriş merkezlerinde büyük ölçekli sorunlara neden oluyor. Ukrayna halkı sürekli füze saldırıları tehdidi altında. İşgal altındaki topraklarda sivil halk, işgal ordusu ve polisinin şiddetinin hedefi hâline geliyor.

Otuz yıllık bağımsızlık döneminde Ukrayna'nın insani gelişimi eşitsiz ve çelişkiliydi. 1990'ların büyük ölçekli sosyoekonomik krizinden sonra sosyal standartlarda kademeli ve oldukça yavaş bir iyileşme oldu ancak bu, 2014'te, Rus saldırganlığının başlamasıyla kesintiye uğradı. 2022'deki tam kapsamlı savaşa ise adeta durdu. Otuz yıllık bağımsızlık deneyimi göz önüne alındığında, Ukrayna'da normal insani gelişimin yeniden sağlanması için umutların olduğu söylenebilir. Ancak bu, sadece savaşın bitmesiyle değil, aynı zamanda devletin ekonomik ve sosyal politikasının radikal değişimi, ekonomik ve ticari ortamın iyileştirilmesi, makul vergi politikasının geliştirilmesi ve yolsuzluğun büyük ölçüde aşılmasıyla mümkün olabilir.

5. Ulus İnşası

Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışı, bir zamanlar İtalyan *Risorgimento* figürü Massimo D'Anselmo tarafından veciz bir şekilde formüle edilen bir görevi gündeme getirdi: "İtalya'yı yarattık, sıra İtalyanları yaratmaya geldi." Ukrayna örneğinde, bir devlet olarak Ukrayna'nın yaratılması, Ukraynalıların bir ulus olarak yaratılmasına paralel olarak gerçekleşti.

En başından beri, yönetici sınıf ve siyasi seçkinler, bir ulus inşa etme stratejisi seçme sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Başlangıçta sadece SSCB'den ayrılan bir Sovyet cumhuriyeti olan yeni kurulan devletin topraklarında, 1991 yılına kadar onlarca halk ve kültür bir arada "yeni bir

⁷¹ Vebinar, "Kompensatsiyi zbitktiv za poškodjennya obyektiv VDE", *Hromadskay prostir*, 9 Kasım 2022, <https://www.prostir.ua/event/vebinar-kompensatsiji-zbytkiv-za-poshkodzhennya-objektiv-vde/>

tarihsel topluluk-Sovyet halkı” sloganı altında, kendi dilleri ve gelenekleriyle bir arada yaşadı. Resmî Sovyet doktrinine göre, gelecekte SSCB'nin tüm ulusları ve halkları, ana iletişim aracının Rus dili olacağı bu tek toplulukta birleşecekti. 1989'daki son Sovyet nüfus sayımına göre, Ukrayna nüfusunun yaklaşık %73'ü Ukrayinler, %22'si Ruslar, geri kalanı Yahudiler, Belaroslular, Moldovalılar, Polonyalılar, Macarlar, Romenler, Rumlardan oluşuyordu. Ülkede yaklaşık 100 ulusal grup vardı. Ülkede hayatın her alanında Rus dili hâkimdi ve bu aslında sosyal imkânlarla da erişim sağlıyordu. Rus dili bilim, üretim, kültür ve eğitim alanlarında tamamen hâkimdi. 1989 yılında, Ukrayna'da ilk ve ortaöğretim öğrencilerinin sadece %47,5'i Ukrayince okullarda okuyorlardı. Bu okulların çoğu -batı bölgeleri hariç- kırsal alanlarda ve küçük kasabalarda bulunuyordu. Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'nin en büyük iki sanayi merkezinde (Donetsk ve Luhansk) etnik Ukrayinlerin payı %50'nin üzerinde olmasına rağmen o dönemde hiç Ukrayin okulu yoktu. Bu asimetri, özellikle 1970'lerin ikinci yarısı ve 1980'lerde aktif olan (yeni bir tarihsel topluluk yaratma sloganı altında yürütülen) Ruslaştırma politikasının sonucuydu. Aynı zamanda 1978 Ukrayna Sovyet Anayasası'na göre cumhuriyetin resmî dili Ukrayince idi.

Ukrayin kültürünün, dilinin ve buna bağlı olarak ulusal bilincinin durumu, birçok Ukraynalı ve yabancı araştırmacının, 1990'ların başında, Ukrayna'yı sömürge sonrası bir bölge olarak tanımlamasına neden oldu. Aslında devlet ve toplum, Ukrayinlerin kendilerini “Ukrayinleştirme” göreviyle karşı karşıya kaldı. Kültür ve eğitim politikasında belli önceliklerin belirlenmesi anlamına gelen bu durum, her zaman “titüler ulusa” ayrıcalıkların verilmesi olarak yorumlanabilirdi.

Bununla birlikte, Ukrayna toplumunda, ulusun kalkınmasına yönelik çıkarları örtüşmeyen iki büyük grup oluştu. Biri, nüfusun çoğunluğunu temsil ediyordu ve etnik Ukrayinlerden oluşuyordu. Bu grup devlet sözcülerinin anlayışında, devlete adını veren ve siyasi veya sivil bir ulusun yaratılmasında öncü rol üstlenen “titüler ulus”tu. 1991 yılına kadar bu ulusun, ulusal-kültürel ve dolayısıyla sosyal haklarının ihlal edildiğine

inanılıyordu. Bu noktada “tarihî adalet” olarak adlandırılabilir şeyin restore edilmesinden bahsediliyordu.

Diğer grup, devletin “Ukrayınleştirme” politikasının sonucu olarak sahip oldukları ayrıcalıklı kültürel statüsünü kaybedebilecek olan etnik Rus azınlığı. İşte tam da burada yeni bir adaletsizlik potansiyeli vardı. Bu iki grubun çıkarlarını aynı anda karşılamak mümkünse bile en azından kısa vadede son derece zordu. Durum, ulusal kimlikleri dilsel sınırlarla örtüşmeyen, etnik Rus olmayıp Rusça konuşanların varlığıyla daha da karmaşıklaşıyordu.

Bağımsız Ukrayna’da ulus inşasını büyük ölçüde zorlaştıran bir diğer faktör, ülkenin daha önce söz edilen bölgesel ve kültürel bölünmüşlüğüydü. Ukrayna’nın Rusça konuşulan endüstriyel doğusu, karışık bir dilsel ve kültürel kimliğin hâkim olduğu endüstriyel-tarımsal güney, çoğunlukla Ukrayince ve “*surjik*”⁷² konuşan tarımsal-merkez (Kıyiv çevresinde bulunan bölgeler) ve endüstriyel-tarımsal Ukrayince konuşan batı, Ukrayna ulusu inşasının doğasını etkileyen kültürel ve dilsel çeşitliliğe yalnızca basit bir yaklaşımdır.

Ulusal ve kültürel haklarının ve ihtiyaçlarının güvence altına alınması gereken ulusal azınlıkların varlığını (Transkarpatya’daki Macarlar, Bukovina’daki Rumenler, Kırım’daki Kırım Tatarları, Doğu’daki Ruslar) ve Ukrayince konuşulan köylerle Rusça konuşulan şehirler (Ukrayna’nın batısı hariç) arasında süregelen ve bölgesel sınırların ötesine geçen oldukça net ayrımı da dikkate aldığımızda, yeni devletin karşı karşıya olduğu görevin ne kadar dikkat, incelik ve aynı zamanda kararlılık ve ısrar gerektirdiğini daha iyi anlayabiliriz.

Dilsel çoğulculuğun ülkede her zaman yaygın olduğuna dikkat edilmelidir. Pratik olarak tüm vatandaşlar sadece ana dillerini değil, aynı zamanda Rusça’yı da konuşuyorlardı. Bu dillere Transkarpatya’da günlük Macarca ve Slovakça, Galiçya’da Lehçe, Bukovina’da Rumence ekleniyordu. “Ulusal” dil olarak neredeyse tüm ülkede yaygın olarak

⁷² Halk arasında konuşulan Ukrayince-Rusça karşımı dil.

konusulan Rusça ve Ukrayince'nin bir karışımı olan “*surjik*” kabul edilebilir.

Ukrayna vatandaşlarının çoğunluğu için dil konusu sorunlar sıralamasında hiçbir zaman ana konu olmamıştır. Dil meselesinin bir siyasi spekülasyon ve manipülasyon konusu olduğunun farkındadırlar. Örneğin, 2012’de, dil konusu hararetli bir siyasi tartışmanın konusu olduğunda, yanıt verenlerin %74’ü, siyasetçilerin dil sorununu yalnızca oy kazanmak için kullandıklarını ifade etmiştir⁷³. Temmuz 2019’da, Razumkov Merkezi tarafından Ukraynalıları ilgilendiren birincil sorunlara yönelik yapılan bir ankette yanıt verenlerin %3,1’i, Ukrayin dilinin ve kültürünün korunmasından endişe duyduğunu belirtmiştir⁷⁴. Buna rağmen bağımsızlık dönemi boyunca Ukrayin dilinin gelişimi ve Rus dilinin statüsü konusu, kimlik siyasetinin ana temalarından biri olmuştur.

Ülkede birçok parti ve siyasi güç odağı siyasette başarılı olabilmek için dil sorununu kendi çıkarları için kullanıyordu. Örneğin, Kuçma’nın 1994 cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki başarısı, Rus diline resmî dil statüsü sağlama vaadinden kaynaklanmıştı. Dil sorunu, 1996’da, anayasanın kabulü sırasında hararetli tartışmalara konu oldu. 2000’li yıllarda da dil sorunu parlamento ve başkanlık seçimleri kampanyalarında sürekli “gündeme geliyordu.” 2004 yılında, Rus dilinin statüsü konusu Bölgeler Partisi’nin ayrılıkçı söyleminde kullanıldı. 2012 yılında, aynı partinin girişimiyle bölgesel diller yasasının kabul edilmesi, “dil meydanı” olarak adlandırılan olguya yol açtı. 2014 yılında, bu yasayı yürürlükten kaldırma girişimi Kırım ve Donbas’ta ayrılıkçı gösterilerin sebebi oldu. Cumhurbaşkanı Poroşenko’nun 2017-2019’daki dil politikası, 2019 seçimlerindeki yenilgisinin nedenlerinden biriydi.

Bu alanda kendine özgü bir iş bölümü gelişti. Milliyetçiler ve ulusal demokratlar, Ukrayin dilinin tanıtılması ve yeniden canlanması

⁷³ Movne pitannya: za i protı. Dani opituvannya sotsiolohiçnoyi hrupı “Reytinh”, **Ternopilskıy pres-klub**, 2 Ağustos 2012, <https://pressclub.te.ua/gromadska-dumka/movne-pitannya-za-i-proti-dani-opituvan/>

⁷⁴ Razumkov Tsentr, **Otsinka situatsiyi v Ukrayini ta elektoralni oriyehtatsiyi hromadyan Ukrayini**, Temmuz 2019, <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-elektoralni-oriyehtatsii-gromadian-ukrainy>

sorununu her fırsatta kullandılar. 1990’larda komünistler ve 2000’lerden itibaren de Bölgeler Partisi, Ukrayna’nın doğusunda ve güneyinde yoğun olarak yaşayan destekçilerinin siyasi seferberliği için Rus dilinin statüsü konusunu kullandı. Bunlara, 2000’li yılların ortalarından itibaren, “yurt dışındaki yurttaşlarının haklarını koruma” gerekçesiyle Ukrayna’nın iç işlerine giderek daha aktif bir şekilde müdahale etmeye başlayan Rusya da üçüncü bir aktör olarak eklenebilir. Rusya, 2014 yılına kadar, geleneksel ve kültürel diplomasi yoluyla Ukrayna’yı etkilemeye çalışan ve Rusya yanlısı siyasi güçleri ve Ukrayna’da Rusça konuşan nüfusun kamu kuruluşlarını destekleyen “yumuşak güç” taktiklerini izledi. 2014 yılında Rusya, özellikle Kırım yarımadasında etnik Rusların ve Rusça konuşan nüfusun “korunması” bahanesiyle Kırım’ı ilhak etti. 2022’deki geniş çaplı saldırganlığın nedenlerinden biri de yine Rusların ve Rusça konuşan nüfusun “korunması”ydı. Bununla birlikte, saldırılar sonucunda en yıkıcı darbelere ve nüfus azalmasına maruz kalan bölgeler, Ukrayna’nın doğusunda ve güneyinde Rusça konuşulan bölgeler oldu.

Devlet ve toplum, “Ukrayinleri yaratma” sürecinde, bir yandan kültürel asimetrinin üstesinden gelme ve devlete adını veren halkın dilsel ve kültürel haklarının restorasyonunu sağlama, diğer yandan ise etnik kökenlerine bakılmaksızın tüm Ukrayna vatandaşlarının eşit haklara sahip olacağı siyasi bir Ukrayna ulusu oluşturma sürecinin sağlanması görevleriyle karşı karşıya kaldı.

1990’lar ve 2010’lar boyunca, Ukrayna, millileştirici bir devlet (*nationalizing state*) olarak sınıflandırılabilir ulus inşası türü ilkelerini izledi⁷⁵. Nüfusun siyasi homojenleşmesi sivil milliyetçilik ilkesine göre gerçekleşiyordu ancak siyasi ulusun kültürel çekirdeği etnik Ukrayinler olacaktı. Buna göre devlet; kamu hizmetinin, eğitim sisteminin, medyanın ve kitap yayıncılığının Ukrayinleştirilmesi, tarih politikasıyla ortak bir ulusal kimliğin oluşturulması yolunu takip etti.

⁷⁵ Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 1996; Rogers Brubaker, “Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states”, *Ethnic and Racial Studies*, C 34, S 11, s. 1785–1814.

“Ukrayinlerin Ukrayinleştirilmesi” açısından belki de en başarılı uygulama, genel ortaöğretim alanında Ukrayin dilinin kullanılmasıydı (Ukrayna’da genel ortaöğretim zorunludur). 1990’lar ve 2000’lerin başı bu anlamda belirleyici oldu. Okullarda Ukrayin dilinde eğitim-öğretime toplu geçiş bu dönemde gerçekleşti.

Tablo 2. Ukrayince eğitim gören ortaokul öğrencilerinin yüzde olarak payı⁷⁶

	1989	1991	1994	1998	2001	2005	2007	2012	2020
Ukrayince okuyan öğrencilerin oranı	%48	%49	%57	%63	%70	%77	%79	%82	%92

Medyanın Ukrayinleşmesi çok daha yavaş gerçekleşiyordu. Medyayı (örneğin, TV kanalları), programlarının en az %75’ini Ukrayin dilinde sunmakla yükümlü kılan kanunun varlığına rağmen medya kuruluşlarının sahipleri yasaya uymak için hiç acele etmediler. 2006 yılında, yasanın uygulanmasını sağlamak için en büyük televizyon ve radyo şirketleri ile hükümet arasında ayrı bir anlaşma bile imzalandı ancak durum neredeyse hiç değişmedi. Bu durum, Kırım’ın ilhakından ve 2014’te, Rusya’nın, Ukrayna’ya karşı hibrit savaşının başlamasından sonra kökten değişti. Ukrayna’da 2017’den sonra tüm Rus televizyon kanallarının yayını durduruldu. En popüler Rus sosyal ağlarının (*Vkontakte*, *Odnoklassniki*) çalışması engellendi. Televizyon ve radyo yayıncılığı kanununda Ukrayince dışındaki dillerde yayımlara katı kotalar getiren değişiklikler yapıldı. 2020 yılı itibariyle Ukrayna’nın en büyük 28 TV kanalında Ukrayince yayın hacmi %75’i aştı; haber bültenlerinin %100’ü Ukrayince yayımlandı⁷⁷.

2017-2019’da, Ukrayin dilinin, toplumsal yaşamın her alanında konumunu güçlendirmeyi amaçlayan eğitim ve dil yasaları çıkarıldı.

⁷⁶ Jan G. Janmaat, **Nation-building in post-Soviet Ukraine. Education Policy and Responses of the Russian-Speaking Population**, Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG), Amsterdam/Utrecht 2000, s. 113; Частка учнів у школах, що навчаються українською, 2012, http://statistika.in.ua/mova2001/ukrainska_v_shkolah

⁷⁷ B. Sidorenko, *Natsrada vidzvituvala pro dotrimannya movnih kvot zahalnonatsionalnımı telekanalami*, **Media Business Reports**, 23 Aralık 2020, <https://mbr.com.ua/uk/news/ukraine/4300-nacsovet-otcitalsya-o-soblyudenii-yazyk-ovy-x-kvot-obshhenacionalny-mi-telekanalami>

Ancak bu yasalar, Rusça konuşan nüfusa karşı ayrımcı normlar getirdiği iddiasıyla Venedik Komisyonunun eleştirilerine neden oldu. Bu yasalar, Macar ve Rumen ulusal azınlıklarının kültürel ve dilsel haklarının ihlal edildiğine inanan Macaristan ve Romanya hükümetleri ile de çatışmalara yol açtı.

Ulusal kimlik oluşumunun başka bir alanı olan tarih ve hafıza da başlangıçta etnosentrizm ilkelerine göre yeniden biçimlendirildi. 1990'larda, halkın ve devletin bin yıllık tarihi olarak Ukrayna geçmişinin standart bir anlatım versiyonu geliştirildi. Aynı zamanda, okullardaki tarih dersleri, Ukrayna tarihini etnik Ukrayınların tarihi olarak anlattığı için etnosentrizm ilkesine dayanıyordu. Bu yaklaşım, Ukrayna nüfusunun neredeyse üçte birinin günümüz Ukrayna topraklarında yüzyıllardır yaşayan diğer etnik gruplardan oluştuğu gerçeğiyle biraz çelişiyordu. Bu gruplardan genellikle okul müfredatında ya hiç bahsedilmiyordu ya da düşman “ötekiler” (örneğin Polonyalılar, Kırım Tatarları, Ruslar) olarak bahsediliyordu⁷⁸.

Böyle bir yaklaşımın üstesinden gelmek kolay bir iş değildi çünkü bir yandan Ukrayna tarihi ve hafızası altında Sovyet döneminden sonra geri getiriliyordu ve bu durumda “tarihsel adaletin restorasyonu” sendromu ortada bulunuyordu. Diğer yandan, Ukrayın olmayan etnik grupların Ukrayna ulusal tarihi anlatısında yer alma haklarının korunması sorunu, Ukrayna siyasetinde Rus yanlısı güçler (komünistler, Bölgeler Partisi) tarafından kullanılıyordu. Bu güçler ulusal azınlıkların haklarını korumaktan ziyade kendi siyasi çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlıyorlardı. Çatışma, 2006-2010'da, Ukrayna ile gerçek bir tarihsel hafıza savaşı başlatan Rusya tarafından yoğunlaştırıldı. Rusya, özellikle uluslararası kuruluşlar (BM, UNESCO, AGİT) düzeyinde, Ukrayna'nın 1932-1933 kıtlığının (*Holodomor*) Ukrayınlere yönelik bir soykırım olarak tanınmasına yönelik tüm girişimlerini engelledi ve ortak geçmişin

⁷⁸ N. Yakovenko, “Bratı/vorohı abo polyakı oçıma ukrayintsya XVII–XVIII stolit’”, *Nezalejny kulturolohiçny çasopis «İ»*, 1997, S 10, s. 156-167; J. G. Janmaat, The «Ethnic Other» in Ukrainian History Textbooks: The Case of Russia and the Russians. Compare: a Journal of Comparative Education, C 37, S 3, s. 307-324; G. Bekirova, “Oy tatarın-bratıçok, tatarın, prodav sestritsü zadarom...”, *Ukrayınskıy tıjden*’, 2015, s. 44-47.

önemli meselelerinin yorumlanmasıyla ilgili (Kıyiv *Rûs* dönemi, 17. ve 18. yüzyıllarda Ukrayın-Rus ilişkileri, 1917-1920 Devrimi, *Holodomor*, İkinci Dünya Savaşı) sürekli olarak Ukrayna'nın tarih politikasına müdahale etti⁷⁹. Rusya'da bu tür müdahaleler “milliyetçiliğe karşı mücadele” olarak yorumlandı. Ukrayna'da ise Rusya'nın müdahaleleri yalnızca kuzey komşusuyla yabancılaşmayı güçlendirdi ve 2014'ten sonra ona karşı tutum her yıl daha da olumsuzlaştı.

Aslında, 2000'li yıllarda, Rus etkisinden kurtulmak ve Avrupa'ya doğru yol almak, sadece tarih yorumlama alanında değil (bu alanda Ukrayna'nın Avrupa tarihinin bir parçası olduğunun vurgulanması 2000'ler boyunca sürekli güçleniyordu), genel olarak Ukrayna kimliğinin oluşumunun ana vektörü hâline geldi. Ukraynalıların ulusal bilincinin (etnik kökenlerine bakılmaksızın) “Avrupalılaşması” 2010'larda son aşamasına girdi. Aslında 2013-2014 ayaklanması, Yanukoviç'in AB ile Ortaklık Anlaşmasını imzalamayı reddetmesine karşı bir protesto olan “Avromeydan” olarak başladı. Rusya, Avrupa entegrasyonuna yönelik harekete büyük ölçüde katkıda bulundu. 1998-2010'da, Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılma fikrine hafif dalgalanmalarla olumlu bakanların oranı ortalama %61,4'tü. Bu oran 2014'te %24,6, 2021'de %18,7 oldu. 1998-2021'de bu fikre olumsuz bakanların oranı %21'den %56,3'e çıktı⁸⁰. “Avrupalılık” siyasi bütünleşmeyle aynı şey değildi. Özellikle, AB'ye katılmayı destekleyenlerin oranı, 21. yüzyılın ilk yirmi yılında en düşük %43 (2006) ile en yüksek %59 (2019) arasında dalgalandı⁸¹.

Mart 2014'te, tüm Ukrayna'yı kapsayan ankete göre, yanıt verenlerin %89'u, Ukrayna'yı ana vatanları olarak tanımladı. %8'i, bölgelerinin başka bir ülkenin parçası olma arzusunu dile getirdi (Batı

⁷⁹ Daha detaylı bk. G. Kasianov, *Memory Crash. Politics of History in and around Ukraine, 1980s - 2010s*, Central European University Press, Vienna – Budapest – New York 2022, s. 349-386.

⁸⁰ V. M. Vorona & M. O. Şulha, *Ukrayinske suspil'stvo. Monitorinh sotsialnih zmin. 30 rokiv nezalejnosti. Rezultati natsionalnih şçoriçnih monitorinhovih opituvan' 1992 – 2021 rokiv*, C 8, S 22, Institut Sotsioloĥii NAN Ukrayini, Kıyiv 2021, s. 630.

⁸¹ Vorona & Şulha, a.g.m., s. 631.

Ukrayna'da %0,5, Donbas'ta %18 (hangi ülkeye katılmak istediklerini söylemeye gerek yoktur)⁸².

Dolayısıyla bağımsızlık döneminde vatandaşların kendilerini tanımlamalarında köklü değişiklikler oldu. 1992'de aidiyet seçimi sorulduğunda yanıt verenlerin %45'i, kendilerini Ukrayna vatandaşı olarak tanımlarken, 2021'de bu oran % 62,5 oldu. 1992'de yanıt verenlerin %24'ü yerel kimliği (vatandaşlık ilkesiyle çelişmeyen) yani belirli bir şehir veya bölgeyle özdeşleşmeyi seçerken, 2021'de bu oran %21 oldu. Kendilerini eski Sovyetler Birliği vatandaşı olarak tanımlayanların oranı 1992'de %13 iken, 2021'de %3'e geriledi. Benzer şekilde, kendini Avrupa veya dünya vatandaşı olarak görenlerin oranı da 1992'de %10'dan, 2021'de %4'e düştü⁸³.

Ukraynalıların sivil kimliğinin gelişmesinde kilometre taşlarını bazı kriz anları oluşturdu. İlk kırılma noktası, 2004'teki "Turuncu Devrim" sırasında gerçekleşti. İkincisi, Ukrayna'nın bazı topraklarını kaybettiği ve bir dış tehdidin toplumu birleştirdiği 2014 yılıydı. Şimdi Ukrayna üçüncü bir kırılma noktasından geçiyor. Tam ölçekli savaş, Ukraynalıların sivil kimliğinin ve dayanışmasının radikal bir şekilde güçlenmesine katkıda bulundu. 2022'de, farklı yöntemlerle yapılan anketlerin sonuçlarına göre, yanıt verenlerin %72'si ila 85'i, kendilerini öncelikle Ukrayna vatandaşı olarak tanımlıyor.⁸⁴ Ukrayna vatandaşları eşi benzeri görülmemiş bir karşılıklı yardımlaşma düzeyi sergiliyorlar. Milyonlarca Ukraynalının orduya sadece manevi değil, aynı zamanda maddi olarak da verdiği büyük destek ve gönüllü hareketin yükselişi, ortak değerlerle birleşmiş güçlü bir topluluğun, modern bir ulusun varlığını kanıtlamaktadır.

⁸² Чи властиви українтсьям настрої сепаратизму?, **Демократічні ініціативи**, Nisan 2014, <https://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukraintsyam-nastroi-separatizmu>

⁸³ Vorona & Şulha, a.g.m., s. 658.

⁸⁴ D. Sudin, "Yak viyna vplnula na nashu identichnist", pamyat' ta tsinnosti", **Ukrayniskiy tjden'**, 24 Ağustos 2022, <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/>

SONUÇ

Ukrayna otuz yılı aşkın bir süredir bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmektedir. Bu sonuç tarihsel bir başarı olarak kabul edilebilir çünkü Ukrayna tarihin hiçbir döneminde (daha ziyade sözde Ukrayın bir devlet biçimi olan Sovyet Ukraynası'nı hesaba katmazsak) bağımsız devlet olarak bu kadar uzun süre var olmadı.

1990'ların başından itibaren aynı anda devletleşme, Ukrayna ulusunun, sivil toplumun ve ulusal ekonominin oluşumu ve kültürün modernleşmesi süreçleri gerçekleşti. Son derece çelişkili olan bu süreçler birçok siyasi, kültürel ve medeniyet temelli faktör tarafından zorlaştırıldı. İç faktörler (kültürel çeşitlilik, devlet ve toplum arasındaki çelişkiler, yönetici seçkinlerin eksikliği, patronaj geleneklerinin yükü, bölgesel bölünmeler) küreselleşme, güçlü bir düşman komşunun varlığı, dünyanın Ukrayna sorununun önemini farkında olmaması gibi dış zorluklarla birleşti. Şimdi Ukrayna hayatta kalma becerisini kanıtlayarak yakın tarihinin en zorlu mücadelesini veriyor.

20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında, Avrupa kıtasında SSCB süper gücünün çöküşü, küresel komünist sistemin yıkılması, Yugoslavya ve Çekoslovakya'nın dağılması, Almanya'nın birleşmesi, NATO ve Avrupa Birliği'nin genişlemesi gibi büyük ölçekli jeopolitik değişimler meydana geldi. Bu büyük değişimlerin yanında Ukrayna'nın egemen bir devlet olarak dünya sahnesine çıkışı neredeyse fark edilmedi. Dahası, Ukrayna uzun bir süre büyük jeopolitik aktörlerin dikkatini çekmedi. En iyi ihtimalle, Rusya ile "Batı" arasında yeni bir tampon bölge olarak, en kötü ihtimalle ise 2000'li yılların başından itibaren dünyanın süper gücü rolünü geri kazanmak için jeopolitik intikam politikası başlatan Rusya'nın doğal etki alanı olarak algılanıyordu.

Ancak yine de Ukrayna'nın dünya düzenindeki rolünü kökten değiştiren büyük jeopolitik değişimler oldu. Avrupa-Atlantik topluluğunun genişlemesi yalnızca Rusya ile Batı arasındaki sınırı doğuya taşımakla kalmadı, aynı zamanda Ukrayna'nın hem Batı ile Rusya arasındaki çatışmanın merkezi hem Avrupa'nın jeopolitik merkezi olarak rolünü de belirledi. Ukrayna'nın Batı tarafından uzun süre ihmal edilmesi

(Ukrayna'nın yürüttüğü “çok vektörlü politikası” bu durumu sadece ağırlaştırdı) Ukrayna'nın Avrupa özelemlerinin ciddiye alınmamasına yol açtı. Ancak bu, Ukrayna üzerindeki kontrolü sadece büyük bir jeopolitik oyun meselesi olarak değil, aynı zamanda varoluşsal bir meydan okuma olarak gören Rusya tarafından ciddiye alındı. Ukrayna'nın, Avrupa ve Avrupa-Atlantik alanına kararlı bir şekilde hareket ettiğinde “Rusya'nın Ukrayna politikası”nın o kadar sert hâle geldiğini gözlemlemek oldukça kolay. Sonuç, Ukrayna'nın siyasi varlığını yok etmeyi amaçlayan Rusya'nın askerî saldırganlığı oldu. Ukrayna'yı Rusya'ya karşı mücadelesinde Batılı ülkelerin koşullu ve koşulsuz desteklemeye katılmasının boyutları dikkate alındığında, Ukrayna'nın küresel çatışmanın merkez üssü hâline geldiği söylenebilir. Tüm iç sorunlara rağmen nihayet siyasi, kültürel ve medeniyetsel öznellik kazanmış olan Ukrayna'nın bir devlet olarak hayatta kalmasının yalnızca Ukrayna'nın kendisini ilgilendiren bir mesele olmadığına farkına varılması gereklidir. Dünya haritasında bağımsız Ukrayna'nın varlığı dünya sistemi ve geleceği meselesidir.

KAYNAKÇA

Ahrarna reforma v Ukrayini, Suçasnıy stan i osnovni tendentsiyi, **Natsionalna bezpeka i oborona**, C 5, 2001.

Analiz vıdatkiv na utrimannya orhaniv derjavnogo upravlinnya v Ukrayini v 1994-1999 rokah, Rahunkova Palata Ukrayini, Kiyiv 2000.

Androşçuk, O. V., “Referendum perşoho hrudnia 1991”, **Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini**, C 9, Naukova Dumka, Kiyiv 2012, s. 181-182.

Baranovskiy, O. ve Sidenko, V., “Problemi vlasnosti ta lehalizatsiyi kapitaliv i dohodiv v Ukrayini”, **Natsionalna bezpeka i oborona**, 2004, S 2.

Bekirova, G., “Oy tatarın-bratıçok, tatarın, prodav sestritsü zadarom...”, **Ukrayinskıy tjden’**, 14 Nisan 2015, s. 44-47.

Bikus, Z., World low 9% of Ukrainians confident in government, **Gallup**, 21 Mart 2019, <https://news.gallup.com/poll/247976/world-low-ukrainians-confident-government.aspx>

Bochi, A. ve Povoroznyk V., **Shadow economy in Ukraine: causes and solutions**, International Centre for Policy Studies, Kiyiv 2014, https://icps.com.ua/assets/uploads/files/shadow_economy_in_ukraine.pdf

Brubaker, R., **Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe**, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Brubaker, R., Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states, **Ethnic and Racial Studies**, C 34, S 11, 1785-1814.

Burakovskiy, İ. ve Novitskiy, V., ‘Ekonomiçni peretvorennya v Ukrayini’, **Politiçni i ekonomiçni peretvorennya v Rosiyi i Ukrayini**, Tri Kvadrata, Moskova 2003.

Çastka uçniv u şkolah, şço navçayutsya ukrayinskoyu, 2012, http://statistika.in.ua/mova2001/ukrainska_v_shkolah

Çı vlastivi ukrayintsyam nastroyi separatizmu?, **Demokratični initsiativi**, Nisan 2014, <https://dif.org.ua/article/chi-vlastivi-ukrayintsyam-nastroi-separatizmu>

D'Aniery, P., **Ukraine and Russia. From Civilized Divorce to Uncivil War**, Cambridge University Press, Cambridge-New York 2019.

Dabrowski, M., Domínguez-Jiménez, M. ve Zachmann, G., Six years after Ukraine's Euromaidan: reforms and challenges ahead, **Policy Contribution**, C 14, 2020, s. 5. https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp_attachments/PC-14-2020-final.pdf

Derjavna Slujba Statistiki Ukrayini, **Diferentsiatsiya jittevoho rivnya naseleňnya**, http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/vrd/djrn_r.htm

Derjavna Slujba Statistiki Ukrayini, **Naseleňnya (1990-2021)**, https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm

Dragneva-Lewers, R., Wolczuk, K., **Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge**, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2015.

Fond, "Demokratični initsiativi", **Političniy portret Ukrayini**, C 10, 1994.

GDP per Capita PPP, Europe, **Tradingeconomics.com**, Aralık 2021, <https://tradingeconomics.com/country-list/gdp-per-capita-ppp?continent=europe>

Haci, N., "Stalo vidomo, skil'ki ukrayintsiv viyihali na zarobitki za kordon", **UNIAN**, 2 Aralık 2021, <https://www.unian.ua/society/stalo-vidomo-skilki-ukrajinciv-viyihali-na-zarobitki-za-kordon-novini-ukrajini-11629228.html>

Interfax, **Shadow economy in Ukraine grew to 32% of GDP – Economy ministry**, 1 Kasım 2022, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/84524/>

Internal displacement monitoring center, **Ukraine. Country profile**, Ekim 2022, <https://www.internal-displacement.org/countries/ukraine>

Janmaat, Jan G., **Nation-building in post-Soviet Ukraine. Education Policy and Responses of the Russian-Speaking Population**, Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG), Amsterdam/Utrecht 2000.

Jdanov, İ. ve Yakımenko, Yu., “Ukrayina u XXI stolitti. Vıklıkı dlya politıçnoyi eliti”, **Natsionalna bezpeka i oborona**, C 9, 2003.

Jurovskiy, M. Z. vd., **Forsayt ekonomiki Ukrayini**, NTUU ‘KPI’, Kiyiv 2015.

Kasianov, G., **Memory Crash. Politics of History in and around Ukraine, 1980s - 2010s**, Central European University Press, Vienna - Budapest - New York 2022.

Kirchner, R. ve Kravchuk, V., **Banking Sector Monitoring Ukraine**, Institute for Economic Research and Policy Consulting and German Advisory Group, Policy Briefing Series. Berlin/Kiyiv 2019.

Kuçma, L., **Poslannya Prezidenta Ukrayini do Verhovnoyi Radi Ukrayini “Pro vnutrişnye i zovnişnye stanovişçe Ukrayini u 2000 rotsi”**, 6 Mart 2001, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002100-01#Text>

Kuçma, L., **Svoyim şlyahom. Rozdumi pro ekonomıçni reformı v Ukrayini**, İn Yure, Kiyiv 2004.

Kuzio, T., **Ukraine: democratization, corruption, and the new Russian imperialism**, Praeger, Santa Barbara-Denver 2015.

Markovskaya, A., Pridemore, W. A., Nakajima, C., “Laws without teeth: An overview of the problems associated with corruption in Ukraine”, **Crime, Law and Social Change**, C 39, 2003.

Miller, Terry ve Holmes, Kim R., **2010 Index of Economic Freedom**, The Heritage Foundation/The Wall Street Journal, Washington 2010, https://www.heritage.org/index/pdf/2010/index2010_full.pdf

Miller, Terry, Kim, Anthony B. ve Roberts, James M., **2022 Index of Economic Freedom**, The Heritage Foundation, Washington 2022, https://www.heritage.org/index/pdf/2022/book/2022_IndexOfEconomicFreedom_FINAL.pdf

Minakov, M., Kasianov, G., Rojanski, M., **From ‘The Ukraine to Ukraine’ A Contemporary History, 1991 - 2021**, İbidem-Verlag, Stuttgart 2021.

Movne pitannya: za i proti. Dani opituvannya sotsiolohičnoi hrupi “Reytinh”, **Ternopilskiy pres-klub**, 2 Ağustos 2012, <https://pressclub.te.ua/gromadska-dumka/мовне-питання-за-і-проти-дані-опитуван/>

Natsionalne ahentstvo Ukrayini z pitan’ derjavnoi slujbi, **Derjavna slujba v tsifrah. 2015**, Tsentr adaptatsiyi derjavnoi slujbi do standartiv Yevropeyskoho Soyuzu, Kiyiv 2015.

Paniotto, Vladimir, Kohn, Melvin, Khmelko ,Valeriy ve HO-Fung Hung, “Social Structure and Personality During the Process of Radical Social Change: A Study of Ukraine in Transition”, **Comparative Sociology**, C 3, S 3-4, 2004, s. 239-284.

Pavliš, O., “Popri bahatorični obitsyanki skorotiti kil’kist’ derjslujbovtsiv, suttevo vona ne zminilas’- eksperti”, **Ekonomična Pravda**, 23 Haziran 2022, <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/23/688497/>

Plokhy, S., **The Gates of Europe, A History of Ukraine**, Basic Books, New York 2021.

Politični partiyi v Ukrayini, Skil’ki zareyestrovano i skil’ki berut’ učasť u vıborah, **Slovo i dilo**, 15 Şubat 2022, <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/15/infografika/polityka/politychni-partiyi-ukrayini-skilky-zareyestrovano-ta-skilky-berut-uchast-vyborax>

Poverty in Ukraine,

http://www.globalvolunteers.org/newsletter/poverty_in_ukraine.htm

Postanova Verhovnoyi Radı Ukrayını, “**Pro stvorenniya Slujbi natsionalnoyi bezpeki Ukrayını**”, 20 Eylül 1991, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1581-12#Text>

Pryami vtrati ukrayins'koyi ekonomiki çerez vijnu syahayut' bliz'ko \$113 mil'yardiv - KSE, **Ukrinform**, 17 Kasım 2022, <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3555082-prami-vtrati-ukrainskoi-ekonomiki-çerez-vijnu-sagaut-blizko-113-milardiv-kse.html>

Razumkov Tsentr, **Otsinka situatsiyi v Ukrayini ta elektoralni oriyentatsiyi hromadyan Ukrayini**, Temmuz 2019, <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-elektoralni-oriiientatsii-gromadian-ukrainy>

Rozenko, P., “Zaprovdjuvatı yevropeyski standartı v sotsialno-ekonomiçniy sferi”, **Natsionalna bezpeka i oborona**, 2005, S 7, s. 15-16.

Ryaboşapka, S., Pinzenik, Viktor, “Podnimat'sya v goru vseгда dol'se, çem padat' s nee”, **Zerkalo nedeli**, 20-26 Ocak 1996, https://zn.ua/internal/viktor_pinzenik_podnimatsya_v_goru_vseгда_dolsh_e_çem_padat_s_nee.html

Sakwa, R. **Frontline Ukraine. Crisis in the Borderlands**, B. Tauris, London 2016.

Shadow economy. Country rankings, **TheGlobalEconomy.com**, 2015, https://www.theglobaleconomy.com/rankings/shadow_economy/

Sıdorenko, B., Natsrada vidzvituvala pro dotrimannya movnih kvot zahalnonatsionalnı telekanalrı, **Media Business Reports**, 23 Aralık 2020, <https://mbr.com.ua/uk/news/ukraine/4300-nacsovet-otcitalsya-osoblyudenii-yazy-kovy-x-kvot-obshhenacionalny-mi-telekanalrı>

Sobenko, N. Za ças vijni v Ukrayini zruynovano abo poşkodjeno mayje 166 tısaç jtlovih budinkiv, **Suspilne**, 17 Haziran 2022, <https://suspilne.media/251131-za-cas-vijni-v-ukraini-zruynovano-abo-poskodzeno-116-tisac-zitlovih-budinkiv/>

Stalo vidomo, skil'kы ukrayintsiv vyyihalo za kordon tsioho roku, **Slovo i dilo**, 18 Aralık 2021,

<https://www.slovoidilo.ua/2021/12/18/novyna/suspilstvo/stalo-vidomo-skilky-ukrayincziv-vyyixalo-kordon-czoho-roku>

Sudin, D., “Yak viyna vplnula na našu identychnist', pamyat' ta tsinnosti”, **Ukrayinskyj tjiden'**, 24 Ağustos 2022, <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/>

Suma hrošovih perekaziv trudovih migrantiv i obsyah investitsiy v ekonomiku Ukrayini praktično zrivnyalysya, **Dzerkalo tjinya**, 3 Nisan 2011,

https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/suma_groshovih_perekaziv_trudovih_migrantiv_i_obsyag_investitsiy_v_ekonomiku_ukrayini_praktichno_zri.html

Sporluk, R., **Russia, Ukraine and the Break-Up of the Soviet Union**, Hoover Institution Press, Stanford, CA 2000.

Ştuka, N., “1992 rik. Privatizatsiya kvartir. İstoriya ukrayinskoho biznesu”, **Forbes Ukrayina**, 5 Temmuz 2021, <https://forbes.ua/company/30-let-ukrainskomu-biznesu-1992-god-privatizatsiya-kvartir-05072021-1917>

The UN Refugee Agency, **Ukraine Refugee Situation**, 15 Kasım 2022, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Transparency International, **The Corruption Perceptions Index (CPI)**, <https://tradingeconomics.com/ukraine/corruption-index>

Transparency International, **Ukraine Corruption Index**, <https://tradingeconomics.com/ukraine/corruption-index>

Trenin, D., “Pereotsenka blizosti. Kak Rossii stroit' otnoşeniya s Ukrainoy”, **Carnegie Moskova Merkezi**, 6 Eylül 2021, <https://carnegie.ru/commentary/85272>

Trudovi migrantı torik perekazalı v Ukrayinu rekordnu sumu, **Ekonomična pravda**, 7 Şubat 2022, <https://www.epravda.com.ua/news/2022/02/7/682160/>

Ukraine. Human Development Index, **Countryeconomy.com**, <https://countryeconomy.com/hdi/ukraine>

Ukraine. Fragile state index, **The Global Economy.com**, 2022, https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/fragile_state_index/

Ukraine Human Development Report 2001. The Power of Participation, United Nations Development Programme, Kiyiv 2002, <https://hdr.undp.org/system/files/documents/ukraine2001enpdf.pdf>

Ukraine. Life expectancy at birth, 2020, <https://countryeconomy.com/demography/life-expectancy/ukraine>

Ukrayina: Formuvannya osnovi dlya stabilnoho zrostannya. Memorandum pro ekonomichny rozvitok, C 1, Svitoviy Bank, Kiyiv 2004.

United Nations Development Programme (UNDP), **Common Country Assessment for Ukraine**, Kiyiv 2004.

V ekonomike Ukraini prodoljayetsia padeniye osnovnih pokazateley, **Zerkalo nedeli**, 10-16 Şubat 1996, https://zn.ua/macrolevel/v_ekonomike_ukrainy_prodolzhaetsya_padenie_osnovnyh_pokazateley.html

Vasilenko, Volodimir, “Hrudnevny referendum yak nayvışça forma lehitimatsiyi ukrayinskoyi derjavnoyi nezalejnosti (çastina perşa)”, **Ukrayinskiy tjden**, 1 Aralık 2011, <https://tyzhden.ua/hrudnevnyj-referendum-iaak-najvyshcha-forma-lehitymizatsii-ukrainskoi-derzhavnoi-nezalezhnosti-chastyna-persha/>

Vebinar “Kompensatsiyi zbitkiv za poşkodjennya obyektiv VDE”, **Hromadskiy proştir**, 9 Kasım 2022, <https://www.proştir.ua/event/vebinar-kompensatsiji-zbytkiv-za-poshkodzhennya-obyektiv-vde/>

Vid počatku povnomasştabnoyi viyni v Ukrayini zruynovano 140 tıyaç jitlovih budınkiv – Vereşçuk, **Ukrinform**, 9 Eylül2022, <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3568179-vid-pocatku->

povnomasstabnoi-vijni-v-ukraini-buli-zrujnovani-140-tisac-budinkiv-veresuk.html

Vorona, V. M. ve Şulha, M. O., **Ukrayinske suspil'stvo. Monitorinh sotsialnih zmin**, C 2, S 16, İnstitut Sotsiolohii NAN Ukrayını, Kiyiv 2015.

Vorona, V. M. ve Şulha M. O., **Ukrayinske suspil'stvo. Monitorinh sotsialnih zmin. 30 rokiv nezalejnosti. Rezultati natsionalnih Őoriĉnih monitorinhovih opituvan' 1992 - 2021 rokiv**, C 8, S 22, İnstitut Sotsiolohii NAN Ukrayını, Kiyiv 2021.

Wallace, C. ve Latcheva, R., "Economic Transformation Outside the Law: Corruption, Trust in Public Institutions in the Informal Economy in Transition Countries of Central and Eastern Europe", **Europe-Asia Studies**, C 58, S 1, January 2006, s. 81-102.

Wilson, A., **The Ukrainians. Unexpected Nation**, Yale University Press, New Haven 2015.

Wilson, A., **Ukraine Crisis. What it Means for the West**, Yale University Press, New Haven and London 2014.

Yakovenko, N., "Bratı/vorohı abo polyakı oĉıma ukrayintsya XVII-XVIII stolit'", **Nezalejny kulturolohiĉny ĉasopıs «İ»**, 1997, S 10, s. 156-167.

Zakon Ukrayını, "**Pro borot'bu z koruptsiyeyu**", 5 Ekim 1995, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text>

Zakon Ukrayını, "**Pro Hromadyanstvo Ukrayını**", 8 Ekim 1991, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-12#Text>

Zakon Ukrayını, "**Pro Natsionalnu Hvardiyu Ukrayını**", 4 Kasım 1991, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-12#Text>

Zdobuvaĉı valüti. Yak hroŐovi perekazı migrantiv vplıvayut' na ekonomiku Ukrayını, **Tsina derjavı**, 24 Mayıs 2019, <https://cost.ua/728-zdobuvachi-valyuty/>

KIRIM ASLINDA KİME AİT? KIRIM TATARLARININ ‘YERLİ HALK’ STATÜSÜNÜ ELDE ETME TALEPLERİNİN NORMATİF AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

FİLİZ TUTKU AYDIN*

Özet

Kırım Tatarlarının ‘yerli halk’ olarak adlandırılması doğru ve haklı mıdır? Yerli halk statüsü Kırım Tatar millî kimliği için ne anlama gelmektedir? Millet statüsünden bir geri dönüş müdür? Kırım Tatarları yerli halksa bu Kırım’da kimin kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu anlamına gelir? Bu soruları cevaplamak için Ukrayna’da, 2017 yılında gerçekleştirdiğimiz alan çalışması verilerinden yararlanarak ve Kırım Tatar siyasetine yönelik belgeler ve ikinci el literatürden yararlanılarak bir vaka analizi yapılmaktadır. Bu yazıda belli başlı uluslararası ve devletlerin hukuk doktrinlerini ve yerli halk hareketinin ve Kırım Tatarlarının adalet arayan siyasi hareketini inceledikten sonra Kırım Tatarlarının yerli halk olarak adlandırılmasının doğru olduğu kanısı savunulmaktadır. Ayrıca milletlerin dinamik ve değişken olduğunu savunan inşacı bakış açısıyla bakıldığında ise bu statünün millî kimliğin dejenerasyonu değil, tam tersi yeniden canlanması için gerekli siyasi koalisyonları ve uluslararası destekleri sağlamayı hedeflediği vurgulanmaktadır. Dahası, Kırım tatarlarının yerli halk statüsünün Ukrayna tarafından da tanınmasının bölgede çokkültürcülük siyasetine katkıda bulunacak bir açılım getirdiğinin ve Rusya’nın da tanınması gerektiğinin altı çizilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Tatarları, yerli halklar, Kırım, Ukrayna, Rusya, kendi kaderini tayin hakkı, millî kimlik.

TO WHOM DOES CRIMEA BELONG TO?: THE NORMATIVE EVALUATION OF CRIMEAN TATAR DEMANDS FOR INDIGENOUS STATUS

Abstract

Is it right or just to call Crimean Tatars “indigenous people”? What is the meaning of the status of indigenous people for the Crimean Tatar national identity? Is it a backlash from the status of the nation? If the Crimean Tatars are considered indigenous people of Crimea, does it mean they have the exclusive right to self-determination in Crimea? In order to address these questions, we would like to conduct a case study of the indigenous rights of the Crimean Tatars based on the data from our fieldwork in Ukraine in 2017, and primary and secondary material gathered in our long years of research on the issue. After examining major international and state legal documents, normative claims of the international indigenous movement, and the Crimean Tatar national movement, we conclude that the Crimean Tatar ought to be considered as indigenous people of Crimea. In addition, by viewing the Crimean Tatar national identity from a constructivist perspective, we claim that this status does not mean a degeneration of national status but rather a rejuvenation of national identity by forming necessary coalitions and generating support from the international community. From a normative perspective, it is right and just that Ukraine recognizes the indigenous status of Crimean Tatars and this can contribute to multiculturalism in the region, and Russia also must do the same.

Keywords: Crimean Tatars, indigenous peoples, Crimea, Ukraine, Russia, the right of self-determination, national identity.

GİRİŞ

Tarih boyunca yeni coğrafyalara yayılma ve geniş imparatorluklar kurma isteğiyle yapılan göçler sonucu yerleşik halklar çeşitli baskı ve dayatmalarla karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle geniş sömürge imparatorlukları kuran Rusya'nın da dâhil olduğu Avrupalı devletler, otokton halkları soykırıma uğratmış, köleleştirmiş, asimile etmiş, insanlıklarını reddetmiş (*dehumanization*), sürgün etmiş ve pek çok yerde tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Küreselleşme ile yerli halkların kapalı toplumları yeni tehditler altında kalmış, özellikle ulusötesi şirketler, maden, petrol, gaz arayışları, tarım şirketleri, inşaat ve askerî sektörler yerli halkların topraklarını istila etmiş ve yaşam biçimleri yok olma tehlikesine düşmüştür. İşte yerli halklar hareketi hem yüzyıllardır süren mağduriyetlerinin telafisi hem de bu küresel çağdaki mağduriyetlerine de çözüm bulmak amacıyla, 1960'lerden itibaren uluslararası örgütlenmeleri sonucunda bugün dünyadaki bütün yerli halklar arasında ulusötesi bir dayanışma oluşmuştur. Nihai olarak 2007 yılında, Birleşmiş Milletler (BM) Yerli Halkların Hakları Bildirisi'nin ilan edilmesi ve pek çok devlet tarafından imzalanması sonucu uluslararası hukukta yerli halklar uluslararası aktörler olarak "tanınmaya" kavuşmuşlardır¹.

Yerli halkların toplam nüfuslarının bugün dünyada 300-500 milyon civarında olduğu ve yerli toplumların barındırdığı kültürel çeşitliliğinin ve kültürleri tarafından korunan biyolojik çeşitliliğin dünyada var olan çeşitliliğin yüzde 80'ine denk gelebileceği tahmin edilmektedir. Yerli olmayan halklar zamanla birbirlerine benzedikleri için kültürel biyolojik çeşitliliği kaybetmişlerdir. Dünyada konuşulan dillerin sayısı homojenleşme sayesinde azalmış ve tohum türleri yok olmuştur.

Yerli halkların özelliği büyük oranda modern öncesi gelenek, âdet, din ve kültürlerini devam ettirmeleridir. Asırlar boyunca baskılar, asimilasyon ve modernleşme sebebiyle genellikle doğa ile iç içe olan

¹ "BM Yerli Halkların Hakları Bildirisi", <https://hukukbook.com/birlesmis-milletler-yerli-halklar-haklari-bildirisi/>
Erişim: 01.10.2022.

yaşam tarzlarının erimesi sebebiyle -bir nevi “nesli tükenmekte olan” ya da “tehlike altındaki” diğer canlılar gibi- yerli halklar kültürlerini ve dillerini korumayı hak etmektedirler. Yerli halkların kimileri geleneksel yaşam tarzlarını devam ettirmenin peşindeyken, kaybetmiş olan diğer bir kısmı da siyasi mekanizmalara daha büyük oranda katılmayı ve bu yolla kültürlerini canlandırmayı ve tanınmayı hedeflemektedirler. Kısacası onlar da diğer topluluklar gibi sürekli değişime uyum sağlama gayretindedirler.

Yerli halklar bütün kıtalarda bulunmaktadır ama Avrupa kıtasında bugüne kadar yalnızca Samiler ile Kanarya Adaları’ndaki otokton halklar (Kanaryalılar) kendilerinin yerli halk olarak tanınmaları talebiyle ortaya çıkmışlardır. Yaşlı kıta Avrupa’da ise belki de yüzyıllardır süren insan hareketliliği sonucu büyük bir kültürleşme gerçekleştiği için ve belki de yakın zamanda Avrupa kurumları -buna Türkiye de dâhil olmak üzere- etnik farklılık taleplerini Avrupa Birliği (AB) çerçevesinde yerelleşme, ademimerkeziyetçilik ve azınlık hakları vasıtasıyla çözmeye çalıştığı için yerli halk taleplerini Samiler ve Kanaryalılar dışında görmemekteyiz. Eski Sovyet coğrafyasında ise Çarlık Rusyası’nın Rus olmayan halklara verdiği yabancı (*inorodtsı*) statüsü bir nevi Çarlıktan bugüne kadar devam ettirilmiş ve Sibiryaya, Arktik ve Uzak Doğu halklarına “az nüfuslu yerli halklar” tanımlaması yapılarak kültürel haklar tanınmıştır. Ne kadar otokton ya da modern öncesi geleneklerine bağlı olurlarsa olsunlar 50 binin üzerinde hiçbir halka bu anlamda yerli halk statüsü verilmemiş, bunun yerine onların etnik talepleri özerk cumhuriyet veya özerk idari birimler (*oblast, okrug*) vasıtasıyla çözümlenmeye çalışılmıştır².

² Rusçada *korennoy narod* denilen otokton halklar Rusya’da az ve çok nüfuslu olarak ikiye ayrılmıştır ve yalnız birincisi Rusya’da, dünyada kullanıldığı anlamda yerli halk olarak kabul edilmektedir. SSCB’nin kurulması sürecinde Lenin çeşitli milletlere millî haklarını kullanabileceklerini, dillerini ve kültürlerini koruyup geliştirebileceklerini vademişti ve gerçekten de Stalin’in iktidarını sağlamlaştırmasına kadar 10-15 yıllık zaman zarfında millî cumhuriyet, özerk cumhuriyet ve özerk bölgelerde millî kimlikleri güçlendirecek pek çok kültürel politika hayata geçirilmişti. Bu hak sadece özerk cumhuriyet veya bölge içerisinde otokton veya asli unsur olarak kabul edilen halka verilmiş (azınlıkta bile olsa), diğer halklar azaltılmış azınlık haklarına sahip olmuşlardır. Bu politikaya *korenizatsiya* denmiş ve milletlerin sosyalizme ısınması için gerekli bir adım olarak kabul edilmiştir. Stalin döneminde bu siyasete son verilmiş, kazanımlar geri çevrilmiş ve yerli seçkinler tamamen ortadan kaldırılmış, hatta topyekün milletler açlık, sürgün gibi yollarla soykırıma uğratılmıştır. Yine de *korenizatsiya* döneminde oluşan millî kimlikler devam etmiş ve o dönem elde edilen bu hukuki statü Sovyet sonrası dönemdeki hak arayışlarının temeli olmuştur. Bu yazıda “*korennoy narod*” için “yerli halk” değil “kökenli halk” kelimesi kullanılacaktır.

Bu geniş çerçeveden baktığımızda, Kırım Tatarları bir anomali teşkil etmektedir. Avrupa'nın merkezî bir noktasında yaşayan, geçmişte diğer yerli halkların aksine, dört başı mamur ve 300 yıl devam etmiş bir devlet kurmuş olan ve geleneklerini ve âdetlerini devam ettirmesine rağmen tamamen modernleşmiş, kendi kaderini tayin etme hakkını birkaç kez modern vasıtalarla ilan etmiş ve Sovyetler Birliği tarafından da bir millet veya “kökenli halk” (Rus. *korennoy narod*) olarak adlandırılmış bu topluluk, 1993 yılında yerli halk olarak tanınma talebiyle ortaya çıkmıştır. Başka bir yerde bu siyasi tercihin yapılmasının uluslararası ilişkiler ve kimlik siyaseti bağlamında sebeplerini irdelemiştik³. Burada ise Kırım Tatar siyaseti ve Ukrayna ve Rusya'yı içeren yakın coğrafya için yerli halk statüsünün adil, hakkaniyetli ve iyi bir siyasi düzenin sağlanmasına katkı sunup sunmayacağını normatif açıdan değerlendirmek istiyoruz. Bunu incelemek için Kırım Tatarlarının ‘yerli halk’ olarak adlandırılmasının doğru olup olmadığı, bu statünün Kırım Tatar millî kimliğini ve millî siyasetinin geleceğini nasıl etkileyeceğini, etnik ilişkiler bağlamında Kırım'ın geleceği konusunda nasıl bir vizyon sunduğu sorularına cevap vermeye çalışacağız.

Bu çalışmada, Kırım Tatarlarının uluslararası hukuk ve siyasi değerlendirmeler ışığında yerli halk olarak kabul edilmesi gerektiğinin altını çizeceğiz. Kırım Tatarlarının yerli halk olarak tanınma talebi, etnik ilişkileri yeniden düşünmek için Avrupa ve eski Sovyet coğrafyasına yeni bir dil sunmuş, çokkültürcülük siyasetine katkıda bulunacak bir açılım getirmiş ve bu anlamda daha adil ve iyi bir siyasi düzenin oluşmasına katkı sunmuştur. Kırım Tatarları örneği ‘yerli halkların’ tanımını da genişletme ve yeni sömürgeciliğe (*neo-colonialism*) karşı bir panzehir olma potansiyeline sahiptir. Kimi Kırım Tatar milliyetçileri açısından bu, millet statüsünden vazgeçme ve bir tenzil-i rütbe olarak görülse de sosyolojik açıdan milletlerin aslında dinamik olduklarını ve sürekli değiştiklerini göz önünde bulundurursak, eski milliyetçi repertuarların ve

³ Filiz T. Aydın ve Fethi K. Şahin, “The politics of recognition of Crimean Tatar collective rights in the post-Soviet period: With special attention to the Russian annexation of Crimea”, *Communist and Post-Communist Studies*, C 52, S 1, 2019, s. 39-50.

ideolojilerin yetersiz kaldığı durumda, yerli halk kimliğinin Kırım Tatarlarının sürgünler ve soykırımlar sonucu yara almış millî varlıklarını tekrar inşa etmede yararlı olduğu ve olacağı anlaşılacaktır. Bu çalışmada, diasporanın yeri ve sürgün ve göçlerin yerli halk statüsünü nasıl etkilediği konusunun değerlendirilmesi, yerli halkları genelde sabit ve yerleşik gören literatüre de bir katkı teşkil edecektir.

Bu makaleyi yazarken hem Ukrayna’da, 2017 yılında gerçekleştirdiğimiz alan çalışması verilerinden hem de Kırım Tatar siyasetinin 20 yılı aşkın süredir araştırmacısı olarak topladığımız birinci ve ikinci el literatür ve birikimden yararlandık. Makalede öncelikle normatif literatürde Kırım Tatarlarının yerli halk olup olmadığına dair tartışmaları inceleyeceğiz ve sonra ‘yerli halk’ kavramının ve haklarının gelişimine bakarak Kırım Tatarlarının hangi kriterlerle yerli halk olarak adlandırıldığına açıklık getireceğiz. Daha sonra Kırım Tatar millî siyaseti ve kimliği açısından yerli halk statüsü elde etme talebinin ne anlama geldiğini ve Ukrayna’da yerli halk statüsü elde etme mücadelesini irdeleyeceğiz. Son olarak, Rusya’da yerli halkların statüsü ve Kırım Tatarlarına bakış ile uluslararası toplumda Kırım Tatar yerli halk statüsüne bakışı özetleyerek bir değerlendirme ile bitireceğiz.

1. Literatürde Kırım Tatarlarının Yerli Kimliğine Bakış

Rusya’nın Kırım’ı işgali araştırmacıları da ikiye böldü. Rus tarihi ve siyaseti çalışan bir kısım Batılı ve Rus araştırmacı arasında Kırım Tatarlarının yerli statüsünü kabul etmeyenler vardır⁴. Diğer Ukraynalı, Kırım Tatar ve Batılı akademisyenler ise Kırım Tatarlarının yerli halk olduğunu kabul etmektedirler⁵. Aslında Kırım Tatarlarının yerli halk olup

⁴ Taras Kuzio, *Crisis in Russian Studies? Nationalism (Imperialism), Racism and War* adlı kitabında Kırım Tatarlarının yerli halk kimliğini reddeden çalışmalara örnek olarak Sakwa, Ploeg, Paton, Kent’in çalışmalarını vermektedir.

⁵ Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, Stanford 1978; Kemal Karpat, *The Ottoman Population: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Wisconsin 1985; Hakan Kırımlı, *National Movements and National Identity among the Crimean Tatars (1905-1916)*, Brill, Leiden 1996; Greta Uehling, *Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation and Return*, Palgrave, New York 2004; Paul Magocsi, *This Blessed Land: Crimea and Crimean Tatars*, University of Toronto, Toronto 2014; Brian Williams, *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation*, Brill, Leiden 2001. Brian Williams, *The Crimean Tatars: From Soviet Genocide to Putin's Conquest*, Oxford University Press, Oxford 2015; Taras Kuzio, *Crisis in Russian Studies? Nationalism(Imperialism), Racism and War*, E-International

olmaması Kırım'ın statüsüyle yakından ilgilidir. Pek çok Batılı yazar, Kırım'da Rus çoğunluk olduğuna ve Kırım'ın yanlışlıkla Ukrayna'ya verildiğine dair Rus tarihinin emperyalist anlatısını meşrulaştırmaya devam etmektedirler ve işgalin hukuki olmasa bile meşru ve “doğal” olduğu görüşünü savunmaktadırlar⁶. Bu şekilde, Rus çoğunluğu yaratan Rus emperyalizminin Kırım Tatarlarını Kırım'dan ve Kırım tarihinden silme teşebbüsleri göz ardı edilmektedir. Bu anlatı Rus otoritelerinin insan hakları ihlallerini ve süregiden işgallerini mümkün kılmakta ve cesaretlendirmektedir.

Fisher, Kırım Tatarlarının Kırım'daki izlerini önemsizleştirmeye çalışanların aksine, Kırım Tatarlarının Endülüs'le karşılaştırılabilecek bir İslam medeniyeti oluşturduğunun altını çizmektedir. Kırım Hanlığı'nın Cengiz İmparatorluğu'ndan ögeler taşımakla beraber dil, din, kültür ve siyaset açısından Osmanlı medeniyet dairesinin bir parçası olduğunu ve Hanlığın Kırım'da yaşayagelmiş halkları bu medeniyetin bir parçası yaptığına işaret etmektedir⁷. Rusya'nın 1783'te Kırım'ı ilhakı ve bunu takip eden göçler ve yarımada Hristiyan halkların getirip yerleştirilmesi ile ilk defa azınlık durumuna düşen Kırım'daki Müslümanlar Rusya'daki Müslüman halklarla yakın ilişkiler geliştirmişlerdir. Kırım Tatarları da Rusya'daki diğer Müslüman halklar gibi Rusya'da bir millî uyanış yaşamışlardır. 1917 yılında Kırım sınırları içinde egemenliklerini ilan etmişlerdir. İşte bu Kurultay hareketi Kırımlılık kimliğinin temellerini

Relations, 2020; Valeriy E. Vozgrin, *İstoriçeskiye sud'bu Kırımskih Tatar, Misl'*, Moskova 1992; Rory Finnin, *Blood of Others: Stalin's Crimean Atrocity and Poetics of Solidarity*, University of Toronto, Toronto 2021; Halya Coynash ve Austin Charron “Russian-occupied Crimea and the State of Exception: Repression, Persecution, and Human Rights Violations”, *Eurasian Geography and Economics*, C 60, S 1, 2019, s. 28-53; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West*, Yale University Press Publication, Hampshire 2014; Serhii Plokh, “The ‘New Eastern Europe’: What to Do with the Histories of Ukraine, Belarus, and Moldova?”, *East European Politics & Societies*, C 25, S 4, 2011, s. 763-769; Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, *Kırım Tatarlarının Vatanı Dönüşü Kimlik ve Kültürel Canlanma*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004; Ed. Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, *Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum ve Siyaset-Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler*, Terazi, Ankara 2020; Filiz Tutku Aydın, *Emigre, Exile Diaspora and Transnational Movements of the Crimean Tatars: Preserving The Eternal Flame*, Palgrave, Cham, Switzerland 2021; Austin Charron, “Indigeneity, Displacement, and Regional Place Attachment among IDPs from Crimea”, *Geographical Review*, C 112, S 1, 2020, s. 1-17.

⁶ Richard Sakwa, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, I. B. Tauris, London 2015; Constantine Pleshakov, *The Crimean Nexus: Putin's War and the Clash of Civilizations*, Yale University Press, New Haven & London 2017; Gerard Toal, *Near Abroad: Putin, the West and the Contest Over Ukraine and the Caucasus*, Oxford University Press, Oxford 2017.

⁷ Bk. Fisher, a.g.e.

oluşturmuştur ve Kurultay'ın temel şiarlarından biri Kırimlı olan diğer etnik halklara da haklarını vadetmesi ve çokkültürcü (*multiculturalist*)⁸ bir yapıya işaret etmesidir.

Kırım'da doğmuş bir Rus araştırmacı olan Valeriy Vozgrin, Kırim Tatar kimliğinde Kırim'ın otokton halklarının rolünü vurgulamıştır. Kırim Tatarlarını istilacı ve barbar olarak gösteren Rus ve Sovyet tarih tezleriyle taban tabana zıt bu yorum hem Batılı hem Kırim Tatar tarihçiler tarafından benimsenmiştir⁹. Türk ve Kırim Tatar diaspora tarihçisi Halil İncılık ise 10. yüzyılda büyük bir nüfusla Kırim'a gelen Kıpçakların etnik olarak Kırim Tatarlarının oluşmasında en etkili öge olduğunu ve diğer topluları kendi kültüründe erittiğinin altını çizmektedir. Bu yorum, Kırim Tatar ve Türk kültürü arasındaki yakınlığı gözlemleyen Türkiye diasporasındaki Kırim Tatar tarihçileri tarafından da kabul edilmektedir¹⁰.

Yukarıda bahsedilen bütün bu tarihçiler, belki de tarih disiplininin ontolojik kabullerinden dolayı millete ilkçi (*primordialist*) bir yaklaşımla bakmaktadır. Oysa inşacı yaklaşıma göre milletler bir entite, bir varlık değil bir kategoridir, bir kimliktir, bir ideolojik veya söylemsel projedir ve bu anlamda seçkinlerin ve entelektüellerin liderliğinde sürekli yeniden tanımlanmaktadır. Bu kurama göre Kırim Tatar kimliği de çeşitli yapısal koşullar, iktidar ilişkileri ve kurumsal ve söylemsel yapılar içerisinde sürekli değişmektedir. Kırim Tatar milletinin muhtevası da milletin mensupları tarafından sürekli tartışma (*contested*) hâindedir. Diaspora ve sürgün tecrübeleri Kırim Tatar kimliğini etkilememiş, değiştirmemiş midir? Kırim Tatarlarının 1990'lardan itibaren başlayan ama 2014'ten beri güçlü bir şekilde Ukraynalı kimliğini benimsemesi Kırim Tatar kimliğini nasıl etkilemektedir? Aynı şekilde Türkiye, diaspora ve çeşitli dinî cemaat ve akımlarla olan ilişkiler Kırim Tatar kimliğini nasıl etkilemektedir? Bu anlamda, yerli halk kimliği de kimlikler menüsünde önemli bir şık olarak karşımıza çıkmaktadır ama literatürde bu konuda

⁸ İngilizcede "multiculturalism" hem bir siyaseti hem bir durumu ifade etmekte, bu da karşıklık yaratmaktadır. Türkçede "çokkültürcülük" siyaseti ve politikaları, çokkültürlülük" ise durumu ifade etmek için kullanılabilir.

⁹ Williams, a.g.e.

¹⁰ Karpat, a.g.e.; Kırimlı, a.g.e.

çalışmalar hele de normatif değerlendirmeler oldukça azdır. Biz bu çalışmayla bu boşluğu bir nebze olsun kapatmayı hedeflemekteyiz.

2. Yerli Halkların Hak Arama Mücadelesi ve Kırım Tatarlarının Bu Mücadeleye Katılımı

1920’de, kartal tüylerinden görkemli başlığı ve geleneksel kıyafetleriyle bir Kuzey Amerika yerli kabile lideri Dekakeh, Milletler Cemiyeti’nin kapısını çaldığında içeri bile alınmaz, herhangi bir insana gösterilmesi gereken asgari saygı bile gösterilmezdi. Yerli halkların mücadelesi bir nevi onların bir insan olarak kabul edilme mücadelesidir. Kolombiya’da yerli halk mücadelesinin en önemli sonuçlarından biri başkentte bir lokantanın kapısından artık geri çevrilmemektir. Yerli halkların mücadelesi bir modern ön yargıyla yüzyıldır devam eden bir mücadeledir. 1960’larda, özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) ve Kanada’da ortaya çıkan yerli hareketi kendi kaderini tayin etme talebini geliştirmişti. 1970’lerde Helsinki Sözleşmesi ile insan hakları, BM’nin en önemli çalışma alanlarından biri olmuştur ve bu yerli halklara BM’ye girebilmek için bir kapı açmıştır¹¹. 1977’de, Kuzey ve Güney Amerika’daki yerlilerin sivil toplum kuruluşları bir ortak konferans toplamışlardır. 1977’deki bu ortak konferans sonunda BM’de yerli topluluklar üzerine bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Ekonomik ve Sosyal Konsey’in (ECOSOC) atadığı beş uzman; yerli halkların durumlarını araştırmaya ve durumlarının iyileştirilmesi için kendi kaderini tayin hakkı, toprak tahsisi, tarihî ve şimdiki mağduriyetlerin giderilmesi ve kültürel haklar konularında bazı öneriler hazırlamaya başladılar. Yerli halklar da karar mekanizmalarına katılmayı, özellikle kendilerini ilgilendiren doğa ve toprakla ilgili tasarruflarda danışılması ve rızalarının alınmasının bu konulara eklenmesi gerektiğini vurgulamışlardır¹². Millî devletin mutlak egemenliği içindeki çeşitli gruplar tarafından paylaşıldığı yeni çağda yerli halklar da bundan pay almak istemiş, bir taraftan da

¹¹ Bk. James Anaya, **Indigenous Peoples in International Law**, Oxford University Press, Oxford 2004.

¹² Lilian Miranda, “Indigenous People and International Lawmakers”, **University of Pennsylvania Journal of International Law**, C 32 S 1, 2010, s. 223.

ulusötesi demokratik yönetim ve katılımcı demokrasiye katılmayı talep etmişlerdir.

Yerli halk hareketi, BM'nin uluslararası gözlemcilik ve şikâyet mekanizmaları kullanılarak ve Amerikalılar Örgütü (*Organization of Americas*), Afrika Birliği (*African Union*) ve bölgesel insan hakları örgütlerinin de desteğiyle güçlendi¹³. 1993 yılı BM tarafından “Yerli Halk Yılı” ilan edildi, 2001’de BM Yerli Halklar Özel Raportörü atandı ve 2002’de BM’de Yerli Meseleleri Üzerine Daimî Forum oluşturuldu. Daimî Forum, BM Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) ve BM Yerli Halkların Hakları Üzerine Uzmanlık Mekanizması’na tavsiyelerde bulunma hakkına sahipti.

Hak arayışlarında dünya üzerindeki yerli halkların oluşturdukları dayanışma, birlik ve ulusötesi bağları onlar için büyük bir güç kaynağı teşkil etmeye başladı. Çünkü herhangi bir yerli halkın çabaları ve kazanımlarının diğer yerli halklara da yansımaları olmaktaydı. Ayrıca yerli halklar birlik olduklarında dünya üzerinde hatırı sayılır bir güç oluşturmakta ve uluslararası ilişkilere etki ederek kendi devletlerine baskı yapma imkânı kazanmaktaydılar.

Uluslararası hukukta ise yerli halkların hakları bireysel olarak; Uluslararası İnsan Hakları Bildirisi, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (1951), Sivil ve Siyasal Haklar Anlaşması (1966), Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966), Her Tür Irkçı Ayrımcılığın Önlenmesi Anlaşması (1966) tarafından korunmaktaydı. Fakat yerli halkların kolektif haklarından ilk defa, 1957’deki, Uluslararası İş Örgütü’nün (UİÖ/ILO) “yerli, kabile ve yarı kabile” topluluklarının koruma ve entegrasyonuna dair sözleşmesinde bahsedilmiş ve bu sözleşme 27 ülke tarafından onaylanmıştır. Burada “otokton” olma yerine “modern medeniyetten yararlanamamış olma” ana kriter olarak kabul edilmiştir. UİÖ yaklaşımı BM tarafından kabul edilmemekle birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Sovyet sonrası uluslararası hukuk doktrininde sağlam bir yer bulmuştur

¹³ Bk. Anaya, a.g.e.

çünkü bu sayede bu halklar marjinal, az nüfuslu ve özerklik tanınması gerekmeyen halklar olarak gösterilmiştir¹⁴. Yerli halkların sömürgecilik ve modernleşme sırasında geleneksel yaşamlarının yok edilmesi sonrası sayılarının azalması kinayeli bir şekilde onların tanımının anahtar prensiplerinden biri olmuştur. Oysa zaten yerli halk ideolojisini bu halklar geçmişteki mağduriyetlerinin hukuki olarak telafî edilmesi için geliştirmişlerdir¹⁵. Yerli halklar hakkındaki ön yargılardan biri de nüfuslarının doğal olarak az olduğudur, örneğin bugün balta girmez diye adlandırdığımız Amazon Ormanları bile bir zamanlar çeşitli kabilelerden oluşan yerli halklarla doluydu ve bu halklar bu zorlu doğa şartlarında yaşayabilme yetenekleri geliştirmişlerdi. Nüfuslarının az olmasının gerçek sebebi sömürgecilerin onları soykırım ve zorunlu asimilasyona uğratmasıydı. Yerli halklar konusunda bazı hukuk doktrinlerinde devam eden diğer bir ön yargı da “modern” olmamalarıdır. Yerli halkların modern öncesi kültürlerini devam ettirdikleri ve devam ettirmeyi hedefledikleri doğrudur. Lakin 20. yüzyıl boyunca modern sosyal örgütlenmeler gerçekleştirmişler, uluslararası hukuku kullanarak haklarını elde etmeyi başarmışlardır ve bugün iletişim teknolojilerini de en etkili kullanan topluluklardandırlar. Dolayısıyla yerli halkların karikatürize edilmiş ve modern öncesine aitmiş gibi ortaya konulan imajları onların mevcut durumlarını ve sorunlarını görmemizi engellemektedir.

1990 yılına kadar BM’de yapılan çalışmalarla yerli halkların hakları üzerine, yerli halkların da katılımıyla uluslararası hukuk doktrinleri oluşturuldu ve 2007’de, BM Yerli Halkların Hakları Bildirisi ilan edildi¹⁶. Bu bildiri yerli halkların kolektif haklarının uluslararası hukuka göre ilk defa tanınmasını sağladı. ABD ve Avustralya, ilk başlarda bu bildirin yerli halklara toprak sahipliği ve kullanımı konusunda aşırı derecede içkin (*inherent*) haklar verdiğini söyleyerek bildiriyi imzalamadı ama ABD sonradan yerli kabile liderlerinin ısrarıyla

¹⁴ Boris V. Babin, “Rights and Dignity of Indigenous Peoples of Ukraine in Revolutionary Conditions and Foreign Occupation”, *Anthropology & Archeology of Eurasia*, C 53, S 3, 2014, s. 91.

¹⁵ Miranda, a.g.m.

¹⁶ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 13 Eylül 2007, https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf Erişim: 01.10.2022.

imzalamak zorunda kaldı. Bildiri kısa zamanda büyük siyasi ve hukuki ağırlık kazanmıştır ve karşı çıkan devletleri yeniden düşünmeye zorlamıştır. 2009’da Avustralya, 2010’da da Kanada ve Yeni Zelanda deklarasyonu kabul etmişlerdir. Bildirinin 17 maddesi kültürün ve ana dilin korunması ve ana dilde eğitimle ilgilidir. Yerli halkların ilk defa bireysel anlamda değil kolektif anlamda eşitlikleri yani kolektif kimliklerini, kendi dillerini ve “istedikleri biçimde” kültürlerini, geleneklerini, âdetlerini, dinlerini, inançlarını geliştirme, koruma ve devam ettirme hakkına sahiptirler. Ayrımcılık yasaklanmakta ve yerli halkların “kendi uygun gördükleri şekilde” kültürel ve sosyal gelişmelerini sağlamaya hakları olduğu belirtilmektedir. Uluslararası insan hakları ile uyumlu olan tüm hukuki gelenekleri de buna dâhildir. Yerli topluluklarının diğer topluluklarla olan hukuki problemlerinin acilen ve adil bir şekilde çözümünde yerlilerin hukuki kurallarının göz önüne alınması esastır. Yerli halkların kimliklerine saygı ifadesi olarak ülkelerin onların problemlerini çözmeye ortak bir yol izlemesi gerekmektedir. Bu da etkili bir şekilde yerli halklara danışılmasını ve onlarla ortaklık yapılmasını gerektirmektedir.

Kültürlerini devam ettirmek sadece geleneksel kıyafet gibi folklorik öğelere indirgenemez. Bu, su ve doğa ile ilişkilerinin ve doğal kaynakları kendi yaşam biçimlere uygun kullanma hakkının tanınmasını da içerir. Yerli halklarda mekân araçsal değil, kişiden bağımsız, kendi başına bir ajan ve toplum bilincini yaratıcı ve şekillendirici bir rol oynar. Yerli ontolojisinde mekân ve kişi arasında bir ayrım yoktur. Mekân birçok canlı ve cansız varlığı uzun dönem karşılaşmalar ve olaylar içerisinde bir araya getirir.¹⁷ Yerli halklar topraklarına kolektif olarak sahiptirler.

Bildirinin 15. maddesi, yerli halkların özellikle kendilerini ilgilendiren konularda karar mekanizmalarına katılmalarıyla ilgilidir. Deklarasyon kendi kaderini tayin hakkını, kendi toprağının sınırlarına ve kaynaklarına sahip olma hakkını vermektedir. Ayrıca kendi kurumlarını

¹⁷ Austin Charron, “Indigeneity, Displacement, and Regional Place Attachment among IDPs from Crimea”, *Geographical Review*, C 112, S 1, 2022, s. 5.

oluşturma ve temsilcilerini seçme hakkı vermektedir. Kendi üyelerinin toplulukları üzerinde sorumluluklarını da belirleme hakkına sahiptirler. Devletlerin bu deklarasyonu nasıl uygulayacakları hususunda yapacakları kanuni düzenlemeleri kendilerinin planlaması gerekmektedir. Bildiri eğitim, sağlık ve iş alanlarında hem kolektif hem bireysel haklar vermektedir. Kendilerini ekonomik olarak idame ettiremeyen yerli halklara uygun seviyede telafi gelirleri verilmesi istenmektedir.

‘Devlet sınırları içinde kendi kaderini tayin hakkı’ yerli halklar dışında da başka azınlıklar için kullanılan bir hak olarak uluslararası hukukta giderek kabul görmekte ve yaygınlaşmaktadır. Bu hak, bir devletten ayrılma talebinde bulunmayarak kendi özyönetim haklarına sahip olmak demektir. Kendi siyasi statülerini tanımlamada özgürlük, ekonomik ve kültürel kendi kaderini tayin hakkını içerir. İngiltere’nin İskoç Parlamentosu’na ve Galler Millî Meclisi’ne devrettiği yetkilerde ve Ukrayna’nın 1991’de Kırım’a özerk statü vermesinde ‘devlet sınırları içinde kendi kaderini tayin hakkı’ söz konusudur.

SSCB tarafından, 1920-1944 arasında “kökenli halk” (Rus. *korennoy narod*) olarak kabul edilen Kırım Tatarları, 1944 Sürgünü’nden sonra sadece fiziksel değil, kültürel bir soykırım tehdidi yaşamışlar ve millî kimlikleri reddedilerek SSCB’deki Volga Tatarlarının bir kolu olarak adlandırılmaya çalışılmışlardır. Oysa Kırım Tatarları, Kırım merkezli Kırım Hanlığı’nın sınırları içerisinde yer alan çeşitli otokton halklarla, 10. yüzyıldan itibaren yarımadaya yerleşen çeşitli Kıpçak, Kuman, Peçenek gibi Türki halkların kültürleşmesi sonucu ortaya çıkmış, birkaç yüzyıldır Türki Bulgarlarla farklı bir etnojenez sürecine uğrayan Volga Tatarları ile etnik ve siyasal bağı kopmuş bir halktır. İsmail Gaspıralı’dan itibaren Pantürkizm, Yaş Tatarlar ve Kurultay hareketi vasıtasıyla gelişen “vatan” kavramı, Sovyet döneminde kendi özerk cumhuriyetlerini elde etmeleri ve ‘kökleştirme’ (*korenizatsiya*) politikalarıyla perçinlenmiştir. Ama Kırım’a olan aidiyet hissi, sürgün nedeniyle Kırım Tatar kimliğinin başat ögesi, ontolojik bir gereklilik hâline gelmiştir.¹⁸ Sürgünde ortaya çıkan Kırım

¹⁸ Uehling, a.g.e.; Williams, a.g.e.; Fisher, a.g.e.; Gulnara, Bekirova, *Krım Kotatarskaya Problema v SSSR (1944-1991)*, Odjak, Simferopol 2004.

Tatar Millî Hareketi'nin iki amacı, ana vatan Kırım'a dönüş ve yeniden Kırım (Tatar) özerk devletinin tesis edilmesiydi. Bu sebeple, Kırım Tatarları dünya tarihinde sosyolojik açıdan az görülen bir harekete imza atmış, kendi organizasyonlarıyla toplu olarak vatanlarına geri dönmüşlerdir. Döner dönmez Kırım'da kendi kaderini tayin hakkı ve egemenliklerini ilan etmişlerdir. Başka bir yerde de belirttiğimiz gibi, Kırım'da nüfusun %10'unu oluşturmaları ve ilan ettikleri egemenliklerinin çoğunlukta olan Ruslar tarafından yarımadanın Rusya'ya bağlanması için araçsallaştırılacağını fark etmeleri üzerine bu sefer siyasi olarak Kırım'ın Ukrayna içerisinde kalmasının taraftarı olmuşlar ve taleplerini Ukrayna içinde yerli halk statüsü elde etme ve 'devlet sınırları içinde kendi kaderini tayin hakkı' (*internal self-determination*) olarak ortaya koymuşlardır. Bunun muhtevasını açık bırakmışlardır ve hukuken bunun millî bölgesel özerkliğe kadar gitme yolu açıktır. Bu sebeple, Kırım Tatarları vatan kavramı üzerine bina edilmiş Kurultay milliyetçiliği ve Sovyet döneminde kökenli halk (*korennoy narod*) kimliklerini, 21. yüzyılda geçerlilik kazanmış yerli halk kimliği ile hem söylemsel hem siyasal olarak sentezlemişlerdir¹⁹.

Bu amaçla, Kırım Tatarları, 1994'ten itibaren BM yerli halklar üzerine forum ve yapılar da yer almışlardır. Katılımları genel olarak Kırım Tatarlarının uluslararası hukuk tarafından en azından fiilî (*de facto*) olarak tanınması anlamına gelmiştir ama BM ve pek çok yerli halk örgütü için bu yeterli değildir. Modern uluslararası hukuk yerli halkları belirlemek için bazı kriterler sunmuştur ve bu kriterlerin Kırım Tatarlarına da uyduğuna dair aşağıdaki açıklamalar yapılabilir:

-Ukrayna topraklarında ortaya çıkmış bir otokton halk olup Ukrayna dışında bir ana vatanlarının olmaması: Kırım Tatarları için geçerlidir. Türkiye her ne kadar Kırım Tatarları için akraba ve koruyucu bir devlet de olsa Kırım Tatarlarının bu anlamda ana vatani değildir.

-Ayrı bir etnik grup olduğuna dair bir bilinç geliştirmiş olmak yani millî, kültürel ve dinî kendilerine has kimlikleri ve dilleri olması:

¹⁹ Rusya'da "korennoy" hem 1920'lerde hem de bugün "yerli" anlamında kullanılmaktadır.

Kırım Tatarlarına uymaktadır. Bu durum Çarlık ve Sovyet devletleri tarafından da tanınmıştır. Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği belgelerinde de Kırım Tatarları “millet” olarak adlandırılmaktaydılar. 1930’lardaki resmî belgelerde Sovyetler Birliği Kırım Tatarlarını “kökenli halk” (*korennoy narod*) olarak tanımlamıştır. Zaten SSCB’de özerklik ancak etnik temel varsa tanınmaktaydı, bölgelerin özerklik hakkı yoktu. Nitekim Kırım Tatarlarının sürgününden sonra Kırım hemen idari bölge (*oblast*) statüsüne indirilmiştir. SSCB’de cumhuriyet ve özerk cumhuriyetlerin hepsi belli bir grubun kendi kaderini tayin hakkını gerçekleştirmek için kurulmuştu. Dönemin akademik dergilerinde Kırım Tatarları ve Karaylar Kırım’ın “kökenli halkları” olarak adlandırılmaktaydı. 1944’ten sonra Kırım Tatarları bir süre yok hükmünde olsalar da 1967 kararnamesinden sonra tekrar bazı kültürel hakları iade edilen “bir millet” olarak tanınmıştır.

-Kendilerini yerli halk olarak nitelemeleri: 1993’ten beri Kırım Tatarları arasında yayılan bir akımdır.

-Geleneksel ana vatanları veya toprakları ile güçlü kültürel bağları olması: Williams’a göre toprak bütünlüğü ve Kırım’a ait olma duygusu Kırım Hanlığı döneminde ortaya çıktı. Kurultay milliyetçiliği ve *korenizatsiya* siyaseti Kırım’ı milliyetçi anlamda “vatan” (*la patrie*) kabul etme sonucunu yarattı²⁰. Yukarıda vurgulandığı gibi sürgünde Kırım Tatarlarının vatanlarına bağlılıkları millî kimliklerinin en önemli parçası hâline geldi ve dönüş hareketine yol açtı²¹. Kırım Tatarları Kırım’daki Rus ve Ukrayınlerden farklı olarak sürekli tekrar eden Kırım’dan çıkarılma tecrübeleriyle güçlenen kuşaklar arası bir Kırım’a ait olma duygusu beslemektedirler²².

-Devlet dışı bir siyasi yapısı olmak ve bu etnik grupla bağlantısı olan bir milletin bulunmaması: Bu son kriter Kanada’nın yerli halklara millî bölgesel (*national -territorial*) özerklik vermesiyle geçersiz olmaya

²⁰ Williams, a.g.e.

²¹ Uehling, a.g.e.; Bekirova, a.g.e.

²² Charron, a.g.e.; Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, *Vatana Dönüş ve Kültürel Canlanma*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2004.

başlamıştır²³ ama Kırım Tatarlarının Kurultayı devlet dışı bir siyasi yapıdır.

3. Kırım Tatar Millî Hareketi ve Yerli Halk Statüsü Talebinin Gelişimi

Kırım Tatar Millî Kurultayı ve Kırım Tatar Millî Meclisi'nde (bundan sonra Meclis) çoğunluğu oluşturan Mustafa Cemilev ve destekçileri yerli halk statüsünü uluslararası kurumlarla geliştirdikleri yakın ilişkilerle uluslararası toplumda kabul ettirmeye çalıştılar. Meclisin ikinci bir amacı da yerli halk statüsünün Ukrayna Parlamentosu ve hükûmeti nezdinde kabul ettirerek bunun hukuken tanınmasıydı. Ukraynalı insan hakları savunucuları onları bu konuda destekledi çünkü yerli halk talebi hem Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne hanel getirmiyor hem de Ukrayna'nın AB'ye ve Batı kurumlarına katılabilmesi için önemli ve sesi çok çıkan bir azınlık olan Kırım Tatarlarının kendi kaderini tayin talebine bir cevap teşkil ediyordu. 1990'lı ve 2000'li yıllarda uluslararası örgütlerden, Türkiye'den ve diasporadan gelen fonlar ve destekler sayesinde Kırım Tatar kültürü, dili ve geleneksel sanatları canlandırıldı, Kırım Tatarlarının Hansaray, millî anıtlar, camiler, mezarlıklar, türbeler vb. dinî ve kültürel mekânları Kırım Tatarlarına iade edildi. Restore edilerek eski hâllerine kavuşturulmaya çalışıldı.

O sırada Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasını ve Rusya'ya bağlanmasını isteyen bazı Kırımlı Ruslar ve Rusya'da bu hareketin kışkırtıcıları ise Kırım Tatarlarının sürgününü haklı çıkarmaya çalışan çarpık tarihî argümanları yeniden kullanıma sunuyorlardı. Ayrıca Rusların Kırım'daki köklerinin çok eskiye dayandığını ve Tatarların Altın Ordu İmparatorluğu ile sonradan Kırım'a geldiklerini ve Kırım'ın yerlisi olmadıklarını savunuyorlardı. Tabii bütün bu argümanlar Kırım Tatarları kelimesi yerine "daha evvel Kırım'da ikamet etmekte olan Tatarlar" ibaresini kullanan 1967 Sovyet karnamesi ile iyice açık edilmiş olan Kırım Tatarlarının Kırım'la ilişkisini koparma siyasetinin yeniden diriltilemesiydi. Bu davranışları, işgalden önce Kırım'da Stalin'in resimlerinin her yerde boy göstermesi ve onun adına düzenlenen

²³ Babin, a.g.e., s. 93.

Komünist Parti geçitleri ile birlikte düşünerek, başka bir yerde neo-Stalinist siyaset olarak nitelendirmiştik²⁴.

Bütün bunlar bazı Kırım Tatarları arasında “Tatar” adını da atarak kendilerini Ukrayince *Krymtsy* (Kırımlı) veya Kırım Tatarca *Qırım* ya da *Qırımlı* olarak nitelendirme hareketini doğurdu. Bu şekilde, Tatarların “sonradan” yarımadaya geldikleri suçlamalarından kurtularak bu tür saldırıları bertaraf edeceklerini düşünmekteydiler. Ama halkın ve entelektüellerin çoğunun fikri atalarından kalan ve edebî metinlere kadar kültürlerinin her alanına yerleşmiş olan “Tatar” adından vazgeçmemek ama onu her zaman “Kırım Tatarı” (Rusça birleşik kelime olarak *Krymskotatarskiy narod*) olarak kullanmak şeklindeydi. 2014’ten sonra Rus hükümeti Rusça hukuki metinlerde Rusçanın dil bilgisi kurallarına aykırı olarak “Krymsko-Tatarskiy”, Sovyet döneminde sürgünden sonra ortaya çıkan mitolojik bir birleşik Tatar milleti fikrini yeniden canlandırmaya çalıştılar ve bu uğurda Kazan’daki Volga Tatarlarıyla kültürel ilişkileri canlandırmak için çaba göstermeye başladılar²⁵. Son dönemde hatta iki kelime arasına daha büyük bir ayırım koyarak *Krımskiye Tatari* şekilde Rusça yazımlar teşvik edilmeye başlandı.

İnşacı görüşün kimlikleri tarihî bağlamı içerisinde değerlendirmeyi savunduğunu daha önce belirtmiştik. 1917’de toplanan Birinci Kurultay ve 1992’de toplanan İkinci Kurultay’ın (Qurultay) bağlamı oldukça farklıydı. Birinci Kurultay, Çarlık Rusyası’nın sona erdiği ve dünya milletlerinin kendi kaderini tayin haklarını birbirini ardına iddia ettiği ve yeni millî devletlerin ortaya çıktığı dünyada Kırım Tatarlarının da egemen bir millet olarak yerini almasına çalışmaktaydı. Kırım Tatarları vatandan sürgün edilmemişti, Kırım Tatar dili ve kültürü henüz tehlikede değildi ve Kırım Tatarları Rus İmparatorluğu’nun yıkıldığı günlerde eski sömürgeciye karşı siyasi yönden oldukça güçlü durumdaydı. Millî birliklerini oluşturmuş, demokratik temsil organlarını ve millî kurumlarını inşa etmişlerdi. İkinci Kurultay’a (Qurultay) gelindiğinde ise Kırım Tatarları hukuki statüsünü ve siyasi gücünü büyük oranda kaybetmiş, hatta Avrasya’ya dağılmış, millî bütünlüğünü,

²⁴ Bk. Aydın ve Şahin, a.g.e.; Uehling, a.g.e.

²⁵ Babin, a.g.m., s. 105.

kurumlarını kaybetmiş bir halktı. Kırım Tatar dili “tehlikede olan diller” arasındaydı. Kırım Tatar kültürü sürgünde yok olmanın eşiğine gelmişti. Bu sebeple, İkinci Kurultay’ın odak noktası; Sovyet devleti içinde büyük yaralar almış, fiziksel ve kültürel soykırıma uğramış, on yıllardır uzak coğrafyalara dağılmış Kırım Tatar milletini tekrar vatanda bir araya getirmek, yok olma tehlikesinde olan dil, din ve kültürü diriltmek ve yeniden gücünü toparlamaya çalışan Rus emperyalizmine karşı direnmek için yeni yollar bulmaktı. Yeni *Qurultay*’ın²⁶ amacı herhangi bir Rus devletinin ya da siyasi örgütlenmesinin içerisinde bulunmamayı başarabilmek ve kendi millî kuvvetlerinin yetmediği yerde bu uğurda diğer siyasi yapılardan destek elde etmektir. Uluslararası hukuka göre, örneğin 1960’larda, Afrika’da uygulandığı şekliyle kendi kaderini tayin hakkı, ana vatanda çoğunluk olan ve millî kültürlerini, kurumlarını, ekonomilerini, kısaca bütünlüklerini koruyan halklara tanınıyordu ama Kırım Tatarlarının bu kriterlerle haklarını savunması iyice güçleşmişti. Öyleyse peş peşe soykırımlar sebebiyle nüfuslarını ve toprakları üzerinde hâkimiyetlerini kaybetmiş yerli halkların uluslararası hukuka göre haklarını savunma için açtığı yoldan yürüyerek, Kırım Tatarlarının “yerli halk” olarak haklarını istemek gerekiyordu.

Bu perspektiften bakıldığında yerli halk statüsünün; insan hakları talebi, kendi kaderini tayin hakkı, tarihsel mağduriyetlerin telafisi, Kırım Tatarlarının gasp edilmiş topraklarının iadesi, kültürün canlandırılması, Kırım Tatar kimliğinin temeli olan Kırım’ın doğa ve kültürel mirasının korunması gibi konulara kapsamlı bir çözüm sağlayacak ve Kırım Tatar milletini yeniden inşa edecek bir çerçeve olduğunu görmekteyiz. Bu yazıda, yerli halklar hukukunun, bazı Kırım Tatar milliyetçilerinin savlarının aksine, Kırım Tatarlarına kendi kaderini tayin hakkı sağlayabileceğini ve I. Kurultay ve Kırım Tatar milliyetçiliğinin prensipleri olan vatan, dil ve din gibi değerlerle uyuşturulabileceğini savunuyoruz.

Burada, Pantürkist damardan gelen diasporadaki Kırım Tatar milliyetçileri “yerli halk” kimliğine Kırımlı Rus ve Ukrayınların da dâhil

²⁶1991’den sonra kullanılması kabul edilen Kırım Tatarca Latin Alfabesine göre Kurultay, Kırım Tatarca *Qurultay* olarak yazılmaktadır.

edileceğinden korkarak, bu kimliğe şüpheyle yaklaşmaktadırlar. Hem de millet olmaktan “halk” olmaya “düşmek” ve bir nevi millî davadan feragat olarak algılanmaktadırlar.

Kırım ve Ukrayna’da, özellikle *Qırım* gazetesi etrafında toplanan bazı entelektüeller arasında ortaya çıkan bir görüş de “Kırım Tatar” adını değiştirerek, yerli halka “*Qırım*” (Ukrayince “*Krimtsi*”) ya da “*Qırımli*” adını vermek suretiyle, “Tatar” adının ima ettiği hem Orta Asya’dan Kırım’a göç etmiş topluluk olma kimliğinden hem de Rus ve Ukrayna tarih yazımındaki olumsuz Tatar imajından olabildiğince uzaklaşmaktır. Bu görüşü savunanlar “Tatar” kimliğinin, özellikle Kırım’ın 2014’teki işgalinden sonra Moskova’nın Kırım Tatarlarını Rusya’daki Tatarlar arasında eritme amacıyla kullanıldığına işaret etmektedirler. Gerçekten de Moskova, işgalden sonra Kırım ve Kazan arasında kültürel ilişkiler ve alışverişler geliştirmeye çalışmakta, hatta İsmail Gaspıralı’nın Pantürkist kültürel projesi bile Rusya’nın işine yarayacak bir alternatif olarak Rusya tarafından sahiplenilmektedir. Bu siyasetle birlikte Putin, Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi’ne Kırım Tatarlarının yerli halk olmadığını “ispatlama” görevi vermiştir.

“Tatar” kimliği şu anda Moskova tarafından destekleniyor olabilir ancak aynı zamanda hem Kırım’da hem de dünyanın pek çok yerine dağılmış, özellikle Türkiye’deki Kırım Tatarlarının çoğunluğu kendilerini Türki bir halk yani “Tatar” olarak kabul etmektedirler. “Tatar” kimliği halkın birçok millî sembolüne ve edebiyatına işlenmiştir. Bütün bu manipülatif ortamda diasporadaki, ana vatandaki ve Ukrayna ana karasındaki Kırım Tatarlarının sadece kendi bağlamlarını değil, diaspora, Ukrayna ve Rusya’daki bağlamı bir arada değerlendirerek hareket etmeleri şarttır²⁷.

Fakat Kırım Tatar milliyetçiliğinin önündeki en önemli sorun bu değildir. Bütün yerli halklar arasında eşsiz bir yapı olan *Qurultay*’ın temsil kabiliyeti 1991’den beri devam eden Kırım’daki Rus egemen yapılarıyla mücadele etme sürecinde zarar gördü. *Qurultay* ilk defa

²⁷ Halya Coynash, “The Kremlin hires academics to deny Crimean Tatars their rights”, **Kharkiv Human Rights Protection Group**, 18 Mayıs 2018, <https://khp.org/en/1525533996> Erişim: 01.10.2022.

oluşturulduğu zaman seçimlerde Kırım dışından Ukrayna’da yerleşmiş delegelerin de oy verebildiği salt çoğunluk sistemi kullanılmaktaydı. 2006’da, çeşitli siyasi sebeplerle ‘seçmenlerin üçte birinin oyu artı bir’ oyla yani azınlık oyuyla seçilebilecek bir kurum hâline getirildi. 2013’te ise bunu yerine göreceli çoğunluk ile *Qurultay* delegelerinin seçimi şartı getirildi. Bunlar Meclisin temsil özelliğini ve otoritesini azalttı. Rus işgalinden sonra ise hem 6 Meclis üyesi hem de bazı yerel Meclis üyeleri işgal hükûmetinin önerdiği pozisyonları kabul ettiler. 2014 yılında Rus güvenlik güçleri tarafından el konular ve çalışmaz hale getirilen Meclis 15 Nisan 2016’da Kırım’da yasa dışı bir örgüt olarak ilan edildi. Bu süre zarfında Rus birçok Meclis üyesi hapse atıldı ve çeşitli kovuşturmalara uğradılar. Kırım’da internet vasıtasıyla bile yapılabilecek herhangi bir seçimin Rus manipülasyonuna uğrama tehlikesi karşısında Meclis, şu anda Ukrayna ana karasında olan Meclis üyelerinin süresiz olarak görevlerine devam etmeleri kararı aldı. Uzun süre sürgünde kalan ve seçilmeyen Meclis üyelerinin işgalin uzaması durumunda Kırım Tatarlarının temsil meşruiyeti ve yeteneğini kaybetme tehlikesi büyüktür.

4. Ukrayna ve Rusya’nın Kırım Tatarlarının Yerli Halk Statüsü Talebine Tepkileri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kırım’a çoğunluğu 1950 sonrasında yerleştirilmiş olan Ruslar arasından hâlen Sovyet kimliğine bağlı Rus bürokratlar, Kırım Tatarlarının Kırım’da egemenliklerini inşa etmelerinin önüne geçmek için bazı karşı-stratejiler geliştirdiler. Kırım’ın Ukrayna’dan ayrılıp Rusya’ya bağlanması operasyonu için Kırım Tatarlarını bahane etmek istediler. Bu işlem şu şekilde gerçekleşti. 13 Kasım 1990’da, Kırım *Oblastı* Sovyeti, *oblast* çapında 20 Ocak 1991’de, Kırım Özerk Cumhuriyeti’nin ilan edilip Birlik Anlaşması’nın imzalanarak, Sovyetler Birliği’nin bir parçası olmasını konu edinen bir referandum düzenleme kararı aldı (13 Kasım 1990). Bu karar SSCB merkezî hükûmeti tarafından onaylandığında, “Kırım’daki halkların kendi kaderini tayin hakkının kabul edilmesi” uygulamaya konulacaktı. 13 Kasım 1990 kararnamesinde ayrıca Ukrayna ve Özbek SSC dâhil beş cumhuriyetten, “Kırım’dan sürgün edilen Kırım Tatarları ve diğer

topluluklar arasında bu referandumun düzenlenmesi için yardım” talep edildi²⁸. Öngöremedikleri bu hukuki kararlar Kırım Tatarlarının siyasi haklarını tanımış olduklarıdır.

Sürgün edilen halklar bu referandumu boykot etmiştir ama referandum yine de yapılmış ve Ukrayna SSC, 12 Şubat 1991 tarihinde, Kırım *Oblastı*'nın statüsünün Kırım Özerk SSC olarak değiştirildiğini ilan etmiştir²⁹. SSCB Yüksek Sovyeti de 25 Haziran 1945 tarihli, özerk cumhuriyetin statüsünü *oblasta* çeviren kararnameyi iptal etmiştir³⁰. Yani hukuki durum 1945 öncesine çevrilmesine rağmen *oblast* yöneticileri görevlerine devam etmiş, Kırım Tatarları 1944 öncesindeki aksine yönetici ya da başka bir devlet kadrosuna atanmamıştır. Oysa Kırım Özerk Cumhuriyeti, adında bahsedilmese de bir Kırım Tatar özerkliğidir, yoksa Kırım'daki Rusların, Rusların geri kalanından farkı olmadığı için özerk bir etnik cumhuriyete zaten gerek yoktu.

Haziran 1991'de Kurultay'ı toplayan Kırım Tatarları temsil organı olarak Meclis'i oluşturduklar, 13 Aralık 1991'de, Kırım Tatar Millî Cumhuriyeti'ni ilan ettiler ve bu cumhuriyetin anayasa taslağını kamusal tartışmaya açtılar³¹. Yukarıda bahsettiğimiz Kırım'daki etnik Rus yönetimi Kırım Tatar Millî Meclisi ile herhangi bir iş birliğine karşı çıkmış, kendi Kırım Cumhuriyeti anayasalarını 6 Mayıs 1992'de kabul etmiş, Kırım Tatarlarına sadece Almanlar, Ermeniler gibi “sürgün edilmiş halklardan biri” olarak yer vermiş ve onların sadece dönüş hakkından bahsetmiştir³². Bu şekilde, 14 Ekim 1993'te kabul edilen (ve Ukrayna tarafından da onaylanan) kanun ile bütün sürgün edilmiş halklara Yüksek Sovyet'te yer almak için belli sayıda milletvekili kotaları verilmiştir. Bu arada, belki Ruslara tehdit oluşturacak kadar nüfusları olmayan Karaylar

²⁸ Babin a.g.m., s. 85.

²⁹ Roman Solchanyk, “The politics of state building: Centre-periphery relations in Post-Soviet Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, C 46, S 1, 1994, s. 51.

³⁰ Postanovleniye Verhovnogo Soveta SSSR, Ob otmene zakonodatelnih aktov v svyazi s Deklaratsiyey Verhovnogo Soveta SSSR ot 14 noyabrya 1989 g., “O priznanii nezakonnimi i prestupnimi repressivnih aktov protiv narodov, podvergsihysya nasil'stvennomu pereseleniyu, i obespechenii ih prav”, 7 Mart 1991, *İzvestiya*, 14 Mart 1991.

³¹ Kırım Tatar Millî Egemenlik Bildirgesi, 30 Haziran 1991, http://qtm.org/public/images/ckeditor/file/quick-folder/dokumenty_1_sessii_2_kurultaya.doc, Erişim: 01.10.2022.

³² Maria Drohobycky (Ed.), *Crimea: Dynamics, Challenges, and Prospects*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham MD, 1995.

ve Kırımçaklar da yerli halk olarak tanınmıştır³³. 21 Ocak 1991’de, Kırım Özerk SSC Bakanlar Kurulu, Kırımçak ve Karayları “az nüfuslu halklar” olarak tanıması ve kültürel kimliklerini korumak için bazı önlemler alınmasını istemiştir.

1991’den 2014’e kadar Ukrayna hükûmeti Kırım Tatarlarının yerli halk statüsünü hukuki (*de jure*) olarak kabul etmemiştir. Ama yerli halk taleplerinin *de facto* olarak birçoğunu süreç içerisinde tanımıştır. Ukrayna Parlamentosu, “Halkların Hakları Deklarasyonu” (1991) ve “Ukrayna’daki Tüm Halklara Mensup Vatandaşlara Başvuru”³⁴ (1991) kabul etmiş, Kırım Tatarları “kolektif haklara” sahip halklardan biri olarak kabul edilmiş fakat hiçbir kanun maddesi ile bu hakların ne olduğu açıklanmamıştır. Ukrayna’nın 1996 Anayasası, Kırım’da ayrılıkçılığı bertaraf etmek için verilen özerk statü ile Kırım Tatarlarının bağlantısını kurmamış³⁴, Kırım Özerk Cumhuriyeti’nin 1998 Anayasası da yerli halkların özerkliğin temeli olduğu gibi bir atıfta bulunmamıştır³⁵. Fakat özerk cumhuriyetin resmî dillerinin Rusça ve Kırım Tatarca olduğu söylenmiştir, 2003 yılında da bazı düzenlemelerle Kırım Tatar diline özel bir statü verilmiştir. Ancak Kırım Tatarca ile ilgili bu hukuki düzenlemelerden hiçbiri uygulanmamıştır.

Ukrayna’nın 1996 Anayasası “yerli halklara” millî anayasal garantiler vermiştir. Ukrayna Anayasası, devleti yerli halkların ve azınlıkların etnik, kültürel, dinî kimliklerini ve dillerini geliştirmekle görevlendirmiş ve yerel yönetimlerin yerli halkların yaşadıkları yerlerde kültürel olarak gelişmeleri için çeşitli programlar uygulamalarını öngörmüştür. Fakat anayasada tanınan bu hakların nasıl uygulanacağına dair kanunlar kabul edilmemiştir. En önemlisi de anayasa bu yerli halkların kimler olduğunu belirtmemiştir. Etnik siyasetin çerçevesi üzerine hazırlanan kanun teklifinde yerli halklar “Ukrayna topraklarında ortaya çıkmış otokton halklar” olarak tanımlanmıştır. Bunlar Ukrayna

³³ 2001 nüfus sayımına göre Kırım’da 243 bin Kırım Tatari, 674 Karay ve 201 Kırımçak bulunmaktadır.

³⁴ Babin, a.g.m., s. 87.

³⁵ 1998 Anayasası, <https://web.archive.org/web/20140312144006/http://www.rada.crimea.ua/en/bases-of-activity/konstituciya-ARK> Erişim: 01.10.2022.

içinde kendi devletleri olmayan etnik gruplardır³⁶. Ukrayna'da sadece Kırım Tatarları, Karaylar ve Kırımçaklar yerli halk olduklarını iddia etmektedirler. Kırım Tatarlarının 1991'den itibaren bir temsil organı vardır. Karaylar da Ulu Beylik adında, 2003 yılında, bir temsil organı oluşturmuşlardır. Kırım Tatarları gibi Karaylar da uluslararası hukuka göre yerli halk olma kriterlerini yerine getirmektedirler. Naziler tarafından soykırıma uğratılan Kırımçaklar ise düşük sayıda ve bu iki halka göre çok güçsüz durumdadırlar.

Babin'e göre, Ukrayna'nın uzun dönem Kırım Tatarlarının ve Karayların millî bölgesel özerklik oluşturmalarını kabul etmemesinin sebebi, bu halkların millî tarımlarını ve doğayı kullanım üzerine geleneklerini yitirmiş olmaları, uzun dönem millî temsilî organlarının olmaması ve Kırım'da azınlık olmalarıdır. Bunun onlara Kırım'ın doğal kaynaklarının teslim edilmesi için engel teşkil ettiği iddia edilmektedir³⁷. Fakat Kırım Tatarlarının durumunda değişme olmamasına rağmen Ukrayna'nın 2014'ten sonra millî bölgesel özerklik meselesini masaya getirmesi, esas sebeplerin bunlar olmadığını göstermektedir. Ukrayna'nın Kırım'daki Ruslara taviz vererek Kırım'da olası bir ayrılıkçılığı engelleme stratejisi, 2014'te, çok acı bir şekilde çökmüştür. Cemilev'in dediği gibi Kırım'daki Ukrayna Ordusuna Kırım Tatarları alınıp Kırım'daki Ukrayna silahlı gücü kuvvetlendirilseydi, Kırım'ın yönetim organlarına ve bürokrasisine Kırım'ın yerli halkları yerleştirilseydi Ukrayna'nın Kırım'ı kaybetmesi oldukça zor olurdu. Ukrayna, Kırım'da yerli halkların statüsünü güçlendirmemesinin faturasını ağır ödedi ve 2014'ten sonra Ukrayna'nın Kırım stratejisinin ve yerli halk hakları konusunda görüşlerinin değişmesine sebebiyet verdi.

İşin gerçeği yukardaki argümanlar -doğayla bağlantısız yaşam tarzı, uzun dönem temsilî organlarının olmaması ve Kırım'da azınlık olmak- Ukrayna'nın da 2014'e kadar Rusya'nın yerli halklar konusunda görüşlerini paylaştığını göstermektedir. Kırım Tatarlarının Kırım'ın

³⁶ Babin, a.g.m., s. 87-88.

³⁷ Babin, a.g.m., s. 88-89.

doğasıyla bağlantılarının kesilmesinde, uzun dönem temsili organlarının olmamasında ve Kırım'da azınlık olmalarında asıl suçlu Rus sömürgeciliği ve bir nebze de Sovyet döneminde ona alet olan Ukraynalı bürokratlardır.

Burada uluslararası yerli halklar hukukunun da yetersizliklerini görmekteyiz. Yerli halklar literatürü hep bu halkların oldukları yerde kültürel kayıplarından bahsetmekte, yerli halkların sürgününe yeteri kadar yer vermemektedir. Hatta bu literatürde yerinden hareket edilince yerli statüsü kaybedilmektedir. Oysa sürgün ve diaspora da yerli halkların bir gerçeğidir. Bu hesaba göre, Özbekistan'a ya da 2014'ten sonra Ukrayna ana karasına sürülen Kırım Tatarları yerli halk olmaktan çıkmakta mıdır? Bu, sonradan geldikleri için onları yönetim organlarında ve toprak özelleştirmesinden dışlamak isteyen Kırım'daki Rus yöneticilerin argümanıdır.

Yerli halkların adı konulmasa da haklarının verilmesine en çok hizmet eden kanun, 20 Nisan 2000 tarihinde kabul edilen, “Sürgün Edilmiş ve Ukrayna'ya Gönüllü Olarak Dönmüş Olan Kırım Tatarları ve Etnik Azınlıkların Haklarının Sağlanması İçin Devlet Politikası ve Bununla İlgili Gerekli Düzenlemelerdeki Sorunlar” adlı kanundu. Bu kanun devlete Kırım Tatar kültürünün korunması ve geliştirilmesi için gerekli siyasi ve hukuki şartların oluşturulması konusunda sorumluluk vermiştir³⁸. Bağımsız Ukrayna'nın ikinci Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma'nın döneminde Kırım Tatar Millî Meclisi, 7 Nisan 2000 tarihli, “Kırım Tatar Halkının Temsilciler Konseyi Hakkında Düzenlemeler” adlı Başkanlık kararnamesiyle tanındı ve izleyen bir kararnameyle “Kırım Tatar Kültürüne Ait Günler” resmileşti ve Temsilciler Konseyi'nin üyeleri Meclis üyeleri olarak onaylandı. Bundan sonra Kırım Tatar Millî Meclisi, Ukrayna Devlet Başkanı'nın Danışma Konseyi olarak Kırım Tatarlarının durumunun iyileştirilmesi için daha etkili bir güç elde etti. Fakat bu tanınmada Meclisin konumu kanunlarla açık bir şekilde belirlenmediğinden, 2010'da, Viktor Yanukoviç iktidara geldiğinde

³⁸ Babin, a.g.m., s. 90.

Meclis yerine başka Kırım Tatar sivil toplum kuruluşlarını “Temsilciler Konseyi”ne atanması suretiyle bu uygulamanın içini boşalttı.

Yine de 2000’li yıllarda, Kırım Tatarlarının yerli halk haklarının bazıları -örneğin, toprak ve maddi yardım sağlanması- aslında kanunlarca tanındı ve uygulandı. 14 Kasım 1989’da, SSCB Yüksek Sovyeti Kırım Tatarlarının sürgününü tamamen kanunsuz olarak tanımlamıştı. Sürgünün tanımı Ukrayna yasalarına ancak 24 Haziran 2004’te girdi ve sürgün edilenlerin haklarının eski hâline getirilmesi (*rehabilitation*) gerektiği üzerine kanun kabul edildi³⁹. Babin’e göre Kırım Tatarları *de facto* olarak yerli halkların bazı siyasi haklarına “sürgün edilmiş halklar” hukuki kılıfı ile sahip oldular. “Sürgün edilen topluluk” kavramı, 14 Kasım 1989’da, ilk defa hukuken kabul edilmişti. Fakat bu hukuki olarak zayıf bir temeldi çünkü Almanlar, Ermeniler, Bulgarlar ve Yunanlar da sürgün edilen topluluklara giriyordu ve Kırım Tatarları ile eşit statüde kabul ediliyordu.

Kırım Tatarlarının hakları konusunda en az ilerleme kaydedilen konu dil konusu oldu. 1921, 1926, 1938 anayasalarında Kırım Tatarca, Kırım Özerk SSC’nin Rusça ile birlikte resmî diliydi. Kırım Tatar Sürgünü’nden evvel yarımadada 371 Kırım Tatar okulu vardı⁴⁰. 1992 Anayasası Rusça, Ukrayince ve Kırım Tatarcanın Kırım’ın resmî dili olduğunu belirtmişti. 1996 Anayasasında, Ukrayna Parlamentosu’nun kabul ettiği yeni anayasada tek devlet dilinin Ukrayince olarak belirtilmesi hem Kırım Tatarları hem de Ruslar tarafından protesto edildi. 2014’ten evvel Kırım Tatarları okula giden öğrencilerin yüzde 20’sini oluşturmasına rağmen ancak yüzde 3’ü Kırım Tatarca eğitim alabiliyordu ve sadece yüzde 6’sı Kırım Tatarca’yı seçmeli ders olarak alabiliyordu. Yarımadada sadece 15 Kırım Tatar okulu vardı. 2006’da, bir yasayla Kırım Tatarca ve Ukrayince eğitimin geliştirilmesinden bahsedildi ama uygulamada hiçbir şey değişmedi (2012 yılındaki, “Kırım Özek

³⁹ Sürgünden dönenlerin aile üyeleri için oturma izni hakkında hükümet kararname No. 626, 13 Mayıs 2004. Ayrıca bk. Siyasi Baskı Kurbanlarının Rehabilitasyonuna Dair Kanun, 1991 № 962-XII [Ukrayince]; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12/ed19910417>.

⁴⁰ Crimean Tatar Resource Center başkanı Eskender Barriev’den EMRIP’e mektup, 1 Şubat 2019, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IPeoples/EMRIP/Call/CrimeanTatarResourceCentre.pdf> Erişim: 01.10.2022.

Cumhuriyeti'nde Eğitimin Geliştirilmesi" yasası, Madde 3/6)⁴¹. 2012'de, Yanukoviç hükûmeti döneminde (2010-2014) geçen "Devlet Dili Politikası Prensipleri" adlı Ukrayna kanununda ise herhangi bir yerde azınlık en az yüzde 10 ise o bölgede azınlık dili bölgesel dillerden biri olacaktı⁴². Fakat bu kanun Kırım'da uygulanmadı. Bunun sebebi ise pratikte zaten okulların çoğunun Rusça olması ve kanunun uygulanmasının Kırım Tatarcanın bölgesel dil olması anlamına gelecek olmasıydı. Rusya'nın Kırım'ı işgali sonrasında, Haziran 2015'te, Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu (Devlet Konseyi), eğitim hakkında bir kanun geçirerek eğitimin resmî dilde yani Rusça verileceğini ama bütün Kırım vatandaşlarının eğitim sisteminin imkânları elverdiğince okul öncesi, ilkokul ve temel eğitimlerini ana dillerinde almaya hakları olduğunu ortaya koydu (Madde 11/2). Rusya'nın tarafına geçen, Devlet Konseyi Sözcü Yardımcısı ve eski Meclis Başkan Yardımcısı Remzi İlyasov, Ukrayince ve Kırım Tatarcanın bütün okullarda Rusçanın yanında zorunlu okutulması değişikliğini önerse de parlamento bunu reddetti. Karşı çıkanlar Rus Anayasası'nda ikinci ve üçüncü zorunlu dil olmamasını örnek gösterdiler ve Rus Anayasası ile uyumlu olunması gerektiğini söylediler⁴³.

1958'den beri SSCB'de ebeveynlerin dilekçe vererek çocuklarının eğitim göreceği dili seçmeleri konusunda bir kanun vardı ve bu yerleşmiş bir kurumsal gelenektir⁴⁴. Eğitimin Rusça verilmesinin eşitliğe aykırı olduğunu savunan Kırım Tatarları, anne babaların Kırım Tatarca dil derslerini veya derslerin Kırım Tatarca işlendiği dersleri seçmeleri konusunda okullara dilekçe vermeleri için kampanya yürütmektedir. Seçmeli Kırım Tatarca derslerinin ya erken ya da geç saatlere konulması

⁴¹ O Kontseptsii razvitiia obrazovaniia v Avtonomnoi Respublike Kırım na period do 2012 goda, Erişim: 30.10.2022. <http://zakon2.rada.gov.ua/krym/show/rb0215002-06>

⁴² Stephen Pifer and Anne Thoburn, What Ukraine's New Language Law means for National Unity, 21 Ağustos 2012, **Brookings**, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2012/08/21/what-ukraines-new-language-law-means-for-national-unity/> Erişim: 30.10.2022.

⁴³ Paola Bocale, "Trends and issues in language policy and language education in Crimea", **Canadian Slavonic Papers**, C 58 S 1, 2016, s. 1-20.

⁴⁴ 24 Aralık 1958 tarihli, "Okul ve yaşam arasındaki bağın güçlendirilmesi ve SSCB'de halk eğitim sisteminin daha fazla geliştirilmesi hakkında" (Zakon SSSR "Ob ukreplenii svyazi shkoly s jizn'yu i o dal'neyšem razvitií sistemí narodnogo obrazovaniya v SSSR") başlıklı kanun. Bk. <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=9934#113nJTq89h7OAYj> Erişim: 30.10.2022.

ve Rus çoğunluğun yaşadığı bölgelerde bu dersleri seçen çocuklar hakkında ön yargı geliştirilebilmesi sorun olmaktadır. 2019 verileri Kırım Tatar okullarının sayısının 16'dan 7'ye düştüğünü, 4 okulun Rusça-Tatarca eğitime geçtiğini ve ortaokula çevrildiğini ve Kırım Tatarca sınıfların oldukça azaldığını göstermektedir⁴⁵. Rus güvenlik servisi FSB (*Federal'naya slujba bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii*) ders seçimleri öncesi Kırım Tatar velilerle özel görüşmeler gerçekleştirmekte, Kırım Tatarca öğretmenlerin evlerine baskınlar yapılmaktadır. Üniversite seviyesinde ise Kırım Tatarca ve Ukrayince eğitim görmek isteyenler için seçenekler azalmıştır. Kırım Tatar dil ve edebiyat fakülteleri birleştirilmiş ve akademisyenlerin sayısı azaltılmıştır. Eğitim yanında Kırım Tatarcasının uzun yıllar süren Latin alfabesine geçmesi çalışmaları da yeni Rus hükümeti tarafından durdurulmuştur. 2002 yılında, Rusya Federasyonu, özellikle Türki toplulukların diğer Türki devletler gibi Latin alfabesine geçmelerini önlemek için tüm cumhuriyet seviyesinde devlet dillerinin Kiril alfabesinde yazılması gerektiğini ilan etmiştir⁴⁶. Yine “Golos Kırma” ve “Yanı Dünya” dışında bütün Kırım Tatar medya yayın organları kapatılmıştır. Kırım Tatarca üzerine faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları da onay almakta zorluk çekmektedirler. Yarımadadaki 14 bin kadar yol işareti daha önce Rusça, Ukrayince ve İngilizce iken şu anda sadece Rusçadır⁴⁷. Rusya Federasyonu'nun 2005'te çıkan devlet dilleri hakkındaki kanun, Rusçanın bütün coğrafi isimlerde ve yol işaretlerinde zorunlu olarak kullanılmasını öngörmektedir⁴⁸. Rus tarihi ve dilini farklı bir yaklaşımla öğretmeyi içeren eğitim ve kültür politikalarıyla gençlerde yeni bir kimlik oluşturulması hedeflendiği ileri gelenler tarafından dile getirilmektedir. Rusya 2014'ten sonra öğretmenleri zorla yeniden yeni müfredata göre eğitime tabi tutmuştur. Yeni ders kitapları okutulmaya başlanmış ve Rusça dışı dillerdeki ‘ortam okulları’ kapatılmıştır. Ayrıca Ukrayince ve Kırım Tatarcanın hiçbir işe

⁴⁵ Crimean Tatar Resource Center Başkanı Eskender Barriev'den EMRIP'e Mektup, a.g.e.

⁴⁶ Cathleen Moore, Russia: Cyrillic Law Ruffles Feathers In Republics, RFE/Radio Liberty, 5 Aralık 2002, <https://www.rferl.org/a/1101584.html> Erişim: 30.10.2022.

⁴⁷ Paola Bocale, “Trends and issues in language policy and language education in Crimea”, *Canadian Slavonic Papers*, C 58 S 1, 2016, s. 1-20.

⁴⁸ Bocale, a.g.m., s. 10.

yaramayacağına dayalı bir söylem öğrencilere ve velilere aşılarmaya çalışılmaktadır⁴⁹.

20 Mart 2014'te, Ukrayna Parlamentosu'nun (*Verhovna Rada*), "Kırım Tatar Halkının Haklarının Garanti Edilmesi Üzerine VR Bildirisi" adlı 1140-VII nolu tarihî kararnameyle Ukrayna, Kırım Tatarlarının etnik, kültürel, dinî kimliklerini ve dillerini korumayı ve geliştirmeyi taahhüt ettiği ve aynı taahhütleri bütün azınlıklara verdiği açıklanmıştır⁵⁰. Bu kararnamede Karaylar ve Kırımçaklardan bahsetmemektedir. Kararnamede *Qurultay*⁵¹, Kırım Tatarlarının en yüksek temsil organı olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda Ukrayna, bağımsız ve egemen Ukrayna devletinin parçası olarak Kırım Tatarlarının için (*inherent*) kendi kaderini tayin hakkını kabul eder. Bu şekilde Ukrayna, Meclisi yürütme organı olarak tanımaktadır. Bu bildiriyle *Verhovna Rada*, BM Yerli Halkların Hakları Deklarasyonu'nu da desteklediğini belirtmektedir ve bu deklarasyonu kanuni olarak kabul etme yolunda adımlar atmaya başlatmaktadır. *Verhovna Rada*, Bakanlar Kurulu'na bir an evvel Kırım Tatarlarının statüsünü belirleyecek kanun teklifleri ve maddeleri hazırlaması talimatını vermiştir. Gerekli projelerin BM, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) ve Avrupa Konseyi ile iş birliği içinde ve uluslararası hukuk, insan hakları, yerli halklar ve ulusal azınlıkların hakları çerçevesinde Meclis'e danışılarak hazırlanması istenmiştir. Ukrayna hükümeti ve Meclis arasında da iş birliği için pratik mekanizmalar oluşturulmuştur. Ukrayna ayrıca Kırım'daki anayasal olmayan referandumunu işaret ederek, Kırım'da çeşitli etnik grupların mensuplarına uygulanan ayrımcılığı şiddetle kınamıştır. Kırım Tatarlarının Sürgünü *Verhovna Rada* tarafından soykırım olarak tanınmış ve Kanada gibi birkaç ülke de bunu takip etmiştir. Kırım Tatar millî günleri, marşı, bayrağı sembolleri ve kahramanları Ukrayna millî

⁴⁹ Bocale, a.g.m.

⁵⁰ Bk. Postanova Verhovnoyi Radı Ukrayini pro Zayavu Verhovnoyi Radı Ukrayini şçodo harantiyi prav kryms'kotatars'koho narodu u skladi Ukrayins'koyi Derjavı. (İng. Statement of Verkhovna Rada of Ukraine on the Guarantee of the Rights of the Crimean Tatar People in the Ukrainian State, approved by the Resolution of Verkhovna Rada of Ukraine) 1140-VII, 20 Mart 2014, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1140-18#Text> Erişim: 25.10.2022.

⁵¹ 1991'de toplanan Kurultay Kırım Tatarca ismiyle ifade edilmiştir.

panteonuna katılmıştır. Kırım Tatarlarının lideri Mustafa Cemilev Cumhurbaşkanının Kırım işlerinde özel temsilcisi olarak atanmıştır. 2014'teki işgalden sonra Kırım'dan Ukrayna'ya sürgün edilmiş Kırım Tatarlarına çeşitli kültürel haklar verilmiştir. Kiyiv'de faaliyet gösteren *Krimskiy Dim (Qırım Evi)* adlı sivil toplum kuruluşu çatısı altında Kırım Tatar kültürüne ait pek çok etkinlik ve aktivite düzenlenmektedir. Kırım Tatar milli sembolleri günleri resmi olarak kutlanmaya başlanmış, Kırım tatar milli kahramanları Ukrayna milli kahramanları arasına katılmış ve Ukrayna diplomatik kuruluşları Kırım Tatarlarının insan hakları ihlallerini uluslararası platformlarda dillendirmeye başlamıştır⁵².

Dünya Kırım Tatar Kongresi ve Ukrayna Dünya Kongresi adlı diaspora teşkilatları BM'de ve ABD Kongresi'nde birlikte hak arama platformları oluşturmuşlar ve “ilhak karşıtı inisiyatif” başlatmışlardır.

Mayıs 2014'te, BM Daimî Forumu'nda, 20 Mart kararnamesinin uygulandığı ilan edildi. BM'deki Ukrayna misyonu forum sırasında Kırım Tatarlarına desteğini bildiren bir faaliyet düzenledi, 13 Mayıs 2014'te, Ukrayna hükûmeti (sadece parlamento değil) adına Yerli Halklar Bildirisi'ne olan desteğini bildirdi.

15 Nisan 2014'te, “Ukrayna'nın Geçici İşgal Altındaki Topraklarında Hukuki Düzen ve Vatandaşların Hak ve Özgürlükleri Üzerine” adlı 1207-VII nolu kanunla⁵³, bu topraklardaki vatandaşların anayasa, yasa ve uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan haklarını korumak için Ukrayna tarafından üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmek üzere gerekli adımların atılmakta olduğu ama hak ihlallerinin sorumluluğunun tamamen işgalcide olduğu belirtildi. 17 Nisan 2014'te çıkarılan 1223-VII nolu kanun da doğrudan etnik temelde sürgün edilmiş kişilerin haklarının iadesi üzerinedir⁵⁴. Burada sürgün kanun dışı ve suç

⁵² “Ukrayna Dışişleri Bakanlığı'nda Kırım Tatar Bayrağı Dalgalanıyor”, **Kırım Haber Ajansı**, 26 Haziran 2015, <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/ukrayna-disisleri-bakanligi-nda-kirim-tatar-bayragi-dalgalaniyor/138211/> Erişim: 03.05.2022.

⁵³ Pro zabezpečennya prav i svobod hromadyan ta pravoviy rejim na tımčasovo okupovaniy teritoriyi Ukrayini, 15 Nisan 2014, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> Erişim: 03.05.2022.

⁵⁴ Pro vidnovlennya prav osib, deportovanih za natsional'noyu oznakoyu, 17 Nisan 2014, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18#Text> Erişim: 03.05.2022.

olarak tanımlanmaktadır. 16 Mayıs 2014'te, Başkanlık kararnamesiyle 18 Mayıs "Kırım Tatarlarının Haklarını Onurlandırma" günü olarak kabul edildi⁵⁵.

Bu yasalar biraz tepeden inme şekilde ve Kırım Tatarlarına yeterli şekilde danışılmadan oluşturulsa da Kırım Tatarlarının uzun yıllardır seslendirdiği vatana dönüş, etnik, kültürel ve dinî kimliklerinin ve dillerinin korunup geliştirilmesi, Kırım'daki toponimlerin eski hâline çevrilmesi gibi daha evvelki taleplerine cevap vermiş, ayrıca Ukrayna'ya entegrasyonlarını ilerletmek için de birçok uygulama getirmiştir.

Mart 2014'te, Ukrayna'da, Yerli Halkların Statüsü hakkında kanun sunulduktan ve statünün kanunlarla belirlenmesi istendikten sonra iki kanun tasarısı daha hazırlandı. İlki, "Kırım'dan Başka Yere Taşınmak Zorunda Kalmış Yerli Halkların Haklarının Geri Verilmesi" (4434) adlı kanun tasarısıydı. Ancak bu kanun dönüşü ve Ukrayna'ya yerleşmeyi devletin organize etmesini istediği için rağbet görmedi ve reddedildi⁵⁶. İkincisi, "Ukrayna'daki Yerli Halkların Hakları" (4501) adlı tasarıydı⁵⁷. Bu tasarı BM ve deklarasyonun en geniş okumasını yapmaktaydı. 2017 yılında, Natalya Belitser'in de katkıda bulunduğu ve Kırım Tatarlarının lideri Mustafa Cemilev ve Meclis Başkanı ve Milletvekili Refat Çubarov tarafından desteklenen, Kırım Tatarlarına Kırım'da millî bölgesel özerklik veren kanun tasarısı (6315)⁵⁸ Başkan Petro Poroşenko tarafından da desteklenmekteydi. Bu kanunun kabulünün adından parlamentonun üçte ikisinin desteğini gerektiren bir anayasa değişikliği yapılacaktı. Bu tasarıya göre Kırım Tatarlarının Verhovna Rada ve Kırım Parlamentosunda temsilileri ve kendi özyönetim organları belirlenmekte, Kırım Tatarlarının uluslararası örgütlere ve mahkemelere nasıl katılacağı açıklığa kavuşturulmakta, *Qurultay*, Meclis ve yerel meclislerin statüsü

⁵⁵ Pro Den' borot'bi za prava krims'kotatars'koho narodu, 16 Mayıs 2014, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/472/2014#Text> Erişim: 01.10.2022.

⁵⁶ Karta Prohodjennya Proektu Proekt Zakonu Ukrayini vid 13.03.2014 r. N 4434 Pro vidnovlennya prav korinnoho narodu Ukrayini, pry musovo pereselenoho z teritoriyi Krimu. <https://ips.ligazakon.net/document/jg3f600i?an=3> Erişim: 01.10.2022.

⁵⁷ Proekt Zakonu pro prava korinnih narodiv Ukrayini, 20 Mart 2014, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50327 Erişim: 01.10.2022.

⁵⁸ Proekt Zakonu pro status krims'kotatars'koho narodu v Ukrayini. 7 Nisan 2017, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61537 Erişim: 01.10.2022.

ortaya konulmaktaydı. Bu kanun tasarıları reddedildi ve Kırım Tatarlarının millî bölgesel özerkliği konusu hâlen kanuni çerçeveye oturtulmadı.

2014'ten sonraki süreçte yerli halkların statüsünün hukuki olarak tanınması, Ukrayna'nın Kırım'ı geri kazanma siyasetinin önemli bir ayağını teşkil etti. 11 Şubat 2020'de kabul edilen AB'nin Ukrayna İle İş Birliği İlerleme Raporu'nda, Ukrayna'nın Kırım Tatar millî bölgesel özerkliğini tanıması öngörülmektedir.

5 Mayıs 2022'de, Kiyiv'de, sürgündeki Kırım Tatar Millî Meclisi, Kırım Tatar sivil toplum kuruluşları ve Ukrayna'nın BM Daimî Misyonu, Daimî Forum'da “Rusya'nın Ukrayna'ya Saldırısının Yerli Halklara Etkisi” konulu bir konferans düzenleyerek, yerli halkların insanlığa karşı işlenen suçların ve savaş suçlarının kurbanı olmalarına karşı nasıl korunmaları gerektiği konusunu kamuoyuyla paylaştı⁵⁹.

23 Temmuz 2021 tarihinde, Verhovna Rada, Zelenskıy'nın teklifiyle, 2014'ten beri beklenen ve pek çok tasarısı sunulan “Ukrayna'nın Yerli Halkları Hakkında” kanununu çıkararak, yerli halkları “kendi devleti olmayan halklar” olarak kabul etti (5506)⁶⁰. Bu halklar Kırım Tatarları, Karaylar ve Kırımçaklardı. Ruslar yerli halk olarak kabul edilmedi. 2001 nüfus sayımına göre Kırım'da 243 bin Kırım Tatarı, 674 Karaylar ve 201 Kırımçak bulunmaktadır. Bu kanunla yerli halkların beş konuda hakları tanındı:

1) Yerli halkların tanınması ve kendi kaderini tayin hakkı,

2) Temsil ve siyasete katılım hakkı: Kendi temsil organlarını oluşturmaları ve bunların hukuki statülerinin tanınması, bu temsil organlarının kendi medya organlarını oluşturma hakkı verilmektedir. Temsil organları; kendi toplumlarına yönelik çevrenin korunması, tarihî toponimlerin geri verilmesi, müfredatta yerli halk tarihine de yer

⁵⁹ Bariiev spoke at the 21st session of the UN Permanent Forum on Indigenous Peoples, <https://ctrcenter.org/en/media/611?category=> Erişim: 01.10.2022.

⁶⁰ Закон України Про корінні народи України № 1616-IX, 1 Temmuz 2021 (23 Temmuz 2021'de yürürlüğe girdi). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> Erişim: 01.10.2022.

verilmesi, yerli halkların kültürel ve tarihî mirasının nesnelere dönük olarak oluşturulması gibi konularda yetki kullanabilirler. Temsilî organların meşruiyetlerinin belirlenmesi merkezî hükümete bırakılmakta, bu organların belirlenme mekanizmaları konusu ise açıklanmamaktadır. Temsil etme hakları özyönetim hakları olan konularla sınırlanmıştır. *Verhovna Rada* ve uluslararası düzeyde de temsil hakkına sahip olmuşlardır.

3) Ana dillerinde eğitim hakkı: Bu hak zaten Ukrayna'nın önceki dil ve eğitim konulu yasalarında verilmişti. Yerli halklar diğer azınlıklara göre daha geniş haklar elde etmekte, diğerlerinin aksine sadece ilköğretim değil, ortaokul ve lise seviyesinde de ana dillerinde eğitim haklarına sahip olmaktadır.

4) Toprak ve doğal kaynaklar üzerinde tasarruf hakkı: Bu hak ilk defa Ukrayna kanunlarında geçmektedir ve yerli halkların sürdürülebilir kalkınmasını hedeflemektedir. Kırım'ın doğal kaynaklarından yerli halkların ayrıcalıklı olarak istifade etmesini öngörmektedir. Kırım henüz Ukrayna yönetiminde olmadığı için bunun uygulanması mümkün değildir.

5) Kültürel haklar, tarihî miraslarını koruma hakkı, kendi medya kurumlarını oluşturma hakkı.

Bundan sonraki aşamanın Kırım Tatarlarının statüsünü belirleyen ve Kırım'da millî bölgesel özerkliklerinin niteliklerini açığa kavuşturan kanun olması yönünde Kırım Tatar talepleri devam etmektedir. 23 Ağustos 2022'de bu konuda bu kanunun hükümlerinin nasıl uygulanacağı konusunda ilk tüzüğü çıkaran Ukrayna'da yeni tüzük veya yönetmelikler ile bu konu ayrıntılandırılmalıdır⁶¹. Yerli halkların talepleri ise yerli halk meselelerinin Bakanlar Kurulu seviyesinde yönetilmesi ve bir Yerli Halk Komiserliğinin kurulması yönündedir. Bu kanunun en önemli eksikliklerinden biri, Kırım dışında yaşayan Kırım Tatarlarının temsil, entegrasyon ve kültürlerini devam ettirmeleri konusunu

⁶¹ "Ukraine adopted the first legal act for the implementation of the Law of Ukraine On the Indigenous Peoples of Ukraine", 30 Eylül 2022, <https://ctrcenter.org/en/activities/459-ukraine-adopted-the-first-legal-act-for-the-implementation-of-the-law-of-ukraine-on-the-indigenous-peoples-of-ukraine?category=> Erişim: 01.10.2022.

düzenlememesidir. Yine yerli halkların yerleşik halklar olarak algılanması ve iç veya dış mülteci oldukları durumların düşünülmemesi, genel olarak yerli halk kavramının hukuki kavramsallaştırılmasındaki eksiklerdendir.

23 Ağustos 2021’de, yerli halkları da korumayı amaçlayan Kırım Platformu’nun ilk toplantısı düzenlendi. Bu toplantıda Kırım Tatar dili ve kültürünün tehlikede olduğuna dikkat çekildi. Platformun düzenlenmesinin hemen ardından Rusya’nın, 3 Eylül 2021’de Kırım Tatar Millî Meclisi Başkan Yardımcısı Nariman Celalov ile birlikte 4 Kırım Tatarını tutuklaması platforma tepki olarak düşünülebilir. Bu platform Rusya’nın Ukrayna’yı tümünden işgale teşebbüs etmesi üzerine geri planda kaldı ama son aylarda Rus işgalinin Ukrayna’nın bazı bölgelerinde uzaması sebebiyle Kırım Platformu ile geliştirilmiş tecrübelerin işgal altındaki yeni bölgeleri savunmak için kullanılacağı ve platformun misyonunun genişleyeceği beklenmektedir. 23 Ağustos 2022’de Kiyiv’de düzenlenen Kırım Platformu II. Liderler Zirvesi⁶² ve 24-25 Ekim 2022’de Hırvatistan’ın başkenti Zagreb’de düzenlenen ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi ile 55 başka parlamento veya parlamenter meclis temsilcisinin de katıldığı Kırım Platformu Parlamenterler Zirvesi toplantısı buna delalettir⁶³.

5. Rusya’da Yerli Halkların Hakları

Bu süreçte Rusya işgali altındaki Kırım’da neler oldu? Daha önce de belirtildiği üzere Rusya’nın 1993 Anayasası, “az nüfuslu” yerli halkların çeşitli haklarını uluslararası hukukla uyumlu bir şekilde garantiye almaktadır. Çeşitli kanunlarla yerli halkların organizasyonları, geleneksel ve doğal kullandıkları toprakları, ekonomik aktiviteleri ve sürdürülebilir kalkınmaları düzenlenmekte ve kolektif hakları tanınmaktadır. Ancak kendi kaderini tayin hakkı ve geleneksel

⁶² Erhan Altıparmak, “Kırım Platformu Liderler Zirvesi’nde dünya liderleri Kırım’ın ilhakına karşı çıktı”, **İhlas Haber Ajansı**, 23 Ağustos 2022, <https://www.ih.com.tr/haber-kirim-platforu-liderler-zirvesinde-dunya-liderleri-kirim-in-ihakina-karsi-cikti-1095376/> Erişim: 01.10.2022.

⁶³ Anife Bilal, “1. Kırım Platformu Parlamenterler Zirvesi bugün başlıyor”, **Kırım Haber Ajansı**, 24 Ekim 2022, <https://qha.com.tr/haberler/politika/1-kirim-platforu-parlamenterler-zirvesi-bugun-basliyor/452222/> Erişim: 01.11.2022.

topraklarına kolektif olarak sahip olma hakkı tanınmamaktadır⁶⁴. Daha önce sayıları 50 bini aştığı ve geleneksel yaşamı terk ettikleri için Kırım Tatarlarının yerli halk sayılmadığını söylemiştik. Rusya'nın yerli halk listesinde 40 halk vardır⁶⁵. Ama aralıklı olarak liste değişmiş ve bazı halklar listeye girip bazıları çıkmıştır. Ayrıca listenin objektif kriterlere çok bağlı olmadığı şüphesi uyanmaktadır. Örneğin, Samilerin girmesinin sebebi uluslararası olarak yerli halk statüsü kazanmaları olarak görülmektedir. Aynı şekilde Veplerin girmesinin sebebi ise Putin'in bu halka mensup olması olasılığının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Üstelik Dağıstan'daki yerli halklar arasında Ruslar da sayılmaktadır⁶⁶. 1993 Rusya Anayasası'nda uluslararası hukuka göre yerli halkların haklarının düzenleneceği söylenmesine rağmen uluslararası hukuk kuralları uygulanmamaktadır. Hatta diğer etnik azınlıklara yapıldığı gibi devlet güdümünde bazı "yerli sivil toplum kuruluşları" kurulmuştur ve bu kuruluşlar vasıtasıyla uluslararası toplumla birliktelik oluşturulması önlenmeye çalışılmaktadır.

2014'ten önce hem Rusya hükümeti hem Ukrayna'da iktidarda olan Bölgeler Partisi hem de Kırım'daki Rus etnik hükümeti, Kırım'ın yerli halkı olan Kırım Tatarlarına karşı sistematik ırkçılık uygulamaktaydılar. En önemlisi de sürgünü soykırım olarak kabul etmemekte, Kırım Tatarlarına karşı işlenen suçların telafi edilmesi konusunu gündeme bile getirmemekte hatta Stalin dönemi suçlamalarını tekrar etmekteydiler. Ayrıca Kırım Tatarlarının yerli halk olduğu bu yönetimler tarafından kabul görmemektedir⁶⁷.

Uluslararası kriterlerle uyumsuz olan ve Rus doktrininde yer alan "çok nüfuslu olmak" ve "modern olmak" (geleneksel yaşam stiline korumamak), Kırım Tatarlarının bu statüden çıkarılması için meşru sebepler değildir. Çünkü bizatihi yerli halk kavramı, özellikle

⁶⁴ N. P. Koptseva ve V. I. Kirko, "Ethnic Identification of Indigenous People of the Siberian Arctic", *American Journal of Applied Sciences*, C 11, S 9, 2014, s. 1573-1577.

⁶⁵ Postanovleniye Pravitel'stva Rossiyskoy Federatsii № 255 O Yedinom pereçene korennyh maloçislennih narodov Rossiyskoy Federatsii, 24 Mart 2000, <http://government.ru/docs/all/34970/> Erişim: 01.10.2022.

⁶⁶ Babin, a.g.m., s. 103.

⁶⁷ Taras Kuzio, "Racism, Crimea and Crimean Tatars", *E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/2020/12/06/racism-crimea-and-crimean-tatars/> Erişim: 01.10.2022.

sömürgeciler tarafından nüfusu azaltılan, geleneksel yaşam tarzları zedelenen ve mağduriyetleri bugünün koşullarında bile devam eden yerli halkların millî ve fiziksel varlığının korunmasını hedeflemektedir. Yerli halk haklarıyla hedeflenen, onların mağdur hallerinin bir oldu bitti olarak kabul edilmesine engel olmaktadır. Bu saiklerle Kırım Tatarlarının hâlihazırdaki Rus hukuki doktrininde yerli halk olarak sayılmaması tamamen gayrimeşrudur. Dahası, Kırım Tatarlarının Kırım'ın toprakları, ormanı, su kaynakları ve denizi ile olan derin tarihi ve günümüzdeki ilişkisi yerli halk olduklarına dair ek kanıtlar sunmaktadır⁶⁸.

2014'ten sonra Ukrayna'nın yaptığı hukuki hamlelere cevaben, Kırımçak ve Karayların da Kırım'da otokton oldukları, karmaşık ve çok katmanlı etnogenez sürecinden geldikleri için yukarıda belirtilen ana listeye dâhil edildikleri belirtilmiştir. Bu iki kriter de Kırım Tatarlarına uyduğu halde onların listeye dahil edilmemelerinin sebebinin bu iki etnik grubun aksine nüfusları, etnik bilinçleri ve siyasi güçleriyle Kırım'da Rus yönetimine tehdit oluşturmaları olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu kriterlerle Karaylar ve Kırımçakların listeye girmesi önemlidir ve Kırım Tatarları için hukuki emsal teşkil etmektedir.

Boris Babin'e göre Rusya'nın Kırım ile ilgili hukuki belgelerinde Kırım'daki halkların kimler olduğuna dair nitelendirmeler tutarsızdır⁶⁹:

- Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Rusya arasındaki “anlaşma”da⁷⁰ Kırım'da çok uluslu bir halk olduğundan bahsedilmektedir. Özgür iradesi ile Rusya'ya “katılan” bu çok uluslu toplumun içindeki uluslara kendi ana dillerinin korunması ve öğrenilmesi hakkı verildiği söylenmektedir.

-17 Mart 2014 kararnamesinde “Kırım'ın halklarından” bahsedilmektedir.

⁶⁸ Bk. Williams, a.g.e.; Bekirova, a.g.e.; Alan Fisher, a.g.e.

⁶⁹ Babin, a.g.m.

⁷⁰ FKZ o prinyatii v RF Respubliki Kırım i obrazovanii v sostave RF novih sub'yektov Respubliki Kırım i goroda federal'nogo znaçeniya Sevastopolya, 21 Mart 2014, <https://rg.ru/documents/2014/03/22/krym-dok.html> Erişim: 01.10.2022.

-11 Nisan 2014'te onaylanan Kırım Anayasası'nda ⁷¹ ise “Kırım'da tek bir halk olduğu” ve bu hâliyle “çok uluslu Rusya Federasyonu halkının” bir parçası olduğu belirtilmektedir.

-Anayasanın diğer yerlerinde ise “Kırım halklarından” ve bunun yanında bir de “millî azınlıklardan” bahsedilmektedir.

-Kırım Anayasası'na göre Kırım'ın resmî dilleri Rusça, Ukrayince ve Kırım Tatarcadır. Öyleyse Kırım'da bu üç halk mı yaşamaktadır ve diğerleri “azınlık” mıdır? Uygulamada ise tek bir dil dayatılmakta ve ancak yerel seviyede göstermelik tavizler verilmektedir.

Putin, 18 Mart 2014'teki konuşmasında “Kırım'daki halkın” kendi kaderini tayin hakkını icra ettiğini söylemiştir⁷². Oysa Kırım'daki soyut bir halkın böyle bir hakkı yoktur. Kırım'daki Rus, Ukrayin, Ermeni, Yunan, Bulgar, Azeri gibi halkların bağlı olduğu milletler olduğu için böyle bir haktan bahsedilemez. Kırım'da sadece yerli halkların kendi kaderini tayin hakkı vardır.

Rusya'nın Kırım Tatarlarına yaklaşımını en iyi ifade eden, Ukrayna'nın 17 Nisan'daki “Sürgün Edilen Halkların Haklarının Geri Verilmesi” adlı kararnamesine⁷³ bir cevap olarak 21 Nisan'da yayımlanan “Ermeni, Bulgar, Yunan, Kırım Tatar ve Alman Halklarının Rehabilitasyonu” başlıklı, “millî kültürel özerklik” oluşturulmasından bahsedilen kararnamedir⁷⁴. Bu kararnama ile Kırım Tatarları sürgün edilen topluluklardan sadece biri olarak tanımlanmış ve kendilerine karşı yapılan etnik temelli soykırım yok sayılmıştır. Sürgün edilen 280 bin kişiden 270 bini Kırım Tatarıdır. Sadece Kırım Tatarları topyekûn sürülmüştür (mesela Kırım'daki Ermeniler sürülürken Kafkasya'daki Ermenilere dokunulmamıştır) ve Kırım Tatar kültürü yok olmanın eşiğine

⁷¹ <https://www.prlib.ru/en/node/337524> Erişim: 01.10.2022.

⁷² Putin, V. Obraşçeniye Prezidenta Rossiyskoy Federatsii, 18 Mart 2014, <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> Erişim: 01.10.2022.

⁷³ Zakon Ukrainy Pro vidnovlennya prav osib, deportovanih za natsional'noy oznakoyu, 1223-VII, 17 Nisan 2014, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18#Text> Erişim: 01.10.2022.

⁷⁴ Ukaz Prezidenta RF N 268 “O merah po rehabilitatsii armyanskogo, bolgarskogo, greçeskogo, ital'yanskogo, krimsko-tatarskogo i nemetskogo narodov i gosudarstvennoy podderjke ih vozrojdeniya i razvitiya”, 21 Nisan 2014, <https://base.garant.ru/70641266/> veya <http://www.rg.ru/2014/04/21/reabilitaciya-site-dok.html> Erişim: 01.10.2022.

gelmiştir. Sürgün sonucu Ermenilerin, Bulgarların, Almanların yerel kültürleri zarar görse de bu kültürler ana vatanlarında devam etmektedir. Kısacası, Kırım Tatarları “yerli olmayan sürgün edilmiş halklar” statüsüne indirgenmiştir. Zaten 11 Mayıs 2014’te, BM Daimî Forumu’nda, Putin’in kararnamesinin Kırım Tatarlarını yerli halk olarak tanımaktan uzak olduğu ve onları Avrupa’dan 19. yüzyılda Kırım’a yerleştirilmiş diğer halklarla (Bulgar, Yunan, Alman, vb.) eşdeğer tutmaya çalıştığı belirtilmiştir. Daimî Forum, kararnamenin Kırım Tatarlarının uluslararası ve Ukrayna hukukunca kabul edilmiş yerli halk statüsünü *de jure* olarak kaldırmasını kınamış ve burada bahsedilen hakların uluslararası hukukta bahsedilen hakların çok uzağında olduğu ifade edilmiştir⁷⁵. Bu arada bu kararname sonucunda bir kanun çıkmadığını ve Kırım Tatarlarına Ukrayna dönemindeki gibi toprak tahsisi ve maddi yardım yapılmadığını belirtmeliyiz⁷⁶.

Babin’e göre rehabilitasyonun kanunlaşması için bir fırsat vardı. Rusya Federasyonu’nun 26 Nisan 1991’de geçirdiği “Baskı Görmüş Halkların Rehabilitasyonuna Dair” kanununun (1107-I) içine Kırım Tatarları sokulabilirdi⁷⁷. Baskı, bu kanun kapsamında; “devlet tarafından iftira, etnik temelli soykırım, yerinden sürgün edilme, özerk devlet oluşumlarının ortadan kaldırılması, sürgünde terör ve şiddete maruz kalma” olarak tanımlanmaktadır. Bunların hepsi Kırım Tatarlarına uymaktadır. 1954’ten itibaren Kırım Ukrayna SSC’de, Kırım Tatarları da Özbek ve Kazak SSC’de olduğu için 1991’deki bu kanuna sokulmamıştı. Fakat suçun işlendiği 1921-1944 yılları arasında Kırım Tatarlarının Rusya SFSC içerisinde olduğu göz ardı edilmiştir. Sonuçta bu tarihî adaleti tesis etmeyi hedefleyen bir kanundur. Rusya, kanunlarını işgal ettiği Kırım gibi topraklarda, 18 Mart 2014’ten itibaren uygulamaya koyduğu için Kırım Tatarları da önceden olmasa bile şimdi bu kanun kapsamına girmelidir. Bu kanuna göre baskı görmüş halkların anayasaya aykırı bir şekilde ortadan kaldırılmış toprak bütünlüğü, özerklikleri ve devlet oluşumlarının

⁷⁵ a. y.

⁷⁶ Narıman Celalov ile mülakat, Ankara 2017.

⁷⁷ Закон РСФСР N 1107-I “О реабилитации репрессированных народов”, 26 Nisan 1991, <https://base.garant.ru/10200365/> Erişim: 01.10.2022.

eski hâline getirilmelidir ve devlet tarafından verilen maddi zararlar karşılanmalıdır. Bu ise Kırım Özerk SSC'nin eski yapısıyla tekrar oluşturulmasını gerektirmektedir, içinde anayasada bile ismi verilmeyen halkların yaşadığı söylenen hiçbir meşru ve millî temeli olmayan “Kırım Cumhuriyeti”nin değil. Aslında, Ukrayna SSC, 12 Şubat 1991’de, Kırım Özerk SSC’yi Kırım *oblastının* yerine Ukrayna SSC parçası olarak zaten tesis etmişti ve Rusya SFSC de bu durumu 1107-1 nolu yasayla 26 Nisan 1991’de tanıdı. Dolayısıyla hukuken de Kırım’daki herhangi bir özerk devletin temeli Kırım Özerk SSC olmalıdır⁷⁸.

Rusya 2014’te, Kırım’ı işgal ettikten sonra yerli halkların uluslararası hukuka göre tanınan haklarının hemen hepsini çiğnemiştir. BM Yerli Halkların Hakları Deklarasyonu, yerli halkların topraklarında yerli halkların rızası olmayan işgal ve askerî faaliyetleri kesinlikle yasaklamıştır. Rusya, ırkçı ayrımcılığa karşı hukuk kurallarını göz ardı ederek Kırım’da sürgünü anma trenlerini yasaklamış, on binlerce Kırım Tatarı ve Ukrayini Kırım’ı terk etmek zorunda bırakmış ve kalanların da insan haklarını korkutma, baskı ve tutuklamalarla sürekli ihlal etmektedir⁷⁹. Rusya’dan bir milyona yakın nüfusu Kırım’a taşıyarak yarımadaı yeniden sömürgeleştirmeye başlamıştır⁸⁰. Bugün 238’den fazla Kırım Tatarı siyasi mahkûm, 50’den fazlası faili meçhul cinayetlerde veya tutukluluk koşullarında öldürülmüştür⁸¹. Bildirinin 2, 8, 13, 14, 17. maddelerini ihlal ederek ana dilini konuşan Kırım Tatarları işlerinden atılmaktadır. Yarımada Kırım Tatar medya organları kapatılmış, Kırım Tatar okulları veli, öğretmen ve öğrencilere uygulanan baskı ve yıldırma taktikleriyle gerçekten ana dilin korunmasına katkıda yapmaktan uzak hâle getirilmiştir. Bildirinin 8, 15, 30, 31. maddeleri ihlal edilerek, 1783’ten beri devam eden Kırım Tatar halkının tarihî miraslarına el

⁷⁸ Babin, a.g.m., s. 107.

⁷⁹ Freedom House, **Freedom in the World 2020**, <https://freedomhouse.org/country/crimea/freedom-world/2020> Erişim: 01.10.2022.

⁸⁰ Kırımoglu: “Rusya Kırım’a 800 bin ila 1 milyon arasında Rus yerleştirdi”, **Kırım Haber Ajansı**, 28 Aralık 2018, <https://old.qha.com.ua/tr/siyaset/kirimoglu-quot-rusya-kirim-a-800-bin-ila-1-milyon-arasinda-rus-yerlestirdi-quot/175843/> Erişim: 01.10.2022.

⁸¹ Eskender Bariiev, Violation of the collective rights of the Crimean Tatar people is a crime against humanity, **Baltic Rim Economies**, 28 Nisan 2022, <https://sites.utu.fi/bre/violation-of-the-collective-rights-of-the-crimean-tatar-people-is-a-crime-against-humanity/> Erişim: 01.10.2022.

koyarak Rusya'ya taşıma faaliyetleri 2014'ten sonra hız kazanmış, Kırım Hanlarının sarayı tamirat bahanesiyle büyük oranda tahrip edilmiştir. Rus otoriteleri 8, 25, 26, 27. maddeleri ihlal ederek, Kırım'ın doğal kaynaklarını hukuksuz bir şekilde kullanmakta ve Karadeniz kıyı hattını değiştirmektedirler. Ağaçlar kesilmekte, nehirler kurumakta ve Kırım kuraklığa terk edilmektedir. 29. ve 30. maddeler ihlal edilerek Kırım, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısına alet edilmekte ve askerî üs olarak kullanılmaktadır. 4. Cenevre Konvansiyonu'na da aykırı olarak Kırım'da geniş çaplı seferberlik uygulanmakta ve Kırım Tatarları Rus Ordusunda hizmet etmeye zorlanmaktadır.

2016 yılında, Rusya yerli temsil organı Meclis'i yasaklamış ve Uluslararası Adalet Divanı'nın 19 Nisan 2017 tarihli kararına uymayarak Meclis üzerindeki yasağı kaldırmamıştır⁸². Bugün Kırım'da öğretmenler derste Kırım Tatar öğrencilere, Kırım Tatarlarının vatanlarına ihanet ettiğini ve bu sebeple toptan sürgün edildiklerini söyleyebilmektedirler⁸³. 8 Haziran 2021'de Rusya Devlet Duması Ukrayna'da 2021 yılında çıkan Yerli Halklar hakkında kanuna karşı bir bildiri yayınlayarak bu kanunu kınadı ve Rus Dışişleri Bakanlığı sitesinde de bu kanunun kaldırılması talep edildi. Rusya'daki devlet güdümlü Fin-Macar Halkları Derneği ve RAIPON adlı Kuzeydeki Yerli Halklar Derneği de Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline destek vererek yerli halkların haklarını korumaktan uzakta olduklarını gösterdiler⁸⁴.

6. Kırım Tatarlarının Yerli Halk Statüsü ve Uluslararası Toplum

2014'teki olaylar BM'nin Ukrayna'daki yerli halkların problemine daha çok eğilmesine sebebiyet vermiş ve Yerli Halklar Daimî Forumu'nun 13. Oturumuna Katılan Yerli Halkların Bildirisi kabul edilmiştir (Mayıs 2014)⁸⁵. Bu bildiriyle yerli halklar, BM İnsan Hakları

⁸² Eskender Bariiev, a.g.m.

⁸³ Coynash, H., "Crimean Tatar children told that their grandparents deserved Stalin's Deportation", 12 Nisan 2021, **Kharkiv Human Rights Protection Group**, Erişim: 01.10.2022.

⁸⁴ "Bariiev spoke at the 21st session of the UN Permanent Forum on Indigenous Peoples", 2 Mayıs 2022, <https://ctrcenter.org/en/media/611?category=> Erişim: 01.10.2022.

⁸⁵ Statement of Indigenous Peoples attending the 13th session of Permanent Forum on Indigenous Issues. About Urgent Situation of Indigenous Peoples of Crimea, 2014, <http://www.un.org/News/Press/docs/2014/hr5179.doc.htm> Erişim: 01.10.2022.

Yüksek Komiserliği'ne, yerli halkların durumları konusunda özel bir uluslararası toplantı çağrısında bulunmuşlardır. Yine bu bildiriye, BM Yerli Halklar Hakları Özel Raportörü'nün bölgeye bilgi toplamak üzere ziyaretini önermişlerdir. Ayrıca bildiriye, 2014'te, Dünya Yerli Halklar Konferansı'na Kırım'daki yerli halklar delegasyonunun da katılmasını teklif etmişlerdir. Bildiriye şu önerilere yer verilmiştir: Ukrayna ve Rusya'nın askerî hareketliliğe son vermesi, barışı tesis edip yerli halkların fiziksel güvenliğini sağlaması, yerli halkların kendi özgür iradeleriyle çatışmanın çözümüne katılmasına olanak tanınması, yerli halkların aktivistlerine ve örgütlerine karşı korkutma ve tacizden kaçınılması, BM Yerli Halkların Hakları Deklarasyonu'nun iki devlet tarafından resmen tanınması ve bu konudaki yasaların temeli kabul edilmesi, Kırım'daki yerli halkların vatandaşlıklarını koruma, değiştirme veya herhangi iki devletin çifte vatandaşı olma, sürgün yerlerinden Kırım'a dönme haklarının tanınması. Bildiriye ayrıca tüm dünya yerli halklarından Kırım'da rehin durumundaki yerli halkla dayanışma içinde olmaları, hükümetlere oradaki yerli halkların varlığının vurgulanarak gerekenlerin yapılması için başvurulması ve Kırım'daki yerli halklara karşı insan hakları ihlallerini önlemek için bilgi alışverişinde bulunulması istenmiştir. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin aylık raporlarında Kırım Tatarlarının durumundan, özellikle Kırım Tatarlarına yerli halk statüsü sözü verildiğinden, onların Kırım'daki referandumu reddettiğinden, işgal güçlerinin sürgün anmasını yasaklamak gibi uygulamalarından bahsedilmiştir.

Avrupa Parlamentosu Şubat 2016'da Kırım Tatarlarını yerli halk olarak tanıdı⁸⁶. 2014'ten sonra özellikle Doğu Avrupa ülkeleri Kırım Tatarlarının kamu diplomasisi yeteneklerini geliştirmesi için pek çok katkı verdi⁸⁷. Uluslararası Adalet Divanı 2014'te Meclis'in yasaklanmasını eleştiren acil bir karar aldı ama bu karar dikkate alınmadı. 2017'de

⁸⁶ Crimean Tatars: European Parliament resolution of 12 May 2016 on the Crimean Tatars (2016/2692(RSP)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0218_EN.html Erişim: 01.10.2022.

⁸⁷ Estonian Institute of Human Rights, Indigenous Crimean Tatar Project, <https://www.humanrightsestonia.ee/en/indigenous-crimean-tatar/> Erişim: 01.10.2022.

Avrupa Parlamentosu Kırım Tatarı siyasetçiler İlmi Umerov ve Ahtem Çiygöz'ün tutukluluğuna karşı çıkan bir karar yayımladı⁸⁸.

Uluslararası örgütlerin, özellikle BM'nin Kırım Tatar Millî Meclisi ve Kırım Tatarlarının yerli halk statüsü konusunda yeteri kadar destek olmadığı konusunda eleştiriler vardır⁸⁹. Fakat bazı yerli halk kuruluşlarının Kırım'ın işgalinden sonra ve Ukrayna'nın devam eden işgali esnasında Kırım Tatarlarının durumunu savunan açıklamaları gerçekten dikkat çekicidir⁹⁰.

DEĞERLENDİRME

Bu yazıda hukuki ve siyasi değerlendirmeler sonucu Kırım Tatarlarının yerli halk olarak kabul edilmesi gerektiği sonucuna vardık. Ayrıca bu statünün millî kimliğin küresel çağın şartlarına uygun bir şekilde yeniden üretilmesi çabası olduğunu ve Kırım Tatar varlığının devam etme olasılığı için daha çok imkân oluşturduğunu ve bunun için gerekli şartları, siyasi koalisyonları ve destekleri sağlamayı hedeflediğini vurguladık. Dahası, bu kimliğin Ukrayna tarafından da tanınmasının bölgede çokkültürcülük siyasetine katkıda bulunacak bir açılım getirdiğinin altını çizdik. Ayrıca yerli halk kimliğinin yaygınlaşmasının eski ve yeni Rus sömürgeciliğiyle mücadelede sömürülen halklara uluslararası hukukun verdiği destek ve diğer dünya yerli halklarıyla dayanışma yoluyla güç kazandırma (*empowerment*) ihtimali vardır. Kırım Tatarlarının talepleri Kırım'ın diğer kadim halkları Kırımçak ve Karaylar

⁸⁸ Motion for Resolution on the cases of Crimean Tatar leaders Akhtem Chiygoz and İlmi Umerov and journalist Mykola Semena, 3 Ekim 2017 - (2017/2869(RSP)), <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2017-0545> Erişim: 01.10.2022.

⁸⁹ Babin, Boris, "UN draft reports on indigenous peoples ignore problems of Crimean Tatars", *Kyiv Post*, 16 Temmuz 2019, https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/un-draft-reports-on-indigenous-peoples-ignore-problems-of-crimean-tatars.html?cn-reloaded=1&fbclid=IwAR3MQ_hVEfiWjtNWp81yPFxsKh-2RQRZn5wDcCbm9ETj4fEFTfsxyILSNZI Erişim: 01.10.2022; Bill Bowring "Who are the "Crimean People" or "People of Crimea"? The fate of the Crimean Tatars, Russia's 'legal justification' for annexation, and Pandora's Box", ed. Sergey Sayapin and Evhen Tsybulenko, *The Use of Force against Ukraine and International Law: Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum*, T.M.C. Asser Press, The Hague 2018, s. 32.

⁹⁰ Bk. Rusya'daki Erzya Halkının Akil Şefi Syres Bolaen'in BM Yerli Halklar Daimî Forumu'nun 21. Döneminde yaptığı konuşma, "Moscow is now using it to lure indigenous young people into contract service in the Russian army", <https://www.youtube.com/watch?v=KhwSlpii4IY> Erişim: 01.10.2022. Ayrıca bk. International Indian Treaty Council and the Arctic Athabaskan Council'ın Kırım Tatarlarının yerli halklarının garantiye alınması için acil çağrısı, 8 Mart 2022, <https://www.iitc.org/> Erişim: 01.10.2022.

için geç kalmış etnik adaletin bir nebze olsun temin edilmesine katkıda bulunmuştur. İleride de Ukrayna'da Rusinler, Urumlar ve Gagauzlar ile Kafkasya ve eski Sovyet coğrafyasındaki diğer otokton halkların kültürlerinin korunması konusunda kendilerinde ve devlet yönetimlerinde bir bilinçliliğe yol açmaya ve Avrasya'da daha çokkültürcü toplumlar yaratılmasına katkıda bulunacaktır.

Ukrayna'nın yerli halkların haklarını hukuken tanıması Kırım'da işgal altında kalan Kırım Tatarlarına açık bir mesajdı ve onlara haklarını elde etmelerinin ancak bağımsız ve Avrupa kurumlarına entegre olmuş bir Ukrayna içinde olacağını göstermektedir. Kırım Tatarlarının, Moskova'nın Kırım'ı işgalini kabul etmemesi, Moskova'nın hukuki iddialarını çürüten en önemli faktör olduğu için Kırım Tatarlarının zorla boyun eğdirilmesi faaliyetleri aralıksız devam etmektedir. Kırım Tatarları 26 Şubat 2014'te, Kırım Parlamentosu önünde toplanmasaydı, Rusya askerlerine ihtiyaç duymadan Kırım'da bir hükûmet darbesiyle Kırım'ı ele geçirebilecekti. Çünkü Moskova da bilmektedir ki Kırım'da kendi kaderini tayin hakkına sahip tek bir halk vardır, o da Kırım Tatarlarıdır. Bu sebeple, Kırım Tatarlarının yerli halk olarak haklarının nasıl gerçekleştirileceği ve millî bölgesel özerkliğin ne anlama geldiği, işgal sonrası Kırım'daki yönetimin şekli, bundan sonra daha somut olarak tartışılması gereken hedeflerdir. Ukrayna'nın ILO'nun 169 nolu sözleşmesini⁹¹ de imzalamasında yarar vardır. Böylece ileride Ukrayna'da nasıl bir iktidar gelirse gelsin yerli halkların hakları uluslararası hukuk ile bir kere daha garanti altına alınacaktır.

Yerli halkların haklarını elde etme konusunda Ukrayna'da yaşanan hukuki ve kurumsal değişim kadar önemli başka bir kazanımın Kırım Tatarlarının daha az ötekileştirilmesi olduğunu gözlemlemekteyiz. Kırım Tatarları Ukrayna için geçmişin değil, gündelik hayatın bir parçası olarak görülmeye başlandı. Rusya için Kırım Tatarları hâlen geçmişte kalması gereken bir halktır ve Kırım Tatarlarının var olma mücadelesine

⁹¹ C169, Indigenous and Tribal Peoples Convention (1989), No 169, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:REV,en,C169,/Document, Erişim: 01.10.2022.

şiddetle karşı çıkmaktadır. Ukrayna’da Kırım Tatar kültürü, Ukrayna ana akım kültürünün bir parçası olma yolunda ilerlemektedir. Kırım Tatar sembolleri Ukrayna millî sembollerine katılmaktadır. Tıpkı Yeni Zelanda’da her liderin konuşmasını Maorice açması gibi Poroşenko ve Zelenskıy özel günlerde Kırım Tatarca hitap etmiştir. Ukrayna’daki çoğunluk Kırım Tatar kültürünü biraz daha öğrenmiştir. Yerli halk kültürü Ukrayna eğitim sistemine ve tarih anlatısına katılmıştır ve Kırım Tatarlarının katkılarına ve kahramanlıklarına daha çok yer verilmiştir. Unutulmamalıdır ki Kırım aslen ne Ukrayna’nın ne Rusya’nındır. Kırım, yerli halkı olan Kırım Tatarlarıdır. Bugün Kırım Tatarları kendi kaderini tayin haklarını Ukrayna içinde kullanmaya karar vermişlerdir.

Bugün devam eden Rusya’nın Kırım’ı ve Ukrayna’yı işgali ve Ukrayna’ya saldırısının yerli halklar üzerine etkisi büyüktür. Zelenskıy, Rusya’da ilan edilen zorunlu seferberliğin Kırım Tatar yerli halkının nüfusunu azaltma teşebbüsü olduğunun altını çizmiştir⁹². Seferberlik yüzyıllardır devam eden Kırım Tatar yerli halk nüfusunu eritme ve ortadan kaldırma teşebbüslerinin son halkasıdır. Kırım’da 2014’ten itibaren kültürel soykırım savaşın olağanüstü koşullarında iyice artmış, savaşa giden günlerde Nariman Celalov ve birçok Kırım Tatar aktivisti tutuklanmıştır. Şu anda ise ne Kırım’da ne de sürgün sonrasında ya da daha evvel Kırım’daki zulümden kaçarak Herson ve Melitopol’e sığınan Kırım Tatarlarının, Rusya’nın bu bölgeleri de işgali sonucu düştüğü durumla ilgili kesin bilgi yoktur. Fakat duyumlar, Rusya’nın “filtrasyon” (elekten geçirme) olarak adlandırdığı yöntemlerle Rus rejimine potansiyel olarak karşı çıkabilecek olanların zorla Rusya’nın iç taraflarına sürgün edildiği yönündedir. Rus işgali ve Kırım’ın bir askerî üs olarak kullanılması Kırım’ın doğasına büyük zarar vermektedir. Bu bağlamda, yerli halkların hak mücadelesi bir anlamda geleceğin en büyük mücadelesi olacak olan çevre kirliliğini önleme mücadelesine bağlanmaktadır ve bu bağlantı Kırım Tatar aktivistler tarafından daha çok kurulmalıdır ve dünya

⁹² Andrew Kramer, “Russia’s draft is targeting Crimean Tatars and other marginalized groups, according to activists”, *The New York Times*, 26 Eylül 2022, <https://www.nytimes.com/2022/09/27/world/europe/russias-draft-sweeps-up-crimean-tatars-and-other-marginalized-groups-activists-say.html> Erişim: 01.10.2022.

çevre hareketinin desteği alınmalıdır. Rus işgalinin ardından Tavrida Otoyolu'nun ve Kerç Köprüsü'nün inşası, elektrik santralleri kurulması, Karadeniz'in suyunu arıtarak tatlı su elde edilmeye çalışılması gibi yöntemlerin Kırım'ın ve Karadeniz'in ekosistemine verdiği zararlar konusunda çalışmalar arttırılmalıdır⁹³.

Yerli halklar dünyada genel olarak pragmatik ve çözüme yönelik olduklarını tarih boyunca ispatlamışlardır. Bu taktiklerle BM'ye girmişler ve birçok hukuk kuralını kendi avantajlarına kullanarak büyük başarı elde etmişlerdir. Kırım Tatarları da pragmatik ve zamana uyan bir millet olmuşlardır. Yerli halk ideolojisini ve hukukunu kullanarak döngüsel olarak devam eden Rus sömürgeciliğine hâlâ karşı koymayı başarmaktadırlar. 20 senelik bir mücadele sonucu yerli halk statüsünü elde etmişler gibi görünseler de aslında 1917'den beri neredeyse yüzyıllık bir mücadeleyle bu hakkı elde etmeye çalışmış ve başarılı olmuşlardır.

⁹³ CTCRC experts presented a study on environmental and climate discrimination in the occupied Crimea, **Crimean Tatar Resource Center**, 30 Eylül 2022, <https://ctrcenter.org/en/activities/430-eksperty-krc-prezentovali-issledovaniya-ob-ekologo-klimaticheskoi-diskriminacii-v-okkupirovannom-krymu?category=> Erişim: 01.10.2022.

KAYNAKÇA

Altıparmak, Erhan, “Kırım Platformu Liderler Zirvesi’nde dünya liderleri Kırım’ın ilhakına karşı çıktı”, **İhlas Haber Ajansı**, 23 Ağustos 2022, <https://www.ih.com.tr/haber-kirim-platformu-liderler-zirvesinde-dunya-liderleri-kirimin-ilhakina-karsi-cikti-1095376/> Erişim: 01.10.2022.

Aydın, Filiz T. ve Şahin, Fethi K., “The Politics of Recognition of Crimean Tatar Collective Rights in the Post-Soviet Period: With Special Attention to the Russian Annexation of Crimea”, **Communist and Post-Communist Studies**, C 52, S 1, 2019, s. 39-50.

Aydın, Filiz Tutku, **Emigre, Exile Diaspora and Transnational movements of the Crimean Tatars: Preserving The Eternal Flame**, Palgrave, New Haven & London 2021.

Aydın, Ayşegül ve Aydın, İsmail, **Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü Kimlik ve Kültürel Canlanma**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.

Aydın, Ayşegül ve Aydın İsmail (Ed.), **Sovyet Sonrası Ukrayna’da Devlet, Toplum ve Siyaset-Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler**, Terazi, Ankara 2020.

Babin, Borys V., “Rights and Dignity of Indigenous Peoples of Ukraine in Revolutionary Conditions and Foreign Occupation”, **Anthropology & Archeology of Eurasia**, C 53 S 3, 2014, s. 81-115.

Bariiev spoke at the 21st session of the UN Permanent Forum on Indigenous Peoples, **Crimean Tatar Resource Center**, <https://ctrcenter.org/en/media/611?category=> Erişim: 01.10.2022.

Bariiev, Eskender. Violation of the collective rights of the Crimean Tatar people is a crime against humanity, **Baltic Rim Economies**, 28 Nisan 2022, <https://sites.utu.fi/bre/violation-of-the-collective-rights-of-the-crimean-tatar-people-is-a-crime-against-humanity/> Erişim: 01.10.2022.

Bekirova, Gulnara, **Krımskotatarskaya Problema v SSSR (1944-1991)**, Odjak, Simferopol 2004.

Bilal, Anife, “1. Kırım Platformu Parlamenterler Zirvesi bugün başlıyor”, **Kırım Haber Ajansı**, 24 Ekim 2022, <https://qha.com.tr/haberler/politika/1-kirim-platformu-parlamenterler-zirvesi-bugun-basliyor/452222/> Erişim: 01.11.2022.

BM Yerli Halkların Hakları Bildirisi, <https://hukukbook.com/birlesmis-milletler-yerli-halklar-haklari-bildirisi/> Erişim: 01.10.2022.

Bocale, Paola, “Trends and issues in language policy and language education in Crimea”, **Canadian Slavonic Papers**, C 58 S 1, 2016, s. 1-20.

Bowring, Bill, “Who are the "Crimean People" or “People of Crimea”? The fate of the Crimean Tatars, Russia’s ‘legal justification’ for annexation, and Pandora’s Box”, ed. Sergey Sayapin ve Evhen Tsybulenko, **The Use of Force against Ukraine and International Law: Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum**, T.M.C. Asser Press, La Haye 2018, s. 21-40.

Charron, Austin, “Indigeneity, Displacement, and Regional Place Attachment among IDPs from Crimea”, **Geographical Review**, C 112, S 1, 2020, s. 1-17.

Coynash, Halya, “Crimean Tatar children told that their grandparents deserved Stalin’s Deportation”, **Kharkiv Human Rights Protection Group**, 12 Nisan 2021, <https://khpg.org/en/1608808973> Erişim: 01.10.2022.

Coynash, Halya, “The Kremlin hires academics to deny Crimean Tatars their rights”, **Kharkiv Human Rights Protection Group**, 18 Mayıs 2018, <https://khpg.org/en/1525533996> Erişim: 01.10.2022.

Coynash, Halya ve Charron, Austin, “Russian-occupied Crimea and the State of Exception: Repression, Persecution, and Human Rights Violations”, **Eurasian Geography and Economics**, C 60, S 1, 2019, s. 28-53.

Crimean Tatar Resource Center Başkanı Eskender Barriev’den EMRIP’e Mektup, 1 Şubat 2019,

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IPeoples/EMRIP/Call/CrimeanTatarResourceCentre.pdf> Erişim: 01.10.2022.

Drohobycky, Maria (Ed.), **Crimea: Dynamics, Challenges, and Prospects**, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham MD, 1995.

Estonian Institute of Human Rights, Indigenous Crimean Tatar Project, <https://www.humanrightsestonia.ee/en/indigenous-crimean-tatar/> Erişim: 01.10.2022.

Finnin, Rory, **Blood of Others: Stalin's Crimean Atrocity and Poetics of Solidarity**, University of Toronto, Toronto 2021.

Fisher, Alan, **The Crimean Tatars**, Hoover Press Publication, Stanford 1978.

Karpat, Kemal, **The Ottoman Population: Demographic and Social Characteristics**, University of Wisconsin Press, Wisconsin 1985.

“Ukrayna Dışişleri Bakanlığı’nda Kırım Tatar Bayrağı Dalgalanıyor”, **Kırım Haber Ajansı**, 26 Haziran 2015, <http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/ukrayna-disisleri-bakanligi-nda-kirim-tatar-bayragi-dalgalaniyor/138211/> Erişim: 03.05.2022.

Kırım Tatar Milli Egemenlik Bildirgesi, 30 Haziran 1991, https://qmmm.org/public/images/ckeditor/file/quick-folder/dokumenty_1_sessii_2_kurultaya.doc Erişim: 01.10.2022.

Kırımlı, Hakan, **National Movements and National Identity among the Crimean Tatars (1905-1916)**, Brill, Leiden 1996.

Koptseva, N.P. ve Kirko, V.I., “Ethnic Identification of Indigenous People of the Siberian Arctic” **American Journal of Applied Sciences**, C 11, S 9, 2014, s. 1573-1577.

Kramer, Andrew, “Russia’s draft is targeting Crimean Tatars and other marginalized groups, according to activists”, **New York Times**, 26 Eylül 2022, <https://www.nytimes.com/2022/09/27/world/europe/russias-draft-sweeps-up-crimean-tatars-and-other-marginalized-groups-activists-say.html> Erişim: 01.10.2022.

Kuzio, Taras, “Crisis in Russian Studies? Nationalism(Imperialism), Racism and War”, **E-International Relations**, 2020, <https://www.e-ir.info/publication/crisis-in-russian-studies-nationalism-imperialism-racism-and-war/> Erişim: 01.10.2022.

Kuzio, Taras, “Racism, Crimea and Crimean Tatars”, **E-International Relations**, <https://www.e-ir.info/2020/12/06/racism-crimea-and-crimean-tatars/> Erişim: 01.10.2022.

Magocsi, Paul, **This Blessed Land: Crimea and Crimean Tatars**, University of Toronto, Toronto 2014.

Miranda, Lilian, “Indigenous People and International Lawmakers”, **University of Pennsylvania Journal of International Law**, C 32, S 1, 2010, s. 210-230.

Moore, Cathleen, “**Russia: Cyrillic Law Ruffles Feathers in Republics**”, RFE/Radio Liberty, 5 Aralık 2002, <https://www.rferl.org/a/1101584.html> Erişim: 30.10.2022.

Pifer, Stephen and Thoburn, Anne, “What Ukraine’s New Language Law means for National Unity”, 21 Ağustos 2012, **Brookings**, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2012/08/21/what-ukraines-new-language-law-means-for-national-unity/> Erişim: 30.10.2022.

Pleshakov, Constantine, **The Crimean Nexus: Putin’s War and the Clash of Civilizations**, Yale University Press, 2017.

Plokhy, Serhii, “The ‘New Eastern Europe’: What to Do with the Histories of Ukraine, Belarus, and Moldova?”, **East European Politics & Societies**, C 25, S 4, 2011, s. 763–769.

Sakwa, Richard, **Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands**, I. B. Tauris, London 2015.

Solchanyk, Roman, “The politics of state building: Centre-periphery relations in Post-Soviet Ukraine”, **Europe-Asia Studies**, C 46, S1, 1994, s. 47-68.

Statement of Indigenous Peoples attending the 13th session of Permanent Forum on Indigenous Issues. About Urgent Situation of Indigenous Peoples of Crimea, 2014,

<https://www.un.org/News/Press/docs/2014/hr5179.doc.htm> Erişim: 01.10.2022.

Toal, Gerard, **Near Abroad: Putin, the West and the Contest Over Ukraine and the Caucasus**, Oxford University Press, Oxford 2017.

Uehling, Greta, **Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation and Return**, Palgrave, New York 2004.

“Ukraine adopted the first legal act for the implementation of the Law of Ukraine On the Indigenous Peoples of Ukraine”, **Crimean Tatar Resource Center**, 30 Eylül 2022. <https://ctrcenter.org/en/activities/459-ukraine-adopted-the-first-legal-act-for-the-implementation-of-the-law-of-ukraine-on-the-indigenous-peoples-of-ukraine?category=> Erişim: 01.10.2022.

United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 13 Eylül 2007, https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf Erişim: 01.10.2022.

Vozgrin, Valeriy E., **İstoriçeskiye sud’bı Krımskih Tatar**, İzdatel’stvo “Mısl”, Moskova 1992.

Williams, Brian, **The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation**, Brill, Leiden 2001.

Williams, Brian, **The Crimean Tatars: From Soviet Genocide to Putin’s Conquest**, Oxford University Press, Oxford 2015.

Wilson, Andrew, **Ukraine Crisis: What It Means for the West**, Yale University Press Publication, Hampshire 2014.

TARİHİ, SİYASİ VE SOSYOLOJİK GERÇEKLER İŞİĞİNDA RUSYA FEDERASYONU’NUN UKRAYNA’YI İŞGALİNE DAİR FARKLI ANLATILARIN ANALİZİ: “NAZİSİZLEŞTİRME”, “SİLAHSIZLANDIRMA” VE “RUSLARIN KORUNMASI”

AYŞEGÜL AYDINGÜN*

Özet

Bu makalede Rusya’nın Ukrayna’yı işgal nedenleri, Rusya’nın ön plana çıkardığı üç başlık altında incelenecektir. Sovyet sonrası Ukrayna tarihinin kırılma noktaları ve önemli olguların irdelenmesinin ardından, Ukrayna’nın “Nazisizleştirilmesi”, silahsızlandırılması ve Ukraynalı Rusların korunmasına dair hem Rusya’nın hem de Ukrayna’nın anlatıları aktarıldıktan sonra bu süreç tarihsel, sosyolojik ve siyasi bir analiz yapılarak değerlendirilecektir. Makale, 2019 yılında Ukrayna’da gerçekleştirilmiş derinlemesine mülakat verileri, ilgili resmî belgelerin incelemesi ve iki ülke devlet başkanlarının konuşmalarından ele edilen verilere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Rusya, Nazisizleştirme, Silahsızlandırma, Ukraynalı Ruslar.

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
E-posta: aydingun@metu.edu.tr ORCID: 0000-0001-7951-073X

**ANALYSIS OF DIFFERENT NARRATIVES OF THE RUSSIAN
FEDERATION’S INVASION OF UKRAINE IN THE LIGHT OF
HISTORICAL, POLITICAL AND SOCIOLOGICAL REALITIES:
“DENAZIFICATION”, “DISARMAMENT” AND “THE
PROTECTION OF RUSSIANS”**

Abstract

In this article, the reasons for Russia’s invasion of Ukraine will be analysed under the three headings brought to the fore by Russia. After examining the breaking points and important facts in the history of post-Soviet Ukraine, both Russia’s and Ukraine’s narratives about the denazification, disarmament of Ukraine and the protection of Ukrainian Russians will be presented, and this process will be evaluated by making a historical, sociological and political analysis. This article is based on indepth-interviews conducted in Ukraine in 2019, examination of relevant official documents and the data obtained from the speeches of the presidents of the two countries.

Keywords: Ukraine, Russia, Denazification, Disarmament, Ukrainian Russians.

GİRİŞ

24 Şubat 2021'de, uzun süredir Rusya-Ukrayna sınırında beklemekte olan Rus ordusu Ukrayna'yı işgal etti. Rusya kamuoyunun tam olarak ne olduğunu bilmediği ve birçok iletişim kanalına sınırlama getirilen bu süreçte Rusya, Ukrayna'yı "Nazisizleştirme", Donbas bölgesindeki Rusları koruma ve Ukrayna'yı silahsızlandırma hedefleri doğrultusunda "özel askerî operasyon" yaptığını ilan etti. Belarus-Ukrayna sınırında beklemekte olan Rus ordusunun Kiyiv'e doğru ilerlemesi ise sadece Ukrayna'da değil, birçok ülkede şaşkınlık yarattı. Ancak 2014'ten bu yana Ukrayna'nın zaten Rusya'nın işgali altında olduğunu ve Donbas bölgesindeki çatışmaların devam ettiğini unutmamak gerekiyor. Diğer bir ifadeyle, 2014'te, Kırım'ın yasa dışı işgali ve ilhaki ile Donbas bölgesindeki ayrılıkçılara Rusya'nın verdiği destek ve o bölgedeki ilan edilmemiş varlığı, Aralık 1994'te imzalanan Budapeşte Memorandumu'nun Rusya ve diğer imzacı ülkeler (ABD ve Birleşik Krallık) tarafından ihlal edilmesinin yanı sıra uluslararası hukukun temel ilkelerinin de ihlal edilmesi anlamına gelmiştir.

Batı ülkelerinin 2014 yılında, uluslararası hukukun Rusya Federasyonu tarafından göz ardı edilmesine gösterdikleri sınırlı tepki ve cılız yaptırımlar, önce Kırım'ın ilhakına, ardından Luhansk ve Donetsk'ta kurulan sözde cumhuriyetlerin Rusya tarafından tanınmasına, son aylarda ise işgal edilen Ukrayna topraklarının bir kısmından geri çekilmek zorunda kalan Rusya'nın bu görece yenilgiyi âdeta saklama amacıyla, Ukrayna'nın dört bölgesinde yaptığı yasa dışı referandumlarla yeni ilhakların Donbas, Luhansk, Zaporijya ve Herson'la devam etmesine neden olmuştur. Böylece, Rusya tam anlamıyla ele geçiremediği bu dört bölgedeki işgaline bir meşruiyet kazandırmak, savaşın gidişatına ve olası olumsuz sonuçlarına karşı ön almak istemiş ve bir anlamda Rusya'nın tarihî hayallerini gerçekleştirdiği imajının en azından Rusya'da etkili olması umuduyla dört bölgeyi yasal olmayan referandumlar yoluyla ilhak etmiştir.

Tüm bu süreç dikkate alındığında en çarpıcı gelişme, işgal yoluyla ilhak yolunun açılmış olmasıdır. Bu yolun açılmasının küresel etkilerinin

ne olabileceği önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Öte yandan, Rusya'nın Eylül 2022'de aldığı kısmi seferberlik kararının da Ukrayna ile savaşa karşı olan veya savaşmak istemeyen birçok Rusya vatandaşını ülkelerini terk etmek zorunda bırakmıştır. Uzun süre tartışılan, araştırmalarla tam anlamıyla netlik kazanamamış olan Rusya vatandaşlarının Ukrayna'nın işgaline ilişkin görüşlerinin ne olduğu sorusunun yanıtı, Rusya'nın birçok bölgesinde kısmi seferliğe karşı yapılan protestolar ve bunun neden olduğu göçle bir ölçüde belirginleşmiştir. Öte yandan, Rusya'nın ülke dışına çıkışları sınırlamaması, ülkeden ayrılanların ağırlıklı olarak Gürcistan ve Kazakistan'a gitmeleri, önümüzdeki yıllarda Rusya'nın bu ülkelere yönelik ne tür bir siyaset izleyeceği hususunda çeşitli soru işaretlerini beraberinde getirmektedir.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve Kırım'la birlikte beş bölgeyi ilhakının analizi ve bu ilhakların amacı olarak sunulan Ukrayna'yı "Nazisizleştirme", Ukrayna'nın silahsızlandırılması ve ayrımcılığa maruz kaldığı iddia edilen Ukraynalı Rusları koruma anlatısı, bu makalenin konusunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda, makalede, yaşa dışı işgal ve ilhak sürecinin hem Rusya Federasyonu hem de Ukrayna devleti tarafından nasıl değerlendirildiği, her iki ülkenin anlatıları yorumsuz olarak aktarıldıktan sonra tarihsel, sosyolojik ve siyasi bir analiz yapılarak değerlendirilecektir. Ancak tüm bu gelişmelerin analizi öncesinde, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasındaki tarihsel arka planın bazı kırılma noktalarına vurgu yapılması gerekmektedir.

1. Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali Öncesindeki Kırılma Noktaları (1991-2014)

24 Ağustos 1991'de, Ukrayna'nın bağımsızlık ilanı Rusya'dan kopuşunun başlangıcı oldu. Ancak Ukrayna'nın sahip olduğu nükleer silahlar Batı ülkeleri ve Rusya'nın mutabık olduğu bir sorun olarak gündeme geldi. Ukrayna'ya verilen garantiler neticesinde, 1994'ün ocak ayında, Ukrayna, ABD ve Rusya, Ukrayna'daki nükleer başlıkların Rusya'ya gönderilmesine ilişkin üçlü bir anlaşma yaptılar. Aynı yılın aralık ayında ise ABD, Birleşik Krallık, Rusya ve Ukrayna, Budapeşte

Memorandumu'nu imzalayarak Ukrayna'ya karşı güç kullanılmaması ve toprak bütünlüğüyle bağımsızlığının korunması karşılığında Ukrayna'nın silahsızlandırılması hususunda anlaşılabilir.

O dönemde gündemde olan bir diğer konu da şüphesiz Sivastopol limanındaki Rus Donanması'ydı. Kırım halkının ana vatanı olan Kırım yarımadası, 1783'te Rusya tarafından işgal ve ilhak edildikten sonra Rus toprağı olmuş; stratejik açıdan Rusya için büyük önem taşıyan bu yarımadanın 1954 yılında Ukrayna'ya verilmesi 1991 yılına kadar Rusya açısından önemli bir sorun teşkil etmemişti. Sovyetler Birliği'nin dağılması, Rusya'yı, 1954 yılında alınan bu kararı lağvetme çabalarına sevk etmiş, bu hususta Ukrayna üzerinde önemli bir baskı kurulmuş, sonuçta 1997 yılında Rusya'ya Sivastopol limanını kullanma ve 25 bin Rus askerinin askerî üste bulunması hakkı Ukrayna tarafından verilmiştir. Bunu takiben aynı yıl, Ukrayna ve Rusya arasında bir Dostluk Anlaşması imzalanmış ve ülkelerin birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı gösterecekleri hususunda bir kez daha mutabık olunmuştur. Leonid Kuçma'nın devlet başkanlığı dönemine (1994-2004) denk düşen bu gelişmeler, yine Kuçma'nın en azından ilk başkanlık döneminde izlediği dengeli politika, NATO ve Avrupa Birliği (AB) ile geliştirdiği ilişkiler Rusya'nın baskısını arttırmış, bunun sonucunda Kuçma'nın ikinci döneminde (1999-2004) daha Rusya yanlısı bir siyaset izlemiştir. Ukrayna, NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına dâhil olan ilk Sovyet sonrası ülkedir (1994)¹.

2004 seçimlerinde, Rusya yanlısı Viktor Yanukoviç ve Batı yanlısı Viktor Yuşçenko arasında geçen başkanlık seçiminin resmî sonuçlarının Yanukoviç lehine ilan edilmesinin ardından, halkın Turuncu Devrim olarak adlandırılan protestoları neticesinde seçim tekrarlanmış ve Yuşçenko kazanmıştır. Rusya yanlısı ve Batı yanlısı siyasetçilerin rekabeti Ukrayna siyasetinin önemli bir niteliği olmuş gerek devlet başkanlığı gerek başbakanlık makamı Rusya yanlısı ve Batı yanlısı siyasetçiler

¹ Bu konuda kapsamlı bilgi için bk. Elyssa Shea ve Marta Jaroszewicz, "Opening in times of crisis? Examining NATO and the EU's support to security sector reform in post-Maidan Ukraine", *East European Politics*, C 37, S 1, s. 159-181.

arasında el değiştirmiştir. 2010 yılındaki başkanlık seçimlerinde iktidara gelen Yanukoviç, Sivastopol Limanının 2017 yılında sona erecek olan Rusya tarafından kullanımını 25 yıl daha uzatmasının yanı sıra AB ile Ortaklık Anlaşması hususunda adımlar da atmıştır. Ancak Rusya'nın AB konusundaki baskısı sonucunda Yanukoviç'in Ortaklık Anlaşması'nı imzalamayacağını ilan etmesi yine Ukrayna halkının protestolarına neden olmuş, Onur Devrimi olarak isimlendirilen protestoların fitilini ateşlemiş ve ülke çapında gerçekleştirilen kitlesel protestolar Yanukoviç'in iktidarının sonunu getirmiştir. Yanukoviç'in ülkeden kaçışından birkaç gün sonra, 27 Şubat 2014'te, Rus askerleri Kırım'ın stratejik yerlerinde kontrol sağlamış, 16 Mart'ta yapılan yasa dışı ve tartışmalı referandumla da Rusya'yla birleşme kararı alınmıştır. 31 Ekim 2010'da, Kırım'da yapılan son seçimlerde Kırım Parlamentosu'na sadece 3 milletvekili sokabilen Rusya yanlısı Rus Birliği Partisi'nin lideri Sergey Aksyonov, 17 Mart 2014'te, Başbakanlığını ilan etmiştir.

25 Mayıs 2014'te Ukrayna Cumhurbaşkanı seçilen Petro Poroşenko dönemi; Rusya'yla olan ilişkilerin bozulmasına neden olan AB ile Ortaklık Anlaşması'nın imzalandığı, Donbas bölgesinde ateşkesin sağlanması ve iki ülkeyi de tatmin edecek bir formülün bulunmasını amacıyla imzalanan Minsk 1 ve Minsk 2 anlaşmalarının bir çözüm üretmediği, üzerinde çok durulmamasına rağmen son derece önemli bir adım olarak değerlendirilmesi gereken Birleşik Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin kurulması yoluyla ülkede Moskova Patrikhanesi'nin Ukrayna üzerindeki etkisinin azaltıldığı ve bu kilisenin İstanbul Fener Rum Patrikhanesi tarafından tanındığı bir dönem olmuştur.

2019 yılında yapılan devlet başkanlığı seçimini kazanan Volodimir Zelenskıy, Poroşenko'nun çizgisini bir anlamda devam ettirmiş, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü konusunda taviz vermek istememiş, Batı'yla olan ilişkileri geliştirerek sürdürmüş ve NATO üyeliği konusunu sürekli gündemde tutmuştur. Bu tutum Rusya'nın 2021 yılında Ukrayna'ya karşı baskıyı arttırmasına neden olmuş ve sonuçta Ukrayna sınırına 100 bin asker sevk edilmiştir. En başta da vurgulandığı gibi, 24 Şubat 2022'de, Rusya yeniden Ukrayna topraklarını işgal etmiş ve geniş

kapsamlı bir işgal sürecini başlatmıştır zira² Putin, NATO'nun doğuya doğru genişlemesini Rusya için “varoluşsal bir tehdit” olarak tanımlamış ve bu genişlemenin Rusya için bir “ölüm kalım meselesi” olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu genişleme Rusya'nın “varlığını ve egemenliğini” tehdit etmektedir³.

Ancak Rusya'nın Ukrayna'yı işgali çok sayıda çelişkiyi içinde barındırmaktadır. Putin'in “Neo-Nazi baskısı”ndan, İkinci Dünya Savaşı sırasında savaşan Ukraynalı “Nazi” olarak tanımladığı Stepan Bandera⁴ taraftarı olan “Banderacılardan” kurtarmak ve “özgürleştirmek” istediği milyonlarca Ukraynalı, hatta sayıları azalmış olsa da Holokost'tan kurtulmayı başarabilmiş Ukraynalı Yahudiler, ya ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlar ya da hayatlarını kaybetmişlerdir⁵. Putin'in koruyacağını iddia ettiği Ukraynalı Ruslar da aynı şekilde ya hayatını kaybetmiş ya da kaçmak zorunda kalmışlardır. Özellikle Donbas bölgesinden işgal sırasında açılan güvenli tahliyelerin çoğunlukla Rusya'ya yapıldığını dikkate almak, ayrıca tahliye edilenlerin durumu hususunda sağlıklı bilgi alınmadığını da vurgulamak gerekmektedir. Hiç şüphesiz Rusya Federasyonu'nun ve Ukrayna'nın işgal nedenlerine ilişkin anlatıları birbirinden farklıdır. O nedenle tarafların anlatılarının doğrudan

² 1991-2022 arasındaki gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bk. Tim Haesebrouck ve Servaas Taghon, “Russia's Invasion in Ukraine: What Happened Before?”, **GIES Occasional Paper**, Mart 2022; Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün (Der.), **Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum ve Siyaset- Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler**, Terazi, Ankara 2020.

³ Akt. James A. Green, Christian Henderson ve Tom Ruys, “Russia's attack on Ukraine and *ius ad bellum*”, **Journal on the Use of Force and International Law**, C 9, S 1, 2022, s. 9.

⁴ İkinci Dünya Savaşı'nda Ukrayın milliyetçisi örgütler Sovyetler Birliği'ne karşı Ukrayna'nın bağımsızlığı için mücadele etmekteydiler ve sloganları da aslında İkinci Dünya Savaşı'ndan çok önce ve farklı biçimlerde de kullanılmış olan, Putin'in “faşist” bir slogan olarak tanımladığı *Slava Ukrayini! Heroyam Slava!* (Yaşasın Ukrayna! Kahramanlar Yaşasın!) idi. İkinci Dünya Savaşı'nda bağımsızlık hedeflerine ulaşmalarına yardım edeceğini söyleyen Nazi Almanyası'dan destek alan Ukrayın milliyetçisi örgütler, bir süre sonra Nazi Almanyası'nın vaatlerini yerine getirmeyeceğini anladıklarında Nazilere karşı da savaşmışlardır. OUN (Ukr.: *Orhanizatsiya Ukrayinskikh Natsionalistiv*; Ukrayna Milliyetçileri Örgütü) yönetimi ve Stepan Bandera, 1941 ile 1944 arasında Berlin yakınındaki *Sachsenhausen* toplama kampında esir olarak kalmıştır. Daha sonra Nürnberg Mahkemesi'nde Bandera ve arkadaşlarının Ukrayna'nın bağımsızlığı için verdikleri mücadele nedeniyle Alman “Harekât Birlikleri” (*Einsatzgruppen*) tarafından öldürüldükleri belgelenmiştir. Nürnberg Mahkemesi Bandera ve arkadaşlarını suçlamamıştır. Bandera'nın iki kardeşi, Oleksiy Bandera ve Vasıl Bandera ise 1942 yılında Polonya'da bulunan ve Nazi Almanyası'nın zorunlu çalışma, sistematik katliam ve imha kampı olarak bilinen Auschwitz-Birkenau Toplama Kampında öldürülmüşlerdir. bk. Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün (Der.), **Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum...**, s. 411-412.

⁵ Andrei Kolesnikov, “Putin Against History, How His War Has Erased Russia's Past and Endangered Its Future”, **Foreign Affairs**, 26 May 2022, s. 3-4, <https://www.foreignaffairs.com/print/node/1128932>, Erişim: 27.05.2022.

aktarılması hem konunun anlaşılması hem de yapılacak analiz açısından büyük önem taşımaktadır.

2. Rusya Federasyonu'nun Anlatısı

Öncelikle belirtilmesi gereken husus, Rusya'nın 2014 yılından bu yana, Ukrayna'nın Donbas bölgesine yönelik bir savaş açtığı ve burada Ruslara ve Rus dillilere karşı soykırım uygulandığı görüşünü savunduğudur. Bilindiği üzere, Rusya, “özel askerî operasyon”un başlıca nedenlerini Donbas bölgesindeki Rusları korumak, Ukrayna'yı Nazilerden arındırmak ve silahsızlandırmak olarak ilan etti. Nazilerden arındırma konusunda en çok hedefe konulan Mariupol menşeli Azov Taburu oldu. Bu taburun Neo-Nazilerden oluştuğu ve Neo-Nazilerin Ukrayna'daki Ruslara karşı soykırım yaptığı, Ukraynalıları baskı altında yaşamak zorunda bıraktığı, bu nedenle de “özel askerî operasyon” sonucunda Ukraynalıların özgürleştirileceği görüşü, Ukrayna ve Rus halklarının kardeşliğini hep vurgulayan Putin tarafından dile getirildi. Putin'e göre bu operasyon Ukraynalılara karşı değil, Ukrayna'da iktidarı ele geçirmiş olan bazı “uyuşturucu müptelalarına” ve “Neo-Nazilere” karşıydı⁶. Aslında Putin, Ukrayna'nın, Batı tarafından desteklenen ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki “aşırı milliyetçi Neo-Nazilerin” soyundan gelenler tarafından ele geçirildiğini savundu. Dolayısıyla Ukraynalıların ölmesinden ve şehirlerin yerle bir edilmesinden sorumlu olanlar da Putin'e göre yine bu aşırı milliyetçilerdi⁷.

Öte yandan Putin, Ukrayna'yı bağımsız bir ülke olarak görmediğini ve hatta tarihî Rusya'nın bir parçası olarak tanımladığını da sıklıkla dile getirdi. Örneğin, Ukrayna'yı işgal etmeden birkaç gün önce, 21 Şubat 2022'de, sözde Luhansk ve Donetsk halk cumhuriyetlerini tanımak üzere yaptığı konuşmada, Ukrayna'yı nasıl gördüğünü açıkça

⁶ Andrei Kolesnikov, “Will Putin Lose Russia?”, *Foreign Affairs*, 3 March 2022, <https://www.foreignaffairs.com/print/node/1128599>, Erişim: 03.03.2022. Andrei Kolesnikov, referans verilen yazısında, bir halkı meşru olarak seçilmiş bir hükümetten kurtarmanın eski bir Stalin tekniği olduğunu vurgulayarak, 1939 yılında Sovyet Rusya'nın Finlandiya'yı işgalini hatırlatmaktadır. Finlandiya işçi sınıfının, Rus ordusunu kurtarıcı olarak göreceği varsayımın tersine, kendi vatanlarını korumak üzere Sovyet ordusuna karşı direndiğini de hatırlatmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, günümüzde Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline Finlandiya'nın gösterdiği tepkiyi ve NATO üyeliği konusundaki ısrarının nedenini anlamlandırmak daha kolaydır.

⁷ A.g.m., s. 6.

ifade etti ve tüm argümanını kendi tarih algısı üzerine inşa etti⁸. Bu konuşmanın önemli bir kısmında âdeta bir tarih öğretmeni gibi, 17. yüzyıldan başlayarak Ukrayna'nın nasıl Rusya'nın tarihî, kültürel ve ruhani açıdan ayrılmaz bir parçası olduğunu anlattı. Ukrayinlerle Rusların akrabalığına ve “bir halk” olduklarına vurgu yaptı. Putin bu konuşmada, eski Sovyetler Birliği topraklarını tarihî Rusya olarak tanımladı. Stalin'in İkinci Dünya Savaşı sırasında Polonya, Romanya ve Macaristan'dan aldığı toprakları Ukrayna'ya dâhil ettiğini, daha sonra 1954'te, Kırım'ın Ukrayna'ya verildiğini belirtti. Konuşmasında, başka vesilelerle daha önce de belirttiği gibi, Ukrayna'nın hiçbir zaman bir devlet olmadığını, 1991'deki bağımsızlık ilanından sonra kendi gerçekleri ve tarihiyle örtüşmeyen bir devlet kurmaya çalıştığını belirtti. Ayrıca bu devletin Ukrayna vatandaşı Ruslar aleyhine yasal düzenlemeler yaptığını, Moskova Patrikhanesine bağlı din adamlarına yönelik ayrımcılık yaptığını belirtti. Osmanlı Devleti'nden Rus İmparatorluğu'nun aldığı ve 18. yüzyılda Yeni Rusya olarak adlandırılan topraklar olmasaydı, Ukrayna'nın birçok kente sahip olamayacağını ve Karadeniz'e de çıkışı olmayacağını vurguladı⁹. Böylece, kendisinin ve Rus tarih algısının ne olduğunu bir anlamda tüm dünyayla paylaştı.

Aslında bu konuşmadan önce yaptığı başka konuşmalarda ve yazılarında da aynı konuyu ele aldı ve yine analizinde tarihsel bir perspektif kullandı. Örneğin, 12 Temmuz 2021'de¹⁰, Ukrayinlerle ve Rusların tarihsel birliği hakkında kaleme aldığı makalesinde tarih yaklaşımını 9. yüzyıla kadar giderek izah etti ve bunu yaparken de özellikle dil ve din birliğine vurgu yaptı. Bu bağlamda Ukrayinlerle aynı tarihî ve ruhani mekânın parçaları olduklarını, Kiyiv'in bütün Rus

⁸ Vladimir Putin, “Address By the President of Russian Federation”, February 21, 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>, Erişim:10.08.2022.

⁹ Rusya, Ukrayna'yı, özellikle de Kırım ve ülkenin güneydoğusunu Rusya'nın büyük güç kimliğinin ayrılmaz parçaları olarak görmektedir. Bu algı Kraliçe Yekaterina dönemine kadar uzanmaktadır. Büyük Yekaterina, 18. yüzyılda Rus İmparatorluğu'na *Novorossiya* olarak adlandırılan Ukrayna'nın güneydoğusunu da dâhil ederek Avrupa'nın önemseydiği bir güç hâline gelmiştir. Kapsamlı bilgi için bk. Ayşegül Aydingün, **Rusya-Ukrayna Savaşının Sosyolojik Açısından Tahlihi**, AVİM Avrasya İncelemeleri Merkezi, Rapor No 20, Ankara Eylül 2022, s. 6-7.

¹⁰ Vladimir Putin, “On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”, 12 July 2021. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>, Erişim: 10.12.2021.

şehirlerinin “anası” olduğunu ve 18. yüzyılda Rus İmparatorluğu’nun Dinyeper’in batı yakasındaki bölgenin önemli bir kısmını ve Kırım’ı nasıl topraklarına kattığını yazdı. Bolşevik Devrimi’ni takip eden döneme dair ise Sovyet rejiminin yaptığı “hatalara” dikkat çekti. Bu hatalar arasında; Sovyet cumhuriyetlerine Birlik’ten ayrılma hakkının tanınmasını, *korenizatsiia* (yerleştirme) politikasının Ukrayin milliyetçiliğini, kimliğini ve kültürünü güçlendirdiğini, Sovyetler Birliği’nin sınırlarına kattığı bazı yerleri Ukrayna’ya verdiğini ve elbette Kırım’ın da nasıl Ukrayna’ya dâhil edildiğini aktardı. Bağımsızlık sonrasında ise Ukrayin milliyetçilerinin Rusya karşıtlığının gelişmesi için çalıştıklarını ve Ukrayin kimliğinin baskı yoluyla topluma dayatıldığını yazdı. Bu yazıda, Donbas savaşını bir “iç savaş” olarak tanımlayan Putin, bu savaşı uygulanan baskı politikasının bir sonucu olarak değerlendirdi ve Ukrayna’nın egemenliğinin ancak Rusya’yla ortaklık hâlinde mümkün olabileceğini belirtti. Bu anlayışa göre, Putin’in de konuşmasında ifade ettiği gibi, Ukrayin kimliği 19. yüzyılda Rusya’yı zayıflatmak isteyen Polonya milliyetçileri ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından geliştirilmişti.

Öte yandan, Putin, NATO ve AB’nin genişlemesini Rusya’nın güvenliği için bir tehdit olarak algıladığını çeşitli platformlarda ifade etti ve bunu Rusya’yı çevrelemeyi amaçlayan bir politika olarak algıladı. Putin açısından ABD ve Avrupa ülkeleri, George H. W. Bush’un vermiş olduğu teminatı yok sayarak ve Rusya’nın beklentilerini de göz ardı ederek doğuya doğru genişlemeye devam etti.¹¹ Bu gelişme Rusya açısından, Rusya’nın ulaşmak istediği Büyük Güç statüsünü engelleme amaçlı bir tehdit olarak algılandı ve zaten var olan güçlü bir Amerika karşıtlığını da içeren Batı karşıtlığını besledi. Rusya, temel çıkarlarının tehdit altında olduğu ve güç kullanımı yoluyla bu tehdidi minimize edeceği düşüncesiyle hareket etti. 2014 yılında ilan edilen “Rusya Federasyonu’nun Askerî Doktrini”, 2021 yılında ilan edilen “Rusya’nın

¹¹ William Mulligan, “Erosions, Ruptures, and the Ending of International Orders: Putin’s Invasion of Ukraine in Historical Perspective”, *Society*, Published online: 11 May 2022, <https://doi.org/10.1007/s12115-022-00715-x>, Erişim: 15.06.2022.

Ulusal Güvenlik Stratejisi” Dokümanı ve 2021’deki “Belarus ve Rusya Birlik Devleti Askerî Doktrini”, NATO ülkelerini Rusya için başlıca dış tehdit olarak tanımlayan belgelerdir. Bu bağlamda, Moskova’nın güvenlik politikası açısından ilk önceliği Batı’yla mücadele olarak tanımlanmaktadır¹².

3. Ukrayna’nın Anlatısı

Şubat 2022’deki Rus işgalini takiben Devlet Başkanı Zelenskıy, Kiyiv’de kalarak Ruslara karşı ülke topraklarını koruma hususundaki kararlılığını, kendisine getirilen çeşitli önerilere rağmen net bir şekilde ifade etti. Zelenskıy, “Birileri toprağımızı, özgürlüğümüzü, yaşamlarımızı almayı denerse kendimizi savunacağız” derken¹³, Ukrayna Savunma Bakanı Oleksiy Reznikov da “Sonuna kadar topraklarımızı koruyacağız. Rusya gerçek yüzünü gösterdi, biz bunu işgalden bu yana 8 yıldır biliyorduk, şimdi dünya da öğrenmiş oldu” ifadesini kullandı¹⁴. Reznikov gibi tüm devlet yetkilileri, Ukrayna’nın 2014 yılından bu yana zaten Rusya’yla savaştığını çeşitli platformlarda dile getirdiler.

Ayrıca 25 Şubat 2022’de yaptığı konuşmada, Zelenskıy, bu savaşın sadece Ukrayna’nın işgali olmadığını, Avrupa’ya karşı bir savaşın başlangıcı olduğuna dikkat çekti¹⁵. Eylül 2022’de, yaptığı bir diğer konuşmada ise dünyadaki jeopolitik dengelerin değiştiğini, Avrupa’nın birliğinin Ukraynasız mümkün olmadığını vurguladı¹⁶. İşgalin ilk günlerinden itibaren yaptığı konuşmalarda Zelenskıy, Rusya’yı terörist bir devlet olarak tanımladı¹⁷; Rusya’nın saldırgan bir devlet olduğunu,

¹² Andrzej Makowski, “Ukraine 2022: Why and What Next?”, *Israel Journal of Foreign Affairs*, 2022, <https://doi.org/10.1080/23739770.2022.2053942>, s. 2-4. Erişim: 16.06.2022.

¹³ “Rusya’nın Ukrayna’yı İşgali”, *BBC News Türkçe*, 22 Ağustos 2022, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cq5vne99p45o>, Erişim: 18.08.2022.

¹⁴ “SON DAKİKA: Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskıy’den savaş açıklaması”, *Sabah*, 22.02.2022, <https://www.sabah.com.tr/dunya/ukrayna-devlet-baskani-zelenskyden-savas-aciklamasi-5880831>, Erişim: 16.08.2022.

¹⁵ V. Zelenskıy, “Address by the President of Ukraine”, 25 Şubat 2022, president.gov.ua, Erişim: 05.11.2022.

¹⁶ V. Zelenskıy, *Speeches*, 10 Eylül 2022, president.gov.ua, Erişim: 05.11.2022.

¹⁷ Rusya, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi tarafından 13 Ekim 2022 tarihinde terörist devlet olarak ilan edilmiştir. “Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, Rusya’yı “Terörist Devlet” İlan Etti.”, *Independent-Türkçe*, 14 Ekim 2022.

<https://www.indyturk.com/node/563876/dunya/avrupa-konseyi-parlamenterler-meclisi-rusyayi-terorist-devlet-ilan-etti>, Erişim: 15.09.2022.

Rusya'nın savaş suçu işlediğini belirtti ve uluslararası mahkemelerde yargılanması gerektiğine vurgu yaptı¹⁸. Aynı zamanda, direnmeye devam edeceklerini, köle olmamak için savaştıklarını, işgalciye bir parça toprak dahi vermeyeceklerini ve yaşamları, Ukrayna'nın güvenliği ve geleceği için savaştıklarını ve hedeflerinin toprak bütünlüğünü sağlamak olduğunu hep ifade etti¹⁹. Ayrıca Rusya'nın, Ukrayna'nın kültürel ve tarihî mirasını ve normal bir yaşam için gerekli her şeyini yok ettiğini, ulusların özgürlüğünün ve bireyin özgürlüğünün Rusya için önemli olmadığını, tüm Ukrayna'yı alacaklarını sandıklarını ancak başaramadıklarını, kısmi seferberliğin Rus ordusunun yetersiz kaldığını gösterdiğini ve Rusya'nın Ukrayna'ya saldırarak kendini yok edeceğini belirtti²⁰. Bu hususlara ek olarak, Zelenskıy, Kırım'da tekrar Ukrayna bayrağının sallanacağını²¹ da ifade etti.

Yine yaptığı konuşmalarda Zelenskıy, Ukrayna'nın silahsızlandırılması ve "Nazisleştirilmesi" fikrine karşı olarak da Ukraynalıların dostları ve partnerleriyle birlikte Hitler'e karşı olduğu gibi Rusya'ya da karşı çıktıklarını, Nazizm'e karşı zafer elde edilen 9 Mayıs tarihinde yeni bir zafer için savaştıklarını, Avrupa'da barış için saldırganı durdurmak gerektiğini, Ukrayna'ya silah temin etmenin dünyanın istikrarı için şart olduğunu, tiranlığı durdurmak için özgürlük yanlılarına silah sağlanması gerektiğini ve Ukrayna'nın askerî ve havacılık sanayisinde Avrupa'da önemli bir merkez olacağını söyledi²².

Zelenskıy ve tüm yetkililer, Rusya'nın, Ukrayna'nın "Nazisleştirilmesi" ve silahsızlandırılması gerektiği ve Rusların soykırımı uğradığı görüşlerini de kesin bir dille reddetti. Ukrayna'nın, Rusya'nın "Nazisleştirilmesi" amacına ilişkin görüşü, esasen 9 Nisan 2015'te, Petro Poroshenko'nun devlet başkanlığı döneminde, Avrupa

¹⁸ V. Zelenskıy, Speeches, 1 Mart 2022; 28 Mayıs 2022; 27 Haziran 2022; 29 Haziran 2022; 22 Nisan 2022; 12 Eylül 2022; 15 Eylül 2022; 9 Ekim 2022, president.gov.ua, Erişim: 05.11. 2022.

¹⁹ V. Zelenskıy, Speeches, 5 Mart 2022; 6 Mart 2022; 11 Mart 2022; 1 Nisan 2022, 1 Nisan 2022; 31 Mayıs 2022; 13 Eylül 2022; 28 Eylül 2022; 5 Ekim 2022; 7 Ekim 2022; 12 Ekim 2022, president.gov.ua, Erişim: 05.11. 2022.

²⁰ V. Zelenskıy, Speeches, 4 Haziran 2022; 15 Mart 2022; 19 Mart 2022; 30 Mart 2022; 22 Eylül 2022, president.gov.ua, Erişim: 05.11. 2022.

²¹ V. Zelenskıy, Speeches, 25 Ekim 2022, president.gov.ua, Erişim: 05.11. 2022.

²² V. Zelenskıy, Speeches, 31 Mart 2022, 28 Nisan 2022; 5 Mayıs 2022; 9 Mayıs 2022; 24 Mayıs 2022, president.gov.ua, Erişim: 05.11. 2022.

Konseyi, Venedik Komisyonu ile istişare edilerek hazırlanan ve Ukrayna Parlamentosu tarafından onaylanan “dekomünizasyon” yasalarında kendini göstermektedir. Bu yasalar Nazizm’in ve komünizmin Ukrayna için aynı derecede zararlı olduğunu vurgulayan yasalardır. Bu yasalar aynı zamanda Rusya anlatısında mitleştirilmiş olan ve tam da bu nedenle Büyük Vatan Savaşı olarak adlandırılan II. Dünya Savaşı’nı da bir mit olmaktan çıkarıp, 1938-1941 yılları arasında Almanya ve Sovyetler Birliği’nin iş birliğini hatırlatmaktadır. Ayrıca bu yasalarda komünizm ve Nazizm gibi totaliter rejimler, onların sembolleri ve propagandaları da yasaklanmıştır²³. Alexander J. Motyl, Moskova merkezli Demografi Enstitüsü’nün verilerine göre, 1914 ve 1948 yılları arasında Ukrayna’da 15 milyondan fazla ölümün olduğunu tahmin edildiğini, bunların 6 milyon 500 bininin Nazi kaynaklı, 7 milyon 500 bininin ise Sovyet rejimi kaynaklı olduğunu ifade etmektedir²⁴. Bu bağlamda Ukrayna, Nazizm’i ve Sovyet rejimini eşitlemektedir. Ukrayna, “dekomünizasyon” yasaları yoluyla Batı dünyasına entegre olma ve kendi geleceğini bağımsız bir şekilde belirleme kararı almıştır. Bu görüşü Zelenskıy de birçok konuşmasında ifade etmiştir.

Öte yandan, Ukrayınler, Rusya’nın ve Putin’in Ukrayna’ya bakış açısını yani kendi dili, kültürü ve devleti olmayan, faşist Batı’yla el ele vermiş “küçük Ruslar” oldukları argümanını da reddetmekte ve aslında Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını tanıyan anlaşmaları imzalamış olan Rusya dâhil ilgili tüm devletlerin imzalarına sadık kalmalarını beklemektedir. Aynı zamanda, tarih boyunca farklı imparatorlukların hegemonyası altında yaşamak zorunda kalmış Ukrayınlerin özellikle 20. yüzyılda geliştirebildikleri sınırlı milliyetçi hareketlerin ve bağımsızlık çabalarının radikal bir milliyetçilik olarak tanımlanmasını da reddetmektedirler. Özellikle son yıllarda Rusya’nın hedef aldığı Ukrayna Askerî Örgütü (*Ukrainian Military Organization - UVO*), Ukrayna Milliyetçileri Örgütü (*Organization of Ukrainian*

²³ Yasalar hakkında kapsamlı bilgi için bk. Anna Oliinyk ve Taras Kuzio, “The Euromaidan Revolution, Reforms and Decommunization in Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, C 73, S 5, 2021, s. 807-836.

²⁴ Alexander Motyl, “Facing the Past: In Defence of Ukraine’s New Laws”, *World Affairs*, C 178, S 3, 2015, s. 58-59.

Nationalists - OUN), Ukrayna Direniş Ordusu (*Ukrainian Insurgent Army* - UPA) gibi örgütlenmelerin Rusya ve onun anlatısına inananlar tarafından şeytanlaştırılmasını reddetmiş, bununla birlikte yapılan yasal düzenlemelerde onları kahramanlaştırmamıştır. Yasal düzenlemelerde adı geçen örgütlerin mensupları Ukrayna'nın bağımsızlığı için savaşanlar olarak tanımlanmıştır. 1920'lerde UVO, ardından OUN Polonyalılara karşı, 1950'lerin ortalarına kadar hem OUN hem UPA Sovyetlere karşı mücadele etmişler ve Ukrayna halkının bağımsızlığı için çabalamışlardır. Dolayısıyla Rusya ve onun anlatısının destekçileri açısından terörist olarak tanımlanan bu gruplar Ukraynalılar açısından özgürlük ve bağımsızlık için hayatlarını vermeye hazır olan savaşçılardır²⁵.

Ukraynalı Rusların ve Moskova Patrikhanesine bağlı kiliselerdeki din adamlarının baskı altında oldukları görüşüne ilişkin olarak, 2019 yılında, Ukrayna'da gerçekleştirilen saha araştırmasında yapılan mülakatlarda görüştüğümüz uzman ve araştırmacıların bir kısmı, bir taraftan Rusya'nın propagandasının gücüne dikkat çekmiş, Ukrayna'nın bu propagandayla mücadelede yetersiz kaldığını, diğer taraftan Ukraynalı Ruslara yönelik hiçbir baskı olmadığı ve Donbas bölgesinde Rusya'nın televizyon kanalları ve diğer faaliyetleri aracılığıyla halkı hükûmete karşı kışkırttıklarını ifade etmiştir. Aynı uzman ve araştırmacılar, Rusya'nın Ukrayna üzerindeki etkisinin araçlarından birinin Moskova Patrikhanesine bağlı kiliseler olduğunu ve bu kiliselerin Donbas bölgesindeki savaşta açıktan Rusya'yı desteklediklerini belirtmişlerdir. Bu olgunun bir sonucu olarak Ukrayna kiliselerinin birleşmesinin ve 2019 yılında İstanbul Fener Rum Patrikhanesinin kilisenin *otosefal* statüsünü tanıyan *Tomos*'un önemine dikkat çekmişlerdir²⁶.

4. Tarihi, Sosyolojik ve Siyasi Bir Analiz

2008 yılında, Rusya'nın Gürcistan'ı işgali ve bu işgale yönelik olarak Batı ülkelerinin tepkisini değerlendirmeden Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline dair kapsamlı bir analiz yapabilmek mümkün değildir. Sovyetler

²⁵ A.g.m., s. 62-63.

²⁶ Ayşegül Aydingün ve İsmail Aydingün (Der.), *Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum...*, s. 354.

Birliği'nin dağılmasını takip eden yıllarda, Ukrayna örneğinde olduğu gibi, Batı'yla ilişkilerini geliştiren Gürcistan, Batı kurumlarının birçoğuna üye olmuş ve NATO üyesi olma hususundaki isteğini de açıkça ilan etmiş ancak Gürcistan'ın bu isteği Rusya tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Aynı talep, o dönemde Ukrayna tarafından da dile getirilmiş ve Nisan 2008'de, Bükreş'te gerçekleştirilen NATO Liderler Zirvesi'nde bu iki ülkenin NATO'ya katılım taleplerine sıcak bakıldığı, bu çerçevede Üyelik Eylem Planları'nın hazırlanması ve NATO'ya üyelik taleplerinin destekleneceği kararı alınmıştır. Bu karara karşın NATO üyeleri arasındaki görüş farklılıkları nedeniyle belirsiz bir formül üretilmiştir. Sonuçta iki ülkenin NATO üyeliği hususunda herhangi bir ilerleme söz konusu olmamıştır. Ukrayna açısından bakıldığında, Ukrayna'nın 2010 yılında, Rusya ile Sivastopol'un Rus donanması tarafından kullanımını doğal gaz karşılığında 2042 yılına kadar uzatmasının NATO'yu düşündüren unsurlardan biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yine de birkaç ay sonra, Ağustos 2008'de, patlak veren Rusya-Gürcistan savaşının sonucunda Rusya, Abhazya ve Güney Osetya'nın tek taraflı bağımsızlık ilanlarını tanımıştır²⁷. Tarih boyu kendisine yönelik tehditler hep Batı'dan gelen Rusya'nın tarih algısını temel aldığımızda, Soğuk Savaş'ın ardından söz konusu olan NATO genişlemesinin Rusya'nın Batı karşısındaki zafiyetini tetiklediğini ve bunun neden olduğu korku ve tehdit algısının Rusya'yı var olan liberal uluslararası düzeni bozan adımlar atmaya ittiğini söyleyebiliriz. Yukarıda da izah edildiği gibi, bu süreç 2008'de Gürcistan'ın işgaliyle başlamış, Ukrayna'nın iki kez işgal edilmesiyle devam etmiş ve hâlen de devam etmektedir.

Diğer bir ifadeyle, Rusya'nın Gürcistan'ı işgaline gösterilen cılız tepkiler Ukrayna'nın işgalini cesaretlendiren önemli bir neden olmuş; Ukrayna'nın NATO'ya üye olma konusundaki kararlılığı, 2014'te,

²⁷ Bu konuda kapsamlı bilgi için bk. Ahmet Üzümcü, Tacan İldem ve Fatih Ceylan, "Ukrayna ve Gürcistan 2008'de NATO üyesi olsalardı Küresel Gündem Nasıl Şekillenirdi?", 8 Nisan 2022, <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/04/08/ukrgc-nato/>, Erişim: 08.06.2022; Ayşegül Aydıngün ve Ali Asker, "Gürcistan: *De Jure* Üniter, *De Facto* Parçalı", *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna-Türk Dilli Halklar Türkiye İle İlişkiler*, ed. Aydıngün, İsmail ve Balım, Çiğdem, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.130-138.

Kırım'ın işgal ve yasa dışı ilhakıyla Donbas bölgesinin işgalinin koşullarını hazırlamıştır. Bu dönemde Batı ülkelerinin, Rusya'nın işgallerinin dondurulmuş çatışma alanları yaratarak, söz konusu ülkelerin NATO'ya girişlerini engellemeyi hedeflediğini düşünmüş olabileceklerini iddia edebiliriz. Ancak geçen zaman Rusya'nın hedefinin bu olmadığını göstermiştir. Batı ülkelerinin Gürcistan'ın işgalinde gösterdikleri ve büyük ölçüde kınamayla sınırlı kalan tepki, 2014'te, Ukrayna'nın işgalinde de devam etmiş, işgal sonrası yapılan yasa dışı referandumlarla bağımsızlık ilanlarını cesaretlendirmiş ve Rusya'nın, Şubat 2022'de, Ukrayna'nın topyekûn işgali gibi ileri bir adımı atmasını mümkün kılmıştır. Dolayısıyla “Gürcistan'ın işgaline ya da en azından Ukrayna'nın 2014'teki işgaline Batılı ülkeler ve kurumları tarafından sert bir tepki gösterilmiş olsaydı, Şubat 2022'de, Ukrayna'nın işgali mümkün olabilir miydi?” sorusu zihinlerimizi meşgul etmeye devam etmektedir.

Bu noktada, Batılı ülkelerin tüm bu süreçte Ukrayna'nın Avrupa için önemini, Rusya'nın tehdit algısının gücünü ve yapabileceklerini ve de Ukrayna'nın direnme kararlılığını anlamadıkları açıktır. Aynı zamanda uyguladıkları cılız yaptırımların Rusya'da milliyetçiliği daha da güçlendirdiğini, halkın Putin'e olan desteğinin artmasına neden olduğunu ve yaptırımların, Putin'in Batı karşıtı tüm argümanlarının halk nezdinde doğrulanmasına neden olduğunu da görememişlerdir. Belirtilenler ışığında yapabileceğimiz ilk değerlendirme, Batı ülkelerinin Avrupa'nın güvenliği açısından Ukrayna'nın önemini anlamaları gerektiğidir. Antropolog Ludwick Stomma, Amerikalı diplomat Paul Nitze'nin bir görüşüne dikkat çekmektedir. 1961 Berlin Krizi sırasında Nitze'nin, “Uzun vadede çıkarları nesnel olarak daha hayati olan taraf her çatışmadan galip çıkar”, dediğini hatırlatan Stomma, üzerine düşünülmesi gereken “Ukrayna kim için daha önemlidir?” sorusunu sormaktadır.²⁸

Öte yandan, NATO'nun genişlemesi, eski Doğu Bloku ülkelerinin AB üyelikleri ve diğer Batı kurumlarına katılımları, Götz ve Staun'un “stratejik kültür” terimiyle açıkladıkları, Rusya'nın Batı karşısında

²⁸ Akt. Andrzej Makowski, “Ukraine 2022: Why and What Next?”, s. 4.

duyduğu zafiyete ek olarak Büyük Güç olma hedefine de bir tehdit teşkil etmektedir²⁹. Rusya'nın tarih, coğrafya ve yerel gelenekler üzerine temellendirerek kurduğu kendi anlatısı, onun kendi açısından dünyayı nasıl algıladığını bize anlatmaktadır. Gerek Batı karşısındaki zafiyet ya da Batı'ya duyulan güvensizlik gerek Büyük Güç olma hedefi, Rusya açısından kendi yakın çevresindeki etkinliğine bağlıdır. Bunun Batı ülkeleri tarafından dikkate alınmaması da Rusya'nın uluslararası liberal düzeni hedef almasının en temel nedeni olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu, Rusya'nın çağımızın evrensel değerlerini yok saymak pahasına anlatısını ve eylemlerini radikalleştiren en önemli sebeplerdendir. Kendi varlığını Ukrayna ile birlikte tanımlayan Rus anlatısına göre eski Sovyet coğrafyasında en vazgeçilmez topraklar Ukrayna topraklarıdır. Rusya'nın NATO karşıtlığının temel nedeni başta Ukrayna olmak üzere, Gürcistan ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinin kendi etki alanından çıkma ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Ukrayna, Rusya ile Batı arasında -Belarus'un olduğu gibi- son derece önemli bir tampondur zira tarihte de Rusya'ya yönelik tüm işgal hareketleri bu topraklar üzerinden gelmiştir. Tam da bu nedenle birçok Rus siyasetçi, Rusya'nın, Ukrayna'sız Büyük Güç olmasının mümkün olmadığını, BDT ülkeleriyle ilişkilerinde dahi Ukrayna ile olan ilişkilerinin belirleyici olacağını ifade etmişlerdir³⁰. Bu görüş dikkatle analiz edilmesi gereken bir görüştür hatta bu görüşü daha ileriye taşıyarak, Ukrayna ile Rusya arasında bundan sonra yaşanacak gelişmelerin günümüz Rusyası'nın bütünlüğünü koruyabilmesi açısından büyük önem taşıdığını iddia edebiliriz.

Her ne kadar bazı uzmanlar NATO'nun doğuya doğru genişlemesinin en son noktasına 20 yıl önce ulaştığını, AB'nin genişlemesinin ise 2007 yılında doyum noktasına geldiğini ifade etseler de³¹ Rusya'nın algısının farklı olduğu açıktır. Örneğin, 2014 yılında, NATO, genişleme konusunun gündemlerinde olmadığını ifade etmişti.

²⁹ Elias Götz ve Jorgen Staun, "Why Russia Attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives", *Contemporary Security Policy*, 2022, <https://doi.org/10.1080/13523260.2022.2082633>, Erişim: 20.07.2022.

³⁰ Detaylı bilgi için bk. a.g.m.

³¹ William Mulligan, "Erosions, Ruptures, and the Ending of International...",

Hiç şüphesiz, İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemen ülkelere yönelik işgallerin sadece Rusya tarafından gerçekleştirilmediğini vurgulamak gerekmektedir. ABD, Birleşik Krallık ve diğer küresel aktörler kendilerince meşru buldukları sebeplerle işgaller gerçekleştirmişlerdir. Bu aktörlerin işgal nedenleri birçok çevrede kabul görmese de uluslararası sistem içerisinde meşrulaştırılmıştır³². Ancak Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin önemli bir niteliğine dikkat çekmek gerekmektedir. O da bu işgalin emperyal niteliğidir: Yani topraklarını, tarihin seçilmiş ve belirli bir dönemdeki sınırlarına kadar genişletme hedefi. Bu hedef farklı bir çağa ait, modern dönemin mantığı dışına çıkan ve herhangi bir şekilde meşrulaştırılması mümkün olamayan bir hedeftir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini meşrulaştırmak için kullandığı argümanların da uluslararası sistemde topyekûn bir işgali meşrulaştırmak için yeterli olmadığını vurgulamak gerekir, her ne kadar Putin, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 51. Maddesiyle meşrulaştırmak istediye de. Eğer sadece Donbas bölgesi işgal edilmiş olsaydı, söz konusu sistem açısından meşrulaştırılmasının mümkün olabileceği iddia edilebilir. 2014'te, Kırım'ın işgaline ve yasa dışı ilhakına ve Donbas bölgesinin Rusya tarafından "iç savaş" olarak tanımlanan işgaline Batı ülkelerinin gösterdiği tepki bu görüşü doğrular niteliktedir.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal nedeni olarak belirttiği nedenleri irdelemek analiz açısından önemlidir. Ancak yine de bu analiz öncesinde, işgal nedeni olarak öne sürülen üç sebebin; silahsızlandırma, "Nazisleştirme" ve Donbas bölgesindeki Rusları koruma hedeflerinin aylar içerisinde Rusya kamuoyu nezdinde, devlet propagandasına rağmen beklenen yankıyı uyandırmaması nedeniyle terk edildiğini de belirtmek gerekmektedir. Maxim Alyukov, Maria Kunilovskaya ve Andrei Semenov'un, Şubat 2002 ve Temmuz 2022 tarihleri arasında yaptıkları araştırma bu görüşü desteklemektedir³³. Rusya'nın Ukrayna'yı işgal

³² Nasıl meşrulaştırıldığına ilişkin kapsamlı bilgi için bk. a.g.m.

³³ Maxim Alyukov, Maria Kunilovskaya ve Andrei Semenov, "Propaganda Setbacks and Appropriation of Anti-war Language 'Special Military Operation' in Russian Mass Media and Social Networks (February-July 2022)", August 30, 2022. [https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/publications/propaganda-setbacks-and-appropriation-of-antiwar-language\(ac2a10cb-34d7-4b79-96f6-5bdc722ebb98\).html](https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/publications/propaganda-setbacks-and-appropriation-of-antiwar-language(ac2a10cb-34d7-4b79-96f6-5bdc722ebb98).html), Erişim: 25.10.2002.

sebeplerinden biri olan Ukrayna'yı silahsızlandırma hedefinin, aslında 1994 yılında gerçekleştirilmiş olduğunu belirtmek gerekir. Ancak 2014 yılında, Rusya'nın Kırım'ı ve Donbas bölgesini işgal etmesi Ukrayna'nın yeniden silahlanmasının temel nedenini oluşturmuştur. Dolayısıyla Ukrayna'nın silahlanması, silahsızlandırılması sürecinde garantör olan Rusya ve Batı ülkelerinin sözlerini tutmamaları ve yaptıkları anlaşmalara sadık kalmamalarının bir sonucudur. Bugünden 1994 yılına baktığımızda, Rusya'nın amacının Batı ülkelerinin desteğini arkasına alarak Ukrayna'yı savunmasız bırakmak olabileceğini iddia etmek mümkündür. Şubat 2022 deneyiminden sonra Ukrayna'dan silahsızlanması hususunda bir beklenti gerçek dışıdır zira Ukrayna bunu bir kez kabul etmiş ve bunun sonuçlarını görmüştür.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin bir diğer sebebi olan "Nazisizleştirme" hedefinin, aslında Putin'in, Ukrayna'nın egemenliğinin ancak Rusya ile müttefikliğine bağlı olduğu görüşünü savunan, 12 Temmuz 2021 tarihli yazısı³⁴ dikkate alındığında, bir taraftan "Rus Dünyası" (*Russkiy Mir*) kavramından hareket ettiğini ve Rusya'yı yeniden "Büyük" yapmayı hedeflediğini, diğer taraftan da Ukrayna'nın Ukraynısızlaştırılmasının hedeflediğini söyleyebiliriz. Bu durumu, 1930'ların Almanyası'na benzeten Orhan Dragas gibi yazarlar bulunmaktadır. Dragas, Nazi Almanyası ile günümüz Rusya'sı arasında önemli benzerlikler olduğuna dikkat çekmektedir. Medeniyetlerinin üstünlüğü, lider kültürü, "tarihi toprakları" yeniden ele geçirme, Batı liberal demokrasisine karşıtlık gibi hususları önemli benzerlikler olarak vurgulamakta ve bütün bir ülkenin "Nazisizleştirilmesinin" ne anlama geldiğini sorgulamaktadır³⁵. "Büyük bir ülkeyi silahsızlandırıp, Nazisizleştirdikten sonra evinize geri dönmezsiniz" diyen Dragas, Rusya'nın gerçek amacının Ukrayna'yı ilhak etmek, Rusya karşıtı herkesi yakalamak ve yok etmek olduğunu vurgulamaktadır. Bu, ona göre,

³⁴ Vladimir Putin, "On the Historical Unity of...", <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>

³⁵ Orhan Dragas, "Racism- New Nazism. Denazifying denazifier: Neo-Nazis as the only international support for Putin's aggression on Ukraine", *The Romanian Journal of Society and Politics*, C 15, S 2, 2021, s. 5-6.

Ukrayna'nın bir devlet olarak görülmediği ve Rusya'nın bir parçası olarak tanımlandığı anlamına gelmektedir.³⁶

Bilindiği gibi, “Nazisizleştirme” argümanı çerçevesinde üzerinde en çok durulan Azov Taburu'dur. Adını Azak Denizi'nden alan Azov Taburu'nun merkezi Mariupol'de bulunmaktadır. Bu tabur, 2014'teki Rus işgaline karşı savaşmak üzere oluşturulmuştu ve taburdaki askerlerin bazıları da aşırı milliyetçilerdi. Azov Taburu, o dönemde gönüllülerden oluşturulmuş başka birçok taburun yaptığı gibi Donbas bölgesinde Ruslara karşı savaşmış, ardından Ukrayna Ordusu'na resmen katılmıştır. Bazı kaynaklarda 900 kişilik bu taburun içinde %10 ile %20 civarında aşırı milliyetçi Ukrayninin olduğu ifade edilmektedir. Rusya'nın argümanı doğru kabul edilse bile bu durum tüm Ukrayna'ya genellenmektedir. Kaldı ki tüm taburun aşırı milliyetçilerden oluştuğunu düşünsek dahi bunun neden Rusya'nın egemen bir ülkeyi işgal etmesini gerektirdiğini izah etmek mümkün değildir zira bu, Ukrayna'nın iç işlerine karışmaktan başka bir anlama gelmemektedir. Rusya'nın bu durumu bir işgal nedeni olarak tanımlaması, tam da Ukrayna'nın egemenliğini ve bağımsız bir ülke olduğu gerçeğini kabul etmediğini bize açıkça göstermektedir. Nitekim birçok konuşmasında Putin bunu ifade etmiştir.

Öte yandan Rusya, Ukrayna milliyetçileri için “faşist” kavramını da kullanmaktadır çünkü bu kavramın Batı'da yarattığı etkiyi bilmektedir. Putin, Neo-Nazi ve faşist kavramlarını Avrupa için de kullanmaktadır. Sovyetler Birliği'nde İkinci Dünya Savaşı başarısının mitleştirilmesinde ve Batı'nın düşmanlaştırılmasında bu kavramlar son derece önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla Batı'ya entegre olmak isteyen siyasetçiler veya halklar kolaylıkla Nazi veya faşist olmakla suçlanabilmektedirler. Akrobaları İkinci Dünya Savaşı'nda öldürülmüş Yahudi bir aileden gelen ve %70'ten fazla oy alan bir devlet başkanının Neo-Nazi olduğu iddiası da oldukça çarpıcı bir iddiadır.

Bu bağlamda, Ukrayna'daki siyasi partilere baktığımızda, Rusya tarafından Neo-Nazi olarak tanımlanan Sağ Sektör, milliyetçi Ukraynalı

³⁶ A.g.m., s. 6.

grupların bir araya gelmesiyle 2013'te partileşmiş; 2014 seçimlerinde parlamentoya bir milletvekili sokabilmiş, 2019 seçimlerinde ise parlamento dışında kalmış bir siyasi partidir. Sağ Sektör'ün devlet başkanı adayları, 2014'te %1'in altında, 2019'da ise %2'nin altında oy alabilmişlerdir. Şüphesiz bu parti *Euromaidan* olaylarında çok büyük rol oynamış ve Rusya'ya karşı savaşmıştır ancak siyasette varlık gösteremediği yani halk nezdinde bir karşılığı olmadığı açıktır. Ukrayna halkının düşüncesini açıkça gösteren en somut olgu seçim sonuçlarıdır. Bu, tüm toplumun katıldığı bir araştırma verisidir âdeti. Bu da bize Ukrayna'da egemen olanın vatanseverlik duygusu olduğunu göstermektedir. Rusya'nın açık tehdidine ve işgaline rağmen radikal milliyetçilik Ukrayna halkı tarafından kabul görmemiş ve parlamento dışına atılmıştır.

Bu noktada Taras Kuzio'ya referans vermek son derece açıklayıcı olacaktır. Kuzio'nun doğru bir şekilde ifade ettiği gibi, Rus milliyetçiliği genelde çok hafife alınmakta, Ukrayin milliyetçiliği ise çok abartılmaktadır³⁷. Birçok olgu bu görüşü desteklemektedir. Örneğin, Ukrayna Parlamentosu'nun kompozisyonu, yukarıda ifade edildiği gibi, halkın aşırı milliyetçiliğe ilişkin kanaatinin en önemli kanıtıdır. Birçok Avrupa ülkesindeki aşırı milliyetçi partilerin oy oranları Ukrayna'daki oranların ciddi ölçüde üzerindedir. Öte yandan, genellikle hafife alınan Rus milliyetçiliğinin aslında güçlü olduğunu ve bunun dış baskıyla daha da güçlendiğini belirtmek gerekiyor.³⁸ En çarpıcı olan ise Kuzio ve birçok yazar ve araştırmacının vurguladığı gibi, Rusya'nın, Avrupa'daki Neo-Nazi ve popülist milliyetçilere verdiği destek büyük bir çelişkidir. Bu gruplar Rusya'nın Avrupa'daki en büyük destekçileridir. Ukrayna işgali sonrasında Batı'dan Neo-Nazi grupların Rusya'ya verdiği destek açıkça görülmüştür.

³⁷ Taras Kuzio, "Euromaidan Revolution, Crimea and Russia-Ukraine War: Why it is time for a Review of Ukrainian-Russian Studies", *Eurasian Geography and Economics*, C 59, S 3-4, 2018, s. 531.

³⁸ Kimberley Marten, "Putin's Choices: Explaining Russian Foreign Policy and Intervention in Ukraine", *The Washington Quarterly*, C 38, S 2, 2015, s. 196.

Neticede, Neo-Nazi ve faşist kavramları hem Rusya’da hem de Avrupa’da farklı sebeplerden dolayı son derece kullanışlı kavramlardır. Rusya ve özellikle de Putin açısından İkinci Dünya Savaşı tarihî bir zafer olarak, ayrıca sanki sadece Rusya’ya ait tarihî bir zafer olarak, o dönemde çekilen acılarıyla birlikte, Rus/Sovyet kimliğinin kurucu bir unsurudur. Sovyet sonrası dönemde de sadece Rusya halklarını değil, bütün Sovyet sonrası ülkeleri ve halkları birleştiren bir unsur olarak kullanılmıştır. Tüm bunlara ek olarak, Sovyet rejimi baskısını, özellikle de Stalin dönemi vahşetini, sürgünlerini, toplu katliamları ve insanlık onurunu ayaklar altına alan tüm uygulamaları unutturmak için de kullanılan birleştirici bir unsurdur. Eski Sovyet coğrafyasını bilenler İkinci Dünya Savaşı mitinin parklarda, müzelerde ve daha birçok yerde nasıl yaşatıldığını ve tüm eski Sovyet coğrafyasında insanların bu miti nasıl içselleştirdiklerini çok iyi bilirler.

Putin’in işgal sebebi olarak öne sürdüğü üçüncü neden ise Ukrayna’daki Rusların baskı altında oldukları ve soykırıma maruz kaldıkları iddiasıdır. Putin, bu argümanı, özellikle Rusçanın statüsünü sarstığını düşündüğü yasal düzenlemeler ve Ukrayna’da Moskova Patrikhanesine bağlı kilise ve din adamlarının maruz kaldığı baskı görüşüyle desteklemektedir. 2014 yılından itibaren yaşanan işgaller, ilhaklar ve savaş aslında Rusya’nın, Putin’in de her vesileyle vurguladığı kardeşlik anlatısını çok ciddi bir şekilde sarsmıştır. Ukrayna’nın uyguladığı politikalar, özellikle 2014’ten sonra Rusya’nın kardeşlik söylemi çerçevesinde vurguladığı din ve dil ortaklığı argümanını da sarsmıştır. Öncelikle, Ukrayna’nın çok dinli bir toplum olduğunu ve tüm Ukrayinlerin de Ortodoks olmadıklarını belirtmek gerekmektedir. Ukrayinlerin bir kısmı Katoliktir. Ukrayin Katoliklerin diğer Katoliklerden farkı, ritüeller itibarıyla Ortodoksluğun devamıdır. Kısacası, Ukrayinlerin Katolikliği Ortodokslukla harmanlamış Grek-Katolik Kilisesi (*Uniate* Kilise) bünyesinde yaşanan bir Katolikliktir. Ukrayna’da Yahudiler ve Kırım Tatarları gibi Müslümanlar da yaşamaktadır.

Ortodoks Kiliselerin millî nitelikleri olması Ortodokslar arasında bağlı olunan kilise üzerinden farklılıklara neden olmaktadır. Ukrayna’daki Ortodokslar Rus Ortodoks Kilisesi açısından da vazgeçilmezdir. Rusya’nın Doğu Ortodoksluğunun liderliğini elinde tutması için Rus

Kilisesi açısından Ukrayna kiliselerini elinde tutması çok önemlidir. Bu mesele Rusya açısından demografik, ruhani, toplumsal, siyasi ve ideolojik bir meseledir³⁹. Buna yönelik olarak Ukrayna'nın izlediği politikanın önemi günümüzde çok anlaşılmamışsa da dünyada 2018 yılına kadar tanınmayan Kiyiv Patrikhanesi ve Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi birleşmiş ve Ukrayna kiliseleri üzerindeki Moskova Patrikhanesinin yüzyıllardır süren kontrolü ve etkisine son verilmiştir. Bu, Ukrayna'nın ulus devlet inşası sürecinde son derece önemli bir adımdır. Bu sayede, Moskova Patrikhanesinin Doğu Ortodoksluğu üzerindeki egemenliği ve Moskova Patrikhanesine bağlı kiliselerin papazlarının Ukraynalılar üzerindeki etkisi son bulmuştur. Moskova Patrikhanesi Patriği Kirill'in (Vladimir Mihayloviç Gundyayev) Putin'in söylemlerine ve Ukrayna'nın işgaline verdiği destek de dikkate alındığında Ukrayna kiliselerinin birleşmesinin siyasi ve ideolojik anlamı açıkça görülmektedir.

Ukrayna'daki Ruslara baskı yapıldığı iddiası çerçevesinde Rusça meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Dil meselesinin de özellikle Rusya tarafından gündeme getirilen ve dolayısıyla siyasallaşmış bir konu olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, Putin'in gündemde tuttuğu "Rus Dünyası" ve "Rusça konuşanların" baskı altında oldukları iddiası bizim araştırmalarımızda doğrulanmamıştır. Araştırma bulgularımız, Rusça konuşmanın, toplumsal katmanların önemli bir kısmında kimlikle ilişkilendirilmediğini ve Rusçanın sadece bir iletişim dili olarak değerlendirildiğini göstermiştir. Kendi araştırmamızın yanı sıra birçok niteliksel ve niceliksel araştırma bu görüşü doğrulamaktadır⁴⁰. Örneğin, Kiyiv Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün, Mayıs 2022'de yaptığı araştırmada, Ukrayna halkının %93'ünün Rusça konuşanların baskı altında olmadığı belirtilmiştir. Rusça konuşanların sistematik olarak baskıya uğradığını düşünenlerin oranı ise %5 olarak tespit edilmiştir⁴¹. Öte yandan, 2019'da yaptığımız mülakatların büyük çoğunluğunda Sovyet dönemi boyunca Ukrayn dil ve kültürünün gelişmesinin engellendiği, Rusçanın yaygınlaştığı ve hâlen de yaygın olarak konuşulduğu ifade

³⁹ Ayşegül Aydıngün, *Rusya-Ukrayna Savaşının...*

⁴⁰ A.g.e.; Ayşegül Aydıngün ve Yuliya Biletska, "Bağımsız Ukrayna'da Değişen Rusya Algısı: Bir Kırılma Noktası Olarak 2014", *Sovyet Sonrası Ukrayna'da...*, ed. Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, s. 331-364.

⁴¹ Perception Index of the Russian-Ukrainian War: Results of a Telephone Survey Conducted on May 19-24, 2022. <https://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1113&page=1&t=13>, Erişim: 22.10.2022.

edilmiştir. Bu olgunun kökeninde hiç şüphesiz, Rusya'nın kullandığı “Ukrayin ve Rus halklarının kardeşliği”, Ukrayinlerin ve Rusların “bir halk” olduğu sloganları yatmaktadır. Örneğin, Putin, 14 Aralık 2017’de yaptığı bir konuşmada, “Tarihî, ruhani ve diğer kökenler bize aynı halk olduğumuzu söyleme hakkını veriyor. Ukrayinleri Ruslardan ayıran şey yoktur, hiçbir şey”, demiştir⁴². Tüm bunlar aslında Ukrayinler tarafından Ukrayin kimliğine, kültürüne ve bağımsızlığına bir saldırı olarak değerlendirilmektedir. Ukrayna’da dil meselesinin siyasallaşması Rus anlatısına verilen bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Bu tepki, özellikle 2014 yılından sonra güçlenmiş ama buna rağmen Ukrayince daha ziyade aydınlar ve siyasetçiler arasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır⁴³. Rusça konuşmak ve Rusya yanlısı olmak arasında bir bağ kurmak doğru olmasa da ve halk tarafından Rusça konuşmak Rusya taraftarı olmak anlamına gelmese de zaman içinde aydınların ve siyasetçilerin benimsediği tavrın topluma sirayet etme ihtimali göz ardı edilemez.

Ukrayna’da, özellikle 2014 sonrası netleşen gelişmeleri değerlendirecek olursak, aslında yüzyıllar boyunca Polonya Devleti, Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yaşamak zorunda kalmaları, Ukrayinlerin kendi anlatılarını egemen kılmalarını engellemiş hatta Ukrayinleri, Polonyalıların ve Rusların anlatılarına bir anlamda mahkûm etmiştir. Bu durum, Ukrayinlerin çeşitli kalıp yargılarla tanımlanmalarına ve tarihlerinin de sınırları içinde yaşadıkları devletlerce yazılmasına neden olmuştur. Ancak 1991’den sonra kurulan bağımsız Ukrayna devleti kendi anlatısını kurma ve tarihini yazma fırsatını yakalamıştır. Bu fırsat, hiç şüphesiz esas olarak gerçek bir tehditle karşılaştığında yani 2014’te ve özellikle de 2022’de tam anlamıyla değerlendirilmiştir. Zelenskiy’in, “Rusya’nın işgaliyle Ukrayna Yeniden doğdu”⁴⁴, derken aslında tam da bunu kastettiğini söylemek mümkündür. 2014 sonrasında Ukrayna’nın attığı hukuki ve siyasi adımlar Ukrayna’ya ilişkin güçlü ve kök salmış anlatıları kökten sarsmıştır. Ukrayna’nın bağımsızlığının 25 yılına damgasını vuran egemen anlatıların hüküm

⁴² Akt. Taras Kuzio, “Euromaidan Revolution, Crimea and...”, s. 529.

⁴³ Ayşegül Aydingün, **Rusya-Ukrayna Savaşının ...**, s. 12.

⁴⁴ “Rus işgalinin 6. ayında Zelenskiy’den açıklama: Ukrayna yeniden doğdu”, **Sözcü**, 24 Ağustos 2022, <https://www.sozcu.com.tr/2022/dunya/rus-isgalinin-6-ayinda-zelenskiyden-aciklama-ukrayna-yeniden-dogdu-7325493/>, Erişim: 08.10.2022.

sürebilmelerini de Ukrayna'nın bunlara meydan okumamasıyla açıklayabiliriz. Ukrayna'nın 2014'ten sonra bu anlatılara meydan okuması bu anlatıların sahiplerini hiç şüphesiz şaşırtmış, sarsmış ve öfkelenmiştir. Şubat 2022'den sonra ise Ukrayna'nın meydan okuması daha da güçlenmiştir. Öte yandan, sadece Rusya'nın anlatısı değil, Batı ülkelerinde Rusya üzerinden yayılmış ve kök salmış anlatı da sarsılmıştır. Unutmayalım ki *Euromaidan*/Onur Devrimi'nden sonra dahi Ukrayna birçok ülkede Rus kültür alanının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla özellikle Batı'da, 2014 yılına kadar egemen olan kalıplaşmış yargı, Rusların ve Ukrayınların kardeş hatta aynı halk olduğu kalıp yargısıydı. Rusya'nın 2014'ten bu yana izlediği politika bu kalıp yargının Rusya için siyasi bir araç olduğunu ortaya çıkardı⁴⁵.

SONUÇ

Sonuç olarak, olgulardan hareketle, tarih boyunca Rusya'nın Ukrayınlar üzerinde egemenlik kurmaya çalıştığını, Ukrayınların kendilerine özgü olan her şeyini reddettiğini ve Ukrayna'yla olan ilişkilerini kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra Ukrayınların, Rusların bugünkü Ukrayna topraklarında hâkimiyet kurmaya başladıkları 17. yüzyılın ortalarından, özellikle de 19. yüzyılın ortalarından itibaren kimi zaman başarılı kimi zaman başarısız olsalar da hep mücadele ettiklerini belirtmek gerekir⁴⁶. Bu mücadele Sovyet döneminde de koşullara bağlı olarak devam etmiş, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ise önce Turuncu Devrim sonrasında ivme kazanmıştır. Daha sonra, 2014 yılı önemli bir kırılma noktası olmuş, Rusya karşıtlığı Rusya'nın işgalleri sonucunda, özellikle Şubat 2022'den sonra iyice yaygınlaşmıştır. Ancak 2014 yılını, bir kırılma noktası olarak kabul etmek, Ukrayna Devleti'nin 2014 öncesinde tamamen Rus anlatısına teslim olduğu anlamını taşımamaktadır. Nitekim Sovyet sembolleri 2000'li yıllarda kaldırılmış, Yuşçenko döneminde, 2006 yılında, *Holodomor* soykırım olarak kabul edilmiş, aynı yıl Ukrayna Millî

⁴⁵ Bu konuda kapsamlı bilgi için bk. Aydıngün, *Rusya-Ukrayna Savaşının...*

⁴⁶ Bu konuda kapsamlı bilgi için bk. a.g.e.

Hafıza Enstitüsü açılmış, ayrıca Ukrayna halkının Nazilere karşı duruşları ön plana çıkarılmış ve Sovyet dönemi belgeleri kamuya açılmıştır⁴⁷.

2014 sonrasında askerî anlamda büyük gelişme kaydetmiş olan Ukrayna'nın, Batı ülkelerinin de desteğiyle 2022 işgaline karşı, 2014 yılından daha güçlü bir direnç gösterdiği dikkat çekilmesi gereken bir olgudur. Rusya'nın, Şubat 2022'de başlayan Ukrayna işgalindeki askerî başarısızlıkları aslında Rusya'nın Batı ülkelerini korkutacak askerî güce sahip olmasının, yaptırımlar öncesinde Batı ülkelerinden sağladığı askerî malzemeler olmadan mümkün olmadığını kanıtlamıştır. Bu olguyu, işgal sonrası görevinden ayrılmış eski bir Rus diplomat, Boris Bondarev, *Foreign Affairs* dergisinde yayımlanan makalesinde yazmıştır⁴⁸. Bondarev, yazısında Kremlin'in, Turuncu Devrim sonrasında Ukrayna meselesini bir takıntı hâline getirdiğini belirtmiş, 2014'ten sonra Rusya'ya yönelik uygulanan yaptırımların Rus askerî güçlerini önemli ölçüde zayıflattığına dikkat çekmiştir. Rus savunma sanayisinin Batı'ya olan bağımlılığını, uygulanan yaptırımların, özellikle kritik malzemelerin tedarikini imkânsız kılmasının ordunun sahadaki başarısızlığının nedenlerinden biri olduğunu vurgulamış, aynı zamanda Ukrayna ordusunun da 2014'teki ordu olmadığını belirtmiştir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali birçok askerî analist tarafından Rusya'nın zaferiyle sonlanacak üç günlük bir savaş olarak değerlendirilmişti ancak kısa sürede bunun böyle olmayacağı anlaşıldı⁴⁹. Makovski'nin de belirttiği gibi, bir taraftan Ukrayna'nın direnme gücü azımsanırken, diğer taraftan da Rusya'nın askerî gücü oldukça abartıldı⁵⁰.

Esasen, 2014'te de yani yaptırımlar öncesinde dahi Donbas bölgesinde Rusya'nın hedefine kısmen ulaştığını, daha sonra kurulan *de facto* devletlerin Luhansk ve Donetsk bölgelerinin ancak bir kısmını kapsadığını unutmamak gerekmektedir. Bu, askerî olduğu kadar, Rusya'nın bölge halkından beklediği desteği bulamamasından,

⁴⁷ Anna Oliinyk ve Taras Kuzio, "The Euromaidan Revolution, Reforms...", s. 808-809.

⁴⁸ Bondarev, Boris, "The Sources of Russian Misconduct", *Foreign Affairs*, December 2022, <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/sources-russia-misconduct-boris-bondarev>, Erişim: 21.11.2022.

⁴⁹ Kamil Galeev, "Rusya bu savaşı neden kaybedecek?", *serbestiyet.com*, 1 Mart 2022.

<https://serbestiyet.com/haberler/ceviri-rusya-bu-savasi-neden-kaybedecek-ayrintili-bir-anlatim-85875/>, Erişim: 23.06.2022.

⁵⁰ Andrzej Makowski, "Ukraine 2022: Why and What Next?"

Ukraynalıların 2014'te direnmiş olmalarından ve hiç şüphesiz Rus ordusundaki askerlerin motivasyon eksikliğinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla bugünden 2014 yılına baktığımızda Rusya'yı, statüsü beklenilenden daha az oranda başarılı (*status-underachiever*) bir ülke olarak tanımlamak doğru olacaktır zira 2014 yılında hedeflerine ulaşamayan Putin bu statüyü değiştirmek için risk alarak topyekûn bir işgale kalkışmıştır. Maris Rachel Freire ve Regina Heller'in ifade ettikleri gibi, statüsü beklenilenden daha az başarılı olanlar statülerini iyileştirmek için daha saldırgan politikalar izlerler ve askerî müdahalelerde bulunurlar⁵¹. Bu görüşten hareketle, Rusya, 2014 yılındaki görece başarısızlığı ve belki daha da önemlisi NATO ve Avrupa ülkelerine “çevrenleme politikası” konusunda yaptığı uyarıların dikkate alınmaması nedeniyle risk alarak statüsünü değiştirme arayışına girmiş ancak siyasetteki ve sahadaki başarısızlıkları statüsünü arttırmak yerine daha fazla statü kaybına neden olmuştur⁵².

Öte yandan, Ukrayna'nın Rusya tarafından işgalinin yakın zamanda bitmesi öngörülmeven kapsamlı ve yıkıcı bir savaşa dönüşmüş olması birçok kişinin Rusya'nın baskıcı ve acımasız yönünü net bir şekilde görmelerini sağlamıştır. Bu olgunun kabulü şüphesiz uzun yıllar Rus anlatısı üzerinden Ukrayna ve bölge ülkelerine ilişkin fikirlerini inşa etmiş olanlar ile meselelere ideolojik körlükle bakanlar açısından oldukça zordur. Ancak Ukrayna vatandaşlarının görüşlerini dikkate aldığımızda, Rusya'nın baskı ve şiddetini yakından hissetmiş oldukları için, 2014'ten sonra, bu tarih öncesinde Rusya yanlısı olanların bir kısmının Rusya'ya ilişkin algılarının olumsuz yönde değiştiğini, 2022'den sonra ise bu olumsuz algının etnik Ruslar da dâhil olmak üzere Ukrayna vatandaşlarının büyük çoğunluğu için çok daha güçlendiğini, araştırma verilerine dayanarak söyleyebiliriz⁵³. Rusya ve Putin'e göre, Ukrayna'yı silahsızlandırma, Nazilerden arındırma ve Rusları korumak amacıyla yapılan bu işgal; hedeflerinin tersine milyonlarca insanın ülkesini terk

⁵¹ Maris Rachel Freire ve Regina Heller, “Russia's Power Politics in Ukraine and Syria: Status-seeking between Identity, Opportunity and Costs”, *Europe-Asia Studies*, C 70, S 8, 2018, s. 1185-1186.

⁵² Bu konuda kapsamlı bilgi için bk. Ayşegül Aydıngün, “Bağımsız Ukrayna'yı Anlamak...”, *Sovyet Sonrası...*, ed. Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, s. 8-10.

⁵³ Perception Index of the Russian-Ukrainian War: Results of a Telephone Survey Conducted on May 19-24, 2022; ed. Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, *Sovyet Sonrası...*

etmek zorunda kalarak mülteci durumuna düşmelerine, binlercesinin ölmesine, Ukrayna'nın daha da silahlanmasına, Ukrayna halkının çok büyük kısmının Rusya'yı düşman olarak görmesine, Ukrayın milliyetçiliğinin yükselmesine, Batı'yla Rusya arasındaki gerilimin tırmanmasına hatta NATO'nun öneminin ve NATO'ya üyelik taleplerinin de artmasına neden olmuştur.

Dolayısıyla Putin'in, 2021 yılında kaleme aldığı yazısında dile getirdiğinin tersine, Ukrayna'da Rusya karşıtlığının mimarı siyaseten son derece zayıf olan Ukrayın milliyetçileri değil, Putin yönetimindeki Rusya'nın aldığı kararlar ve saldırgan politikalarıdır. Ayrıca 2022 yılında, Ukrayna halkı, 2014'ten çok daha fazla bütünleşmiş, Ukraynalı Rus ve Ukrayınler de birbirlerine hiç olmadığı kadar yakınlaşmışlardır. Sadece Ukraynalı Ruslar değil, Rusya'daki Rusların bir kısmı da etrafındaki ülkeleri işgal etme hakkına sahip olduğunu düşünen, emperyal hedeflerini ve Büyük Rusya hayalini her türlü uluslararası hukuk kuralını ve insan haklarını ihlâl etme pahasına hayata geçirmeye çalışan bir sistemin parçası olmayı reddetmektedirler. Bunun en önemli kanıtları olarak; kısmi seferberlik nedeniyle Ukrayna'ya karşı savaşmak istemeyen Rusya vatandaşlarının ülkelerini terk etmelerini, görevlerinden istifa eden bürokratları, devlete entegre edilmiş finansal seçkinlerin içine düştüğü zor durumu, ülkelerinden ayrılmayı tercih eden aydın ve sanatçıları, her türlü baskı ve şiddete rağmen sokaklara dökülen ve protesto gösterileri yapan Rusya halklarını sayabiliriz.

Ayrıca istihbarat, ordu ve diğer yönetici seçkinler arasında artan memnuniyetsizlik ve gerilimi de vurgulamak gerekir. Aslında belki de en önemlisi, 'Büyük Rusya'yı yeniden kurmak isterken Putin, ülke sınırları içindeki farklı etnik grupların memnuniyetsizliğinin artmasına ve refah düzeyinin de azalmasına neden olmuştur. Öte yandan, kısmi seferberliğin ilanı, devlet propagandasıyla endoktrine edilmiş birçok Rusya vatandaşının savaşı ilk kez gerçek anlamda hissetmesini ve idrak etmesini sağlamıştır. Rusya'nın saygın araştırma merkezlerinden Levada Merkezi'nin, Eylül 2022'de yaptığı araştırma verilerine göre, Mart 2022'de %81 olan "özel askerî operasyona" destek, ağustos ayında %76'ya, eylül ayında ise %72'ye düşmüştür. Savaş karşıtlığı en yüksek düzeyde gençler arasında görülmektedir. 18-24 yaş arasında savaşı

destekleyenlerin oranı %55 olarak tespit edilmiştir. Barış görüşmelerine başlanması gerektiğine inananların oranı eylül ayı itibarıyla %48'e çıkmıştır. Kısmi seferberliğin Rusya vatandaşları arasında korku, endişe, kızgınlık ve şok edici olarak nitelendirildiği de aynı araştırmada vurgulanmıştır. Tam seferberlik ilan edilmesinden korkanların oranı %66'dır⁵⁴.

Sonuç olarak, yakın gelecekte, Putin'in desteğinin Rusya içinde azalacağını öngörmek zor değildir. Rusya kamuoyunun düşüncelerini biçimlendiren devlet propagandasının; savaşın olumsuz gidişatı, muhtemel bir tam seferberlik durumu, ekonomik kriz, federal cumhuriyetlerde artırılan baskıya verilecek tepkiler, ülkeye gelecek asker cenazeleri gibi somut olgular karşısında zaman içinde etkisini kaybedeceğini de öngörmek zor değildir. Bu öngörüler Rusya'da bir kaos döneminin fitilini ateşleme potansiyeline sahiptir. Hiç şüphesiz böyle bir atmosferde, devlet içi dinamiklerin ne şekilde tezahür edeceği ve ülkedeki halkların ne şekilde tepki verecekleri Rusya'nın geleceğini belirleyecektir. Ancak yine de Rusya'nın kısa ve uzun dönemli hedeflerinin ne olduğunu ve bunları ne ölçüde gerçekleştirebileceğini öngörmek zordur⁵⁵. Rusya'nın ekonomik olarak çöküşünün veya küresel anlamda statü ve güç kaybının onu daha az tehlikeli yapacağını varsaymak son derece hatalı bir değerlendirme olacaktır⁵⁶.

⁵⁴ "Conflict with Ukraine: September 2022", **Levada Center**, <https://www.levada.ru/en/2022/10/07/conflict-with-ukraine-september-2022/>, Erişim: 22.10.2022.

⁵⁵ Elias Götz ve Jorgen Staun, "Why Russia Attacked Ukraine...", s. 3.

⁵⁶ Andrea Kendall-Taylor ve Michael Kofman, "Russia's Dangerous Decline- The Kremlin Won't Go Down Without a Fight", **Foreign Affairs**, November-December 2022, <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/russia-dangerous-decline>, Erişim: 09.11.2022.

KAYNAKÇA

“Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, Rusya’yı “Terörist Devlet” İlan Etti”, **Independent -Türkçe**, 14 Ekim 2022, <https://www.indyturk.com/node/563876/dünya/avrupa-konseyi-parlamenterler-meclisi-rusyayı-terörist-devlet-ilan-etti>, Erişim: 15.09.2022.

Aydingün, Ayşegül ve Asker, Ali, “Gürcistan: *De Jure* Üniter *De Facto* Parçalı”, **Bağımsızlıklarının 20. Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna-Türk Dilli Halklar Türkiye İle İlişkiler**, ed. Aydingün, İsmail ve Balım, Çiğdem, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 117-208.

Aydingün, Ayşegül ve Aydingün, İsmail (Ed.), **Sovyet Sonrası Ukrayna’da Devlet, Toplum ve Siyaset- Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler**, Terazi, Ankara 2020.

Aydingün, Ayşegül ve Biletska, Yuliya, “Bağımsız Ukrayna’da Değişen Rusya Algısı: Bir Kırılma Noktası Olarak 2014”, **Sovyet Sonrası Ukrayna’da Devlet, Toplum ve Siyaset- Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler**, ed. Ayşegül Aydingün ve İsmail Aydingün, Terazi, Ankara 2020, s. 331-364.

Aydingün, Ayşegül, “Bağımsız Ukrayna’yı Anlamak...”, **Sovyet Sonrası Ukrayna’da Devlet, Toplum ve Siyaset-Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler**, ed. Aydingün, Ayşegül ve Aydingün, İsmail, Terazi, Ankara 2020, s. 1-12.

Aydingün, Ayşegül, **Rusya-Ukrayna Savaşının Sosyolojik Açıdan Tahlili**, AVİM Avrasya İncelemeleri Merkezi, Rapor No 20, Ankara Eylül 2022.

Bondarev, Boris, “The Sources of Russian Misconduct”, **Foreign Affairs**, November-December 2022, <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/sources-russia-misconduct-boris-bondarev> Erişim: 21.11.2022.

“Conflict with Ukraine: September 2022”, **Levada Center**, <https://www.levada.ru/en/2022/10/07/conflict-with-ukraine-september-2022/> Erişim: 22.10.2022.

Dragas, Orhan, “Racism- New Nazism. Denazifying denazifier: Neo-Nazis as the only international support for Putin’s aggression on Ukraine”, **The Romanian Journal of Society and Politics**, C 15, S 2, 2021, s. 5-19.

Freire, Maris Rachel ve Heller, Regina, “Russia’s Power Politics in Ukraine and Syria: Status-seeking between Identity, Opportunity and Costs”, **Europe-Asia Studies**, C 70, S 8, 2018, s. 1185-1212.

Galeev, Kamil, “Rusya bu savaşı neden kaybedecek?”, 1 Mart 2022, <https://serbestiyet.com/haberler/ceviri-rusya-bu-savasi-neden-kaybedecek-ayrintili-bir-anlatim-85875/>, Erişim: 23.06.2022.

Götz, Elias ve Staun, Jorgen, “Why Russia Attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives”, **Contemporary Security Policy**, 2022, <https://doi.org/10.1080/13523260.2022.2082633>, Erişim: 20.07.2022.

Green, James A., Henderson, Christian ve Ruys, Tom, “Russia’s attack on Ukraine and *jus ad bellum*”, **Journal on the Use of Force and International Law**, C 9, S 1, 2022, s. 4-30.

Haesebrouck, Tim ve Taghon, Servaas, “Russia’s Invasion in Ukraine: What Happened Before?”, **GIES Occasional Paper**, Mart 2022.

Kendall-Taylor, Andrea ve Kofman, Michael, “Russia’s Dangerous Decline- The Kremlin Won’t Go Down Without a Fight”, **Foreign Affairs**, November-December 2022, <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/russia-dangerous-decline>, Erişim: 09.11.2022.

Kolesnikov, Andrei, “Putin Against History, How His War Has Erased Russia’s Past and Endangered Its Future”, **Foreign Affairs**, 26 May 2022, s. 3-4. <https://www.foreignaffairs.com/print/node/1128932>, Erişim: 27.05.2022.

Kolesnikov, Andrei, “Will Putin Lose Russia?”, **Foreign Affairs**, 3 March 2022, <https://www.foreignaffairs.com/print/node/1128599>, Erişim: 03.03.2022.

Kuzio, Taras, “Euromaidan Revolution, Crimea and Russia-Ukraine War: Why it is time for a Review of Ukrainian-Russian Studies”, **Eurasian Geography and Economics**, C 59, S 3-4, 2018, s. 529-553.

Makowski, Andrzej, “Ukraine 2022: Why and What Next?”, **Israel Journal of Foreign Affairs**, 28 March 2022, <https://doi.org/10.1080/23739770.2022.2053942>, Erişim: 16.06.2022.

Marten, Kimberley, “Putin’s Choices: Explaining Russian Foreign Policy and Intervention in Ukraine”, **The Washington Quarterly**, C 38, S 2, 2015, s. 189-204.

Motyl, Alexander “Facing the Past: In Defence of Ukraine’s New Laws”, **World Affairs**, C 178, S 3, 2015, s. 58-66.

Mulligan, William, “Erosions, Ruptures, and the Ending of International Orders: Putin’s Invasion of Ukraine in Historical Perspective”, **Society**, Published online: 11 May 2022, <https://doi.org/10.1007/s12115-022-00715-x>, Erişim: 15.06.2022.

Oliinyk, Anna ve Kuzio, Taras “The Euromaidan Revolution, Reforms and Decommunization in Ukraine”, **Europe-Asia Studies**, C 73, S 5, 2021, s. 807-836.

“Perception Index of the Russian-Ukrainian War: Results of a Telephone Survey Conducted on May 19-24, 2022”, **Kyiv International Institute of Sociology**, <https://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1113&page=1&t=13>, Erişim: 22.10.2022.

Putin, Vladimir, “On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”, July 12, 2021, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>, Erişim 10.12.2021.

Putin, Vladimir, “Televised Address By the President of Russian Federation”, February 21, 2022,
<http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>, Erişim: 10.08.2022.

“Rus işgalinin 6. ayında Zelenskiy'den açıklama: Ukrayna yeniden doğdu”, **Sözcü**, 24 Ağustos 2022,
<https://www.sozcu.com.tr/2022/dunya/rus-isgalinin-6-ayinda-zelenskiyden-aciklama-ukrayna-yeniden-dogdu-7325493/>, Erişim: 08.10.2022.

“Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali..”, **BBC News Türkçe**, 22 Ağustos 2022,
<https://www.bbc.com/turkce/articles/cq5vne99p45o>, Erişim: 18.08.2022.

Shea, Elyssa ve Jaroszewicz, Marta “Opening in times of crisis? Examining NATO and the EU's support to security sector reform in post-Maidan Ukraine”, **East European Politics**, C 37, S 1, s. 159-181.

“Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskiy'den savaş açıklaması”, **Sabah**, 22.02.2022,
<https://www.sabah.com.tr/dunya/ukrayna-devlet-baskani-zelenskiyden-savas-aciklamasi-5880831>, Erişim: 16.08.2022.

Üzümcü, Ahmet, İldem, Tacan ve Ceylan, Fatih, “Ukrayna ve Gürcistan 2008'de NATO üyesi olsalardı Küresel Gündem Nasıl Şekillenirdi?”, 8 Nisan 2022, <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/04/08/ukrgre-nato/>, Erişim: 08.06.2022.

Zelenskiy, Volodimir, “Address by the President of Ukraine”, 25 Şubat 2022, president.gov.ua, Erişim: 05.11.2022.

Zelenskiy, Volodimir, Speeches, 1 Mart 2022; 28 Mayıs 2022; 27 Haziran 2022; 29 Haziran 2022; 22 Nisan 2022; 12 Eylül 2022; 15 Eylül 2022; 9 Ekim 2022. president.gov.ua, Erişim: 05.11.2022.

Zelenskiy, Volodimir, Speeches, 10 Eylül 2022. president.gov.ua, Erişim: 05.11.2022.

Zelenskiy, Volodimir, Speeches, 25 Ekim 2022. president.gov.ua, Erişim: 05.11.2022.

Zelenskıy, Volodımır, Speeches, 31 Mart 2022, 28 Nisan 2022; 5 Mayıs 2022; 9 Mayıs 2022; 24 Mayıs 2022. president.gov.ua, Erişim: 05.11.2022.

Zelenskıy, Volodımır, Speeches, 4 Haziran 2022; 15 Mart 2022; 19 Mart 2022; 30 Mart 2022; 22 Eylül 2022. president.gov.ua, Erişim: 05.11.2022.

Zelenskıy, Volodımır, Speeches, 5 Mart 2022; 6 Mart 2022; 11 Mart 2022; 1 Nisan 2022, 1 Nisan 2022; 31 Mayıs 2022; 13 Eylül 2022; 28 Eylül 2022; 5 Ekim 2022; 7 Ekim 2022; 12 Ekim 2022. president.gov.ua, Erişim: 05.11.2022.

ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI VE İHTİLAFIN TARİHSEL KÖKENLERİ

ONUR URAZ*

FATİH DÖNMEZ**

Özet

Bu çalışma, Ukrayna ile Rusya arasındaki savaşı uluslararası hukuk bağlamında ele almakta ve ilgili ihtilafın tarihî kökenlerini okuyucuya sunmaktadır. Çalışmamızın ilk kısmı Ukrayna'nın kısa bir tarihini ve *Rus* kavramına ilişkin kısa bir incelemeyi içermekte olup, bu kapsamda tarihî uyuşmazlıkların ve yaklaşım farklılıklarının günümüzde ortaya çıkan hukuki ihtilafların ve argümanların altyapısını nasıl oluşturduğu hususuna dikkat çekilmektedir. İkinci kısımda, Ukrayna'nın bağımsızlığı sonrası ortaya çıkan sorunlar ve bu sorunların çoğunlukla çözüm kisvesi altında nasıl ötelendiği özetlenmiştir. Üçüncü ve dördüncü kısımlarda ise Kırım'ın ilhakı ve günümüzde devam etmekte olan savaşa dair konular incelenmiş olup, bu konulara ilişkin olarak tarafların uluslararası hukuktan doğan savları tartışılmıştır. Son kerte de çalışmanın amacı, uluslararası hukukun tarafların yüzyılları aşkın süredir gelişen ve çatışan politik pozisyonlarına meşru zemin bulmak için kullandıkları bir araçtan öteye gidemediği argümanını sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya-Ukrayna, Kırım, Donbas, Uluslararası Hukuk, Self Determinasyon.

* Dr. Öğr. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Milletlerarası Hukuk Ana Bilim Dalı. E-posta: onururaz@hacettepe.edu.tr ORCID: 0000-0003-1761-049X

** Araş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Milletlerarası Hukuk Ana Bilim Dalı. E-posta: fatihdonmez@hacettepe.edu.tr ORCID: 0000-0002-7358-0611

UKRAINE-RUSSIA WAR IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW AND HISTORICAL ORIGINS OF THIS CONFLICT

Abstract

This study examines the war between Ukraine and Russia in the context of international law and presents the historical origins of the relevant conflict to the reader. The first part of our study contains a brief summary of the history of Ukraine and a brief explanation of *Rus'* concept, and in this context, attention is drawn to the issue of how historical conflicts and different approaches form the basis of legal disputes and arguments that arise today. In the second part, the problems that emerged after the independence of Ukraine and how these problems were mostly postponed under the guise of a solution were summarized. In the third and fourth parts, the annexation of Crimea and the ongoing war are examined and the arguments of the parties arising from international law are discussed. In the last instance, the aim of the study is to present the argument that international law cannot go beyond to be a tool used by the parties to find legitimate grounds for their developing and conflicting political positions for more than centuries.

Keywords: Russia-Ukraine, Crimea, Donbas, International Law, Self-Determination.

GİRİŞ

Ukrayna ile Rusya münasebetleri ve ihtilafları sadece tarihî ve sosyolojik olarak değil, aynı zamanda hukuki olarak da ziyadesiyle karmaşık bir içerikte olup, uzun bir sürece yayılmaktadır¹. Öyle ki, iki ülke arasındaki uluslararası hukuk ihtilaflarının başlangıç noktası olarak, 1654 tarihli Pereyaslav Antlaşması'nı almak pekâlâ mümkün görülebilir - ve hatta bu minvalde fiktif bir başlangıç noktası daha evvele dahi taşınabilir². Dahası iki tarafın tarihsel süreçteki anlaşmazlıklarının büyük çoğunluğu safi tarih kitaplarında veya politik retorikte kalmanın çok ötesine geçip, günümüz ihtilaflarında tarafların savları bakımından başvuru noktaları teşkil etmeye devam etmektedir. Bu hakikat ışığında, çalışmamız, Kırım'ın ilhakı ve devam eden Rusya-Ukrayna savaşı bağlamındaki uluslararası hukuk anlaşmazlıklarına ve savlarına odaklanılacak olup, makalenin ilk kısmında yoğunlaşılacak olan tarihî süreçteki hukuki ihtilaflara dair mülahazalar günümüzün savlarına yansdıkları ölçüde dâhil edilecektir.

Çalışma kapsamında doktrinsel savların irdelenmesinin yanı sıra ve ötesinde hususiyetle dikkate sunulacak husus, uluslararası hukukun taraflarca kendi başına bir amaç ve yol gösterici olmaktan ziyade bir araç olarak kullanılmasıdır. Taraflar yerleşik uluslararası hukuk normlarını reddetmekten imtina etmekte, aksine yaptıkları her işlem ve eylemin hukuka nasıl uyduğunu detaylandırmaktadır. Şüphesiz ki bu ancak normların ve/veya olguların farklı 'yorumları' ile mümkün hâle gelmekte, bu durum ise uluslararası hukukun gücünü ve zayıflığını aynı anda göstermektedir³. Bir yandan tarafların uluslararası hukuku bir meşruiyet kaynağı olarak gördüğü ve bu sebeple önem atfettiği açıktır. İki devletin ilişkisinde uluslararası hukuk muteberliğini ve referans olma özelliğini koruyor görünmektedir. Öte taraftan yerel hukuk sistemlerinin aksine egemen eşitler arası bir sistem olan uluslararası hukukta hangi normun,

¹ Genel olarak bk. Oleksandr Zadorozhnyi, *International Law in the Relations of Ukraine and the Russian Federation*, K.I.S, Kyiv 2017.

² Zadorozhnyi, a.g.e., s. 32-44.

³ Roy Allison, "Russian 'Deniable' Intervention in Ukraine: How and Why Russia Broke the Rules", *International Affairs*, C 90, S 6, 2014, s. 1259, <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12170>

hangi şekilde ve hangi yorumla uygulanacağını ‘dikte’ edebilecek bir mutlak egemenin bulunmaması, tarafların aynı anda haklılık iddiasında bulunmasına ve bu çatışan iddiaların şu veya bu yönde çözülememesine yol açmaktadır. Dahası bu durum uluslararası hukukun bir meşruiyet aracı olarak manipüle edilmesini ziyadesiyle mümkün kılmaktadır.

Son tahlilde tüm hukuk sistemleri hâkim düzenin veya düzenlerin normatif tertibinin tezahürü olup, bu düzenin korunmasına, devam etmesine veya barışçıl şekilde başkalaşmasına hizmet etmekte, sistemin dışına çıkanları veya sistemin getirdiği düzeni tehdit edenleri ise cezalandırmaktadır. Bu noktada yerel düzeyde egemen konumu haiz olan devlet erki, gerek normların uygulanmasını güvence altına almak hususunda gerekse ilgili normun muteber yorumunu belirlemekte mutlak mukteldir. Oysa uluslararası hukuk bu gibi bir üst egemenden varestedir. Bu sebepten, yerel sistemlere kıyasen, hukukun üzerine kurulduğu politik mülhaza ve dengeler ile bunlara dair ayrık görüşler ve eylemler hem daha sık ve çarpıcı biçimde göz önüne gelmekte hem de bunların müsebbipleri çoğu zaman çok sınırlı ölçüde yaptırımlara maruz kalarak sistemin içinde var olmaya devam etmektedir. Bundan dolayı uluslararası hukuk sıklıkla iki tarafın devam eden anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturacak bir aygıttan ziyade ahlaki ve moral üstünlük savaşının bir aracı olarak kullanılmaktadır. Ukrayna ile Rusya’nın hukuki münasebetleri de bu noktada en çarpıcı örneklerden birini teşkil etmektedir. Bu kapsamda çalışmanın üzerine eğileceği doktrinsel uyuşmazlıklar irdelenirken, uyuşmazlıkların samimi bir hukuki ayrışmadan ziyade bir meşruiyet aracı arayışının sonucu olarak tezahür ettiği veya edebileceği değerlendirilecektir⁴.

İki devlet arasında Sovyetler Birliği dönemi sonrası ortaya çıkan hukuki ihtilaflar şu beş ana başlık altında toplanabilir: (i) Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeliği ve bu topluluğa katılımın doğurguları, (ii) Ukrayna’da konuşlu nükleer silahların durumu, (iii) Ukrayna’nın ardıl devlet statüsü ve Sovyet borçlarına ilişkin yükümlülükleri, (iv) Kırım’ın

⁴ Cindy Wittke, *Post-Soviet Conflict Potentials*, Routledge, Londra 2022, s. 182.

statüsü ile Karadeniz donanmasının ve Sivastopol'ün kontrolü, (v) Ukrayna'daki Rus etnik azınlığının hakları ve statüsü. Bununla beraber, okuyucunun da takdir edeceği üzere, ilk üç mesele günümüzde büyük ölçüde önemini kaybetmiş veyahut makul ölçüde çözüme kavuşmuştur. Öte taraftan iki devlet arasındaki ilişkilerde son iki husus -yani 'Kırım meselesi' ve 'Ukrayna'daki Rus azınlığının durumu'- özellikle politik çekişmelerdeki pozisyonlara meşruiyet arayışı bağlamında temel hukuki sorunları teşkil etmektedir. Buna binaen ve bu kısmın fiziki sınırları da göz önüne alınarak en temel ve detaylı inceleme bu iki mesele bağlamında yapılacaktır.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk olarak kısaca Ukrayna tarihi ve *Rus* kavramı aktarılacak, ikinci kısımda ise Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan sorunlardan ilk üçü incelenecek ve bu meselelerin nasıl ve ne ölçüde çözüme kavuşturuldukları irdelenecektir. Böylece son iki bölümümüzü oluşturan Kırım'ın ilhaki ve Rusya-Ukrayna Savaşı'na giden süreçte yaşanan gerilimler bir ölçüde yansıtılmış olacak ve son iki bölümde bu iki olaya dair argümanlar incelenecektir. Son olarak not etmek gerekir ki, bu çalışmanın temel amacı ihtilaflar bağlamında hukukun nasıl kullanıldığı ve işlediğini irdelemek olup, olgusal anlaşmazlıklara dair tarafgirlikten mümkün olduğu ölçüde kaçınılacak ve bu bahislerde tarafların 'haklılığına' dair tahlil okuyucunun takdirine bırakılacaktır.

1. Kısaca 1991'e Kadar Ukrayna Tarihi ve Rus' Kavramı

Rusya ve Ukrayna toplumlarının etnik olarak ve dil bakımından ortak kökenlerden doğan iki kardeş ulus olduğuna dair sav -her ne kadar bu ortak kökenin ne kadarının bugüne taşındığına dair keskin görüş ayrılıkları olsa da-⁵ genel kabul görmüştür. Hem Rusya'nın hem de Ukrayna'nın temelini teşkil eden Kiyiv Knezliği'nin (*Kiyiv Rus*) oluşmasına evrilen süreç ise milattan sonra 5. ila 6. yüzyıllarda başlamıştır. Cermen göçlerinin yarattığı etki sonucu bazı Slavlar batıya ve

⁵ Boris N. Mamlyuk, "The Ukraine Crisis, Cold War II, and International Law", *German Law Journal*, C 16, S 3, 2015, s. 484, <https://doi.org/10.1017/s2071832200020952>

Balkanlara göç ederken, Doğu Slavlar ağırlıklı olarak şimdiki batı ve kuzeyorta Ukrayna ile güney Belarus'un orman ve orman-bozkır bölgelerinde kalmışlardır⁶. Öte yandan, 7. ila 9. yüzyıllar arasında Dinyeper, Don ve İdil nehirleri önemli ticaret rotaları durumuna gelmiş olup, Cermenlerin bu nehirler boyunca keşif, yerleşim, ticaret ve yağma faaliyetlerini sürdürdüğü vakidir. Özellikle Varangianlar (Doğu Avrupa'da bu faaliyetleri yapan Cermen savaşçılara verilen isim) için bu dönemde nehirler hayati öneme sahiptir ve özellikle bu nehirlerin takip edilmesiyle Doğu Roma'nın (Bizans) hükmü altında olan Karadeniz şehirleri ve Konstantinopolis'e yapılan ticaret ve yağma en önemli zenginlik kaynaklarından. Bunun bir sonucu olarak nehir hattında Varangian yerleşimleri de artmış, Novgorod, Ladoga Gölü ve Onega Gölü civarında yeni yerleşimler kurulmuş ve 9. yüzyıldaki bu oluşumlar tarihte bahsi geçen ilk '*Rus*' siyasi oluşumu ve Kiyiv Knezliği'nin öncüsü olmuştur⁷. Dinyeper Nehri'nin batı kıyısındaki Kiyiv şehri de yine bu dönemde ivedilikle '*Rus*' adlı devletin merkezi hâline gelmiştir.

Bu noktada tarihte ziyadesiyle tartışmalı olan '*Rus*' kavramına ve içeriğine değinmek gereklidir. '*Rus*' kelimesine dair en öne çıkan görüş, eski Norsça'da 'kürek çeken adam' anlamına gelen bu kelimenin üç nehrin kenarındaki Slav yerleşimlerini kontrolü altına alan Varangianları ifade etmek için kullanıldığıdır⁸. Varangianlar düzenli olarak seferlere çıkmaktaydı. Bu noktada ilgi çekici olan husus, diğer birçok toplumun İskandinav kökenli Cermen istilacılara karşı reaksiyonunun aksine, Doğu Slavların bu gruplarla iş birliği yapmış olması ve onları yöneticileri olarak kabul etmesidir. Bu bağlamda Novgorod'u idare etmesi için davet edilen Rürük şüphesiz ki bu yöneticilerden en önemlisi olmuştur. Rürük'in halefi Oleg ise tahminen 882 yılında Kiyiv'i kontrolü altına alarak, Novgorod'dan Dinyeper Nehri boyunca Karadeniz'e uzanan ticaret yolunun kontrolünü sağlamış, bu tarihten sonra ise Rürük hanedanlığı

⁶ Lubomyr Hajda, "Ukraine", *Encyclopædia Britannica*, 2022, <https://www.britannica.com/place/Ukraine> Erişim: 02.11.2022.

⁷ Paul Kubicek, *History of Ukraine*, Greenwood, Londra 2008, s. 17 vd.

⁸ Richard Hellie, "Russia", *Encyclopædia Britannica*, 2022, <https://www.britannica.com/place/Russia>, Erişim: 02.11.2022.

genişleyerek birden fazla prenslik oluşturmuş, Kiyiv Knezliği ise *Rus*’ adlı devletin başkenti olmuştur⁹. Ancak Kiyiv Knezliğinin hegemonyası ve başdukalık pozisyonu hem Rürük hanedanının uyumuna hem de nehirler üzerindeki ticaretin önemini korumasına bağlıyken, 11. yüzyılın sonundan itibaren bu iki hususta da esaslı bir azalma başlamıştır. Bu dönem sıklıkla iç savaflara ve prenslikler arası çekişmelere sahne olmuş, diğer taraftan ise ticaret yolları değişmeye başlamıştır.

Prenslikler arasındaki çekişmenin ve ekonomik düşüşün zayıflattığı Kiyiv Knezliği’nin beklenen düşüşü, Moğol-Tatar istilasıyla gerçekleşmiş, 1237’de Batu Han liderliğindeki ordu Kiyiv’e kadar ilerlemiş ve Kiyiv tamamıyla yerle bir olmuş ve birçok *Rus*’ prensliği işgale uğramıştır¹⁰. Moğol-Tatar istilası ve hükümlanlığı ise prenslikten prensliğe değişen etkiler göstermiştir. Kiyiv Knezliği tamamıyla yok olurken, kuzeydeki bazı bölgeler istilaya uğramamış veya görece barışçıl bir şekilde Altın Orda’nın hükümlanlığını kabul etmiştir. Bunun bir sonucu olarak Novgorod ve Moskova (Muscovy) prenslikleri gibi yeni güç merkezleri oluşmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle, bazı prenslikler Moğol döneminden sonra kendine gelemeyken, Moskova’nın da içinde bulunduğu Vladimir-Suzdal bölgesinin şehirleri yeni duruma uyum sağlayıp gelişmeye başlamıştır. Öte yandan, günümüz Ukrayna’sı ve buradaki Doğu Slavlar için 1199’da kurulan ve 1246’dan sonra Altın Orda’nın vasal devleti olan Galiçya-Volınya Krallığı yükselen siyasi oluşum olsa da 14. yüzyılın ortasında bu devlet de tamamıyla yıkılmış ve günümüz Ukrayna toprakları üç dış gücün yönetimi altında kalmıştır: Altın Orda, Litvanya Büyük Dukalığı ve Polonya Krallığı¹¹.

⁹ Öte yandan, bazı bilim insanları, ‘*Rus*’ların bir kabile birliği kuran Güneydoğu Slavları olduklarını, Kiyiv devletinin tamamen Slavlar tarafından kurulduğunu ve Varangianlar tarafından kısa bir süreliğine saldırıya uğradığını ve işgal edildiğini öne sürmektedirler Bk. Editör Kurulu, “*Rus*”, *Encyclopædia Britannica*, 2015, <https://www.britannica.com/topic/Rus>, Erişim: 06.11.2022. Varangianların Kiyiv devletinin kurucuları olarak kabul edilme derecesi 18. yüzyıldan beri hararetle bir şekilde tartışılmaktadır. Tartışma, başından beri milliyetçi imalar taşıyor. Rusların son çalışmaları genellikle Varangianların rolünü en aza indirdi veya görmezden geldi, Rus olmayanlar ise zaman zaman abarttı. Durum ne olursa olsun yayılan Kiyiv organizmasının can damarı, prensler tarafından düzenlenen ticaretti. Elbette bu ilk prensler “İsveçli”, “Norveçli” ya da “Danimarkalı” değildi; ulus değil, klan kategorileri içinde düşündüler. Ama kesinlikle Doğu Slavları değildiler. Varangian *Rus*’ adını verdikleri devletin yaratılmasındaki baskın rolünden şüphe etmek için çok az neden vardır.

¹⁰ Orest Subtelny, *Ukraine: A History*, Toronto University Press, Toronto 2009, s. 19-55.

¹¹ Subtelny, a.g.e., s. 69.

Bu dönemde, yine günümüzde durumu büyük tartışmaya sebep olan Kırım'ın kaderi Ukrayna'nın kalanından ayrılmıştır. Kırım, ilk etapta Tatar Altın Orda'nın doğrudan topraklarının bir parçasını oluşturmakta ve Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'nun en batıdaki topraklarını teşkil etmekteydi. 15. yüzyılda, Altın Orda'nın dağılmasıyla beraber halef devlet olan Kırım Hanlığı, 1475 yılında Osmanlı'nın himayesi altında olmayı kabul etti. Osmanlı'nın yanında geçen üç yüzyılın ardından Kırım, 1783 yılında Rus Çarlığı tarafından ilhak edildi ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne teslim edilene dek -ve tabii İkinci Dünya Savaşı gibi istisnai dönemler hariç- Rus kontrolünde kaldı. Öte yandan, Moğol hâkimiyetini müteakip Ukrayna'nın -ve Belarus'un- diğer bölgeleri büyük oranda önce Litvanya ve sonra Polonya-Litvanya Birliği topraklarına dâhil edildi¹². Bu dönemde bölgedeki toplumun kültüründe, özellikle *Rus*' prensleri ve seçkin ailelerinde not edilmesi lazım gelen değişiklikler görülmüş, yaşam tarzları özellikle Polonya elitinden ziyadesiyle etkilenmiş ve Katoliklik yayılmaya başlamıştır. Nitekim günümüzde hâlen kayda değer bir Katolik azınlık Ukrayna'da yaşamaktadır.

15. yüzyılda, Güney Ukrayna steplerinde Kozak¹³ (Kazak - Cossacks) kimliğinin ortaya çıkması ve yükselmesi hususunun da üzerinde durmak gerekmektedir. Ukrayna steplerinde serflikten varestede biçimde yaşayan 'özgür' (ve bazıları için 'başibozuk') kimselere verilen bu sıfat, bu dönemle beraber bir kimlik hâline geldi ve serflikten kaçan veya macera arayan kimselerin düzenli katılımıyla oldukça etkin bir gruba ve silahlı güce dönüştü. Ziyadesiyle demokratik biçimde örgütlenen bu grubun başında *rada* isminde bir meclis ve *hetman* ismi verilen komutanlar vardı. Kozaklar, Polonya açısından bir yandan oldukça kullanışlı bulunmaktaydılar zira Güney Ukrayna sınırlarını Türklere, Tatarlara ve Moskovalılara karşı korumakta mahirdiler. Öte yandan, barış zamanında sürekli ayaklanan bir grup olarak iç karışıklık yaratmaya teşneydiler. 17. yüzyılın ilk yarısında Kozaklar dinî çatışmalara da dâhil

¹² Polonya ve Litvanya 1569 yılında anayasal olarak birleşmişlerdir.

¹³ Kazak ile karışmaması için kelimenin kökeni olan ve eski Slav dillerine dayanan 'Kozak' tabiri kullanılacaktır.

oldular ve Ortodoksluk tarafında yer aldılar. Kozakların desteğiyle Ortodoksluk Ukrayna sathında büyük gelişim gösterdi¹⁴.

Gerek mezhep ayrılıkları gerekse Polonya'nın Kozaklar üzerinde artan baskısı, 1648 yılında, daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir isyana ve kırılmaya yol açtı. Bohdan Hmelniński liderliğindeki Kozak kuvvetleri, Tatar desteğini de alarak, Polonya ordusunu üst üste mağlubiyete uğrattı ve 1649'da, Kiyiv'e muzaffer olarak geldi. Hmelniński, Ukrayna'yı bağımsız bir Kozak devleti olarak addetmeye başlamış ve gerekli idari ve finansal düzenlemeleri yapmaya başlamıştı¹⁵. Ancak Polonya ile bir türlü sağlanamayan barış Kozakları yeni müttefik arayışına itti ve 1654'te, kuzeyde önemli bir güç hâline gelen Moskova ile Pereyaslav Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın içeriği hâlen büyük bir tartışma konusu olup, Rus tarihçiler bu antlaşmayla Ukrayna'nın Çarın egemenliğini kabul ettiğini savunmaktadırlar. Bu argüman tarihsel süreçte, özellikle Ukrayna'daki Rus yönetimin meşrulaştığını savunmak için kullanılmıştır. Ukrayna tarihçiliği ise Moskova'nın, Ukrayna'nın özerkliğini tanıdığını vurgulayarak, verilen öz yönetim ve dış ilişkileri yürütme hakkının neredeyse bağımsızlıkla eş değer olduğunu söylemektedir¹⁶. Günümüzde Vladimir Putin'in konuşmalarında dahi bu antlaşmaya referans verdiği düşünülmektedir¹⁷.

Hmelniński'nin halefi Vihovskiy, Rusya ile olan bu antlaşmayı bozup, Polonya-Litvanya İmparatorluğu ile barış antlaşması yapmaya çalıştıysa da gerek Rusya'nın baskıları gerekse Kozakların Polonya'ya olan öfkesi bu konuda başarısız olmasına yol açmıştır. Bu başarısızlık kendisinin görevden çekilmesiyle sonuçlanmış, Kozaklar bir kaos dönemine sürüklenmiş, muhtelif hetmanlar ortaya çıkmış ve son kertede, 1667'deki Andrusovo Antlaşması ile Kiyiv ve Dinyeper Nehri'nin doğusu Rus Çarlığına, batısı ise Polonya hamiliğine bırakılmıştır. Bunun üzerine

¹⁴ Subtelny, a.g.e., s. 105.

¹⁵ İlk olarak 12. yüzyılda, Kiyiv Knezliği'nin serhat bölgesini betimlemek için kullanılan ve 'sınır toprakları' anlamına gelen Ukrayna sözcüğü 16. - 17. yüzyıllarla beraber günümüz Ukraynası'nın önemli bir bölümünü betimlemek, Ukrayin kelimesi ise bu topraklarda yaşayan insanları ifade etmek için kullanıldı.

¹⁶ Hajda, a.g.m.

¹⁷ Hajda, a.g.m.

Batı Hetmanı Petro Doroşenko, Osmanlı'nın desteğini de alarak Doğu Ukrayna'ya yürümüş ve birliği yeniden kurmaya çalışmış fakat bu çaba başarısız olmuştur. Rus kontrolündeki doğu topraklarının hem otonom statüsü hem de hetmanlık kurumu bir süre devam ettirilmiş ancak II. Katerina (1762-1796) döneminde otonom statü sona ermiştir (1765)¹⁸.

Kültürel ve yönetsel düzeye bakıldığında Kozak elitlerinin kısa zaman içerisinde Rus aristokrasisiyle eş değer görüldüğü ve devlet hiyerarşisinde önemli görevler almaya başladıkları not edilmektedir. Özellikle 19. yüzyılla beraber Kozak elitinin ve genel nüfusun gerek Polonya kültüründen Rus kültürüne geçişini gerekse dinî bağlamda Ortodoksluğa geçişini sağlayacak adımlar sistemli ve çoğunlukla baskılayıcı şekilde atılmış ve oldukça başarıya ulaşmıştır¹⁹. Öte taraftan, 19. Yüzyılda, Ukrayna kimliği daha ziyade akademik çevrelerde ve edebiyat eliyle yaşamıştır. Kozak zaferleri ve tarihi, başta Taras Şevçenko olmak üzere, yazar ve araştırmacılar tarafından romantizme edilmiş ve Çarlık rejimi bu 'kadim' kültürü bastıran bir dikta olarak resmedilmiştir²⁰. Bu durumun farkındalığıyla, 19. yüzyılın ikinci yarısında Ukrayin dilinde yazılan eserlere yasaklar getirilmeye başlanmıştır²¹. Bunun sonucu olarak bağımsız Ukrayna idealine ulaşmayı hedefleyen yeraltı örgütlenmeleri oluşmuştur.

Ruslar, Ukrayna toplumunu Moğol istilası yüzünden ayrı düşmüş 'küçük Ruslar' olarak görmekte ve onların acilen Rus dışı etkilerden kurtarılması gerektiğini düşünmekteydi²². Bu bakımdan milliyetçilik hareketleri daha ziyade Rus kimliğine karşı bir örgütlenme olarak algılanmaktaydı. Okuyucunun takdir edeceği üzere, bugün Putin'in de

¹⁸ Hajda, a.g.m.

¹⁹ Kubicek, a.g.e., s. 45-65.

²⁰ Hajda, a.g.m.

²¹ Ukrayin dilinin özellikleri için kısaca bk. Sergiu Constantin, **Ethnic and Linguistic Identity in Ukraine? It's Complicated**, EURAC Research, 2022, <https://www.eurac.edu/en/blogs/mobile-people-and-diverse-societies/ethnic-and-linguistic-identity-in-ukraine-it-s-complicated> Erişim: 03.11.2022.

²² Kataryna Wolczuk vd., "Russia's Longstanding Problem with Ukraine's Borders", **Chatham House**, 13 Ekim 2022, <https://www.chathamhouse.org/2022/08/russias-longstanding-problem-ukraines-borders> Erişim: 05.11.2022; Sergei Samuilov, "O nekotornh amerikanskih stereotipah v otnoşenii. Ukraini", **SŞA - Ekonomika, Politika, Ideologiya**, S 3, 1997, s. 89.

aynı düşüncede olduğunu iddia etmek güç değildir²³. 1900'lü yıllara gelindiğinde ise Ukrayın ulusal kimliği iyiden iyiye toplumda karşılık bulmuş ve özerk bir Ukrayna fikri oldukça yayılmıştı. Çarlıktaki gelişmeler sonucu baskı görece azalmış, 1906 yılında Rus parlamentosunun alt kanadı Duma'nın faaliyetlerine başlaması Ukrayna için yeni bir siyasi saha açmış ve Devrimci Ukrayna Partisi ilk kez Ukrayna öz yönetimi fikrini açıkça ortaya atmıştı²⁴. Buna karşın Ukrayna milliyetçilerinin başat talepleri olan Ukrayncenin okullarda okutulması ve kültürel hakların genişlemesi bu dönemde de karşılanmamıştır. 1917 Bolşevik Devrimi ve müteakiben Sovyet döneminin başlamasıyla ise durum değişmiştir. Ancak bu döneme değinmeden evvel Batı Ukrayna'nın durumunu da kısaca özetlemekte yarar vardır.

Batı Ukrayna toprakları Polonya hâkimiyetinde kalmış; burada, 18. yüzyılda yeniden şekillenen toplum önceki dönemden ziyadesiyle farklılaşmıştır. Kozak etkisi neredeyse bütünüyle silinirken, Polonya ve Yahudi toplumlarının nüfusu büyümüş, Polonya kültürü hâkim hâle gelmiş, Katoliklik ise Ortodoksluğun önüne geçmiştir. Öte yandan, Polonya-Litvanya ortaklığının bozulmasıyla Galiçya ve Bukovina Habsburglara, Volinya ise Ruslara geçmiştir. Habsburg hâkimiyeti altında, 18. yüzyılın sonunda okullarda Ukrayince eğitime belirli ölçüde izin verilmiş ancak yerel yönetim tamamen Avusturyalı aristokratlara teslim edilmiştir. 1848 Devrimi sonrası ise Galiçya'da yönetici olarak Polonyalılar atanmaya başlamış, bu da zaten yükselen ayrılıkçı Ukrayın hareketlerine daha da meşru bir zemin kazandırmıştır. Bu durum, 1860'lı yıllarda bazı kesimlerde Rus sempatisini arttırmış lakin bu düşünceler çoğunluk tarafından kabul görmemiştir. 1900'lerin başında da toplumsal ve siyasi düzeydeki Polonya - Ukrayna çekişmesi sürmüştür²⁵.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Çarlık Rusya'sı ile Avusturya'nın karşı karşıya gelmesi, beklenildiği üzere Ukrayna'yı

²³ Vladimir Putin, "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians", **President of Russia**, July 12, 2021, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>, Erişim: 07.11.2022.

²⁴ Hajda, a.g.m.

²⁵ Hajda, a.g.m.

savaşın merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Bu dönemde Batı Ukrayna topraklarının kontrolü taraflar arasında birçok kez el değiştirmiş ve Çarlık Rusya'sı gerek Ukrayinceyi gerekse Ukrayin kültürüne dair öğeleri hâkimiyetleri altındaki yerlerde yasaklamışlardır. 1917 yılında, Şubat Devrimi'nin gerçekleşmesiyle ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme serbestisi ve Ukrayince konuşabilme hakkı tanınmıştı. Ancak Bolşeviklerin darbesi sonrası bu ilişki hızla menfi yönde tezahür etmiştir. Ukrayna'nın temsilcisi olarak ortaya çıkan Merkezî Rada, yeni rejimin otoritesini tanımamıştır. 1918 yılının başında Doğu Ukrayna ve Kiyiv'e düzenlenen askerî operasyonla bu bölgeler Rus Bolşevikleri tarafından işgal edilmiş, daha sonra Ukrayna'nın İttifak Devletleri ile imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması sonucu gerçekleşen Alman-Avusturya atağıyla Kızıl Ordu Ukrayna'dan çekilmek durumunda kalmıştır. Ancak kurulan yeni Ukrayna hükûmetinin sosyalist yaklaşımları Almanya'nın çıkarlarıyla çatışınca Alman destekli ve General Pavlo Skoropadskiy liderliğindeki bir darbeye yönetim el değiştirmiş ve bu yönetim Almanların savaşı kaybetmesine kadar sürmüştür. Öte yandan, Batı Ukrayna'da, Ekim 1918'de, Batı Ukrayna Halk Cumhuriyeti isminde bir devlet kurulmuştur. Lakin kasım ayında Lviv'in işgal edilmesi Polonya ile bir savaşa sebebiyet vermiştir²⁶.

1918 sonrası süreçte Ukrayna toprakları tam anlamıyla bir kaosun içine düşmüştür. Bir yandan 'Beyaz Ruslar'la Bolşeviklerin savaş alanına dönüşen eski Rus İmparatorluğu'nda, Ukrayna'nın bağımsızlığı hayalinde olan millî kuvvetler evleviyetle işgali altındaki yerlerde feodal bir yapıyı yeniden yaratan Beyaz Ruslara karşı savaşmış, takvimler 1920'yi gösterdiğinde ise Polonya ile anlaşarak Bolşeviklerin üzerine yürümüşlerdir. Ancak bu durum, 1921 yılında, Polonya'nın Sovyetleri tanıdığı Riga Antlaşması ile sonuca bağlanmış olup, Batı Ukrayna'nın belirli bölgelerinin Polonya, Ukrayna'nın kalanının ise Sovyet kontrolünde kalması öngörülmüştür.

²⁶ Hajda, a.g.m.

İki dünya savaşı arasındaki süreç, Ukrayna bakımından birçok farklı hukuki ve maddi gelişmelere ve değişimlere sahne olmuştur. Bolşevik himaye ve yönlendirmesinde ‘bağımsız’ olarak kurulan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1922 yılı sonunda Rus, Belarus ve Transkafkas Sovyet cumhuriyetleriyle birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ne katılmıştır. Sovyetlerin ilk anayasası olan 1924 Anayasası’nda, her ne kadar tüm paydaşlara ‘ayrılma hakkı’ tanınmış olsa da bu paydaş cumhuriyetlerin yerel egemenlikleri sınırlı tutulmuş; askerî, ticarî, ulaşım ve uluslararası ilişkilere dair yetkileri ise tamamıyla Komünist Parti’ye devredilmiştir. Dahası bu dönemde Ukrayna Komünist Partisindeki Ukrayna temsili ziyadesiyle düşüktür ve Bolşevik hareketi, Ukrayna’da çoğunluğu köylü olan halktan pek destek bulamamıştır. Bunda, 1921 yılında yaşanan kıtlığın da etkisi büyüktür. Buna rağmen Sovyetler Birliği’nin ilk yılları Ukrayna için müspet görülebilir. Zira 1921’de yürürlüğe giren Lenin’in ‘Yeni Ekonomi Politikası’ sonrasında Ukrayna’nın ekonomik durumunda iyileşmeler görülmüştür.

Bu dönemde Sovyetler Birliği’nin bir diğer amacı, Rus olmayan üyeler ile iyi ilişkiler kurmaktır. 1923 yılında bu yönde yapılan atılımlardan biri ‘*korenizatsiya*’ (yerlileştirme) girişimi olmuştur. Bu kapsamda üye ülkelerin kendi dilleri ve kültürlerinin geliştirilmesi ve öne çıkarılması amaçlanmıştır. Ancak bu durum Ukrayna’daki bazı çevrelerde Sovyetler Birliği’ne yakınlaşmaktan çok Ukrayna millî kimliğinin ve ‘Moskova’ karşıtlığının yükselmesiyle Avrupa kültürüne uyum taleplerinin yüksek sesle dile getirilmesine yol açmıştır. Bu durum Moskova’da, özellikle Stalin kanadında endişelere yol açmıştır. Nitekim Stalin’in iktidara gelmesiyle beraber Ukrayn milliyetçiliğine karşı yaklaşım değişmiştir²⁷.

1920’lerin sonunda Stalin, ilk beş yıllık planını açıklamış, hızlı ve yüksek endüstrileşme ile kolektifleştirme politikalarını yürürlüğe koymuştur. Bu politikalar Ukrayna’da önemli gelişmelere yol açmıştır. Şehirli nüfus artmış, özellikle Donbas bölgesi ve merkez Dinyeper alanları

²⁷ Kubicek, a.g.e., s. 79-97.

sektörel tercihler sebebiyle hızla endüstriyelleşmiştir. Bir diğer gelişme ise *kulak* ismi verilen ‘varlıklı’ köylülere karşı uygulanan zorlayıcı kolektifleştirme politikalarıdır. Bu politikalara karşı gelişen direnç kota uygulamaları ve tahıllara el konulması yaptırımlarıyla karşılık bulmuş, son kertede *Holodomor* olarak bilinen ve milyonlarca Ukraynalının açlıktan öldüğü kıtlığa yol açmıştır. *Holodomor*, 20. yüzyılın en büyük insanlık dramlarından biri olup, her ne kadar hukuken makul bir iddia olmasa da birçok çevrece soykırım olarak görülmektedir²⁸. Diğer bir önemli gelişme ise 1920’lerdeki yerleşirme politikasının tam zıt bir yöne evrilmesi ve Ruslaştırma politikalarının 1930’larda hız kazanmasıdır. Ukrayna Komünist Partisi tamamıyla Stalin yanlılarınca doldurulmuş, Ukrayın kültürü ve dili baskılanmıştır. Polonya egemenliği altındaki Batı Ukrayna’da da benzer şekilde Ukrayın kültürü baskılanmaya çalışılmış, özellikle Ukrayın okullarına izin verilmemesi üzerine 1930’larda gerilim oldukça artmıştır. Buna karşın Galiçya ve Volınya Ukrayınleri bu dönemde organize bir yaşam şekli oluşturmuş ve kimliklerini geliştirmeyi başarmışlardır. Bu noktada gerek kilise ve milliyetçi hareketlerin gerekse Sovyetlere göre nizamı sağlamakta daha az mahir olan Polonya’nın etkisi yadsınamaz²⁹.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Ukrayna yine savaşın ve antlaşmaların merkezinde yer aldı. Savaşın başında, Polonya’nın Almanya tarafından işgaline ve Sovyetler’le Almanya arasındaki Molotov-Ribbentrop Paktı çerçevesinde Polonya (ve Romanya) kontrolündeki Ukrayna bölgeleri de Sovyetlere bırakılmıştır. 1941 yılında, Almanların Sovyetlere saldırısıyla Ukrayna toprakları hızlı bir şekilde tümüyle Alman kontrolüne geçmiştir. İlk etapta Almanlar, Ukrayınler tarafından kurtarıcı olarak görülmüş ancak bu hülya hızlı bir biçimde gerçeklikle çarpışmıştır³⁰. Ukrayın kültürüne ve diline çok sınırlı ölçüde izin verilmiş olsa da Ukrayınler ikinci sınıf vatandaşlar olarak sömürülmüş ve çalışma

²⁸ Renate Stark, “Holodomor, Famine in Ukraine, 1932-1933: A Crime against Humanity or Genocide?”, *Irish Journal of Applied Social Studies*, C 10, S 1, 2010, s. 20-30.

²⁹ Makalenin fiziki sınırları gereğince Romanya’nın kontrolündeki Bukovina ve Çekoslovakya’nın kontrolündeki Transkarpatya’daki durumdan bahsedilmemiştir.

³⁰ Hajda, a.g.m.

kamplarına alınmış, pogromlara uğramış, kolhozlar aktif kalmış ve Ukrayna Yahudileri tamamıyla yok edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte Ukrayna halkının bir kısmı Nazilere savaşın sonuna dek destek vermiş ancak ilk etapta Nazi yönetimine sıcak bakan çoğunluk zamanla muhalif tarafa geçmiş, Doğu Ukrayna’da Sovyet yanlısı, Batı’da ise milliyetçi paramiliter direnişler ortaya çıkmıştır. 1943’te, Stalingrad zaferi sonrasında Kızıl Ordu, 1944 yılında Ukrayna’yı bütünüyle kontrolü altına almıştır³¹.

Savaş sonrası dönem totaliter yapının yeniden inşası ve Batı Ukrayna’nın Sovyetleştirilmesiyle geçmiştir. Bu baskıcı süreç -tıpkı iki savaş arasında olan dönem gibi- kanlı ve ezici bir biçimde tezahür etmiştir. Stalin’in ölümü ve Hruşçov’un iktidara gelmesiyle ilişkiler daha yumuşak bir düzlemde seyretmiş, Ukrayin kültürünün ve dilinin gelişimi ve ifadesi için kanallar açılmıştır. Öyle ki, 1654 Antlaşması’nın ve “birleşmenin 300. yılını onurlandırmak” adına, İkinci Dünya Savaşı sırasında Kırım Tatarlarının zorla göç ettirildiği Kırım³², Sovyet Rusyası’ndan Sovyet Ukraynası’na devredilmiştir. Ukrayinlerin merkezî hükümetteki rolleri ve parti üyeliğindeki Ukrayin oranı da yükselmiştir. Ancak Hruşçov döneminin ikinci yarısında Ruslaştırma politikaları bir kez daha geri gelmiş, özellikle dil ve eğitim konusunda baskılar artmıştır. Brejnev dönemi ve sonrasında Ukrayna’daki durum iki ileri bir geri düzeninde ilerlemiş olup, Ukrayna’nın politik, kültürel ve sosyal hakları bazı dönemlerde daha özgürleşirken bazı dönemlerde baskılanmıştır. Son kertede kesin olan şey, Ukrayna halkının bir bölümünün, özellikle de batı Ukrayinlerin, bağımsız bir Ukrayna ülküsünün varlığıdır. Tarihin bir cilvesi olarak Sovyetler Birliği’nin dağılmasına ve Ukrayna’nın bağımsızlığına giden süreç yine Ukrayna’dan, Çernobil’deki faciadan doğmuştur.

³¹ Hajda, a.g.m. ve Kubicek, a.g.e.

³² Onur Uraz, “1944 Kırım Tatar Sürgünü’nün Hukuki Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S 16, 2015, s. 95-138.

2. Ukrayna'nın Bağımsızlığı: Bdt Üyeliği, Ardıl Devlet Statüsü ve Nükleer Silahların Durumu

Gorbaçov'un '*perestroyka*'³³ ve '*glasnost*'³⁴ kampanyaları milliyetçi hareketlerin ve Sovyetlerin dağılmasının önünü açmış, Ukrayna'da 1987 yılında hem ekonomik hem ulusal kaygılar nedenleriyle başlayan protestolar 1989'da doruğa ulaşmıştır. Ukrayin dilinin ilk kez resmî dil hâline gelmesi, baskı döneminde yasak olan kimi tarihî olayların yeniden okullarda okutulmaya başlanması, Stalin dönemi katliamlarının anılmaya başlanması, dinî grupların ve kilisenin yeniden formasyonu, bu dönemde gerçekleşmiş veya hız kazanmıştır. 1990 yılında, Sovyet Ukraynası'nda ilk kez rekabetçi parlamenter seçimler yapılmış ve 16 Haziran 1990'da, Ukrayna topraklarında Ukrayna halkının egemenliği ilan edilmiştir. Müteakip yılın aralık ayında yapılan referandumla, Ukrayna halkının yüzde 90'ı bağımsızlık lehine oy kullanmış ve Ukrayna uzun süren mücadelesinin ardından bağımsızlığını kazanmıştır³⁵. Bu oylamanın muteberliği herkesçe tanınmış, oylamadan bir hafta sonra Rusya, Ukrayna ve Belarus Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) kurmuşlardır. Ancak Sovyetlerin ani dağılışı ve Ukrayna'nın bağımsızlığı beraberinde birçok yeni uluslararası hukuk sorunu getirmiştir³⁶. Bu kısımda, girişte belirttiğimiz beş sorundan günümüzde az veya çok çözüme kavuşan ilk üçünü kısaca inceleyeceğiz.

Bu sorunlardan ilki, BDT üyeliğinin anlamı ve doğurguları olmuştur. Ukrayna liderleri BDT'yi eski Sovyet ülkeleri arasında gevşek bir birlik, bir nevi ayrılmayı ve dağılmayı ahenkli şekilde tamamına erdirmek için bir araç olarak tahayyül etmişlerdi. Ancak Rusya'nın BDT'ye bakışı daha başkaydı. Rusya için BDT, Moskova'nın siyasi liderliğinde bir bölgesel entegrasyon organizasyonu ve bir nevi Sovyetlerin 'uluslar üstü' rolünü devam ettiren oluşum olarak

³³ Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve siyasi politikasını yeniden yapılandırmak için Mihail Gorbaçov tarafından 1980'lerin ortalarında başlatılan program.

³⁴ Sovyetler Birliği'nde siyasi ve sosyal konuların açık bir şekilde tartışılmasını amaçlayan ve Mihail Gorbaçov tarafından 1980'lerin ortalarında uygulanmaya başlanan şeffaflık ve açıklık politikası.

³⁵ Peter J. Potichnyj, "The Referendum and Presidential Elections in Ukraine", *Canadian Slavonic Papers*, C 33, 1991, s. 123, <https://doi.org/10.1080/00085006.1991.11091956>

³⁶ Subtelny, a.g.e., s. 582.

konumlanmıştı³⁷. Bu görüş ayrılığının ortaya çıkmasıyla Ukrayna, BDT'nin kurucu anlaşmasına taraf olmakla beraber BDT Şartı'nı onaylamayarak BDT'ye üye olmaktan kaçınmıştır. Ukrayna; ayrı bir BDT ordusu, ortak vatandaşlık ve sınırların ortak korunması gibi konuların tümüne muhalif olmuş ve BDT'nin tüzel kişiliğini tanımadığını açıkça belirtmiştir³⁸. Bu, ziyadesiyle ilginç bir duruma yol açmıştır zira tüm bu çekincelere ve itirazlara rağmen Ukrayna BDT'ye *de facto* katılım göstermeye devam etmiştir. 1993 yılında, BDT'nin Ekonomik Birliğine kısmi üye olmuş, 1999 yılında ise Ortak Parlamenterler Meclisine girmiştir³⁹. Kırım'ın işgali ve devam eden Rusya-Ukrayna savaşıyla beraber Ukrayna BDT'ye aktif katılımını kesmiş, en son gümrük ilişkilerinde korporasyon anlaşması olmak üzere birçok BDT anlaşmasından çekilmiştir. Ancak hiçbir zaman resmî tam üye olmadığından Ukrayna'nın BDT'den çekilmesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır.

Ukrayna'nın BDT'ye üyelik bağlamındaki çekincesinin en önemli gerekçelerinden biri, Rusya'nın, Sovyetler Birliği'nin tek ardıl devleti olmasına olan itirazıdır. Öyle ki, Ukrayna'nın bağımsızlığını hüküm altına alan Ukrayna Yüksek Sovyeti'nin (Parlamento, Rada) kabul ettiği 1543-XII numaralı yasanın⁴⁰ 7. ve 8. maddeleri Ukrayna'nın da Sovyetlerin asli ardılı olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, Ukrayna'nın temel amacı, Sovyetlerin yabancı topraklardaki mülklerinden hakkı olduğunu düşündüğü payı alabilmesiydi⁴¹. Bununla ilintili olarak bir diğer önemli ihtilaf noktası ise Sovyetler Birliği'nin sınırlarının nasıl ayrılacağı olmuştur. Gerçekten de Sovyetler sonrası dönemde sınırların belirlenmesi

³⁷ Jakob Hedenskog vd., **Russian Leverage on the CIS and the Baltic States**, Totalförsvarets Forskningsinstitut (FOI), Stockholm 2007, s. 27; Wolczuk, a.g.m.

³⁸ Unian, "Ukraine to Analyze Expediency of Taking Part in CIS Projects", 19 Ağustos 2008, <https://www.unian.info/society/138812-ukraine-to-analyze-expediency-of-taking-part-in-cis-projects.html> Erişim: 05.11.2022; Roman Solchanyk, "Ukraine, Russia, and the CIS", **Harvard Ukrainian Studies**, C 20, 1996, s. 19-43.

³⁹ Zbigniew Brzezinski and Paige Sullivan, **Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data, and Analysis**, Routledge, Londra 2015, s. 253-292.

⁴⁰ Yasanın resmî olmayan İngilizce çevirisi için bk. CIS Legislation, **Law of Ukraine 'About Legal Succession of Ukraine**, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=17676>

⁴¹ Ardillik konusunda bk. Midori Han, **State Succession by Ukraine: Territories and Armed Forces from the Former USSR**, Central Michigan University, Michigan 1994.

yönünde bir antlaşma yapılmamış, bu husustaki karar ikili antlaşmalar ve *uti possidetis*⁴² prensibi çerçevesinde ele alınmıştır⁴³.

Tüm bu anlaşmazlıkların kökeninde Rusya'nın Ukrayna'yı kendi parçası olarak görmesi yatmaktadır. 1997 yılında, Boris Yeltsin'in, "Ukrayınların bizim insanlarımız olduğu (gerçeğini) kalplerimizden söküp atmamız mümkün değildir. Bu bizim kaderimizdir - ortak kaderimizdir"⁴⁴ söylevinin Rusya siyasi liderleri için hâlen geçerli olduğu aşikârdır. Yeltsin her ne kadar Gorbaçov'u alt etmek için Ukrayna bağımsızlığına destek vermiş olsa da onun dahi aklında iki ulusun tek bir milletin parçası olduğu fikrinin yattığı aşikârdır. Dahası, Rusya'nın, Ukrayna'nın bağımsızlığını tanınması şartlı ve bir noktada günü kurtarmak için yapılmış bir hamle olarak belirlemektedir. BDT'nin kurucu anlaşmaları Rusya tarafından devletlerin 'sınırların açıklığını' ve 'ortak sınır kontrollerini' sürdürmeyi vaat ettiği bir taahhüt olarak anlaşılmaktaydı⁴⁵. Nitekim zamanla Rusya'nın Ukrayna'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanımaya isteksiz olduğu ortaya çıktı. Bu sorun ancak 5 Aralık 1994'te, Ukrayna'nın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na taraf olmasını öngören ve bunun sonucu olarak da ABD, Birleşik Krallık ve Rusya Federasyonu tarafından Ukrayna'nın bağımsızlığına, ülkesel bütünlüğüne ve sınırlarına yönelik güvenceler verilen Budapeşte Memorandumu ile çözümlendi⁴⁶. Ayrıca Ukrayna'nın Rusya'ya silahları transferinin bir karşılığı olarak Rusya, 'Ukrayna sınırlarını BDT çerçevesinde' tanıdığına dair şartı geri çekti⁴⁷.

Bu noktada, Sovyetlerin dağılması sonrasında belki de en öne çıkan kriz olan nükleer silahlar krizine değinmekte de fayda vardır.

⁴² Bu ilke, bağımsızlığın kazanıldığı andaki ülkesel sınırlara saygının güvence altına alınmasını ifade etmektedir. Bir diğer anlatımla, bağımsızlık anında var olan ve belirlenmiş sınırların ilgili tarafların rızasının bulunduğu durum haricinde değiştirilemeyeceği anlamına gelmektedir.

⁴³ Solchanyk, a.g.m., s. 24.

⁴⁴ Solchanyk, a.g.m., s. 21.

⁴⁵ Wolczuk, a.g.m.

⁴⁶ Matthew Bunn, "Budapest Memorandum at 25: Between Past and Future", **Belfer Center for Science and International Affairs**, 2020, https://www.belfercenter.org/publication/budapest-memorandum-25-between-past-and-future?_gl=1%2A16u8ea2%2A_ga%2AODA1Ntc2NzQuMTY2NTU3ODAxNw..%2A_ga_72NC9RC7VN%2AMTY2OTewMjY4My4xLjEuMTY2OTewMzI5OS4wLjAuMA, Erişim: 07.11.2022.

⁴⁷ Wolczuk, a.g.m.

Ukrayna'nın bağımsızlık ilanından sonra gerek bir anda ülkenin dünyadaki en büyük üçüncü nükleer silah stoklarına sahip olması gerekse daha fazla nükleer silah üretebilecek imkânları elinde bulundurması bir güvenlik krizi yaratmıştır. Aslında hem ülkelerindeki nükleer silah yoğunluğunun farkında olmamaktan hem de Çernobil faciasının yarattığı ortamdaki ötürü bağımsızlık öncesinde dahi Ukrayna liderleri topraklarından nükleer silahları çıkarmak niyetlerini açıkça belirtmekteydiler⁴⁸. Nitekim bağımsızlık sonrası ilk etapta silahların yarısı Rusya'ya verilmişti. Ancak bu noktada Ukrayna silahları sorgusuz sualsiz Rusya'ya transfer etmeyi sorgulamış ve bir kriz doğmuştur. Ukrayna silahların kalanını vermek için hem finansal hem de askerî güvenceler talep etmiştir. Bu talep sadece Rusya'da değil, Batı dünyasında da endişe yaratmış ve Ukrayna üzerinde topyekûn bir baskı oluşmuştu. Bu durum, 1992'de, silahsızlanma görüşmeleriyle başlayan süreç ABD, Rusya ve Ukrayna arasında silahsızlanma antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır⁴⁹. Bu kriz başlarda görece pürüzsüz ve barışçıl bir biçimde çözülmüş görünse de işin aslında antlaşmaya giden süreç Ukrayna için menfi yönde tezahür etmiştir. Nitekim okuyucunun satır aralarından da çıkarsayabileceği üzere, Batı dünyasının desteğini bu konuda arkasına alan Rusya, nükleer silahsızlanma konusunu bir silah olarak kullanarak diğer ihtilaflarda Ukrayna'yı köşeye sıkıştırmıştır.

Ukrayna'nın toprak bütünlüğü Rusya için aynı zamanda Karadeniz Filosunun durumu ile de yakından alakalıydı. 1992 ve 1993 yıllarında yapılan bir dizi antlaşma ile filonun ve ekipmanların yüzde ellili bölüşülmesi kararlaştırılmış fakat Rusya filo üzerindeki hâkimiyetinin doğrudan bir uzantısı olarak Kırım'daki askerî üssü (Sivastopol Limanı) ve ilgili deniz yetki alanlarının kendi tabiiyetinde olduğu görüşünü korumuştur. Bu durum ancak 1995'te devlet başkanları Yeltsin ve Kuçma'nın Soçi'de görüşmeleri sonucunda stabilize olma yoluna girmiş, Rusya evleviyetle Kırım'ı Ukrayna'nın bir parçası olarak tanımış ancak

⁴⁸ Arms Control Association, *Ukraine, Nuclear Weapons, and Security Assurances at a Glance*, 2022, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Ukraine-Nuclear-Weapons>, Erişim: 07.11.2022.

⁴⁹ Mariana Budjeryn, "Non-Proliferation and State Succession", *Journal of Cold War Studies*, C 24, S 2, 2022, s. 76-90.

Sivastopol'de bir deniz üssünü kendine hususi hak sağlayan uzun vadeli bir kiralama antlaşması için bastırmıştır⁵⁰. Bu 'takası' resmiyete döken antlaşma ise ancak 1997'de imzalanmıştır ve 'Dostluk, İş Birliği ve Ortaklık Antlaşması' ile Rusya Ukrayna'yı şartsız bir biçimde eş ve egemen bir devlet olarak tanımış, iki devlet de birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanımış, Sivastopol Deniz Üssü Rusya'ya 2017'ye kadar kiralanmıştır (bu kira 2010 yılında 2042'ye dek uzatılmıştı)⁵¹.

Ancak bu antlaşma iki tarafı da tam olarak memnun etmedi. Ukrayna için Rusya'nın Kırım'daki askerî varlığı açık bir tehditti -ki birazdan detaylandırılacağı ve malum olduğu üzere bu tehdit sadece bir tehdit olmakla kalmadı. Öte taraftan, Rusya için antlaşmanın Ukrayna'ya dair düşünceleri değiştirmede de açığı. Öyle ki, Rusya antlaşmayı onaylamayı ancak Şubat 1994'te, Ukrayna'nın BDT'nin Ortak Parlamenterler Meclisine girmeyi kabul etmesi üzerine kabul etmiştir. Bu husus dahi Rusya'nın Ukrayna'dan beklentisini ortaya koymaktadır. Takip eden yıllarda da Rusya kendi öncülüğündeki her türlü entegrasyon projesine Ukrayna'nın katılımı konusunda ısrarcı olmuş, bu bağlamda Ukrayna'nın kendisine olan enerji bağımlılığını bir silah olarak kullanmıştır⁵². Nitekim 2010'da, Sivastopol Üssü'nün kira döneminin uzatılması da Ukrayna'ya düşük fiyattan enerji satımıyla vaki olmuştur.⁵³ Bunun yanında, Rusya sürekli olarak Ukrayna'nın sınırlarını şeffaf ve açık tutması gerekliliğini sürekli olarak empoze etmiştir ki iki ülke arasında imzalanan 2003 tarihli Rusya-Ukrayna Sınır Antlaşması⁵⁴ da ancak Ukrayna'nın Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Ortak Ekonomik Alana girmeyi kabul etmesiyle mümkün olmuştur. Dahası, bu antlaşma her ne kadar *de jure* kara sınırlarını belirlese de fiziki sınır işaretleme yönünde

⁵⁰ Wolczuk, a.g.m.

⁵¹ "Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation", **United Nations Treaty Collection**, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52240.pdf>, Erişim: 28.10.2022.

⁵² Genel olarak bk. Rilka Dragneva vd., "Between Dependence and Integration: Ukraine's Relations with Russia", **Europe-Asia Studies**, C 68, S 4, s. 678-698, <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1173200>

⁵³ James Sherr, **The Mortgaging of Ukraine's Independence**, Chatham House, Londra 2010.

⁵⁴ Bk. United Nations, **Treaty between Ukraine and the Russian Federation on the Ukrainian-Russian State Border**, 2003, <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=08000002803fe18a> Erişim: 29.10.2022.

bir çalışma olmamış, deniz yetki alanlarına dair ihtilaflar ise çözümsüz kalmıştır.

Görüldüğü üzere, Ukrayna ve Rusya arasındaki ilişkiler zaman zaman gerilimlere sahne olmuş, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında iki devlet arasındaki tansiyon gittikçe artmıştır. Nitekim 2003 yılında, Taman yarımadasından Tuzla Adası'na doğru bir alanın doldurulmasıyla başlayan süreçle de iki devlet sıcak çatışma noktasına gelmiştir.⁵⁵ Ukrayna tarihine kısaca değinmemizin elzemiyeti de okuyucu nezdinde, 2014 yılında, Kırım'ın işgaliyle başlayan ve 2022 yılında topyekûn bir savaşa evirilen sürecin neredeyse kaçınılmaz olduğunu vurgulamak ve oluşan ihtilafla Rusya'nın ileri sürdüğü iddiaların tarihsel kökenlerini sunmaktır. Çünkü önümüzdeki bölümde görüleceği üzere, Rusya her ne kadar eylemlerini uluslararası hukuk açısından meşrulaştırmak amacıyla bazı iddialar ileri sürse de iddialarının bir kısmı kökenlerini geçmiş olaylarda bulmaktadır.

Bu noktada itiraf etmek gerekir ki, uluslararası hukukun enstrümanları karşılıklı meşru zemin arayışı için bir araç olmaktan öteye gidememektedir. En basit örnekle, Ukrayna (ve Belarus), Rusya'nın BDT'ye dair plan ve istekleri bakımından olmazsa olmaz ortaklar olarak belirlemekte, dahası bu ülkelerin Rusya 'kampında' yer alması Rusya'nın ulusal güvenliği için elzem addedilmektedir. Buna karşın, Ukrayna içinde en az ülke nüfusunun yarıdan fazlası Batı ile entegrasyon istemektedir⁵⁶. Ancak hem BDT hem de AB üyeliği pek tabii ki imkân dâhilinde değildir⁵⁷. Bu politik soruna dair uluslararası hukukun, devletlerin egemen yetkilerini vurgulaması ve Ukrayna halkının iradesine saygının temel olduğunu belirtmesi makul bir beklentidir. Ancak buna karşın Rusya'nın, Ukrayna içindeki Rus azınlığın self-determinasyon hakkının elinden alındığı iddiasıyla, başta Kırım olmak üzere kimi bölgeler üzerindeki

⁵⁵ Bk. William Varettoni, "Crimea's Overlooked Instability", *The Washington Quarterly*, C 34, S 3, 2011, <https://doi.org/10.1080/0163660x.2011.588128>, 93

⁵⁶ **Strong Support for Joining EU Among Ukrainians-Poll**, 3 Ağustos 2022, <https://www.kyivpost.com/post/7035>, Erişim: 21.11.2022.

⁵⁷ Genel olarak bk. Antoaneta Dimitrova vd., "Constraining External Governance: Interdependence with Russia and the CIS as Limits to the EU's Rule Transfer in the Ukraine", *Journal of European Public Policy*, C 16, S 6, 2009, s. 853-872, <https://doi.org/10.1080/13501760903087894>

Ukrayna egemenliğini sorguladığı vakidir. Bu bağlamda uluslararası hukuk bir çözüm mekanizması olmaktan ziyade iki tarafın da başvurduğu bir meşruiyet aracı hâline gelmiştir. Bu durum gerek Kırım'ın ilhakı gerekse devam eden savaşın gerekçelendirmeleri bakımından aynı minvalde ilerlemiştir. Müteakip kısımlar bu hususlara detaylı olarak eğilecektir.

3. Kırım'ın İlhakı

1475 yılından 1774 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin himayesi altında Kırım hanları tarafından idare edilen Kırım bölgesi, Karadeniz'e açılan limanlara ve Azak Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan Kerç Boğazı'na sahip olmasıyla bölge açısından yüksek önemi haizdir. Bu nedenle tarihte birçok devletin ilgisini çekmiş ve mücadelelere sahne olmuştur. Nitekim günümüzde Rusya ve Ukrayna arasındaki uyuşmazlıkların başında da Kırım gelmektedir. Öyle ki, bu uyuşmazlık yakın geçmişte silahlı çatışmaların yaşanmasında etkin olmuştur. Çalışmamızın bu bölümünde, öncelikli olarak 2014'te yaşanan bu silahlı çatışmalar ve ardından gerçekleşen Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı uluslararası hukuk temelinde incelenecektir. Yine de tarafların savlarının daha iyi anlaşılması açısından kısaca Kırım'ın yakın tarihine de değinmekte yarar görüyoruz.

3.1. Kısa Kırım Tarihi ve İlhaka Giden Süreç

Yukarıda belirtildiği üzere, 1783 yılında Rus Çarlığı tarafından ilhak edilen Kırım'da, 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi sonrasında Kızıl Ordu ile Beyaz Ordu arasında birçok mücadele yaşanmış, yine 1917'de Numan Çelebicihan liderliğinde kısa süreli bir Kırım Halk Cumhuriyeti⁵⁸ kurulmuş fakat 1921 yılının Ekim ayında Bolşevikler kontrolü kalıcı bir şekilde ele geçirmişlerdir. 18 Ekim 1921 tarihinde ise Kırım'da, Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı bir otonom cumhuriyet kurulmuştur⁵⁹. 1954 yılına gelindiğinde⁶⁰, Pereyaslav

⁵⁸ Ufuk Aykol, "Kırım Ahali Cumhuriyeti ve Kırım'da İlk Bolşevik İşgali (1917-1918)", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, C 19, 2018, s. 83.

⁵⁹ United Nations High Commissioner for Refugees, *Chronology for Crimean Russians in Ukraine*, 2004, <https://www.refworld.org/docid/469f38ec2.html> Erişim: 21.11.2022.

Antlaşması'nın 300. yıl dönümü vesilesiyle ve Hruşçov'un ifadesiyle "bir dostluk göstergesi olarak" Kırım, tamamen Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne devredilmiştir⁶¹. Ukrayna ise bu devrin Kırım ekonomisinin büyük bir oranda Ukrayna'dan beslenmesi ve iki bölge arasında tarihî ve kültürel bağların varlığı nedenleriyle sembolik bir devirden fazlası olduğu görüşündedir⁶². Her halükârda Kırım, 1954'ten 1991'e kadar Sovyet Ukrayna'nın bir bölgesi olarak kalmıştır. 20 Ocak 1991 yılında ise Kırım'ın özerkliği yönünde kabul oyu çıkan bir referandum sonrasında Ukrayna Yüksek Sovyet'i, Kırım'ın statüsünü özerk cumhuriyet olarak değiştirecek bir karar almıştır⁶³. Ukrayna'nın bağımsızlığı sonrasında da Kırım, Ukrayna toprakları içinde kalmış ve Ukrayna Anayasası'nda, anayasa ve ulusal yasalarla belirlenmiş sınırlar dâhilinde, yetkisi içerisinde kalan konularda karar verebilecek bir parlamentoya da sahip olan 'Kırım Özerk Cumhuriyeti' tesis edilmiştir⁶⁴.

9 Temmuz 1993 tarihindeki bir kararla, Rusya Federasyonu Yüksek Sovyet'i tarafından 1954 yılındaki karar iptal edilmek istenmiş ve Aralık 1991'den itibaren geçerli olacak şekilde Sivastopol şehri için bir federal statü tanınmıştır⁶⁵. Buna karşılık, 20 Temmuz 1993 tarihinde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Başkanı, Rusya ve Ukrayna'yı, 19 Kasım 1990'da imzalamış oldukları 'Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması' hükümlerine uymaya davet etmiştir⁶⁶. İlgili antlaşmada taraf devletler, birbirlerini egemen devletler olarak tanıdıklarını deklare

⁶⁰ Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kırım Tatarlarının bölgedeki nüfusu sistematik bir biçimde azaltılmıştır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Brian Glyn Williams, **The Crimean Tatars from Soviet Genocide to Putin's Conquest**, Oxford University Press, New York 2016.

⁶¹ Yusuf Yıldırım, **Putin Dönemi Rus Dış Politikasında Bir Müdahalecilik Örneği Olarak Kırım'ın İlhakı**, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi 2020, s. 307.

⁶² MFA of Ukraine, **Temporary Occupation of Crimea and City of Sevastopol**, 8 Ağustos 2022, <https://mfa.gov.ua/en/timchasova-okupaciya-ar-krim-ta-m-sevastopol> Erişim: 27.10.2022.

⁶³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 310.

⁶⁴ Bahadır Bumin Özarslan, "Soğuk Savaş Sonrasında Kırım'ın ve Kırım Tatar Türklerinin Statüsü", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, S 39, 2014, s. 102.

⁶⁵ Security Council, **Letter dated July 16, 1993 from the Permanent Representative of Ukraine of the United Nations Addressed to the President of the Security Council**, 20 Temmuz 1993, <https://digitallibrary.un.org/record/170500?ln=ru> Erişim: 28.10.2022.

⁶⁶ President of the Security Council Note, United Nations, 20 Temmuz 1993, <https://digitallibrary.un.org/record/170205?ln=en>, Erişim: 28.10.2022.

etmişler ve toprak bütünlüklerine saygı göstereceklerini kaydetmişlerdir⁶⁷. Ayrıca 1994 yılında, Birleşik Krallık, ABD ve Rusya; Ukrayna'nın nükleer silahlardan arındırılmasına karşılık Budapeşte Memorandumu ile Ukrayna'nın mevcut sınırlarını, toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını korumak, bu ülkeye karşı nükleer silah kullanmamak ve ekonomik baskılar yapmamak yönünde garanti vermişlerdir⁶⁸. Tüm bunlara ek olarak, uzun süren görüşmeler neticesinde Ukrayna ve Rusya, 1997 yılında, 'Dostluk, İş Birliği ve Ortaklık Antlaşması'nı imzalamışlardır⁶⁹. Bu antlaşmanın ikinci maddesinde de taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini ve aralarındaki sınırların taraflar tarafından ihlal edilemeyeceğini onaylamışlardır⁷⁰.

3.2. 2014 Kırım 'Referandumu'

Yukarıda değinilenlerin yanı sıra Ukrayna iç siyasetinde Rusya yanlısı adaylarla Batı yanlısı adaylar arasındaki çekişmeler üzerinden de dolaylı yoldan gerilimler yaşanmıştır. Nitekim devlet başkanlığı seçimlerinde de bu tablo belirgin bir şekilde gözükmüş, Rusya yanlısı olarak nitelendirilen adaylarla Batı yanlısı olarak nitelendirilen adaylar birbirine çok yakın oranda oylar almış ve hatta 'Turuncu Devrim' olarak isimlendirilen büyük çapta kitlesel hareketler yaşanmıştır⁷¹. Bu kitlesel hareketlere benzer bir durum Kasım 2013'te tekrarlanmıştır. Devlet Başkanı Yanukoviç'in AB ile Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan kaçınması ve Rusya ile bir ortaklık/yardım anlaşması imzalaması üzerine ülkede geniş çapta protesto hareketleri⁷² başlamış ve neticesinde

⁶⁷ Bk. No. 28208. **Ukrainian Soviet Socialist Republic and Russian Soviet Federative Socialist Republic**, United Nations Treaty Series, 1999, s. 219-37, <https://doi.org/10.18356/f8efe639-en-fr>

⁶⁸ Abdullah Tunç vd., "Kosova ve Kırım Vakalarının Uluslararası Hukuk Perspektifinden Karşılaştırmalı Bir Analizi", **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, S 17, 2016, s. 148.

⁶⁹ Robin Geiß, "Russia's Annexation of Crimea: The Mills of International Law Grind Slowly but They Do Grind", **International Law Studies**, C 91, S 425, 2015, s. 429.

⁷⁰ **Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation**, United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52240.pdf> Erişim: 28.10.2022.

⁷¹ Örneğin, 2004 yılındaki Başkanlık seçimlerinin ilk turunda Yuşçenko da Rusya yanlısı olarak nitelendirilen Yanukoviç da %41 oranında oy almışlar, 2010 yılındaki Başkanlık seçimlerinin ikinci turunda ise Yanukoviç %49, Timoşenko %45 oranında oy almıştır. Seçim sonuçları için bk. IFES Election Guide, **IFES Election Guide: Country Profile: Ukraine**, 2022, <https://www.electionguide.org/countries/id/223/> Erişim: 21.11.2022.

⁷² Bu protestolar *Euromaidan* veya Onur Devrimi olarak isimlendirilmektedir.

Yanukoviç Ukrayna'yı terk etmiştir⁷³. Bu olaylardan sonra, 21 Şubat 2014'te, Ukrayna Parlamentosu aldığı bir kararla Yanukoviç'i görevden almıştır. Bunların yanı sıra Kırım'da da gerilim artmış, bazı göstericiler ve Rusya'ya ait ekipmanlar taşıdıkları ifade edilen silahlı kişiler tarafından çeşitli kamu binaları işgal edilmiştir⁷⁴. Olaylar sürerken Kırım Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi bir referandum kararı almış ve referandumda kısaca ifade etmek gerekirse "Kırım'ın Rusya ile yeniden birleşmesini mi desteklersiniz?" ve "Kırım'ın Ukrayna'nın bir parçası olarak kalmasını mı desteklersiniz?" şeklinde iki soru yöneltilmiştir⁷⁵.

16 Mart 2014 tarihinde gerçekleşen referandumun sonucu, %96 oranında Rusya ile yeniden birleşmek yönünde olmuştur⁷⁶. Bu sonuçtan bir gün sonra Rusya, 17 Mart 2014 tarihinde, bağımsızlığını ilan Kırım Cumhuriyeti'ni tanıma kararı almış, 18 Mart 2014 tarihinde de Kırım Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu'na katılması amacıyla bir anlaşma imzalanmıştır⁷⁷. Anlaşmaya göre Kırım, Rusya Federasyonu'nda bir cumhuriyet statüsüne sahip olacaktı. Bu anlaşma sonrasında Rusya Devlet Başkanı Putin tarafından yapılan açıklamada, referandumun demokratik usullerle, uluslararası normlara uygun bir şekilde gerçekleştiği vurgulanmış ve Kırım yarımadasında yaşayan 2 milyon 200 bin kişiden 1 milyon 500 bininin Rus kökenli olduğu belirtilmiştir⁷⁸. Ancak Kırım'ın Rusya Federasyonu'na katılması devletlerin çoğunluğu tarafından kabul görmemiş, 27 Mart 2014'te, BM Genel Kurulunda yapılan ve 101 üye devletin olumlu, 11 üye devletin olumsuz, 58 üye devletin çekimsiz oy kullandığı oylamada, 16 Mart 2014'te gerçekleştirilen referandumun

⁷³ Tunç, a.g.m., s. 149.

⁷⁴ Fatma Taşdemir vd., "Uluslararası Hukuk Açısından Kırım Sorunu: Kosova'nın Rövanşını mı?", **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2015, s. 51.

⁷⁵ Thomas D. Grant, "Annexation of Crimea", **American Journal of International Law**, C 109, S 1, 2015, s. 68-95, <https://doi.org/10.5305/amerjintlaw.109.1.0068>, 69.

⁷⁶ Luke, Harding and Shaun, Walker, Crimea votes to secede from Ukraine in 'illegal' poll, **The Guardian**, 16 Mart 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/16/ukraine-russia-truce-crimea-referendum>, Erişim: 22.11.2022.

⁷⁷ Grant, a.g.m., s. 70.

⁷⁸ Vladimir Putin, **Address by President of the Russian Federation, President of Russia**, 18 Mart 2014, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>, Erişim: 22.11.2022.

geçersiz olduğu, Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin statüsünü değiştiremeyeceği vurgulanmıştır⁷⁹.

3.3. Rusya'nın, İlhakın Uluslararası Hukuka Uygun Olduğu Yönündeki İddiaları

Uluslararası hukuk birçok zaman devletler tarafından ihlal ediliyor olsa da yukarıda da belirttiğimiz gibi devletler, aldıkları kararların ve uyguladıkları politikaların uluslararası hukukla uyumlu olduğunu kanıtama eğilimindedirler. Nitekim Kırım'ın Rusya'ya katılması veya başka bir ifadeyle Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı da Rusya tarafından bazı argümanlarla savunulmuştur. Bu argümanları temelde (i) Ukrayna Devlet Başkanı tarafından davet edilmiş olma, (ii) ülkesi dışındaki vatandaşlarını koruma amacı ve (iii) Kırım'ın self-determinasyon hakkı olarak sıralayabiliriz⁸⁰.

3.3.1. Self-Determinasyon Hakkı

İncelemeye son dan başlarsak, Rusya'nın temel iddialarından biri, Kırım'ın self-determinasyon hakkını kullanarak geçerli bir bağımsızlık ilan ettiği ve sonrasında Rusya'ya katılmasının uluslararası hukuk normlarına uygun olduğudur. Nitekim Putin, Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde Ukrayna'nın bu hakkını kullanabildiğine fakat Kırım'ın bu haktan mahrum bırakıldığına değinmekle birlikte, Kosova'nın Sırbistan'dan tek taraflı olarak ayrılmasının da bir emsal olduğuna atıf yapmıştır⁸¹. Ancak ileri sürülen bu argümanların hukuka uygunluğu tartışmalıdır. Öncelikle, Kırım Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi tarafından alınan referandum kararı ve bu referandum kararı sonrasında yapılan bağımsızlık ilanı Ukrayna Anayasası'na aykırıdır⁸². Keza, Ukrayna Anayasası hükümlerine göre Ukrayna'nın siyasi ve toprak yapısının değiştirilmesiyle ilgili konular ancak Ukrayna'nın tamamında yapılacak bir referandumla karara bağlanabilmektedir. Söz konusu

⁷⁹ UN GA, **Territorial Integrity of Ukraine: Resolution / Adopted by the General Assembly**, United Nations, 27 Mart 2014, <https://digitallibrary.un.org/record/767883?ln=en>, Erişim: 29.10.2022.

⁸⁰ Taşdemir, a.g.m., s. 52-54.

⁸¹ Yıldırım, a.g.e., s. 454.

⁸² Özarslan, a.g.m., s. 125-128.

durumda ise referandum yalnız Kırım’da yapılmış ve hatta başta Kırım Tatarları olmak üzere birçok Kırımlı tarafından da boykot edilmiştir⁸³. Ayrıca yapılan referandumda yalnızca Rusya veya Ukrayna’nın tercih edilmesini gerektiren iki seçenek sunulmuş ve bağımsızlık yönünde üçüncü bir seçenek sunulmamıştır. Bu nedenlerle Kırım’da gerçekleşen referandumun “demokratik usullere ve uluslararası hukuk normlarına” uygun olmadığını iddia etmek mümkün görünmektedir.

Self-determinasyon hakkı ise uluslararası hukuk açısından açıkça tanınmış bir haktır. Birleşmiş Milletler Şartı’nın 1/2. maddesinde, “Uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemleri almak” ifadesi bulunmaktadır. Buna ek olarak, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme’nin birinci maddesinde, “Bütün halklar kendi kaderini tayin etme hakkına sahiptirler. Bu hak gereğince halklar kendi siyasi statülerini özgürce kararlaştırırlar ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini özgürce sağlarlar” denmektedir⁸⁴. 1975 Helsinki Nihai Senedi ise self-determinasyonu içsel ve dışsal olarak ikiye ayırmakta ve içsel boyutta self-determinasyonu bir halkın dilediği yönetim biçimini seçmesini, dışsal self-determinasyon ise bir halkın bağımsız devlet kurmak dâhil dilediği devlete bağlı olmayı seçme hakkını yansıtmaktadır⁸⁵. Bu hakkın süjesi ise belirli bir ülke üzerindeki insanların tümü, bir başka ifadeyle “devletin insan unsurunu oluşturan vatandaşların bütünü” olacaktır⁸⁶. Self-determinasyon hakkı, Uluslararası Adalet Divanı tarafından da bazı kararlara konu edilmiş ve Doğu Timor Davası’nda da *erga omnes*⁸⁷ bir yükümlülük doğurduğu kabul edilmiştir⁸⁸.

⁸³ Halit Gülşen, “Kırım’da Referandum Yapıldı”, *Anadolu Ajansı*, 2014, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimda-referandum-yapildi/174260>, Erişim: 07.11.2022.

⁸⁴ Human Rights Center | İstanbul Bilgi University, *Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/117-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslararası-sozlesme/> Erişim: 07.11.2022.

⁸⁵ Cavid Abdullahzade, *Dağlık Karabağ Sorununun Uluslararası Hukuk Boyutu*, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, s. 159.

⁸⁶ Abdullahzade, *a.g.e.*, s. 165.

⁸⁷ *Erga omnes*, UAD tarafından ilk olarak açıkça *Barcelona Traction* Davası’nda bahsedilmiş olup, korunmasında bütün devletlerin ilgisinin olduğu varsayılan yükümlülüklerdir.

Fakat bu hak toprak bütünlüğüne aykırı bir şekilde kullanılamaz. Dahası, self-determinasyon hakkı sömürge devletlere hususi olarak tanınmış bir hak olarak uluslararası hukukta kabul görmüştür. Aynı bir Kırım halkı ve vesayet altındaki bir Kırım'dan bahsedilemeyeceği için sözü edilen şartların bu olay özelinde bulunmadığını söyleyebiliriz.

Yine de self-determinasyon hakkının sömürge toprakları dışında da kullanılabilmesine dair savlar da özellikle 1960'ların ortasından bu yana ortaya atılmakta ve tartışılmaktadır. Bunların en öne çıkanı, 'çare olarak ayrılma' (*remedial secession*) doktrinine göre devletin kendi sınırları içinde yaşayan bir halkı baskı altında tuttuğu ve zulme varan uygulamalar yaptığı bir durumda meşru olarak ileri sürülebilmektedir lakin Kırım'da bu türden sistematik bir baskının olmadığı ifade edilmektedir.⁸⁹ Nitekim Kırım'da ziyaretlerde bulunan AGİT Millî Azınlıklar Yüksek Komiseri de Rusça konuşan halkların şiddete maruz kaldığı iddialarının gerçeği yansıtmadığını belirtmiş ve yapılan incelemelerde Kırım'da yaşayan Rus asıllı vatandaşların ayrımcılığa, ağır insan hakları ihlallerine maruz kalmadıkları veya yönetime katılmalarının engellendiğini gösterir bir uygulamanın var olmadığı aktarılmıştır⁹⁰. Sonuç olarak, Kırım'da gerçekleşen referandum ve sonrasında alınan bağımsızlık kararının uluslararası hukuka uygun olduğu söylenemez.

Rusya'nın diğer argümanlarını incelemeden önce belirtilmesi gereken bir husus, referandum kararından önce bölgede Rus askerlerinin varlık gösterdiği iddiasıdır. Bu iddialar genel olarak basında 'küçük yeşil adamlar' (*little green men*) olarak adlandırılan ve Rus ordusunun teçhizatlarını kullanan kişilerin bölgedeki varlığından kaynaklanmaktadır⁹¹. Bu birliklerin Rus ordusunun mensupları olduğu başlarda kanıtlanamamış olsa da sonradan Putin, bu kişilerin ordu

⁸⁸ Christopher J. Borgen, "Law, Rhetoric, Strategy: Russia and Self-Determination Before and After Crimea", *International Law Studies*, C 91, S 216, 2015, s. 223.

⁸⁹ Özarslan, a.g.m., s. 130.

⁹⁰ Taşdemir, a.g.e., s. 56.

⁹¹ Christian Marxsen, "The Crimea Crisis from an International Law Perspective", *Heidelberg Journal of International Law*, 2014, s. 369-370, <https://doi.org/10.18523/kmlpj88177.2016-2.13-36>

mensubu olduklarını belirtmiştir⁹². Yine de 18 Mart 2014 tarihinden sonra bölgedeki Rus varlığı su götürmez bir gerçektir ve başlangıç tarihi fark etmeksizin Rusya'nın ilgili müdahaleye ilişkin argümanları incelemeye değerdir. Çünkü Birleşmiş Milletler Sistemi olarak da adlandırılan günümüz uluslararası hukukunun belki de en önemli kurallarından biri, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 2/4. maddesinde de kayda geçirilen kuvvet kullanma yasağıdır. Bu yasağın ancak belli bazı şartlarda istisnası mümkün olabilmektedir.

3.3.2. Davetle Müdahale

Rusya'nın bu konudaki bir diğer ve bazı yazarlara göre en güçlü⁹³ argümanı olan davetle müdahale ise Ukrayna Devlet Başkanı Yanukoviç'in, 3 Mart 2014'te, Rusya Federasyonu'na, "hukuku, düzeni, barış ve istikrarı yeniden tesis ederek Ukrayna halkını koruması amacıyla kuvvet kullanma" çağrısı yapmasından kaynaklanmaktadır⁹⁴. Gerçekten de bir devletin başka bir devlete kendi topraklarında kuvvet kullanma rızası vermesi belirli şartlar altında mümkündür. Uluslararası Hukuk Komisyonu'na göre davetle müdahalenin hukuka uygun olabilmesi için davetin; bir hata, hile, rüşvet, baskı sonucunda yapılmamış geçerli bir davet olması, açıkça ifade edilmiş olması, müdahaleden önce bu rızanın verilmiş olması, devlete atfedilebilir olması ve bir buyruk kuralı ihlal etme amacı taşımaması gerekmektedir⁹⁵. Rusya da Yanukoviç'in çağrısı üzerine geçerli bir davet olduğunu iddia etmektedir. Ancak Rusya'nın bu argümanına karşı, Yanukoviç'in 2014 Şubat ayında devlet başkanlığı görevinden alınmış olduğu savı ile karşı çıkılmakta ve davetin geçerli olmadığı belirtilmektedir. Yine de Yanukoviç'in görevden alınmasının Ukrayna Anayasası'na aykırı bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmek lazımdır. Gerçekten de Ukrayna Anayasası'na göre böyle bir karar ancak

⁹² Direct Line with Vladimir Putin, 17 Nisan 2014, **President of Russia**, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20796>, Erişim: 22.11.2022.

⁹³ Marxsen, a.g.m., s. 374.

⁹⁴ Grant, a.g.m., s. 82.

⁹⁵ Marxsen, a.g.m., s. 376.

parlamentonun dörtte üçünün oyuyla gerçekleşebilmekte olup ilgili oylamada bu orana erişilememiştir⁹⁶.

Christian Marxsen'in de isabetli şekilde ifade ettiği üzere, somut olayda esas problem, Yanukoviç'in davetinin Ukrayna devletine atfedilebilir olup olmadığı sorununda yatmaktadır⁹⁷. Nitekim Yanukoviç, parlamentonun kararı öncesinde Ukrayna'yı terk etmiş ve daveti Rusya'dayken yapmıştır. Bu nedenle, *de lege lata* olarak devlet başkanı olsa da *de facto* olarak bir kontrole sahip olmadığı belirtilmektedir⁹⁸. Bir başka deyişle, Yanukoviç'in ve hükümetinin davetin gerçekleşmesi esnasında Ukrayna üzerinde bir 'etkili kontrolü' bulunmamaktadır⁹⁹. Ayrıca bu zaman aralığında Ukrayna'da geçici bir hükümetin tesis edilmiş olması ve yürütme fonksiyonunu kullanmaya başlaması nedeniyle böyle bir daveti ancak söz konusu hükümetin yapmaya muktedir olduğu görüşü de bulunmaktadır.¹⁰⁰ Bu nedenlerle söz konusu davetin uluslararası hukuka uygun bir müdahaleye sebebiyet veremeyeceği görüşü ağır basmaktadır.

3.3.3. Ülkesi Dışındaki Vatandaşlarını Koruma

Son olarak Rusya, *Euromaidan* Olayları sonrasında Kırım'da bulunan Rusya vatandaşı kişilerin ve 1997 Karadeniz Filosu Taksim Antlaşması kapsamında Sivastopol'de konuşlu olan Rus donanma kuvvetleri ile askerî personelin tehlike altında olduklarını iddia etmiştir¹⁰¹. Bu nedenle de Rusya'ya göre, Rusya'nın vatandaşlarını korumak amacıyla Kırım'a yönelik bir askerî operasyon gerçekleştirme hakkı bulunmaktadır. Vatandaşların dışarıda korunması için kuvvet kullanımı olarak da adlandırılan bu durum, uluslararası hukuk açısından tartışmalı

⁹⁶ David Lane, "The International Context: Russia, Ukraine and the Drift to East-West Confrontation", *International Critical Thought*, C 6, S 4, 2016, s. 634-635, <https://doi.org/10.1080/21598282.2016.1242084>

⁹⁷ Marxsen, a.g.m., s. 376-377.

⁹⁸ Marxsen, a.g.m., s. 376-377.

⁹⁹ Umut Özsu, "Ukraine, International Law, and the Political Economy of Self-Determination", *German Law Journal*, C 16, S 3, 2015, s. 442, <https://doi.org/10.1017/s2071832200020939>

¹⁰⁰ Grant, a.g.m., s. 82.

¹⁰¹ Daniel Wischart, The Crisis in Ukraine and the Prohibition of the Use of Force: A Legal Basis for Russia's Intervention?, *EJIL: Talk!*, 4 Mart 2014, <https://www.ejiltalk.org/the-crisis-in-ukraine-and-the-prohibition-of-the-use-of-force-alegal-basis-for-russias-intervention/> Erişim: 30.10.2022.

bir konumda olup farklı tanımlamalara sahiptir¹⁰². Ancak yaygın şekilde atıf yapılan bir tanıma göre böyle bir durumda müdahalenin meşru sayılabilmesi için vatandaşlara karşı çok yakın bir tehlike olmalı, topraklar üzerinde egemen bulunan devletin bu vatandaşları korumaması veya koruyamaması ve müdahalenin kati suretle bu vatandaşları koruma amacıyla sınırlı olması gerekmektedir¹⁰³. Kırım'da ve Ukrayna genelinde yaşanan olaylara bakıldığında ise Rusya vatandaşlarına veya Rus askerî personeline karşı gerçekleşen büyük çapta saldırılar kaydedilmemiştir¹⁰⁴. Ayrıca Rusya'nın Kırım'da Rusça konuşan Ukraynalılara, Rus pasaportları vermesinin de Ukrayna'nın çifte vatandaşlığı kabul etmemesi nedeniyle bir geçerliliği olmadığı ifade edilmektedir¹⁰⁵. Bu nedenle böyle bir müdahalenin gerçekleşebilmesi için Rusya'nın elinde geçerli bir sebep bulunmamaktadır.

4. Rusya-Ukrayna Savaşı

2014 yılında, Ukrayna ve Rusya arasındaki uyuşmazlıklar yalnızca Kırım'la sınırlı kalmamış ve Ukrayna'nın doğusunda yer alan Donetsk ve Luhansk bölgelerinde de Kırım'dakine benzer şekilde olaylar gelişmiştir. Nisan 2014'te, bu bölgelerde -Rusya vatandaşları liderliğinde, Rusya'nın yolladığı, desteklediği, finanse ettiği, teşvik ettiği- ayrılıkçı gruplar kontrolü ele geçirmişler ve bağımsızlık talebiyle bir referandum gerçekleştirmek amacıyla çalışmalarına başlamışlardır¹⁰⁶. 11 Mayıs 2014 tarihinde bu bölgelerde "referandum" gerçekleşmiş ve %90 oranında bağımsızlık lehine oy çıkmıştır. Gerçekleşen bu "referandumlar" sonrasında iki bölge de özerklik ilan etmişse de Ukrayna ordusu -Rusya vatandaşları liderliğinde, Rusya'nın yolladığı, desteklediği, finanse ettiği, teşvik ettiği- ayrılıkçılara müdahale etmiş ve silahlı çatışmalar

¹⁰² Tunç, a.g.m., s. 150.

¹⁰³ Humphrey Waldock, "The Regulation of the Use of Force by Individual States in International Law, 1952", **British Contributions to International Law, 1915-2015 (Set)**, 2020, https://doi.org/10.1163/9789004386242_092, s. 2257-2282, s. 2267-8.

¹⁰⁴ Wisehart, a.g.m.

¹⁰⁵ Peter Hilpold, "Ukraine, Crimea and New International Law: Balancing International Law with Arguments Drawn from History", **Chinese Journal of International Law**, C 14, S 2, 2015, s. 253.

¹⁰⁶ Sofia, Cavandoli ve Gary, Wilson, "Distorting Fundamental Norms of International Law to Resurrect the Soviet Union: The International Law Context of Russia's Invasion of Ukraine", **Netherlands International Law Review**, C 23 S 1, 2022, s. 3,

yaşanmıştır. Yaşanan bu silahlı çatışmalar önce 5 Eylül 2014'te, daha sonra 12 Şubat 2015'te imzalanan Minsk I ve Minsk II antlaşmalarıyla nispeten durdurulmuştur¹⁰⁷. Yine de iki devlet arasındaki sorunlar tam anlamıyla çözülememiş ve aralarındaki gerilim Ukrayna'nın AB ile yakınlaşması ve 2019 yılında Ukrayna Devlet Başkanı seçilmesi sonrasında Volodimir Zelenskiy'nin Ukrayna'nın NATO'ya üye olabilmesi için girişimlerde bulunması üzerine hat safhaya ulaşmıştır¹⁰⁸.

21 Şubat 2022 tarihine geldiğimizde ise Rusya, “Donetsk Halk Cumhuriyeti” ve “Luhansk Halk Cumhuriyeti”ni bağımsız devletler olarak tanıdığını ilan etmiştir. Bu gelişmeden üç gün sonra, 24 Şubat 2022 tarihinde, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Ukrayna'ya karşı bir “özel askeri operasyon” başlattığını duyurmuş ve iki devlet arasında silahlı çatışma, daha doğrusu Rusya'nın Ukrayna'ya saldırarak işgal etmeye başlamasıyla Rusya-Ukrayna Savaşı başlamıştır. Rusya tarafından başlatılan bu askerî operasyon yalnızca Donbas bölgesiyle sınırlı kalmamış ve bütün Ukrayna'ya yayılmıştır. Sonuç olarak iki devlet arasında resmen ilan edilmemiş olsa da bir savaş hâli bulunmaktadır. Bu çalışmanın kaleme alındığı günlerde de silahlı çatışmalar sürmekte olup, “Donetsk ve Luhansk Halk cumhuriyetleri” Rusya'ya katılma isteklerini açıklamışlar ve 30 Eylül 2022 tarihinde Rusya'ya katılmışlardır¹⁰⁹. Bir başka deyişle, bu iki bölge de Kırım'a benzer şekilde Rusya tarafından ilhak edilmişlerdir.

4.1. Rusya'nın, Ukrayna'ya Saldırısının Uluslararası Hukuka Uygun Olduğuna Yönelik İddiaları

Rusya, Ukrayna'ya karşı başlattığı askerî operasyonların uluslararası hukuk normları açısından meşru olduğunu iddia etmekle

¹⁰⁷ Antlaşmaların tam metinleri için bk. UN Peacemaker, **Minsk Agreement**, 5 Eylül 2014, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/UA_140905_MinskCeasfire_en.pdf Erişim: 22.11.2022; UN Peacemaker, **Implementation of the Minsk Agreement**, 19 Eylül 2014, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/UA_140919_MemoImplementationPeacePlan_en.pdf Erişim: 22.11.2022.

¹⁰⁸ Ozan Emin Halhallı, “Rusya Federasyonu ve Ukrayna Çatışmasının Uluslararası Hukuk Açısından Kısa Bir Analizi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 5, S 2, 2022, s. 446, <https://doi.org/10.51120/NEUHF2022.51>

¹⁰⁹ Treaties on Accession of Donbass and Other Liberated Territories to Russia Signed, **TASS**, 30 Eylül 2022, <https://tass.com/politics/1516023>, Erişim: 30.10.2022.

birlikte bu iddiasını temelde dört nedene dayandırmaktadır. Buna göre; “Donetsk ve Luhansk Halk cumhuriyetlerinin” Rusya’yı bir müdahale için davet etmesi, Rusya’nın güvenliğini tehdit eden unsurlara karşı meşru müdafaa hakkı, Ukrayna’da geniş çapta insan hakları ihlallerinin meydana gelmesi nedeniyle insani müdahale ve ilgili iki bölgenin self-determinasyon hakkına sahip olmaları¹¹⁰.

4.1.1. Self-Determinasyon Hakkı

Bu argümanları incelemeye self-determinasyon hakkından başladığımızda Kırım’la çok benzer bir duruma sahip olduğu kolayca fark edilebilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere uluslararası hukukun birçok temel belgesinde ifade edilmiş olan bu hak, bir ülkenin toprak bütünlüğüne aykırı bir şekilde kullanılamaz. Donetsk ve Luhansk bölgelerinde de Ukrayna Anayasası’na aykırı bir şekilde, Ukrayna’nın toprak bütünlüğüne aykırı olarak referandumlar gerçekleştirildiği aşikârdır. Fakat sömürgeye maruz kalan halklar ve baskı altında yaşamaya zorlanıp yoğun şekilde zulme maruz kalan halklar bu kuralın bir istisnasını oluşturabilirler. Rusya’nın iddiası da bu iki bölgede yaşayan insanların kendi dillerini konuşmak ve kültürlerini korumak gibi temel hakları için mücadele etmek zorunda oldukları yönünde olmuştur¹¹¹. Dahası, Donetsk ve Luhansk’ta yaşananlar Putin tarafından birçok kez “soykırım” olarak da nitelendirilmiştir¹¹². Bu iddiayı daha detaylı bir şekilde insani müdahale kavramı ile birlikte incelemek, tekrara düşmemek için daha doğru olacaktır.

4.1.2. İnsani Müdahale ve Ukrayna’nın Uluslararası Adalet Divanı’na Başvurusu

İnsani müdahale, kökenini haklı savaş teorilerinde bulsa da genel olarak 20. yüzyılda ortaya çıkmış ve yoğun insan hakları ihlallerinin varlığında bu ihlalleri engellemek amacıyla bir devlete karşı kuvvet kullanmanın meşru olacağı görüşünü yansıtmakta olan bir kavramdır.

¹¹⁰ Halhallı, a.g.m., s. 447.

¹¹¹ Cavandoli, a.g.m., s. 7.

¹¹² Donbass Residents Have Been Exposed to Eight Years of Genocide, TASS, 16 Mart 2022, <https://tass.com/world/1423131>, Erişim: 30.10.2022.

Birleşmiş Milletler Şartı'nda doğrudan bu kavrama atıf yapan bir hüküm bulunmasa da bazı yazarlar Şart'ın birçok hükmünde insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması gerekliliğine atıf yapıldığına dikkat çekmektedirler¹¹³. Fakat bu aşamada, insani müdahale kavramının uluslararası hukuka uygunluğunun büyük tartışmalar içerdiğini ve günümüzde ağır basan görüşün de uluslararası hukuka uygun olmadığı yönünde olduğunu belirtmemiz gerekmektedir¹¹⁴. Yine de Rusya'nın Ukrayna'da soykırım suçunun işlendiğine ve bu nedenle de insani müdahaleye başvurulması gerektiği yönündeki iddialarını incelemeye devam edebiliriz. Soykırım suçu, 1951 yılında yürürlüğe giren Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme'nin¹¹⁵ 2. maddesinde sıralanan beş fiilden bir veya birkaçının “ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu kısmen veya tamamen yok etme kastıyla işlenmesi” hâlinde oluşur. Bağımsız gözlemciler tarafından hazırlanan bazı raporlar¹¹⁶, Ukrayna'da aşırı sağcılar tarafından nefret suçlarının işlenmesi, ifade özgürlüğünün engellenmesi ve ayrılıkçılara karşı yürütülen operasyonlarda sivil kayıplara neden olunması gibi insan hakları ihlallerinin var olduğunu göstermekte ise de bu ihlallerin ne yoğun insan hakları ihlali oluşturduğunu ne de soykırım suçu niteliğini kazandığını söylemek zordur¹¹⁷. Bu raporları göz önünde bulundurduğumuzda öncelikle iki bölgenin ağır insan hakları ihlallerine maruz kalmadığını ve bu nedenle de self-determinasyon hakkının meşru bir biçimde kullanılmadığını belirtebiliriz.

Ayrıca Rusya'nın insani müdahale için geçerli bir dayanak noktası olmadığını aktarmak gerekmektedir. Nitekim Ukrayna, 27 Şubat'ta, Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) soykırım yasağına uyduğunun tespitini ve ihtilafta olduğu tarafın kendisine bu sorumluluğa uymadığı

¹¹³ Yoram Dinstein, **War, Aggression and Self-Defence**, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 73.

¹¹⁴ İnsani müdahale kavramına benzer bir kavram da koruma sorumluluğudur. Ancak koruma sorumluluğunun insani müdahaleden farkı bu yönde bir BM Güvenlik Konseyi kararının şart koşulmuş olmasıdır.

¹¹⁵ Sözleşmenin İngilizce tam metni için bk. UN, **Convention on the Prevention and Punishment of Genocide**, 1948, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf, Erişim: 22.11.2022.

¹¹⁶ Amnesty, **Ukraine 2021**, <https://www.amnesty.org/en/location/europe-and-central-asia/ukraine/report-ukraine/> Erişim: 22.11.2022.

¹¹⁷ Cavandoli, a.g.m., s. 20.

gerekçesiyle uyguladığı karşı tedbirlerin (Rusya'nın askerî müdahalesi) hukuka aykırılığının tespit edilerek durdurulmasını istediği bir başvuruda bulunmuş; Rusya da 7 Mart 2022 tarihinde, UAD'ye gönderdiği bilgi notunda operasyonlar için Soykırım Sözleşmesi'nin 1. maddesinde hüküm altına alınan önleme yükümlülüğü ve buna bağlı olarak insani müdahale argümanına dayanmadığını, operasyonların hususi olarak BM Şartının 51. maddesine binaen başlatıldığını belirtmiştir¹¹⁸. Bu hususta değinilmesi gereken bir nokta ise UAD'nin 16 Mart 2022 tarihinde verdiği ihtiyati tedbir kararıdır. Bu kararda UAD, Rusya'dan operasyonları durdurmasını ve bu yönde bir güvence vermesini talep etmiştir. UAD'nin verdiği bu karar hem bir ters icabet davasının açılıp açılmayacağı yönünden hem Rusya'nın insani müdahaleye başvurmadığını beyan etmesinin dikkate alınmaması yönünden hem de ihtiyati tedbir kararında talep edilenlerin Ukrayna'nın açtığı davayla ilişkisi yönünden olmak üzere birçok açıdan sorunludur.

4.1.3. Meşru Müdafaa

Rusya'nın diğer argümanları ise kısaca ortak meşru müdafaa ve önleyici meşru müdafaa üzerinedir. Meşru müdafaa, kuvvet kullanma yasasının önemli bir istisnasını oluşturmaktadır. Nitekim BM Şartı'nın 51. Maddesi, meşru müdafaanın doğal bir hak olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir: “İşbu Andlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler Üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması hâlinde, Güvenlik Konseyi milletlerarası barış ve güvenliğin muhafazası için lüzumlu tedbirleri alıncaya kadar, tabii olan münferit veya müşterek meşru müdafaa hakkına halel getirmez...”

Madde metninden de açıkça anlaşıldığı üzere uluslararası hukuk ortak meşru müdafaaya izin vermektedir. Ortak meşru müdafaanın söz konusu olabilmesi için devlete yapılmış bir silahlı saldırının varlığı ve ilgili devletin de silahlı saldırıya uğradığını kabul ederek üçüncü bir devletten ortak meşru müdafaa talebinde bulunmuş olması

¹¹⁸ International Court of Justice, Document (with Annexes) from the Russian Federation Setting out Its Position Regarding the Alleged ‘Lack of Jurisdiction’ of the Court in the Case, 7 Mart 2022, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220307-OTH-01-00-EN.pdf> Erişim: 30.10.2022.

gerekmektedir¹¹⁹. Bu hususta en sorunlu nokta ise Donetsk ve Luhansk bölgelerinin birer devlet niteliği kazanıp kazanmadığı üzerindedir. Yukarıda da incelendiği üzere iki bölgede de Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne aykırı şekilde, iç hukuk hükümlerine ve uluslararası hukuk kurallarına uyulmadan referandumlar ve bağımsızlık ilanları gerçekleştirilmiştir. Hem bu nedenle hem de iki bölgede de devlet olmanın önemli şartlarından biri olan ve bir toprak parçası üzerinde devletin sahip olduğu üst ve mutlak yetkiyi ve otoriteyi niteleyen egemenlik şartını tam olarak sağlayamamaları nedeniyle “Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri”nin devlet niteliğini haiz oldukları söylenemeyecektir. Böylece ortak meşru müdafaa için Rusya'dan talepte bulunabilecek bir egemen devlet olmadığından bu argüman da uluslararası hukuka uygunluk göstermemektedir.

Son olarak, Rusya tarafından dile getirilen bir diğer argüman ise önleyici meşru müdafaa olmuştur. Önleyici meşru müdafaa kavramı, devletin bir saldırıya hedef olma olasılığında kendini korumak için kuvvet kullanmasını meşru gören görüşü ifade etmektedir¹²⁰. Buna göre çok yakın ve gerçekleşmesi çok muhtemel bir saldırı henüz gerçekleşmeden, mağdur devlet meşru müdafaa hakkını kullanabilecektir. Ancak doktrinin önemli bir kısmı, saldırı olasılığının uzak bir ihtimal olduğu durumlarda meşru müdafaa hakkının olamayacağına hemfikirdir. Birçok yazar ise meşru müdafaa'nın söz konusu olabilmesi için bir silahlı saldırının varlığını şart görmekte ve önleyici meşru müdafaa'yı reddetmektedir¹²¹. Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı askerî operasyonun, Rusya tarafından açıklanan önemli nedenlerinden biri, Ukrayna'nın olası NATO üyeliğinde Rus topraklarının tehlikede olacağı inancında yatmaktadır. NATO üyesi ülkelerin çoğunluğunun yürüttüğü politikaların Rusya'nın yürüttüğü politikalarla uyuşmadığı bilinen bir gerçekse de NATO üyesi ülkeler tarafından Rusya'ya karşı bir saldırı düzenleneceğini gösteren somut veriler bulunmamaktadır¹²². Bu nedenle, önleyici meşru müdafaa

¹¹⁹ Dinstein, a.g.e., s. 293-294.

¹²⁰ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan, Ankara 2021, s. 555.

¹²¹ Pazarıcı, a.g.e., s. 555.

¹²² Cavandoli, a.g.m., s. 17.

uluslararası hukuka uygun görüşü benimsenmiş olsa bile yakın ve gerçekleşmesi pek muhtemel bir saldırıdan bahsedilemeyeceği için Rusya'nın BM Şartı'nın 51. maddesi uyarınca bir meşru müdafaa hakkına sahip olduğu da söylenemeyecektir.

SONUÇ

Martti Koskenniemi, uluslararası hukuku, politik tercihleri hukuki iddialar olarak ifade etme süreci olarak tanımlamaktadır¹²³. Gerçekten de hukuk hem yerel hem de uluslararası düzlemde tarafsızlık ve apolitik olma iddiasında olsa da bu zırhın altında politik tercihlerin olduğunu fark etmek güç değildir. Uluslararası hukukun en büyük dezavantajı ise bu zırhın çok daha ince olmasıdır. Ukrayna ve Rusya arasında süren savaşta da uluslararası hukuka bir meşruiyet aracı olarak başvurulmuştur. Taraflar UAD başvurularından, uluslararası örgüt üyeliklerini, self-determinasyon iddialarından, meşru müdafaa doktrinine dek birçok hukuki sav, norm ve teoriyi kendi pozisyonlarını sağlamlaştırmak için kullanmaktadırlar¹²⁴.

Çalışmamızda, özellikle Kırım'ın ilhakı ve Ukrayna ile Rusya arasında sürmekte olan savaşa dair ileri sürülen uluslararası hukuka uygunluk argümanları aktarılmaya çalışılarak ilgili argümanlar incelenmiştir. Görüldüğü üzere Rusya tarafından self-determinasyon hakkı, davetle müdahale, insani müdahale ve meşru müdafaa argümanları ileri sürülmüştür. İlgili argümanlar incelendiğinde, Kırım, Donetsk ve Luhansk bölgelerinde self-determinasyon hakkını kullanabilecek ayrı bir "halk" kavramından bahsedilemeyeceği ve 'çare olarak ayrılma' doktrininin de zulme varan uygulamaların yokluğu nedeniyle geçerli olamayacağı görülmektedir. Davetle müdahale argümanının geçersizliğinin temel nedenini ise eski devlet başkanı Yanukoviç'in daveti yapmış olduğu sırada Ukrayna üzerinde etkili kontrole sahip olmamasında bulmaktayız. İnsani müdahale ise hâlihazırda uluslararası hukukta genel kabul gören bir doktrin olmamakla birlikte müdahale için yoğun insan hakları ihlallerinin varlığını şart koşan bir anlayıştır. Ukrayna'da ise

¹²³ Martti Koskenniemi, *The Politics of International Law*, Hart Publishing, Portland 2011, s. 15.

¹²⁴ Koskenniemi, a.g.e., s. 221.

müdahale gerektirecek yoğunlukta insan hakları ihlalleri olduğuna dair bir rapor bulunmamaktadır. Meşru müdafaa bazı devletler tarafından kapsamı genişletilmek istenen bir kavram olsa da ihtimali düşük olan bir saldırı tehlikesinin varlığı meşru müdafaa hakkının kullanılması için bir neden teşkil etmeyecektir. Buna ek olarak, Donetsk ve Luhansk bölgelerinde Ukrayna'dan ayrı devlet niteliği kazanmış varlıklardan bahsedilemeyeceği için ortak meşru müdafaa da söz konusu olamayacaktır.

Sonuç olarak, Ukrayna ve Rusya ilişkileri tarihsel süreçte birçok ihtilafı içinde barındırmaktadır. Günümüzde sürmekte olan ihtilaf da geçmişteki ilişki ve ihtilaflardan 'izler' barındırmakta ve hem Rusya hem Ukrayna argümanlarını bu 'izlerle' desteklemektedir.

KAYNAKÇA

Abdullahzade, Cavid, **Dağlık Karabağ Sorununun Uluslararası Hukuk Boyutu**, Adalet Yayınevi, Ankara 2014.

Allison, Roy, “Russian ‘Deniable’ Intervention in Ukraine: How and Why Russia Broke the Rules”, **International Affairs**, C 90, S 6, 2014, s. 1255-1297, <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12170>.

Amnesty, **Ukraine 2021**, 2021, <https://www.amnesty.org/en/location/europe-and-central-asia/ukraine/report-ukraine/>, Erişim: 22.11.2022.

Arms Control Association, **Ukraine, Nuclear Weapons, and Security Assurances at a Glance**, 2022, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Ukraine-Nuclear-Weapons> Erişim: 07.11.2022.

Aykol, Ufuk, “Kırım Ahali Cumhuriyeti ve Kırım’da İlk Bolşevik İşgali (1917-1918)”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, C 19, 2018, s. 75-103.

Borgen, Christopher J, “Law, Rhetoric, Strategy: Russia and Self-Determination Before and After Crimea”, **International Law Studies**, C 91, S 216, 2015, s. 215-280.

Brzezinski, Zbigniew ve Sullivan, Paige, **Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data, and Analysis**, Routledge, Londra 2015.

Budjeryn, Mariana, “Non-Proliferation and State Succession”, **Journal of Cold War Studies**, C 24, S 2, 2022, https://doi.org/10.1162/jcws_a_01077, s. 46-94.

Bunn, Matthew, “Budapest Memorandum at 25: Between Past and Future”, **Belfer Center for Science and International Affairs**, 2020, https://www.belfercenter.org/publication/budapest-memorandum-25-between-past-and-future?_gl=1%2A16u8ea2%2A_ga%2AODA1NTc2NzQuMTY2NTU3O

DAxNw..%2A_ga_72NC9RC7VN%2AMTY2OTEwMjY4My4xLjEuMTY2OTEwMzi5OS4wLjAuMA Erişim: 07.11.2022.

Cavandoli, Sofia ve Wilson, Gary, “Distorting Fundamental Norms of International Law to Resurrect the Soviet Union: The International Law Context of Russia’s Invasion of Ukraine”, **Netherlands International Law Review**, C 23 S 1, 2022, s. 182-209.

CIS Legislation, **Law of Ukraine ‘About Legal Succession of Ukraine’**, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=17676> Erişim: 03.11.2022.

Constantin, Sergiu, “Ethnic and Linguistic Identity in Ukraine? It’s Complicated”, **EURAC Research**, 17 Ekim 2022, <https://www.eurac.edu/en/blogs/mobile-people-and-diverse-societies/ethnic-and-linguistic-identity-in-ukraine-it-s-complicated> Erişim: 03.11.2022.

Dimitrova, Antoaneta ve Dragneva, Rilka, “Constraining External Governance: Interdependence with Russia and the CIS as Limits to the EU’s Rule Transfer in the Ukraine”, **Journal of European Public Policy**, C 16, S 6, 2009, s. 853–872, <https://doi.org/10.1080/13501760903087894>.

Dinstein, Yoram, **War, Aggression and Self-Defence**, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

Direct Line with Vladimir Putin, 17 Nisan 2014, **President of Russia**, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20796>, Erişim: 22.11.2022.

Donbass Residents Have Been Exposed to Eight Years of Genocide - Putin, **TASS**, 16 Mart 2022, <https://tass.com/world/1423131> Erişim: 30.10.2022.

Dragneva, Rilka ve Wolczuk, Kataryna, “Between Dependence and Integration: Ukraine’s Relations with Russia”, **Europe-Asia Studies**, C 68, S 4, 2016, s. 678–698, <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1173200>

Editör Kurulu, “Rus”, **Encyclopædia Britannica**, 2015, <https://www.britannica.com/topic/Rus> Erişim: 06.11.2022.

Geiß, Robin, “Russia’s Annexation of Crimea: The Mills of International Law Grind Slowly but They Do Grind”, **International Law Studies**, C 91, S 425, 2015, s. 425-449.

Grant, Thomas D, “Annexation of Crimea”, **American Journal of International Law**, C 109, S 1, 2015, s. 68-95, <https://doi.org/10.5305/amerjintlaw.109.1.0068>

Gülşen, Halit, Kırım'da Referandum Yapıldı, **Anadolu Ajansı**, 16 Mart 2014, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimdareferandum-yapildi/174260>, Erişim: 07.11.2022.

Hajda, Lubomyr, “Ukraine”, **Encyclopædia Britannica**, 2022, <https://www.britannica.com/place/Ukraine> Erişim: 02.11.2022.

Halhallı, Ozan Emin, “Rusya Federasyonu ve Ukrayna Çatışmasının Uluslararası Hukuk Açısından Kısa Bir Analizi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 5, S 2, 2022, s. 442-464, <https://doi.org/10.51120/NEUHFD.2022.51>

Han, Midori, **State Succession by Ukraine: Territories and Armed Forces from the Former USSR**, Central Michigan University, Michigan 1994.

Harding, Luke and Walker, Shaun, Crimea votes to secede from Ukraine in ‘illegal’ poll, **The Guardian**, 16 Mart 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/16/ukraine-russia-truce-crimea-referendum>, Erişim: 22.11.2022.

Hedenskog, Jakob ve Larsson, Robert, **Russian Leverage on the CIS and the Baltic States**, Totalförsvarets Forskningsinstitut (FOI), Stockholm 2007.

Hellie, Richard, “Russia”, **Encyclopædia Britannica**, 2022, <https://www.britannica.com/place/Russia> Erişim: 02.11.2022.

Hilpold, Peter, “Ukraine, Crimea and New International Law: Balancing International Law with Arguments Drawn from History”, **Chinese Journal of International Law**, C 14, S 2, 2015, s. 237-270.

Human Rights Center, İstanbul Bilgi University, **Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme**, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/117-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslararası-sozlesme/> Erişim: 07.11.2022.

IFES Election Guide, **IFES Election Guide: Country Profile: Ukraine**, 2022, <https://www.electionguide.org/countries/id/223/> Erişim: 21.11.2022.

International Court of Justice, **Document (with Annexes) from the Russian Federation Setting out Its Position Regarding the Alleged ‘Lack of Jurisdiction’ of the Court in the Case**, 7 Mart 2022, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220307-OTH-01-00-EN.pdf> Erişim: 30.10.2022.

Koskenniemi, Martti, **The Politics of International Law**, Hart Publishing, Portland 2011.

Kubicek, Paul, **History of Ukraine**, Greenwood, Londra 2008.

Lane, David, “The International Context: Russia, Ukraine and the Drift to East-West Confrontation”, **International Critical Thought**, C 6, S 4, 2016, s. 623-644, <https://doi.org/10.1080/21598282.2016.1242084>

Mamlyuk, Boris, “The Ukraine Crisis, Cold War II, and International Law”, **German Law Journal**, C 16, S 3, 2015, <https://doi.org/10.1017/s2071832200020952> s. 479-522

Marxsen, Christian, “The Crimea Crisis from an International Law Perspective”, **Heidelberg Journal of International Law**, 2014, s. 367-91, <https://doi.org/10.18523/kmlpj88177.2016-2.13-36>

MFA of Ukraine, **Ministry of Foreign Affairs of Ukraine - Temporary Occupation of Crimea and City of Sevastopol**, 8 Ağustos 2022, <https://mfa.gov.ua/en/timchasova-okupaciya-ar-krim-ta-m-sevastopol> Erişim: 27.10.2022.

Özarslan, Bahadır Bumin, “Soğuk Savaş Sonrasında Kırım’ın ve Kırım Tatar Türklerinin Statüsü”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C 10, S 39, 2014, s. 97-135.

Özsu, Umut, “Ukraine, International Law, and the Political Economy of Self-Determination”, **German Law Journal**, C 16, S 3, 2015, <https://doi.org/10.1017/s2071832200020939>, s. 434-51.

Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, Turhan, Ankara 2021.

Potichnyj, Peter J., “The Referendum and Presidential Elections in Ukraine”, **Canadian Slavonic Papers**, C 33, 1991, s. 123-138, <https://doi.org/10.1080/00085006.1991.11091956>

President of the Security Council, **Note**, United Nations. United Nations, 20 Temmuz 1993, <https://digitallibrary.un.org/record/170205?ln=en> Erişim: 28.10.2022.

Putin, Vladimir, **Address by President of the Russian Federation**, President of Russia, 18 Mart 2014, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603> Erişim: 27.10.2022.

Putin, Vladimir, **On the Historical Unity of Russians and Ukrainians**, **President of Russia**, 12 Temmuz 2021, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> Erişim: 07.11.2022.

Samuilov, Sergei, “O nekotoryh amerikanskikh stereotipah v otnoşenii Ukraini”, **SŞA - Ekonomika, Politika, Ideologiya**, C 3, 1997.

Security Council, **Letter dated July 16, 1993 from the Permanent Representative of Ukraine of the United Nations Addressed to the President of the Security Council**, 20 Temmuz 1993, <https://digitallibrary.un.org/record/170500?ln=ru> Erişim: 28.10.2022.

Sherr, James, **The Mortgaging of Ukraine’s Independence**, Chatham House, Londra 2010.

Solchanyk, Roman, “Ukraine, Russia, and the CIS”, **Harvard Ukrainian Studies**, C 20, 1996, s. 19-43.

Stark, Renate, “Holodomor, Famine in Ukraine, 1932-1933: A Crime against Humanity or Genocide?”, **Irish Journal of Applied Social Studies**, C 10, S 1, 2010, s. 20-30.

Strong Support for Joining EU Among Ukrainians-Poll, **Kyiv Post**, 3 Ağustos 2022, <https://www.kyivpost.com/post/7035>, Erişim: 21.11.2022.

Subtelny, Orest, **Ukraine: A History**, University of Toronto Press, Toronto 2009.

Taşdemir, Fatma ve Özer, Adem, “Uluslararası Hukuk Açısından Kırım Sorunu: Kosova’nın Rövanşı mı?”, **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2015, s. 43-61.

“Treaties on Accession of Donbass and Other Liberated Territories to Russia Signed”, **TASS**, 30 Eylül 2022, <https://tass.com/politics/1516023> Erişim: 28.10.2022.

“Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation”, **United Nations Treaty Collection**, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52240.pdf> Erişim: 28.10.2022.

Tunç, Abdullah ve Hamdi Fırat Büyük, “Kosova ve Kırım Vakalarının Uluslararası Hukuk Perspektifinden Karşılaştırmalı Bir Analizi”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, S 17, 2016, s. 129-63.

UN GA, “Territorial Integrity of Ukraine: Resolution / Adopted by the General Assembly”, **United Nations**, 27 Mart 2014, <https://digitallibrary.un.org/record/767883?ln=en> Erişim: 29.10.2022.

UN GA, No. 28208. **Ukrainian Soviet Socialist Republic and Russian Soviet Federative Socialist Republic**, United Nations Treaty Series, 1999, s. 219-237, <https://doi.org/10.18356/f8efe639-en-fr>

UN, **Convention on the Prevention and Punishment of Genocide**, 1948, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Puni

shment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf, Erişim:
22.11.2022.

UN, **Implementation of the Minsk Agreement**, UN Peacemaker, 19 Eylül 2014, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/UA_140919_MemoImplementationPeacePlan_en.pdf Erişim: 22.11.2022.

UN, **Minsk Agreement**, UN Peacemaker, 5 Eylül 2014, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/UA_140905_MinskCeasfire_en.pdf Erişim: 22.11.2022.

Unian, “Ukraine to Analyze Expediency of Taking Part in CIS Projects”, **Information Agency**, 2008, <https://www.unian.info/society/138812-ukraine-to-analyze-expediency-of-taking-part-in-cis-projects.html> Erişim: 05.11.2022.

United Nations High Commissioner for Refugees, **Chronology for Crimean Russians in Ukraine**, 2004, <https://www.refworld.org/docid/469f38ec2.html> Erişim: 21.11.2022.

United Nations, **Treaty between Ukraine and the Russian Federation on the Ukrainian-Russian State Border**, 2003, <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=08000002803fe18a> Erişim: 29.10.2022.

Uraz, Onur, “1944 Kırım Tatar Sürgünü’nün Hukuki Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, S 16, 2015, s. 95-138.

Varettoni, William, “Crimea’s Overlooked Instability”, **The Washington Quarterly**, C 34, S 3, 2011, <https://doi.org/10.1080/0163660x.2011.588128>

Waldock, Humphrey, “The Regulation of the Use of Force by Individual States in International Law, 1952”, **British Contributions to International Law, 1915-2015 (Set)**, 2020, https://doi.org/10.1163/9789004386242_092, s. 2257-82.

Williams, Brian Glyn, **The Crimean Tatars from Soviet Genocide to Putin's Conquest**, Oxford University Press, New York 2016.

Wischart, Daniel, The Crisis in Ukraine and the Prohibition of the Use of Force: A Legal Basis for Russia's Intervention?, **EJIL: Talk!**, 4 Mart 2014, <https://www.ejiltalk.org/the-crisis-in-ukraine-and-the-prohibition-of-the-use-of-force-alegal-basis-for-russias-intervention/> Erişim: 30.10.2022.

Wittke, Cindy, **Post-Soviet Conflict Potentials**, Routledge, Londra 2022.

Wolczuk, Kataryna ve Rilka Dragneva, "Russia's Longstanding Problem with Ukraine's Borders", **Chatham House**, 13 Ekim 2022, <https://www.chathamhouse.org/2022/08/russias-longstanding-problem-ukraines-borders>, Erişim: 05.11.2022.

Yıldırım, Yusuf, **Putin Dönemi Rus Dış Politikasında Bir Müdahalecilik Örneği Olarak Kırım'ın İlhakı**, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi 2020.

Zadorozhnii, Oleksandr, **International Law in the Relations of Ukraine and the Russian Federation**, K.I.S, Kiyiv 2017.

1994 KIRIM KRİZİNDEN 2014-2022 RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NA: JEOPOLİTİK, İNŞACILIK, İÇ POLİTİKA VE PUTİN DÖRTGENİNDE SAVAŞIN ANALİZİ

SEZAI ÖZÇELİK*

Özet

Rusya'nın 2014'te Kırım'ı, daha sonra 2022'de Ukrayna'nın tümünü işgal girişimiyle başlayan savaş süreçlerini açıklamak ve anlamak için Uluslararası İlişkiler disiplininde birçok farklı teorik yaklaşım kullanılmıştır. Mearsheimer'in saldırgan realizmi Avrupa güvenlik yapısının değişen doğasını ve son otuz yıldır Doğu Avrupa'nın değişen jeopolitiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Fakat Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in neden Ukrayna'yı işgal etmeye karar verdiğine dair çok seviyeli, çok faktörlü ve çok değişkenli açıklamaların kullanılmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada Putin'in neden Avrupa'nın ortasında Pandoranın Kutusu'nu açtığı sorusuna cevap bulmak amaçlanmaktadır. İlk açıklama olarak jeopolitik yaklaşım ve saldırgan realizm kullanılarak analiz yapılmıştır. İkinci açıklamada; Putin'in faşizmi, Rus milliyetçiliği, Üçüncü Roma Teorisi, Rusya'nın psiko-analitik ve ontolojik güvenlik kaygılarının sembolik doğası ve Rusya ile Batı medeniyetlerinin çatışması gibi kavramlar ile düşünsel, psikolojik, duygusal ve ontolojik faktörler kullanılmıştır. Uluslararası ilişkilerdeki medeniyetler, bilişler ve duygularla bağlantılı olan inşacılık yaklaşımı Rusya'nın Ukrayna politikasını anlamak için gereklidir. Bir diğer açıklama, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın karmaşık ve çok yönlü nedenlerle açıklanmasına vurgu yapan neoklasik realizmdir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ukrayna, jeopolitik, inşacılık, dış politika analizi.

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-posta: sezaiozcelik@gmail.com ORCID: 0000-0003-0845-8465

FROM 1994 CRIMEAN CRISIS TO 2014-2022 THE RUSSIA-UKRAINE WAR: ANALYSIS OF WAR IN THE RECTANGULAR OF GEOPOLITICS, CONSTRUCTIVISM, DOMESTIC POLICY, AND PUTIN

Abstract

Since the Russian invasion of Crimea in 2014 and the full-fledged war against Ukraine in 2022, many different theoretical approaches have been used to explain and understand it. Mearsheimer's offensive realism may help us to shed light on the changing nature of the European security structure and the altering geopolitics of Eastern Europe over the past three decades. But there is a need to apply multi-level, multi-factor and multi-variate accounts of why Russian President Vladimir Putin decided to invade Ukraine. This study aims to answer the question of why Putin has opened the Pandora Box in the middle of Europe. First, it has analyzed by using the geopolitical approach and aggressive realism. The second explanation is ideational, psychological, emotional, and ontological factors as well as the Putin post-truth fascism and Russian nationalism, the Third Rome theory, symbolic nature of Russia's psycho-analytical and ontological security concerns, and the clash of Russian and Western civilization concepts. Constructivism that is linked to civilizations, cognitions and emotions in IR is necessary to understand Russia's Ukraine policymaking. Another explanation is the neoclassical realism that emphasize complex and multifaceted causes of the Ukraine Russia War.

Keywords: Russia, Ukraine, geopolitics, constructivism, foreign policy analysis.

GİRİŞ

Üniversiteye başladığım yıllarda Soğuk Savaş'ın bitmesini tecrübe etmiştim. 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı ile benzer uluslararası olay ve olguları birlikte yeniden yaşadık ve tanıklık ettik. Hem Fukuyama'nın tarihin sonu hem de Huntington'ın medeniyetler çatışması tezlerinin geçerliliğinin azaldığı bu savaş ile büyük güç rekabeti, “jeopolitik ve jeostratejik fetişizm”¹ ve nüfuz alanı mücadelesi kavramlarının tekrar küresel uluslararası sistemin merkezine yerleştiği gördük. 2014 yılında Kırım'ı işgal eden Rusya, 24 Şubat 2022'de ikinci kez Ukrayna'ya kapsamlı şekilde saldırdı. Bu olay, 1945 yılından beri uluslararası hukuk ihlali ve Avrupa güvenlik düzenine en ciddi tehdit olarak tarihe geçti. Soğuk Savaşın sona ermesiyle Sovyetler Birliği (SB) ve tüm Doğu Avrupa ülkelerinde komünist yönetimler devrildi, SB ve Yugoslavya dağıldı ve Varşova Paktı son buldu. İdeolojik olarak ayrılmış iki bloklu dünya düzeni çökünce Avrupa politika sahnesine birçok yeni aktör girdi. Avrupa'nın yüzölçümü bakımından en büyük devleti olan Ukrayna'nın bağımsız olması bu dönemin önemli gelişmelerinden biriydi.

Ukrayna, Soğuk Savaş döneminde Birleşmiş Milletler'de (BM) temsilcilik bulundurmasıyla eski SB cumhuriyetlerinden farklılaşıyordu. 1991'den beri Ukrayna'nın geleceğinin kimlik, güvenlik ve lider düzeylerinde belirlenmesi nedeniyle Kiyiv yönetimleri, Amerikan Kartalı ve Rus Ayısı arasında sıkışmış durumdaydı. 1994 Kırım Krizi ile başlayan ve 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'na uzanan dönem, çok boyutlu, çok seviyeli, çok faktörlü ve çok değişkenli açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) hegemonik gücünün sınırlılıklarının ortaya çıktığı ve yükselen güçlerin dünya politikasında daha aktif rol aldıkları Soğuk Savaş sonrası dönem, 2014'te, Kırım'ın işgali ve Doğu Ukrayna Donbas'taki çatışma ile başlatılabilir². Bu

¹ Sezai Özçelik, “Ukrayna'da son durum ne?”, *Fikir Turu*, 27 Haziran 2022, <https://fikirturu.com/jeostrateji/ukraynada-son-durum-ne/> Erişim: 28.07.2022.

² Derek Averre ve Kataryna Wolczuk, “Introduction: The Ukraine Crisis and Post-Post-Cold War Europe”, *Europe-Asia Studies*, C 68, S 4, 2016, s. 551-555.

dönemde 1962 Küba Füze Krizi'ne benzer olay, 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'dır.

Soğuk Savaş sonrasında Ukrayna güvenlik, kimlik ve dış politikasını etkileyen olayları özellikle 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamında incelemek bu çalışmanın temel amacıdır. Temelde Ukrayna'da belirleyici unsur, bir yandan AB ve NATO bağlamında Batı'ya yaklaşan, öte yandan “Yakın Çevre” politikası uygulayan Rusya'nın etki alanına giren Ukrayna halkı ve politikacılarının davranışlarıdır. Ukrayna'nın ikinci devlet başkanı Leonid Kuçma döneminde yaşanan 1994 gelişmelerinin Ukrayna güvenlik, kimlik ve dış politikasında dönüm noktası etkisi tartışılmazdır. 1994'te yaşanan beş önemli olay aslında Ukrayna'nın günümüzde ve 2004 sonrası yaşadıkları açısından da önemlidir³. 1994 Kırım Krizi, ilk yaşanan olaydır. İkincisi, Ukrayna'nın 1994 yılında Barış için Ortaklık (BİO) programı katılım anlaşmasını imzalamasıdır. Üçüncüsü, Avrupa Birliği (AB) ile İş Birliği ve Ortaklık Antlaşması'nın imzalanmasıdır. Dördüncüsü, Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Konferansı'nda Rusya, Ukrayna, İngiltere ve ABD tarafından imzalanan Budapeşte Memorandumu'dur. Ukrayna'nın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'na katılımı karşılığında toprak bütünlüğü ve güvenliği ABD, Rusya ve İngiltere tarafından garanti altına alınmıştır. Son olarak, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetleri'nin ilk kez NATO üyelikleri isteklerini beyan etmeleri 1994 yılında yaşanmıştır.

1994 yılından sonra yaşanan ikinci dönüm noktası, 2004 Turuncu Devrimi'dir. Üçüncü dönüm noktası olay, 2013-2014 Onur ya da EUROMEYDAN Devrimi ve 2014 Kırım İşgali'dir. Son olay ise 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'dır. Bu çalışmanın bir diğer amacı, Hollis ve Smith'in belirttiği gibi Ukrayna Kriz(ler)i gibi sosyal olguları, somutlaştırılmış açıklamalarla tekrarlanması ve öngörülebilirliğini “niçin

³ Sezai Özçelik, “Rusya'nın Çifte Çevreleme Politikası: Kırım ve Dağlık Karabağ Çatışmaları”, ed. Betül Karagöz Yerdelen, 2. Uluslararası Hocalı Soykırımı ve Bölgesel Güvenlik Sempozyumu E-Kitap, Giresun 2018, s. 180-196.

soruları” ile açıklamaya çalışmaktadır. Ek olarak, sosyal olguları gerçeklikler, anlamlandırmalar ve ilişkiler yoluyla sorunsallaştırarak “nasıl soruları” ile anlamamızı sağlamaktır⁴.

Küresel medyada “Ukrayna Krizi” olarak adlandırılan bu olaylar dizisi birçok farklı teorik yaklaşımla açıklanabilir. Geleneksel realist, neorealist ve jeopolitik teoriler uzun süreli olan Ukrayna Kriz(ler)i’ni açıklamakta yararlanılan kavramsal araçlardır. Materyalist, objektivist ve rasyonalist yaklaşımlar, yüksek düzeydeki karar vericilerin güvenlik politikaları ve askerî kabiliyetleri çerçevesinde “dışsal şoklar” aracılığıyla krizleri açıklamaktadır. Uluslararası krizleri “içsel inşalar” olarak gören yaklaşım, krizleri kontrolümüz dışında oluşan, günlük hayatta özümşenen, benimsenen, içselleştirilen, temsil edilen ve iletilen seçilmiş travmalara benzetir. Krizler, yeni ortaklaşma kimliğinin inşası ve dönüşümü ile topluluk biçiminin yeniden inşa edilmesi, yıkıcı sürecinin sosyal, kültürel ve kurumsal değişimi toplamıdır.⁵ Geleneksel teoriler; geçmiş ile gelecek, otoriter ile liberal, yeni kimlik ile eski kimlik, Batı ve Doğu gibi ayrımlar üzerinden analiz yaparken, post-yapısalcı teoriler; sosyal ilişkiler, ulusal sınırlar ve kimliklerin çatışması, yıkılması, kuvvetlenmesi, gelişmesi ve dönüşmesi hakkında çoklu söylemlerle anlamlandırılmasına odaklanır⁶.

2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı’nı açıklarken, Ukrayna’nın eski Sovyet coğrafyasıyla, özellikle Rusya ile ilişkilerine odaklanmak kaçınılmazdır. Rusya-Ukrayna ilişkilerini üç temel bakış açısıyla incelemek mümkündür. Birinci “revizyonist Rusya” bakış açısı, Rusya’yı neo-emperyalist, rövanşist ve saldırgan güç olarak tanımlayarak, Avrupa’daki Soğuk Savaş sonrası düzeni ve güvenlik yapısını değiştirmek istğine vurgu yapar. Eski Sovyet ve Doğu Bloku toprakları üzerinde Rusya İmparatorluğu’nu yeniden inşa etmek isteyen Rusya mıdır? sorusu bu bakış açısının odak noktasıdır. İkinci “kurban Rusya” bakış açısı, Rusya’yı Batı’nın Doğu’ya genişlemesini engelleyen ve jeopolitik

⁴ M. Hollis ve S. Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Oxford 1990.

⁵ Dirk Nabers, *A Poststructuralist Discourse Theory of Global Politics*, Palgrave MacMillan, New York 2015.

⁶ Erica Resende, Dovile Budryte ve Didem Buhari-Gülmez, “Introduction”, Erica Resende vd., *Crisis and Change in Post-Cold War Global Politics: Ukraine in a Comparative Perspective*, Palgrave MacMillan, New York 2018, s. 7.

çıkarlarını koruyan statükocu güç olarak görür. Batı'nın çevreleme politikası ve Moskova'da yönetim değişikliği politikalarına karşı çıkan Rusya'nın Batı ile ilişkilerini uzlaştırmacı sorumluluk çerçevesinde mi yürütmeli? sorunsalı üzerinde durulmaktadır. “Sorun yaratıcı Rusya” bakış açısı ise Rus karar vericilerin kamuoyunun içsel sorunlardan dikkatini başka yöne çekmek için Ukrayna'da olduğu gibi dışsal donmuş çatışmalar yaratıp gerektiğinde sıcak silahlı çatışmalara dönüştüren yaramazlık yapan aktör Rusya olarak tanımlanır. Putin'in dünya görüşü, Kremlin'deki iç politika hesaplaşmaları ve Rusya'nın ülke olarak kendi kültürel ve ulusal kimliğini nasıl gördüğü, sorun yaratıcı Rusya bakış açısının belirleyici unsurları olabilir⁷.

Türk sosyal bilimler yazınında sık kullanılan ifadelerden biri, “Tarih tekerrürden ibarettir.” Amerikalılar, günlük dilde geçmişte yaşanan olayların günümüzdeki yansımalarını analiz etmeye başlamadan önce “Biz daha önce buradaydık” (*We have been here before*) ifadesini kullanırlar. Avrupa tarihinde revizyonist ve yayılmacı (*irredentist*) liderlerin genişlemeci politikalarına örnekler arasında, 1938 yılında yaşanan Anschluss, Südet Krizi ve Saar bölgesinin Almanya'ya verilmesi sayılabilir. 2014'te, Putin'in Ukrayna'nın Kırım bölgesini işgali ile 1938'de Hitler'in Çekoslovakya'nın Südet bölgesinin işgali arasında paralellik kurulmuştur. Münih Antlaşmasına giden süreçle, 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı ile üç önemli farklılık bulunmaktadır. İlk olarak, İngilizlerin Yatıştırma Politikası sonucu Çekoslovakya'nın ilk önce bölünmesi sonrası yok olmasına karşın 2014'ten beri Ukraynalılar Rus saldırganlığına karşı savaşmışlardır. İkinci olarak, Kırım'ın Rusya tarafından işgali ve yasa dışı ilhaki uluslararası toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmemiştir. Üçüncü olarak, Rusya'ya karşı uluslararası ekonomik ve politik yaptırımlar devreye girmiş ve Birleşmiş Milletler çatsısı altında olmasa da Batı Bloku yaptırımların uygulanması konusunda kararlı duruş sergilemiştir.

⁷ Elias Götz, “Russia, the West, and the Ukraine crisis: Three contending perspectives”, ed. Elias Götz, **Russia, the West, and the Ukraine Crisis**, Routledge, New York 2018, s. 1.

Rusya'nın 2014'te Kırım'ı işgali ile başlayan ve 2022'de küresel etkileri olan savaş sürecini açıklamak ve anlamak için Uluslararası İlişkiler disiplininde birçok farklı teorik yaklaşım kullanılmıştır. Mearsheimer'ın saldırgan realizmi Avrupa güvenlik yapısının değişen doğasını ve son otuz yıldır Doğu Avrupa'nın değişen jeopolitiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Fakat Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in neden Ukrayna'yı işgal etmeye karar verdiğine dair çok seviyeli, çok faktörlü ve çok değişkenli açıklamaların kullanılmasına ihtiyaç vardır.

1. Jeopolitik Yaklaşım, Saldırgan Realizm Ve Eleştirel Teoriden Ukrayna'ya Bakış

2014'te Kırım'ın tamamı ve Luhansk ve Donetsk bölgelerinin bir kısmının işgalinde ve 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Rusya'nın hibrit savaş stratejisini kullanmasını açıklarken güvenlik ve jeopolitik açıklamalardan yararlanılabilir. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, 1991'de Varşova Paktı ile SB ve Yugoslavya'nın son bulmasının ardından Avrupa ve dolayısıyla Ukrayna'nın güvenlik anlayışı kökten değişim yaşamıştır. Sınır ülkesi olan Ukrayna'nın jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik önemini anlamak için Harita 1'e bakmak yeterli olacaktır.

Realist teoriye göre, anarşik uluslararası sistemde ulus devletlerin temel amacı, kendi kaynakları ya da ittifaklar aracılığıyla hayatta kalmaktır. Ulus devletler rasyonel davranan aktörlerdir. Kendi kendine yardım yani güçlü devlet aygıtı ve orduya sahip olan Ukrayna gibi uluslararası sistemde jeostratejik konumu bakımından önemli olan ikincil ya da orta güce sahip devletler önemlidir. Neorealist Waltz'a göre, bu devletlerin temel amacı, güvenlik ve hayatta kalmak için büyük güçlerle ittifak kurmaktır. Waltz'a göre, güç dağılımı ittifak ilişkilerinde belirleyici olurken Stephen Walt'un "Tehdit Dengesi Teorisi" ise güç yerine tehdit algısının temel etken olduğunu belirtmiştir. Ukrayna ilk yıllarında bu teoriye ters şekilde davranmış, en büyük tehdit olarak görmesi gereken Rusya'ya karşı dengeleme ve Batı'ya yakınlaşma yerine peşine takılma (*bandwagoning*) politikası izlemiştir. Ukrayna'nın görece gücü bölgesel hegemon olan Rusya'ya karşı görece gücünün ve algıladığı tehdit düzeyinin düşük olması dengeleme politikası izlemesine olanak

tanımamıştır. Ukrayna'nın Rusya'ya yakın ve zayıf olmasından dolayı NATO'ya tam üye olarak katılması mümkün gözükmemektedir. Mearsheimer'ın saldırgan realist anlayışı peşine takılma stratejisinin daha yaygın kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Saldırgan devletin (Rusya) tehdide karşı daha güçlü tarafta yer almak Ukrayna'nın kendisini korumayı tercih etmesinden dolayı peşine takılmak stratejisini uygulamaktadır. Ukrayna, güçlü olan ve tehdit kaynağı olan Rusya ile iş birliği yapmak yerine kendi otonomilerini arttırmanın yolunu aramıştır. Ukrayna'nın güvenliğini maksimize ederek bekasını sağlamak ve fazla çıkar elde etmek istemiştir⁸.

Harita 1: Kaynak: Eurasiareview, <https://www.eurasiareview.com/19022022-handling-the-ukraine-crisis-a-geopolitical-perspective-analysis/>

Zbigniew Brzezinski'nin 1994'te ortaya attığı jeopolitik çoğulculuk, o dönemde 12 üyesi olan Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) Rusya ve Ukrayna etrafında kümelenen iki gruba ayırmıştı. Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova'nın bulunduğu

⁸ Victor Chudowsky, "The Limits of Realism: Ukrainian Policy toward the CIS", Jennifer D.P. Moroney vd., *Ukrainian Foreign and Security Policy*, Praeger, Westport, CT 2002, s. 12.

Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUUAM) ve Ukrayna, yeni Rus imparatorluk emperyalizminin tekrar canlanması ve Rus demokrasisinin gelişmesine yardımcı olmak için anahtar görevi görebilecekti⁹. Rusya ise eski Rus olmayan Sovyet topraklarını etki alanı olarak gördüğü için bu ülkelerde ayrılıkçı hareketleri desteklemiş, donmuş çatışmalar çıkarmış, bağımsızlık ilan eden bölgeleri tanımış ve Avrasya bölgesinde Rus bölgesel çıkarları için komşu ülkelerdeki toprakları işgal ve ilhak etmiştir¹⁰. Öte yandan, Avro Atlantik ittifak sisteminin tek Avrupa vizyonuna karşın Rusya'nın güç sisteminin tekçi olması nedeniyle, Kremlin yönetiminin uluslararası sistemde çoğulculuğun bayraktarlığını yaptığını belirten yorumlar da bulunmaktadır. Buna göre, Avrupa güvenlik sisteminin kaderi; Rusya ve Ukrayna yönetimlerinin retorik, söylemsel ve pratiksel uygulamaları ve Rus-Ukrayin kimliksel ve politik kimliğiyle belirlenecektir¹¹. Ukrayna'nın Batı ve Doğu ya da NATO üyesi ülkelerle NATO üyesi olmayan ülkeler arasında tampon bölge yerine köprü görevi görebileceği şeklinde analiz de yapılmaktadır¹².

⁹ Taras Kuzio, "Geopolitical pluralism in the CIS: The emergence of GUUAM", *European Security*, C 9, S 2, 2000, s. 81-114.

¹⁰ Taras Kuzio, "Russia-GUAM-US Triangle of Competition over Eurasia and Geopolitical Pluralism", *Caucasus: Strategic Perspectives*, C 2, S 1, Yaz 2021, s. 57-72. https://cspjournal.az/uploads/files/Vol_2_Is_1_Summer2021/Taras%20Kuzio.pdf Erişim: 07.08.2022.

¹¹ Richard Sakwa, "Conclusion: Monism vs. Pluralism", Agnieszka Pikulicka-Wilczewska vd., *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda, and Perspectives*, E-IR Publishing, Bristol 2015, 247. <https://www.e-ir.info/pdf/56237> Erişim: 07.08.2022.

¹² Sherman Garnett, *Keystone in the Arch: Ukraine in the Emerging Security Environment of Central and Eastern Europe*, Carnegie Endowment, Washington, D.C. 1997.

Soğuk Savaşta Avrupa

Harita 2: Kaynak: https://ecfr.eu/wp-content/uploads/Russias_Quiet_Military_Revolution.pdf (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir)

2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'nın jeopolitik açıklaması iki temel noktaya dayanmaktadır. Ukrayna'nın jeopolitik pozisyonu, Urallar ve Karpat Dağları dışında coğrafi engelleri olmayan Avrasya düzlükleri içinde yer almasıdır. Doğu ve Batı arasında hem savunma hem saldırı amaçlı olarak geçiş güzergâhında olması Ukrayna'yı tarih boyunca farklı

medeniyetlerin güç mücadelesi sahası yapmıştır. Ukrayna, Rusya'nın Batı'ya genişlemesine karşı AB için savunma kalesi görevi görürken, Rusya'nın arka bahçesi olarak Batı'nın etki alanına girmesinin güvenlik tehdidi oluşturma potansiyeli bulunmaktadır. Anakara Teorisi'ni ortaya atan Mackinder'a göre, Avrasya'nın temel ülkesi olan Rusya'nın eski Rus İmparatorluğu ya da SSCB'yi yeniden canlandırmak için Orta ve Doğu Avrupa'yı, özellikle Ukrayna'yı denetim altında tutması gerekmektedir. Brzezinski ise 17. yüzyıl imparatorluk döneminde Rusya'nın Ukrayna'yı ele geçiremediği için Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı, etkisiz ve zayıf kanat ülkesi olduğunu belirtmiştir. “Ukrayna olmazsa, Rusya Avrasya İmparatorluğu olamazdı.”¹³ Ukrayna'nın Rusya'nın egemenliğine girmesinin ardından Rus İmparatorluğu'nun doğduğunu unutmamak gerekmektedir¹⁴. Saldırgan jeopolitik açıklamaya göre, Putin'in iktidara geldiği 21. yüzyılın başından beri Kremlin yönetimlerinin eski Sovyet topraklarında politik, ekonomik ve jeostratejik kazanımlar elde etmeye yönelik adımlarının arkasında eski SB ya da Rus İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma düşü bulunmaktadı. Putin'in “Rusya'yı yeniden büyük ve güçlü yapmak” düşüncesinin arkasında Rus Avrasyacılık düşüncesiyle, Rusça konuşan toprakları ele geçirmekle başlayarak Rusya'nın tüm sınırlarının genişletme amacı yatmaktadır. Savunmacı jeopolitik bakış açısına göre, Moskova yönetimi, AB ve NATO'nun doğuya genişlemesini, özellikle Kiyiv'de başlayan 2004 Turuncu Devrimi'ni Batılı güçlerin Rusya'yı çevreleme politikasının parçası olarak görmüştür. ABD ve Avrupalı müttefiklerini 2014 Ukrayna Krizi'nin temel sorumlusu olarak gören bu anlayış, Ukrayna'nın Rusya etkisinden çıkıp Batı'yla bütünleşmesi stratejisinin ilk adımı olan NATO'nun genişlemesinin krizin temel nedeni olduğunu belirtmiştir¹⁵.

Jeostratejik olarak Doğu-Batı ekseninde çatışma temelli analiz edilirken, Ukrayna'yı aslında Baltık-Karadeniz yani Kuzey-Güney

¹³ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Basic Books, New York 1997, s. 46.

¹⁴ Alexandros Petersen, *The World Island: Eurasian Geopolitics and the Fate of the West*, Praeger, Santa Barbara, CA 2011, s. 107.

¹⁵ J. Mearsheimer, “Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin”, *Foreign Affairs*, 18 Ağustos 2014, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukrainecrisis-west-s-fault> Erişim: 18.09.2022.

ekseninde de ekonomik, askerî ve politik iş birliği temelinde ele almak gerekebilir. Ukrayna'nın Rusya ile Batı arasında tampon bölge olmasına alternatif olarak iş birliği temelli kurulacak olan Baltık Karadeniz Birliği (BKB) görülebilir.¹⁶ İlk olarak, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında ortaya atılan Baltık Karadeniz jeopolitik kavramı, 1918'de Ukrayin tarihçi Hruşevskiy'in "Karadeniz Kavramsallaştırması" adlı çalışmasında dile getirilmiştir. Ukrayin yazar, ideolog ve ulusalcı Yuriy Lıpa, 1940 yılında, Karadeniz Doktrini ile Ukrayna, Polonya, Litvanya ve Belarus arasında Baltık Karadeniz Federasyonu düşüncesini ortaya atmıştır. Baltık Karadeniz Birliği, Riga'da, Ağustos 1919'da, Letonya Dışişleri Bakanı Meierovics'in hazırladığı Polonya, Ukrayna, Finlandiya, Estonya, Letonya ve Litvanya temsilcilerinin imzaladığı anlaşma ile kuruldu. Savunma ittifakı, ortak banka ve para sistemiyle ekonomik sistemlerin bütünleşmesi, ortak dış politika, karşılıklı yardım ve Baltık Denizi'nden Karadeniz'e serbest ulaşım yolunu içeren anlaşma hayata geçirilememiştir.¹⁷

Ukrayna'nın dış ve güvenlik politikası, bölgesel ve komşuluk ilişkileri açısından üç önemli koordinatta incelenebilir: Kuzey ve doğu koordinatları, Batı koordinatı ve Güney koordinatı. İlk koordinat, Kıyiv'in Moskova ve Minsk ile bağlarına, talep ve ihtiyaçlarına odaklanır. Moskova'nın, Kıyiv ve Minsk'i içeren Slav Birliği kurma çabaları yanında Kıyiv yönetimini BDT ile daha fazla bütünleştirme çabaları temel politikası olmuştur. Batı koordinatında şüphesiz Ukrayna'nın en önemli stratejik ortağı ve ebedî düşmanı Polonya ile ilişkilerinin önemi, tarih boyunca Almanya ve Rusya'nın emperyalist genişlemeci politikalarının sonuçlarından anlaşılabilir.¹⁸

¹⁶ Roman Panchuk, "International Political and Security Potential of Ukraine within the Baltic-Black Sea Region and Ukraine's Participation in Regional Military-Political Cooperation and Integration Processes", *Krakowskie Studia Malopolskie*, S 1 (25), 2022, s. 138. <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ksm/25/ksm2507.pdf> Erişim: 05.08.2022.

¹⁷ Oleksiy Volovych, "The Baltic-Black Sea Union: Prospects and Realization (Part 1)", *Borysfen Intel*, 30.05.2016, https://bintel.org.ua/en/nash_archiv/arxiv-regioni/arxiv-yevropa/arxiv-insha-yevropa/volodich-balto/ Erişim: 13.07.2022.

¹⁸ Roman Wolczuk, *Ukraine's Foreign and Security Policy 1991-2000*, Routledge, New York 2002.

2014'te, Kırım'ın Moskova yönetimi tarafından işgalinden bu yana yapılan açıklamalar, temelde Batı'yı suçlayıcı ve Rusya'yı kurban olarak gören teorik yaklaşımlar olmuştur. Sakwa'ya göre, Rus neo-revisyonist politikalarının ortaya çıkış nedenleri; Amerikan istisnacılığı, Batı liberalizmi ve AB hegemonyası ile Rusya'nın büyük güç olarak kabul edilmemesidir. II. Çeçen Savaşı ile başlayan ve 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'na uzanan süreci, Batı'nın Rusya'yı Soğuk Savaş'ın bitmesinden beri "kapsayıcı barış" inşasına dâhil edilmemesiyle açıklanmıştır. Avrupa, Rusya olmadan bütünleşemez ve özgür olamaz. Putin'in Şubat 2007'de, Münih Güvenlik Konferansı'ndaki konuşmasında belirttiği gibi " tarafların yüzleşmeleri için sahne hazırды." ¹⁹

2. İnşacılık ve 2014-2022 Savaşı

2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'nın analiz edilip açıklanmasında kimlik, kültür, düşler, mitler ve inançlar da öne çıkmaktadır. Psiko-tarih, psiko-analitik, ontolojik güvenlik ve inşacılık gibi yaklaşımlar bu amaçla kullanılabilir. SB'nin çöküşüyle başlayan süreçte Boris Yeltsin Rusyası; nüfusunun yarısını, topraklarının üçte birini ve ideolojik, askerî ve politik anlamda 125 milyon nüfusa sahip Doğu Bloku müttefiklerini kaybetmiş olmanın şokunu yaşamıştır. Dünyanın süper gücü olan SB'nin ekonomik yıkımı ve ideolojik boşluğu altında Rus halkı, kimlik krizi yanında Batı'dan alınan borçlar dolayısıyla aşağılanma duygusu da yaşamıştır. Rusya, Doğu Slavların büyük abisi ise Güney Slavlarının büyük abisi Sırplar olarak nitelendirilebilir. 1999 yılında, Kosova'da insani güvenlik ve koruma sorumluluğu sebepleriyle yapılan NATO müdahalesinde Belgrad yönetimini Moskova'nın koruyamaması dönüm noktası olmuştur. 2000 yılında, Putin'in iktidara gelmesinin ardından gerçeklik-ötesi faşist Rus kimliği yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Dünyanın süper gücü Washington ²⁰ yönetimine karşı anti-Amerikancı ve

¹⁹ Richard Sakwa, *Russia against the West: The Post Cold War Crisis of World Order*, Cambridge University Press, New York 2017, s. 27.

²⁰ Sezai Özçelik, "Post Truth (Gerçeklik Ötesi) Faşizmi ve Putin", *QHA*, <https://qha.com.tr/opinion/post-truth-gerceklik-otesi-fasizmi-ve-putin/> Erişim: 26.10.2022.

anti-Batıcı taraf olan Rusya'yı tekrar büyük güç yapmak Rus kamuoyu tarafından benimsenmeye başlamıştır.

Rusya Federasyonu da aynı şekilde derin kimlik krizi yaşamıştır. Rusya, Ukrayna'yı da içeren Rus İmparatorluğu'nun tarihsel sınırları mı, yoksa Ukrayna'yı da içeren 1991 SB sınırları mıdır? Ukrayna'nın küçük parçası da içeren, kendilerini Rus olarak tanımlayanlar Rusya'yı içermektedir midir? Ya da Ukrayna'nın büyük kısmını da içerecek olan Rusça konuşan insanların ikamet ettiği yerler midir? Rus ulusal kimliği ve tarihi antik Kiyiv devletini de içerecek midir? Ukrayna ayrı devlet ve Ukrayinler ayrı millet midir? Rus kimliği aynı zamanda Rusya'nın büyük güç statüsünü içerecek ve Ukrayna üzerinde egemenlik hakkı iddia edecek şekilde genişletilebilir mi?

İnşacılık yaklaşımı uluslararası aktörlerin kimliklerini ön plana çıkarır. Ukrayna'yı inceleyen çalışmalarda “Ukrayna nedir?” ve “Rusya nedir?” sorularını sormak kaçınılmazdır. SB'nin yıkılmasının ardından hem Rusya hem Ukrayna ciddi kimlik krizi yaşadıkları için bölgesel krizler ile kimlik sorunları arasında doğrusal bağlantı kurulabilir. Ukrayna'nın kimlik krizi, Ukrayin olmanın anlamı nedir sorusuna cevap aramaktadır. Ukrayna devlet politikasına göre, Ukrayna vatandaşı olan herkes Ukraynalıdır. Ukrayna Batılı ülkelere ve değerlere bağlı mı yoksa Moskova'nın uydusu olan Doğu ülkesi midir? Her ikisi mi ya da hiçbiri midir? Bu soruların cevapları 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'nın açıklanıp anlaşılmasına yardımcı olacaktır²¹.

Ukrayin ulusçuluğunun Ukrayna dış politikasına etkisi iki karşıt kutup üzerinden açıklanmaktadır. Bazı analistler Ukrayna liderlerini tehlikeli şekilde milliyetçi görürken, diğerleri Ukrayin ulusçuluğunu iyi huylu olarak tarif ederek hatta çok zayıf olduğunu belirtmektedirler²². Bunun dış politikaya yansımaları; Ukrayna'nın Avrupa kimliğine vurgu

²¹ Paul J. D'Anieri, “Constructivist Theory and Ukrainian Foreign Policy”, Jennifer D. P. Moroney, Taras Kuzio ve Mikhail Molchanov, *Ukrainian Foreign and Security Policy: Theoretical and Comparative Perspectives*, Praeger, Westport 2002, s. 42-43.

²² Charles Furtado, “Nationalism and Foreign Policy in Ukraine”, *Political Science Quarterly* 109, S 1, 1994, s. 81-104.

yaparak Rus kimliğinden ayrışması, Ukrayın kimliği ve kültürünün canlandırılması ve NATO ve AB gibi Avrupa kurumlarında yer alma isteğidir. Ukrayınleri üç Doğu Slav halkından biri olarak gören ve eski Sovyet kimliği ve Rus diline vurgu yapan anlayış ise Ukrayna'nın Rusya ve Belarus ile ittifak ilişkisine girmesini hatta bütünleşmesi gerektiğini belirtmektedir. Rus ve Ukrayın ulus kimliğinde mitlerin çatışması, 2014-2022? Rus-Ukrayna Savaşı'nın temel nedenlerinden biri olarak görülebilir. Güç politikasına dayanan realizmin aksine inşacılık yaklaşımı; fikirler, kimlikler, inançlar ve ideolojilere vurgu yapar. Eski Sovyet topraklarında, özellikle Rusya ve Ukrayna'da yaşanan kimlik krizi, bölgesel politikaların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Rus ve Ukrayın kimlik politikası her iki ülkenin hem iç hem dış politikasını sınırlayarak ve motive ederek etkilemektedir.

Rusya nedir? Toprak ve nüfus olarak ele alınacak ise Rusya'ya komşu ülkeler bu ülkenin parçalarından biri midir? Rusya'nın tarihî kökleri BDT ülkelerini hatta eski Rus İmparatorluğu topraklarını yani Kars'ı kapsar mı? Rusya, etrafındaki devletlere hâkim olmasını sağlayan büyük güç kimliği olmadan var olabilir mi? Rusya, Batı blokunun parçası olabilir mi? Hatta bunu istiyor mu? Bu tür soruların cevapları önemlidir.

Amerikan Devrimi (1775-1883), Fransız Devrimi (1789-1799) ve Napolyon Savaşları'ndan (1799-1815) etkilenen 1825'teki Dekabristler Ayaklanması ve 1830'da Polonya'da Rus hâkimiyetine karşı yapılan kitlesel isyanlar, Rusya İmparatorluğu'nda monarşiyi yıkmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Rusya, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Rus Çarı II. Nikolay'ın devrilmesinin ardından, Şubat-Ekim 1917 tarihleri arasında kısa dönem demokrasi deneyimi ile Soğuk Savaş sonrası Boris Yeltsin zamanında, 1991-1993 yılları arasındaki demokratik yönetimler dışında Bolşevik proleter diktatörlüğü ve Putin otokratik post faşist rejimi altında yaşamıştır. Avrasya bölgesinin başat gücü Rusya'yı tanımlayacak olan günümüzde de geçerli örnek, 19 Kasım 1833 tarihinde Rus Çarı I. Nikolay'ın, Kamu Eğitimi Bakanı Sergey Uvarov'un yazdığı raporda belirtilen Rus politik yapısının üç kurucu ilkesidir: Ortodoks inanç (*pravoslaviye*), otokrasi (*samoderjaviye*) ve halkçı milliyetçilik

(*narodnost*). Bu üç ilke Fransız Devrimi'nin üç sloganının anti tezidir: Özgürlük (*liberté*), eşitlik (*égalité*) ve kardeşlik (*fraternité*)²³.

Moskova'daki Ekonomi Yüksek Okulu'nda Rus dış politikası uzmanı olan Sergei Karaganov, Yeltsin dönemindeki Rus aşağılanması ve Batı tarafından çevrelenmesini *Weimar Sendromu* kavramıyla açıklamaktadır. 1919 Versay Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Weimar Almanyası savaş tazminatları ve tavizler sonucu ulusal aşağılanmaya uğramıştı. Hitler ve II. Dünya Savaşı'nın en önemli nedenlerinden biri buydu. 1991'de, Yugoslavya'nın dağılmasıyla Milošević, aynı şekilde 1389 Kosova Savaşı'nı seçilmiş travma olarak kullanarak Bosna Savaşı'na yol açmıştı²⁴. Karaganov Rusya'nın *Weimar Sendromu*'nu şu şekilde açıklamıştı:

“Batı'dan kopuş 1990'larda Asya'nın yükselişiyle başladı ancak Batı'ya güçlü bir ekonomik ve ahlaki destek veren komünizmin sona ermesiyle gölgelendi. Mevcut krize yol açan faktörleri analiz edeyim. Daha yakın olarak kopuş, Batı'nın Sovyetler Birliği'nin çöküşünden bu yana çeyrek yüzyılda Soğuk Savaş'ı fiilen veya hukuken sona erdirmeyi reddetmesinden kaynaklanıyor. Bu süre içinde Batı, sürekli olarak NATO ve AB aracılığıyla askerî, ekonomik ve siyasi nüfuz alanını genişletmeye çalıştı. Rus çıkarları ve itirazları açıkça göz ardı edildi. Kendimizi mağlup olarak görmesek de Rusya'ya yenik bir güç gibi davranıldı. Versay Antlaşması'nın daha yumuşak bir versiyonu ülkeye empoze edildi. Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra karşılaştığı gibi doğrudan toprak ilhakı veya resmî tazminat yoktu. Ancak Rusya'ya dünyada mütevazı bir rol oynayacağı kesin

²³ Peter Eltsov, *The Long Telegram 2.0: A Neo-Kennanite Approach to Russia*, Lexington Books, Lanham, MD 2020, s. 3.

²⁴ Roger Cohen, “Russia's Weimar Syndrome”, *New York Times*, 1 Mayıs 2014, <https://www.nytimes.com/2014/05/02/opinion/cohen-russias-weimar-syndrome.html> Erişim: 13.07.2022

olarak söylendi. Bu politika, haysiyeti ve çıkarları ayaklar altına alınmış büyük bir ulusta bir tür Weimar Sendromuna yol açacaktı.”²⁵

Russkiy Mir yani Rus Dünyası düşü, Rusya Federasyonu toprakları dışında kültür, dil ve değerler açısından Rusların kendine has etki alanı olduğu fikrine dayanmaktadır. Rusça konuşan tüm halkları içeren bu yaklaşım, Rus Dünyası'nı Ruslar ve Rusçanın olduğu her yer olarak tanımlamaktadır. Putin için Ukrayinler ve Ruslar tek halk olduğuna göre Ukrayna da Rus Dünyası'nın parçasıdır. Bu bağlamda, Viktor Yanukoviç, Rus dostu olarak Moskova'nın Kiyiv'e baskı uygulamasının aracı olmuştur. 2014'te, Kırım'ın işgalinden önce Ukrayna'nın iç işlerine Kremlin yönetimleri müdahil olmuştur. 2004'teki Ukrayna seçimlerinde politik teknolojistler, finansal yardım ve Putin'in Ukrayna'ya yaptığı ziyaretlerdeki desteğiyle Rusya aktif olarak Yanukoviç ve partisinin yanında yer almıştır. 2005 ile 2014 tarihleri arasında Rus gizli servisi Rus yanlısı paramiliter gruplara askerî eğitim ve silah sağlamıştır²⁶.

Şubat 2022'de başlayan savaşın ilk saatlerinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in yaptığı konuşmada göze çarpan Ukrayin fobisinin başlangıcı, Nisan 2008'de, Bükreş'teki Rusya-NATO Konseyi toplantısında ABD Başkanı George W. Bush ile yaptığı görüşmeye dayandırılabilir. Konu Ukrayna'ya geldiğinde Putin parlayıvermiş ve Bush'a dönerek, “George anlamalısın ki Ukrayna bir devlet bile değil! Ukrayna nedir? Topraklarının bir kısmı Doğu Avrupa'nın ve diğer kısmı ve özellikle önemli bölümü bizim hediyemiz!”²⁷ Putin'in 12 Temmuz 2021'de yazdığı makalede, “Tek Millet” teziyle, Ukrayinlerin ve Rusların tek halk ve tek millet olduğunu belirterek her ikisini de Rus olarak

²⁵ Sergei A. Karaganov. “Time to End the Cold War in Europe”, *Russia in Global Affairs*, 28 Nisan 2014, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/time-to-end-the-cold-war-in-europe/> Erişim: 14.07.2022.

²⁶ Taras Kuzio, *Putin's War against Ukraine: Revolution, Nationalism, and Crime*, Chair of Ukrainian Studies, Toronto 2017.

²⁷ Charles G. Cogan, “You Have to Understand, George. Ukraine Is Not Even a Country”, *The Huffington Post*, 16 Mart 2014, <https://www.belfercenter.org/publication/you-have-understand-george-ukraine-not-even-country> Erişim: 12.08.2022

tanımlamaktadır²⁸. Pan-Rus ulusu (*obşçerusskiy narod*) olarak bilinen ve Çarlık Rusyası dönemine dayanan, Ukrayınlerin Rus halkının üç ayağından biri olduğu şeklinde formüle edilen bu anlayış, Rusya Federasyonu'nun *re-Stalinizasyon* dönemi olan 2012-2022? döneminde Sovyet diktatörü Stalin hakkındaki pozitif bakış açısının %28'den %59'a yani iki katına çıkmasıyla en üst düzeye ulaşmıştır²⁹.

2014'teki Kırım'ın işgalinden bu yana Putin'in Ukrayna'yı yok sayan söylemi, Ukrayna halkının Rusya'ya karşı tutum ve algılarının yanı sıra kendi tarihlerine bakış açılarında da köklü değişikliğe neden olmuştur. 2000'li yıllarda, Ukrayna'daki hem Ruslar hem Ukrayınler SSCB'nin yıkılmasından pişmanlık duyduklarını belirtmiş olsalar da son on yılda Ukraynalılar arasında bu tutuma sahip olanlar önemli derece azalmıştır. Nisan 2012'de, 9 Mayıs'ı Zafer Günü olarak gören Ukraynalıların oranı %74 iken, Nisan 2022'de bu oran %15'e düşmüştür³⁰. Bir başka anket çalışmasına göre, Rusların Kırım'ı işgali ve Donbas'taki çatışmalara karşın Ağustos 2021'de Ukrayınler ve Rusların tek halk olduğuna inananların oranı %41 iken, Nisan 2022'de bu oran %8'e düşmüştür³¹. 50 yaş üzeri katılımcıların %13'ü ve Doğu Ukrayna'dakilerin %23'ü, Putin'in Tek Millet tezini desteklemektedir³². 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'nın inşacı temelleri olduğunu gösteren bir başka anket verisi, Ağustos 2021-Nisan 2022 arasında, kendini Ukrayna vatandaşı olarak tanımlayan Ukraynalıların oranı %75'ten %98'e, Avrupalı olarak görenlerin oranının %27'den %57'ye yükseldiğini gösteren veridir. Özellikle Donbas bölgesinde sıkça görülen Sovyet halkı tanımlaması ise %21'den %7'ye düşmüştür³³.

²⁸ Vladimir Putin, "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians", **President of Russia**, 12 Temmuz 2021, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> Erişim: 25.09.2022

²⁹ Taras Kuzio, **Russian Nationalism and The Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality**, Routledge, New York 2022, s. 3.

³⁰ Veaceslav Epureanu ve Sofia Presnyakova, "The birth of a nation. How Putin wanted to destroy Ukrainian people, but ended up strengthening Ukrainian identity", **The Insider**, 15 Temmuz 2022, <https://theins.ru/en/history/253185> Erişim: 25.09.2022.

³¹ A.g.e.

³² A.g.e.

³³ A.g.e.

Rusya Mesihçiliği, Yahudilerin seçilmiş halk olduklarına inanmaları gibi Rusların seçilmiş halk oldukları iddiasına dayanır. Aynı şekilde, Donald Trump'ın "America First" düşü, tekrar ön plana çıkarılan Amerikan İstisnacılığı'na karşı ortaya çıkmıştır. İstisnacılık fikri, Amerikan Başkanı Thomas Jefferson ile başlamış ve John F. Kennedy döneminde Batı değerlerinin taşıyıcısının ABD olduğu ve bu değerlerin dünya geneline yaygınlaştırılmaya çalışıldığı varsayımına dayanmıştır. Trump'ın başkanlığı döneminde Amerikan Evanjelizmi üzerinden Amerikan kimlik inşasının dış politika yapım sürecine, özellikle ABD-İsrail ilişkilerine yansıdığı görülmüştür. Rusya Mesihçiliği, Rus milliyetçiliğinin doğuşunda, Ruslaşma (Slavlaşma) ve Ortodokslaşma sonrasında üçüncü aşama olan Üçüncü Roma Teorisi ile Rus Çarlığı'nın Bizans İmparatorluğu'nun mirasına sahip olarak onu daha ileri ve gelişmiş düzeye çıkaracağına inanılmasıdır.

Üçüncü Roma Teorisi ilk kez 1520'li yıllarda, Pskov Manastırı'nda Ortodoks rahip Filofey'in Çar III. Vasiliy'e (1505-1533) sunduğu kitapta kaleme alınmıştır:

“Antik Roma Kilisesi, Apollinarianların sapkınlığından dolayı düştü. İkinci Roma (Bizans) – Konstantinopolis Kilisesi – Hagarenlerin baltaları ile kesildi. Fakat Üçüncü (Moskova) yani Yeni Roma Evrensel Apostolik Kilisesi'nin güçlü hükümdarlığı altında Ortodoks Hristiyan inancı ile dünyanın sonuna kadar güneşten daha parlak şekilde ışık saçacaktır ...Tüm evrenin Hristiyan dindar Çarı... Dinle beni. Tüm Hristiyan krallıkları senin krallığında birleşti. İki Roma yıkıldı. Üçüncü Roma hala ayakta ve o da Moskova'dır. Dördüncü Roma olmayacak.”³⁴

Birçok analist bu teoriyi dinsel ve teolojik olarak görmüş olsa da Rus Çarlığı'nın dış politikası ve genişleme siyaseti için kullanıldığını

³⁴ James Billington, *The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture*, Vintage Books, New York 1970, s. 58.

belirtenler de olmuştur. Rahip Filofey'in kitabından on yıl sonra Rus Çarı olan Korkunç Ivan'ın, 1552'de, Kazan'ı ele geçirerek Volga Tatarlarını hâkimiyeti altına almasında Moskova'nın Üçüncü Roma olarak görülmesi yatmıştır. 20. yüzyılda Üçüncü Roma doktrini, Rusya'ya manevi kaderinin yol gösterdiğini belirtmiş; Sovyet Enternasyonalizmi, otokratik yönetimin istikrarı, emperyalist genişlemeci güdüsü ve Marksizm'in eskatolojik (ölüm ötesi kurtuluş söylemi) Bolşevizm'e evrilmesini açıklamak için kullanılmıştır³⁵.

Rusya'da büyük güç milliyetçiliği ve Rus Avrasyacılığı'nın yükselişiyle birlikte Batı karşıtı söylem ve uygulamaların artmasıyla; 2013-2014 EUROMEYDAN Devrimi, 2014'teki Kırım'ın işgali ve 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı arasında paralellik kurulmaktadır. Ukrayna sorunu Rus milliyetçileri için doğrudan Rus ulusal kimliği ve mitleriyle bağlantılıdır³⁶.

Foto 1: Babuşka Anya Stalingrad'da “Anavatan Çağrısı” Heykelindeki II. Dünya Savaşı kadın askeri ile Sovyet bayrağını dalgalandırması

³⁵ Ana Siljak, “Nikolai Berdiaev and the Origin of Russian Messianism”, *Journal of Modern History*, C 88, S 4, Aralık 2016, s. 737-763.

³⁶ Jardar Ostbo, *The New Third Rome: Readings of a Russian Nationalist Myth*, Ibidem-Verlag, Stuttgart 2016, s. 231.

Putin'in Ukrayna'ya saldırısıyla oluşturduğu savaş kültü, ana merkezinde Rusya'nın dünya tarihinde kendine özgü ve Mesihçi kadere sahip olduğu fikrine dayanmaktadır. Rus Çarlarından Sovyet Politbüro üyelerine uzanan dönemde Rus yöneticiler, yüzyıllardır dış güçlerin Ortodoks Hristiyan inancın merkezi olan Moskova'yı yıkmak istediğini ve Rus ulusunun kendini savunmasının kaderi olduğuna inanmışlardır. Moğol ve Tatar istilasıyla başlayan, Lehler, İsveçliler ve Napolyon ile devam eden ve 1941'de Hitler'in Barbarossa Operasyonu'yla zirveye ulaşan bu sürecin zaferle biten sonucu, her yıl 9 Mayıs Zafer Günü olarak kutlanmaktadır. Rus ulusunu ve Ortodoks inancını savunan Rusya'ya karşı olan herkes faşist, satanist, putperest olarak tanımlanmakta hatta Yahudi asıllı olan Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenskıy'ı destekleyen İsrail'in neo-Nazileri destekleyen faşist devlet olduğu söylenebilmektedir. Stalingrad'da "Anavatan Çağrısı" heykelindeki II. Dünya Savaşı'nda savaşıyan kadın asker ile Babuşka Anya'nın birlikte Orak Çekiçli Kızıl Yıldız bayrağını salladığı fotoğrafların sosyal medyada paylaşılması Mesihçi dinsel düşüncenin savaştaki etkisini göz önüne sermektedir³⁷.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın dinsel boyutunu, Putin'in Kiyiv'i fethetmesini "manevi arayış" olarak gördüğü, 2021'de yayımladığı uzun makalede görmek mümkündür. Rus emperyalist görüşüne göre, 988'de Prens Volodimir'in Hristiyanlığı kabul etmesiyle Kiyiv'de Ruslar, Ukrayınler ve Belaruslar tek millet olarak ortaya çıkmıştır. Putin, 16. yüzyılda, Rus topraklarının Latinleştirilmesi ve Polonyalaştırılması ile Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin ortaya çıkması arasında paralellik kurmaktadır. Ona göre, Ukrayın kimliğinin ve devletinin tarihi kökenleri olmadığı gibi Rusya'yı zayıflatmak için jeopolitik araç olarak kullanılmaktadır. Ukrayna liderliği ise radikaller ve neo-Nazilerden oluşmaktadır³⁸.

³⁷ Ian Garner, "Putin's Holy War: The Messianic Myths Fueling Russia's Assault on Ukraine", **Haaretz**, 11 May 2022, <https://www.haaretz.com/world-news/2022-05-11/ty-article-opinion/-premium/putins-holy-war-the-messianic-myths-fueling-russias-assault-on-ukraine/00000180-d65b-d452-a1fa-d7ff0ad60000> Erişim: 28.08.2022.

³⁸ Vladimir Putin, "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians", **President of Russia**, 12 Temmuz 2021, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> Erişim: 28.08.2022.

Rusya'nın dünyada misyonu olduğu düşünün ilk unsuru, Rusya'nın yakın çevresinde dominant olması ve hegemonya karşıtı söylemle Batı'nın baskısına karşı koymasındır. Ruslar, Batı'dan değerler ve moral olarak üstün olduklarına ve tarihsel misyona sahip olduklarına inanmaktadırlar. Rus misyonunun ikinci unsuru, özgürlüğe değil adalete vurgu yapmasıdır. Dünyayı kötülük ve şeytanlıklara karşı korumak ve ezilenlerin yanında yer almak, normatif anlamda Rusya'nın tarihî görevidir. Doğu Blokunda ve SB'de olduğu gibi Rusya'nın dünyada dominant güç olması için Rus Misyonculuğunun araç olarak kullanılarak Rus medeniyetinin ve ruhunun korunması, dünyanın kurtarılması için gereklidir. 19. ve 20. yüzyıllarda Rus Mesihçiliği üç aktöre yani Rus ulusu, Rus devleti ve Rus Ortodoks Kilisesi'ne vurgu yapmakta ve 10 Rus misyonu rolü tanımlamaktadır: Ortodoks inancı ve değerlerinin savunucusu, medeniyetler arasında arabulucu, adil düzen yaratıcısı, denge sağlayıcı, kalkan, Batı'ya alternatif, Avrupa'nın bekçisi, akraba topluluklarının patronu, Avrasya'nın lideri, kendini koruma (otomatik görev). 2000 yılından sonra Rus misyon rollerine beş rol eklenmiştir: Tarihsel gerçeklerin koruyucusu, *russkiy mir* yapıcısı, gıda sağlayıcı, Rusya'nın modernizasyonu ve Rus kültürünün korunması³⁹. Rus değerleri, tarihi, kültürü ve dini üzerinden oluşturulan söylemlerle Kremlin yönetimi 15 misyon rolü çerçevesinde dış ve güvenlik politikasını oluşturmuştur. 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı, Rus Mesihçiliğine dayanan Rus misyon odaklı söylemin dış politikada tüm yönleriyle ve tüm aktörler tarafından benimsendiğinin ve uygulandığının göstergesi olmuştur.

3. Dış Politika Analizi, Putin ve 2022 Savaşı

Dış politika analizi temelde iki şekilde incelenebilir. Aşağıdan yukarıya yaklaşım; ekonomik, politik, askerî ve kimlik faktörlerinin bir ülkenin dış politikasına etkisini inceler. Ulusçuluk, ulusal kimlik, ideoloji, politik kültür, siyasi parti politikası ve liderlik stilleri ve kişiliği öne çıkar. Yukarıdan aşağıya yaklaşım ise Doğu-Batı jeopolitik ve uluslararası sistemsel gelişmelerin iç politikaya etkisine odaklanır.

³⁹ Alicja Curanovic, *The Sense of Mission In Russian Foreign Policy: Destined to Greatness!*, Routledge, New York 2021, s. 88, 144, 151.

Uluslararası yapısal ve ulus inşa sürecinin içsel faktörlerinin dış politika yapım sürecini nasıl biçimlendirdiğini açıklar.

Ukrayna dış politikasının ilk temel belgesi, Soğuk Savaş sonrası iyimserliği yansıtan ve Ukrayna Parlamentosu *Verhovna Rada* tarafından, 2 Temmuz 1993'te kabul edilen “Ukrayna Dış Politikası Temel Talimatları” adlı, 3360-XII no'lu kanundur⁴⁰. Bu belge, dünya politikasının rekabet ortamından açıklık ve iş birliğine doğru yönelen Ukrayna'yı ve Avrupa'daki ideolojik kamplaşmanın sona erdiğini belirtir. Bu politikanın uygulaması, uluslararası politik ve ekonomik baskılardan dolayı, 24 Ekim 1991'de, Ukrayna'nın SSCB döneminden kalan nükleer silahlarından vazgeçmesidir. Bu tavizin amacı, nükleer caydırıcılık yerine kolektif güvenlik garantilerinin alınmasıyla Avrupa güvenlik sisteminin parçası hâline gelmek olmuştur⁴¹.

2014 yılında, Putin'in Kırım'ı, dolayısıyla Ukrayna'yı işgal etmesi, uluslararası olayları izleyen birçok uzmanı şaşırtmış olsa da Rus iç ve dış politikasını izleyenlerin çok azı Kremlin'in bu hareketinin Rus grup psikozu ve psiko-analitik tarihi arasındaki bağlantıyı görebilmiştir. Ukrayna-Rusya ilişkilerini temelde dünyanın ikinci büyük nükleer gücü olan, Mackinder'ın Anakara Teorisi'ne göre dünyanın hâkimi olması gereken Putin Rusyası'nda, politik kararların nasıl alındığının açıklanması ve anlaşılması önemli hâle gelmiştir.

Yeltsin dönemi sonrası Vladimir Putin yönetim sistemi dört farklı bakış açısıyla açıklanmaktadır. İlk olarak, Sovyetlerin çöküşünü “jeopolitik felaket” olarak tanımlayan Putin, 1991 öncesi Moskova'nın kontrolünde olan toprakları tekrar Rus egemenliği altına almak istemektedir. Politbüro 2.0⁴² olarak adlandırılan Amerikan başkanlık modelinden farklı olarak kontrol ve denge mekanizmalarının olmadığı bu

⁴⁰ Verhovna Rada Ukrayna, “Pro Osnovni napryamy zovnişnioyi politiki Ukrayni, 3360-XII”, 2 Temmuz 1993, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> 20 Temmuz 2010 tarihinde geçersiz olmuştur.

⁴¹ Hennadiy Maksak, “The Security perception and security policy of Ukraine, 1991-2018”, *Defense & Security Analysis*, C 37, S 1, 2021, s. 53.

⁴² Minchenko Consulting, “Report: Vladimir Putin's Big Government and the “Politburo 2.0””, Ağustos 2012, https://minchenko.ru/netcat_files/File/Big%20Government%20and%20the%20Politburo%202_0.pdf Erişim: 28.08.2022.

yönetim sisteminde Rus devlet başkanı tüm yürütme gücünü elinde tutarken, yasama ve yargı organlarını da seçkin klanlar ve Putin'e yakın bireysel oyuncularla kontrol altına almaktadır. 2006-2007 yılları arasında Dmitri Medvedev Koalisyonu yerine getirilen bu yönetim şekli, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Politbürosu gibi kolektif iktidar grubunun federal ve bölgesel düzeydeki devlet ve iş dünyasındaki kurumları yönettiği, Putin'in arabulucu ve moderatör olduğu, informal yeni yönetim sistemidir. Politbüro 2.0 sistemindeki aktörler, Ukrayna krizinde Putin'in geri adım atması ve Rus yanlısı gruplardan desteğini çekmesi hâlinde yenilmiş olarak görüleceklerdi. 2014'teki Kırım'ın işgaline benzer saldırgan hareketler, Batı'nın yaptırımları sonucu ekonomik çöküntüye ve Politbüro 2.0'nin zenginliği ve gücüne darbe vuracaktı. Bu durumda Putin ya istifa edecek ya da askerî darbeyle iktidardan uzaklaştırılabilecekti. Bir anlamda 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı iç politikada Putin ve çevresinin gücünü konsolide etmesi için araç olarak kullanıldığı gerçeğini gün yüzüne çıkartmaktadır.

İkinci bakış açısı, eski Sovyet döneminde dünyanın en çok korkulan istihbarat ve gizli servis örgütü olan Devlet Güvenlik Komitesi'nin (KGB) eski ve yeni yöneticileri yani *siloviki* tarafından yönetildiğidir. Eski KGB ajanı olan Putin'in tüm devlet yönetim aygıtları ve politik yapısı yanında iş dünyasında eski çalışma arkadaşlarının baskın güç olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Rusya Savunma Bakanlığı'nın 2004 yılında tasfiye edilerek Rus Federal Güvenlik Servisi (FSB) kontrolüne geçmesi eski FSB Başkanı Sergey Ivanov'un başkanlığı döneminde yaşanmıştır. *Silovikin*in dünya görüşü üç ana unsurdan oluşur: (1) Güçlü ve merkezî devleti desteklemek, (2) Rusya'ya ana dış tehdidin ABD ve Avrupalı müttefiklerinden geldiği inancı ve (3) Rus halkına karşı dünyada bu tehdidi anlayacak tek yapının *siloviki* olduğu. Rus devletinin çıkarlarını savunduğunu iddia eden bu yapı, doğası gereği milliyetçi ve devletçidir. *Silovikin*in Rus iç ve dış politikasında gücünü arttıran iki önemli olay, 2011'deki Arap Baharı ve 2014'teki Kırım'ın işgalidir. Batı'nın demokrasi tarafları grupları desteklemesi ve sosyal medyayı stratejik silah olarak kullanarak ayaklandırdığına inanan *siloviki*, renkli devrimleri

yolsuzluk ve baskı rejimi kuran hükûmetlere karşı ezilen halkların başkaldırısı olarak görmediklerini belirtmektedirler⁴³.

Yeltsin döneminde komünizmin ölümüyle liberal demokrasi sürecine geçiş yaşanmıştır. Bu geçişin ilk sonucu Rus orta sınıfının yükselişidir. Sovyet döneminde kapitalist ülkelerdeki eğitilmiş orta sınıfın yaşam tarzına özenen, Sovyet ve Doğu Blokundaki baskın yönetici sınıftan (*nomenklatura*) nefret eden bu sınıf, Gorbaçov ve Yeltsin yıllarında, 1998 Rusya Finans Krizi'ne kadar ekonomik ve finansal anlamda yükselişe geçmişti. 2000 yılında, Putin'in seçimleri kazanmasında önemli rol oynayan bu sınıf, politik özgürlük hariç yurt dışına seyahat etme, mülk sahibi olma, eğitim alma ve istediği her mal ve hizmeti alabilmeye odaklanmıştı. Aylık geliri 900-1.100 Amerikan doları olan Rus orta sınıfın nüfus içindeki oranı 2003'te %16,5 iken, 2006'da %20'ye, 2010'da %35'e yükselmişti⁴⁴. “Yeni Ruslar” denilen bu sınıf, tüm gücüyle statükoyu ve yumuşak Rus milliyetçiliğini yani etnik Rus olanlar için Rusya fikrini savunuyorlardı. Putin'in iktidar basamaklarında yükselmesinin ardından, 2011'de, Medvedev'in Rusya devlet başkanlığı sırasında Rusya Parlamentosu Duma seçimlerinin Moskova'da 100 bin kişi tarafından protesto edilmesinin ardından Putin'in yeniden başkanlığa seçilmesi, 2014'te Kırım'ın işgaline ve 2022 Savaşı'na giden yolu açmıştır. Rusya, 1990-2011 yıllarında 1.0 olarak nitelendirilirse, 2012'den sonraki dönemde Avrasya 2.0'dır.

Üçüncü bakış açısı, Putin rejimini kleptokrasi ya da ahabap çavuş kapitalizmi olarak adlandırır. Putin ve dostlarının ana amacı, “ülkeyi sınırsız şekilde yağmalamaktır.”⁴⁵ Doğu Almanya'daki Dresden ve St. Petersburg'daki KGB ve FSB'deki yakın eski arkadaşlarından oluşan Putin'in dostlarının tüm Rusya'ya yayılmış yolsuzluk ve rüşvet çarkının Rus politikasına etkisini görebilmek için parayı takip etmek yeterli olacaktır. Putin'in kleptokrasi yönetim sistemi dört halkadan oluşur. İlk

⁴³ Neal G. Jesse, *Learning From Russia's Recent Wars: Why, Where, and When Russia Might Strike Next*, Cambria Press, New York 2020.

⁴⁴ Deepak Lal, *War or Peace: The Struggle for World Power*, Oxford University Press, Oxford 2018.

⁴⁵ Karen Dawisha, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*, Simon and Schuster, New York 2015, s. 3.

halka, KGB'deki dostlarının FSB, güvenlik kurumları, devlet organları ve Rus yargısını ele geçirdiği, Putin'in dikey gücünü her alanda kullandığı yapıdır. İkinci halka, Putin'in yakın dostlarının yönettiği devlet ekonomi işletmeleridir. Üçüncü halka, Rus oligarkları olarak anılan Rus iş adamlarıdır. Rus hükûmetinden aldıkları milyar dolarlık ihaleler ve 2004-2006 yılları arasında kurulan sistemle Gazprom'dan gelen gelirler kişisel kazançlara aktarılmıştır. Dördüncü halka ise ABD ve Büyük Britanya'da kurulan şirketler aracılığıyla Rus ahabap çavuş zenginliğinin yurt dışına kaçırıldığı gizli sistemdir. Bu iç içe geçmiş Putin'in otoriteran kleptokrasi yönetim sistemi, aslında 1860'larda, II. Alexandr'ın reformlarına benzetilmektedir. Putin'e “Yeni Çar” denmesinin nedeni, sınırsız güce sahip olması ve sadık dostlarının sayesinde devlet yönetimi, güvenlik güçleri, istihbarat örgütü, yargı ile devlet ve özel ticari işletmeleri kontrol altında tutmasıdır. Devletin aşırı güçlendirilmesi ve aynı zamanda kurumsuzlaştırılması sonucu Putin, meritokrasi yerine yeni aristokrasiyi kurdu. Putin'in, 100-160 milyar dolar servetiyle dünyanın en zengin insanı olduğu iddia edilmektedir⁴⁶.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın en önemli nedenlerinden birinin Rus kleptokratları olduğu gerçeğini gören Batı, son on yılda göz yumduğu Rus ahabap çavuş ekonomisine karşı yaptırımlar yoluyla tedbirler almıştır. Vancouver'dan Vladivostok'a kadar uzanan coğrafyada birçok hükûmet, kara para aklama konusunda kanunlarında boşluklar bırakmıştı. Para transferi veri sistemleri kötü durumdaydı. İngiliz bankerleri, Kanadalı avukatlar, Amerikalı lobiciler ve Alman siyasetçiler Rus kleptokratlara yardım ediyorlardı. G-7 ülkeleri; Rus savaş makinesinin finans ve ekonomisi, Rus ve Belarus hükûmet ve askerî yetkilileri, askerî endüstri şirketleri, oligarklar ve Rus bankalarına karşı 9405 yaptırım uygulama kararı alarak, İran'a uyguladığı 3616 yaptırım kararını üçe katladı⁴⁷.

⁴⁶ Anders Aslund, **Russia's Crony Capitalism: The Path from Market Economy and Kleptocracy**, Yale University Press, New Haven 2019, s. 6-7.

⁴⁷ Michael Chong ve Tom Tugendhat, “The West Must Widen the War on Kleptocracy”, **Foreign Policy**, 14 Nisan 2022, <https://foreignpolicy.com/2022/04/14/democracies-war-on-kleptocracy-russia/> Erişim: 02.09.2022.

1999 sonrası Rusya'da iktidara gelen Putin yönetimini sadece başarısız demokratikleşme hareketi ya da otoriteryan geri dönüş olarak tanımlamak yetersiz olacaktır. Rusya'da iktidar ve rejimin kişiselleştirilmesi çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir. Bu sürecin dört temel sütunu bulunmaktadır: Hamilik (siyasi patronaj) ağı, kurumsuzlaştırma, medyada kişi kültü ve iktidarda kalıcılık sağlama⁴⁸. Rusya Federasyonu'nda (RF) politik lider Putin'in Rusya'ya eşdeğer görülmesi 2014'ten beri yaygın olarak kullanılmaktadır. Hitler için kullanılan “*Ein Volk, ein Reich, ein Führer*” (Tek Millet, Tek Devlet, Tek Lider) benzerini RF Başkanlık Ofisi Birinci Başkan Yardımcısı Vyaçeslav Volodin şu şekilde ifade etmiştir: “Şayet Putin varsa Rusya vardır. Şayet Putin yoksa Rusya yoktur.”⁴⁹

Vladimir Putin'in onay derecesi

Veriler bağımsız araştırma kuruluşu Levada Merkezi'nin Rus halkının Vladimir Putin'in icraatlarını onay derecelerini göstermektedir

Şekil 1: Vladimir Putin'in 2006-2022 yılları arasında Rus kamuoyundaki onay oranları, Kaynak: Levada Center (Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.)

⁴⁸ Alexander Baturo ve Johan A. Elkind, “Regime Personalization in Russia”, Alexander Baturo ve Johan A. Elkind (eds.), *The New Kremlinology: Understanding Regime Personalization in Russia*, Oxford University Press, Oxford 2021, s. 1.

⁴⁹ ITAR-TASS, “Volodin: Ruslar, Rusya Federasyonu Başkanına yönelik saldırıları ülkelere yönelik saldırılar olarak algılıyor”, 22 Ekim 2014, <https://tass.ru/politika/1525655> Erişim: 05.09.2022.

Rusya’da rejimin kişiselleştirilmesi ya da otoriteryan seçkin politikası, Josef Stalin’in mutlak güce sahip olmasından sonra Putin döneminde kendine özgü özellikleriyle Rus iç ve dış politikasını etkilemiştir. 1999’da, Putin’in iktidara gelmesiyle Rusya Parlamentosu’nun yetkilerinin azaltılması; yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek elde toplanması, özerk cumhuriyetlerin ve bölgesel yöneticilerin yetkilerinin ellerinden alınmasının yanı sıra demokratik politik sistem, insan hakları ve sivil toplumun kısıtlanmasıyla “Yeni Kremlin Rejimi” ortaya çıkmıştır. Rusya Parlamentosu’nun alt kanadı Duma’nın Putin’in isteklerinden çıkmadığının göstergesi, 1 Mart 2014’te, Rus askerlerinin Kırım’a gönderilmesi yasasının hiçbir görüşme yapılmadan oy birliğiyle kabul edilmesidir. 25 Haziran 2014’te, bu yasaya gerek kalmayınca yürürlükten kaldırılması oylamasında 153 kabul oyu kullanırken, 1 ret oyu kullanılmıştır. Oylama sonucunda Parlamento Oturum Başkanı, bir milletvekilinin kazayla yanlış düğmeye basmış olup olmayacağını sormuştur⁵⁰. Rus yargısının Putin’in emrine girdiğinin en önemli göstergesi, 14 Mart 2020’de, Rusya Anayasa Mahkemesinin Anayasa değişikliği referandumu hakkındaki kararı sadece iki gün içinde vermesidir⁵¹.

Rusya’nın, eski Rus olmayan Sovyet topraklarında donmuş çatışmaları canlandırarak yaptığı askerî harekâtlar ile Putin’in Rus halkı tarafından onay derecesi ve popülaritesindeki keskin yükseliş arasında doğrusal ilişki bulunmuştur. Putin’in onay derecesi, 1999 yılında Rusya Başbakanı iken üç Rus şehrinde yaşanan bombalamalar, II. Çeçen Savaşı ve ekonomik canlanma sonucu Ağustos’ta %31 iken, Kasım’da %80 olmuş, Aralık 2003’te, seçim kampanyası sırasında %86 oranına yükselmiştir. 2007-2008 seçimlerinde %86-87 onaylanma oranına ulaşan Putin, Eylül 2008’de, Beş Gün Savaşı sonrası %88’e yükselmiştir. 2014’te, Kırım’ın işgalinden önce %30 olan oran, Mart 2014’te %88

⁵⁰ Gabriela Baczynska, “Russian lawmakers revoke right to send troops into Ukraine”, **Reuters**, 25 Haziran 2015, <https://www.reuters.com/article/ukraine-crisis-russia-parliament-idINKBN0F011S20140625> Erişim: 08.09.2022.

⁵¹ Elizabeth Teague, “Russia’s Constitutional Reforms of 2020”, **Russian Politics**, C 5, S 3, s. 301-328. doi: <https://doi.org/10.30965/24518921-00503003> Erişim: 10.09.2022.

olmuştur⁵². Putin'in Rus halkı tarafından onaylanma oranı %67,2 iken, 24 Şubat 2022'de, Ukrayna'ya Rus askerlerini gönderdikten sonra bu oran %81,6 olmuştur. Levada Center için bu oran şubatta %71 iken, mart ayında %83'tür⁵³. Şekil 1'de, Rus dış politikasının iç politikada kullanılmasıyla ilgili anlamlı sonuçlar bulunmaktadır.

4. Putin Rusyası, Hitler'in Weimar Almanyası Mı?

2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı, tarihsel benzeşimlerle analiz edilebilir. Vladimir Putin Hitler'e benzetilirken, Volodimir Zelenskiy'ı Nazilerle bire bir aynı gören Rus analistler bulunmaktadır. Ukrayna'nın Afganistan ya da Kore olacağı yönünde benzetimler yanında Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini, Batı'nın Irak'ın işgaliyle paralellik kuran analizler yapılmaktadır. Ukraynalıları *Cesur Yürek* filmindeki İskoçlara ve Zelenskiy'ı filmde "Özgürlük" diye haykıran William Wallace'la eş değer gören yazılar okunabilir⁵⁴.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SB'nin yıkılmasının ardından Rusya'nın durumu ve post-Sovyet otoriterliği, post faşizm ve gerçeklik ötesi (*post-truth*) faşizmine⁵⁵ giden süreç, Weimar Almanyası modeliyle açıklanabilir. Hitler'le Putin'in iktidara yükselmesi arasında benzerlik kurulabilir. Weimar Rusyası olarak adlandırılabilir bu dönemde yanıtı aranan soru, "Niçin Putin'e destek bu kadar fazladır?" olmaktadır. Bu aşamada, dış politika analizinde önemli noktalardan biri olan Rus halkının zihniyeti ve Rus kamuoyunun oluşumu üzerinde durmak gerekir. Ek olarak, Hitler gibi Putin'in liderlik becerilerini kullanarak kendi amaçları uğruna halkını nasıl yönlendirdiği incelenmelidir. Hitler ile Putin arasındaki benzerliklere altı noktada dikkat çekilmektedir: Askerî savaşları kaybetmeden yenilgi duygusu, toprak ve kaynak kayıpları,

⁵² Denis Volkov, "How Authentic is Putin's Approval Rating?", *Carnegie Endowment for International Peace*, 27 Temmuz 2015, <https://carnegiemoscow.org/commentary/60849> Erişim: 11.09.2022.

⁵³ Peter Hobson, "Putin approval rating soars ince he sent troops into Ukraine, state pollster reports, *Reuters*, 8 Nisan 2022, <https://www.reuters.com/world/europe/putins-approval-rating-soars-since-he-sent-troops-into-ukraine-state-pollster-2022-04-08/> Erişim: 10.09.2022.

⁵⁴ Sezai Özçelik, "Ukrayna'da son durum ne?", *Fikir Turu*, 27 Haziran 2022, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ukraynada-son-durum-ne/> Erişim: 10.09.2022.

⁵⁵ Sezai Özçelik, "Post Truth (Gerçeklik Ötesi) Faşizm ve Putin", *QHA*, 06 Ağustos 2022, <https://qha.com.tr/opinion/post-truth-gerceklik-otesi-fasizmi-ve-putin/> Erişim: 10.09.2022.

ekonomik çalkantı, politik ayaklanmalar, rövanşizm ve yayılcılık isteği ve faşizmin çekiciliği⁵⁶. Weimar Almanyası'nda Alman halkı, I. Dünya Savaşı'nda askerî olarak yenilmeden “sırtından bıçaklandığını” düşünerek yani iç politikadaki güçsüz yapılar nedeniyle Versay Antlaşması'nın imzalandığına inanmaktaydı: “1919 yılında Ludendorff ve Hindenburg gibi Alman politik liderler, savaş alanında yenilmediklerini fakat içerideki pasifistler, sosyalistler, komünistler, liberaller ve Yahudiler tarafından ihanete uğradıklarına inanmaktaydılar.”⁵⁷ 45 yıl süren Soğuk Savaş boyunca Afganistan dışında tek yenilgi yaşamayan Sovyet Ordusu'nun, Gorbaçov'un yeniden yapılanma (*perestroyka*) ve açıklık (*glasnost*) politikaları ve Yeltsin'in Batılılaşma çabaları sonucu SB ve Rusya Federasyonu toprak ve doğal kaynaklarını kaybetmiştir. Hitler gibi geçmiş zaferlere odaklanan Putin, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına SB kurucusu Lenin'in izlediği politikaların neden olduğunu belirtmiştir: “...bir zamanlar Lenin adında bir adam yeni bir Rusya uydurmaya kalktı ve işin sonu toplu mezarlara kadar vardı. Lenin'in uydurduğu devlet yapısı Rus devlet geleneğinin altını oydu.”⁵⁸

Ekonomik gerileme anlamında Weimar Almanyası ve Soğuk Savaş Rusyası arasında benzerlikler bulunmaktadır. Hitler'in iktidara gelmesine yol açan Versay Antlaşması sonrası ödenen savaş tazminatlarının yarattığı ekonomik çöküntünün göstergesi hiperenflasyonun, 1921'den 1923'e yükselişi inanılmazdır. Aralık 1921'de, 1 somun ekmek 4 Alman markı iken, Aralık 1922'de 163 Alman markına yükselmiştir. Eylül 1923'te, 1 milyon 500 bin mark olan ekme, Aralık 1923'te zirve noktasına ulaşmıştır: 200 milyar mark⁵⁹. Yeltsin döneminde uygulanan “Şok Terapi” ekonomik programı sonucu, devlet destekli sanayi kuruluşları kapandı ve işsizlik arttı. Hiperenflasyon,

⁵⁶ William F. Radiff, “Will Putin become Russia's Hitler?”, A Research Report Submitted to the Faculty in Partial Fulfillment of the Graduation Requirements, Maxwell Air Force Base, Alabama, April 2012, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1022970.pdf> Erişim: 10.09.2022.

⁵⁷ Samuel W. Jr. Mitcham, **Why Hitler? The Genesis of the Nazi Reich**, Praeger Publishers, Westport, CT 1996, s. 14.

⁵⁸ Putin'in Lenin öfkesi, **TürkRus**, 12 Aralık 2019. <https://turkrus.com/967633-putinin-bitmeyen-lenin-ofkesi-xh.aspx> Erişim: 15.09.2022.

⁵⁹ The German Hyperinflation of 1923, **StudLib.net**, <https://studylib.net/doc/5329093/the-german-hyperinflation-of-1923>, Erişim: 21.08.2022.

gangsterizm, yolsuzluk, yurt dışına döviz ve sermaye çıkışı, yoksulluk, alkolizm ve sağlık problemleri ortaya çıktı. Gıda fiyatları 1992'de on kat, 1993'te ise beş kat arttı. 1992'de %2.520 olan enflasyon, 1993'te %840'a, 1994'te %224'e düştü⁶⁰.

1919'da, Weimar Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, 1991'de Yeltsin'in iktidara gelmesi arasındaki benzerliklere vurgu yapmak gerekir. Her iki dönemde demokrasiyi özümsememiş liderler iktidardaydılar. Hitler'in demokratik yollarla 13. Şansölye olması gibi politik istikrarsızlık ve demokrasi tecrübesizliği sonucu Yeltsin'den sonra Putin de Hitler gibi Rus halkının büyük çoğunluğunun desteğiyle yönetimi ele almıştır. Hitler'in rövanşizm, yayılcılık ve nasyonel sosyalist faşist yönetimine benzer şekilde, Putin'in de yayılcı, saldırgan, post-faşist ve otoriter-totaliter liderlik stiline sahip olduğu söylenebilir. Hem Weimar Almanyası hem Soğuk Savaş sonrası Rusyası uluslarını politik, ekonomik, askerî ve sosyal alanlarda eski ihtişamlı ve yüceltilmiş günlerine tekrar döndürmek için topraklarını yeniden geri kazanmak istemişlerdir.

DEĞERLENDİRME

RF Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, 18 Mart 2014'te, Kırım'ın işgali ve yasa dışı ilhaki sonrası yaptığı konuşma, aslında bu bölümde ele alınan Rusya-Ukrayna Savaşı'nı açıklamaya yönelik tüm yaklaşımları içinde barındırmaktadır:

“[...] İnsanların kalbinde ve zihninde Kırım her zaman Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olmuştur. [...] Bu gezegende iki kutupluluğun çözülmesinden sonra artık istikrarımız yok. Kilit uluslararası kurumlar güçlenmiyor; [...] Aşağıyorlar. [...] [Batılı ortaklarımız], kendilerine özgü ve istisnai olduklarına, dünyanın kaderini belirleyeceklerine ve sadece kendilerinin haklı olduklarına inanmaya başladılar. [...] Neler olduğunu anlıyoruz; bu eylemlerin Ukrayna

⁶⁰ Shock Therapy and Economy Policy Under Yeltsin, **Facts and Details**, https://factsanddetails.com/russia/Economics_Business_Agriculture/sub9_7b/entry-5168.html Erişim: 01.10.2022

ve Rusya'ya ve Avrasya entegrasyonuna karşı yapıldığını anlıyoruz. [...] Onlar bize birçok kez yalan söylediler, arkamızdan kararlar aldılar ve mükemmel şekilde gerçekliği önümüze koydular. Bu durum, NATO'nun doğuya genişlemesinin yanı sıra askerî altyapısının sınırlarımızda konuşlandırılmasıdır. [...] Kısacası, biz 18., 19. ve 20. yüzyıllarda Rusya'ya karşı uygulanan rezil çevreleme politikasının bugün de devam ettirildiğini görüyoruz. [...] Ve Ukrayna ile Batılı ortaklarımız çizgiyi aştılar. [...] Rusya, diğer ülkeler gibi dikkate alınması ve saygı duyulması gereken, kendi ulusal çıkarları olan, uluslararası ilişkilerin bağımsız ve aktif katılımcısıdır. [...] Kırım ortak tarihî mirasımızdır ve bölgesel istikrarın çok önemli bir unsurudur. Ve bu stratejik bölge, bugün sadece Rus olabilecek şekilde güçlü ve istikrarlı egemenliğin parçası olmalıdır. [...] NATO askerî bir ittifak olmaya devam ediyor ve arka bahçemizde veya tarihî topraklarımızda kendini evinde gibi hisseden askerî ittifak olmasına biz karşıyız.”⁶¹

Mearsheimer'in saldırgan realizmi, 2014'teki Kırım'ın işgali özelinde ABD ve Rusya ilişkilerini ve dış politika uygulamalarını jeopolitik ve yapısal realizm çerçevesinde temel açıklamalar sunmaktadır. Yapısal realizm, değişen jeopolitik durumun istikrarsız yaratıcı etkisini göstermek için yararlıdır. Fakat Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etme nedeni çok boyutlu ele alınmalıdır. Putin'in iç politikada güçlenmek ve Rus halkını büyük sirk çadırının direğinin yani liderin etrafında toplamak için düşmanlaştırma, ötekileştirme, biz/onlar ayrımı, seçilmiş travmalar, önyargılar vb. psiko-analitik ve sosyal psikolojik kavramlar kullandığı görülebilir. Ayrıca Rus toplumunun inşacılık, ontolojik güvenlik, dış

⁶¹ V. Putin, **Address by President of the Russian Federation**, 18 Mart 2014, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>; 24 Şubat 2022 günü Putin'in yaptığı konuşma ile 18 Mart'ta yaptığı konuşma arasındaki benzerlikleri görmek için bk. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> Erişim: 18.08.2022.

politika analizi ile kimlik, ulusçuluk, medeniyet çatışması, psikolojik, bilişsel ve duygusal faktörleri içerecek şekilde analiz genişletilmelidir.

Ukrayna Krizi'nin, 2004'te başlayan renkli devrimlerin 2011-2012'de Rusya'da Bolotnaya Meydanı ve 2013-2014'te Kiyiv'de EUROMEYDAN Onur Devrimi'ne evrilmesiyle Putin yönetiminin pragmatik dış politikadan önce muhafazakâr, daha sonra revizyonist ve yayılmacı politikaya dönüş yaptığı görülmüştür. Birçok analist tarafından büyük güç rekabeti, yeni dünya düzeni ve Soğuk Savaş 2.0 gibi tanımlamalarla açıklanan son Rusya-Ukrayna ilişkilerindeki gelişmelerle ilgili alternatif açıklamalar önemlidir. Neoklasik realizm teorisi, uluslararası sistemik yapıyı bağımsız değişken, dış politika çıktıları bağımlı değişken ve dört ara değişken -devlet yapısı ve iç siyasi kurumlar, lider imgesi, stratejik kültür ve devlet-toplum ilişkisi- kullanılarak 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı analiz edilebilir. Rusya'nın demokratik devletlerdeki norm ve değerlere sahip olmaması ve otoriter eğilimlerin yüksek olmasından dolayı, kurumlar ve kamuoyu baskısı tarafından sınırlandırılması çok zordur. Otoriter bir lider olan Putin'in aldığı dış politikada ve güvenlik alanında aldığı kararlarla ilgili hükümetin, danışmanların, bakanların ve Rus toplumun hesap sorması görece düşük ihtimaldir. Putin'in Ukrayna'ya yönelik sahip olduğu inanç, algı, tutum ve söylemleri, özellikle Ukrayna'yı egemen devlet olarak görmemesi çatışmanın temel nedenidir. Rus stratejik kültüründe Rus devlet lideri, seçkinleri ve vatandaşların stratejik algısı, tarih boyunca birçok kez ve birçok farklı güç tarafından işgale maruz kalan Rusya'nın sınırlarını tampon devletlerle çevrelemek zorunda hissetmesidir. Kendini güvensiz ve korumasız hisseden Kremlin yönetimlerinin; Ukrayna, Gürcistan, Moldova ve Belarus gibi ülkelerin Rus etki alanı içerisinde kalmasını sağlamaları, Rusya için hayati güvenlik ve ulusal çıkar konusudur. Devlet-toplum ilişkisi, Kırım ve Ukrayna'nın işgalinde, Rus toplumunun desteğiyle seçilmiş travma olarak, 1954 ve 1991'de Kırım'ın Rusya'dan ayrılmasının yarattığı hassasiyeti göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. Ek olarak, Rus devletinin dış ve güvenlik politikalarına Rus toplumunun desteği bu ara değişkenin konusudur. 2012 protestolarından sonra Putin rejimine Rus kamuoyunun güveninin ve

desteğinin azalmasının önüne geçmek için -2014'te Kırım'ın işgaline karar verilmesinde olduğu gibi- 2022'de Ukrayna Savaşı'nın küresel güvenlik sorunu hâline gelmesi kararı da Putin'in popülerliğindeki düşüşü tersine çevirmek ve Rus halkının onayını yükseltmek amaçlarıyla alınmıştır⁶².

2013-2014'teki EUROMEYDAN Onur Devrimi sonrası Rus yanlısı Yanukoviç'in yönetimden ayrılması sonucunda Putin'in Ukrayna politikası 180 derece değişikliğe uğramış, Rusya'nın 2014'te Kırım'ın işgaline ve Doğu Ukrayna'da ayrılıkçı Rus yanlısı güçleri örgütlemesine ve desteklemesine yol açmıştır. Uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı yanında ABD'nin hegemonik güç olarak Suriye'deki çatışmalara müdahale etmemesi ve Avrupa Birliği'nin Brexit ve Suriyeli mülteci kriziyle ilgilenmesinden dolayı Kremlin'in Ukrayna politikası saldırgan olmuştur⁶³.

Bu çalışmanın sonucu değerlendirmesini okuyanların yaklaşık %50'den fazlasının Mearsheimer'in saldırgan realizm analizinde Rusya'yı kurban gören açıklamayı benimsemediklerini belirtmek yanlış olmayacaktır. Revizyonist ve sorun yaratıcı Rusya algısı Türk kamuoyu ve medya organlarında, Şubat 2022'den önce ve sonra çok nadir yer almıştır. Kadir Has Üniversitesi tarafından 2011 yılından beri yapılan Türkiye Eğilimleri Araştırması bu durumu açıklamakta yardımcı olacaktır. Bu araştırmaya göre, 2021 yılında Türk halkının tehdit algıladığı ülkelerin başında ABD, %60,5 ile birinci sırada yer almıştır. 2018'de bu oran %81,9, 2019 yılında %64,5 ve 2020'de %60,5 idi. Türk halkının Rusya Federasyonu'nu tehdit olarak algılama oranları ise 2021'de %40,7, 2020'de %47,1 ve 2019'da %37,8 olarak verilmiştir. 2018'de, ABD en üst düzeyde iken, Rusya'nın %39,1 olmasının altını çizmek gerekir. 2017 yılında, iki ülke arasındaki fark iki kat düzeyinde olup, ABD tehdit algısı %64,3 iken, Rusya %25,1'dir. Rusya'nın 2015'te Suriye'ye

⁶² Aslı Şevval Abdik, "Çatışma Çözümü ve Neoklasik Realizm: Kırım'ın İlhakı ve Rusya-Ukrayna Çatışmasının Bir Analizi", *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C 4, S 1, 2022, s.72-92.

⁶³ Fedor Unterlöhner, *Russia's Intervention in Ukraine: A Neoclassical Realist Analysis*, Unpublished Master Thesis, Aarhus University, 2017. https://figshare.com/articles/thesis/Russia_s_Intervention_in_Ukraine_-_A_Neoclassical_Realist_Analysis/9764933 Erişim: 19.09.2022.

müdahalesinden sonra bile 2016 yılında Rus tehdit algısı %49,4 iken, ABD %60,4 olarak birinci sırada yer almıştır. 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'nın temel nedeninin, Batı'nın Doğu'ya NATO ve AB yoluyla genişlemesini engelleyen ve jeopolitik çıkarlarını koruyan statükocu güç Rusya'nın kendi güvenliğini sağlamak olarak görülmesi kaçınılmaz olmaktadır⁶⁴.

Rus hibrit savaş stratejisinin bir parçası olarak kullanılan ve birçok Batılı ülkede yasaklanan Sputnik gibi medya organlarının faaliyetlerine ve TÜRK SAT uydusunda Rus haber kanallarının yayınlarına devam etmesi yanında Rusya-Ukrayna ilişkilerini çok boyutlu, çok düzeyli, çok aktörlü ve çoklu nedenli açıklamaktan kaçınmanın nedeni de bu şekilde açıklanabilir. I. Dünya Savaşı'nın nedenleri açıklanırken, Sırp milliyetçi fanatik Gavrilo Princip'in Avusturya Arşidükü'nü suikastla öldürmesi mi yoksa Avrupa'nın yükselen gücü Almanya'nın İngiliz hegemonyasına meydan okuması ya da Avrupa'da etkisini arttıran milliyetçilik mi soruları akla gelir. Yukarıdaki tüm nedenler ve başka birçok faktör cevabı verilebilir. Aynı şekilde, Putin'in 2022'de Rusya-Ukrayna Savaşı'nı farklı boyuta taşıması derin, orta düzey ve tetikleyici nedenler olarak incelenebilir. Tetikleyici neden, Putin'in SB zamanında, 1956'da Budapeşte ve 1968'de Prag'da olduğu gibi hızlı ve kesin savaş sonrası çabuk zafer kazanacağına inanmasıydı. Hava indirme birlikleri Kiyiv'e incek ve Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenskyy iktidardan düşürülüp yerine kukla hükümet getirilecekti. Orta düzey neden, Putin'in iktidara geldiği andan itibaren Ukrayna'yı egemen bağımsız bir ulus devlet olarak görmemesidir. Düzmece devlet olarak gördüğü Ukrayna'nın, 2014 EUROMEYDAN Onur Devrimi'nde Kremlin'e ihanet ettiğini ve rencide ettiğini düşünen Putin, Ukrayna'nın AB'yle yakın ilişkiler kurmasını savaş açma nedeni olarak kullanmıştı. 2008'deki NATO Bükreş Zirvesi'nde Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın üyelik sürecinin başladığı iddia edilse de Fransa'nın ve Almanya'nın

⁶⁴ Sezai Özçelik, "Putinizm, Türkiye'de Niçin Yüksek?", QHA, - yerine - Sezai Özçelik, "Putinizm, Türkiye'de Niçin Yüksek?", 04 Mart 2022, QHA, <https://qha.com.tr/opinion/putinizm-turkiye-de-nicin-yukse/> Erişim: 27.10.2022.

Ukrayna'nın NATO üyeliğini veto edeceğini açıklamalarının görmezden gelinmesi, aslında bunun savaş nedeni olamayacağını da göstermektedir. Putin'in, 2007'de, Münih Güvenlik Konferansı'ndaki konuşması, 2008'de Gürcistan ve 2014'te Ukrayna'ya askerî saldırı yapacağına daha önce karar verdiğini göstermektedir. Savaşın derin kökten nedeni ise Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Yeltsin'le başlayan reform sürecinin demokratik ve insan haklarına saygılı bir Rusya Federasyonu yaratamamasıdır. Avrupa güvenlik ekosistemine girmeyen Moskova, eski KGB ajanı Putin'in iktidarı ele geçirmesiyle rüşvet ekonomisine dayalı otoriter bir rejime evrilmiştir. Bütün bu analizler aslında, 24 Şubat 2022'de, Putin'in savaş ilanının kaçınılmaz olmasa da zaman içinde olasılığının artacağını da göstermektedir⁶⁵.

⁶⁵ Joseph S. Nye, Jr. "What Caused the Ukraine War?", **Project Syndicate**, 4 Ekim 2022, <https://www.project-syndicate.org/commentary/what-caused-russia-ukraine-war-by-joseph-s-nye-2022-10> Erişim: 29.10.2022.

KAYNAKÇA

Abdik, Aslı Şevval, “Çatışma Çözümü ve Neoklasik Realizm: Kırım’ın İlhakı ve Rusya-Ukrayna Çatışmasının Bir Analizi”, **Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C 4, S 1, 2022, s.72-92.

Aslund, Anders, **Russia’s Crony Capitalism: The Path from Market Economy and Kleptocracy**, Yale University Press, New Haven 2019.

Averre, Derek ve Kataryna Wolczuk, “Introduction: The Ukraine Crisis and Post-Post-Cold War Europe”, **Europe-Asia Studies**, C 68, S 4, 2016, s. 551-555.

Baczynska, Gabriela, “Russian lawmakers revoke right to send troops into Ukraine”, **Reuters**, 25 Haziran 2015, <https://www.reuters.com/article/ukraine-crisis-russia-parliament-idINKBN0F01IS20140625>

Baturo, Alexander ve Johan A. Elkink, “Regime Personalization in Russia”, Alexander Baturo ve Johan A. Elkink (eds.), **The New Kremlinology: Understanding Regime Personalization in Russia**, Oxford University Press, Oxford 2021, s. 1.

Billington, James, **The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture**, Vintage Books, New York 1970.

Brzezinski, Zbigniew, **The Grand Chessboard**, Basic Books, New York 1997.

Chong, Michael ve Tom Tugendhat, “The West Must Widen the War on Kleptocracy”, **Foreign Policy**, 14 Nisan 2022, <https://foreignpolicy.com/2022/04/14/democracies-war-on-kleptocracy-russia/>

Chudowsky, Victor, “The Limits of Realism: Ukrainian Policy toward the CIS”, Jennifer D.P. Moroney vd., **Ukrainian Foreign and Security Policy**, Praeger, Westport, CT 2002, s. 11-37.

Cohen, Roger, “Russia’s Weimar Syndrome”, **NY Times**, 1 Mayıs 2014, <https://www.nytimes.com/2014/05/02/opinion/cohen-russias-weimar-syndrome.html>

Cogan, Charles G., “You Have to Understand, George. Ukraine Is Not Even a Country”, **The Huffington Post**, 16 Mart 2014, <https://www.belfercenter.org/publication/you-have-understand-george-ukraine-not-even-country>

Curanovic, Alicja, **The Sense of Mission In Russian Foreign Policy: Destined to Greatness!**, Routledge, New York 2021.

D’Anieri, Paul J., “Constructivist Theory and Ukrainian Foreign Policy”, Jennifer D.P. Moroney, Taras Kuzio ve Mikhail Molchanov, **Ukrainian Foreign and Security Policy: Theoretical and Comparative Perspectives**, Praeger, Westport 2022, s. 37-57.

Dawisha, Karen, **Putin’s Kleptocracy: Who Owns Russia?**, Simon and Schuster, New York 2015.

Epureanu Veaceslav ve Sofia Presnyakova, “The birth of a nation. How Putin wanted to destroy Ukrainian people, but ended up strengthening Ukrainian identity”, **The Insider**, 15 Temmuz 2022, <https://theins.ru/en/history/253185>

Furtado, Charles, “Nationalism and Foreign Policy in Ukraine”, **Political Science Quarterly**, C 109, S 1, 1994, s. 81-104.

Garner, Ian, “Putin’s Holy War: The Messianic Myths Fueling Russia’s Assault on Ukraine”, **Haaretz**, 11 May 2022, <https://www.haaretz.com/world-news/2022-05-11/ty-article-opinion/.premium/putins-holy-war-the-messianic-myths-fueling-russias-assault-on-ukraine/00000180-d65b-d452-a1fa-d7ff0ad60000>

Garnett, Sherman, **Keystone in the Arch: Ukraine in the Emerging Security Environment of Central and Eastern Europe**, Carnegie Endowment, Washington, DC 1997.

Götz, Elias, “Russia, the West, and the Ukraine crisis: Three contending perspectives”, ed. Elias Götz, **Russia, the West, and the Ukraine Crisis**, Routledge, New York 2018, s. 1-17.

Hobson, Peter, “Putin approval rating soars ince he sent troops into Ukraine, state pollster reports, **Reuters**, 8 Nisan 2022, <https://www.reuters.com/world/europe/putins-approval-rating-soars-since-he-sent-troops-into-ukraine-state-pollster-2022-04-08/>

Hollis, M. ve S. Smith, **Explaining and Understanding International Relations**, Clarendon Press, Oxford 1990.

Jesse, Neal G., **Learning From Russia’s Recent Wars: Why, Where, and When Russia Might Strike Next**, Cambria Press, New York 2020.

Karaganov, Sergei A., “Time to End the Cold War in Europe”, **Russia in Global Affairs**, 28 Nisan 2014, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/time-to-end-the-cold-war-in-europe/> Erişim: 14.07.2022.

Kuzio, Taras, “Geopolitical pluralism in the CIS: The emergence of GUUAM”, **European Security**, C 9, S 2, 2000, s. 81-114.

Kuzio, Taras, **Putin’s War against Ukraine: Revolution, Nationalism, and Crime**, Chair of Ukrainian Studies, Toronto 2017.

Kuzio, Taras, “Russia-GUAM-US Triangle of Competition over Eurasia and Geopolitical Pluralism”, **Caucasus: Strategic Perspectives**, C 2, S 1, Yaz 2021, s. 57-72. https://cspjournal.az/uploads/files/Vol_2_Is_1_Summer2021/Taras%20Kuzio.pdf

Kuzio, Taras, **Russian Nationalism and The Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality**, Routledge, New York 2022.

Lal, Deepak, **War or Peace: The Struggle for World Power**, Oxford University Press, Oxford 2018.

Maksak, Hennadiy, “The Security perception and security policy of Ukraine, 1991-2018”, **Defense & Security Analysis**, C 37, S 1, 2021, s. 53-65.

Mearsheimer, J. “Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin”, **Foreign Affairs**, 18 Ağustos 2014, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukrainecrisis-west-s-fault> Erişim: 18.09.2022.

Minchenko, Consulting, “Report: Vladimir Putin’s Big Government and the “Politburo 2.0”, Ağustos 2012, https://minchenko.ru/netcat_files/File/Big%20Government%20and%20the%20Politburo%202_0.pdf

Mitcham, Samuel W. Jr., **Why Hitler? The Genesis of the Nazi Reich**, Praeger Publishers, Westport, CT 1996.

Nabers, Dirk, **A Poststructuralist Discourse Theory of Global Politics**, Palgrave MacMillan, New York 2015.

Ostbo, Jardar, **The New Third Rome: Readings of a Russian Nationalist Myth**, Ibidem-Verlag, Stuttgart 2016.

Özçelik, Sezai, “Ukrayna’da son durum ne?”, **Fikir Turu**, 27 Haziran 2022, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ukraynada-son-durum-ne/>

Özçelik, Sezai, “Post Truth (Gerçeklik Ötesi) Faşizm ve Putin”, **QHA**, 06 Ağustos 2022, <https://qha.com.tr/opinion/post-truth-gerceklik-otesi-fasizmi-ve-putin/>

Özçelik, Sezai, “Putinizm, Türkiye’de Niçin Yüksek?”, 04 Mart 2022, **QHA**, <https://qha.com.tr/opinion/putinizm-turkiye-denicin-yukse/> Erişim: 27.10.2022.

Özçelik, Sezai, “Rusya’nın Çifte Çevreleme Politikası: Kırım ve Dağlık Karabağ Çatışmaları”, ed. Betül Karagöz Yerdelen, **2. Uluslararası Hocalı Soykırımı ve Bölgesel Güvenlik Sempozyumu E-Kitap**, Giresun 2018, s. 180-196.

Panchuk, Roman, “International Political and Security Potential of Ukraine within the Baltic-Black Sea Region and Ukraine’s Participation in Regional Military-Political Cooperation and Integration Processes”,

Krakowskie Studia Malopolskie, C 1, S 25, 2022, s. 136-152, <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ksm/25/ksm2507.pdf>

Petersen, Alexandros, **The World Island: Eurasian Geopolitics and the Fate of the West**, Praeger, Santa Barbara, CA 2011.

Putin'in Lenin öfkesi, **TürkRus**, 12 Aralık 2019.

<https://turkrus.com/967633-putinin-bitmeyen-lenin-ofkesi-xh.aspx> Erişim: 15.09.2022.

Putin, Vladimir, **Address by President of the Russian Federation**, 18 Mart 2014, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>

Putin, Vladimir, "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians", **President of Russia**, 12 Temmuz 2021, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> Erişim: 28.08.2022.

Radiff, William F., "Will Putin become Russia's Hitler?", **A Research Report Submitted to the Faculty in Partial Fulfillment of the Graduation Requirements**, Maxwell Air Force Base, Alabama, April 2012, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1022970.pdf>

Resende, Erica, Dovile, Budryte ve Didem Buhari-Gülmez, "Introduction", Erica Resende vd., **Crisis and Change in Post-Cold War Global Politics: Ukraine in a Comparative Perspective**, Palgrave MacMillan, New York 2018, s. 1-22.

Sakwa, Richard, "Conclusion: Monism vs. Pluralism", Agnieszka Pikulicka-Wilczewska vd., **Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda, and Perspectives**, Bristol: E-IR Publishing, 2015, s. 247-257, <https://www.e-ir.info/pdf/56237>

Sakwa, Richard, **Russia against the West: The Post Cold War Crisis of World Order**, New York: Cambridge University Press, 2017.

Shock Therapy and Economy Policy Under Yeltsin, **Facts and Details**, https://factsanddetails.com/russia/Economics_Business_Agriculture/sub9_7b/entry-5168.html Erişim: 01.10.2022

Siljak, Ana, “Nikolai Berdiaev and the Origin of Russian Messianism”, **Journal of Modern History**, C 88, S 4, Aralık 2016, s. 737-763.

Teague, Elizabeth, “Russia’s Consitutional Reforms of 2020”, **Russian Politics**, C 5, s. 301-328. doi: <https://doi.org/10.30965/24518921-00503003>

The German Hyperiflation of 1923, **StudLib.net**,
<https://studylib.net/doc/5329093/the-german-hyperinflation-of-1923> ,
Erişim: 21.08.2022.

Verhovna Rada Ukrayini, “Pro Osnovni napryamı zovnişnioyi politiki Ukrayini, 3360-XII”, 2 Temmuz 1993,
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>

Volkov, Denis, “How Authentic is Putin’s Approval Rating?”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 27 Temmuz 2015,
<https://carnegiemoscow.org/commentary/60849>

Volovych, Oleksiy, “The Baltic-Black Sea Union: Prospects and Realization (Part 1)”, **Borysfen Intel**, 30 Mayıs 2016,
https://bintel.org.ua/en/nash_archiv/arxiv-regioni/arxiv-yevropa/arxivinsha-yevropa/volodich-balto/

Wolczuk, Roman, **Ukraine’s Foreign and Security Policy 1991-2000**, Routledge, New York 2002.

Wood, Elizabeth A. vd., **Roots of Russia’s War in Ukraine**, Woodrow Wilson Center Press, Washington DC 2016.

KRONOLOJİ: 2014-2022 RUSYA UKRAYNA SAVAŞI⁶⁶

2013

21 Kasım: Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç, Avrupa Birliği (AB) Ortaklık Anlaşması'nı imzalamayı reddetti ve *Maidan* protestoları başladı.

24 Kasım: Kiyiv'de protestocular ve polisler arasında çatışmalar yaşandı.

30 Kasım: Berkut (Ukrayna özel polis kuvvetleri) birimleri protestocuları dağıtmaya çalıştı.

1 Aralık: Kiyiv şehir merkezinde isyanlar görüldü.

8 Aralık: Kiyiv'de protestocular *Maidan*'daki Lenin heykelini yıktı. “*Maidan*'a Bir Milyon Yürüyüşü” nedeniyle gelenlerin %70'i 30 Kasım'daki polis vahşetini, %54'ü Yanukoviç'in Birlik Anlaşması'nı imzalamamasını protesto etmek için orada olduğunu belirtti.

10-11 Aralık: Ukrayna İç Güvenlik birlikleri ve Berkut birimleri *Maidan*'ı göstericilerden geri almak için gece saldırı düzenledi.

13 Aralık: Rus Gizli Servisi FSB heyeti Kiyiv'e geldi.

16-17 Aralık: Yanukoviç, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Moskova'da bir araya gelerek düşük gaz fiyatları ve 15 milyar dolarlık kredi anlaşması imzaladı.

2014

16 Ocak: Ukrayna Parlamentosu'nun (*Verhovna Rada*) protesto karşıtı yasaları kabul etmesiyle yeni protesto dalgası ve gerginliğin tırmanması protestoculara karşı şiddet olaylarına yol açtı.

20-21 Ocak: Putin'in danışmanı Vladislav Surkov Yanukoviç ile görüştü. Daha sonra 31 Ocak'ta, 11 ve 12 Şubat'ta Kiyiv'i ziyaret etti.

⁶⁶ Elizabeth A. Wood vd., *Roots of Russia's War in Ukraine*, Woodrow Wilson Center Press, Washington D.C. 2016, s. xi-xv.

23 Ocak: Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Simferopol'de (Akmescit) “*Stop Maidan*” hareketi ortaya çıktı.

24 Ocak: Kırım'ın Sivastopol (Akyar) şehrinde “Rus Bloku” Partisi öz savunma birimlerini kurduğunu duyurdu.

28 Ocak: Ukrayna Başbakanı Mikola Azarov istifa etti. Ukrayna Parlamentosu, 16 Ocak'ta protesto karştı yasayı iptal etti.

4 Şubat: Kırım Rus Topluluğu (*Russkaya Obşçına Krıma, ROK*) lideri Sergey Tsekov, Kırım Parlamentosu'nda Rusya'dan destek istedi.

6 Şubat: Yanukoviç ve Putin Soçi'de buluştu.

20 Şubat: Ukrayna İç İşleri Bakanı Vitaliy Zaharçenko, protestoculara karşı güç kullanımına izin verdi. Keskin nişancılar protestoculara ateş açarak yaklaşık 100 kişiyi öldürdü.

21 Şubat: Yanukoviç ve muhalefet, üç AB temsilcisinin huzurunda anlaşma imzalayarak yeni bir koalisyon hükümeti kurmayı, erken seçim yapmayı ve olağanüstü hâl ilan etmemeyi kabul etti.

21-22 Şubat: Yanukoviç ve ailesi; Harkiv, Donetsk, Kırım ve Rostov-na-Donu üzerinden Ukrayna'dan ayrılarak Rusya'ya ulaştı.

23 Şubat: Ukrayna Parlamentosu Rusçanın Ukrayna'nın ikinci resmî dili olmasını yasaklayan kanun tasarısını oyladı. Beş gün süren protestolar sonucunda yasak kaldırıldı.

24 Şubat: Putin ve Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu, 26 Şubat'ta Rusya'nın batısını ve merkez bölgelerinde başlayacak ani askerî tatbikatları duyurdu.

25 Şubat: Sivastopol Belediye Meclisi, Rusya yanlısı görüşleri olan Rus iş insanı Aleksey Çalıy'ı belediye başkanı olarak seçti. Yeni seçilen yöneticiler şehrin etrafında kontrol noktaları kurdu.

26 Şubat: Kıyiv'deki geçici hükümet, Berkut'u, *Maidan* göstericilerine ateş açmakla suçlayarak dağıttı. Sivastopol Belediye Başkanı Çalıy,

Berkut üyelerini aileleriyle birlikte Kırım'a gelerek yaşamaları için davet etti.

27 Şubat: İşaretleri ve bayrakları olmayan Rus kuvvetleri, yarımadanın kilit noktalarını ablukaya alarak Kırım'ı işgal ederek ele geçirdi. Kırım Parlamentosu, Sergey Aksyonov'u başkan olarak seçti. Kırım hükûmeti, Kırım'ın Rusya'ya katılıp katılmayacağına karar verilecek bir referandum yapılacağını duyurdu.

1 Mart: Aksyonov, yarımada içinde işaretsiz üniformalı Rus birliklerin dolaşması için Putin'den yardım istedi. Öncelikle Donetsk olmak üzere Harkiv ve Mariupol'da büyük Rus yanlısı gösterilerin düzenlemesine çalıştı.

2 Mart: Rusya'nın egemenliğini tanımayı reddeden Ukrayna gemileri Sivastopol'dan ayrılıp Odesa'ya gitti.

6 Mart: Rus Karadeniz Filosu diğer Ukrayna gemilerinin ayrılmasını engelleyen eski bir Ukrayna gemisini batırdı. Kırım Parlamentosu Putin'den, Kırım'ı Rusya'ya kabul etmesini ve Kırım'ın Rusya'ya katılmasına karar verilecek olan referandumun duyurulmasını istedi.

16 Mart: Kırımlılar, Kırım'ın statüsüne ilişkin referandumda oy kullandı.

17 Mart: Putin, Kırım'ı resmen "egemen ve bağımsız bir devlet" olarak tanıyan kararnameyi imzaladı

18 Mart: Putin, Kırım ve Sivastopol'u Rusya'nın resmî bölgeleri olduğunu belirten anlaşmayı imzaladı. Kremlin'de Kırım'la ilgili tarihî bir konuşma yaptı.

19 Mart: Rus birlikleri Sivastopol'de Ukrayna donanmasının karargâhını bastı.

31 Mart: Rus hükûmeti Kırım'la ilgili özel bir bakanlık kurdu.

7 Nisan: Rusya Ukrayna'nın doğusundaki isyancıların yaşadıkları bölgelerin "halk cumhuriyetleri" olduğu iddia etmesinden ve Kırım'da olduğu gibi oralarda da referandum yapılacağını söylemesinden sonra

Ukrayna, ülkenin doğusundaki teröristlere karşı “terörle mücadele operasyonu” yapacağını ilan etti.

2 Mayıs: Odesa’da Rus karşıtı ve yandaşı gruplar arasındaki çatışmalardan sonra ölümcül yangınlar görüldü.

9 Mayıs: Mariupol’da hükümet ve isyancı güçler arasında şiddetli çatışmalar yaşandı.

12 Mayıs: Donetsk ve Luhansk’ta referandumlar yapıldı. Ukrayna ve Batı ülkeleri referandumu kınadı.

25 Mayıs: Petro Poroşenko, Ukrayna Devlet Başkanı seçildi.

27 Haziran: AB, Ukrayna ile ilişkilerde dönüm noktası olan ortaklık anlaşmasını imzaladı.

17 Temmuz: Malezya Havayollarına ait sivil bir uçak havada vuruldu ve Ukrayna’nın Donetsk *Oblastı*’na düştü.

5 Eylül: Minsk’te, daha sonra Minsk I olarak adlandırılan ilk ateşkes anlaşması imzalandı.

16 Eylül: AB ve Ukrayna Parlamentosu Ortaklık Anlaşması’nı onayladı ancak uygulanmasında gecikmeler yaşandı.

2015-2021

12 Şubat 2015: Fransa Devlet Başkanı François Hollande, Almanya Şansölyesi Angela Merkel, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Ukrayna Devlet Başkanı Petro Poroşenko, Normandiya Formatı kapsamında, Minsk II adlı barışı sağlama önlemleri paketi üzerinde anlaşmaya vardı.

9 Temmuz 2016: NATO ve Ukrayna Kapsamlı Yardım Paketi Anlaşması imzaladı.

8 Haziran 2017: Ukrayna Parlamentosu NATO üyeliğini stratejik dış politika amacı olmasını oylayarak kabul etti.

1 Eylül 2017: Ukrayna-AB Ortaklık Anlaşması yürürlüğe girdi.

15 Mayıs 2018: Rusya Devlet Başkanı Putin, Rusya ana karası ile Kırım arasında yapılan Kerç Köprüsü'nü ulaşıma açtı. Rusya'nın yarımada üzerindeki hâkimiyeti arttı.

20 Kasım 2018: Uluslararası toplum, Rusya'nın Azak Denizi'ne gemilerin geçişini engellemesini ve geciktirmesini durdurmasını istedi. Rusya'nın Azak Denizi'ndeki askerî varlığı arttı.

21 Şubat 2019: Ukrayna Anayasası'nda yapılan değişiklikle NATO üyeliğinin stratejik dış ve güvenlik politikası olduğu kabul edildi.

21 Nisan 2019: Volodımır Zelenskıy, %73 oy olarak Ukrayna Devlet Başkanı seçildi.

7 Temmuz 2019: Rusya'nın, Kırım ve Donbas'ı işgali sırasında esir alınanlar için değiş tokuş yapıldı. 2014'ten beri ilk esir takası yapılmış oldu.

12 Haziran 2020: Devlet Başkanı Zelenskıy, NATO üyeliğinin temel hedef olduğu Ukrayna'nın yeni Ulusal Güvenlik Stratejisini onayladı.

6 Nisan 2021: Rusya, geniş çaplı askerî tatbikatlar yapılacağını ilan etti. Ukrayna ve Batı ülkeleri bunun tansiyonu yükselteceğini belirtti.

14 Nisan 2021: Ukrayna Savunma Bakanlığı, 56 tabur büyüklüğünde olan ve 100 bin kişiden oluşan Rus askerî birliklerinin sınırlarında konuşlandırıldığı duyurdu.

13 Kasım 2021: Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskıy, Rusya'nın sınırdaki 100 bin Rus askerî birliği konuşlandırıdığını söyledi.

17 Aralık 2021: Rusya, Ukrayna'ya güvenlik konusunda talep listesi sundu. Ukrayna'nın hiçbir zaman NATO üyesi olmayacağı garantisini vermesi ve NATO'nun Doğu Avrupa'da ve Ukrayna'da askerî faaliyetlerde bulunmaması taleplerden bazılarıydı.

2022

22 Ocak: İngiliz Gizli Servisi MI6, Rusya'nın, Ukrayna'da Kremlin yanlısı bir hükümeti iş başına getireceğini bilgisini verdi.

24 Ocak: Amerika Birleşik Devletleri (ABD), NATO'nun doğu kanadını güçlendirmek için 8 bin 500 asker, gemi ve savaş uçağını Avrupa'ya kaydırma kararı aldı.

10 Şubat: Soğuk Savaş'tan bu yana Rusya, tarihinin en büyük askerî tatbikatını yapacağını duyurdu.

21 Şubat: Devlet Başkanı Putin, Donetsk ve Luhansk Halk cumhuriyetlerini bağımsız cumhuriyetler olarak tanıdığını açıkladı ve Rus askerî birliklerinin bu bölgelere “barış gücü görevleri” çerçevesinde gönderildiğini duyurdu.

24 Şubat: Putin, şafak vakti yaptığı konuşmada, Ukrayna'ya “özel askeri operasyon” başlatıldığını ve Ukrayna'nın kara, deniz ve hava yoluyla işgaline başlandığını açıkladı. Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskıy ise olağanüstü hâl ve genel seferberlik ilan etti. ABD Başkanı Biden, dört Rus bankasına yaptırım kararı alındığını açıkladı.

26-27 Şubat: Zelenskıy, ABD'nin tahliye talebini reddetti. “Savaş burada. Benim uçakla gitmeye değil, cephaneye ihtiyacım var” dedi. AB, Rus bankalarını SWIFT sisteminden çıkardı. Rus Merkez Bankası'nın varlıklarını dondurma kararı aldı.

28 Şubat: Ukrayna AB üyeliği için başvuru yaptı.

1 Mart: 65 km uzunluğundaki Rus askerî konvoyu Ukrayna'nın başkenti Kiyiv'e hareket etti.

2-4 Mart: Rus askerî güçleri güneydeki Herson şehrine girdi. Avrupa'nın en büyük nükleer santrali Zaporijya Nükleer Santrali Rus güçlerinin saldırısına uğradı.

16 Mart: Rusya, güneydeki liman şehri Mariupol'de bir tiyatro binasını bombalayarak binaya sığınmış 300 sivili öldürdü.

25 Mart: 3 milyon 700 bin Ukrayna vatandaşı mülteci oldu. 7 milyondan fazla Ukrayna vatandaşı kendi ülkelerinde yerlerinden edildi.

29 Mart: Rus ve Ukraynalı görüşmeciler İstanbul'da bir araya geldi. Ukrayna tarafsızlık içeren ayrıntılı anlaşma önerisi sundu.

2-4 Nisan: Rus askerleri Buça şehrinden çekildi. ABD Başkanı Biden, yüzlerce sivilin Ruslar tarafından öldürülmesi nedeniyle Putin'in Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde savaş suçlusu olarak yargılanması gerektiğini belirtti.

28 Nisan: ABD Kongresi Ukrayna'ya silah yardımını arttırdı. ABD Başkanı Biden 33 milyar dolarlık Ukrayna'ya yardım paketinin onaylanmasını istedi.

4 Mayıs: Kiyiv'de başarılı olan Ukrayna güçleri Harkiv'in doğusunda yaptıkları saldırılarla Rus birliklerinin 40 km geri çekilmesine neden oldu.

12 Mayıs: Finlandiya NATO üyeliğine başvuracağını açıkladı. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Ukraynalı mülteci sayısının 6 milyonu aştığını bildirdi.

19 Mayıs: Amerikan Kongresi Ukrayna'ya yarısı askerî yardım olan 40 milyar dolarlık yardım paketini onayladı.

21 Mayıs: Mariupol kentindeki Azovstal çelik fabrikasındaki direnişte bin 908 Ukrayna askerinin geri çekilmesinin ardından Rusya Savunma Bakanlığı kentte tam kontrolü sağladığını ilan etti. Putin 1 ay sonra şehrin artık Rus hâkimiyetinde olduğunu bildirdi.

31 Mayıs: AB, Rus petrolü ve petrol ürünlerini yasaklama kararı aldı ve Rusya'ya yönelik 6. yaptırım paketini onayladı.

13 Haziran: NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, Finlandiya'da yaptığı basın toplantısında, Ukrayna'nın toprak ve egemenlik kaybını kaybetme karşılığında barışı kabul etmesini dile getirdi.

22 Haziran: Ukrayna, bin 26 yerleşim yerinin Rus işgalinden kurtarıldığını açıkladı.

24 Haziran: AB resmî olarak Ukrayna ve Moldova'yı aday ülke statüsüne başvurmaya davet etti.

29 Haziran: NATO resmî olarak Finlandiya ve İsveç'i Türkiye'nin vetosunu kaldırmasının ardından askerî ittifaka davet etti.

4 Temmuz: İsviçre'nin Lugano şehrinde Ukrayna'nın Restorasyonu Uluslararası Konferansı'na 40 ülke katıldı. Ukrayna Başbakanı Denis Şmihal, 750 milyar dolara ihtiyaç olduğunu söyledi.

22 Temmuz: Türkiye'nin arabuluculuk yaptığı, BM himayesindeki Rusya ve Ukrayna arasında Tahıl Koridoru Anlaşması İstanbul'da, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve BM Genel Sekreteri Antonio Guterres'in katılımıyla imzalandı.

9 Ağustos: Kırım'daki Rus Saki Hava Üssünde 9 Rus savaş uçağı Ukrayna'nın saldırısı sonucu imha edildi.

24 Ağustos: Ukrayna, Rus işgali altında Sovyetler Birliğı sonrası bağımsızlığını kutladı.

RUSYA - UKRAYNA SAVAŞI

İBRAHİM MURADOV*

Özet

24 Şubat 2022 tarihinde Rusya Ukrayna'ya karşı konvansiyonel savaş açmış, savaşın etkileri hem yerel hem de uluslararası boyutlarda sivil can kayıpları, ekonomi, göç, gıda gibi alanlarda büyük krizlere yol açmıştır. Bu araştırmanın amacı, Rusya-Ukrayna savaşını 2014'ten 2022 yılına kadar hibrit savaş kapsamında kronolojik olarak tasvir etmek ve ardından konvansiyonel görünüme bürünen savaşı günümüze kadar anlatmaktır. Araştırmada, savaşın nedenleri ve yansımaları incelenerek söz konusu savaşa dair anlayışımızı zenginleştirmek ve genel bir değerlendirmeye savaşın getirilerinin ve götürülerinin açıklığa kavuşturulması planlanmaktadır. Genel olarak araştırma, Rusya'nın 2022'de Ukrayna'ya karşı başlatmış olduğu konvansiyonel savaş öncesinde Kiyiv'e karşı pozisyonunun çok daha avantajlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Rusya, Donbas Savaşı, Rusya-Ukrayna Savaşı, Vladimir Putin, NATO genişlemesi.

* Dr. İbrahim Muradov, Dnipro Teknoloji Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Denetim Bölümü. E-posta: Muradov.I.Ya@nmu.one, ORCID: 0000-0003-4045-0957

THE RUSSIA - UKRAINE WAR

Abstract

Russia launched a conventional war against Ukraine on February 24, 2022, causing major civilian casualties, economic, migration, and food crises both locally and internationally. This study first depicts the Russia-Ukraine war chronologically from 2014 to 2022 within the context of hybrid warfare, and then explains the war's conventional appearance. The following stage expands our understanding of the war by examining the causes and consequences of war. The research's final section aims to clarify the pros and cons of the war with an overall assessment. Ultimately, the research suggests that Moscow's position against Kyiv was far more advantageous prior to Russia's conventional war against Ukraine in 2022.

Keywords: Ukraine, Russia, Donbas War, Russia-Ukraine War, Vladimir Putin, NATO enlargement.

GİRİŞ

18 Mart 2014 tarihinde Rusya Federasyonu, Kırım'ı ilhak ettiğini duyurmuş, Nisan ayına gelindiğinde yeni oluşan Kiyiv yönetimini tanımadıklarını dile getiren Ukrayna'nın güney ve doğu bölgelerinde Rusya işbirlikçi gruplar oluşmuştur. Kırım'ın ilhakı, Kiyiv yönetiminin etkisizliği ve Rusya'nın Kırım yarımadasındaki askerî varlığı çerçevesinde kendine has bir biçimde gerçekleştiyse de Ukrayna; Harkiv, Donetsk, Luhansk ve Odesa gibi büyük şehirlerde oluşmuş Rusya işbirlikçi grupları etkisiz hâle getirmek amacıyla gerekli gördüğü tedbirleri uygulamayı planlamıştır. Bu bağlamda Ukrayna geçici hükûmeti, 14 Nisan 2014 tarihinde Terörle Mücadele Operasyonu (TMO) başlatmış, Donetsk ve Luhansk hariç diğer tüm bölgelerde Rusya işbirlikçi grupları etkisiz hâle getirerek istikrarı sağlamayı başarmıştır. Lakin Donetsk ve Luhansk bölgelerinde (Donbas) Rusya'nın da çatışmaya dahil olması neticesinde Kiyiv yönetimi Donbas'ta kontrolü tamamen ele geçirememiş ve Eylül 2014'te Minsk'te ateşkes anlaşması imzalamak zorunda kalmıştı. Varılan anlaşma sonucunda ateşkes sağlanmış ve kalıcı bir barış için yol haritası belirlenmişti. Şubat 2015'te söz konusu ateşkes Rusya işbirlikçi grupların yeni saldırıları neticesinde bozulunca Minsk'te yeni bir ateşkes anlaşması imzalanmış ve 24 Şubat 2022 tarihine kadar bölgede göreceli bir istikrar oluşmuştur.

21 Şubat 2022 tarihine gelindiğinde Rusya sözde Donetsk ve Luhansk Halk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanıdığını duyurmuş, 24 Şubat'ta Ukrayna'ya karşı "Özel Askerî Operasyon" adı altında geniş çaplı bir savaş başlatmıştır. Savaş, Ukrayna üzerinde özellikle insani, Rusya özelinde ise ekonomik yıkımlar dışında Avrupa güvenliğinden global gıda krizine kadar birçok boyutta sonuçlar doğurmuştur. Çalışmada öncelikle 2014 yılından beri devam eden ve 2022 yılından itibaren farklı bir boyuta taşınmış olan Rusya-Ukrayna savaşı kronolojik olarak tanımlanmakta, ardından Ağustos 2022 tarihi itibarıyla devam etmekte olan savaşın başlama nedenleri üzerine bireysel, devlet ve uluslararası sistem düzeylerinde bir inceleme sunulmaktadır. Bununla birlikte

araştırmada savaşın hem savaşan taraflar üzerindeki etkileri hem de bölgesel yansımaları ele alınmaktadır. Değerlendirme kısmında ise yukarıdaki analiz düzeyleri karşılaştırılarak bir sonuca varılması hedeflenmektedir.

1. Donbas Savaşı: 2014-2022

1.1. İlan Edilmemiş Devletler Arası Savaş

Şubat 2014'te, dönemin Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in ülkeyi terk etmesi ve ardından Kiyiv'de kurulan geçici hükûmet doğrultusundaki siyasi gelişmeler, Doğu Ukrayna'daki Rusya işbirlikçi gruplar arasında, özellikle de Yanukoviç'in güç üssü sayılabilecek Donbas'ta memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Ancak bölgede Kiyiv'e yönelik bu tür hoşnutsuzluklar yeni bir olgu değildir. Aslında, 2004 yılında gerçekleşen Turuncu Devrim sırasında Donbas'taki Yanukoviç yanlısı gruplar, Kiyiv'i ülkeyi federal bir siyasi sisteme dönüştürmekle, hatta Ukrayna'dan ayrılmakla tehdit etmişlerdi¹. Lakin bu tehditler Turuncu Devrim sırasında ciddi bir siyasi krize dönüşmeden kontrol altına alınabilmişti. Mart 2014'te Kırım'ın Rusya tarafından yasa dışı bir şekilde ilhak edilmesi Donbas'ta Rusya'nın oluşturduğu ve yönettiği işbirlikçi gruplar için ilham kaynağı olmuş ve Rusya'nın da desteğiyle Kiyiv'de oluşan yeni yönetime meydan okumaya başlamışlardır.

22 Şubat 2014 tarihinde Yanukoviç'in iktidarı bırakıp ülkeyi terk etmesinin ardından Kiyiv'de yaşanan siyasi çalkantı sırasında Harkiv, Odesa, Donetsk, Luhansk gibi büyük şehirlerde *Euromaidan* ve Yanukoviç yanlısı gösteriler eş zamanlı olarak gerçekleşmekteydi. Ağırlıklı olarak söz konusu şehirlerde bulunan Yanukoviç destekçilerine göre seçimle cumhurbaşkanı olmuş Yanukoviç'a karşı darbe yapılmış olması dolayısıyla Kiyiv'de geçici olarak kurulan yeni hükûmet gayrimeşru olarak addedilmekteydi. Bununla birlikte, *Euromaidan* karşıtı

¹Timm Beichelt ve Rostyslav Pavlenko, "The Presidential Election and Constitutional Reform", *Presidential Election and Orange Revolution Implications for Ukraine's Transition*, ed. Helmut Kurth and Iris Kempe, Friedrich-Ebert-Stiftung, Kyiv 2005, s. 66-67.

protestocuların tek başına Ukrayna'nın doğusunu istikrarsızlaştırmak ve bölgeyi çatışma alanına dönüştürebilmeleri mümkün değildi. Kırım'ın Rusya Federasyonu tarafından yasa dışı ilhakı hem tarihsel açıdan hem de Rus askerî güçlerinin yarımadaadaki varlığı açısından *sui generis* bir durum olduğundan Donbas'ta da benzer bir operasyon gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle, Kırım'ın yasa dışı ilhakı devam ederken, Rusya'nın Belgorod ve Rostov eyaletlerinden ve Transdinyester'den (Moldova) Rusya yanlısı subaylar yerel *Euromaidan* karşıtı göstericilerle birlikte Harkiv, Odesa, Donetsk ve Luhansk'taki bölgesel idari binaları ele geçirmeye başlamışlardır². 1 Mart 2014 tarihine gelindiğinde Donetsk şehrinin merkez meydanında Rus bayrakları dalgalandıran yaklaşık 7 bin gösterici toplanmıştır³. Ertesi gün Harkiv'de iki zıt görüşe sahip gruplar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış ve ardından Rus vatandaşlığı bulunan göstericilerden biri Harkiv bölgesel devlet binasında Rus bayrağı asmıştır⁴. Harkiv'de *Tituşki* olarak adlandırılan para karşılığında kiralanan ve provokasyon yapan sokak savaşçıları da dâhil olmak üzere Rus yanlısı protestocuların sayısı 4 bin civarındadır⁵.

12 Nisan 2014'te Rusya bağlantılı militanlar, Donetsk vilayetindeki iki şehirde, Slovyansk ve Kramatorsk'ta yönetim binalarını ele geçirmişlerdir. Saldırganlar, *Strelkov* (atıcı) olarak bilinen, Rusya vatandaşı İgor Girkin liderliğinde iyi silahlanmış ve donanımlı bir gruptur. Girkin, Kırım'ın ilhakında önemli bir rol oynamış, Çeçenistan ve Transdinyester savaşlarında iştirak etmiş ve Bosna'da Sırlarla birlikte savaşmış eski bir Rus ordusu albayıdır⁶. Girkin'in rehberliğinde militanlar Slovyansk yakınlarında Ukrayna Güvenlik Servisi (UGS) güçleriyle ağır bir çatışmaya girmiş, çatışma sırasında UGS komutanı Gennadiy Bilişenko

² Mykola Balaban vd., **Guide to the Conflict Zone**, ed. Alina Maiorova, Prometheus.ngo, Lviv 2017, s. 32-33.

³ Richard Sakwa, **Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands**, I.B.Tauris, London 2015, s. 148.

⁴ Andrew Roth, "From Russia, 'Tourists' Stir the Protests", **The New York Times**, 3 Mart 2014, Erişim: 25 Eylül 2022, <https://www.nytimes.com/2014/03/04/world/europe/russias-hand-can-be-seen-in-the-protests.html>.

⁵ Natalia Shapovalova ve Balázs Jarábik, "How Eastern Ukraine Is Adapting and Surviving: The Case of Kharkiv", **Carnegie Europe**, 12 Eylül 2018, Erişim: 31 Temmuz 2022, <https://carnegieeurope.eu/2018/09/12/how-eastern-ukraine-is-adapting-and-surviving-case-of-kharkiv-pub-77216>.

⁶ Sakwa, a.g.e., s. 150.

öldürülmüş, böylece Ukrayna birlikleri ile Donbas'taki Rusya destekli Rusya işbirlikçi gruplar arasında savaşın fitili yakılmıştır.

14 Nisan'da, Ukrayna geçici hükümet başkanı Oleksandr Turçinov, Ukrayna Ulusal Güvenlik ve Savunma Konseyi'nin "Terör tehdidinin ortadan kaldırılması ve Ukrayna toprak bütünlüğünün sağlanması için acil önlemler" kararını⁷ yürürlüğe koymak üzere Ukrayna'nın doğusunda bir TMO başlatmıştır. TMO bölgesi birkaç gruptan oluşmaktaydı: Sektör A (Luhansk vilayetinin kuzey bölgeleri), Sektör B (Donetsk vilayetinin batı bölgeleri), Sektör C (Donetsk vilayetinin kuzey bölgeleri), Sektör D (Rusya ile devlet sınırı bölgeleri) ve Sektör M (Mariupol'a yakın bölgeler). Buna karşılık İgor Girkin, kendisini, Slovyansk'ta (Donetsk vilayeti) kendilerini Donbas Halk Milisleri olarak adlandıran sözde Donetsk Halk Cumhuriyeti militan birimlerinin komutanı olarak atamıştır. Bu bağlamda, bir gazeteci olan Piotr Andrusieczko, Slovyansk'taki silahlı gruplara "Siz kimsiniz? Buranın yerlisi misiniz?" sorularını yönelttiğinde, militanlar "Biz Donbas milisleriyiz ve buraya Kırım'dan geldik" şeklinde yanıt vermişlerdir⁸. Bu tür diyaloglar Donbas'taki silahlı militanların sadece yerel halktan oluşmadığını, Rusya'nın çeşitli bölgelerinden, Transdinyester'den ve işgal altındaki Kırım'dan Donbas'a geldiklerini açıkça göstermektedir.

Ukrayna askerî güçleri, Nisan 2014 boyunca Girkin militanlarına karşı mücadele etseler de özellikle 13 Nisan ve 24 Nisan'da Slovyansk bölgesini geri alma girişimleri başarısız olmuştur. Nisan ayının sonlarına doğru militanlar Donetsk ve Luhansk'ın bir kısmını kontrol altına alabilmişlerdir. Militanlar Ukrayna kuvvetlerine karşı savaşmak için Donetsk bölgesindeki Vostok taburu, Büyük Don Kazaklarının Kazak Ulusal Muhafızları, Prizrak ve Luhansk bölgesindeki Zarya taburları gibi yeni muharebe birlikleri oluşturmuşlardır. Daha çok Moskova'nın dikkatini çekebilmek için sözde Donetsk Halk Cumhuriyeti (DHC) ve

⁷ Oleksandr Turçinov, Pro rişennya Radı natsional'noyi bezpeki i oboronı Ukrayini vid 13 kvitnya 2014 roku "Pro nevidkladni zahodı şhodo podolannya teroristiçnoyi zahrozi i zberejennya teritorial'noyi tsilisnosti Ukraini", 14 Nisan 2014, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014?lang=uk#Text>.

⁸ Balaban vd., a.g.e., s. 34.

Luhansk Halk Cumhuriyeti (LHC)⁹ liderleri, 24 Mayıs'ta Novorossiya Halk Cumhuriyetleri Konfederasyon İttifakı adı altında birleştiklerini ilan etmişlerdir. 25 Mayıs'ta, Ukrayna'da cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gerçekleşecek olması, ittifakın zamanlamasının manidar olduğunu göstermektedir. Novorossiya Halk Cumhuriyetleri Konfederasyon İttifakı'nı ilan ederek Rusya işbirlikçileri, Ukrayna'nın güney ve doğusu dışında diğer bölgeleri üzerinde de hak iddia etmişlerdir. Bununla birlikte Rusya işbirlikçileri bölgenin Rusya tarafından ilhak edileceğini düşünmüşlerdir. Ancak DHC ve LHC'nin birleşmesi "Halk Cumhuriyetleri"ne istediklerini elde etme imkânı sağlamamıştır. Rusya'nın Donbas'ta Kırım senaryosunu tekrarlamaya kalkışmamasının birden fazla nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi Rusya'nın bölgedeki nihai hedefiyle ilgilidir. Kırım'ın yasa dışı ilhakı Rus halkı tarafından büyük sevinç ve gurur hissiyle karşılanırsa da Kremlin'in Kıyiv üzerinde uzun vadeli planlarını kısıtlamaktaydı. Bu nedenle, uzun vadede Moskova'nın çıkarlarına hizmet etmesi için Donbas'taki çatışmanın uzaması gerekiyordu.

1.2. İlovaysk Muharebesi: İlan Edilmemiş Devletler Arası Savaş

Haziran 2014 boyunca, Ukrayna güçleri ve Rusya'dan destek alan Donbas'taki Rusya işbirlikçi gruplar askerî kapasitelerini arttırmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, militanlar sınırın ötesinden yani Rusya'dan tanklar da dâhil olmak üzere önemli miktarda askerî teçhizat almaktaydılar¹⁰. Mariupol'un kurtarılmasının ardından Ukrayna güçleri, Rusya'nın İzvarine bölgesinden militanlara yaptığı askerî yardımın artması nedeniyle Rusya işbirlikçilerinin Rusya ile iletişimini kesmek amacıyla devlet sınırında operasyonlarını sürdürmüştür. Ağustos ayının başlarında, Ukrayna TMO kuvvetleri taktik değiştirerek yeni bir saldırı başlatmıştır. Bu sefer güneyde, İlovaysk ve kuzeyde Debaltseve yeni hedefler olarak seçilmiştir. Ukrayna ordusu yürüttüğü yeni bir

⁹ Donetsk Halk Cumhuriyeti 7 Nisan 2014, Luhansk Halk Cumhuriyeti ise 27 Nisan 2014 tarihinde Rusya işbirlikçi gruplar tarafından ilan edilmiş, Ukrayna toprak bütünlüğünü tehdit eden siyasi oluşumlardır. Egemen devletler arasında Rusya Federasyonu hariç hiçbir devlet tarafından tanınmamaktadırlar.

¹⁰ Serhy Yekelchuk, *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, New York 2015, s. 147.

operasyonla Rusya işbirlikçi militanların Rusya Federasyonu ile iletişimini kesmeyi, ayrıca Donetsk ve Luhansk militanlarının birbirleriyle olan bağlantılarına son vermeyi amaçlamıştır. Operasyon yukarıda bahsedilen Sektör B güçleri tarafından yürütülmekteydi. Donetsk ve Luhansk vilayetlerinin yaklaşık %60'ına Ukrayna güçleri hâkimdi ve vilayetler kuzeyden, batıdan ve güneyden bloke edilmişti. Militanlar sadece doğu yönünden yani Rusya topraklarından silah ve takviye alma imkânına sahiptiler¹¹. Operasyon sonucunda TMO kuvvetleri Donetsk ile Luhansk'ı birbirine bağlayan kritik yolları kontrol altına almıştır. Ayrıca aynı dönemde, militanlar tarafından kontrol edilen büyük yerleşkeler kontrol noktaları oluşturularak izole edilmiş ve böylelikle birçok kasaba Rusya işbirlikçi güçlerden geri alınmıştır¹².

Özetle, Nisan 2014-Ağustos 2014 arasında Donbas'ta yaşanan savaş, ağırlıklı olarak Ukrayna ordusu ile Kremlin'in desteklediği Rusya işbirlikçi gruplar arasında yaşanmıştır. Bu dönem, Rusya'nın, Kırım'ın aksine Donbas'ı ilhak etmeyeceğini de açıkça ortaya koymuştur. Bununla birlikte Kremlin, Ukrayna'nın doğusundaki istikrarsızlığı sürdürmek amacıyla militanları Ukrayna ordusuna karşı desteklemeye devam etmekteydi. Ek olarak, İgor Girkin veya Alexander Boroday gibi tecrübeli Rus askerlerinin, Donbas'ta Rusya işbirlikçileri Ukrayna güçlerine karşı direnmelerinde kilit rol oynadıkları vurgulanmalıdır. Her şeye rağmen Rusya, fiilen Ukrayna'ya karşı savaşa girse de Donbas'ta oluşturduğu sözde Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri'ni deteklemekle yetinmiştir. Bunun başlıca sebebi, Rusya'nın oluşturduğu "Halk Cumhuriyetleri"ne sağlanan dolaylı desteğin yeterli olmasıydı. Bu durum Ukrayna güçlerinin Donbas'ta Rusya işbirlikçi grupları yok etmenin eşiğine geldiğinde değişmiştir.

Ağustos 2014, Donbas savaşı için bir dönüm noktasıdır. Rusya işbirlikçilerin liderleri Rusya'dan doğrudan yardım almadıklarından

¹¹ Ukrayna Savunma Bakanlığı, "Terörle Mücadele Operasyonunun Analizi ve Ağustos-Eylül 2014'te Rusya'nın Ukrayna'yı İşgalinin Sonuçları", 2015, s. 2. Erişim: 15 Haziran 2022, http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf.

¹² Michael Cohen, "Ukraine's Battle at Ilovaisk, August 2014: The Tyranny of Means", *Army Press Online Journal*, C 16, S 25, 2016, s. 4.

direnmeye devam edip edemeyecekleri konusunda kararsız kalmışlardır. Anna Matveeva, Rusya işbirlikçilerin durumunu şu şekilde aktarmaktadır: “Savaşçılar ailelerinden bir an önce evlerine dönmeleri için telefon çağrılarını almaktalardı.”¹³ *Prens* kod adlı Rusya işbirlikçi liderlerden biri Matveeva ile yaptığı röportajda militanların çaresizliğini şöyle anlatıyor: “İsyancılar kendi hatalarından dolayı vahim bir durumdaydılar çünkü çok kötü örgütlenmişlerdi. Her kasabadaki askerlik şubesi kendi saha komutanlarına karşı sorumluydu ve uygun askerî deneyime sahip kişileri ihtiyaç duyulan yerlere göndermiyorlardı. Hazırlık ve istihbarat toplama mevcut değildi.”¹⁴ Girkin, Rusya işbirlikçilerinin koşullarından şu şekilde bahsetmektedir:

“Ağustos 2014’ün başında isyancıların morali çok yüksekti ancak genel durumun farkındaydım ve bundan nasıl çıkacağımı bilmiyordum. Geri çekilme, askerî planlamada en zor teknik andır. Savaşçılarla, aileleriyle ve destekçilerimizle birlikte geri çekilmek için Donetsk’te sokak çatışmalarına hazırlanmamız ve ardından Rusya sınırına bir koridor açmamız gerektiğini düşünüyordum.”¹⁵

Bu şartlar altında kendisini DHC’nin savunma bakanı ilan etmiş olan İgor Girkin, güçlerine Donetsk’ten çekilmelerini emretse de Vladimir Antyufeyev¹⁶ emre uymayı reddetmiştir. Ayrıca yerel komutanlar Aleksander Zaharçenko, Aleksander Hodakovskiy ve eski Donetsk polis şefi Aleksey Dikiy de şehri terk etmeyi kabul etmediler. Rusya işbirlikçi liderler arasındaki tartışmaların ardından İgor Girkin ve Aleksandr Boroday, Donetsk’ten Moskova’ya geri çağrılmışlardır¹⁷. Aleksandr

¹³ Anna Matveeva, *Through Times of Trouble: Conflict in Southeastern Ukraine-Explained from Within*, Lexington Books, New York 2018, s. 162.

¹⁴ Matveeva, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁵ Matveeva, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁶ 1991 yılında Letonya hükümetini devirme girişiminin organizatörlerinden biri olan eski bir Sovyet OMON polis memuru. Daha sonra 1992 ve 2012 yılları arasında Moldova’da Moskova yanlısı kukla devlet olan Transdinyester’de *Devlet Güvenlik Bakanlığı* görevinde bulunmuştur.

¹⁷ Glenn Kates, “The Rebel Leaders Dropping Out of the Fight in Eastern Ukraine”, *The Guardian*, 20 Ağustos 2014. Erişim: 31 Temmuz 2022, <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/20/rebel-leaders-replaced-eastern-ukraine>

Zaharçenko, Donetsk'teki karar alma pozisyonuna atanırken Luhansk'ta Valeriy Bolotov'un yerine İgor Plotnitskiy getirilmiştir¹⁸. Bu atamalar Moskova'nın Donbas'ta direnişin sürdürülmesinden yana olduğuna dair bir işaret. Bu arada, Ukrayna ordusu ve sınır muhafızları, Rusya işbirlikçileri ile Rusya sınırı arasındaki mevzilerini koruyamadıklarından, militanlar Rusya'dan giderek daha fazla askerî teçhizat almaya başlamışlardır. 24 Ağustos'ta Ukrayna, Bağımsızlık Günü'nü kutlarken durum tamamen kontrolden çıkmıştır. Aynı gün, sayıları 2 bin ile 4 bin arasındaki Rus paraşütçü güçleri Ukrayna Ordusu'na karşı Rusya işbirlikçi güçleri desteklemek için sınırı geçmiştir¹⁹.

Aslında 23 Ağustos'ta, Kiyiv'deki geçit töreni arifesinde, Rusya Federasyonu'nun Amvrosievka ve Kuteynikova bölgelerine doğru ilerleyen zırhlı araçlar hakkında bilgiler alınmaktaydı. Ancak Sektör D Başkanı General Mikola Litvin'in de rapor ettiği bu bilgiler TMO karargâhı tarafından göz ardı edilmiştir. Rus düzenli kuvvetleri tarafından kuşatılacaklarından Sektör D birlikleri için koşullar son derece kritik hâl almıştır. Bu nedenle, Sektör D birlikleri, TMO karargâhından geri çekilip çekilmemeleri veya takviye için bekleyip beklememeleri konusunda bir emir beklemişlerdir. Ukrayna topraklarına giren zırhlı Rus konvoylarıyla ilgili tüm raporlara rağmen Kiyiv yetkilileri, Rusya'nın "Halk Cumhuriyetleri"ne yardım etmek ve Ukrayna topraklarını işgal etmek amacıyla doğrudan bir saldırı başlatabileceğine ihtimal vermemişlerdir. Bu kapsamda, Ukrayna Savunma Bakanlığı, Rus ordusunun Ukrayna topraklarını doğrudan işgalinden ancak iki gün sonra yani 25 Ağustos'ta haberdar olduğunu açıklamıştır²⁰. Rus ordusunun seri bir şekilde savaşa katılmaları Rusya işbirlikçi grupları dahi şaşırtmıştır. İşbirlikçi liderlerden biri bu süreci şöyle anlatmıştır:

¹⁸ Christopher Miller, "Russian Resigns to Make Way for Ukrainian as New Head of 'Donetsk People's Republic'", **The Guardian**, 8 Ağustos 2014, Erişim: 31 Temmuz 2022, <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/08/russian-resigns-ukrainian-head-donetsk-peoples-republic>

¹⁹ Matveeva, **Through Times of Trouble: Conflict in Southeastern Ukraine- Explained from Within**, s. 163.

²⁰ Ukrayna Savunma Bakanlığı, "Terörle Mücadele Operasyonunun Analizi ve Ağustos-Eylül 2014'te Rusya'nın Ukrayna'yı İşgalinin Sonuçları", 2015, s. 2. Erişim: 15 Haziran 2022, http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf., https://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf.

“Karşı saldırı derin bir sır olarak saklanmıştı [ve biz] hiçbir şey bilmiyorduk. Aniden gelişmişti. Bir dakika içinde Blagodatnoye ve Novoazovsk alındı ve bir sonraki aşamada birimler Mariupol’a yaklaşıyordu. Rus güçlerini hiç görmedik ve onlarla ortak operasyonumuz olmadı ama bir şeyler olduğunu görebiliyorduk. Topçu tam isabetle hedefe ateş etti ve ardından saldırdık ama bunun bir planın parçası olduğunu anlamadık. Zaman zaman oraya buraya saldırmak için emirler veriliyordu ancak bu emirleri kimin ve neden verdiği belli değildi. Herkes şaşırılmıştı ve bunu kimin organize edebileceğini merak ediyorduk çünkü isyancı müfrezelerin bağlantıları kopmuştu ve birçoğu birbirini tanııyordu.”²¹

Ukrayna güçleri savaşın en trajik sahnelerinin yaşandığı İlovaysk’te kuşatılmıştır. Ukraynalı Korgeneral Ruslan Homçak, TMO karargâhına birkaç kez müracaat etse de aldığı tek cevap “sıkı tutunun ve takviyeleri bekleyin” olmuştur. Zor şartlar altında, 25-27 Ağustos tarihleri arasında iki kuvvet arasında çatışmalar başlamış; Sektör D artık etkisini kaybettiğinden İlovaysk çevresinde Rus düzenli birlikleriyle Sektör B güçleri savaşmıştır. İlk önce İlovaysk’i ele geçirmek üzere savaşan Ukrayna birlikleri, Rus düzenli birliklerinin şehri kuşatmasıyla şehirde mahsur kalmıştır. General Homçak’a tek seçenek, şehirden barışçıl bir şekilde çekilmek için anlaşma yapmak kalmıştır²².

Rus güçleri Ruslan Homçak’ın önerisini kabul etse de Ukrayna güçlerinin geri çekilme sırasında silahlarını bırakmalarını talep etmişlerdir. Ancak Homçak askerlerine silahlarını bırakmalarını emretmekten kaçınmıştır²³. Taraflardan hangisinin anlaşmaya tam olarak uymadığı konusunda farklı görüşler bulunsa da netice değişmemiş ve

²¹ Matveeva, a.g.e., s. 163.

²² Yuri Butusov, “Podvih i trahediya İlovayska”, *Dzerkalo Tijnya*, 5 Eylül 2014, Erişim: 1 Ağustos 2022, https://dt.ua/internal/podvig-i-tragediya-ilovayska-_html

²³ Cohen, a.g.m., s. 7.

İlovaysk'ta kuşatma altındaki Ukrayna birlikleri katliama uğramıştır. Resmî tahminlere göre 360 Ukrayna askerinin öldüğü İlovaysk muharebesi Donbas'taki savaşın dönüm noktası olmuştur.²⁴ Rusya'nın doğrudan savaşa katılmasından hemen önce Ukrayna, Donbas'taki Rusya işbirlikçi grupları etkisiz hâle getirmeye ve böylece toprak bütünlüğünü (Kırım hariç) sağlamaya çok yakındı. Rus yetkililer Rusya işbirlikçi grupların savaşı kaybetmek üzere olduklarını görünce Rus düzenli birliklerini doğrudan Ukrayna güçlerine karşı savaşa sokmuşlardır. Sonuç olarak, Ukrayna ordusu savaşın başlangıcından itibaren, 25-29 Ağustos 2014 tarihleri arasında Donbas'ta çok ağır kayıplar verdiği için müzakere masasına oturmak zorunda kalmıştır.

5 Eylül 2014'te, Minsk üçlü grup toplantısında (AGİT, Ukrayna ve Rusya) Minsk-1 anlaşması imzalanarak ikili ateşkes sağlanmış²⁵ ancak imzalanan ateşkese rağmen savaşan taraflar hedeflerine ulaşamamıştır. Bir taraftan, Ağustos'un ilk yarısı neredeyse Donbas Rusya işbirlikçi gruplarını etkisiz hâle getirerek bölgede istikrarı sağlamak üzere olan Ukrayna'nın hedefleri, Rus düzenli güçlerinin savaşa doğrudan katılması sonucunda gerçekleşmemiştir. Lakin daha fazla toprak kaybını göze alamayan Kiyiv yönetimi için ateşkes anlaşması tek seçenek olmuştur. Öte yandan, Rus ordusundan doğrudan yardım alan rusya işbirlikçi gruplar savaşı devam ettirmek istemişlerdir. Neticede imzalanan ateşkes anlaşması uzun sürmemiş ve 2015'in başlarında Rusya işbirlikçi grupların yeni saldırılarıyla bozulmuştur.

Savaşın yeni odak noktası, sözde DHC ve LHC arasında yerleşen Debaltseve şehri olmuştur. Şehri kontrol etmek Rusya işbirlikçi gruplar açısından kritik öneme sahiptir. Debaltseve şehrinin kontrol edilmesi DHC ve LHC militanları arasındaki koordinasyonun daha iyi sağlanmasına için önemlidir. Rus ordusu tarafından yeniden dizayn edilen

²⁴ Yuri Butusov, "Spravi po İL-76 ta po İlovaysku budut dovedeni do sudu naybližim časom", **Censor.Net**, 17 Nisan 2015, Erişim: 1 Ağustos 2022, https://censor.net/ru/resonance/332996/antolyi_matos_spravi_po_176_ta_po_lovayisku_budut_dovedeni_do_sudu_na_yibližim_chasom

²⁵ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, "5 Eylül 2014 tarihli Minsk Protokolü Taahhütlerinin Uygulanmasına İlişkin Parametreleri Ana hatlarıyla belirten 19 Eylül 2014 Muhtırası", 19 Eylül 2014, Erişim: 1 Ağustos 2022, <https://www.osce.org/home/123806>.

ve ağır silahlarla donatılmış Rusya işbirlikçi güçler Ukrayna kuvvetlerine karşı güç kazandılar. Bu şartlar altında, Ocak 2015'te, Rusya işbirlikçi gruplar Debaltseve istikametinde yeni bir saldırıya geçtiler. 15 Ocak ve 18 Şubat arasında yaşanan çatışmalar sonucunda Ukrayna güçleri bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar. Hiç şüphesiz, Debaltseve saldırısında, İlovaysk'ta olduğu gibi savaşın gidişatını Rus güçleri belirlemiştir. Rus ordusu tarafından ağır silahlarla donatılmış ve eğitilmiş Rusya işbirlikçi gruplar artık profesyonel ordu görünümüne kavuşmuş olup, söz konusu birliklerin Rus ordusunun bir parçası hâline geldikleri söylenebilir. Nihayetinde, Debaltseve'de alınan ikinci yenilgi, yeni bir ateşkesin imzalandığı Minsk-2'yi de beraberinde getirmiştir. Minsk-2'yi takip eden süreçte ufak çaplı çatışmalar yaşansa da 24 Şubat 2022'ye kadar bölgede göreceli bir istikrar oluşmuştur.

2. Rusya'nın Ukrayna'ya Karşı Konvansiyonel Savaşı

2.1. Savaş Giden Süreç

2021 baharında, özellikle mart ve nisan aylarında, Rusya, Ukrayna sınırları boyunca ve 2014 yılında yasa dışı ilhak ettiği Kırım'da askerî yığınak yapmaya başladı. Ancak Rusya Savunma Bakanının, 22 Nisan 2021'de, askerî tatbikatların sona erdiğini duyurmasıyla oluşan gerginlik sona erdi. Rusya'nın, 2021 baharında Ukrayna sınırlarına yaptığı askerî yığınak, ABD Başkanı Joe Biden ile Rus mevkidaşı Vladimir Putin'in Cenevre'de bir araya gelmelerine olanak sağlasa da görüşmeden somut bir sonuç çıkmadı. Örneğin, Putin'in dış politika danışmanı Yuriy Uşakov, iyimser olmak için çok az neden olduğunu kaydetti²⁶.

Aynı şekilde, Kremlin sözcüsü Dmitriy Peskov da müzakerelerin kolay geçmediğini vurgulamıştır²⁷. Bu arada, ABD'li yetkililere göre, Rusya Savunma Bakanlığı'nın askerlerine 1 Mayıs'a kadar üslerine dönme emri verdiğini duyurmasına rağmen Rus askerlerinin çoğu

²⁶ Sarah Rainsford, "Biden-Putin Summit: US and Russian Leaders Meet for Tense Geneva Talks", **BBC News**, 16 Haziran 2021, <https://www.bbc.com/news/world-europe-57494283>.

²⁷ Rainsford, a.g.m.

Ukrayna sınırlarında görevlerinde tutulmuştur²⁸. Ekim 2021'den itibaren Ukrayna'yı askerî olarak çevrelemeye devam ederek Rusya durumu bir kez daha tırmandırmaya başlamıştır. Tırmanmanın bu evresinde Rusya sadece kendisinin Ukrayna ile olan sınırında değil, aynı zamanda Ukrayna'yı kuzeyden çevreleyecek olan Belarus ve Ukrayna sınırına da askerî yığınak yapmaya başlamıştır. Rusya'nın Ukrayna sınırlarına toplam 175 bin asker konuşlandırdığı tahmin edilmektedir²⁹. Özellikle ABD'li yetkililerin Rusya'nın Ukrayna'ya karşı geniş çaplı bir operasyon hazırlığı içerisinde olduğu uyarılarına rağmen Rus yetkililer sürekli olarak bu iddiaları reddetmişlerdir³⁰.

Rusya, Ukrayna'yı işgal edeceğini inkâr etse de Ukrayna sınırındaki askerî tatbikatları kapsamında hem Ukrayna'yı suçlamış hem de Batı'ya bazı güvenlik anlaşması taleplerinde bulunmuştur. Rus lider Vladimir Putin, Kiyiv'in Donbas halkına karşı soykırım uyguladığını iddia etmiştir. Putin, Kiyiv hükûmetini Nazilere benzeterek, *Rus fobisinin* soykırımın ilk aşaması olduğunu öne sürmüştür. Bunun da ötesinde Putin, Ukrayna'nın yapay bir devlet olduğunu ve Rus topraklarında Lenin tarafından oluşturulduğunu ifade etmiştir³¹. Ukrayna'nın anti-Rusya tutumuyla birlikte, Kremlin, Batı'nın sözünü tutmadığını ve NATO genişlemesi çerçevesinde kendisine bir tehdit oluşturduğunu, dolayısıyla da gerilimden Batı'nın sorumlu olduğunu vurgulamıştır. Rusya'nın Ukrayna sınırlarına askerî yığınak yapmasıyla ilişkisel olarak, Rusya, Ukrayna'nın NATO'ya kabul edilmemesi ve NATO'nun doğu kanadına asker konuşlandırılmasının sınırlandırılması talebi de dâhil olmak üzere oldukça iddialı bir güvenlik anlaşması talep etmiştir. Özünde Kremlin,

²⁸ Joseph Choi, "Russia Keeping 80K Troops at Border amid NATO Exercise, US Officials Say", **The Hill**, 5 Mayıs 2021, <https://thehill.com/policy/international/russia/551996-russia-keeping-80k-troops-at-border-amid-nato-exercise-us>.

²⁹ Shane Harris ve Paul Sonne, "Russia Planning Massive Military Offensive against Ukraine Involving 175,000 Troops, U.S. Intelligence Warns", **The Washington Post**, 3 Aralık 2021, Erişim: 1 Ağustos 2022, https://www.washingtonpost.com/national-security/russia-ukraine-invasion/2021/12/03/98a3760e-546b-11ec-8769-2f4ecd7a2ad_story.html.

³⁰ "Disinformation": Lavrov on US Claims That Russia Prepares 'Provocation' against Ukraine", **TASS**, 17 Ocak 2022, <https://tass.com/world/1389175>; Hatta savaş başlatıldıktan sonra Antalya Diplomasi Formunda konuşan Rus dışişleri bakanı Sergey Lavrov Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmediğini ifade etmiştir.

³¹ Vladimir Putin, "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians", **President of Russia**, 12 Temmuz 2021, Erişim: 17 Ocak 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>.

NATO kuvvetlerinin 1997’de konuşlandırıldıkları mevzilerine geri çekilmelerini istemektedir³².

Rusya’nın güvenlik anlaşması talebine karşılık ABD, NATO’nun açık kapı ilkesinden vazgeçemeyeceği, diğer bir deyişle yazılı olarak Moskova’ya Ukrayna’yı hiçbir zaman örgüte almayacaklarının garantisini veremeyecekleri cevabını ilettiler. Buna karşılık, 21 Şubat 2022 tarihinde Putin, DHC ve LHC’nin bağımsızlıklarını tanıdıklarını ilan etti³³. Akabinde, Donbas’taki sivilleri korumak adına Putin, Ukrayna’ya karşı “Özel Askerî Operasyon” başlattığını duyurdu. Rus lider operasyonun amacının Ukrayna’yı askerden ve Nazilerden arındırmaya çalışmak olduğunu ifade etti³⁴. Sonuç olarak yaklaşık bir sene süren tırmanma, Rusya’nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna’ya karşı tam ölçekli savaşı başlatmasıyla neticelendi.

2.2. Tam Ölçekli Savaşın Seyri

Putin’in Ukrayna’da “Özel Askerî Operasyon” ilan etmesinin hemen ardından Rus güçleri Ukrayna askerî karargâhlarını yoğun bombardımana tutarken, hava limanları ve askerî depoları füzelele vurmaya başladı³⁵. Rus askerî araçları Ukrayna, Belarus ve Rusya sınırlarının kesiştiği Senkivka üzerinden Ukrayna topraklarına girdi ve Ukrayna’nın kuzeyinden işgal başlamış oldu. Ukrayna’nın güneyinde Kırım’dan çıkartma yapan Rus güçleri iki gruba ayrılarak Herson ve Mariupol istikametlerinde ilerlediler. Doğu cephesinde ise Donbas bölgesinden batıya doğru saldırılar başladı. Rus güçleri savaşın ilk günlerinde ağırlık merkezini Kiyiv ve Harkiv olarak seçseler de sadece güney cephesinde başarılı olabildiler. Kuzeyde Belarus ve Rusya sınırlarından çıkartma yapan Rus güçleri Kiyiv’e doğru hızlı bir şekilde

³² Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, “Rusya Federasyonu ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü Üye Devletlerinin Güvenliğini Sağlamaya Yönelik Tedbirler Anlaşması”, 17 Aralık 2021, Erişim: 15 Ocak 2022, https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/

³³ Vladimir Putin, “Address by the President of the Russian Federation”, **President of Russia**, 21 Şubat 2022, Erişim: 22 Şubat 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>

³⁴ Vladimir Putin, “Address by the President of the Russian Federation”, **President of Russia**, 24 Şubat 2022, Erişim: 1 Ağustos 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>.

³⁵ Ukrayna Savunma Bakanlığı, “The General Staff of the Armed Forces of Ukraine Announcements”, 24 Şubat 2022, <https://www.mil.gov.ua/en/news/2022/02/24/the-general-staff-of-the-armed-forces-of-ukraine-announcements/>

ilerleseler de başkente yaklaştıkça Ukrayna güçleri daha azimli bir şekilde karşılık vermeye başladığı için Rusların Kiyiv’i kuşatma altına alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Kırım’dan Mariupol istikametine ilerleyen Rus birlikleri Berdyansk liman şehrini ele geçirdiler. Bununla birlikte, Kırım’dan kuzey istikametine hareket eden Ruslar Melitopol şehrine saldırdı, ardından Zaporijya bölgesinde (Enerhodar) bulunan Zaporijya Nükleer Santrali’nin kontrolünü ele geçirdiler. Kırım istikametinden batıya doğru ilerleyen Rus güçleri ise yoğun bir direnişle karşılaşmadan Ukrayna’nın önemli liman şehirlerinden biri olan Herson’u ele geçirdiler.

Mart ayının ortalarına gelindiğinde kuzey cephesinde Rus birliklerinin ilerleyişi çıkmaza girdi. Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı, 16 Mart itibarıyla kuzeyde karşı saldırıya geçtiklerini duyurdu. Ukrayna’nın başarılı karşı saldırıları sonucunda 29 Mart tarihinde Ruslar, Kiyiv ve Çernihiv bölgelerinden çekilmek zorunda kaldılar³⁶. Ukrayna’da başkentin düşmesi riskinin ortadan kalkmasıyla birlikte Rusya için yeni hedef, Ukrayna’nın ikinci büyük şehri Harkiv oldu. Aslında savaşın ilk günlerinde Rus güçleri “yıldırım savaşı” taktiğiyle Harkiv’in içlerine kadar ilerlemiş ve sokak çatışmaları başlamıştı. İlk saldırının etkilerini atlatmayı başaran Ukrayna güçleri Rusların ilerleyişini durdurmayı başararak karşı saldırıya geçtiler. Mayıs ayına gelindiğinde Ukrayna güçleri Rusları Harkiv’de, Ukrayna-Rusya sınırına kadar itmeyi başardılar. Eylül 2022 itibarıyla karşı saldırıya geçen Ukrayna güçleri Harkiv’in doğusunda yerleşen ve stratejik öneme sahip Balaklia, Kupyansk ve İzüm şehirlerini geri almayı başardı. Halkın büyük çoğunluğunun Rusça konuştuğu ve Rusya sınırında bulunan Harkiv kentini ele geçirmek Ruslar için büyük öneme sahiptir. Ukrayna güçlerinin şehri kontrolde tutması Kiyiv’den sonra Ukrayna bakımından direncin sembolü hâline gelmiştir.

Bununla birlikte sembolik öneme sahip bir başka önemli gelişme ise Rus Karadeniz Filosu’nun Amiral gemisi *Moskva*’nın (Moskova)

³⁶ 29 Mart 2022 tarihinde Rus Savunma Bakan Yardımcısı Alexander Fomin, savaşı sona erdirmede “güveni artırmak” adına Kiyiv ve Çernihiv bölgelerinden çekildiklerini duyurdu.

batırılmasıydı. Ukraynalı yetkililere göre, iki adet R-360 Neptune gemisavar füzesinin isabet etmesi sonucunda *Moskva* savaş gemisi 14 Nisan 2022'de battı. Rusyalı yetkililer ise *Moskva*'nın bir yangın sebebiyle gemide bulunan mühimmatın patlaması sonucunda fırtınalı denizlerde battığını söyledi. Her hâlükârda Moskova ismini taşıyan Rus Karadeniz Filosu'nun Amirel gemisinin batması Rus donanmasının prestijini sarstı.

Diğer yandan, doğuda en büyük liman kenti olan Mariupol'da Mayıs ayının ortalarına kadar şiddetli çatışmalar yaşanmış ve yaklaşık 3 aylık kuşatma sonrasında Rus güçleri kenti ele geçirmeyi başarmışlardır. Önemli bir liman şehri olan Mariupol'un kaybı sonrasında Ukrayna'nın Azak denizine çıkışı tamamen kesilmiştir. Buna rağmen Ukrayna güçlerinin Mariupol'daki direnişi Rus güçlerine büyük kayıplar verdirmiş ve onların Donbas'ta ilerleyişini yavaşlatmıştır. Mariupol'un direnişi Rus güçlerinin güneyde ilerlemesini de zorlaştırmış, Herson'u takip eden Mikolayiv şehrinin işgalini önlemiştir. Bu açıdan bakıldığında, Mariupol'da direnen Ukrayna güçleri savaşın seyrini değiştirecek etki yaratmayı başarmışlardır.

Genel olarak bakıldığında, Rus güçleri yıldırım savaşı yöntemini uygulamada başarısız olunca taktik değiştirmek zorunda kalmışlardır. Ukrayna güçlerinin direnişlerinin yanı sıra Rus güçleri, savaşı 2 bin km'yi aşkın uzunluktaki kuzey, doğu ve güney cephelerinde yürüttüklerinden ilk hedefleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu nedenle güçlerini kuzey cephesinden çeken Ruslar, savaşın ağırlık merkezini doğu cephesine yani Donbas'a kaydırmışlardır. Rus güçleri, kuzeyde İzüm kentinden aşağıya doğru ilerleyerek Donetsk ve Luhansk'ın Ukrayna kontrolünde olan kısımlarını ele geçirmeye ve dolayısıyla Ukrayna güçlerinin en önemli bölümünü oluşturan birlikleri kuşatma altına almayı yeni hedef olarak belirlese de söz konusu amaçlarına ulaşamamışlardır. Nisan itibariyle İzüm şehrini ele geçirmeyi başaran Rus güçleri oradan güneye doğru ilerlemekte zorlandılar. Bir kez daha taktik değiştirmek zorunda kalan Ruslar, Ukrayna kontrolünde olan Luhansk vilayetinin merkezî şehri olan Siverodonetsk'i yeni hedef olarak belirlediler. Uzun süren şiddetli

çatışmalar ve yoğun bombardıman sonucunda Haziran'ın sonlarına doğru Ruslar şehrin kontrolünü ele geçirdiler ve ardından Lısiçansk şehrine saldırmaya başladılar. Lısiçansk üzerinde çatışmalar yoğunlaşsa da kuşatma altına düşmekten kaçınan Ukrayna güçleri daha da batıya yani Siversk şehrine çekilmek durumunda kaldılar. Lısiçansk'ın kaybı aynı zamanda Rusların Luhansk bölgesinin tamamını ele geçirmesi anlamına gelmektedir. Luhansk'ta kontrolü sağlayan Rus güçleri Donbas'ı oluşturan bir diğer vilayet olan Donetsk'e saldırmaya başladılar. Lakin Ukrayna güçlerinin güneyde Herson kentini işgalden kurtarma girişimleri Rusların Donetsk'teki saldırılarını yavaşlatmıştır. Şöyle ki, temmuz ve ağustos aylarında cephe hattında ciddi bir değişiklik gözlenmemiştir. Buna karşılık, Ukrayna, Batı'dan gelen yüksek hareket yetenekli topçu roket sistemleri sayesinde Rusların cephe hattı boyunca birçok mühimmat depolarını vurmaya başlamıştır. Bunun da ötesinde, 9 Ağustos ve sonrasında Rusya'nın Kırım'daki bazı askerî yerleşkelerinde büyük patlamalar meydana gelmiştir. Ukraynalı yetkililer Kırım'daki patlamaların sorumluluğunu üstlenmeseler de Cumhurbaşkanı Zelenskyy konuyla ilgili şöyle demiştir: "Ukrayna'ya ve tüm özgür Avrupa'ya karşı bu savaş, Kırım'la başladı ve Kırım'ın kurtarılmasıyla bitmeli."³⁷ En üst düzeyden ifade edilen bu sözler Ukrayna'nın Rus ordusuna karşı direnişinde ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir. Savaşın ilk haftalarında müzakerelere daha yakın olan Ukrayna, ağustos ayı itibarıyla, savaşın ilk günlerinde yaşadığı korku ve paniği yenmeyi başarmış ve Rusya'nın kendisine dikte ettirmek istediği koşulları reddetmiştir. Bu anlamda Kiyiv yönetimi kalıcı barışı sağlamanın tek yolunu topraklarını Rus işgalinden kurtarmak olarak görmeye başlamıştır³⁸. Bu durum, savaşın başlangıcından bu yana savaşın seyrinin nasıl geliştiğini göstermiştir.

³⁷ Volodimir Zelenskyy, "Russian War against Ukraine and the Entire Free Europe Began with Crimea and Must End with It", **President of Ukraine**, 9 Ağustos 2022, <https://www.president.gov.ua/en/news/rosijskavijna-proti-ukrayini-ta-vsiyeyi-vilnoyi-yevropi-poc-76965>.

³⁸ Mykhailo Podolyak, Declaring its readiness for negotiations, Russia is trying to buy time to prepare for the continuation of its aggressive policy towards Ukraine, **President of Ukraine**, 19 Ağustos 2022, <https://www.president.gov.ua/en/news/zayavlyayuchi-pro-gotovnist-do-peremovin-rosiya-namagayetsya-77161>.

3. Savaşın Nedenleri ve Yansımaları

3.1. Nedenleri

Rusya-Ukrayna savaşına neden olan faktörlerin neler olduğu sorusuna cevap bulunması için konunun bireysel analiz düzeyi, devlet analiz düzeyi ve uluslararası sistem analiz düzeyi şeklinde üç ana analiz seviyesinde incelenmesi gerekmektedir. Bireysel analiz düzeyinin savunucuları, savaşları açıklamada iki gruba ayrılmaktadırlar: Savaşın insan doğasından kaynaklandığını iddia edenler ve insan davranışından kaynaklandığını iddia edenler. Şiddet içeren çatışmaları insan doğasıyla ilişkilendirenler insanın eylemlerini genelleştirme eğilimindedirler. Buna karşılık, insan davranışını bir savaş kaynağı olarak gören bireysel analiz düzeyinin savunucuları, savaşın nedenlerine ışık tutmak için esas olarak insan psikolojisine, özelliklerine, dünya görüşüne veya çevreye dikkat çekmektedirler³⁹. Savaşları genelleştirme eğilimde olan ilk grup temsilcileri “neden dünyanın her tarafında eş zamanlı olarak aynı yoğunlukta savaşlar yaşanmıyor?” soruna cevap vermede zorlandıklarından, konumuz açısından ikinci grubun iddialarına odaklanmak yerinde olacaktır.

Bu bağlamda, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaşını açıklarken Putin'in dünya görüşüne yer verilmelidir. Zira Rusya'nın başlattığı bu savaşta Rus lider Vladimir Putin'in önemini çok az kişi inkâr edebilir. Örneğin, Temmuz 2021'deki makalesinde Putin, Rusların ve Ukraynalıların “tek millet” olduğunu ve Ukrayna'nın egemenliğinin Rusya ile ilişkilerine bağlı olduğunu açıkça belirtmektedir: “Ukrayna'nın gerçek egemenliğinin sadece Rusya ile ortaklaşa mümkün olduğuna eminim.”⁴⁰ Üstelik Putin, Ukrayna'yı Sovyetler Birliği'nin kuruluşu sırasında Lenin'in kurduğu yapay bir ülke olarak görmekte⁴¹ olup, Ukrayna'nın hiçbir zaman gerçek bir devlet geleneğine sahip olmadığını

³⁹ İbrahim Muradov, *Introduction to International Peace and Conflict Studies*, Dnipro University of Technology, Dnipro 2021, s. 25.

⁴⁰ Putin, “On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”.

⁴¹ Daria Zubkova, “Putin Said That Lenin Created Ukraine”, *Ukrainian News*, 23 Aralık 2021, Erişim: 18 Haziran 2022, <https://ukranews.com/en/news/823393-putin-said-that-lenin-created-ukraine>.

ifade etmekte, bunun da ötesinde modern Ukrayna'nın Rusya'nın tarihî topraklarında kurulduğunu ileri sürmektedir⁴². Bu açıdan bakıldığında, Putin'in dünya görüşü ile başlattığı savaş arasında açıkça bağlantı kurulabilmektedir. Eğer Ukrayna, tarihî Rus topraklarında Lenin tarafından kurulmuş yapay bir devlet ise ve Ukraynalılar da gerçekte Rus ise o zaman bağımsız bir Ukrayna'nın varlığına gerek yoktur. Bu düşüncelere sahip olan Putin'in elbette Ukrayna'nın sadece bağımsız dış politika izlemesine değil, devlet olarak varlığına bile tahammül etmeyeceği söylenebilir.

Aslında Rusya'nın neden Ukrayna'ya karşı savaş başlattığı sorusunu bireysel analiz düzeyi çerçevesinde açıklayan birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Örneğin, Robert Johnson'a göre Rusya-Ukrayna savaşını açıklarken Putin'in uluslararası ilişkileri nasıl okuduğuna dikkat çekilmelidir⁴³. Johnson, Putin'in uluslararası ilişkileri büyük güçler üzerinden okuduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki, Putin, uluslararası aktörlerin statülerini, onların güçleri ve ölçülerinin belirlediğine inanmaktadır. Diğer bir deyişle, Putin, aktörlerin uluslararası alandaki eylemlerini halkların iradeleriyle değil, coğrafya ve askerî güçleriyle ilişkilendirmektedir. Özetle Putin, halk hareketlerinin büyük güçler tarafından organize edilen ve kendi çıkarları için araçsallaştırılan yapay eylemler olarak görmektedir. Örneğin, Putin'e göre Doğu Avrupa ülkelerinin NATO üyelikleri bu ülkelerin kendi iradelerinden ziyade NATO'nun Batı tarafından planlı bir şekilde Rusya sınırlarına doğru genişletilmesinin bir parçasıdır. Başka bir örnek vermek gerekirse, Putin, eski Sovyet cumhuriyetlerinde ortaya çıkan 'Renkli Devrimleri' halk hareketleri olarak değil, Batı'nın organize ettiği eylemler olarak görmektedir.

Bununla birlikte, Putin'in Ukrayna'ya karşı savaşını onun siyasi bekasıyla da ilişkilendirenler bulunmaktadır. Bohdan Vitvitski,

⁴² Vladimir Putin, Address by the President of the Russian Federation, **President of Russia**, 21 Şubat 2022, Erişim: 28 Eylül 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>.

⁴³ Robert Johnson, "The Second Phase of the Russian Invasion of Ukraine 2022", **Parameters**, S Mayıs 2022, <https://static1.squarespace.com/static/55faab67e4b0914105347194/t/624c432982b0f323cef73b26/1649165098142/The+Second+Phase+of+the+Russian+War+in+Ukraine+CCW+2022.pdf>.

Ukrayna'dan farklı olarak Rusya'da demokrasinin benimsenemediğini vurgulamaktadır. Otoriter bir rejim oluşturan Putin'in, Ukrayna'da demokrasinin uygulanması ve yerleşmesine karşı çıktığını, Ukrayna'nın demokratikleşme sürecini kendi otoritesine bir tehdit olarak gördüğünü belirtmektedir. Vitvitski'ye göre Rus liderin Ukrayna takıntısının altında Ukrayna'da gelişmekte olan demokrasi kültürünün Rusya'yı da etkileyebileceği endişesi bulunmaktadır⁴⁴. Rusya güvenlik uzmanı Mark Galeotti de Kiyiv ile Moskova arasındaki gerilimin kaynağının Putin olduğuna dikkat çekmektedir. Galeotti'ye göre Putin'in tarih takıntısı onu Kiyiv'i tekrar Moskova'nın etki alanına sokmaya sevk etmektedir⁴⁵. Kısaca Putin, Ukrayna üzerinde Rus kontrolünü yeniden tesis ederek Rusya tarihindeki yerini sağlamlaştırmak arzusu içindedir. Kiyiv Mohila Akademisi Millî Üniversitesi profesörü olan Taras Kuzio, krizle ilgili olarak şunları belirtmektedir: “Bu yapay krizin kökleri Putin'in, Ukrayna'nın bir 'Rus toprağı' olduğu ve Ukraynalıların pan-Rus ulusunun bir kolu olduğu pan-Rusçu saplantısında yatmaktadır. Diğer her şey bu mantıktan türemektedir. Ukrayna 'Rus' ise Rusya'dan ayrı bir kader belirlemeye hakkı yoktur.”⁴⁶ Carnegie Moskova Merkezi araştırmacılarından Alexander Baunov, Kremlin'in Kiyiv üzerindeki kontrolü ile Putin'in siyasi kariyeri arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Baunov'a göre Ukrayna'da elde edecekleri, Putin'in 2024'ten sonra iktidarda kalıp kalmayacağını belirleyen ana faktör olacaktır⁴⁷. Sorcha Bradley'e göre ise Putin, uzun süredir 20. yüzyılın felaketi olarak gördüğü Sovyetler Birliği'nin dağılmasını düzeltmek için Ukrayna'yı Moskova'nın yürüncesine geri sokmaya çalışmaktadır⁴⁸.

⁴⁴ Bohdan Vitvitsky, “The Putin Puzzle: Why Is the Russian Dictator so Obsessed with Ukraine?”, **Atlantic Council**, 24 Mayıs 2022, Erişim: 5 Haziran 2022, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-putin-puzzle-why-is-the-russian-dictator-so-obsessed-with-ukraine/>.

⁴⁵ Dylan Matthews, “It's Not about Russia. It's about Putin': An Expert Explains Putin's Endgame in Ukraine”, **Vox**, 6 Şubat 2022, Erişim: 10 Şubat 2022, <https://www.vox.com/22917832/vladimir-putin-ukraine-military-invasion>.

⁴⁶ Taras Kuzio, “Putin's Obsession with Ukraine as a 'Russian Land,’” **E-International Relations**, 17 Ocak 2022, Erişim: 12 Şubat 2022, <https://www.e-ir.info/2022/01/17/opinion-putins-obsession-with-ukraine-as-a-russian-land/>.

⁴⁷ Alexander Baunov, “Will Putin Get What He Wants on Ukraine?”, **The Moscow Times**, 10 Aralık 2021, Erişim: 1 Ağustos 2022, <https://www.themoscowtimes.com/2021/12/09/will-putin-get-what-he-wants-on-ukraine-a75775>.

⁴⁸ Sorcha Bradley, “What Does Vladimir Putin Want from Ukraine?”, **The Week**, 25 Ocak 2022, Erişim: 3 Mart 2022, <https://www.theweek.co.uk/news/world-news/955527/what-does-vladimir-putin-want-ukraine>; Dan Bilefsky ve Richard Pérez-Peña, “How the Ukraine Crisis Developed, and Where It Might Be Headed”, **The New York Times**, 21 Nisan 2022, Erişim: 23 Mayıs 2022, <https://www.nytimes.com/article/russia-ukraine-nato-europe.html>

Hem Putin'in kendi makaleleri veya çıkışları hem de uzmanların görüşleri dikkate alındığında bireysel analiz düzeyi, Rusya-Ukrayna savaşını açıklamada faydalı görünmektedir. Lakin bu analiz düzeyi tek başına süregelen savaşı aydınlatmada yetersiz kalmaktadır. Bunun en temel kanıtı, Moskova'nın Putin öncesi dönemde Ukrayna'ya bakışında bulunmaktadır. Bilindiği üzere Moskova ve Kiyiv arasında gerginlik ancak 1997 yılında, Ukrayna ve Rusya arasında imzalanan "Dostluk, İş Birliği ve Ortaklık Anlaşması" imzalandıktan sonra giderilmişti. Bağımsızlığını ilan ettikten söz konusu anlaşmanın imzalanmasına kadar olan süreçte Rusya, Ukrayna'nın devlet sınırlarını tanımaktan kaçınmış ve Kiyiv'in SSCB'nin Karadeniz Filosu üzerinde hak iddia etmesine karşı çıkmıştı. 1997 yılında imzalanan anlaşmayla taraflar sınırlı da olsa istediklerini elde etmişlerdi: Ukrayna toprak bütünlüğünü korumuş, Rusya ise Sivastopol'deki askerî üssünü muhafaza etmişti. Kısacası, Ukrayna ve Rusya arasındaki gerginlik Putin dönemiyle sınırlı olmadığından, bireysel analiz düzeyi savaşın nedenlerine dair tam bir açıklama sunamamaktadır ve bu yüzden yukarıda bahsedilen diğer analiz düzeylerine de değinilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Devlet analiz düzeyi savunucuları, dış politika yönelimlerini anlamak için devletlerin siyasi, ekonomik veya sosyolojik yapılarına odaklanılması gerektiğini iddia etmektedirler. Başka bir deyişle, insan doğası veya bireylerin davranışları değil, savaşlara belirli devlet yapılarının neden oldukları savunulmaktadır. Konu açısından bakıldığında, devlet analiz düzeyi savaş öncesinde Ukrayna'daki gelişmeleri ve bu gelişmelerin Rusya ile bağlantısını incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu amaçla kısaca Turuncu Devrim'e değinmek gerekmektedir. 2004 yılında Ukrayna halkı, cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında Rusya'nın favori adayı Viktor Yanukoviç'a 'hayır' demeyi başarmış ve onun yerine Avrupa yanlısı aday Viktor Yuşçenko Ukrayna'nın yeni cumhurbaşkanı olmuştu. İlk başta Ukrayna-Rusya ilişkileri Avrupa yanlısı adayın zaferinden olumsuz etkilenmiş olsa da Yanukoviç'ın Ukrayna siyasetinde belirleyici bir figür olarak kalması nedeniyle (2006'da başbakan ve 2010'da cumhurbaşkanı oldu) Yuşçenko'nun seçimi kazanmasının Kiyiv-Moskova ilişkileri üzerinde

olumsuz etkisi uzun sürmemişti. Ancak 2013 yılının son aylarında başlayan *Euromaidan* Devrimi Moskova açısından tüm dengeleri değiştirmişti. Kremlin destekli Yanukoviç ülkeyi terk etmiş, buna karşılık Moskova, 2014 yılında Kırım yarımadasını yasa dışı bir şekilde ilhak ederek Ukrayna'nın doğusunu istikrarsızlaştırmıştı.

Kıyiv'de kurulan geçici hükümet, Harkiv ve Odesa'da istikrarı sağlamayı başarsa da Rusya'nın savaşa doğrudan ve dolaylı katılımı nedeniyle Donbas'ın kontrolünü tam olarak sağlayamadı. Moskova açısından bakıldığında ise Kıyiv'le ilgili tüm olumsuz gelişmelere rağmen durum o kadar da kötü sayılmazdı. Zaten Ukrayna'nın 2014 öncesinde bile AB veya NATO'ya üye olma ihtimali çok düşükken, özellikle Donbas'ın istikrarsızlaştırılmasından sonra bu konular tamamen rafa kalkmıştı. Üstelik Kremlin, birincisi Eylül 2014'te, ikincisi ise Şubat 2015'te imzalanan Minsk Anlaşmaları bağlamında (çatışmayı bir iç savaş olarak takdim ederek) kendisini arabulucu olarak sunmayı başarmıştı. Bu açıdan bakıldığında, Kıyiv'de Batı yanlısı hükümete rağmen Moskova, Ukrayna'nın Batıya entegrasyonunu engellemeyi başarmıştı. Minsk Anlaşmaları uygulandığı takdirde Rusya, Donbas'a verilecek özerklik statüsü üzerinden Ukrayna'nın dış politikasında zımni olarak 'veto hakkı' kazanacaktı. Anlaşmalar uygulanmadığı takdirde ise Donbas'taki çözümsüzlük Ukrayna'nın hem genel gelişimini hem de özel olarak Batıya entegrasyonunu engelleyecekti. Kısacası, Moskova, *Euromaidan* Devrimi'ne karşılık olarak Ukrayna'yı tamamen işlevsiz bir devlet hâline getirdiğini ve bu yöntemle Kıyiv'in zamanla yüzünü tekrar Moskova'ya dönmek zorunda kalacağını düşünmüştü.

Ne var ki, Rusya'nın bu beklentilerine karşılık olarak Kıyiv yönetimi tamamen farklı bir yol benimsemiştir. Mayıs 2014'te cumhurbaşkanı seçilen Petro Poroşenko, İlovaysk muharebesinde Rus düzenli birlikleriyle karşılaşınca Donbas'ta kısa vadede askerî çözümün olamayacağını anlamıştır. Bununla birlikte Minsk Anlaşmalarının da Rusya'nın çıkarlarına hizmet ettiğinin farkında olan Kıyiv yönetimi, Moskova'nın işaret ettiği değil, kendisinin belirlediği uzun vadeli bir strateji benimsemiştir. Bu bağlamda, ülkede komünizmden arınma ve

karşılığında Ukraynalı kimliğinin canlandırılması ve pekiştirilmesi süreci başlatılmıştır. 2015 yılında çıkan “Komünizmden Arınma Yasası” kapsamında ülkede Sovyetler Birliği ile ilgili semboller ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, Rus propagandasının önüne geçmek amacıyla ülkede yayın yapan Rus kanallarına yasak getirilmiştir. Aynı zamanda, Rus yapımı filmler, diziler ve diğer televizyon programları yayından kaldırılmıştır. 2016 yılına gelindiğinde ise Cumhurbaşkanı Poroşenko, anti-Ukrayna içerikli tüm kitap ve diğer yayınların basımını yasaklamış ve Rusya’dan gelen bu tür ürünlerin sayısını kısıtlamıştır. Rus propagandasıyla mücadelede Ukrayna yönetimi, Rusya ve eski Sovyet coğrafyasında popüler olan Odnoklassniki ve V Kontakte gibi sosyal ağlar ile arama motoru Yandex ve e-posta servisi Mail.ru’yu ülkede yasaklamıştır. Mayıs 2017’den itibaren Ukrayna’daki internet sağlayıcıları söz konusu internet siteleri engellemekle mükellef kılınmıştır. Bu yasakların nedeni olarak Rus yanlısı faaliyetleri ve etnik gruplar arası nefreti kışkırtmaları gösterilmiştir.

Ukrayna’da Rusya’nın etki alanını daraltmak için yapılan en önemli gelişmelerden bir diğeri, Rusya Ortodoks Kilisesi’nden bağımsız bir Ukrayna Ortodoks Kilisesi’nin kurulmasıdır. 11 Ekim 2018 tarihinde İstanbul’daki Fener Rum Patrikhanesi’nin Ukrayna’ya *otosefali* (özerklik) verebileceğini açıklamasının ardından, 15 Aralık 2018 tarihinde Ukrayna’da bulunan üç ana kilise birleşme kararı almış⁴⁹ ve Ukrayna Ortodoks Kilisesi’ni oluşturmuşlardır. 5 Ocak 2019’da tarihinde Fener Rum Patrikhanesi, Ukrayna Ortodoks Kilisesi’ne özerklik kazandıran *Tomos* adlı kararnameyi İstanbul’da düzenlenen törenle imzalamıştır. Bu tarihten itibaren Ukrayna Ortodoks Kilisesi, Moskova Patrikhanesi’nden bağımsız olmuş ve özerkliğini kazanmıştır. Poroşenko yönetiminde yaşanan bu gelişmeler Moskova’nın tepkisini çekmiştir⁵⁰. Ukrayna Ortodoks Kilisesi’nin özerkliğini elde etmesiyle Ukrayna, Rusya’nın

⁴⁹ Ukrayna’da bu birleşme öncesinde üç kilise bulunmaktaydı. Bunlardan sadece Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Moskova Patrikhanesi uluslararası Ortodoks kiliseler tarafından tanınmaktaydı. Diğer iki kilise, Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kiyiv Patrikhanesi ve Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi’ydi.

⁵⁰ Kasım 2018’de Ukrayna-Rusya arasında yaşanan Kerç Krizi bu çerçeveden de değerlendirilebilir.

ülkedeki etkisini zayıflatmak ve Ukrayna millî kimliğini pekiştirmek için çok kritik bir aşamayı geçmiştir.

Poroşenko'nun izlediği politikaları çıkarlarına zıt bulan Moskova, Mart 2019'da gerçekleşecek olan cumhurbaşkanlığı seçimlerini beklemiş, Rusça konuşan ve Yahudi asıllı olan Volodimir Zelenskiy'nin seçilmesi Kremlin açısından umut ışığı olarak görülmüştür⁵¹. Poroşenko'nun aksine Zelenskiy barışı sağlamak için Rusya ile diyalogu sürdürmeyi istemiştir. Bu bağlamda, Zelenskiy, görüşmeleri, 2016 yılından itibaren işlevsiz olan Normandiya Formatı⁵² çerçevesinde yeniden canlandırmayı düşünmüştür. 2019 Aralığında Paris'te gerçekleşen dördü zirve sonrasında taraflar, Kiyiv ile Donbas'taki Rusya işbirlikçi gruplar arasında diyalogun yolunu açacak olan Danışma Konseyi oluşturma kararı almışlardır⁵³. Bu tam da Rusya'nın istediği çizgiye geri dönülmesi anlamına geliyordu. Lakin Ukrayna toplumundan bu karara verilen tepkiler sonrasında Zelenskiy geri adım atmak zorunda kalmış ve Poroşenko'nun izlediği çizgiye geri dönmüştür. Şubat 2021'e gelindiğinde Zelenskiy, bir kararnameyle Kremlin yanlısı siyasetçi olan Viktor Medvedçuk'a ait 3 Televizyon kanalını Rusya'nın propagandasını yaptığı gerekçesiyle kapattırılmıştır⁵⁴. Daha sonra, Mayıs 2021'de, Medvedçuk ev hapsine alınmıştır.

Kiyiv yönetimi ülkede Rus etkisini zayıflatmak için bu tedbirleri alırken, aynı zamanda ABD, İngiltere ve Türkiye gibi NATO ülkeleriyle askerî alanlarda iş birliği yaparak Ukrayna ordusunu da modernize etmeye çalışmıştır. Minsk anlaşmalarında Moskova'nın çıkarlarının ön planda tutulduğunu anlayan Kiyiv, müzakereleri uzatarak kendisine zaman

⁵¹ Chris Dyer, "Can Ukraine's Actor-Turned President Stand up to Putin? Russia Welcomes Ukraine's Volodymyr Zelensky and Suggests He Will 'improve Relations' between the Two Warring Countries", **MailOnline**, 22 Nisan 2019, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-6946395/Russia-welcomes-Volodymyr-Zelensky-suggests-improve-relations-countries.html>.

⁵² Normandiya temas grubu olarak da bilinen Normandiya Formatı, Donbas Savaşı'nı çözmek için bir araya gelen devletler grubudur. Grubu oluşturan dört ülke, Almanya, Rusya, Ukrayna ve Fransa, ilk olarak Fransa'nın Normandiya kentinde D-Day kutlamalarının 70. yıl dönümünde gayriresmî olarak bir araya gelmiştir.

⁵³ Oleksandr Strelnikov, "Kuleba on the 'Advisory Council': I Am in Favor of Finding a Way out of the Impasse without Crossing 'Red Lines' Regarding Donbas", **Radio NV**, 5 Mayıs, 2020, <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/konsultativna-rada-v-ikg-dumka-golovi-mzs-ukrajini-novini-ukrajini-50086376.html>.

⁵⁴ Volodimir Zelenskiy, Ukaz Prezidenta Ukrayini No. 684/2021, **Prezident Ukrayini**, 28 Aralık 2021, Erişim: 24 Ağustos, <https://www.president.gov.ua/documents/6842021-41065>.

kazandırma stratejisini benimsemiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, Donbas çatışmasının ‘dondurulması’ uzun vadede Ukrayna’nın lehine olmuştur⁵⁵. Bu gelişmeler sonrasında Moskova, Zelenskiy’nin Poroşenko çizgisine döndüğünden emin olmuş ve bu gidişatı mutlaka durdurması gerektiğine karar vermiştir. Bu amaçla Rusya, 2021 Mart-Nisan aylarında Ukrayna sınırına 100 bin civarında asker yığmış ve Kiyiv’i izlediği çizgiden caydırmayı denemiştir. Ukrayna’nın geri adım atmaması üzerine Rusya ile gerilim sürmüştür; Rusya, 21 Şubat 2022’de sözde DHC ve LHC’nin bağımsızlıklarını tanıdığını ilan etmiştir. Bunun hemen ardından Rusya, Ukrayna sorununu kökünden halletmek amacıyla Ukrayna’ya karşı tam teşekküllü bir savaş başlatmıştır.

Konunun bireysel ve devlet analiz düzeyleri çerçevesinden irdelendiği varsayıldığında, son olarak Uluslararası Sistem Analizi Düzeyinden de değerlendirilmesi, savaşın neden başladığı sorusuna daha kapsamlı cevap verebilmeyi mümkün kılacaktır. Sistemik analiz düzeyi, uluslararası ilişkilerde olup bitenleri uluslararası sistemin uluslararası aktörler üzerindeki etkisi bağlamında açıklama eğilimindedir. Başka bir deyişle, sistemik analiz düzeyi, uluslararası sistem ile devlet davranışları arasındaki ilişkiyi aydınlatmaktadır. Sistemsel analiz düzeyini Uluslararası İlişkiler disiplinine kazandıran Kenneth Waltz’a göre uluslararası ilişkilerin yapısı anarşiktir ve savaşlar da özellikle bu nedenle patlak vermektedir⁵⁶. Lakin Waltz belirli dünya düzenlerinin savaşları minimuma indirdiğinin de altını çizmektedir. Örneğin, Waltz’a göre Soğuk Savaş’ta olduğu gibi iki kutuplu dünya düzeninde devletler arası savaşlar daha az gözlemlenmektedir. Bunun aksine tek kutuplu veya çok kutuplu dünya düzenleri savaşları tetiklemektedir⁵⁷. Aynı şekilde, John J. Mearsheimer, 1990’da yayımlanan makalesinde⁵⁸, çok kutuplu bir dünyanın iki kutuplu bir dünya düzenine nazaran daha çekişmeli olacağını

⁵⁵ Benzer stratejinin Azerbaycan tarafından benimsendiği ve sonuçta otuz yıla yakın süren Karabağ sorununda belirli bir düzeyde başarı kazanıldığı söylenebilir.

⁵⁶ Kenneth N. Waltz, *Man, The State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York 2001.

⁵⁷ Kenneth N. Waltz, “Structural Realism after the Cold War”, *International Security*, C 25, S 1, 2000, s. 5-41, <https://doi.org/10.1162/016228800560372>.

⁵⁸ John J. Mearsheimer, “Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, *International Security*, C 15, S 1, 1990, s. 5-56.

iddia etmektedir. Bu çerçeveden bakılacak olursa, Ukrayna'daki savaş, uluslararası sistemin iki kutupludan tek kutupluya ve daha sonra çok kutupluya dönüşme sürecinden kaynaklanmaktadır.

Uluslararası sistem analiz düzeyi taraftarları, Rusya-Ukrayna savaşının temel nedeni olarak, Soğuk Savaş sonrasında NATO'nun Rusya sınırlarına doğru genişlemesini işaret etmektedirler. Aslında Rus yetkililer, 1990'ların başından itibaren Batı'nın Rusya'ya karşı tutumunu eleştirmeye başlamışlardı. 1995 yılında, NATO'nun Bosna-Hersek'te gerçekleştirdiği Kararlı Güç Operasyonu, Rus makamlarını harekete geçirmişti. Operasyonla ilgili olarak dönemin Rusya devlet başkanı Boris Yeltsin, "NATO genişlemesi 'savaş alevlerinin' Avrupa'ya geri dönmesi anlamına gelecektir" vurgusunu yapmıştı⁵⁹. Putin yönetiminde ise Rusya'nın NATO'nun doğuya doğru genişlemesine ilişkin şikayetleri giderek artmaktaydı. Putin, 2007 yılında Münih Güvenlik Politikası Konferansı'ndaki ünlü konuşmasında şunları söylemişti: "NATO'nun genişlemesinin İttifak'ın modernleşmesiyle veya Avrupa'da güvenliğin sağlanmasıyla hiçbir ilgisi olmadığı açıktır. Aksine, karşılıklı güven seviyesini düşüren ciddi bir provokasyonu temsil eder. Ve şunu sorma hakkımız var: Bu genişleme kime yöneliktir?"⁶⁰

2021 sonbaharından itibaren Rusya-Ukrayna sınırında gerilimi tırmandırmasıyla ilişkisel olarak, Rusya Batı'dan açıkça Ukrayna'nın NATO üyeliğinin yasaklanması ve NATO'nun doğu kanadına asker konuşlandırılmasının sınırlandırılması talebi de dâhil olmak üzere oldukça tartışmalı bir güvenlik anlaşması talebinde bulunmuştur. Özünde, Kremlin, NATO kuvvetlerinin 1997'de konuşlandırıldıkları mevzilerine geri dönmelerini talep etmekteydi. Kremlin'in önerdiği anlaşmada şöyle yazıyordu: "Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün tüm üye ülkeleri, Ukrayna ve diğer devletlerin katılımı dâhil NATO'nun daha fazla genişlemesinden kaçınmayı taahhüt ediyor."⁶¹

⁵⁹ Allen C. Lynch, "The Realism of Russia's Foreign Policy", *Europe - Asia Studies*, C 53, S 1, 2001, s. 7-31.

⁶⁰ Vladimir Putin, "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy", *President of Russia*, 10 Şubat 2007, Erişim: 1 Ağustos 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>.

⁶¹ Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, a.g.m.

Sonuç olarak, Rusya, Batı'yla ilişkilerinde gerilimin tırmanmasından NATO'nun genişlemesini sorumlu tutmuştur. Moskova için NATO'nun doğuya doğru genişlemesi Rusya'nın ulusal güvenliği bakımından bir tehdit oluşmuştur. Aslında Rusya, gerilimin kaynağı olarak tek kutuplu uluslararası düzeni göstermektedir. Putin, 2007'de bahsi geçen konuşmasında ABD'yi tek taraflı bir dünya düzeni tasarlamakla suçlamıştı. Rus yetkililere göre NATO'nun genişleme hamleleri, ABD'nin tüm dünyayı kabul etmeye zorladığı tek kutuplu dünya düzeninden bağımsız değildir. Buna karşın Kremlin, tek kutuplu dünya düzeninin yarattığı güvensizliğe karşı önlem almaktan başka seçeneğinin olmadığı vurgusunu yapmıştır. Moskova'nın bakış açısına göre Ukrayna'daki krizin "haksız" bir uluslararası düzenden kaynaklandığı tümdengelimsel olarak ileri sürülebilir. Aslında Putin, 24 Şubat 2022 gecesi Ukrayna'ya karşı "Özel Askerî Operasyon" başlattığı konuşmasında da NATO genişlemesinin Rusya'nın ulusal çıkarlarına zıt olduğunu ve bunun önlenmesine dair girişimlerde bulduklarını fakat sonuç alamadıklarını açıkça vurgulamıştır⁶². Uluslararası sistem analiz düzeyi başlığı altında değerlendirilecek olursa, Kremlin için mevcut dünya düzeninin Rusya'nın ulusal güvenliği bakımından bir tehdit oluşturduğu ve dolayısıyla başlattığı savaşın tepkisel olduğu sonucuna varılabilir.

3.2. Yansımaları

Klasik Alman askerî teorisyeni Carl von Clausewitz, savaşın çelişkisel üçlü (*paradoxical trinity*) olarak tanımladığı özelliklerden oluştuğunu iddia etmektedir. İlk olarak, savaşı ilkel şiddetten oluşan doğal bir güç olarak tanımlayan Clausewitz, bununla birlikte savaşı siyasetin bir enstrümanı olarak tasvir ederek onun mantıksal (*reason*) özelliğine dikkat çekmektedir. Bu iki zıt özelliğinin yanı sıra Clausewitz, savaşın şans faktörüne açık olduğu üçüncü özelliğini bir sentez olarak ortaya koymaktadır.⁶³ Diğer bir deyişle, savaş ilkel bir şiddet eylemi veya mantık çerçevesinde yürütülen bir eylem olsa da aynı zamanda dış faktörlere de

⁶² Vladimir Putin, Address by the President of the Russian Federation, **President of Russia**, 21 Şubat 2022, Erişim: 28 Eylül 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>.

⁶³ Carl von Clausewitz, **On War**, çev. Michael Howard ve Peter Paret, Oxford University Press, Oxford 2007, s. 30.

açık bir olaydır ve başlatıldıktan sonra her üç özelliğini de kendi içinde barındıran etkileşimli ve istikrarsız bir sürece dönüşür. Ele alınan konu açısından bakıldığında, Rusya elbette savaşı başlatırken belirli siyasi hedeflere ulaşmayı amaçlamıştır. Savaş başladıktan sonra ilkel şiddeti de içeren birçok eylemin yaşandığı bir gerçektir. Lakin aynı zamanda ‘savaşın bilinmezlikleri’ olarak tanımlana bilecek şans faktörünün de devreye girmesiyle savaş ilk belirlenen çerçevesi dışına taşmış, sadece Ukrayna ve Rusya’da değil, aynı zamanda bütün dünyada önemli yansımaları olmuştur.

Savaşın yansımalarına bakacak olursak, saldırıya maruz kalan devlet olarak en ağır bedeli Ukrayna’nın ödediği şüphesizdir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin verilerine göre savaşın başladığı 24 Şubat 2022 tarihinden 18 Temmuz’a kadar geçen zaman diliminde 5 bin 110 sivil hayatını kaybetmiş ve 6 bin 752 sivil yaralanmıştır⁶⁴. Rapora göre rakamların bilinenden daha fazla olabileceğine inanılmaktadır. Sivil can kayıplarının yanı sıra binalar ve altyapılar bombalanmış, birçok kültürel varlık, şehir ve kasaba harabeye dönmüştür. Savaşın Ukrayna ekonomisine bedelini tahmin etmek güç olsa da yetkililerin ifadeleri ipucu niteliğinde olabilir. Örneğin, Ukrayna Başbakanı Denis Şmihal, Ukrayna’nın yeniden inşası için 750 milyar dolar civarında paraya ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir⁶⁵. Uluslararası Para Fonu’nun Haziran 2022 tahminlerine göre, Ukrayna GSYİH’nin %35 oranında küçülmesi beklenmektedir⁶⁶.

Bununla birlikte, Haziran 2022 başında konuşan Zelenskiy, Rusya’nın Ukrayna topraklarının yaklaşık %20’sini kontrol altında tuttuğunu ifade etmiştir⁶⁷. Daha geniş pencereden bakılacak olursa,

⁶⁴ OHCHR, “Ukraine: Civilian Casualty Update 18 July 2022”, 18 Temmuz 2022, Erişim: 26 Temmuz 2022, <https://www.ohchr.org/en/news/2022/07/ukraine-civilian-casualty-update-18-july-2022>.

⁶⁵ Dan Bilefsky ve Nick Cumming-Bruce, “Ukraine’s Prime Minister Says Rebuilding Will Cost \$750 Billion”, **The New York Times**, 5 Temmuz 2022, Erişim: 23 Temmuz 2022, <https://www.nytimes.com/2022/07/05/world/europe/ukraines-prime-minister-says-rebuilding-will-cost-750-billion.html>.

⁶⁶ Uluslararası Para Fonu, “Ukraine”, 21 Haziran 2022, Erişim: 22 Temmuz 2022, <https://www.imf.org/en/Search#q=Republic of Ukraine&sort=relevancy>.

⁶⁷ Matt Murphy, “Ukraine War: Zelensky Says Russia Controls a Fifth of Ukrainian Territory”, **BBC News**, 2 Haziran 2022, Erişim: 1 Ağustos 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61675915>.

Ukrayna Azak Denizi'ne çıkışını tamamen kaybetmiş ve güneyde Herson kentini de kaybederek Karadeniz'e çıkışı da sınırlanmıştır. Kısacası, saldırıya uğrayan taraf Ukrayna başta can kaybı olmak üzere hem toprak kaybetmiş hem de ekonomik olarak büyük darbe almıştır. Buna karşılık savaş Ukrayna toplumunun konsolide olması açısından muazzam etki yaratmıştır. Bu savaşla birlikte, tarihsel olarak ikili toplum yapısına sahip olduğu iddia edilen (Rusya ve Batı yanlısı) Ukrayna toplumu saldırgana karşı tek vücut olmayı başarmıştır. 2014 yılı sonrasında dahi Ukrayna'da Rusya'yı dost ülke sayan bazı grupların artık Rusya'nın düşman ülke olduğu konusunda şüpheleri kalmamıştır. Bunun dışında, Ukrayna'nın uzun yıllardan beri hayalini kurduğu AB üyeliği konusunda büyük ilerleme kaydedilmiş ve Ukrayna AB'ye üye statüsü kazanmıştır⁶⁸.

Moskova açısından bakıldığında, resmî verilerin paylaşılmaması ve savaşın devam ediyor olması nedeniyle askerî can kaybı sayılarına ulaşılması şu an için mümkün görünmemektedir. Lakin şurası açıktır ki, savaş Ukrayna'da yaşandığı için Rusya sivil kayıplar vermemektedir. Ekonomik kayıplara gelindiğinde özellikle Batı dünyasının ekonomik yaptırımları neticesinde Rusya ekonomisinin, yine Uluslararası Para Fonu'nun 2022 tahminlerine göre %6 oranında küçülmesi beklenmektedir⁶⁹. Savaş devam ettiği sürece rakamlar değişecek olsa da savaşın maliyetinin Rusya ekonomisi üzerinde büyük etki yaratması kaçınılmazdır. Öte yandan, “Özel Askerî Operasyon'un” temel sebeplerinden biri olarak gösterilen Ukrayna'nın askersizleştirilmesi süreci de tamamen ters etki yapmış durumdadır. Şöyle ki, Ukrayna bu savaşta göstermiş olduğu direnişle Batı toplumlarının takdirini ve desteğini kazanarak siyasileri üzerinde baskı kurmayı başarmış ve yüksek hareket yetenekli topçu roket sistemleri gibi son derece modern ve üst düzey silahlarla ordusunu güçlendirmiştir.

⁶⁸ “European Council Conclusions on Ukraine, the Membership Applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and External Relations, 23 Haziran 2022”, **Council of The European Union**, 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/>.

⁶⁹ Uluslararası Para Fonu, “Russian Federation”, 2022, Erişim: 2 Ekim 2022, <https://www.imf.org/en/Countries/RUS>.

Uluslararası yansımalarına gelince, Rusya-Ukrayna savaşı öncelikle dünyada enflasyonun artmasına neden olmuş ve gıda krizi riski yaratmıştır. Ukrayna topraklarının bir kısmının işgal edilmesi ve Karadeniz limanlarının bloke edilmesi Ukrayna'nın tarım ürünlerinin dünya pazarlarına çıkışını engellemiş ve bu da kaçınılmaz olarak tüketici fiyatlarına yansımıştır. Bunun dışında, Rusya'nın yine savaş nedenleri arasında gösterdiği NATO genişlemesi bir kez daha gündeme gelmiş ve Finlandiya ve İsveç'e aday ülke statüleri verilmiştir. AB üyeliği açısından ise Ukrayna ile birlikte Moldova'ya da aday ülke statüsü verilmiştir. Bu gelişmeler ışığında değerlendirilecek olursa, Moskova'nın savaşı başlatmakla ulaşmak istediği hedeflerinin ters teptiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Savaşın Eylül 2022 itibariyle devam ediyor olmasından sürecin yansımalarına dair detaylı bilgi sunulması ve analiz yapılması mümkün değildir. Lakin Ukrayna'nın kendisini savunma kararlılığı ve Rusya'nın "Özel Askerî Operasyonu'nu" ne zaman ve hangi hedefler sonrasında sonlandıracağı bilinmediğinden savaşın yansımalarına dair ileriye yönelik tahminde bulunmak mümkün değildir.

DEĞERLENDİRME

Bilindiği üzere sosyal bilimlerle uğraşan bilim insanları genellikle devletleri rasyonel aktörler olarak kabul ederler ve dolayısıyla onların çıkarları doğrultusunda hareket edeceklerini varsayarlar. Bu bağlamda, 2021 Baharı itibariyle -başta ABD'nin olmak üzere- birçok Batı devleti istihbarat örgütünün uyarılarına rağmen Rusya'nın Ukrayna'ya karşı konvansiyonel bir savaş açacağı beklenmemektedir. Hatta bu konuda Batı dünyası Ukrayna'ya nazaran daha endişeli bir tavır sergilemekteydi. Gerçekten de sahadaki gelişmelere rağmen Rusya'nın savaşa girmesini rasyonel bir çerçevede açıklamak kolay değildir. Rusya'nın savaş öncesi pozisyonuna göz atıldığında bu çıkarım kolayca yapılabilmektedir. Şöyle ki, 2014 yılında Ukrayna'da yaşanan *Euromaidan* Devrimi'ne Rusya sahada karşılık vermiş ve Kırım yarımadasını yasa dışı ilhak ederken Ukrayna'nın Donbas bölgesini de istikrarsızlaştırmıştı. Takip eden süreçte masada da istediğini elde eden Kremlin uzun vadede Kiyiv'in manevra kabiliyetini sınırlandırmayı başarmıştı. Bu açıdan bakıldığında Kırım'ı

kaybeden ve Donbas'ta dondurulmuş bir çatışmayla karşı karşıya kalan Ukrayna'nın toprak bütünlüğü tehdit altında girmişti. Ayrıca hem Donbas'ta ağır sanayi bölgelerinin kaybedilmesi hem de savaşın iç ve dış yansımaları Ukrayna ekonomisine büyük darbe vurmuştu. Bu şartlar altında ne Avrupa Birliği'nin ne de NATO'nun Ukrayna'ya üyelik kartlarını açmaları beklenebilirdi. Buna ek olarak Rusya, Minsk anlaşmaları kapsamında kendisini arabulucu olarak takdim etmeyi başarmıştı. Başka bir ifadeyle, Moskova dünya kamuoyuna Ukrayna'da bir iç savaş yaşandığını ve kendisinin savaşta arabulucu olduğunu duyurmaktaydı. Kısacası, Moskova 2014 sonrasındaki gelişmelerle Ukrayna'da güç kullanarak istediğini elde etmişti. Bu şartlar altında savaşı Rusya'nın değil, Ukrayna'nın Donbas'a yönelik bir askerî operasyonla başlatması daha beklenir bir durumdu.

Rusya'nın kendisini nasıl takdim ettiğinden bağımsız olarak bakılacak olursa, aslında Rusya- Ukrayna Savaşı'nın 2014 yılında başladığı açıktır. O zamandan beri devam eden savaşı iki başlık altında değerlendirmek ufuk açıcı olacaktır: Hibrit savaş ve konvansiyonel savaş. 2014-2022 yılları arasındaki savaşı Rusya hibrit savaş olarak yürütmekteydi⁷⁰. Şöyle ki, Kremlin söz konusu zaman diliminde Ukrayna'ya karşı savaştığını reddetse de dolaylı olarak Donbas'taki Rusya işbirlikçi grupları askerî olarak destekliyordu. Buna ek olarak, Ukrayna ordusu Rusya işbirlikçilerini ortadan kaldıracak hamleler yaptığında Rusya düzenli birliklerini doğrudan sahaya sürüyor ve Kiyiv'in bölgede kontrolü ele geçirmesini engelliyordu. Bunları yaparken Rusya, Ukrayna'da askerî varlığını inkâr ediyor ve arabulucu misyonuna devam ettiğini vurguluyordu. Rusya Ukrayna'ya karşı benimsemiş olduğu hibrit savaş yöntemini tamamen terk ederek 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya karşı konvansiyonel savaşa başladı. İki savaş yöntemi karşılaştırıldığında ilkinin Moskova açısından çok daha avantajlı olduğu ifade edilebilir ve bu yüzdendir ki, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı topyekûn savaşa girmesi rasyonel bir davranış sayılamaz. Moskova için

⁷⁰ Rusya'nın Ukrayna'ya karşı Hibrit Savaşı için bk. İbrahim Muradov, "The Russian Hybrid Warfare: The Cases of Ukraine and Georgia", *Defence Studies*, C 22, S 2, 2022, s. 168-191.

konvansiyonel savaşın hibrit savaştan daha fazla risk taşıdığı söylenebilir. Konvansiyonel yöntemi benimsemekle Rusya ancak Kiyiv'i birkaç hafta içinde ele geirebilse kazançlı çıkabilirdi ki bu pek olası değildi. Lakin, Rusya Ukrayna'ya karşı topyekn savaş baŐlatarak avantajlı pozisyonunu tamamen kaybetmiş ve hem kendisi hem Ukrayna hem de global siyaset açısından belirsiz bir süreç başlatmıştır.

Ukrayna açısından bakacak olursak, bu savaş tarihsel olarak ikili toplum yapısına sahip olduğu iddia edilen Ukrayna toplumunda kenetlenmeye olanak tanımış ve 'öteki' konusunda Şüpheleri aradan kaldırmıştır. Savaş ncesi duruma bakılacak olursa, Rusya'nın hibrit savaşına rağmen Donbas çatıŐmasını iç savaş olarak görme eğiliminde olan Ukraynalılar bulunmaktaydı. 24 Şubat 2022 tarihi sonrasında ise düşmanın kim olduğu konusundaki Őüpheler ortadan kalktı ve Ukraynalılar tarihlerinde hiç olmadıkları kadar tek vücut oldular.

Buna karşılık, Kiyiv hkmetini deviremeyen Rusya, hedef küçülterek Ukrayna'nın doğu ve güney bölgelerine odaklandı. Küçülen hedef kapsamında değerlendirilecek olursa, savaş öncesi durumun Rusya açısından daha avantajlı olduğunun söylenmesi mümkündür zira kazanımları ve kayıpları karşılaştırıldığında bu savaşın Rusya açısından pek krl bir davranış olduğu söylenemez. Yukarıda belirtilmiŐ olduğu üzere, Rusya Ukrayna'ya karşı konvansiyonel savaşla sadece Kiyiv'i ele geirebilseydi krl çıkmış olacaktı. Gelineen noktada Rusya'nın en önemli iki sınırlı kazancından bahsedilmesi mümkündür. Birincisi, Mariupol ve Berdyansk gibi önemli liman Şehirlerini ele geçirerek Rusya, Ukrayna'nın Azak Denizi'ne çıkışını engellemeyi başarmıştır. İkinci kazanımı ise güneyde yine önemli liman kenti olan Herson kentini ele geçirerek daha sonraki Mıkolayiv ve Odesa'ya hücum için büyük avantaj sağlamıştır. Lakin bu sınırlı kazançlar kalıcı hle dönüşürse kazanım niteliğinde değerlendirilebilir. Örneğin, Ukrayna'nın Herson'u geri alması durumunda Rusya'nın başlatmış olduğu bu savaş anlamını iyice kaybedebilir ve Rus halkının bu savaşın neden içinde oldukları konusunda belirsizliğe düşmelerine yol açabilir. Özellikle 30 Eylül 2022'de Herson, Zaporijya, Donetsk ve Luhansk'ın yasa dışı bir Şekilde ilhak edilerek

Rusya Federasyonu'na bağlanması sonrasında Ukrayna ordusunun bu bölgeleri geri alma girişimleri Kremlin açısından ciddi problemler yaratacağı aşikardır. Bu yüzden Kremlin yetkilileri buldukları durumdan çıkış yolunu öncelikle işgal ettikleri arazilerde kontrolü güçlendirmek ve daha sonrasında Ukrayna'dan daha fazla toprak ele geçirmekte buluyorlar. Bunun ne oranda gerçekleşeceği; Ukrayna halkının direnme iradesine, Ukrayna Ordusu'nun askerî karşı hamle gücüne ve Batı'nın ne derece Ukrayna'nın yanında olmaya devam edeceğine göre şekillenecektir.

Son olarak Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlatmış olduğu tam ölçekli savaşın bölgesel ve küresel yansımalarına değinmek yerinde olacaktır. Bu noktaya yukarıda bahsetmiş olduğumuz uluslararası sistem analiz düzeyinden bakacak olursak, var olan jeopolitik ve uluslararası düzenin Ukrayna'nın dış politika manevralarını kısıtladığı vurgulanabilir. Şöyle ki, bağımsızlık kazanmasından beri Ukrayna, dış politikasını oluştururken Rusya'nın tepkilerini dikkate almak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda, Batı da Ukrayna ile ilişkilerinde Rusya faktörünü göz önünde bulundurmıştır. Şöyle ki, 2008 yılında Ukrayna'nın NATO Üyelik Eylem Planı başvurusu Moskova'nın tepkisi üzerine kabul görmemiştir. Aynı zamanda AB-Ukrayna ilişkileri de AB'nin 2009'da geliştirdiği Doğu Ortaklığı kapsamında tutulmuş ve dolayısıyla Ukrayna'ya üyelik statüsü verilmekten kaçınılmıştır. Bir başka deyişle, Batı, güvenlik endişeleri nedeniyle Ukrayna'yla ilişkilerinde prensiplerinden ödün vermiştir. Kısacası, var olan düzen Ukrayna'nın bağımsız dış politika yürütmesini ciddi bir şekilde kısıtlamıştır.

Bu anlamda Kiyiv yönetimi ve Ukrayna halkı işgale direnmekle jeopolitik ve uluslararası sistemin kısıtlamalarına meydan okuyarak bir nevi kurtuluş mücadelesine koyulmuştur. Bu mücadeleden galip çıkacak Ukrayna bir yandan Avrupa güvenlik mimarisinin yeniden dizayn edilmesini sağlayacak diğer yandan hem küresel siyasette otoriter rejimlerin rağbet kazanmalarını önleyecek hem de uluslararası ilişkilerde güçlü aktörlerin her istediklerini askerî güç kullanarak yapamayacakları anlayışını güçlendirecektir.

KAYNAKÇA

Balaban, Mykola, Olga Volyanyuk, Christina Dobrovolska, Bohdan Balaban, ve Maksym Maiorov, **Guide to the Conflict Zone**, Edited by Alina Maiorova, Lviv: prometheus.ngo, 2017, <https://prometheus.ngo/donbas-v-ogni>.

Baunov, Alexander, “Will Putin Get What He Wants on Ukraine?” **The Moscow Times**, 10 Aralık 2021, <https://www.themoscowtimes.com/2021/12/09/will-putin-get-what-he-wants-on-ukraine-a75775>.

Beichelt, Timm, ve Rostyslav Pavlenko, “The Presidential Election and Constitutional Reform”, In **Presidential Election and Orange Revolution Implications for Ukraine’s Transition**, edited by Helmut Kurth ve Iris Kempe, 152. Kyiv: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2005.

Bilefsky, Dan, ve Nick Cumming-Bruce, “Ukraine’s Prime Minister Says Rebuilding Will Cost \$750 Billion”, **The New York Times**, 5 Temmuz 2022, <https://www.nytimes.com/2022/07/05/world/europe/ukraines-prime-minister-says-rebuilding-will-cost-750-billion.html>.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, “Ukraine: Civilian Casualty Update 18 July 2022”, 2022, <https://www.ohchr.org/en/news/2022/07/ukraine-civilian-casualty-update-18-july-2022>.

Bradley, Sorcha, “What Does Vladimir Putin Want from Ukraine?”, **The Week**, 25 Ocak 2022, <https://www.theweek.co.uk/news/world-news/955527/what-does-vladimir-putin-want-ukraine>.

Butusov, Yuri, “Podvih i trahediya İlovayska”, **Dzerkalo Tijnya**, 5 Eylül 2014, <https://dt.ua/internal/podvig-i-tragediya-ilovayska-.html>.

Butusov, Yuri, “Spravi po İL 76 ta po İlovaysku budut dovedeni do sudu naybližim çasom”, **Censor.Net**, 17 Nisan, 2015. https://censor.net/ru/resonance/332996/antolyi_matos_spravi_po_176_ta_po_lovayisku_budut_doveden_do_sudu_nayiblijchim_chasom.

Choi, Joseph, “Russia Keeping 80K Troops at Border amid NATO Exercise, US Officials Say”, **The Hill**, 5 Mayıs, 2021. <https://thehill.com/policy/international/russia/551996-russia-keeping-80k-troops-at-border-amid-nato-exercise-us>.

Clausewitz, Carl von, **On War**, Oxford: Oxford University Press, 2007, <https://doi.org/10.1177/0040571X9609900402>.

Cohen, Michael, “Ukraine’s Battle at Ilovaisk, August 2014: The Tyranny of Means”, **Army Press Online Journal** 16, no. 25 (2016).

“Disinformation’: Lavrov on US Claims That Russia Prepares ‘Provocation’ against Ukraine”, **TASS**, 17 Ocak 2022, <https://tass.com/world/1389175>.

Dyer, Chris, “Can Ukraine’s Actor-Turned President Stand up to Putin? Russia Welcomes Ukraine’s Volodymyr Zelensky and Suggests He Will ‘improve Relations’ between the Two Warring Countries”, **Dailymail**, 22 Nisan 2019, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-6946395/Russia-welcomes-Volodymyr-Zelensky-suggests-improve-relations-countries.html>.

Council of The European Union, “European Council Conclusions on Ukraine, the Membership Applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and External Relations, 23 June 2022”, 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/>.

Harris, Shane, ve Paul Sonne, “Russia Planning Massive Military Offensive against Ukraine Involving 175,000 Troops, U.S. Intelligence Warns”, **The Washington Post**, 3 Aralık 2021, https://www.washingtonpost.com/national-security/russia-ukraine-invasion/2021/12/03/98a3760e-546b-11ec-8769-2f4ecdf7a2ad_story.html.

Johnson, Robert, “The Second Phase of the Russian Invasion of Ukraine 2022”, **Parameters**, Mayıs (2022),

<https://static1.squarespace.com/static/55faab67e4b0914105347194/t/624c432982b0f323cef73b26/1649165098142/The+Second+Phase+of+the+Russian+War+in+Ukraine+CCW+2022.pdf>.

Kates, Glenn, “The Rebel Leaders Dropping Out of the Fight in Eastern Ukraine”, **The Guardian**, 20 Ağustos 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/20/rebel-leaders-replaced-eastern-ukraine>.

Kuzio, Taras, “Putin’s Obsession with Ukraine as a ‘Russian Land’”, **E-International Relations**, 17 Ocak 2022, <https://www.e-ir.info/2022/01/17/opinion-putins-obsession-with-ukraine-as-a-russian-land/>.

Lynch, Allen C., “The Realism of Russia’s Foreign Policy”, **Europe - Asia Studies**, C 53, S 1, 2001, s. 7-31, <https://doi.org/10.1080/09668130124714>.

Matthews, Dylan, “‘It’s Not about Russia. It’s about Putin’: An Expert Explains Putin’s Endgame in Ukraine”, **Vox**, 6 Şubat 2022, <https://www.vox.com/22917832/vladimir-putin-ukraine-military-invasion>.

Matveeva, Anna, **Through Times of Trouble: Conflict in Southeastern Ukraine- Explained from Within**, Lexington Books, New York 2018.

Mearsheimer, John J., “Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, **International Security**, C 15, S 1, 1990, s. 5-56.

Miller, Christopher “Russian Resigns to Make Way for Ukrainian as New Head of ‘Donetsk People’s Republic’”, **The Guardian**, 8 Ağustos 2014, Erişim: 31 Temmuz 2022, <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/08/russian-resigns-ukrainian-head-donetsk-peoples-republic>.

Muradov, Ibrahim, **Introduction to International Peace and Conflict Studies**, Dnipro University of Technology, Dnipro 2021.

Murphy, Matt, “Ukraine War: Zelensky Says Russia Controls a Fifth of Ukrainian Territory”, **BBC News**, 2 Haziran 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61675915>.

Organization for Security and Co-operation in Europe, “Memorandum of 19 September 2014 Outlining the Parameters for the Implementation of Commitments of the Minsk Protocol of 5 September 2014”, 2014, <https://www.osce.org/home/123806>.

Podolyak, Mykhailo, “Declaring Its Readiness for Negotiations, Russia Is Trying to Buy Time to Prepare for the Continuation of Its Aggressive Policy towards Ukraine”, **President of Ukraine**, 19 Ağustos 2022, <https://www.president.gov.ua/en/news/zayavlyayuchi-pro-gotovnist-dopremovin-rosiya-namagayetsya-77161>.

Putin, Vladimir, “Address by the President of the Russian Federation”, **President of Russia**, 21 Şubat 2022, Erişim: 22 Şubat 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>

Putin, Vladimir, “Address by the President of the Russian Federation”, **President of Russia**, 24 Şubat 2022. Erişim: 1 Ağustos 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>.

Putin, Vladimir, “On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”, **President of Russia**, 2021. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>.

Putin, Vladimir, “Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy”, **President of Russia**, 2007, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/page/376>.

Rainsford, Sarah, “Biden-Putin Summit: US and Russian Leaders Meet for Tense Geneva Talks”, **BBC News**, 16 Haziran 2021, <https://www.bbc.com/news/world-europe-57494283>.

Roth, Andrew, “From Russia, ‘Tourists’ Stir the Protests”, **The New York Times**, 3 Mart 2014, Erişim: 25 Eylül 2022, <https://www.nytimes.com/2014/03/04/world/europe/russias-hand-can-be-seen-in-the-protests.html>.

Sakwa, Richard, **Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands**, I. B. Tauris, Londra 2015.

Shapovalova, Natalia, ve Balázs Jarábik, “How Eastern Ukraine Is Adapting and Surviving: The Case of Kharkiv”, **Carnegie Europe**, 12 Eylül 2018, <https://carnegieeurope.eu/2018/09/12/how-eastern-ukraine-is-adapting-and-surviving-case-of-kharkiv-pub-77216>.

Strelnikov, Oleksandr, “Kuleba on the ‘Advisory Council’: I Am in Favor of Finding a Way out of the Impasse without Crossing ‘Red Lines’ Regarding Donbas”, **Radio NV**, 5 Mayıs, 2020, <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/konsultativna-rada-v-tkg-dumka-golovi-mzs-ukrajini-novini-ukrajini-50086376.html>.

Ukrayna Savunma Bakanlığı, “Terörle Mücadele Operasyonunun Analizi ve Ağustos-Eylül 2014’te Rusya’nın Ukrayna’yı İşgalinin Sonuçları”, 2015, http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf.

Ukrayna Savunma Bakanlığı, “The General Staff of the Armed Forces of Ukraine Announcements”, 24 Şubat 2022, <https://www.mil.gov.ua/en/news/2022/02/24/the-general-staff-of-the-armed-forces-of-ukraine-announcements/>.

Turçinov, Oleksandr, Pro rişennya Radı natsional’noyi bezpeki i oboronı Ukrayini vid 13 kvitnya 2014 roku “Pro nevidkladni zahodı şçodo podolannya teroristiçnoyi zahrozı i zberejennya territorial’noyi tsilisnosti Ukrayini”, 14 Nisan 2014, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014?lang=uk#Text>.

Uluslararası Para Fonu, “Russian Federation”, 2022, <https://www.imf.org/en/Countries/RUS>.

Uluslararası Para Fonu, “Ukraine”, 2022, <https://www.imf.org/en/Search#q=Republic of Ukraine&sort=relevancy>.

Vitvitsky, Bohdan, “The Putin Puzzle: Why Is the Russian Dictator so Obsessed with Ukraine?”, **Atlantic Council**, 24 Mayıs 2022, Erişim: 5 Haziran 2022, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-putin-puzzle-why-isthe-russian-dictator-so-obsessed-with-ukraine/>

Waltz, Kenneth N., **Man, The State and War: A Theoretical Analysis**, Columbia University Press, New York 2001.

Waltz, Kenneth N., “Structural Realism after the Cold War”, **International Security**, C 25, S 1, 2000, s. 5-41.

Yekelchyk, Serhy, **The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know**, Oxford University Press, New York 2015, <https://doi.org/10.1080/0965156X.2016.1171011>.

Zelenskyy, Volodimir, “Russian War against Ukraine and the Entire Free Europe Began with Crimea and Must End with It”, **President of Ukraine**, 9 Ağustos 2022, <https://www.president.gov.ua/en/news/rosijska-vijna-proti-ukrayini-ta-vsiyeyi-vilnoyi-yevropi-poc-76965>.

Zelenskyy, Volodimir, Ukaz Prezidenta Ukrayini No. 684/2021, **Prezident Ukrayini**, 28 Aralık 2021, Erişim: 24 Ağustos, <https://www.president.gov.ua/documents/6842021-41065>

Zubkova, Daria, “Putin Said That Lenin Created Ukraine”, **Ukrainian News**, 23 Aralık 2021, Erişim: 18 Haziran 2022, <https://ukranews.com/en/news/823393-putin-said-that-lenin-created-ukraine>.

DİZİN

A

- AB, 515, 532, 533, 541, 556, 568, 583, 607, 608, 612, 618, 619, 657, 660, 668, 686, 693, 695, 697, 698, 717, 724, 725, 727, 728, 729, 730, 731, 755, 762, 763, 766
- Abaza Mehmed Paşa, 170
- ABD, 297, 358, 515, 524, 526, 530, 532, 561, 563, 581, 585, 605, 606, 612, 620, 654, 655, 660, 685, 686, 693, 699, 701, 706, 708, 714, 716, 717, 729, 730, 745, 746, 747, 757, 760, 763
- Abdulgaffar Kırımı, 13
- Adil Giray, 181, 230
- Adil Giray Han, 181, 230
- Agatangel Kırımkiy, 414
- AGİT, 447, 540, 580, 664, 686, 744
- Ahtem Çiygöz, 593
- Akdeniz, 1, 13, 14, 18, 20, 50, 132, 166
- Akkerman, 169, 205, 248, 256
- Aksu Nehri, 204
- Aleksandr Kerenskiy, 338, 340
- Aleksey Romanov, 173, 177, 179
- Alexander Boroday, 740
- Almanya, 48, 324, 350, 351, 352, 353, 356, 357, 358, 359, 367, 387, 406, 420, 463, 543, 615, 621, 648, 650, 688, 694, 698, 707, 717, 727, 757
- Altın Orda, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 161, 163, 164, 166, 197, 643, 644
- Ana Vatan Partisi, 468, 469
- Andrusovo Antlaşması, 227, 229, 239, 254, 255, 645
- Andrusovo Mütarekesi, 185, 188

- Anna İvanovna, 199
- Anskar, 103
- Anton Denikin, 317, 358, 361
- Ardagast, 79
- Arseniy Satanovskiy, 394
- Astrahan, 161, 163, 164, 166, 169, 172, 178, 187, 221, 222
- Asurlular, 17, 20
- Avarlar, 19, 60, 64, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 87, 380
- Avram İvanoviç Romanus, 204
- Avromeydan, 49, 461, 541
- AvroMeydan Devrimi, 435, 437, 438, 439, 445, 446, 452, 463, 464, 478, 483, 484, 485
- Avrupa Birliği, 447, 461, 462, 480, 503, 514, 524, 543, 556, 607, 686, 716, 724, 764
- Avrupa Parlamentosu, 592, 593
- Avusturya-Macaristan, 328, 350, 351, 352, 358, 362, 365, 367, 407, 612
- Azak, 25, 34, 35, 47, 59, 60, 63, 66, 171, 173, 186, 189, 208, 221, 223, 247, 507, 622, 658, 728, 749, 762, 765
- Azak Denizi, 25, 34, 35, 59, 60, 63, 247, 507, 622, 658, 728, 762, 765
- Azov Taburu, 610, 622

B

- Bağdat, 21, 91, 95, 99, 100
- Bağımsız Devletler Topluluğu, 640, 652, 690
- Bahadır Geray Sultan, 209
- Bahadır Giray Han, 172, 193
- Bahçesaray, 46, 139, 140, 148, 165, 179, 184, 251, 255, 259, 260, 262

- Bahmut, 201, 204, 476
Baht Geray Sultan, 209
Balkanlar, 55, 67, 69, 71, 382
Balta, 204
Baltık cumhuriyetleri, 441, 518
Baltık Denizi, 21, 32, 39, 81, 386, 398, 694
Baltık Karadeniz Birliği, 694
Bar Konfederasyonu, 204
Barış İçin Ortaklık (BİO), 607
Batih, 177
Batu Han, 31, 643
Bazar kasabası, 365
BDT, 619, 640, 652, 653, 654, 656, 657, 690, 694, 697
Belarus, 23, 95, 132, 142, 152, 253, 266, 272, 363, 380, 381, 385, 386, 387, 388, 389, 395, 419, 457, 480, 484, 491, 518, 559, 600, 605, 613, 619, 642, 644, 649, 652, 657, 694, 697, 708, 715, 746, 747
Bender, 169
Berendiler, 24
Beresteçko, 136, 177, 187, 252
Berezan adası, 10
Besarabya, 248
Bila Tserkva, 133, 177, 252
Bilge Yaroslav, 12
Bireysel analiz düzeyi, 751
Birinci Ukrayna Askeri Kongresi, 334
Birka, 89, 90, 93, 98, 103, 104, 106, 111, 112, 113, 115, 116, 120, 121
Birleşmiş Milletler, 5, 322, 530, 555, 620, 659, 663, 665, 670, 671, 685, 688, 730, 761, 767
Birleşmiş Milletler (BM) Yerli Halkların Hakları Bildirisi, 555
Bizans İmparatorluğu, 14, 18, 21, 22, 23, 38, 76, 99, 103, 106, 108, 110, 701
Bizim Ukraynamız, 454, 455, 456, 472, 511
BM Daimi Forumu, 581, 589
Boğdan, 36, 42, 137, 138, 166, 167, 169, 170, 186, 219, 223, 226, 229, 231, 238, 248, 249, 250, 259
Boh (Aksu), 184
Bohdan Hmelniçkiy, 44, 129, 131, 133, 134, 135, 138, 139, 150, 151, 153, 154, 157, 158, 159, 175, 183, 187, 198, 217, 222, 227, 229, 232, 240, 245, 249, 250, 252, 253, 255, 256, 261, 262, 264, 267, 323, 326, 333, 334, 391, 645
Boris Hrinçenko, 407
Boris Yeltsin, 506, 654, 695, 697, 759
Bölgeler Partisi, 450, 452, 454, 468, 469, 472, 511, 513, 515, 537, 538, 540, 586
Brandenburg, 138, 179
Brest Kilise Birliği, 38, 43
Brest-Litovsk Barış Antlaşması, 321, 357
Bucak bozkırları, 31
Bucak Tatarları, 167, 168, 169, 170, 171, 187, 251, 256
Bucaş Antlaşması, 256
Bucaş Anlaşması, 182, 185, 238
Budapeşte Memorandumu, 605, 654, 660, 686
Bulgaristan, 79, 351, 529
Bulgarlar, 12, 19, 58, 59, 67, 69, 201, 577
Burkhard Christoph von Münnich, 200
Büyük İsyân, 222

Büyük Litvanya Dukalığı, 29, 32,
39
Büyük Rusya, 272, 379, 382, 383,
399, 630

C

Canıbek Giray Han, 168, 170
Ceneviz Cumhuriyeti, 28, 33
Cengiz Han, 26, 27, 36, 161, 163,
644
Charlemagne, 15
Clausewitz, 760, 768
Constantinopolis, 63, 101, 106, 108
Covid-19, 522
Cuci Ulusu, 27, 31

Ç

Çarıçe II. Yekaterina, 202, 203, 205,
208
Çarıçe Yelizaveta, 200, 201
Çarlık Rusyası, 647, 648
Çehrin, 183, 184, 185, 217, 219,
222, 226, 239, 240, 241, 250,
254, 255, 257, 258, 259, 261,
262, 267
Çek Cumhuriyeti, 532
Çerkası, 41, 131, 141, 234, 258, 405
Çernihiv, 22, 25, 33, 126, 127, 152,
157, 176, 335, 340, 342, 345,
385, 748
Çıhrın, 131, 133, 134, 139, 144,
147
Çıhrin, 46
Çin, 12, 29, 33, 37, 91, 95, 185,
221, 398

D

Damaskın Ptıtskiy, 394
Danılo Pavloviç Apostol, 199
Davetle müdahale, 673
Debaltseve, 515, 739, 744, 745
Dedeş Ağa, 181
Deşt-i Kıpçak, 4, 12, 197, 220, 221,
227

Devlet analiz düzeyi, 754
Devlet Geray Han, 209
Devlet inşası, 499
Dionisiy Balaban, 254
Diaspora, 558, 559, 560, 597, 601
Dinyeper, 21, 25, 31, 32, 33, 35, 36,
40, 41, 42, 46, 47, 58, 59, 60, 76,
106, 110, 111, 146, 168, 181,
183, 184, 185, 188, 195, 197,
227, 229, 358, 380, 398, 612,
642, 645, 649
Dinyeper Nehri, 21, 25, 42, 168,
181, 188, 195, 197, 227, 229,
358, 380, 398, 642, 645
Dinyester (Turla), 170
Dinyester Nehri, 182
Dir, 106, 108, 114
Direktuar hükûmeti, 276, 356, 360
Dmitro Dorošenko, 328, 331, 333,
339, 407
Dmitro Vişnevetskiy, 42, 167, 248
Dmitriy Trenin, 507
Dobruca, 209
Don, 12, 21, 31, 33, 34, 35, 41, 46,
58, 59, 71, 82, 98, 100, 110, 126,
133, 138, 166, 171, 172, 173,
220, 223, 243, 247, 249, 263,
333, 358, 642, 738
Don Kazakları, 126, 138, 171, 172,
173, 223, 738
Don Nehri, 21, 34, 35, 41, 59, 71,
247
Donbas, 47, 302, 305, 312, 322,
368, 378, 437, 443, 469, 470,
471, 472, 474, 475, 481, 506,
507, 508, 515, 520, 523, 533,
537, 542, 605, 608, 609, 610,
612, 616, 618, 620, 621, 622,
628, 637, 638, 649, 668, 685,
700, 728, 733, 734, 735, 736,
737, 738, 739, 740, 742, 744,

- 746, 747, 749, 750, 755, 757,
758, 763, 764, 765, 771
- Donets, 100, 110, 126
- Donetsk, 26, 348, 446, 449, 450,
451, 459, 470, 508, 515, 535,
605, 610, 628, 667, 668, 669,
672, 673, 674, 689, 725, 726,
727, 729, 735, 736, 737, 738,
739, 740, 741, 742, 749, 750,
765, 769
- Dünya Kırım Tatar Kongresi, 581
- E**
- Edirne, 27, 256
- Eflak, 31, 125, 137, 138, 165, 166,
167, 169, 184, 219, 226, 231,
255, 259
- Eflak ve Boğdan, 31, 165, 184, 255
- Ekonomik ve Sosyal Konsey, 561,
562
- Emevi Halifeliği, 20
- Ems Fermanı, 324, 326, 406, 425
- Erdel, 125, 132, 137, 138, 143, 144,
145, 154, 166, 179, 180, 188,
219, 226, 229, 231, 259
- Eski Kilise Slavcası, 374
- Eski Ukrayna edebiyatı, 383
- Euromaidan, 436, 460, 463, 466,
467, 468, 475, 488, 489, 490,
492, 523, 546, 615, 623, 626,
627, 628, 634, 660, 666, 736,
737, 755, 763
- F**
- Fazıl Ahmed Paşa, 180
- Fener Rum Patrikhanesi, 483, 756
- Feofan Prokopoviç, 394, 398
- Finlandiya, 332, 337, 370, 377, 402,
610, 694, 730, 731, 763
- Fransa, 47, 138, 204, 357, 358, 359,
463, 497, 499, 717, 727, 757
- Frantsisk Skorına, 388

- G**
- Gabon, 506
- Galiçya, 3, 32, 132, 284, 361, 362,
386, 395, 450, 471, 536, 643,
647, 650
- Georgiy Gongadze, 512
- Georgiy Pyatakov, 409
- Gepidler, 71, 75
- Gine, 524
- Girit, 219, 223, 225, 226
- Gotlar, 14, 58, 71, 72, 73, 82, 379
- Grek-Katolik Kilisesi, 624
- Grigoriy Aleksandroviç Potyomkin,
203
- Grigoriy Nikolayeviç Teplov, 202
- Grigoriy Romodanovskiy, 182
- Grod, 69, 72

- H**
- Habsburg, 49, 165, 166, 167, 191,
200, 220, 225, 323, 358, 647
- Habsburg İmparatorluğu, 49, 225,
358
- Hacıtarhan, 161, 163, 197, 208
- Hadiaç Anlaşması, 179, 188
- Hadyaç Antlaşması, 145, 149, 154,
232, 233

- Ĥ**
- Ĥâkânü Rûs, 101, 103

- H**
- Halil Paşa, 231
- Harezmi, 21, 27
- Harezmsahlr Devleti, 26
- Harkiv, 271, 283, 298, 312, 314,
335, 340, 342, 345, 348, 358,
359, 361, 379, 405, 409, 411,
412, 431, 450, 467, 725, 726,
730, 735, 736, 737, 747, 748,
755
- Hârûnürreşîd, 94, 95, 99
- Hasdai ibn Şaprut, 20

Hazar denizi, 99
 Hazar Denizi, 19, 21, 58, 221
 Hazarlar, 19, 20, 21, 89, 92, 93, 94,
 96, 99, 100, 101, 103, 104, 108,
 109, 113, 115, 119
 Hedeon Çetvertinskiy, 393
 Herodot, 9, 11, 12, 19
 Herson, 201, 335, 340, 342, 345,
 359, 595, 605, 729, 747, 748,
 749, 750, 762, 765
 Hersones, 99, 110
 Hetmanlık Devleti, 131, 137, 143,
 144, 145, 148, 150, 152, 154,
 272, 323, 331, 351, 355, 356,
 367, 391, 392, 402
 Hırvatistan, 71, 529, 585
 Hibrit rejim, 484
 Hindistan, 37, 524
 Hnat Yura, 411
 Holodomor, 323, 412, 456, 457,
 458, 478, 488, 540, 541, 627,
 650, 680
 Hotin, 44, 182, 205, 221, 249
 Hrivna, 522
 Hunlar, 19, 66, 70, 71, 380

I

I. Aleksey Romanov, 254
 I. İbrahim, 223
 I. Mengli Giray, 163
 I. Petro, 48, 153, 186, 273, 379,
 396, 398, 399, 400, 401, 425
 II. Alâeddin Keykubad, 23
 II. Aleksandr, 323, 324, 326, 406
 II. Gazi Giray Han, 167
 II. George Rákóczy, 180
 II. Jan Kazimierz, 175, 177, 178,
 180, 187
 II. Nikolay, 329, 697
 III. İslam Giray, 172, 174, 175, 187,
 251, 261
 III. İslam Giray Han, 172, 174, 175,
 187

III. Mehmed Giray Han, 168, 169
 Iustinianus, 57, 63, 64, 67, 69, 70,
 71, 72, 73, 77, 81
 IV. Mehmed Giray Han, 172, 178,
 180, 188
 IV. Mehmet, 179, 180, 219, 223,
 225, 231, 237, 239, 240
 IV. Władysław, 130, 170, 172, 173,
 174, 175, 187

İ

İbn Havkal, 112, 117
 İbn Hurdâzbih, 98, 99, 100, 102,
 103, 104, 107, 108, 109, 117
 İbn Rüste, 102, 103, 109, 110, 117,
 120
 İbrahim Paşa, 170, 182, 183, 240
 İgor Girkin, 737, 738, 740, 741
 İhor Kolomoyskiy, 520
 İkinci Askerî Kongre, 338
 İlovaysk, 515, 739, 743, 744, 745,
 755
 İnayet Giray Han, 170
 İngiltere, 358, 565, 686, 757
 İnsani müdahale, 669, 670, 673
 İnşacılık, 695, 696
 İran, 18, 20, 26, 30, 62, 65, 168,
 170, 223, 708
 İskitler, 14, 19, 20
 İslam Paşa, 172
 İsmail Bey, 163
 İsmail Gaspıralı, 565, 571
 İstahrî, 92, 93, 96, 104, 105, 108,
 111, 112, 117, 121
 İstanbul, 1, 22, 24, 52, 53, 57, 58,
 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
 71, 72, 74, 75, 76, 84, 85, 86, 87,
 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99,
 100, 101, 103, 106, 107, 109,
 110, 115, 116, 117, 119, 120,
 121, 133, 134, 138, 139, 140,
 161, 183, 186, 188, 197, 198,

204, 205, 206, 207, 209, 212,
213, 214, 215, 220, 222, 223,
224, 228, 229, 230, 231, 239,
240, 242, 244, 247, 248, 249,
250, 252, 255, 256, 258, 259,
260, 263, 264, 265, 267, 321,
331, 461, 482, 483, 608, 616,
663, 677, 730, 731, 756
İstanbul Anlaşması, 186
İstanbul Fener Rum Patriği, 461,
482
İstanbul Fener Rum Patrikhanesi,
483, 608, 616
İsveç, 45, 89, 101, 103, 127, 138,
142, 143, 144, 145, 154, 165,
179, 180, 188, 252, 396, 397,
398, 731, 763
İtalya, 57, 62, 67, 70, 75, 358, 407,
532, 534
İtalyanlar, 36
İtil, 99, 100, 102, 107, 109, 114, 165
İtilaf Devletleri, 320, 357, 359, 361,
367
İttifak Devletleri, 350, 351, 352,
356, 357, 648
İvan Brühovetskiy, 229, 254
İvan Dzüba, 416, 417, 419
İvan Fedorov, 388
İvan Kotlyarevski, 404, 405, 425
İvan Mazepa, 45, 397
İvan Samoyloviç, 183, 238, 239
İvan Samuiloviç Horvat, 200
İvan Vihovski, 134, 136, 146, 147,
149, 154, 179, 188, 232, 253
İzüm, 748, 749

J

Jan Sobieski, 182, 185, 188, 234,
235, 238, 257
Janusz Ostrozki, 391
Jerzy Lubomirski, 180
Joe Biden, 745

John J. Mearsheimer, 758
Juravno, 182, 183
Jvanets, 177

K

Kabarday, 206
Kafkasya, 9, 17, 26, 46, 57, 59, 62,
63, 64, 65, 66, 171, 181, 326,
335, 588, 594
Kalka Nehri, 26
Kalnik, 256, 257
Kamaniçe, 146, 237, 238, 255, 256,
259, 260
Kamianets (Kamaniçe), 182
Kamyanka, 200
Kaniv, 254, 258, 259
Kantemir Mirza, 167, 168, 169, 170,
171, 187
Kapadokya, 20, 317, 373
Kara Kalpaklar, 24
Kara Mustafa Paşa, 183, 184
Karadeniz, 1, 9, 12, 13, 14, 16, 18,
19, 20, 21, 23, 26, 27, 28, 32, 33,
35, 37, 38, 39, 43, 46, 47, 55, 57,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68,
70, 71, 72, 73, 74, 75, 80, 81, 82,
98, 99, 100, 107, 110, 111, 132,
134, 138, 161, 164, 166, 167,
168, 173, 182, 183, 184, 186,
187, 188, 189, 219, 220, 221,
222, 223, 225, 227, 241, 242,
247, 248, 249, 250, 265, 333,
334, 335, 368, 384, 386, 398,
507, 508, 591, 596, 611, 641,
642, 655, 658, 666, 693, 694,
726, 748, 749, 754, 762, 763
Karadeniz Filosu, 507, 508, 655,
666, 726, 748, 749, 754
Karaylar, 7, 567, 573, 575, 580,
583, 587, 593
Katolikleştirme, 389
Kavşan, 204

- Kazak, 15, 29, 42, 43, 44, 45, 46,
49, 123, 126, 127, 128, 129, 130,
131, 136, 138, 141, 142, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 177, 179, 183,
188, 197, 198, 200, 201, 202,
207, 209, 212, 215, 217, 219,
221, 222, 224, 227, 228, 230,
232, 233, 235, 236, 237, 238,
239, 240, 242, 247, 258, 259,
272, 323, 325, 328, 391, 392,
396, 397, 398, 404, 425, 589,
644, 738
- Kazakistan, 46, 406, 410, 420, 421,
442, 518, 606
- Kazaklar, 41, 42, 43, 45, 123, 126,
127, 131, 145, 146, 153, 171,
175, 176, 177, 181, 187, 197,
200, 201, 208, 214, 223, 225,
228, 230, 231, 232, 233, 234,
239, 247, 391, 392, 397
- Kazan, 13, 52, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 169, 172, 178, 187,
197, 221, 272, 311, 569, 571,
702
- Kefe, 14, 26, 28, 33, 34, 35, 36, 39,
168, 170, 172, 205, 221
- Kenneth Waltz, 758
- Kerç, 35, 61, 63, 68, 69, 76, 77, 82,
206, 596, 658, 728, 756
- Kerç (Bosphorus), 61
- KGB, 500, 706, 707, 708, 718
- Kılburun, 206
- Kıpçaklar, 25, 26, 27
- Kırilo Hrihoroviç Rozumovskiy,
200
- Kırilo Rozumovskiy, 402
- Kırilo-Methodios Cemiyeti, 405
- Kırım, 5, 7, 13, 14, 28, 32, 33, 34,
35, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 45, 46,
57, 59, 61, 63, 68, 69, 71, 73, 77,
82, 125, 126, 129, 131, 132, 134,
135, 138, 139, 140, 146, 148,
149, 153, 161, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 170, 171,
172, 173, 174, 175, 176, 177,
178, 180, 181, 182, 183, 184,
185, 186, 187, 188, 189, 191,
195, 197, 198, 199, 200, 201,
202, 203, 204, 205, 206, 207,
208, 209, 210, 211, 212, 213,
215, 219, 220, 221, 222, 223,
224, 225, 226, 227, 228, 229,
230, 231, 232, 234, 236, 237,
240, 247, 248, 249, 250, 251,
252, 253, 254, 258, 259, 261,
265, 299, 300, 322, 345, 361,
363, 364, 378, 396, 437, 442,
445, 449, 459, 467, 470, 471,
472, 478, 479, 506, 507, 508,
515, 523, 533, 536, 537, 538,
539, 540, 553, 557, 558, 559,
560, 561, 565, 566, 567, 568,
569, 570, 571, 572, 573, 574,
575, 576, 577, 578, 579, 580,
581, 582, 583, 584, 585, 586,
587, 588, 589, 590, 591, 592,
593, 594, 595, 596, 597, 598,
599, 605, 606, 607, 608, 611,
612, 614, 618, 620, 621, 624,
637, 639, 640, 641, 644, 651,
653, 655, 656, 657, 658, 659,
660, 661, 662, 663, 664, 666,
667, 668, 669, 673, 675, 677,
678, 680, 681, 682, 683, 685,
686, 688, 689, 695, 699, 700,
702, 705, 706, 707, 710, 713,
714, 715, 716, 719, 722, 725,
726, 727, 728, 731, 735, 736,
737, 738, 739, 740, 744, 745,
747, 748, 750, 755, 763

- Kırım Geray Han, 203, 204, 205
 Kırım Giray, 173
 Kırım Hanlığı, 13, 14, 34, 36, 37,
 40, 45, 125, 132, 138, 161, 163,
 164, 166, 168, 169, 170, 171,
 172, 173, 174, 175, 177, 178,
 180, 181, 182, 184, 185, 186,
 187, 188, 189, 191, 195, 198,
 199, 200, 202, 203, 204, 205,
 206, 207, 208, 209, 210, 211,
 212, 219, 220, 221, 222, 224,
 225, 226, 227, 230, 231, 232,
 247, 248, 249, 250, 251, 254,
 265, 396, 559, 565, 567, 644
 Kırım Özerk Cumhuriyeti, 467, 478,
 572, 573, 574, 578, 587, 659,
 661, 662, 725
 Kırım Özerk SSC, 573, 574, 577,
 590
 Kırım Platformu, 585, 597, 598
 Kırım Tatar dili, 569, 570, 574, 585
 Kırım Tatar Millî Cumhuriyeti, 573
 Kırım Tatar millî kimliği, 553, 557
 Kırım Tatar Millî Meclisi, 568, 573,
 576, 583, 585, 593
 Kırım Tatar okulları, 579, 590
 Kırım Tatarları, 5, 7, 36, 37, 39, 42,
 43, 46, 126, 129, 198, 201, 211,
 215, 220, 223, 230, 234, 251,
 536, 540, 553, 557, 558, 559,
 560, 561, 565, 566, 567, 568,
 569, 570, 571, 572, 573, 574,
 575, 576, 577, 578, 580, 581,
 582, 583, 584, 586, 587, 588,
 589, 590, 591, 592, 593, 594,
 595, 596, 597, 624, 651, 659,
 663
 Kırımçaklar, 7, 574, 575
 Kıyiv, 1, 4, 6, 7, 12, 15, 20, 21, 22,
 23, 25, 29, 41, 43, 50, 51, 52, 89,
 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 111, 112, 114, 125, 126, 127,
 128, 129, 131, 132, 135, 136,
 141, 142, 143, 144, 145, 147,
 148, 149, 150, 151, 152, 155,
 156, 157, 158, 159, 160, 176,
 178, 184, 192, 237, 241, 250,
 251, 252, 253, 254, 256, 257,
 259, 261, 263, 264, 265, 266,
 267, 269, 271, 272, 273, 275,
 276, 277, 278, 280, 290, 292,
 295, 296, 297, 298, 299, 300,
 302, 303, 304, 305, 311, 312,
 313, 314, 315, 316, 321, 323,
 327, 330, 331, 332, 333, 334,
 335, 336, 337, 338, 340, 341,
 342, 343, 345, 346, 347, 348,
 350, 351, 352, 353, 354, 355,
 356, 358, 359, 360, 361, 362,
 363, 364, 365, 369, 370, 371,
 372, 374, 379, 380, 381, 382,
 383, 384, 385, 386, 387, 388,
 389, 390, 391, 393, 394, 395,
 396, 398, 399, 400, 403, 405,
 406, 407, 409, 410, 411, 412,
 414, 419, 420, 423, 424, 425,
 427, 428, 429, 430, 431, 432,
 433, 437, 441, 446, 450, 451,
 452, 461, 463, 465, 467, 471,
 477, 478, 479, 497, 499, 502,
 504, 512, 513, 514, 518, 522,
 527, 530, 531, 536, 541, 545,
 547, 548, 551, 552, 581, 583,
 585, 605, 611, 613, 625, 639,
 641, 642, 643, 645, 648, 682,
 685, 693, 694, 696, 699, 703,
 715, 717, 724, 725, 726, 729,
 730, 733, 735, 736, 739, 742,
 744, 746, 747, 748, 750, 753,
 754, 755, 757, 758, 763, 764,
 765, 766
 Kıyiv Devleti, 380, 381, 382, 383,

- 384, 385, 386, 395, 399, 419, 424
- Kıyiv Kent İşçi Temsilcileri Konseyi, 331
- Kıyiv Knezliği, 641, 642, 643, 645
- Kıyiv Metropolitiği, 269, 271, 272, 276, 277, 280, 303
- Kıyiv Metropolü, 395, 396, 400
- Kıyiv Rus', 382, 437, 461, 641
- Kıyiv-Mohıla Akademisi, 269, 390, 394, 398, 399, 403, 425
- Kızıl Ordu, 320, 352, 357, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 648, 651, 658
- Kili, 169, 205, 248
- Kimmerler, 9, 17
- Kitâb-ı Mukaddes, 317, 387, 389, 399
- Konotop, 149, 150, 179
- Konstantinopolis, 21, 22, 23, 27, 35, 38, 271, 280, 303, 382, 393, 642, 701
- Konstantinopolis Patriği, 38, 271, 393
- Korsun, 139, 147, 175, 250, 251, 254
- Kosova, 531, 660, 661, 662, 680, 695, 698
- Kozak, 245, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 257, 258, 259, 261, 263, 644, 645, 646, 647
- Köprülü, 180, 219, 226, 235, 249, 252, 263
- Köprülü Ahmed Paşa, 235
- Kristof Kolomb, 37
- Kuban, 46, 208, 333, 335, 358, 410, 421
- Kulikovo Muharebesi, 35
- Kurşuna Dizilmiş Rönesans, 377, 413
- Kutsal Sinod, 272, 281, 285, 289, 291, 293, 304, 305, 307, 398
- Kuturgur, 58, 59, 64, 71, 72
- Kuzey Kafkasya, 34, 221, 225, 410, 421
- Küçük Kaynarca Antlaşması, 203, 205, 206, 209, 210, 213
- Küçük Rusya, 271, 373, 379, 382, 383, 396, 397, 402, 406
- Kültürel haklar, 584
- L**
- Latince, 58, 61, 82, 91, 101, 383, 384, 387, 389, 391, 394, 396, 424, 425
- Lavrentiy Zıvaniy, 388
- Lehistan, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 197, 198, 202, 204, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 249, 265
- Lehistan-Litvanya, 161, 163, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 232, 233, 234, 235, 238, 241, 242
- Lehleştirme, 389, 391
- Leonid Kravçuk, 441, 509
- Leonid Kuçma, 441, 442, 465, 509, 511, 518, 519, 576, 607, 686
- Liberya, 522
- Litvanya Büyük Dükalığı, 386
- Lombardlar, 63, 75, 80
- Lubni, 199, 210, 257
- Lubni Antlaşması, 199, 210
- Lugan, 201
- Luhansk, 286, 449, 450, 470, 508, 515, 535, 605, 610, 628, 667, 668, 669, 672, 673, 674, 689, 727, 729, 735, 736, 737, 738,

739, 740, 742, 749, 750, 765
Lviv, 28, 131, 132, 133, 138, 139,
149, 155, 156, 157, 182, 238,
252, 254, 284, 290, 326, 332,
369, 387, 388, 390, 394, 397,
407, 410, 423, 428, 431, 450,
469, 514, 648, 737, 767

M

Macarlar, 12, 19, 109, 110, 121,
535, 536
Maksım Rılskiy, 413, 415
Malbork Kalesi, 254
Malorossiya, 129, 323, 373, 382,
402
Mançurya, 24
Mariupol, 364, 610, 622, 726, 727,
729, 730, 738, 739, 743, 747,
748, 749, 765
Marsilya, 47
Mauricius, 77, 78, 80
Medjibij, 260
Mehmed Geray Han, 198
Mehmet Giray, 224
Meletiy Smotrıtskiy, 388
Mengli Geray Han, 34
Merkezî Rada, 318, 331, 332, 333,
334, 336, 338, 339, 340, 341,
342, 343, 344, 345, 346, 347,
348, 349, 350, 351, 352, 353,
354, 356, 363, 366, 367, 408,
648
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 240,
241, 242, 257, 258
Mes'ûdi, 93, 100, 101, 106, 107,
108, 110, 111, 118
Meşru müdafaa, 671, 674
Mharskiy Manastırı, 254
Mihaylo Doroşenko, 169
Mihaylo Hanenko, 234
Mihaylo Hruşevski, 23, 126, 127,
252, 317, 328, 331, 333

Mihaylo Omelyanoviç-Pavlenko,
362
Mikola Hvil'oviy, 412
Mikola Mihnovski, 317, 326, 335
Mikola Skripnik, 411, 412
Mirhorod, 257
Mihail Gorbaçov, 296, 652
Mihail Romanov, 170, 171
Mihail Sukovkin, 331
Millî demokratik hareket, 441
Millî komünistler, 442
Minsk, 333, 335, 361, 369, 515,
608, 668, 680, 681, 694, 727,
735, 744, 745, 755, 757, 764,
770
Minsk anlaşmaları, 515, 757, 764
Moğol İmparatorluğu, 27, 30, 36,
45, 644
Moğolistan, 12, 65
Moldova, 125, 559, 600, 690, 715,
731, 737, 741, 762, 763, 768
Moskova, 4, 5, 23, 25, 26, 33, 34,
35, 37, 38, 41, 42, 45, 46, 51,
123, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 157, 158, 159, 160, 161,
163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173, 174,
176, 177, 178, 179, 180, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187,
188, 189, 190, 192, 193, 197,
198, 200, 201, 203, 207, 213,
214, 219, 220, 221, 222, 223,
224, 225, 227, 228, 229, 232,
233, 238, 239, 240, 241, 242,
248, 250, 251, 253, 255, 260,
263, 264, 265, 266, 269, 271,
272, 275, 277, 278, 279, 280,

- 281, 282, 283, 284, 285, 286,
287, 288, 289, 292, 294, 295,
296, 297, 298, 299, 301, 302,
303, 305, 306, 307, 308, 309,
312, 313, 314, 315, 322, 326,
329, 332, 333, 335, 342, 346,
352, 356, 357, 358, 360, 361,
362, 363, 364, 368, 369, 370,
373, 374, 376, 377, 378, 379,
381, 382, 384, 385, 387, 388,
390, 391, 392, 393, 394, 395,
396, 397, 398, 399, 400, 401,
403, 409, 410, 411, 413, 418,
419, 420, 421, 422, 424, 425,
426, 427, 428, 429, 430, 431,
432, 433, 440, 461, 507, 519,
545, 550, 559, 571, 594, 601,
608, 611, 613, 615, 616, 624,
625, 643, 645, 649, 652, 688,
693, 694, 695, 696, 698, 699,
701, 702, 703, 705, 707, 718,
724, 738, 739, 741, 742, 747,
748, 749, 753, 754, 755, 756,
757, 758, 760, 762, 763, 764,
766
- Moskova Çarlığı, 130, 141, 145,
149, 219, 221, 224, 225, 227,
232, 233, 239, 242, 271, 281,
397, 399, 424
- Moskova Devleti, 4, 33, 35, 38, 123,
126, 128, 131, 150, 153, 374,
376, 379, 387, 388, 390, 391,
392, 393, 394, 395, 396, 397,
399, 424, 425
- Moskova Patrikhanesi, 38, 269, 271,
277, 278, 280, 281, 282, 285,
286, 289, 294, 295, 297, 298,
303, 308, 309, 398, 400, 608,
611, 616, 624, 625, 756
- Mustafa Cemilev, 568, 581, 582
- Mustafa Naîmâ, 43
- N**
- NATO, 543, 607, 608, 609, 610,
612, 613, 617, 618, 619, 629,
630, 635, 668, 672, 686, 690,
691, 693, 695, 697, 698, 699,
714, 717, 718, 727, 728, 729,
730, 731, 733, 734, 746, 747,
752, 755, 757, 759, 760, 763,
764, 766, 768
- Nazisizleştirme, 603, 605, 606, 620,
621, 622
- Nemiriv, 260
- Neo-Nazi, 609, 610, 621, 622, 623,
624
- Nijin, 254
- Nikaragua, 530
- Nikita Hruşçov, 283
- Nogay, 129, 139, 178, 251
- Nogaylar, 163, 164, 167, 178
- Novaya Serbiya, 201
- Novgorod, 90, 93, 105, 106, 108,
109, 111, 112, 114, 121, 163,
384, 385, 642, 643
- Novgorod Cumhuriyeti, 384
- Novorossiya, 206, 208, 611, 739
- O**
- Odesa, 32, 39, 360, 411, 420, 726,
727, 735, 736, 737, 755, 765
- Ogur, 60, 73, 82
- Ogurlar, 19
- Ohmativ, 174, 179
- Oleg, 25, 108, 109, 110, 111, 114,
642
- Oleksandr Dovjenko, 411, 415
- Oleksandr Lototskiy, 276, 328, 331
- Oleksandr Turçinov, 738
- Oleksandriya, 201
- Oleşki, 207
- Oligark, 445
- Omeljan Pritsak, 6, 7, 15, 21, 24,
51, 92, 96, 105, 107, 132, 390

Omelyanka, 200
 Onur Devrimi, 269, 299, 300, 301,
 305, 306, 308, 502, 503, 608,
 627, 660, 715, 716, 717
 Orta ve Doğu Avrupa, 137, 144,
 686, 693
 Ortodoks Kilisesi, 38, 43, 127, 128,
 130, 233, 269, 274, 276, 278,
 279, 280, 281, 282, 283, 284,
 285, 289, 290, 291, 292, 293,
 294, 297, 298, 303, 383, 403,
 483, 625, 756
 Osmanlı Devleti, 36, 37, 38, 45,
 125, 137, 153, 195, 198, 199,
 200, 201, 202, 204, 205, 206,
 207, 208, 209, 210, 212, 217,
 219, 220, 221, 222, 223, 224,
 225, 229, 230, 231, 232, 233,
 234, 238, 242, 245, 248, 249,
 250, 251, 252, 255, 256, 257,
 258, 259, 260, 261, 262, 265,
 392, 393, 396, 397, 611, 658
 Osmanlı İmparatorluğu, 10, 14, 35,
 36, 37, 39, 40, 42, 43, 45, 46,
 198, 212, 226, 248, 263, 321,
 331, 351
 Osmanlılar, 18, 35, 36, 37, 39, 44,
 165, 166, 167, 168, 182, 183,
 186, 217, 219, 220, 221, 222,
 223, 225, 226, 227, 228, 230,
 233, 235, 237, 238, 239, 241,
 242, 382, 387, 397
 Ostroh Akademisi, 389, 391
 Otosefal, 269, 274, 276, 277, 303,
 625, 756
 OUN/UPA, 456, 457, 478

Ö

Özel Askerî Operasyon, 735, 747,
 760, 762, 763
 Özerklik, 325
 Özü, 14, 36, 42, 167, 170, 171, 197,

199, 200, 204, 207, 214, 231,
 239, 247, 248, 249, 250, 258
 Özü Nehri, 197, 199, 200, 207, 247,
 248, 250

P

Pakistan, 530
 Pamvo Berında, 388, 389
 Panas Fedenko, 347, 352
 Panonya, 19
 Patrik Kirill, 306
 Pavel Nezlobin, 331
 Pavlo Skoropadskiy, 354, 648
 Pavlo Teterya, 254
 Pavlo Tıçına, 413
 Pax Hazarica, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
 95, 96, 97, 99, 100, 101, 104,
 105, 107, 108, 109, 110, 111,
 112, 113, 114
 Pax İslamica, 91, 92, 93, 94, 96, 99
 Pax Turcica, 92, 96, 107
 Peçenekler, 12, 19, 24, 109, 119
 Peiragastus, 79
 Peresopnıtsya İncili, 387
 Perestroyka, 441
 Pereyaslav, 3, 22, 123, 124, 125,
 126, 128, 135, 137, 138, 139,
 141, 145, 149, 151, 152, 153,
 158, 177, 187, 197, 223, 232,
 239, 252, 253, 254, 257, 323,
 381, 391, 392, 425, 639, 645,
 658
 Pereyaslav Anlaşması, 177, 187
 Pereyaslav Antlaşması, 125, 126,
 135, 149, 197, 223, 232, 252,
 253, 254, 323, 391, 392, 639,
 645
 Persler, 20
 Petro Doroşenko, 181, 188, 217,
 219, 224, 226, 227, 228, 229,
 241, 243, 254, 255, 261, 262,
 646

Petro İvanoviç Kalnişevskiy, 203

Petro Mohıla, 395

Petro Poroşenko, 307, 452, 469,
472, 504, 511, 515, 516, 517,
520, 582, 608, 614, 727, 755

Pılıp Moraçevskiy, 406

Pılıp Orlik, 397

Pılıavtsi, 175

Piotr Rumyantsev, 402

Piotr Valuyev, 323, 373, 378, 406

Piotr Wrangel, 363

Podolya, 132, 182, 204, 219, 226,
233, 237, 238, 248

Politbüro 2.0, 705, 706

Polonya, 4, 23, 32, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 45, 46, 60, 123,
125, 126, 127, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 137, 138, 139,
140, 141, 142, 143, 144, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 151,
153, 154, 247, 248, 249, 250,
251, 252, 253, 254, 255, 256,
257, 260, 261, 262, 265, 266,
271, 279, 280, 287, 320, 324,
332, 334, 335, 337, 357, 358,
359, 360, 361, 362, 363, 364,
367, 373, 380, 386, 389, 391,
392, 395, 396, 397, 399, 400,
401, 406, 424, 441, 443, 446,
456, 463, 529, 532, 533, 609,
611, 612, 626, 643, 644, 645,
646, 647, 648, 650, 693, 694,
697

Polonya Ortodoks Kilisesi, 280, 287

Polonya-Litvanya Birliği, 4, 23, 37,
38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
123, 125, 126, 127, 129, 130,
131, 137, 138, 140, 141, 142,
143, 144, 153, 154, 271, 279,
389, 391, 392, 397, 399, 644,
693

Poltava, 40, 45, 257, 277, 295, 313,
335, 340, 342, 345, 349, 397,
398, 400, 407, 414, 425, 427,
428

Portekiz, 532

Potkahlı, 209, 212, 228, 247

Povest Vremennih Let, 105, 106,
107, 109, 110

Predslav Lantskoronskiy, 42

Prılık, 257

Prut Savaşı, 198

Pyotr Abramoviç Tekeli, 207

Pyotr Aleksandroviç Rumyantsev,
202

Q

Qırımlı, 569, 571

Qurultay, 569, 570, 571, 572, 580,
582

R

Radikal Parti, 469, 515

Râzâniyye, 107, 108, 109, 113

Refat Çubarov, 582

Referandum, 663, 677

Remzi İlyasov, 578

Riga Barış Antlaşması, 363

Rinat Ahmetov, 451, 520

Rodos, 168, 172

Roma İmparatorluğu, 14, 19, 55, 57,
61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
74, 75, 76, 77, 78, 80, 86, 127,
381

Roman Nasirov, 516

Rossiia, 395, 397

Ruanda, 530

Ruh, 441

Rûs, 1, 3, 4, 10, 12, 14, 15, 16, 20,
21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 38, 40, 43, 45,
50, 89, 93, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 105, 106, 107,
109, 111, 112, 114, 120, 149,
296, 541

- Rus Dünyası, 306, 377, 437, 448, 449, 483, 621, 625, 699
- Rus İmparatorluğu, 10, 13, 41, 45, 46, 47, 48, 49, 153, 269, 271, 272, 273, 275, 282, 283, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 333, 362, 363, 365, 367, 373, 374, 376, 378, 379, 399, 401, 402, 405, 407, 408, 418, 424, 425, 567, 569, 611, 612, 626, 648, 693, 696, 697
- Rus Ortodoks Kilisesi, 269, 275, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 294, 296, 297, 298, 303, 308, 460, 483, 624, 704
- Rus Ortodoks Kilisesi (ROK), 269
- Russkiy Mir, 621, 699
- Rusya, 4, 5, 7, 10, 11, 16, 27, 45, 46, 47, 48, 49, 95, 107, 118, 120, 123, 125, 126, 128, 129, 133, 135, 138, 144, 145, 149, 195, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 259, 261, 262, 266, 269, 275, 283, 289, 290, 296, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 308, 309, 317, 318, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 368, 374, 377, 378, 379, 380, 382, 386, 392, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 402, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 418, 419, 421, 422, 424, 426, 437, 438, 442, 443, 444, 447, 448, 449, 453, 459, 460, 463, 467, 468, 469, 472, 475, 479, 481, 482, 484, 485, 506, 507, 508, 514, 515, 517, 518, 522, 523, 524, 532, 533, 538, 539, 540, 541, 543, 544, 553, 555, 556, 557, 558, 559, 566, 568, 571, 572, 575, 578, 579, 583, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 603, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 635, 637, 639, 640, 641, 645, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 677, 683, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 722, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 733, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 744, 745, 746, 747, 748, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 771
- Rusya Devlet Duması, 329, 591
- Rusya Federasyonu, 5, 16, 46, 47, 49, 283, 302, 345, 377, 379, 411, 421, 507, 508, 571, 579, 588, 589, 605, 606, 609, 610, 612, 654, 659, 661, 665, 668, 677, 696, 699, 700, 709, 712, 716,

718, 735, 737, 739, 740, 742,
747, 759, 766
Rusya Geçici Hükümeti, 331, 333
Rusya İmparatorluğu, 47, 195, 199,
200, 201, 202, 203, 204, 205,
206, 207, 208, 209, 210, 211,
326, 392, 421, 687, 697
Rusya-Ukrayna savaşı, 306, 323,
639, 653, 733, 735, 751, 752,
754, 759, 763
Rutenler, 382, 386, 387, 391, 393,
395, 424
Ruthenia, 382, 391, 395
Rürük, 89, 105, 106, 108, 111, 114,
380, 395, 423, 642, 643
Rürükoviçler, 380, 381, 384, 385,
389, 423, 424

S

Sabirler, 59, 60, 65, 66, 73
Safevi, 225
Sağ Sektör, 622, 623
Sağ Yaka Ukrayna, 152, 254, 255,
258, 259, 261
Sahib Geray Han, 205

Ş

Şakālibe, 98, 99, 106, 110

S

Saldırgan Realizm, 689
Samuyıl Mıslavskiy, 403
Sandilchus, 71, 72, 73
Saray, 33, 34, 35, 344
Sarikamış, 228, 247, 255
Sarmatlar, 12, 19
Sasaniler, 57, 62, 65, 66, 67, 69, 70,
74, 76
SBU, 500, 514, 516
Schweipolt Fiol, 387
Sclavenler (Sclaveni), 58
Sefer Gazi Ağa, 139, 172
Self-determinasyon, 663

Selim Giray, 181, 182, 183, 185,
186, 188, 230, 240
Selim Giray Han, 182, 185, 188
Sergey Aksyonov, 608, 726
Sergey Paracanov, 420
Sergey Sazonov, 408
Serhiy Taruta, 520
Serhiy Yefremov, 333
Sırbistan, 529, 662
Sırlar, 200, 201, 695
Sibirya, 46, 410, 412, 420, 421, 556
Silahsızlandırma, 603
Simeon Polotskiy, 394, 399
Sinod Kilisesi, 273, 308
Sivastopol, 61, 507, 607, 608, 617,
641, 655, 656, 659, 666, 725,
726, 754
Sivastopol Limanı, 608, 655
Slavlar, 15, 55, 71, 79, 379, 405,
424, 641, 642, 643
Slav-Yunan-Latin Akademisi, 394
Slobidska Ukrayna, 201
Slobidska Ukrayna, 41
Slobodişçe, 254
Sloveni, 112
Slovenya, 529
Soğuk Savaş, 284, 322, 617, 659,
678, 685, 686, 687, 695, 697,
698, 705, 711, 712, 713, 715,
718, 729, 758, 759
Sol Yaka Ukrayna, 148, 150, 152,
254, 255, 257
Sovyet Rusya, 346, 347, 348, 350,
352, 353, 356, 357, 359, 363,
366, 367, 401, 409, 610, 651
Sovyetler Birliği, 5, 10, 46, 48, 308,
320, 322, 374, 376, 379, 392,
409, 415, 416, 417, 418, 419,
420, 421, 426, 437, 439, 440,
441, 444, 456, 457, 465, 475,
484, 497, 499, 501, 509, 525,

- 542, 557, 567, 572, 606, 607,
609, 611, 612, 615, 622, 626,
627, 640, 641, 649, 651, 652,
653, 657, 662, 685, 698, 706,
712, 731, 751, 753, 756
- Sovyetler Birliği Komünist Partisi,
415, 501, 509, 706
- Soykırım, 670, 671
- St. Petersburg, 3, 20, 32, 51, 52, 53,
136, 155, 158, 180, 192, 195,
199, 200, 201, 202, 203, 206,
208, 210, 214, 250, 251, 258,
265, 385, 394, 398, 399, 401,
404, 405, 406, 407, 428, 430,
431, 707
- Stanisław Koniecpolski, 170, 174
- Staraya Ladoga, 89, 90, 97, 98, 104,
105, 111, 114
- Stebliv, 256, 258
- Stepan Bandera, 457, 609
- Stuhna Nehri, 12
- Sudak, 18, 23, 26
- Süleyman Ağa, 178
- Sürgün, 573, 576, 577, 588, 589
- Svaziland, 506
- Svitlovodsk, 201
- Svoboda, 462, 463, 469, 479, 514
- Ş**
- Şahbaz Geray Sultan, 209
- Şahin Geray Han, 207, 211
- Şahin Geray Sultan, 198, 203, 205,
211
- Şahin Giray, 168, 169, 170, 207,
213, 224
- Şeyh Ahmed Han, 34, 163
- Şeytan İbrahim Paşa, 182, 183
- Şubat Devrimi, 275, 318, 329, 335,
648, 697
- T**
- Taras Kuzio, 439, 440, 486, 558,
586, 615, 623, 626, 628, 691,
696, 699, 700, 720, 753
- Taras Şevçenko, 325, 405, 425, 646
- Timoşenko Bloğu, 454, 455
- Timur, 34
- Togay Bey, 174, 175
- Togo, 522
- Toktamış Han, 32
- Tomos, 269, 270, 280, 302, 303,
308, 315, 483, 492, 616, 756
- Transkarpatya, 284, 291, 478, 536,
650
- Tuna, 12, 19, 31, 57, 58, 59, 60, 61,
62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 73,
75, 77, 79, 80, 81, 82, 98, 121,
165, 195, 197, 199, 205, 206,
207, 209, 210, 214
- Tuna Nehri, 19, 61, 63, 70, 72, 73
- Turuncu Devrim, 435, 437, 438,
439, 445, 446, 447, 449, 450,
451, 452, 453, 454, 455, 456,
457, 460, 478, 483, 484, 485,
503, 512, 513, 522, 542, 607,
627, 628, 660, 686, 693, 736,
754
- Turuncu iktidar, 453, 455, 456, 472
- Turuncu koalisyon, 448, 452, 453,
454, 455, 456, 460
- Tuzla Adası, 507, 657
- Tüm Rusya'nın Kurucu Meclisi,
329
- Tüm Ukrayna Konseyleri Kongresi,
347
- Tüm Ukrayna Köylü Kongresi, 338
- Tüm Ukrayna Ulusal Kongresi, 332,
334
- Türk Kağanlığı, 18, 60, 65, 73, 74,
75, 76, 78, 81, 82
- Türkiye, 66, 85, 96, 119, 120, 132,
166, 191, 197, 198, 206, 209,
212, 213, 215, 251, 266, 320,

531, 556, 560, 566, 568, 571,
617, 632, 716, 717, 722, 731,
757
Türkler, 55, 60, 92, 96, 115, 119,
247

U

UDAR, 462, 469, 473
Ukrayın Galiçya Ordusu, 360, 362
Ukrayınleştirme, 276, 277, 294,
295, 410, 411, 412, 413, 414,
426, 458, 459, 478, 479, 535,
536
Ukrayna, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,
11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
20, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 59,
63, 95, 123, 125, 126, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 161, 163, 166, 167, 168,
169, 170, 174, 175, 176, 177,
178, 179, 180, 181, 183, 184,
185, 187, 188, 189, 195, 197,
198, 200, 201, 202, 204, 206,
207, 209, 212, 215, 217, 219,
222, 223, 224, 225, 226, 227,
229, 230, 231, 232, 233, 234,
235, 236, 237, 238, 239, 240,
241, 242, 243, 245, 247, 248,
249, 250, 251, 253, 255, 260,
261, 262, 263, 266, 269, 271,
272, 274, 275, 276, 277, 278,
280, 281, 282, 284, 285, 286,
287, 288, 289, 290, 291, 292,
293, 294, 295, 296, 297, 298,
299, 300, 301, 302, 303, 304,
305, 306, 307, 308, 309, 317,
318, 320, 321, 322, 323, 324,

325, 326, 327, 328, 329, 330,
331, 332, 333, 334, 335, 336,
337, 338, 339, 340, 341, 342,
343, 344, 345, 346, 347, 348,
349, 350, 351, 352, 353, 354,
355, 356, 357, 358, 359, 360,
361, 362, 363, 364, 365, 366,
367, 368, 373, 374, 376, 377,
378, 379, 380, 381, 382, 383,
386, 387, 388, 389, 390, 391,
392, 393, 394, 395, 396, 397,
398, 399, 400, 401, 402, 403,
404, 405, 406, 407, 408, 409,
410, 411, 412, 413, 414, 415,
416, 417, 418, 419, 420, 421,
422, 423, 424, 425, 426, 435,
437, 438, 439, 440, 441, 442,
443, 444, 445, 446, 447, 448,
449, 450, 451, 452, 453, 454,
455, 456, 457, 458, 459, 460,
461, 462, 464, 465, 466, 467,
468, 470, 471, 472, 473, 474,
475, 476, 477, 478, 479, 481,
482, 483, 484, 485, 490, 497,
499, 500, 501, 502, 503, 504,
505, 506, 507, 508, 509, 510,
511, 512, 513, 514, 515, 516,
517, 518, 519, 521, 522, 523,
524, 525, 526, 527, 528, 529,
530, 531, 532, 533, 534, 535,
536, 537, 538, 539, 540, 541,
542, 543, 544, 553, 557, 558,
559, 565, 566, 568, 571, 572,
573, 574, 575, 576, 577, 578,
580, 581, 582, 583, 584, 585,
586, 587, 588, 589, 590, 591,
592, 593, 594, 595, 597, 599,
603, 605, 606, 607, 608, 609,
610, 611, 612, 613, 614, 615,
616, 617, 618, 619, 620, 621,
622, 623, 624, 625, 626, 627,

- 628, 629, 630, 632, 635, 637, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 677, 683, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 699, 700, 702, 703, 704, 705, 706, 708, 711, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 722, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 733, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 771
- Ukrayna Askerî Kurucu Konseyi, 331
- Ukrayna Devlet İstatistik Kurumu, 526, 527, 531
- Ukrayna Eksarhlığı, 269, 280, 281, 282, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 308
- Ukrayna Grek Katolik Kilisesi (UGKK), 449
- Ukrayna Greko-Katolik Kilisesi (UGKK), 269
- Ukrayna Halk Cumhuriyeti, 276, 318, 329, 331, 344, 345, 347, 348, 350, 351, 352, 353, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 366, 368, 377, 648
- Ukrayna Kazakları, 29, 42, 43, 126, 130, 134, 141, 161, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 187, 198, 215, 231, 232, 233, 234, 391, 396, 404
- Ukrayna Kurtuluş Birliği (Spilka Vızvolennya Ukrayini), 412
- Ukrayna Ortodoks Kilisesi, 269, 278, 281, 297, 298, 299, 302, 303, 306, 307, 308, 449, 482, 483, 608, 703, 756
- Ukrayna Ortodoks Kilisesi (UOK), 269
- Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kıyiv Patrikliği (OUK-KP), 449
- Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Moskova Patrikliği (UOK-MP), 449
- Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi (UOOK), 449
- Ukrayna Silahlı Kuvvetleri, 301, 304, 515, 748
- Ukrayna Sosyal Demokrat İşçi Partisi (USD RP), 327
- Ukrayna Sosyal Demokrat Partisi, 452, 472
- Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 5, 6, 322, 364, 368, 409, 441, 497, 644, 649, 659
- Ukraynalı Ruslar, 603, 606, 609, 616, 630
- Ulus inşası, 435, 445, 458
- Ulusal Güvenlik ve Savunma Konseyi, 472, 501, 517, 738
- Uluslararası Adalet Divanı, 591, 592, 663, 669, 670
- Uluslararası İş Örgütü, 562
- Uluslararası sistem analiz düzeyi, 759, 760
- Uman, 152, 254, 259
- Uniat (Grek Katolik) Kilisesi, 38
- Ural Nehri, 203
- Urartu, 9, 14
- Uturgur, 60, 64, 72, 82

Uyvar, 226
Uzak Doğu, 46, 410, 421, 556
Uzlar, 12, 24

V

Valuyev Yönergesi, 323
Valuyki, 164
Varangian, 642, 643
Varegler, 21
Varşova, 129, 136, 138, 143, 144,
148, 150, 160, 176, 179, 180,
181, 186, 190, 191, 193, 252,
257, 264, 266, 362, 363, 440,
448, 451, 458, 486, 487, 685,
689
Vasil Lıpkivskiy, 276, 278, 288
Vasiliy Golitsin, 185
Vasiliy Mihailoviç Dolgorukov, 205
Vasiliy Şeremetev, 179
Venedik, 14, 135, 166, 173, 187,
219, 223, 225, 242, 477, 480,
540, 615
Venedik Cumhuriyeti, 135
Verhovna Rada, 322, 444, 476, 497,
499, 500, 504, 509, 510, 514,
580, 582, 583, 584, 705, 725
Vikingler, 20, 21, 89, 97, 98, 115,
119
Viktor Pinçuk, 451, 511, 520
Viktor Yanukoviç, 299, 446, 512,
607, 699, 724, 736, 754
Viktor Yuşçenko, 446, 503, 511,
512, 607, 754
Vladimir Antonov-Ovseyenko, 348
Vladimir Lenin, 48
Vladimir Putin, 377, 378, 508, 611,
621, 645, 647, 661, 665, 668,
679, 683, 684, 689, 699, 700,
703, 705, 709, 711, 713, 722,
724, 727, 733, 734, 745, 746,
747, 751, 752, 753, 759, 760,
767

Vladimir Ulyanov (Lenin), 344
Volga Nehri, 34
Volınya, 3, 32, 132, 279, 280, 287,
288, 289, 643, 647, 650
Volodımır Litvin, 447, 511
Volodımır Sosūra, 413, 415
Volodımır Vınnıçenko, 327, 333,
334, 338, 339, 342, 343, 344,
349, 356, 362
Volodımır Zelenskiy, 511, 516, 608,
668, 703, 711, 717, 728, 750,
757

W

Weimar Sendromu, 698, 699
Wojciech Bieniewski, 252

Y

Ya'kübî, 95, 121
Yahudiler, 40, 92, 107, 115, 116,
324, 355, 366, 535, 609, 624,
712
Yanova, 226
Yayık Kazakları, 203
Yedisana Nogayları, 203
Yelisavetgrad, 201, 203, 204, 207,
208, 210
Yemelyan İvanoviç Pugaçov, 203
Yenikale, 206
Yepifaniy Slavınetskiy, 394
Yerli halk, 553, 555, 556, 561, 562,
563, 564, 576, 583, 584, 587,
592, 594, 595, 596
Yerli Meseleleri Üzerine Daimî
Forum, 562
Yuliya Timoşenko, 452, 513, 516
Yuriy Drohobiç, 387, 388
Yuriy Hmelınskiy, 150, 183, 240,
241, 245, 253, 262
Yuriy Kapkan, 334
Yuriy Şevel'ov, 379, 409
Yurko Tütünnık, 364

Z

- Zabergan, 72
Zaporijya, 126, 133, 197, 200, 202,
204, 207, 234, 396, 467, 605,
729, 748, 765
Zaporog, 45, 46, 123, 126, 128, 130,
134, 135, 136, 137, 140, 145,
146, 147, 148, 150, 151, 153,
195, 197, 198, 199, 202, 203,
204, 205, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 230, 247, 248, 249,
250, 251, 252, 253, 256, 257,
258, 261, 323, 391, 402
Zaporog Ordusu, 45, 128
Zaporog Siçi, 136, 137, 148, 195,
197, 198, 199, 202, 203, 204,
205, 206, 207, 208, 209, 210,
211, 248, 323, 402
Zbaraj, 175, 182
Zboriv, 175, 176, 177, 222
Zenta, 186
Zilgibis, 68, 72
Znamyanka, 201